

ปฏิทินสังวรธรรม

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

จัดพิมพ์ถวาย

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

นิทานสังวรธรรม

ธรรมาภิธาน เล่ม ๓

พระนิพนธ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

จัดพิมพ์ถวาย

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ธรรมาภิธาน เล่ม ๓, - กรุงเทพฯ :

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

ISBN 978-616-7821-32-0

พิมพ์ครั้งที่ ๓ (พิมพ์แก้ไขเพิ่มเติม) : ตุลาคม ๒๕๕๖

จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม

ดำเนินการผลิตโดย : สาละพิมพ์การ

ออกแบบปก : พระทศพร คุณวโร

ออกแบบรูปเล่ม : พระปริญญา อภิชาโน

แบบอักษรญาณสังวรธรรม : อาจารย์วิชัย รักชาติ

พิมพ์ที่ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สาละพิมพ์การ

๙/๖๐๙ ต.กระทุ่มล้ม อ.สามพราน จ.นครปฐม ๗๓๒๒๐

โทร ๐-๒๔๒๙-๒๔๕๒, ๐๘-๖๕๗๑-๑๖๘๕

คำปรารภ

นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี

ในโอกาสการจัดทำหนังสือที่ระลึกงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
พุทธศักราช ๒๕๕๖

.....

เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเจริญพระชันษา ๑๐๐ ปีบริบูรณ์ ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ นี้ นับว่าเป็นศุภมงคลวาระอันหาได้ยากยิ่ง และได้เคยปรากฏมีแต่กาลก่อน เป็นที่ปีติโสมนัสของพุทธบริษัททั้งปวง รัฐบาลพร้อมด้วยคณะสงฆ์และประชาชนไทยผู้เป็นศาสนิกชนจึงได้ร่วมกันจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นระหว่างวันที่ ๑ - ๗ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รับงานฉลองพระชันษาดังกล่าวไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุคติได้

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นพระมหาเถระผู้เพียบพร้อมด้วยศีลและธรรม ได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญศาสนกิจน้อยใหญ่เกื้อกูลแก่พุทธศาสนิกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศมาช้านาน ได้ทรงพระเมตตาโปรดให้สร้างพุทธสถาน อาคารเรียน และสถานสาธารณประโยชน์ขึ้นไว้เป็นจำนวนมาก เพื่อเผยแผ่พระบวรพุทธศาสนา ส่งเสริมการศึกษา และอำนวยประโยชน์สุขแก่ชุมชนมุข ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือหลากหลายเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม คำสอนและเรื่องน่ารู้ในพระบวรพระพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก หนังสือพระนิพนธ์เหล่านี้เป็นที่ยกย่องกันว่าได้ทรงเรียบเรียงด้วยพระปรีชาสามารถ ทรงสอดส่องเชี่ยวชาญ

ในอรรถและธรรม ได้ทรงนำพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้ามาแสดงให้ปรากฏ เป็นประโยชน์แก่มหาชนที่จะได้ศึกษาและใคร่ครวญตรึกตรองปฏิบัติตาม นับว่าพระนิพนธ์เหล่านี้เป็นเพชรน้ำเอกที่ทรงคุณค่ายิ่งแก่การเผยแผ่พระศาสนา

ในวาระงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก นอกจากการจัดงานฉลองสมโภชและกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติต่าง ๆ แล้ว คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เห็นสมควรจัดพิมพ์หนังสือประมวลพระนิพนธ์ชิ้นชุดหนึ่งเรียกว่า “**ญาณสังวรธรรม**” เพื่อเป็นที่ระลึก และเป็นธรรมานุสรณ์เฉลิมพระเกียรติคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ให้ปรากฏยั่งยืนสืบไป

รัฐบาลในนามของพุทธศาสนิกชนทั้งปวง ขอเชิญชวนพุทธบริษัททุกฝ่ายพร้อมใจกันอธิษฐานจิตถวายพระกุศลและน้อมเศียรเกล้าถวายพระพรแต่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขอจงทรงเจริญพระชันษายั่งยืนนาน ทรงเบิกบานผ่องแผ้วเป็นหลักชัยและประทีปธรรมแก่คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั้งไทยและเทศ ทรงเป็นบุญเขตที่เคารพศรัทธาของมหาชนอยู่ตราบจิรัฎฐิติกาล

(นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

คำชี้แจง

ญาณสังวรธรรม เล่ม ๑-๒-๓ คือ ธรรมภาณ พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา พระนิพนธ์เรื่องนี้ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๒ และพิมพ์ครั้งที่ ๒ (ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๓ ความเป็นมาของพระนิพนธ์เรื่องนี้ปรากฏอยู่ในคำชี้แจง (ในการพิมพ์ครั้งแรก) ซึ่งรวมพิมพ์ในเล่มนี้ด้วยแล้ว

ในการพิมพ์ครั้งนี้ ซึ่งนับว่าเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๓ ได้ปรับปรุงแก้ไขและเพิ่มเนื้อหาขึ้นอีกเท่าตัว โดยประมวลจากพระนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอีก ๑๗ เรื่อง คือ การบริหารทางจิตสำหรับผู้ใหญ่, แนวปฏิบัติทางจิต, โสฬสปัญหา, ตำนานพุทธมณฑล, มนุษยธรรม, จิตศึกษา, พระพุทธศาสนากับการนับถือพระพุทธศาสนา, พรหมวิหารธรรม, หลักธรรมสำหรับการปฏิบัติอบรมทางจิต, คู่มือปัญญา, หายใจให้เป็นสุข, คู่มือกรรมฐาน, ธรรมกถาในการอบรมกรรมฐาน, รวมธรรม, รวมบทความธรรม, โอวาทานุศาสน์ (นวกะ ๒๕๒๕), นวกภิกษุ พรรษกาล ๒๕๓๔ รวมพระนิพนธ์ที่ใช้เป็นต้นฉบับในการจัดทำธรรมภาณ ทั้งหมด ๒๕ เรื่อง

เนื่องจาก ธรรมภาณ ที่พิมพ์ในครั้งนี้ ได้เพิ่มเนื้อหาขึ้นอีกมาก จึงแบ่งเป็น ๓ เล่ม และเรียกว่า ธรรมภาณ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม) นับเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๓

วัดบวรนิเวศวิหาร

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

คำชี้แจง (ในการพิมพ์ครั้งแรก)

ธรรมมาภิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา ที่จัดทำขึ้นครั้งนี้ ประมวลจากพระนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๘ เรื่อง คือ

๑. ทศบารมี ทศพิธราชธรรม
๒. ทศพลญาณ ธรรมเทศนา
๓. ทศพิธราชธรรม และหลักพระพุทธศาสนา
๔. ธรรมโมวาท
๕. แนวปฏิบัติในโพธิปักขิยธรรม ๓๗
๖. ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า
๗. ลักษณะพระพุทธศาสนา
๘. สัมมาทิฎฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ

วิธีจัดทำธรรมมาภิธาน คือ คัดคำอธิบายข้อธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระนิพนธ์เรื่องนั้น ๆ เท่าที่เห็นว่าพอสมควรแก่ความรู้ในข้อธรรมนั้น ๆ สั้นบ้าง ยาวบ้าง สุดแต่จะทรงอธิบายไว้ แล้วนำมาเรียงลำดับตามลำดับอักษร เพื่อสะดวกในการค้นหาเหมือนการค้นหาคำในพจนานุกรม คำอธิบายข้อธรรมบางข้อก็อาจคัดมาจากหลายแห่ง แล้วนำมาเรียบเรียงให้เป็นเนื้อเดียวกัน คำอธิบายข้อธรรมบางข้อก็อาจจะปรากฏในธรรมมาภิธานนี้มากกว่า ๑ ครั้ง เพราะเป็นข้อธรรมที่เกี่ยวข้องกับข้อธรรมอื่น ๆ ที่ทรงอธิบายพาดพิงถึง ซึ่งหากจะตัดออกเพื่อไม่ให้ซ้ำกันก็จะทำให้เนื้อความของคำอธิบายในข้อธรรมนั้น ๆ ไม่สมบูรณ์ ฉะนั้น คำอธิบายข้อธรรมบางข้อจึงอาจปรากฏซ้ำซ้อนกันบ้าง แต่มีไม่มากนัก

อีกประการหนึ่ง เนื่องจากพระนิพนธ์บางเรื่องที่น่ามารวบรวมจัดเป็นธรรมาภิธานนี้ เป็นพระนิพนธ์ที่ถอดมาจากธรรมบรรยายที่ทรงบรรยายในโอกาสต่าง ๆ ถ้อยคำสำนวนจึงอาจเป็นภาษาพูด ไม่ใช่ภาษาเขียน คืออาจมีการกล่าวซ้ำหรือกล่าวโยงถึงกันไปมาอยู่บ้าง

คำศัพท์ที่นำมาเรียบเรียงเป็นพจนานุกรม หรือลำดับคำตามลำดับอักษรในหนังสือนี้ มีเป็นจำนวนมากที่เป็นข้อธรรมที่ไม่มีคำอธิบายหรือเนื้อหาโดยตรง เพราะเป็นข้อธรรมที่อ้างถึงหรือปรากฏอยู่ในคำอธิบายเรื่องต่าง ๆ หากจะคัดเอาคำอธิบายข้อธรรมนั้น ๆ มาลงไว้อีก ก็จะเป็นการซ้ำซ้อนกัน จึงใช้วิธีนำเอาข้อธรรมนั้นมาตั้งเป็นคำศัพท์ แล้วบอกให้ดูคำอธิบายหรือเนื้อความในเรื่องอันเป็นที่มาหรือที่ข้อธรรมนั้น ๆ ปรากฏอยู่ ซึ่งอาจจะทำให้ผู้ต้องการดูเสียเวลาค้นหาอยู่บ้าง แต่ก็ได้ประโยชน์คุ้มเวลา เพราะนอกจากจะทำให้รู้คำอธิบายของข้อธรรมนั้นแล้ว ยังทำให้ได้รู้ด้วยว่าข้อธรรมนั้นมีความเกี่ยวข้องกับข้อธรรมอื่นอย่างไร เพราะเหตุไร

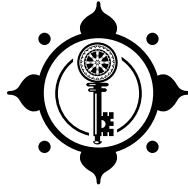
คำที่นำมาตั้งเป็นคำศัพท์ในหนังสือนี้ ไม่จำกัดเฉพาะข้อธรรมหรือศัพท์ธรรมเท่านั้น แม้คำที่ไม่ใช่ศัพท์ธรรมโดยตรง แต่เห็นว่าเป็นคำที่เป็นเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่นคำว่า “สอบครั้งแรก” “อุบาสกคนแรก” “หัวใจพระพุทธศาสนา” ก็นำมาตั้งเป็นคำศัพท์ไว้ด้วย เพื่อประโยชน์แก่ผู้สนใจใคร่รู้

อนึ่ง คำบางคำอาจเขียน ๒ อย่าง เช่น คำว่า กรรมฐาน กัมมัฏฐาน, จิตตภาวนา จิตภาวนา, เบญจวัคคีย์ ปญจวัคคีย์, มรรยาท มารยาท เพราะในการเขียนคำเหล่านี้มีใช้กันทั้ง ๒ อย่าง ฉะนั้น ในธรรมาภิธานนี้ ซึ่งรวบรวมมาจากหนังสือหลายเรื่อง จึงอาจมีอักษรวิธีที่ลักลั่นกันอยู่บ้างในการค้นหาคำเหล่านี้ หากหาไม่พบในคำแบบหนึ่งก็ให้ดูที่คำอีกแบบหนึ่ง เช่น กรรมฐาน กัมมัฏฐาน

ธรรมภาณ พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา ที่จัดทำขึ้นครั้งนี้ นับเป็นการเริ่มต้นของการนำเสนอบทพระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สู่สาธารณชน ในรูปแบบพจนานุกรม เนื้อหาอาจจะยังไม่ครบถ้วนบริบูรณ์ เพราะเป็นการรวบรวมจากพระนิพนธ์บางส่วนของเจ้าพระคุณสมเด็จพระฯ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก และยังมีพระนิพนธ์อีกจำนวนมากที่ยังไม่ได้รวบรวมมาไว้ในธรรมภาณที่จัดพิมพ์ครั้งนี้ เนื่องจากธรรมภาณนี้ จัดทำขึ้นในเวลาอันจำกัด แต่ก็หวังว่าคงจะได้มีโอกาสพัฒนาธรรมภาณนี้ให้มีเนื้อหาครบถ้วนบริบูรณ์ ในรูปของ สารานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา ในการจัดพิมพ์ครั้งต่อไป

เนื่องจากเวลาอันจำกัด การจัดพิมพ์ธรรมภาณครั้งนี้คงมีข้อบกพร่องอยู่มาก หากท่านผู้อ่านจะได้กรุณาติชมและแนะนำก็จะเป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงแก้ไขในการจัดพิมพ์ครั้งต่อไป

ธรรมากิธาน

เล่ม ๓

อักษร ๗-๘

อักษรย่อ

ก.จ.	=	การบริหารทางจิต สำหรับผู้ใหญ่
ค.ก.	=	คู่มือกรรมฐาน
ค.ป.	=	คู่มือปัญญา
จิต.	=	จิตศึกษา
ต.พ.	=	ตำนานพุทธมนต์
ท.ท.	=	ทศบารมี ทศพิทธราชธรรม
ท.ธ.	=	ทศพลญาณ ธรรมเทศนา
ท.ห.	=	ทศพิทธราชธรรม และหลักพระพุทธศาสนา
ธ.	=	ธรรมโมวาท
ธ.อ.	=	ธรรมกถาในการอบรมกรรมฐาน
น.จ.	=	แนวปฏิบัติทางจิต
น.พ.	=	แนวปฏิบัติในโพธิปักขิยธรรม ๓๗
น.ภ.	=	นวกภิกษุ พุทธกาล ๒๕๓๔
นวก.	=	โอวาทานุศาสน์ (นวกะ ๒๕๒๕)
ม.นุ.	=	มโนษยธรรม
พ.ก.	=	พระพุทธศาสนาและการนับถือพระพุทธศาสนา
พ.พ.	=	๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า
พ.วิ.	=	พรหมวิหารธรรม
ร.	=	รวมธรรม
ร.ธ.	=	รวมบทความธรรม
ล.พ.	=	ลักษณะพุทธศาสนา
ส.ท.	=	สัมมาทิฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตร
ส.ป.	=	โสฬสปัญหา
ห.ก.	=	หลักธรรมสำหรับการปฏิบัติอบรมทางจิต
ห.ส.	=	หายใจให้เป็นสุข

สารบัญ

ว	๑๒๓๓
ศ	๑๓๕๗
ส	๑๓๘๕
ห	๑๕๖๗
อ	๑๖๐๑
ฮ	๑๘๘๗

วจีกรรม *ดู* กรรม, กิเลสอย่างหยาบ

วจีวิญญติ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

วจีสังขาร *ดู* สังขาร

วชิรา, เมือง *ดู* ทุสสเจตีย์

วรุณ *ดู* เทวาสุรสงคราม

วลาหก ในอากาศซึ่งประกอบด้วยเย็น ร้อน หมอก ลม ฝน ก็ได้มีคติเชื่อว่า สภาพธรรมชาติเหล่านี้ นอกจากเกิดขึ้นตามกฎแล้ว ยังมีเกิดขึ้นโดยเทพบันดาลได้อีกด้วย คติความเชื่อนี้มีติดเข้ามาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จนถึงมีรวมไว้หมวดหนึ่ง เรียกว่า *วลาหกสังยุต* มีความย่อว่า

เทพทั้งหลายนับเนื่องเข้าในพวก *วลาหก* คือ *วลาหกเทพแห่งความหนาวเย็น* *วลาหกเทพแห่งความร้อน* *วลาหกเทพแห่งหมอก* *วลาหกเทพแห่งลม* *วลาหกเทพแห่งฝน* เหตุที่จะให้ไปเกิดเป็นเทพเหล่านี้คือ ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจ ตั้งความปรารถนาจะไปเกิดเพราะชอบใจว่าพวกเทพเหล่านี้มีอายุยืน มีวรรณงดงาม มีสุขมาก ตามที่ได้ยินมา ทั้งได้ให้ทานต่าง ๆ และเหตุที่ทำให้มีหนาวเย็นในบางคราว มีร้อนในบางคราว มีหมอกในบางคราว มีลมในบางคราว มีฝนในบางคราว คือ พวกเทพเหล่านี้คิดว่า

‘ไหนเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตน เพราะความตั้งใจของเทพเหล่านี้ก็มีความหนาวเย็นเป็นต้นขึ้น

เรื่องวลาหกเทพนี้ มีคำมาจากความเชื่อเก่าแก่ แต่ได้มาแก้ไขตามคติเทวดาในพระพุทธศาสนา ดังจะพึงเห็นได้ว่า เทพเหล่านี้เป็นอุปาทกกำเนิด (ผุดเกิดขึ้นเป็นตัวตนโตใหญ่ทีเดียว) จัดเป็นสุคติภูมิ จึงเป็นผลของกุศลกรรม และมีมากด้วยกัน บางเทพมีอำนาจบันดาลให้เกิดหนาวเย็น บางเทพมีอำนาจบันดาลให้เกิดร้อน บางเทพมีอำนาจบันดาลให้เกิดหมอก บางเทพมีอำนาจบันดาลให้เกิดลม บางเทพมีอำนาจบันดาลให้เกิดฝน จึงแบ่งออกตามอำนาจบันดาลเป็น ๕ จำพวก เทพองค์หนึ่งมีอำนาจบันดาลเพียงอย่างเดียว หรืออาจบันดาลได้หลายอย่าง ไม่ได้แสดงไว้ชัด วิธีบันดาล คือ เพียงคิดว่า “ไหนเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตน” ถ้าวลาหกเทพแห่งฝนคิดตั้งนี้ ฝนก็จะตก วลาหกเทพประเภทอื่นก็เช่นเดียวกัน ความคิดดังกล่าวเรียกว่า *เจโตปณิธิ* แปลว่า *ความตั้งใจมีอำนาจบันดาลให้เกิดผลขึ้นได้ตามอำนาจของเทพผู้ตั้งใจ*

มีเรื่องเล่าในอรรถกถาว่า ได้มีวลาหกเทพบุตรองค์หนึ่งไปหาพระเถระผู้ชีณาสพองค์หนึ่ง พระเถระถาม ทราบว่าเป็นวลาหกเทพแห่งฝนซึ่งคิดให้ฝนตกได้ จึงแสดงความประสงค์จะดูฝนตก เทวบุตรเตือนพระเถระให้เข้าไปในศาลาเพราะจะเปียก ขณะนั้นก็ไม่ปรากฏว่ามีเมฆฝนหรือฟ้าร้อง พระเถระล้างเท้าเข้าศาลายังไม่ทันหมดองค์ ฝนตกชุกลงมาเปียกท่านครึ่งองค์ มีอธิบายว่า เย็น ร้อน หอมก ลม ฝนเกิดขึ้นตามฤดูโดยปกติ แต่โดยพิเศษเกิดขึ้นโดยอานุภาพของเทพดา *กล่าวโดยเฉพาะฝนว่า ย่อมตกด้วยเหตุ ๘ อย่าง* คือ ๑. อานุภาพนาค ๒. อานุภาพครุฑ ๓. อานุภาพเทพ ๔. ทำสังข์จะอธิษฐาน ๕. มีฤดูเป็นสมุฏฐาน ๖. มารบันดาล ๗. กำลังฤทธิ์ และ ๘. เมฆฝนประลัยกัลป์

วลาหกเทพท่านว่า เป็นพวกเทพเที่ยวไปในอากาศ คำว่า *วลาหก* ในคัมภีร์ศัพท์เล่มหนึ่งแปลว่า *สิ่งที่นำหรือพาน้ำไป* แปลกันโดยมากกว่า *เมฆ* ใช้เป็นชื่อเรียกรวมของเทพเหล่านี้ว่า *วลาหกกาย* (หมู่หรือกลุ่มวลาหก) น่าจะเป็นเพราะเป็นปรากฏการณ์ในอากาศด้วยกัน

คติความเชื่อในปัจจุบันไม่ใช่อย่างนี้แล้ว แต่ก็น่าฟังคติความเชื่อเก่า ๆ

ไว้บ้าง และบางเรื่อง เช่น เรื่องฝนที่ปรากฏในบางคราวก็ดูแปลกอยู่ คล้ายมีจิตเจตนา ในสังยุตน์ท่านก็ว่าที่มีโดยความคิดของเทพก็ในบางคราว ไม่ใช่เสมอไปหรือโดยปกติ ซึ่งมีฤดูเป็นสมุฏฐาน

ความแปรปรวน หรือความเป็นปกติของดิน ฟ้า อากาศ และพืช มีคดีแสดงว่า เกี่ยวแก่กรรมปัจจุบันของคน เป็นเหตุข้อสำคัญอยู่ด้วย ดังมีกล่าวไว้ใน *จตุกกนิบาต* ว่า

ในสมัยเมื่อราชา (หมายถึงผู้ปกครองรัฐสูงสุด) ทั้งหลายไม่ตั้งอยู่ในธรรม ผู้ประกอบราชกิจทั้งหลาย พราหมณ์ ผู้เป็นคฤหบดีทั้งหลาย ชาวนิคมนชนบททั้งหลาย ก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรมตามกันไป โดยลำดับ เมื่อหมู่มนุษย์ดังกล่าวไม่ตั้งอยู่ในธรรม จันทร อาทิตย์ ดาวนักษัตร คิน วัน เดือน กิ่งเดือน ฤดู ปี ลมต่าง ๆ ก็ยกเยื้องผิดปกติไป ธรรมชาติจึงเกิดวิปริตผิดทาง ผิดปกติ (เช่น บ้างเกิดลมพัดผิดทาง ผิดฤดูกาล พัดต้นไม้หักโค่น) เทวดาทั้งหลายเดือดร้อน ฝนก็ไม่ตกลงหลังธารน้ำสม่ำเสมอ คือเกิดแล้งฝน ข้าวกล้าก็ออกเมล็ดผิดปกติ หมู่มนุษย์บริโภคข้าวไม่ดีก็มีอายุสั้น ผิวพรรณเศร้าหมองถอยกำลังโรครุม

แต่ในสมัยเมื่อราชาทั้งหลายตั้งอยู่ในธรรม ผู้ประกอบราชกิจทั้งหลาย พราหมณ์ผู้คฤหบดีทั้งหลาย ชาวนิคมนชนบททั้งหลายก็ตั้งอยู่ในธรรมตามกันไปโดยลำดับ จันทร์ อาทิตย์ คิน วัน เดือน กิ่งเดือน ฤดู ปี ลม ต่าง ๆ ก็เป็นไปโดยปกติสม่ำเสมอ วิถีทางลม เป็นต้นก็เป็นไปสม่ำเสมอโดยปกติ เทวดาทั้งหลายไม่เดือดร้อน ฝนก็ตกหลังธารน้ำสม่ำเสมอเป็นอันดี ข้าวกล้าก็ออกเมล็ดสม่ำเสมอเป็นปกติ หมู่มนุษย์บริโภคข้าวที่ดีจึงมีอายุยืน ผิวพรรณผ่องใส มีกำลัง ไร้โรคอาพาธ

มีฉันทคาถาลงท้าย ความว่า *ถ้าเมื่อโคทั้งหลายข้ามไปอยู่ โคผู้หัวหน้าฝูงเดินไปคด โคทั้งหมดก็เดินคดในเมื่อโคนำฝูงเดินคด ในหมู่มนุษย์ก็ฉนั้นเหมือนกัน ผู้ที่ได้รับยกย่องให้เป็นหัวหน้า ถ้าประพฤติธรรม ประชาชนก็นี้ก็ประพฤติตาม รัฐทั้งหมดย่อมอยู่เป็นทุกข์ถ้าผู้ปกครองไม่ตั้งอยู่ในธรรม ถ้าเมื่อโคทั้งหลายข้ามไปอยู่ โคผู้หัวหน้าฝูงเดินไปตรง โคทั้งหมดย่อมเดินตรงในเมื่อโคนำฝูงเดินตรง ในหมู่มนุษย์ก็ฉนั้นเหมือนกัน ผู้ที่ได้รับยกย่องให้เป็นหัวหน้า ถ้าประพฤติธรรม ประชาชนก็นี้ก็ประพฤติตาม รัฐทั้งหมดย่อมอยู่เป็นสุข ถ้าผู้ปกครองตั้งอยู่ในธรรม*

บาลีในจตุกกนิบาตตามที่ยกข้อความมากล่าวนี้ แสดงคติของพระพุทธศาสนาว่า ไม่ได้ค้ำคองคติความเชื่อเก่าตะบันไปหมด คติที่พอยกเข้ามาได้ก็ยกเข้ามาเป็นข้อปรารภเพื่อแสดงธรรมแทรกเข้าผู้ที่ประสงคจะสอนในภายหลัง เมื่อไม่ประสงค์ข้อความปรารภข้างต้นก็ตัดออกเสีย แสดงแต่ข้อธรรมตามความในฉันทคาถาข้างท้ายซึ่งเป็นลักษณะของพระพุทธศาสนาโดยตรง คือมีลักษณะที่เรียกอย่างหนึ่งว่าเป็น *วิภังชวาทะ* แปลว่า *กล่าวแบ่งแยก* คือแบ่งแยกไปตามเหตุผลตามเป็นจริง เช่น ที่กล่าวแบ่งไปตามกรรมและผลของกรรมที่คนเรานี่เองทำในปัจจุบันนี้แหละ ดังความในฉันทคาถานั้น

ในที่บางแห่งยกเรื่องเมฆเรื่องฟ้าฝนมาเป็นข้ออุปมาเท่านั้น ดังในจตุกกนิบาตนี้เองกล่าวถึง เวลาหกคือเมฆหรือฟ้าฝน ๔ อย่างเป็นข้อเทียบของ *บุคคล ๔* จำพวกว่า

๑. เวลาหกคำรามแต่ไม่ตก (ฟ้าร้องฝนไม่ตก) เป็นข้อเปรียบของบุคคลที่ได้แต่พูดแต่ไม่ทำ หรือเพียงแต่เรียนแต่ไม่ปฏิบัติให้รู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรม
๒. เวลาหกตกไม่คำราม (ฝนตกฟ้าไม่ร้อง) เป็นข้อเปรียบของบุคคลที่ทำแต่ไม่พูด หรือที่ไม่เรียนแต่ปฏิบัติให้รู้แจ้งเห็นจริงได้

๓. วลาหกไม่คำรามไม่ตก (ฟ้าไม่ร้อง ฝนไม่ตก) เป็นข้อเปรียบของบุคคลที่ ทั้งไม่พูดไม่ทำ หรือทั้งไม่เรียนไม่ปฏิบัติ ให้รู้

๔. วลาหค้ำรามและตก (ฟ้าร้อง ฝนตก) เป็นข้อเปรียบของบุคคลที่ ทั้งพูดทั้งทำ หรือทั้งเรียนทั้งปฏิบัติให้ รู้แจ้งเห็นจริง

คำสอนเรื่องบุคคล ๔ จำพวกนี้ เป็น ลักษณะของพระพุทธศาสนาโดยตรง เพราะแสดงเรื่องภายนอก เช่น เรื่อง โลกธาตุ เพื่อเป็นข้ออุปมาเท่านั้น ไม่ได้มุ่งแสดงเรื่องภายนอกนั้น แต่มุ่ง แสดงเรื่องสัจธรรมภายในเป็นข้อสำคัญ

(พ.พ. ๒๖๔-๒๖๗)

วลาหกกาย *ดู* วลาหก

วลาหกเทพ *ดู* วลาหก

วังสะ *ดู* โฆสกเศรษฐี

วัจฉโคตรปริพาชก *ดู* มหาวัน

วัชชี กรุงเวสาลีเป็นเมืองหลวงของแคว้นวัชชี ซึ่งเป็นรัฐอิสระรัฐหนึ่ง เวลานั้นมีความ เจริญรุ่งเรือง บ้านเมืองสวยงาม ท่าน เล่าประวัติของราชตระกูลที่ปกครอง วัชชีอันเรียกว่า **ลิจฉวี** ไว้ดังนี้

ในอดีต พระอัครมเหสีของพระเจ้า กรุงพาราณสีแห่งแคว้นกาสิได้ทรงครรภ์ และประสูติออกมาเป็นขึ้นเนื้อที่สีสีแดง ก็ทรงละอายพระหฤทัย รับสั่งให้นำใส่ เข้าไปในภาชนะ แล้วตีตราบอกว่าเป็น

ปชา คือเป็นผู้ที่เกิดมาของพระอัครมเหสี ของพระเจ้ากรุงพาราณสี ปิดเรียวร้อย ดีแล้วก็ลอยน้ำทิ้งไป ภาชนะนั้นก็ลอย ออกแม่น้ำคงคา ลอยไปจนถึงตำบล หนึ่ง

ได้มีดาบสผู้หนึ่งอาศัยสกุลของคน เลี้ยงโคที่เรียกว่า โคบาล ได้ลงไป อาบน้ำ ได้พบภาชนะนั้นลอยมาก็เก็บ เอาขึ้นไป เมื่อเปิดดูก็พบชิ้นเนื้อซึ่งเป็น ของที่ยังไม่เน่า ก็สงสัยว่าจะเป็น สิ่งที่มีชีวิตอะไรอยู่ที่เอาเก็บไว้ ต่อมา ชิ้นเนื้อนั้นก็แตกออกเป็น ๒ ชิ้น และต่อมาก็เป็นเด็กขึ้น ๒ คน เป็น ชายหนึ่ง หญิงหนึ่ง เด็กทั้ง ๒ นี้เมื่อ บริโภคอาหารลงไปก็มองเห็นจากข้าง นอก เพราะมีผิวหนังเหมือนสิ่งโปร่ง แสง เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า **ลิจฉวี** ที่แปลว่า *ไม่มีฉวี ไม่มีผิวหนัง* อีกนัย หนึ่งว่า มีผิวหนังเหี่ยวอ่อนอย่างเป็นรอย เย็บด้วยเข็ม จึงเรียกว่า **สินฉฉวี** ที่ แปลว่า *มีผิวหนังเหี่ยวอ่อน* เรียกเพื่อน ไปก็เป็นลิจฉวี ดาบสก็เลี้ยงเด็กทั้งสองนั้นไว้ แต่ก็ต้องเป็นกังวล เข้าไป บิณฑบาตในบ้านก็จนตระวันโດ่ง พวก โคบาลได้ทราบก็มาขอเอาไป ดาบสนั้น ก็ให้ไปและได้สั่งว่าให้เลี้ยงดูให้จงดี เมื่อ เติบโตขึ้นก็จงอภิเษกให้เป็นคู่ครองกัน และจะสร้างบ้านสร้างเมืองให้

โคบาลเหล่านั้นก็เลี้ยงเด็กทั้ง ๒ นั้น ไว้ และได้ปฏิบัติตามคำที่ดาบสสั่งไว้

ก็เกิดเป็นวงศ์ลิจจวีขึ้น คู่แรกนี้เมื่ออภิเษกกันแล้วก็มีโอรสมิธิดา และก็อภิเษกในวงศ์เดียวกัน ขยายออกไปจนถึงต้องขยายบ้านเมืองออกไปหลายครั้ง เพราะฉะนั้น เมืองนั้นจึงเรียกว่า *เมืองเวสาลี* ที่แปลว่า *เมืองที่ขยายออกไป* และแคว้นนั้นเรียกว่า *แคว้นรัชสี* คือประเทศรัชสี แปลว่า *เป็นถิ่นที่พึงเว้น* อาจจะหมายว่าเป็นถิ่นที่มีกำลังเข้มแข็ง ผู้ที่มุ่งจะรุกรานควรจะเว้นก็ได้ แต่ท่านเล่าความหมายไว้อีกอย่างหนึ่งว่า

เมื่อกษัตริย์ผู้เป็นต้นวงศ์ลิจจวียังเป็นเด็กอยู่ ได้เล่นรังแกเด็กที่เป็นลูกของพวกโคบาล เด็กที่เป็นลูกของพวกโคบาลก็มาฟ้องบิดามารดาว่าลูกเด็กที่ไม่มีพ่อไม่มีแม่มาเล่นรังแก บิดามารดาก็ไม่พอใจสั่งให้ลูกงดเว้นไม่ให้คบหากับเด็กทั้งสองนั้น แต่ชื่อนี้ถ้าหมายความว่า เป็นแคว้นที่พึงละเว้นเพราะเหตุที่มีกำลังมาก ก็เห็นจะเหมาะ

พระพุทธเจ้าได้เสด็จประทับที่ *ภูฏาคารศาลา* อันแปลว่าศาลาที่เป็นเรือนยอดในป่ามหาวัน ในขณะที่ประทับอยู่ในที่นั้นก็ได้ทรงทราบข่าวประชวรของ *พระพุทธบิดา* ตามเรื่องได้เล่าว่า เมื่อพระโอรสพระนัดดาได้เสด็จออกทรงผนวชหมด ก็ได้ทรงระลึกถึงอยู่เสมอ เมื่อประชวรลงก็ปรารถนาจะได้เห็นพระราชโอรสและพระราชนัดดา โดย

เฉพาะก็คือพระพุทธเจ้า พระนันทะ และพระอานนท์

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงทราบข่าวประชวร ก็ได้รีบเสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ และได้เข้าเฝ้าพระพุทธบิดา ได้ทรงแสดงธรรมะอบรมอยู่เป็นเวลาหลายวัน จนพระพุทธบิดาเสด็จนิพพาน คือท่านว่าพระพุทธบิดานั้น ได้ฟังธรรมะที่พระพุทธเจ้าอบรมจนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และได้ทูลลาพระพุทธเจ้าเข้านิพพานโดยยังมีทันจะได้อุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ได้ถวายพระเพลิงพระศพพระพุทธบิดา เสร็จแล้ว *พระนางมหาปชาบดีโคตมี* พระมาตุจฉา คือพระน้านาง เมื่อ *พระเจ้าสุทโธทนะ* พระราชสวามีสิ้นพระชนม์แล้วก็ทรงหมตภาวะ จึงได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่นิโครธาราม ในกรุงกบิลพัสดุ์อันเป็นที่ประทับ และได้ทูลขอให้มาตุจฉาคือสตรีได้บวชเป็นอนาคาเรียนะ ในพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศ พระพุทธเจ้าได้ตรัสปฏิเสธว่าอย่าให้มาตุจฉายินดีเพื่อจะบวชในพระธรรมวินัย พระนางมหาปชาบดีโคตมีก็ได้ทูลอ้อนวอนถึง ๓ ครั้ง พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงปฏิเสธทั้ง ๓ ครั้ง พระนางก็ทรงกันแสงเสียพระทัย เสียดจกลับ

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ที่นิโครธาราม ในกรุงกบิลพัสดุ์ ตาม

พระพุทธรักษาแล้ว ก็ได้เสด็จกลับ
จากกรุงกบิลพัสดุ์ไปประทับอยู่ที่ภูฏาคาร
ศาลาป่ามหาวันใกล้กรุงเวสาลี

พระนางมหาปชาบดีโคตมีก็ได้ทรง
ชักชวนเจ้าหญิงสาภิยานีเป็นอันมาก
ปลงพระเกศา ทรงผ้ากาสาเยคือผ้า
ย้อมน้ำฝาด แล้วก็ได้เสด็จดำเนินด้วย
พระบาททั้งหมดไปยังกรุงเวสาลี และ
ต่างก็มีพระบาทแตกและมีพระกาย
ที่เหน็ดเหนื่อยลำบาก พวกกันไปยืน
กันแสงอยู่ที่ซุ้มประตูที่ประทับ

ท่านพระอานนท์ ได้เห็นพระนาง
มหาปชาบดีโคตมีและหมู่เจ้าหญิง
สาภิยานีเป็นอันมากมายืนกันแสงอยู่
อย่างนั้นก็ได้เข้าไปถาม พระนางก็ได้
รับสั่งบอกแก่พระอานนท์ พระอานนท์
ขอให้ประทับรออยู่ที่นั่นก่อน และได้
เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและได้ทูลขอให้
มาตุคามได้บวชในพระธรรมวินัย พระ-
พุทธเจ้าได้ตรัสปฏิเสธแก่พระอานนท์
พระอานนท์ก็ได้ทูลขอถึง ๓ ครั้ง
พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสปฏิเสธทั้ง ๓ ครั้ง
พระอานนท์จึงได้ทูลถามพระพุทธเจ้า
ว่า ถ้าว่ามาตุคามคือสตรีเมื่อบวชใน
พระธรรมวินัยนี้แล้ว จะเป็นผู้สมควร
ที่จะกระทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทา-
คามิผล อนาคามิผล หรืออรหัตตผล
หรือไม่ พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบว่า เป็น
ผู้สมควรที่จะกระทำให้แจ้งได้ พระ-

อานนท์จึงได้กราบทูลว่า ถ้ามาตุคาม
คือสตรีเป็นผู้ที่สมควรอย่างนั้น และ
พระนางมหาปชาบดีโคตมีก็ได้เป็นผู้มี
อุปการะมากแต่พระพุทธเจ้ามาในเบื้องต้น
เพราะทรงเป็นผู้เลี้ยงดูทะนุถนอม
พระองค์สืบต่อจากพระพุทธมารดาซึ่ง
ได้สิ้นพระชนม์ไป เพราะฉะนั้น ก็ขอ
ให้พระนางได้บวชในพระธรรมวินัยตาม
ที่ทรงตั้งพระหฤทัย

พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า ถ้าพระนาง
มหาปชาบดีโคตมีจะรับครุธรรม คือ
ธรรมที่หนัก ๘ ข้อได้ ก็ให้อุปสมบท
ได้ **ครุธรรม ๘** ข้อนั้น คือ

๑. ภิกษุณีที่อุปสมบทมาตั้งร้อย
พรรษา ก็พึงทำการกราบไหว้ การลูกรับ
การกระทำอัญชลี การทำสามีจิกรรม
แก่ภิกษุที่อุปสมบทใหม่แม้ในวันนั้น

๒. ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาใน
อาวาสที่ไม่มีภิกษุ

๓. ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ ประการ
จากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน คือ การ
ถามวันอุโบสถ และการเข้าไปฟังโอวาท

๔. ภิกษุณีออกพรรษาแล้ว พึง
พิจารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย คือ ในภิกษุ
สงฆ์และในภิกษุณีสงฆ์

๕. ภิกษุณีเมื่อต้องครุธรรมคือต้อง
อาบัติหนัก ก็พึงประพุดิมานัตบักข์
หนึ่งในสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย

๖. สตรีที่ศึกษาอยู่ในธรรม ๖ ข้อ เป็นเวลา ๒ ปี (กล่าวคือรักษาศีล ๑๐ ของสามเณรนั้นแหละ แต่ว่าตั้งแต่ ข้อ ๑ ถึงข้อ ๖ โดยไม่ขาดตลอดเวลา ๒ ปี) อันเรียกว่านางสิกขมานา เมื่อได้ศึกษาแล้วดังนี้จึงอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่ายได้

๗. ภิกษุณีไม่พึงดำไม่พึงปริษาภิกษุ โดยปริยายอะไร ๆ ทั้งนั้น และ

๘. ภิกษุทั้งหลายสั่งสอนห้ามปราม ภิกษุณีทั้งหลายได้ แต่ว่าภิกษุณีทั้งหลาย จะสั่งสอนห้ามปรามภิกษุทั้งหลายไม่ได้

ถ้าพระนางมหาปชาบดีโคตมียินดี รับครุธรรมทั้ง ๘ ประการนี้ จึงให้อุปสมบทได้

ท่านพระอานนท์ก็เรียนครุธรรมทั้ง ๘ ประการนั้น ก็ได้ไปทูลให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีทราบ พระนางก็ทรงยินดีรับครุธรรมทั้ง ๘ ประการนั้น ได้ ตรัสว่าทรงมีความยินดีรับเหมือนอย่าง สตรีหรือบุรุษที่เป็นบุคคลรุ่นหนุ่มรุ่นสาวยินดีรับพวงดอกไม้เครื่องประดับ และการรับครุธรรมทั้ง ๘ ประการนั้น เป็นการอุปสมบทของพระนางมหาปชาบดีโคตมี ท่านพระอานนท์ก็ได้ กลับเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้ทูลให้ทรงทราบว่า พระนางได้รับครุธรรม ทั้ง ๘ ได้อุปสมบทแล้ว

พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า ถ้ามาตุคาม คือสตรีไม่พึงบวชในพระธรรมวินัยนี้ **พรหมจรรย์คือพระศาสนาจะตั้งอยู่ตลอดกาลนาน** สัทธิธรรมก็จะพึงตั้งอยู่ตลอดกาลพันปี แต่เพราะมาตุคามบวชในพระธรรมวินัยนี้ **พรหมจรรย์ก็ไม่ตั้งอยู่ตลอดกาลนาน** สัทธิธรรมจะตั้งอยู่ตลอด ๕๐๐ ปีเท่านั้น เหมือนอย่างตระกูลที่มีสตรีมาก มีบุรุษน้อย ก็จะถูกทำลายได้ง่าย เหมือนอย่างโรคของต้นข้าวชนิดหนึ่งที่เรียกว่า เพลี้ย เมื่อลงในนาข้าวสาลีที่สมบูรณ์ นาข้าวสาลีนั้นก็จะไม่ตั้งอยู่ได้นาน หรือเหมือนอย่างโรคที่เกิดขึ้นแก่ต้นอ้อย ที่ทำให้ต้นอ้อยเกิดสีแดงขึ้น ก็จะทำให้ไร่อ้อยตั้งอยู่ไม่ได้นาน แต่ว่าได้ทรงบัญญัติ ครุธรรม ๘ ประการแก่ภิกษุณีทั้งหลาย ให้ภิกษุณีทั้งหลายรับรักษาไว้ ไม่ก้าวล่วงตลอดชีวิต เหมือนอย่างได้ทรงทำ ทานบกันบ่อที่ใหญ่ไว้ทุกด้านเพื่อไม่ให้น้ำไหลออก และเพื่อป้องกันน้ำข้างนอก จะไหลเข้ามามากเกินไปด้วย

หลักฐานในพระบาลีภิกษุณีขันธกะ ตอนนี้ มีแห่งเดียวที่พยากรณ์เรื่อง ศาสนาว่า ถ้ามาตุคามไม่เข้ามาบวช พรหมจรรย์ก็จักตั้งอยู่นาน ท่านว่าพันปี แต่ว่าถ้าเข้ามาบวชก็จะเหลือเพียง ๕๐๐ ปี นี่เป็นหลักฐานชั้นบาลีในพระไตรปิฎกของเรา แต่ว่าในชั้น

อรรถกถา ท่านได้มาแก้ไว้ว่า พระอรหันต์ที่ได้ปฏิสัมภิกา ๔ จะมีอยู่ในระยะหนึ่งพันปีแรก พระอรหันต์ที่เป็นสุขขวิปัสสกคือว่าที่ได้สำเร็จตัดกิเลสได้ แต่ไม่ได้ปฏิสัมภิกา ๔ ไม่มีความแตกฉาน (สุขขวิปัสสก แปลว่าเห็นแจ้งอย่างแห่งแล้ง คือหมายความว่าไม่ได้ความแตกฉาน แต่ก็ทำกิเลสให้สิ้นไป) นี้จะมีอยู่ในระยะพันปีที่ ๒ พระอนาคามีจะมีอยู่ในระยะพันปีที่ ๓ พระสกทาคามีจะมีอยู่ในระยะพันปีที่ ๔ พระโสดาบัน จะมีอยู่ในระยะพันปีที่ ๕ **ปฏิเวธสังฆกรรม** สังฆกรรมคือมรรคผลนิพพานจะตั้งอยู่ห้าพันปี **ปริยัติสังฆกรรม** คือการเรียนให้รู้พระพุทธศาสนา ก็จะตั้งอยู่เท่านั้น แต่ว่าเพศคือการทรงเครื่องหมายเป็นบรรพชิตในรูปใดรูปหนึ่งนั้นจะมีสืบไปอีกนาน

อีกแห่งหนึ่งได้แสดง **อันตรธาน** คือความเสื่อมสิ้นแห่งพระศาสนาไว้ ๕ ได้แก่

๑. **อริคมอันตรธาน** ความเสื่อมสิ้นแห่งมรรคผลนิพพาน

๒. **ปฏิบัติอันตรธาน** ความเสื่อมสิ้นแห่งการปฏิบัติ

ความเสื่อมสิ้นแห่งมรรคผลนิพพานนั้น หมายความว่า เมื่อไม่มีพระอรหันต์เรื่อยมาจนถึงไม่มีพระโสดาบันเมื่อใด เมื่อนั้นก็ถือว่าเป็นความเสื่อมสิ้นแห่ง

อริคมคือมรรคผลนิพพาน ความเสื่อมสิ้นแห่งการปฏิบัตินั้น ในเบื้องต้นก็เสื่อมสิ้นการปฏิบัติเพื่อฌานวิปัสสนามรรคผลก่อน คือว่าบุคคลผู้ปฏิบัติไม่ได้มุ่งฌาน ไม่ได้มุ่งวิปัสสนา ไม่ได้มุ่งผล เมื่อการปฏิบัติในด้านนี้เสื่อมลงไปแล้วก็เหลือแต่การปฏิบัติพระวินัยในการปฏิบัติพระวินัยนั้นข้อเล็ก ๆ ก็เสื่อมไปก่อน คือไม่ใส่ใจในข้อปฏิบัติพระวินัยที่เป็นส่วนเล็กน้อย ก็ขาดวินัยเรื่อยไปจนถึงเหลือแต่ปาราชิก ๔ แปลว่ารักษาศีล ๔ คือ รักษาการเว้นปาราชิก ๔ ข้อไว้ จนเมื่อไม่รักษาศิกขาบททั้ง ๔ ข้อนี้ไว้เมื่อใดด้วยกันทั้งหมด เมื่อนั้นก็เป็นอันว่าถึงความเสื่อมสิ้นของการปฏิบัติ

๓. **ปริยัติอันตรธาน** ความเสื่อมสิ้นของปริยัติ คือการเรียนพระศาสนา เมื่อยังมีการเรียนพระศาสนา ยังมีการทรงจำอยู่มากบ้างน้อยบ้าง ก็ยังไม่เสื่อมสิ้น จนเมื่อใดไม่มีใครทรงจำพระพุทธศาสนาไว้ได้ ก็เรียกว่าเป็นปริยัติอันตรธาน

๔. **ลึงคอันตรธาน** ความเสื่อมสิ้นแห่งเพศ คือเมื่อยังทรงเพศอยู่ เพศก็ยังไม่เสื่อมสิ้น เมื่อใดเปลี่ยนแปลงไปจนไม่เหลือเครื่องหมายที่เป็นเพศบรรพชิตไว้เลย เมื่อนั้นก็ถือว่าเป็นลึงคอันตรธาน

๕. ธาตุอันตรธาน ความเสื่อมสิ้นแห่งธาตุ หมายความว่าความเสื่อมสิ้นพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งท่านพยากรณ์ว่าในอนาคตข้างหน้า โอกาสหนึ่งพระบรมสารีริกธาตุก็จะเสื่อมสิ้นไป

นี่เป็นเค้าของเรื่อง **ศาสนานันตรธาน** ความเสื่อมสิ้นแห่งพระศาสนาที่มีแต่กันเป็นหลักฐานในลังกา แต่ในชั้นบาลีก็มีพบเท่าที่อ้างมาข้างต้น ซึ่งท่านอธิบายว่า ที่ตรัสว่าพรหมจรรย์หรือว่าสังฆธรรมจะตั้งอยู่พันปีนั้น ก็หมายถึงว่าจะมีพระอรหันต์ที่เป็นผู้บรรลุปฏิสัมภทา คือความแตกฉานในปฏิสัมภทาอยู่ตลอดพันปี ส่วน ๕๐๐ ปีนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติครุธรรมป้องกันไว้ จึงไม่เป็นไปดังนั้น

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ประทานครุธรรมเป็นการประทานอุปสมบทแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีแล้ว ก็ได้โปรดให้ภิกษุทั้งหลายอุปสมบทเจ้าหญิงสาภิยานี ที่ตามเสด็จมานั้นให้เป็นภิกษุณีด้วยกันสิ้น แต่ก็ต้องรับปฏิบัติในครุธรรมทั้ง ๘ ประการนั้นด้วย

ต่อมามีครั้งหนึ่งพระนางมหาปชาบดีโคตมีได้ขอให้ท่านพระอานนท์ทูลขอพระพุทธเจ้าข้อหนึ่ง คือขอให้ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลายกราบไหว้กันตามอ่อนแก่ พระพุทธเจ้าไม่ทรงยินยอม อำนวยตาม และในคราวหนึ่งพระนาง

มหาปชาบดีโคตมีได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้ทรงขอให้ทรงแสดงธรรมโดยย่อ ซึ่งเมื่อได้ทรงสดับธรรมะของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็จะได้หลีกออกไปปฏิบัติ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า “ธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อความกำหนดข่มใจ เป็นไปเพื่อความประกอบบอญ์กับทุกข์ เป็นไปเพื่อความสังสมกองกิเลส เป็นไปเพื่อความอยากใหญ่ เป็นไปเพื่อความไม่สิ้นโศขยินดีด้วยของที่มีอยู่ เป็นไปเพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน เป็นไปเพื่อความเลียงยาก ก็พึงทรงไว้ว่า นั่นไม่ใช่ธรรม นั่นมิใช่วินัย นั่นไม่ใช่สัตตกุศาสน์ คือคำสอนของพระศาสนา ส่วนธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อความสิ้นกำหนดข่มใจ เป็นไปเพื่อความไม่ประกอบบอญ์กับทุกข์ เป็นไปเพื่อความไม่สะสมกองกิเลส เป็นไปเพื่อความปรารถนาน้อย เป็นไปเพื่อความสิ้นโศขยินดีด้วยของที่มีอยู่ เป็นไปเพื่อความหลีกออกสงบสงัด เป็นไปเพื่อความปรารถนาความเพียร เป็นไปเพื่อความเลียงง่าย ก็ให้พึงทรงไว้ว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็น สัตตกุศาสน์”

ธรรมที่ตรัสแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีนี้ ในนวกวาทได้นำมาไว้ในหมวด ๘ และได้เรียกว่า ลักษณะตัดสินพระธรรมวินัย ๘ อย่าง

ในพรรษาที่ ๕ พระพุทธเจ้าก็ได้ประทับจำพรรษาอยู่ภูฏาคารศาลาในป่ามหาวันใกล้กรุงเวสาลีนั้น (พ.พ. ๑๒๖-๑๓๑) ดู **ชีวกโกมารภัจ, มหาวัน, รัตนสูตร** ด้วย

วัชรปาณีโพธิสัตว์ ดู **พระพุทธเจ้าในมหายาน**

วัชระ ดู **มนุษย์โลก**

วิภูฏกษาดก ดู **อธิษฐานบารมี**

วิภูฏกปริตร พระปริตรนี้เรียกกันว่า**คาถา**

นาค่อม ใช้สวดหรือบริกรรมเป็นคาถาดับไฟ ซึ่งมีตำนานแล้วว่า ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้เสด็จจาริกไปในแคว้นมคธโดยเสด็จจาริกไปในคามนิคมแห่งแคว้นมคธ วันหนึ่งได้เสด็จไปถึงคามคือหมู่บ้านแห่งแคว้นมคธหมู่บ้านนี้ได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในละแวกบ้านในเวลาเช้าพร้อมกับหมู่แห่งภิกษุเป็นอันมาก ในเวลาภายหลังภัตคือหลังจากที่ได้เสวยภัตตาคาร และพระภิกษุสงฆ์ก็ได้ฉันภัตตาคารเสร็จแล้ว เสด็จกลับจากบิณฑบาต ก็ได้เสด็จออกจาริกต่อไปดังที่ภาษาไทยเราชอบเรียกว่า**เดินธุดงค์**

ตามพุทธประวัตินั้นแสดงว่าพระพุทธเจ้าออกเดินธุดงค์ทุกปี เมื่อถึงฤดูเข้าพรรษาก็อยู่จำพรรษาในรัฐใดรัฐหนึ่ง ที่ใดที่หนึ่ง ออกพรรษาบวราณาแล้ว และพระภิกษุสงฆ์รับกฐินกันแล้ว ก็เสด็จออกเดินธุดงค์ต่อไปในรัฐโน้น

รัฐนี้ต่าง ๆ เสด็จเดินด้วยพระบาทสำหรับคราวที่เกี่ยวข้องแก่ตำนานเรื่องนี้ได้เสด็จเดินธุดงค์ไปในหมู่บ้านในแคว้นมคธ ดังกล่าว เมื่อทรงรับบิณฑบาตเสร็จแล้วอันหมายความว่าเสวยและฉันเสร็จแล้วก็ออกเดินทางต่อไป

เมื่อเดินทางพ้นหมู่บ้านเข้าป่า ก็พอมีไฟป่าบังเกิดขึ้นอย่างแรง ลูกกลมมาโดยเร็ว จนคล้ายกับว่าจะมาถึงพระพุทธเจ้าและหมู่พระสงฆ์ที่กำลังเดินทางอยู่ แต่ว่าเมื่อไฟป่าได้เข้ามาใกล้พระพุทธเจ้าก็ดับไปโดยรอบ หมู่ภิกษุทั้งหลายเห็นเป็นความอัศจรรย์ที่ไฟป่าไม่ลูกกลมเข้ามาถึงตรงที่พระพุทธเจ้าและหมู่แห่งภิกษุกำลังเดินทางอยู่ เมื่อมาใกล้ก็ดับไปโดยรอบเหมือนดังถูกน้ำราดดับ จึงได้กราบทูลสรรเสริญพระพุทธคุณ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสเล่า**วิภูฏกษาดก** คือชาดกเรื่องที่ได้เคยมีมาแล้ว ได้เกิดขึ้นมาแล้วในอดีตเกี่ยวกับลูกนาค่อม บางทีก็เรียกว่า**นาค่อมไฟ** ซึ่งมีเรื่องเล่าว่า

ได้มีรังนกมีนกอาศัยอยู่บนต้นไม้ในป่า และรังหนึ่งก็เป็นที่อยู่ของนาค่อมสามีภรรยาตัวผู้ตัวเมีย ซึ่งก็ได้ออกไข่และฟักไข่เป็นตัวลูกนาค่อมเล็ก ๆ เจาะไข่ออกมา นาค่อมที่เป็นพ่อแม่ก็ให้ลูกอยู่ในรัง บินออกไปหากินแล้วนำอาหารมาบ่อนลูก ในขณะที่ลูกยังเล็กยังมีปีก

ที่บินไม่ได้ มีขาที่ยังเดินไปไม่ได้ ก็ได้เกิดไฟฟ้าไหม้มาโดยรอบ บรรดานกทั้งหลายก็พากันบินหนี แม้นกลุ่มที่เป็นพ่อแม่ของลูกนกกลุ่มก็บินหนีออกไป ลูกนกกลุ่มนั้นก็ยังไม่ไหว จะเดินไปก็ยังไม่ไหว จึงได้ระลึกถึงคุณศีล เป็นต้น และได้ตั้งสัจจกิริยา คือการกระทำสัจจะด้วยการกล่าวสัจจะ คือความจริง ด้วยการที่ระลึกถึงคุณของศีลเป็นต้นว่า คุณของศีลมีอยู่ดังนี้ เป็นต้น ซึ่งนับว่าเป็นการระลึกยืนยันในสัจจะคือความจริงข้อหนึ่ง คือข้อที่ว่าคุณศีลมี ตลอดจนถึงคุณของคุณธรรมอย่างอื่นมี และตลอดจนถึงคุณของพระชินพุทธเจ้ามี และได้กล่าวสัจจะคือความจริงถึงตัวเอง ถ้าตัวเองนั้นมีปีกก็ยังไม่ไหว มีเท้าก็ยังไม่เดินไปไม่ได้ จึงขอให้ไฟฟ้าที่ลุกเข้ามานี้อ่านใจได้มาถึง จงดับไปเสีย และด้วยอำนาจของสัจจกิริยา การกระทำสัจจะคือความจริง กล่าวคำจริง ระลึกรับรองถึงสิ่งที่มีอยู่จริงเป็นจริง ทั้งที่เป็นความจริงเกี่ยวแก่คุณศีล เป็นต้น ทั้งที่เป็นความจริงเกี่ยวแก่ตัวเองที่ว่า มีปีกที่ยังบินหนีไปไม่ได้ มีเท้าที่ยังเดินไปไม่ได้ ซึ่งการระลึกถึงและการที่อ้างถึงกล่าวถึงเหล่านี้ล้วนเป็นความจริง ก็ขอให้อำนาจแห่งความจริงนี้บันดาลให้เกิด

ผลความสวัสดิดังกล่าว ไฟป่าที่ลุกมานั้นเมื่อเข้ามาใกล้ก็ดับไปโดยรอบ

เพราะฉะนั้น สัจจกิริยา คือการกระทำสัจจะของนกกลุ่มนี้ที่ท่านได้รจนาไว้เป็นคาถาแสดงไว้ในวิภกชาดก ที่อ้างว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงเล่าดังกล่าวมา จึงได้นำมาใช้เป็นบทสวด ซึ่งขึ้นต้นว่า *อตถิ โลกเ สิลคุณ* เป็นต้น ที่แปลความว่า

คุณแห่งศีลมีอยู่ในโลก ความสัตย์ ความสะอาด และความเอ็นดูกรุณา มีอยู่ในโลก

ด้วยคำสัตย์นั้น ข้าพเจ้าจักทำสัจจกิริยาอันเยี่ยม

ข้าพเจ้ารำลึกถึงกำลังแห่งธรรม รำลึกถึงพระชินเจ้าทั้งหลายในปางก่อน อาศัยกำลังแห่งสัจจะ ขอทำสัจจกิริยา ปีกทั้งหลายของข้าพเจ้ามีอยู่ แต่ยังไม่บินไม่ได้

เท้าทั้งหลายของข้าพเจ้ามีอยู่ แต่ยังไม่เดินไม่ได้

มารดาและบิดาของข้าพเจ้า ก็ออกไปแล้ว

ดูก่อนไฟฟ้า ขอท่านจงถอยไป ครั้นเมื่อสัจจะ อันข้าพเจ้าทำแล้ว เปลวไฟอันลุกโผลงมาก ก็สงบเว้นไปได้ ๑๖ กรีส พร้อมกับคำสัตย์ ประหนึ่งเปลวไฟที่ตกถึงน้ำ

สิ่งไรเสมอด้วยสัจจะของเราไม่มีนี่
เป็นสัจจามีของเรา ดังนี้
วิภวปฏิบัตินี้นับถือกันว่าเป็น **คาถา
ดับไฟ** มาตลอดเวลาช้านาน และผู้ที่
มีความนับถือเชื่อถืออยู่ก็พอใจที่จะสวด
พระปริตรนี้เพื่อป้องกันไฟหรือดับไฟ
เรื่องของ **สัจจกิริยา**นี้เป็นเรื่อง
นับถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่เก่าก่อน
พระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น แม้เมื่อ
พระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นก็รับนับถือ
กันต่อมา โดยที่เมื่อประสบอันตราย
ต้องการจะพ้นอันตราย หรือว่ายัง
มิได้ประสบอันตรายแต่ต้องการจะ
ให้แคล้วคลาดจากอันตราย หรือว่า
ต้องการจะประสบผลที่ต้องการ เช่น
ต้องการความสวัสดิ ความเกษม
ปลอดโปร่ง ก็นิยมที่จะกล่าวคำสัตย์
อันเรียกว่า การกล่าวคำสัตย์หรือการ
กล่าวสัจจะ และการกล่าวสัจจะคือ
ความจริงนี้ ก็มีนิยามกล่าวอ้างเอาพระ-
พุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ
ซึ่งพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระ-
สังฆคุณ ทั้งปวงนี้ล้วนเป็นสัจจะคือ
ความจริง ไม่ใช่เป็นสิ่งที่หลอกหลวงแต่
ว่าเป็นความจริง ทั้งเป็นความจริงที่
บริสุทธิ์ ฉะนั้น เมื่อกล่าว พระพุทธ-
คุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณแล้วก็
สรุปตอนท้ายว่า “ด้วยกล่าวคำสัตย์นี้
ขอความสวัสดิเป็นต้นจงมี”

และการกล่าวคำสัตย์นี้ก็มิใช่จำเพาะ
แต่พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระ-
สังฆคุณเท่านั้น การกล่าวคำสัตย์เกี่ยว
แก่ตนเองก็ได้ในเมื่อควรจะกล่าวถึง
ความจริงที่เกี่ยวข้องแก่ตนเอง ก็กล่าวขึ้นมา
ดังเช่นในวิภวปฏิบัตินี้ ในตอนแรก
ก็ได้รำลึกถึงคำนิ่งถึงคุณของศีลเป็น
ต้นดังกล่าว ก็รวมเข้าในพุทธคุณ
ธรรมคุณ สังฆคุณนั้นแหละ แล้วก็
กล่าวถึงความจริงของตนเองที่ว่า มีปีก
ก็ยังไม่บินไม่ได้ มีเท้าก็ยังไม่เดินไม่ได้
กล่าวอย่างนี้เรียกว่าเป็นการทำสัจจ-
กิริยา คือเป็นความจริง เพราะฉะนั้น
ก็ขอให้ไฟสงบดับไปเสียอย่าได้มาถึง
และในเรื่องนี้ก็มิใช่ที่พึงสังเกตว่า
สัจจะคือความจริง ที่อ้างขึ้นมาขอให้ไฟ
ดับนั้นก็เป็นการจำเป็น ถ้าหากว่ามี
ปีกบินหนีไปได้ หรือมีเท้าที่วิ่งหนีไปได้
ก็จะได้บินหนีไป หรือว่าใช้เท้าวิ่งหนีไป
แปลว่าช่วยตัวเองได้ก็ไม่จำเป็นต้อง
ต้องขอให้ไฟดับ แต่นี้เป็นความจำเป็น
จริง ๆ แล้วที่กล่าวนี้ก็ความจริง
ทั้งได้ระลึกถึงคุณของศีลเป็นต้นซึ่งเป็น
สิ่งที่มีอยู่อันเป็นการอ้างความดีที่มีอยู่
แม้ว่าตนเองจะได้เคยประพฤติกี่ตาม
ไม่เคยประพฤติกี่ตาม ถ้าตนเองได้เคย
ประพฤติมาแล้ว ก็เป็นกำลังที่สนับสนุน
แรงขึ้นไปอีก ดังนั้นรวมเรียกว่า สัจจ-
กิริยา ซึ่งเป็นที่นับถือมาแต่โบราณกาล

ว่าเป็นสิ่งที่กำลังอันจะอำนวยผลให้ เป็นความสวัสดิตามที่ต้องการได้ และ ก็ต้องมีเหตุผลประกอบดังที่กล่าวมา นั้น และแม้ว่าการทำสักจกิริยาเกี่ยว แก่เรื่องของตัวเองที่ตัวเองทำไม่ดีขึ้น มา ท่านก็มีใช้กันเหมือนกัน ดังเช่น ที่อ้างว่า “ข้าพเจ้าได้เคยทำดีมาอย่าง นั้น ๆ ทำไม่ดีมาอย่างนั้น ๆ เป็นความ จริง ขออำนาจแห่งการที่ทาสักจกิริยา กล่าวคำจริงนี้ให้บังเกิดความสวัสดิ” ดั่งนี้ท่านก็ใช้กันเหมือนกัน แปลว่า ต้องการที่จะให้เป็นความจริง และคำ ที่อ้างถึงความจริงนั้นจึงจะเป็นคำจริง และเมื่อเป็นคำจริง ถ้อยคำที่เป็นการ แสดงความจริงนั้นก็มิอาจภาพดังกล่าว อันนี้เป็นวิปฏิบัติที่ใช้กันมาแต่เก่า ก่อน จึงมาเล่าให้ฟัง และใครจะลอง ไปใช้บ้างก็คงจะได้ เช่นว่าเมื่อเวลาที่ ประสบความคับขัน ต้องการความ ปลอดภัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ระลึก ถึงคุณศีลคุณธรรม คุณพระพุทเจ้า คุณพระธรรม คุณพระสงฆ์ ว่าเป็นสิ่ง ที่มีจริง และคุณศีลคุณธรรมนั้นตนเอง ก็ได้ปฏิบัติมาแล้ว น้อยหรือมาก และ ในบัดนี้ตนเองนั้นก็เป็นอย่างนี้ ๆ ที่เป็นความจริง และเมื่อต้องประสบ ความขัดข้องหรืออันตราย เหมือนอย่าง นกคุ่มที่มีไฟป่าล้อมรอบเข้ามา ก็ไม่ แน่ใจว่าจะช่วยตัวเองได้ ถ้าหากว่าช่วย

ตัวเองได้ก็ช่วยไป ถ้าช่วยตัวเองไม่ได้ ก็แสดงความจริงไปว่าช่วยไม่ได้เพราะ อะไรซึ่งเป็นความจริง ให้ตั้งใจอธิษฐาน ถึงความจริงดั่งนี้ อ้างความจริง และขอ ให้อำนาจของสักจกิริยาให้บังเกิดความ สวัสดิ ดั่งที่เรียกว่าทาสักจกิริยา โบราณ ท่านใช้กันมา และบัดนี้ใครจะลองไป ใช้ต่อไปก็ได้ แล้วก็สังเกตผลเอา (ต.พ. ๒๐๘-๒๑๓)

วิญญะ ความเวียนว่าย *สงสาร* อันแปลว่า ความท่องเที่ยวไป และความท่องเที่ยว ไปนั้นก็ท่องเที่ยวไปโดยอาการที่เป็น **วิญญะ** อันแปลว่า วน วิญญะคือวนนั้น ก็พูดกันง่าย ๆ ว่าเวียนเกิดเวียนตาย หรือเวียนเกิดแก่เจ็บตาย คือเมื่อเกิด ก็แก่ก็เจ็บก็ตาย ตายแล้วก็เกิดก็แก่ ก็เจ็บก็ตาย ตายแล้วก็เกิด ก็เวียนอยู่ ดั่งนี้ ความเวียนอยู่ดั่งนี้เรียกว่า วิญญะ คือความวนหรือความเวียนซึ่งพูดกัน เข้าใจง่าย ๆ แต่เมื่อจะแสดงถึงวิญญะ คือความวนตามหลักกรรมที่พระพุทธเจ้า ทรงสั่งสอนไว้ก็มี ๓ อย่าง คือ

กิเลสวิญญะ วนคือกิเลส

กรรมวิญญะ วนคือกรรม

วิปากวิญญะ วนคือวิปาก ผลของ กรรม

อันหมายความว่า กิเลสก็เป็นเหตุ ให้ทำกรรม กิเลสจึงเป็นเหตุ กรรมจึง เป็นผลของกิเลส และกรรมนั้นเองก็

เป็นตัวเหตุให้เกิดวิบากคือผล กรรม จึงเป็นเหตุ วิบากจึงเป็นผล และวิบาก นั้นเองก็เป็นตัวเหตุก่อกิเลสขึ้นอีก เมื่อ เป็นดังนี้ วิบากนั้นก็เหตุดุ กิเลสก็ เป็นผลของวิบาก และกิเลสก็เป็นเหตุ ให้กระทำความกรรม กิเลสก็เป็นเหตุ กรรม ก็เป็นผลของกิเลส และกรรมนั้นเอง ก็เป็นเหตุส่งวิบาก เมื่อเป็นดังนี้ กิเลส ก็กลับเป็นเหตุ วิบากก็เป็นผล และ วิบากคือผลนั้นก็กลับเป็นเหตุก่อให้เกิด กิเลสขึ้นอีก

เพราะฉะนั้น กิเลส กรรม วิบาก จึงวนอยู่ดังนี้ ก็โดยที่บุคคลนี้เอง หรือ จิตนี้เองที่วนอยู่ในกิเลส กรรม วิบาก แล้วก็กลับเป็นเหตุก่อกิเลส กิเลสก็ก่อ กรรม กรรมก็ก่อวิบาก วิบากก็ก่อกิเลส เพราะฉะนั้น สัตว์บุคคลจึงวนอยู่ใน กิเลส กรรม วิบากทั้ง ๓ นี้ นี้เป็น วิภว วิภวคือความวนนี้ ก็วนอยู่ใน ปัจจุบันนี้เอง และวนอยู่เรื่อยไป ใน อดีตก็วนมาดังนี้ ในปัจจุบันก็วนมา ดังนี้ ในอนาคตก็จะวนต่อไปดังนี้

เพราะฉะนั้น วิภวคือความวนนี้ จึงวนอยู่ในกิเลส กรรม วิบาก หรือ ในกองของกิเลส กรรม วิบาก กิเลส กรรม วิบากนี้เป็นกำ เมื่อเทียบกับล้อ จะเป็นล้อเกวียนหรือล้อรถก็ตาม ซึ่ง ประกอบด้วยกง ประกอบด้วยกำก็มี อยู่ ๓ กำก็คือ กิเลส กรรม วิบาก

ปิดประกอบอยู่ในกงอันเป็นวงกลม วิภวคือความวนนี้วนเป็นวงกลมอยู่ ดังนี้

พิจารณาดูความเป็นไปของจิตใน ปัจจุบัน ก็จะพึงเห็นได้ว่าจิตอยู่ใน ๓ อย่างนี้ เป็นต้นว่าเกิดตัณหาขึ้นในรูป ตัณหานั้นก็เป็นกิเลส ก็เป็นเหตุให้ ประกอบกรรมคือจงใจที่จะดูรูป และ เมื่อเป็นกรรมคือประกอบการดูรูป เช่น ขวนขวายไปดู มองดู ดังนี้ก็เป็นกรรม ก็ได้วิบากคือผล คือเห็นรูปที่จงใจจะดู ด้วยรูปตัณหา การเห็นรูปนี้เป็นวิบาก คือผล ผลของกรรมคือการที่จงใจดู และเมื่อเห็นรูป รูปที่น่ารักใคร่ปรารถนา พอใจ ก็ก่อให้เกิดรูปตัณหายิ่งขึ้นไปอีก รูปตัณหานั้นก็เป็นเหตุให้ประกอบกรรม คือการดูยิ่งขึ้นไปอีก ดูก็เห็น ซึ่งเป็น ผล รูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจก็ก่อให้เกิดรูปตัณหายิ่งขึ้นไปอีก

เพราะฉะนั้น ทุก ๆ อย่างในปัจจุบัน นี้ จิตของสรรพสัตว์คือจิตที่ยังมีความ ขัดข้อง ความเกี่ยว มีสังโยชน์คือความ ผูกพัน ก็วนอยู่ในกิเลสกรรมวิบากทั้ง ๓ นี้ตลอดเวลาไม่ออกไปนอกจากวง แห่งกิเลสกรรมวิบากทั้ง ๓ นี้ ก็เป็น ไปอยู่ดังนี้

และเมื่อว่าถึงวงกว้างคือเกิดแก่ตาย ในชาติหนึ่ง ๆ เกิดคือชาติ ก็เป็น ตัววิบาก คือผลของกิเลสที่เป็นมาแต่

อดีต ก็คือต้นหนั้นเอง ยกต้นหาขึ้น
เป็นประธาน แต่ที่ท่านอธิบายนั้นท่าน
มักอธิบายว่า อวิชา ต้นหา อุปาทาน
กรรม ในที่นี้ก็ยกเอาเพียงข้อกิเลสคือ
ต้นหาอย่างเดียว เพราะต้นหนั้นเป็น
ตัวก่อภพชาติ และเมื่อมีชาติคือความ
เกิดขึ้นมา ก็แก่เจ็บตายในที่สุด และ
เมื่อยังมีต้นหาอยู่ ยังดับต้นหาไม่ได้
ต้นหาก็เป็นชนกกิเลส ชนกกรรม นำ
ก่อภพชาติใหม่ขึ้นมาอีก และเป็นชาติ
ขึ้นก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย ตายแล้ว
ก็มีปฏิสนธิคือเกิด เกิดก็แก่ก็เจ็บก็ตาย
ตายแล้วก็เกิด ก็เป็นอันว่าแม่ในวงกว้าง
กัวนเวียนอยู่ดังนี้ สัตว์ บุคคล หรือจิต
อันนี้จึงท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏะคือวน
ดังที่กล่าวมานี้ เพราะฉะนั้น จึงเรียก

- วัฏฏสงสาร** ท่องเที่ยววนเวียนอยู่ใน
กิเลส กรรม วิบาก ท่องเที่ยววนเวียน
เกิดแก่เจ็บตาย ก็เป็นไปอยู่ดังนี้ (ส.ท.
๒๔-๓๐) **ดู ความสงบ, จิตศึกษา** ด้วย
วัฏฏสงสาร **ดู ความสงบ, วัฏฏะ, อวิชา**
วัฒนธรรม **ดู** **ระเบียบ**
วัตตบท ๗ **ดู** **ดาวดึงส์**
วัตตูกาม **ดู** **ภพ ๓**
วัตตูกาน **ดู** **ทศพิธราชธรรม**
วัตตุสมบัติ **ดู** **ทานบารมี, อนุบุพพิกธา**
วัตร **ดู** **อุปาทาน ๔**
วัปปะ **ดู** **ปัจจุวัคคีย์**
วาจาเปยยะ **ดู** **สังคหวัตถุ ๕**

วาโยสังวัฏฏะ **ดู** **กับ**

- วาสรุระ** **ดู** **ศากยราชกุมาร ๖**
วาสนา **ดู** **บารมี, สันดาน, อธยาศัย**
วาสะ, วาสพ **ดู** **ดาวดึงส์**
วาสุลทัตตา **ดู** **โมสกเศรษฐี**
วิการ **ดู** **นามรูป**
วิการรูป **ดู** **คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ, นามรูป**
วิกรมณวิมุตติ **ดู** **วิมุตติ ๕**
วิจารณ์ **ดู** **การทำสมาธิ, คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ**
วิจิจฉา **ดู** **คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ,**
ปริยฎฐานกิเลส, ลีคา ๓, อุปาทาน ๔

วิชขมานบัญญัติ **ดู** **สมมติบัญญัติ**

วิชา คือความรู้ที่บังเกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้า
ในอริยสัจ ๔ ท่านจึงได้แสดงไว้ว่า

- จักขุ** คือดวงตามุขขึ้น
- ญาณ** คือความหยั่งรู้มุขขึ้น
- ปัญญา** คือความรู้ทั่วถึงมุขขึ้น
- วิชา** คือความรู้ถูกต้องมุขขึ้น
- อาโลก** คือความสว่างมุขขึ้นในธรรมะ

ทั้งหลายที่ยังมิได้เคยสดับมาก่อนว่า
นี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์
นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นต้น
ความรู้ที่มุขขึ้น ดังนี้ไม่ใช่เป็นความ
รู้ที่ปรุงแต่ง แต่เป็นความรู้จริง ส่วน
ความรู้ที่ปรุงแต่งนั้นยังไม่ใช่เป็นความ
รู้จริง แต่เป็นความปรุงแต่งต่างหาก
อันเรียกว่า **สังขาร** แม้ความรู้ที่เป็น
ปริยัติคือที่เล่าเรียน อันได้แก่สดับตรับ
ฟังอ่านท่องบ่นจำทรงดังเช่นสดับตรับ

ฟังอ่านท่องบ่นจำทรงคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้า จำอริยสัจได้ นี่ก็เป็น สังขารคือเป็นความปรุงแต่งขึ้นของผู้ เรียน ไม่ใช่เป็นความรู้ของตนเอง แต่ เป็นความรู้ของพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัส สอนเอาไว้ แล้วก็มาฟัง มาจำทรง เป็น ความจำเป็นความจำทรง ซึ่งเป็นตัว สังขารคือเป็นความปรุงแต่ง ไม่ใช่เป็น ความรู้ที่เป็นตัวปัญญาของตนเอง จะ เป็นความรู้ที่เป็นปัญญาของตัวเองนั้น ต้องเป็นความรู้ที่ผุดขึ้น ไม่ใช่คิดขึ้น มิใช่จำเอาไว้ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นโดยที่ มิได้คิด มิได้แต่ง มิได้จำ

ดังจะฟังเห็นได้ว่าในปฐมเทศนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาคือ ธรรมจักรแก่พระปัญจวัคคีย์ ได้ตรัส แสดงถึงทางที่ทรงปฏิบัติมา ทรงละทาง ที่เป็นสุดโต่ง ๒ อย่าง ทรงปฏิบัติ ทางที่เป็นมัชฌิมา ซึ่งอยู่ในท่ามกลาง ไม่ข้องแวะด้วยทางสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น อันได้แก่มรรคมีองค์ ๘ จึงได้ตรัสรู้ อริยสัจทั้ง ๔ ก็ทรงแสดงอริยสัจ ทั้ง ๔ และทรงแสดงพระญาณที่มีวน รอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจ ทั้ง ๔ และเพราะพระญาณที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ บริสุทธิ์บริบูรณ์แก่พระองค์ จึงได้ทรง ปฏิญาณพระองค์ว่าได้ตรัสรู้แล้ว ดังนี้

ธรรมจักรคือดวงตาเห็นธรรมได้เกิด ขึ้นแก่ท่านพระโกณฑัญญะ ว่า

สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็น ธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไป เป็นธรรมดา

นี่เป็นตัว **ปัญญา**

จะเห็นได้ว่าธรรมจักรที่บังเกิดขึ้นแก่ ท่านพระโกณฑัญญะนี้ไม่เกี่ยวแก่ถ้อยคำ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงในปฐมเทศนา นั้น แต่เมื่อท่านพระโกณฑัญญะท่าน ได้ฟังแล้วท่านเข้าใจ ความเข้าใจของ ท่านนั้นก็ผุดขึ้นมาแก่ท่านว่า สิ่งใด สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา

คือท่านเห็นเกิดดับของทุก ๆ สิ่ง ที่เกิดขึ้น ก็และอันทุก ๆ สิ่งที่เกิดดับนี้ เป็นตัวสังขารคือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง สิ่งที่มีที่เป็นขึ้นทุกอย่างในโลกนี้เป็นสิ่ง ผสมปรุงแต่งทุกอย่างดังที่ได้กล่าวมา แล้ว เพราะฉะนั้น จึงต้องเกิดดับเป็น ธรรมดา เห็นเกิดเห็นดับคู่กันไปในขณะที่ เดียวกัน นี่เป็นตัวยุทธธรรมหรือเป็น ธรรมะของทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างใน โลกที่มีเกิดขึ้นก็ต้องมีดับ นี่แหละคือ ตัวสังขาร และเมื่อเห็นสังขารและเห็น เกิดดับของสังขารจึงชื่อว่าเห็นทุกข์ ซึ่งเป็นทุกข์สัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ก็คือทุกขอริยสัจที่พระพุทธเจ้าตรัส แสดงไว้ในปฐมเทศนานั่นเอง

แต่ว่าความรู้ที่ผุดขึ้นแก่ท่านนั้นไม่ได้อิงพยัญชนะถ้อยคำในปฐมเทศนา แต่ว่าเป็นความรู้ที่ผุดขึ้นซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นอรรถรส หรือเป็นสาระคือแก่นสารของเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น อันจะเปรียบได้ว่า เทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหรือที่พระสาวกแสดงกันต่อมา ก็ตาม ซึ่งทุก ๆ คนได้สดับตรับฟัง ได้เล่าเรียนศึกษา ได้ท่องบ่นจำทรง ก็เหมือนอย่างอาหารที่จัดใส่ไว้ในสำรับ และที่ทุกคนก็ตักหยิบบริโภคคือนำเข้าใส่ปาก อาหารเหล่านี้ก็ปรากฏเป็นสิ่งที่นั่นเป็นสิ่งที่นี้ และเมื่อนำเข้าปากเคี้ยวอาหารเหล่านี้ก็รวมกันและกลืนลงไปสู่ท้อง เมื่อเข้าไปสู่ท้องแล้วก็ต้องย่อยให้อิच्छะของอาหารนั้นแผ่ไปเลี้ยงร่างกาย ถ้าหากว่าไม่ย่อยเอาอิच्छะของอาหารนั้นไปเลี้ยงร่างกาย อาหารที่บริโภคเข้าไปนั้นไม่ย่อยก็กลายเป็นพิษ ทำให้ปวดท้อง ทำให้เป็นโรค ต่อเมื่อย่อยเอาอิच्छะไปเลี้ยงร่างกาย และส่วนกากนั้นก็เป็อาหารเก่าถ่ายทิ้งต่อไป ใช้แต่อิच्छะของอาหารนั้นไปเลี้ยงร่างกายเท่านั้น ดังนี้ อาหารนั้นจึงจะสำเร็จประโยชน์ แผ่ไปเลี้ยงร่างกายได้ ธรรมะที่ฟังก็ฉนั้นนั้น ก็เหมือนอย่างอาหารที่ยังใส่อยู่ในสำรับ แม้ที่หยิบใส่ปากเคี้ยวก็เป็นสิ่งที่นั่นเป็นสิ่งที่นี้ แต่ว่าที่จะเป็นธรรมะที่เป็นธรรมจักขุดวงตา

เห็นธรรมขึ้นนั้น จะต้องใช้ปัญญาย่อยย่อยให้เหลือแต่อิच्छะ อิच्छะของถ้อยคำ อิच्छะของปริยัติ อิच्छะของแบบแผน ส่วนที่เป็นกากที่ไม่ใช่อิच्छะนั้นก็วางทิ้งไป ให้เหลือแต่อิच्छะ

ฉนั้นใดก็ดี เมื่อท่านพระโกณฑัญญะฟังธรรม ท่านก็ได้จับเอาพยัญชนะถ้อยคำ มิได้จับเอาปริยัติ แต่ว่าย่อยปริยัติคือย่อยถ้อยคำนั้นด้วยปัญญาที่พิจารณา จนได้อิच्छะของปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้าผุดขึ้นแก่ท่าน คือท่านเห็นเกิดดับ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา เป็นความเห็นเกิดดับที่ผุดขึ้นมา เพราะฉะนั้น ข้อความในธรรมจักขุของท่านพระโกณฑัญญะนั้นจึงคล้าย ๆ กับเป็นคนละเรื่องกับปฐมเทศนา แต่อันที่จริงนั้นไม่ใช่เป็นคนละเรื่อง แต่เป็นตัวอิच्छะของปฐมเทศนานั้น อันนี้แหละเป็นสิ่งสำคัญ ฉะนั้น ที่จะเห็นธรรมะได้นั้นก็อาศัยถ้อยคำนั้นแหละ อาศัยปริยัตินั้นแหละ แต่ว่าจับเอาอิच्छะของปริยัติของถ้อยคำนั้นได้ เป็นสาระคือตัวแก่นสารจริง ๆ ให้ความรู้ดังนี้ผุดขึ้น นั้นแหละจึงจะเป็น **ธรรมจักขุ** คือดวงตาเห็นธรรม เป็น **วิชา**

และเมื่อเป็นวิชาแล้วก็สิ้นสงสัย ไม่ต้องคิดปรุงแต่งกันอีกต่อไป แต่ที่ยัง

ต้องปรุงแต่งกันอยู่นั้น ก็เพราะยังมี
 อวิชาคือความไม่รู้ ไม่รู้ในสัจจะที่เป็น
 ตัวความจริง ในข้อนี้เห็นได้ธรรมดา
 ทั่วไป ดังเช่นเมื่อเห็นอะไรทางตา เพราะ
 อวิชาคือไม่รู้ในรูปที่ตาเห็นนั้น จึงได้
 ยึดถือและก็ปรุงแต่งรูปนั้นว่าสวยงาม
 นี้งามนี้ไม่สวยงามนี้ไม่งาม นี่เป็นสังขาร
 คือปรุงแต่งขึ้นมาแล้ว แต่งให้รูปที่ตา
 เห็นนั้นว่างามบ้างไม่งามบ้าง และเมื่อ
 แต่งให้เห็นว่างามบ้างไม่งามบ้างขึ้นแล้ว
 ก็เลสก็เกิดขึ้นจับทันที

เมื่อแต่งให้เห็นว่างาม ราคะ ความ
 ติดความยินดี โลภะ ความโลภอยาก
 ใด้ก็บังเกิดขึ้น

เมื่อเห็นว่าไม่งาม ก็ไม่สนใจ หรือ
 ว่า โทสะ ปฏิฆะ ความหงุดหงิดกระทบ
 กระทั่งขัดเคืองก็บังเกิดขึ้น ก็เป็นความ
 ปรุงแต่งที่เพิ่มเติมขึ้นไปอีก

เหล่านี้สังขารทั้งนั้น คือใจปรุงขึ้น
 ทั้งนั้น ว่างามก็ใจปรุงขึ้น ว่าไม่งามก็
 ใจปรุงขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะว่ายังมีอวิชา
 คือไม่รู้ คือไม่รู้ว่าเป็นสังขาร รูปที่ตา
 เห็นนี่คือสังขาร เป็นสิ่งที่เกิดดับ เห็น
 รูปนั้นก็เกิด แล้วก็รูปนั้นก็ดับทันที
 คือหมายความว่า การเห็นนั้นเป็น
 ปัจจุบัน แล้วก็ดับไปทันที เมื่อ
 เป็นอดีตก็คือว่าดับไปแล้ว อันที่จริงนั้น
 เมื่อคนเห็นอะไรทางตา รูปที่ตาเห็นนั้น
 ก็เกิดดับไปทันทีในขณะนั้น และเห็น

รูปอื่นขึ้นอีกก็เกิดดับไปทันทีในขณะนั้น
 แต่คราวนี้ยังไม่ดับอยู่ในใจ เพราะว่า
 จิตใจนี้ยังมีอวิชาคือไม่รู้ว่าเป็นตัวทุกข์
 เป็นตัวสังขาร เป็นสิ่งที่เกิดดับ เมื่อ
 เป็นดังนี้จึงยึดถือ ยึดถือเอารูปนั้นมา
 ตั้งอยู่ในใจ

เพราะฉะนั้น รูปนั้นจึงไม่ดับอยู่ในใจ
 เป็นที่ตั้งของราคะบ้าง ของโทสะบ้าง
 หรือว่าของโลภะบ้างโทสะบ้างสืบต่อไป
 นี้เป็นสังขารตัวปรุงแต่งทั้งนั้น

คราวนี้เมื่อเห็นรูปอะไรทางตาแล้ว
 รู้ทันทีว่าเกิดดับ รูปที่เห็นในบัดนี้เกิด
 ในบัดนี้ก็ดับไปในบัดนี้แล้ว คือผ่านไป
 แล้ว เป็นอดีตไปแล้ว ถ้าเห็นเกิดดับ
 ทันทีดังนี้แล้วจะไม่เกิดความปรุงแต่ง
 คือไม่ยึดเอารูปที่ดับไปแล้วนั้นมาปรุงแต่ง
 ในใจว่างามหรือไม่งาม และก็เกิดชอบ
 หรือเกิดชังขึ้นมา ก็เป็นสังขารคือปรุง
 แต่งสืบต่อไป อวิชาจึงเป็นปัจจัยให้
 เกิดสังขารคือปรุงแต่งขึ้นดังนี้ แต่ว่าถ้า
 รู้แล้วก็จะหยุดปรุงแต่งทันที ไม่ปรุงแต่ง
 ปล่อยให้รูปที่ตาเห็นนั้นรู้ดับไปแล้ว
 เสียงที่ได้ยินก็ดับไปแล้ว จะเป็นเสียง
 สรรเสริญเสียงนินทาที่ดับไปแล้ว กลิ่น
 รสโณภูฏัพพะ เรื่องราวที่บังเกิดขึ้นใน
 ใจที่คิดที่นึกเกิดก็ดับไปแล้ว คือเป็น
 อดีตไปแล้วทันทีคู่กันไปกับเกิด เกิดดับ
 เกิดดับไปทันที ดังนี้เรียกว่า **ธรรมจักขุ**
 ดวงตาเห็นธรรม

เมื่อเป็นวิชาขึ้นมาดังนี้แล้วก็จะหยุดไม่ปรุ่งแต่่งในสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ แล้วก็ชอบแล้วก็ช้งกัน เป็นต้นต่อไป ซึ่งเป็นอย่างนั้นเป็น อย่างนี้ ชอบหรือช้งเป็นต้นต่อ ๆ ไป นั้นก็เป็นความปรุ่งความแต่่งทั้งสิ้น เป็นสังขารทั้งสิ้น คือใจนี้เองปรุ่งขึ้นแต่่งขึ้น แต่่งเอาสิ่งที่ผ่านไปแล้วว่ายังมีอยู่ อันนี้แหละเป็นสิ่งที่สำคัญคือไม่เห็นเกิดดับ

เพราะฉะนั้น ความเห็นเกิดดับที่เป็นธรรมจักขุนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญมาก ฟังธรรมทุกข้อทุกบทที่จะเป็นตัวธรรมจักขุคือดวงตาเห็นธรรมนั้นซึ่งก็คือเห็นเกิดดับนี้เอง และเมื่อเห็นเกิดดับ ก็ไม่ใช่หมายความว่าเห็นเกิดดับเฉพาะตามทีพระพุทธรเจ้าทรงสั่งสอนไว้ แต่ว่าทำ ให้เห็นเกิดดับในธรรมคือในสิ่งที่ เป็นปัจจุบัน ในโลกที่เป็นปัจจุบันนี้ทุกอย่าง คือสิ่งที่มาประสบทางตาเป็นรูปที่ตาเห็น มาประสบทางหูเป็นเสียงที่หูได้ยิน เป็น กลิ่นเป็นรสเป็นโณภูรัฐพะที่จมูกที่ลิ้น ที่กายได้ทราบ และเป็นธรรมเรื่องราวต่าง ๆ ทีใจได้คิดนึกที่รู้เหล่านี้ทั้งสิ้น ทีประสบพบผ่านอยู่ทั้งขณะนี้ เมื่อประสบพบผ่านขึ้นเมื่อใด ก็เกิดดับไป เมื่อนั้นทันทีคู่กันไปเลย ไม่มีเหลืออยู่ นี้เป็นวิชา

เมื่อเป็นวิชาขึ้นมาดังนี้ได้จริง ๆ แล้วก็หยุดปรุ่งหยุดแต่่งหยุดยึด ไม่

ยึดให้เป็นสังโยชนคือข้อทีผูกพันจิตใจ อยู่ จิตใจไม่ผูกพันอยู่กับสิ่งเหล่านั้น สิ่งเหล่านั้นก็ไม่ผูกพันจิตใจอยู่ และไม่ปรุ่งแต่่งว่าสิ่งเหล่านั้นงามหรือไม่งาม ดีหรือไม่ดี ชอบใจหรือไม่ชอบใจ กิเลสทีเป็นกองราคะโทสะโมหะก็ไม่บังเกิดขึ้น ซึ่งล้วนเป็นสังขารคือสิ่งปรุ่งแต่่งทั้งสิ้น

เพราะฉะนั้น ธรรมจักขุทีเป็นตัวเห็นทุกขนั้นจึงต้องเห็นเกิดดับ และเมื่อเห็นเกิดดับก็ชื่อว่า**เห็นทุกข**

ฉะนั้น จะเห็นทุกขได้ก็ต้องเห็นสังขาร คือเห็นว่าเป็นสังขาร สิ่งผสมปรุ่งแต่่ง และเมื่อเห็นสังขารก็จะเห็นเกิดดับของสังขาร เมื่อเป็นดังนี้รวมกันเข้าก็ชื่อว่าเห็นทุกข ต้องอาศัยวิชาจึงจะเห็นทุกขเห็นสังขาร เห็นเกิดดับ และเมื่อเห็นเป็นวิชาขึ้นมาดังนี้ ก็หยุดปรุ่งหยุดแต่่งหยุดกิเลสได้ในสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ในโลก แต่ทีทุกคนยังต้องยึด ยังต้องปรุ่ง ยังต้องแต่่งเป็นตัวสังขารอยู่นี้ก็เพราะอวิชาคือไม่รู้ คือไม่เห็นเกิดดับของสิ่งทั้งหลายในโลก ในขณะที่ประสบพบ ผ่านทางตาทางหูเป็นต้น จึงต้องยึดต้องปรุ่งต้องแต่่ง ทีใจนี้เอง นี้เป็นสังขารคือ การผสมปรุ่งแต่่งเท่านั้นทีบังเกิดขึ้นในจิตใจ อวิชาจึงทำให้เกิดสังขารขึ้นมาดังนี้

และทีกล่าวได้ว่าทีเพราะอวิชานี้เอง ก็จะทำให้เกิดวิชาขึ้น คือทำให้เกิดปรุ่งแต่่งเพื่อทีจะรู้จะเห็นขึ้น ดังทีเมื่อ

ได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเอาไว้เช่นดังที่นำมาแสดงนี้ ก็ตั้งใจที่จะปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา หรือในมรรคมงคล ๘ ความที่ตั้งใจปฏิบัตินี้ก็จะเป็นสังขารอีกเหมือนกัน คือต้องผสมต้องปรุงต้องแต่งต้องทำให้เป็นศีลขึ้นมา เป็นสมาธิขึ้นมา เป็นปัญญาขึ้นมา เป็นมรรคมงคล ๘ ขึ้นมา และเมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ ก็จะได้วิชาคือความรู้ ตรงกันข้ามกับวิชา คือวิชาก็จะดับไป วิชาที่จะบังเกิดขึ้น ก็จะทำให้หยุดปรุงแต่งในที่สุดได้

เพราะฉะนั้น ก็กล่าวได้อีกว่า ก็เพราะอวิชชาตัวเองเป็นปัจจัยให้เกิดปรุงแต่ง เพื่อที่จะรู้เป็นวิชาขึ้นมา และเมื่อเป็นวิชาขึ้นมา อวิชชาดับ ก็หยุดปรุงหยุดแต่ง เพราะารู้แล้วก็ไม่ต้องปรุงแต่งกันดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อเห็นเกิดเห็นดับทุก ๆ อย่างที่ประสบพบผ่านทางตาทางหูเกิดดับอยู่ในปัจจุบัน ทุกอย่างไม่มีอะไรเหลืออยู่ ก็ไม่มีอะไรที่จะไปยึดถือ เพราะว่าดับไปแล้วจึงไม่ต้องคิดปรุงคิดแต่งว่างามหรือไม่งาม ดีหรือไม่ดี แล้วก็เกิดยินดีหรือเกิดความยินร้าย ก็เป็นอันว่าหมดเรื่องกันไป เพราะฉะนั้น อวิชชาจึงเป็นเหตุให้เกิดสังขารคือความปรุงแต่ง และเมื่อเป็นวิชาขึ้นมา ก็หยุดสังขารคือความปรุงแต่งได้ (ส.ท.

๒๔๘-๒๕๓)

วิชา ๓ ปริพาชกได้ทูลถามตามที่เคยได้ยิน เขาพูดกันว่า พระองค์เป็น **สัพพัญญู** เป็นผู้เห็นเป็นผู้รู้ทั้งหมด เดินไปก็รู้ทั้งหมด หลับอยู่ก็รู้ทั้งหมด ตื่นอยู่ก็รู้ทั้งหมด เป็นความจริงหรือไม่ พระองค์ได้ตรัสปฏิเสธว่าไม่เป็นความจริง เมื่อจะพูดให้ถูกต้องก็ต้องพูดว่าทรงมีวิชา ๓ ควรทำความเข้าใจในเรื่อง **วิชา ๓** นี้โดยสังเขป

ข้อที่ ๑ **บุพเพนิวาสานุสสติญาณ** ประกอบขึ้นด้วยศัพท์คือ **ญาณ** แปลว่า **ความรู้ อนุสสติ** แปลว่า **ระลึกตามไป นิวาสะ** แปลว่า **ที่อาศัยอยู่** ในภาษาไทยใช้คำว่า **นิवास** ก็หมายเอาบ้าน ตามพยัญชนะก็แปลว่า **ที่อาศัยอยู่ บุพเพ** แปลว่า **ในปางก่อน** รวมกันเข้าก็แปลว่า **ความรู้ระลึกตามไปถึงที่อาศัยอยู่ในปางก่อน**

ควรเข้าใจคำว่า**ที่อาศัยอยู่คือนิवास** นั้นหมายถึงอะไร ท่านหมายถึงเบญจขันธ์ คือกองทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่รวมกันเข้าก็เป็น**สกลกาย**อันนี้ ข้อที่เป็นหลักในเบื้องต้นก็คือรูปคือกายอันนี้ เหล่านี้เรียกว่า **นิवास** แปลว่า**ที่อาศัยอยู่**

จึงถึงปัญหาว่าใครเป็นผู้อาศัย ผู้อาศัยในบางแห่งท่านเรียกว่า **สัตว์** แปลว่าผู้ข้อง สามัญชนทุก ๆ คนเรียกว่าเป็น สัตว์ ซึ่งแปลว่าผู้ข้อง คือยังเป็น

ผู้ซึ่งผู้ติดอยู่ ยังไม่ใช่เป็นผู้รู้ ผู้หลุดพ้น
ซึ่งเข้ามาอีกชั้นหนึ่งก็คือ ตัวเราที่สมมติ
เรียกว่า **อัตตา** หรือเรียกเป็นสรรพนาม
ก็ว่าเรา สัตว์หรือว่าอัตตาหรือว่าเราเป็น
ผู้อาศัยอยู่ในที่อาศัยอันนั้น

คราวนี้เรานี้อยู่ที่ไหน จะชี้ที่ไหนว่า
เป็นเรา ถ้าจะตั้งปัญหาถามแก่ทุก ๆ
คนว่า เราอยู่ที่ไหน ก็จะเป็นปัญหาที่
ต้องคิด ถ้าโดยปกติก็จะต้องตอบว่า
ก็ตัวเราทั้งหมดนี่แหละคือเรา

คราวนี้ถ้าจะถามว่าลองชี้ดูว่าอยู่ตรง
ไหน ถ้าจะยกเอาอาการ ๓๒ ว่าอยู่ที่
ผม ที่ขน ที่เล็บ ที่ฟัน ที่หนัง ที่เนื้อ
ที่เอ็น ที่กระดูก เป็นต้น ยกขึ้นมา
ทีละอย่าง หรือว่าถ้าจะยกเอาธาตุว่า
อยู่ที่ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม
ธาตุดวง เป็นต้น ถ้าจะตอบดังนั้นก็
ยังไม่ถูกต้อง เพราะว่าตัวเราถ้าอยู่ที่
อาการ ๓๒ เช่นว่าอยู่ที่ผม ที่นี้ถ้าโกน
ผมเสียก็เป็นการโกนเอาตัวเราหมดไป
ด้วย แต่ไม่ใช่เป็นเช่นนั้น เราก็ยังอยู่
เพราะฉะนั้น ถ้าจะยกเอาออกทีละ
อาการ ทีละอย่าง ขึ้นมาค้นหาตัวเรา
ว่าอยู่ที่ส่วนนั้นส่วนนี้ ก็คงไม่ใช่ทั้งนั้น

จนกระทั่งร่างกายอันนี้สิ้นชีวิตดับ
ลงลงไป ตัวเรานี้ก็ดับไปพร้อมกับลม
หายใจหรือไม่ อันนี้ก็ขึ้นอยู่กับอยู่เป็น
๒ อย่าง อย่างหนึ่งก็มีเชื่อกันว่า ตัว
เราก็ดับหมดไปด้วย ที่เรียกว่า**ตายสูญ**

อีกจำพวกหนึ่งก็เชื่อว่ายังมีส่วนที่ไม่ดับ
คือว่าไม่ตายและไปถือชาติกำเนิดใหม่

จะว่าไปตามความเชื่อของจำพวกที่
๒ นั้นก่อน คือ เมื่อค้นไปจนกระทั่ง
ร่างกายอันนี้ดับลงไปแล้ว แต่ก็ยังมี
ส่วนที่ไม่ดับคือไม่ตาย ส่วนที่ไม่ดับไม่
ตายนั้น ถ้าตามคติทางพระพุทธศาสนา
ก็คงเป็นตัวเรานี้คนเดียวกันไปหาบ้าน
อยู่ใหม่ คือว่าไปหานิวาสคือที่อาศัยอยู่
อันได้แก่ เบญจขันธ์หรือว่าร่างกายใหม่
เมื่อร่างกายอันนั้นพังไปแล้ว ก็ไปหา
บ้านอยู่ใหม่ต่อไปอีก

พระญาณข้อแรกนี่เป็นความรู้ระลึก
ถึงขันธ์ คือว่าบ้านซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่
ในปางก่อนย้อนหลังไปได้ตามกำลัง
ของสติที่ระลึกถึง เมื่อมีสติระลึกได้
ยาวไกล ก็รู้ไปได้ยาวไกล ท่านแสดง
ว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่มีสติระลึกไปได้
ยาวไกล เพราะฉะนั้น ก็รู้ไปได้ยาวไกล

มาเทียบดูในปัจจุบันบัดนี้ เราทุก ๆ
คนนี่ เมื่อระลึกย้อนหลังไปในชาตินี้
เท่านั้น ก็ระลึกไปไม่ได้ไกลเท่าไรและ
ก็ไม่ละเอียดเท่าไร ลืมเสียมาก เมื่อ
เกิดเราเกิดมาเมื่อวันที่เท่าไร เวลาเท่าไร
เราเองก็ไม่รู้ มารู้อาเมื่อผู้ใหญ่บอกให้
ทีหลัง มาเริ่มจับนี้ก็ได้ตั้งแต่พอรู้เสียงสา
มาและก็ต้องเป็นเหตุการณ์ที่กระเทือน
ใจมาก ๆ เป็นเหตุการณ์พิเศษ จึง
จะติดอยู่ในความทรงจำ แต่ถ้าเป็น

เหตุการณ์ธรรมดาที่มักจะระลึกรายละเอียดอะไรไม่ได้ เพราะว่ากำลังคือสติความระลึกของเราไปไม่ได้ไกลเท่าไร

ตามจิตวิทยาสมัยปัจจุบันนี้แสดงว่า ถ้า **สะกดจิต**ตนเองลงไปจากจิตในสำนักจนถึงจิตใต้สำนึกได้แล้ว จะสามารถระลึกได้ และจะสามารถทำอะไรได้เหมือนอย่างในอดีต เช่น ที่เขาเคยเล่นกันมาแล้วสะกดจิตลงไปให้อยู่ใต้สำนึก และให้ถอยหลังเข้าไปจนถึงอายุ ๑๐ ขวบ ๕ ขวบ ๓ ขวบ แล้วก็สั่งให้แสดงกิริยาอาการเหมือนกับเด็กในสมัยนั้น ให้เขียนหนังสือเหมือนอย่างในสมัยนั้น ผู้ที่ถูกสะกดจิตให้ไปอยู่ในระดับของอายุเท่าใด ก็แสดงอาการเหมือนอย่างเมื่ออยู่ในอายุเท่านั้น เขาเล่นกันจนถึงให้สะกดจิตระลึกย้อนหลังไปในอดีตชาติ แต่ว่าสำหรับในอดีตชาตินั้นไม่มีใครสามารถรับรองกันได้ เห็นกันอยู่แต่ในสมัยปัจจุบันชาติ ที่ให้แสดงอาการเหมือนอย่างเป็นเด็กเท่านั้นเท่านั้นที่ผ่านมาจนลืมไปหมดแล้วแล้วก็ทำได้

อันนี้แสดงว่าในปัจจุบันนี้การศึกษาในเรื่องจิตก็รับรองถึงสิ่งที่เก็บไว้ในจิตส่วนลึก และเมื่อสามารถทำให้จิตส่วนลึกนั้นปรากฏขึ้นมาแล้ว สิ่งที่ประสบพบผ่านมาแล้วก็จะโผล่ขึ้น

ในทางพระพุทธศาสนานั้น แสดงวิธีปฏิบัติไว้ก็คือว่าให้ทำ **สมาธิ** นี้เอง แต่

ว่าต่างกับวิธี **สะกดจิต** วิธีสะกดจิตนั้น ผู้ถูกสะกดไม่ค่อยจะมีความรู้สึกเป็นตัวเป็นตนเอง ส่วนสมาธิของพระพุทธเจ้าต้องการให้มีตัวรับรู้บริบูรณ์ รวมจิตเข้าเป็นสมาธิมากเท่าใด ก็ต้องมีตัวรู้ซึ่งเป็นทั้งตัวสติ เป็นทั้งตัวสัมปชัญญะ รวมกันอยู่มากเท่านั้น เมื่อทำจิตให้เป็นสมาธิจนถึงฌานแล้ว ผู้ที่มีนิสัยที่ได้อบรมมาแล้วก็จะพบอนุภาพของจิต กำลังของจิตที่เป็นพิเศษได้ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงทำจิตให้เป็นสมาธิได้จนบรรลุฌานอย่างสูง ก็ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธินั้นไปเพื่อรู้เพื่อเห็นตามความเป็นจริง ในขั้นต้นก็ปรากฏบุพเพนิวาสานุสสติญาณนี้ขึ้นก่อน

ได้อธิบายวิชาที่ ๑ **บุพเพนิวาสานุสสติญาณ** รู้ระลึกขันธ์เป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนได้ มักจะเรียกอย่างสั้น ๆ ว่า รู้ระลึกชาติได้ แต่ตามศัพท์นั้นไม่มีคำว่าชาติ มีคำว่ารู้ระลึกนิवासที่อาศัย แต่ว่าโดยความนั้นก็คือระลึกชาติ เพราะคำว่า ชาติ แปลว่า ความเกิด การเข้าสู่ที่อาศัยนั้นเรียกว่าชาติคือความเกิด เพราะฉะนั้น ก็จับเอาอาการตอนนั้นคือตอนเข้าบ้านหรือเข้าที่อาศัยมาเป็นชื่อเรียก และในระหว่างที่ยังอยู่ในบ้านหรือยังอยู่ในที่อาศัยนั้น ก็เรียกว่าเป็นชาติหนึ่ง ๆ ไปด้วยทีเดียว

ญาณที่ ๒ **จุดปบาทญาณ** รู้จุดคือ ความเคลื่อนไหว และอุปบัติ คือ ความเข้าถึงของสัตว์ทั้งหลาย ในที่นี้ไม่ใช่คำว่า **ชาติ มรณะ** หรือว่า **เกิด ตาย** แต่ใช้คำว่า **เคลื่อน** และ **เข้าถึง**

ใครเป็นผู้เคลื่อนและเข้าถึง ในบาลีนี้ใช้ว่าสัตว์ทั้งหลาย เป็นคำเรียกโดยสมมติถึงผู้เคลื่อนผู้เข้าถึง ในที่อื่นเรียกว่า **อัตตา ตัตตน** บ้าง เรียกว่า **บุคคล** บ้าง แต่ว่าเมื่อเรียกว่าบุคคลก็มีความหมายแคบกว่าคำว่าสัตว์ เพราะบุคคลนั้นหมายถึงมนุษย์โดยมาก ถ้าเป็นเดรัจฉานหรือว่าเทวดา พรหม ก็ไม่เรียกว่าบุคคล ส่วนคำว่าสัตว์นั้นกินความกว้าง หมายถึงหมดทั้งเทวดา อินทร์ พรหม ทั้งมนุษย์ เดรัจฉาน ทั้งสัตว์นรก หรือว่าเปรต อสุรกายอะไร เมื่อยังเป็นผู้ข้งผู้ติดอยู่ก็รวมเรียกว่าสัตว์หมด อีกอย่างหนึ่งเรียกกระซิบเข้ามาก็คือ เราหรือตัวเรา เพราะว่าทุก ๆ สัตว์ก็ย่อมมี **เรา** อยู่คนละหนึ่ง ๆ ด้วยกัน เพราะฉะนั้น ในการอธิบายนี้จะเรียกว่า **เรา**

เราเป็นผู้เคลื่อนเป็นผู้เข้าถึง เคลื่อนหมายความว่าออกไป คือว่าออกไปจาก **นิवास** คือที่อาศัยอยู่นั้น หมายถึงว่าเคลื่อนไปจากบ้านเก่าหรือที่อาศัยอยู่เก่า หมายถึงสังขารเก่าหรือว่าเบญจขันธ์เก่า อุปบัติเข้าถึงก็คือ เข้าไปสู่บ้านหรือที่อาศัยหรือสังขารหรือเบญจขันธ์

ใหม่ ฉะนั้น เคลื่อนจึงเท่ากับตาย เข้าถึงจึงเท่ากับเกิด แต่ว่าในที่นี้ท่านไม่ใช่คำว่า ตาย เกิด ท่านใช้คำว่า จุดี แปลว่าเคลื่อน อุปบัติ แปลว่าเข้าถึง ดังกล่าวนั้น ส่วนที่ใช้ในที่อื่นอย่างสามัญก็ใช้ว่า ตาย เกิด แต่คำว่าตายเกิดนั้นมักจะมี ความหมายสามัญถึง **สังขาร** หรือว่า **เบญจขันธ์** ซึ่งรวมกันเป็น **สกลกาย** อันนี้ อันมีตายมีเกิดเป็นธรรมดา แต่มักจะเรียกว่าเกิดก่อน แล้วจึงตายทีหลัง คือว่าเกิด แก่ ตาย คราวนี้ยังมีส่วนหนึ่งที่ไม่ตายในเมื่อสังขารอันนี้ตาย เมื่อสังขารอันนี้ตายแล้ว ส่วนนั้นก็ **จุดี** คือว่าเคลื่อนออกไปจากสังขารนี้ แล้วก็ไปเข้าไปสู่สังขารใหม่ อากาที่เคลื่อนออกไปนั้นก็เรียกว่า **จุดี** อากาที่เข้าใหม่ก็เรียกว่า **อุปบัติ**

ฉะนั้น ในพระญาณหรือวิชาข้อนี้ จึงไม่ใช่คำว่าเกิดตายหรือตายเกิด เพราะใช้ในความหมายสามัญหรือสังขาร เพราะไม่ได้มุ่งถึงสังขาร แต่มุ่งถึงสัตว์ ซึ่งเป็นผู้ที่ไม่ตายไปตามสังขาร สัตว์ก็เคลื่อนจากสังขารเก่าที่ตายแล้วไปสู่สังขารใหม่ อันนี้แหละจึงเรียกว่า **จุดี** **อุปบัติ**

มักจะพูดกันถึงเทวดาว่าจุดี เวลาเมื่อเคลื่อนจากสวรรค์ แต่คำว่าจุดีนี้ไม่ใช่ใช้เฉพาะเทวดาเท่านั้น แต่ใช้ถึงสัตว์ทั่วไปในความหมายดังที่กล่าวมาแล้ว

ความเคลื่อนไหวและความเข้าถึงสังขารใหม่เบญจขันธ์ใหม่ของสัตว์ทั้งหลายนั้น บางทีก็พูดกันว่า *ชาติใหม่ ภาพใหม่* แต่จะใช้คำอย่างไรก็คงมีความหมายถึงนิवासคือที่อยู่ใหม่หรือว่าบ้านใหม่ ดังที่กล่าวมาแล้ว จะเรียก *นิवास* นั้นว่าอะไรก็สุดแต่

พระพุทธเจ้าได้พระญาณข้อที่ ๑ คือ ระลึกรู้ ระลึกถึงนิवासคือที่อาศัยอยู่ในปางก่อนได้มากมาย ในพระบาลีที่แสดงอธิบายไว้ซึ่งถึงของพระองค์เอง แต่เมื่อพิจารณาในที่อื่นก็พึงเห็นว่าของสัตว์ทั้งหลายด้วย และในพระญาณที่ ๒ นี้ ก็ใช้คำว่าของสัตว์ทั้งหลาย มีอธิบายที่เนื่องกัน คือ เมื่อรู้ระลึกถึงนิवासที่อาศัยอยู่ของพระองค์และของสัตว์ทั้งหลาย ในปางก่อนได้ตลอดจนถึงรายละเอียดต่าง ๆ ของชีวิตที่ดำเนินอยู่ในชาติหนึ่ง ๆ ครั้นมาถึงพระญาณที่ ๒ นี้ ก็ได้ทรงเห็นละเอียดยิ่งขึ้น คือเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายหรือว่าเราของสัตว์แต่ละบุคคลนั้น ได้เคลื่อนออกจากชาติหนึ่ง และเข้าถึงอีกชาติหนึ่งตามกรรมคือ การงานที่ตนกระทำไว้ ถ้าประกอบอกุศลกรรมไว้ ก็เข้าถึงชาติที่ไม่ดี มีความไม่บริบูรณ์ มีความทุกข์ต่าง ๆ เมื่อประกอบกุศลกรรมไว้ ก็เข้าถึงชาติที่ดี มีความบริบูรณ์ มีความสุขต่าง ๆ

ท่านแสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงได้วิชาทั้ง ๓ นี้ในราตรีที่ตรัสรู้ ในปฐมยามทรงได้พระญาณที่ ๑ ในมัชฌิมยามทรงได้พระญาณที่ ๒ คือ จุตูปปาตญาณนี้ เป็นอันว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เรื่องกรรมตั้งแต่ในราตรีที่ตรัสรู้ นั้น และได้ทรงรู้จักก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเพราะยังไม่ถึงญาณที่ ๓ ที่ทรงได้ในปัจฉิมยาม

พิจารณาถึงเรื่องความตรัสรู้กรรมนี้ ก็พึงเห็นได้ว่า เมื่อได้ตรัสรู้พระญาณที่ ๑ นั้นได้ทรงระลึกชาติได้เป็นอเนกตลอดจนถึงรายละเอียดต่าง ๆ ได้ เพราะฉะนั้น ก็ย่อมทรงระลึกได้ด้วยว่า ในชาตินั้น ๆ ได้ไปทำอะไรไว้บ้าง และได้รับผลอย่างไรในชาติต่อ ๆ มา ทรงเห็นได้ยาวไกลมาก จึงทรงรู้อารมณ์ได้ว่ากรรมนั่นเองเป็นตัวเหตุ ซึ่งบุคคลได้กระทำไว้ กรรมนั้นก็เป็นที่ของของตน ซึ่งบุคคลผู้ทำจะต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น

ส่วนพระญาณที่ ๓ คือ *อาสวักขย-ญาณ* ความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ ท่านอธิบายว่าได้แก่ รู้ในทุกข์ รู้ในเหตุเกิดทุกข์ รู้ในความดับทุกข์ รู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี้ส่วนหนึ่ง รู้ในอาสวะ รู้ในเหตุเกิดอาสวะ รู้ในความดับอาสวะ รู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะอีกส่วนหนึ่ง รู้ดังนี้เป็นอาสวักขยญาณ รู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ

พิจารณาตามความที่สัมพันธ์กัน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงได้พระญาณที่ ๑ สิบมาก็ทรงได้พระญาณที่ ๒ เมื่อทรงได้ ๒ พระญาณนี้แล้วก็ทรงได้พระญาณที่ ๓ สิบไป

ที่แรกก็รู้ในทุกข์ เพราะเมื่อได้ทรงระลึกชาติได้เป็นอันมาก ทรงรู้ถึงความเคลื่อนไหวและความเข้าถึงของตัวเราในชาติหนึ่ง ๆ ว่าเป็นไปตามกรรม เมื่อเป็นเช่นนี้จึงได้ทรงเห็นความเกิด ความแก่ ความตาย ซึ่งเป็นทุกข์ตามสภาพของสังขารในชาติหนึ่ง ๆ และได้ทรงเห็นความทุกข์ทางจิตใจ เป็นต้นว่า ความโศก ความระทมใจ เป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในชาตินั้น ๆ และก็สรุปลงว่าได้ทรงเห็นว่า ตัวนิवासคือตัวที่อาศัยอยู่ อันได้แก่บ้านคือสังขาร อันนี้แหละคือตัวทุกข์ เพราะทุกข์ทั้งปวงก็รวมลงที่บ้านคือนิवासนี้เอง เกิดที่บ้านอันนี้ เกิด แก่ที่บ้านอันนี้แก่ ตายที่บ้านอันนี้ ตาย ทุกข์โศกอะไรทางจิตใจก็เกี่ยวแก่บ้านอันนี้ ไม่นอกไปจากนี้ จะก็ร้อยก็พันก็หมื่นชาติก็คงเป็นดังนี้ คล้าย ๆ กับว่าเราระลึกดูย้อนหลังในชาตินี้ เมื่อก่อนนี้ก็กินอยู่หลับนอนทำโน่นทำนี่ ย้อนไปอีกวันหนึ่งก็กินอยู่หลับนอนทำโน่นทำนี่ ย้อนไปอีกวันหนึ่งก็คล้าย ๆ กัน แม้จะได้ประกอบกรรมที่ดี เกิดในชาติที่ดี มีความสุข ก็เป็นอยู่ชั่วคราว

หนึ่ง ๆ ไม่เที่ยงยั่งยืนตลอดไป แม้จะไปเกิดเป็นเทวดาเป็นพรหมอะไรตามลัทธิที่เชื่อถือกันว่ามียายุยืนนาน ก็ต้องมีจุดคือความเคลื่อนไหวในที่สุด ไม่มียั่งยืนตลอดไป

เพราะฉะนั้น เป็นอะไรก็ตามก็คงไม่พ้นไปจากเกิด แก่ ตาย และก็ต้องประกอบกรรมกันอยู่ไม่เสร็จสิ้น ในบางครั้งก็ดี ในคราวหนึ่ง ๆ แล้วก็ประมาท ประมาทแล้วก็ประกอบกรรมที่ชั่ว ก็ตกต่ำลงมาคราวหนึ่ง ตกต่ำลงมาแล้วมีสติขึ้น ก็ไปประกอบกรรมดี ก็ดีขึ้นขึ้นไปคราวหนึ่ง ๆ วนขึ้นวนลงกันอยู่อย่างนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อทรงระลึกเห็นชาติยิ่งไกลเท่าไร ก็ยิ่งเห็นว่าเป็นทุกข์เท่านั้น จึงได้ทรงเริ่มเห็นทุกข์ขึ้น แล้วก็เห็นว่าที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่าต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยาก อันนี้เป็นตัวเหตุให้เกิดทุกข์ ดับต้นเหตุเสียได้นั้นแหละ จึงจะเป็นความดับทุกข์ และที่จะดับต้นเหตุได้ก็ต้องปฏิบัติไปในทางให้ถึงความดับทุกข์ คือมรรคมีองค์ ๘ อันสรุปลงเป็นศีล เป็นสมาธิ และเป็นปัญญา โดยเฉพาะก็คือว่า ต้องประมวลกันเป็นตัวรู้ที่ประจักษ์แจ่มแจ้งตามความเป็นจริง เห็นความจริงของทุกข์ ของเหตุเกิดทุกข์ ของความดับทุกข์ และของทางให้ถึงความดับทุกข์โดยแจ้งชัด

อีกส่วนหนึ่งที่ท่านอธิบายประกอบกันมีรู้อาสวะเป็นต้นนั้น *อาสวะ* ก็หมายถึงกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิต เป็นกิเลสชั้นละเอียด อันได้แก่ *กามาสวะ อาสวะคือกาม ความใคร่ ภวาสวะ อาสวะคือภพ ความเป็นอวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ความไม่รู้ตามความเป็นจริง* ได้ทรงเห็นอาสวะโดยตรงก็คือ ทรงเห็นว่า *ตัวเรา* นี้แหละเป็นอาสวะ เพราะว่าตัวเราตามที่เราเข้าใจกันนั้น โดยที่แท้ก็ประกอบขึ้นด้วย *กาม* คือความใคร่ *ภพ* คือความเป็น และ *อวิชชา* คือความไม่รู้ ทั้ง ๓ นี้รวมกันเข้าเป็น *ตัวเรา*

ดังจะพึงเห็นได้ว่าตัวเราที่เข้าใจกันว่ามีอยู่เป็นอยู่ด้วยกันนี้ ถ้าจะให้ชี้ว่าอยู่ที่ไหนก็จะชี้ไม่ถูกตามที่กล่าวมานั้น อย่างในอนัตตลักขณสูตร ถ้าจะชี้ว่าอยู่ในรูป พิจารณาที่รูปดูแล้ว รูปก็เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตน ชี้ที่เวทนา ที่สัญญาที่สังขาร ที่วิญญาณ ก็เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตน คราวนี้ในอรรถภาพอันนี้จะมีอะไรที่พึงชี้ได้นอกไปจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือว่ารูปธรรมนามธรรมที่รวมกันอยู่นี้ เพราะฉะนั้นเมื่อชี้ไม่พบ *ตัวเรา* นี้จึงเป็นเพียงอุปาทาน ได้แก่ ความยึดถือ ยึดถือขึ้นว่าเป็นเรา ความยึดถืออันนี้หากยึดถือแคบหรือ

กว้างใหญ่โตออกไปเท่าไร เราก็แคบกว้างใหญ่โตออกไปเท่านั้น

ดังจะพึงเห็นได้ว่าเมื่อยังเป็นเด็กเล็ก ๆ ยังไม่รู้เพียงसानั้น ก็ยังไม่รู้จักว่าเราเป็นอะไร แต่เมื่อครั้งโตขึ้น ผู้ใหญ่ตั้งชื่อให้ว่าชื่อนั้นชื่อนี้ ต่อมาก็เล่าเรียนศึกษามีการงาน ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นนั่นเป็นนี่ แล้วก็ยังมีสิ่งนั้นมีสิ่งนี้ ตัวเราก็เป็นนั่นเป็นนี่ มีนั่นมีนี่อะไรใหญ่โตมากมายออกไป นี่ก็เป็นความยึดถือทั้งนั้น สมมติว่าถ้าจะมีเหตุอะไรให้ล้มเสียก็จะไม่เกิดความรู้สึกว่าเราเป็นอะไรเลย นี่เพราะจำได้จึงได้มีความยึดถืออยู่ และเล็กก็ได้ โตก็ได้ ตามแต่ความเข้าใจและความยึดถือว่าอย่างไร แต่เมื่อพิจารณาค้นลงไปแล้ว ก็จะไม่พบอะไรนอกจากตัวอุปาทานคือความยึดถือเท่านั้น

เพราะฉะนั้น *ตัวเรา* นี้จึงเป็นเงาของอุปาทาน อุปาทานโตเท่าไร ตัวเราก็โตเท่านั้น อุปาทานเล็กลงเท่าไร ตัวเราก็เล็กลงเท่านั้น และความยึดถือนี้แหละเป็นอวิชชาคือตัวความไม่รู้อย่างเต็มตัว เพราะเมื่อความจริงไม่มีอะไรแล้วก็ไปยึดถือให้มีขึ้น อย่างนี้ก็คือตัวความไม่รู้เหมือนอย่างว่าหลงเงาว่าเป็นตัวจริง ความหลงเงาว่าเป็นตัวจริงนี้แหละเป็นตัวอวิชชาคือตัวความไม่รู้อย่างเต็มที่

นอกจากนี้ยังมีตัวภพคือตัวความเป็นอันได้แก่เป็นนั่นเป็นนี่ เพราะตัวเรานั้นเป็นตัวขึ้นหรือเป็นเราขึ้นก็ด้วยอำนาจของภพคือความเป็น คือว่าเป็นเรา ถ้าไม่มีตัวเป็นขึ้นแล้ว เราก็คงไม่เกิด แต่ที่มีตัวเป็นคือว่าเป็นเราขึ้น ซึ่งเป็นภพหรือเป็นภาวะ อันนี้แหละเรียกว่าเป็นภพ

นอกจากนี้ยังมีตัวภพคือตัวความใคร่ได้แก่ *ความรัก* อยู่ในตัวเรา ซึ่งทุก ๆ คนล้วนแต่มีความรักตัวอยู่ด้วยกัน เมื่อพิจารณาดูแล้วก็คือว่า รักสิ่งที่ยึดถือไว้นั้นแหละ ยึดถือที่เราหรือของเราอยู่ที่สิ่งไหน ที่ไหน ก็ย่อมมีภพคือความรักความใคร่อยู่ในสิ่งนั้นในที่นั้น ด้วยอำนาจของความรักตัวอันนี้จึงได้มีความกลัวตาย กลัวเจ็บ กลัวเสียหายต่าง ๆ เพราะว่าการตายนั้นเข้าใจว่าเป็นความสุดสิ้นของตัวเราไปทีเดียว เพราะเราสำคัญตัวเราว่าที่นิवासคือว่าบ้านอันนี้เมื่อบ้านอันนี้จะพังไปก็รู้สึกว่ตัวเรานี้หมดสิ้นไป เพราะฉะนั้น จึงได้มีความกลัวตายนี้เป็นอย่างยิ่ง สามัญชนทุก ๆ คนเป็นอย่างนี้ และทุก ๆ คนก็ย่อมมีความรักตัวนี้แหละเป็นที่สุด จนถึงพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้ว่า “*ความรักเสมอด้วยตนไม่มี*” และในที่อื่นก็ยังตรัสไว้ว่า “*เมื่อพิจารณาดูโดยรอบแล้วก็ไม่เห็นว่าจะมีอะไรที่พึงรักยิ่งไปกว่าตน*”

คราวนี้พิจารณาดูว่า ที่รักภริยา รักสมบัติ รักสิ่งนั้นสิ่งนี้อะไรเป็นต้นเหล่านี้ โดยที่แท้แล้วก็เพื่อตน คือว่าเพื่อความพอใจ เพื่อความสุขของตน เมื่อใดบุคคลหรือสิ่งเหล่านั้นมาขัดกับความสุขความพอใจของตน เมื่อนั้นความรักอันนี้จะสิ้นไปกลายเป็นความเคียดแค้นเหมือนอย่างที่มีเรื่องหึงหวงกันหรือฟ้องกัน คนที่รักกันอย่างที่สุด แต่เมื่อเวลาสิ้นรักเป็นแค้นขึ้นแล้ว ทำร้ายกันได้ฆ่ากันได้ทีเดียว นี่ก็จะพึงเห็นได้เทียวว่า โดยที่แท้แล้วก็เพราะรักตน แต่ว่ารักสิ่งอื่น ๆ นั้นก็เพราะว่าสิ่งเหล่านั้นอำนวยความสะดวกความพอใจความสุขให้แก่ตนต่างหาก

มีความรักอีกอันเดียวเท่านั้นแหละที่ไม่ใช่เพื่อตน คือความเมตตา เหมือนอย่างทีพ่อแม่รักลูก นี่เป็นความ*รักที่เป็นเมตตา* ต้องการให้เกิดความสุขแก่ลูก จนถึงยอมพลีความสุขของตนเองเพื่อลูก รักมากก็พลีได้มาก รักที่สุดก็พลีได้ที่สุด ตลอดจนถึงชีวิตเพื่อลูกรักอย่างนี้มุ่งความสุขไปให้ลูก คือมุ่งไปให้แก่ผู้ทีตนรัก ไม่ได้หวังผลตอบแทนอะไร เมื่อลูกมีความสุข พ่อแม่ก็สบายใจ ลูกมีความสุขทุกข์พ่อแม่ก็ไม่สบายใจ ต้องช่วยขึ้นมาอีก นี่ก็เลยเป็นภพไป แล้วคราวนี้เมื่อลูกได้ดีมีความสุขก็ดีใจ นี่ก็เป็นมุทิตาไป แต่ว่าอุเบกขานั้นมัก

จะยาก พ่อแม่รักลูกบางทีก็ไม่มีอุเบกขา อุเบกขานั้นคือความวางใจเป็นกลาง หมายถึงความยุติธรรมด้วย คือไม่ลำเอียง รู้จักว่าดีชั่ว ว่าผิดว่าถูกอย่างไร วางใจให้เป็นตุลอยู่ได้ เพราะฉะนั้น ถ้ามีอุเบกขานี้อยู่ ก็จะไม่รักลูกในทางที่ผิด ถ้าลูกทำผิด รู้ว่าผิดก็ต้องว่ากล่าวตักเตือนห้ามปราม หรือว่าเมื่อลูกไปทะเลาะกับใครมาก็ไม่เข้าข้างลูก มียุติธรรม รู้ถูกรู้ผิด อุเบกขามีความหมายดังกล่าวนี้ด้วย บางทีพ่อแม่รักลูกมาก แต่ไม่ได้มีอุเบกขาก็เลยเป็นเสียไป

ที่เติมเอาเรื่องความรักลูกเข้ามานี้ก็เพื่อชี้ว่ามีความรักอีกอันหนึ่งที่ต่างออกไปจากกามคือความเมตตา เป็นความรักที่มีให้อภัยไม่ถือโทษผูกโกรธ คนที่ตนมีเมตตามากจะทำผิดก็ไม่ถือโทษ แต่ที่ว่าถ้าเป็นกาม ไม่ได้ รักชนิดนั้น ถ้าเกิดผิดใจขึ้นก็โกรธพยาบาทขึ้นมาทันที ถ้าเป็นเมตตาก็ไม่เกิดโกรธ ไม่เกิดพยาบาท ให้อภัยได้

วกเข้ามาถึงตัวเรา ตัวเรามีความรักตัวที่เป็นตัวกามดังกล่าวมานี้อยู่อย่างเต็มที่ เพราะฉะนั้น **ตัวเรา** นี้จึงเป็น **ตัวอวิชชา** เป็น **ตัวภพ** เป็น **ตัวกาม** ประกอบกันอยู่ นี้เป็น **ตัวอาสวะ** ท่านแสดงว่าต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยากนั้นแหละ เป็นตัวก่อให้เกิดอาสวะ

ขึ้น ความดับต้นเหตุเสียได้ก็เป็นการดับอาสวะ และมรรคมืองค์ ๘ ก็เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ

พระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญมรรคมืองค์ ๘ มาเต็มบริบูรณ์ สำหรับศีลนั้นได้ทรงมีมาตั้งแต่ที่แรก ในส่วนสมาธิก็ได้ทรงเริ่มในเมื่อเข้าทางที่ถูกแล้ว และก็ได้ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธินั้นไปเพื่อปัญญา เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสรู้มาโดยลำดับ จนถึงมาทรงพบว่า **ตัวเรา** นี้เองเป็น **ตัวอาสวะ** ต้นเหตุเป็นเหตุเกิดอาสวะ ความดับต้นเหตุได้เป็นความดับอาสวะ และทางที่ทรงปฏิบัติมานั้นจนได้เกิดความรู้ขึ้นดังนี้เป็นเหตุให้ถึงความดับอาสวะ จึงได้เป็นวิชาคือความรู้แจ่มแจ้งขึ้น อวิชชาก็ดับไป ภพก็ดับไป กามก็ดับไป เพราะฉะนั้น สัตตภาวะคือความเป็นสัตว์ก็หมดสิ้น เป็นพุทธภาวะคือความเป็นพุทธะคือผู้ตรัสรู้ขึ้น เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงหยุดการเวียนเกิดต่อไป หยุดประกอบกรรมต่อไป เพราะว่าได้ทรงสิ้นกิเลสอาสวะ ทรงอาศัยอยู่ในนิवासคือบ้านเก่า เมื่อบ้านเก่าที่ทรงอาศัยอยู่นั้นแตกสลายคือว่าตาย พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงเข้าถึงภพชาติอะไรต่อไป และก็สิ้นสมมติบัญญัติที่จะเรียกว่าอะไร จะเรียกว่าจิต จะเรียกว่าวิญญาณ จะเรียกว่าอัตตา จะเรียกว่าสัตว์ จะเรียกว่าบุคคลอะไร

ไม่เรียกทั้งนั้น แปลว่าหมดเรื่องกันที่
ถ้ายังจะพูดถึงอะไรก็ยังไม่หมดเรื่อง

ได้มีผู้เห็นว่า **พระอรหันต์ตายแล้ว
สูญ** เพราะที่ไม่มีเรื่องอะไรที่จะพูด แต่
พระพุทธเจ้าและพระสาวกก็ได้ทำการ
ซักถาม เช่น ซักถามว่า สำคัญอะไร
ว่าเป็นพระอรหันต์ สำคัญว่าเบญจขันธ์
คือบ้านที่เป็นเรือนกายเป็นพระอรหันต์
หรือ? ผู้นั้นก็ตอบว่า ไม่ใช่ ไม่ได้สำคัญ
อย่างนั้น คราวนี้ท่านก็ซักว่า ก็เมื่อเป็น
เช่นนั้น เมื่อบ้านอันนี้ตายแล้ว ทำไมจึง
ไปเข้าใจว่าพระอรหันต์สูญ เพราะฉะนั้น
ก็เป็นอันแสดงว่าไม่สูญ

แต่ว่าเมื่อไม่สูญแล้วไปอยู่ที่ไหน ท่าน
ก็ตอบว่าไม่ควรจะกล่าวว่ไปอยู่ที่ไหน
เหมือนกับไฟที่สิ้นเชื้อแล้วก็ดับไป ไม่มี
เชื้อใหม่ให้ติดขึ้นมาอีก ก็ไม่ควรจะ
กล่าวว่ไฟนั้นสูญหรือว่าไฟนั้นไปอยู่ที่
ไหน นี่ก็เป็นการยกขึ้นมาเทียบอย่าง
ง่าย ๆ เท่านั้น เพื่อให้เห็นว่าสิ้นสมมติ
บัญญัติ หมดเรื่องที่จะพูดกันว่าอะไร
กันแล้ว

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการอธิบาย
ตามเค้าความซึ่งท่านแสดงว่า พระพุทธเจ้า
ได้ทรงมี **วิชา ๓** หรือมี **ญาณ ๓**
และเมื่อจะพยากรณ์ว่าได้ทรงรู้อย่างไร
ก็ให้พยากรณ์ว่าทรงมีวิชา ๓ นี้แหละ
จึงเป็นการพยากรณ์ที่ถูกต้อง

นิพพาน ในพระพุทธศาสนาเป็น
ปรมาตถ์ คือมีเนื้อความที่สุขุมละเอียด
มาก คนทั่วไปเข้าใจยาก ในฝ่าย
มหายาน จึงได้สร้างนิพพานขึ้นใหม่
คือว่าได้สร้าง **พระอาทิพุทธเจ้า** ขึ้น
องค์หนึ่งอยู่ในสวรรค์ชั้น **สุขาวดี** เป็น
ตัวตนที่ไม่มีแก่ไม่มีตาย เป็นอมตะอยู่
บนโน้น แล้วก็มีการประดิษฐ์อยู่มากมาย
การสร้างนิพพานให้เป็นตัวตน สร้าง
พระพุทธเจ้าให้เป็นตัวตนอยู่ในสวรรค์
ที่เป็นนิรันดรอย่างนี้ คนทั่วไปเข้าใจ
ง่าย เมื่อแผ่เข้าไปในประเทศที่นับถือ
ผีสาธเทวดา นับถือพระเจ้ก็เลยไป
เข้ากันได้ดี อย่างไม่ไปตั้งอยู่ในทิเบต
ในญี่ปุ่น ในจีน และปรากฏว่าฝรั่งเอง
ก็ศึกษาในฝ่ายมหายานมาก ดูเขาจะ
เข้าใจได้ดีกว่าในฝ่ายเถรวาท ยิ่งเรื่อง
อนัตตาแล้วก็ไม่ยอมจะเข้าใจ อธิบาย
ไปเป็นอัตตาเสียโดยมาก (พ.พ. ๑๓๕-
๑๔๓)

วิชา ๘ ดู พุทธชัยมงคลคาถา

วิญญัตติ ดู นามรูป

วิญญัตติรูป ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ,
นามรูป

วิญญาน ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ, จิต,
ปฏิสนธิวิญญาน, นามรูป, รูปกาย
นามกาย, วิญญาน ๖

วิญญาน ๖ วิญญานก็คือหมู่แห่งวิญญาน ๖
คือ

หมู่แห่งจักขุวิญญาน วิญญานทางตา

หมู่แห่งโสตวิญญาน วิญญานทางหู

หมู่แห่งฆานวิญญาน วิญญานทางจมูก

หมู่แห่งชีวหาวิญญาน วิญญานทางลิ้น

หมู่แห่งกายวิญญาน วิญญานทางกาย

หมู่แห่งมโนวิญญาน วิญญานทางมโน คือใจ

รู้จักเหตุเกิดแห่งวิญญาน ก็คือรู้จักว่า เพราะสังขารเกิด วิญญานจึงเกิด

รู้จักความดับแห่งวิญญาน ก็คือรู้จักว่า เพราะสังขารดับ วิญญานจึงดับ

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับวิญญาน ก็คือรู้จักว่า มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับวิญญาน

อันคำว่า **วิญญาน** นั้น ได้มีใช้ในพระพุทธศาสนาหลายความหมาย และว่าถึงถ้อยคำที่เกี่ยวข้องกับจิตใจวิญญานก็มีอยู่ ๓ คำ คือ **จิต** คำหนึ่ง **วิญญาน** คำหนึ่ง **มโน** ซึ่งมักแปลกันว่าใจ อีกคำหนึ่ง แม้จิตก็มักจะเรียกควบกันว่าจิตใจ คำว่าใจนั้นเป็นภาษาไทย เรียกรวม ๆ กันไป เช่น จิตใจหรือมโนที่แปลกันว่าใจ สำหรับคำทั้ง ๓ นี้ เมื่อ

ใช้ต่างกันก็ใช้ต่างกันดังนี้ จิตนั้นได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า

ให้อบรมจิต ให้รักษากิจ ให้ชำระจิตของตนให้ผ่องใส

และยังได้ตรัสเอาไว้อีกว่า

จิตเป็นธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่อง แต่เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลส เครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามา

แต่ว่าจิตนี้เมื่อปฏิบัติทำจิตตภาวนาอบรมจิตตามที่ตรัสสั่งสอนไว้ ก็วิมุตติหลุดพ้นจากเครื่องเศร้าหมองจิตทั้งหลายได้ และในท้ายพระสูตรทั้งหลายเป็นอันมากก็มีแสดงว่า ภิกษุทั้งหลายได้ฟังพระพุทธโอวาทที่ตรัสสั่งสอนแล้ว จิตก็วิมุตติหลุดพ้นจากอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตสันดานทั้งหลาย และในพระสูตรที่แสดงไตรลักษณ์ดังเช่นอนัตตลักขณสูตร ตรัสว่า

ชั้น ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน เป็นอนัตตา เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ เมื่อเป็นดังนี้ จึงเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา จึงไม่ควรที่จะยึดถือว่าเป็นเรา เราเป็นนี้ นี้เป็นอัตตาตัวตนของเรา

ท่านพระปัญญาจิตได้ฟังเทศนานี้จบแล้ว จิตของท่านก็วิมุตติหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายดังนี้ ในพระสูตร

ดังกล่าวนี้แสดงชั้น ๕ ซึ่งรวมวิญญาณ ด้วยว่าเป็นอนัตตา กับทั้งเป็นอนิจจะเป็นทุกขะ คือเป็นไปตามไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณะ ลักษณะที่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง แต่มิได้ตรัสว่าจิตเป็นอนัตตาเป็นอนิจจะเป็นทุกขะ แต่ตรัสว่าจิตวิมุตติหลุดพ้น และยังได้มีพระคาถาแสดงอีกว่า

จิตถึงวิสังขารคือนิพพาน เพราะตณหา
ทั้งหลายสิ้นไป

เพราะฉะนั้น ตามที่อ้างมานี้จิตจึงเป็นสิ่งสำคัญในบุคคลที่ตรัสสอนให้รักษา ตรัสสอนให้อบรม จนถึงตรัสว่าจิตนี้เองที่เป็นผู้วิมุตติหลุดพ้น จิตนี้เองบรรลิวิสังขารคือนิพพาน และจิตนี้ก็ เป็นธรรมชาติธรรมดา อันเรียกว่าเป็นธาตุ แต่ว่าเมื่อแสดงถึงธาตุทั้ง ๖ คือ ปรฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศ วิญญาณธาตุ ธาตุวิญญาณคือธาตุรู้ ก็ใช้คำว่า **วิญญาณธาตุ** คือธาตุรู้ ใน **ธาตุวิภังคสูตร** ตรัสสอนให้พิจารณาธาตุทั้ง ๕ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ว่าไม่ควรที่จะยึดถือว่านั่นเป็นเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตา ตัวตนของเรา แต่ว่ามิได้ตรัสว่า วิญญาณธาตุเป็นเช่นนั้น

เพราะฉะนั้น คำว่า **วิญญาณธาตุ** ในธาตุ ๖ นี้ จึงมีความหมายเสมอกับ คำว่าจิตดังที่กล่าว คือเป็นสิ่งสำคัญ ในบุคคลซึ่งเป็นตัวธรรมชาติธรรมดา เป็นตัวธาตุ และยังมีในที่อื่นอีกหลายแห่งที่ใช้คำว่า วิญญาณแทนจิตหรือเท่ากับจิต ฉะนั้น คำว่าวิญญาณกับ คำว่าจิตนี้จึงใช้เท่ากัน หมายถึงธาตุที่เป็นอยู่อย่างเดียวกันอยู่เป็นอันมาก

แต่ว่าเมื่อแสดงต่างกันก็แสดงถึง วิญญาณที่มีลักษณะต่างจากจิตดังกล่าว มาข้างต้นนั้นคือ **วิญญาณ** ที่แสดงในชั้น ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งมีความหมายเป็น **อาการของจิต** ในเมื่ออารมณ์ทั้งหลายมาสู่ ทวารทั้ง ๖ หรือว่าอายตนะภายนอก กับอายตนะภายในมาประจวบกัน จิตจึงน้อมออกมารับอารมณ์ตั้งต้นแต่รู้ อารมณ์ ดังที่เรียกว่าเห็นรูป ที่เรียกว่า ได้ยินเสียง ที่เรียกว่าทราบกลิ่น ทราบรส ทราบโผฏฐัพพะ และรู้เรื่องราว เพราะอาการที่จิตออกมารับอารมณ์นั้นก็คือรู้นั้นเอง แต่ว่ารู้ที่แรกดังกล่าว เรียกว่าวิญญาณ แล้วจึงรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เป็นสัมผัส เป็นสัญญา เป็นสังขาร ความคิดปรุงหรือปรุงคิด ก็ล้วนแต่จิตนี้เองรู้อันนั้น

เมื่อรู้ที่เป็นการเห็นการได้ยินเป็นต้น ก็เป็น **วิญญาณ**

รู้ที่เป็นสัมผัสคือกระทบ ก็เป็น **สัมผัส**
หรือ **ผัสสะ**

รู้ที่เป็นสุขเป็นทุกข์ก็เป็น **เวทนา**

รู้จำก็เป็น **สัญญา**

รู้ปรุงคิดหรือคิดปรุงก็เป็น **สังขาร**

อาการที่จิตออกมารับอารมณ์นั้นเป็น
รู้ทั้งนั้น แต่ว่าที่เป็นครั้งแรกนั้นก็คือ
วิญญาณดังกล่าว เมื่อรู้ที่เป็นวิญญาณ
มีขึ้น จึงมีรู้ที่เป็นสัมผัส เป็นเวทนา
เป็นต้นต่อไป นี่เป็นวิญญาณในชั้น ๕
ซึ่งเมื่อเป็นวิญญาณในชั้น ๕ ดังนี้
ก็ต้องตกอยู่ในไตรลักษณ์ คืออนิจจะ
ไม่เที่ยง ทุกขะเป็นทุกข์ ต้องแปรปรวน
เปลี่ยนแปลง เป็นอนัตตามิใช่อัตตา
ตัวตน วิญญาณจึงมิใช่ในความหมาย
ดังกล่าวนี้อีกอย่างหนึ่ง

แต่แม้เช่นนั้น บุคคลโดยมากก็ยัง
ใช้คำว่าวิญญาณแทนจิตหรือเสมอกับ
จิต และมีความเข้าใจว่าวิญญาณเสมอกับ
จิต หรือมีความเข้าใจยิ่งไปกว่านั้น
วิญญาณนั้นเป็นตัวยืน ดังที่มีแสดงว่า
พระอรหันต์บางรูปนิพพาน มารเที่ยว
ค้นหาวิญญาณของท่านว่าท่านไปไหน
พระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงได้ตรัสว่า
ไม่สามารถจะค้นพบได้ เพราะว่าท่าน
นิพพานแล้วไม่เกิดอีก ไม่มีวิญญาณ
ที่จะไปเกิดอีก และก็ยังได้แสดงถึงสัตว์
บุคคลที่เกิดมา เริ่มตั้งแต่ถือปฏิสนธิ
ในครรภ์ของมารดา ก็เรียกกันว่า **ปฏิ-**

สนธิวิญญาณ ปฏิสนธิจิต ก็เรียก และ
เมื่อมีปฏิสนธิวิญญาณหรือปฏิสนธิจิต
ในครรภ์ของมารดาแล้ว ก็เริ่ม **ปฐมจิต**
ปฐมวิญญาณ ขึ้นมา เริ่มก่อเกิดนาม
รูปขึ้นมาตั้งแต่ในเบื้องต้น แม้จะ
เคลื่อนออกไปคือตาย ก็เป็น **จุดิจิต**
จุดิวิญญาณ

เพราะฉะนั้น คนจึงมักใช้กันหลัง
จากตายว่าวิญญาณไปเกิด ก็ไม่ใช่ใช้
กันเฉพาะในเวลาปัจจุบันนี้สำหรับคน
ไทยเท่านั้น แม้ในภาษาบาลีที่เป็น
พระสูตรต่าง ๆ เองก็ยังใช้ดังที่กล่าว
มานั้น อันแสดงว่าวิญญาณนั้นได้ใช้
เป็นที่นิยมทั่วไปในความหมายของจิต
ที่เป็นสิ่งสำคัญในสัตว์บุคคลทั้งหลาย

แต่ในพระพุทธศาสนาเมื่อมาแสดง
ชั้น ๕ ก็มาใช้คำว่าวิญญาณนี้เป็น
ชั้นที่ ๕ ซึ่งต้องตกอยู่ในไตรลักษณ์
ดังกล่าวมานั้น และเป็นสิ่งที่มิขึ้นใน
เมื่ออายตนะภายนอกภายในประจวบ
กัน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า จิตออก
รับอารมณ์เริ่มต้นรู้ ซึ่งเป็นการเห็นการ
ได้ยิน ซึ่งเป็นรู้ขั้นที่ ๑ ก็เป็นวิญญาณ
วิญญาณในชั้น ๕ จึงเป็นสิ่งที่เกิดดับ
เกิดดับ เหมือนอย่างชั้น ๕ ทุกข้อ

ส่วน **มโน** คือใจนั้น ได้ใช้เป็น
อายตนะภายในข้อที่ ๖ หรือทวารข้อ
ที่ ๖ นับเข้าในอายตนะภายในทั้ง ๖
หรือในทวารทั้ง ๖ ซึ่งมีหน้าที่สำคัญ

ต้องมีประกอบกันไปกับอายตนะ ๕ ข้อข้างต้น ทวาร ๕ ข้อข้างต้น และมีหน้าที่โดยเฉพาะของตนเอง รู้ธรรมะ คือเรื่องราวต่าง ๆ ของรูปเสียงเป็นต้น ที่ประจวบพบผ่านมาแล้ว มโนจึงเป็นเรื่องของอายตนะภายใน เป็นเรื่องของทวารทั้ง ๖ ซึ่งมีได้ใช้ในความหมายอื่นมากเหมือนอย่างวิญญาณและจิต

เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา จึงต้องศึกษาให้รู้จักความหมายของถ้อยคำที่ท่านใช้เป็นอย่างเดียวกันบ้าง ต่างกันบ้าง และโดยเฉพาะที่เป็นอย่างเดียวกัน ก็คือวิญญาณกับจิตดังกล่าวมานั้น ซึ่งมีใช้เป็นอย่างเดียวกันหรือเท่ากันเป็นอันมาก เพราะฉะนั้น การที่จะอธิบายศัพท์จึงต้องกำหนดขอบเขตว่า จะอธิบายศัพท์เช่นศัพท์ว่าวิญญาณนี้ในข้อไหนในเรื่องอะไร

ถ้าในเรื่องของธาตุ ๖ ก็ต้องอธิบายเท่ากับจิตหรือเสมอกับจิต

ถ้าอธิบายในเรื่องของขันธ์ ๕ วิญญาณก็มีความหมายลดลงมา เป็นความรู้ของจิตที่ออกรับอารมณ์เป็นขั้นแรกดังกล่าวมานั้นเท่านั้น

และท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายในข้อว่ารู้จักวิญญาณ ก็คือรู้จักหมู่แห่งวิญญาณทั้ง ๖ ก็คือวิญญาณในขันธ์ ๕ นั้นเอง และที่เรียกว่าหมู่นั้นก็เพราะว่าวิญญาณ ในขันธ์ ๕ นี้เกิดขึ้นดับไป

ในทุกอารมณ์ที่ผ่านทวารทั้ง ๖ เข้ามาตั้งจะยกอายตนะภายในภายนอกขึ้นเป็นตัวอย่าง ว่าเมื่อตากับรูปประจวบกัน เกิดความรู้ขึ้นที่เรียกว่าเห็นรูป ก็เรียกว่าจักขุวิญญาณ เมื่อเห็นรูปอันใดก็เกิดขึ้นดับไปในรูปอันนั้น ทุก ๆ คนนั้นย่อมเห็นรูปต่าง ๆ มากมาย เป็นรูปนั้นรูปนี้ วิญญาณก็ย่อมเกิดดับอยู่ในรูปนั้นรูปนี้ที่เห็น เพราะฉะนั้น ช่วงระยะเวลาประเดี๋ยวเดียวเดียววิญญาณก็เกิดดับอยู่ในรูปนั้นรูปนี้ที่ตาเห็นนั้นหลายสิบหลายร้อยหลายพัน แม้ในข้ออื่นก็เหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าหมู่ หมู่แห่งวิญญาณเมื่อเกิดขึ้นทางตาก็เรียกว่าหมู่แห่งวิญญาณทางตาเป็นต้น ดังที่กล่าวมาแล้ว (ส.ท. ๑๕๓-๑๕๘)

- วิญญาณขันธ์ ๕, ปัจจวัตคีย์
- วิญญาณธาตุ ๕ จิตศึกษา, ตัวจิต, ปฏิสนธิ-
วิญญาณ, วิญญาณ ๖
- วิญญาณอาหาร ๕ อาหาร
- วิตก ๕ การทำสมาธิ, คัมภีร์อภิธรรมมัตถ-
สังคหะ
- วิตก ๒ ๕ การอบรมจิต
- วิตกจริต ๕ วิสุทธิ ๗
- วิถิจิต ๕ คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ, ปฏิสนธิ-
วิญญาณ
- วิถีวิญญาณ ๕ ปฏิสนธิวิญญาณ, อาหาร
- วิเทหะ ๕ ทุสสเจตีย์, มนุษย์โลก
- วิธีคิดหาเหตุผล ๕ หลักธรรมสำคัญใน
พระพุทธศาสนา

วิธีเคาพรธรรม ดู เคาพรธรรม

วิธีทำสติ วิธีทำสตินี้กระลึกถึงนั้น เมื่อกล่าว

อย่างง่าย ๆ ก็คือ ตั้งจิตนึกถึง กาย เวทนา จิต ธรรม ที่ดำเนินไปอยู่ในปัจจุบัน จะจับอันไหนขึ้นก่อนก็ได้ตามถนัด เพราะว่า กาย เวทนา จิต ธรรม ของแต่ละบุคคลนี้ มีลักษณะอาการที่จะกำหนดเป็นอันมาก เช่นว่าจะจับกายขึ้นมาก่อน จะจับกายส่วนไหน สมมติว่าจะจับลม เพราะวาลมหายใจ นี่ก็เป็นกายส่วนหนึ่ง ก็ทำสตินึกถึงลมหายใจ หายใจเข้าหายใจออก ตั้งจิตให้กำหนดไว้ที่ปลายจมูกนึกถึงลมหายใจ ออก และเมื่อนึกถึงก็ยอมรู้ และเมื่อรู้ก็ยอมตื่นอยู่ ไม่ม่งวงหุบหลับไหลลึมเลือน นึกถึงอะไร ก็นึกถึงลมหายใจเข้าออก รู้อะไร ก็รู้ลมหายใจเข้าออก ตื่นอยู่ในอะไร ก็ตื่นอยู่ในลมหายใจเข้าออก ไม่เลอะเลือนหลับไหล หลงลึม เพราะฉะนั้น ลักษณะที่นึก ลักษณะที่รู้ ลักษณะที่ตื่น อยู่ดังนี้ เป็นตัวสติ ถ้าไม่นึกก็ไม่รู้ ไม่รู้ก็ไม่ตื่น

อาการของสติเหล่านี้เหมือนกัน นึกนั้นตรงกันข้ามกับไม่นึก รู้นั้นตรงกันข้ามกับไม่รู้ ตื่นนั้นตรงกันข้ามกับหลับไหล ลึมเลือน หลงลึม แต่ว่าอาการที่นึก อาการที่รู้ อาการที่ตื่นดังนี้ เป็นนึกตาม รู้ตาม ตื่นตาม ตามอะไร ก็คือตามลมหายใจ อาการของลมหายใจ

ใจเป็นอย่างไร ก็นึกรู้ตื่นตามอาการเหล่านั้น เพียงเท่านั้น นี่เป็นกาย และก็นึกรู้ตื่นในเวทนาที่เนื่องกับลมหายใจ ในจิตเองที่เนื่องกับลมหายใจ ในธรรมเองที่เนื่องกับลมหายใจ

กาย เวทนา จิต ธรรม ก็เนื่องกันไปหมด และสติดังนี้จะนำสมาธิให้บังเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเวทนาต้องสนับสนุน จิตใจก็ต้องสนับสนุน ธรรมในจิตใจก็ต้องสนับสนุน กายเองอันหมายถึงกายทุก ๆ ส่วนก็ต้องสนับสนุน ธรรมที่ต้องสนับสนุนนั้น โดยตรงก็คือลมหายใจต้องมาเป็นธรรมอยู่ในใจ มาเป็นธรรมอารมณ์อยู่ในใจ ไม่ใช่ธรรมข้ออื่นเข้ามาแทรกอยู่ในใจ แล้วก็ เป็นสมาธิไม่ได้ ต้องลมหายใจนั้นแหละมาเป็นธรรมอารมณ์อยู่ในใจแต่อย่างเดียว จึงจะเป็นสมาธิขึ้นได้

สติที่นึก ที่รู้ที่ตื่น ในกาย เวทนา จิต ธรรมดังนี้ จะปรากฏความเป็นไปเป็นต้นของกาย เวทนา จิต ธรรมชัดขึ้น ๆ คือ กาย เวทนา จิต ธรรมภายใน กาย เวทนา จิต ธรรมภายนอก กาย เวทนา จิต ธรรมทั้งภายในภายนอก ความเกิดขึ้นแห่งกาย เวทนา จิต ธรรม ความดับแห่งกาย เวทนา จิต ธรรม ทั้งความเกิดความดับแห่งกาย เวทนา จิต ธรรม

วิธีตั้งสติ ๒ อย่าง วิธีที่ตั้งสตินั้น
ก็มีอยู่ ๒ อย่าง

อย่างหนึ่ง ตั้งสติกำหนดว่า กาย
มีอยู่ เวณามีอยู่ จิตมีอยู่ ธรรมมีอยู่
ดูตัวที่มีอยู่ของกาย เวทนา จิต ธรรมนี้
แต่ว่ามีอยู่เพียงเป็นที่ตั้งของสติเพียง
เพื่อรู้ ไม่ยึดถืออะไร ๆ คือว่า ตั้งสติ
นี้รู้ดีที่ว่า กาย เวทนา จิต ธรรมมี
อยู่ แต่ว่าไม่ยึด ทำความรู้แต่เพียงว่า
มีอยู่ ดังนี้เป็นไปในทางสมาธิโดยมาก

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อมุ่งนี้รู้ดีที่อยู่ใน
ความเป็นไปของกาย เวทนา จิต ธรรม
คือเกิดดับ ย่อมเป็นไปในทางปัญญา
เพราะเมื่อความเกิดดับของกาย เวทนา
จิต ธรรม ปรากฏชัดขึ้นนั้นแหละเป็น
ตัวสัจจะ และเมื่อตัวสัจจะนี้ปรากฏแก่
ความรู้ ความรู้ที่เข้าถึงสัจจะนั้นเลื่อน
ขึ้นเป็นปัญญา ความรู้ที่เป็นอนุปัสสนา
คือรู้ตาม เป็นตัวสติ คือตามกาย
เวทนา จิต ธรรม แต่ความรู้ที่เข้าถึง
สัจจะอันเป็นตัวความจริง คือตัวเกิด
ดับนี้แหละเป็นตัวสัจจะ ความรู้ดังนี้
เป็นปัญญา ซึ่งมีลักษณะเป็นวิปัสสนา
คือรู้แจ้งเห็นจริง ดังนี้เรียกเป็น สัมมาสติ
คือระลึกชอบ (น.จ.๑๖๔-๑๖๖)

วิธีทำสมาธิ อย่างหนึ่งคือ ให้นั่งตัวตรง และ
น้อมจิตเข้ามาดูตน โดยปกตินั้นเรารู้
ผู้อื่น แต่ว่าไม่ค่อยจะได้ดูตน คราวนี้
ก็น้อมจิตเข้ามาดูตน เมื่อยังไม่ได้ดูเข้า

มานั้น หายใจอยู่ก็ไม่ได้รู้สึกที่เรากำลัง
หายใจ จนเมื่อใดเกิดหายใจขัดข้องขึ้น
เช่น เป็นหวัดคัดจมูก จึงมาสนใจกับ
การหายใจ หรือเหมือนอย่างว่าทุก ๆ
คนก็มีท้อง แต่ก็ไม่สนใจในเรื่องท้อง
จนกว่าจะเกิดปวดท้องขึ้นจึงได้มาสนใจ
กับท้อง เพราะฉะนั้น เมื่อกลับมาดูตน
สิ่งแรกที่จะรู้สึกได้โดยง่ายก็คือรู้สึก
ว่าเรากำลังหายใจอยู่ ซึ่งโดยปกติมิได้
นึกถึง เพราะฉะนั้น ก็ให้กลับมานึกถึง
กำหนดสติอยู่ที่ลมหายใจ มีสติหายใจ
เข้า มีสติหายใจออก หายใจเข้ายาว
ก็ให้รู้ หายใจออกยาวก็ให้รู้ หายใจเข้า
สั้นก็ให้รู้ หายใจออกสั้นก็ให้รู้ กำหนด
ให้รู้กายทั้งหมดหายใจเข้า กำหนดรู้
กายทั้งหมดหายใจออก คือให้รู้รูป
กายว่าบัดนี้รูปกายของเรานั่งอยู่ด้วย
อิริยาบถนี้ด้วยท่านี้ และมีขอบเขต
เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมาจนสุดศีรษะ
เบื้องต่ำก็ตั้งแต่ปลายผมลงไปจนถึงที่สุด
ที่นั้ง และที่มีหนังหุ้มอยู่เป็นที่สุดรอบ
นี้เป็นอาณาเขตของรูปกายมีเท่านี้ หรือ
ว่าอีกอย่างหนึ่งก็ยาววา หนาคืบ และ
บัดนี้ก็กำลังนั่งอยู่ในท่านี้

เมื่อเราดูให้รู้รูปกายของเราอยู่ ก็ดู
ให้รู้ว่าลมหายใจเข้าลมหายใจออก นี้ก็
เป็นกายส่วนหนึ่งเหมือนกัน เมื่อเวลา
หายใจเข้านั้นก็รู้สึกว่ามีลมผ่านเข้าไป
ทางช่องจมูก ผ่านทรวงอกไปจนถึงนาภี

นี่ตามที่รู้สึกเท่านั้น จากนั้นมาถึง
ทรวงอกแล้วมาออกจุมก นี่ก็เป็นขา
ออก แปลว่าตรวจดูให้ทั่ว

คราวนี้ก็กำหนดดู **นามกาย** คือ **สติ**
ของเราในบัดนี้เป็นอย่างไร **สัมปชัญญะ**
คือ ความรู้เป็นอย่างไร ความคิดกำหนด
เป็นอย่างไร ดูให้รู้ทั่วหายใจเข้า ดูให้รู้
ทั่วหายใจออก

เมื่อตรวจดูให้รู้รูปกายของเรา นาม
กายของเราทั้งหมดแล้วก็มากำหนด
จิตให้เป็นหนึ่ง เพราะว่าการที่ตรวจดู
นั้นสายใจไปไม่รวมเป็นหนึ่ง ฉะนั้น
ก็ต้องปล่อยการตรวจรวมเข้ามาให้เป็น
หนึ่ง จะใช้จุดไหน ถ้าชอบจะใช้จุดที่
ริมฝีปากเบื้องบนหรือว่าปลายจุมกซึ่ง
เป็นที่ลมกระทบเมื่อเข้าและเมื่อออก
ก็ได้ และในขณะที่กำหนดนั้นจะนับ
ลมหายใจไปด้วยก็ได้ หรือว่าจะไม่นับ
จะปริกรรมว่า **พุทโธ** หายใจเข้าว่า **พุท**
หายใจออกว่า **โธ** ไปดังนี้ก็ได้ วัตถุประสงค์ก็เพื่อรวมจิตให้เป็นหนึ่ง และ
ในการกำหนดจิตให้เป็นหนึ่งนี้ ไม่ต้อง
การให้เป็นการเกินไป ต้องการให้ผ่อนคลาย
กายผ่อนคลายผ่อนคลายให้หายไป
ตามสบาย และเมื่อลมหายใจละเอียด
เข้าก็ให้กำหนดรู้ที่อยู่เสมอ มีความเพียร
มีสัมปชัญญะความรู้ มีสติความระลึก
และคอยกำจัดความยินดี ความยินร้าย
ยินดีก็คือใจออกไปยินดีข้างนอก ก็

คอยกำจัดใจยินดีติดอยู่ในผลของสมาธิ
ขั้นต่ำ ไม่ก้าวขึ้น ก็ต้องคอยกำจัดใจ
ยินดีร้ายคือไม่ชอบ ไม่ชอบใจการปฏิบัติ
ก็ต้องคอยกำจัด หรือว่าคิดออกไปไม่
ชอบเรื่องข้างนอก ก็ต้องคอยกำจัด
ประคองจิตให้เป็นหนึ่งอยู่

และเมื่อหัดทำดังนี้ ก็ได้ชื่อว่าทำ
อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจ
เข้าออก เป็นการหัดทำสมาธิอย่าง
หนึ่ง ก็จะเป็นเครื่องรักษาใจสงบสบายดี
(พ.พ. ๒๔๘-๒๔๙) ดู **วิธีนั่งสมาธิ** ด้วย
วิธีนั่งสมาธิ กระแสของธรรมนั้น คือกระแส
ของธรรมในคำบรรยายอบรม ซึ่งชี้เข้า
มาถึงกระแสธรรมภายในตน คือ กาย
เวทนา จิต ธรรม ซึ่งพระพุทธเจ้าได้
ตรัสสอนให้ตั้งสติกำหนดรู้

ก็แหละในการปฏิบัติกรรมฐานนี้เมื่อ
ได้ทราบธรรมที่เป็นเครื่องมือในการ
ปฏิบัติ และสถานที่ที่จะพึงใช้ในการ
ปฏิบัติดังที่กล่าวแล้ว ก็พึงทราบต่อไป
ว่าได้ตรัสสอนให้นั่งคู้บัลลังก์ คือนั่งขัด
สมาธิหรือขัดสมาธิ ตั้งกายตรงดำรง
สติมั่นคือรวมใจเข้ามา กิริยาที่นั่งนี้
เป็นกิริยาที่ใช้ในการนั่งสมาธิทั่วไป แต่
แม้จะใช้กิริยาในการนั่งอย่างอื่นซึ่ง
สะดวกแก่ตน เช่น นั่งพับเพียบหรือ
นั่งเก้าอี้ก็ใช้ได้ แต่ต้องนั่งตั้งตัวตรง
เพราะกิริยาที่นั่งตัวตรงนี้ การหายใจ
เข้าออกย่อมเป็นไปสะดวก และเป็น

กีรยานั่งถูกหลักก่อนามัย เลือดลมเดินสะดวกก็ทำให้การปฏิบัติอบรมใจสะดวกและไม่ชวนให้หวังได้ง่ายเหมือนอย่างนั่งพิงฝา เพราะว่าเมื่อนั่งพิงก็อาจทำให้สบายเกินไป ทำให้ง่วงได้ง่าย เมื่อได้นั่งให้มีสัปปายะแก่การปฏิบัติอย่างนี้

ข้อที่หนึ่ง ท่านอาจารย์ทั้งหลาย ท่านก็สอนให้ ตั้งใจถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ คือที่พึ่งโดยแท้จริง พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์นี้ เป็นสรณะที่พึ่งของจิตใจที่ผู้ปฏิบัติจะพึ่งตั้งใจถึงให้มั่นคงดังบทที่สวดว่า

นตฺถิ เม สรณํ อภฺยํ ที่พึ่งอื่นของข้าพเจ้าไม่มี

พุทฺธํ เม สรณํ วรํ พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า

ธมฺโม เม สรณํ วรํ พระธรรมเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า

สงฺฆโม เม สรณํ วรํ พระสงฆ์เป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า

เอเตน สจฺจวชฺเชน ด้วยคำกล่าวคำสัตย์นี้

โสตุสฺสึ เม โหตุ สพุทฺธา ขอความสวัสดี จงมีแก่ข้าพเจ้า ดังนี้

การตั้งใจถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะคือที่พึ่งอย่างแท้จริง ดังนี้ ก็เชื่อได้ว่าถึงสรณะ เป็นบุพภาคของการปฏิบัติกรรมฐานข้อหนึ่ง

อีกข้อหนึ่ง ก็ตั้งใจทำ **วิธี** คือความงดเว้น ทางกาย ทางวาจา ตลอดถึงทางใจต่อความละเมียดศีล ทางกาย ทางวาจา ทางใจทั้งปวง ให้เป็นผู้มีศีลขั้นในปัจจุบัน เพราะวิธีเจตนานี้เป็นตัวศีล ซึ่งเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบทั้งสิ้น แม้การปฏิบัติในกรรมฐาน ก็ต้องมีศีลนี้แหละเป็นพื้นฐาน ถ้าไม่มีศีลเป็นพื้นฐาน การปฏิบัติกรรมฐานก็เป็นไปไม่ได้

แต่ก็พึงทำความเข้าใจว่าศีลที่เป็นพื้นฐานนี้ ให้จำกัดเข้ามาเป็นศีลในปัจจุบัน เพราะว่าศีลในอดีตนั้นก็อาจจะบริสุทธิ์บ้าง เศร้าหมองบ้าง อาจจะมีบ้าง ไม่มีบ้าง ถ้าพึงนึกถึงศีลในอดีตที่เศร้าหมอง หรือถึงความไม่มีศีลในอดีต ข้อนี้ก็จะเป็นนิเวศน์ต่อการทำกรรมฐาน เพราะฉะนั้น ให้ตั้งศีลเข้าในปัจจุบัน คือตั้งทำวิธีในปัจจุบันว่า **บัดนี้ ข้าพเจ้าตั้งใจงดเว้นจากความประพฤติละเมียดผิด ทางกาย ทางวาจา ตลอดจนถึงทางใจ วิธีเจตนา** นี้ก็จัดเป็นข้อป้องกันโลก โกรธ หลง อย่างหยาบที่จะดึงใจไปให้ละเมียดผิดต่าง ๆ ไม่ไปพูดอะไรทางวาจาเป็นการผิดศีล แต่ใจก็คิดว่าจะไปทำร้ายเขาบ้าง คือคิดจะไปทำการฆ่าเขาบ้าง คิดจะไปลักของของเขาบ้างดังนี้เป็นต้น เรียกว่าไม่มีศีลทางใจ กายไม่ได้ไปทำ

วากาก็ไม่ได้ไปพูด แต่ว่าศีลทางใจไม่มี เมื่อศีลในทางใจไม่มี การที่จะไปนั่งกรรมฐานที่เป็นสมาธิ เป็นปัญญา ก็เป็นไปได้

เพราะฉะนั้น เมื่อกายสงบ วากาสงบ ใจก็ต้องสงบ คือความสงบความคิดลวงดังกล่าวนั้น ดังนี้ เรียกว่า **กายเป็นศีล วากาเป็นศีล ใจเป็นศีล**

สธนะและศีลทั้งสองนี้ รวมกันเป็นภาคพื้นของการปฏิบัติกรรมฐาน เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติในกรรมฐานก็พึงตั้งใจถึงสธนะ และตั้งใจทำวิริตเจตนาให้เป็นตัวศีลขึ้นในปัจจุบัน เมื่อเป็นดังนี้ ก็ชื่อว่าเป็นผู้กระทำภาคพื้นสำหรับการปฏิบัติกรรมฐาน และก็ทำความตั้งใจอัญเชิญพระกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่งมาปฏิบัติด้วยกายและใจ อันนี้ ให้เป็นที่รองรับการปฏิบัติ และกรรมฐานที่จะพึงเลือกมา อัญเชิญมาปฏิบัติ นั้น ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ก็คือ **สติปัฏฐานทั้ง ๔** ที่ได้กล่าวแล้ว

ในการปฏิบัตินั้นก็ให้อัญเชิญมาตั้งสำหรับปฏิบัติเพียงหนึ่งข้อ และข้ออันพึงควรอัญเชิญมาปฏิบัติข้อแรกที่ทรงตรัสสอนไว้ คือ **อานาปานปัพพะ** ข้อที่ตรัสสอนให้ตั้งสติทำความรู้ในความหายใจเข้า หายใจออก ตั้งสติคือตั้งความรู้หายใจเข้าหายใจออก ตามที่ได้ตรัสสอนไว้ตามลำดับดังนี้

๑. หายใจเข้ายาว ก็ให้รู้ว่าเราหายใจเข้ายาว หายใจออกยาว ก็ให้รู้ว่าเราหายใจออกยาว

๒. หายใจเข้าสั้น ก็ให้รู้ว่าเราหายใจเข้าสั้น หายใจออกสั้น ก็ให้รู้ว่าเราหายใจออกสั้น

๓. ศึกษา คือทำความสำเหนียกว่าเราจักรู้กายทั้งหมด หายใจเข้าออก (เป็นอันรู้การหายใจทั้งหมด)

๔. ศึกษา คือสำเหนียกกำหนดว่าเราจักสงบระงับกายสังขาร คือเครื่องปรุงกาย หรือการปรุงกายหายใจเข้าออก ดังนี้

ตามวิธีที่ตรัสสอนไว้นี้ มีอธิบายโดยสังเขปว่า การหายใจเข้า การหายใจออกของทุก ๆ คนนี้ ย่อมมีอยู่ประจำขาดไม่ได้ นับว่าเป็นเอกของความดำรงชีวิต หรือเป็นตัวชีวิต ทำสติในลมหายใจ ก็คือทำความรู้ในลมหายใจนั้นเอง เมื่อทำความรู้ให้อยู่ในลมหายใจหายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ ดังนี้ชื่อว่าทำสติในลมหายใจ

เพราะฉะนั้น กล่าวสั้น ๆ การทำสติในลมหายใจ ก็คือการทำความรู้ในการหายใจ ลมหายใจนั้นก็คือลมที่หายใจเข้าหายใจออก เมื่อพิจารณาดูก็ย่อมจะรู้ว่า ในการหายใจดังกล่าวนี้ ลมมากระทบที่ปลายจมูกหรือที่ริมฝีปากเบื้องบน และนาภีก็จะเคลื่อนไหว

อยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้น เมื่อทำ ความรู้เข้ามา ก็ย่อมจะพบลมกระทบ จมูก หรือริมฝีปากเบื่องบน และย่อม จะพบความเคลื่อนไหวของนาภีที่เคลื่อนไหว อยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน ท่าน อาจารย์จึงได้สอนให้ตั้งจุดกำหนด เป็น ๓ จุดคือ

๑. ปลายกระพุ้งจมูก หรือริมฝีปาก เบื่องบน

๒. นาภีที่เคลื่อนไหว จุด ๒ นี้ นับ ว่าเป็นจุดต้นจุดปลาย

๓. สมมติที่หทัยเป็นจุดกลาง

หายใจเข้าก็ให้รู้ ลมหายใจเข้าผ่าน ปลายกระพุ้งจมูก ผ่านหทัยถึงนาภี หายใจออกจากนาภีผ่านหทัยมาออก ปลายกระพุ้งจมูก อาจารย์ท่านหนึ่ง สอนกำหนดอย่างนี้ และให้ทิ้งเสียสอง จุด ให้เหลือไว้เพียงจุดเดียว คือที่ปลาย กระพุ้งจมูกหรือที่ริมฝีปากเบื่องบน เมื่อรวมใจเข้ามารู้อยู่ดังนี้

รูปกาย นามกาย กายทั้งหมดก็จะ ปรากฏขึ้นด้วย **รูปกาย** คือรูปกายที่ นั่งอยู่นี้ ตลอดถึงลมหายใจทั้งหมด ที่หายใจเข้าออก **นามกาย** ก็คือจิตใจ อันนี้ที่ประกอบด้วยความรู้ความคิด หรือประกอบด้วยสติ ปัญญา คือความ ระลึกรู้ กำหนดความรู้ที่รวมกันอยู่นี้ รวมความว่าทั้งกายทั้งใจทั้งหมดให้รวม กันเข้าปรากฏอยู่ในความรู้ เมื่อเป็น

เช่นนี้จิตก็จะรวมเข้ามา การรวมจิตเข้า มานั้น ก็คือการรวมจิตนี้เองเข้ามาอยู่ใน ความรู้ กายและใจทั้งหมดปรากฏ อยู่แก่ความรู้ กำหนดเหมือนอย่าง เป็น ก้อนกลม ๆ ก้อนหนึ่งปรากฏแก่สายตา ที่ดูอยู่

เมื่อกายและใจทั้งหมดรวมเข้ามาแก่ ความรู้อย่างนี้สมาธิก็จะเริ่มมีขึ้น กาย ก็เริ่มจะสงบเข้า ใจก็เริ่มสงบเข้า เมื่อ กายและใจสงบเข้า อาการที่ปรุ่ทาง กายอันเรียกว่า **กายสังขาร** ก็จะเอียด เข้า สงบเข้า ตั้งต้นแต่กิริยาที่หายใจ ว่าถึงอวัยวะภายในก็คือในทรวงอก เมื่อ ว่าถึงภายนอกที่ปรากฏก็คือใช้ทางจมูก และปรากฏความเคลื่อนไหวที่นาภี เรียกว่าการปรุ่ทางกายทั้งนั้น ใจก็ต้อง ปรุ่คือต้องตั้งสติ ตั้งความรู้ ต้องมี วิตกคือต้องตั้งจิตไว้ในอารมณ์ของ สมาธิ ต้องมีวิจารณ์ คือคอยประคองไม่ ให้ตกออกไป เมื่อตกออกไปต้องคอย นำเข้ามา นี่เป็นการปรุ่ทางใจ แต่เมื่อ ได้สมาธิดีขึ้น กายสงบ ใจสงบ การ ปรุ่อย่างนี้ก็จะสงบเข้า จนถึงการ เคลื่อนไหวของนาภีไม่ปรากฏ สงบ เหมือนอย่างไม่ได้หายใจ แต่ความจริง ก็เป็นการหายใจอย่างละเอียด ทั้งจิตใจ เองที่ต้องคอยปรุ่อยู่ เมื่อจิตรวมเข้า ความที่คอยปรุ่ก็สงบไป คือไม่ต้อง ปรุ่ เมื่อใจอยู่ที่ดีขึ้น เรียกว่า **สงบ**

ระงับกายสังขาร คือการที่จะต้องปรอง
ใจ เพราะว่าจิตอยู่ที่ เป็นสมาธิดีขึ้น

เมื่อเป็นดังนี้ **กาย** กล่าวคือการ
หายใจเข้าหายใจออก ที่ตั้งไว้เป็น
อารมณ์ของสมาธิก็มีอยู่ คือมีอยู่แก่
ความรู้ ความรู้ที่กำหนดรู้เป็นจุด
อันเดียว แต่ก็เพียงแค่ว่า ไม่ยึด จิต
ก็เป็นอุเบกขา คือความเข้าไปพ่วงเฉย
อยู่ ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ก็นับว่าเป็น
สติปัฏฐาน คือเป็นความตั้งสติ หรือ
เป็นความปรากฏแห่งสติ ซึ่งชื่อว่า
อานาปานสติ ตั้งสติการหายใจเข้าออก

(น.จ. ๒๒-๒๘)

วิธีบรรพชาสามเณร ดู ไตรสรณคัมภ์

วิธีปฏิบัติกรรมฐาน วิธีปฏิบัติกรรมฐานต้อง
กำหนดดูจิตในขณะที่ปฏิบัติกรรมฐาน
ว่ามีนิรณช้อไหน และให้ปฏิบัติระงับ
นิรณช้อนั้น จะอาศัยใช้กรรมฐานที่
พอใจถือปฏิบัติเป็นประจำ หรือจะงด
กรรมฐานที่ปฏิบัติเป็นประจำเสียก่อน
และมาใช้กรรมฐานที่ใช้สำหรับระงับ
นิรณช้อนั้นก็ได้ และเมื่อนิรณช้อนั้น
ระงับไปแล้วจึงกลับไปปฏิบัติกรรมฐาน
ที่ใช้เป็นประจำต่อไป เพราะว่าการ
ปฏิบัติกรรมฐานนั้นบางคนก็พอใจ
ปฏิบัติเป็นประจำในข้อหนึ่งหรือเพียง
๒ ข้อสลับกัน เช่น บางคนก็พอใจใน
การปฏิบัติอานาปานสติ บางคนก็พอใจ
ปฏิบัติสลับกันกับกายคตาสติ สติที่
พิจารณากายหรือว่ากลิ่นข้อใดข้อหนึ่ง

อันนี้ก็ไม่ว่าอะไรสุดแต่ความพอใจที่
จะใช้ แต่ว่าเมื่อจิตมีนิรณช้อถ้ายังระงับ
นิรณช้อไม่ได้จะใช้กรรมฐานข้อไหนก็
เป็นสมาธิไม่ได้ ฉะนั้น ก็ต้องระงับ
นิรณช้อข้อใดข้อหนึ่งที่เกิดขึ้นให้ได้จึง
ได้กล่าวแนะไว้ดังกล่าวข้างต้น

อันที่จริงนั้นกรรมฐานทุกข้อที่
พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็ย่อมใช้ระงับ
นิรณช้อได้ด้วยกันทั้งนั้น แต่ว่าเมื่อผู้
ปฏิบัติยังไม่ชำนาญยังไม่ได้สมาธิดี
บางทีก็ยากที่จะระงับได้ แต่ถ้าหากว่า
มาใช้กรรมฐานที่เป็นคู่ปรับกันเหมือน
อย่างเป็นทางการก็ถูกกัน ก็จะทำให้
ระงับนิรณช้อย่างขึ้น

และอีกประการหนึ่งก็ต้องใช้**โยนิโส-**
มนสิการ ที่ท่านแปลไว้ว่าทำไว้ในใจ
โดยแยบคาย หรือพิจารณาโดยแยบ-
คาย หมายถึงใช้ปัญญาประกอบไปด้วย
ปัญญา ที่จะโยนิโสมนสิการนั้น
ก็คือปัญญาที่จับเหตุให้รู้และแก้ให้
ถูกเหตุ จึงจะเป็นผล ถ้าจับเหตุไม่ถูก
แก้ไม่ถูกเหตุ ก็ย่อมไม่ได้รับผล

โยนิโสนั้น แปลว่า โดยเหตุที่เป็น
แดนกำเนิดแห่งผล **มนสิการ** แปลว่า
ทำไว้ในใจ รวมเป็นโยนิโสมนสิการ
ก็แปลว่าทำไว้ในใจโดยเหตุที่เป็นแดน
กำเนิดแห่งผล คือหมายความว่า
พิจารณาจับเหตุที่ทำให้เกิดผล เช่นเมื่อ
เกิดกามฉันท์ขึ้น พอใช้ปัญญาพิจารณา

จับเหตุที่ทำให้เกิดกามฉันทว่า กามฉันทนั้นเกิดจากอะไรให้รู้ จับให้ถูกกว่ารวมเข้าในสุกขนิมิตคือความกำหนดหมายใจลงไปว่างาม เมื่อหมายใจลงไปว่างามในสิ่งอันใด ก็เรียกว่าเกิดสุกขนิมิตขึ้นในสิ่งอันนั้น ก็เป็นตัวเหตุให้เกิดกามฉันท ความพอใจรักใคร่ในทางกามคือเกิดความใคร่ความปรารถนาในสิ่งนั้นที่ใจหมายลงไปว่างาม เพราะฉะนั้นสุกขนิมิตคือที่ใจหมายลงไปว่างามนี่จึงเป็นโยนิ คือเป็นเหตุกำเนิดของกามฉันท ต้องจับให้ถูกและเมื่อจับถูกแล้วก็ต้องจับเหตุให้ถูกอีกว่า เมื่อดับได้จะต้องทำอย่างไร ก็จะต้องกำหนดหมายลงไปในด้านตรงกันข้ามว่าไม่งาม อันเรียกว่า อสุกขนิมิต คือพิจารณาไปในแง่ว่าไม่งามหมายใจลงไปว่าไม่งามได้ กามฉันทก็ดับ เพราะฉะนั้น จึงมาถึง **กายคตาสติ** สติที่ไปในกาย พิจารณากายว่าไม่งามต่าง ๆ ดังที่พระอุปัชฌาย์สอนในเวลาบวชขนาดนั้น ปัญจกรรมฐานข้ออื่นก็เป็นเช่นเดียวกัน อันนี้เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ต้องจับให้ถูก แล้วก็เมื่อจับถูกดังนี้แล้วก็แก้ได้ เพราะฉะนั้นโยนิโสมนสิการจึงต้องมีทุกข้อ นี่อันหนึ่ง

อีกอันหนึ่ง**กัลยาณมิตร** คือว่ามีมิตรที่งาม มิตรที่จะเป็นผู้แนะนำให้ปฏิบัติกรรมฐานและแนะนำวิธีปฏิบัติอันถูก

ต้อง พระพุทธเจ้าก็เป็นกัลยาณมิตร ครูปาอาจารย์ผู้ที่แนะนำวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องก็เป็นกัลยาณมิตร เพื่อนพรหมจารีหรือว่าใคร ๆ ก็ตามซึ่งเป็นผู้แนะนำวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องก็เป็นกัลยาณมิตร ๆ นี่ก็เป็นเหตุสำคัญอีกข้อหนึ่งในการปฏิบัติกรรมฐานและก็เป็นข้อสำคัญ ถ้าไปได้ผู้แนะนำที่ไม่ถูกก็จะปฏิบัติผิด ผู้ให้คำแนะนำนี่จึงเป็นสำคัญ และผู้แนะนำที่ถูกต้องจึงจะเป็นกัลยาณมิตร

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเอาไว้ว่า โยนิโสมนสิการข้อ ๑ กัลยาณมิตรข้อ ๑ เหมือนอย่างเป็นอรุณของกรรมฐาน คือว่าอรุณนั้นก็ เป็นเบื้องต้นของวัน โยนิโสมนสิการ และกัลยาณมิตรก็เป็นเบื้องต้นของกรรมฐาน คือการปฏิบัติกรรมฐานทุกข้อทุกประการ วันนั้นถ้าไม่มีอรุณก็เป็นอันว่าไม่มีวัน การปฏิบัติกรรมฐานก็เหมือนกัน ไม่มีโยนิโสมนสิการและไม่มีกัลยาณมิตรจะไม่เกิดการปฏิบัติกรรมฐาน อันหมายถึงกรรมฐานที่ถูกต้อง อาจจะมีแต่ว่าไม่ถูกต้อง

สำหรับที่วันนี้หมายถึงถูกต้องดังจะพึงเห็นได้ว่าที่เราทุกคนปฏิบัติกรรมฐานกันก็ต้องอาศัยพระพุทธเจ้าเป็นกัลยาณมิตร ทรงสั่งสอนไว้แล้วเราก็มารเรียนกันอยู่บัดนี้ แล้วก็อาศัยครูปาอาจารย์บอกกล่าวสั่งสอนดังที่อบรมกันอยู่นี้ก็เป็น

กัลยาณมิตร แล้วก็ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการของตนเอง

อนึ่ง อาจจะต้องอาศัยปัญญาของพระพุทธรเจ้าครูบาอาจารย์ ที่ทรงบอกล้ำสอนโดยที่ตัวผู้ปฏิบัติเองยังไม่ได้ปัญญาของตัวเอง ดังนั้นก็ชื่อว่าพระพุทธรเจ้าและครูบาอาจารย์นั้นก็เป็นที่กัลยาณมิตรทั้งเป็นผู้ให้ปัญญาที่เป็นโยนิโสมนสิการไปด้วย แต่ว่าตนเองก็ต้องมาใช้โยนิโสมนสิการของตนเองอีกด้วย เพราะว่า การปฏิบัติที่ตนอยู่ทีตนเองและภาวะจิตใจของตนเอง จะเป็นอย่างไร ก็ตนเองย่อมจะรู้ภาวะจิตใจที่เกิดกามฉันท์ขึ้น เกิดพยาบาทขึ้น หรือว่าเกิดข้อใดข้อหนึ่งขึ้นตนเองก็รู้ และเมื่อตนเองพิจารณา ก็ยังจะจับเหตุได้ ว่าเกิดไปหมายใจในรูปอะไรในเสียงอะไรเป็นต้นว่างดงามขึ้นมา กามฉันท์ก็เกิดตัวเองก็จับเหตุได้และเมื่อจับเหตุได้และไม่แก้ที่เหตุนี้ก็หลุดไม่ได้ ทำยังไงก็หลุดไม่ได้ จะต้องแก้ที่เหตุนี้ จะต้องพิจารณาหมายใจสงบไปเสียใหม่ว่างามในสิ่งอันนั้นตามเป็นจริง เพราะว่าตามเป็นจริงนั้น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง มันก็ไม่งามทั้งนั้น สกปรกทั้งนั้น ก็มองเห็นให้หมายใจสงบไปเสียใหม่ว่างาม เมื่อหมายใจสงบไปได้ใหม่ว่างามแล้วมันก็หาย นี่ต้องตัวเอง ใครจะไปแก้ให้

ไม่ได้ ทุกข้อนี้ต้องตัวเองทั้งนั้น ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการแล้วก็ใช้ยาที่พระพุทธรเจ้าท่านวางไว้ให้มาดื่มให้ถูกต้อง ดื่มเอาอสุกนิมิตรเข้าไปให้ถึงใจ ถ้าเป็นพยาบาทก็ดื่มเอาเมตตาเข้าไปให้ถึงใจ ถ้าเป็นถิ่นมิถระก็ดื่มเอาพุทธานุสสติ อาโลกสัญญาความเข้มแข็ง มีพลังของใจเข้าไปให้ถึงใจ ถ้าเป็นอุทัจจกุกุกจะก็ดื่มเอาอานาปานสติเข้าไปให้ถึงใจ ถ้าเป็นวิจิกิจฉาก็ดื่มเอาธาตุกรรมฐานเข้าไปให้ถึงใจ เมื่อเป็นดังนี้แล้วก็แก้ได้ ถ้าไม่ดื่มก็แก้ไม่ได้ ต้องดื่มยาของพระพุทธรเจ้าด้วย คือปฏิบัติเข้าไปให้ถึงใจ รู้จักยาแต่ไม่ดื่มยา ก็แก้ไม่ได้เหมือนกัน

เพราะฉะนั้น ความรู้จักยานี้แหละเป็นโยนิโสมนสิการ ผู้ที่บอกยาก็คือกัลยาณมิตร แต่ว่าตัวผู้ปฏิบัติมันต้องดื่มยาด้วยตัวเองใครจะมาดื่มให้ก็ไม่ได้ ต้องดื่มยาด้วยตัวเองดื่มยากรรมฐานที่พระพุทธรเจ้าท่านให้ไว้แล้วก็หายได้จริง ๆ ถ้าดื่มเข้าไป และตัวเองต้องดื่มเข้าไปให้ถึงใจก็จะแก้ได้ใจจะสงบได้เป็นสมาธิได้ แล้วก็ปัญญาต่อไปได้

(นวก. ๑๐๖-๑๐๘)

วิธีปลุกเมตตา ดู เบญจธรรม

วิธีฝึกปัญญา ดู ปัญญา

วิธีหัดให้มีสติ ดู เบญจธรรม

วิธีอบรมของพระพุทธรเจ้า เรื่องพระนันทะ

และพระรูปนันทา แสดงให้เห็น **วิธี
อบรมของพระพุทธเจ้า** ว่า ได้ทรงใช้
วิธีที่เหมาะสมแก่จริตอัธยาศัยของบุคคล
แต่ละคน ดังในเรื่องพระเถระและพระเถรี
ทั้ง ๒ นี้ ได้ทรงใช้วิธีหนามยอกเอา
หนามบ่ง คือใช้หนามนั่นเองบ่งหนาม
เมื่อติดรูปก็แต่งรูปขึ้นอีกรูปหนึ่งที่ดีกว่า
มาชักจูงให้ถอนจากรูปที่ติดอยู่เก่ามา
พะวงอยู่ในรูปใหม่ รูปที่ติดอยู่เก่านั้น
อาจจะเป็นหนามที่ฝังยอกอยู่ในจิตใจ
ลึกแน่น เมื่อชักให้ถอนออกได้ก็เป็น
ชั้นที่หนึ่ง ครั้นแล้วก็ไม่ยอมให้รูปใหม่
เข้าไปฝังอยู่ลึกแน่นเหมือนอย่างนั้น
รีบใช้วิธีถอนออกทันที เหมือนอย่างใช้
หนามแทงลงไปเพื่อบ่งหนาม ครั้นบ่ง
สำเร็จแล้วก็ทิ้งหนามสำหรับบ่งเสียด้วย

วิธีที่ทรงใช้อาจจะเป็นฤทธิ์ดังที่ท่าน
เล่าไว้ก็ได้ หรืออาจเป็นคำพูดชี้แจงให้
เห็นจริงเหมือนอย่างเห็นด้วยตากี้ได้
เพราะท่านกล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงมี
ปาฏิหาริย์ ๓ คือ

๑. **อิทธิปาฏิหาริย์** แสดงฤทธิ์ได้เป็น
อัศจรรย์

๒. **อาเทศนาปาฏิหาริย์** ดักใจเป็น
อัศจรรย์

๓. **อนุสาสนีปาฏิหาริย์** สอนเป็น
อัศจรรย์

ข้อ ๑-๒ ก็เพื่อให้การสอนสำเร็จ
ข้อ ๓ จึงสำคัญที่สุด แต่ก็ได้อาศัย ๒

ข้อข้างต้นช่วยตามควรแก่บุคคลผู้รับ
เทศนา เหตุฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรง
ตั้งพระพุทธศาสนาขึ้นได้สำเร็จ

ได้มีบางคนกล่าวว่า จะเป็นการ
สมควรหรือไม่ ในการที่ทรงพราก
พระนันทะไปจากนางชนบทกัลยาณี
ในวันมงคลนั้น ข้อนี้ตอบได้ทีเดียวว่า
ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ของท่าน
แล้ว และทรงสามารถอบรมให้ท่าน
บรรลุถึงผลที่สุดนั้นได้ และเมื่อจะ
ออกบวชอย่างสละจริง ก็ควรบวชใน
ระยะที่ไม่เกิดการระผูกพัน จึงไม่มีเวลา
เหลือที่จะให้รอได้ต่อไป พระพุทธเจ้ามี
พระหฤทัยเด็ดเดี่ยว จึงทรงพรากโลกไป
ได้จนถึงตรัสรู้พระธรรม และทรงบำเพ็ญ
สิ่งที่ควรทำคือพุทธกิจได้ทุกประการ
จึงทรงตั้งพระพุทธศาสนาขึ้นได้ ไม่เป็น
ฐานะที่จะทรงเกรงอะไรแล้วงดทำสิ่งที่
ควรทำเสีย สิ่งที่ทรงเคารพมีอย่างเดียว
คือธรรม จึงทรงมุ่งธรรมเป็นใหญ่กว่า
สิ่งอื่นทั้งหมด (พ.พ. ๑๔๖-๑๔๗)

วิธีอบรมธรรม ดู โปธิปักขิยธรรม

วิรุฬลังกิต ดู สัจจบารมี

วินัย ในชั้นแรก พระพุทธเจ้าทรงประกาศ
พระศาสนาเป็น **พระธรรมคือคำสอน**
ต่อมาเมื่อมีพุทธบริษัทขึ้น คือ ภิกษุ
ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา กล่าวโดย
เฉพาะภิกษุบริษัท เมื่อมีผู้เข้ามาบวช
มีเชื้อชาติ วรรณะ ตระกูลต่าง ๆ กัน

มีศรัทธาต่าง ๆ กัน เพิ่มจำนวนมากขึ้น มีผู้ที่บวชมานานมากขึ้น ไพบูลย์มากขึ้น ลาภดี ๆ มากขึ้น ทำให้เกิดความไม่เรียบร้อยในสงฆ์ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติ **พระวินัยคือคำสั่ง** เป็นเครื่องปกครองพระสาวก เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยบริสุทธิ์สะอาดเสมอกันในสงฆ์ อานาจประโยชน์ คือวัตถุประสงค์ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นนั้น

เพื่อให้เป็นสงฆ์คือเป็นหมู่กันด้วยดี
เพื่อให้สงฆ์มีผาสุก
เพื่อนิคคหะ (ข่ม) บุคคลที่ด้านดี
เพื่อให้ภิกษุที่มีศีลเป็นที่รักอยู่เป็นผาสุก

เพื่อป้องกันมิให้ความหมักหมมอยู่ในปัจจุบัน

เพื่อกำจัดความหมักหมมมิให้มีต่อไปภายหน้า

เพื่อให้บุคคลผู้ยังไม่เลื่อมใสมีความเลื่อมใสขึ้น

เพื่อให้บุคคลผู้เลื่อมใสอยู่แล้วมีความเลื่อมใสยิ่งขึ้น

เพื่อให้พระสัทธรรมคือพระศาสนาดำรงอยู่

เพื่อช่วยให้มีวินัย ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์เรียบร้อยขึ้นในสงฆ์

วินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสำหรับบรรพชิต (ผู้บวช) เรียก **อนาคารีวิณัย**

(วินัยของผู้ไม่ครองเรือน) ได้แก่ศีลของภิกษุสามเณรในบัดนี้ ส่วนศีลของคฤหัสถ์ฆราวาส คือ ศีล ๕ ศีล ๘ เรียก **อาคารีวิณัย** (วินัยของผู้ครองเรือน)

อันที่จริงศีลมีจำนวนต่าง ๆ นั้น เรียกตามจำนวนสิกขาบท คือจำนวนข้อหรือมาตราในพระวินัยนั่นเอง ดังเช่นปฏิบัติตามวินัยบัญญัติ ๕ สิกขาบท คือ ๕ ข้อ ก็เรียกว่ามีศีล ๕ ๘ ข้อ ก็เรียกว่ามีศีล ๘ ลำพังตัวศีลไม่มีจำนวน เพราะมีลักษณะอย่างเดียวกัน คือความเป็นปกติเรียบร้อยเท่านั้น

เหมือนอย่างกฎหมายมีมากข้อ แต่ก็เพื่อผลร่วมกันอย่างเดียวกัน คือความสงบสุขเรียบร้อยของประชาชน และเมื่อปฏิบัติเป็นปกติแล้วก็เป็นที่อยู่ตัว คือคงเดินได้เป็นปกติทีเดียว ผู้ที่ปฏิบัติได้เป็นปกติดังกล่าวย่อมไม่รู้สึกอึดอัดลำบาก เพราะทำให้เจ้านอนอยู่ตัวหรือคงตัวแล้ว ทั้งไม่ต้องคำนึงว่ามีกี่ข้อ แต่ก็อาจปฏิบัติได้โดยไม่ผิด เหมือนอย่างการปฏิบัติตามระเบียบของโรงเรียน เมื่อปฏิบัติอยู่เป็นปกติก็ไม่ต้องคำนึงว่าระเบียบมีกี่ข้อ บางทีถูกถาม ก็ตอบไม่ได้ แต่เมื่อจะทำอะไรก็ไม่ผิดระเบียบหรือผิดเข้าก็รู้ได้ นี่สำหรับผู้ปฏิบัติจนอยู่ตัวแล้ว เมื่อกล่าวโดยทั่ว ๆ ไป ก็ต้องศึกษาให้รู้วินัยของตนให้ทั่วถึง

ในที่นี้ต้องการจะกล่าวถึงวินัย และ ประสงค์จะแนะนำให้เข้าใจเรื่องศีลให้ กว้างออกไปอีกว่า ถึงความประพฤติ เรียบร้อยในทุก ๆ ทางดังที่กล่าวมา ข้างต้นทั้งหมด อันแสดงถึงควมมี วัฒนธรรมและอารยธรรม รวมเรียก ว่าเป็นศีลทั้งหมด

อนึ่ง ควรเข้าใจคำว่าวินัยให้กว้างออกไป ด้วย ว่าหมายถึงคำสั่งและระเบียบ วินัยในทางต่าง ๆ ตลอดถึงกฎหมาย บ้านเมืองและขนบธรรมเนียมประเพณี ที่ตั้งงามเหล่านี้ เมื่อตนอยู่ในหมู่ที่มีวินัย อย่างไรก็ดี ก็เคารพปฏิบัติในวินัยอย่างนั้น เช่นทุก ๆ คนในฐานะที่อยู่ในตระกูล ก็ประพฤติในวินัยของตระกูล ในฐานะ ที่อยู่ในโรงเรียนก็ปฏิบัติตามวินัยของ โรงเรียน เมื่อรับราชการหรือทำงาน อะไรก็ปฏิบัติตามวินัยของทางราชการ หรือขององค์การนั้น ๆ ในฐานะเป็น พลเมืองก็ปฏิบัติตามกฎหมายของบ้าน เมือง ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกก็ปฏิบัติ ตามวินัยของพระพุทธเจ้า วินัยนี้แล เป็นเส้นบรรทัดของศีล เป็นถนนของ ศีล ศีลมีวินัยเป็นเส้นบรรทัดหรือเป็น ทางดำเนิน เหมือนดังยวดยานพาหนะ วิ่งไปตามถนน จึงจะยังให้เกิดผลดีคือ ความมั่งคั่งดังกล่าวแล้ว

ศีลหรือวินัย นี้แหละเป็น **ปฐมศึกษา** คือข้อที่พึงศึกษาเป็นขั้นแรก ศึกษาใน

เรื่องนี้เรียกว่าศึกษาศีล เมื่อมองดูอย่าง กว้าง ๆ ทุก ๆ คนได้เริ่มศึกษามาตั้ง แต่เกิด มารดาบิดาได้เริ่มสอนให้ศึกษา คือฝึกหัดให้รู้จักใช้อวัยวะร่างกาย ให้ รู้จักใช้ภาษาพูด ให้รู้จักวินัยคือระเบียบ มารยาทต่าง ๆ ต่อมาครูอาจารย์เป็นต้น ก็ช่วยให้ศึกษาวินัยต่าง ๆ ควบคู่กันไป กับศิลปวิทยา จนถึงพระพุทธเจ้าทรง ให้ศึกษาวินัยในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ เมื่อกล่าวประมวลกันเข้าทั้งหมดก็เพื่อ ให้มี

ศีลสมบัติ ถึงพร้อมด้วยศีล คือ ความประพฤติดีถึงพร้อมด้วย

อาจารย์สมบัติ ถึงพร้อมด้วยมารยาท ดี

โคจรสมบัติ ถึงพร้อมด้วยที่เที่ยว คือไปในที่สมควรจะไป

อาชีพสมบัติ ถึงพร้อมด้วยอาชีพ คือ หาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ

ทิวฐิสมบัติ ถึงพร้อมด้วยความเห็น คือมีความเห็นชอบตามคลองธรรม ทำให้ ประพฤติชอบธรรม นี้แลคือ **สมบัติผู้ดี** หมายถึงสมบัติคนดี เป็น สีสลิกขา นับเป็นปฐมศึกษา คนที่มีสมบัติผู้ดีหรือสมบัติคนดีประจำตัว เป็นคนสุภาพไม่หยาบคายเพราะมีศีล มีวินัย ทำอะไรไม่มีความเป็นระเบียบและ สะอาดไม่สกปรก ย่อมเป็นผู้ที่มี **สิริ** หรือ **ศรี** คือ **มิ่งขวัญ** ประจำตน

ประดับอยู่กับตน เป็นเครื่องดึงดูดให้เกิดความดีและความสุขความเจริญอันสิรินี้ใคร ๆ จะขอหรือจะลักไปหาได้ไม่ ดังเรื่องเล่าว่า

ในกรุงสวตีสถิตสมัยพุทธกาล เศรษฐีใจบุญผู้หนึ่งชื่ออนาถบดินทิกะ เคยตกยากแล้วกลับมั่งมีขึ้นอีก มีพราหมณ์ผู้รู้ลักษณะสิริคนหนึ่ง จึงคิดจะไปขโมยสิริของเศรษฐีนั้น ได้ไปยังเรือนของเศรษฐี พิจารณาดูว่าสิริอยู่ที่ไหน ก็ทราบว่ายู่ที่หงอนของไก่ขาวเหมือนอย่างสังข์ขัดในกรงทอง จึงกล่าวขอไก่ขาวนั้น ด้วยอ้างเรื่องลวงว่า ตนเป็นอาจารย์บอกมนต์แก่ศิษย์เป็นอันมาก แต่ราคาไก่ที่มีอยู่ตัวหนึ่งซึ่งชั้นไม่เป็นเวลา แต่ว่าไก่ตัวนี้ได้ทราบว่าเป็นเวลาจึงมาขอ เศรษฐีก็ให้ ในขณะที่เศรษฐีกล่าวให้นั้น สิริก็ออกจากหงอนไก่ไปอยู่ที่แก้วมณีที่วางไว้เหนือศีรษะพราหมณ์ขอแก้วมณี เมื่อเศรษฐีกล่าวให้ สิริก็ออกไปอยู่ที่ไม้อาร์กษที่วางไว้เหนือศีรษะ พราหมณ์กล่าวขออีก เมื่อเศรษฐีออกปากให้สิริก็ออกไปอยู่บนศีรษะของอัครภรรยาของเศรษฐี พราหมณ์ไม่อาจจะขอต่อไป จึงบอกความจริงแก่เศรษฐี และกล่าวว่า “ไม่อาจจะขโมยสิริของท่านไปได้ ของของท่านจงเป็นของท่านเท่านั้น” เรื่องนี้แสดงว่าความดีและสิริซึ่งเกิดจากความดีย่อม

เป็นของจำเพาะตนของผู้ทำความดีทุก ๆ คนแล (ท.ท. ๑๗๖-๑๗๙) ดู พุทธศาสนา, ระเบียบ, วิสุทธิ ๗ ด้วย

วินัยธร ดู ศากยราชกุมาร ๖

วินัยปาติโมกข์ ดู นิพพาน, โอวาทปาติโมกข์

วินัยปิฎก ดู คัมภีร์, ปาฐกถาอุโบสถ,

พุทธศาสนา

วินิพโกศรูป ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

วิบัติ ๔ ดู กรรมสมათาน

วิบาก ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

วิบากชั้น ๕, สัมผัส ๖, आयตนะ

วิบากธาตุ ดู สัมผัส ๖

วิบากอายตนะ ดู สัมผัส ๖, आयตนะ

วิปจิตัญญู ดู บุคคล ๔

วิปริณามะ ดู สังขาร

วิปริณามทุกขะ ดู สังขตลักษณะ

วิปริณามธรรม ดู ปัญจวัตคีย์

วิปัสสนากรรมฐาน ในเรื่องของวิปัสสนากรรมฐานนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ยกจิตขึ้นสู่ *อารมณ์ของวิปัสสนา* คือปัญญาที่เห็นแจ้ง ให้กำหนดค้นหาสิ่งที่เป็นตัวอารมณ์ของวิปัสสนาก่อน คือกำหนดลงไปในสมณะหรือสมาธิ พร้อมทั้งองค์อาการของสมณะหรือสมาธินี้แหละ ว่าเป็นรูป ว่าเป็นเวทนา ว่าเป็นสัญญา ว่าเป็นสังขาร ว่าเป็นวิญญาณ เรียกว่าจัดกระบวนการใหม่ก็ของแก่นั้นแหละ แต่ว่ามากำหนดลงไปให้เป็นชั้น ๕ มีรูปเป็นต้น เพราะ

ว่าสิ่งทั้ง ๕ นี้ก็มีอยู่พร้อมแล้วในสมถะ หรือสมาธิ พร้อมทั้งอาการพร้อมทั้ง องค์ของสมถะและสมาธิ และสิ่งที่มีอยู่ พร้อมนี้ก็ป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณนั่นเอง

รูปขันธ์ รูปนั้นก็คือรูปกายอันนี้ อัน ประกอบขึ้นด้วย ดิน น้ำ ไฟ ลม นี้ อันเป็นส่วนวัตถุ ในสมาธิหรือในสมถะ ก็มีรูปนี้เหมือนกัน และยังมีรูปที่ละเอียด อีกรูปหนึ่งอาศัยอยู่ รูปดังกล่าวมา ข้างต้นเรียกว่า **มหาภูตรูป** รูปใหญ่ หมายถึง ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ส่วน **รูปละเอียด** ที่อาศัยเรียกว่า **อุปาทายรูป** รูปอาศัยเป็นต้นว่า ประสาททั้ง ๕ คือ จักษุประสาท โสตประสาท ชานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท ในขณะที่ ปฏิบัติสมาธิหรือสมถะก็ต้องใช้อุปาทาย รูปนี้นั่นแหละ เช่นว่าทำอานาปานสติ ก็ต้องใช้กายประสาท ประสาทกาย รับโณภูฐัพพะ คือลมที่มากกระทบ ดังที่ เมื่อกำหนดลมหายใจที่ปลายจมูก ปลายจมูกนั้นเป็นกายประสาท ลมที่มาก กระทบโณภูฐัพพะ จิตก็กำหนดอยู่ที่ กายประสาทและโณภูฐัพพะนี้ นี่ก็เป็น อุปาทายรูป เพราะฉะนั้น ตัวลมหายใจ กับตัวกายที่ลมที่มากกระทบนั้นก็ป็นรูป นี้ป็นรูปขันธ์ กองรูป

เวทนาขันธ์ สุข ทุกข์ เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข นี่ก็ป็นเวทนาขันธ์ กอง เวทนา ในขณะที่ปฏิบัติในสมถะหรือ สมาธินั้น ที่แรกกายเวทนามาก่อน ปวดเมื่อยที่นี้ที่นั่น จิตใจเองก็ป็นทุกข์ ไม่สงบ อยากรู้อีก แต่ว่าเมื่อได้สมาธิ ขึ้น ทุกข์ก็จะหายไปป็นปีติ ป็นสุข สบาย พอสบายขึ้นแล้วก็ไม่อยากจะ เลิกทำสมาธิ ชักจะติด คราวนี้เมื่อ สมาธิดียิ่งขึ้น สุขก็จะหายไปอีก ป็น อุเบกขา คือป็นกลาง ๆ เข้าไปเพ่งเฉย อยู่ ไม่ปรากฏความสุข ก็ให้กำหนดว่า นี้ป็นเวทนาขันธ์ กองเวทนา

สัญญาขันธ์ คราวนี้ความจำได้หมาย รู้ต่าง ๆ ในขณะที่ทำสมาธิทำสมถะ ใหม่ ๆ นั้น จำก็ไม่ค่อยดี เพราะต้อง การจะกำหนดอยู่ในลมหายใจ ก็มักจะ เผลอ พอเผลอจิตก็ออกไปคิดเรื่อง โน้นเรื่องนี้ ครั้นนึกขึ้นมาได้ก็นำจิต เข้ามาตั้งไว้ใหม่ แต่ว่าเมื่อสมาธิดีขึ้น แล้ว ความจำความกำหนดนี้ค่อยดีขึ้น ไม่ค่อยลืม จนถึงแม่น กำหนดแน่ ไม่ซัดส่าย ก็กำหนดไปว่า นี้ป็น สัญญาขันธ์ กองสัญญา

สังขารขันธ์ คราวนี้ความปรองคืดหรือ คิดปรองคืดในขณะที่กำลังทำสมาธินั้นก็ ต้องการให้ปรองคืดสมาธิ คือสร้างสมาธิขึ้น แต่มักจะไม่ค่อยเข้าใจ จิตใจจะคอย ออกไปปรองคืดนั้นปรองคืดอะไรอยู่เสมอ แต่ ครั้นเมื่อสมาธิดีขึ้นแล้ว จิตจะมาจับ

ปรุ้งสมาธิแน่นขึ้น คือว่าสร้างสมาธิ
ไม่ไปสร้างสิ่งอื่น แล้วก็สร้างอยู่เรื่อง
เดียวมากขึ้น ดั่งนี้ก็ให้กำหนดลงไปว่า
นี่เป็นสังขารชั้นร์ กองสังขาร สมาธิดี
ก็คือว่า สังขารชั้นร์ของตนกำลังสร้าง
สมาธิดี ปรุ้งสมาธิขึ้นดีแล้ว

วิญญาณชั้นร์ คราวนี้ ตา หู จมูก
ลิ้น กาย ใจ นี่ก็เหมือนกันในขณะที่
กำลังทำสมาธิใหม่ ๆ นั้น ลืมตาขึ้นก็
อาจจะเห็นนั่นเห็นนี่ หลับตาเสียก็ปิด
ไปได้ทางหนึ่ง แต่หูก็ยังได้ยิน ได้ยิน
เรื่องนั้นเรื่องนี้ กลิ่นอะไรมาก็ได้กลิ่น
รสนั้นเมื่อไม่ได้ไปดื่มไปกินอะไรก็ไม่
ปรากฏ กายนั้นก็ยังรับร้อนรับเย็น ยิ่ง
ใจแล้วก็ยิ่งฟุ้ง โผล่ไปคิดเรื่องนั้นเรื่องนี้
นี่เป็นวิญญาณทั้งนั้น คือว่ารู้ทางตา
รู้ทางหู รู้ทางจมูก รู้ทางลิ้น รู้ทางกาย
รู้ทางใจ วุ่นวายอยู่ตลอดเวลา ต้องการ
จะรู้ทางสมาธิอย่างเดียว ก็ไม่ค่อย
จะยอม คือว่าอย่างจะทำอานาปานสติ
ดั่งที่ได้กล่าวแล้ว ก็กำหนดอยู่ที่กาย
และลมที่มาต้องกาย ปลายจมูกนั้น
ก็คือกาย ลมก็คือโณภูฐัพพะ กำหนด
ในอายตนะคู่ที่ ๕ กายและโณภูฐัพพะ
ก็ต้องการให้ตัววิญญาณนี้รู้อยู่ที่กาย
และโณภูฐัพพะเท่านั้น แต่ว่าก็ไม่สำเร็จ
ก็ยังออกไปรู้ทางตา ทางหู ทางจมูก
ทางลิ้น ทางใจเองบ่อย ๆ นี่ก็เป็น
วิญญาณชั้นร์ กองวิญญาณทั้งนั้น

จนเมื่อได้สมาธิแน่นแล้ว วิญญาณ
ก็จะลดลง ๆ วิญญาณทางตาก็สงบ
วิญญาณทางหูก็จะสงบ วิญญาณทาง
ลิ้นก็สงบ วิญญาณทางจมูกก็สงบ ยัง
เหลือแต่วิญญาณทางกายและโณภูฐัพพะ
คือลมที่มากระทบกาย และวิญญาณ
ทางใจที่จับอยู่ในเรื่องเดียวกันนั้น นี่
ดั่งนี้ก็เป็นเรื่องของวิญญาณชั้นร์
กองวิญญาณทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น เมื่อทำวิปัสสนานั้น
ก็ให้กำหนดลงไปว่าเป็นรูปชั้นร์ กอง
รูป นี่เป็นเวทนาชั้นร์ กองเวทนา นี่
เป็นสัญญาชั้นร์ กองสัญญา นี่เป็น
สังขารชั้นร์ กองสังขาร นี่เป็นวิญญาณ
ชั้นร์ กองวิญญาณ

ทั้งหมดนี้เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน
ตามนัยอนัตตลักขณสูตร (น.จ. ๑๗๙-
๑๘๑) ดู จิตตภาวนา, วิปัสสนูปกิเลส,
อายตนะ ด้วย.

วิปัสสนาญาณ ดู ญาณ ๑๖, วิสุทธิ ๗

วิปัสสนาญาณ ๙ ดู วิสุทธิ ๗

วิปัสสนาญาณในภูมิของปุถุชน ดู วิสุทธิ ๗

วิปัสสนาฐานะ ดู ศากยราชกุมาร ๖

วิปัสสนาปัญญา อันสมาธินั้นคือความที่ตั้ง
จิตไว้ในกรรมฐาน คืออารมณ์ของสมาธิ
ข้อใดข้อหนึ่งเพื่อให้จิตเป็นเอกัคคตา
ที่แปลตามศัพท์ว่า มีอัคคะ คือยอดเป็น
อันเดียว ที่แปลกันโดยความหมายทั่วไป
ว่า มีอารมณ์เป็นอันเดียว เพราะคำ

ว่ายอดเป็นอันเดียว หรือว่ามียอดเดียว ก็หมายถึงมีอารมณ์เดียวนั่นเอง เมื่อจิตมียอดเพียงยอดเดียว คือมีอารมณ์เดียวดังนี้ ก็ชื่อว่าได้สมาธิ

ในการปฏิบัติเพื่อให้ได้สมาธินี้ ก็มุ่งปฏิบัติเพียงเพื่อให้จิตสงบจากอารมณ์ฟุ้งซ่านต่าง ๆ รวมใจเข้ามาได้ แม้ว่าไม่นานและไม่แนบแน่น แต่ก็มุ่งให้ใจสงบได้ไม่ฟุ้งซ่าน ดังนี้ ก็ชื่อว่าเป็นสมาธิที่เป็น **ขณิกสมาธิ** สมาธิชั่วขณะ หรือชั่วครู่ **ปริกรรมสมาธิ** สมาธิในปริกรรมคือในการเริ่มปฏิบัติ หรือ **อุปจารสมาธิ** สมาธิที่สงบมากเข้า แต่ไม่ถึงแนบแน่น และตั้งอยู่ได้นาน ที่มักจะแปลกันว่า สมาธิเฉียด ๆ คือว่าเฉียดที่จะเป็นอัปปนา แนบแน่น

ถ้าต้องการสมาธิเพียงเพื่อเป็นบาทของวิปัสสนา คือการอบรมพิจารณาให้ได้ปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงต่อไปก็ใช้ได้ คือ น้อมจิตที่สงบแม้ดังกล่าวนี้ไปพิจารณาสภาวะธรรมโดยสามัญลักษณะ ก็เป็นทาง **วิปัสสนาปัญญา** หรือว่ายังไม่ต้องการที่จะไปพิจารณาทางปัญญา ต้องการที่จะทำสมาธิให้แนบแน่นยิ่งขึ้นไปก็ทำได้ โดยกำหนดทำจิตให้ตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิให้มียอดเป็นอันเดียวคือมีอารมณ์เป็นอันเดียวขั้นต่อไป เพื่อได้ **อัปปนาสมาธิ** สมาธิที่แนบแน่น

จนถึงเข้าขั้นปฐมฌาน คือ ความเพ่งที่ ๑ เป็นต้น ดังนี้ก็ทำได้

แต่แม้ว่าจะได้ถึงอัปปนาสมาธิ เข้าขั้นฌาน ถ้าเพียงสมาธิอย่างเดียวก็นำมาทำให้ได้ปัญญา และถ้าไปติดในสมาธิ เช่น ติดในฌาน ติดในอัปปนาสมาธิ สมาธินี้ก็จะเป็นสมุทัย คือเป็นต้นเหตุ เป็นอุปาทาน ไม่เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และแม้ว่าจะได้อัปปนาสมาธิได้ฌาน และเจริญอิทธิบาทเพื่อให้เกิดอำนาจจิตต่าง ๆ ดังที่เรียกว่าเป็นอิทธิ คือเป็นฤทธิ์ต่าง ๆ เป็นหุทิพย์ เป็นตาทิพย์ เป็นต้น แต่ถ้าไปติดในอิทธิหรือฤทธิ์ต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ ก็จะกลายเป็นสมุทัย เป็นต้นเหตุ เป็นอุปาทานไปอีกเช่นเดียวกัน ไม่นำไปสู่ความสิ้นทุกข์โดยชอบ เพราะสมาธิดังกล่าวนี้ก็จะไม่เป็นมรรคอันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ฉะนั้น แม้ได้สมาธิอย่างสูงเป็นอัปปนา หรือเป็นฌานขั้นใดก็ตาม เมื่อจะปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์ เป็นวิมุตติ เป็นมรรค เป็นผลต่อไป ก็จำต้องน้อมจิตที่เป็นสมาธิ คือที่สงบตั้งมั่นนี้มาพิจารณาสภาวะธรรมโดยสามัญลักษณะ ดังที่ได้แสดงแล้วว่า ใช้สมาธิกำหนดให้เห็นเทวทูตให้มาเป็นหุทิพย์ตาทิพย์เห็นเทวทูตดังที่พระพุทธเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นเมื่อ

เป็นพระโพธิสัตว์ ที่ว่าเทวดามานิรมิต คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะให้ ทรงเห็นนั้น และเมื่อจะแสดงธรรม ปฏิบัติ อันเทวดานั้นเป็นกายทิพย์ การที่จะเห็นกายทิพย์ ก็ต้องเห็นด้วย ตาทิพย์หูทิพย์ เพราะฉะนั้น การที่จะ เห็นเทวดา ก็จะต้องเห็นด้วยตาทิพย์ ฟังหรือได้ยินด้วยหูทิพย์ เพราะว่า เทวดานั้นก็เป็นกายทิพย์เหมือนกัน

แต่ว่าสำหรับทางปัญญานี้ เทวดา คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย สมณะ เป็นต้น ซึ่งเป็นสัจจะคือความจริงของ ชีวิต ของสังขาร ของธรรมปฏิบัติ เป็น วิสัยของปัญญา เพราะฉะนั้น ตาทิพย์ หูทิพย์ทางปัญญานี้จึงเกิดจากปัญญา และปัญญานี้ก็เกิดอยู่ที่จิต **ปัญญา** จึงเป็น**ตาของจิต**หรือว่า**ตาใจ หูใจ** ตาใจหูใจที่เป็นตัวปัญญานี้ก็เห็นได้ ได้ยินได้ เป็นหูทิพย์ตาทิพย์ แต่ว่าเห็น สิ่งที่เป็นวิสัยของปัญญาเช่นเทวดา ดังกล่าวนี้นี้ และก็เป็นวิสัยของทุก ๆ คนผู้ปฏิบัติธรรมจะอบรมให้เห็นได้ ให้ได้ยินได้ โดยที่หมั่นพิจารณา ซึ่งความพินิจนั้นก็คือความเพ่ง

ความเพ่งนั้นตามศัพท์ก็คือ **ฉาน** และฉานที่เข้าใจกันเป็น**ฉานทางสมาธิ** แต่อันที่จริง**ฉานทางปัญญา**ก็มี ฉาน ทางสมาธินั้นเรียกว่า **อาร์มมณูปนิชฌาน** ความเข้าไปเพ่งอารมณ์คือความเพ่ง

อารมณ์ของสมาธิ ดังนี้เรียกว่า อาร์มมณูปนิชฌาน จิตต้องเพ่งพินิจในอารมณ์ ของสมาธิจึงจะได้เอกัคคตาของจิตที่ เป็นตัวสมาธิ

อีกอย่างหนึ่ง เพ่งลักษณะก็คือเพ่ง ไตรลักษณ์นั่นเอง การเพ่งลักษณะดังนี้ เรียกว่า **ลักขณูปนิชฌาน** ความเข้าไป เพ่งลักษณะคือเพ่งไตรลักษณ์ เพราะ ฉะนั้น แม้การหัดทำสมาธิจะได้สมาธิ เป็นขณิก หรืออุปปจารหรือถึงแม้อัปปนา ก็ตาม เมื่อได้สมาธิแล้วก็เป็นการหัด จิตให้สามารถเพ่งได้พินิจได้เป็นอย่างดี มีผลคือพลัง กำลังในการเพ่งพินิจ ยิ่งได้อัปปนาสมาธิก็ยิ่งได้พลังในการ เพ่งพินิจได้มาก เพราะฉะนั้น ก็ใช้พลัง ของสมาธิ คือความเพ่งพินิจนี้มาเพ่ง ลักษณะคือไตรลักษณ์ และเมื่อเป็น ดังนี้ ไตรลักษณ์ก็ปรากฏได้ง่าย และ เห็นอนิจจตา ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนัตตตา ความเป็น อนัตตาของสภาวะธรรมทั้งหลายได้โดย ง่าย เมื่อได้สมาธิในชั้นใดชั้นหนึ่งก็ตาม อันจัดเข้าเป็นอาร์มมณูปนิชฌาน ก็ให้ มาหัดเพ่งพินิจสภาวะธรรมโดยสามัญ ลักษณ์ คือเพ่งไตรลักษณ์นี้แหละที่ สภาวะธรรมทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะได้ปัญญารู้แจ้งเห็นจริงที่เป็นตัว วิปัสสนา

อัน **วิปัสสนาปัญญา** ปัญญาคือวิปัสสนา รู้แจ้งเห็นจริงหรือว่าเห็นแจ้ง รู้จริง ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ก็คือเห็นไตรลักษณ์ที่สภาวะธรรม หรือว่าเห็นสภาวะธรรมโดยไตรลักษณ์

อัน **สภาวะธรรม**นี้ก็แปลว่าธรรมโดยสภาพ อันหมายถึงทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างที่เป็นไปตามภาวะของตน คือเป็นไปตามเหตุปัจจัยของตน เมื่อมีเหตุปัจจัยอย่างใดก็บังเกิดผลขึ้นอย่างนั้นตามควรแก่เหตุปัจจัยนั้น เมื่อเหตุปัจจัยเป็นไปอยู่สลับส่นอยู่ก็เป็นไปอยู่ เมื่อสิ้นเหตุปัจจัย สิ่งนั้น ๆ ก็ดับ ดังนี้เรียกว่าสภาวะธรรม ธรรมที่เป็นไปตามภาวะคือเหตุปัจจัยของตนเอง ก็ได้แก่ นามรูปหรือขันธ์ ๕ หรือที่เรียกก่าย ๆ ว่า ใจอันนี้ เหล่านี้เป็นสภาวะธรรม คือเป็นสิ่งที่เป็นไปตามภาวะของตน

ขันธ์ ๕ หรือนามรูปหรือกายและใจอันนี้เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยเมื่อแสดงตามหลักพระพุทธศาสนาโดยย่อก็คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรมเป็นเหตุปัจจัยให้ก่อเกิดนามรูปหรือขันธ์ ๕ หรือกายใจอันนี้ขึ้น และเมื่อก่อเกิดขึ้นมาแล้ว ขันธ์ ๕ หรือนามรูปหรือกายใจอันนี้ก็เป็นที่ไปอยู่ดำเนินไปอยู่ตลอดเวลาที่เหตุปัจจัยนั้น ๆ อุปการะอุปถัมภ์เมื่อสิ้นเหตุปัจจัยนั้น ๆ ขันธ์ ๕ หรือนามรูปหรือกายและใจอันนี้ก็ดับ

และนอกจากนี้ขันธ์ ๕ หรือนามรูปหรือกายและใจอันนี้ก็ยังคงเป็นไปตามคติธรรมดา คือความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ซึ่งเป็นธรรมดาของสังขารทั้งหลายอีกส่วนหนึ่งด้วย ดังที่พระพุทธ-ภิกษิตรัสไว้ถึงสังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยสังขต-ลักษณะ คือลักษณะที่เป็นของสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย อันได้แก่ ความเกิดขึ้นปรากฏหนึ่ง ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏหนึ่ง เมื่อยังตั้งอยู่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นปรากฏอีกหนึ่ง ทั้ง ๓ นี้เป็นสังขตลักษณะลักษณะของสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งปวง ขันธ์ ๕ หรือนามรูปหรือกายใจอันนี้ก็ ต้องเป็นไปตามสังขตลักษณะเหล่านี้ ด้วย เพราะว่าเป็นสังขารคือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง เพราะฉะนั้น สภาวะธรรมคือขันธ์ ๕ หรือนามรูปหรือกายใจอันนี้ชื่อว่าสภาวะธรรม ธรรมที่เป็นไปตามภาวะของตนก็ต้องเป็นไปตามสังขตลักษณะทั้ง ๓ นี้ด้วย เพราะว่าสังขตลักษณะทั้ง ๓ นี้เป็นภาวะ คือเป็นความเป็นซึ่งเป็นไปเองตามธรรมดาของสังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งปวง เพราะฉะนั้น ทุก ๆ อย่างที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตนและเป็นที่ไปตามธรรมดาที่เป็นสังขตลักษณะดังนี้ เรียกว่า สภาวะธรรมทั้งนั้น

คราวนี้ ในการกำหนดปฏิบัติอบรมวิปัสสนาปัญญา ปัญญาที่เห็นแจ้งรู้จริง ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ก็คือเพ่งพิณิจสภาวะธรรมโดยไตรลักษณ์ หรือว่าเพ่งพิณิจไตรลักษณ์ที่สภาวะธรรม เพื่อให้เห็นแจ้งรู้จริง เห็นแจ้งรู้จริงในอะไร ย้ำอีกทีหนึ่งก็คือว่า เห็นแจ้งรู้จริงในที่ตั้งของไตรลักษณ์ก่อน ที่ตั้งของไตรลักษณ์นั้นก็ได้แก่สภาวะธรรม ให้รู้จักชั้น ๕ ให้รู้จักนามรูป ให้รู้จักกายและใจอันนี้ เพ่งพิณิจดูที่สภาวะธรรมคือที่ชั้น ๕ ว่าเป็นรูป รูปเป็นอย่างไร นี่เป็นเวทนา เวทนาเป็นอย่างไร นี่เป็นสังขาร สังขารเป็นอย่างไร นี่เป็นวิญญาณ วิญญาณเป็นอย่างไร เมื่อได้เพ่งพิณิจให้รู้จักชั้น ๕ แต่ละอย่างดังกล่าวมานี้ ก็เรียกว่าได้พบ**ภูมิของวิปัสสนา** เพราะว่าชั้น ๕ นี้เองเป็นตัว**วิปัสสนาภูมิ** ภูมิของวิปัสสนา จะได้วิปัสสนาปัญญานั้น จะต้องพบภูมิของวิปัสสนาคือวิปัสสนาภูมิก่อน ถ้าไม่พบวิปัสสนาภูมิแล้ว ก็จะไม่อาจได้วิปัสสนาปัญญา

เพราะฉะนั้น ผู้ต้องการอบรมทางวิปัสสนาปัญญา จะต้องใช้สมาธิเพ่งพิณิจให้รู้จักชั้น ๕ ดังกล่าว เป็นวิปัสสนาภูมิ และเมื่อเห็นวิปัสสนาภูมิแล้ว คือพบวิปัสสนาภูมิแล้ว ก็คือพบชั้น ๕ พบรูป พบเวทนา พบสังขาร พบสังขาร พบวิญญาณ

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า สภาวะธรรมคือชั้น ๕ ชื่อว่าสภาวะธรรมเพราะเป็นไปตามภาวะของตน และการเป็นไปตามภาวะของตนนั้นก็คือเป็นไปตามเหตุปัจจัยของตนเองอย่างหนึ่ง ตามธรรมดาหรือคติธรรมดาของตนเองอีกอย่างหนึ่ง แต่ว่าในขั้นนี้ต้องการธรรมดาหรือคติธรรมดาก่อน และธรรมดาหรือคติธรรมดาที่สภาวะธรรมทั้งหลายจะต้องเป็นไปนั้นก็คือ สังขตลักษณะดังกล่าว ๓ ข้อข้างต้น ความเกิดขึ้นปรากฏหนึ่ง ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏหนึ่ง เมื่อยังตั้งอยู่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นอีกอย่างหนึ่งปรากฏหนึ่ง มีลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้ปรากฏ เพราะฉะนั้น ต้องกำหนดคำว่า**ปรากฏ** เพราะเหตุว่าบรรดาสังขารสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย ในที่นี้ยกเอาชั้น ๕ ขึ้นมาเป็นประธาน มีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ เมื่อยังตั้งอยู่ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นปรากฏ เป็นสิ่งที่ปรากฏนี้เองจึงอาจเพ่งพิณิจเห็นได้ ถ้าไม่ปรากฏก็เห็นไม่ได้ อันนี้แหละเป็นสิ่งสำคัญ

เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวว่าบรรดาสภาวะธรรมทั้งหลายเหล่านี้ป่าวประกาศตัวเองอยู่ แสดงตัวเองอยู่ทุกขณะว่าเราหรือข้าพเจ้าไม่เที่ยง เราหรือข้าพเจ้า

เป็นทุกข์ เราหรือข้าพเจ้าเป็นอนัตตา เป็นสิ่งที่ปรากฏในเมื่อจิตเป็นสมาธิ และเพ่งพินิจให้รู้จักวิปัสสนาภูมิเสีย ก่อนแล้ว ลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ ซึ่งรวมเข้าเป็นไตรลักษณ์ก็จะปรากฏเอง ปรากฏง่าย ปรากฏไม่ยาก จะมองเห็นจะได้ยินเป็นหุทิพย์ตาทิพย์ใน เทวทูต ดังนี้แหละจึงจะเป็น**วิปัสสนา** ขึ้นมา เป็นความรู้แจ้งเห็นจริงขึ้นมา หุทิพย์ตาทิพย์ที่กล่าวมานี้เป็นประโยชน์ มาก นำให้สิ้นทุกข์ได้ ชัดเกลากิเลส ได้ ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงได้

ปัญญาในธรรมนั้นก็มีธรรมที่เป็น **ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม** คือ ธรรมที่ตั้งอยู่ ธรรมที่มีนิยามคือความกำหนดแน่ อันธรรมที่ตั้งอยู่ที่มีความกำหนดแน่นี้เป็นอกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา เป็นสัจจะคือความจริงที่ตั้งอยู่ดำรงอยู่ และมีความกำหนดแน่นอนอยู่ทุกกาลสมัย พระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่ทรงอุบัติขึ้นในโลก ธรรมที่เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยามนี้ก็คงตั้งอยู่ คงมีความ กำหนดแน่นอนอยู่ ไม่เปลี่ยนแปลง และ ก็ใช้อีกคำหนึ่งว่า **ธาตุ**

คำว่า **ธาตุ** และคำว่า **ธรรม** นี้ในที่นี้ก็ใช้หมายความว่าอันเดียวกัน ธาตุ ก็แปลว่าตั้งอยู่ ดำรงอยู่ คำว่า ธรรม เองก็แปลว่าตั้งอยู่ ดำรงอยู่ แต่ว่าเพื่อกระชับความให้แน่นเข้าให้

เป็นที่เข้าใจ จึงได้เพิ่มคำว่า ตั้งอยู่ เข้ามาอีกคำหนึ่งว่าธาตุนั้นตั้งอยู่เป็น **ธรรมฐิติ** ความตั้งอยู่ของธรรม คือ ธรรมตั้งอยู่ เป็น**ธรรมนิยาม** ความ กำหนดแน่ของธรรม คือธรรมมีนิยาม คือความกำหนดแน่นอน ข้อนี้ได้มี แสดงไว้ใน ธรรมนิยามสูตร ที่แปล ความว่า “พระตถาคตพุทธเจ้า จะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นก็ตั้งอยู่ เป็น**ธรรมฐิติ** เป็น**ธรรมนิยาม** คือความตั้งอยู่ของธรรม ความ กำหนดแน่ของธรรม ตั้งอยู่อย่างไร กำหนดแน่นอนอย่างไร ก็คือ ตั้งอยู่กำหนดแน่นอนอยู่ว่า

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา
สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา
สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา
ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน

ดังนี้ พระตถาคตพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธาตุนั้น คือได้ตรัสรู้**ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม** ดังกล่าว แล้วก็ได้ทรงบอก ได้ทรงแสดง ทรงบัญญัติ ทรงกำหนด ได้ทรงเปิดเผย ทรงจำแนก ได้ทรงกระทำให้ตื่น สั่งสอน ให้บุคคลทั้งปวงได้ทราบ ว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” เพราะฉะนั้น

ข้อที่เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยาม นั้นจึงเป็นธรรมที่ตั้งอยู่ ที่กำหนดแน่นอน เป็นอกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา เป็นสัจจะคือความจริงที่ตั้งอยู่ กำหนดแน่นอนทุกกาลสมัย

ข้อที่ว่า ธาตุนั้นตั้งอยู่เป็น**ธรรมฐิติ** ความตั้งอยู่ของธรรมคือธรรมตั้งอยู่นั้น ก็มีความหมายว่าตั้งอยู่ ดำรงอยู่ โดยเป็นสัจจะคือความจริงที่ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ ไม่มีที่จะดับหาย เปลี่ยนแปลง คงตั้งอยู่ดำรงอยู่อย่างนั้น ดังนี้ เป็นความหมายของคำว่าธาตุนั้นตั้งอยู่เป็นธรรมฐิติ ความตั้งอยู่ของธรรมคือธรรมตั้งอยู่

คราวนี้ถ้าหากว่าตั้งอยู่ดำรงอยู่แต่ไม่มีนิยามคือความกำหนดแน่หรือว่าเครื่องกำหนดแน่อันทำให้สามารถกำหนดรู้ได้หรือทำให้นิยามได้ ก็จะไม่มีการสามารถจะรู้ได้จะเข้าใจได้ แต่เพราะธรรมที่ตั้งอยู่นั้นมีนิยามคือความกำหนดหรือเครื่องกำหนดที่ทำให้นิยามได้กำหนดได้ จึงสามารถที่จะรู้ได้ สามารถที่จะเข้าใจได้ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฉะนั้น จึงมีคำว่า **ธรรมนิยาม** คู่เข้ามาอีกคำหนึ่งกับคำว่า ธรรมฐิติ ความตั้งอยู่ของธรรม คู่กันว่าธาตุนั้นตั้งอยู่เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยาม คือเป็นธรรมที่ตั้งอยู่เป็น

ธรรมที่นิยามได้ ที่กำหนดแน่ลงไปได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสรู้ได้ และเมื่อทรงตรัสรู้แล้วก็ทรงแสดง สั่งสอน จำแนกธรรม กระทำให้ตื่น ให้เวไนยนิกร คือหมู่แห่งชนที่ฟังแนะนำได้ รู้ตามพระองค์ได้

อันคำว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตานั้น เมื่อมุ่งถึงภาวะที่ไม่เที่ยง ภาวะที่เป็นทุกข์ ภาวะที่เป็นอนัตตาก็เรียกว่า อนิจจตา ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนัตตตา ความเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาดัตตวนนี้**เป็นภาวะ** และภาวะทั้ง ๓ นี้ย่อมมีนิยามคือเครื่องกำหนดหรือความกำหนดแน่ลงไปสำหรับที่จะให้รู้ได้โดยทางไหน คือจะนิยามได้โดยทางไหน จะกำหนดแน่ได้โดยทางไหนว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ก็นิยามได้กำหนดได้โดยลักษณะคือเครื่องกำหนด เพราะฉะนั้น เมื่อว่าโดยลักษณะก็มี ๓ คืออนิจจลักษณะ หรืออนิจจลักษณะ ลักษณะคือเครื่องกำหนดหมายความว่าไม่เที่ยง ทุกขลักษณะหรือทุกขลักษณะ เครื่องกำหนดหมายความว่า เป็นทุกข์ อนัตตลักษณะหรืออนัตตลักษณะ เครื่องกำหนดหมายความว่า เป็นอนัตตา มิใช่ตัวตนดังที่เรียกกันคั่นหูว่า ไตรลักษณ์ อันแปลว่าลักษณะ ๓ หรือลักษณะทั้ง ๓

ลักษณะทั้ง ๓ นี้เป็นลักษณะที่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงเรียกอีกคำหนึ่งว่า **สามัญญลักษณะ** ลักษณะที่เป็นสามัญญคือทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง คำว่าสังขารนั้นได้แก่สิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย คือว่าทุก ๆ สิ่ง ทุก ๆ อย่างที่เป็นสิ่งผสมปรุงแต่งขึ้นมา และย่อมมีลักษณะทั่วไปอีกอย่างหนึ่งอันเรียกว่า **สังขตลักษณะ** คือลักษณะที่ทั่วไปแห่งสังขตะ คือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งปวง ดังที่มีแสดงไว้ว่า *อุปปาโท ปญญาติ* ความเกิดขึ้นปรากฏ *วโย ปญญาติ* ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ *จิตตสส อณฺณ-ถตฺตํ ปญญาติ* เมื่อยังตั้งอยู่ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นปรากฏ ดังนี้

ตามที่ยกพระบาลีมาแสดงไว้นี้ ก็ได้คำเพิ่มขึ้นมาอีกอย่างหนึ่งว่า **สังขตะ** คำว่าสังขตะนี้ หมายถึงสิ่งผสมปรุงแต่ง จึงมีความหมายอย่างเดียวกับคำว่า **สังขาร** เรียกว่าสังขตะก็ได้ เรียกว่าสังขารก็ได้ ก็หมายถึงสิ่งผสมปรุงแต่งเช่นเดียวกัน บรรดาสังขตะหรือสังขารทั้งหลายย่อมมีลักษณะที่ปรากฏ คือเกิด เสื่อม กับเมื่อตั้งอยู่ก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลง ยกตัวอย่างเช่น ร่างกายนี้ก็เป็นสังขาร หรือเป็นสังขตะอย่างหนึ่ง คือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งเพราะประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้งหลาย ธาตุดิน

ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เป็นรูปขันธ์ กองรูปอันนี้ และก็ประกอบด้วยนามขันธ์ กองนามคือเวทนา ความรู้สึก เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข สัญญา ความจำได้หมายรู้สังขาร ความคิดปรุงหรือความปรุงคิด วิญญาณ ความรู้สึกเห็นหรือความรู้สึกได้ยินทางอายตนะทั้งหลาย เหล่านี้ก็เป็นเวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ

ในที่นี้ก็พึงเข้าใจว่ามีคำว่าสังขารซ้ำเข้ามาอีกคือสังขารขันธ์ แต่ว่าสังขารขันธ์ในที่นี้หมายถึงความปรุงแต่งทางใจ คือความปรุงคิดหรือความคิดปรุงเป็นเรื่องเป็นราวต่าง ๆ เท่านั้น ดังนี้เป็นสังขารขันธ์

ทั้งหมดนี้ ก็เป็นสังขารหรือเป็นสังขตะ ซึ่งมีความเกิดขึ้นปรากฏเป็นเบื้องต้น คือมีความเกิดขึ้นปรากฏเป็นชาติ คือความเกิด มีวัย คือความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ ดังที่ปรากฏเป็นปฐมวัย เป็นมัชฌิมวัย เป็นปัจฉิมวัย จนถึงแตกสลาย เป็นมรณะคือความตาย ก็นับเข้าใน *วโย ปญญาติ* มีวัย คือความเสื่อมสิ้นไปปรากฏและเมื่อยังตั้งอยู่ก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นปรากฏ ดังเช่นขันธ์ ๕ นี้มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นลำดับตั้งแต่

ชาติคือความเกิดจนถึงมรณะคือความตาย ปราภฏเป็นชราคือความแก่ชราโรคทรุดโทรม ดังนั้นก็เข้าใจในข้อว่า เมื่อยังตั้งอยู่มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไปปราภฏ แม้ว่าจะจัดเป็นวัย ๆ ดังกล่าวมาข้างต้น ในระหว่างวัยหนึ่ง ๆ ก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปราภฏ ไม่มีหยุด เปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ ดังนั้นเป็นสังขตลักษณะ คือลักษณะที่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง ก็เป็นสามัญลักษณะด้วยเหมือนกัน

คราวนี้เมื่อมีลักษณะปราภฏดังนี้ จึงสามารถที่จะกำหนดพิจารณา นิยามลงไปได้ กำหนดลงไปได้ว่าไม่เที่ยง ว่าเป็นทุกข์ ว่าเป็นอนัตตา นิยามลงไปได้ว่าไม่เที่ยงอย่างไร ก็คือว่าเพราะเหตุที่มีความเกิดขึ้นปราภฏ มีวัยคือความเสื่อมสิ้นไปปราภฏ และเมื่อยังตั้งอยู่มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไปปราภฏ จึงนิยามกำหนดลงไปได้ว่า ไม่เที่ยง คือไม่ตั้งอยู่ไม่ดำรงอยู่ในที่เดียว หากตั้งอยู่ดำรงอยู่ในที่เดียว จึงจะเรียกว่าเที่ยง แต่เพราะไม่ตั้งอยู่ดำรงอยู่ในที่เดียว ต้องเกิด ต้องเสื่อม ต้องดับ ต้องแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไป จึงนิยามกำหนดลงไปได้ว่าไม่เที่ยง ไม่เที่ยงอย่างนั้น ไม่เที่ยงอย่างนี้ พิจารณาได้ กำหนดได้ เพราะว่าความเกิด ความเสื่อมสิ้นไป และความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป

แปลงไปเป็นอย่างอื่นนั้น มิได้หลบซ่อนหรือซ่อนเร้น แต่ว่าปราภฏก็คือว่าเปิดเผย อย่างหยาบก็มองเห็นได้ด้วยตา อย่างละเอียดก็พิจารณารู้ได้ด้วยใจ เป็นสิ่งที่ปราภฏ ไม่ใช่ว่าไม่ปราภฏ เป็นสิ่งที่ปราภฏอยู่ บอกตัวเองอยู่ เพราะฉะนั้นจึงนิยามได้กำหนดได้ลงไปว่าไม่เที่ยง ดังนั้นแหละคืออนิจจตา ความไม่เที่ยงที่กำหนดได้นิยามได้โดยอนิจจลักษณะลักษณะที่ไม่เที่ยง ก็คือลักษณะที่เกิดที่เสื่อมสิ้น ที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปนี้เองปราภฏอยู่

คราวนี้ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นก็เป็นที่ทุกข์คือไม่สุข ไม่ตั้งอยู่คงที่ ต้องแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไป อันเรียกว่าเป็นวิปริณามธรรม เป็นสิ่งที่มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา ก็คือว่าลักษณะที่มีความเกิดปราภฏ มีวัยคือความเสื่อมสิ้นปราภฏ และเมื่อตั้งอยู่มีความแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไปปราภฏนั่นเองเป็นตัวไม่เที่ยง และสิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์ จึงเป็นตัวทุกข์ด้วย คือเป็นสิ่งที่ไม่เป็นสุข ไม่ตั้งอยู่คงที่ที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป

อันคำว่า สุข นั้นแปลว่าทนได้ง่าย แต่คำว่า **ทุกข์** นั้นแปลว่าทนได้ยาก สิ่งใดที่ทนได้ง่ายเพราะมีความสบาย ไม่เดือดร้อน นั่นก็เป็นสุข แต่สิ่งใดที่ทนได้ยาก ไม่สบาย สิ่งนั้นก็เป็นที่

และที่ทนไม่ได้หรือว่าทนได้ยาก โดยความนั้นก็คือว่าทนอยู่ไม่ได้ คือต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นก็เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงนิยามลงไปกำหนดได้ว่าเป็นทุกข์เพราะทนอยู่ได้ยาก คือทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปอยู่ทุกขณะ

เมื่อสิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นอนัตตา เพราะเหตุว่าบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ จะบังคับให้เกิดแต่ไม่ให้เสื่อมสั่นก็บังคับไม่ได้ จะบังคับให้ตั้งอยู่โดยไม่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปก็ไม่ได้ บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ จึงนิยามลงไปได้ว่า อนัตตา มิใช่อัตตาดัตตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ ถ้าเป็นอัตตาดัตตน คือเป็นตัวเราของเราจริงแล้วก็บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาได้ แต่ที่บังคับไม่ได้ สังขารทั้งหลายเมื่อเกิดขึ้นก็ต้องเสื่อมสั่น เมื่อตั้งอยู่ก็ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา จะไปบังคับฝืนธรรมดาดังนี้มิได้ จึงนิยามลงไปว่า อนัตตา มิใช่อัตตาดัตตน

เพราะฉะนั้น จึงสามารถนิยามได้โดยลักษณะที่เป็นสังขตลักษณะ ดังกล่าวเป็นที่ตั้ง คือความเกิดปรากฏ ความเสื่อมสั่นปรากฏ เมื่อตั้งอยู่ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงปรากฏ จึงนิยามลงไปโดยลักษณะที่ปรากฏนี้แหละว่า

ไม่เที่ยง ว่าเป็นทุกข์ ว่าเป็นอนัตตา ดังนี้

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอนัตตลักษณะสูตร ยกชั้น ๕ ขึ้นเป็นที่ตั้งเป็นวิปัสสนาภูมิ ซึ่งให้เห็นอนัตตาขึ้นก่อน แล้วก็ชี้ให้เห็นอนิจจะ ให้เห็นทุกขะ และให้เห็นอนัตตาชัดเจขึ้นขึ้นมา ถึงพระสูตรที่ ๓ คือ อาทิตตปริยายสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงยกเอาสิ่งทั้งปวง คืออายตนะภายในภายนอกเป็นต้นมาชี้ว่าเป็นของร้อน ก็มุ่งแสดงทุกขสัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์ หรือไตรลักษณ์ในข้อทุกขลักษณะให้เห็นชัดเจขึ้นเป็นที่ตั้ง แล้วก็โน้มมาให้เห็นอนิจจลักษณะ อนัตตลักษณะไปด้วยกัน (ธ.อ. ๔๗-๕๕)

วิปัสสนาภูมิ ดู การพิจารณานามรูป, ชั้น ๕, โลก, วิปัสสนาปัญญา, วิปัสสนูปกิเลส, วิสุทธิ ๗, อายตนะ

วิปัสสนาสมาธิ ดู สมาธิ ๒๒, อนิมิตตสมาธิ **วิปัสสนูปกิเลส** เมื่อได้พบกับ **วิปัสสนาญาณ** หรือ **วิปัสสนาปัญญา** จากการปฏิบัติ ทำวิปัสสนากรรมฐานมาถึงขั้นนี้ ท่านแสดงว่าจะเกิด **วิปัสสนูปกิเลส** ที่แปลว่าเครื่องที่เข้ามาทำวิปัสสนาให้เศร้าหมองขึ้น ๑๐ ข้ออย่างใดอย่างหนึ่ง

วิปัสสนูปกิเลส ดังที่กล่าวนี้ก็คือ **โอภาส** แสงสว่าง **ญาณ** ความหยั่งรู้ที่ชัดแจ้งหรือว่าแจ่มแจ้ง **ปีติ** ความอิ่มใจ **ปัสสัทธิ** ความสงบ **สุข** คือ

ความสุข ความสบายกายความสบายใจ **อธิโมกข์** ความน้อมใจเชื่อ คือมีความเชื่อที่บังเกิดขึ้นอย่างมั่นคง **ปัดคาหะ** ความเพียร คือรู้สึกว่ามีกำลังความเพียรที่บังเกิดขึ้นอย่างเข้มแข็ง ชนิดที่ว่าจะปฏิบัติทำวิปัสสนาต่อไปกันอีกนานเท่าไร จะทำเรื่อยไปโดยไม่หยุดก็ทำได้ **อุပ္ปฏฐาน** คือสติอันได้แก่ความที่มีสติตั้งมั่นไม่หลงลืม **อุเบกขา** ความวางจิตเป็นกลาง คือความที่มีจิตเป็นกลางไม่ยินดีไม่ยินร้ายมั่นคง แม้จิตจะเที่ยวไปในอารมณ์ทั้งหลาย ก็เป็นกลางอยู่ได้ไม่ยินดีไม่ยินร้าย **นิกัณติ** ความพอใจ คือมีความพอใจต้องการจับจิตจับใจในวิปัสสนาปฏิบัติและในผลที่ได้รับเป็นอย่างดี

อาการเหล่านี้จะบังเกิดขึ้น และอันที่จริงนั้นอาการที่บังเกิดขึ้นนี้ ก็เป็นเรื่องปกติหรือเป็นเรื่องสามัญทั่วไปของผู้ที่ปฏิบัติทำวิปัสสนากรรมฐานทั้งหลาย เมื่อการปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐานได้เข้าถึงระดับที่ปรากฏเป็นตัวความรู้เห็นแจ้งในชั้น ๕ ในนามรูป โดยไตรลักษณ์ชัดแจ้งปราศจากความสงสัยใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะว่าข้ามพ้นความสงสัยทั้งหลายได้แล้ว ก็เกิดอาการเหล่านี้เป็นผลที่รับในขั้นนี้เรียกว่าเป็นผลพลอยได้ ไม่ใช่เป็นผลโดยตรง เพราะว่าผลโดยตรงนั้นต้องการที่จะ

กำจัดกิเลสและกองทุกข์ แต่ว่าผลเหล่านี้เป็นผลพลอยได้ซึ่งบังเกิดขึ้น และเมื่อได้ประสบผลเช่นนี้ ถ้าหากว่าเกิดความหลงเข้าใจผิดขึ้นว่าเป็นตัวมรรคตัวผลที่ต้องการ และบัดนี้ได้บรรลุมรรคบรรลุผลแล้ว คือได้ประสบความสำเร็จแล้ว หากมีความเข้าใจดังนี้ อาการที่ปรากฏเหล่านี้จึงจะเรียกว่า วิปัสสนูปกิเลส คือเครื่องที่เข้าไปทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง

อันผู้ที่ปฏิบัติกรรมฐานและได้ประสบอาการดังที่กล่าวมานี้ บางท่านที่เคยได้ฟังมา ปรากฏเป็นเสียงมาร้องบอกก็มีว่าเธอสำเร็จแล้ว และท่านที่ปฏิบัติเมื่อได้ยินเสียงมาตะโกนบอกว่าสำเร็จแล้ว บางท่านก็เชื่อ รีบไปบอกพระที่เป็นผู้ร่วมปฏิบัติว่าสำเร็จแล้ว ท่านที่ร่วมปฏิบัติด้วยก็ถามว่ารู้อย่างไรว่าสำเร็จแล้ว ก็เล่าให้ฟังว่ามีเสียงมาตะโกนบอก เพื่อนผู้ร่วมปฏิบัติซึ่งเป็นผู้รู้หลักก็ชี้แจงให้ฟัง จึงได้เกิดความเข้าใจขึ้นว่าไม่สำเร็จ ที่เป็นดังนั้นก็มิ หรือบางทีก็ปรากฏเป็นนิมิตเห็นเป็นพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาประทานคำแนะนำก็มี ดังที่ท่านรูปหนึ่งเห็นพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาประทานคำแนะนำ ครั้งแรกก็แนะนำว่าให้ทำเรื่อยไปไม่ต้องหยุด จึงได้ทำเรื่อยไปไม่นานแต่ยังยอมฉัน เมื่อถึงเวลาก็ฉัน แต่ต่อมาก็เห็นพระพุทธรูปเจ้ามาประทานคำแนะนำอีกว่าต้องไม่ฉัน เมื่อถึงขนาดนี้

เพื่อนฝูงก็ต้องไปตามอาจารย์มาช่วย ให้คำแนะนำแก้ไข ก็ประสบความสำเร็จ ในการแก้ไข ก็รู้ตัวในภายหลัง เหล่านี้ เป็นวิปัสสนูปกิเลสทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น อาการเหล่านี้มันอันที่จริงไม่ใช่เป็นวิปัสสนูปกิเลส เป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นเป็นธรรมดา หรือเป็นสามัญ ของผู้ปฏิบัติ เมื่อเข้าถึงขั้นก็จะเกิด อาการเหล่านี้ เพราะฉะนั้น ก็ต้องทำ ญาณคือความหยั่งรู้ ว่าอาการที่ปรากฏ เหล่านี้ยังไม่ใช่เป็นมรรคยังไม่ใช่เป็น ผล คือไม่ใช่เป็นทางที่บรรลุอันเรียกว่ามรรคและไม่ใช่ผล แต่เรียกว่าเป็น อาการที่บังเกิดขึ้นอันเป็นสิ่งที่พลอยได้ และเมื่อเป็นดังนี้ก็ไม่ติดอยู่ในอาการ เหล่านี้ มีความรู้ว่าเป็นตัวมรรค ไม่ใช่เป็นตัวผล แต่เป็นอาการที่บังเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามขั้นตอนเท่านั้น และเมื่อเป็นดังนี้แล้วก็ไม่ได้ติดไม่ยินดี ก็ปฏิบัติ ต่อไป บรรลุขั้นธอายตนะธาตุหรือ ขั้น ๕ นามรูป พิจารณาในไตรลักษณ์ ให้เห็นชัดยิ่งขึ้นต่อไป ดังนี้เรียกว่า **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** ความ หมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทาง หรือมิใช่ทาง

ปฏิบัติทญาณทัสสนวิสุทธิ ความ หมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทาง ปฏิบัติ เมื่อได้ความรู้จักว่าอะไรเป็นทาง อะไรมิใช่ทางตามอธิบายในวิสุทธิข้อที่

๕ แล้ว ก็จะทำให้การปฏิบัติในวิปัสสนา กรรมฐานได้ดำเนินตรงแนวไปสู่ทาง แห่งวิปัสสนา คือปัญญาที่เห็นแจ้งรู้จริง ในสังขารทั้งหลาย โดยไม่มีความรู้ผิด เห็นผิดที่จะทำให้พลัดหรือหลงทางแห่ง วิปัสสนาไป เพราะฉะนั้น ในขั้นที่จะ ปฏิบัติตรงแนวไปสู่ทางแห่งวิปัสสนา อันแท้จริงนั้นก็ใคร่จะกล่าวย่อต่อตรงนี้ ๒ ข้อ

ข้อหนึ่ง ก็คือความหลงผิดในทาง แห่งวิปัสสนาตามที่กล่าวมาแล้ว เป็น อันตรายสำคัญแห่งความปฏิบัติก้าวหน้า **วิปัสสนูปกิเลส** สิ่งที่จะเข้ามาทำให้ ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงเศร้าหมองไปที่ ทำนอยกขึ้นไว้ ๑๐ ประการนั้นก็ เป็น ข้อสำคัญ แต่ว่าแม้จะมีข้ออื่นอีก อัน หมายความว่าความเห็นผิดเข้าใจผิดใน นิमितเป็นต้น ซึ่งดูเหมือนจะนอกไปจาก นั้นอีก เมื่อเป็นทางที่ผิดแล้ว ก็นับเข้า ในวิปัสสนูปกิเลสทั้งสิ้น ดังที่ยกมาแล้ว แล้วที่พระผู้ปฏิบัติได้เห็นพระพุทธรเจ้า มาแสดงแนะนำนั้น ซึ่งก็ล้วนเป็นนิमित คือเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นขึ้นมา อันเป็น ภาพมายาที่หลอกให้เข้าใจผิด เพราะ ว่าข้อที่แนะนำนั้นเป็นข้อที่ปฏิบัติมิได้ เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจึงต้องทำความเข้าใจ ล่วงหน้าไว้ ว่าแม้จะเกิดนิमितมองเห็น พระพุทธรเจ้าเสด็จมาตรัสแนะนำอย่าง ไฉนอย่างไรจะไรโดยตรง แต่เมื่อข้อ

แนะนำนั้น ๆ ไม่ถูกต้อง ก็เป็นอันว่านั่นเป็นภาพมายาและภาพมายานี้ ถ้าไปปฏิบัติด้วยความหลงผิดก็เกิดอันตราย

มีอีกเรื่องหนึ่ง ได้รู้จักเองกับพระองค์หนึ่ง เป็นพระชาวต่างประเทศซึ่งไปปฏิบัติอยู่ในวัดป่าแห่งหนึ่งในจังหวัดชลบุรี ก็นั่งปฏิบัติทำกรรมฐาน แต่ว่าจะปฏิบัติด้วยวิธีไหนอย่างไรนั้นไม่ทราบ แต่ก็ได้ปิติได้สุขในการปฏิบัติซึ่งปิติสุขในการปฏิบัตินั้นแม้ในขั้นสมาธิก็ยอมได้ ดังที่มีแสดงไว้ในองค์ของปฐมฌาน คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา เอกัคคตาก็คือความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว วิตกก็คือความนำจิตขึ้นสู่อารมณ์ของกรรมฐาน วิจารณ์ก็คือความที่ระบองจิตไว้ในอารมณ์ของกรรมฐานไม่ให้ตก ปิติ ความอิ่มใจ สุขก็คือความสบายกายสบายใจ แล้วก็เอกัคคตา นี้ในขั้นสมาธิ ก็ได้มีนิมิตเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้ามาทางหน้าต่าง และก็เสด็จออกไปทางหน้าต่างก็ตามเสด็จออกไปทางหน้าต่าง รุ่งขึ้นก็มีคนเห็นพระรูปนั้นตกมาสลบอยู่ที่ข้างกุฏิตรงหน้าต่างนั้น ก็นำไปส่งโรงพยาบาล พยาบาลแก้ไขกันต่อไป ดั่งนี้อาจจะเป็นสมณูปกิเลสก็ได้ คือสิ่งที่มาทำให้การปฏิบัติในสมณกรรมฐาน เสร้าหมองไป และแม้ในขั้นปฏิบัติ

วิปัสสนานี้ ก็ย่อมจะได้ภาวะของจิตเป็นความสงบเป็นความสุขอย่างยิ่งดังที่แสดงแล้วในวิปัสสนูปกิเลสเหล่านั้นเหมือนกัน

เพราะฉะนั้น จะปรากฏนิมิตเป็นประการใดประการหนึ่งก็ตามซึ่งนอกจากวิปัสสนาไปแล้วก็อย่าไปยึดถือ อย่าไปหลงผิดว่าเป็นจริงเป็นจัง อันจะทำให้เป็นอันตรายแก่วิปัสสนาปฏิบัติเอง ต้องถือทางปฏิบัติแห่งวิปัสสนา

กล่าวคือจับพิจารณาชั้น ๕ หรือนามรูป โดยไตรลักษณ์ต่อไปเป็นประการสำคัญ คือ ไม่ทิ้งวิปัสสนากรรมฐานที่ปฏิบัติกันเอง ต้องถือวิปัสสนากรรมฐานที่ปฏิบัติกันเป็นหลักต่อไป โดยไม่ไปหลงพะวัภวะวนกับภาวะของจิตต่าง ๆ หรือนิมิตต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้น และข้อนี้ก็ได้อธิบายไว้แล้วว่าอันภาวะของจิตต่าง ๆ หรือนิมิตต่าง ๆ นั้น อาจบังเกิดขึ้นได้แก่ผู้ปฏิบัติทุกคนในข้อใดข้อหนึ่งหรือหลายข้อ บางอย่างก็เป็นผลของวิปัสสนาปฏิบัติ เรียกว่าเป็นผลพลอยได้ คือเมื่อจิตได้ญาณคือความหยั่งรู้ในวิปัสสนาดีขึ้น โดยลำดับ ก็ชำระฟอกจิตให้บริสุทธิ์สะอาด เมื่อเป็นดังนั้นก็ทำให้จิตที่เคยตื่นรนกวัดแกว่ง กระสับกระส่ายกลับสงบลง และก็ทำให้จิตที่เศร้าหมองด้วยกิเลสนั้นผ่องใสขึ้น จึงได้ความสงบได้

ความสุขอันประณีต ก็ปรากฏออกมา เป็นตัวสุขเวทนา ภายใจสบาย เหมือนอย่างว่าการนั่งพักอยู่ใต้ต้นไม้มีลมพัดสบาย คราวนี้ถ้าไปติดกับความสบาย นั้นเสียแล้ว ก็ทำให้นั่งพักอยู่นั้นแหละ ไม่ออกจากต้นไม้เดินทางต่อไป เพราะจะต้องเดินทางกันต่อไปอีก ยังไม่สิ้นสุดของการเดินทาง หรือบางทีก็ไปเข้าใจว่าต้นไม้ที่ไปนั่งพักนั้นเป็นสุดทางแล้ว เห็นว่าเป็นความสุขเป็นความสงบพอแล้ว ดังนี้ ก็เป็นอันว่าทำให้ชะงักการปฏิบัติอยู่แค่นั้น

อันผลต่าง ๆ หรือภาวะต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นนั้น *ตัวของภาวะ* นั้น ๆ ไม่ใช่เป็นตัวกิเลส *ไม่ใช่เป็นตัววิปัสสนูปกิเลส* เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะพึงได้จะพึงพบ ก็เป็นอาการหรือเป็นภาวะที่ปรากฏขึ้นตามขั้นตอนของการปฏิบัตินั่นเอง เพราะฉะนั้น ในตัวเองของสิ่งเหล่านั้น ไม่เป็นวิปัสสนูปกิเลสดังกล่าว แต่จะเป็นก็ในเมื่อผู้ปฏิบัติไปหลงยึดถือเข้ามาหรือไปหลงติด เมื่อไป *หลงติดเข้าเมื่อใด* ภาวะหรือสิ่งที่บังเกิดขึ้นนั้นก็กลายเป็นวิปัสสนูปกิเลสไป เพราะฉะนั้น จึงอยู่ที่ผู้ปฏิบัติเอง อย่าไปยึดถืออย่าไปติด ปล่อยให้ผ่าน ๆ ไปเสีย แล้วก็ปฏิบัติในทางวิปัสสนาต่อไป คือเดินทางปฏิบัติต่อไปไม่หยุดอยู่แค่นั้น แม้จะเป็นนิमितอะไร ปรากฏเห็น

โน้นเห็นนี่ก็ตาม จะเห็นพระพุทธรูป เห็นเทวดามารพรหม ผีसाง เห็นป่า เห็นเขา เห็นอะไรทั้งนั้น นั่นเป็นนิमितทั้งนั้น อย่าไปยึดถือเกี่ยวเกาะ อย่าไปหวาดกลัว อย่าไปหลงตื่น อย่าไปเชื่อฟัง เป็นนิเวรณที่แวบเข้ามาในใจได้ เรียกว่าเป็นสัญญาเก่าก็ได้ หรือว่าจะเป็นการอย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามาขัดขวางก็ได้ เพราะฉะนั้น ก็อย่าไปหลงยึดถือทั้งนั้นปล่อยวางไป อะไรจะปรากฏขึ้นมากี่ช่วง ก็จับปฏิบัติ คือว่าเดินทางปฏิบัติต่อไป

อีกข้อหนึ่งก็คือให้ทำความเข้าใจว่า *อารมณ์ของวิปัสสนา* อันเรียกว่า *วิปัสสนากรรมฐาน* หรือ *วิปัสสนาภูมิ* นั้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ยกเอาขั้นนี้ आयตนะธาตุขึ้นมาพิจารณา หรือว่า ยกเอาแต่เพียงขั้นนี้ ๕ ย่อมาเป็นนามรูป ก็สรูปหมดนั่นแหละ อีกคำหนึ่งก็คือว่ายกเอาคำว่าสังขารขึ้นมาเป็นที่รวมสรูป คำว่าสังขารนั้นแปลว่าสิ่งผสมปรุงแต่ง ทั้งหมดนั้นแหละรวมเข้าในคำว่าสังขารได้ ทั้งขั้นนี้ ๕ ย่อเป็นนามรูป ทั้งอายตนะ ๑๒ ทั้งธาตุ ๑๘ สิ่งซึ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมดรวมเข้าในคำว่าสังขารทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าสังขารเป็นบทสรูปก็มี หรือเรียกว่าพิจารณาสังขารโดยไตรลักษณ์ดังนี้ก็ได้ หรือ

ว่าเรียกว่าสภาวะธรรม พิจารณา สภาวะธรรมโดยไตรลักษณ์ดังนี้ก็ได้ คำว่าสภาวะธรรมนั้นก็ได้อธิบายมาแล้ว ก็เป็นอันเดียวกันทั้งหมดนั่นแหละ **สภาวะธรรม ชั้นที่ ๓** **อายตนะ ธาตุ สังขาร** ยกเอาคำใดคำหนึ่งขึ้นมาก็ได้ทั้งนั้น คลุมถึงกันทั้งหมด

เพราะฉะนั้น แม้ว่าอะไรจะปรากฏ เป็นเทวดามารพรหม เป็นต้นไม่ภูเขา เป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย อะไรที่เป็นนิमित โผล่เข้ามาในการปฏิบัติแล้วละก็จับเข้า ในสังขารนี้ทั้งหมด เป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง ทั้งนั้น รวมอยู่ในชั้นที่อายตนะธาตุนี้ ทั้งหมด เพราะฉะนั้น ก็อย่าไปตั้งเป็น สมมติบัญญัติอะไรขึ้น อย่าไปตั้งเป็น สมมติบัญญัติว่าเป็นเทวดาเป็นมาร เป็นพรหม เป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย เป็น ภูเขา เป็นต้นไม้ เพราะว่ามีมาถึงชั้น วิปัสสนานี้ แปลว่าชำระความเห็นให้ บริสุทธิ์ ตั้งแต่ทวิภูมิจิตแล้ว ไม่ใช่ สัตตสังขยา อตตสังขยา ความสำคัญ หมายถึงสัตว์บุคคล ตัวตนเราเขา

แต่ว่าพิจารณาจับเข้ามาถึงชั้นที่ อายตนะธาตุถึงสภาวะธรรมถึงตัวสังขาร นี้ ก็ต้องจับอันนี้แหละเป็นหลัก อย่า ให้กลับวกไปหาอตตสังขยา สัตตสังขยา ความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาขึ้นมาอีก ถ้าปรากฏอะไรขึ้น เป็นสัตว์ บุคคลตัวตนเราเขาอะไรขึ้นก็ให้ปล่อย

วางทั้งหมด แปลว่าจะดึงให้ผิดทางไป เสียแล้ว ต้องกลับมาเข้าสู่ชั้นที่อายตนะ ธาตุสภาวะธรรมสามัญลักษณะ สภาวะ ธรรมสังขารโดยสามัญลักษณะนี้นั่นแหละ ทั้งหมด อันนี้แหละเป็นทาง โดยตรง เดินต่อไปในทางนี้

เพราะฉะนั้น อารมณ์หรือภาวะอะไร ที่บังเกิดขึ้นอันจะทำให้หลงผิดทางไป นั้น ต้องคิดเสียว่าเป็นเรื่องที่ยังเกิดขึ้น แก่ผู้ปฏิบัติทุกคน และก็บังเกิดขึ้นตาม ชั้นตามตอนเป็นผลพลอยได้ก็มี เป็น นิรวรณหรือเป็นมารเข้ามาก็มี ฉะนั้น ก็อย่าไปหลง สำคัญที่ผู้ปฏิบัติเองอย่า ไปหลงเข้า ต้องยึดอยู่ในทางของวิปัสสนา คือจับชั้นที่อายตนะธาตุสังขารสภาวะธรรม เดินไปทางสามัญลักษณะนี้แหละทั้งหมด ตรงแนวไปที่เดียว ไม่พะวงอะไรทั้งหมด เมื่อเป็นดังนี้แล้ว **วิปัสสนาญาณ ๙** จะบังเกิดขึ้น

๑. **อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ** ปรีชา คำนึงเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ

๒. **ภังคานุปัสสนาญาณ** ปรีชา คำนึง เห็นความดับ

๓. **ภยตูปัญฐานญาณ** ปรีชา คำนึง เห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว

๔. **อาทีนวานุปัสสนาญาณ** ปรีชา คำนึงเห็นโทษ

๕. **นิพพิทานุปัสสนาญาณ** ปรีชา คำนึงถึงความเบื่อหน่าย

๖. **มฺยฺจิตฺกมฺยตาณฺณ** ปรีชาค้ำนึ่ง
ด้วยใครจะพันไปเสีย

๗. **ปฏิสังขานุปัสสนาณฺณ** ปรีชา
ค้ำนึ่งด้วยพิจารณาหาทาง

๘. **สังขารเพกขาณฺณ** ปรีชาค้ำนึ่ง
ด้วยความวางเฉยเสีย

๙. **สังจานโลมิกณฺณ** ปรีชาเป็นไป
โดยสมควรแก่กำหนดฐ่อริยสังจัจ (ล.พ.
๑๙๒-๑๙๗) **ดู วิสฺสุทฺธิ ๗** ด้วย

วิปากณฺณ **ดู ทศพลณฺณ**

วิปากวิภูฏะ **ดู วิภูฏะ**

วิปากสัทธา **ดู ศรัทธา**

วิภาตถฺนหา **ดู หลักธรรมสำคัญในพระพุทธ-
ศาสนา**

วิภังคฺ **ดู อภิรธรรมปิฎก**

วิมุตติ **ดู ปัญจวักคิยฺ, โมกขธรรม**

วิมุตติ ๒^๑ เจโตวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วย
อำนาจแห่งใจ

ปัญญาวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วย
อำนาจแห่งปัญญา

คำว่า วิมุตติ แปลว่า หลุดพ้น เป็น
ผลของการปฏิบัติธรรม และท่านเรียง
ต่อจากไตรสิกขาที่มี ดังที่แสดงว่าศีล
สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ศีลสมาธิปัญญา
เป็นปฏิบัติธรรม วิมุตติเป็นปฏิเวธธรรม
ที่เรียกว่าปฏิบัติธรรมนั้นแปลว่าธรรม
คือ การปฏิบัติ ที่เรียกว่าปฏิเวธธรรม
นั้น แปลว่าธรรมคือแห่งตลอด และ
มักจะแปลกันว่าความรู้แจ้งแห่งตลอด

เพราะว่าคำว่า **ปฏิเวธ** ที่แปลว่ารู้แจ้ง
แห่งตลอดนั้น หมายถึงปัญญาที่แห่ง
ตลอดดีจะคือความจริง และปัญญานี้
นั้นก็ย่อมประกอบด้วยศีล สมาธิ รวม
เป็นศีล สมาธิ ปัญญาด้วยกัน

และแม้ตามศัพท์ว่า ความรู้แจ้งแห่ง
ตลอด ซึ่งดูเหมือนว่าเป็นคนละคำกับ
คำว่าความหลุดพ้น แต่ว่าโดยอรรถคือ
เนื้อความนั้น ก็หมายถึง **วิมุตติ** คือ
ความหลุดพ้นนั่นเอง เพราะว่าเมื่อยังไม่
รู้แจ้งแห่งตลอดในสังจธรรม ธรรม
ที่เป็นตัวความจริงก็ย่อมหลุดพ้นไม่ได้
ยังต้องมีอุปาทานคือความยึดถือ ต่อ
เมื่อมีความรู้แจ้งแห่งตลอดจึงจะหลุด
พ้นได้ ฉะนั้น ความรู้แจ้งแห่งตลอดกับ
ความหลุดพ้นจึงหมายถึงผลของการ
ปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญาด้วยกัน คือ
หมายถึงชั้นเดียวกัน

คำที่ต่างกัน แต่ว่าหมายถึงชั้นเดียว
กันนี้ก็ยังมีอยู่อีกเช่น คำว่า **สมถะ** กับ
สมาธิ สมถะแปลว่าสงบ สมาธิแปลว่า
ตั้งมั่น ถ้อยคำก็ต่างกัน แต่ว่าตาม
ความหมายเป็นอันเดียวกัน และจะ
ต้องรวมกันอยู่คือว่าจิตต้องตั้งมั่นเป็น
สมาธิในอารมณ์ของสมาธิ จึงจะมีความ
สงบซึ่งเป็นสมถะ คือสงบจากนิรวรณ
ทั้งหลาย หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง จิต
จะมีความสงบจากนิรวรณทั้งหลายได้
เป็นสมถะได้ ก็จะต้องเป็นจิตที่เป็น

สมาธิคือตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ
ฉะนั้น ถ้อยคำต่างกันแต่ว่าหมายถึง
ชั้นเดียวกัน

แม้คำว่า ปฏิเวธ ที่แปลว่ารู้แจ้งแทง
ตลอด กับคำว่า วิมุตติ คือความหลุด
พ้นจึงหมายถึงชั้นเดียวกัน ซึ่งเป็นชั้น
ผลของการปฏิบัติ ในศีล สมาธิ ปัญญา
เพราะฉะนั้น โดยนัยหนึ่งจึงได้
เรียงต่อจากไตรสิกขา คือ ศีลสิกขา
จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา หรือ ศีล
สมาธิ ปัญญาแล้วกัวิมุตติรวมเป็น ๔
ข้อ ซึ่งเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อริยธรรม
คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ อีกอย่าง
หนึ่งเรียงสืบกันมาคือ สัมมปปัญญา
นิพพิทา วิวาละ วิมุตติ

และคำว่าวิมุตตินี้แสดงหมายถึงความ
หลุดพ้น ที่เป็นชั้นโลกีย์หรือชั้นสามัญ
ที่มีแก่ผู้ปฏิบัติธรรม ซึ่งยังเป็นปุถุชน
ก็มี แสดงเป็นธรรมของอริยบุคคลคือ
ที่เป็นชั้นโลกุตตรธรรมก็มี และแม้ที่
แสดงเป็นชั้นโลกุตตรธรรมนี้ ที่แสดง
เป็นวิมุตติของอริยบุคคลขั้นต่ำโดย
ลำดับ คือของโสดาบันบุคคล สกหา-
คามิบุคคล อนาคามีบุคคลก็มี ที่แสดง
เป็นวิมุตติของพระอริยบุคคลชั้นสูงสุด
คือพระอรหันต์ก็มี

สำหรับในที่นี้ท่านแสดงอธิบายโดย
เป็นวิมุตติของพระอรหันต์ ดังที่ท่าน
ได้แสดงอธิบายไว้ว่า ความทำจิตให้

หลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ ถึงความบริสุทธิ์
โดยนิปปริยายเรียกวิมุตติ

คำว่า กิเลสอาสวะ แปลว่ากิเลส-
อาสวะ คำว่า *กิเลส* นั้นแปลว่าเครื่อง
เศร้าหมอง *อาสวะ* นั้นแปลว่าเครื่อง
ดองจิตสันดาน หรือว่าเครื่องหมักหมม
อยู่ในจิตสันดาน คำว่า กิเลส ที่แปล
ว่าเครื่องเศร้าหมองนั้น หมายถึงเครื่อง
เศร้าหมองของจิต เป็นคำครอบคลุม
ถึงกิเลสเป็นเครื่องเศร้าหมองทั้งหมด
แต่ว่ากิเลสคือเครื่องเศร้าหมองทั้งหมด
นี้ ตามหลักพระพุทธศาสนาแสดงว่า
มิได้มีเป็นพื้นของจิตใจเป็นเนื้อหาของ
จิตใจ แต่ว่าเป็นอาคันตุกะคือแขกหรือ
เครื่องจรมาอาศัยอยู่ในจิตใจ ดังที่มี
พระพุทธภาษิตแสดงไว้ ที่แปลความว่า
จิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง แต่ที่เข้ามา
หรือเข้าไปเศร้าหมองเพราะอุปกิเลสทั้ง
หลายคือเครื่องเข้ามาหรือเข้าไปเศร้า
หมองทั้งหลายที่จรมา เพราะฉะนั้น
บรรดากิเลสทั้งหลายนั้นจึงเรียกว่า
อุปกิเลส ที่แปลว่าเครื่องที่เข้ามาหรือ
เข้าไปเศร้าหมอง คือเครื่องที่เข้ามา
หรือเข้าไปสู่จิต ทำจิตที่ประภัสสรคือ
ผุดผ่องโดยธรรมชาติให้เศร้าหมองไป
เพราะฉะนั้น จิตนี้จึงพ้นได้ ถึงวิมุตติ
ได้ หลุดพ้นได้จากบรรดากิเลสทั้งปวง
ซึ่งเข้ามาหรือเข้าไปทำให้เศร้าหมองนั้น

เพราะฉะนั้น บรรดากิเลสทั้งหลาย นั้นโดยลักษณะแท้จริง จึงเป็นตัว อุปกิเลส คือมีคำว่าอุปปะเข้าไปประกอบ ด้วยอีกคำหนึ่ง ที่แปลว่าเข้ามาหรือ เข้าไป เข้าสู่จิตหรือเข้าไปสู่จิตจึงทำ ให้จิตเศร้าหมอง เหมือนอย่างตะกอน ที่เข้ามาหรือเข้าไปสู่น้ำ ทำน้ำให้ขุ่น บรรดาตะกอนทั้งหลายนั้นก็ไม่ใช่เนื้อ หาของน้ำ แต่ว่าเป็นสิ่งที่เข้ามาหรือเข้าไปสู่น้ำทำน้ำให้เศร้าหมอง เพราะฉะนั้น บรรดาตะกอนนั้นจึงมีลักษณะเป็น อุปตะกอน คือคำว่าอุปอันเป็นเครื่อง แสดงบ่งให้เห็นว่าอันเป็นสิ่งที่เข้ามา หรือเข้าไป ไม่ใช่เป็นเนื้อหาของน้ำ เมื่อเป็นกิเลสก็เป็นอุปกิเลสไม่ใช่เป็น เนื้อหาของจริง เพราะฉะนั้น จิตจึง วิมุตติจากเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายคือ จากกิเลสทั้งหลาย

ถ้าหากว่ากิเลสเป็นเนื้อหาของจิต เป็นตัวจิต ก็ไม่สามารถที่จะหลุดพ้นได้ เหมือนอย่างตะกอนน้ำ ถ้าหากว่าเป็น เนื้อหาของน้ำแล้วก็ไม่สามารถไปกลั่น กรองออกจากน้ำได้ เพราะฉะนั้น ตาม หลักพระพุทธศาสนาจึงได้แสดงว่าเมื่อ ปฏิบัติทำจิตตภาวนา คือการอบรมจิต เมื่อพูดให้คลุมทั้งหมดก็อบรมด้วยศีล สมภาณี ปัญญานั้นแหละ จิตหลุดพ้น จากกิเลสที่เข้ามาต้องจิตสันดานได้ และคราวนี้จึงมาถึงคำว่า **อาสวะ** ที่แปล

ว่า ต้องจิตสันดาน หรือว่าหมักหมม อยู่ในจิตสันดานก็หมายถึงกิเลสอย่าง ละเอียด เพราะว่าบรรดาภิเลสคือเครื่อง เศร้าหมองดังกล่าวนั้น ก็อาจจะแบ่งได้ เป็น ๓ คือ กิเลสอย่างหยาบ กิเลส อย่างกลาง กิเลสอย่างละเอียด

กิเลสที่เป็นอย่างหยาบนั้นเรียกว่า **วิติกัมภกิเลส** คือกิเลสที่เป็นเหตุให้ ล่วงละเมิดออกไปทางไตรทวาร คือ กาย วาจา ใจ เป็นเหตุให้ประกอบอกุศล กรรม ด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม คือเป็นอกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการ และดังที่เรียกว่า **กรรมกิเลส** ที่แสดง ไว้ว่ามี ๔ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท และที่ท่าน แสดงว่ากิเลสอย่างหยาบนี้จะละได้ ด้วยศีล

กิเลสอย่างกลางเรียกว่า **ปริยฎฐาน** กิเลสที่ปล้นจิตที่กลุ่มมรุมจิต หรือว่า เรียกว่า นิวรรณ คือกั้นจิตไว้มิให้สงบ มิให้เกิดปัญญา กำจัดได้ด้วยสมาธิ

กิเลสอย่างละเอียดเรียกว่า **อาสวะ** แปลว่าหมักหมมหรือต้องจิตสันดาน หรือเรียกว่า **อนุสัย** ที่แปลว่านอนจม เหมือนอย่างตะกอนที่นอนจมอยู่ก้นตุ่ม ละได้ด้วยปัญญา

แต่อันที่จริงนั้นกิเลสทั้งปวงจะต้อง ละได้ด้วยทั้งศีล ทั้งสมาธิ ทั้งปัญญา ประกอบกัน แต่ว่าแสดงออกย่อยมเอา

เพียงข้อเดียวอย่างนั้น ก็เป็นการแสดงให้เห็นได้โดยปริยายคือทางแสดงอันหนึ่งเท่านั้น แต่อันที่จริงนั้นก็ต้องประกอบกันทั้งศีล ทั้งสมาธิ ทั้งปัญญา ทั้ง ๓ เป็นแต่เพียงว่าถ้าเป็นข้อกิเลสอย่างหยาบก็ยกเอาศีลออกหน้า ถ้าเป็นข้อกิเลสอย่างกลางก็ยกเอาสมาธิออกหน้า ถ้าเป็นกิเลสอย่างละเอียดก็ยกเอาข้อปัญญาออกหน้า

และในบางแห่งท่านยกเอาข้อปัญญาออกหน้าทั้งหมด คือจะได้ด้วยปัญญาทั้งหมดทั้งปัญญาไม่ได้ เพราะแม้กระทั่งการปฏิบัติในศีลก็ต้องอาศัยปัญญา การปฏิบัติในสมาธิก็ต้องอาศัยปัญญา และอันที่จริงนั้นก็ต้องมีทั้ง ๓ ด้วยกันก็ต้องเข้าใจอธิบายอย่างนี้ คือเป็นทางอธิบายโดยปริยายคือเป็นทางอันหนึ่งเท่านั้น และก็ต้องมีทางอธิบายจึงจะเข้าใจกัน และก็ต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

คราวนี้ สำหรับความพ้นกิเลสนี้ อันที่จริงนั้นก็พ้นมาได้โดยลำดับแก่ทุกคน ผู้ปฏิบัติตั้งแต่ในเบื้องต้น ตามขั้นของการปฏิบัติ จะยกเอาศีลออกหน้าก็พ้นได้ในขั้นศีล เอาสมาธิออกหน้าก็พ้นได้ในสมาธิ เอาปัญญาออกหน้าก็พ้นได้ในขั้นปัญญา พ้นทุกคราวที่ปฏิบัติเป็นวิมุตติทุกคราว อย่างบุคคลผู้ที่ปฏิบัติในศีลเมื่อบุคคลผู้ปฏิบัติใน

ศีลก็พ้นได้จากภัยจากเวร อันจะพึงบังเกิดขึ้นเพราะไปละเมิดศีล พ้นจาก **วิปฏิสาร** คือความเดือดร้อนเพราะเหตุที่ไปละเมิดศีล พ้นได้ทันที ทำสมาธิก็พ้นจากนิรณเฑาะฐิตันที่ตามขั้นของการปฏิบัติอบรม ปัญญาที่พ้นได้จากกิเลสอย่างละเอียดขึ้นไปทันทีตามขั้นของการปฏิบัติ แต่ว่าการปฏิบัติจริง ๆ การพ้นอย่างขั้นสามัญอย่างขั้นต่ำ และก็เลื่อนขึ้นไปเลื่อนขึ้นไปตามลำดับ จนถึงพ้นจากกิเลสที่เป็นชั้นอาสวะคือต้องจิตสันดานหรือชั้นอนุสัยดังกล่าว นั้น แปลว่าพ้นได้ถึงรากเง่าที่เดียดงนี้ จึงจะบรรลุถึงความบริสุทธิ์ คือความหมดจดโดยนิปปริยาย คำว่านิปปริยานั้นคือโดยไม่มีปริยาย คือนัยหรือทางอื่นที่เหลืออยู่หรือว่าโดยไม่มีเงื่อนไขหรือว่าโดยสิ้นเชิงหรือทั้งหมด ซึ่งเป็นวิมุตติของอรหันต์เป็นขั้นที่สุด

คราวนี้ จึงมาถึง **วิมุตติ ๒** เจโตวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งใจ ปัญญาวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งปัญญา มีอธิบายที่อาจจะรวมเข้าได้ดังต่อไปนี้

๑. วิมุตติที่มีสมาธิเป็นบรรทัดฐานคือท่านผู้บรรลุได้มานานมาก่อนแล้ว จึงบำเพ็ญวิปัสสนาต่อ จนถึงพ้นจากกิเลสอาสวะได้ทั้งหมดจัดเป็น **เจโตวิมุตติ** วิมุตติที่บรรลุได้ลำพังด้วยบำเพ็ญ

วิปัสสนาล้วน อันหมายถึงว่าทำสมาธิเพียงเป็นบาทของปัญญา ไม่ถึงฌานแล้วก็เพียงบำเพ็ญวิปัสสนาต่อจัดเป็น **ปัญญาวิมุตติ** วิมุตติอย่างต้นเป็นวิมุตติของพระอรหันต์ผู้ได้วิชา ๓ และผู้ได้อภิญญา ๖ อย่างหนึ่ง ได้แก่วิมุตติของพระอรหันต์ **สุขวิปัสสก** คำว่าสุขวิปัสสกนั้น แปลว่าผู้เห็นแจ้งอย่างเดียวหรือบางทีแปลว่าอย่างแห่งแล้ง คือไม่มีฤทธิ์เดชอะไร คือไม่ได้ญาณ คือความหยั่งรู้ระลึกชาติ ไม่ได้ญาณ คือความหยั่งรู้จุดและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่อัสวักขยญาณ คือความหยั่งรู้สันนิสสภาวะกิเลสเท่านั้น หรือถ้าอภิญญา ๖ ก็ไม่ได้อภิญญาข้อต้น ๆ แต่ว่าได้แต่ข้ออัสวักขยญาณแค่นั้น

๒. ไม่แสดงแยกแตกต่างอย่างนั้นแต่ว่าแสดงไว้ควบคู่กัน ดังที่มีแสดงว่าจิตที่เข้าไปเศร้าหมองเพราะราคะก็พ้นไม่ได้ ปัญญาที่เข้าไปเศร้าหมองเพราะอวิชชา ก็อบรมขึ้นมาไม่ได้ แหละเพราะสාරอกราคะออกได้ก็เป็นเจโตวิมุตติ เพราะสාරอกเอาอวิชชาออกได้ก็เป็นปัญญาวิมุตติ หรือว่ามีบาลีที่แสดงรวม ๆ กันว่า **ทำให้แจ้งเพราะรู้ยิ่งเองในปัจจุบันซึ่งเจโตวิมุตติซึ่งปัญญาวิมุตติยั้งยังอยู่** ตามข้อนี้ท่านอธิบายไว้โดยไม่ต่างกัน คืออธิบายไว้รวม ๆ กันไปว่าเมื่อปฏิบัติธรรมก็ย่อมจะต้องบรรลुวิมุตติทั้ง ๒

เพราะจะต้องสාරอกราคะให้ได้จะต้องสාරอกเอาอวิชชาออกให้ได้ จึงจะบรรลุเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติควบคู่กันไป

๓. ในบาลีอีกแห่งหนึ่งแสดงว่า ผู้ที่เข้ารูปฌาน อรูปฌาน และรู้ด้วยปัญญาจัดเป็นปัญญาวิมุตติ ผู้ที่เข้าสัญญาเวทียินนิโรธคือได้สมาธิที่สูงขึ้นไปกว่ารูปฌานอรูปฌานจนถึงดับสัญญาเวทนาและสิ้นอาสวะด้วยปัญญา ก็จัดเป็นปัญญาวิมุตติ ตามนัยนี้ก็แสดงว่าแม้จะทำสมาธิจนได้มานานมาก่อน ก็เป็นปัญญาวิมุตติด้วยกันทั้งนั้น ไม่แสดงถึงเจโตวิมุตติ

๔. แสดงไว้โดยลำพังของแต่ละข้อดังในเมตตานิสังสสูตรคือพระสูตรที่แสดงอานิสงส์ของเมตตา ว่าเมื่อปฏิบัติอบรมเมตตาคิดย่อมให้ได้รับผลเป็นเมตตาเจโตวิมุตติ คือความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งใจ ด้วยผลของเมตตาและพระบาลีอีกแห่งหนึ่งที่แสดงถึงพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสาวก ว่าพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสาวก ตรึงวิมุตติหลุดพ้นแล้วเพราะความหน่าย เพราะความสิ้นติดใจยินดี เพราะความดับ เพราะความไม่ยึดถือ

พระภิกษุผู้ที่เป็นปัญญาวิมุตติก็หลุดพ้นแล้วอย่างนั้น แต่ว่ามีจะหลุดพ้นด้วยกันก็ยังมี ความต่างกันระหว่างพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าและ

พระสาวกทั้งหลายคือ พระอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงวิมุตติหลุดพ้น
แล้ว ได้ทรงเป็นผู้ที่ยังมรรคคือทางที่
ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรงประกาศให้รู้
ถึงมรรคคือทางที่ยังมิได้มีใครประกาศ
ให้รู้ แต่ว่าพระสาวกทั้งหลายมีปัญญา
วิมุตตินั้น เป็นสาวกคือเป็นศิษย์
ผู้ฟังของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
เป็นผู้ที่ปฏิบัติไปตามมรรคคือทางที่
พระพุทธรเจ้าได้ทรงบอกให้ ทรงเป็นผู้
ประกอบปฏิบัติดังกล่าวในภายหลังคือ
ตามพระพุทธรเจ้าดังนี้

เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าอธิบายของ
วิมุตติทั้ง ๒ นี้ก็อธิบายแยกกันบ้าง
อธิบายเป็นอย่างเดียวกันบ้าง แต่รวม
ความเข้าแล้ว ก็คือการทำจิตให้หลุด
พ้นจากกิเลสสวะถึงความบริสุทธิ์ เมื่อ
แสดงโดยนับสูงสุดก็แสดงโดยนับปรียาย
คือโดยสิ้นเชิง (นวก. ๗๐-๗๕)

วิมุตติ ๒^๒ วิมุตติความหลุดพ้นนั้น ก็มีใช้
หมายความว่าความหลุดพ้นจะต้องเป็น
ความหลุดพ้นที่เป็นผลนิพพานอย่าง
สูงสุด เป็นความหลุดพ้นจากกิเลสอย่าง
เด็ดขาดบางส่วนหรือสิ้นเชิง แม้ว่าเป็น
ความหลุดพ้นบางอย่าง ความหลุดพ้น
ชั่วคราว ก็ชื่อว่าวิมุตติความหลุดพ้น
เช่นกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดง
วิมุตติความหลุดพ้นไว้เป็น ๒ อย่างคือ

๑. **กุปปวิมุตติ** ความหลุดพ้นที่ยัง
กำเริบได้ คือเป็นความหลุดพ้นของผู้
ปฏิบัติซึ่งเป็นสามัญทั่วไป

๒. **อกุปปวิมุตติ** ความหลุดพ้นที่
กำเริบมิได้หรือไม่กำเริบ อันเป็นความ
หลุดพ้นอย่างเด็ดขาด

ความหลุดพ้นที่เป็นกุปปวิมุตตินั้น
คือความหลุดพ้นที่ยังกำเริบได้ ทุกคน
ที่ปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญา
ย่อมได้ทันทีที่ปฏิบัติ คือ

เมื่อปฏิบัติในศีลก็ย่อมพ้นจากภัยเวร
พ้นจากความเดือดร้อน เพราะภัยเวร
ต่าง ๆ อันเกิดจากการละเมิดศีล นี้ก็
เป็นวิมุตติคือความหลุดพ้น

เมื่อปฏิบัติในสมาธิก็ย่อมได้ความ
หลุดพ้นจากนิรวณ คือกิเลสที่บังเกิด
ทำจิตใจให้กลัดกลุ้มฟุ้งซ่านไม่สงบ

เมื่อปฏิบัติในปัญญาก็ได้วิมุตติความ
หลุดพ้นจากความหลงความไม่รู้ในข้อ
นั้น ๆ ได้ปัญญาในข้อใด ก็ทำให้ความ
ไม่รู้ความหลงเข้าใจผิดในข้อนั้นหายไป
หมดไป

และตัวอย่างที่พืงเห็นได้ง่าย ๆ เช่น
ว่าเมื่อโลก โกรธ หลงอย่างแรงบังเกิด
ขึ้น อันทำให้เกิดความดิ้นรนเพื่อจะ
ละเมิดศีลคือเพื่อที่จะฆ่าเขาบ้าง ทำร้าย
ร่างกายเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง เป็นต้น
เมื่องดใจของตัวเองได้ไม่ทำ โลก โกรธ
หลงอย่างแรงนั้นก็สงบ ดังนี้ก็เป็นอัน

ว่าได้วิมุตติคือความหลุดพ้นจากโลก โกรธ หลง เป็นอย่างแรงนั้น

และเมื่อนิเวรณคือ โลก โกรธ หลง อย่างกลางบังเกิดขึ้น ทำใจให้กลัดกลุ้ม มีความตั้งใจไว้ในทางที่ถูกอย่างมั่นคง จิตไม่คลอนแคลนเอนเอียงไปตามอำนาจของโลก โกรธ หลง นั้น ยกตัวอย่างเช่น ความโกรธบังเกิดขึ้นทำให้ จิตงุ่นง่านเดือดร้อน ก็สงบใจได้จาก ความโกรธนั้น ความสงบใจได้นี้แหละ คือตัวสมาธิ ก็ทำให้ได้หลุดพ้นจากความโกรธนั้นได้

และเมื่อได้อบรมปัญญา ได้ความรู้ ความเห็นในความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ในความที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ในความที่ไม่มีอะไรเป็นตัวเราเป็นของเราอย่างแท้จริง ก็จะทำให้เกิดการปล่อยวางได้ในสิ่งที่ยึดถือทั้งหลาย ในเมื่อได้ ปัญญาตั้งนี้ก็เป็วิมุตติความหลุดพ้น จากความหลงยึดถือ

ผู้ปฏิบัติธรรม จะได้วิมุตติดังกล่าว นี้ทุกคราวที่ปฏิบัติ แต่ว่าวิมุตติที่ได้นี้ เสื่อมไปได้เช่นเดียวกัน ศีล สมาธิ ที่ได้จากการปฏิบัติเป็นคราว ๆ นั้นเสื่อม ไปได้ เช่น ในคราวนี้ปฏิบัติตั้งดวงใจ ตัวเองได้ นี้เรียกว่าเป็นศีล แต่ไม่ได้ หมายความว่าอาการตั้งดวงใจตัวเองได้นี้ จะมีตลอดไป วันนี้ได้ พรุ่งนี้บางทีไม่ได้ และสิ่งที่ได้วันนี้บางทีก็เสื่อมไป และ

ความสงบใจตัวเอง ก็เหมือนกัน คราว นี้สงบโกรธได้ก็เหมือนกัน คราวนี้สงบ โกรธได้ แต่ไปอีกคราวสงบไม่ได้ ปัญญา ก็เหมือนกัน คราวนี้ได้ปัญญาสงบ หลงไหลในเรื่องนั้นในเรื่องนี้ได้ แต่อีก คราวหนึ่งสงบไม่ได้ ปัญญาที่เคยได้นั้น ไม่ได้

วิมุตติดังกล่าวนี้แหละเรียกว่าเป็น วิมุตติที่กำเริบได้ และศีล สมาธิ ปัญญา ที่ปฏิบัตินั้นก็เสื่อมไปได้เช่นกัน

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติก็ต้องปฏิบัติ อยู่เสมอและก็รักษาไว้ให้ได้ เสมอ พยายามรักษาไว้ เช่นคราวนี้เราปฏิบัติ ตั้งใจตัวเองหัดระดับความหลงไหล และ ใช้ปัญญา และคราวนี้ทำได้ก็พยายาม รักษาไว้ และรักษาความสามารถดวง ใจตัวเอง สงบใจตัวเอง ระดับความ หลงไหลใจตัวเองพยายามที่จะรักษาไว้ และเมื่อได้พบกับอารมณ์ครั้งหน้าก็ พยายามทำให้ได้อีก ปฏิบัติดังนี้คือ ปฏิบัติในทางที่รักษาส่งเสริมเพิ่มเติม รักษาอยู่เสมอ ก็จะทำให้การปฏิบัตินั้น ก้าวหน้าและข้อปฏิบัติอันเป็นศีล สมาธิ ปัญญา และผลคือวิมุตตินั้นที่เคยอ่อน แง่นคลอนแคลนก็จะแน่นเข้า แม้ว่าจะ เสื่อมไปได้ แต่ก็เสื่อมไปยาก จะมั่นคง ขึ้นทุกที

เมื่อเป็นดังนี้แล้วการปฏิบัติที่ทำ เสมอ ๆ อย่างนี้เอง รู้จักตั้งต้นฝึก

ปฏิบัติ รู้จักที่จะรักษาไว้และรู้จักที่ทำให้ก้าวหน้าเรื่อย ๆ ไป ก็จะกลายเป็นนิสัย อุปนิสัย เป็นบารมี ทุกคนต้องหัดปฏิบัติ และข้อปฏิบัตินั้นเป็นนิสัยเป็นอุปนิสัยเป็นบารมีแล้ว ก็ารู้สึกว่าจะทำได้ง่ายเข้า จะทำช่วยยากเข้า ความที่รู้สึกว่าจะทำได้ง่ายเข้า ทำช่วยยากเข้านี้แหละเป็นการทดสอบขั้นของการปฏิบัติธรรมของผู้ปฏิบัติธรรม

(นวก. ๒๙-๓๐)

วิมุตติ ๕ วิมุตติคือความพ้นนั้น เป็นผลของการปฏิบัติศีลสมาธิปัญญาโดยลำดับ แล้วก็ตรัสไว้ว่า สมาธิที่ศีลอบรมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ ปัญญาที่สมาธิอบรมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ จิตที่ปัญญาอบรมย่อมพ้นจากอาสวะ คือกิเลสที่ต้องสันดานทั้งหลายโดยชอบ คำว่า พ้น ก็คือวิมุตตินั่นเอง และศีลสมาธิปัญญาทั้ง ๓ นี้ก็ต้องอาศัยซึ่งกันและกันเป็นไป

สำหรับในพุทธภาษิตที่ยกขึ้นมาี้กล่าวโดยย่อก็คือว่า ศีลอบรมสมาธิสมาธิอบรมปัญญา ปัญญาอบรมจิตให้พ้นจากอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่งก็กล่าวได้ว่า ปัญญาอบรมจิต จิตก็อบรมศีล เพราะฉะนั้นจึงต่างอบรมซึ่งกันและกัน อาศัยซึ่งกันและกันเป็นไปแล้วก็รวมกันเข้าอบรมจิตนี้เอง ให้ได้วิมุตติคือความหลุดพ้น

จากอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตสันดานและวิมุตติคือความหลุดพ้นนั้น เมื่อกล่าวรวม ๆ ไปหรือว่าเมื่อกล่าวดังเช่นยกพุทธภาษิตที่อ้างมานี้ ก็จะทำให้เห็นว่าเป็นของที่ปฏิบัติให้บรรลุได้ยากอย่างยิ่ง เพราะการที่จะปฏิบัติให้สิ้นอาสวะได้นั้น ต้องปฏิบัติกันจริงจัง และก็ต้องใช้เวลาทั้งหมดเพื่อปฏิบัติ อันยากที่คนโดยมากจะกระทำได้

ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงวิมุตติลดหลั่นกันลงมาอีก ซึ่งเมื่อรวมเข้าแล้วก็ เป็น **วิมุตติ ๕** อันได้แก่

๑. **ตทังควิมุตติ** พ้นชั่วคราว
๒. **วิกขัมภณวิมุตติ** พ้นด้วยสะกดไว้
๓. **สมุทเจทวิมุตติ** พ้นด้วยเด็ดขาด
๔. **ปฏิบัติสัททวิมุตติ** พ้นด้วยสงบ
๕. **นิสสรณวิมุตติ** พ้นด้วยออกไป

ประการที่ ๑ **ตทังควิมุตติ** พ้นชั่วคราว แปลตามศัพท์ว่าพ้นด้วยองค์นั้น คือพ้นด้วยองค์คุณหรือองค์สมบัตินั้น อันหมายความว่า พ้นได้ชั่วคราวด้วยเหตุที่ปฏิบัติในธรรมะข้อใดข้อหนึ่ง เป็นองค์คุณหรือองค์สมบัติขึ้นในจิตกิเลสก็พ้นไปได้ในขณะที่ปฏิบัตินั้น เช่นว่าเกิดความกำหนัดขึ้นในกาม และมาปฏิบัติทำกรรมฐานอันเป็นที่ตั้งแห่งความ **สังเวช** เช่น นึกถึงความแก่เจ็บตายว่าต้องมีเป็นธรรมดา หรือว่าปฏิบัติใน **กายคตาสติ** สติที่ไปในกาย เช่น

พิจารณาผม ขน เล็บ ฟัน หน้าง ว่า เป็นสิ่ง **ปฏิกุล** ไม่สะอาด **อสุภะ** ไม่งดงาม เมื่อได้ **ธรรมสังเวช** ความรู้ชัดในธรรมะซึ่งเป็นคติธรรมดาขึ้นมา หรือว่าได้ **ปฏิกุลสัญญา** ความสำคัญหมายว่าไม่สะอาด **อสุภสัญญา** ความสำคัญหมายว่าไม่งดงาม ความกำหนดในกามก็สงบลงไป เมื่ออบรมเมตตา ให้บังเกิดขึ้น โกรธก็หายไป ดังนี้เป็นตทั้งควิมุตติ พันด้วยองค์นั้นเป็นการ พันชั่วคราว

ประการที่ ๒ **วิกขัมภณวิมุตติ** พันด้วยสะกดไว้ ก็หมายถึงว่า ทำสมาธิ ได้ดีจนถึง **อุปจารสมาธิ** สมาธิเฉียด ๆ คือใกล้จะตั้งมั่นแนบแน่น หรือได้จนถึง **อัปนาสมาธิ** สมาธิที่แนบแน่นถึงฌาน ในขณะที่กำลังอยู่ในสมาธินี้ กิเลสก็ถูกสะกดไว้ให้สงบไป แต่ไม่ได้ละไป อาจสงบไปได้นานเท่าที่จิตยังอยู่ในฌาน หรือในความสงบอันเนื่องมาจากฌานนั้น ดังนี้เรียกว่า วิกขัมภณวิมุตติ พันด้วยสะกดไว้

ประการที่ ๓ **สมุทเจทวิมุตติ** พันด้วยเด็ดขาด ก็หมายความว่า พันด้วยการตัดกิเลสได้เด็ดขาด บางส่วนหรือว่าทั้งหมด คือการพันด้วยการตัดกิเลสได้เด็ดขาดของท่านที่เป็นโสดาบันบุคคลขึ้นไป เรียกว่า สมุทเจทวิมุตติ พันด้วยเด็ดขาด

ประการที่ ๔ **ปฏิบัติสัสทธิวิมุตติ** พันด้วยสงบ คือเมื่อตัดกิเลสได้เด็ดขาดแล้ว กิเลสก็สงบไป ก็เป็นปฏิบัติสัสทธิวิมุตติ ใน ๒ ข้อนี้ท่านแสดงว่า สมุทเจทวิมุตติอันเป็นข้อที่ ๓ นั้น เป็นการพันด้วยเด็ดขาด ด้วยอำนาจของมรรคคือ **อริยมรรค** ส่วนข้อที่ ๔ ปฏิบัติสัสทธิวิมุตติ พันด้วยสงบ หมายความว่า พันด้วยอำนาจของผลคือ **อริยมผล** ตั้งแต่อริยมรรคอริยมผลขึ้น **โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล** ขึ้นไป

มาถึงข้อ ๕ **นิสสรณวิมุตติ** พันด้วยออกไป ก็หมายความว่า เมื่อตัดกิเลสได้เด็ดขาดด้วยมรรค และกิเลสสงบไปด้วยผลดังนั้นแล้ว ก็เป็นอันว่าออกไปจากกิเลสได้ตลอดไป เป็นการพ้นจากกิเลสตลอดไป ก็เข้าในข้อ ๕ เพราะฉะนั้น ข้อ ๕ นี้ ท่านจึงแสดงว่า พันด้วยออกไปด้วยอำนาจของ **นิพพาน**

ก็เป็นอันว่า ข้อ ๓ สมุทเจทวิมุตติ นั้น พันด้วยมรรค ข้อ ๔ ปฏิบัติสัสทธิวิมุตติ นั้น พันด้วยผล ข้อ ๕ นิสสรณวิมุตติ นั้น พันด้วยนิพพาน ก็อาจจะเทียบได้กับคนป่วย เมื่อคนป่วยรับประทานยา ยานั้นก็แก้โรคที่บังเกิดขึ้นให้หาย โรคก็หายได้ด้วยยา อาการที่หายได้ด้วยยานี้ เทียบกับ พันด้วยมรรค และความหายโรคอันเป็นผลของการรักษาด้วยยา ก็เทียบกับปฏิบัติสัสทธิ-

วิมุตติ พ้นด้วยสงบ และเมื่อหายโรคแล้ว ร่างกายก็กลับเป็นปกติ ไม่ปรากฏโรคนั้นขึ้นอีก เหมือนอย่างคนที่มีร่างกายเป็นปกติทั่ว ๆ ไป ดังนั้นก็เทียบได้กับนิสสรณวิมุตติ พ้นด้วยออกไปคือพ้นด้วยนิพพาน

อีกอย่างหนึ่งเหมือนอย่างการเรียนหนังสือ ในที่แรกเมื่อกำลังเรียนเพื่อให้อ่านหนังสือออกอ่านหนังสือได้ และเมื่ออ่านหนังสือออกอ่านหนังสือได้ด้วยการเรียน ก็เหมือนอย่างสมุทฺตวิมุตติ พ้นจากความไม่รู้หนังสือด้วยการเรียน คราวนี้การที่อ่านหนังสือได้ การที่อ่านหนังสือออก อันเป็นผลของการเรียนนั้นก็เทียบได้กับปฏิบัติสัทธาวิมุตติพ้นด้วยสงบ ก็คือว่าเป็นอันว่าพ้นจากความไม่รู้หนังสือได้ อ่านหนังสือได้ การอ่านหนังสือได้เป็นผล และเมื่อเรียนจบอ่านหนังสือออกอ่านหนังสือได้ ก็อ่านได้เรื่อยไป เพราะว่าความรู้ที่อ่านหนังสือออกอ่านหนังสือได้นั้นยังคงอยู่ ก็อ่านได้เรื่อย ๆ ไป ก็เทียบกับข้อ ๕ นิสสรณวิมุตติ พ้นด้วยออกไป

ได้มีพระพุทธาธิบายเรื่องวิมุตติไว้ตั้งที่ยกมาเป็น ๕ ข้อดังนี้ สำหรับวิมุตติที่สามัญชนผู้ปฏิบัติธรรมทุกท่านทุกคนพึงได้ฟังถึงนั้นก็คือ ตทังควิมุตติ และวิกขัมภณวิมุตติ ข้อ ๑ ข้อ ๒ ส่วนข้อ ๓ ข้อ ๔ ข้อ ๕ นั้นเมื่อปฏิบัติจน

ได้มรรคจึงได้สมุทฺตวิมุตติ และเมื่อได้มรรคก็ได้ผลต่อไป เป็นปฏิบัติสัทธาวิมุตติ และก็ได้นิพพานคือการที่พ้นกิเลสได้ตลอดไป ก็เป็นนิสสรณวิมุตติ อันเป็นข้อที่ ๕ (ท.ท. ๒๔-๒๗)

วิมุตติกถา *ดู* ปุณณะ

วิมุตติของสามัญชน *ดู* มรรคสังขะ, วิมุตติ ๕
วิมุตติของพระอริยบุคคล *ดู* มรรคสังขะ, วิมุตติ ๕

วิมุตติญาณทัสสนะ *ดู* ปัญจวัคคีย์

วิมุตติญาณทัสสนกถา *ดู* ปุณณะ

วิโมกข์ *ดู* ปริญญา, สมภา

วิโมกขมุข *ดู* ปริญญา.

วิริติ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

วิริติ ๓ *ดู* ปกติภาพ, ศีล

วิราคะ *ดู* นิพพาน, ปัญจวัคคีย์

วิราคธรรม *ดู* ความสงบ

วิริยะ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ, โพธิปักขิยธรรม, อินทรีย์ ๕

วิริยกรรม *ดู* วิริยบารมี

วิริยบารมี *วิริยะ* แปลว่า ความเพียร อันจัดเป็นพระบารมีข้อหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่ได้ทรงบำเพ็ญมาโดยลำดับ

คำว่า *วิริยะ* หรือความเพียร ตามศัพท์แปลว่า ความเป็นวีระ คือคนกล้า หมายความว่ากล้าทั้งในทางที่ไม่ทำ ทั้งในทางทำ จึงยังเป็นคำกลาง ๆ เพราะเป็นอุปการะในทางชั่วก็ได้ ในทางดีก็ได้ จะทำชั่วก็ต้องอาศัยความเพียร คือ

ต้องกล้าที่จะไม่ทำดี กล้าที่จะทำชั่ว จะทำดีก็ต้องอาศัยความเพียร คือต้องกล้าที่จะไม่ทำชั่ว กล้าที่จะทำดี

ทางพระพุทธศาสนาสอนให้เพียรแต่ในทางดี คือให้กล้าที่จะละเว้น ไม่ทำชั่ว ให้กล้าที่จะทำความดี ดังที่สอนให้มี **ปธานะ** การตั้งความเพียร ๔ สถาน ได้แก่

๑. เพียรระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น

๒. เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. เพียรทำบุญกุศลที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น

๔. เพียรรักษาบุญกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ตั้งอยู่และให้เจริญยิ่งขึ้น

ในการตั้งความเพียรดังกล่าวนี้ ให้มี

๑. **ฉันทะ** ความพอใจ

๒. **วิริยะ** ความเพียรพยายาม

๓. **จิตตะ** ความเอาใจใส่ ไม่ทอดธุระ

๔. **วิมังสา** ความพิจารณาใคร่ครวญ

ทั้ง ๔ นี้เรียกว่า **อิทธิบาท** แปลว่า ธรรมที่ให้บรรลุถึงความสำเร็จ ความเพียรที่มีลักษณะเป็นปธานะ และอิทธิบาท ดังกล่าวนี้สรุปลงได้เป็น ๒ คือ กล้าที่จะไม่ทำชั่ว และกล้าที่จะทำดี

ข้าศึกของความเพียร คือความเกียจคร้าน ตามศัพท์ว่า **โกสัยชชะ** ความนอนจม เมื่อกำจัดความเกียจคร้านได้แล้วจึงจะตั้งความเพียรขึ้นได้ และ

ความเพียรจะล้มทลายลงเมื่อเกิดความเกียจคร้านขึ้นเต็มที่ ถ้าไม่ล้มก็อ่อนแอลง **ลักษณะความทรงตัวอยู่** อย่างเข้มแข็งของความเพียรเรียกว่า **ธาดู** กำหนดเป็น ๓ วาระ คือ เริ่มต้น (อาร์มธาดู) ดำเนิน (นิกกมธาดู) ก้าวหน้า (ปรักกมธาดู) ถ้าอ่อนแอล้มเหลวลงระยะใดระยะหนึ่งก็เพราะความเกียจคร้านนั้นแหละ

เหตุของความเกียจคร้าน มีหลายอย่าง เป็นต้นว่า ความติดสุขสนุกสบาย ความกลัวลำบากตรากตรำ ความมั่งง่าย ความผัดวันประกันพรุ่ง ถ้าปล่อยให้มีครอบงำอยู่เป็นอาจฉิน ก็จะสร้างสันดานเกียจคร้านขึ้น ทำให้เป็นคนทำอะไรหยาบโหยงมั่งง่าย ไม่สำเร็จ ทั้งการงานเสื่อง่าย ๆ ไม่เช่นนั้นก็หลีกเลี่ยงการงาน หนักไม่เอาเบาไม่สู้ ทำอะไรไม่เป็นขึ้นเป็นอัน

เหตุของความเพียร ในทางตรงกันข้ามก็มีหลายอย่างเหมือนกัน เป็นเหตุในทางไม่ดีก็มี ในทางดีก็มี

ในทางไม่ดีนั้นเป็นต้นว่า ความอยากได้ ความโกรธ ความลุ่มหลง เป็นเครื่องดันใจให้กล้าให้เพียรพยายามไปตามแรงส่งของความอยาก ความโกรธ ความหลงไหล สุราก็เป็นเหตุอีกอย่างหนึ่ง ไม่ดื่มสุรายังไม่กล้า ต้องดื่มสุราย่อมกายยอมใจเข้าไป จึงกล้าแบบที่เรียก

ว่า “เห็นช้างเท่าหมู” ก็คือยอมใจให้ กล้าอย่างหย่อนสตินั่นเอง เพราะถ้า สติยังดีอยู่ก็ไม่กล้า จึงต้องหาทางลด สติลงไปเสีย

ส่วนในทางดีนั้นเป็นต้นว่า **กุศลฉันท** ความพอใจต้องการกุศล ความดี ความ มีสติรักษาใจให้ไม่ประมาท ความเมตตา กรุณา ความคอยเตือนตน ความตั้งใจ ไว้แน่วแน่และรักษาความตั้งใจไว้ให้เป็น จริงที่เรียกว่ารักษาสัจจะ เหล่านี้เป็น เครื่องหนุนใจให้กล้า ให้พยายามในทาง ดีได้ทุกอย่าง

จิตใจนี้เป็นของปลุกขึ้น หนุนขึ้น ถ้ามีพื้นอหยาตัยนิสัยไม่สู้ดีอยู่ที่ปลุก บั่นไปในทางนั้นได้ง่าย แต่ก็อาจหนุน แก่ให้ดีขึ้นได้เหมือนกัน และถ้ามีพื้น อหยาตัยนิสัยดีอยู่ ก็ปลุกขึ้นหนุนขึ้น ในทางดีได้ง่าย แต่ก็อาจหนุนให้หมุน ผิดไปได้เหมือนกัน ฉะนั้น ข้อสำคัญ จึงอยู่ที่ความไม่ประมาท มีสติรักษาใจ และรักษาความถูกต้องไว้ ใช้ความเพียร ไปในทางที่ถูกให้สม่ำเสมอ

ทางพระพุทธศาสนาตีความเกียจคร้าน สรรเสริญความเพียรชอบในที่ทุกสถาน ดังที่ได้ตรัสไว้ใน **ลักษณะตัดสินพระ ธรรมวินัย** ข้อหนึ่งว่า **ธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ธรรมเหล่านั้น ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัย ไม่ใช่คำสั่ง สอนของพระศาสดา ส่วนธรรมเหล่า**

ใดเป็นไปเพื่อเริ่มต้นความเพียร ธรรม เหล่านั้นเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นคำสั่ง สอนของพระศาสดา

และในชาดก ก็ได้แสดงนิทานสาธก ให้เห็นอานิสงส์ของความเพียรไว้มาก เรื่อง เช่น **มหาชนกชาดก** ได้เล่าเรื่อง พระราชกุมารพระนามว่า **มหาชนก** ในอดีตกาลก่อนพุทธกาลนานไกล ผู้มีความเพียรแรงกล้าเรื่องย่อมีว่า

พระมหาชนก โอรสพระเจ้าอริฏฐชนก กรุงมิถิลาแห่งรัฐวิเทหะ เมื่อพระ บิดาสิ้นพระชนม์ในการรบด้วยทัพของ พระอนุชาแล้ว พระมารดากำลังทรง ครรภ์พระมหาชนก ปลอมองค์หนีไป ประทับลี้ภัยในกาลจำปาศนคร ได้รับ อุปการะจากพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ ใหญ่ในนครนั้น พระมหาชนกได้ประสูติ ในนครนั้น มีจิตใจกล้าหาญ มีความ เพียรแรงกล้า เรียนจบไตรเพทและ ศิลปศาสตร์ทั้งปวงเมื่อมีพระชนม์เพียง ๑๖ ปี ต่อมาขอทรัพย์จากพระมารดา เป็นทุน เพื่อจะข้ามมหาสมุทรไปค้าขาย ในสุวรรณภูมิ (เป็นที่เข้าใจว่าเป็นแถบ แหลมทองหรือแหลมอินโดจีนนี้) จัดหา สินค้าบรรทุกเรือกับพ่อค้าทั้งหลาย ผู้จะไปสุวรรณภูมิ ลามารดาแล้วออก เรือแล่นไปไปในมหาสมุทร มุ่งหน้าสู่ สุวรรณภูมิ แต่เรือได้ปลุกคลื่นแรงร้าย อับปางลงในท่ามกลางมหาสมุทร

พระมหาชนกเป็นผู้ฉลาดและเป็นผู้กล้าหาญ รู้ว่าเรือจะจมแน่ก็ไม่ตกใจเตรียมองค์ว่ายน้ำ กำหนดทิศนครมิถิลากระโจนจากเรือที่กำลังจม ว่ายน้ำไปทางทิศนครมิถิลาเป็นเวลาหลายวัน

ในวันที่ ๗ เทพธิดารักษาสุมุทรีชื่อมณีเมขลา ได้ผ่านมาพบ ประสงค์จะลองสอบกำลังจิตใจ จึงตั้งปัญหาถามให้ตอบโดยลำดับว่า ในท่ามกลางมหาสมุทร ไม่เห็นฝั่ง เห็นประโยชน์อะไร จึงพยายามแข็งอยู่อย่างนี้ ไม่ถึงฝั่งจักตายแน่ พยายามไปก็เป็นโมฆะเสียแรงเปล่ากรรมัง การงานที่ไม่น่าจะสำเร็จ ไม่มีผล ให้เกิดความลำบากเปล่า จะมีประโยชน์อะไรด้วยความพยายามไปในการงานนั้นซึ่งให้ความสำเร็จคือความตาย

พระมหาชนกได้ตอบโดยลำดับว่า ข้าพเจ้าตรองเห็นโลกวัตรคือคติปฏิบัติของโลก และตรองเห็นผลดีของความพยายาม จึงพากเพียรอยู่กลางมหาสมุทร ทั้งที่ไม่เห็นฝั่ง อนึ่ง เมื่อเพียรทำกิจของบุรุษ ก็ชื่อว่าไม่เป็นหนี้ญาติ ไม่เป็นหนี้เทวดา ไม่เป็นหนี้บิดามารดา ทั้งไม่ต้องเดือดร้อนในภายหลัง อนึ่งเล่าถึงรู้ว่าไม่ถึงฝั่งคือความสำเร็จแน่ ก็ไม่ควรรักษาชีวิตของตนไว้ ฟังรู้ไว้เถิด ถ้าจะต้องทิ้งความเพียร (ว่า) คนบางพวกในโลกนี้ มองเห็นผลแห่งความ

ประสงค์ของตนจึงพากันประกอบ การงาน แต่การงานเหล่านั้นก็สำเร็จบ้าง ไม่สำเร็จบ้าง ผลของการงานปัจจุบันก็เห็นกันอยู่ดังนี้มีใช่หรือ คนอื่นจมไปแล้วก็ตาม ข้าพเจ้าก็จะว่ายน้ำข้ามต่อไป ข้าพเจ้าเห็นว่าท่านผู้เป็นเทวดาในทีใกล้ (เป็นผลของความเพียรของข้าพเจ้า) ข้าพเจ้าจักพยายามต่อไปเต็มสติกำลัง จักทำกิจที่บุรุษพึงทำคือเพียรไปให้ถึงฝั่งสมุทร

เทพธิดาจึงได้นำพระมหาชนกส่งไปถึงกรุงมิถิลา พระมหาชนกได้เป็นราชาแห่งรัฐนั้นสืบต่อไป

ตามเรื่องพิสดารในชาดกนั้น ฟังเห็นสารคดีแห่งเรื่องนี้ว่า พระมหาชนกมิได้หวังพึ่งเทวดา แต่คิดพึ่งตนเองมาตั้งแต่ต้น เมื่อเห็นเรือจะอัปปางก็คิดเตรียมตนว่ายน้ำ แล้วก็เพียรว่ายน้ำมุ่งให้ถึงฝั่งให้จงได้ ตลอดเวลาหลายวัน เมื่อเทวดามาปรากฏกล่าวชวนให้ท้อแท้หมดกำลังใจ ก็ไม่ทิ้งความเพียร คงมีใจเข้มแข็งมั่นคงมุ่งเพียรว่ายจนกว่าจะตายไปกับความเพียร ทั้งที่เห็นเทวดาอยู่เฉพะหน้าก็ไม่ขอให้เทวดาช่วยตั้งหน้าช่วยตนด้วยตนเองต่อไป เทวดาจึงได้เข้าช่วย บุคคลเช่นนี้เองเรียกว่าเป็นผู้ที่เทวดาช่วย คือผู้ที่เพียรช่วยตนเองโดยไม่หวังขอให้เทวดาช่วย คือความเพียรนี้เองพึงเห็นว่าเป็นเทวดา

เมื่อจับทำการทำงานที่แรก มักเห็นความเพียรเป็นความยากลำบากน่าเบื่อ ต่อเมื่อเพียรไปจนใกล้จะสำเร็จก็จะเห็นว่า ความเพียรนี้เป็นเทวดาขึ้นมาทันที ลืมความเหนื่อยยาก เพราะเห็นผลที่จะทำให้ปลื้มใจอยู่เบื้องหน้าแล้ว ผู้ที่เคยพากเพียรเหนื่อยยากในการที่จะอำนวยผลที่ปรารถนาอย่างยิ่ง เมื่อใกล้จะสำเร็จผล ย่อมจะรู้สึกเห็นดังนี้อยู่ด้วยกัน เพราะงานที่จะสำเร็จผลแน่นอนย่อมมีทางทะลุปรุโปร่ง เป็นอานิสงส์ของความเพียรที่ผุดขึ้นมาให้เห็นชัด คนเกียจคร้านจะไม่มีโอกาสเห็นเทวดา คืออานิสงส์ของความเพียรได้เลย

การทำ **ความเพียรชอบ** เป็นการบำเพ็ญบารมีอย่างหนึ่ง เรียกว่า **วิริยบารมี** คือความเพียรที่ทำความดีหนึ่ง ๆ ไม่หมดสิ้นไป ย่อมสร้างนิสัยสันดานเพียรให้กล้าแข็งขึ้นโดยลำดับ เหมือนอย่างทำสวนเพาะปลูกต้นไม้ คนเพาะปลูกและบำรุงต่าง ๆ นี้เป็นกรรม คือความเพียรที่ตนทำ ต้นไม้เองแตกหน่อเติบโตและให้ผล คนทำหรือตั้งความเพียรซึ่งเรียกว่าเป็นกรรมอย่างหนึ่ง เรียกว่า **วิริยกรรม** และความเพียรเองเกิดแตกหน่อเติบโตกระทั่งให้ผล นี่คือนิธิวิริยบารมี พุดง่าย ๆ ก็คือนิสัยสันดานเพียร

สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงบำเพ็ญวิริยบารมีมามาก ตัดกังวลห่วงใยในคนที่รักและทรัพย์สิน นับเป็น **บารมีสามัญ** ดังเช่นที่แสดงไว้ใน **มหากปิชาดก** ว่า พญากระบี่เพียรช่วยพราหมณ์ผู้ตกเหวให้ขึ้นจากเหวได้ ทั้งตัดกังวลห่วงใยอวัยวะร่างกาย นับเป็นบารมียิ่งยวดอันเรียกว่า **อุปบารมี** ดังเช่นที่พรรณนาไว้ใน **มหาสิลวาชาดก** ว่า พระเจ้ามหาสิลวราชทรงเพียรช่วยพระองค์เองและหมู่มาตยให้รอดชีวิตและให้ได้รับราชสมบัติคืนมา จนถึงตัดกังวลห่วงใยในชีวิต เป็นบารมีที่ยิ่งยวดเต็มเปี่ยมอันเรียกว่า **ปรมัตถบารมี** ดังเช่นที่พรรณนาไว้ใน **มหาชนกชาดก** ที่สาธกมาข้างต้น

อนึ่ง แม้ในพุทธประวัติในพุทธกาลนี้ก็แสดงว่าพระโพธิสัตว์ (อันเป็นคำเรียกพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้) ได้ทรงทำความเพียรอย่างยิ่ง เมื่อเป็นพระกุมารในวัยเล่าเรียนศึกษาก็ได้ทรงเพียรศึกษาเป็นอย่างดี และทรงกล้าคิดกล้าทำเกินสามัญชน ทรงคิดถึงเกิดแก่ เจ็บ ตาย ทรงคิดถึงธรรมเป็นเหตุหลุดพ้น ทรงกล้าสละผลต่าง ๆ ที่โลกปรารถนาเพื่อธรรมนั้น ผลที่โลกปรารถนานั้นสรุปลงคือ **ลาภ** เช่น แก้วแหวน เงินทอง ทรัพย์ต่าง ๆ **ยศ** เช่น อำนาจชื่อเสียง บริวาร **สรรเสริญ** เช่นการ

ยกย่องชมเชย และ **สุข** ความสุข สะดวกสบายต่าง ๆ ผลเหล่านี้ได้ทรง สละแล้วทุก ๆ อย่าง ตามที่กล่าวว่า พวกพราหมณ์ได้ถวายการทำนายไว้ ว่า ถ้าทรงอยู่ครองฆราวาสจะได้เป็น พระเจ้าจักรพรรดิ พระราชาบิดาได้ทรง เชื่อ และทรงปรารถนาจะให้พระโอรส เป็นอย่างทำนาย ข้อนี้อาจฟังเป็นได้ อย่างไม่รู้ก็ตาม แต่ข้อที่เป็นไปแล้ว ก็คือทรงสละได้ทุก ๆ อย่างตั้งแต่สมบัติ ธรรมดาจนถึงจักรพรรดิสมบัติ และ แม้ทิพยสมบัติที่ประณีตกว่า ถึงจะนำ จักรพรรดิสมบัติอย่างสูงสุด รวมทั้ง ทิพยสมบัติมาถวายกันหน้าไว้ก็ไม่ทรง หยุดยั้งถอยหลัง ไม่มีอะไรจะกางกั้น ไว้ไม่ให้ทรงออกไปแสวงหาโมกขธรรม ได้

วิธีแสวงหาธรรมของพระองค์คือทรง เสาะแสวงอยู่ว่า อะไรเป็นกุศล คือชอบ ถูกต่อผลที่ทรงประสงค์ อันได้แก่ความ หลุดพ้นนั้น ทรงพากเพียรกล้าคิดกล้าทำ สอบเหตุสอบผลเรื่อยไป แม้ทุกรกิริยา ก็ทรงเพียรบำเพ็ญเพื่อสอบเหตุผล กระทั่งเมื่อทรงพบทางที่ถูกแล้ว ก็ได้ ทรงตั้งความเพียรอย่างเด็ดเดี่ยว ขณะที่ประทับนั่งที่ควงโพธิพฤกษ์ในเวลาเย็น แห่งราตรีที่จะตรัสรู้ มีความว่า “เนื้อ และโลหิตในสรีระของเราทั้งหมดจะ เหือดแห้งไป เหลือแต่หนังเอ็นและ

กระดูกก็ตามที่ ยังไม่บรรลุลผลที่พึงบรรลุ ได้ด้วยความเพียรของบุรุษ จักไม่หยุด ความเพียร” จึงได้ทรงประสบธรรมเป็น เหตุหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง นี้พึงเห็น ว่าเป็นปรมัตถบารมีโดยแท้ จัดเป็น **สัมมาวายามะ** (พยายามชอบ) ใน **อัฐางคิกมรรค** แห่งความตรัสรู้

(ท.ท. ๑๕๔-๑๕๙) ดู บารมี ด้วย

วิริยารัมภกถา ดู ปุณณะ

วิรุฬหกะ ดู จาตุम्मหาราชิก, ภาณยักษ์

วิรูปักษ์ ดู จาตุम्मหาราชิก, ภาณยักษ์

วิลกตนรก ดู นรก

วิวิภูฏักป์ ดู กัป

วิวิภูฏฐายีกัป ดู กัป

วิสังขาร ดู ธรรม, ธรรมลัทธิ, ธรรมทั้งปวง, นิพพาน

วิสาขบูชา ดู บูชา ๒

วิสาขอัฐจมีบูชา ดู บูชา ๒

วิสამัญปัจจจัย ดู วิสุทธิ ๗

วิสาสะ ดู เบญจศีล

วิสุทธิ ๗ เป็นแนวปฏิบัติหรือเป็นวิธีปฏิบัติ

ในการทำจิตตภาวนา วิสุทธิ ๗ ก็คือ

๑. **ศีลวิสุทธิ** ความหมจดจดแห่งศีล

๒. **จิตตวิสุทธิ** ความหมจดจดแห่งจิต

๓. **ทัญญูวิสุทธิ** ความหมจดจดแห่ง

ทัญญู

๔. **กัณฑาวิตถณวิสุทธิ** ความหมจดจด

แห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย

๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ
ความหมจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็น
ว่าทางหรือไม่ใช่ทาง

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความ
หมจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทาง
ปฏิบัติ

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจด
แห่งญาณทัสสนะ

โดยที่วิสุทธิทั้ง ๗ นี้เป็นทางปฏิบัติ
จับตั้งแต่ศีลไปสู่สมาธิและปัญญา
ฉะนั้น จึงรวมทางปฏิบัติทั้งหมดจนถึง
ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดแห่ง
ญาณทัสสนะ

ศีลวิสุทธิ ศีลนั้นได้แก่ความประพฤติ
งดเว้นจากความประพฤติที่เป็นภัย
เป็นเวร ความประพฤติที่ไม่งดงามตาม
ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ ตลอด
จนถึงความที่ควรงดเว้นทั้งปวง อันเป็น
เครื่องทำกายวาจาตลอดถึงใจให้เป็น
ปกติเรียบร้อยดีงาม

ศีลนี้เนื่องด้วยวิริติคือความงดเว้น
ฉะนั้น จึงต้องมีวิริติเจตนา ความตั้งใจ
งดเว้นจากข้อที่พึงงดเว้นตามภูมิตาม
ชั้นของตน เช่นเมื่องดเว้นจากข้อที่พึง
งดเว้น ๕ ประการ ก็เรียกว่าศีล ๕,
๘ ประการก็เรียกว่าศีล ๘, ๑๐ ประการ
ก็เรียกว่าศีล ๑๐, ๒๒๗ ประการ
ก็เรียกว่าศีล ๒๒๗ ฉะนั้น จึงเนื่อง
ด้วย **วินัย**

วินัยนั้นก็ให้แก่พระบัญญัติของ
พระพุทธเจ้า ที่เป็นเครื่องห้ามกันความ
ประพฤติที่ไม่เหมาะสมไม่ควรไม่งดงาม
ต่าง ๆ ที่ไม่ถูกไม่ชอบต่าง ๆ ดังเช่น
ศีล ๕ ก็คืองดเว้นจากข้อที่พระพุทธเจ้า
ทรงบัญญัติเอาไว้ เป็นการห้ามมิให้
กระทำ ๕ ประการ ดังนี้ เป็นต้น

ข้อที่ทรงบัญญัติไว้ห้ามมิให้กระทำ
ก็เรียกว่าเป็น**สิกขาบท** คือเป็นทางแห่ง
การศึกษาข้อหนึ่ง ๆ ดังที่ตามกฎหมาย
เรียกว่ามาตราหนึ่ง ๆ และในพระวินัย
ของภิกษุ ก็ได้ทรงมีบัญญัติข้อที่พึง
ปฏิบัติ คือทรงบัญญัติไว้ให้กระทำอีก
ส่วนหนึ่งด้วย เช่น ทรงบัญญัติไว้ให้
เก็บอดิเรกจีวรไว้ไม่ให้เกิน ๑๐ วันโดย
มิได้วิกัป ต้องทำการวิกัปคือทำการ
อนุญาตให้ภิกษุหรือสามเณรเป็นต้นมา
ร่วมเป็นเจ้าของด้วย เรียกว่าเป็น ๒
เจ้าของ เมื่อเป็นดังนี้ผ้าที่วิกัปแล้วจึง
จะเก็บเอาไว้เกิน ๑๐ วันได้ การที่ตรัส
สั่งให้ทำวิกัปนี้เป็นการบัญญัติให้กระทำ
ฉะนั้น จึงมิใช่เป็นการบัญญัติให้เว้น
อย่างเดียว บัญญัติให้กระทำด้วย
สำหรับที่เป็นพระวินัยสำหรับภิกษุ

ฉะนั้น เมื่อรวมความเข้าแล้ว **พระ-
บัญญัติ** ที่เป็นพระวินัยของพระพุทธเจ้า
นั้นจึงเป็นการบัญญัติให้เว้นอย่างหนึ่ง
เป็นการบัญญัติให้กระทำอีกอย่างหนึ่ง
พระวินัยนี้เป็นที่ตั้งของศีล ฉะนั้น จึง

ต้องมีความเชื่อฟังปฏิบัติตามพระวินัย เมื่อจะรักษาศีล ๕ ก็ต้องมีความเชื่อฟัง ปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติเอาไว้ ๕ สีกขาบท หรือที่เรียกว่า ๕ มาตรา คือเว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยอาการเป็นขโมย เว้นจากประพฤตินิดในกามทั้งหลาย เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นฐานที่ตั้งแห่งความประมาท

ในการเชื่อฟังปฏิบัติตามพระบัญญัตินี้ จึงต้องมีวิริติเจตนา ความตั้งใจตงเว้น เพราะฉะนั้น อะไรชื่อว่าศีล ก็อาจจะจับเอาวิริติคือความงดเว้น ว่าวิริติชื่อว่าศีลก็ได้ จับเจตนาคือความตั้งใจตงเว้นว่าชื่อว่าศีลตงนี้ก็ได้ หรือว่าจับเอาตัวความสังวรคือความระวังความสำรวมชื่อว่าศีลตงนี้ก็ได้ แต่ว่าศีลตามพระวินัยบัญญัติตามที่กล่าวมานี้ย่อมมีหลายประเภท เมื่อย่อลงไปแล้วก็ย่อมเป็น **อาคาริยวินัย** วินัยสำหรับคฤหัสถ์ ก็เป็นศีลสำหรับคฤหัสถ์ คือศีล ๕ **อนาคาริยวินัย** วินัยสำหรับบรรพชิต ก็ศีลสำหรับบรรพชิตก็ได้แก่ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗

เพราะฉะนั้น ศีลที่กำหนดด้วยพระวินัยบัญญัติเป็นข้อ ๆ ตงนี้ จึงมีจำนวนและก็มีหลายประเภทแต่ก็อาจ

ย่อรวมเข้าเป็น ๑ ได้ ศีลนั้นมึลักษณะรวมกันเข้าเป็นอย่างเดียวกัน ได้แก่ **ความเป็นปกติ** คือความที่กายวาจาใจเป็นปกติ อากาที่กายวาจาใจเป็นปกตินี้เป็นลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีล **ทั้งปวง** และลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีลทั้งปวงคือความเป็นปกติ นี้ย่อมเป็นเครื่องรองรับกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ความที่กายวาจาใจของบุคคลเป็นที่รองรับของกุศลธรรมทั้งหลายได้ตงนี้ก็เป็นลักษณะอันหนึ่งอันเดียวกันของศีล ฉะนั้นเมื่อเพ่งการที่กายวาจาใจเป็นปกติก็เรียกว่าความปกตินี้แหละเป็นลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีล เมื่อเพ่งความที่อาการของกายวาจาใจเป็นที่รองรับของกุศลธรรมทั้งหลายได้ก็เรียกว่านี้แหละเป็นลักษณะที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของศีล

ฉะนั้น ความที่จะรักษาศีลให้บริสุทธิ์นั้นจึงตง **รักษาศีลให้ถึงใจ** อันหมายความว่าใจจิตนี้ตงเป็นศีลด้วย ใจจิตที่เป็นศีลนี้ก็คือใจจิตที่เป็นปกติที่เป็นที่รองรับของกุศลธรรมทั้งหลายได้พร้อมไปกับกายวาจาที่เป็นปกติที่รองรับกุศลธรรมทั้งหลาย ศีลที่มีอยู่ในกายวาจาจิตคือกายวาจาจิตเป็นศีล เป็นปกติเป็นที่รองรับกุศลธรรมทั้งหมดได้ นี้ชื่อว่า เป็นความหมดจดแห่งศีล

เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้มีการแสดง ลักษณะแห่งศีลดังกล่าวนี้ไว้ ว่าคือ ศีลที่ไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันวิญญูชนสรรเสริญ เป็นไปเพื่อสมาธิ ศีลที่มีลักษณะดังนี้ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **อริยกันตศีล** คือศีลที่พระอริยะรักใคร่ปรารภ ฉะนั้น ก็ควรจะทำความเข้าใจในลักษณะ ของศีลดังกล่าวนี้ไปที่ละข้อ คือ

ข้อที่ว่า **ไม่ขาด** นั้นก็คือไม่ประพฤติ ละเมิดศีลอย่างแรงจนถึงกับศีลขาด ยกตัวอย่างข้อปาณาติบาต คำว่า **ปาณาติบาต**นั้นแปลว่าการทำสิ่งที่มี ชีวิตให้ตกลง ท่านแสดงไว้ว่าการฆ่า สัตว์หรือการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง จะต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. **ปาโณ** สัตว์มีชีวิต
๒. **ปาณสมุณิตา** ตนรู้ว่ามีชีวิต
๓. **วธกจิตตํ** จิตคิดจะฆ่า
๔. **อุปกุกโม** ทำความเพียรที่จะฆ่า
๕. **เตน มรณํ** สัตว์ตายด้วยความ เพียรนั้น

เมื่อปฏิบัติละเมิดศีลข้อที่ ๑ ครบ ทั้ง ๕ องค์นี้ คือสัตว์มีชีวิต ตนก็รู้ว่า สัตว์มีชีวิต จิตคิดจะฆ่า ทำความเพียร ที่จะฆ่า สัตว์ก็ตายด้วยความเพียรนั้น ดังนี้เรียกว่าละเมิดศีลอย่างแรง ศีลขาด ฉะนั้น ศีลที่จะบริสุทธิ์นั้นจึงต้องเป็น ศีลที่ไม่ขาด คือไม่มีการละเมิดศีลจนถึง ทำสัตว์ให้ตายครบองค์ ๕ ของการฆ่า

ข้อว่า **ไม่เป็นช่อง** ก็คือละเมิดแต่ว่า ไม่ถึงที่สุด ที่กล่าวข้างต้นว่าไม่ร้ายแรง คือไม่ถึงที่สุดสัตว์ไม่ตาย เช่นว่าสัตว์มีชีวิต รู้ยู่ว่ามีชีวิต ทำความเพียร ที่จะฆ่า แต่ที่สัตว์ไม่ตาย ดังนี้เรียกว่า ศีลเป็นช่อง ศีลที่บริสุทธิ์นั้นแม้ว่าไม่ ขาดเป็นท่อน ก็ต้องไม่เป็นช่องดังกล่าว

ข้อว่า **ไม่ต่าง** ก็คือละเมิดศีลที่ อ่อนลงไปกว่านั้น เช่นว่าสัตว์มีชีวิต จิตคิดจะฆ่า แต่ที่ทำความเพียรที่จะ ฆ่าอ่อน ๆ หรือแค่ทำให้ร่างกายบอบช้ำ ลำบากไปบ้าง ดังนี้เรียกว่า ศีลต่าง ฉะนั้น ศีลที่บริสุทธิ์นั้นแม้ว่าไม่ขาด ไม่เป็นช่อง ก็ต้องไม่ต่าง

ข้อว่า **ไม่พร้อย** ศีลพร้อยนั้นก็คือ มีการละเมิดศีลชนิดที่ไม่รุนแรงเพียง ในใจ เช่นว่าสัตว์มีชีวิต รู้ยู่ว่ามีชีวิต จิตคิดจะฆ่า แต่ที่ไม่ได้ประกอบ การทำอะไร คิดอยู่ในใจเท่านั้น ยังไม่ ประกอบกระทำอะไรออกไป ดังนี้เรียกว่า ศีลพร้อย ฉะนั้น ศีลที่บริสุทธิ์นั้น จึงต้องไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง และไม่พร้อย ดังกล่าวนี้ด้วย

อนึ่ง ยังต้องประกอบด้วยลักษณะ อื่น ๆ อีก คือว่า**เป็นไท** หมายความว่าไม่เป็นทาสของตนหาคือความดีนรน ทะยานอยาก อันหมายความว่าปฏิบัติ ในศีลเพื่อชำระกิเลส เพื่อกำจัดกิเลส

ไม่ใช่เพื่อมุ่งหวังความสำเร็จในลาภในผลเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังที่เรียกว่า **สีลัพพตปรามาส** ลูบลำในศีลในวัตร เช่นการปฏิบัติเป็นการถือขลังเพื่อให้เกิดลาภเพื่อให้เกิดยศดังกล่าวนั้นเป็นต้น ฉะนั้น จึงชื่อว่าศีลยังไม่เป็นไท ยังเป็นทาสของตัณหา ตัณหาเข้ามาบงการให้รักษาให้ปฏิบัติ ยังไม่เป็นไทแก่ตน การปฏิบัติในศีลต้องปฏิบัติด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่ด้วยตัณหาอีกด้วยจึงจะชื่อว่าเป็นไท

วิญญูชนสรสเรริญ ก็คือผู้รู้สรสเรริญจะเป็นตนเองก็ตามผู้อื่นก็ตาม ซึ่งเป็นวิญญูคือผู้รู้ ก็ติเตียนตนโดยศีลมิได้ เพราะเป็นศีลที่มีลักษณะไม่เป็นท่อนไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย และเป็นไท ดังนี้

และอีกข้อหนึ่งคือ **เป็นไปเพื่อสมาธิ** ก็หมายความว่า เป็นศีลที่เป็นไปเพื่อส่งเสริมให้ได้สมาธิยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นในข้อนี้จึงควรทำความเข้าใจเป็นพิเศษ อีกสักหน่อยหนึ่ง ก็ต้องอธิบายเพิ่มเติมในข้อที่เป็นไทอีกด้วย คือว่าศีลที่ไม่เป็นไปเพื่อสมาธินั้นเพราะเหตุหลายอย่าง ดังเช่นผู้ที่เข้ามาบวชที่แรกก็มีสมาธิดี แต่ว่าเมื่อใกล้จะออกพรรษา บางทีก็รู้สึกว่าการออกพรรษาไม่ทัน ก็อดอัดในศีลจิตใจกลุ่มกมัด ดังนี้ศีลก็ไม่เป็นไท เพราะการปฏิบัติในศีลนั้นจะต้องปฏิบัติ

เพราะยังไม่ถึงกำหนดที่จะลาสิกขา แต่ว่าจิตอยากจะลาสิกขา รู้สึกว่าพอ เมื่อเป็นดังนี้แล้วก็รู้สึกอดอัด ดังนี้ศีลก็ไม่เป็นไท เป็นทาสของตัณหาแล้วเหมือนกัน และศีลก็ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ คือไม่ได้สมาธิ ไม่ได้ความสงบใจ ต้องอดอัดรำคาญ แต่ก็มีหิริโอตตปปะ ความละอายใจไม่ละเมียดศีล รักษาศีลได้ ไม่ใช่รักษาไม่ได้ แต่ว่ารักษาด้วยความจำใจหรือว่าต้องต่อสู้อย่างแรง ก็อยากจะทำศีล แต่ว่าทำไม่ได้เพราะยังไม่ถึงกำหนด ก็ต้องรักษา แต่ก็กลุ่มกมัด ดังนี้เรียกว่าศีลไม่เป็นไท และก็ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ ฉะนั้น จึงต้องให้เป็นไท คือไม่ให้เป็นทาสของตัณหา ต้องข่มตัณหาได้ แล้วก็ต้องเป็นไปเพื่อสมาธิ คือใจต้องให้ได้ความสงบด้วย ดังนี้จึงจะใช้ได้

ศีลที่มีลักษณะดังกล่าวมานี้ทั้งหมดที่ท่านเทียบหรือใช้ถ้อยคำว่าไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อยนั้นก็เทียบด้วยผ้าขาว ผ้าขาวที่เป็นท่อนก็คือว่าขาดจนถึงหลุดเป็น ๒ ท่อน ๓ ท่อน และที่เป็นช่องนั้นก็ถือว่าไม่ถึงกับขาดแต่ว่าทะลุเป็นช่อง ๆ ต่างก็คือเหมือนอย่างผ้าต่างพร้อย ก็คือเหมือนอย่างผ้าพร้อยหรือต่างที่อ่อนลงมาเทียบกับผ้าขาวได้ดังนี้

เพราะฉะนั้น สิลวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งศีลหรือความหมัดจดแห่งศีล จึงต้องเป็นศีลที่ไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทคือไม่เป็นทาสของตัณหา อันวิญญูชนสรรเสริญ และเป็นไปเพื่อสมาธิ และศีลที่กล่าวมานี้ ก็มีชื่อว่า **อริยกันตศีล** ศีลที่พระอริยะรักใคร่ ปรารถนา อีกชื่อหนึ่งด้วย การที่จะรักษาศีลให้เป็นสิลวิสุทธิได้นั้น ก็จะต้องอาศัยความมีหิริ ความละอายใจต่อความชั่ว โอตตบปะความเกรงกลัวต่อความชั่ว จะต้องมัสังวรคือความสำรวมระวัง จนถึงอินทริยสังวรความสำรวมอินทริยเป็นต้น และจะต้องมีจิตใจที่มีสมาธิเข้าช่วยอีกด้วยศีลจึงจะเป็นไปเพื่อสมาธิ และเมื่อได้สมาธิสมาธิก็ช่วยศีลให้ดำรงอยู่ด้วยดีอีกด้วย

เพราะฉะนั้น จึงได้มีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบทว่า ภิกษุรูปหนึ่งรู้สึกอึดอัดว่า ศีลมีมากมายเหลือเกิน จึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขอประทานเพื่อจะลาสิกขาออกไป พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อเธอเห็นว่ามากมายหลายข้อจะรักษาเพียงข้อเดียวได้ไหม ท่านก็กราบทูลว่าถ้ามีข้อเดียวพอรักษาได้ พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่าให้รักษาจิต เมื่อรักษาจิตได้เพียงข้อเดียวแล้วก็รักษาข้ออื่น ๆ ได้ทั้งหมด ภิกษุนั้นก็รับเอาพุทธโอวาทนั้นไปปฏิบัติรักษาจิตใจให้สงบ เมื่อรักษาจิตใจให้

สงบได้แล้ว การรักษาศีลก็ง่ายเข้าไม่ลำบาก

จิตตวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งจิต ข้อนี้หมายถึง **สมถะ** หรือ **สมาธิ** ฉะนั้นจึงจะได้อธิบายศัพท์ทั้ง ๒ นี้ก่อน

คำว่า **สมถะ** นั้นใช้ในคำว่า **สมถกรรมฐาน** แห่งกรรมฐาน ๒ คือ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ตามศัพท์แปลว่าความสงบ หรือกรรมฐานที่เป็นเหตุทำให้ใจสงบ

ส่วน **สมาธิ** ใช้ในคำว่าศีลสมาธิปัญญา แต่ว่าในไตรสิกขานั้น เมื่อใช้คำว่าสิกขาที่แปลว่าศึกษาสำเนียงปฏิบัติ ก็ใช้ว่า สิลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา ซึ่งคำว่า จิตตสิกขานั้นก็หมายถึงสมาธินี้เอง คำว่า สมาธิ แปลว่า ตั้งจิตมั่น และคำว่า จิตตสิกขา ในไตรสิกขานั้น ก็หมายถึง **จิตตวิสุทธิ** ความหมัดจดแห่งจิตนี้เอง อันเป็น **ขั้นสมาธิ** หรือ **ขั้นสมถะ**

อันจิตนี้ตั้งที่ได้กล่าวอธิบายมาในตอนต้น ๆ แล้ว เป็นจิตที่ต้องรับอารมณ์ คือเรื่อง มีเรื่องรูปเรื่องเสียงเป็นต้น รวมกันเข้าเป็นอารมณ์ ๖ โดยสรุปตามอายตนะภายนอก ซึ่งต้องผ่าน **ทวาร ๖** ทวารก็คือประตูหรือช่องทาง ทวาร ๖ ก็เป็นทวารแห่งจิตนั่นเองที่รับอารมณ์ เพราะว่าจะจิตนั้นจะรับเอาวัตถุมาใส่เข้าไปไม่ได้ รับผิดชอบแต่อารมณ์คือ

เรื่องของวัตถุนั้น ๆ เช่นว่า รูปารมณ์ อารมณ์คือรูป ก็คือรูปที่ตาเห็น เป็นคนเป็นต้นไม้เป็นภูเขา จิตจะรับเอาคนเอาต้นไม้เอาภูเขาเป็นต้นเข้ามาใส่ไว้ในจิตไม่ได้ รับผิดชอบต่ออารมณ์คือเรื่องคือเรื่องของรูปที่ตาเห็น รับเอาเรื่องเข้ามา เรื่องนั้นไม่มีรูปร่างสัณฐานเหมือนอย่างจิตเองก็ไม่มีสรีรสังขาร เรื่องที่จิตรับเข้ามาก็ไม่มีสรีรสังขารเช่นเดียวกัน

และกิจที่รับนั้นก็ไม่ใช่อะไรเหมือนอย่างที่เราจะรับ เช่นว่ารับด้วยมือเป็นต้น แต่ว่ารับด้วยรู้ เพราะว่าจิตเป็นธาตุรู้ ก็รับรู้รูปที่ประจวบทางตาเรื่อง ของรูปที่รับรู้นั้นก็ป็นรูปารมณ์ อารมณ์คือรูป เพราะว่ากรรับรู้นั้นก็จะต้องถามว่ารับรู้ซึ่งอะไร รับรู้ซึ่งรูปก็คือซึ่งเรื่องของรูปนั่นเอง รับตัวเรื่องเข้ามาเป็นรูปารมณ์ รับรูปนั้นแหละ แต่ว่าอันที่จริงรับเรื่องของรูปเข้ามารูปเป็นสิ่งที่จิตรู้ คราวนี้เมื่อเป็นเสียงที่ประจวบทางหู ก็รับรู้ซึ่งเสียง ก็รับรู้ซึ่งกลิ่นทางประตูดมูก ก็รับรู้ซึ่งรสทางประตูดลิ้น ก็รับรู้ซึ่งโณภูฏัพพะสิ่งที่กายถูกต้องทางประตูดกาย ก็รับรู้ซึ่งเรื่องขงเรื่องเหล่านั้นทางประตูดใจคือมโน ใจในที่นี้คือมโน แต่ว่าใจนั้นจะเห็นได้ว่าบางทีก็หมายถึงจิต บางทีก็หมายถึงมโน ก็สุดแต่ว่าถ้อยคำที่พูดนั้นจะมี

ความหมายถึงอะไร เพราะว่าใจนี้เป็นภาษาไทย เราใช้เบ่เป็นกลาง ๆ เพราะฉะนั้น อารมณ์ทั้ง ๖ นั้นจึงเป็นเรื่องที่จิตรับรู้ รับรู้ซึ่งรูปซึ่งเสียงซึ่งกลิ่นซึ่งรสซึ่งโณภูฏัพพะซึ่งธรรมะคือเรื่องราว เพราะฉะนั้น สิ่งที่ยังรับรู้นี้เราเรียกว่า *เรื่องคืออารมณ์*

จิตมีกิเลสคือมีอาสวะอนุสัยนอนจมห่มกหมมอยู่ ต้องจิตสันดานอยู่ เมื่ออารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งราคะหรือโลภะอันเป็นตัวกิเลสเกิดขึ้น ราคะหรือโลภะก็เกิดขึ้น อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของโทสะ ความโกรธเกิดขึ้น โทสะก็เกิดขึ้น อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของโมหะคือความหลงเกิดขึ้น โมหะก็เกิดขึ้น ก็มาเป็นนิรวรณอันทำให้จิตกลัดกลุ้มวุ่นวายไม่สงบ กระสับกระส่ายดิ้นรนกวัดแกว่งไปด้วยอารมณ์และกิเลสทั้งหลาย ดังกล่าวมานั้น ซึ่งท่านก็จัด *นิรวรณ* นี้ไว้เป็น ๕ คือ

กามฉันท ความยินดีรักใคร่อยู่ในกาม คือรูปเสียงกลิ่นรสโณภูฏัพพะที่น่ารักใคร่พอใจทั้งหลาย

พยาบาท ความกระทบกระทั่งหงุดหงิดโกรธแค้นขัดเคือง ซึ่งพยาบาทในนิรวรณ ๕ นี้มีความหมายเพียงที่เป็นความโกรธขัดเคืองอยู่ในจิตใจ ยังไม่มุ่งร้ายออกไป อันเรียกว่า โทสะ ที่แปลว่าประทุษร้ายใจ คือประทุษร้ายใจตัวเอง ยังไม่คิดออกไปประทุษร้ายผู้อื่น นี่เป็นแค่นิรวรณ

ถิ่นมิถิระ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม
อุทธิจกุกุกุจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญ
ใจ และ

วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย
นิวรรณ์ทั้ง ๕ นี้กามฉันทก็จัดเข้าใน
กิเลสกองราคะ พยาบาทก็จัดเข้าใน
กิเลสกองโทสะ ส่วนอีก ๓ ข้อจัด
เข้าในกิเลสกองโมหะ แต่พระอาจารย์
ท่านอธิบายว่า สำหรับกุกุกุจะ ความ
รำคาญใจจัดเข้าในกิเลสกองโทสะ เป็น
ปริยฐานะ คือกิเลสที่กลุ่มรุมจิตใจ
อันหมายความว่าทำจิตใจให้ลัดกลุ่ม
วุ่นวายไม่สงบ เพราะฉะนั้น จิตจึงเป็น
จิตที่ไม่บริสุทธิ์คือไม่เป็นวิสุทธิ ไม่สงบ
คือไม่เป็นสมณะ และไม่ตั้งมั่นคือไม่
เป็นสมาธิ อันหมายความว่าไม่ตั้งมั่น
อยู่ในอารมณ์อันเดียวอันเป็นอารมณ์
ที่ดี

เพราะฉะนั้น เมื่อจิตเป็นดังนี้ การ
ที่จะรักษาศีลให้บริสุทธิ์ก็ยาก เพราะ
ว่าเมื่อจิตไม่บริสุทธิ์ไม่ตั้งมั่นไม่สงบ
ดังนี้ จึงง่ายที่จะก่อเจตนาคือ ความ
จงใจประกอบกรรมทางกายทางวาจา
ทางใจ อันเป็นกายกรรมวจีกรรม
มโนกรรมฝ่ายอกุศล ก็ทำให้ศีลไม่
บริสุทธิ์ ทำให้ศีลเป็นท่อนเป็นช่อง
ต่างพร้อยไม่เป็นไท เพราะยังเป็น
ทาสของกิเลส และวิญญูชนยังไม่
สรรเสริญ เพราะยังถูกกิเลสลุ่มคล้ำ
จับต้องและไม่เป็นไปเพื่อสมาธิได้

ฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติ
ทำจิตให้บริสุทธิ์ ตั้งต้นแต่ทำจิตให้
สงบเป็นปกติ เพื่อให้ศีลนั้นเป็นศีลที่
สนับสนุนสมาธิ ที่เรียกว่าเป็นไปเพื่อ
สมาธิดังกล่าวมาแล้ว ให้ศีลเป็นพื้นฐาน
ของสมาธิ และปฏิบัติทำจิตให้เป็น
สมาธิด้วยวิธีที่เป็นสมถกรรมฐานหรือ
กรรมฐานที่ทำจิตให้สงบ

อัน **กรรมฐาน** นั้นแปลว่าที่ตั้งของ
การงาน เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะ
ต้องทราบกรรมฐานอันเป็นที่ตั้งของ
การงาน คือการงานอันได้แก่การทำจิต
ให้สงบให้บริสุทธิ์ซึ่งเป็นการงานทาง
จิตใจ การปฏิบัติทำจิตให้สงบก็เป็น
การงานทางจิตใจอย่างหนึ่ง เมื่อเป็น
การงานก็จะต้องมีการตั้งการงานขึ้นมา
คือว่าจับกระทำจับปฏิบัติ ความจับ
กระทำปฏิบัตินั้นเรียกว่า**วิริยารัมภะ**
เริ่มความเพียร โดยที่ศึกษาให้รู้จัก
กรรมฐานอันเป็นที่ตั้งของการงานทาง
จิตนี้ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้
และก็นำมาปฏิบัติคือทำจิตให้ตั้งอยู่ใน
กรรมฐานข้อนั้น ๆ การที่นำจิตมาตั้ง
ไว้ในกรรมฐานข้อนั้น ๆ นี้แหละเรียก
ว่า **ทำกรรมฐาน** เมื่อเป็นสมถกรรมฐาน
ก็คือว่าทำสมถกรรมฐานหรือปฏิบัติใน
สมถกรรมฐาน

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงกรรมฐาน
ไว้ในที่ต่าง ๆ ซึ่งพระอาจารย์ผู้รวบรวม
เรียบเรียงวิสุทธิมรรคได้นำมาแสดงไว้

๔๐ ประการ ก็คือ กลิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ สัญญา ๑ คืออาหารแปดประการใน ความกำหนดหมายความว่าปฏิภูลใน อาหาร วัตถุประสงค์คือความพิจารณา กำหนด ๑ คือ จตุธาตววัตถานะ ความ กำหนดพิจารณาธาตุ ๔ และท่านแสดง ว่าคนเรานั้นจัดเป็น **จิตทางจิตใจ ๖** คำว่า จิต นั้นคู่กับคำว่า จริยา คำว่า **จริยา** แปลว่า ความประพฤติ เป็นคำที่เป็นกิริยาอาการ และถ้าเป็น บุคคลผู้ประพฤติเรียกว่า **จิต** คำว่า จิตจึงหมายถึงบุคคลผู้ประพฤติ และ เราเรียกกันในภาษาไทยว่า **จิต ๖** ก็คือบุคคลบ้นออกเป็น ๖ พวกตาม จริยาคือความประพฤติทางจิตใจของตน ๆ

จำพวกที่ ๑. **ราคจิต** คือคนที่ ประพฤติทางจิตใจด้วยอำนาจของราคะ คือความติดใจยินดีอยู่เป็นปกติ

๒. **โทสจิต** คือคนที่ประพฤติด้วย อำนาจของโทสะอยู่เป็นปกติ

๓. **โมหจิต** คือคนที่ประพฤติด้วย อำนาจของโมหะคือความหลงอยู่เป็น ปกติ

๔. **วิตกจิต** คือคนที่ประพฤติด้วย อำนาจของวิตกคือความคิดมากอยู่โดย ปกติ

๕. **สัทธาจิต** คือคนที่ประพฤติด้วย อำนาจของความเชื่ออยู่โดยปกติ และ

๖. **พุทธิจิต** คือคนที่ประพฤติด้วย อำนาจของความรู้ที่อยู่โดยปกติ

พระอาจารย์ได้แสดงว่าคนที่เป็น ราคจิตนั้นมักจะรักสวยรักงาม ท่าน แนะนำให้ปฏิบัติในกรรมฐาน ๑๑ ประการ คือ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑

คนโทสจิตมีปกติโกรธง่ายใจน้อย ท่านสอนให้ปฏิบัติในพรหมวิหาร ๔ และวัณณกลิณ กลิณที่เกี่ยวข้องสี่ ๔ รวมเป็น ๘

คนโมหจิตมีปกติหลงใหลง่าย และ คนที่เป็นวิตกจิตคือคนมีปกติคิดมาก เรื่องเล็กคิดเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องสั้นคิด เป็นเรื่องยาว ท่านสอนให้ทำอานาปานสติ

คนที่เป็นสัทธาจิตมักจะเชื่อง่าย ชอบที่จะใช้ศรัทธามากกว่าจะใช้ปัญญา ท่านสอนให้ปฏิบัติในอนุสสติ ๖ ข้างต้น

ส่วนคนที่เป็นพุทธิจิตมีปกติชอบใช้ ปัญญา ไม่ยอมที่จะเชื่ออะไรนอกจาก จะต้องรู้ ท่านสอนให้ปฏิบัติในมรณสติ ในอุปสมานุสสติ ในจตุธาตววัตถานะ และในอาหารแปดประการใน ความ กำหนดหมายพิจารณาให้เห็นปฏิภูลใน อาหาร

ส่วน กลิณที่เหลือกับอรุรูป ๔ ท่าน แสดงว่าอนุภูลแก่จิตทั้งสิ้น

ในที่นี้จะไม่อธิบายกรรมฐาน ๔๐ ประการและจิตทั้ง ๖ กับกรรมฐาน ที่เหมาะแก่จิตทั้ง ๖ ตามที่พระอาจารย์

ได้กล่าวอธิบายไว้ในวิสุทธิมรรค แต่ว่าจะกล่าวโดยสรุป

สำหรับในกรรมฐาน ๔๐ ประการนี้ไม่มีสติปัญญาทั้ง ๔ สำหรับในสติปัญญาทั้ง ๔ นั้น พระอาจารย์ได้แสดงบุคคลไว้ ๔ จำพวกคือ แบ่งว่าบุคคลเป็นจริตทั้ง ๔ อีกนัยหนึ่ง ที่เรียกว่าอีกนัยหนึ่งนั้นไม่ใช่หมายความว่า เป็นอีกจำพวกหนึ่งจากจริต ๖ ก็บุคคลที่เป็นประชาโลกหรือสัตว์โลกด้วยกันทั้งหมดนี้แหละ ท่านแสดงว่าเป็นจริต ๖ ไร้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งท่านแสดงไว้เป็น **จริต ๔** คือ **ตัณหาจริต** อย่างหยาบ **ตัณหาจริต** อย่างละเอียด **ทิวฐิจริต** อย่างหยาบ **ทิวฐิจริต** อย่างละเอียด

ตัณหาจริตอย่างหยาบ นั้น คือคนที่มีปกติติดอยู่ในกาย ชอบแต่งตัวให้งดงาม ชอบความงดงามของร่างกาย ท่านสอนให้ปฏิบัติในกายานุปัสสนาสติปัญญา

ตัณหาจริตอย่างละเอียด นั้น คือคนที่ติดเวทนา ไม่ค่อยจะติดร่างกายเท่าไร คือ ต้องการสุขเวทนาให้สบายก็แล้วกัน ร่างกายจะสวยงามไม่สวยงาม เครื่องแต่งกายจะสวยงามไม่สวยงามก็ไม่ใคร่จะว่า ต้องการให้อยู่อย่างสบาย ๆ ท่านสอนให้ปฏิบัติในเวทนานุปัสสนาสติปัญญา

ทิวฐิจริตอย่างหยาบ คือคนที่มีความเห็นผิด อันหมายความว่ามีความเห็นยังไม่บริสุทธิ์นั้นแหละ ยังติดโน้นติดนี้อยู่มาก มักจะเป็นคนที่ชอบเอาใจตนเองเป็นประมาณ ต้องการให้ถูกใจตนเอง และการถูกใจตนเองนั้นก็หมายความว่าถูกกับความเห็นความชอบใจของตนเองนั่นเอง อันนี้ก็เป็นทิวฐิอันหนึ่ง ก็ไม่ได้เป็นความเห็นผิดอะไรมากมาย เป็นความเห็นผิดชนิดที่เอาแต่ใจตนเอง ชอบที่จะทำตามความเห็นของตนเองตามความชอบใจของตนเองดังนี้ ท่านสอนให้ปฏิบัติในจิตตานุปัสสนาสติปัญญา

ทิวฐิจริตอย่างละเอียด ซึ่งยังมีความยึดถืออยู่ในตัวเราของเราเป็นต้น ท่านสอนให้ปฏิบัติในธรรมานุปัสสนาสติปัญญา

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าแม้สติปัญญาทั้ง ๔ นี้ก็เหมาะสำหรับทุก ๆ คนที่จะปฏิบัติและทุก ๆ คนนั้นอันที่จริงก็ต้องมีจริต ต้องเป็นจริตทั้ง ๔ นี้อยู่ด้วยกันน้อยหรือมาก บางทีก็ติดกาย บางทีก็ติดเวทนา บางทีก็ติดจิต บางทีก็ติดธรรมะคือเรื่องในจิต ซึ่งจะพูดง่าย ๆ สรุปเข้ามาอีกคือติดกายก็ชอบให้ร่างกายสวยงามก็แล้วกัน ติดเวทนาจึงคือว่าชอบสบาย ร่างกายจะสวยงามไม่สวยงามก็ไม่ว่าอะไร ให้สบายก็แล้วกัน ติดจิต

ก็คือทำให้ถูกใจก็แล้วกัน บางทีก็ไม่ทำ ให้ร่างกายสวยงามนัก บางทีก็ไม่ต้อง เป็นสุขนัก แต่ถูกใจชอบใจก็แล้วกัน ติดธรรมะก็คือติดเรื่องราวในจิตใจ เมื่อ เป็นเรื่องที่จิตชอบละก็เป็นอันว่าใช้ได้ เพราะฉะนั้น ก็ให้ปฏิบัติในสติปัฏฐาน ทั้ง ๔ นี้ สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ก็ใช้แทน กรรมฐานทั้ง ๔๐ ประการนั้นได้ด้วย

ทิวสุวิสุทธิ ความหมจดแห่งความเห็น วิสุทธิข้อที่ ๑ คือ สิวสุวิสุทธิ ความหมจดแห่งศีล ข้อที่ ๒ จิตตวิสุทธิ ความหมจดแห่งจิต ก็คือศีลและสมาธิ ข้อที่ ๑ คือศีลนั้นต้องมีเป็นภาคพื้น ข้อที่ ๒ คือสมาธิต้องมีเป็นบาทของ วิปัสสนา คือของปัญญา และตั้งแต่ข้อ ที่ ๓ ไปจนถึงข้อที่ ๗ เป็น *ตัวปัญญา* หรือเป็น *ตัววิปัสสนา* เพราะฉะนั้น การแสดงอธิบายวิปัสสนากรรมฐาน หรือปัญญาในไตรสิกขา จึงอธิบายได้ด้วยวิสุทธิตั้งแต่ข้อ ๓ จนถึงข้อ ๗ รวมเป็น ๕ ข้อ

ข้อที่ ๓ นี้เป็นตัววิปัสสนาข้อแรก คือจะต้องปฏิบัติทำทิวสุคือความเห็น ให้หมจดบริสุทธ์ก่อน อันทิวสุคือ ความเห็นนั้น สำหรับขั้นที่ทำให้บริสุทธ์ ในที่นี้ก็คือความเห็นในตัววิปัสสนา **ภูมิของวิปัสสนา** คำว่า ภูมิ นั้นเรา ใช้เรียกกันว่าภูมิชั้นหรือว่าภูมิแผ่นดิน ภูมิของวิปัสสนานั้นก็คืออารมณ์ของ

วิปัสสนา ที่ตั้งของวิปัสสนา ในการ ปฏิบัติวิปัสสนานั้น จะต้องได้วิปัสสนา กรรมฐาน อันเป็นที่ตั้งของวิปัสสนา เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา อันเรียกว่า **วิปัสสนาภูมิ** และวิปัสสนาภูมิในที่นี้ หมายถึงการปฏิบัติชำระทิวสุคือความเห็นเสียก่อน

อันการชำระทิวสุคือความเห็นเสีย ก่อนนั้น ก็จะต้องมีศีลมีสมาธิเป็นพื้นฐานเป็นบาทมาโดยลำดับ คือว่าศีล นั้นเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างหยาบ ราคะโทสะโมหะที่เป็นอย่างหยาบ อัน เป็นเหตุให้ละเมิดออกไปทางกายทาง วาจาทางใจ และก็จะต้องมีสมาธิสำหรับ ที่จะสงบหรือชำระกิเลสอย่างกลางคือ นิรวรณ ก็คือราคะโทสะโมหะซึ่งเป็นชั้น นิรวรณที่เกิดขึ้นในใจ เมื่อเป็นดังนี้จิต ก็สงบตั้งมั่นลงได้ ก็ย่อมจิตที่เป็น สมาธิอันมีศีลเป็นพื้นฐานนี้ซึ่งเป็นจิต ที่สงบ มากำหนดพิจารณาอัฐภาพนี้ คือความเป็นอัฐตาตัวตนนี้ ว่าอัฐภาพ นี้คือความเป็นอัฐตาตัวตนนี้ เป็น **อัฐตสัจญญา** ความสำคัญหมายความว่าตัวตน เป็น **สัจตสัจญญา** ความสำคัญหมายความว่า เป็นสัตว์บุคคล อัฐตสัจญญากับสัจต- สัจญญา นี้ กล่าวรวมกันในภาษาไทย อย่างง่าย ๆ ก็คือความเป็นสัตว์บุคคล ตัวตนเราเขา ความสำคัญหมายความว่า เป็น สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

อันความสำคัญหมายว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา นี้เกิดขึ้นที่ไหน ก็เกิดขึ้นที่กองทั้ง ๕ ที่พระพุทธรเจ้าตรัสเรียกว่า **ขันธ ๕** คือรูปขันธ กองรูป เวทนาขันธ กองเวทนา สัญญาขันธ กองสัญญา สังขารขันธ กองสังขาร วิญญาณขันธ กองวิญญาณ เพราะเหตุที่มีความยึดถืออยู่ในขันธ ๕ นี้ว่า *เอตัมม* นี้เป็นของเรา *เอโสหสมฺสมิ* เราเป็นนี้ *เอโส เม อตฺตา* นี้เป็นอัตตาตัวตนของเรา หรือกล่าวสั้นว่าเป็นตัวเราของเรา เพราะฉะนั้น ขันธ ๕ จึงชื่อว่า **อุปาทานขันธ** แปลว่าขันธเป็นที่ยึดถือ ดังกล่าว ฉะนั้น อัตภาพนี้ก็คือตัวอัตตสัญญา สัตตสัญญา ซึ่งตั้งขึ้นที่ขันธ ๕ นี้ อันเป็นที่ยึดถือว่าตัวเราของเรา จึงเรียกว่าอุปาทานขันธ

เพราะฉะนั้น จึงกำหนดพิจารณาให้รู้จักขันธ ๕ ว่ารูปเป็นอย่างนี้ ก็คือเป็นมหาภูตรูป รูปที่เป็นใหญ่ อันได้แก่ธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เรียกว่ามหาภูตรูป และอุปาทายรูป รูปอาศัย ก็คืออาศัยซึ่งมหาภูตรูปนั้นอยู่ เป็นต้นว่าประสาททั้ง ๕ จักขุประสาท โสตประสาท ฉานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท วิสัยคือสิ่งที่ต่อกันกับประสาททั้ง ๕ นั้นก็คือรูป เสียง กลิ่น รส โสภณวัตถุที่กายถูกต้อง ดังนี้เป็นต้น ก็เป็นกองหนึ่งเรียกว่ารูปขันธ กองรูป

เวทนาเป็นอย่างนี้ คือความรู้เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่า เวทนาขันธ กองเวทนา

สัญญาเป็นอย่างนี้ คือความจำหมายต่าง ๆ จำรูปจำเสียงจำกลิ่นจำรสจำโณภุสัพพะจำเรื่องราวทั้งหลาย ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าสัญญาขันธ กองสัญญา

สังขารเป็นอย่างนี้ คือความปรุงคิดหรือความคิดปรุงต่าง ๆ คิดปรุงรูป คิดปรุงเสียง คิดปรุงกลิ่น คิดปรุงรส คิดปรุงโณภุสัพพะ คิดปรุงเรื่องราวต่าง ๆ ก็รวมเป็น กองหนึ่งเรียกว่าสังขารขันธ กองสังขาร

วิญญาณเป็นอย่างนี้ คือว่ารู้เห็น คือรูปร่างทางตาที่เรียกว่าเห็น รู้เสียงทางหูที่เรียกว่าได้ยินหรือได้ฟัง ทราบกลิ่นทางจมูก ทราบรสทางลิ้น ทราบสิ่งถูกต้องทางกาย และรู้เรื่องที่เกิดที่นึกทางมโนคือใจ ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าวิญญาณขันธ กองวิญญาณ

เรียกว่า รูป ก็เพราะเป็นสิ่งที่ต้องชำระหลุดโรยไป และอีก ๔ กองนั้นรวมเรียกว่า นาม ก็เพราะเป็นสิ่งที่นุ่มไปของจิตเพื่อรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เพราะว่าจิตที่นุ่มออกมารับอารมณ์นั้นก็คือรับรู้นั่นเอง เป็นเวทณาก็เป็นรู้อย่างหนึ่ง คือว่ารู้

เป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ก็ไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นสัญญาที่รู้อย่างหนึ่งคือ รู้จำหมาย เป็นสังขารที่รู้อย่างหนึ่งคือ รู้คิดปรุงหรือปรุงคิด เป็นวิญญาณที่รู้อย่างหนึ่งคือรู้ที่เรียกว่าเห็นที่เรียกว่าได้ยิน เป็นต้น จึงเรียกว่า นาม

ดูให้รู้จักว่ารูปเป็นอย่างไร เวทนาเป็นอย่างไร สัญญาเป็นอย่างไร สังขารเป็นอย่างไร วิญญาณเป็นอย่างไร รวมเข้าก็คือว่ารูปเป็นอย่างไร นามเป็นอย่างไร ดูให้รู้จัก

และก็ดูให้รู้จักสืบไปถึง *อายตนะ ๖* ก็คืออายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ที่ต่อกัน ว่าตาเป็นอย่างไร รูปเป็นอย่างไร หูเป็นอย่างไร เสียงเป็นอย่างไร จมูกเป็นอย่างไร กลิ่นเป็นอย่างไร ลิ้นเป็นอย่างไร รสเป็นอย่างไร กายเป็นอย่างไร โผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องเป็นอย่างไร มโนคือใจเป็นอย่างไร ธรรมะคือเรื่องราวเป็นอย่างไร อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ก็เป็น ๑๒

ต่อจากนี้ก็ดูให้รู้จัก *ธาตุทั้ง ๑๘* ธาตุทั้ง ๑๘ นั้นก็คือ จักขุ ตา รูป และจักขุวิญญาณ โสตะ หู เสียง และโสตวิญญาณ ชานะ จมูก กลิ่น และชานวิญญาณ ชิวหา ลิ้น รส และชิวหาวิญญาณ กาย โผฏฐัพพะ และกายวิญญาณ มโน ใจ ธรรมะเรื่องราว

และมโนวิญญาณ ๖ กับ ๓ ก็เป็น ๑๘ เรียกว่าธาตุ ๑๘ ที่เรียกว่าธาตุ ๑๘ นั้นก็โดยอธิบายว่า ทั้งหมดนี้ทรงหรือดำรงภาวะของตนอยู่ตามประเภท เช่น จักขุคือตา ก็ทรงภาวะเป็นตาดำรงภาวะเป็นตาอยู่ รูปก็เช่นเดียวกัน จักขุ-วิญญาณก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นจึงมีจักขุคือตา มีรูปและมีจักขุวิญญาณ ถ้าหากว่าไม่มีความทรงภาวะของตนอยู่แล้ว ก็จะไม่ปรากฏว่ามีจักขุคือตา ไม่ปรากฏว่ามีรูปและมีจักขุวิญญาณ

ฉะนั้น จึงเรียกว่าธาตุ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ แต่ไม่ใช่หมายความว่าทรงอยู่ หรือดำรงอยู่ตลอดไป หมายความว่าทรงอยู่ดำรงอยู่ในขณะที่ตั้งอยู่ เพราะว่าทั้งหมดนี้ก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น หรือเรียกว่าสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง ซึ่งมีลักษณะ ๓ คือมีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความตั้งอยู่ปรากฏ และเมื่อตั้งอยู่ก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ เพราะฉะนั้น ลักษณะที่ ๒ คือความตั้งอยู่ปรากฏนั้นก็เพราะมีความเป็นธาตุคือยังตั้งอยู่ได้ แม้ว่าจะตั้งอยู่แล้วก็ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม แล้วในที่สุดก็ต้องแตกสลายไปก็ตาม แต่ก็ยังมีภาวะที่ตั้งอยู่ ตรงนี้แหละที่มีความเป็นธาตุ จึงรู้ว่าธาตุ ๑๘

และต่อจากนี้ก็เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร ความที่มากำหนดดูให้รู้จัก ชั้นที่ ๕ ย่อเป็นนามรูป และอายตนะ ๑๒ กับธาตุ ๑๘ ดังนี้ เรียกว่า เป็น **วิปัสสนาภูมิ** คือเป็นภูมิของ วิปัสสนา และกำหนดให้รู้จักว่าทั้งหมด นี้เป็น **สภาวะธรรม**

สภาวะธรรมนั้นแปลว่าธรรมที่มีภาวะ ของตนเอง ที่เรียกว่ามีภาวะของตนเอง นั่นก็คือว่ามีความเกิดขึ้น มีความตั้ง อยู่ และเมื่อตั้งอยู่ก็มีความแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไปของตนเอง คือมีลักษณะ ของตนเองดังที่กล่าวมาแล้วทั้ง ๓ นั้น และคำที่ว่าของตนเองนี้ก็ไม่ใช่หมายความว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย แต่ว่ามีเหตุ มีปัจจัยซึ่งจะกล่าวในข้อต่อไป สำหรับ ในข้อนี้ยังไม่กล่าวถึงเหตุถึงปัจจัย ก็ เพราะเหตุและปัจจัยนั่นเองจึงทำให้มี ความเกิดขึ้นปรากฏเป็นต้นดังที่กล่าว มาแล้ว และเหตุปัจจัยนี้ก็ก็เป็นเหตุปัจจัย ที่เนื่องกับสัตว์บุคคลไม่ใช่ว่าไม่เนื่อง กับสัตว์บุคคล แต่ความที่มีสัตว์บุคคล มาเนื่องนี้ ก็มาเนื่องตามความเป็นไป ที่เรียกว่าสภาพภาวะของตนนั้น คือ ต้องมาเข้าในวงของเหตุผลที่เป็นตัว สภาพคือตัวภาวะของคนมาเข้าวงจร หรือวงกลมหรือเข้าทางของเหตุผลที่เป็น ภาวะของตน เอาแต่เพียงว่าความ เกิดขึ้นของชั้นอายตนะธาตุดังกล่าวนี้

แม้ว่าจะมีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด ก็ ยังต้องประกอบกับเหตุปัจจัยอื่น ๆ เข้า มาอีก เช่นว่าจะต้องมีสัตว์ที่เรียกว่า คันธัพพะ เข้ามาถือปฏิสนธิ โดยที่สัตว์ ผู้มาถือปฏิสนธินั้นยังมีกิเลสและมีกรรม ซึ่งเป็นวิญญูะ มีกรรมเป็นชนกกรรม กรรมที่ทำให้เกิด จึงมาถือปฏิสนธิเกิด ขึ้นในครรภ์ของมารดา และก็มีความ ก่อกำเนิดขึ้นมาไปตามภาวะของตน

ฉะนั้น คำว่าสภาพตามภาวะของตน นั้น จึงหมายความว่า ตามเหตุปัจจัย ของตนเอง เหมือนอย่างต้นไม้ที่บังเกิด ขึ้น คนอาจจะเป็นผู้ปลูกคือปลูกเพาะ เมล็ดหรือว่าคนเอามาปลูกรดน้ำพรวน ดินให้ปุ๋ยเป็นต้น แต่ว่าความแตกออก ของเมล็ดเป็นหน่อหรือว่าเป็นต้นโดย ลำดับนั้นต้นไม้แตกเป็นหน่อจนถึง เป็นต้นตามภาวะของตนเองหรือของ ต้นไม้มันนั่นเอง คนคอยแต่เพียงรดน้ำ เป็นต้น คอยบำรุงเท่านั้น แต่ความเกิด ของต้นไม้มันเป็นไปตามสภาพตาม ภาวะของตน หมายความว่าตามเหตุ ปัจจัยของต้นไม้มันนั่นเอง ดังนี้เรียกว่า สภาพ

และความเป็นสภาพนี้ก็ไม่ได้หยุด เพียงความเกิดขึ้นปรากฏเท่านั้น ยังมี ความตั้งอยู่ปรากฏและเมื่อตั้งอยู่ก็ยังมี ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็น อย่างอื่นปรากฏอีก ดังนี้ก็เป็นไปตาม

สภาพคือภาวะของตน คนเราจะไปฝัน สภาพของขันธอายตนะธาตุไม่ได้ คือจะไปฝันให้เป็นไปตามที่พอใจไม่ได้ ขันธอายตนะธาตุเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว ก็เติบโตใหญ่ขึ้น เรียกว่าเจริญขึ้นมา เมื่อเรียกตามถ้อยคำธรรมดาของร่างกายก็เรียกว่าเป็นเด็กเล็กเป็นเด็กใหญ่เป็นหนุ่มเป็นสาวเป็นผู้ใหญ่ แล้วก็แก่งไปหง่อมลงไป แล้วก็แตกสลายในที่สุด นี่เป็นสภาพคือเป็นไปตามภาวะของตนเองทั้งนั้น ที่เราเรียกว่า **คติริธรรมดา** อันนี้แหละคือ **ตัวสภาพ** จะไปฝันก็ไม่ได้ ดังที่ทุกคนก็ชอบที่จะอยู่ในความเจริญ ที่เป็นหนุ่มเป็นสาวเป็นผู้ใหญ่ มีกำลังแข็งแรง ไม่ต้องการที่จะแก่ที่จะหง่อมที่จะแตกสลาย แต่ว่าก็แก้ไขห้ามไม่ได้ ก็ต้องเป็นไปตามสภาพ และความเป็นไปตามสภาพ ดังนี้ตั้งแต่เกิด ความเกิดขึ้นปรากฏ ความตั้งอยู่ปรากฏ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ คือปรากฏให้กำหนดรู้ได้ ให้เห็นให้สัมผัส ได้ว่าเป็นอย่างนั้นให้รู้ได้

และความที่ปรากฏเกิด ตั้งอยู่ และแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปนี้ ก็มีลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้น แต่ว่าเมื่อรวมขึ้นโดยทั่วไปแล้ว คือดูที่ตรงกันหมดของสิ่งที่ เป็นสังขารที่ปรุงแต่งทั้งหมดแล้ว ก็รวมเข้ามาได้เป็นลักษณะ ๓ อันเรียก

ว่า **สามัญลักษณ์** ลักษณะที่ทั่วไปของสังขารทั้งปวง ก็คืออนิจลักษณ์ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ทุกขลักษณ์ ลักษณะที่เป็นทุกข์ อนัตตลักษณ์ ลักษณะที่เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ซึ่งอันนี้ก็ได้เคยอธิบายมาบ้างแล้ว ก็จะไม่พูดไม่อธิบายในสามัญลักษณ์นี้

พิจารณาให้รู้จักสามัญลักษณ์ คือลักษณะที่ตรงกันหมดเหมือนกันหมดของสิ่งที่ เป็นสังขารทุกอย่าง ให้รู้จักส่วนลักษณะที่แตกต่างกันไปในั้น ก็อาจจะมีที่แตกต่างกันไปเป็นอย่างโน้นเป็นอย่างนี้ เช่นว่าขันธ ๕ ย่อเป็นนามรูปอายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ มีความเกิดปรากฏ ความตั้งอยู่ปรากฏ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ ที่ลักษณะแตกต่างกันไปก็มีมาก เช่นว่า โดยรูป ก็อาจจะมีบางคนเตี้ย บางคนสูง บางคนปานกลาง บางคนผิวดำ บางคนผิวขาว อะไรเหล่านี้ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ก็เหมือนกัน ก็ต่างกัน อย่างนั้นบ้าง ต่างกันอย่างนี้บ้าง ตามลักษณะเฉพาะตัว ๆ ไป แต่ว่าก็รวมกันได้ว่า ทุก ๆ ขันธ ๕ ทุก ๆ อายตนะ ๑๒ ทุก ๆ ธาตุ ๑๘ นั้น ย่อมไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เป็นอนัตตามิใช่ตัวตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ เป็นแต่เพียงยึดถือว่าเป็นตัวเรา

ของเรา ดังที่ได้อธิบายแล้วข้างต้น ว่าอุปาทานขันธหรือสัตตสังขยานั้น เท่านั้น แต่อันที่จริงนั้นไม่มีตัวเราของเราที่แท้จริงอะไรเลย บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ทั้งนั้น ต้องเป็นไปตามสภาพดังที่กล่าวมาแล้ว

ผู้ทำวิปัสสนานั้นเมื่อได้มีศีลและได้ทำสมาธิให้ใจสงบแล้วก็มาจับพิจารณาชำระทิฏฐิคือความเห็น ความเห็นที่ยังยึดถืออยู่ในตัวตนของเรานี้ โดยกำหนดดูให้รู้จัก

ประการที่ ๑ ก็คือ *ให้รู้จักขันธ ๕* ย่อเป็นนามรูป อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อันเรียกว่าวิปัสสนาภูมิ ให้รู้จักสภาพของสิ่งเหล่านี้ตามที่กล่าวมาแล้ว ว่าต้องเป็นไปตามสภาพคือภาวะเหตุปัจจัยของตัวเอง ตั้งแต่ความเกิดปรากฏ ตั้งแต่ความตั้งอยู่ปรากฏ ตั้งแต่เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ปรากฏดังที่กล่าวมาแล้ว ให้รู้จักสภาพว่าสิ่งเหล่านี้เป็นไปตามสภาพคือภาวะเหตุผลของตนเองของแต่ละสิ่งเหล่านี้ และความปรากฏนั้นย่อมให้เห็นได้ให้สัมผัสได้เป็นต้น ให้กำหนดพิจารณาให้รู้ได้ โดยที่ต้องมีลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมาย ซึ่งลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมายนั้นปรากฏ ความปรากฏนั้นปรากฏโดยที่มีลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมาย ถ้าไม่มีลักษณะเป็น

เครื่องกำหนดหมายแล้ว ก็ปรากฏให้รู้ไม่ได้ให้พิจารณาไม่ได้ ที่ปรากฏคือปรากฏให้รู้ได้พิจารณาได้ ซึ่งรวมเข้ามาแล้วก็คือว่าในไตรลักษณ์ ลักษณะคือเครื่องกำหนดหมาย กำหนดให้รู้ได้พิจารณาได้ว่าไม่เที่ยงอย่างนี้ เป็นทุกข์อย่างนี้ เป็นอนัตตาอย่างนี้ ถ้าไม่ปรากฏก็พิจารณาให้รู้ไม่ได้ นี่ปรากฏเหมือนอย่างว่าจะร้องบอกด้วยซ้ำว่าฉันไม่เที่ยงนะ ฉันเป็นทุกข์นะ ฉันเป็นอนัตตานะ อย่ามายึดถือ เมื่อพิจารณาให้ดีแล้วก็คล้าย ๆ กับว่าขันธ ๕ ที่ย่อเป็นรูปนาม อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ จะตะโกนบอกอยู่ตลอดเวลาว่าอย่ามายึดถือ อันที่จริงนั้นข้าพเจ้าไม่เที่ยง ข้าพเจ้าเป็นทุกข์ ข้าพเจ้าเป็นอนัตตา

ประการที่ ๒ ก็ *ให้รู้จักสภาพ*

ประการที่ ๓ ก็คือ *ให้รู้จักสามัญญลักษณะ*

รวมเป็น ๓ ประการ ประการที่ ๑ ให้รู้จักตัวขันธ ๕ ย่อเป็นนามรูป อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ประการที่ ๒ ให้รู้จักสภาพของสิ่งเหล่านี้ และประการที่ ๓ ให้รู้จักสามัญญลักษณะของสิ่งเหล่านี้ การปฏิบัติดังนี้เป็นการปฏิบัติทำทิฏฐิความเห็นให้หมดจดให้หมดจดจากความยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา และเมื่อพิจารณาไปจนรู้จักทั้ง ๓ ประการนี้ ก็ย่อมจะได้ทิฏฐิวินิวิสุทธิ

คือความหมัดจดแห่งความเห็น อันเป็นวิสุทธิข้อที่ ๓ อันนับว่าเป็นวิปัสสนาข้อที่ ๒

กัังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัยเมื่อได้เริ่มปฏิบัติทำวิปัสสนากรรมฐานชำระทิฏฐิคือความเห็นให้บริสุทธิ์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็ถึงขั้นที่ปฏิบัติชำระความสงสัยที่เกิดขึ้น เพราะว่าย่อมจะมีความสงสัยถึงตัวเราในอดีตบ้าง ในอนาคตบ้าง ในปัจจุบันบ้าง เพราะว่าเมื่อยังมี **อัตตสัญญา** ความสำคัญหมายว่าตัวเราของเรา **สัตตสัญญา** ความสำคัญหมายว่าสัตว์ ดังที่จะเรียกรวมกันว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เมื่อยังมีความสำคัญหมายอยู่ ว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขายังเกิดขึ้น เพราะความยึดถือในขันธอายตนะธาตุดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็ย่อมจะมีกัังขาคือความสงสัยเกี่ยวแก่ตัวเราของเราในกาลทั้ง ๓ นั้น และแม้ว่าจะชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ได้ ด้วยกำหนดพิจารณาให้พบขันธอายตนะธาตุ อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าตัวเราของเรานั้น กำหนดให้รู้จักหน้าตาของขันธอายตนะธาตุ และกำหนดให้รู้จักสภาพคือภาวะความเป็นของขันธอายตนะธาตุนั้น ที่มีที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตนดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าเกิดขึ้นตั้งอยู่และ

เสื่อมดับไป ซึ่งความเกิดขึ้นตั้งอยู่และเสื่อมดับไปนั้นก็เป็นที่ไปตามเหตุปัจจัยของขันธอายตนะธาตุนั้นเอง ปรากฏอยู่

ตามที่กล่าวมานี้ก็กล่าวตามพระบาลีที่ตรัสไว้ว่า **อุปปาโท ปญญาติ** ความเกิดขึ้นปรากฏ **วโย ปญญาติ** ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ **จิตตสส อภยถตตํ ปญญาติ** เมื่อยังตั้งอยู่ก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ ตามพระพุทธานุญาตที่ตรัสเรียกเอาชื่อเสื่อมดับไปเป็นข้อที่ ๒ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นข้อที่ ๓ แต่ว่าที่อธิบายนั้นจับตามลำดับเพื่อให้เข้าใจง่าย คือว่าความเกิดขึ้นปรากฏ ความตั้งอยู่ก็ปรากฏ และความที่เปลี่ยนแปลงเสื่อมสิ้นไปในที่สุดก็ปรากฏ เอาความตั้งอยู่มาไว้เป็นที่ ๒ เอาความที่เสื่อมสิ้นไปมาเป็นข้อที่ ๓ ก็มีความเป็นอันเดียวกันกับพระพุทธานุญาตนี้ **เป็นสภาพของขันธอายตนะธาตุ** คือความมีความเป็นที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตนเอง และที่กำหนดให้รู้จักสามัญลักษณะ คือลักษณะเครื่องกำหนดที่ทั่วไปของขันธอายตนะธาตุนั้นก็คือปรากฏทั้ง ๓ นั้นนั่นเอง เมื่อรวมเข้าแล้วก็มีลักษณะทั่วไป ก็คือ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ลักษณะที่เป็นทุกข์ ลักษณะที่เป็นอนัตตา กำหนดให้รู้จักไตรลักษณ์ ดังนี้เป็นวิธีชำระทิฏฐิความเห็นให้บริสุทธิ์

แต่ว่าในขั้นนี้ก็ยังไม่สามารถจะอุปาทานไม่ได้ เพราะฉะนั้น ก็ย่อมจะมีความสงสัยอยู่ เกี่ยวกับตัวเราของเราที่ฝังลึกอยู่ในกาล ทั้ง ๓ ตัวเราของเราที่แต่ละเป็นที่ตั้ง ของ *กัมมา* คือความสงสัยอย่างยิ่ง และ วิจิกิจฉาในนิวรรณ์ ๕ ก็มีตัวเราของเรา นี้แหละ เป็นที่ตั้งของวิจิกิจฉาเป็น อย่างยิ่ง เช่นเดียวกับเป็นมูลฐานของ วิจิกิจฉาทังปวง

อันความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเรา ในกาลทั้ง ๓ นั้นก็คือ *ความสงสัยที่ปรารภกาลที่เป็นอดีต* คือล่วงไปแล้ว ว่าตัวเราได้มีแล้วได้เป็นแล้วในอดีตหรือไม่หนอ ตัวเราได้มีแล้วไม่ได้เป็นแล้ว ในอดีตหรือหนอ ตัวเราได้มีได้เป็นอะไร แล้วในอดีตหรือหนอ ตัวเราได้มีได้เป็น อย่างไรแล้วในอดีตหรือหนอ ตัวเราได้ เป็นอะไรแล้วจึงได้เป็นอะไรอีกต่อไป ในอดีตหรือหนอดังนี้ นี้เป็นกัมมาความ สงสัยในอดีตหรือปรารภส่วนที่เป็นอดีต สรุปรุเข้าแล้วก็ เป็น ๕ ประการ

ส่วน *ความสงสัยที่ปรารภอนาคต* กาลข้างหน้าที่ยังไม่มาถึง รวมเข้าแล้ว ก็ได้แก่ความสงสัยว่า เราจักมีจักเป็น ต่อไปในอนาคตหรือหนอ เราจักไม่มี ไม่เป็นในอนาคตหรือหนอ เราจักเป็น อะไรหรือหนอในอนาคต เราจักเป็น อย่างไม่หรือหนอในอนาคต เราจักเป็น

อะไรแล้วจึงจะเป็นอะไรต่อไปในอนาคต หรือหนอ

ส่วน *ความสงสัยที่ปรารภปัจจุบัน* รวมเข้าก็คือ เดียวนี้เรามีเราเป็นอยู่ หรือหนอ เดียวนี้เราไม่มีไม่เป็นอยู่หรือ หนอ เดียวนี้เราเป็นอะไรหรือหนอ เดียวนี้เราเป็นอย่างไรอยู่หรือหนอ เดียว นี้สัตว์นี้คือตัวเรานี้มาจากไหนหรือหนอ เดียวนี้สัตว์นี้คือตัวเราจักไปในที่ไหน ต่อไปหรือหนอ ดังนี้ รวมเข้าก็เป็น ๖ ประการ เหล่านี้เป็นความสงสัย เกี่ยวกับตัวเราของเรา

เพราะฉะนั้น เมื่อชำระปฏิญญีคือความ เห็นให้บริสุทธิ์ดังกล่าวมาแล้ว เมื่อ *อตตสัญญา สัตตสัญญา* ความสำคัญ หมายว่าตัวเราของเราสงบลงไปได้ ปรากฏ เป็นขันธอายตนะธาตุขึ้นมาแทน แม้ว่า จะได้พิจารณาให้รู้จักสภาพคือความ เป็นไปของขันธอายตนะธาตุตามเหตุ บัจจัยของตนคือเกิดขึ้นตั้งอยู่เสื่อมดับ ไปดังกล่าวนั้น และรวมเข้ามาให้รู้จัก สามีญลักษณะคือลักษณะที่ทั่วไปของ ขันธอายตนะธาตุ แม้อย่างนั้นก็ย่อม จะมีความสงสัยว่าขันธอายตนะธาตุนี้ มาจากไหน ปรารภกาลทั้ง ๓ ได้เช่น เดียวกัน ในอดีตขันธอายตนะธาตุได้ มีหรือไม่มี ในปัจจุบันขันธอายตนะธาตุ มีอยู่หรือไม่มี ในอนาคตขันธอายตนะ ธาตุมีอยู่หรือไม่มี และถ้ามีอยู่ก็มาจาก

ไหน เหมือนอย่างว่ามองเห็นเด็กที่เขา
มาวางทิ้งเอาไว้ที่หน้าบ้านของตน หรือ
ที่ถนนหน้าบ้าน ก็ย่อมจะต้องมีความ
สงสัยว่าเด็กคนนี้ลูกใคร ใครเอามาทิ้ง
ไว้ ฉันทใดก็ดี เมื่อพิจารณากำหนดแม้ว่า
เห็นชั้นร่ายตนะธาตุว่าเป็นอย่างไร ๆ
เห็นหน้าตาของชั้นร่ายตนะธาตุ แต่
ก็ย่อมจะมีความสงสัยได้ว่าชั้นร่ายตนะ
ธาตุนี้มาจากไหน ทั้งในอดีตทั้งในปัจจุบัน
และต่อไปในอนาคต

เพราะฉะนั้น ทางพระพุทธศาสนา
และโดยเฉพาะในข้อปฏิบัติวิธีทำ
วิปัสสนาถัดจากชำระความเห็นให้
บริสุทธิ์ดังกล่าวมานั้น จึงได้สอนให้
พิจารณาจับเหตุปัจจัยของนามรูป ก็
ชั้น ๕ นั้นแหละ ก็คือชั้นร่ายตนะ
ธาตุดังกล่าวมานั้น ยกเอาชั้น ๕ ที่
ย่อเป็นนามรูปขึ้นเป็นที่ตั้ง จับเหตุปัจจัย
ของนามรูป และก็ได้แสดงเหตุปัจจัย
ของนามรูปไว้ สำหรับผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนา
ธุระจะพึงจับขึ้นพิจารณา คือให้รู้จัก

สามัญปัจจัย คือเหตุปัจจัยที่ทั่วไป
ของนามรูปทั้ง ๒ อย่างหรือของชั้น
๕ ทั้งหมด ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัส
แสดงไว้ว่า อวิชชา ตัณหา อุปาทาน
และกรรม เป็น **สามัญปัจจัยแห่ง
นามรูป** อวิชชาก็คือ ความไม่รู้ใน
สัจจะที่เป็นตัวความจริง ความไม่รู้ใน
สัจจะที่เป็นตัวความจริงก็คือไม่รู้ใน

อริยสัจจ์ ตัณหาก็คือความดิ้นรนทะยาน
อยาก อุปาทานก็คือความยึดถือ กรรม
ก็คือการงานที่บุคคลกระทำทางกาย
ทางวาจาทางใจ เป็นกรรมที่ดีก็มี เป็น
กรรมที่ชั่วก็มี เป็นกรรมที่เป็นกลาง ๆ
ก็มี อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม
ทั้ง ๔ นี้เป็น **สามัญปัจจัยแห่งนามรูป**
และได้สอนให้รู้จัก

วิสามัญปัจจัย คือเหตุปัจจัยที่ไม่
เป็นสามัญคือทั่วไปแก่นามรูปเหมือน
กันทั้งหมด แต่ว่าเป็นเหตุปัจจัยจำเพาะ
ของแต่ละข้อในชั้น ๕ หรือย่อเป็น
นามรูป ก็คือให้รู้จักว่าอาหารที่บริโภค
เข้าไปเป็น **วิสามัญปัจจัยแห่งรูป** อาหาร
ที่บริโภคเข้าไปนั้นก็เช่นข้าวสุกและ
อาหารทั้งปวงสำหรับที่จะทะนุบำรุง
รูปกาย รวมเข้าก็คือว่าธาตุดินธาตุน้ำ
ธาตุไฟธาตูลมนั่นเอง เป็นอาหารที่
บุคคลบริโภคเข้าไปสำหรับทะนุบำรุง
รูปกาย เพราะว่ารูปกายนี้ก็ประกอบ
ขึ้นด้วยธาตุน้ำลมไฟ ธาตุน้ำลม
ไฟที่ประกอบเข้าเป็นรูปกายนี้ก็สิ้นไป
เสื่อมไปอยู่ตลอดเวลา จึงต้องมีอาหาร
คือธาตุน้ำไฟลมใหม่เข้าไปทะนุบำรุง
เพิ่มเติมเอาไว้ รูปกายนี้จึงดำรงอยู่ได้
เพราะฉะนั้น ในข้อนี้ดูเข้ามาสัก
หน่อยก็จะเห็นได้ว่าเป็นสภาวะธรรม
อย่างไร เป็นสามัญลักษณะอย่างไร
ซึ่งเป็นอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก

ที่เป็นไปตามสภาพหรือที่เป็น **ตัวสภาพ** คือความมีความเป็นที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตนนั้น ก็ได้กล่าวมาแล้ว เกิดขึ้นตั้งอยู่และแปรปรวนเปลี่ยนแปลงดับไป นี่เป็น **ตัวสภาวะธรรม** และก็เป็นไปตามสภาวะธรรมดังนี้

ธาตุทั้งหลายที่มาประกอบเข้าเป็นรูปกายอันนี้ก็เกิดขึ้นตั้งอยู่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงดับไปอยู่ทุกขณะจิต จึงต้องการอาหารเข้าไปบำรุงเพิ่มเติมอยู่ทุกขณะเช่นเดียวกัน จะเห็นได้ชัดก็คือว่าทุกคนต้องบริโภคลมอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก คือต้องหายใจเข้าหายใจออกกันอยู่ทุกขณะ หยุดไม่ได้ เพราะว่าการธาตุลมนี้เข้าไปเพิ่มเติมส่วนที่เสื่อมสิ้นไปอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก และในธาตุลมอันนี้อันที่จริงก็มีธาตุดินธาตุน้ำธาตุไฟ รวมเข้าอยู่ในธาตุลมนี้ด้วยที่เป็นอย่างละเอียด ถ้าหากว่าต้องหยุดหายใจสักครู่เดียว ชีวิตก็จะดับแล้ว ก็แสดงว่าธาตุที่เข้าไปดำรงเลี้ยงชีวิตอันเป็นส่วนรูปกายนี้ต้องเสื่อมดับอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออกทีเดียว ต้องเข้าไปซ่อมแทนกันให้ได้ทุกขณะลมหายใจเข้าออกทีเดียว จะเว้นเสียไม่ได้ เพราะฉะนั้น อาหารรวมเข้าก็คือธาตุทั้ง ๔ นี้จึงเป็น **วิสามัญปัจจัยของรูป** ซึ่งต้องการอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก

คราวนี้ มาถึงนาม อายุตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ เป็น **วิสามัญปัจจัยแห่งวิญญาณ** อันเป็นส่วนจิต ก็คือว่า อายุตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ นี้ ต้องประจวบกัน จึงจะเกิดวิญญาณ รูปก็คือเห็นรูป รู้เสียงก็คือได้ยินเสียง เป็นต้น ถ้าหากว่าอายุตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ ไม่ประจวบกัน วิญญาณก็ไม่บังเกิดขึ้น ถ้าคนหลับตาเสียไม่ดูอะไร จักขุวิญญาณก็ไม่เกิด คนที่ตาบอด จักขุวิญญาณก็ไม่เกิด หูหนวก โสตวิญญาณก็ไม่เกิด หรือคนที่ตาดีหูดี ถ้าหากว่าไม่ดูไม่ฟัง คือไม่ทำให้อายุตนะภายในภายนอกในข้อตาข้อหูนั้นมาประจวบกัน จักขุวิญญาณโสตวิญญาณก็ไม่เกิดเช่นเดียวกัน แต่ว่าคนเรานั้นแม้ว่าจะพิการ ตาบอดหูหนวก แต่อายุตนะคู่ที่ ๖ นั้นยังอยู่คือมโนกับธรรมะ และอาจจะใช้ทดแทนได้ เช่นใช้กายอันเป็นอายุตนะภายในข้อที่ ๕ กับโณภูมิจิตคือสิ่งที่กายถูกต้องทดแทนได้บ้าง ทดแทนตาได้ดังเช่นที่เคยเล่าแล้วถึงคนตาบอดและมาหัดปฏิบัติทางจิตให้อ่านหนังสือได้หรือดูอะไรได้บ้าง เป็นต้น ที่ท่านกล่าวสันนิษฐานกันว่าใช้กายส่วนใดส่วนหนึ่งทดแทน ถ้าไปปิดกายส่วนนั้นเสียแล้วก็มองไม่เห็น แต่นั่นต้องใช้อาศัยอำนาจสมาธิจิตเข้ามาช่วย แต่โดยปกติแล้ว

อายตนะภายในและภายนอกดังกล่าว เป็น **วิสามัญปัจจัยของวิญญาณ** ผัสสะ อันเกิดเพราะวิญญาณกับอายตนะภายใน อายตนะภายนอกเป็น **วิสามัญปัจจัย** โดยตรงและโดยอ้อมแห่งเวทนาสัญญาสังขาร

เพราะฉะนั้น ก็ให้พิจารณาจับปัจจัย หรือเหตุปัจจัยของขั้น ๕ ย่อเข้าเป็น นามรูปดังกล่าวมานี้ ให้รู้จักทั้งที่เป็น **สามัญปัจจัย** ทั้งที่เป็น **วิสามัญปัจจัย** ดังกล่าวมานั้น และเมื่อพิจารณากำหนด อยู่ดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะได้ความรู้ที่สรุป เข้ามาว่านามรูปที่มีมาในอดีตก็ตาม ที่ จะมีในอนาคตก็ตาม หรือที่มีอยู่ใน ปัจจุบันก็ตาม ย่อมมีสามัญปัจจัยคือ เหตุปัจจัยที่เป็นสามัญ อันได้แก่อวิชชา ตัณหาอุปาทานกรรม และย่อมมีวิสามัญ ปัจจัย ก็ได้แก่อาหารเป็นวิสามัญปัจจัย ของรูป อายตนะภายใน ๖ อายตนะ ภายนอก ๖ เป็นวิสามัญปัจจัยของ วิญญาณ และผัสสะอันเกิดจากวิญญาณ ประกอบทั้งอายตนะภายในอายตนะ ภายนอกเป็นวิสามัญปัจจัยทั้งโดยตรง ทั้งโดยอ้อมแห่งเวทนาสัญญาสังขาร

โดยตรงนั้นก็ถือเป็นวิสามัญปัจจัย เวทนา โดยอ้อมนั้นก็คือตลอดถึงสัญญา และสังขาร และทั้ง ๓ นี้ย่อมเป็นปัจจัย ของกันและกันอีกด้วย ก็คือเวทนามี เป็นเหตุปัจจัยแห่งสัญญา สัญญาก็เป็น

เหตุปัจจัยแห่งสังขาร ก็คือว่าเมื่อมี เวทนามีย่อมจะมีสัญญาคือความจำ หมายถึงในอารมณ์ของเวทนามันนั้น คือ เวทนาบังเกิดขึ้นอาศัยผัสสะที่สืบเนื่อง มาจากวิญญาณ ประกอบด้วยอายตนะ ภายในอายตนะภายนอก สัญญาก็ย่อม จำหมายในอายตนะภายในในอายตนะ ภายนอกเหล่านั้น และในวิญญาณเหล่านั้นได้ด้วย และเมื่อมีสัญญาความจำ หมายถึง ย่อมมีสังขารคือความคิดปรุง หรือความปรุงคิดอยู่ในอารมณ์ที่สัญญา จำหมายได้แล้วนั้น ถ้าหากว่าไม่มีสัญญา จำหมายไว้ได้ สังขารก็ปรุงแต่งอะไรไม่ได้ สังขารจะปรุงแต่งอะไรได้นั้น ก็ปรุง แต่งได้ในอารมณ์คือเรื่องที่สัญญาจำไว้ ได้ ง่ายดาย ๆ ก็คือว่าเราจะคิดปรุงแต่ง อะไรที่เราลืมแล้วย่อมไม่ได้ เราจะปรุง แต่งอะไรได้ก็ต้องในเรื่องที่เราจำได้ กำหนดไว้ได้ จึงจะปรุงแต่งคือคิดปรุง แต่งอะไรต่อไปอีกได้ เพราะฉะนั้น สังขารก็ต้องอาศัยสัญญา แต่ก็สืบเนื่อง มาจากตัวผัสสะนั้น ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา แล้วก็สืบมาถึงสัญญาสืบมาถึง สังขาร จะยกเอาผัสสะนั้นขึ้นมาข้อ เดียวว่าเป็นวิสามัญปัจจัยโดยตรงและ โดยอ้อม โดยตรงก็คือเวทนา โดยอ้อม ก็คือตลอดถึงสัญญาสังขาร แต่ว่า สัญญาสังขารนั้นก็ต้องอาศัยสืบมาจาก เวทนาดังกล่าวนั้น

เพราะฉะนั้น ก็ให้จับพิจารณากำหนด เหตุปัจจัยของนามรูปดังกล่าวมานี้ให้ เห็นชัดว่านามรูปพร้อมทั้งอายตนะธาตุ นั้นย่อมมีเหตุปัจจัยของตนดังนี้ และ เหตุปัจจัยของนามรูปดังที่กล่าวมานี้ นั้นเอง ทำให้นามรูปบังเกิดขึ้นตั้งอยู่ และแปรปรวนดับไป

เพราะฉะนั้น การที่กำหนดจับให้รู้ เหตุปัจจัยของนามรูปนี้ จึงทำให้รู้จัก ตัวสภาวะธรรมดีขึ้น ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า *สภาวะ* นั้นคือ *สภาพภาวะ* ความเป็นตามเหตุปัจจัยของตน นี้ เรียกว่า *สภาพ* ความเป็นตามเหตุปัจจัยของตน จำเอาไว้ว่าสภาพ แปรอย่างนี้

คราวนี้ *ตัวนามรูป* ก็เป็นตัว *สภาวะ-ธรรม* เอง คือเป็นสิ่งที่มีขึ้นเป็นขึ้น ตามเหตุปัจจัยของตน และตัวนามรูป นี้เมื่อเป็นตัวสภาวะธรรมในตัวเอง ก็ ต้องเป็นไปตามสภาวะธรรมคือเป็นไป ตามภาวะตามเหตุปัจจัยของตน เพราะ ฉะนั้น ที่แล้วมานั้นยังไม่ได้จับอธิบาย ว่าอะไรเป็นตัวเหตุปัจจัย ที่เป็นที่ตั้ง ของคำว่าสภาวะธรรมนี้

ต่อไปจึงมาอธิบายถึงตัวเหตุปัจจัย อันได้แก่ *สามัญปัจจัยของนามรูป* อันได้แก่*อวิชชา* ทัศนหาอุปาทานกรรม และ *วิสามัญปัจจัยของนามรูป* อัน ได้แก่*อาหาร* อายตนะภายในอายตนะ

ภายนอก และผัสสะดังที่กล่าวมานั้น นี้แหละคือตัววิสามัญปัจจัยแห่งนามรูป รวมเข้าแล้ว *สามัญปัจจัย* และ *วิสามัญ-ปัจจัยแห่งนามรูป* ทั้ง ๒ นี้ ก็คือ เหตุปัจจัยของนามรูป นามรูปจึงเป็น ตัวสภาวะธรรมและต้องเป็นไปตาม สภาวะธรรม กล่าวคือเมื่อมีเหตุปัจจัย นามรูปก็เกิด เมื่อสิ้นเหตุปัจจัยนามรูป ก็ดับ เมื่อมีต้นหาอุปาทานกรรม นามรูปก็เกิด เมื่อสิ้นอวิชชาต้นหา อุปาทานกรรมนามรูปก็ดับหมด ไม่เกิด อีก เมื่อมีอาหารรูปก็ตั้งอยู่ เมื่อสิ้น อาหารรูปก็ดับ และที่เห็นง่ายก็ดังยก ตัวอย่างเช่น ธาตุลมที่กล่าวมานั้น ลมยังเดินเข้าเดินออกอยู่ทุกลมหายใจ เข้าออก รูปก็ตั้งอยู่ และเมื่อสิ้นลมเสีย เมื่อใดรูปก็ดับ อายตนะภายในอายตนะ ภายนอกประจวบกันวิญญาณก็เกิด เมื่ออายตนะภายในภายนอกไม่ประจวบ กันวิญญาณก็ดับ เมื่อผัสสะเกิดเวทนา สัญญาสังขารก็เกิด เมื่อผัสสะดับเวทนา สัญญาสังขารก็ดับ และในข้อหลังนี้ได้ มีพระพุทธานุชาตตรัสเปรียบเทียบไว้ใน ที่อื่นว่าเหมือนอย่างไม้สีไฟ ๒ อัน ที่มาสีกันก็เกิดไฟ ก็คือเมื่อมีผัสสะอัน สืบเนื่องมาจากวิญญาณกับอายตนะ ภายในอายตนะภายนอกประจวบกัน เวทนาจึงเกิด เมื่อไม้สีไฟ ๒ อันนั้นแยก กันเสียไฟก็ไม่เกิด และขณะที่สีกันไฟ

เกิด เมื่อแยกกันเสียไฟก็ดับ เมื่อผัสสะดับเวทนามก็ดับ และสัญญาสังขารก็ดับไปตามกัน

เพราะฉะนั้น ความเกิดขึ้นของนามรูปนี้ก็เพราะปัจจัยของนามรูปเกิด คือเมื่อมีปัจจัยนามรูปก็เกิด เมื่อไม่มีปัจจัยหรือว่าปัจจัยนั้นดับ นามรูปก็ดับจะเป็นในอดีตก็ตามในอนาคตก็ตามในปัจจุบันก็ตามก็เป็นอยู่ดังนี้ ไม่มีเหตุปัจจัยอื่นออกไปจากนี้ มีเหตุปัจจัยอยู่เพียงเท่านั้น

เหมือนอย่างว่าเมื่อจับเหตุปัจจัยของฝนตกได้ ฝนที่ตกในอดีตฝนที่ตกอยู่เดี๋ยวนี้ฝนที่ตกต่อไปข้างหน้า ก็เหตุเพราะปัจจัยอันเดียวกัน เมื่อมีเหตุปัจจัยให้ฝนตกเมื่อใดฝนก็ตกเมื่อนั้น ในอดีตล่วงไปก็พ้นก็หมื่นก็แสนปีก็อย่างนี้ เดี่ยวนี้ก็อย่างนี้ต่อไปข้างหน้าก็อย่างนี้เป็นอันเดียวกัน

เพราะฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องไปค้นหาถึงเหตุปัจจัยของฝน ว่าเมื่อล้านปีมาแล้วเพราะอะไรจึงตก เดี่ยวนี้เพราะอะไรจึงตก ต่อไปข้างหน้าอีกล้านปีเพราะอะไรจึงตก และก็ตกมาก็ครั้งไม่จำเป็น ไม่จำเป็นจะต้องไปรวมบัญญัติเมื่อจับเหตุปัจจัยได้แน่นอนแล้วก็เป็นอันเดียวกัน นี่เป็นเรื่องฝนที่ยกมาเป็นตัวอย่าง

เรื่องของนามรูปก็เช่นเดียวกัน นามรูปในอดีตจะนานเท่าไรก็ตาม ปัจจุบันเดี๋ยวนี้ก็ตาม ในอนาคตก็ตาม ถ้ายังมีเหตุปัจจัยอยู่ในอนาคตนานเท่าไรก็ตาม ก็เหตุปัจจัยอันเดียวกันนี้เท่านั้น ไม่มีแตกต่างกันไปอย่างอื่น เมื่อเหตุปัจจัยเกิดนามรูปก็เกิด เมื่อเหตุปัจจัยดับนามรูปก็ดับ

เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาจับเหตุปัจจัยให้ได้แน่นอนอย่างนี้เป็นอันเดียวกันอย่างนี้แล้ว ก็สิ้นความสงสัยในนามรูป จิตก็ไม่พะวัคพะวน เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ได้ชื่อว่าได้กัขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง เมื่อได้ปฏิบัติในศีลให้บริสุทธิ์ ทำจิตให้บริสุทธิ์จากนิวรณ์ทั้งหลายอันนับว่าได้ปฏิบัติในศีลให้เป็นภาคพื้น เป็นที่รองรับ เป็นที่ทรงไว้แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ทำจิตให้บริสุทธิ์ก็คือให้เป็นสมาธิ สงบสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นบาทของวิปัสสนาจึงได้จับปฏิบัติในวิปัสสนาตั้งต้นแต่ชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ และกำหนดจับเหตุปัจจัยแห่งนามรูปจนข้ามพ้นความสงสัยเกี่ยวกับนามรูปทั้งหลาย เพราะจับเหตุปัจจัยได้แล้ว จึงปฏิบัติ

กำหนดพิจารณาชั้นที่ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กำหนดจับพิจารณารวมเข้ามาในชั้นที่ ๕ ย่อลงเป็นนามรูปโดยลักษณะจำเพาะของแต่ละข้อตามที่พระอาจารย์ได้แนะนำไว้ เช่น กำหนดจับพิจารณารูปว่าเป็นสิ่งที่ขรุขระทรุดโทรม กำหนดจับพิจารณาเวทนาว่าเป็นความรู้สึกสุขทุกข์และเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข กำหนดพิจารณาสัญญาว่าเป็นความรู้ที่จำหมาย กำหนดพิจารณาสังขารว่าเป็นความรู้ที่ปรุงแต่ง กำหนดจับพิจารณาวิญญาณว่าเป็นความรู้ที่เป็นความรู้รูป ได้ยินเสียง ทราบกลิ่นรสโผฏฐัพพะ และรู้เรื่องราวของรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะ กับรู้เรื่องราวของรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะเหล่านั้นที่ประสบผ่านมาแล้ว หรือที่คาดคิดล่วงหน้าไปข้างหน้าและที่กำหนดรวมเข้ามาเป็นรูปนาม โดยเป็นรูปก็คือเป็นสิ่งที่ต้องขรุขระทรุดโทรมดังกล่าวนั้น และสิ่งที่ขรุขระทรุดโทรมนั้นก็ถือเป็นมหาภูตรูป คือรูปที่เป็นส่วนใหญ่ คือที่เป็นธาตุทั้ง ๔ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม กับอากาศธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง และเป็นอุปาทายรูป รูปอาศัย ก็คือประสาททั้ง ๕ จักขุประสาท โสต-ประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท และเป็นวิสัยคือเป็น

อารมณ์ของประสาททั้ง ๕ นั้น คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ตลอดจนถึงที่เป็นเพศชายเพศหญิงเป็นต้น

บรรดาที่อาศัยอยู่กับมหาภูตรูปทั้ง ๔ นั้นจึงล้วนเป็นสิ่งที่ต้องขรุขระทรุดโทรม และเป็นนามก็คือเป็นเวทนา สัญญาสังขารวิญญาณ ซึ่งเป็นความรู้ดังกล่าวก็คืออาการที่จิตน้อมออกรู้ อารมณ์คือเรื่องทางทวารทั้ง ๖ ก็ *สมมติเรียกว่าเป็นวิญญาณ* ที่แรกก็คือความรู้ที่เป็นความเห็นรูปได้ยินเสียง เป็นต้นตามที่กล่าวแล้ว เรียกว่า จักขุวิญญาณ โสตวิญาณ เป็นต้น แล้วก็สัมผัส ก็คืออายตนะภายในภายนอกมาประจวบกันก็เป็นสัมผัส แล้วก็ก็เป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขาร แล้วก็ก็เป็นวิญญาณขึ้นอีก รวมก็เป็นความรู้คือที่จิตน้อมออกรู้อารมณ์ที่เข้ามาทางทวารทั้ง ๖ จึงเรียกว่านาม ที่แปลว่าอาการที่จิตน้อมออกไปรู้อารมณ์คือเรื่องทางทวารทั้ง ๖ ก็ปรากฏเป็น วิญญาณ เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร แล้วก็ก็เป็นวิญญาณขึ้นอีก

แต่ว่าในชั้นที่ ๕ นั้นไม่กล่าวถึงสัมผัส และเอาวิญญาณไปไว้เป็นข้อท้าย เอาเวทนาไว้เป็นข้อต้น จึงนับว่าเป็นเวทนา สัญญาสังขาร ซึ่งพิจารณาแล้วที่ท่านเรียงอย่างนี้ก็สะดวกแก่การพิจารณา

เพราะว่าเมื่อจับพิจารณารูปซึ่งเป็นของ
หยาบกำหนดได้ง่าย แล้วก็มาเวทนา
ซึ่งเวทนานั้นก็บังเกิดขึ้นทั้งทางกาย
ทั้งทางใจ เวทนาจึงเป็นของหยาบแม้จะ
เป็นนามธรรม คือเป็นตัวความรู้ดัง
กล่าวนั้น แต่ก็บังเกิดขึ้นแก่ทั้งกาย
ทั้งใจ กำหนดได้ง่าย จึงเอามาไว้ใน
ข้อที่ ๒ แล้วก็จับกำหนดพิจารณา
สัญญาซึ่งเป็นนามธรรมอย่างเดียวกัน
แล้วก็สังขาร แล้วก็จับพิจารณาวิญญาน
เพราะว่าการพิจารณาสังขารนั้นคือการ
พิจารณาความรู้ที่เป็นการปรุงแต่งของ
ใจ ปรุงแต่งรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะ
และธรรมะคือเรื่องราว และเมื่อจับ
พิจารณาการปรุงแต่งอย่างนี้ก็เป็น
การง่ายที่จะจับพิจารณาวิญญานซึ่ง
เป็นตัวความรู้เห็นรู้ได้ยินเป็นต้นดัง
กล่าวนั้น เพราะว่าวิญญานนี้ก็เกิดจาก
ความปรุงแต่ง คืออายตนะภายนอก
อายตนะภายในประจวบกัน หรืออีก
อย่างหนึ่งท่านแสดงว่านามรูป

เพราะฉะนั้น เมื่อจับเอานามรูป ก็
นามรูปนี้เองเมื่อมาประจวบกันเข้าก็ให้
เกิดเป็นวิญญาน และหากจะพิจารณา
ให้ชัดขึ้นก็อายตนะภายในอายตนะ
ภายนอกประจวบกัน เช่นตากับรูปมา
ประจวบกันเข้าก็เกิดเป็นจักขุวิญญาน
คือว่าความรู้ที่เรียกว่าความเห็นคือ
เห็นรูปทางตาอันนี้ก็เป็นความปรุงแต่ง

เหมือนกัน เพราะฉะนั้น เมื่อจับ
พิจารณาสังขาร ก็จับพิจารณาวิญญาน
ได้สะดวกขึ้น แล้วก็เป็นการจับพิจารณา
ให้พบต้นทางของนามธรรมทั้งหลาย
ด้วย คือนามธรรมทั้งหลายนั้นก็มาจาก
อายตนะภายในภายนอกที่ประจวบกัน
หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเกิดจาก
นามรูปก็ได้ รูปก็รูปนั่นเอง นามก็คือ
บรรดานามทั้ง ๔ หรือ ว่าเอาตัวมโน
คือใจนั้นก็ได้ ซึ่งเป็นทวารในของจิต
ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในครั้งก่อน ๆ ซึ่ง
ต้องมีประกอบอยู่ในอายตนะภายใน
ทุกข้อ เช่นว่าเมื่อตากับรูปประจวบกัน
ก็ต้องมีมโนเข้ามาประกอบด้วย จึงจะ
ทำให้เกิดจักขุวิญญานความรู้เห็นรูป
อันตัวมโนที่มาประกอบนั้นก็ตัวนาม
นั่นเอง ก็แปลว่า ทั้งรูปทั้งนาม หรือ
พูดอีกนัยหนึ่งก็คืออายตนะภายใน
อายตนะภายนอกมาประจวบกัน ก็เป็น
ปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญานเป็นต้น

เพราะฉะนั้น การที่มีแสดงเอาไว้ ๒
อย่าง ว่านามรูปเป็นเหตุปัจจัยของ
วิญญาน อีกอย่างหนึ่งแสดงว่าอายตนะ
ภายในอายตนะภายนอกเป็นปัจจัยให้
เกิดวิญญานนั้น ถ้าหากว่าอธิบายไม่
เอามโนเข้ามาประกอบด้วยก็เห็นได้
ยาก ถ้าหากว่าอธิบายเอามโนเข้ามา
ประกอบด้วยก็จะเห็นได้ง่าย ว่าเรียก
ว่านามรูปก็ได้เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาน
ก็เพราะว่าจะต้องมีมโนเข้ามาประกอบ

ด้วยทุกข้อดังที่กล่าวมาแล้ว จึงจะเป็น ปัจจัยให้เกิดวิญญานขึ้นได้

เพราะฉะนั้น ก็กำหนดพิจารณาให้ รู้จักลักษณะจำเพาะข้อของแต่ละข้อดัง ที่กล่าวมานี้ และก็จับพิจารณารวมกัน เข้าเป็นหมวดเป็นหมู่ ก็คือรวมกันเข้า ชั้นที่ ๕ ทุกข้อ นามรูปทั้งหมดซึ่งมี ลักษณะจำเพาะ ๆ ดังที่กล่าวมานั้น ก็ ล้วนเป็นสิ่งที่ต้องไม่เที่ยงคือเป็นสิ่งที่ เกิดดับ เป็นทุกข์ คือตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และต้อง ถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา และต้องเป็นอนัตตา คือไม่เป็น อัตตาตัวตนเพราะบังคับให้เป็นไปตาม ปรารถนามิได้ แม้ว่าชั้นที่ ๕ หรือนาม รูปซึ่งมีลักษณะจำเพาะของแต่ละข้อดัง ที่กล่าวมานั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่อนิจจะไม่ เที่ยง ทุกขณะเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ดังที่กล่าวมานั้นทุก ข้อไปเหมือนกัน เช่นว่าในขอรูป ทั้งที่ เป็นมหาภูตรูป ทั้งที่เป็นอุปาทายรูป ก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เวทนาสัญญาสังขารวิญญานที่มีลักษณะ เป็นความรู้ของจิตที่น้อมออกรู้อารมณ์ ก็ล้วนเป็นอนิจจะเป็นทุกขณะและเป็น อนัตตา และเมื่อรวมกันเข้าทั้งหมดเป็น หมวดเป็นหมู่ทั้งสิ้น ก็เป็นอนิจจะเป็น ทุกขณะเป็นอนัตตาทั้งหมด และเมื่อ ประมวลเข้าทั้งหมด ทั้งที่เป็นส่วนอดีต

ทั้งที่เป็นส่วนอนาคตทั้งที่เป็นส่วน ปัจจุบัน อดีตก็คือว่าที่เกิดมาแล้วที่มี มาแล้ว อนาคตก็คือว่าที่จะเกิดจะมีต่อ ไป ที่เป็นปัจจุบันก็คือที่เกิดตั้งอยู่ใน ปัจจุบัน และทั้งที่เป็นภายในทั้งที่เป็น ภายนอก และทั้งที่เป็นส่วนหยาบทั้งที่ เป็นส่วนละเอียด ทั้งที่เป็นสิ่งที่ตีประเด็น ทั้งที่เป็นสิ่งที่หยาบหรือเลว ทั้งที่อยู่ไกล ทั้งที่อยู่ใกล้ทั้งหมด ก็ล้วนเป็นอนิจจะ คือไม่เที่ยง ทุกขณะคือเป็นทุกข์ อนัตตา มิใช่อัตตาตัวตนทั้งนั้น

เมื่อกำหนดพิจารณาลงไปในไตรลักษณ์ ดังนี้ ที่แรกก็ต้องอาศัยสัญญาคือความ กำหนดหมาย ความกำหนดหมายหรือ ว่าความจำ ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรง สั่งสอนเอาไว้และนำเอาความจำนั้นมา กำหนดพิจารณาดู ตั้งแต่ชำระปฏิญญีคือ ความเห็นให้บริสุทธิ์ดังที่ได้กล่าวแล้ว โดยลำดับ ก็จะเกิด **วิปัสสนาญาณ** คือ ความรู้ที่เป็นตัวความเห็นแจ้งขึ้นใน ชั้นที่ ๕ ในนามรูป ว่าเป็นอนิจจะคือ ไม่เที่ยงอย่างนี้ ๆ เป็นทุกขณะคือเป็น ทุกข์อย่างนี้ ๆ เป็นอนัตตามิใช่ตัวตน อย่างนี้ ๆ ปรากฏชัดขึ้น อันกล่าวได้ว่า เป็นวิปัสสนาญาณหรือวิปัสสนาปัญญา ที่บังเกิดขึ้น

เมื่อได้พบกับวิปัสสนาญาณหรือ วิปัสสนาปัญญาจากการปฏิบัติทำ วิปัสสนากรรมฐานมาถึงขั้นนี้ ท่าน

แสดงว่าจะเกิด **วิปัสสนูปกิเลส** ที่แปลว่าเครื่องที่เข้ามาทำวิปัสสนาให้เศร้าหมองขึ้น ๑๐ ข้ออย่างใดอย่างหนึ่ง

วิปัสสนูปกิเลส ดังที่กล่าวนี้ก็คือ **โอภาส** แสงสว่าง **ญาณ** ความหยั่งรู้ที่ชัดแจ้งหรือว่าแจ่มแจ้ง **ปีติ** ความอิมใจ **ปัสสัทธิ** ความสงบ **สุข** คือความสุข ความสบายกายความสบายใจ **อริโมกข์** ความน้อมใจเชื่อ คือมีความเชื่อที่บังเกิดขึ้นอย่างมั่นคง **ปคคาหะ** ความเพียร คือรู้สึกว่ามีกำลังความเพียรที่บังเกิดขึ้นอย่างเข้มแข็ง ชนิดที่ว่าจะปฏิบัติทำวิปัสสนาต่อไปกันอีกนานเท่าไร จะทำเรื่อยไปโดยไม่หยุดก็ทำได้ **อุปัฏฐาน** คือสติอันได้แก่ความที่มีสติตั้งมั่นไม่หลงลืม **อุเบกขา** ความวางจิตเป็นกลาง คือความที่มีจิตเป็นกลางไม่ยินดีไม่ยินร้ายมั่นคง แม้จิตจะเที่ยวไปในอารมณ์ทั้งหลาย ก็เป็นกลางอยู่ได้ไม่ยินดีไม่ยินร้าย **นิกัณติ** ความพอใจ คือมีความพอใจต้องการจับจิตจับใจในวิปัสสนาปฏิบัติและในผลที่ได้รับเป็นอย่างดี

อาการเหล่านี้จะบังเกิดขึ้น และอันที่จริงนั้นอาการที่บังเกิดขึ้นนี้ ก็เป็นเรื่องปกติหรือเป็นเรื่องสามัญทั่วไปของผู้ที่ปฏิบัติทำวิปัสสนากรรมฐานทั้งหลาย เมื่อการปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐานได้เข้าถึงระดับที่ปรากฏเป็นตัวความรู้

เห็นแจ้ง ในขั้น ๕ ในนามรูป โดยไตรลักษณ์ชัดแจ้งปราศจากความสงสัยใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะว่าข้ามพ้นความสงสัยทั้งหลายได้แล้ว ก็จะเกิดอาการเหล่านี้เป็นผลที่รับในขั้นนี้เรียกว่าเป็นผลพลอยได้ ไม่ใช่เป็นผลโดยตรง เพราะว่าผลโดยตรงนั้นต้องการที่จะกำจัดกิเลสและกองทุกข์ แต่ว่าผลเหล่านี้เป็นผลพลอยได้ซึ่งบังเกิดขึ้นและเมื่อได้ประสบผลเช่นนี้ ถ้าหากว่าเกิดความหลงเข้าใจผิดขึ้นว่านี่เป็นตัวมรรคตัวผลที่ต้องการ และบัดนี้ได้บรรลุมรรคบรรลุผลแล้ว คือได้ประสบความสำเร็จแล้ว หากมีความเข้าใจดังนี้ อาการที่ปรากฏเหล่านี้จึงจะเรียกว่า วิปัสสนูปกิเลส คือเครื่องที่เข้าไปทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง

อันผู้ที่ปฏิบัติกรรมฐานและได้ประสบอาการดังที่กล่าวมานี้ บางท่านที่เคยได้ฟังมา ปรากฏเป็นเสียงมาร้องบอกก็มีว่าเธอสำเร็จแล้ว และท่านที่ปฏิบัติเมื่อได้ยินเสียงมาตะโกนบอกว่าสำเร็จแล้ว บางท่านก็เชื่อ รีบไปบอกพระที่เป็นผู้ร่วมปฏิบัติว่าสำเร็จแล้ว ท่านที่ร่วมปฏิบัติด้วยก็ถามว่ารู้อย่างไรว่าสำเร็จแล้ว ก็เล่าให้ฟังว่ามีเสียงมาตะโกนบอกเพื่อนผู้ร่วมปฏิบัติซึ่งเป็นผู้รู้หลักก็ชี้แจงให้ฟัง จึงได้เกิดความเข้าใจขึ้นว่าไม่สำเร็จที่เป็นดังนั้นก็มิ หรือบางทีก็ปรากฏเป็นนิมิตเห็นเป็นพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมา

ประธานคำแนะนำก็มี ดังที่ท่านรูปหนึ่ง เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาประธานคำแนะนำ ครั้งแรกก็แนะนำว่าให้ทำเรื่อยไปไม่ต้องหยุด จึงได้ทำเรื่อยไปไม่นาน แต่ยังมีมัจฉิน เมื่อถึงเวลาก็ฉิน แต่ต่อมาก็เห็นพระพุทธเจ้ามาประธานคำแนะนำอีกว่าต้องไม่ฉิน เมื่อถึงขนาดนี้ เพื่อนฝูงก็ต้องไปตามอาจารย์มาช่วยให้คำแนะนำแก้ไข ก็ประสบความสำเร็จ ในการแก้ไข ก็รู้ตัวในภายหลัง เหล่านี้เป็นวิปัสสนูปกิเลสทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น อาการเหล่านี้มันอันที่จริงไม่ใช่เป็นวิปัสสนูปกิเลส เป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นเป็นธรรมดา หรือเป็นสามัญของผู้ปฏิบัติ เมื่อเข้าถึงขั้นก็จะเกิดอาการเหล่านี้ เพราะฉะนั้น ก็ต้องทำญาณคือความหยั่งรู้ ว่าอาการที่ปรากฏเหล่านี้ยังไม่ใช่เป็นมรรคยังไม่ใช่เป็นผล คือไม่ใช่เป็นทางที่บรรลุอันเรียกว่ามรรคและไม่ใช่ผล แต่เรียกว่าเป็นอาการที่บังเกิดขึ้นอันเป็นสิ่งที่พลอยได้ และเมื่อเป็นดังนี้ก็ไม่ติดอยู่ในอาการเหล่านี้ มีความรู้ว่าไม่ใช่เป็นตัวมรรค ไม่ใช่เป็นตัวผล แต่เป็นอาการที่บังเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามขั้นตอนเท่านั้น และเมื่อเป็นดังนี้แล้วก็ไม่ได้ติดใจยินดี ก็ปฏิบัติต่อไป บรรลุขั้นธำมณะธาตุหรือขั้น ๕ นามรูป พิจารณาในไตรลักษณ์ ให้เห็นชัดยิ่งขึ้นต่อไป ดังนี้เรียกว่า

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง

ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ เมื่อได้ความรู้จักว่าอะไรเป็นทาง อะไรมิใช่ทางตามอธิบายในวิสุทธิข้อที่ ๕ แล้ว ก็จะทำให้การปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐานได้ดำเนินตรงแนวไปสู่ทางแห่งวิปัสสนา คือปัญญาที่เห็นแจ้งรู้จริงในสังขารทั้งหลาย โดยไม่มีความรู้ผิดเห็นผิดที่จะทำให้พลัดหรือหลงทางแห่งวิปัสสนาไป เพราะฉะนั้น ในขั้นนี้จะปฏิบัติแนวไปตรงทางแห่งวิปัสสนา อันแท้จริงนั้น ก็ใครจะกล่าวย้ำต่อตรงนี้ ๒ ข้อ

ข้อหนึ่ง ก็คือความหลงผิดในทางแห่งวิปัสสนาตามที่กล่าวมาแล้ว เป็นอันตรายสำคัญแห่งความปฏิบัติก้าวหน้า **วิปัสสนูปกิเลส** สิ่งที่จะเข้ามาทำให้ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงเศร้าหมองไปที่ท่านยกขึ้นไว้ ๑๐ ประการนั้นก็ เป็นข้อสำคัญ แต่ว่าแม้จะมีข้ออื่นอีก อันหมายความว่าความเห็นผิดเข้าใจผิดในนิमितเป็นต้น ซึ่งดูเหมือนจะนอกไปจากนั้นอีก เมื่อเป็นทางที่ผิดแล้ว ก็นับเข้าในวิปัสสนูปกิเลสทั้งสิ้น ดังที่ยกมาแล้วแล้วที่พระผู้ปฏิบัติได้เห็นพระพุทธเจ้ามาแสดงแนะนำนั้น ซึ่งก็ล้วนเป็นนิमित

คือเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นขึ้นมา อันเป็นภาพมายาที่หลอกให้เข้าใจผิด เพราะ ว่าข้อที่แนะนำนั้นเป็นข้อที่ปฏิบัติได้ เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจึงต้องทำความเข้าใจล่วงหน้าไว้ ว่าแม้จะเกิดนิมิตมองเห็น พระพุทธเจ้าเสด็จมาตรัสแนะนำอย่าง โนน้อย่างนี้จะไรโดยตรง แต่เมื่อข้อแนะนำนั้น ๆ ไม่ถูกต้อง ก็เป็นอันว่า นั้นเป็นภาพมายาและภาพมายานี้ถ้า ไปปฏิบัติด้วยความหลงผิดก็เกิดอันตราย

มีอีกเรื่องหนึ่ง ได้รู้จักเองกับพระองค์หนึ่ง เป็นพระชาวต่างประเทศซึ่งไปปฏิบัติอยู่ในวัดป่าแห่งหนึ่งในจังหวัด ชลบุรี ก็นั่งปฏิบัติทำกรรมฐาน แต่ว่า จะปฏิบัติด้วยวิธีไหนอย่างไรนั้นไม่ทราบ แต่ก็ได้ปิติได้สุขในการปฏิบัติ ซึ่งปิติ สุขในการปฏิบัตินั้นแม้ในขั้นสมาธิก็ย่อมได้ ดังที่มีแสดงไว้ในองค์ของปฐมฌาน คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา เอกัคคตาก็คือความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว วิตกก็คือความนำจิตขึ้นสู่อารมณ์ของกรรมฐาน วิจารณ์ก็คือความที่ประคองจิตไว้ในอารมณ์ของกรรมฐาน ไม่ให้ตก ปิติ ความอิ่มใจ สุขก็คือความสบายกายสบายใจ แล้วก็เอกัคคตา นี้ ในขั้นสมาธิ ก็ได้มีนิมิตเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้ามาทางหน้าต่าง และก็เสด็จออกไปทางหน้าต่าง ก็ตามเสด็จออกไปทางหน้าต่าง รุ่งขึ้นก็มีคนเห็นพระรูป

นั้นตกมาสลบอยู่ที่ข้างกุฏิตรงหน้าต่างนั้น ก็นำไปส่งโรงพยาบาล พยาบาล แก่ไขกันต่อไป ดั่งนี้อาจจะเป็นสมณูปกิเลสก็ได้ คือสิ่งที่มาทำให้การปฏิบัติในสมถกรรมฐานเศร้าหมองไป และแม้ในขั้นปฏิบัติวิปัสสนา นี้ ก็ย่อมจะได้ภาวะของจิตเป็นความสงบเป็นความสุขอย่างยิ่งดังที่แสดงในวิปัสสนูปกิเลส นั้นเหมือนกัน

เพราะฉะนั้น จะปรากฏนิมิตเป็นประการใดประการหนึ่งก็ตาม ซึ่งนอกจากทางวิปัสสนาไปแล้วก็อย่าไปยึดถือ อย่านำไปหลงผิดว่าเป็นจริงเป็นจัง อันจะทำให้เป็นอันตรายแก่วิปัสสนาปฏิบัติเอง ต้องถือทางปฏิบัติแห่งวิปัสสนา

กล่าวคือจับพิจารณาขั้น ๕ หรือนามรูป โดยไตรลักษณ์ต่อไปเป็นประการสำคัญ คือไม่ทิ้งวิปัสสนากรรมฐานที่ปฏิบัติตนเอง ต้องถือวิปัสสนากรรมฐานที่ปฏิบัตินั้นเป็นหลักต่อไป โดยไม่ไปหลงพะวัภวะวนกับภาวะของจิตต่าง ๆ หรือนิมิตต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้น และข้อนี้ก็ได้อธิบายไว้แล้ว ว่าอันภาวะของจิตต่าง ๆ หรือนิมิตต่าง ๆ นั้น อาจบังเกิดขึ้นได้แก่ผู้ปฏิบัติทุกคนในข้อใดข้อหนึ่ง หรือหลายข้อ บางอย่างก็เป็นผลของวิปัสสนาปฏิบัติเรียกว่าเป็นผลพลอยได้ คือเมื่อจิตได้ญาณคือความหยั่งรู้ในวิปัสสนาดีขั้นโดยลำดับ ก็ชำระฟอก

จิตให้บริสุทธิ์สะอาด เมื่อเป็นดังนี้ ก็ทำให้จิตที่เคยดิ้นรนกวัดแกว่ง กระสับกระส่ายกลับสงบลง และก็ทำให้จิตที่เศร้าหมองด้วยกิเลสนั้นผ่องใสขึ้น จึงได้ความสงบได้ความสุขอันประณีต ก็ปรากฏออกมาเป็นตัวสุขเวทนา กายใจสบาย เหมือนอย่างว่าการนั่งพักอยู่ใต้ต้นไม้มีลมพัดสบาย คราวนี้ถ้าไปติดกับความสบายนั้นเสียแล้ว ก็ทำให้นั่งพักอยู่นั้นแหละ ไม่ออกจากต้นไม้เดินทางต่อไป เพราะจะต้องเดินทางกันต่อไปอีก ยังไม่สิ้นสุดของการเดินทางหรือบางทีก็ไปเข้าใจว่าต้นไม้ที่ไปนั่งพักนั้นเป็นสุดทางแล้ว เห็นว่าเป็นความสุขเป็นความสงบพอแล้วดังนี้ ก็เป็นอันว่าทำให้ชะงักการปฏิบัติอยู่แค่นั้น

อันผลต่าง ๆ หรือภาวะต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นนั้น *ตัวของภาวะ* นั้น ๆ ไม่ใช่เป็นตัวกิเลส ไม่ใช่เป็นตัววิภัสสนูปกิเลส เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะพึงได้จะพึงพบ ก็เป็นอาการหรือเป็นภาวะที่ปรากฏขึ้นตามขั้นตอนของการปฏิบัตินั่นเอง เพราะฉะนั้น ในตัวเองของสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นวิภัสสนูปกิเลสดังกล่าว แต่จะเป็นก็ในเมื่อผู้ปฏิบัติไปหลงยึดถือเข้ามาหรือไปหลงติด เมื่อไปหลงติดเข้าเมื่อใด ภาวะหรือสิ่งที่บังเกิดขึ้นนั้นก็กลายเป็นวิภัสสนูปกิเลสไป เพราะฉะนั้น จึงอยู่ที่ผู้ปฏิบัติเอง อย่าไป

ยึดถืออย่าไปติด ปล่อยให้ผ่าน ๆ ไปเสีย แล้วก็ปฏิบัติในทางวิภัสสนาต่อไป คือเดินทางปฏิบัติต่อไปไม่หยุดอยู่แค่นั้น แม้จะเป็นนิमितอะไร ปรากฏเห็นโน่นเห็นนี่ก็ตาม จะเห็นพระพุทธรูปเจ้าเห็นเทวดามารพรหม ผีศาจ เห็นป่าเห็นเขา เห็นอะไรทั้งนั้น นั่นเป็นนิमितทั้งนั้น อย่าไปยึดถือเกี่ยวเกาะ อย่าไปหวาดกลัว อย่าไปหลงตื่น อย่าไปเชื่อฟัง เป็นนิเวศน์ที่แวบเข้ามาในใจได้ เรียกว่าเป็นสัญญาเก่าก็ได้ หรือว่าจะเป็นมารอย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามาขัดขวางก็ได้ เพราะฉะนั้น ก็อย่าไปหลงยึดถือทั้งนั้น ปล่อยวางไป อะไรจะปรากฏขึ้นมาก็ช่าง ก็จับปฏิบัติ คือว่าเดินทางปฏิบัติต่อไป

อีกข้อหนึ่ง ก็คือให้ทำความเข้าใจว่า *อารมณ์ของวิภัสสนา* อันเรียกว่า *วิภัสสนากรรมฐาน* หรือ *วิภัสสนาภูมิ* นั้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ยกเอาชั้นธายตนะธาตุขึ้นมาพิจารณา หรือว่ายกเอาแต่เพียงชั้น ๕ ย่อมาเป็นนามรูป ก็สรุปหมดนั้นแหละ อีกคำหนึ่งก็คือว่ายกเอาคำว่าสังขารขึ้นมาเป็นที่รวมสรุป คำว่าสังขารนั้นแปลว่าสิ่งผสมปรุงแต่ง ทั้งหมดนั้นแหละรวมเข้าในคำว่าสังขารได้ ทั้งชั้น ๕ ย่อเป็นนามรูป ทั้งธายตนะ ๑๒ ทั้งธาตุ

๑๘ สิ่งซึ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมดรวมเข้า
ในคำว่าสังขารทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าสังขาร
เป็นบทสรูปก็มี หรือเรียกว่าพิจารณา
สังขารโดยไตรลักษณ์ดังนี้ก็ได้ หรือว่า
เรียกว่าสภาวะธรรม พิจารณาสภาวะธรรม
โดยไตรลักษณ์ดังนี้ก็ได้ คำว่าสภาวะธรรม
นั้นก็ได้อธิบายมาแล้ว ก็เป็นอันเดียวกัน
ทั้งหมดนั้นแหละ **สภาวะธรรม ชั้นที่
อายตนะ ธาตุ สังขาร** ยกเอาคำใด
คำหนึ่งขึ้นมาก็ได้ทั้งนั้น คลุมถึงกัน
ทั้งหมด

เพราะฉะนั้น แม้ว่าอะไรจะปรากฏ
เป็นเหตุตามารพรหม เป็นต้นไม้ภูเขา
เป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย อะไรที่เป็นนิमित
โผล่เข้ามาในการปฏิบัติแล้วละก็จับเข้า
ในสังขารนี้ทั้งหมด เป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง
ทั้งนั้น รวมอยู่ในชั้นอายตนะธาตุนี้
ทั้งหมด เพราะฉะนั้น ก็อย่าไปตั้งเป็น
สมมติบัญญัติอะไรขึ้น อย่าไปตั้งเป็น
สมมติบัญญัติว่าเป็นเหตุความเป็นมาร
เป็นพรหม เป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย เป็น
ภูเขาเป็นต้นไม้ เพราะว่ามีมาถึงชั้น
วิปัสสนานี้ แปลว่าชำระความเห็นให้
บริสุทธิ์ ตั้งแต่ทิวฐิวสุทธิแล้ว ไม่ใช่
สัตตสัญญา อตตสัญญา ความสำคัญ
หมายว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา แต่ว่า
พิจารณาจับเข้ามาถึงชั้นอายตนะธาตุ
ถึงสภาวะธรรมถึงตัวสังขารนี้ ก็ต้องจับ

อันนี้แหละเป็นหลัก อย่าให้กลับวงไป
หาอตตสัญญาสัตตสัญญา ความเป็น
สัตว์บุคคลตัวตนเราเขามาอีก ถ้า
ปรากฏอะไรขึ้น เป็นสัตว์บุคคลตัวตน
เราเขาอะไรขึ้น ก็ให้ปล่อยวางทั้งหมด
แปลว่าจะตั้งให้ผิดทางไปเสียแล้ว ต้อง
กลับมาเข้าสู่ชั้นอายตนะธาตุสภาวะ
ธรรมสามัญลักษณะ สภาวะธรรมสังขาร
โดยสามัญลักษณะนั้นแหละทั้งหมด
อันนี้แหละเป็นทางโดยตรง เดินต่อไป
ในทางนี้

เพราะฉะนั้น อารมณ์หรือภาวะอะไร
ที่บังเกิดขึ้นอันจะทำให้หลงผิดทางไป
นั้น ต้องคิดเสียว่าเป็นเรื่องที่บังเกิดขึ้น
แก่ผู้ปฏิบัติทุกคน และก็บังเกิดขึ้นตาม
ขั้นตามตอนเป็นผลพลอยได้ก็มี เป็น
นิวรรณหรือเป็นมารเข้ามาก็มี ฉะนั้น
ก็อย่าไปหลง สำคัญที่ผู้ปฏิบัติเอง
อย่าไปหลงเข้า ต้องยึดอยู่ในทางของ
วิปัสสนา คือจับชั้นอายตนะธาตุสังขาร
สภาวะธรรม เดินไปทางสามัญลักษณะ
นี้แหละทั้งหมด ตรงแนวไปทีเดียว
ไม่พะวงอะไรทั้งหมด เมื่อเป็นดังนี้แล้ว
วิปัสสนาญาณ ๙ จะบังเกิดขึ้น

๑. **อุทยัพพทานุปัสสนาญาณ** ปรีชา
ค้ำนึ่งเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ

๒. **ภังคานุปัสสนาญาณ** ปรีชาค้ำนึ่ง
เห็นความดับ

๓. **ภยตูปัญฐานญาณ** ปรีชาค้ำนึ่ง
เห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว

๔. **อาทีนวานุปัสสนาญาณ** ปรีชา
ค้ำนึ่งเห็นโทษ

๕. **นิพพิทานุปัสสนาญาณ** ปรีชา
ค้ำนึ่งถึงความเบื่อหน่าย

๖. **มฺยจุติกัมยตาญาณ** ปรีชาค้ำนึ่ง
ด้วยใครจะพ้นไปเสีย

๗. **ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ** ปรีชา
ค้ำนึ่งด้วยพิจารณาหาทาง

๘. **สังขารูปกชาญาณ** ปรีชาค้ำนึ่ง
ด้วยความวางเฉยเสีย

๙. **สัจจานุโลมิกญาณ** ปรีชาเป็น
ไปโดยสมควรแก่กำหนดรู้ร้อยสัจ

ข้อ ๑ ปรีชาค้ำนึ่งเห็นทั้งความเกิด
ทั้งความดับ ก็คือจะได้ความรู้เห็นสังขาร
ทั้งหลาย ทั้งความเกิดทั้งความดับ คือ
จะเห็นสังขารสิ่งปรุงแต่งทั้งหลายว่ามี
ความเกิดขึ้นมีความดับไปเป็นธรรมดา
เมื่อจับพิจารณารูปหรือขันธ์ ๕ ก็
จะเห็นว่าขันธ์ ๕ นั้นเกิดดับไปอยู่ เมื่อ
จับพิจารณาอายตนะจับพิจารณาธาตุ
ก็จะเห็นว่าสิ่งทั้งปวงนี้เกิดดับไปอยู่
อันหมายความว่า สังขารข้อใดโผล่
ขึ้นมา ก็ให้เห็นเกิดเห็นดับของสังขาร
ข้อนั้นพร้อมกันไปทีเดียว ในขั้นนี้ผู้
ปฏิบัติต้องทำความเข้าใจว่า เช่นมี
บุคคลหนึ่งเดินมา มองเห็นด้วยตาก็ดี
ด้วยใจคือคิดไปถึงก็ดี ความรู้ความเห็น

ของผู้ปฏิบัติทำวิปัสสนานั้นจะไม่เห็น
ว่าคนเดินมา แต่จะเห็นว่าขันธ์ ๕ มา
หรือนามรูปมาหรือสังขารมา อะไรที่
เห็นทางตาก็จะเห็นอย่างนี้ทั้งหมด อะไร
ที่ได้ยินทางหูก็จะเห็นดังนี้ทั้งหมด อะไร
ที่ทราบทางจมูกทางลิ้นทางกายก็จะเห็น
ดังนี้ทั้งหมด อะไรที่เกิดขึ้นทางใจด้วย
ความคิดก็จะเห็นดังนี้ทั้งหมด คือว่า
เห็นว่าขันธ์ ๕ เห็นว่าอายตนะ เห็นว่า
สังขาร ไม่ยึดถือว่าเป็นสัตว์บุคคล
ตัวตนเราเขาทั้งหมด คือไม่ยึดถือ
ว่าเป็นชายเป็นหญิงเป็นช่างเป็นม้าเป็น
บ้านเป็นเรือน เป็นโคเป็นกระบือทั้งหมด
แต่จะเห็นเป็นขันธ์เป็นธาตุเป็นอายตนะ
เป็นสังขาร แล้วขณะที่ได้เห็นที่ได้ยินที่
นึกขึ้นนั้น สิ่งเหล่านั้นเป็นสังขารทั้งหมด
และเกิดดับทั้งหมด อันนี้จะรู้สึกรู้ต่าง
จากผู้ที่มิได้ปฏิบัติจนถึงขั้นนี้ คือผู้ที่
มิได้ปฏิบัติจนถึงขั้นนี้นั้น สิ่งที่ปรากฏ
ทางอายตนะทั้งหมดนี้ดังเช่นทางตาก็
จะเป็นชายเป็นหญิงเป็นต้นไม้เป็นภูเขา
เป็นแก้วแหวนเงินทองเป็นสิ่งนั้นเป็น
สิ่งนี้ทั้งหมด ทางหูก็เป็นเสียงนั้นเสียง
นี้ เสียงสรรเสริญเสียงนินทาเสียงเล่า
เรื่องอะไรต่าง ๆ ทางจมูกก็เป็นกลิ่นที่
ดีบ้างไม่ดีบ้าง รสก็เป็นรสสิ่งนั้นสิ่งนี้
ถูกลิ้นบ้างไม่ถูกลิ้นบ้าง ทางกายก็ดี
บ้างไม่ดีบ้าง ทางใจก็เป็นเรื่องโน้นบ้าง
เรื่องนี้บ้างอะไรต่าง ๆ เป็นที่ตั้งของ

กิเลสต่าง ๆ ทั้งนั้น เพราะว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาไปทั้งนั้น แล้วก็ไม่มีปรากฏความดับความเกิด ปรากฏเป็นความดำรงอยู่ตั้งอยู่ เกิดข้างต้นก็ไม่เห็น ดับข้างปลายก็ไม่เห็นทั้งนั้น ปกติเป็นอย่างนั้น แต่เมื่อเป็นวิปัสสนาแล้ว จะไม่เห็นเป็นอย่างนั้น เห็นเป็นสังขารทั้งหมด จะเป็นรูปเป็นเสียงเป็นกลิ่น เป็นรสเป็นโณภัพพะเป็นเรื่องราวต่าง ๆ เป็นสังขารสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด ไม่เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาทั้งนั้น และเป็นสิ่งเกิดดับทั้งนั้น แปลว่าเกิดปรากฏดับปรากฏ เห็นเกิดเห็นดับทันทีพร้อมกันไป ดังนี้แหละจึงจะเป็นข้อที่ ๑ ปรีชาค้ำนึ่งเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ

และเมื่อได้ข้อ ๑ นี้แล้ว เมื่อวิปัสสนาญาณนี้แก่กล้าขึ้น ก็จะทำให้เห็นดับดับไปแต่เพียงอย่างเดียว อะไรโผล่ขึ้นมากก็เห็นดับทั้งนั้น ไม่มีความตั้งอยู่ปรากฏ เห็นดับเห็นดับไปทั้งหมด เพราะฉะนั้น ในข้อนี้ท่านจึงเปรียบเหมือนอย่างว่ามารดาที่มีบุตร ๓ คน ที่ทำความผิดถูกเขาตัดสินประหารทั้ง ๓ คน เวลาเขานำบุตร ๓ คนไปประหารก็ประหารทีละคน มารดาก็ไปยืนดูอยู่ด้วย เห็นเขาประหารคนที่ ๑ ไปแล้ว และก็กำลังประหารคนที่ ๒ และคนที่ ๓ นั้นกำลังรออยู่ แต่มารดา

ก็รู้สึกเหมือนอย่างถูกประหารไปแล้ว เหมือนกัน แม้ว่าสังขารนั้นจะตั้งอยู่ แต่ก็รู้สึกว่ามีหวังเสียแล้วที่จะตั้งอยู่ ต้องถูกประหารเป็นอันดับที่ ๓ ต่อไป เพราะฉะนั้น การที่เห็นดับก็เห็นอย่างนี้ แม้ว่าไม่เห็นสังขารทั้งหลายปรากฏเป็นรูปเป็นเสียงเป็นต้น แต่ว่าก็จะต้องดับ เพราะฉะนั้น เมื่อวิปัสสนาญาณอันนี้แก่กล้าขึ้นแล้วก็จะเห็นแต่ดับ ๆ ทั้งนั้น แม้จะตั้งอยู่ที่ดับ ความดับก็จะมาอยู่แล้ว เหมือนอย่างมารดาที่รอบุตรคนที่ ๓ กำลังจะถูกประหาร ยังไม่ถูกประหารก็จริง แต่ว่าก็จะถูกประหารเป็นอันดับต่อไปแล้ว ความหวังที่จะตั้งอยู่ไม่มีแล้ว จึงเห็นดับ เห็นดับไปทั้งหมด ดังนี้ก็เป็นข้อที่ ๒ ปรีชาค้ำนึ่งเห็นความดับ

คราวนี้มาถึงข้อที่ ๓ เห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว ก็โดยที่เมื่อมีความเห็นที่ต้องเกิดต้องดับอยู่ดังนั้นก็จึงเป็นเหมือนอย่างว่าเป็นเรือนที่ถูกไฟไหม้ เพราะฉะนั้น เรือนที่ถูกไฟไหม้นั้นก็เป็นสิ่งที่น่ากลัว แต่ไม่กลัวก็เพราะว่ามายืนดูอยู่ข้างนอก ไม่ได้ตั้งอยู่ในเรือนไม่ได้ยืนอยู่ในเรือนที่กำลังไฟไหม้ แปลว่าดูอยู่ข้างนอก ก็เห็นเรือนกำลังถูกไฟไหม้หมดไปเป็นของน่ากลัว ไม่ควรที่จะเข้าไปใกล้เรือนที่กำลังถูกไฟไหม้นั้น ต้องถอยห่างออกมา ฉะนั้น จึงได้ญาณข้อต่อไปก็คือค้ำนึ่งเห็นโทษ

เมื่อเป็นของน่ากลัวอย่างนั้นก็เป็นสิ่งที่มิโทษไม่มีคุณ ก็เป็นข้อที่ ๔ และเมื่อค้ำเห็นโทษดั่งนั้น แล้วก็เกิดความเบื่อหน่าย ก็เป็นข้อที่ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายก็ใคร่ที่จะพ้นไปเสีย ก็เป็นข้อที่ ๖ เมื่อใคร่ที่จะพ้นไปเสีย ก็พิจารณาหาทาง ก็เป็นข้อที่ ๗ การพิจารณาหาทางนั้นก็คือเดินทางปฏิบัติวิปัสสนานั้นต่อไปนั่นเอง และเมื่อได้พบทาง ก็ย่อมจะได้ข้อที่ ๘ คือว่าวางเฉยเสียได้ในสังขารทั้งหลาย ในข้อนี้ท่านเปรียบเหมือนอย่างว่าคนจับปลาวางข้องจับปลาไปในแม่น้ำ เมื่อรู้สึกว่าจะเข้าข้องก็ยกขึ้นมา ก็เอามือล้วงไปจับที่คอของปลา แล้วก็ยกขึ้นมา ก็ปรากฏว่าไม่ใช่ปลาเสียแล้ว เป็นงู เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เกิดความกลัว มองเห็นโทษของงูว่ากัดเข้าก็ตาย ฉะนั้น ก็เกิดความหน่ายในงู ก็ใคร่ที่จะพ้นไปเสีย จึงได้จับงูนั้นให้มันไม่ให้เกิดได้แล้วก็ชูขึ้น แกว่งไปแกว่งมาให้งูอ่อนกำลังลง แล้วก็เหวี่ยงทิ้งไป เมื่อเหวี่ยงทิ้งไปแล้วก็ได้ความสบาย พ้นภัย

ท่านเปรียบไว้ว่า ความที่จับยึดถือสังขารทั้งหลายว่าเป็นตัวเราของเรานั้น ก็เปรียบเหมือนว่าจับงูด้วยความหลง ก็คือด้วยความไม่รู้ เหมือนอย่างล้วงลงไป ในข้อนี้กล่าวปลา จับมัน แต่เมื่อยกขึ้นมาดูแล้วปรากฏว่าไม่ใช่ปลาแต่

เป็นงู เพราะฉะนั้น เมื่อเห็นว่าเป็นงูก็เปรียบเหมือนอย่างว่าความที่ยึดถือสังขาร เมื่อได้ปัญญามองเห็นว่าสังขารทั้งหลายนั้นเป็นสิ่งที่เกิดดับ เป็นสิ่งที่ดับ ๆ ไปโดยส่วนเดียว ก็เกิดความรู้เห็นขึ้นมาว่า ความที่ยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรานั้นยึดถือผิด แต่ว่ายังปล่อยไม่ได้ เพราะว่ายังยึดเอาไว้อยู่ ถ้าปล่อยไม่ได้ก็จะเป็นอันตราย ปัญญาที่จะปล่อยก็ยังไม่ถึงในขณะนั้น แต่ก็เรียกว่าได้มองเห็นแล้วว่ายึดถือผิด และก็ปรากฏว่าเป็นของที่น่ากลัว เพราะเป็นสิ่งที่เกิดดับเผาไหม้อยู่ตลอดเวลา เมื่อเป็นดั่งนี้จึงเห็นโทษ เหมือนอย่างว่าจับงูขึ้นมา ก็เห็นโทษว่างูมันกัดให้ตายได้ จึงมีความหน่ายในงู ก็เหมือนอย่างมีความหน่ายในสังขารทั้งหลาย มีความใคร่จะพ้นจากสังขารทั้งหลาย ก็เหมือนใคร่ที่จะพ้นจากงู คราวนี้พิจารณาที่จะพ้นก็คือพิจารณาหาทางที่จะปล่อยวางสังขารนั่นเอง ก็เหมือนอย่างว่าพิจารณาว่าจะหาทางเหวี่ยงงูออกไปอย่างไร งูจึงจะไม่หวนมากัดเอา เพราะฉะนั้น เมื่อหาทางที่จะปล่อยงูได้ ก็ชูงูขึ้นเหนือศีรษะ แล้วก็เหวี่ยงงูทิ้งไปเสียให้ไกล ก็เหมือนอย่างความที่วางสังขารได้ ก็มีความเฉย คือความที่ไม่ต้องเป็นทุกข์เป็นร้อน มีความเบาสบาย อันเรียกว่าวางเฉย อันเป็นข้อที่ ๘ เพราะเมื่อเหวี่ยงงูไปพ้นแล้ว

ก็แปลว่าวางเฉยในงูนั้นได้ เมื่อวางสังขารได้ ก็แปลว่าวางเฉยในสังขารทั้งหลายได้

จึงมาถึงข้อที่ ๙ ที่เมื่อได้ความวางเฉยในสังขารแล้ว ก็พิจารณาโดยสมควรกำหนดรู้อริยสัจจ์ ก็คือพิจารณาถึงความรู้ความเห็นที่ได้มาจนถึงขั้นวางสังขารทั้งหลายลงได้ ได้ความวางเฉยในสังขารแล้ว กับที่ได้ปฏิบัติมาโดยลำดับตั้งแต่เบื้องต้น ว่าเป็นข้อปฏิบัติที่ดำเนินมาถูกต้องตามแนวอริยสัจจ์ หรือตามแนวโพธิปักขิยธรรม อันเป็นทางที่ถูกต้อง และที่จะปฏิบัติต่อไปก็เป็นทางที่ถูกต้องแก่โพธิปักขิยธรรม หรือแก่อริยสัจจ์ ที่ท่านมีอุปมาเหมือนอย่างว่า มีมหาอมตย์ ๘ คนผู้มีหน้าที่วินิจฉัยยรรถคดีของพระราชานัดได้ถวายข้อวินิจฉัย พระราชาก็ทรงอนุมัติไปตามข้อวินิจฉัยของมหาอมตย์ทั้ง ๘ คนนั้น และข้อที่พระราชทานพระบรมราชานุมัติไปนั้น ก็สอดคล้องกับหลักของนิติธรรม อันเป็นพระราชานิติหรือกฎหมายของแผ่นดิน แปลว่าพระราชาทรงอนุมัติไปตามวินิจฉัยของมหาอมตย์ทั้ง ๘ และก็ได้ถูกต้องต่อหลักนิติธรรมของบ้านเมืองอีกด้วย นี่ก็เป็นข้อที่ ๙ เรียกว่าปริชาเป็นไปโดยสมควรแก่การกำหนดรู้อริยสัจจ์

วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ นี้เรียกว่าปฏิบัติภาณตัสสนวิสุทธิ ความหมจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติอันเป็นวิสุทธิข้อที่ ๖

ญาณตัสสนวิสุทธิ ความหมจดแห่งญาณตัสสนะคือความรู้ความเห็นญาณตัสสนวิสุทธินี้ได้แก่ญาณในอริยมรรค ๔ วิสุทธิข้อที่ ๗ นี้จึงเป็นญาณตัสสนะ ความรู้เห็นในอริยมรรค ๔ อันได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค จึงเป็นญาณตัสสนะที่เป็นโลกุตตระ อันแปลว่าอยู่เหนือโลก ฉะนั้น วิสุทธิข้อที่ ๗ นี้จึงเป็นวิสุทธิซึ่งเป็นโลกุตระธรรม ธรรมะที่อยู่เหนือโลก หรือว่าเป็นโลกุตระวิสุทธิ วิสุทธิที่อยู่เหนือโลก ส่วนวิสุทธิ ๖ ข้อข้างต้น ตั้งแต่สี่วิสุทธิจนถึงปฏิบัติภาณตัสสนวิสุทธิเป็นวิสุทธิที่ยังเป็น **โลกิยธรรม** ธรรมะที่ยังเกี่ยวกับโลก หรือเป็น **โลกิยวิสุทธิ** วิสุทธิที่ยังเกี่ยวกับโลก หรือยังเป็นชั้นโลก

ฉะนั้น จึงพึงเข้าใจว่าชั้นแห่งธรรมปฏิบัติในพระพุทธศาสนานั้น เบื้องต้นก็ยังเป็นชั้นโลกิยะหรือว่าเป็นชั้นโลก อันหมายความว่ายังเป็นชั้นที่กำลังกิเลสยังไม่ได้ เรียกว่าชั้นโลกหรือชั้นโลกิยธรรม ส่วนชั้นที่กำลังกิเลสได้เรียกว่าชั้นโลกุตระธรรมที่แปลว่าพ้นโลกหรือว่าเหนือโลก และแบ่งบุคคลออกเป็น ๒ คือเป็น

ชั้น **ปุถุชน** ที่แปลว่าคนที่ยังมีกิเลสหนาแน่น **ปุถุ** แปลว่า หนาหรือมาก ฉะนั้น จึงหมายถึงคนจำนวนมากก็ได้ กับชั้น **อริยชน** คือคนที่เป็นอริยะ อันหมายถึงว่ากำจัดกิเลสได้ และคำว่า อริยะนี้ก็ใช้เป็นชื่อของหมู่คนที่มีความเจริญดังที่แสดงไว้ในพุทธประวัติว่า ในชมพูทวีปในชั้นแรกก็เป็นที่อาศัยของหมู่ชนอันไม่มีความเจริญเรียกว่า **มิลักขะ** หรือว่า **ทัสสยุ** แต่ต่อมามีชนที่เรียกตัวเองว่า **อริยะ** ได้ยกเข้ามาอาศัยอยู่ และก็ปราบพวกมิลักขะหรือทัสสยุนั้นให้พ่ายแพ้ไป และทำพวกนั้นให้เป็นทาส พระพุทธเจ้าก็ได้ประสูติขึ้นในหมู่ชนเหล่าอริยะ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงกำจัดกิเลสได้สิ้นเชิง และได้ทรงประกาศพระพุทธศาสนา สั่งสอนธรรมะให้หมู่เวไนยนิกรได้ดวงตาเห็นธรรมและกำจัดกิเลสได้ และก็ได้เรียกหมู่ชนที่ยังกำจัดกิเลสไม่ได้ว่า **ปุถุชน** และก็เรียกเหล่าชนที่กำจัดกิเลสได้ว่า **อริยชน**

แต่คำว่าอริยะนี้ ภาษาสันสกฤตว่า อารยะ ดังที่เรามาเรียกกันในบัดนี้ว่า อารยประเทศ หรือเรียกหลักธรรมที่ปฏิบัติสำหรับชนที่มีความเจริญหรือหมู่คนที่มีความเจริญว่าอารยธรรม ก็คือ คำว่าอริยะในภาษาบาลีนั่นเอง เป็นคำเดียวกัน

อริยชน นั้นก็มาจากปุถุชนนั่นเอง ในเบื้องต้นก็ยังเป็น **ปุถุชน** และปุถุชนนี้เองถ้ายังมีกิเลสหนาแน่นมาก ไม่มีดวงตาที่จะเห็นธรรมะแม้ในขั้นต้นขั้นต่ำ ก็เรียกว่า **อโนธพาลปุถุชน** ปุถุชนที่เป็นอโนธพาล คือเป็นผู้เขลาเหมือนอย่างเป็นผู้บอด ไม่ใช่หมายความว่าตาบอดหรือตาเนื้อบอด แต่หมายความว่าตาใจบอด คือไม่มีปัญญาที่จะรู้เห็นธรรมะแม้ที่เป็นขั้นต้นขั้นต่ำ พุดังๆ ว่าไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษอะไร

เมื่อปุถุชนผู้ได้สดับธรรมะของพระอริยะ คือของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้มีศรัทธา ได้มีปัญญา ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ได้รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ แต่ยังไม่ตัดกิเลสได้ ก็เรียกว่า **กัลยาณปุถุชน** ปุถุชนที่ดีงาม

ต่อเมื่อตัดกิเลสได้จึงจะเรียกว่า อริยชน และสำหรับที่ตัดกิเลสได้นี้ก็ยังไม่แบ่งออกเป็น ๒ พวก คือที่ตัดกิเลสได้บางส่วนกับตัดกิเลสได้สิ้นเชิง ตัดกิเลสได้บางส่วนนั้นก็มึ ๓ คือ โสดาบัน แปลว่าผู้ถึงกระแสแห่งธรรม ตัดสังโยชน์ได้ ๓ สกทาคามี แปลว่าผู้มาอีกก็เพียงครั้งเดียว ก็ตัดสังโยชน์ได้ ๓ เหมือนอย่างโสดาบันนั้นแหละ แต่ทำกิเลสให้เบาบางลง คือทำราคะโทสะโมหะให้เบาบางลงยิ่งขึ้นไปอีก อนาคามี

แปลว่าผู้ไม่มาอีก ที่ท่านแสดงว่าไปเกิด
ในพรหมชั้นสุทธาวาสและนิพพานใน
พรหมชั้นนั้น ตัดสังโยชน์ได้ ๕ กับ
อรหัตตบุคคลหรือพระอรหัตต์ ตัด
สังโยชน์ได้ ๑๐

บุคคล ๔ จำพวก นี้เรียกว่า
อริยบุคคล ดังที่ได้สวดในบทสังฆคุณ
ว่า ภควโต สาวกสงฺโฆ หมู่แห่งสาวก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ยทิทํ จตตาริ
บุรุษุคฺคาณิ คือคู่แห่งบุรุษบุคคล ๔ คือ
บุคคล ๔ คู่ อฏฺฐบุรุษุคฺคาณิ นับเรียงตัว
ก็เป็นบุรุษบุคคล ๘ บุรุษบุคคล ๔ คู่
ก็คือ คู่ที่ ๑ พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค
กับพระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล คู่ที่ ๒
พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรค กับ
พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผล คู่ที่ ๓
พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค กับพระผู้
ตั้งอยู่ในอนาคามีผล คู่ที่ ๓ พระผู้ตั้ง
อยู่ในอรหัตตมรรค และพระผู้ตั้งอยู่
ในอรหัตตผล นับรายบุคคลก็เป็น ๘
นับเป็นคู่ก็เป็น ๔ คู่ดังนี้ และท่านผู้ที่
ได้บรรลุนโสดาปัตติมรรคโสดาปัตติผล
แล้ว ก็เรียกว่าโสดาบัน พระผู้ตั้งอยู่
ในสกทาคามีมรรคกับพระผู้ตั้งอยู่ใน
สกทาคามีผลแล้ว ก็เรียกว่าสกทาคามี
หรือสกทาคามีบุคคล พระผู้ตั้งอยู่
ในอนาคามีมรรคกับพระผู้ตั้งอยู่ใน
อนาคามีผลแล้ว ก็เรียกว่าอนาคามี
หรืออนาคามีบุคคล พระผู้ตั้งอยู่ใน

อรหัตตมรรคอรหัตตผลแล้ว ก็ชื่อว่า
พระอรหัตต์หรืออรหัตตบุคคล

อันมรรคผลดังกล่าวกับนิพพานอีก
หนึ่งเรียกว่า **โลกุตตรธรรม** ธรรมะ
ที่อยู่เหนือโลกหรือธรรมะที่พ้นโลก
และนิพพานอันเป็นข้อที่ ๙ นี้ ท่าน
เรียกว่าอนุปาทาปรินิพพานก็มี คำว่า
อนุปาทาปรินิพพาน นี้แปลว่าปรินิพพาน
คือดับกิเลสได้โดยรอบ คือดับกิเลส
ได้หมดสิ้น อนุปาทาไม่ยึดมั่น คือไม่
ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลกทั้งสิ้น เรียกว่า
อนุปาทาปรินิพพาน แต่ก็เรียกสั้น
คำเดียวว่า **นิพพาน** อันหมายความว่า
ดับกิเลส แต่ที่เป็นนิพพานอย่างสูงสุด
ก็คือดับกิเลสได้ทั้งหมด

แต่เมื่อพิจารณาคุณนิพพานที่ท่านใช้
ในที่ต่าง ๆ แล้วก็สรุปลงได้ว่า อัน
มรรคผลที่ตัดกิเลสก็ยังมีแบ่งเป็น ๒
คือ ตัดกิเลสได้บางอย่าง กับตัดกิเลส
ได้ทั้งหมด นิพพานก็เป็นอย่างเดียวกัน
ตัดกิเลสได้บางอย่างก็เป็นนิพพาน ตัด
กิเลสได้ทั้งหมดก็เป็นนิพพาน และที่
ตัดกิเลสได้ทั้งหมดนี้แหละจึงเรียกว่า
อนุปาทาปรินิพพาน คือดับกิเลสได้
โดยรอบ ได้โดยสิ้นเชิง ไม่ยึดมั่น
อะไร ๆ ในโลกทั้งหมด เพราะฉะนั้น
โลกุตตรธรรม ธรรมะที่อยู่เหนือโลก
ในพระพุทธศาสนานั้น จึงมี ๙ อัน
ได้แก่มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑

อันมรรคผลนิพพานนี้ ท่านแสดงไว้ว่ามรรคนั้นเมื่อตั้งเป็นมรรคจิตขั้นก็ดับ ผลนั้นเมื่อเป็นผลจิตขั้น ก็ดับ ส่วนนิพพานนั้นเป็นอมตธรรม ไม่เกิดไม่ดับ เป็นธรรมะที่บรรลุถึงนิพพานนั้นตามศัพท์แปลว่าออกจากกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัด คำว่าเครื่องร้อยรัดนั้นมาจากคำว่า วานะ คือ**นิพพาน**นั้นประกอบขึ้นด้วยศัพท์ว่า **นิ** แปลว่าออก กับ **วานะ** แปลว่าเครื่องร้อยรัด หรืออีกอย่างหนึ่งแปลว่าลูกศร มาประกอบเป็นคำวานิพพาน ก็แปลว่าออกจากกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดหรือว่าออกจากกิเลสที่เป็นเหมือนอย่างลูกศรเสียบแทงจิตใจ เพราะฉะนั้น เมื่อดับกิเลสได้ทั้งหมด สภาพจิตบริสุทธิ์สิ้นเชิงไม่มีกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดทั้งหมด หรือไม่มีลูกศรคือกิเลสเสียบแทงทั้งหมด ถอนลูกศรคือกิเลสเสียบแทงจิตใจทั้งหมดแล้ว เป็นจิตที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง ไม่มีทุกข์ด้วยประการทั้งปวง นี่คือนิพพาน ซึ่งเป็นสภาพจิตที่เป็น**นิรามโย** ไม่มีโรคคือกิเลส ซึ่งเป็นเครื่องเสียบแทงทั้งหมด เป็นจิตที่มีอนามยอย่างสมบูรณ์ มีเสรีอย่างสมบูรณ์ คือไม่มีโรคสิ้นเชิง โรคคือกิเลสเป็นเครื่องเสียบแทงให้เจ็บช้ำลำบาก ไม่มีลูกศรเสียบแทงใจให้เป็นทุกข์ทั้งหมด สภาพจิตที่เป็นดังนี้ เป็นสภาพจิตที่เป็นนิพพาน หรือเป็น

นิพพานธรรมที่ปรากฏขึ้นในจิต ซึ่งดำรงอยู่ตลอดไป

แต่ว่ามรรคนั้นทำหน้าที่กำจัดกิเลส เมื่อทำหน้าที่กำจัดกิเลสได้แล้วก็สิ้นหน้าที่มรรค ผลนั้นเล่าก็เป็นผลของการกำจัดกิเลส เมื่อเป็นผลขึ้นแล้วก็หมดหน้าที่ เพราะฉะนั้น สภาพนิพพานจึงดำรงอยู่ตลอดไป

เพราะฉะนั้น จึงมีเปรียบเทียบว่าเหมือนอย่างการเดินทางไปสู่ที่ใดที่หนึ่ง เช่นว่า การเดินทางไปสู่พระปฐมเจดีย์ ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ พระปฐมเจดีย์นั้นเป็นที่ไปเพื่อนมัสการ การไปนั้นเป็นมรรค จะไปด้วยรถยนต์ จะไปด้วยรถไฟ หรือจะไปด้วยพาหนะอะไร ตลอดจนถึงเดินไปก็ตาม เป็นการไปที่เทียบได้กับมรรค การถึงพระปฐมเจดีย์เทียบได้กับตัวผล และที่ถึงคือพระปฐมเจดีย์ นั่นคือนิพพาน อันการไปนั้นเมื่อไปจนถึงก็สิ้นหน้าที่ของการไป เรียกว่าการไปถึง ก็ถึง ถึงนั้นก็มิหน้าที่เท่าที่ไปถึง เมื่อถึงแล้วก็หมดหน้าที่ของการถึง ก็เป็นอันว่าหมดหน้าที่ของผลก็ดับ จึงอยู่แต่ที่ถึงคือพระปฐมเจดีย์เท่านั้น เพราะฉะนั้น การไปเมื่อถึงก็หมดหน้าที่ของการไป และเมื่อถึงแล้วก็หมดหน้าที่ของการถึง

เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงว่า มรรคกับผลนี้เป็นสังฆตธรรม ธรรมะที่มี

ปัจจัยปรุง เพราะที่ต้องปรุงต้องแต่ง คือต้องปฏิบัติ ปุถุชนหรือสามัญชน หรือแม้แต่กัลยาณปุถุชนก็ต้องปฏิบัติ เมื่อยกเอาวิสุทธิ ๗ นี้ขึ้นเป็นทางปฏิบัติ ก็ต้องปฏิบัติในวิสุทธิทั้ง ๗ นี้ตั้งแต่ สิลวิสุทธิเป็นต้นมา จนถึงข้อที่ ๖ คือ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งข้อที่ ๖ นี้เมื่อปฏิบัติจนถึงวิปัสสนาญาณข้อที่ ๙ คือ **สัจจานุโลมิกญาณ** ปรินิชาเป็นไปตามสมควรแก่การกำหนดรู้หรือริยสัจจ์ ท่านแสดงว่าเป็นวิปัสสนาญาณซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายของความเป็นปุถุชน คือเมื่อปฏิบัติในสิลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ และจับปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐาน จับตั้งแต่ทวิวิสุทธิเป็นต้นมา จนถึงปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิอันเป็นข้อที่ ๖ ซึ่งทุกข้อนี้คือตั้งแต่ทวิวิสุทธิมา จนถึงปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตรวมเป็น ๔ ข้อ นี้คือเป็น **การปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐาน** เป็น **วิปัสสนาโดยตรง** และเมื่อปฏิบัติมาจนถึงปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ก็คือวิปัสสนาญาณ ๙ ถึงข้อที่ ๙ คือ **สัจจานุโลมิกญาณ** ดังกล่าวนั้น ก็เป็นอันว่าได้ถึงที่สุดของ **วิปัสสนาญาณในภูมิของปุถุชน**

เมื่อได้บรรลุถึงขั้นวิปัสสนาญาณที่สุดของภูมิปุถุชนดังนี้แล้ว สิบขึ้นไป จะบรรลุ **โคตรภูญาณ** อันแปลว่า ญาณครอบโคตร อันหมายความว่า เป็น

ญาณที่อยู่ในระหว่างแห่งภูมิปุถุชนและภูมิอริยชน เทียบได้เท่ากับเส้นขีดคั่นพรมแดนระหว่างประเทศ เมื่อจะก้าวข้ามประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่ง ก็จะต้องผ่านเส้นขีดคั่นพรมแดนนี้ ฉะนั้นใดก็ดี ความที่จะก้าวข้ามจากภูมิปุถุชนไปสู่ภูมิอริยชนก็จะผ่านโคตรภูญาณ แปลว่า ญาณครอบโคตร คือครอบระหว่างโคตรของปุถุชนกับโคตรของอริยชน

โคตรก็คือโคตรตระกูลนี้แหละ ใช้ในความหมายถึงความที่จะข้ามไปจากโคตรคือภูมิปุถุชน ไปสู่โคตรคือภูมิของอริยชน และท่านแสดงว่าอันที่จริงนั้นโคตรภูญาณนี้เองเท่ากับเป็นที่สุดของภูมิปุถุชนจริง ๆ และวิปัสสนาญาณคือตัวโคตรภูญาณนี้ ก็เป็นวิปัสสนาญาณนั่นเอง แต่เป็นวิปัสสนาญาณที่ครอบโคตร เพราะฉะนั้น จึงสูงกว่าวิปัสสนาญาณข้อที่ ๙ คือสัจจานุโลมิกญาณนั้น และเมื่อได้โคตรภูญาณก็เป็นอันว่าได้ก้าวเข้าไปสู่โคตรอริยบุคคล จึงบรรลุ มัคคญาณ คือวิปัสสนาญาณนั่นเอง ซึ่งเป็นตัวมรรค กำจัดกิเลสได้บางส่วน จนถึงสิ้นเชิง และเมื่อได้มัคคญาณคือวิปัสสนาญาณที่เป็นตัวมรรคกำจัดกิเลสได้ ก็ได้ผลญาณ คือวิปัสสนาญาณที่เป็นตัวผล และต่อจากนั้นก็ได้ปัจจุเวกขณะญาณ คือญาณที่พิจารณารู้ว่ากำจัด

กิเลสอะไรได้แล้ว และจะต้องกำจัดกิเลสอะไรต่อไป หรือว่ากำจัดกิเลสได้สิ้นเชิงแล้ว กล่าวคือ เมื่อได้มัคคญาณ ผลญาณที่เป็นขั้นไสตปาตติมรรค ไสตปาตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล หากได้มรรคผล ๓ ข้างต้น ปัจจเวกชนญาณ ก็พิจารณากิเลสที่ละได้แล้วและกิเลสที่จะละต่อไป เพราะวามรรคผลทั้ง ๓ ข้างต้นนั้นละกิเลสได้บางส่วนแล้ว และจะต้องละต่อไป แต่ว่าเมื่อได้อรหัตตมรรค อรหัตตผลแล้ว **ปัจจเวกชนญาณ** ก็พิจารณากิเลสที่ละไปแล้วทั้งหมด

มัคคญาณ ผลญาณ ปัจจเวกชนญาณ ทั้ง ๓ นี้เป็นโลกุตตระ ก็นับรวมเข้าใน วิสุทธิข้อที่ ๗ **ญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมัดจดแห่งความรู้ความเห็น เพราะฉะนั้น ญาณทัสสนวิสุทธิข้อที่ ๗ นี้ เมื่อจะกล่าวรวมทั้งหมด ก็นับตั้งแต่โคตรภูญาณ มัคคญาณ ผลญาณ และปัจจเวกชนญาณ เป็น ๔ ญาณ ทั้ง ๔ นี้รวมเข้าในวิสุทธิข้อที่ ๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ และท่านได้แสดงวิปัสสนาญาณทั้งหมด คือนับจากที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้รวมเป็น **ญาณ ๑๖ ชั้น** กล่าวคือ ทิฏฐิวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งความเห็นเป็นวิปัสสนาญาณข้อแรก เรียกชื่ออีกอย่าง

หนึ่งว่า **นามรูปววัตถานญาณ** ญาณเป็นเครื่องกำหนดนามรูป กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งความรู้เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **ปัจจยปริคคหณญาณ** หรือ **ปัจจย-ปริคคหณญาณ** ญาณเป็นเครื่องกำหนดรู้เหตุปัจจัย ก็มาถึงมัคคามัคคญาณ-ทัสสนวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งความรู้ความเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง ก็เรียกว่า **มัคคามัคคญาณ** หรือ **สัมมสน-ญาณ** ญาณที่เป็นเครื่องพิจารณาให้รู้ว่าทางหรือมิใช่ทาง นี้รวมเป็น ๓ กับปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งความรู้ความเห็นในปฏิบัติคือทางปฏิบัติ อันได้แก่วิปัสสนาญาณ ๙, ๙ กับ ๓ ก็รวมเป็น ๑๒ และมาถึงวิสุทธิข้อที่ ๗ ก็ได้ญาณ ๔ ข้อ คือ **โคตรภูญาณ มัคคญาณ ผลญาณ ปัจจเวกชนญาณ** อีก ๔ ก็รวมเป็น ๑๖ ก็ได้แก่**ญาณ ๑๖** ก็เป็นวิปัสสนาญาณทั้งหมด แต่ว่าในวิสุทธิข้อ ๗ นี้ ท่านมักจะยกแสดงเพียงมัคคญาณว่าได้แก่ญาณทัสสนวิสุทธิ อันที่จริงนั้นก็รวมเข้าทั้ง ๔ นั้นแหละ คือ โคตรภูญาณ มัคคญาณ ผลญาณ และปัจจเวกชนญาณ เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าวิสุทธิ ๕ ข้อข้างหลังตั้งแต่ทิฏฐิวิสุทธิจนถึงญาณทัสสนวิสุทธินี้เป็นตัว **วิปัสสนาญาณทั้งหมด**

และท่านได้มีแสดงเป็นอุปมาไว้ถึงญาณที่กล่าวในชั้นสูงข้างหลังนี้ว่าเหมือนอย่างว่าเจ้าของเรือนบริโภคในเวลาเย็น ก็ขึ้นสู่ที่นอนแล้วนอนหลับไป เรือนก็ถูกไฟไหม้ขึ้นมา เจ้าของเรือนตื่นขึ้นเห็นไฟไหม้เรือนก็กลัว จึงได้คิดอยู่ว่าทำอย่างไรจึงจะออกไปได้ไม่ต้องถูกไฟไหม้ เห็นทางแล้วก็รีบหนีออกไป ก็ไปยืนอยู่ในที่ที่พ้นไฟโดยเร็ว การที่มีความยึดถืออยู่ในขั้น ๕ ของปุถุชนทั้งหลายว่าตัวเราของเรา ก็เหมือนอย่างเจ้าของเรือนที่บริโภคแล้ว ก็ขึ้นไปสู่ที่นอนและก็หลับไป การที่ได้มีญาณโดยที่ปฏิบัติทางปฏิบัติที่ชอบ ได้เห็นไตรลักษณ์ ได้ญาณ คือความหยั่งรู้อารมณ์ว่าขั้น ๕ เป็นของน่ากลัว ก็เหมือนอย่างเวลาที่เจ้าของเรือนตื่นขึ้นมา เห็นไฟกำลังไหม้เรือนก็กลัว ญาณที่ทำให้ใครจะพ้นออกไป ก็เหมือนอย่างเจ้าของเรือนใครที่จะออกไปจากเรือนที่ไฟไหม้ ก็มองเห็นทางที่จะออก **สัจจานุโลมิกญาณ** คือญาณที่อนุโลมแก่สัมมาปฏิบัติมาที่ปฏิบัติมาแล้ว และแก่อริยสัจหรือโพธิปักขิยธรรมที่จะปฏิบัติต่อไป ก็เหมือนอย่างเจ้าของเรือนเห็นทางที่จะหนีออกจากเรือนที่ไฟไหม้ **โคตรภูญาณ** ก็เหมือนอย่างการที่เจ้าของเรือนที่ไฟไหม้นั้นออกไปจากเรือนที่ไฟไหม้ได้ **มัคคญาณ** ก็

เหมือนอย่างการที่ออกไปได้โดยเร็ว **ผลญาณ** ก็เหมือนการที่ออกมาได้แล้ว และยืนอยู่ในที่ที่ปลอดภัย ท่านเปรียบไว้ดังนี้

คราวนี้ ก็ใครจะได้กล่าวว่าการที่กล่าวถึงโลกุตตรธรรมหรือกล่าวถึงอริยบุคคลนั้น ก็ไม่ใช่หมายความว่าเมื่อเป็นดังนั้นก็เป็นธรรมะที่สุดเอื้อม เมื่อเป็นปุถุชนหรือเป็นสามัญชนก็ไม่สามารถที่จะปฏิบัติได้ แต่อันที่จริงนั้นความเข้าใจดังนั้นไม่ถูก เพราะว่า การที่จะก้าวเข้าไปสู่ความเป็นอริยบุคคลบรรลุถึงโลกุตตรธรรมได้ ก็ต้องปฏิบัติตามตั้งแต่ในชั้นธรรมปฏิบัติที่ยังอยู่ในชั้นโลกหรือสำหรับผู้ที่ยังเป็นปุถุชนนั่นเอง เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้แสดงวิสุทธิ ๗ นี้มาตั้งแต่ในข้อ ๑ คือตั้งแต่ในข้อ ๑ ถึงข้อ ๖ นี้เป็นข้อปฏิบัติสำหรับสามัญชนหรือปุถุชนทั้งนั้น และเมื่อได้ปฏิบัติขึ้นมาโดยลำดับแล้ว ก็จะก้าวขึ้นสู่ความเป็นอริยบุคคลหรือก้าวขึ้นสู่โลกุตตรธรรมได้เอง เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงถึงโคตรภูญาณ ก็แปลว่าต้องก้าวขึ้นมาโดยลำดับ ๆ เหมือนอย่างจะก้าวจากเขตประเทศหนึ่งไปอีกประเทศหนึ่งก็ต้องเดินไปโดยลำดับ เมื่อถึงเส้นกั้นเขตแดนอันเป็นโคตรภูญาณ ก็เป็นอันว่าก้าวข้ามเส้นนี้แล้ว ก็ไปสู่อริยภูมิ ไปสู่โลกุตตรธรรมได้โดย

ลำดับ ก็เป็นขั้นตอนของการปฏิบัติ
นั่นเอง

รวมความเข้าแล้วเวไนยชนคือชนที่
พระพุทธเจ้าทรงแนะนำได้ก็พึงปฏิบัติ
ได้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเปรียบ
วิสุทธิ ๗ นี้ไว้อีกอย่างหนึ่งว่าเหมือน
อย่างเบ็นรถ ๗ ผลัด คือมาจาก
รถวินิตสูตร ที่พระสารีบุตรเถระได้
สนทนากับพระปุลณณ์มณฑานิบุตร
พระสารีบุตรได้ถามท่านพระปุลณณ์
มณฑานิบุตรว่า ท่านประพาสพรหมจรรย์
เพื่อสืลวิสุทธิหรือ ท่านพระปุลณณ์
มณฑานิบุตรก็ตอบว่าไม่ใช่ พระสารีบุตร
ก็ถามไปที่ละข้อว่าเพื่อจิตตวิสุทธิหรือ
เป็นต้นไปจนถึงข้อญาณทัสสนวิสุทธิ
ว่าท่านปฏิบัติเพื่อญาณทัสสนวิสุทธิ
หรือ ท่านก็ตอบว่าไม่ใช่ คราวนี้ท่าน
พระสารีบุตรก็ถามอีกว่าท่านปฏิบัติเว้น
ไปจากหรือนอกไปจากวิสุทธิทั้ง ๗ นี้
หรือ ท่านพระปุลณณ์ท่านก็ตอบว่า
ไม่ใช่อีกเหมือนกัน ท่านพระสารีบุตร
ก็ถามต่อไปว่าถ้าเช่นนั้นท่านปฏิบัติ
พรหมจรรย์นี้เพื่ออะไร ท่านพระปุลณณ์
ก็ตอบว่าเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน คือ
เพื่อความดับกิเลสโดยรอบคือสิ้นเชิง
ทั้งหมด ไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกทั้งหมด
ท่านพระสารีบุตรจึงถามว่าเมื่อเป็น
เช่นนี้ เมื่อท่านถามว่าท่านปฏิบัติเพื่อ
สืลวิสุทธิหรือ ก็ตอบว่าไม่ใช่ เมื่อถาม

ไปทุกข้อทั้ง ๗ ข้อท่านก็ตอบว่าไม่ใช่
และเมื่อท่านถามอีกว่าท่านปฏิบัตินอก
ไปจากหรือเว้นจากวิสุทธิ ๗ นี้หรือ
ท่านก็บอกว่าไม่ใช่อีก ท่านอธิบายอย่างไร

ท่านพระปุลณณ์มณฑานิบุตรก็ตอบว่า
คือว่าการปฏิบัติพรหมจรรย์นี้มิใช่ยุดิ
ลงแค่วิสุทธิข้อใดข้อหนึ่งเท่านั้น แต่เพื่อ
ให้ส่งต่อ ๆ กันขึ้นไปจนถึงอนุปาทา
ปรินิพพานเป็นที่สุด และที่ท่านตอบว่า
ท่านปฏิบัติไม่นอกไปจากทั้ง ๗ ข้อนี้
ก็หมายความว่าท่านก็ต้องปฏิบัติอยู่
ในทั้ง ๗ ข้อนี้โดยลำดับนั่นเอง แต่ว่า
ไม่ใช่พอเพียงเท่านั้น แต่เพื่อให้บรรลุ
อนุปาทาปรินิพพานเป็นที่สุด และถ้า
หากว่าท่านตอบว่าไม่ใช่แล้ว ก็เป็น
อันว่าไม่ต้องปฏิบัติกัน เมื่อไม่ต้อง
ปฏิบัติกันแล้ว ใคร ๆ ก็บรรลุอนุปาทา
ปรินิพพานกันได้ แต่ว่าไม่ใช่เช่นนั้น
ต้องปฏิบัติ แต่ว่าไม่ใช่ยุดิลงเพียงข้อ
ใดข้อหนึ่งเพียงเท่านั้น คือไม่ใช่พอเพียง
เท่านั้น แต่ที่ต้องให้ส่งต่อ ๆ กันขึ้นไป
จนถึงอนุปาทาปรินิพพานเป็นที่สุด
จึงเปรียบเหมือนอย่างการเดินทางด้วย
รถ ๗ ผลัดของพระเจ้ากรุงสวตตี
คือเมื่อพระเจ้ากรุงสวตตีจะเสด็จจาก
กรุงสวตตีไปสู่เมืองสาเกตโดยรถม้า
พระที่นั่ง ก็จะต้องเปลี่ยนกันถึง ๗
ผลัด คราวนี้เมื่อเสด็จโดยรถม้าพระที่
นั่งผลัดที่ ๑ ไปจนถึงผลัดที่ ๒ ก็ขึ้น

รถม้าพระที่นั่งผลัดที่ ๒ ก็เรื่อย ๆ ไป
 ดั่งนี้จนถึงผลัดที่ ๗ ก็เสด็จขึ้นรถม้า
 พระที่นั่งผลัดที่ ๗ ก็ไปถึงประตูเมือง
 สากเกต ก็ลงจากรถม้าพระที่นั่งเข้าสู่
 เมืองสากเกต ฉันทไคย การปฏิบัติใน
 วิสุทธิตั้ง ๗ ข้อนี้ก็ต้องปฏิบัติไปทั้ง ๗
 ข้อโดยลำดับ จนถึงข้อที่ ๗ ก็จะบรรลุ
 ต่อไปถึงอนุภาทาปรินิพพานอันเป็นข้อ
 ที่สุดของพรหมจรรย์ ท่านสอนไว้ดังนี้

(ล.พ. ๑๕๔-๑๕๙, ๑๖๕-๑๖๙, ๑๗๖-๒๐๗)

วิสุทธิตุณ *ดู* พระพุทธเจ้า

วิสุทธิเทพ *ดู* โพรธิปักขิยธรรม

วิเสสภารมี *ดู* บารมี

วิเสสภาคิยธรรม *ดู* สมาริ

วิเสสราชาธรรม *ดู* ทตพิธราชาธรรม

วิหาร *ดู* เสนาสนะ

วติกกมกิลเส *ดู* กิลเสอย่างหยาบ, วิมุตติ^๒

เวษยันต์ *ดู* ดาวดิงส์

เวตรณินรค *ดู* นรค

เวทนา *ดู* คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

เวทนา ๓ เวทนานั้น โดยทั่วไปได้จำแนกไว้
 เป็น ๓ คือ

สุขเวทนา เวทนาที่เป็นสุขทางกาย
 ทางใจ

ทุกขเวทนา คือเวทนาที่เป็นทุกข์
 ทางกายทางใจ

อทุกขมสุขเวทนา คือเวทนาที่มีใช่
 สุขมิใช่ทุกข์ คือเวทนาที่มีใช่ทุกข์มิใช่
 สุขทางกายทางใจ

ฉะนั้น เวทนาจึงหมายถึงชั้นที่ ๕
 ข้อที่ ๒ ซึ่งเป็นความรู้สึเสวย เป็นสุข
 เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่
 สุขดังกล่าว เป็นไปได้ทางกายทางใจที่
 ทุกคนได้ประสบอยู่เป็นประจำ และ
 เวทนานี้นับเป็นข้อที่ ๒ ของชั้นที่ ๕
 ต่อจากรูป ซึ่งพระพุทธรเจ้าได้ทรงแสดง
 ชั้นที่ ๕ สำหรับให้ยกขึ้นพิจารณาทาง
 วิปัสสนากรรมฐานเพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริง
 ว่าอัตภาพอื่นที่จริงนั้นเป็นสมมติเป็น
 บัญญัติ ซึ่งก็นับว่าเป็นความจริงอย่าง
 หนึ่ง เป็นความจริงโดยสมมติหรือโดย
 บัญญัติ แต่โดยปรมัตต์คือ โดยอรรถ
 คือเนื้อความอย่างยั้งคืออย่างละเอียด
 ก็หาใช่เป็นอัตตาดัตตวนที่แท้จริงไม่ จึง
 ได้ตรัสสอนให้จำแนกอัตภาพอันเป็นที่
 ตั้งของสมมติบัญญัติว่าอัตตาดัตตวเรานี้
 เป็นชั้นที่ ๕ คือเป็นกองทั้ง ๕ รวม
 กันอยู่ ได้แก่ กองรูป กองเวทนา
 กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญาณ

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
 รวมเรียกว่า นาม รูปก็เป็นรูป ย่อลง
 จึงเป็นนามรูปตั้งที่ทราบกันอยู่ เพราะ
 ฉะนั้น จึงไม่มีตัวเราของเรา มีแต่รูป
 เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่
 ประกอบกันอยู่

เวทนาซึ่งเป็นข้อ ๒ นั้น ตรัสแสดง
 ไว้เป็นข้อ ๒ ก็เพราะว่ากำหนดได้ง่าย
 เกิดขึ้นเป็นไปทั้งทางกายทั้งทางใจ คือ

เกิดขึ้นเป็นไปทั้งทางรูป รูปกาย และทางนามกาย คือทางใจ จึงกำหนดได้ง่าย และได้มีจำแนกไว้อีกหนึ่งหนึ่งเป็น **เวทนา ๕** คือ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา เมื่อแจกออกเป็น ๕ ดังนี้

สุข จึงหมายถึง สุขทางกาย

ทุกข์ จึงหมายถึง ทุกข์ทางกาย

โสมนัส หมายถึง สุขทางใจ

โทมนัส หมายถึง ทุกข์ทางใจ

อุเบกขา ก็หมายถึง เวทนาที่เป็นกลาง ๆ มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ มิใช่ทุกข์มิใช่สุข

เพราะฉะนั้น แม้แจกเป็น ๕ ดังนี้ก็คงย่อลงเป็น ๓ นั้นเองดังกล่าวมาข้างต้น แต่ว่าเมื่อแจกออกเป็น ๕ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา สุขและทุกข์ก็มีความหมายจำกัดเข้ามาเฉพาะที่เป็นไปทางกาย โสมนัส โทมนัส ก็เป็นไปทางใจ อุเบกขาก็เป็นเช่นเดียวกันคือเป็นกลาง ๆ มิใช่ทุกข์มิใช่สุขดังกล่าว

ส่วนที่ท่านพระสารีบุตรท่านยกเอา **เวทนา ๖** คือยกเอาเวทนา ๓ หรือเวทนา ๕ ดังกล่าวแล้วนั้นแหละแจกออก ที่เกิดจากสัมผัสคือความกระทบที่ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางมนะคือใจ คือยกเอาสัมผัสทั้ง ๖ นี้เป็นที่ตั้ง จึงเป็นเวทนา

๖ และเมื่อแจกเป็นเวทนา ๖ ดังนี้แล้ว จึงได้มีอธิบายให้ละเอียดต่อไปอีกว่า

สำหรับเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และที่เกิดจากสัมผัสทางใจ ทั้ง ๕ นี้เป็น **เวทนาทางใจ** คือเป็นสุขหรือเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขทางใจ

เฉพาะข้อเวทนาที่เกิดจากกายสัมผัสสัมผัสทางกาย จึงเป็น **เวทนาทางกาย** คือเป็นสุขหรือเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขทางกาย

ฉะนั้น ในการพิจารณานั้นจึงให้ทำความเข้าใจว่า ที่ว่าเวทนาที่เกิดจากสัมผัสในทางทั้ง ๕ เป็นไปทางใจย่อมมีความหมายดังเช่นว่า เมื่อตากับรูปมาประจวบกันก็เกิดความรู้รูปคือเห็นรูป และเมื่อตากับรูปและความรู้รูปคือเห็นรูปอันเรียกว่าวิญญูณ ทั้ง ๓ นี้มาประชุมกันก็เรียกว่า สัมผัส จึงเป็นเหตุให้เกิดเวทนา หากรูปที่เห็นเป็นที่ตั้งของสุข ก็ให้เกิดสุขเวทนา รูปที่เห็นเป็นที่ตั้งของทุกข์ ก็ให้เกิดทุกข์เวทนา รูปที่เห็นเป็นที่ตั้งของมิใช่ทุกข์มิใช่สุขหรือเป็นกลาง ๆ ก็ทำให้เกิดอุทกขม-สุขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และทางใจก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น เมื่อมีความอธิบายดังนี้ เวทนา

ที่เกิดจากสัมผัสในทางทั้ง ๕ ดังกล่าว จึงเป็นเวทนาทางใจอย่างเดียว

หากจะมีปัญหาว่าผงเข้าตาก็เจ็บ หรือ เอน้ำลูบตาก็เย็น ดั่งนี้จะเป็นเวทนาอะไร จะเป็นจักขุสัมผัสสชาเวทนาหรืออย่างไร ก็ตอบว่าในลักษณะดังกล่าว ไม่เรียกว่าจักขุสัมผัสสชาเวทนา แต่เรียกว่ากายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย เพราะว่าผงเข้าตาก็หมายถึงตาส่วนที่เป็นกาย ไม่ใช่หมายถึงตาส่วนที่เห็นรูป หมายถึงตาส่วนที่เป็นกาย จึงจัดว่าเป็นกายสัมผัสสชาเวทนา เป็นไปทางกาย แม้ทางหูเป็นต้นก็เช่นเดียวกัน มีอะไรมากระทบหูหรือทิ่มตำที่หู ก็เกิดความเจ็บ หรือเอน้ำล้างน้ำลูบก็เย็นสบาย อย่างนี้ก็เป็นหูส่วนที่เป็นกายเช่นเดียวกัน ไม่ใช่เป็นหูส่วนที่เป็นประสาทรับเสียงได้ยินเสียง จึงนับว่าเป็นกายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกายนี้มีเป็นอันมาก ความที่ได้รับความสุขทางกายต่าง ๆ อันเกี่ยวกับดินฟ้าอากาศ หรือเกี่ยวกับสิ่งที่ถูกต้องต่าง ๆ อันทำให้กายสบาย ก็นับว่าเป็นสุขทางกาย ความที่ต้องกระทบกับดินฟ้าอากาศส่วนที่เกิดทุกข์ เช่น ต้องตากแดดตากฝนประกอบภาระงาน หรือว่าต้องนั่งนาน ๆ เดินนาน ๆ

ยืนนาน ๆ หรือแม้นอนนาน ๆ ก็เป็นทุกข์ขึ้นมา หรือว่าอาหารป่วยไข้ต่าง ๆ เกิดความทุกข์ ก็เป็นทุกข์เวทนาทางกาย เพราะฉะนั้น ทุกขเวทนาทางกาย ก็มีมาก สุขก็มีมาก และที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทำให้สุขให้ทุกข์ก็นับว่าเป็นกลาง ๆ ได้ก็มีอยู่

แต่บางท่านก็มีอธิบายว่า ที่เป็นกลาง ๆ ทางกายนั้นไม่มี เพราะถ้าเป็นปกติก็นับว่าเป็นสุข เหมือนดังเช่นความหนาวความร้อน ความเย็นความร้อนของดินฟ้าอากาศ ที่ร้อนไปหรือเย็นไปก็ทำให้รู้สึกเป็นทุกข์ทางกาย เมื่อมีความร้อนหรือความเย็นที่อันวยให้เกิดความรู้สึกเป็นสุขสบาย ก็ทำให้เกิดสุขเวทนาทางกาย หรือที่แม้ไม่ทำให้เกิดความสุขชัดเจน คือไม่ร้อนมากไม่เย็นมาก เรียกว่าเป็นปกติ ก็ไม่ทำให้รู้สึกว่าเป็นสุขหรือไม่ทำให้รู้สึกว่าเป็นทุกข์อย่างไร เป็นปกติ แมื่อดั่งนี้ก็น่าจะเรียกว่าเป็นกลาง ๆ ได้ แต่ท่านแสดงว่าจัดว่าเป็นสุขเหมือนกัน แต่ว่าบางท่านก็แสดงว่ามีลักษณะเป็นปกติ ดังกล่าวที่ไม่ทำให้รู้สึกว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ ก็นับว่าเป็นกลาง ๆ ได้

ส่วนทางใจนั้นย่อมมีชัดทั้ง ๓ อย่าง เมื่อสัมผัสดังกล่าวเป็นที่ตั้งของสุขก็ให้เกิดสุข เป็นที่ตั้งของทุกข์ก็ให้เกิดทุกข์ และแม้เป็นที่ตั้งของสุขของทุกข์ ดังกล่าวเมื่อใจวางเฉยได้ มีอุเบกขาได้

ก็เป็นอุเบกขาไม่ทุกข์ไม่สุขทางใจ หรือสัมผัสดังกล่าวนั้นเองที่ไม่ทำให้รู้เป็นสุขหรือรู้เป็นทุกข์ชัดเจน เป็นสิ่งธรรมดาสามัญก็นับว่าเป็นเวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุข ยกตัวอย่างเช่นว่า ตากับรูปมาประจวบกัน หูกับเสียงมาประจวบกัน คือได้ยินอะไร ได้เห็นได้อะไร วันหนึ่ง ๆ มากมายนักหนา แต่ที่ทำให้เป็นสุขหรือทำให้เป็นทุกข์นั้นไม่ใช่ทั้งหมด ในส่วนที่เห็นแล้วก็แล้วไปไม่ได้ใส่ใจถึง ได้ยินแล้วก็แล้วไปไม่ได้ใส่ใจถึง มีอยู่เป็นอันมาก ในลักษณะดังกล่าวนี้ มิใช่ว่าไม่เกิดเวทนา เกิดเวทนาเหมือนกัน แต่ว่าเป็นเวทนาที่เป็นกลาง ๆ คือไม่พอที่จะให้รู้เป็นสุข ไม่พอที่จะให้รู้เป็นทุกข์ ก็เฉย ๆ ความเฉย ๆ นี้ก็เป็นความรู้อย่างหนึ่ง เมื่อเป็นความรู้ อย่างหนึ่งก็เป็นเวทนาอย่างหนึ่ง

เวทนาที่เป็นความรู้เฉย ๆ ดังกล่าวนี้นี้ มักจะมีได้พิจารณาถึง มักจะมีได้คำนึงถึง ท่านจึงแสดงว่าเวทนาดังกล่าวนี้นี้เป็นที่ตั้งของโมหะคือความหลง

สุขเวทนา นั้นเป็นที่ตั้งของ **ราคะ** ความติดใจยินดี

ทุกขเวทนา นั้นเป็นที่ตั้งของ **โทสะ** ความโกรธแค้นขัดเคือง

ส่วน **เวทนาที่เป็นกลาง ๆ** ดังกล่าวเป็นที่ตั้งของ **โมหะ** ความหลง

เพราะว่าเฉย ๆ แต่ก็ยังเป็นเฉย ๆ ด้วยความไม่รู้ คือมิได้กำหนดพิจารณาให้รู้อนันท์ก็เป็นเวทนาเหมือนกัน แต่เป็นเวทนาที่เมื่อไม่ได้กำหนดก็เป็นเวทนาที่ไม่รู้ ไม่รู้จัก เมื่อไม่รู้จักก็เป็นโมหะคือความหลง ตั้งต้นแต่หลงว่าไม่รู้จักว่าเป็นเวทนา ส่วนสุขทุกข์นั้นเป็นที่ตั้งของราคะบ้าง เป็นที่ตั้งของโทสะบ้าง ดังกล่าว

เวทนานี้เป็นข้อที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ทำสติกำหนด เป็น **เวทนานุ-บัสสนา** สติกำหนดพิจารณาเวทนาตามรู้ตามเห็นเวทนา อันเป็นสติปัฏฐานข้อที่ ๒ และได้มีตรัสสอนเอาไว้ให้กำหนดเวทนานี้สำหรับที่จะได้ดับทุกข์เวทนาได้อีกด้วย

ดังที่มีเรื่องเล่าถึงพระนางสามาวดีที่ถูกไฟคลอกสิ้นพระชนม์ในปราสาทโดยที่มีผู้ริษยาจุดไฟเผาปราสาทที่พระนางได้ประทับอยู่ และปิดกั้นประตูมิให้ออกได้ ได้มีแสดงว่าพระนางได้เจริญ **เวทนาปริคคหกรรมฐาน** คือกรรมฐานที่กำหนดเวทนา กำหนดดูเวทนาที่เกิดขึ้นในขณะที่ถูกไฟเผาร่างกาย และเมื่อได้ตั้งใจกำหนดดูจริง ๆ ก็จะมีอาการแยกระหว่างกายกับผู้รู้ คือผู้ที่กำหนดเวทนานั้นชื่อว่า เป็นผู้รู้ ผู้รู้ สิ่งที่ถูกกำหนดดูก็คือกาย และเมื่อแยกออกจากกันได้ อันหมายถึง

ความว่าสติที่กำหนดดูกำหนดรู้นั้นมีกำลัง เวทนาที่เป็นทุกข์จึงอยู่แค่กาย คืออยู่ที่กาย มิใช้อยู่ที่จิตใจ หรือมิใช้อยู่ที่ผู้กำหนดดูกำหนดรู้ เมื่อเป็นดังนี้ จึงชื่อว่าแยกกายออกจากใจได้ เมื่อแยกกายออกจากใจได้ ใจก็ไม่ต้องรับ เป็นทุกข์เวทนาทางใจ ทุกขเวทนามี เป็นทุกข์เวทนาของกาย แต่ทำไมเป็น ทุกขเวทนาของใจ สติที่กำหนดดูกำหนด รู้อเวทนานี้จึงแยกได้ดังนี้ และแม้จะได้รับ ทุกขเวทนาอย่างอื่นหรือแม้ได้รับ สุขเวทนามีก็ตาม เมื่อตั้งสติกำหนดดู กำหนดรู้ให้เป็นเวทนาปริคคหกรรมฐาน กรรมฐานที่กำหนดเวทนาอยู่ เมื่อสติ ที่กำหนดมีกำลัง ก็ย่อมจะแยกได้เช่น เดียวกัน

สำหรับเวทนาที่เป็นทางกายนั้น เมื่อตั้งสติหัดปฏิบัติกำหนดดูกำหนดรู้อยู่ บ่อย ๆ จนมีความชำนาญ ย่อมอาจแยกได้ง่ายกว่าเวทนาทางใจ เพราะเวทนาทางใจนั้นอยู่ที่ใจเอง แต่เวทนาทางกายนั้นอยู่ที่กาย ถ้าใจไม่ไปยึดไม่ ไปถือ เวทนาทางกายก็อยู่แค่กายไม่ เข้าถึงใจ แต่ที่เวทนาเข้าถึงใจนั้นคือใจ เป็นทุกข์ไปด้วยกับกาย ก็เพราะว่ายัง แยกกันมิได้ เวทนาปริคคหกรรมฐาน กรรมฐานที่กำหนดเวทนานี้แหละที่จะ แยกได้ แต่ว่าจะต้องตั้งสติกำหนดให้ มีกำลัง (ส.ท. ๑๑๙-๑๒๔)

เวทนา ๕ ดู เวทนา ๓

เวทนา ๖ ดู เวทนา ๓

เวทนาชั้น ๑ ดู ชั้น ๕, ปัญจวัคคีย์

เวทนาทางกาย ดู เวทนา ๓

เวทนาทางใจ ดู เวทนา ๓

เวทนานุปัสสนา ดู เวทนา ๓

เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ดู กรรมฐาน, สติปัฏฐาน ๔, อานาปานัสสติ ๑๖ ชั้น

เวทนาปริคคหกรรมฐาน ดู เวทนา ๓

เวทลละ ดู ชาตก

เวไนยนิกร ดู บุคคล ๔, อังคลิมาลปริตร

เวปจิตตะ ดู อสุรเทพ

เวปจิตตีสุนทรินทร์ ดู ดาวดึงส์, เทวาสุร- สงคราม, อสุรเทพ

เวปุลละ ดู มคธรัฐ

เวภาระ ดู มคธรัฐ

เวมานิกเปรด ดู เปรด

เวยยาภระ ดู ชาตก

เวร ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

เวร ๔ ดู สรีงคาลกะ

เวร ๕ ดู อนุப்புพิกถา

เวโรจนอสุนทรินทร์ ดู เทวาสุรสงคราม

เวลา พระพุทธศาสนาโดยตรงกล่าวถึงเวลา เพื่อแสดงธรรม เช่นที่สอนว่า พึง พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่ ขณะอย่าล่วงท่าน ทั้งหลายไปเสีย ควรรีบทำความเพียร ในวันนี้ที่เดียว ใครเล่าจะรู้ว่าตายใน วันพรุ่งนี้ และแสดงความเน้นซ้ำของ

เวลา ว่ามีแก่บุคคลดังต่อไปนี้ คนที่ต้องตื่นตลอดราตรี คนเดินทางที่เหน็ดเหนื่อย สัตว์ผู้ท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏ ดังพระธรรมบทหนึ่งว่า ราตรีของคนที่ตั้งนอนอยู่เป็นของยาว โยชน์ของคนที่มีเอยล้าเป็นของยาว สงสารของคนเขลาไม่รู้สัจธรรมเป็นของยาว

อันที่จริงเวลารাত্রีหนึ่ง ระยะเวลาโยชน์หนึ่ง ก็คงอยู่เท่านั้น คนที่นอนหลับสบายหรือคนที่ทำอะไรเพลิดเพลินก็ไม่รู้สึกว่ายาว อาจรู้สึกว่ายาวเหมือนเดียว แต่เวลาตั้งกับกลับก็เหมือนเดียวเดียวถ้าหลับเพลินอยู่ คนที่แข็งแรงเดินแก่งและความเพลิดเพลินในการเดินโยชน์หนึ่งก็จะไม่รู้สึกว่ายาว จะรู้สึกว่ายาวเร็ว แต่คนที่มีทุกขนอนไม่หลับและคนที่เมื่อยล้าจะรู้สึกว่ายาวราตรีและโยชน์ยาวมาก เป็นเครื่องแสดงเทียบกับสงสารของคนเขลา ซึ่งจะต้องท่องเที่ยวไปยียดยาวนานไกล

ฉะนั้น เรื่องของเวลาหรือสถานที่จึงเกี่ยวแก่กายและใจของคน โดยเฉพาะก็เกี่ยวกับใจ ถ้าคิดเร่งให้เร็วก็เหมือนช้าหรือยาว ถ้าคิดหน่วงให้ช้าก็เหมือนสั้นหรือเร็ว ความจริงก็คงที่อยู่อย่างนั้น

(พ.พ. ๒๗๒)

เวสสวัณณ์ ดู ภาณยักร์, อาฏานาฏิยสูตร
เวสสันดร ดู ทานบารมี, บารมี, หิมพานต์

เวสสันดรชาดก ดู กบิลพัสดุ์, หิมพานต์
เวสาลี ดู ชิววกโกมารภัจ, มหาวัน, รัตนสูตร,
วัชชี

เวหัพผลา ดู พรหมโลก

เวฬุวัน พระเวฬุวันนั้น ในตำนานบางแห่งแสดงว่ามี ๒ ตอน ตอนหนึ่งเรียกว่า *กัลันทกนิวาปะ* คือเป็นที่ให้เหยื่อแก่กระแต ตอนนี้พระเจ้าพิมพิสารถวายให้เป็นอารามแต่พระพุทธเจ้าและพระสาวก ส่วนอีกตอนหนึ่งเรียกว่า *โมรนิวาปะ* คือเป็นที่ให้เหยื่อแก่นกยูง พระเจ้าพิมพิสารได้อนุญาตให้เป็นที่อยู่ของพวกปริพาชก ซึ่งเป็นนักบวชพวกหนึ่ง นี่ก็แสดงว่าพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงเป็นศาสนูปถัมภ์ของทุก ๆ ลัทธิถึงไม่ทรงนับถือ แต่ก็ไม่ทรงเบียดเบียน

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงรับพระเวฬุวันเป็นพระอาราม ได้ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันนั้น ท่านว่าได้ประทับอยู่ในพรรษาที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ และในระหว่างที่ประทับอยู่นี้ ทรงได้พระ*อัครสาวก* คือพระสาวกผู้เลิศเบื่องขวาและเบื่องซ้ายที่พระเวฬุวัน พระ*อัครสาวก*เบื่องขวา คือ *พระสารีบุตรเถระ* พระ*อัครสาวก*เบื่องซ้ายคือ *พระโมคคัลลานเถระ*

ในอรรถกถาของสังคาลกสูตรได้เล่าถึงประวัติของเวฬุวันไว้อีกว่า เวฬุวันคือสวนไผ่นี่ เป็นสวนหลวงมาเก่าแก่

มีพระราชารองค์หนึ่งได้เสด็จไป
ประพาสพระเวฬุวันได้บรรทมหลับอยู่
ในบริเวณนั้น ช่างราชบริพารก็เที่ยวแยก
ย้ายไป มีงูเห่าตัวหนึ่งเลื้อยตรงเข้ามา
ในขณะนั้นก็มีกระดาดตัวหนึ่งวิ่งเข้ามา
ใกล้พระกรรมของพระเจ้าแผ่นดินแล้ว
ก็ร้องขึ้น พระเจ้าแผ่นดินก็ตื่นบรรทม
ขึ้น จึงได้ทรงพระราชทานอภัยแก่
กระดาด ให้อาหารแก่กระดาดในสวนนั้น

เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า กลันทกนิวาปะ
คือเป็นที่ให้เหยื่อแก่กระดาด เป็นเขต
หวงห้ามไม่ให้ทำอันตรายแก่กระดาด
ชื่อนี้ก็เรียกกันเรื่อยมา (พ.พ. ๕๑, ๑๐๗)
ดู จาตุรงค์สันนิบาต, มคธรัฐ, กรวดน้ำ
ด้วย

ไวภูวานะ, ไวภูฐัพพะ ดู คัมภีร์อภิธัมมัตถ-
สังคหะ

ไวภูวานจิต ดู คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

ศรัทธา ทุกคนคงเคยได้ยินคำว่า ศรัทธา หรือ **ศรัทธาปสาทะ** เพราะนิยมพูดกันใ้ทางศาสนา หรือในการทำบุญ เช่นมีศรัทธาบูชาพระรัตนตรัย มีศรัทธาฟังพระธรรม มีศรัทธาบริจาคทาน เป็นต้น เห็นใครทำบุญทำกุศลทุกอย่างก็มักพูดว่า เขามีศรัทธา การพูดอย่างนี้ก็เป็นความจริง เพราะจะทำอะไรทุกอย่างต้องมีศรัทธาชักนำให้ทำ

แต่มีปัญหาว่าศรัทธาที่มีเครื่องชักนำนั้นคือเชื่ออย่างไร ดังเช่นในที่นี้ ถ้าจะตั้งปัญหาถามทุก ๆ คนว่ามีศรัทธาในพระพุทธศาสนาหรือไม่ ทุก ๆ คนที่เป็นพุทธศาสนิกก็คงตอบว่ามี คราวนี้ถามต่อไปว่ามีอย่างไร ให้ทุก ๆ คนตั้งปัญหานี้ถามตนเอง และตอบให้ได้ด้วยตนเองว่าบัดนี้เรามีศรัทธา คือมีความเชื่ออย่างไรในพระพุทธศาสนา

เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปปฏิมาซึ่งเป็นที่นับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ใช่หรือไม่

เชื่อในความขลังของคาถาอาคมใช่หรือไม่

เชื่อในอาจารย์ผู้เสกคาถาใช่หรือไม่

เชื่อในการบนบานอ้อนวอนใช่หรือไม่

ถ้ามีความเชื่อดังเช่นที่กล่าวข้างบนนี้ ก็พึงรู้ว่ายังมี **ศรัทธา** ที่ถูกต้อง ในพระพุทธศาสนา และอาจเป็นอันตรายแก่การนับถือพระพุทธศาสนา ดังเช่นเมื่อบนบานอ้อนวอนแล้วไม่ได้สมประสงค์ หรือต้องพลาดพลั้งวิบัติเสียหายก็เลยหาว่าพระพุทธศาสนาช่วยอะไรไม่ได้

พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียเสื่อมสิ้นไป ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาบางประเทศต้องเสียเอกราช และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศหนึ่งในขณะนี้ ผู้ที่เชื่อในทางศักดิ์สิทธิ์ หรือผู้ที่มุ่งกล่าวบรื้กบร่ำ ก็อาจกล่าวหาว่าพระพุทธศาสนาช่วยอะไรไม่ได้ บางทีก็กล่าวหาว่าเป็นเครื่องถ่วงให้ล่าช้า ไม่เจริญเร็วเหมือนประเทศนอกพระพุทธศาสนา

ศรัทธาที่ไม่ถูกต้องอาจเป็นอันตรายแก่การนับถือพระพุทธศาสนาอย่างนี้ เมื่อศรัทธาไม่ถูกต้อง ปสาทะก็ไม่ถูกต้องเหมือนกัน ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องปรับปรุงศรัทธาให้เหมาะให้ถูกต้องก่อน ว่าควรทำความเชื่อในพระพุทธศาสนาอย่างไร

ศรัทธาอย่างถูกต้องในพระพุทธศาสนา มีดังนี้

เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง (ตถาคต-
โพธิสัตถา)

เชื่อว่าบุญบาปมีจริง (กัมมสัตถา)

เชื่อว่าผลของบุญบาปมีจริง (วิปาก-
สัตถา)

เชื่อว่าบุญบาปที่ตนทำเป็นของตน
จริง (กัมมัสสกตาสัตถา)

ข้อที่ ๑ เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้
จริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจในพระปัญญา
ของพระพุทธเจ้า ไม่สงสัยลังเลใจใน
พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอน
เป็นพระพุทธศาสนา ไม่สงสัยลังเลใจ
ในพระสงฆ์ โดยตรงกันข้าม ยิ่งเกิด
ความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า
พระธรรม พระสงฆ์ ความเชื่อความ
เลื่อมใสนี้เกิดเพราะตั้งใจสงบฟังพระธรรม
หรือศึกษาพระพุทธศาสนาให้รู้ซาบซึ้ง
โดยเฉพาะให้รู้จักบุญบาปหรือกรรมดี
กรรมชั่ว ยิ่งฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
พิจารณาให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ก็ยิ่งเชื่อว่า
พระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง เหมือนอย่างฟัง
คำสอนของครูเข้าใจแจ่มแจ้ง ก็ทำให้
เชื่อในภูมิรู้ของครู ความเชื่อข้อนี้เรียก
ว่าตถาคตโพธิสัตถา แปลว่า ความเชื่อ
ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือเชื่อว่า
พระพุทธเจ้าตรัสรู้จริงนั่นเอง เป็นเหตุ
ให้เชื่อในคำสั่งสอนของพระองค์ที่แสดง
บุญบาปคุณโทษ เป็นต้น เหมือนอย่าง
เมื่อเชื่อภูมิรู้ของครูแล้ว ครูจะแนะนำ
อะไรก็ย่อมจะเชื่อ

ข้อที่ ๒ เชื่อว่าบุญบาปมีจริง ทำให้
ไม่สงสัยลังเลใจในเรื่องบุญและบาปหรือ
กรรมดีกรรมชั่ว สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัส
สั่งสอนว่า เป็นบุญเป็นกรรมดี ก็เชื่อ
ว่าเป็นบุญเป็นกรรมดีจริง เช่น ความ
มีใจเมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สงเคราะห์
ช่วยเหลือ เป็นต้น สิ่งที่พระพุทธเจ้า
ตรัสสั่งสอนว่าเป็นบาปเป็นกรรมชั่ว
ก็เชื่อว่าเป็นบาปเป็นกรรมชั่วจริง
เช่น ความมีใจละโมภโหดร้ายหลงใหล
ประพฤติชั่วร้ายต่าง ๆ มีฆ่าสัตว์
ลักทรัพย์ เป็นต้น ความเชื่อข้อนี้
เรียกว่า กัมมสัตถา เชื่อกรรม

กรรมแปลว่าการทำงานที่บุคคลทำด้วย
เจตนา คำว่ากรรมเป็นกลาง ๆ มิใช่
หมายความว่าไม่ดีจึงเรียกว่ากรรม
ทำดีหรือไม่ดีเรียกว่ากรรมทั้งนั้น เมื่อ
ต้องการจะให้รู้ว่าดีหรือไม่ดีก็เติมคำนั้น
เข้าไป ว่ากรรมดีหรือบุญกรรม กรรม
ชั่วหรือบาปกรรม ฉะนั้น เชื่อกรรม
ก็คือเชื่อว่าบุญบาปหรือกรรมดีกรรม
ชั่วมีจริง ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง
สั่งสอนไว้

ข้อที่ ๓ เชื่อว่าผลของบุญบาปมี
จริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจว่าบุญบาปที่
ทำจะไม่มีผลสนอง ตามที่พระพุทธเจ้า
ตรัสสั่งสอนไว้ว่า กรรมดีให้ผลดี กรรม
ชั่วให้ผลชั่ว ไม่สับสนกัน เหมือนอย่าง

หว่านพืชเช่นใดก็ได้รับผลเช่นนั้น ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า วิปากศรัทธา เชื่อผลของกรรม คือเชื่อว่าบุญบาปที่ทำให้ผลจริงตามประเภท บุญก็ให้ผลดี บาปก็ให้ผลไม่ดี

ข้อที่ ๔ เชื่อว่าบุญบาปที่ตนทำก็เป็นของตนจริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจว่าตนจะต้องรับผลของบุญบาปที่ตนเองทำไว้หรือไม่ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ทุก ๆ คนนึกคิดอยู่เสมอว่า เรามีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทรับผลของกรรม เราทำดีจักได้ดี เราทำชั่วจักได้ชั่ว ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า กัมมัศสกาตาศรัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมที่ตนทำไว้เป็นของของตน เหมือนบริโภคอาหารเองก็อิ่มเอง เรียนเองก็รู้อย่าง

ศรัทธาทั้ง ๔ ข้อนี้สำคัญอยู่ที่ข้อ ๑ คือเชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จริง เพราะตั้งใจระดับศึกษาพระพุทธศาสนา จนเกิดความรู้สึกว่าพระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้เป็นความจริงทุกอย่าง ความเชื่อและความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยก็จะเกิดตั้งมั่นขึ้นทุกที ที่ทำให้เชื่อมั่นว่าบุญบาปที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้มีจริง ผลของบุญบาปตามที่ตรัสสั่งสอนไว้มีจริง บุญบาปที่ผู้ใดทำไว้ก็เป็นของผู้นั้นจริงตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

รวมความว่า ทำให้เชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา ศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนา เมื่อมีลักษณะดังกล่าวจึงเป็นศรัทธาที่ถูกต้อง ผู้ที่มีศรัทธาที่ถูกต้องจึงจะเป็นพุทธศาสนิกผู้ถึงไตรสรณคมน์ที่ถูกต้อง

การปลูกศรัทธาที่ถูกหรือการปรับปรุงศรัทธาให้ถูกอาศัย

ก. บุคคลผู้ชักจูงศรัทธา

ข. ตนเอง

ก. บุคคลผู้ชักจูงศรัทธา เริ่มตั้งแต่บิดามารดาอบรมบุตรธิดาตั้งแต่เล็ก ๆ ด้วยวิธีสอนให้เชื่อฟังอย่างมีเหตุผลเท่าที่เด็กจะเข้าใจ มิใช่ด้วยวิธีหลอกให้เข้าใจผิด หรือขู่ให้กลัว เช่น ขู่หรือหลอกด้วยเรื่องผีต่าง ๆ และโดยที่แท้ว่าผีหลอกนั้นคนหลอกต่างหาก เมื่อเด็กถูกหลอกหรือขู่ให้เชื่อผิด ๆ มาตั้งแต่เล็ก ความเชื่อก็จะฝังแน่นติดเป็นสันดาน เป็นการแก้ยากในภายหลังเมื่อโตขึ้นแล้วถึงจะมีความรู้ใหม่มากขึ้นอย่างไร ความเชื่อในสันดานก็ยังไม่หมด จึงยังมีวักลัวผิด ๆ อยู่ ฉะนั้นเมื่อจะห้ามมิให้เด็กทำอะไร ก็พยายามแนะนำให้เด็กรู้เหตุผลถูกผิด หรือใช้วิธีแก้ร้ายให้กลายเป็นดีอย่างมีเหตุผล

ดังเช่นมารดาบิดารายหนึ่งส่งบุตรไปศึกษาฝากไว้กับครอบครัวหนึ่ง บุตรแจ้งไปว่าไม่ค่อยชอบลูกของเจ้าของบ้าน

ทั้งที่เด็กนั้นก็มิได้ทำอะไรให้ มารดาบิดาจึงแนะนำไปให้บุตรของตนหาอะไรเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปให้ลูกเจ้าของบ้าน ต่อมาบุตรก็แจ้งมาว่าได้ปฏิบัติตามแล้ว และหายความรู้สึกไม่ชอบแล้ว นี่เป็นการสอนให้สร้างมิตรจิตมิตรใจต่อกัน ให้เกิดขึ้นนั่นเอง เมื่อมีจิตใจเป็นมิตรต่อกันแล้วอื่น ๆ ก็เรียบร้อย

เมื่อจะสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก ก็สอนอย่างถูกต้อง ปลูกความเชื่อที่ถูกต้องให้แก่เด็ก ต่อมาถึงวาระครูอาจารย์สั่งสอนอบรมศิษย์ และพระภิกษุสามเณรอบรมกุลบุตรกุลธิดา เป็นต้น

เมื่อผู้อบรมเหล่านี้อบรมให้เกิดความเชื่ออย่างมีเหตุผลในทางต่าง ๆ ทั้งในทางโลกและทางธรรม ก็จะทำให้เกิดศรัทธาที่ถูกต้อง เป็นความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เพราะเชื่อด้วยความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริง กล่าวโดยเฉพาะศรัทธาทางพระพุทธศาสนา เมื่ออบรมให้รู้ให้เข้าใจว่าพระพุทธศาสนามีใช่เวทมนตร์ขลังอย่างทางไสยศาสตร์ มิใช่เป็นตำราทำนายโชคชะตาอย่างโหราศาสตร์ มิใช่เป็นตำราเล่นแร่แปรธาตุผสมธาตุ สร้างรถสร้างเรือสร้างปริมาณเป็นต้นอย่างวิทยาศาสตร์ แต่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแสดงทางแห่งความบริสุทธิ์ไว้อย่างถูกต้องครบถ้วน ซึ่งทุก ๆ คนต้องปฏิบัติด้วยตนเอง

จึงจะได้รับผลดีตามแต่จะปฏิบัติได้ แต่ถ้าไม่ปฏิบัติก็ไม่ได้รับผล หรือไปทำชั่วทำผิดที่ตรงกันข้ามก็จักได้ผลชั่ว เพราะทุก ๆ คนมีกรรมเป็นของตนเอง พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรม แล้วตรัสบอกเปิดเผย พระธรรมนั้น มิได้เป็นเทพเจ้าผู้สร้างผู้ดลบันดาลให้ใครเป็นอะไร พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วตามพระธรรม และช่วยบอกเปิดเผยพระธรรม มิใช่บอกให้อะไรอื่น

เมื่อรู้เข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง และปลูกศรัทธาอย่างถูกต้อง ให้เกิดขึ้นแล้ว ก็จักไม่หวังอะไรผิด ๆ จากพระพุทธศาสนา เช่นหวังความศักดิ์สิทธิ์ป้องกันภัยต่าง ๆ ภายนอกอำนาจโชคกลางเป็นต้น เมื่อหวังอะไรผิด ๆ แล้วไม่ได้สมหวัง ก็จักเสื่อมความนับถือลงไป ฉะนั้น เมื่อมีศรัทธาที่ถูกต้อง เมื่อหวังจะพ้นชั่วได้ดีก็ไม่ต้องเสียเวลาไปอ้อนวอนบนบานอะไรที่ไหน ถ้าจะอ้อนวอนก็อ้อนวอนตนเองให้เว้นจากการทำชั่ว ให้ทำความดีก็จักเป็นคนดีขึ้น และจักได้รับผลดีด้วยตนเอง

บุคคลผู้มีหน้าที่ชักจูงศรัทธาแม้จะพยายามอบรมปลูกหรือปรับศรัทธาให้ถูกต้อง แต่ความสำเร็จจะมีได้ก็ต้องอาศัยบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้รับการอบรมที่ถูกต้องนั้น คือ

ข. *ตนเอง* ได้แก่ตัวเราเองทั้งเด็ก ทั้งผู้ใหญ่ เพราะตัวเราเองจำต้องคอย ตรวจสอบดูศรัทธาของตัวเราเองว่าเป็น อย่างไร ถูกต้องหรือไม่ ถ้ายังไม่ถูกต้อง ต้องปรับปรุงแก้ไขให้ถูก คือให้

เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง

เชื่อว่าบุญบาปมีจริง

เชื่อว่าผลของบุญบาปมีจริง

เชื่อว่าบุญบาปที่ตนทำเป็นของตนจริง

พยายามคิดทำความเข้าใจในหลัก ของความเชื่อเหล่านี้ เพราะตัวเราเอง ต้องเห็นจริงด้วย ความเชื่อจึงจะตั้งมั่น เมื่อมีความเชื่ออย่างนี้ สิ่งที่เราว่าเป็น บาปเป็นความชั่วก็จักไม่ทำ จักทำแต่ สิ่งที่เป็นบุญเป็นความดี ใครมีศรัทธา อย่างนี้ก็พึงหวังได้ว่าจักเป็นคนดีได้จริง ๆ ในขั้นต้น เมื่อยังไม่อาจเห็นจริงได้ ด้วยตนเองในหลักของศรัทธาดังกล่าว ก็ทำความเชื่อฟังไปก่อน ไม่คือถือรั้น ไม่อยู่ในโอวาทของมารดาบิดาครูอาจารย์ ตลอดถึงของพระพุทธเจ้าเป็นการไม่ดี

(ท.ท. ๙๔-๙๘) ดู *คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ,*

โพธิปักขิยธรรม, อินทรีย์ ๕ ด้วย

ศรัทธาปสาทะ ดู *ศรัทธา*

ศราทพรต ดู *ทักษิณานุประทาน, เปรต*

ศรี ดู *บารมี, วินัย*

ศรียารยเมตไตรย์โพธิสัตว์ ดู *ดุสิต*

ศากยราชกุมาร ๖ *ราชกุมาร ๖* องค์กับข้าง

กลับก ๑ คนออกบวชเมื่อพระพุทธเจ้า เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ครั้งแรก เมื่อเสด็จ กลับได้จาริกไปโดยลำดับ เสด็จถึง *อนุปิยอัมพวัน แคว้นมัลละ* ที่อยู่เบื้อง หน้ากรุงกบิลพัสดุ์ ในหนังสือบางเล่ม บอกว่าไม่ไกลนัก ได้มีศากยราชกุมาร ๖ องค์ *ภททियราชา อนุรुทธะ อานันทะ ภคคุ กิมพิละ เทวทัต* กับข้างกลับก อีก ๑ คน ชื่อว่า *อุบาลี* ได้ออกจาก กรุงกบิลพัสดุ์ ตามพระพุทธเจ้าไปขอ บวชที่อนุปิยอัมพวันนั้น

มีเรื่องเล่าไว้ในสังฆเภทขันธกะโดย ย่อว่า มีศากยราชกุมาร ๒ องค์ คือ *มหานามะ* ผู้เป็นเชษฐากับ *อนุรुทธะ* ผู้เป็นอนุชา อนุรุทธะผู้เป็นอนุชานั้น เป็นที่รักของมารดาเป็นอย่างยิ่ง และ ได้รับทำนุบำรุงให้เป็นสุขอยู่ด้วยการ เล่นและเครื่องบำรุงต่าง ๆ จนถึงกล่าว ว่า มีปราสาทเป็นที่อยู่ใน ๓ ฤดู และ ได้รับทำนุบำรุงให้มีความสุขอยู่ใน ปราสาททั้ง ๓ ฤดูนั้น คล้ายกับ พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้เสด็จออกทรงผนวช ส่วน มหานามะผู้เชษฐาต้องประกอบกร านเพราะมีพระชนมายุมากกว่า

ศากยราชกุมารทั้ง ๒ พระองค์นี้ จึงได้หารือกันว่า ได้มีศากยราชกุมาร ผู้มีชื่อเสียงออกบวชตามพระพุทธเจ้า กันเกือบจะทุกราชตระกูล แต่ว่าใน

ศ

ตระกูลของทั้ง ๒ องค์นี้ยังไม่มีใคร ออกบวช ก็ควรที่จะต้องออกบวชกัน สัก ๑ องค์ ถ้าไม่มหานามะ ก็ต้อง เป็นอนุรุทธะ

อนุรุทธศากยะก็บอกว่า ไม่สามารถ จะบวชได้ ให้มหานามะผู้เชษฐาบวช มหานามะผู้เชษฐาก็บอกว่า ถ้าไม่บวช มหานามะก็จะบวชเอง แต่ว่าอนุรุทธะ จะต้องประกอบกิจการงาน คือจะต้องทำ กสิกรรม และจะต้องเรียนเรื่องการทำ นา มหานามะก็สอนอนุรุทธะให้ทราบ ถึงวิธีทำนาตั้งแต่การไถ การหว่าน อนุรุทธะได้ยินดั่งนั้นก็ถามขึ้นว่า การ งานนี้เมื่อไรจะเสร็จกัน มหานามะก็ ตอบว่า ไม่มีเสร็จสิ้น ต้องทำกันเรื่อยไป พระชนกชนนีและบรรพบุรุษก็ทำการ งานกันจนสิ้นพระชนม์ไปตาม ๆ กัน แต่ว่าการงานก็ไม่เสร็จสิ้น เพราะฉะนั้น เรื่องของการงานไม่มีจบ อนุรุทธะก็ ตอบว่า ถ้าอย่างนั้นก็ให้พำนักการงาน ส่วนตนเองจะบวช จึงเข้าไปลา มารดา มารดาก็ไม่ยอมให้บวชเพราะว่าเป็นที่ รักของมารดามาก อนุรุทธะก็อ่อนวอน ถึง ๓ ครั้ง มารดาจึงตอบว่า ถ้าอย่าง นั้นก็ให้ไปชวน **ภททียศากยราชา** ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินนครอบคอง ศากยราชสมบัติ ถ้าพระองค์ทรงบวช ด้วยก็อนุญาต

อนุรุทธะจึงเข้าไปเฝ้าภททียศากย- ราชา และได้ทูลว่าการบวชของตนเนื่อง ด้วย **ภททียราชา** ฝ่ายภททียราชา ก็ตรัสว่า ถ้าบรรพชาของอนุรุทธะจะ เนื่องหรือไม่เนื่องด้วยพระองค์ก็ตาม เรากับท่าน... (คือภททียราชา กับ อนุรุทธะ) ท่านจงบวชตามสบาย อนุรุทธะจึงพูดตกลงเอาทีเดียวว่า ทั้ง ๒ จะบวชด้วยกัน ภททียราชา ก็ตอบ ว่ายังไม่อาจที่จะบวชได้ ถ้าหากว่า จะให้ทำอย่างอื่นที่สามารถก็จะทำได้ ให้อนุรุทธะไปบวชผู้เดียว อนุรุทธะ ก็บอกว่า มารดาได้พูดไว้ว่า ถ้า ภททียศากยราชาซึ่งเป็นสหายของ อนุรุทธะบวชก็อนุญาตให้อนุรุทธะ บวช และบัดนี้ภททียศากยราชาได้ตก พระโอษฐ์แล้วว่า “เรากับท่าน...” แม้ จะตรัสค้างไว้เท่านั้นก็ฟังได้ว่า “เราจัก บวชกับท่าน” เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ต้อง บวชด้วยกัน

ภททียราชาเมื่อตรัสพลาดออกไป แล้วจึงต้องทรงรักษาถ้อยคำ รักษา สัจจะ จึงได้ขอผลัดว่าอีกสัก ๗ ปี ค่อยบวช อนุรุทธะไม่ยินยอม จึงลดลง มาโดยลำดับจนถึง ๗ วัน ก็ตกลง ภททียราชาจึงทรงมอบราชสมบัติให้ แก่พระโอรสและพระภาดา คือพี่น้อง ในระหว่าง ๗ วันนั้น และได้ชักชวน กันอีกคือ **อานันทะ** ซึ่งเป็นโอรสของ **อมิตทศากยะ ภัคคุ กิมพิละ** ผู้ซึ่ง

ไม่ปรากฏว่าเป็นโอรสของใคร **เทวทัต** ซึ่งเป็นโอรสของ **สุปปพุทธสักกะ** และเป็นเชษฐาของ **พระนางยโสธราพิมพา** พระมารดาของพระราหุล รวมเป็น ศากยราชกุมาร ๖ องค์ ได้ออกจาก กรุงกบิลพัสดุ์

เมื่อออกไปจากกรุงนั้นก็มิเสนา (กองทัพ) ตามส่ง จนถึงสิ้นอาณาเขต ก็ให้กองทัพกลับ แล้วได้เข้าไปในเขต ของแคว้นมัลละ ศากยราชกุมารทั้ง ๖ องค์นั้นก็ได้ถอดเครื่องประดับออกห่อ มอบให้แก่ **อุบาลี** ช่างกลบกล แล้วบอก ให้อุบาลีกลับ ประทานห่อเครื่องประดับ ทั้งหมดให้เพื่อจะได้ใช้จ่ายเลี้ยงชีวิต

อุบาลีรับเอาห่อเครื่องประดับมาได้ หน้อยหนึ่งก็หวนคิดขึ้นว่า ถ้าจะกลับไป เจ้าศากยะทั้งหลายก็อาจที่จะฆ่าตน เสียได้ เพราะคงจะคิดว่าตนได้ทำร้าย ราชกุมารทั้ง ๖ องค์นั้นและนำเอา เครื่องประดับนี้มา ก็เมื่อพระราชกุมาร ทั้ง ๖ องค์นี้ออกบวชได้ ตนก็ควร จะสละได้ จึงได้เอาห่อเครื่องประดับ นั้นแขวนต้นไม้ไว้ แล้วก็กลับไปหา พระราชกุมารทั้ง ๖ องค์นั้น ขอดตาม ไปบวชด้วย เพราะฉะนั้น จึงรวมทั้ง ๗ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่อนุปิยอัมพวันนั้น และได้กราบทูลขอบวช

ในเบื้องต้นศากยราชกุมารทั้ง ๖ องค์ได้ทูลขอให้ทรงบวชอุบาลีซึ่งเป็น

ช่างกลบกลก่อน เพื่อว่าเมื่อบวชเสร็จ แล้วจะได้ทำความเคารพแก่อุบาลีซึ่งได้ บวชแล้ว เป็นการทอลาญมานะคือความ ถือตัวถือตน พระพุทธเจ้าก็ทรงให้ อุบาลีบวชก่อน ศากยราชกุมารทั้ง ๖ องค์นั้นก็ทำความเคารพแก่พระอุบาลี ซึ่งเคยเป็นช่างกลบกลของตนมา แล้วก็ทูลขอบวช พระพุทธเจ้าก็ประทาน ให้ทั้ง ๖ องค์นั้นอุปสมบท

ในหนังสือที่เล่าประวัติของท่าน พระภททियะได้แสดงว่า **พระภททियะ** เป็นโอรสของนาง **กาฬโคธา** เป็นราชา แห่งวงศ์ศากยะ ประวัติอื่นนอกจากนี้ ไม่ได้แสดงไว้ ในชั้นบาลีนี้มีเรียกว่าราชา ก็แต่ท่านภททियะนี้ ส่วนพระเจ้าสุทโธทนะ นั้นเรียกแต่เพียงว่า **สุทโธทนะสักกะ** ครั้นมาถึงชั้นอรรถกถาจึงได้เรียก พระเจ้าสุทโธทนะว่าราชา เพราะฉะนั้น ก็ยังไม่ชัดว่าตามประวัติที่แท้จริงจะเป็น อย่างไร แต่ว่าเมื่อท่านภททियะมาบวช แล้วก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ภายใน พรรชานั้นเอง และมักจะเปล่งอุทานว่า **อโห สุขี** ที่แปลว่า เป็นสุขจริงหนอ หรือว่า **โอ** เป็น สุข ฝ่ายพวกภิกษุก็ได้ กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า บางทีท่านจะ คำนึงถึงความสุขในราชสมบัติแล้วมา เปล่งอุทานดังนั้น พระพุทธเจ้าก็ตรัส เรียกท่านมา แล้วถามว่าที่ท่านเปล่ง อุทานว่า **อโห สุขี** อยู่บ่อย ๆ นั้น

หมายความว่าอย่างไร ท่านก็ตอบว่า เมื่อท่านเป็นราชาอยู่นั้น ต้องคอยเอาใจใส่ป้องกันรักษาทั้งภายในทั้งภายนอก ตั้งแต่ภายในพระราชนิเวศน์จนตลอดราชอาณาจักร จนถึงจะได้จัดการอารักขาอย่างดีที่สุด ก็ยังมีความกังวลไม่มีความสุข แต่ครั้งได้มาบวชอยู่ดังนี้ แม้จะอยู่เพียงผู้เดียวในป่า ก็ไม่รู้สีกว่า มีอันตรายมาจากไหน ท่านรู้สึกว่าเป็นสุขอย่างยิ่ง จึงได้เปล่งอุทานดังนั้น ต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องท่านให้เป็นเอตทัคคะในทางเป็นผู้มีสกุลสูง

พระอนุรุทธะ นั้นท่านได้ไปพักบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ที่ป่าจันทวันสมิททายวันในรัฐเจติ ก่อนจะไปท่านได้เรียนกรรมฐานในสำนักของพระธรรมเสนาบดีคือ พระสารีบุตร ท่านได้ตรีกถึงธรรมะ ๗ ข้อที่เรียกว่า **มหาปริสวิตก** แปลว่า ความตรึกของมหาบุรุษ คือ

ข้อ ๑ ธรรมะนี้ เป็นของบุคคลผู้มีความปรารถนาน้อย ไม่ใช่เป็นของบุคคลผู้มีความปรารถนามาก

ข้อ ๒ ธรรมะนี้ เป็นของบุคคลผู้สันโดษ ไม่ใช่เป็นของบุคคลผู้ไม่สันโดษ

ข้อ ๓ ธรรมะนี้ เป็นของบุคคลผู้สงบสงัดจากหมู่คณะ ไม่ใช่เป็นของบุคคลผู้คลุกคลีด้วยหมู่คณะ

ข้อ ๔ ธรรมะนี้ เป็นของบุคคลผู้ปรารถนาความเพียร ไม่ใช่เป็นของบุคคลผู้เกียจคร้าน

ข้อ ๕ ธรรมะนี้ เป็นของบุคคลผู้มีสติที่ตั้งมั่น ไม่ใช่เป็นของบุคคลผู้มีสติที่หลงลืม

ข้อ ๖ ธรรมะนี้ เป็นของบุคคลผู้มีใจตั้งมั่นเป็นสมาธิ ไม่ใช่เป็นของบุคคลผู้มีใจไม่เป็นสมาธิ

ข้อ ๗ ธรรมะนี้ เป็นของบุคคลผู้มีปัญญา ไม่ใช่เป็นของบุคคลทรมปัญญา

ในขณะนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในเภสภกพาวนมิคทายะ ใกล้กับเมืองสูงสูมารคิระในแคว้นภคคะ ได้เสด็จมาทรงแสดงเพิ่มเติมให้อีกข้อหนึ่งเป็นข้อที่ ๘ ว่า ธรรมะนี้เป็นของบุคคลผู้ยินดีในธรรมที่ไม่เนิ่นช้า และได้ตรัสแสดงอานิสงส์ของการตรีกอยู่ในวิตก ๘ ข้อนี้ว่า เมื่อมีความตรีกอยู่เสมอดังนี้ และเมื่อนุ่งห่มผ้าบังสุกุล ก็จะเหมือนกับนุ่งห่มผ้าที่พิเศษของเศรษฐีคฤหบดี เมื่ออาศัยอาหารบิณฑบาตก็เหมือนอย่างได้บริโภคสิ่งที่มีรสเลิศต่าง ๆ ของเศรษฐีคฤหบดี เมื่ออยู่โคนต้นไม้ ก็เหมือนอยู่บนเคหาสน์ที่งดงามของเศรษฐีคฤหบดี เมื่อฉันยาตองด้วยน้ำมูตรเน่า ก็เหมือนอย่างได้ฉันเภสัช ๕ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อยที่พิเศษของเศรษฐีคฤหบดี เพราะว่าเมื่อตรีกอยู่ก็จะทำให้เกิดความสันโดษมากขึ้น เมื่อมีความสันโดษ

มักน้อยอยู่ก็จะมีความยินดีพอใจอยู่ใน
ปัจจัยที่บริโภคนั้น เมื่อมีความยินดีพอใจ
อยู่ในปัจจัยที่บริโภคนั้น แม้ปัจจัยนั้นจะ
เป็นเช่นไรก็ไม่แปลก

ในพระบาลีนี้ได้เล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้า
ได้เสด็จกลับจากไปหาท่านแล้ว ก็ได้
มาตรัสมหาปริสวัตกทั้ง ๘ ข้อนี้แก่
ภิกษุทั้งหลาย และได้ทรงอธิบายโดย
ย่อว่า

ชื่อว่า มีความปรารถนาน้อยนั้น ก็
คือแม้จะเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยมี
สันโดษเป็นต้น จนถึงยินดีอยู่ในธรรมะ
ที่ไม่เน้นซ้ำ แต่ก็ไม่ปรารถนาที่จะให้
ใครรู้ว่าตนเป็นผู้ที่เป็นเช่นนั้น คือไม่
ปรารถนาที่จะอวดตน ที่จะแสดงตน

ชื่อว่า สันโดษ ก็คือยินดีอยู่ด้วย
ปัจจัยทั้ง ๔ ตามมีตามได้

ชื่อว่า สงบสงัดจากหมู่คณะ ก็คือ
เมื่อมีผู้ใดมาหากก็ไม่พูดให้ยืดยาว แต่
ว่าซักพูดให้เรื่องสั้นเข้า ที่เรียกว่าพูด
ด้วยถ้อยคำที่เป็นการส่งกลับ

ชื่อว่า ปรารถนาความเพียร ก็คือ
บำเพ็ญเพียรในที่ ๔ สถานดังที่แสดง
ไว้ในปธานะ ๔

ชื่อว่า มีสติตั้งมั่น ก็คือมีสติไม่หลง
ลืม ระลึกถึงการที่ทำคำที่พูดมานานได้

ชื่อว่า มีใจตั้งมั่นเป็นสมาธิ ก็คือ
บำเพ็ญสมาธิที่แน่วแน่ อย่างสูงก็ถึง
ฌาน

ชื่อว่า มีปัญญา ก็คืออบรมให้เกิด
ความรู้ความเห็นว่า สิ่งที่เกิดก็มีดับ
เป็นธรรมดา

ชื่อว่า ยินดีในธรรมที่ไม่เน้นซ้ำ ก็
คือยินดีในการที่จะปฏิบัติให้ได้ถึงมรรค
ผลโดยรวดเร็ว ไม่ให้เน้นซ้ำอยู่ด้วย
กิเลสที่เป็นเครื่องถ่วงต่าง ๆ

พระพุทธเจ้าได้ทรงแนะนำให้พระ-
อนนรุทธะจำพรรษาอยู่ที่ป่าจันทวันสมิ-
ทายวัน ท่านได้บำเพ็ญเพียรและก็ได้
มรรคผลที่สุดในการพรรษานั้น ในภาย
หลังพระศาสดาก็ได้ทรงตั้งท่านให้เป็น
เอตทัคคะในด้านที่เป็นผู้มีทิพยจักขุ
คือจักขุเป็นทิพย์

ส่วน พระอานนท์ ได้ฟังธรรมของ
ท่านพระปุณณมันตานีบุตรได้สำเร็จ
โสดาปัตติผล และต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้า
ตรัสรู้แล้วได้ ๒๐ ปี ท่านจึงได้เป็น
พุทธอุปัฏฐากประจำองค์พระพุทธเจ้า
จนปรินิพพาน เรื่องของท่านจะได้เล่า
ในตอนหลัง

ภักคฺ กับ กิมพิละ นั้นได้บำเพ็ญ
เพียรจนสำเร็จถึงผลที่สุด แต่ก็ไม่มี
ประวัติเล่าไว้เป็นพิเศษ

ส่วน อุบาลี ช่างกลบกันนั้นท่าน
ได้เรียนกรรมฐานในสำนักพระศาสดา
ที่แรกได้ทูลลาออกไปบำเพ็ญในป่า
แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่าถ้าไปอยู่ใน
ป่าก็จะสำเร็จฐานะเพียงอย่างเดียว แต่

ศ

ว่าถ้าอยู่ในสำนักของพระองค์จะสำเร็จ
 ธุระทั้ง ๒ ได้แก่ **वासठुर** หมายถึง
วิปัสสนาธุระ หรือการปฏิบัติสมณ-
 ธรรม และ **คันถธุระ** การเรียนคัมภีร์
 ต่อมาท่านได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ใน
 พรรชนั้น ท่านได้ศึกษามีความรู้แตก-
 ฉานในพระวินัย พระพุทธเจ้าได้ทรง
 ยกย่องให้เป็นเอตทัคคะในทางพระ-
 วินัย ที่เรียกว่า **วินัยธร**

ส่วนผู้ที่แตกเหล่าออกไปนั้นก็คือ
พระเทวทัต ซึ่งมีเลวว่าได้บำเพ็ญเพียร
 จนได้ฤทธิซึ่งเป็นของปุถุชน ในเวลา
 ต่อมา ได้เป็นผู้มุ่งลามกสักการะ และ
 ได้ก่อเหตุที่ไม่สงบขึ้นหลายอย่างหลาย
 ประการ จนถึงได้ทำโลหิตุปบาท ได้ทำ
 สังฆเภท (พ.พ. ๑๑๑-๑๑๕)

ศาลา ดู มหาวัน

ศาสนธรรม ดู ธรรม ๒*

ศาสนา ในภาษามคธว่า **สาสนะ** ในภาษา
 สันสกฤตว่า **ศาสนะ** ในภาษาไทยนำ
 มาใช้ว่า **ศาสนา** แปลว่าคำสั่งสอน
 การสั่งสอน คำแปลนี้ถึงยังไม่หมด
 ความหมายก็ได้ความหมายที่สำคัญ
 ซึ่งอาจอธิบายให้กว้างครอบคลุมความ
 หมายทั้งหมดได้ ฉะนั้น ลองยกคำแปล
 นี้ขึ้นพิจารณาว่าคนเราเริ่มสั่งสอนกัน
 มาตั้งแต่เมื่อไร อาจตอบตามเหตุผลว่า

คนเราเริ่มสั่งสอนกันตั้งแต่เริ่มรวม
 กันอยู่ในโลกตั้งแต่ครอบครัวหนึ่งขึ้นไป

คือตั้งแต่เริ่มมีคนตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป
 หรือตั้งแต่เริ่มมีบิดามารดามีบุตรธิดา
 ขึ้นในโลก หรือพูดตามสมัยว่าตั้งแต่มี
 สังคมมนุษย์หน่วยแรกขึ้น เพราะใน
 เบื้องต้นพ่อแม่ก็ต้องสั่งสอนลูก อย่าว่
 แต่ในหมู่มนุษย์ แม้ในหมู่สัตว์ดิรัจฉาน
 ก็มีสั่งสอนกันตามวิธีของสัตว์ เช่น
 แม่นกก็มีการสอนลูก พระพุทธเจ้า
 เองก็ได้ทรงยกย่องมารดาบิดาว่าเป็น
 อาจารย์คนแรก เรียกว่าบูรพาจารย์ของ
 บุตรธิดา เป็นอันว่าอาจารย์อื่น ๆ เป็น
 อาจารย์ในภายหลัง ฉะนั้น คำสั่งสอน
 ของพ่อแม่ผู้เป็นบูรพาจารย์จึงเป็น
บุพพศาสนา (ศาสนาแรก) ของลูก

แต่คำสั่งสอนของพ่อแม่ที่ให้แก่ลูก
 โดยมากเพียงพอแก่ลูกในวัยเล็ก เมื่อ
 โตขึ้นแล้วจึงต้องส่งเข้าโรงเรียน มอบ
 ภาระให้แก่ครูอาจารย์สั่งสอนศิลปวิทยา
 สืบต่อไป ครูอาจารย์ที่ดีย่อมเป็นทั้งผู้
 ประสานศิลปวิทยาดี เป็นทั้งผู้ปกครอง
 ศิษย์ดี คำสั่งสอนหรือการสั่งสอนของ
 ครูอาจารย์เพื่อผลดังกล่าวนี้ แม้มีการ
 ลงโทษเพื่อให้ศิษย์เป็นคนดี ท่านก็
 เรียกว่าเป็น **อาจารย์ศาสนา** คือศาสนา
 อย่างหนึ่งของอาจารย์ ดังในชาดกเรื่อง
 หนึ่งในติกนิบาตเล่าไว้มีความว่า

ในอดีตกาลล่วงมานาน พระเจ้ากรุง
 พาราณสีได้ทรงส่งพรหมทัตตกุมาร
 พระราชโอรสไปเรียนศิลปวิทยาในเมือง

ดักกศิลา เพราะตามนิยมของโบราณ พระราชาทั้งหลายย่อมทรงปรารถนา ให้พระราชโอรสได้รับอบรมให้ละมานะ ให้อดทน ให้เปรี๊ยะปราดสามารถใน ศิลปวิทยา ให้รอบรู้ในโลกจารีตทั้งปวง แม้จะมีอาจารย์อยู่ในประเทศก็โปรด ส่งพระราชโอรสไปศึกษาในสถานที่ไกล

พรหมทัตตกุมารได้เดินทางไปศึกษา อยู่กับอาจารย์ทศปาโมกข์ท่านหนึ่ง ในเมืองดักกศิลานั้น วันหนึ่งได้ไปอาบน้ำกับอาจารย์ เห็นหญิงชราคนหนึ่ง กำลังนั่งร่อนงา เห็นนางเป็นมันย่องก็ อยากรู้อยากเห็น จึงหยิบมาเสวยกำมือหนึ่ง หญิงชรา ก็มีได้ว่าอะไรเพราะคิดว่าคง หิว วันรุ่งขึ้นพรหมทัตตกุมารได้ทำ อย่างนั้นอีก หญิงชรา ก็คงไม่ว่าอะไร ในวันที่ ๓ พรหมทัตตกุมารได้ทำอย่าง นั้นอีก หญิงชราจึงร้องขึ้นว่า อาจารย์ ทศปาโมกข์ปล่อยให้พวกลูกศิษย์ยื้อ แย่งของของตน อาจารย์ได้ยินจึงหยุด สอบถาม ได้ทราบเรื่องตลอดแล้วก็ รับจะใช้มูลค่าให้ หญิงชราบอกว่าไม่ ประสงค์มูลค่า แต่ขอให้อาจารย์ให้ กุมารนี้ศึกษาว่าจะไม่ทำอย่างนั้นอีก อาจารย์พูดว่าถ้าอย่างนั้นจงคอยดู สิ่งให้ศิษย์หนุ่ม ๒ คนจับกุมารที่แขน ทั้ง ๒ ไว้ แล้วหยิบเรียวไม้ไผ่เขียน หลัง ๒ ครั้ง สั่งสอนว่าอย่าทำอย่าง นั้นอีก พรหมทัตตกุมารถูกเขียนมี

เนตรแดงก้ำด้วยความโกรธ มองดู อาจารย์ทั่วตัว ผูกอาฆาตว่า ได้ราช- สมบัติแล้วจักให้ตามอาจารย์ไปฆ่าเสีย ให้จงได้ ครั้นเรียนสำเร็จแล้วก็เข้า ลาอาจารย์ แสดงอาการอย่างมีความ เคารพรัก ขอให้อาจารย์รับว่าจะไป กรุงพาราณสีเมื่อให้มาเชิญ แล้วลา อาจารย์กลับกรุงพาราณสี

พระเจ้ากรุงพาราณสีทอดพระเนตร เห็นพระราชโอรสเรียนสำเร็จกลับมา มีพระราชหฤทัยโสมนัสยินดี ทรง ปรารถนาจะทอดพระเนตรเห็น พระโอรสเป็นพระราชาตั้งแต่พระองค์ ยังมีพระชนมชีพอยู่ จึงมอบราชสมบัติ พระราชทาน

ครั้นพรหมทัตตกุมารได้ราชสมบัติ แล้ว ทรงระลึกขึ้นได้ถึงโทษที่อาจารย์ ทำแก่พระองค์ จึงทรงส่งทูตไปเชิญ อาจารย์ให้มา ฝ่ายอาจารย์คิดว่า พระราชายังหนุ่ม ตนยังไม่อาจจะพูด ให้ยินยอมได้จึงยังไม่ไป ครั้นกาลล่วง ไป พระราชาเจริญพระชนม์ขึ้นจนถึง มัชฌิมวัยแล้ว อาจารย์จึงเดินทางไป กรุงพาราณสี ให้กราบทูลให้ทรงทราบ พระราชาทรงยินดีโปรดให้อาจารย์ เข้าเฝ้า ครั้นทอดพระเนตรเห็นอาจารย์ ก็ทรงรู้สึกเหมือนกำลังถูกเขียน มี พระเนตรแดงก้ำขึ้นด้วยโทสัคคิ (ไฟ โทสะ) ทันที ตรัสว่า วันนี้อาจารย์ของ

เรามาถึงที่ตายแล้ว นำมาจจุราชติดมากับหน้าผากของตนแล้ว ตรัสแก่อาจารย์ว่า ท่านระลึกได้ไหมถึงวันที่ท่านเขียนเราด้วยเรียวไม้ ท่านไม่ยินดีในชีวิตแล้วหรือจึงมา วันนั้นท่านเขียนเรา วันนี้เราจะฆ่าท่าน

ฝ่ายอาจารย์ไม่แสดงครั้นคร้าม กล่าวตอบด้วยท่วงท่าของอาจารย์ว่า อารยชน (คนเจริญ) ย่อมห้ามปรามคนที่ทำอนารยกรรม (กรรมไม่ดี) ด้วยการลงโทษให้เข็ดหลาบได้ นั่นเป็นศาสนา (การสั่งสอน) มิใช่เป็นเวร ปวงบัณฑิตย่อมเข้าใจกันอย่างนี้ มหาราช ถ้าข้าพเจ้าไม่ทำให้พระองค์ศึกษาอย่างนั้นต่อไปพระองค์ประพฤติผิดยิ่งขึ้น ทรงประสพมหันตภัยเสียแล้ว จักทรงได้ราชสมบัติเห็นปานฉะนี้จากที่ไหนเล่า

พวกอมตย์ที่เฝ้าอยู่ได้สดับเรื่องนั้นก็พากันกราบทูลสนับสนุนคำของอาจารย์ พระราชาทรงพิจารณาทบทวนแล้วทรงเห็นจริงตามคำของอาจารย์ ทรงหายพิโรธสิ้นอาฆาต กลับทรงระลึกถึงคุณของอาจารย์ จึงพระราชทานสิ่งปฏิการต่าง ๆ และทรงตั้งไว้ในที่เป็นบุโรหิตผู้ถวายอนุศาสน์

เรื่องนี้ก็มีคติอยู่มาก แต่โดยเฉพาะแสดงว่า การสั่งห้ามปรามมิให้ทำผิดแม้ของอาจารย์ก็ถือว่าเป็นศาสนาอย่างหนึ่ง ๆ มาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล

แต่คำสั่งสอนของอาจารย์ก็เพียงพออยู่สำหรับการศึกษาเล่าเรียน และเป็นไปในวงการเรียนหรือภายในโรงเรียนยังไม่เพียงพอสำหรับคนทั่วไปที่รวมกันอยู่เป็นประเทศชาติ จึงต้องมีคำสั่งสอนของประมุขผู้ปกครองหมู่ชน คำสั่งสอนของผู้ปกครองนี้เรียกในคัมภีร์แต่เก่าก่อนว่าศาสนาเหมือนกัน คือ **รัฐศาสนา** ดังมีคำเรียกธุรการฝ่ายปกครองว่า ปสาสนธุระ ศาสนะในคำนี้ก็คือนั้นเอง

ท่านเล่าว่า พระเจ้าจักรพรรดิซึ่งเป็นเจ้าโลกแต่พระองค์เดียวทรงปกครองชาวโลกทั้งสิ้นด้วยทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติในศีล ๕ ศีล ๕ จึงเป็น **จักรวรรดิศาสนา** พระราชามหากษัตริย์หรือท่านผู้ปกครองผู้ตั้งอยู่ในราชธรรม หรือในธรรมของผู้ปกครอง ย่อมสั่งสอนประชาชนด้วยวิธีต่าง ๆ แม้ในประเทศไทยสยามนี้เองก็มีแล้วไว้ในศิลาจารึกในรัชสมัยพระเจ้าขุนรามคำแหงกรุงสุโขทัยว่า ถ้าไม่ใช่วันอุโบสถ “พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัยขึ้นนั่งเหนือขดารหิน” พระราชทานราโชวาทแก่ประชาราษฎร์ทั่วไป

แต่คำสั่งสอนของผู้ปกครองให้สำเร็จประโยชน์เป็นเครื่องปกครองทางกายเป็นพื้น และประกอบด้วยการลงโทษผู้ละเมิดต่าง ๆ ยังไม่เป็นเครื่องปกครอง

จิตใจได้อย่างเพียงพอ จึงมีผู้แสดงคำ
สั่งสอนขึ้นอีกประเภทหนึ่ง มุ่งสำหรับ
ปกครองจิตใจ ดังที่เรียกกันในบัดนี้ว่า
ศีลธรรมหรือศาสนา คือ **ธรรมศาสนา**

การยกศัพท์ว่าศาสนาขึ้นสันนิษฐาน
ในทางว่า คือคำสั่งสอนที่มีในสังคมมนุษย์
ตั้งแต่ต้นเดิมมาและในหมู่ชนทั่วไปนี้
เมื่อกำหนดใจไว้ว่า ศาสนาคือคำสั่งสอน
หรือการสั่งสอนอย่างธรรมดา ๆ นี้เอง
เท่านั้น ก็จะเข้าใจตามที่แสดงมาโดย
ตลอด ว่าคำสั่งสอนได้ขยายตัวกว้าง
ออกไปเพื่อให้เป็นเครื่องปกครองคน
อย่างเพียงพอโดยลำดับอย่างไร และ
อาจสรุปคำสั่งสอนทั้งหมดลงได้เป็น
๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. คำสั่งสอนที่ยังไม่เพียงพอ ยัง
ไม่จบ

๒. คำสั่งสอนที่เพียงพอแล้ว จบ
ลงแล้ว

ประเภทที่ ๑ คำสั่งสอนที่ยังไม่
เพียงพอ ยังไม่จบนั้น เช่น คำสั่งสอน
ของบิดามารดาในขั้นต้น เช่น บิดา
มารดาสอนให้ลูกหัดพูด หัดนั่ง ยืน
เดิน วิ่ง และหัดในกิจอื่น ๆ แต่ยังไม่
พอ เมื่อลูกโตขึ้นจึงต้องส่งไปโรงเรียน
แม้คำสั่งสอนศิลปวิทยาต่าง ๆ ใน
โรงเรียนก็ไม่มีจบ ศิลปวิทยาแต่ละอย่าง
ก็ยังคงค้นคว้าแก้ไขเพิ่มเติมกันเรื่อยไป
และมีมากมาย จึงต้องจัดหลักสูตร

กำหนดมาให้เรียนเพียงไหนในชั้นไหน
และเมื่อถึงชั้นไหนก็ให้สำเร็จเสร็จ
การเรียนกันเสียที แม่วิชาที่เรียกว่า
ปรัชญาก็เป็นเรื่องไม่จบเหมือนกัน
ยังค้นคว้าแก้ไขเพิ่มเติมกันต่อไป คำ
สั่งสอนของท่านผู้ปกครองที่เรียกใน
ปัจจุบันว่ากฎหมายเป็นต้น ก็คงไม่
จบสิ้น ไม่เพียงพอดังกล่าวเหมือนกัน
น่าจะเป็นเพราะเหตุนี้คำสั่งสอนประเภท
นี้จึงไม่นิยมเรียกว่า ศาสนา

ประเภทที่ ๒ คำสั่งสอนที่เพียงพอแล้ว จบลงแล้ว ได้แก่คำสั่งสอน
ที่เรียกว่าศาสนา ในบัดนี้ เพราะทุก
ศาสนาต่างก็แสดงคำสั่งสอนถึงที่สุด
ตามลัทธิของตน เช่น บางศาสนานับ
ถือเทวดาประจำธรรมชาติต่าง ๆ ก็
แสดงว่ามีที่สุดเพียงเทวดาเหล่านั้นเท่านั้น
บางศาสนานับถือเทพเจ้าผู้สร้างมากองค์
บ้าง องค์เดียวบ้าง ก็แสดงว่ามีที่สุด
เพียงเทพเจ้าเท่านั้น บางศาสนานับถือ
ธรรม ก็แสดงธรรมที่สูงที่สุดที่บุคคลพึง
เข้าถึงได้ด้วยปัญญาของตน

คำสั่งสอนประเภทที่ ๑ เช่น คำ
สั่งสอนของมารดาบิดาดังกล่าวแล้ว
สั่งสอนอยู่ในเหตุผลใกล้ ๆ ตัว แม้ที่
ไกลออกไปดังศิลปวิทยาต่าง ๆ ตลอด
ถึงปรัชญาต่าง ๆ ผู้แสดงที่เป็นต้นเดิม
เองก็ไม่ปรากฏว่าใครบัญญัติตนเอง
ว่าเป็นผู้รู้จบแล้ว

ส่วนคำสั่งสอนประเภทที่ ๒ อันเรียกว่าศาสนา สั่งสอนในเหตุผลที่กว้างที่ไกลตัวออกไปจนถึงที่สุด ดังเช่นเมื่อสอนเรื่องโลก ที่สุดโลกในด้านอดีตก็คือการสร้างโลกหรือกำเนิดโลก ที่สุดในด้านอนาคตก็คือเรื่องความสิ้นสุดของโลก และผู้แสดงก็บัญญัติว่าเป็นผู้รู้จบแล้ว

คำสั่งสอนประเภทที่ ๑ ไม่มีปัญหาต่อไป ส่วนประเภทที่ ๒ อันเรียกว่าศาสนานั้น มีปัญหาต่อไปว่าผู้แสดงเป็นผู้รู้จบจริงหรือไม่ คำสั่งสอนนั้นเพียงพอแล้วจบลงแล้วจริงหรือไม่ ปัญหานี้ภูมิปัญญาของคนเรานี่เองเป็นผู้ตอบได้ คือถ้าถูกต้องกับความจริงอย่างบริบูรณ์บริสุทธิแล้ว ก็เป็นศาสนาที่บริบูรณ์บริสุทธิ คือเพียงพอแล้ว จบลงแล้ว มีลักษณะดังที่แสดงมาแล้วในเรื่องพระธรรม

ถึงอย่างไรก็ตามเมื่อวันส่วนที่เป็นปรมาตม หรือส่วนที่สูงสุดของแต่ละศาสนาเสีย กล่าวเฉพาะส่วนที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตปัจจุบัน **ศาสนาที่ดี** ทุกศาสนาย่อมสั่งสอนให้คนทุกคนประกอบด้วยศีลธรรม มีศีลธรรมเป็นเครื่องปกครองจิตใจและความประพฤติ ไม่มีศาสนาที่ดีศาสนาไหนสั่งสอนให้คนทอดทิ้งศีลธรรม ฉะนั้น ศาสนิกชนคนที่นับถือศาสนาแม้ศาสนาใดศาสนา

หนึ่ง ล้วนเป็นผู้ที่นับถือหลักศีลธรรมในโลก มีศีลธรรมเป็นหลักปกครองใจและความประพฤติ แม้นับถือศาสนาต่างกัน แต่ต่างเคารพอยู่ในหลักศีลธรรมด้วยกัน จึงอยู่รวมกันได้โดยสงบสุข

คนเราที่อยู่ร่วมครอบครัว ร่วมหมู่บ้าน ร่วมถิ่นฐานบ้านเมือง จนถึงอยู่ร่วมโลกกัน โดยปกติเมื่อพบกันเข้าก็รู้จักกันว่าคนไทย คนจีน คนแขก คนฝรั่ง เป็นต้น เพราะมีลักษณะหน้าตาผิวพรรณเป็นต้น เป็นเครื่องบอกให้รู้ แต่ถ้าจะมีใครสักคนหนึ่งไม่มีลักษณะบอกได้ว่าเป็นชาติไหนปรากฏตัวเข้ามา ใครจะรู้ได้หรือว่าเขาเป็นคนอะไร มาจากไหน ดูเป็นคนแปลกประหลาดในโลกฉันใด คนที่นับถือศาสนาต่าง ๆ ก็ฉันนั้น เมื่อพบกันก็ย่อมจะรู้จักกันได้ว่าใครเป็นคนอย่างไร มีหลักเชื่อถือปฏิบัติอย่างไร หรือมีศีลธรรมอย่างไร ถึงจะถืออย่างคร่ำครืออย่างไรก็ยังดูรู้จักกันได้ เพราะทุกศาสนาย่อมแสดงหลักธรรมของตนไว้ทั้งนั้น เป็นเครื่องชี้ให้ทราบได้ว่าศาสนิกชนของศาสนานั้น ๆ เป็นอย่างไร คือมีทางปฏิบัติตามลัทธิศาสนานั้น ๆ อย่างไร

แต่ถ้าจะมีใครที่ไม่นับถือศาสนาอะไร มาปรากฏตัวขึ้น ใครจะรู้ได้ว่าเขาเป็นคนอะไรมีหลักเชื่อถืออย่างไร ดูเป็นคนแปลกประหลาดอันจะต้องพึงระมัดระวัง

เพราะไม่รู้ว่าจะมาทำอะไร มีความคิดเห็นนับถืออะไรอยู่ เพราะตามธรรมดาทุกคนจะต้องนับถือหลักอันใดอันหนึ่งอยู่ทั้งนั้น ดังได้แสดงแล้วตั้งแต่ต้นว่า ศาสนาคือคำสั่งสอนนั้นมีมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ คนนับถือคำสั่งสอนก็มีมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์เหมือนกัน ฉะนั้นจึงไม่มีใครที่ไม่มีหลักอะไรเป็นที่นับถือเลย ถ้าไม่เป็นศาสดาตั้งหลักของตนขึ้นสั่งสอนเอง ก็ต้องนับถือรับฟังคำสั่งสอนจากผู้อื่น คนเช่นนี้จึงต้องตรวจสอบให้แน่ใจว่าเขาเป็นศาสดาองค์ใหม่ขึ้น หรือนับถือศาสนาของศาสดาใหม่อื่นองค์ไหน

บางคนอาจลังเลใจในศาสนาต่าง ๆ ที่แสดงตรงกันมาบ้าง ขัดกันบ้าง จึงยังไม่ปลงใจนับถือจริงลงได้ ถ้ายังไม่นับถือเพราะเหตุเช่นนี้ก็ยังไม่ควรตำหนิ เพราะมีเหตุผลที่สมควรอยู่ แต่ถ้าไม่ศึกษาสอบสวน ปล่อยให้ลังเลใจอยู่เรื่อยไป ก็กลายเป็นคนหลักลอยทางจิตใจ ถ้าศึกษาสอบสวนตามเหตุผลให้ตลอด ก็จะเป็นประโยชน์มากกว่าเชื่อถืออย่างไม่มีเหตุผล (ท.ท. ๖๖-๗๑)

ดู คัมภีร์, ธรรม, พระธรรม, พุทธศาสนา ด้วย

ศาสนาที่ตี ดู ศาสนา

ศาสนาพราหมณ์ ดู โมกขธรรม

ศาสนาอันตรธาน ดู วัชชี, อันตรธาน ๕

ศีลปะ ดู มงคลสูตร

ศีลปวิทยา ดู ประโยชน์ปัจจุบัน

ศีล แปลว่า ปกติ หมายถึงปกติกาย วาจา ใจ เพราะมีใจคิดงดเว้นจากโทษทางกาย ทางวาจาที่ควรงดเว้น ดังเช่นที่ระบุไว้ในศีล ๕ ศีลจึงสำเร็จด้วยวิริติ เจตนา แปลว่า เจตนาคิดงดเว้น คำว่า **วิริติ** กับคำว่า **เวรมณี** แปลว่างดเว้นเหมือนกัน วิริติโดยทั่วไปมี ๓ คือ

๑. **สัมปัตตวิริติ** ความเว้นจากวัตถุที่จะพึงล่วงอันได้มาถึงเฉพาะหน้า คือไม่ได้รับถือศีลมาก่อน แต่เมื่อได้พบสัตว์มีชีวิตที่จะฆ่าได้ ไปพบทรัพย์ที่จะลักได้ แต่ก็เว้นได้ไม่ฆ่าไม่ลักเป็นต้น ความคิดงดเว้นได้เช่นนี้ก็ เป็นศีลเหมือนกัน แต่ถ้างดเว้นเพราะไม่ได้โอกาสไม่จัดว่าเป็นศีล

๒. **สมათานวิริติ** ความเว้นด้วยอำนาจการถือเป็นกิจวัตร การรับถือศีลที่เรียกว่าสมათานศีล เพราะคำว่า **สมათาน** แปลว่า การรับถือ จะสมათานด้วยตนเอง คือ ตั้งจิตว่าจะงดเว้นจากโทษข้อนั้น ๆ เองก็ได้ จะสมათานด้วยรับจากผู้อื่นซึ่งเป็นผู้มีศีล เช่น จากพระภิกษุสามเณรก็ได้ ถึงแม้จะรับจากผู้อื่นก็มีใจจะรับแต่ปาก ต้องตั้งใจรับจึงจะได้ศีล แต่ก่อนรับศีลจากผู้มีศีล มีธรรมเนียมขอสรณะ และศีลดังกล่าวแล้ว

๓. **สมุจเจทวิริติ** ความเว้นด้วย ตัดขาดมีอันไม่ทำอย่างนั้นเป็นปกติ ตามภูมิของคนผู้ปฏิบัติ ท่านกล่าวว่า เป็นวิริติของพระอริยเจ้า แต่เมื่อจะ อธิบายให้ฟังทั่ว ๆ ไปก็อาจอธิบายได้ ว่า คือเว้นจนเป็นปกติของตนจริง ๆ

อันที่จริง **ศีล** คือปกติภาพ ความ เป็นปกติของคน คือโดยปกติคนเราก็มิได้ฆ่าใคร ไม่ลักของใคร จนถึง ตีมน้ำเมาก็ยังไม่เป็น ต่อเมื่อเกิดโลกอยากได้ขึ้นมา บันดาลโทษะขึ้นมา มัวเมาหลงใหลขึ้นมาจนถึงยังใจไว้ไม่ อยู่จึงทำลงไป บางอย่างก็ต้องหัดเหมือน อย่างตีมน้ำเมา เมื่อจิตใจยังเป็นปกติ ตืออยู่ ยังไม่โลภโกรธหลง หรือเมื่อโลภ โกรธหลงสงบลงแล้วก็ไม่มีใครทำลงไป ได้ ฉะนั้น ศีลจึงเป็นตัวปกติภาพของ คนโดยแท้

แต่คนโดยมากมักควบคุมตนเองไว้ ไม่ได้ ยังใจไว้ไม่อยู่ จึงรักษาปกติภาพ ของตนไว้ไม่ได้ พระพุทธเจ้าจึงทรง บัญญัติศีลเป็นขอบเขตของความประ- พหุติไว้ เพื่อช่วยให้คนรักษาปกติภาพ ของตนไว้นั่นเอง ส่วนที่ต้องรับจากพระ นั้นก็เป็นเพียงวิธีชักนำอย่างหนึ่ง เพราะ โดยตรงศีลนั้นต้องรับจากใจของตนเอง คือใจของตนเองต้องเกิดวิริติทั้ง ๓ ข้อใดข้อหนึ่งขึ้นจึงจะเกิดเป็นศีล

เมื่อใจมีวิริติขึ้นก็มีศีลขึ้นทันที คำว่า **ใจมีวิริติ** มิได้หมายความว่าต้องคิดว่า เราจะเว้น ๆ อยู่ทุกวินาที แต่หมายความว่าคิดตั้งใจไว้ จะรับจากพระมาตั้งใจไว้ ก็ได้ จะตั้งใจด้วยตนเองก็ได้ ในเวลา ใดก็ได้ เมื่อคิดตั้งใจไว้แล้วจะทำพูด คิดอะไรที่ไม่ผิดข้อห้ามที่ให้ไว้แล้ว ก็ได้ทั้งนั้น และจะตื่นอยู่หรือหลับไป ศีลก็มีอยู่ตลอดเวลา

ส่วนที่ว่าเป็นข้อห้ามที่ผิดปกติวิสัย นั้น เป็นการว่าที่ผิด เพราะศีลเป็นข้อ ห้ามเพื่อรักษาปกติภาพของคนดังกล่าว จึงถูกต้องกับปกติวิสัยอย่างที่สุด ถ้า จะแย้งว่าคนสามัญทุกคนก็ต้องมีโลภ โกรธ หลง อยู่ด้วยกันจึงไม่อาจปฏิบัติ ได้ ข้อแย้งนี้ถ้าคิดสักหน่อยก็จะเห็นว่า แย้งไม่ถูก

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลก็เพื่อให้ คนสามัญนี้แหละรักษา ถ้าไม่มีคนสามัญ ดังกล่าวแล้ว พระพุทธเจ้าก็ไม่ต้องทรง บัญญัติศีลข้อไหน ๆ ขึ้นเลย และเมื่อ ใครอยากได้ขึ้นมา โกรธขึ้นมาทำร้าย เขา เป็นต้น จะอยู่กันได้อย่างไร ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติศีลขึ้นไว้ ควบคุมความประพฤติของคนให้อยู่ ในขอบเขตที่ดี มิให้เบียดเบียนกันให้ เตือดร้อนเป็นการค้ำครองปกติภาพ ของทุก ๆ คน เพื่อได้อยู่ด้วยกันเป็น ปกติสุข เมื่อคนรักษาศีลตลอดไปถึง

สัตว์ดิรัจฉาน คือเว้นจากการฆ่าสัตว์ ตัดชีวิตตลอดถึงในสัตว์ดิรัจฉาน ก็ชื่อว่าได้แผ่ความปกติสุขให้กว้างออกไปถึงในสัตว์ดิรัจฉานทั่วไปด้วย เรียกว่าเป็นการให้อภัยทานแก่สัตว์ทั่วไป

มีปัญหาที่ถกเถียงกันอยู่มีใช้น้อยว่า พระพุทธเจ้า ทรงห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ แต่ทำไมจึงไม่ทรงห้ามการบริโภคเนื้อสัตว์ เมื่อบริโภคเนื้อสัตว์ได้ก็ต้องมีการฆ่าสัตว์ ไม่เป็นอันอำนวยการฆ่าสัตว์โดยอ้อมหรือ

ในการเฉลยปัญหานี้ควรแสดงข้อที่เป็นมูลฐานก่อนว่า การทำอะไรแก่สัตว์ที่ตายแล้ว จะบริโภคก็ตาม จะนำไปเผาไปฝังก็ตาม ไม่เป็นปาณาติบาตคือฆ่าสัตว์ เพราะไม่เป็นการทำร้ายแก่ร่างกายที่ปราศจากชีวิตแล้ว ไม่มีภาวะเป็นสัตว์มีชีวิตเหลืออยู่ เมื่อได้ความจริงชัดเจนดังนี้แล้ว จึงมาถึงปัญหาว่าถึงไม่เป็นปาณาติบาตแต่ก็ควรบริโภคหรือไม่

ปัญหานี้ตอบตามพระวินัยว่า พระพุทธเจ้าทรงห้ามมิให้ภิกษุบริโภค **อุทิสสมังสะ** แปลว่า **เนื้อเจาะจง** คือเนื้อที่เขาฆ่าเจาะจงเพื่อปรุงอาหารถวายพระภิกษุ เมื่อภิกษุได้เห็น ได้ยิน หรือรังเกียจสงสัยว่าเป็นเนื้อเช่นนั้น ห้ามมิให้ฉัน ทรงอนุญาตให้ฉันได้แต่ **ปวัตตมังสะ** แปลว่า **เนื้อที่เป็นไปทั่วไป**

คือเนื้อที่เขาทำไว้สำหรับคนทั่วไปบริโภคถึงภิกษุจะฉันหรือไม่ฉันเขาก็ทำบริโภคกัน แม้เช่นนั้นก็ทรงอนุญาตให้ฉันได้แต่เนื้อสุก ไม่ให้ฉันเนื้อดิบ เป็นอันห้ามตลอดถึงกะปิดิบ น้ำปลาดิบ (ผู้รู้พระวินัยเมื่อจะใช้กะปิหรือน้ำปลาดิบประกอบอาหารเพื่อพระภิกษุ จึงทำให้สุกก่อน) และทรงห้ามมิให้ฉันเนื้อ ๑๐ จำพวกที่ชาวโลกเขารังเกียจกัน คือ เนื้อมนุษย์ เนื้อช้าง เนื้อม้า เนื้อสุนัข เนื้องู เนื้อสีหะ เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือเหลือง เนื้อหมี เนื้อเสือดาว การที่ทรงห้ามอุทิสสมังสะเป็นอันตัดทางมิให้อำนวยปาณาติบาต

ถ้ามีปัญหาคือว่า ถ้าห้ามปาณาติบาตไม่สำเร็จจะบัญญัติศีลห้ามไว้ทำไม จะไม่เหมือนบัญญัติห้ามไว้เล่น ๆ และผู้รับก็รับกันเล่น ๆ ไป หรือจะบัญญัติไว้อย่างในศาสนาอื่น คือห้ามบ้าง อนุญาตบ้าง เช่นห้ามฆ่าคน อนุญาตให้ฆ่าสัตว์ดิรัจฉานได้

ข้อนี้ตอบได้ง่ายว่า พระพุทธเจ้าทรงเปี่ยมด้วยพระกรุณาในสัตว์โลกเสมอกัน จะทรงบัญญัติดังนั้นไม่ได้ นึกดูถึงคนเราธรรมดาทุกคน เมื่อมีสัตว์เลี้ยงก็ฆ่าไม่ได้เพราะอำนาจเมตตากรุณานั้นเอง ฉะนั้น เมื่อเมตตากรุณาแผ่ออกไปยังสัตว์ใด ๆ ก็ฆ่าสัตว์นั้น ๆ ไม่ได้ เมื่อแผ่ออกไปในสัตว์ทั้งปวงทั่วโลก ไม่ต้อง

มีใครห้าม คนที่มีเมตตากรุณานั้นทำไม่ได้เอง เหมือนอย่างพ่อแม่ผู้เปี่ยมด้วยเมตตากรุณาในลูก ๆ ไม่อาจทำร้ายลูกได้ ไม่มีใครห้ามแต่ทำไม่ได้เอง ข้าคอยป้องกันอันตรายมิให้เกิดแก่ลูก ด้วยประการทั้งปวง พระพุทธเจ้าทรงมีพระเมตตากรุณาในสัตว์โลกทั่วหน้า เสมอกันเหมือนอย่างพ่อแม่ของโลก จึงไม่ทรงเบียดเบียนแม้ด้วยความคิดแก่สัตว์โลกไหน ๆ เลย และประทานความคุ้มครองทั่วหน้าเสมอกันหมดปราศจากอคติในทุก ๆ ชีวิต จึงไม่มีข้ออ้างเพื่อประโยชน์ตนอย่างเรื่องหมาป่าอ้างเพื่อจะกินลูกแกะในนิทานอีสปอยู่ในพระพุทธศาสนาเลย

ส่วนที่ว่าจะเป็นการบัญญัติไว้เล่น ๆ เพราะห้ามไม่สำเร็จนั้นก็ไม่เป็นดั่งนั้น เพราะผู้ที่ถือศีลข้อนี้และข้ออื่น ๆ ทั้ง ๕ ข้อ หรือยิ่งกว่า ช่วงระยะเวลาบ้าง เป็นนิത്യบ้างก็มีอยู่มิใช่น้อย แม้ผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่นบางลัทธิศาสนาถือไม่ฆ่าสัตว์ทั้งปวงก็มี ฉะนั้น ถ้าไม่มีศีลข้อนี้หรือมีอย่างยกเว้น ศีลในพระพุทธศาสนาจักขาดตกบกพร่อง แสดงว่าด้อยด้วยคุณธรรม และแม้มีข้อยกเว้นก็ยังไม่จำเป็น เพราะไม่ยิ่งไปกว่ากฎหมายของบ้านเมืองซึ่งบัญญัติในแบบยกเว้นอยู่แล้ว ส่วนผู้ที่ไม่ถือปฏิบัติก็ต้องมีตามกระแสโลก มิใช่

เฉพาะศีลเท่านั้น แม้หลักธรรมอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน มิใช่เฉพาะพระพุทธศาสนาเท่านั้น ศาสนาอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน มีคนปฏิบัติบ้าง ไม่ปฏิบัติบ้าง เมื่อเป็นเช่นนี้จะหาว่ามีคนปฏิบัติได้น้อยแล้ว เลิกเสียดหาควรไม่ เหมือนอย่างการตั้งโรงเรียนชั้นสูงจนถึงมหาวิทยาลัย มีชั้นของการศึกษาตลอดถึงปริญญาต่าง ๆ จะหาว่ามีคนเข้าเรียนสำเร็จได้น้อยแล้ว เลิกล้มเสียดก็หาควรไม่เช่นเดียวกัน เพราะคนที่สามารถปฏิบัติสามารถเรียนสำเร็จได้มีอยู่ ถึงจะน้อยคนก็เป็นประโยชน์แก่หมู่ชนเป็นอันมาก เพราะโลกยังต้องการคนดี ต้องการคนฉลาดที่เรียกว่าคนชั้นมันสมองอยู่ทุกเมื่อ

ส่วนที่มีบางคนกลัวว่า ถ้ารักษาศีลกันเสียหมดประเทศชาติจะไปไม่รอดนั้น ข้อนี้ไม่ต้องกลัว ควรจะกลัวว่าจะไปไม่รอดถ้าไม่รักษาศีลกันให้มากกว่านี้ คิดดูง่าย ๆ ถ้าต่างทำร้ายชีวิตร่างกายกัน ต่างลักขโมยฉ้อโกงกันไปหมดเพียงเท่านี้ก็ไปไม่รอดแล้ว ถึงในหมู่โจรที่ไม่มีศีลแก่คนอื่น ก็ต้องมีศีลในพวกของตน ถ้าไม่มีศีลในพวกของตนคือฆ่ากันเอง คดโกงกันเอง ก็คุ้มกันอยู่ไม่ได้ เป็นโจรไปไม่รอดเหมือนกัน

ฉะนั้น คนตั้งแต่สองคนขึ้นไปจะอยู่ด้วยกันได้เป็นปกติสุขก็เพราะมีศีลในกันและกัน เมื่ออยู่รวมกันเป็นบ้านเป็น

เมืองก็เหมือนกัน ความเดือดร้อนไม่เป็นปกติสุขเกิดจากคนไม่มีศีลหรือคนทุศีล (ศีลทราวม) ทั้งนี้ จึงต้องมีการปราบปรามป้องกันตามควรแก่เหตุ บ้านก็ต้องมีรั้วรอบขอบชิดและเครื่องป้องกันอื่น ๆ เมืองก็มีตำรวจทหารเป็นต้น มีขาดกเป็นอันมากทางพระพุทธศาสนาเล่าถึงความฉลาดในการรักษาตนให้ปลอดภัย เช่น เล่าถึงวานรโพธิสัตว์ในชาดกหนึ่งว่า

มีนางจระเข้ตัวหนึ่งแพ่ห้องอยากกินเนื้อหัวใจของวานรตัวหนึ่งที่อยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ จึงบอกแก่จระเข้ผู้สามี จระเข้ นั้นจึงคิดอุบายเชื้อเชิญวานรให้ขึ้นหลังของตน เพื่อจะนำไปยังเกาะในระหว่างแม่น้ำ ให้บริโภคมลมะม่วงบนเกาะนั้น วานรเชือกขึ้นหลังจระเข้ ครั้นจระเข้ ออกไปไกลตลิ่งแล้วก็เริ่มจมลง วานรถามว่าจมลงทำไม จระเข้ก็แจ้งว่าจะฆ่าวานรแหวะเนื้อหัวใจให้แก่ภริยาของตน วานรระงับความกลัวคิดอุบายช่วยตัวได้ทันที จึงถามว่า ท่านคิดว่าเนื้อหัวใจของเราอยู่ในทรวงอกหรือ เรากระโดดโลดเต้นอยู่เสมอ หัวใจเราต้องแตกเสียเป็นแน่ เราจึงต้องถอดเก็บไว้ นอกตัว จระเข้ถามว่าเก็บไว้ที่ไหนเล่า วานรตอบว่า ห้อยอยู่บนต้นมะเดื่อนั้นไม่เห็นหรือ จระเข้หน้าโง่มองขึ้นไป เห็นผลมะเดื่อก็เชื่อว่าเป็นหัวใจวานร

จึงให้วานรสัญญาว่าจะปลิดหัวใจนั้นให้ แล้วนำวานรไปส่งที่ฝั่งข้างโคนต้นมะเดื่อ วานรขึ้นฝั่งได้แล้วก็กระโดดขึ้นต้นมะเดื่อ ปลิดผลมะเดื่อโยนไปให้จระเข้ คนที่มีศีลและฉลาดดังเช่นวานรโพธิสัตว์ในชาดกนี้ไฉนจะไปไม่รอด เมื่อเป็นหัวหน้าหมู่นำหมูให้ไปรอดได้ด้วย ส่วนคนไม่มีศีลเป็นผู้นทำลาย ทั้งศีลของตน ทั้งศีลของผู้อื่น เพราะทำให้ผู้อื่นต้องลุกขึ้นป้องกันต่อสู้เสีย ปกติภาพและปกติสุขไปด้วยกัน อย่างวานรต้องทำกลอุบายลงจระเข้เพื่อป้องกันตนตามความจำเป็น

เรื่องตามความจำเป็นนี้ควรกล่าวย้ำอีกสักหน่อยว่า ตามความจำเป็นจริง ๆ อย่าให้เป็นการตามใจ หรือตามความโลภ โกรธ หลงของตนในฐานะเป็นฝ่ายก่อเหตุ เพราะที่มักจะทำอย่างจำเป็นอย่างพร่ำเพรื่อนั้นเป็น การตามใจมากกว่า คนที่ประพฤติดีศีลโดยมากมักประพฤติโดยไม่จำเป็น เช่น ฆ่าสัตว์โดยไม่จำเป็น ลักทรัพย์โดยไม่จำเป็น เพราะไม่ทำก็ได้ ดังนี้เป็นการปล่อยตนไปตามใจที่ต่ำทรามนั่นเอง

พระพุทธเจ้าได้ประทานหลักธรรมสำหรับคุ้มครองใจมิให้ต่ำทรามดังกล่าวคือ **หิริ** ความละอายใจต่อความประพฤติชั่ว **รังเกียจความชั่ว** **โอดตปปะ** ความเกรงกลัวต่อความประพฤติชั่ว

โดยปกติเราก็รังเกียจ เกลียดกลัวคนชั่วอื่น ๆ อยู่แล้ว เช่น รังเกียจเกลียดกลัวคนโหดร้ายและโจร เป็นต้น แต่มักลืมรังเกียจเกลียดกลัวตนเองที่จะเป็นคนชั่วอย่างนั้นบ้าง ฉะนั้น ก็ให้ย้อนมานึกถึงตนให้ดี จะมีหิริโอตตปะชังขึ้นไม่ยากนัก และธรรมคຸນนี้แหละจักเป็นตำราจรรยาประจำใจที่ดีนัก

อนึ่ง เมื่อพระเจ้าให้ศีลแล้วก็บอกอานิสงส์คือผลที่ดีของศีลว่า *สีเลน สุขคติ ยนฺติ สีเลน โภคสมฺปทา สีเลน นิพฺพุตติ ยนฺติ* แปลว่า ไปสู่สุคติ (การไปทางไปที่ดี) ด้วยศีล ความถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์มีด้วยศีล ถึงความดับทุกข์ด้วยศีล *อานิสงส์ศีล* นี้ คิดดูง่าย ๆ ว่า ทุก ๆ คนไปไหน ๆ ไปโรงเรียนมาที่นี่ ไปบ้านเป็นต้น โดยสวัสดิ์เพราะไม่มีใครทำร้าย ทรัพย์สิ่งของจะเก็บไว้หรือจะนำไปไหนก็ปลอดภัยเพราะไม่มีใครลักขโมย อยู่เย็นเป็นสุขเพราะไม่มีใครทำร้ายลักขโมย เป็นต้น นี่แหละเป็นอานิสงส์ของศีลที่เห็นได้ง่าย ๆ และทุก ๆ คนต้องการศีล คนไม่มีศีลแก่คนอื่น เช่น ทำร้ายเขา ลักของเขา ก็ยังปรารถนาให้คนอื่นมีศีลแก่ตน คือปรารถนาไม่ให้ใครทำร้ายตน ลักของของตน เป็นต้น

ส่วนข้อวิตกว่าถือศีลไม่ร่ำรวยนั้น ไม่ร่ำรวยในทางทุจริตจริง ถ้าคิดดูโดย

รอบคอบจักเห็นว่า ศีลเป็นข้อยกเว้นจากการถือเอาในทางทุจริต จึงไม่ได้ในทางนั้นตรงตัวอยู่แล้ว แต่ก็ไม่ทำให้ใครต้องเสียต้องยากจนเพราะทุจริตของตน ทั้งส่วนตัวทั้งส่วนรวม และเมื่อตั้งใจประกอบอาชีพโดยชอบด้วยความไม่ประมาทก็จักตั้งตนได้โดยลำดับ

อันโภคทรัพย์นั้นเกิดจากอาชีพในทางชอบของตน เช่น ข้าวที่บริโภคก็เกิดจากการกสิกรรมของชาวนา จึงมีข้าวให้บริโภคตลอดถึงให้ขโมย ถ้าไม่มีใครทำนา มีแต่คอยจะขโมยข้าวเท่านั้น ก็คงไม่มีข้าวจะขโมย ฉะนั้น ผู้ที่ถือเอาในทางทุจริตถึงจะร่ำรวยขึ้นก็เหมือนปลวกอ้วนเพราะกัดเสากัดฝาเรือน ปลวกกัดเรือนยิ่งมากยิ่งอ้วนขึ้นเท่าไร เรือนก็ใกล้พังเข้าไปเท่านั้น จนอาจพังครืนลงไป ฉะนั้น โภคทรัพย์จะสมบูรณ์พูนเพิ่มก็เพราะพากันประกอบกระทำในทางที่ชอบที่สุจริต และไม่ทำตนเป็นปลวกอ้วนดังกล่าว

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนแนะนำให้รักษาศีล แต่ไม่ทรงบังคับใคร เพราะเกี่ยวแก่จิตใจ เมื่อใครมีใจศรัทธาก็ต้องคิดเว้นให้เป็นวิริติด้วยตนเอง จึงมี *ธรรมเนียมต้องขอศีล* ก่อน พระจึงให้ศีลแก่ผู้ขอ ตลอดถึงผู้ที่จะนับถือ พระพุทธศาสนาก็ต้องแสดงประกาศตนเองตามจิตใจศรัทธาของตน นอกจาก

นี้พระพุทธเจ้ายังไม่ทรงให้ปฏิบัติ ขัดขวางกับทางบ้านเมือง เช่น ผู้ที่มา บวชก็ต้องได้รับอนุญาตจากมารดาบิดา ถ้าเป็นข้าราชการก็ต้องได้รับอนุญาต ให้ลาบวชได้ เพราะทุก ๆ คนต่างต้องมีสังกัดอยู่กับบ้านบ้าง กับเมืองบ้าง แปลว่าคนหนึ่ง ๆ มีหน้าที่หลายอย่าง เมื่อรู้จักหน้าที่ของตนดีอยู่ และปฏิบัติ ให้เหมาะสมแก่หน้าที่ ก็จะรักษาไว้ได้ ทั้งบ้าน ทั้งเมือง ทั้งศาสนา ทั้งตนเอง ทั้งผู้อื่น สามารถรักษาปกติภาพซึ่งเป็น ศิลตามวัตถุประสงค์ และรักษาปกติ สุขซึ่งเป็นอานิสงส์ของศีลโดยสรุป

และศีลนี้แหละเป็นมนุษยธรรม เพราะทำให้ผู้ที่มีศีลได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ โดยธรรม คิดดูว่าคนไม่มีหิริโอตตปะปะ ไม่รู้จักผิดชอบ ประพฤติตนต่ำทราม จะควรเรียกว่ามนุษย์ได้อย่างไร

การทำตนให้อยู่ในระเบียบอาจอึดอัด ลำบากในขั้นแรก เมื่อทำงานเป็นปกติ แล้วจักมีความสุข ทำตนให้อยู่ในศีล ก็เหมือนกันอาจอึดอัดที่แรก เมื่อเป็น ปกติแล้วจักมีสุข *ความเป็นปกติ*นี้แหละ เป็น*ตัวศีล* ทำจนเป็นปกตินิสัยได้ก็ ยิ่งดี เป็นศีลนิสัยไปทีเดียว พระพุทธเจ้า ทรงสอนให้แผ่เมตตา ความปรารถนา สุขให้กว้างออกไป คนมีใจเมตตาจักไม่ อึดอัดเพราะศีลเลย เพราะใจย่อมวิริติ งดเว้นด้วยอำนาจเมตตาเป็นปกติภาพ

เป็นปกติสุข (ท.ท. ๑๐๔, ๑๓๕-๑๔๐) ดู สารานุกรมธรรมมสูตร, ทศพิธราชธรรม, บุญ, วินัย, อุปาทาน ๔ ด้วย

ศีล ๕ ดู เบญจศีล

ศีลและวัตรนอกพระพุทธศาสนา ดู อุปาทาน ๔

ศีลและวัตรในพระพุทธศาสนา ดู อุปาทาน ๔

ศีลวัตร ดู อุปาทาน ๔

ศีลสามัญญตา ดู ปาพจน์ ๒

ศึกษา คำว่า *ศึกษา* ตามปทานุกรมให้ ความหมายไว้ว่า *การเล่าเรียนฝึกฝน อบรม* ในตำราศัพท์อีกฉบับหนึ่งให้ ความหมายไว้ว่า *การถือเอาวิชา* ทาง บ้านเมืองได้วางแผนการศึกษาของชาติ ไว้เป็น ๔ ส่วน คือ *จริยศึกษา พลศึกษา พุทธิศึกษา และ หัตถศึกษา* ตาม ที่โรงเรียนทั่วไปได้สอนอยู่แล้ว เมื่อ พิจารณากล่าวอย่างสรุป การศึกษาก็เพื่อ

๑. ให้มีความรู้ความหมายในการ ประกอบการงาน และในการสังคมเป็น ตนได้เป็นอย่างดี

๒. เพื่อให้มีความเป็นคนโดยสมบูรณ์ ความประสงค์ของการศึกษาข้อแรก มีความชัดอยู่แล้ว ส่วนข้อ ๒ หมายถึง คนที่ถือกำเนิดเป็นคนนั้น ยัง ไม่จัดว่าเป็นคนโดยสมบูรณ์เพราะเหตุ เพียงที่เกิดมามีรูปร่างเป็นคน ต่อเมื่อ มีการปฏิบัติประกอบด้วยความรู้สึกรู้ผิด ชอบชั่วดีสมกับความเป็นคน จึงจะเรียก

ศ

ว่าเป็นคนโดยธรรมชาติ เมื่อมีธรรมของคน
บริบูรณ์จึงจะชื่อว่าเป็นคนโดยสมบูรณ์
แม้คำใน *หิโตปเทศ* ก็กล่าวว่า การ
กิน การนอน ความกลัว และการ
สืบทอดของกันและสัตว์ดิรัจฉานเสมอ
กัน แต่ธรรมของคนและสัตว์ดิรัจฉาน
เหล่านั้นแปลกกว่ากัน เว้นจากธรรม
เสีย คนก็เสมอกับสัตว์ดิรัจฉาน

การศึกษาที่มีความรู้ความสามารถแต่
ขาดธรรม ยังเป็นเหตุใช้ความรู้ความ
สามารถนั้นไปในทางที่ผิด ดังเช่นเป็น
โจรจำพวกต่าง ๆ ดังเรื่องต่อไปนี้

ในสมัยพุทธกาล บุตรของนาง
พราหมณ์มีนทานี ภริยาของพราหมณ์
ปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล กรุง
สาวัตถี ได้เกิดในราตรีวันหนึ่ง เมื่อเกิด
นั้นอาวุธต่าง ๆ ได้สว่างโพลงขึ้นทั่ว
พระนคร ตลอดถึงพระแสงหอกพระแสง
ดาบของพระราช พราหมณ์ปุโรหิต
ออกดูดาวนักษัตร เห็นว่าบุตรของตน
เกิดในโจรฤกษ์ จึงเข้าไปเฝ้าพระราช
กราบทูลถามความผาสุกในการบรรทม
พระราชชาตรีสว่า จะบรรทมเป็นสุขจาก
ที่ไหน มงคลอาวุธสว่างโพลงขึ้น ชะรอย
จะมีอันตรายแก่พระราชสมบัติหรือแก่
ชีวิต พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลว่าบุตร
ของตนเกิด อาวุธเหล่านั้นสว่างโพลง
ขึ้นด้วยอานุภาพของเด็กนั้น เด็กนั้นจะ
เป็นโจรต่อไป แต่ว่าจักเป็นโจรผู้เดียว
มิใช่เป็นโจรราชสมบัติ ตนจะให้ฆ่าเสีย

พระราชชาตรีสว่า เมื่อเป็นโจรผู้เดียวจัก
ทำอะไรได้ จงเลี้ยงไว้เถิด

ฝ่ายพราหมณ์ปุโรหิตพร้อมกับพวก
ญาติชานานามเด็กนั้นว่า *อหิงสกะ*
แปลว่า ผู้ไม่เบียดเบียน ด้วยถือเป็น
นิมิตว่าอาวุธทั้งหลายสว่างขึ้น แต่ก็ไม่
เบียดเบียนใคร เมื่ออหิงสกะเติบโตขึ้น
ถึงวัยเรียนก็ส่งไปเรียนในกรุงตักศิลา
อหิงสกะตั้งใจเรียนศิลปวิทยา และตั้งใจ
ปฏิบัติอาจารย์เป็นอย่างดีจนเป็นที่รัก
เป็นศิษย์กัณฐิกของอาจารย์

ฝ่ายศิษย์อื่นซึ่งพากันต่ำต้อย ถอย
เป็นศิษย์ภายนอกก็พากันริษยา คิดจะ
ทำลายอหิงสกะ จึงปรึกษากันเห็นว่า
จะไปยุแหย่ออาจารย์ว่า อหิงสกะโง้งเขลา
หรือประพฤติไม่ดีหรือว่ามีชาติต่ำต้อย
หาได้ไม่ เพราะอหิงสกะมีปัญญา มีความ
ประพฤติมีชาติดีพร้อม มียู่ทางเดียว
คือหาวิธียุแหย่ให้อาจารย์กินแห่งระวาง
ใจอหิงสกะ จึงแบ่งกันออกเป็น ๓ พวก
เข้าไปหาอาจารย์ ทีละพวก ยุแหย่ว่า
อหิงสกะคิดร้ายอาจารย์ ทีแรกอาจารย์
ไม่เชื่อ ขับไล่พวกศิษย์ที่มายุแหย่ออก
ไป พูดสัพทว่า ออย่ามายุให้เราแตกกับ
บุตรของเราเลย ครั้นถึงพวกที่ ๒, ๓
อาจารย์ก็ชักแคลงใจ จนถึงเชื่อว่า
เป็นความจริง จึงคิดจะฆ่าอหิงสกะเสีย
แต่ครั้นจะฆ่าโดยเปิดเผยก็เกรงจะเกิด
โทษ เกิดเสื่อมเสียชื่อเสียงและลามผล
ต่อไป จึงคิดหาวิธีฆ่าให้แนบเนียน ครั้น

คิดได้แล้วจึงเรียกอหิงสกะมากล่าวว่า การเรียนศิลปะใกล้จะสำเร็จแล้ว แต่จักเข้าเขตสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อไปฆ่าคนให้ครบพัน คืออาจารย์คิดเห็นทางว่า เมื่ออหิงสกะไปฆ่าคนเป็นอันมาก จักมีคนหนึ่งต่อสู้อหิงสกะเสีย

ฝ่ายอหิงสกะที่แรกตอบปฏิเสธอาจารย์ แต่ครั้นอาจารย์อ้างว่าจะไม่ได้รับผลของศิลปะ ด้วยความรักจะได้ศิลปะจึงถืออาวุธไปตักฆ่ามนุษย์อยู่ในดง ครั้นฆ่าได้หลายคนเข้าก็จำไม่ได้ว่ากี่คน เพราะโดยปกติอหิงสกะเป็นคนมีปัญญา ไม่ตั้งใจไว้ต่อเรื่องปาณาติบาต ฉะนั้น ต่อมาจึงตัดนิ้วไว้นิ้วหนึ่ง ๆ เก็บไว้ ครั้นนิ้วเหล่านั้นหายไประลอก ก็จึงนำมาเสียบเป็นพวงนิ้วแขวนไว้กับตน จึงเกิดเรียกชื่อขึ้นว่า **องคุลิมาล** แปลว่า ผู้มีพวงมаланิ้วมือ หรือมีนิ้วเป็นพวงมالا ชื่อเสียงขององคุลิมาลโจร ได้กระฉ่อนเป็นที่ลัทธิเกรงของคนทั่วไป จนไม่มีใครกล้าเข้าป่า องคุลิมาลโจรจึงเข้าไปจับคนฆ่าในบ้านในตำบลภายนอกกรุงสาวัตถี ประชาชนต้องอพยพเข้าไปในกรุงสาวัตถี ประชุมกันที่ท้องพระลานหลวง กราบทูลร้องทุกข์

ฝ่ายพราหมณ์ปุโรหิตทราบข่าวจึงกลับไปบอกนางมันตานีผู้เป็นภรรยาว่า โจรองคุลิมาลเกิดขึ้นไม่ใช่คนอื่น คงเป็นอหิงสกุมาร บัดนี้พระราชจักรปราบปราม จะควรทำอย่างไร

นางมันตานีบอกว่าตนจะออกไปนำบุตรกลับ พราหมณ์ปุโรหิตก็กล่าวห้ามมิให้ออกไป อ้างว่าไม่ควรทำวิสาสะคือความไว้วางใจในชน ๔ จำพวก คือไม่ควรไว้วางใจในโจรว่าเป็นสหายเก่า ในเพื่อนว่าเป็นคนชิตชอบมาเก่า ในพระราชว่าทรงนับถือ และในสตรีว่าอยู่ในอำนาจ แต่ใจของมารดาเป็นของอ่อนด้วยความรักในบุตร จึงออกไปจากบ้านเพื่อจะนำบุตรของตนกลับ

เข้าวันนั้นพระพุทธรเจ้าทรงตรวจดูโลก ทรงทราบว่าถ้าไม่เสด็จไปโปรดองคุลิมาลก็จะทำมาตุฆาต ถ้าเป็นเช่นนี้ก็จะเป็นผู้ที่โปรดไม่ขึ้น ครั้นเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ทรงทำภักติกแล้วจึงเสด็จไปยังที่อยู่ขององคุลิมาลโจร แม้มีพวกคนเลี้ยงโคพวกชวานาเป็นต้น ห้ามมิให้เสด็จก็งเสด็จต่อไปโดยดุษณี

ฝ่ายองคุลิมาลโจรได้เห็นพระพุทธรเจ้าเสด็จมาแต่ไกลก็มีความแปลกใจว่าโฉนสมณะนี้มาได้เพียงผู้เดียว คนอื่น ๆ ต้องมากันเป็นพวก ๆ ถึงเช่นนั้นก็ยังแพ้เรา ชะรอยว่าจะมาวางข่ม จะต้องปลงชีวิตเสีย จึงวิ่งตามพระพุทธรเจ้าอย่างเต็มกำลังแต่ก็ไม่อาจจะทัน จึงร้องให้พระพุทธรเจ้าหยุด พระพุทธรเจ้าตรัสตอบว่า เราหยุดแล้วองคุลิมาลฝ่ายท่านจงหยุด องคุลิมาลคิดว่าสมณะเหล่านี้เป็นผู้พูดจริง แต่พระองค์

นี่เดินอยู่พูดว่าหยุด ควรจะต้องถามดู จึงร้องถามว่าพูดอย่างไร พระพุทธเจ้า ตรัสว่า เราวางอาชญาในสัตว์ทั้งปวง จึงชื่อว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านยังเที่ยวฆ่า ฟันประหัตประหาร จึงชื่อว่ายังไม่หยุด พองอคูลิมาลได้ยินพระพุทธเจ้าดำรัส เป็นคำสะกิดใจก็กลับได้สติขึ้นทันที จึงกราบพระบาทของพระพุทธเจ้าทูล ขอบวช พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาต ให้อุปสมบทด้วยตรัสว่า จงเป็นภิกษุ มาเกิด อองคูลิมาลใจจึงกลับเป็นภิกษุ พุทธสาวก ตามเสด็จพระพุทธเจ้า กลับสู่พระเชตวันาราม เมื่อท่านเป็น พระภิกษุแล้วก็ได้รับพระราชทาน อภัยโทษ ต่อมาได้บำเพ็ญเพียรจนได้ เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง

ท่านเป็นตัวอย่างของบุคคลประเภท มีดมา สว่างไป ซึ่งเป็นผู้ที่เคยผิดไป แล้วกลับตัวได้ และเรื่องนี้เป็นตัวอย่าง แสดงว่า เชื่อครูผิดที่สั่งให้หันไปต่าง ๆ ก็ทำให้หันไปผิดจนกว่าจะได้พบครูที่ ถูก และแสดงว่าการศึกษาให้มีความรู้ ความสามารถอย่างเดียวอาจกลายเป็น โจรไปก็ได้ และสามารถทำความชั่วร้าย เสียหายได้มากกว่าคนที่ไม่มีความรู้ ความสามารถ ต่อเมื่อได้ศึกษาให้เป็น คนโดยสมบูรณ์อีกส่วนหนึ่ง การศึกษา ของตนจึงจะสมบูรณ์ ดังเช่นองคูลิมาล ใจ เมื่อพบพระพุทธเจ้าจึงได้พบทาง ที่ถูกต้องของชีวิต

การศึกษาเพื่อให้เป็นคนโดยสมบูรณ์ ต้องศึกษาธรรมตามหลัก **สิกขา ๓** ของพระพุทธเจ้า คือ

๑. สीलสิกขา ศึกษาศีล
๒. จิตตสิกขา ศึกษาจิต
๓. ปัญญาสิกขา ศึกษาปัญญา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรม สั่งสอนให้คนปฏิบัติชอบ ก็มีหัวข้อเป็น ที่รวมความ หัวข้อใหญ่คือสิกขา ๓ อันเรียกว่า ไตรสิกขา ได้แก่ **สีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา** หรือ **ศึกษาศีล ศึกษาจิต ศึกษาปัญญา** ซึ่งนับว่าเป็น **ปฐมศึกษา มัชฌิมศึกษา อุดมศึกษา** ในพระพุทธศาสนาโดยลำดับ ธรรมที่ พระพุทธเจ้าสอนให้ปฏิบัติทุกประการ รวมลงในหลักไตรสิกขานี้ **สีลสิกขา** เกี่ยวกับความประพฤติทั้งปวง **จิตตสิกขา** เกี่ยวกับภาวะทางจิตใจทุกอย่าง **ปัญญาสิกขา** เกี่ยวกับความรู้ความเห็น ทุกประการ

คนเราทุก ๆ คนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ต้องมีความประพฤติของตน ต้องมี จิตใจของตน ต้องมีความรู้ความเห็น ของตน จึงมีหน้าที่หรือมีความสมควร จะพึงศึกษาในเรื่องเหล่านี้ ซึ่งเป็นการ ศึกษาเรื่องของตนแท้ ๆ และต้องศึกษา อยู่เรื่อยไปจึงจะมีความเฉลียวฉลาดต่อ ตนเองอยู่เสมอ ๆ ไม่เช่นนั้นก็จะโง่ เขลาต่อตนเอง ฉะนั้น ไตรสิกขาของ

พระพุทธเจ้าจึงจำเป็นแก่ชีวิต เหมือนอย่างลมหายใจที่จำเป็นแก่ชีวิตร่างกาย หยุดหายใจเมื่อใดก็ตายเมื่อนั้น หยุดศึกษาเมื่อใดก็ตายจากความดีและความรู้เมื่อนั้น คนตายย่อมไม่มีความรู้สึกตัว คนที่ไม่รู้จักตนเองจึงเหมือนคนตายโดยแท้

หลักความคิดของฝ่ายตะวันตกในเรื่องของคนและโลกเป็นต้น ดังที่เรียกว่า จริยธรรม (Ethics) จิตวิทยา (Psychology) ปรัชญาหรืออภิปรัชญา (Philosophy หรือ Metaphysics) ก็มีหลักเค้าเดียวกันกับสิกขา ๓ คือ **จริยธรรม** เค้าเดียวกับศีลสิกขา **จิตวิทยา** เค้าเดียวกับจิตตสิกขา **ปรัชญา** หรือ **อภิปรัชญา** เค้าเดียวกับปัญญาสิกขา แต่ก็ยังเป็นเพียงมีเค้า ๆ เท่านั้น เพราะผู้ที่แสดงหลักเหล่านั้นก็กำลังศึกษาอยู่ บางทีแสดงเรื่องที่ยังศึกษาไม่ถึงจึงแสดงไปอย่างเดาหรือเกินความจริง เหมือนอย่างกำลังเรียนอยู่ชั้นมัธยมหนึ่งแต่ไปแต่งตำราชั้นมัธยมปลายหรือชั้นอุดมศึกษา

ส่วนพระพุทธเจ้าได้ทรงสำเร็จการศึกษาหรือศึกษาจบ ดังที่เรียกว่าได้ตรัสรู้เองชอบแล้ว จึงทรงสั่งสอนวางหลักสิกขาทั้ง ๓ เพื่อให้ชาวโลกศึกษาปฏิบัติ ไตรสิกขาของพระองค์จึงเป็น

หลักที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ และรวบรัดเข้าใจง่าย มีเหตุผล ปฏิบัติให้สำเร็จผลได้จริง

หลักในการศึกษาในปัจจุบันอีกอย่างหนึ่งในบางสำนักจำแนกไว้ ๗ ข้อ (เรียกว่า ๗ ฮ. หรือ H) คือ

๑. แฮบิท (Habit) ฝึกสอนอบรมให้มีนิสัยดีงาม

๒. (ฮ) ออนเนอร์ (Honour) ฝึกสอนอบรมให้รู้จักรักเกียรติยศชื่อเสียงของตนเอง ของหมู่คณะ ประเทศชาติ

๓. ฮาร์ท (Heart) ฝึกสอนอบรมให้มีน้ำใจและอัธยาศัยอันดีงาม เข้าสังคมเป็น

๔. เฮด (Head) ฝึกสอนอบรมให้รู้จักใช้หัว คือรู้จักคิดและใช้สมอง

๕. แฮนด์ (Hand) ฝึกสอนอบรมให้รู้จักใช้มือทำงานให้เป็นประโยชน์มากที่สุด

๖. ฮาร์ดเวอร์ค (Hard Work) ฝึกสอน อบรมให้มีความอดทน ทำงานหนักเพื่อให้มีนิสัยที่อ่อนแอหายไป

๗. เฮลท์ (Health) ฝึกสอนอบรมให้เป็นคนดี มีพลานามัยสมบูรณ์

หลักเหล่านี้ก็แสดงปลีกย่อยออกไปจากหลักที่กล่าวมาแล้ว (ท.ท. ๑๙๓-๑๙๔)

ศึกษาพระธรรม ดู พระธรรม

เศษกรรม ดู เปเรต

สะกดจิต *ดู* จิตศึกษา
 สกลกาย *ดู* วิชา ๓
 สงฆ์ *ดู* พระสงฆ์
 สงสาร *ดู* กัป, วัฏฏะ
 สชาติปัญญา *ดู* ปัญญาบารมี, โพธิสัตว์,
 สัมมาทิฐิ
 สดับปกรณ์ *ดู* ทักษิณานุประทาน, อภิธรรมปิฎก
 สดุดี *ดู* ธรรมเนียมทำวัตร
 สตาริปไตย *ดู* สังฆสามัคคี, อธิปไตย ๓
 สติ คือ ความระลึกได้ หมายถึงความระลึก
 ถึงการทำคำที่พูดแล้วแม่นยำได้ เช่น
 นึกถึงเมื่อเตือนที่แล้วว่าทำอะไรพูด
 อะไร ก็ระลึกได้ ถ้ามีสติดีอาจจะระลึกได้
 ย้อนหลังนาน ๆ และระลึกได้ในราย
 ละเอียดมาก ผู้ที่มีสติดีจึงมีความจำดี
 ด้วย ลำพังความจำเป็นเพียงเครื่อง
 บันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่ทุก ๆ คน
 มีอยู่ หรือเหมือนอย่างสมุดบันทึก
 ใครมีความจำดีก็เหมือนอย่างมีเครื่อง
 บันทึกดีหรือจดบันทึกเอาไว้ดี การ
 บันทึกไว้นี้มีการลบเลือนไปได้ และข้อ
 สำคัญเครื่องบันทึกไม่รู้จักใช้ตนเอง
 สุดแต่คนที่เป็นเจ้าของเครื่องบันทึกหรือ
 สมุดบันทึกจะนำไปใช้ บางทีเปิดบันทึก
 ออกจะดู ตัวหนังสือที่เขียนไว้เลือนหายไป
 ไป ถึงอ่านไม่ออกก็มี ความจำก็ฉนั้นนั้น
 เป็นความจำไว้ ไม่รู้จักที่จะใช้ตัวเอง

สุดแต่คนที่จะมีความจำจะใช้ บางที
 เรื่องที่นึกว่าจะจำได้ถึงเวลาที่จะใช้ลืม
 ไปเสียแล้ว เช่น ท่องบ่นบททวนวิชาที่
 เรียนมาจำได้แล้วก่อนไปสอบเพียงวัน
 สองวัน ถึงเวลาสอบต้องการที่จะใช้วิชา
 ที่ท่องจำไว้แต่บางทีลืมไปเสียแล้ว เพราะ
 ความจำที่เป็นเครื่องบันทึกนั้นเป็นของ
 เสื่อมได้ ดังมีคำโคลงภาษิตโลกนิติกล่าว
 ว่า *เจ็ดวันเว้นดีดซ้อม คนตรี อักขระ
 ห้าวันหนี เน้นซ้ำ* ทั้งความจำที่เป็น
 เครื่องบันทึกตามธรรมชาติของคนยัง
 บันทึกไม่เลือก สิ่งที่จะกระทบใจมากก็ยิ่ง
 บันทึกติดดีจะทำให้ลืมอย่างไรก็ไม่อาจ
 ลืมเลือนไปง่าย ๆ จนถึงมีคนพูดว่า
 จำง่ายแต่ลืมยาก ส่วนที่ต้องการให้จำ
 มักจะลืมน่า ทั้งนี้เพราะความจำเป็น
 เรื่องเกี่ยวแก่สมองส่วนที่มีหน้าที่บันทึก
 ตามหลักวิชาปัจจุบัน

ส่วนสติเรื่องของจิตใจ ที่ลึกซึ้งยิ่งกว่า
 เพียงหน้าที่ของสมองซึ่งเป็นกายส่วน
 หนึ่ง มีคุณสมบัติคือระลึกได้ อันหมายถึง
 ถึงระลึกถึงกิจการที่ทำ คำที่พูดแม่นยำ
 ได้ดังที่กล่าวแล้ว มีประโยชน์เป็นกำลัง
 ใจในกิจที่พึงทำทั้งปวงในที่ทั้งปวง จะ
 ระลึกได้จากความจำหรือจากจิตใจโดย
 ตรงก็ตาม และมีคุณสมบัติเป็นความ
 รู้เห็นรอบคอบในสิ่งต่าง ๆ มีประโยชน์

ทำให้เป็นผู้มองอะไรรอบคอบ ถี่ถ้วน
ดั่งที่เรียกว่ามีความสังเกตดีและมีคุณ
สมบัติเป็นเครื่องห้ามใจ มีประโยชน์
ทำให้เกิดความหยุดยั้งซึ่งใจ ไม่หุนหัน
พลันแล่น และมีคุณสมบัติเป็นเครื่อง
ตื่นอยู่เหมือนอย่างตื่นจากหลับ ก็มี
ประโยชน์ทำให้มีจิตแจ่มใส สว่างปลอด
โปร่งพร้อมที่จะรับความรู้ยิ่งขึ้นไปได้
เช่นเดียวกับคนที่ตื่นจากหลับ หาย
จากความงัวเงีย มีจิตใจแจ่มใสหายง่วง
ก็พร้อมที่จะรับรู้ในเรื่องต่าง ๆ สติจึง
เป็นธรรมสำคัญที่จำปรารถนาให้มีในที่
ทั้งปวง มีอุปการะในที่ทั้งปวง

อนึ่ง มีธรรมที่เป็นคู่กัน คือ **สัมป-**
ชัญญะ ความรู้ตัว คือ มีความรู้คุมตัว
เองอยู่ในอิริยาบถทั้งปวง เมื่อเดิน ยืน
นั่ง นอน ก็มีความรู้ตัวอยู่ว่า เรายืน
เดิน นั่ง นอน เมื่อเคลื่อนไหวร่างกาย
อย่างไร ทำอะไร ก็มีความรู้ตัวอยู่ทุก
อย่างทุกระยะ ความรู้ตัวดั่งนี้เป็นข้อ
สำคัญ ทำให้ไม่เป็นคนใจลอยทิ้งตัวเอง
ไป อันที่จริงต้องมีคู่กันไปกับสติ เพราะ
สติจะเป็นสติสมบูรณ์ ก็ต่อเมื่อมีความ
รู้ตัวประกอบอยู่ด้วย ถ้าไม่มีสัมปชัญญะ
มีแต่ระลึกได้ ก็หาเป็นสติไม่ เช่นใน
ขณะที่เดินอยู่ในถนนมีใจลอยไประลึก
ได้ถึงเรื่องอะไรต่ออะไร ลืมตัวไปว่า
กำลังเดินอยู่บนถนน ก็มีหวังจะถูกรถ
ชนแน่ ฉะนั้น จึงควรที่จะระลึกได้ว่า

จะเดินไปทางไหนอย่างไร และมีความ
รู้ตัวอยู่ด้วยว่าเรากำลังเดินอยู่ในถนน
ดั่งนี้แหละ จึงจะเป็นสติสัมปชัญญะ
ความระลึกได้และความรู้ตัวที่ถูกต้อง
เพราะนำมาใช้ถูกกิกถูกเวลาที่ต้องการ
ต่อไปเมื่อพูดว่าสติคำเดียวก็ฟังเข้าใจ
ว่าหมายถึงสัมปชัญญะคู่อยู่ด้วยเสมอ

ในโลกนี้ ผู้นำที่แท้จริงคือจิตนี้เอง
คือนำตนเองของทุก ๆ คนไปในทาง
ตามที่จิตใจปรารถนาต้องการ ดังจะฟัง
เห็นได้ว่าทุกคนจะทำอย่างไร จะไปข้าง
ไหน ย่อมมีจิตใจเกิดเจตนาที่จะทำ
จะไปขึ้นก่อน นำให้เกิดการทำหรือการ
ไปขึ้น คนที่เป็นหัวหน้าเป็นผู้นำของ
หมู่ชนย่อมนำคนเป็นอันมากให้ทำตาม
หรือไปตามอีกด้วย ฉะนั้น ถ้าจิตใจ
ไม่ดี ไม่ฉลาด ก็จะทำให้ทำไม่ดีหรือ
ทำอย่างไม่ฉลาด ถ้าเป็นผู้นำของหมู่
ชนก็จะทำคนเป็นอันมากซึ่งเป็นผู้ตาม
ให้วิบัติเสื่อมเสีย แต่ถ้าจิตใจดีมีความ
ฉลาด ก็จะนำให้ทำดีหรือทำอย่างฉลาด
ถ้าเป็นผู้นำของหมู่ชน ก็จะทำคนเป็น
อันมากซึ่งเป็นผู้ตามให้เจริญสวัสดิ์
เมื่อจิตใจเป็นผู้นำของคนดั่งนี้ความฝึก
จิตจึงเป็นการดี

ความฝึกจิต หมายถึงฝึกให้ดีให้ฉลาด
ด้วยการศึกษาการเล่าเรียนวิชาความรู้
ต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาทำ
ให้มีความรู้ในวิชาที่เรียน แต่บางคนใช้

ความรู้ที่เรียนรู้มาทำการที่ไม่ดีมีโทษ บางคนก็ใช้ความรู้ช่วยตัวเองไม่ได้ เพราะยังขาดการศึกษาอีกขั้นหนึ่ง คือศึกษาทางจิตใจที่จะทำให้มีจิตใจดีและฉลาด

การศึกษาที่จะทำให้จิตใจดี คือทำ สติรักษาใจ รู้จักยกใจ รู้จักข่มใจ รู้จัก ปล่อยใจ รู้จักวางใจ อบรมเมตตากรุณา ให้มีในใจ รู้จักทำใจให้มีสมาธิในกิจที่ทำการศึกษาก็จะทำให้ฉลาด คือ หมั่นพินิจ เพื่อให้ได้ความรู้ทางเจริญ ความรู้ทางเสื่อม และความรู้ทางที่จะหลีกเลี่ยง เสื่อมดำเนินไปสู่ทางเจริญ ดังที่เรียกว่าฉลาดสามารถที่จะใช้ความรู้ช่วยตนเองได้ ถ้าเป็นผู้นำของหมู่ชนก็จะช่วยหมู่ชนให้สวัสดิ์ได้ คำที่เรียกว่าฉลาดจึงหมายถึงความฉลาดรู้วิธีที่จะ นำตนและผู้อื่นให้รอดพ้นภัยพิบัติและ นำให้เจริญก้าวหน้า

การศึกษาที่จะทำให้จิตใจให้ดีและฉลาดนี้ส่วนใหญ่ต้องศึกษาที่ตนเอง และหมั่นใช้สติปัญญาพินิจพิจารณาฝึกอบรมจิตใจ หน้าที่ผู้นำหมู่ชนจำต้องศึกษาให้มีความรู้รอบคอบและฝึกอบรมจิตใจให้ดีให้ฉลาด สามารถที่จะนำตนและหมู่ชนให้ถึงความเกษมสวัสดิ์และให้เจริญรุ่งเรือง

แบบฝึกหัดตั้งสติ

๑. ให้รู้ว่าเดี๋ยวนี้เราจะทำอย่างไร จะพูดอะไร เพราะมักจะทำหรือพูดไป

เลย มารู้ภายหลังเมื่อพูดหรือทำไปแล้ว ฝึกหัดทำความเข้าใจให้เกิดขึ้นก่อนที่จะทำอะไร จะพูดอะไร คำว่า**ทำความเข้าใจ**หมายความว่าทำความเข้าใจตัวขึ้นก่อนว่าจะทำสิ่งนี้นะ จะพูดสิ่งนี้นะ ให้มีความรู้สึกตัวขึ้นคั่นกลางเสียก่อน แบบฝึกหัดนี้อาจทำให้ต้องชักช้า เพราะการทำการพูดไม่เกิดขึ้นได้รวดเร็ว ต้องเนิบเนิ่นไปในขั้นฝึกหัดก็จะเป็นเช่นนั้น เหมือนหัดเขียนหนังสือบรรจง แต่เมื่อฝึกหัดชำนาญขึ้นแล้ว ความรู้จะเกิดขึ้นรวดเร็ว ก่อนทีเดียว ข้อสำคัญมีประโยชน์ คือ ทำให้เกิดความคิดหรือทำให้ได้คิดขึ้นก่อน จะระงับความผลุนผลันพลันแล่นได้เป็นอย่างดี

๒. ให้รู้ในอิริยาบถและความเคลื่อนไหวทางร่างกายต่าง ๆ ของตนเอง คือ ให้รู้ว่า เดี่ยวนี้เราเดิน ยืน นั่ง หรือนอน ทำความเคลื่อนไหวทางร่างกายอย่างนี้ ๆ เช่นเมื่อนั่ง ได้นั่งวางแขนขาอย่างนี้เป็นต้น ฝึกหัดทำความเข้าใจนี้ ทำให้เป็นการฝึกหัดควบคุมความเคลื่อนไหวของร่างกาย ทำให้เกิดความเรียบร้อยในอิริยาบถทั้งปวง

ลองหัดทำความเข้าใจใน ๒ ข้อนี้ก่อน วิธีทำคือรวมใจเข้ามาให้รู้จะรู้ได้เอง ทำให้มีความรู้ตั้งนี้แหละเรียกว่า **หัดตั้งสติ หรือทำสติ** และเมื่อมีความรู้ก่อนที่จะทำอะไรจะพูดอะไร มีความรู้ในการเคลื่อนไหวแห่งร่างกาย ก็เรียกว่ามีสติ

อันที่จริงทุก ๆ คนที่เป็นปกติต่างก็มีสติเป็นปกติอยู่ แต่สติอาจจะเกิดไม่ทันบางเรื่อง หรือมีสติยังอ่อน ไม่มีกำลังแข็งแรง เมื่อได้ฝึกหัดให้มีสติดีขึ้นจะช่วยห้ามใจได้ดีมาก ไม่มีเครื่องห้ามอื่นจะดีเท่าสติ เพราะผู้ห้ามหรือเครื่องห้ามอื่น ๆ บางทียิ่งห้ามเหมือนยิ่งยุ ส่วนสติห้ามได้หยุดทีเดียว แต่จะต้องฝึกหัดทำให้เป็นผู้ได้สติมาก่อนตามแบบฝึกหัด ๒ ข้อนั้น

๓. ระลึกถึงการที่ทำให้พูดแมนาน ๆ ถ้ามีปัญหาว่าระลึกย้อนหลังไปทำไม ก็ตอบได้ว่าเพื่อนำมาใช้ในการที่จะทำที่จะพูดในปัจจุบันของตน เพราะต้องใช้แบบอย่างที่เคยได้ทำได้พูดมาแล้วในอดีตทั้งนั้น เช่น จะพูดก็ระลึกได้ถึงภาษาที่ใช้พูด จะต้องระลึกได้ถึงเรื่องที่จะพูด และจะต้องระลึกได้ถึงข้อผิดพลาดด้วย แม้ตามที่เคยได้ฟังเคยเรียนมา กล่าวสั้น ๆ ว่า เพื่อเป็นแบบสำหรับใช้ให้ถูกตามข้อ ๑-๒ ที่กล่าวแล้ว

ฉะนั้น เมื่อทำให้มีสติในข้อทั้ง ๓ นี้ร่วมกัน จะเป็นผู้มีสติคุมตัวเองอยู่ในทุกอิริยาบถ จะทำจะพูดอะไรก็ได้โดยถูกต้องเพราะมีความระลึกได้ถึงการทำคำที่พูดแล้วได้ ซึ่งนำมาใช้กับเรื่องปัจจุบันได้ทันท่วงที นอกจากนี้ ถ้าระลึกได้ถึงข้อผิดชอบชั่วดีบุญบาปตาม

ที่เคยฟังมาแล้ว จะทำให้เกิดความสำนึกขึ้นได้ว่าที่จะทำจะพูดนี้ผิดหรือถูก เป็นตัวสติที่เป็นเครื่องห้ามใจมิให้ทำสิ่งที่ผิดลงไปอีกด้วย

สติ จึงมีลักษณะเป็น ความระลึกได้ ความรู้ตัวที่เกิดขึ้นก่อนจะทำจะพูดอะไร และ ความสำนึกระลึกได้ถึงผิดชอบชั่วดี แบบฝึกหัดตั้งสติ ทำสติก็เพื่อปลูกสติให้มีขึ้นในหัวข้อทั้ง ๓ นั้น โดยหัดระลึกย้อนหลังในเวลาตามสมควรและหัดตั้งสติกำหนดให้รู้ตัวว่าจะทำจะพูดอะไร หัดทำสติยับยั้งตนเองไม่ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่พูดเรื่องที่ไม่ควรพูด ด้วยหัดระลึกให้เกิดความสำนึกในผิดชอบ ที่เรียกว่า **ปลูกสติ** ก็เพราะสติเป็นข้อที่อบรมให้มีให้เจริญขึ้นได้ ด้วยวิธีฝึกหัดระลึก ฝึกทำความรู้ตัว หัดคิดระลึกสำนึกผิดถูกดังกล่าวมานั้นแหละอยู่บ่อย ๆ

ความมีสติดังนี้ เรียกว่า **มีสติเป็นเครื่องรักษาตน** คนที่มีสติรักษาตนอยู่จะเป็นคนที่คิดและรู้ก่อนที่จะทำจะพูดอะไรออกไป จึงเป็นคนรอบคอบ ไม่ผลุนผลัน ในขณะที่ทำที่พูดอะไรก็ถูกที่ถูกทางเรียบร้อย ไม่ผิดเรื่อง มีความระลึกจดจำดี จะเว้นข้อที่ควรเว้น จะทำข้อที่ควรทำได้ ต่างจากคนที่ขาดสติซึ่งจะขาดความรอบคอบ ทำพูดอะไรไปแล้วจึงระลึกได้ว่าไม่เหมาะสมไม่ดีไป

เสียแล้ว เข้าลักษณะผลล้น ผลัน มีความกำหนดจำไม่ตี ทำพูดอะไรจึงมักผิดพลาด และมักขาดความสำนึกที่จะห้ามใจจากสิ่งที่ไม่ควร ที่จะส่งเสริมให้ทำพูดในสิ่งที่ควร มักเป็นคนใจลอย เผลอตัว เผลอใจ คุณตัวเองไม่ค่อยได้ ฉะนั้นจึงควรที่จะฝึกหัดปลูกสติไว้ดีกว่า

สติเป็นเครื่องรักษาตน จะแสดงให้เห็นเข้าใจได้ง่าย จำต้องยกตัวอย่าง ผู้ที่เคยดูไฟไหม้ น่าจะเคยได้เห็นคนที่อยู่ในเขตไฟไหม้ชนสิ่งของกันซุลมุนวุ่นวาย บางคนคิดไม่ออกว่าจะทำอะไร หยิบจับอะไรไม่ถูก หรือแทนที่จะเก็บสิ่งของที่มีค่าออกไปกลับแบกของที่ไม่ค่อยมีค่าอะไร ถ้าจะถามว่าที่เป็นเช่นนั้นเพราะอะไร ก็ตอบได้ทันทีว่า เพราะขาดสติ รักษาตน คือไม่มีสติที่จะคุมตัวคุมใจไว้ให้อยู่ ไม่มีสติที่ระลึกให้ได้ว่าสมควรจะอย่างไร สติตั้งนี้เป็นธรรมที่จำเป็นจะต้องมีประจำตัวแก่ทุกคนในทุกเวลา เพราะทุกคนจะต้องพบเหตุการณ์ที่ต้องใช้สติอยู่ทุกเมื่อ แต่เหตุการณ์ปรกติไม่ทำให้รู้สึกแปลกเหมือนอย่างเหตุการณ์พิเศษดังเช่นตัวอย่างนั้น ถึงดังนั้นก็ต้องใช้สติโดยปรกติ ไม่เช่นนั้นก็ทำไม่ถูกพูดไม่ถูกดังจะเห็นได้ในคนที่บ้าเป๋อที่ทำอะไรพูดอะไรผิด ๆ พลาด ๆ ในสิ่งที่ไม่น่าจะจะทำจะพูดให้ผิด

คนที่ไม่บ้าเป๋อดังนั้นก็เพราะมีสติคุมตัวอยู่ตามที่ปรกติชนควรมี แต่บางครั้งวาทที่หลงลืมไปก็อาจจะบ้าเป๋อเลอะไปได้บ้าง นอกจากเหตุการณ์ปรกติที่พบอยู่อย่างจำเจไม่แปลกประหลาด ยังจะต้องพบเหตุการณ์พิเศษที่บางทีเกิดขึ้นโดยฉับพลัน ทำให้งงจนคิดไม่ออกว่าจะทำอะไร จะแก้ไขอย่างไร บางทีเป็นเหตุการณ์ที่เกิดกระทบใจอย่างแรง ถ้าไม่มีสติรักษาตัวรักษาใจเพียงพอ ก็จะทำให้ตื่นเต้นหรือเสียใจตื่นตระหนกตกประหม่า มีตัวอย่างที่เคยมีมาแล้ว บางรายถึงกลับเสียไป ส่วนผู้มีสติรักษาตัวรักษาใจเพียงพอจะระงับใจได้ไม่ยินดียินร้ายเกินไปจนถึงเสียหายและจะระลึกได้ว่าควรทำอย่างไรต่อไป

ความระลึกได้นี้ ก็คือ ระลึกถึงการที่ทำที่พูดมานานแล้วได้นั่นเอง อันมีความหมายรวมถึงความจำต่าง ๆ ในวิชาความรู้ที่ได้เล่าเรียนศึกษามาและในความประสบพบผ่านที่เคยได้ประสบมา ในความรู้ความจำเหล่านี้ย่อมจะมีทั้งวิชาที่ได้มาจากบิดามารดาที่บ้าน จากครูอาจารย์ที่โรงเรียน จากศาสนาที่วัด และจากที่ต่าง ๆ ครั้นเมื่อประสบเหตุการณ์ คนที่มีสติรักษาตนจักมีสติคุมตัวเองคือคุมใจไว้ให้สงบเป็นปรกติ จะระลึกได้ถึงความรู้ความจำต่าง ๆ ที่จะนำมาใช้รับจัดการหรือแก้ไขสถานการณ์

ในขณะนั้นได้ทันทั่วทั้งที่ ถ้าความรู้ความจำที่มีอยู่ยังไม่พอ ผู้มีสติมีความรู้ตัวแล้วจะแสวงหาความรู้มาจัดการแก้ไขต่อไป แต่ถ้าเป็นเหตุการณ์ที่รอไม่ได้ ผู้มีสติจะยอมรักษาใจให้สงบเยือกเย็น จะได้ความคิดที่แยบคายอย่างดีที่สุดเท่าที่ตนพึงจะได้จากกำลังแห่งความรู้ และกำลังแห่งใจของตนเท่าที่มีอยู่ในอันที่จะจัดการแก้ไข

ลักษณะดังกล่าวนี้คือ สติ ความระลึกได้ ระลึกรู้ขึ้นมาได้ถึงความรู้ ความจำต่าง ๆ ที่จะใช้จัดการแก้ไข เหตุการณ์ทุกอย่างที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ไม่ว่าจะใหญ่หรือเล็ก ไม่ว่าจะเกิดขึ้นโดยฉับพลันไม่ทันคิดหรือเกิดขึ้นโดยปกติ สติจึงเป็นธรรมเครื่องรักษาตนโดยแท้ ดังคำภาษิตที่แปลว่า เมื่อจะรักษาพึงมีสติรักษา

ทบทวนเรื่องสติอีกครั้ง ควรจะทบทวนเรื่องสติที่ได้กล่าวไปแล้วและเพิ่มเติมความที่เป็นข้อสะกิดใจตามสมควรเพิ่มเติมเข้า เพราะเรื่องสติน่าจะทำความเข้าใจกันให้ดี น่าจะสนใจทำสติกันให้มากขึ้น

ได้มีคำอธิบายสติไว้ตามความหมายที่ใช้ทั่วไปว่า มีสติรักษาตนระลึกถึงการที่ทำคำที่พูดมานานได้ เนื่องด้วยคำอธิบายดังนี้ ท่านจึงให้คำแปลสติไว้เป็นอันดับแรกว่า ความระลึกได้ แต่

ก็ควรให้คำแปลขยายให้เต็มความหมาย ท่านองคานิยามศัพท์ว่า ความระลึกได้ที่เป็นเครื่องรักษาตน หรือ ความระลึกได้ที่เป็นเครื่องปกคือประคองหรือปกป้องตน เพราะความระลึกได้อันเรียกว่าสตินี้ ไม่ใช่ระลึกได้อะไรต่ออะไรเรื่อยไป แต่ระลึกได้ที่เป็นเครื่องรักษาตนไว้ได้ด้วยดีในปัจจุบัน

สติกับสัมปชัญญะ มีธรรมที่คู่กับสติที่ควรกล่าวทบทวนไว้ด้วยคือ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว อันหมายถึงว่ามีความรู้ตัวควบคุมตัวอยู่ว่าเรากำลังทำกำลังพูดกำลังคิดอะไรอยู่ในบัดนี้ ดังเช่นเมื่อจะทำหรือกำลังทำอะไร ก็ไม่ปล่อยจิตใจให้ล่องลอยไป อย่างที่เรียกว่า ใจลอย แต่คุมใจให้เข้ามารู้ตัวเองอยู่ทุกอิริยาบถ เมื่อมีความรู้ตัวอยู่ดังนี้และมีสติระลึกได้ว่าบัดนี้เรากำลังจะพูดอย่างไร เป็นเหตุให้ทำให้พูดได้ถูกต้องเหมาะสม จึงเรียกว่า สติ เป็นเครื่องรักษาตน ซึ่งต้องมีธรรมคู่คือ สัมปชัญญะ ประกอบอยู่ด้วยเสมอ แม้ไม่พูดถึงก็พึงทราบว่ามีอยู่ด้วย

สติกับสัญญา ว่าจำเพาะลักษณะของสติในข้อที่ว่า ความระลึกได้ ซึ่งมีคำขยายออกไปว่า ระลึกถึงการที่ทำคำที่พูดมานานได้ แสดงว่าจะต้องมีสัญญาความจำได้หมายรู้ เรียกสั้น ๆ ว่า ความจำ ให้กำหนดความหมาย

ของสัญญาในที่นี้ก็คือความจำ ไม่ใช่ความตกลงกันหรือข้อตกลงกัน

พึงทราบความต่างกันของสติและสัญญาในขั้นนี้ก่อนว่า สติเป็นความระลึกทางจิตใจที่อาจอาศัยสัญญาความจำ อาจเกิดขึ้นได้จากจิตใจเองโดยไม่ต้องอาศัยสัญญา ความจำ ส่วนสัญญา เป็นความจำได้หมายรู้ทางอายตนะทางประสาทหรือทางสมองเหมือนอย่างเครื่องบันทึก แต่ทั้ง ๒ นี้ก็ต้องอาศัยกัน คือเมื่อหัดใช้สติระลึกอยู่บ่อย ๆ ก็ทำให้สัญญาความจำดีขึ้น หรือมีสัญญาจำได้อยู่ ใช้สติระลึกถึงก็ย่อมระลึกได้สะดวกเพราะจำไว้ได้แล้ว

ความต่างกันอีกอย่างหนึ่งคือ สติเป็นเครื่องห้ามหรือยับยั้งใจได้ ส่วนสัญญามีหน้าที่เป็นเครื่องบันทึกหรือเป็นสมุดบันทึกไว้เท่านั้น เมื่อเจ้าของต้องการจะรู้ว่าอะไรก็เปิดเครื่องบันทึกฟัง หรือเปิดสมุดบันทึกออกอ่าน แต่เป็นบันทึกอยู่ในสมอง ความจำที่เป็นบันทึกนี้ไม่มีหน้าที่เป็นเครื่องห้ามหรือยับยั้งใจ ซึ่งทำไม่ได้โดยเอง เหมือนอย่างสมุดบันทึก

ถึงจะต่างกันดังนี้ สติและสัญญาก็จำเป็นต้องอาศัยกัน ควรที่จะบริหารให้มีขึ้นด้วยกัน และจะช่วยกันได้ ดังคนที่มีความจำไม่ค่อยดี หัดบริหารจิตใจ

ให้มีสมาธิ หัดระลึกถึงข้อที่ต้องการให้จำอยู่บ่อย ๆ ก็จะจำได้ดีขึ้น

การทำคำที่พูดมานาน ความระลึกได้ดั่งนี้มากเพียงไร ก็เป็นอุปการะมากเพียงนั้น ลองคิดว่าทุกคนได้ทำได้พูดอะไรกันมาตั้งแต่เมื่อไร การทำอะไรพูดอะไรได้ในปัจจุบันนี้ เป็นผลที่สืบเนื่องมาจากอะไร เมื่อจับคิดย้อนกลับไปหาคำตอบตามปัญหา นี้ ก็น่าจะพบว่า ทุกคนได้รับการหัดทำหัดพูดตั้งแต่พอเริ่มหัดได้ ถ้าจำตัวเองไม่ได้ก็ให้ดูที่เด็กเล็ก ๆ จะได้เห็นมารดาบิดาหรือคนเลี้ยงหัดให้ทำ เช่น ให้คลาน ให้ยืน ทรงตัว ให้เดิน ให้ทำ การใช้มือใช้เท้า ในเรื่องต่าง ๆ หัดให้พูดตั้งแต่ให้พูดยังไม่เป็นถ้อยคำจนเป็นถ้อยคำยังเป็นคำ ๆ จนหลายคำ เป็นประโยคสั้น ๆ จนพูดเป็นเรื่องราวขึ้นโดยลำดับ การทำอะไรได้พูดอะไรได้ของทุกคน เริ่มจากการหัดตั้งแต่ยังทำไม่ได้เลย นอกจากนี้ยังได้รับการหัดการเรียนการสอนเรื่อยมาอีก ซึ่งเริ่มตั้งแต่ที่บ้าน เมื่อโตขึ้นพอที่จะไปโรงเรียนได้ ก็ถูกส่งไปเรียนที่โรงเรียน ได้รับการหัดการเรียนวิชาต่าง ๆ ทั้งยังได้รับการหัดเรียนเรื่องศาสนาที่นับถือ เรื่องศีลธรรม ในวัดบ้าง ในบ้าน หรือในโรงเรียนบ้าง จากพระหรือจากครู จากมารดาบิดาหรือผู้อบรมอื่น ๆ ทำให้มีความรู้ในคติโลก

คติธรรมยิ่ง ๆ ขึ้น ตามระดับอายุ และตามชั้นของการศึกษา กับยังมีประสบการณ์ของตนเอง คือ ได้พบผ่านการณ์ต่าง ๆ มากขึ้นทุกวัน ทุกเดือนปี ตามกาลเวลาที่ผ่านไป คนที่มีพื้นฐานปัญญาดี มีความจำดี เข้าใจอะไรได้รวดเร็ว สามารถเรียนได้ดี ยิ่งมีความเพียรดี ยิ่งเรียนได้ไกล ส่วนผู้ที่มีระดับปัญญาปานกลาง หรือแม้ต่ำสักหน่อย ถ้ามีความเพียรดี ก็ยังเป็นไปได้ แม้จะเป็นไปอย่างช้า ๆ อย่างเต่า ก็ดีกว่าไปเร็วอย่างกระต่าย ที่วิ่งไปหน่อยหนึ่ง แล้วก็หยุดนอนเสีย เต่าที่คลานไปอย่างช้า ๆ แต่ไปเสมอไม่หยุด ขณะที่กระต่ายเกียจคร้านได้ฉันใด คนมีปัญญาปานกลางหรือต่ำแต่มีเพียรดี ย่อมขณะที่คนมีปัญญาดีที่เกียจคร้านได้ฉันนั้น

เรื่องการจัดการเรียนตั้งแต่เป็นเด็กเล็ก ๆ เรื่อยมาในที่ต่าง ๆ จากบุคคลต่าง ๆ ตามที่กล่าวนี้เรียกว่าเป็นการทำการพูดที่ได้ทำได้พูดมาแล้วทั้งหมด การศึกษาเล่าเรียนทุกอย่างต้องเกี่ยวกับการทำการพูดทั้งนั้น ทั้งหมดนี้ย่อมมาเป็นอุปการะในเวลาปัจจุบันของทุกคน คือในบัดนี้ ทุกคนก็ต้องมีกิจที่จะต้องทำ เช่น ต้องทำการงานต่าง ๆ ต้องเผชิญเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะต้องทำต้องแก้ไข เมื่อระบุนถึงอาการภายนอกก็ต้องทำต้องพูด จะทำจะถูกต้องกับ

เหตุการณ์เรื่องราว ก็ต้องมีความระลึกได้ถึงการทำที่พูดมานานได้ กล่าวคือต้องพูดภาษาที่ได้หัดพูดมาแล้ว ต้องทำด้วยกิริยาอาการที่ได้เคยหัดเคยทำมาแล้ว และต้องอาศัยวิชาความรู้ที่ได้เรียนมาแล้ว จึงต้องระลึกได้ถึงสิ่งเหล่านี้ที่มาเป็นอุปการะทั้งหมด ถ้าลืมเสียในเรื่องใดส่วนใด ก็ไม่สามารถที่จะทำอะไรพูดในเรื่องนั้นส่วนนั้นได้ ต่อเมื่อไม่ลืมระลึกได้ จึงจะทำจะพูดให้เหมาะได้ ระลึกได้นานหรือยาวไกล และละเอียดมากเพียงใด ย่อมเป็นอุปการะให้ทำให้พูดได้ดี เหมาะสมมากขึ้นเพียงนั้น จะระลึกได้จากความจำหรือจากจิตใจก็ตาม นี่เป็นสติความระลึกได้ เป็นเครื่องรักษาตนอย่างหนึ่งจะขาดเสียมิได้

เวลาที่สำคัญของสติ คือเวลาปัจจุบัน หมายความว่า จำต้องการใช้สติหรือมีสติในเวลาปัจจุบันนี้แหละ คือ ในกิจการทุกอย่างที่จะทำ ในเหตุการณ์ทุกอย่างที่จะเกิดขึ้นอันจะต้องจัดต้องแก้ไข เป็นต้นว่า

ความมีสติ ในการทำการพูดที่เป็นปรกติปฏิบัติ คือมีความรู้ระลึกได้พร้อมทั้งความรู้คุมตัวคุมใจอยู่ในขณะที่จะทำ จะพูดและกำลังทำกำลังพูด เพื่อให้ถูกต้องเหมาะสมพอดีพอควร คุณของสติมีมาก แต่บางทีก็ไม่ค่อยจะนึกรู้สึกเหมือนอย่างคำเก่าที่ว่า แกงจิตจึงรู้

คุณเกลือ ในขณะที่นึกไม่ได้ในข้อที่
ต้องการ จึงจะรู้คุณในสติณันั้น

อันที่จริงสติมีคุณที่รักษาตนอยู่แก่
คนที่เป็นปกติชนทุกคน อันนั้นว่าเป็น
ปกติสติหรือสามัญสติดังจะพืงเห็นได้
จากข้อสมมตินี้ว่า ถ้าลืมอะไรหมดจะทำ
จะพูดอะไรไม่ได้เลย เพราะจะนึกอะไร
ไม่ออก แม้แต่ชื่อของตนเองหรือแม้แต่
ตนเอง แต่ก็ยังทำยังพูดอะไรได้ถูกต้อง
ก็เพราะยังมีสติเป็นสามัญ คือความ
ระลึกได้พร้อมทั้งความรู้ตัวระลึกได้ว่าเรา
จะทำจะพูด เรากำลังทำกำลังพูดเรื่อง
นี้ และระลึกได้ถึงภาษาหรือถ้อยคำที่
จะพูด ระลึกได้ถึงกิริยาอาการที่จะใช้
ระลึกได้ถึงวิชาความรู้ที่จะต้องนำมาใช้
ระลึกได้ถึงการควรไม่ควร หรือผิดชอบ
ชั่วดีเหมาะสมหรือไม่เหมาะสมอย่างไร
ปกติชนที่มีสติที่น่านับว่าสามัญดังนี้
น้อยหรือมาก ขาดสติเมื่อใดในข้อใด
ก็เสียความปกติและเกิดบกพร่องผิด
พลาดเมื่อนั้นในข้อนั้น จะเห็นได้ในผู้
ที่มีความหลงลืม บ้าเป้อ ทำพูดอะไร
ผิด ๆ พลาด ๆ หย่อน ๆ เกิน ๆ ไม่
พอเหมาะพอดี หลงตัวหรือลืมตัว มัวเมา
ประมาท ทำไม่ปกติชนจึงไม่เป็นเช่นนี้
ก็เพราะมีสตินี้เองเป็นเครื่องรักษาไว้
การที่ท้อออกไป การที่พูดออกไปทุก
คราวของปกติชนย่อมได้อาศัยสติช่วย
อยู่รอบด้าน แต่ทุก ๆ คนย่อมมีโอกาส

ขาดสติน้อยหรือมาก บางคราวหรือ
บ่อย ๆ เพราะนึกไม่ได้หรือเพราะมิได้
ใช้ความระลึกดุ เพราะนึกไม่ได้นั้น คือ
เพราะลืมไปเสีย นึกไม่ออก ต้องแก้
ด้วยหัตถ์นี้กระลึกทบทวนอยู่บ่อย ๆ
เหมือนอย่างวิชาที่ต้องทบทวน เพราะ
ไม่ได้นึกระลึกอยู่นั้น คือเพราะประมาท
เพลิดเพลินมัวเมาหรือหลงไหลไปเสีย
ต้องแก้ด้วยพยายามที่จะนึกเสียก่อน
คิดเสียก่อนที่จะทำที่จะพูดอะไร มีอยู่
ไม่น้อยที่จะหยุดเพื่อใช้ความคิดเสีย
สักหน่อยจะได้พบทางที่เกษมดีขึ้น

เรื่องนึกให้ได้ก่อนนี้เป็นวิธีปลุกสติ
อย่างหนึ่ง ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว แต่เป็น
เรื่องที่ไม่ควรลืมและไม่ควรปล่อยให้
ผ่านไปและเป็นเรื่องที่ทำไม่ยาก เพราะ
ทุก ๆ คนได้มีการประสบพบผ่าน ได้
มีความจำที่เป็นสัญญาตามธรรมชาติ
และตามการอบรม ได้มีพื้นสติปัญญา
ของมนุษย์ที่ได้มาพร้อมกับความเกิด
มาเป็นมนุษย์และที่ได้มาจากการอบรม
น้อยหรือมาก ฉะนั้น เมื่อว่าถึงในเรื่อง
การทำการพูดที่เป็นปกติปฏิบัติประจำ
วันจึงเป็นการไม่ยากเลยที่จะใช้สติดัง
กล่าว เพียงแต่หยุดปล่อยใจให้วิ่งเร็ว
เกินไปตามความรู้ความคิดและแสดง
ออกมาทันที ดังที่เรียกว่ามีปัญญาแต่
ขาดสติ หรือฉลาดแต่ไม่เฉลียว ใช้
ความนี้กระลึกเสียก่อน แล้วจะได้ความ
ระลึกได้ที่เรียกว่าสติขึ้นได้ง่าย

สติเป็นเครื่องห้ามความอยากได้ที่ผิด ความอยากได้เป็นอาการอย่างหนึ่งของจิตใจของคนทั่วไปซึ่งมีตั้งแต่เป็นเด็ก คือ เมื่อได้เห็นอะไรที่ชอบ ก็เกิดความอยากได้ ความอยากได้เมื่อเป็นเด็กเล็กโดยปรกติเกิดขึ้นตามความจำเป็น เช่น เด็กร้องเพราะหิวอยากจะดื่มน้ำหรือร้องเพราะหนาวต้องการผ้าห่ม ความต้องการดังนี้เกิดขึ้นตั้งแต่ยังไม่รู้จักว่าต้องการอะไร เช่น เด็กร้องเพราะหนาวตามตัวอย่างนี้ เด็กยังไม่รู้จักว่าต้องแก้ไขความหนาวด้วยอะไร ร้องเพราะหนาว ไม่ใช่ร้องเพราะความต้องการ แต่ถ้ามีผ้าห่มก็จะแก้ไขความหนาวได้ ผู้ใหญ่รู้จักใช้ผ้าห่มให้เด็ก เมื่อเด็กได้เคยห่มผ้าเข้าสักครั้งสองครั้งก็จำได้ ต่อเมื่อหนาวเข้าอีก ก็เกิดรู้จักอยากได้ห่มผ้าขึ้นด้วยตนเอง เพื่อแก้หนาว เลิกหนาวแล้ว ก็เลิกต้องการห่มผ้า ความต้องการที่เกิดเมื่อเป็นเด็กเล็กมักจะ เป็นไปตามความจำเป็น เช่นตัวอย่างที่กล่าวแล้ว เมื่อโตขึ้นจึงเริ่มเกิดความอยากต่าง ๆ ที่เกินความต้องการที่จะใช้ให้หมดไปคราวเดียว ทำให้เกิดมัจฉริยะ ความหวงแหนขึ้นอีก เป็นเหตุให้มีการสะสมสิ่งที่เหลือใช้ในคราวหนึ่งหรือเก็บไว้ใช้ในโอกาสต่อไป หรือหวงแหนไว้เฉย ๆ โดยมีได้จัดใช้ให้เป็นสุขก็มีมาก บางครั้งเกิดความมุ่งจะได้อย่างรุนแรง

จึงพยายามอย่างรุนแรงที่จะให้ได้มา ถ้าไม่อาจได้ในทางที่ถูกก็ต้องทำในทางที่ผิด และจะต้องทำลายผู้ที่มาขัดขวางทางความอยากที่เป็นเหตุให้ทำความชั่วความผิด ดังที่เรียกว่าความโลภอยากได้ที่เป็นอกุศลมูล รากเหง้าของอกุศล มีได้ตั้งแต่เป็นเด็กเหมือนกัน ยกตัวอย่างสิ่งที่มีใช้ทรัพย์สินเงินทอง เช่น ความโลภในความชนะทางกีฬาของนักเรียน เป็นชนวนให้เกิดเรื่องวิวาทกันอยู่บ่อย ๆ เมื่อโตใหญ่ขึ้น ก็มักมีความโลภในลาภยศ สรรเสริญ สุขต่าง ๆ เป็นเหตุให้เกิดความแสวงหาในทางที่ไม่ชอบ ทั้งนี้เพราะขาดสติ ความระลึกได้ถึงการควรไม่ควรทำ

เรื่องการควรไม่ควรทำนี้เป็นเรื่องทีทุก ๆ คนรู้จักอยู่เต็มใจเป็นความรู้ที่เกิดจากความเล่าเรียนศึกษาหรือสดับตรับฟังตั้งแต่เล็ก ๆ เป็นต้นมาบ้าง จากสามัญสำนึกตามธรรมชาติของคนบ้าง ถ้าเกิดความโลภและความคิดจะทำทุจริตขึ้นมา สติเกิดไม่ทันนึกขึ้นมา ไม่ได้ว่านี่ผิด ไม่ควรทำ การทำทุจริตต่าง ๆ ก็เกิดขึ้น แต่ถ้ามีสติระลึกนึกขึ้นได้ว่านี่ผิด ไม่ควรทำ เพราะได้ฟังมาว่าอย่างนั้น ๆ ซึ่งสามัญสำนึกตนเองก็รับรองว่าผิด ไม่ดี สติดังนี้ก็ห้ามความโลภและความคิดจะทำทุจริตต่าง ๆ ได้ สติระลึกความรู้ที่ทุก ๆ คน

มืออยู่ อันเกิดจากการที่ทำคำที่พูดมานานได้ดังก่อมาข้างต้นแล้วนั้นแหละ เพราะการเรียนการศึกษาก็เป็นการทำการพูดแต่ละอย่างเหมือนกัน

วิธีฝึกสติในข้อนี้ คือ จะทำอะไรหมั่นระลึกดูว่าผิดหรือถูก ควรทำหรือไม่ควรทำ ระลึกขึ้นมาจากไหน ก็จากความรู้ความจำที่มีอยู่แล้ว ทั้งจากสามัญสำนึกของตนในฐานะที่เป็นคน เพราะเมื่อเกิดมาเป็นบุคคลแล้ว ก็ย่อมจะมีความรู้อยู่ในระดับบุคคลด้วย จะต่างกันแต่ที่มีสติระลึกขึ้นมาใช้ได้หรือไม่ ถ้าเผลอสติก็เป็นอันเผลอปัญญา และเป็นอันเผลอในมนุษยภาวะของตนไปเสียด้วย

อะไรจะเป็นเครื่องห้ามโกรธ หรือว่าความโกรธเป็นของไม่ควรห้าม ทุก ๆ คนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ย่อมเคยโกรธกันมาแล้ว ในวันนี้เองก็อาจจะโกรธมาแล้ว หากจะนึกตรวจดูเฉพาะที่ตนเองก็จะพบว่า บางคราวโกรธอยู่ในใจคนเดียว ไม่แสดงออก เหมือนแสดงออกเพียงสีหน้าและนัยน์ตา ซึ่งยากที่จะปกปิดได้ ถ้าโกรธน้อยเพียงรู้สึกกระทบใจขุ่นใจขึ้นเล็กน้อย หรือรู้สึกไม่พอใจ อาจเก็บไว้เพียงในใจได้ ถึงดังนั้นถ้าสังเกตให้ดีนัยน์ตาและสีหน้าจะแสดงออกว่ามีความขุ่นใจ ถ้าแรงขึ้นเป็นความขุ่นเคือง นัยน์ตาและสีหน้าจะแสดงมาก

ขึ้น จนถึงอวัยวะเช่นมือจะเกร็งหรือกำเป็นต้น บางทีมีอาการฮึดฮัด แสดงว่ามีแรงสองอย่างปะทะกันอยู่ แรงหนึ่งคือแรงโกรธตั้งใจให้หมายมุ่งจะทำร้ายผู้ที่ถูกโกรธ อีกแรงหนึ่งคือแรงความรู้สึกลับยั้ง สองแรงนี้ต่อสู้กันจนถึงแสดงออกทางร่างกาย เป็นความฮึดฮัด เช่นอย่างเด็กสองคนฮึดฮัดเข้าหากัน มีคนอื่นห้ามแยกออกจากกัน แต่บางทีไม่มีใครห้ามก็ไม่ถึงทำอะไรกัน เพราะแรงยับยั้งแรงกว่าแรงโกรธ บางทีความโกรธไม่เพียงแสดงออกทางสีหน้าและนัยน์ตาเท่านั้น แต่แสดงออกทางวาจาด้วย เช่นพูดด่าว่า ทำทนายกันต่าง ๆ อาจจะมีเพียงเท่านั้นหรืออาจจะแรงกว่านั้น คือ ถึงลงมือแก่กันและกัน หรือใช้อาวุธทำร้ายกัน บางคนกล่าวว่ามีโกรธบ้างก็ตีเหมือนกัน เพราะเป็นอำนาจทำให้คนอื่นเกรง นึกถึงจิตใจโดยปรกติของคนที่มีความอ่อนเกรงใจคนไม่กล้าที่จะกล่าวหาว่าคนอื่น แต่ว่าเมื่อโกรธขึ้นมาหน่อย ๆ แล้ว ใจเข้มแข็งขึ้นว่ากล่าวคนได้โดยไม่มี ความหวั่นเกรง ความโกรธจึงเป็นอำนาจได้บ้าง ที่ทำให้ใจที่อ่อนกลายเป็นแข็งกระด้าง ที่กลัวให้กล้า ที่ไม่สู้ให้สู้ขึ้น จึงทำให้คนที่ชอบรังแกคนอื่นไม่กล้ารังแก

ในที่นี้จะไม่มุ่งกล่าวถึงความโกรธอย่างธรรมดาสามัญเช่นตัวอย่างนี้ แต่

จะกล่าวถึงความโกรธที่ก่อให้เกิดความทุกข์โทษเดือดร้อนต่าง ๆ ซึ่งถ้าอดใจเสียได้ จะไม่เกิดเรื่องความเดือดร้อน ความโกรธที่ก่อเรื่องที่ไม่ควรจะเป็นเรื่องเช่นนี้มีอยู่มาก บางทีเล่นกีฬากันเพื่อบริหารกายและบริหารจิตให้เป็นนักกีฬาที่ดี ครั้นเล่นกันไปกีฬาแพ่กันไม่แพ้ จึงตีกันด้วยความโกรธ บางทีมองหน้ากันน้อยเดี๋ยวก็ทำร้ายกัน หิวขึ้นมาโกรธใจน้อยก็มี ต้มสุราเมาหาเรื่องโกรธอะอะตะไป หาเรื่องที่เหนไม่ได้ก็ไปหาเรื่องที่บ้านทำบุตรภรรยาให้เดือดร้อนดังนั้นก็ มี แสดงว่าความโกรธที่แสดงเรื่องราวให้เดือดร้อนมีอยู่มาก เกิดจากมูลเหตุต่าง ๆ มากมาย ซึ่งมูลเหตุนั้น ๆ เมื่อพิจารณาให้ดีแล้วไม่น่าจะเป็นมูลเหตุเลย คือถ้าเป็นคนมีสติระลึกได้อยู่พอควรแล้ว จะไม่เป็นมูลเหตุก่อให้เกิดความโกรธได้เลย เพราะคนที่เป็นคนที่ไม่ควรเป็นเรื่องให้เป็นเรื่องนั้น ต้องว่าเป็นคนไร้สติ คนมีสติอยู่จะไม่ทำเช่นนั้น จึงน่าจะหยิบยกเอาเรื่องความโกรธกับมูลเหตุต่าง ๆ ขึ้นมาวิจยดูสักที และลองรวบรวมผลคือความเดือนร้อนต่าง ๆ ที่คนอื่นได้รับจากความโกรธของตนเองตั้งแต่ต้น มาว่ามากน้อยเพียงไร เช่น เป็นพ่อบ้านแม่เรือน ได้ทำบุตรหลานและคนทั้งปวงในบ้านเดือดร้อน เพราะความ

โกรธ เกรี้ยวกราด ในขณะที่มีเมมาเป็นต้นมาแล้วเพียงไร หรือเป็นบุตรหลานเอง เป็นนักเรียนหรือเป็นผู้อยู่ในฐานะภาวะใด ๆ ก็ตาม ได้ทำคนอื่นเดือดร้อนเพราะความโกรธมาแล้วสักเท่าไร ทั้งตนเองก็เดือดร้อน เพราะต้องเกิดคดีเกิดเรื่องเกิดความเพราะความโกรธสักเท่าไร และประมวลมูลเหตุดูว่าเกิดจากมูลเหตุอะไร ซึ่งถ้ายังบึ้งใจเสียได้ผลจะเป็นอย่างไร จะพากันเดือนร้อนอย่างนั้นหรือไม่ ความระลึกให้ได้ดังนี้เป็นตัวสติที่ให้ตั้งใจที่จะระลึกให้ได้ทันทีที่จะโกรธขึ้นอีก เพื่อป้องกันและเมื่อเกิดโกรธขึ้นมาก็ให้ระลึกให้ได้ว่า นี่ความโกรธ ๆ ความโกรธไม่ดี ๆ เพื่อยับยั้งหรือดับเสียก่อนที่จะก่อกรรมที่ร้ายใด ๆ ขึ้น

ความหลงแบบต่าง ๆ อะไรคือความหลง น่าจะได้ทำความเข้าใจกันก่อน มักจะเข้าใจถึงความหลง คือความหลงลืมที่เป็นอาการของคนที่มีอายุมากขึ้น บางคนหลงลืมมาก บริโภคอาหารแล้วว่า ยังมีได้บริโภค หรือว่าหลงแต่คำเดียวนี้เกี่ยวแก่ความจำเกี่ยวแก่สมองหรืออวัยวะของร่างกายที่มีหน้าที่บันทึกผู้ที่มีเครื่องบันทึกดีก็มีความทรงจำดี ผู้ที่มีเครื่องบันทึกไม่ดีหรือเก่าแก่ชำรุดก็มีความทรงจำไม่ดีหรือเลอะเลือนไป เป็นหลงลืมหรือหลงไหลเอาที่เดียว

อีกอย่างหนึ่งไม่หมายถึงเครื่องบันทึกหรือสัญญาตังนี้แต่หมายถึงความขาดปัญญาหรือความเผลอปัญญา ซึ่งมีได้แม้ผู้ที่มีเครื่องบันทึกหรือสัญญาความทรงจำดี คือไม่ใช่ลืมหลง แต่หลงทั้งที่ไม่ลืม มักเกิดแก่คนที่เชื่อง่าย มักง่าย สำคัญตนผิด ขาดการศึกษา คนเมาคนลืมตัว เป็นต้น

เชื่อง่าย นั้นคือ เมื่อมีคนบอกเรื่องอะไรก็มักจะเชื่อไว่ก่อน ที่เรียกว่าคนหูเบา ความเชื่อที่ผิดนั้นเป็นความหลงเชื่อไม่ใช่เป็นความรู้อันนี้คือความหลงอย่างหนึ่ง

มักง่าย นั้น คือมักทำอะไรอย่างซุ่ม ๆ ไม่พินิจให้รอบคอบจึงมักจะเกิดความผิดพลาดบกพร่อง นี่เป็นความหลงอย่างหนึ่งที่มีอาการย่อหย่อนทั้งปัญญาและความเพียร

สำคัญตนผิด นั้นเป็นความหลงอยู่ในตน คือไม่รู้จักตนตามเป็นจริง จึงสำคัญตนเองผิดไป เช่น สำคัญตนว่าดีพิเศษไปยิ่งกว่าความจริง ซึ่งมักจะมีอยู่มากแก่ผู้ที่มีกตงนงตน ผู้ที่มีความสำคัญตนว่าดีพิเศษน้อยกว่าความจริง ที่มีอยู่บ้างแต่น่าจะน้อยกว่า อยู่ในจำพวกถ่อมตน ถ้าถ่อมด้วยความสุภาพก็มีใช่ความหลง

ขาดการศึกษา คือขาดความรู้ในเรื่องนั้น ๆ ถ้ารู้ตัวอยู่ว่าไม่รู้และได้ถามผู้รู้

ไม่แสดงตัวว่าเป็นผู้รู้ทั้งที่ไม่รู้ก็ไม่ใช่ความหลง แต่ถ้าเข้าใจตัวว่าเป็นผู้รู้ในเรื่องที่ตนเองมิได้ศึกษามากก็เป็นความหลง

คนเมานั้น คือเมาสุราเมรัย ภาวะแห่งจิตใจของคนเมาเป็นความหลงอย่างหนึ่ง เพราะจะไม่รับรู้เหตุผล บางคนถูกมอมสุราแล้วให้ทำสัญญาตกลงทำกิจการ หายเมาแล้วรู้สึกตัวว่าเสียที่เขาไปเสียแล้ว เป็นอันถูกหลอกให้หลงด้วยสุรานั่นเอง

ยังมีคนเมาอีกอย่างหนึ่ง คือ **เมาใจ** ในอารมณ์ของโลกทั้งหลาย เช่น ลากยศ สรรเสริญ สุขต่าง ๆ ได้แล้วเกิดเมาใจขึ้น ยกตัวอย่างเช่น สรรเสริญเยินยอ บริโภคมากเข้า ลืมตัวไปได้เหมือนกัน

คนลืมตัว นั้นก็เนื่องมาจากเหตุต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นนั้นแหละ เช่น บริโภคอารมณ์โลกที่น่าปรารถนาต่าง ๆ มาก เข้าเกิดความลืมตัว เป็นความหลงตัวที่เดียว

ฉะนั้น ความหลงชนิดที่เป็นความขาดปัญญา หรือความเผลอปัญญา ดังกล่าวนี้อาจมีอยู่ทั่วไป ไม่ใช่เป็นความหลงลืมแต่เป็นความหลงชนิดที่ไม่ลืม ถ้าลืมเสียอีกจะดีกว่า เพราะจะไม่หลงในเรื่องที่ลืมไปแล้ว ทั้งนี้เพราะขาดสติที่เฉลียวจึงขาดความฉลาดรู้กลายเป็น

ความหลงหรือความโง่เขลา สติจึงเป็นธรรมที่พึงปรารถนาเหมือนอย่างทีพึงปรารถนาลมหายใจอันจะขาดเสียมิได้ ด้วยการตั้งใจทำความระลึกรวบรวมพิจารณาให้รอบคอบ หรือเรียกว่าตั้งใจบริหารจิตให้มีสติ และศึกษาเพิ่มเติมปัญญาให้พอใช้ รักษาตนให้สวัสดี

ความเชื่อง่าย เครื่องรับความรู้ของคนเรานั้นเป็นสื่อสำคัญทางหนึ่ง จนถึงเรียกว่า สุตตามยปัญญา หมายถึงปัญญาที่เกิดทางสุตะ การสดับฟัง แต่ในทางเดียวกันนี้ก็เป็นสื่อแห่งความหลงด้วย ถ้าขาดปัญญาเป็นเครื่องวินิจฉัยเรื่องที่ดี สติที่นำไปใช้หรือแสวงหาปัญญา คือสติความระลึกรู้ได้ที่ทำให้มีความเฉลียว คือไม่ด่วนทำความเชื่อลงไปทันที แต่ไตร่ตรองสอบสวนพิจารณาให้รอบคอบก่อน เช่นเมื่อมีผู้มาฟ้องใครว่าอย่างไร ถ้าไม่ใช่ธุระของตนก็เพียงฟัง ๆ ไว้แล้วก็ปล่อยไป ถ้าเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยก็ฟังไว้สอบสวนก่อนด้วยวิธีที่เหมาะสม เพื่อให้ทราบข้อเท็จจริงอย่างไรโดยถ่องแท้ ไม่ใช่เชื่อด้วยฟังความข้างเดียว ผู้ที่เชื่อง่ายอันเกิดจากลักษณะนิสัยเป็นคนเบาความอาจจะแก้ง่าย แต่เมื่อได้ประสบความผิดพลาดอันเกิดจากความเชื่อง่ายของตนเข้าหลายครั้ง ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นว่าได้เชื่อง่ายไป เมื่อรู้ตนเองอยู่ว่ามักจะเชื่อง่ายก็ตั้งสติไว้

ว่าจะไม่เชื่อเร็ว ต้องสอบสวนก่อน มีใครมาพูดเรื่องอะไร ก็ทำสติเตือนตนเองไว้ว่ายังไม่เชื่อ ๆ ถ้าหัดทำสติอยู่ดังนี้ จะพอแก้ได้ ทั้งจะทำให้ผู้ที่ชอบมาพูดมาฟ้องอะไรเกิดความระมัดระวัง ไม่มาพูดง่าย ๆ เพราะถ้าเขารู้ว่าเชื่อง่ายก็มักจะมาพูดง่าย ๆ เหมือนกัน และผู้ที่สามารถพูดได้ก่อนย่อมจะได้เปรียบเปรียบ จึงเป็นหน้าที่ของผู้รับฟังจะต้องสอบสวนด้วยตนเองไม่ยอมเชื่อทันที ถ้าเป็นเรื่องเกี่ยวแก่อีกบุคคลหนึ่งหรือหลายคนที่ถูกกล่าวหา จะต้องหาทางฟังจากฝ่ายบุคคลนั้น ๆ ก่อนจึงจะตัดสินใจว่าอย่างไร แต่บางทีก็เป็นเรื่องทำสติดยาก เช่น ฟังคนหนึ่งไม่เชื่อ ฟังคนที่สองก็ยังไม่เชื่อ ครั้นฟังหลายคนเข้าก็จะชักเอนไป ๆ จนถึงอาจจะเชื่อไปก็ได้ ที่เป็นนี้ก็เพราะไม่พยายามที่จะฟังอีกด้านหนึ่งที่เป็นฝ่ายแย้งหรือฝ่ายค้าน ผู้ที่หนักแน่นต้องการความจริง จึงมักประสงค์ฟังทั้งทางสนับสนุนทั้งทางค้านตึง แม้เช่นนี้ก็ต้องใช้สติและปัญญาที่จะวินิจฉัยอยู่นั่นเอง เพราะคำสนับสนุนและคำค้านตึงนั้นมาจากบุคคลที่มุ่งดีก็มี มุ่งร้ายก็มี ที่ฉลาดก็มี ที่โง่เขลาก็มี ถ้ามุ่งร้ายก็สนับสนุนให้เขารักเข่าป่า คือให้ไปในทางผิด ค้านตึงให้เสียหาย ถ้าโง่เขลาแม้จะมุ่งดี

สนับสนุนหรือค้านดังไปอย่างผิด ๆ บางทีอาจร้ายกว่าผู้ที่มุ่งร้ายเสียอีก

ข้อสำคัญจึงอยู่ที่ตนเองที่จะฟังแล้วพิจารณา ไม่ด่วนที่จะชอบหรือโกรธเสียก่อน เพราะเมื่อกล่าวถึงปรกติแห่งจิตใจทั่วไป เมื่อได้ฟังสนับสนุนก็มักจะชอบ เมื่อได้ฟังค้านดังก็มักจะไม่ชอบ ทั้งชอบทั้งไม่ชอบทำให้จิตใจเกิดความลำเอียงได้ เมื่อมีความลำเอียงแล้ว สติและปัญญาที่จะแสวงหาข้อเท็จจริงมาวินิจฉัยก็อ่อนลงไป

ฉะนั้น จึงต้องมีสติที่ห้ามใจมิให้ด่วนชอบหรือโกรธเสีย ถ้าทำใจให้อุเบกขาเหมือนกันในคำสนับสนุนและในคำค้านดังได้ก็ยิ่งดี เพราะจะได้มีโอกาสใช้ปัญญาพิจารณาได้เต็มที่ การที่ฟังแล้วยังไม่เชื่อทันที พิจารณาก่อนดังนี้ มิใช่หมายถึงอาการลังเลไม่แน่นอนของผู้ที่เป็นคนมักสงสัยตัดสินใจอะไรไม่รวดเร็วเด็ดขาด ซึ่งเป็นนิรर्थข้อหนึ่ง อาการลังเลเช่นนี้มีลักษณะตรงกันข้ามกับความเชื่อง่าย แต่ขาดปัญญาเช่นเดียวกัน จึงเป็นความหลงอย่างหนึ่งเช่นเดียวกัน ซึ่งจะต้องแก้ไขด้วยใช้สติระลึกแสวงหาข้อเท็จจริง ตามเหตุผลมาเสนอปัญญาเป็นผู้วินิจฉัยเช่นเดียวกัน จะทำให้หายความลังเลได้

ความมักง่าย ความผิดพลาดบกพร่องในการทำงานต่าง ๆ มิใช่น้อย เกิดจาก

เหตุอย่างหนึ่งที่เรียกว่า “มักง่าย” คำว่า มัก ในพจนานุกรมให้คำอธิบายว่า รักใคร่ ชอบพอใจ หรือค่อนข้างเนื่อง ๆ มักง่าย จึงหมายถึงชอบ พอใจ ทำอย่างง่าย ๆ หมายถึงอย่างลวก ๆ หวัด ๆ ไม่คิดพินิจให้รอบคอบ ไม่ใช้ความเพียรให้พอสมควร เรียกได้ว่า มีสติและความเพียรบกพร่อง ฉะนั้น มักง่าย จึงมักผิดพลาดบกพร่องด้วยเหตุที่หย่อนทั้งสติทั้งความเพียร

การทำอะไรทุกอย่างถ้าทำด้วยมักง่ายแล้ว จะต้องผิดพลาดบกพร่องเสมอไป เอาเรียบร้อยบริบูรณ์ไม่ได้ ความสกปรกในถนนหนทางมีเพราะความมักง่ายเป็นส่วนใหญ่ เช่น กระดาษห่อของ เศษหรือสิ่งของที่ไม่ต้องการ อันกระดาษห่อของนั้นเมื่อจะใช้ห่อของก็เที่ยวหาครั้นแก้ห่อออกไปใช้แล้ว ก็ทิ้งไม่เลือกที่ ถ้ากำลังไปในถนนหนทางก็ทิ้งลงไปข้างถนนนั่นแหละ ชีตไม่ชีตจุดบุหรี่ยิ่งทิ้ง ก้านไม้ขีด เขี่ยมูลบุหรี่ยิ่งไปแม้มันที่ที่เขาทำความสะอาดไว้ดีแล้ว บางแห่งเขาจัดโต๊ะเก้าอี้วางหนังสือพิมพ์หรือหนังสือต่าง ๆ ไว้ให้อ่านเรียบร้อย มาถึงก็ลากเก้าอี้ออกมาหยิบหนังสือออกกางอ่าน เสร็จแล้วแทนที่จะเก็บให้เรียบร้อย ก็ทิ้งเก้าอี้ไว้เกะกะ หนังสือที่อ่านก็กางทิ้งไว้ บางทีฉีกหนังสือพิมพ์ห่อของไปเสียอีก อาการเหล่านี้เรียกว่ามักง่ายทั้งนั้น

บางคนระวังรักษาสิ่งของของตนพอสมควร จะเรียกว่ามักง่ายในของของตนก็ได้ แต่มักง่ายในของของผู้อื่นหรือในของที่เป็นสาธารณะ บางคนมักง่ายทั้ง ๒ อย่าง ถ้าเป็นเด็กมักง่ายก็สังเกตได้ตั้งแต่เครื่องแต่งตัว เครื่องเล่นเรียน และกิจวัตรที่ประพฤติต่าง ๆ เครื่องแต่งตัวจะไม่สะอาดเรียบร้อยตามสมควร เครื่องเล่นเรียน เช่น สมุดจดวิชาจะสกปรกไม่เรียบร้อย จะทิ้งเศษกระดาษเป็นต้นเกลื่อนไปในถนนในโรงเรียน ครั้นเมื่อเติบโตขึ้น ทำการงานก็ทำลวก ๆ ง่าย ๆ ถึงจะได้รับคำชี้แจงอย่างถี่ถ้วนก็ทำให้เรียบร้อยไม่ได้

เรื่องความมักง่ายนี้มีได้ในเรื่องทั้งปวงตามที่กล่าวมายกเป็นตัวอย่างเพียงเล็กน้อยเท่านั้นถ้าใครปล่อยตนเองให้เป็นคนมักง่ายบ่อย ๆ อาจติดเป็นนิสัยได้ ซึ่งเป็นเครื่องตัดรอนความเจริญของตนเองมากนัก

ฉะนั้น ผู้ใหญ่จึงอบรมเด็กไม่ให้อะไรอย่างมักง่ายดังกล่าวทั้งในบ้านทั้งนอกบ้าน และทุก ๆ คนจะไม่มักง่าย หรือจะหายจากความมักง่าย ก็ด้วยหัดใช้สติและความเพียรประกอบกัน คือใช้ความระลึกรู้คิด เช่นเมื่อแก้ข้อของออก ไม่ต้องการเครื่องหอนั้นแล้ว ใจก็คิดจะเหวี่ยงทันที ตอนนั้นก็ใช้สติระลึก

เสียก่อนว่าควรจะทำที่ตรงนี้หรือไม่ ไม่ต้องถามใครก็ตอบได้ว่าควรหรือไม่ควร เช่น ถ้าเป็นถนนหนทางหรือที่ไม่ควรทิ้ง ก็ยอมรู้อยู่ด้วยกันแล้วว่าไม่ควรทิ้ง ครั้นรู้ดังนี้แล้วก็ใช้ความเพียรนำไปทิ้งในที่ควรทิ้ง ไม่เกียจคร้านที่จะทำดั่งนั้น

การใช้สติและความเพียรเพื่อแก้ความมักง่ายนั้นหัดใช้ตั้งแต่ในเรื่องความประพฤติทั่วไปอย่างง่าย ๆ ธรรมดา ดังนี้แหละ เป็นการหัดตนเองให้เป็นคนทำอะไรอย่างมีสติและมีความเพียร และจะช่วยให้เป็นคนรู้จักใช้สติและความเพียรในกิจการทุกอย่าง อันที่จริงตามตัวอย่างการทิ้งของลงในถนนหนทางนั้น ผู้ทิ้งทั่วไปไม่ได้ขาดความรู้ที่พอจะเรียกได้ว่าเป็นตัวปัญญา คือ มีความรู้อยู่แล้วว่าไม่ควรทิ้ง แต่ขาดสติที่จะนำปัญญานี้มาใช้และขาดความเพียรสำหรับที่จะให้ถูกตามที่รู้ พุดง่าย ๆ ว่าไม่คิดและเกียจคร้านที่จะเก็บไปทิ้งในที่ควรทิ้งนั่นเอง มักง่ายในเรื่องอื่น ๆ ก็มักเป็นเช่นนี้ คือคนมักง่ายมักมีปัญญาในเรื่องนั้น หรือจะมีปัญญาในเรื่องนั้น ถ้าใช้ความคิดพิจารณา ก่อน แต่ขาดสติและความเพียร ปัญญาที่มีอยู่หรือที่น่าจะมีก็เลยไม่ได้นำออกใช้หรือไม่มีกลายเป็นคนขาดการใช้ปัญญา เป็นคนหลงไปเสีย ฉะนั้น ความเฉลอสติ จึงเป็นความเฉลอปัญญาไปด้วย นี่เป็น

โทษของความมั่งงายที่หน้าจะเห็นได้ง่าย ถ้าทำสติสักเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ความสำคัญตนผิด ความขาดแคลนที่สำคัญมากอย่างหนึ่ง ที่คนไม่ค่อยคิดถึงนัก คือ ความขาดแคลน**ความรู้จักตนเอง** อันทำให้เกิดความสำคัญตนผิด โดยมากมักจะสำคัญตนว่าสมควรยิ่งไปกว่าความจริง แต่ที่สำคัญตนว่าแล้วไปกว่าความจริงก็มี เมื่อเป็นความสำคัญตนที่ไม่ตรงกับความเป็นจริง ก็เรียกว่าเป็นความสำคัญตนผิดไปทั้งนั้น บางคนยังชอบคุยยกตนทับถมผู้อื่นอีกด้วย เช่น ยกตนว่าดีพิเศษอย่างนั้นอย่างนี้ ส่วนคนนั้นเสียหายอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งผู้ฟังบางทีก็รู้ว่าไม่ดีพิเศษไปสักเท่าไร แต่ไม่อยากขัดคอหรือเกรงใจก็ทนฟังได้ แต่บางคนฟังแล้วอาจจะเคลิบเคลิ้มตามไปก็ได้ การยกตนข่มท่านนี้อาจจะเกิดจากความสำคัญของตนผิดหรืออาจจะเกิดจากนิสัยที่ชอบทำดังนี้

อันที่จริง คนเราย่อมมีอัตราแห่งความดีในทางต่าง ๆ อยู่ด้วยกัน เช่น ในทางชาติตระกูล ในทางวิชาความรู้ ในทางความสามารถทำงาน ในทางฐานะต่าง ๆ เป็นต้น ในทางตรงกันข้าม ก็มีอัตราแห่งความบกพร่องที่เรียกว่าไม่ดีในทางต่าง ๆ อยู่ด้วยเหมือนกัน กล่าวเฉพาะในทางกรรม คือการงาน

ที่กระทำ หรือที่เรียกกันง่าย ๆ ว่า การกระทำก็มีทำดีบ้างทำไม่ดีหรือทำชั่วเสียหายบ้าง ในระดับต่าง ๆ

ความรู้จักตนตามเป็นจริงในทางต่าง ๆ ดังกล่าวโดยสรุป คือ รู้จักว่าตนดีหรือไม่ดีอย่างไร เป็นเหตุให้มีความสำคัญตนถูก ส่วนความไม่รู้จักตนตามเป็นจริงดังนั้นเป็นเหตุให้สำคัญตนผิด เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ทำให้มีการแสดงตนออกไปอย่างผิด ๆ หรือไม่แสดงก็สร้างปมขึ้นในใจจะเป็นปมเด่นหรือปมด้อยก็ตาม บางทีชอบแสดงเด่นเพื่อกลบปมด้อยในใจ คือรู้ตัวอยู่ว่าด้อย แต่ต้องการจะกลบเกลื่อนความด้อยจึงแสดงเด่นเหมือนอย่างที่นี่กว่าคนเด่นเขาจะทำได้กันอย่างไร อาการเช่นนี้มักจะมีแก่ผู้ที่เคยต่ำแต่มาได้ฐานะที่สูงภายหลัง จึงทำการชูตนในลักษณะที่เห็นว่าจะสูงสมฐานะ การชูตนดังนี้ไม่เหมือนกับความวางตนสมฐานะ เพราะการวางตนสมฐานะเป็นอาการที่สมควร ส่วนความชูตนเพราะเป็นอาการที่ลำพองหรือผยอง ซึ่งนอกจากจะชูตนเองแล้วยังคิดจะกดผู้อื่นโดยเฉพาะผู้ที่ตนเห็นว่าสูงลงไปเสียอีกด้วย อาการที่เป็นความด้อยหรือเด่นดังนี้ เกิดจากการนำตนเข้าไปเทียบกับผู้อื่นก่อนว่าตนดีกว่าหรือเสมอกันหรือเลวกว่าเขาแล้วเกิดริษยามานะความถือตนทะนงตนเป็นต้น นับว่าเป็นความสำคัญตนผิดเหมือนกัน

ฉะนั้น ความสำคัญตนผิดจึงมีความหมายว่าความเข้าใจตนเองผิดเช่นไม่ดีว่าดี และความนำตนเข้าไปเทียบกับผู้อื่น ซึ่งทำให้เกิดความชู้ตุนเพื่อให้เทียบเทียมเขาได้ หรือไม่เช่นนั้นก็ดึงเขาลงมาเสีย เพราะอะไรจึงเป็นเช่นนั้น การขาดสติที่จะพิจารณาให้รู้จักตนเองว่าเป็นอย่างไร ถ้าใช้สติตรวจตราตนเองอยู่เสมอ จะไม่เกิดความสำคัญตนผิดขึ้น

อีกประการหนึ่ง ใช้สติพิจารณาเสมอว่า การนำตนเองเข้าไปเทียบกับคนนั้นคนนี้แล้วเกิดความชู้ตุนนั้น เป็นการไม่ดีเลย ตนเองไปดีก็ตั้งหน้าทำดีไป อะไรที่ไม่ดีที่เคยทำก็เว้นไม่ทำต่อไป หรือที่ไม่เคยทำก็ไม่ทำเข้า ไม่จำเป็นต้องชู้ตุนเขิตนให้คนทั้งปวงเขาดูอย่างขี้มหยันหรือปลงสังเวช แต่ก็วางตนให้สมฐานะอย่างสุภาพ ไม่เข้าไปยุ่งก้าวก่ายในหน้าที่การงานของผู้อื่น ตั้งใจทำหน้าที่ของตนให้ดี เมื่อผู้บังคับบัญชาพิจารณาความดีความชอบให้เท่าไรหรือไม่ ก็แยกออกไปว่าเป็นหน้าที่ของท่าน ไม่เขิตนเองว่าจะต้องสมควรแก่ความดีความชอบขั้นนั้นขั้นนี้เป็นต้น

การใช้สติดังนี้จะป้องกันไม่ให้เกิดความสำคัญตนผิดหรือจะแก้ความสำคัญตนที่ผิดที่เกิดขึ้นแล้วได้ เมื่อไม่สำคัญ

ตนผิดอย่างหนึ่งแล้ว จะทำอะไรไม่ผิดอีกมากมาย

ความขาดการศึกษา คนเรานั้นอาศัยปัญญาเป็นข้อสำคัญ และทางเกิดปัญญาโดยทั่วไปก็คือการศึกษา ฉะนั้น ทุกคนจึงต้องได้รับการศึกษา มารดาบิดาต่างพยายามให้การศึกษาแก่บุตรธิดา ถือว่าเป็นการให้สมบัติที่ติดตัวแก่บุตรธิดาถึงจะไม่มีทรัพย์สมบัติอื่นจะให้หรือมีให้แต่น้อย ก็ชวนชววยให้การศึกษาให้แหละอย่างสุดกำลัง เพราะต่างเห็นว่าทรัพย์อย่างอื่นเมื่อมีวิชาแล้ว ก็อาจหาเอาได้ แต่การศึกษาในโรงเรียนนั้นทุกคนได้รับไม่เสมอกัน เพราะคนเรามีเหตุอุปถัมภ์ต่าง ๆ ไม่เท่ากัน ผู้ที่มีโอกาสเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยก็ยังมีน้อยและมีโอกาสไปศึกษาในประเทศก็ยิ่งน้อยเข้าอีก ฉะนั้น ถ้าจะวัดกันด้วยการศึกษาในโรงเรียนในมหาวิทยาลัย คนส่วนมากน่าจะได้รับการศึกษาในระดับต่ำ ผู้ที่ได้รับการศึกษาในระดับสูงมีน้อย หมู่ชนที่จะเรียกว่ามีความเจริญนั้น จำต้องมีจำนวนผู้ที่ได้รับการศึกษาในระดับสูง จนถึงมีความรู้ที่จะเลือกสรรถือเอาว่า อะไรควรอะไรไม่ควรสำหรับตนและส่วนรวม และที่จะร่วมกันรักษาและสร้างความเจริญให้ยิ่งขึ้นเป็นต้น

ความล้มเหลวต่าง ๆ ย่อมมีมูลเหตุมาจากความขาดการศึกษาประการหนึ่ง คือความล้มเหลวส่วนบุคคล ก็เพราะบุคคลนั้นขาดการศึกษา จึงขาดความรู้ที่จะทำการนั้นได้ดี ความล้มเหลวของส่วนรวม ก็เพราะขาดคนที่มีการศึกษา ถึงระดับที่ต้องการ หรือมีบุคคลเช่นนี้ ไม่เพียงพอที่จะทำงานของส่วนรวม แม้เช่นนี้ก็อาจจะแสวงหาบุคคลที่มีการศึกษามีความรู้ในระดับที่ต้องการมาใช้ได้ การจัดและการบำรุงการศึกษา จึงเป็นกิจจำเป็นทั้งเฉพาะบุคคลทั้งส่วนรวม ทุก ๆ คนย่อมไม่สามารถรับการศึกษาในโรงเรียน เป็นต้น ให้เสมอกันได้ดังกล่าวแล้ว จึงต้องทำการงานในอาชีพต่าง ๆ กัน ผู้ที่ได้รับการศึกษามาดีก็สามารถทำงานใช้ความรู้ความสามารถทางสมอง ผู้ที่ศึกษามาน้อยก็มักต้องทำงานใช้กำลังกายมาก การงานต่าง ๆ จำต้องมีคนทำให้ครบถ้วนทุก ๆ คนที่ทำงานทางสมองก็ตาม ทางกำลังกายก็ตาม ชื่อว่าทำงานให้เป็นประโยชน์ทั้งนั้น

และยังมีการศึกษาอีกทางหนึ่งที่ไม่ต้องอาศัยโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัย คือ การศึกษาด้วยตนเองในกิจการที่พึงทำทั้งปวง คือใช้ตาใช้หูนี้อ่านฟังสำเนียงกำหนด ใช้ความคิดใคร่ครวญพิจารณาและลงมือทำ แล้วปรับปรุง

แก้ไขให้ดีขึ้นอยู่เรื่อย ๆ จะทำงานกวาดถนน จะทำงานบนโต๊ะ จะทำงานในนา ในสวน รวมความว่าจะทำงานทุกอย่าง เมื่อมีการศึกษาในงานที่ทำด้วยตนเองนี้โดยรอบคอบ ไม่เกียจคร้านแล้ว ทำงานทุกอย่างให้สำเร็จได้ดีเสมอ ถึงจะขาดการศึกษาในโรงเรียนในมหาวิทยาลัย เมื่อมีการศึกษาในการงานของตนดังนี้ ก็จะทำงานเอาตัวรอดได้ดี แม้จะมีการศึกษาตีมาเสียอีก ถ้าขาดการศึกษาในการงานดังกล่าวก็ จะทำงานเอาดีไม่ได้และมีบุคคลเป็นตัวอย่างอยู่ไม่น้อยที่ปรากฏว่าได้รับการศึกษาในโรงเรียนมาต่ำ แต่ได้ทำการศึกษาดูด้วยตนเองในการงานของตนสามารถทำงานให้สำเร็จตั้งแต่ส่วนน้อยจนถึงส่วนใหญ่ตั้งตนได้เป็นหลักฐานมั่นคง แม้จะขาดความรู้จากการศึกษาในโรงเรียน ก็เรียกว่าเป็นคนฉลาด และสามารถหาคนที่มีความรู้ดังกล่าวมาทำงานให้ได้

ความฉลาดที่สร้างขึ้นด้วยการศึกษาดูด้วยตนเองในการงาน จึงสูงขึ้นไปกว่าความรู้จากการศึกษาในโรงเรียน แม้ผู้ที่ศึกษามีความรู้จบจากโรงเรียนมาแล้ว เมื่อมาศึกษาหาความฉลาดด้วยตนเองในการงานอีกชั้นหนึ่ง จึงจะเป็นผู้สามารถทำงานได้ดี ทั้งนี้ต้องอาศัยมีสติที่ชวนชวยทำการศึกษาดูด้วยตนเองอยู่

เสมอในการทำงานที่พึงทำทั้งปวง ซึ่ง
ทุก ๆ คนสามารถจะทำได้ เพราะต่าง
ก็มีอุปกรณ์แห่งการศึกษานี้อยู่ด้วยกัน
แล้ว คือ ตา หู ความคิด และมีมือที่จะ
ทำ ถ้าใครขาดการศึกษานี้ก็โทษคนอื่น
ไม่ได้ ต้องโทษตนเองว่าเกียจคร้าน
เท่านั้น

ความเมากาย เวลาไหนที่พูดกันไม่รู้
เรื่อง ถ้ามีปัญหาขึ้นดังนี้ ก็ตอบได้ว่า
เวลาเมา จึงได้มีค่ากว่า อย่าไปว่า
คนเมา หมายความว่าอย่าเพิ่งไปพูด
ชี้แจงเหตุผลแก่คนที่กำลังเมาต้องรอ
ให้สว่างหายเมาก่อน จึงค่อยพูดจากัน
แต่ความเมานี้มี ๒ อย่าง คือ เมากาย
และเมาใจ

เมากายนั้นหมายถึงเมาด้วยดื่ม
เมาคือสุราเมรัยอันเป็นฐานแห่งความ
ประมาท ดังที่แสดงไว้ให้ไว้ในศีลข้อ
๕ อันที่จริง น้ำเมานี้มนุษย์รู้จักทำดื่ม
กันมานานักหนาแล้ว เป็นน้ำดื่มอย่าง
หนึ่งที่คนไม่น้อยชอบกัน ยากที่จะเลิก
ล้มโรงต้มกลั่นทั้งปวงในโลกเสียได้
คนที่เมาแล้วต้องแสดงอาการวิปริต
ประสพความเสียหาย ไม่มีสติที่จะครอง
ตนอย่างไร ทุกคนก็ได้เห็นได้ทราบ
กันอยู่ จึงไม่จำเป็นต้องอธิบายโทษของ
สุรา และคนที่เห็นโทษประสงค์จะ
งดเว้นก็มีอยู่ บุคคลจำพวกนี้ก็ยอม
สามารถรักษาศีลข้อ ๕ ได้

อันที่จริงศีลก็สำหรับคนที่เห็นประ-
โยชน์และต้องการรักษา ถ้าไม่มีศีลไว้
ก็จะไม่มีหลักสมათานประพฤติสำหรับ
คนที่ต้องการ ทางพระพุทธศาสนา
พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลก็สำหรับ
ผู้ที่ต้องการสมათานประพฤติ ฉะนั้น
ในคำสมათานศีล จึงต้องสมათานด้วย
ตนเองว่า ข้าพเจ้าขอสมათานข้อนี้ ๆ
คนอื่นจะมาสั่งบังคับหรือสมათานแทน
ให้หาได้ไม่ ผู้ที่ไม่ต้องการไม่สมათาน
จะดื่มไปสักเท่าไรก็เป็นสิทธิของตน
แต่ถ้าดื่มเป็นครั้งคราวเกินประมาท
ครองสติไม่อยู่ หรือดื่มจนติด ต้อง
ดื่มเป็นประจำเหมือนอย่างดื่มน้ำ ก็
จะเกิดโทษต่าง ๆ เกิดโรค ทอนปัญญา
ทอนอายุ ถ้ารักชีวิตก็ต้องพอนดื่มให้
น้อยจนถึงงดเว้น ถ้ารักดื่มจนถึงกับ
ยอมสละชีพเพื่อสุราก็เป็นสิทธิของตน
อีกเหมือนกัน

แต่คนที่มีสติย่อมจะระลึกได้ว่าการ
ดื่มสุราเมรัยควรไม่ควรอย่างไร และ
สตินี้เองจะเตือนให้ยับยั้งงดเว้น ถ้ายัง
จะดื่มอยู่ ก็ยับยั้งไม่ดื่มจนหมดสติครอง
ตน ถ้าดื่มแล้วรู้สึกว่าจะทนไม่ไหวก็
กลับไปบ้านนอนเสีย และยับยั้งไม่ให้
พริ้วเพ้อจนเป็นคนติดสุรา ถึงคนที่ติด
สุราแล้ว ถ้ามีสติเตือนใจให้ระลึกได้
อย่างมั่นคง ก็จะอดสุราได้

ข้อสำคัญจึงขึ้นอยู่กับจิตใจนี้เอง และ
จิตใจก็ขึ้นอยู่กับสติที่จะมีกำลังรักษาใจ

ได้เพียงไร การยับยั้งดเว้นยาเสพติดให้โทษอื่น ๆ ก็ขึ้นอยู่กับกำลังใจดังกล่าว การพักรักษาอยู่ในที่กักขัง ทำให้งดเว้นได้เพราะถูกบังคับ เมื่อออกจากที่กักขังแล้วบังคับตัวเองไม่ได้ ก็เสพยาเสพติดนั้นต่อไป ทั้งนี้เพราะขาดกำลังใจที่จะยับยั้งดเว้น คือขาดสติที่จะระลึกให้ได้ว่ามีโทษต้องยับยั้งดเว้น สติที่เตือนใจแน่วแน่มั่นคงจริงจะทำให้ทำได้ แต่ก็ต้องหัดบริหารจิตใจให้มีสติอยู่บ่อย ๆ จนมีกำลังพอที่จะต้านทานความดิ้นรนจะเสพยาอีก ทั้งต้องเยียวยาทางร่างกายด้วยใช้ยาแก้ตามที่แพทย์สั่ง ดั่งนี้จะงดเว้นได้แน่นอน น้ำตองของเมาและยาเสพติดให้โทษทุกอย่าง ไม่มีใครที่มั่วติดแล้วจะงดเว้นไม่ได้ เมื่อมีความตั้งใจจริง มีสติรักษาใจอยู่เพียงพอ

ความเมาใจ คำกลอนที่คนโดยมากจำกันได้มีว่า *อันเมาเหล้าเข้าสายก็หายไป แต่เมาใจนี้ประจำทุกคำคืน* ก็น่าจะพิจารณาว่าเมาใจดังกล่าวนี้เป็นอย่างไร จึงประจำอยู่ทั้งกลางวันกลางคืน อะไรมาทำให้ใจเมา จะเป็นน้ำเหมือนน้ำเมาหรือเป็นอะไร และจะต้องดื่มเข้าไปก่อนเหมือนอย่างน้ำเมาหรือไม่

อันของเมาสำหรับใจนั้นได้แก่ ลากยศ สรรเสริญ สุขต่าง ๆ ที่คนส่วนมากปรารถนาต้องการ ลากคือทรัพย์

สิ่งของที่ได้ หรือที่อยากได้ เช่น เงินทอง แก้วแหวน และทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ยศคือความเป็นใหญ่ต่าง ๆ เกี่ยวแก่ตำแหน่งหน้าที่หรือความมีบริวารพวกพ้องหรือเกี่ยวแก่สิ่งที่เรียกว่าเกียรติ สรรเสริญ คือความยกย่องชมเชย สุขคือความผาสุกสนุกสบาย พร้อมทั้งสิ่งที่บำรุงความสุขต่าง ๆ อันที่จริงสิ่งทั้งปวงเหล่านี้มีอุปการะแห่งชีวิต ซึ่งชีวิตจำต้องการและคนทั้งปวงก็ต้องแสวงหาต้องมี

แต่คนที่มีสติรู้จักประโยชน์รู้จักประมาณในการแสวงหาในการใช้เป็นต้น ย่อมจะได้รับประโยชน์เต็มที่สามารถใช้สิ่งเหล่านี้ทำประโยชน์ต่าง ๆ ทั้งแก่ตนและผู้อื่นได้มาก คนที่มีลาภมากคือมีทรัพย์สินเงินทองมาก เป็นผู้มั่งคั่งที่เรียกว่าเศรษฐี เมื่อมีสติดังกล่าวก็จะถือเป็นประโยชน์แห่งทรัพย์ของตนได้ คือใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ต่าง ๆ แก่คนทั้งปวง คนมีทรัพย์มากย่อมสามารถทำประโยชน์ได้มากกว่าคนที่ด้อยทรัพย์ คนที่มียศสูงใหญ่ มีกำลังอำนาจ มีกำลังคนที่จะใช้ มีเกียรติคือคนนิยมนับถือมาก และมีสติย่อมสามารถบำเพ็ญประโยชน์ได้มากเช่นเดียวกัน คนที่ได้รับสรรเสริญหากมีสติพิจารณาถึงเหตุ ไม่หลงในลูกยกยอ ก็จะทำให้ระมัดระวังกรรมที่ทำของตน ไม่ให้

ทำผิด และใช้เป็นเพียงยาหอมสำหรับ บำรุงใจให้เข้มแข็งในการทำดียิ่งขึ้น คนที่มีสุขเพราะมีเครื่องบำรุงความสุขมาก หากมีสติไม่ติดอยู่ในความสุข คิดถึงคนอื่นที่มีทุกข์และเผื่อแผ่ความสุขของตนแก่คนอื่น ก็เป็นประโยชน์เช่นเดียวกัน เพราะทุก ๆ คนย่อมต้องการความสุข ตนจะต้องมีความสุขของตนก่อนแล้ว จึงจะมีความสุขแบ่งให้แก่คนอื่น เหมือนอย่างคนที่ จะทำการบริจาค ก็ต้องมีทรัพย์ของตนขึ้นก่อนแล้วจึงจะทำการบริจาคได้ สิ่งเหล่านี้จึงไม่ใช่ของเมาสำหรับคนที่มีสติ และคนที่มีสติเมื่อมีสิ่งเหล่านี้มากเท่าใด ย่อมทำประโยชน์ให้แก่คนทั้งปวงได้มากเท่านั้น ทั้งสามารถเพิ่มพูนไม่ให้หมดสิ้นไปด้วย

ส่วนคนที่ขาดสติที่จะระลึกให้ได้ถึงคุณโทษย่อมเกิดความเมาได้ง่าย คือหลงละเลิงไปในทรัพย์ในยศเหล่านั้นเป็นต้น ยิ่งได้ก็ยิ่งอยาก จนไม่คำนึงถึงทางผิดทางถูก และเมื่อได้มาแล้วก็ไม่ใส่ใจให้เกิดประโยชน์หรือใช้ในทางที่ผิด สิ่งเหล่านั้นก็เลยกลายเป็นของเมา เป็นเครื่องทำลายตนและทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน อันที่จริงคนส่วนมากน่าจะไม่มีจะเมา ถ้าผู้มีจะเมาแต่ไม่เมาแล้ว จะใช้สิ่งที่มีทำประโยชน์ได้มากนัก และสิ่งเหล่านี้ควรเป็นสิ่งที่ให้เกิดประโยชน์ดังกล่าวมาข้างต้น ถ้าได้พยายามบริหาร

จิตให้มีสติ คือหมั่นระลึกเตือนใจตนเอง อยู่เสมอว่า ทำไม เพื่ออะไรเป็นต้น เช่น เงินทองเป็นต้นมีไว้ทำไม เพื่ออะไร พอหรือยัง บริโภคไปได้เพื่อตวันหนึ่งเท่าไร จะอยู่ไปนานสักเท่าไร แต่จะต้องทำสติเตือนตนไว้ก่อนที่จะเมา เวลาเมาแล้วเตือนยาก ก็เหมือนอย่างเมาเหล้า เมาแล้วพูดกันไม่รู้เรื่อง ต้องสร้างเมาเสียก่อนจึงจะพูดกันได้

ฉะนั้น สติจึงจำต้องการให้มีอยู่ประจำจิตใจเสมอ เพราะสิ่งเหล่านี้ยั่วใจให้เมาได้ง่าย สำหรับผู้ที่มีสติแล้ว ก็ยากที่จะยั่วใจให้เมาได้ ถึงจะมีทรัพย์มากมียศสูงเท่าไรก็ไม่เมา และบุคคลประเภทนี้แลที่จะทำประโยชน์ให้แก่คนทั้งปวงได้โดยแท้จริง

ความลืมหืม อันความลืมหืมที่สำคัญมาก คือความลืมหืม เพราะเมื่อลืมหืมไปเสียอย่างเดียว ก็ชื่อว่าลืมหืมอื่น ๆ ไปด้วยอีกมากมาย เพราะลืมหืม จึงทำให้สำคัญตนผิดเป็นต้นดังได้กล่าวมาแล้ว ความลืมหืมเป็นความขาดสติที่ระลึกได้ว่าตนเป็นอะไรอย่างไรตามที่เป็นอยู่ ทุก ๆ คนย่อมดำรงฐานะอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ด้วยกันทั้งนั้น เช่น ฐานะแห่งความรู้ ฐานะแห่งการงาน ตำแหน่งหน้าที่ ฐานะแห่งการเงินหรือทรัพย์และฐานะประการอื่น ๆ ทุก ๆ คนก็ควรจะรู้ฐานะของตนได้ดี บางที

อาจปิดคนอื่นหรือแม้ลวงคนอื่นได้ แต่ก็ปิดตนเองไม่ได้ เช่น บางคนมีความรู้ต่ำ แต่แสดงตนลวงคนอื่นให้เข้าใจว่ามีความรู้สูงจนถึงเป็นนักเรียนสำเร็จมาจากเมืองนอก บางคนจนแต่แสดงให้คนอื่นเข้าใจว่าร่ำรวย แต่บางคนก็ตรงกันข้าม มีความรู้สูงแต่แสดงตนเหมือนมีความรู้ต่ำไม่อวดตัว บางคนมั่งมีแสดงตนเหมือนเป็นคนจน อาจเพราะไม่อยากให้ใครรู้ว่ามั่งมีหรือเพราะตระหนี่ถี่เหนียวก็ได้ การแสดงตนให้คนอื่นเข้าใจผิดไปจากความจริงดังนี้ ไม่ใช่เรียกว่าลืมหิว เพราะตนเองก็รู้จักตนเองอยู่ว่าเป็นอย่างไร ที่เรียกว่าลืมหิวนั้นตนเองลืมหิวหรือฐานะที่เป็นจริงของตนไปโดยไปเข้าใจตนเองว่าเป็นอีกอย่างหนึ่ง เพราะขาดสติดังกล่าว

อะไรเป็นเครื่องทำให้ขาดสติ หากจะตั้งปัญหาขึ้นดังนั้นก็น่าจะได้อาสาตอบว่ามีเหตุหลายอย่าง เช่น ความมีทรัพย์ อำนาจวาสนา ความคะนองลำพองใจ ความยกย่อง สิ่งเหล่านี้เป็นเหมือนยาพิษสำหรับผู้ที่ขาดสติ ดังเช่นเมื่อมีทรัพย์ขึ้นก็ลืมหิวฐานะเดิมของตน ลืมญาติมิตรสหายเก่า ที่เรียกว่ากระด้างขึ้นเพราะทรัพย์ มีอำนาจวาสนาขึ้นก็เช่นเดียวกันลืมหิวฐานะเดิมตลอดถึงฐานะปัจจุบันอันเป็นที่ตั้งแห่งอำนาจวาสนานั้น เข้าใจตนเองว่าวิเศษยิ่งกว่า

ที่เป็นอยู่ บางทีมีความคะนองลำพองใจว่าจะต้องเป็นผู้ชนะ หรือจะต้องจัดการกับผู้ที่มาลบล้างล้ากลายเป็นจะต้องแสดงความเด่นความใหญ่โตความสำคัญ ลืมไปว่าที่เรียกว่าเป็นผู้ชนะนั้นพึงทำอย่างไรเมื่อใครมาลบล้างจะทำอย่างไรจึงจะชอบ และความเด่นเป็นต้นเป็นอย่างไรเกิดจากอะไร บางทีได้รับความยกย่องมากเข้าก็เผลอไปว่าเป็นผู้วิเศษเพราะคำที่ยกย่อง ลืมไปว่าความดีเกิดจากกรรมที่ดี จึงไม่สนใจที่จะทำความดีให้ยิ่งขึ้น เพราะว่าได้เสียแล้ว บรรดาเหตุเหล่านี้ความคะนองลำพองใจมักเกิดแก่คนวัยรุ่นได้มาก เพราะอยู่ในวัยคะนองด้วย ฉะนั้น จึงต้องพยายามให้คำแนะนำให้เกิดสติให้มากคือให้ระลึกให้ได้ว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ จะเอาดีเอาเด่นแบบพาลชนคนป่า หรือจะเอาดีเอาเด่นแบบสุภาพชนคนเจริญคนเมือง สตินี้เองเป็นเครื่องยับยั้งความคะนองลำพองใจเสียได้ จะเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งให้เข้าสู่ทางที่ถูก ทำให้ไม่ลืมหิว ความลืมหิวนี้บางทีมีขึ้นชั่วครู่ชั่วขณะ เมื่อต้องกระทบอารมณ์ที่รุนแรง และเกิดความต้องการหรือความโกรธเป็นต้นขึ้นอย่างแรง เป็นเหตุให้ประกอบกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นอย่างลืมหิว ครั้นอารมณ์และกิเลสนั้นสงบลงแล้ว ก็ระลึกรู้สึกตัวขึ้นเกิดเสียใจ แต่ก็แก้ไม่ได้เพราะได้ทำไปแล้ว

อีกอย่างหนึ่ง ลืมตัวอยู่นาน ๆ เหตุ
ที่กล่าวมาข้างต้นหลายข้อที่ทำให้ลืมตัว
อยู่นาน ๆ ได้ สติอย่างเดียวที่จะช่วยได้
จงหมั่นบริหารจัดการจิตใจให้มีสติความระลึก
ได้ คอยเตือนตนเตือนใจด้วยสติอยู่
เนื่อง ๆ ก็จะมีสติเป็นเครื่องรักษาตน
ทำให้คนไม่ลืมตัวแม้ในเรื่องทั้งปวง
(ค.ป ๔๕-๑๑๐) **ดู การทำสมาธิ, คัมภีร์
อภิธรรมัตถสังคหะ, โปธิปักขิยธรรม,
อินทรีย์ ๕ ด้วย**

สติปัฏฐาน *ดู จิตตภาวนา, สติปัฏฐาน ๔*
สติปัฏฐาน ๔ การปฏิบัติกรรมฐาน ผู้ปฏิบัติ
ใช้หลักปฏิบัติใน**สติปัฏฐาน** เป็นส่วน
ใหญ่ และพระสูตรที่แสดงสติปัฏฐาน
ซึ่งเป็นพระสูตรใหญ่ที่เรียกว่า **มหาสติ-
ปัฏฐานสูตร** ก็ได้ประมวลข้อกรรมฐาน
ไว้เป็นอันมาก ซึ่งได้ถือเป็นหลักในการ
อบรมกรรมฐานในสำนักนี้ และสำหรับ
ในพรพรัชกาลที่ล่วงมาจนถึงบัดนี้ก็ได้อ
ถือหลักสติปัฏฐานดังกล่าว แต่ว่าได้
แสดงแทรกกรรมจากพระสูตรต่าง ๆ
ได้อธิบายธรรมจากพระสูตรต่าง ๆ นั้น
มิได้แสดงอธิบายสติปัฏฐาน ๔ โดยตรง
โดยพิสดาร เพราะว่าได้เคยอธิบายไว้
โดยพิสดารและได้พิมพ์เป็นเล่มไว้ ผู้
ต้องการทราบอธิบายในสติปัฏฐานโดย
ตรงก็อาจที่จะหาอ่านได้ และแม้ว่าธรรม
ที่แสดงอธิบายแทรกเข้ามานั้นจะเป็น
ธรรมจากพระสูตรอื่น แต่ก็รวมเข้าได้

ในมหาสติปัฏฐานสูตรทั้งสิ้น ดังเช่นที่
ได้ยกเอาข้อสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบ
จากสัมมาทิฏฐิสูตรที่ท่านพระสารีบุตร
ได้แสดง มาอธิบายติดต่อกันมาครั้ง
จนจบกระแสความในสัมมาทิฏฐิสูตร
นั้น ก็รวมเข้าได้ในมหาสติปัฏฐานสูตร
เช่นเดียวกัน เพราะในมหาสติปัฏฐาน-
สูตรนั้นก็ได้แสดงมรรคมืองค์ ๘ ใน
หมวดอริยสัจจ์ ๔ มรรคมืองค์ ๘ นั้น
ก็มีสัมมาทิฏฐิเป็นข้อแรก เพราะฉะนั้น
เมื่อจับแสดงสัมมาทิฏฐิก็เป็นอันว่าได้
แสดงข้อธรรมานุสสนาสติปัฏฐาน

สติปัฏฐาน ๔ ก็คือ ตั้งสติคือความ
ระลึกได้หรือความระลึกรู้ไว้ *ในกาย ใน
เวทนา ในจิต และ ในธรรม*

ในมหาสติปัฏฐานสูตรได้รวบรวม
ข้อที่พึงพิจารณาในกายไว้ ก็คือ ข้อ
ว่าด้วยลมหายใจเข้าออก ข้อว่าด้วย
อิริยาบถทั้ง ๔ ยืน เดิน นั่ง นอน
ข้อว่าด้วยสัมปชัญญะ ความรู้ตัวใน
ความเอียงกรายอิริยาบถทั้ง ๔ นี้และ
อิริยาบถประกอบทั้งหลาย ข้อว่าด้วย
กายนี้จำแนกออกเป็นอาการทั้งหลาย
มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น
ข้อว่าด้วยธาตุ ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม ข้อ
ว่าด้วยปาชา ๙ คือพิจารณาศพที่เขา
ทิ้งไว้ในป่าช้า แยกออกเป็น ๙ ข้อ
ตั้งต้นแต่ศพที่ตายแล้ววันหนึ่ง ๒ วัน
๓ วัน เป็นต้นไปจนถึงเป็นกระดูกยุบ่น

ตั้งสติพิจารณาเวทนา ก็คือตั้งสติกำหนดเวทนา ความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ทั้งที่เป็นสามีสคือมีกิเลสเป็นเครื่องล่อให้เกิดขึ้น ทั้งที่เป็นนิรามิสคือไม่มีกิเลสเป็นเครื่องล่อหรือเป็นเครื่องนำให้เกิดขึ้น

ตั้งสติพิจารณาจิต ก็คือตั้งสติกำหนดจิตเจตน์ ที่มีระคะความติดใจยินดี หรือปราศจากรคะความติดใจยินดี ที่มีโทสะหรือปราศจากโทสะ ที่มีโมหะความหลงหรือปราศจากโมหะความหลง เป็นต้น

ตั้งสติพิจารณาธรรม ก็คือตั้งจิตกำหนดดูธรรมทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นในจิต ตั้งต้นแต่กำหนดดูนิเวรณทั้ง ๕ คือ กิเลสที่เป็นเครื่องกั้นจิต บังเกิดขึ้นกลุ่มมรุมจิต มีกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่อยู่ในกาม พยาบาท ความมุ่งร้ายปองร้าย เป็นต้น

กำหนดดูขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

กำหนดดูความเกิดของขันธ์ ๕ ความดับของขันธ์ ๕

ตั้งสติกำหนดดูอายตนะภายในทั้ง ๖ ที่รับอายตนะภายนอกทั้ง ๖ อายตนะภายในภายนอกที่รับกันก็คือ ตากับรูป ที่ประจวบกัน หูกับเสียงที่ประจวบกัน จมูกกับกลิ่นที่ประจวบกัน ลิ้นกับรสที่ประจวบกัน กายและสิ่งถูกต้องทางกายที่ประจวบกัน มโนคือใจกับธรรมคือ

เรื่องราวที่ประจวบกัน เกิดสังโยชน์คือความผูกใจ และก็ให้รู้จักความเกิดของสังโยชน์ ความดับของสังโยชน์ และสังโยชน์ที่ดับแล้วจะไม่เกิดขึ้น

ตั้งสติกำหนดดูโพชฌงค์ทั้ง ๗ มีสติโพชฌงค์ องค์แห่งความรู้คือสติธรรมวิจยโพชฌงค์ องค์แห่งความรู้คือธรรมวิจย ความเลือกเฟ้นธรรม เป็นต้น

ตั้งสติกำหนดดูอริยสัจจ์ทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ก็รวมเป็นตั้งสติในกาย ในเวทนา ในจิต ในธรรม ที่ตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร

และได้ตรัสสรุปไว้ในพระสูตรอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งได้ตรัสอธิบายวิธีปฏิบัติตั้งสติในกาย ในเวทนา ในจิต ในธรรม รวมความเข้ามาว่าให้ปฏิบัติ ตั้งสติคือ ความระลึกได้ความกำหนดได้ในกาย ก็คือใน ปจวีกาย กายที่เป็นส่วนดิน อาโปกาย กายที่เป็นส่วนน้ำ เตโชกาย กายที่เป็นส่วนไฟ วาโยกาย กายที่เป็นส่วนลม เกสากาย กายที่เป็นส่วนผม โลมากาย กายที่เป็นส่วนขน ฉวีกาย กายที่เป็นส่วนผิว จมูกกาย กายที่เป็นส่วนหนัง มงฺสกาย กายที่เป็นส่วนเนื้อ นหารุกาย กายที่เป็นส่วนเส้นเอ็น อฏฺฐิกาย กายที่เป็นส่วนกระดูก อภูจิมิณฺฑกกาย กายที่เป็นส่วนเยื่อในกระดูก

ตั้งสติกำหนดเวทนา ก็คือในสุข เวทนา เวทนาความรู้ที่เป็นสุข ทุกขเวทนา ความรู้ที่เป็นทุกข์ อทุกขมสุขเวทนา เวทนาที่มีใช่สุขมิใช่ทุกข์ ตั้งสติกำหนด เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางจมูก เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางลิ้น เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางมโนคือใจ

ตั้งสติกำหนดจิตใจ ก็คือกำหนดดู จิตที่มีราคะคือความติดใจยินดีหรือที่ปราศจากราคะ จิตที่มีโทสะหรือจิตที่ปราศจากโทสะ จิตที่มีโมหะหรือจิตที่ปราศจากโมหะ จิตที่ฟุ้งซ่านหรือจิตที่หุดหู่ จิตที่ถึงความใหญ่ด้วยเมตตา ภาวนา สมาธิ เป็นต้น หรือจิตที่ไม่ถึงความใหญ่ จิตที่ยิ่งคือยิ่งด้วยสมาธิ ปัญญาวิมุตติหลุดพ้น หรือจิตที่ไม่ยิ่ง จิตที่มีสมาธิหรือจิตที่ไม่มีสมาธิ จิตที่หลุดพ้นหรือจิตที่ไม่หลุดพ้น

ตั้งสติกำหนดดูธรรม คือ ธรรมะที่เป็นกุศล หรือเป็นอกุศล หรือที่เป็นกลาง ๆ ต่าง ๆ อันนอกไปจากข้อที่กล่าวแล้วในกาย ในเวทนา และในจิต ทั้ง ๓ ข้างต้น

และได้ตรัสทางปฏิบัติ เพื่ออะไร หรือโดยวิธีอย่างไรว่า ในการปฏิบัติตั้ง สติดังกล่าวนี้ ก็ให้ปฏิบัติพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรมทั้งหมด

โดยเป็นอนิจจะ คือ ไม่เที่ยง เป็น สิ่งที่เกิดดับ มิใช่โดยนิจจะคือเป็นของ เที่ยง

โดยเป็นทุกข คือ เป็นสิ่งที่ต้อง แปรปรวนเปลี่ยนแปลง ไม่ตั้งอยู่คงที่ มิใช่โดยเป็นสุข

โดยเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน มิใช่เป็น เรามิใช่เป็นของเรา มิใช่โดยอัตตาคือ โดยเป็นตัวตนเป็นตัวเราเป็นของเรา

มีความหน่าย มิใช่มีความเพลิดเพลิน มีความคลายความติดใจ มิใช่ติดใจ มีความดับ คือดับต้นเหตุความดิ้นรน ทะยานอยากของใจ มิใช่ก่อต้นเหตุ

มีความสละวาง มิใช่มีความยึดถือ การปฏิบัติตั้งสติก็โดยวิธีดังที่กล่าว มานี้เพื่อให้เห็นว่าไม่เที่ยง ต้องเกิด ดับ เป็นทุกข์ ต้องมีความแปรปรวน เปลี่ยนแปลง เป็นอนัตตา มิใช่ตัวเรา ของเรา และเบื่อหน่ายไม่เพลิดเพลิน เพื่อคลายความติดใจ มิใช่ติดใจ เพื่อ ดับต้นเหตุดับทุกข์ มิใช่ก่อให้เกิดต้นเหตุ ก่อทุกข์ เพื่อปล่อยวาง มิใช่เพื่อยึดถือ

และได้ตรัสสอนถึงวิธีปฏิบัติ ว่าการ ปฏิบัตินั้นเรียกว่า ภาวนา ที่แปลว่า ทำให้เกิดขึ้น ทำให้มีขึ้น และภาวนา นั้นจะทำอย่างไร ก็ได้ตรัสสอนเอาไว้ อีกว่า ภาวนา อันหมายถึงปฏิบัตินั้น ก็คือ ปฏิบัติทำสติความระลึกได้ หรือ ความกำหนดทำญาณความหยั่งรู้ที่เป็น

ตัวปัญญาให้บังเกิดขึ้นให้มีขั้นทันในธรรมที่เกิดขึ้นในเวลานั้น โดยไม่ให้เกิดผลไม่ให้ล่วงเลยผลเธอในธรรมที่บังเกิดขึ้นในเวลานั้น ยกตัวอย่างเช่นว่าเมื่อตั้งใจกำหนดดูกาย เช่น ลมหายใจเข้าลมหายใจออก ก็หมายถึงว่ากำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออกที่บังเกิดขึ้นอยู่ในปัจจุบัน ดังเช่นกำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออกที่บังเกิดอยู่ในบัดนี้ หายใจเข้าในบัดนี้ก็มีสติมีญาณกำหนดรู้ หายใจออกในบัดนี้ก็มีสติมีญาณกำหนดรู้ มิใช่ว่าผลอ หายใจเข้า หายใจออกอยู่ในบัดนี้ แต่ว่าจิตมิได้กำหนดหรือกำหนดไม่ทัน จึงไม่มีสติไม่มีญาณอยู่ในลมหายใจเข้าลมหายใจออกนั้น เพราะว่าผลอสติหรือว่าจิตไม่ตั้งกำหนดไม่ตั้งเพื่อที่จะรู้

ฉะนั้น **หน้าที่ของภาวนา** คือการปฏิบัติ ประการแรกก็คือ

กำหนดให้มีสติ ให้มีปัญญาหรือญาณ กำหนดทันต่อธรรมที่เกิดขึ้นในเวลานั้น นี่เป็นหน้าที่ของภาวนา **ประการที่ ๑**

และให้รวมอินทรีย์ทั้งหลายมาปฏิบัติ ก็คือหน้าที่พร้อมกัน ได้แก่รวมตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนคือใจ ให้มาปฏิบัติหน้าที่กำหนดอยู่ในธรรมที่เกิดขึ้นในเวลานั้น สุดแต่ว่าจะยกเอาข้อไหน กายข้อไหน เวทนาข้อไหน จิต

ข้อไหน ธรรมข้อไหนขึ้นมา ก็ให้ทั้งตา ทั้งหู ทั้งจมูก ทั้งลิ้น ทั้งกาย ทั้งมโน คือใจมาปฏิบัติหน้าที่กำหนดรู้พร้อมกัน ไม่ใช่ว่าทั้ง ๖ นี้จะแยกย้ายกันไปทำงาน ทำหน้าที่ต่าง ๆ กัน ตาไปดูเสียทางหนึ่ง หูไปฟังเสียทางหนึ่ง จมูกลิ้นกายมโนคือใจไปเสียทางหนึ่ง ๆ ต้องรวมกัน กล่าวย่อก็คือว่าต้องรวมกายใจนี้ทั้งหมดเข้ามาเป็นอันเดียวกัน นี่เป็นหน้าที่ของภาวนา **ประการที่ ๒**

และนำความเพียรพยายามปฏิบัติ โดยเริ่ม ดำเนิน และก้าวหน้าไปจนบรรลุถึงเป้าหมาย บรรลุถึงความสำเร็จ เป็นสติเป็นญาณกำหนดรู้อยู่ในธรรมที่เกิดขึ้นอยู่ในเวลานั้น คือในกาย ในเวทนา ในจิต ในธรรมที่กำหนดนั้น นี่เป็นหน้าที่ของภาวนาเป็น **ประการที่ ๓**

และใช้ความเพียรปฏิบัติช่องเสพออยู่ในข้อที่ปฏิบัตินี้เนื่อง ๆ เสมอ ๆ ให้สม่ำเสมอไม่ทอดทิ้ง และความช่องเสพนี้อีกหมายความว่า ให้รับเอาข้อที่ปฏิบัตินี้เข้าไปให้ถึงใจ ให้ตั้งอยู่ในใจ เหมือนอย่างบริโภคอาหาร ช่องเสพออาหารบริโภคอาหารก็ให้น้ำเข้าปากเคี้ยวกลืนเข้าไปให้เข้าถึงท้องเพื่อย่อยไปเลี้ยงร่างกาย ในการปฏิบัติก็เช่นเดียวกัน ต้องรับเอาข้อที่ปฏิบัติกรรมฐานที่ปฏิบัติให้เข้าไปถึงใจ ให้ตั้งอยู่ในใจ ให้แผ่ซ่านไป

ในใจ ดังเช่นที่ให้อาหารเป็นปีติเป็นสุข
ขึ้นในใจ เหมือนอย่างบริโภคาหารเข้า
ไปย่อยเลี้ยงร่างกายให้ร่างกายอิมเอิบ
ก็ช่องเสพเอาข้อที่ปฏิบัติเข้าไปให้ถึงใจ
ให้อิมเอิบเป็นปีติเป็นสุขขึ้นเป็นผลที่
ได้รับ ดังนี้เป็นหน้าที่ของภาวนาเป็น
ประการที่ ๔ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรง
สั่งสอนเอาไว้

ก็เป็นอันว่าจบสรุปในสติปัฏฐาน (ส.ท.
๓๑๘-๓๒๓) *ดู โพรธิปักขิยธรรม ด้วย*
สติอาธิกา *ดู โพรธิปักขิยธรรม, สติปัฏฐาน*
สถานะ ๕ *ดู ดุสิต*
สติติ *ดู อนมตคคะ*
สบบง *ดู นิสสัย*
สปีณทะ *ดู ทักขินานุพทาน*
สภาพ *ดู จิตศึกษา*
สภาวะ *ดู จิตศึกษา*
สภาวะธรรม *ดู วิสุทฺธิ ๗*
สภาวะรูป *ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ*
สมจิริยา *ดู กรรม*
สมจารี *ดู กรรม*
สมโจระ *ดู เบญจศีล*
สมชีวิตา *ดู ประโยชน์ปัจจุบัน*
สมณะ *ดู โอวาทปาติโมกข์*
สมณะ ๔ *ดู โอวาทปาติโมกข์*
สมณสุข *ดู โพรธิสัตว์*
สมณะ *ดู วิสุทฺธิ ๗*
สมถกรรมฐาน *ดู จิตตภาวนา, วิสุทฺธิ ๗,*
สิกขา ๓

สมถะเจือวิปัสสนา *ดู ธาตุกรรมฐาน*
สมถสมาธิ *ดู สมาธิ ๒**
สมบัติ ๔ *ดู กรรมสมทาน*
สมบัติของท่าน ๓ *ดู ทานบารมี*
สมบัติผู้ดี *ดู วินัย, มัชฌมศึกษา*
สมภาพ *ดู กรรม*
สมภาร ทางฝ่ายพระสงฆ์ได้มีถ้อยคำเรียก
องค์พระมหากษัตริย์ว่า *สมเดจบรม-*
บพิตร พระราชสมภารเจ้า บรมบพิตร
นั้นก็เป็นคำใช้ทั่วไป แม้ในพระราช-
สมัญญา พระปรมาภิไธยก็มีคำบรม-
บพิตร หมายความว่าถึงความที่ทรงเป็น
เจ้า เป็นพระมหากษัตริย์ เป็นพระราช
มหากษัตริย์ ส่วนคำว่า *พระราชสม-*
ภารเจ้า คือมีคำว่า *สมภาร* รวมอยู่ด้วย
คำว่า *สมภาร* นี้ปกติใช้เป็นนาม
ของ เจ้าอาวาส ว่าเป็นสมภารวัดนั้น
ว่าเป็นสมภารวัดนี้ พระเถระซึ่งเป็น
เจ้าอาวาส ซึ่งเป็นผู้ปกครองวัดบริหาร
วัดก็เรียกว่าสมภารเจ้าวัด และก็ได้
นำเอาคำนี้มาถวายพระมหากษัตริย์
ด้วยว่าพระราชสมภารเจ้า พุดง่าย ๆ
ก็คือว่าเป็นสมภารของประเทศชาติ
ทั้งหมด เป็นผู้ปกครอง เป็นผู้บริหาร
ประเทศชาติทั้งหมด เหมือนอย่าง
สมภารวัดเป็นผู้บริหาร เป็นผู้ปกครอง
วัด และคำว่า *สมภาร* นี้ก็มักจะ
แปลกันว่า มีภาระมาก มีภาระพร้อม
ยกตัวอย่าง สมภารวัดก็มีภาระมาก

มีภาระพร้อม จะต้องดูแลทั้งในด้าน ปกครอง ทั้งในด้านอบรมสั่งสอน ทั้งในด้านเผยแผ่ ทั้งในด้านสร้าง บุญปฏิสังขรณ์เสนาสนะ ถาวรวัตถุ ต่าง ๆ ในวัดเป็นต้นทุกอย่าง มีภาระ มาก มีภาระพร้อม พระมหากษัตริย์ก็ ทรงมีภาระมาก มีภาระพร้อม เพราะจะ ต้องทรงปกครองประชาชนทั้งประเทศ สมภารวัดนั้นเพียงวัดหนึ่ง ๆ แต่ พระมหากษัตริย์นั้นทั้งประเทศ นี่เป็น ความหมายทั่วไป

อีกความหมายหนึ่ง การที่พระโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญพระบารมีก็เรียกอย่างหนึ่ง ว่า **โพธิสมภาร** คือบำเพ็ญบารมีเพื่อ ความตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า **สมภาร** นั้นจึงมีความหมายถึงบำเพ็ญให้บริบูรณ์ ได้ด้วย และคำว่า **สมภาร** นี้มาจาก **ภรรต** ที่แปลว่าเลี้ยง เช่นว่ามารดา บิดาเลี้ยงบุตร ภาระจึงแปลว่าเลี้ยง และการเลี้ยงนั้นก็คือการที่บำรุงให้อิ่มหนำสำราญ อย่างมารดาบิดาเลี้ยง บุตรธิดาก็บำรุงให้อิ่มหนำสำราญ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญโพธิสมภาร ก็คือการที่ทรงบำเพ็ญพระบารมีให้ บริบูรณ์ ถ้าเทียบอย่างกับมารดาบิดา เลี้ยงบุตรก็คือว่าให้อิ่มหนำสำราญ ก็คือให้บริบูรณ์ **สมภาร** จึงหมายถึง **บำเพ็ญ** ได้ บำเพ็ญบารมีนั้นเพื่อ พระโพธิญาณ ก็เรียกว่า โพธิสมภาร คือเป็นการที่บำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์ เพื่อ

โพธิ คือความตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็น คำที่ใช้สำหรับพระโพธิสัตว์มาในคัมภีร์ และเมื่อนำมาใช้ต่อพระมหากษัตริย์ เป็นพระราชสมภารเจ้า จึงมีความหมาย เหมือนอย่างทรงเป็นพระโพธิสัตว์ สำหรับประชาชน เป็น **ราชาโพธิสัตว์** ทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรมให้สมบูรณ์ ตามหน้าที่ของพระราชอาผู้ปกครอง ประชาชนพึงปฏิบัติกระทำเพื่อประชาชน

(ท.ท. หน้า ๑๓๖-๑๓๗)

สมมติ **ดู** **เทศนา ๒, สมมติบัญญัติ, อุปาทาน ๔**

สมมติญาณ **ดู** **ญาณ ๔**

สมมติเทพ **ดู** **โพธิปักขิยธรรม**

สมมติบัญญัติ คำนี้เป็นคำที่พูดอยู่ในศาสน- ธรรมเป็นอันมาก ก็เป็นคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้านั่นเองที่เป็นต้นเดิมของ คำเหล่านี้

อันคำว่า **สมมติ** นั้น คนไทยเรานำมาใช้กันมากเหมือนกัน พูดว่าสมมุติ บ้าง สมมติบ้างก็มักจะเข้าใจกันว่า เป็นลักษณะที่เป็นของเทียม ไม่ใช่เป็น ของแท้ เช่น **สมมติว่า** ก็คล้ายกับว่า **ต่างว่า** เป็นการสมมติคือต่างว่า ซึ่ง ลักษณะดังกล่าวมานี้ก็เป็นลักษณะหนึ่ง ของสมมุติเหมือนกัน แต่ยังไม่ตรง เป้าหมายทีเดียว

อันความหมายที่เป็นเป้าหมายทีเดียว นั้น คำว่า **สมมติ** ได้แก่ ความที่มี

มติ คือความรับรู้ร่วมกัน ด้วยกันหรือเสมอกัน มาจากคำว่า สัมหรือสัมมะ ที่แปลว่าร่วมกัน ด้วยกัน หรือเสมอกัน กับมติ ซึ่งคำนี้ก็ใช้กันในภาษาไทย คือมีมติ ความรับรู้ร่วมกันด้วยกันเรียกว่า สมมติ

บัญญัติ นั้น ภาษาไทยเรามาใช้ว่า แต่งตั้ง หรือว่าตั้ง และก็ใช้ในภาษาศาสนา เช่น บัญญัติพระวินัย พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย ก็คือ แต่งตั้งพระวินัยขึ้น ในภาษาไทยก็ใช้ เช่น บัญญัติกฎหมาย ตรากฎหมาย คำว่า สมมติและบัญญัตินี้ ที่ใช้ทางพระวินัยทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย ตราพระวินัยแต่งตั้งพระวินัยขึ้น เป็นกฎหมายสำหรับพระภิกษุสงฆ์ เป็นต้น และในพระวินัยนี้เองก็มีบัญญัติให้สมมติต่าง ๆ เช่น สมมติสีมา สมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์

ในการ **สมมติสีมานั้น** ก็คือ การประกาศเขตสำหรับทำสังฆกรรมสำหรับพระสงฆ์ แต่ว่าพระสงฆ์จะต้องมีมติร่วมกัน มีมติเสมอกัน คือรับรองว่าที่ตรงนี้เป็นสีมา คือเป็นเขตชุมนุมสำหรับประกอบสังฆกรรม จึงเรียกว่าสมมติ คือจะต้องมีมติรับรู้ร่วมกัน รับรองกัน ไม่ใช่คนเดียว

สมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ ก็เหมือนกัน ก็ให้ประชุมกันกำหนดให้ภิกษุสงฆ์

รูปใดรูปหนึ่งปฏิบัติหน้าที่อย่างนั้น อย่างนี้ เช่น เป็นผู้แจกเสนาสนะให้พระเถื่ออยู่ แจกจีวร เป็นต้น และพระสงฆ์ก็รับรอง คือ มีมติเห็นชอบด้วยกัน ดังนี้เรียกว่าสมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ ฉะนั้น สมมติที่มีความหมายดังกล่าวมานี้จึงมิได้มีความหมายว่า เทียม หรือต่างว่า แต่หมายความว่า มีมติร่วมกันรับรู้กัน

คราวนี้ในการบัญญัติพระวินัยนั้น บุคคลผู้เดียวบัญญัติได้ แต่งตั้งได้ ตราได้ อย่างพระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งพระวินัยด้วยพระองค์เอง ไม่ต้องขอรับความเห็นชอบจากสงฆ์ นี่คือบัญญัติ แต่มาถึงสิ่งที่ชื่อว่า สมมตินั้น มีมติร่วมกัน วินัยนั่นเองบัญญัติเอาไว้ว่า ให้สมมติ คือให้ประชุมกัน แล้วก็มติร่วมกัน ทำสิ่งนั้นทำสิ่งนี้ ตกลงสิ่งนั้น ตกลงสิ่งนี้ แม้ในการอุปสมบทภิกษุสงฆ์ที่ประชุมกันประกอบการอุปสมบท ก็จะต้องมีมติร่วมกันด้วยกัน ก็เป็น **สมมติภิกษุ** ขึ้นมาตามพระวินัย ก็เหมือนสมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์หรือสมมติขึ้นมานั้นแหละ และเมื่อเป็นภิกษุขึ้นมาแล้ว ประชุมกันประกอบสังฆกรรม ก็ต้องมีมติร่วมกันในกรรมนั้น ๆ ดังนี้ ก็เป็น **สมมติสงฆ์** ขึ้นมา ซึ่งมีอธิบายอย่างนี้ ไม่ใช่หมายความว่า ดีต่างว่าเป็นภิกษุเป็นสงฆ์ คือเป็นสงฆ์เทียม

ไม่ใช่หมายความว่าอย่างนั้น แต่หมายความว่า
ว่ามีมิตรร่วมกันเห็นชอบร่วมกัน นี่เป็น
ความหมายของคำว่าสมมติในที่นี้

คราวนี้ ในทางธรรม คำว่าสมมตินั้น
มีความหมายคลุมมาก ภาษาที่พูดนี้
ก็เป็นสมมติ ดั่งสิ่งนี้เรียกว่ารถ สิ่งนี้
เรียกว่าเรือ ผู้นี้เรียกว่าผู้หญิง ผู้นี้
เรียกว่าผู้ชาย ดั่งนี้เป็นต้น ก็เป็นสมมติ
คือ เป็นคำที่แต่งตั้งขึ้นมาพูดเรียกและ
ทุก ๆ คนก็รับรองพร้อมกัน คือมีมติ
เรียกร่วมกันว่านี่รถ นี่เรือ นี่ผู้หญิง
นี่ผู้ชาย เป็นต้น ไม่ใช่คนเดียว ถ้าเป็น
คนเดียวเรียก จะเป็นสมมติขึ้นมาไม่ได้
เช่น คนใดคนหนึ่งจะเรียกกลับกันเสีย
เช่นว่าเรียกรถว่าเรือ เรียกเรือว่ารถ
เรียกผู้หญิงว่าผู้ชาย เรียกผู้ชายว่า
ผู้หญิง อย่างนี้แล้วเป็นสมมติขึ้นมา
ไม่ได้ คือเรียกคนเดียวและถ้าใครไป
เรียกอย่างนั้นเข้า คนอื่น ๆ ก็จะไม่
สติวิปลาส เขาเรียกกันอย่างไร ไปเรียก
อย่างนั้น ไม่เข้าใจกัน

เพราะฉะนั้น ภาษาที่พูดทั้งหมดที่
เข้าใจกันเป็นสมมติทั้งนั้น แม้ที่เรียก
ว่าเป็นผู้หญิงเป็นชายเป็นนั่นเป็นนี่ เป็น
ถ้อยคำที่พูดเรียกกันขึ้นนั้น ก็เรียกเป็น
สมมติทั้งนั้น แม้ว่าเป็นดินเป็นน้ำเป็น
ไฟเป็นลม ก็เป็นสมมติทั้งนั้นเหมือน
กัน ที่ใช้เป็นภาษาที่เรียกที่พูดกัน

และสมมติเหล่านี้มีบัญญัติประกอบ
อยู่ด้วย คือจะต้องมีผู้ตั้งคำพูดขึ้นเรียก
เช่นว่าตั้งให้สิ่งนี้เป็นดิน ตั้งให้สิ่งนี้เป็น
น้ำ ตั้งให้สิ่งนี้เป็นลม ตั้งให้สิ่งนี้เป็นไฟ
ตั้งให้สิ่งนี้เป็นรถ ตั้งให้สิ่งนี้เป็นเรือ
เป็นต้น นี้เรียกว่าบัญญัติคือตั้งขึ้น ก็
คล้าย ๆ กับว่าให้สิ่งนี้เป็นรถ สิ่งนี้
ก็เป็นรถไป ให้สิ่งนี้เป็นเรือ สิ่งนี้ก็
เป็นเรือไป หรือคล้าย ๆ กับว่าเจ้าจง
เป็นรถ เจ้าจงเป็นเรือ เจ้าจงเป็นดิน
เจ้าจงเป็นน้ำ เหล่านี้เป็นบัญญัติ

แต่ว่าบัญญัติเหล่านี้เมื่อคนทั้งหลาย
รับรองพร้อมกันมีมิตรร่วมกัน เรียกร่วม
กัน ก็เป็นสมมติขึ้นมา สมมติบัญญัติ
จึงต้องเป็นสิ่งที่คู่กันอยู่ดั่งนี้ จะต้องตั้ง
ขึ้นมาก่อน มิตรร่วมกันก็เป็นสมมติ
ถ้าไม่มีมิตรร่วมกัน ตั้งอยู่คนเดียวก็ไม่ได้
เหมือนกัน

เพราะฉะนั้น จึงต้องให้รู้จักสมมติ
ให้รู้จักบัญญัติดังกล่าวมานี้ ว่าสิ่งทั้ง
หลายที่เข้าใจกันอยู่ที่เรียกร่วมกันอยู่นี้
เป็นสมมติบัญญัติทั้งนั้น

ละความยึดถือในสมมติบัญญัติ ความ
ยึดถือในสมมติบัญญัติอันนี้ว่าเป็นจริง
เป็นจริงอย่างแท้จริง เป็นเราเป็นเขา เป็น
ของเรา เป็นของเขา ซึ่งเป็นอวิชชา
ตณฺหา อุปาทาน ก็เป็นสังโยชน์ แต่ถ้า
มีความรู้จักว่าเป็นสมมติเป็นบัญญัติ
และไม่ยึดถือในสมมติในบัญญัตินั้น

พูดตามสมมติ พูดตามบัญญัติ เข้าใจตามสมมติ เข้าใจตามบัญญัติ ปฏิบัติให้ชอบต่อสมมติ ปฏิบัติให้ชอบต่อบัญญัติที่ปฏิบัติกันอยู่ แต่อย่ายึดถือ ถ้าเป็นดังนี้แล้วก็จะบรรเทาสังโยชน์ละสังโยชน์ได้ เหมือนอย่างตัวอย่าง ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ยกมานั้น ถ้าไม่ได้ยึดถือ เป็นนั่นเป็นนี่ ไม่ได้เป็นของเราเป็นของเขา ไฟที่มาไหม้บ้าน น้ำที่มาท่วม ลมที่พัดมาทำลายบ้านเรือนเหล่านี้ เป็นต้น ก็ไม่โกรธดินน้ำไฟลมเหล่านี้ แม้ถ้าอุปการะก็ไม่ยินดี ไม่ติดใจในดิน น้ำไฟลมเหล่านี้ เพราะไม่ได้ยึดถือเป็นเราเป็นเขา แต่คงเรียกว่าน้ำ ว่าไฟ ว่าลม อันเป็นสมมติบัญญัตินั้น เพราะฉะนั้น ก็ให้พิจารณาเทียบเคียงดังนี้ในสิ่งทั้งหลาย ที่มาประสพ ให้รู้จักสมมติ ให้รู้จักบัญญัติ ปฏิบัติให้ชอบต่อบัญญัติแต่อย่ายึดถือ เหมือนอย่างที่ไม่ยึดถือในดิน น้ำ ไฟ ลม พิจารณาให้เห็นว่าเป็นดิน เป็นน้ำ เป็นไฟ เป็นลม คือเป็นโลกธาตุทั้งหมด ไม่ใช่เป็นเราเป็นเขาอย่างแท้จริง ดังนี้ แล้วจะบรรเทาสังโยชน์ลงได้ (ธ.อ. ๙๙-๑๐๑)

อันสมมติบัญญัตินั้นได้แสดงครั้งหนึ่งแล้ว แต่เมื่อจะสรุปในที่นี้ก็สรุปได้ว่า คำว่าบัญญัติอย่างหนึ่งก็ใช้ในความหมายว่า การบอก การแสดง การบัญญัติคือแต่งตั้ง การกำหนด การ

เปิดเผย การจำแนก การกระทำให้แจ้ง ซึ่งสภาพหรือความจริงอันใดอันหนึ่งหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ดังที่ได้มีแสดงไว้ในธรรมนิยามสูตรว่า ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่แห่งธรรมอันเรียกว่า ธรรมฐิติ ความกำหนดแน่แห่งธรรมอันเรียกว่า ธรรมนิยาม คือความที่สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ย่อมตั้งอยู่อย่างนี้ตลอดไป พระตถาคตพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นที่เป็น ธรรมฐิติ ธรรมนิยามดังกล่าวก็ตั้งอยู่อย่างนี้ แต่ว่าเมื่อพระตถาคตพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น ก็คือได้ตรัสรู้ธาตุนั้นที่เป็น ธรรมฐิติ ธรรมนิยามนั้น เมื่อตรัสรู้แล้วก็ได้ทรงบอก ทรงแสดง ทรงบัญญัติ ทรงกำหนด ทรงเปิดเผย ทรงจำแนก ทรงกระทำให้ตื่นว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้

ฉะนั้น ธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงแสดงให้ปรากฏจึงเป็นบัญญัติของพระพุทธเจ้าแต่ละข้อแต่ละบท เมื่อทรงแสดงทรงบัญญัติขึ้นดังนี้ เราทั้งหลายจึงได้ทราบธรรมที่ทรงแสดงทรงบัญญัติขึ้นนี้ นี้เป็นความหมายของคำว่าบัญญัติทั่วไป

และเมื่อพระพุทธศาสนาแยกออกเป็น ๒ คือเป็นธรรมและเป็นวินัย จึงได้ใช้คำว่าแสดงสำหรับธรรมดังที่พูดกันว่าแสดงธรรม และใช้คำว่าบัญญัติสำหรับวินัย ดังที่พูดกันว่าบัญญัติวินัยดังนี้ แต่เมื่อกล่าวรวม ๆ แล้วคำว่าบัญญัตินั้นก็ใช้รวมกันไปกับคำว่าแสดง ดังกล่าวอ้างธรรมเนียมสูตรนั้น และคำว่าบัญญัตินั้นก็ใช้หมายถึงภาษาที่พูดง่าย ๆ ด้วย ก็เป็นบัญญัติแต่ละคำพูด ทั้งนี้ก็เพื่อสำหรับจะให้หมายรูกัน

คำว่าสมมตินั้นอย่างหนึ่งก็แปลว่ามีมิตรร่วมกัน คือรับรู้ด้วยกัน ดังที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นก่อน ให้สงฆ์สมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ สงฆ์ก็เสนอพระภิกษุรูปหนึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์เรื่องนั้น ๆ และภิกษุทุกรูปที่ประชุมกันก็มีมิตรร่วมกันรับรอง ดังนั้นก็เป็นสมมติขึ้น คือมีมิตรร่วมกันรับรองขึ้น

และแม้ในพระสูตรที่แสดงถึงความเกิดขึ้นของพระมหากษัตริย์พระองค์แรก ก็เรียกว่า พระมหาสมมติราช ก็คือปวงชนมีมิตรร่วมกันยกขึ้นเป็นพระราชามหากษัตริย์ เป็นผู้ปกครอง เพราะว่าในหมู่มชนเมื่ออยู่รวมกันก็ย่อมจะต้องมีผู้ปกครอง จึงทรงเป็นพระมหาสมมติราช และแม้ภิกษุสงฆ์ที่ประชุมกันทำสังฆกรรมตามพระวินัย

ภิกษุแต่ละรูปนั้นก็อุปสมบทขึ้นตามพระวินัยบัญญัติในพิธีอุปสมบทสำเร็จด้วยสงฆ์มีมติรับรองร่วมกัน ภิกษุแต่ละรูปที่ประชุมกันประกอบสังฆกรรมจึงเป็นสมมติสงฆ์ นี่เป็นความหมายของสมมติที่แรก และแม้สิ่งที่บัญญัติขึ้นนั้น ตัวอย่างเช่นภาษาที่บัญญัติขึ้นพูดดังในภาษาไทยเรียกสิ่งนี้ว่าต้นไม้ เรียกสิ่งนี้ว่าภูเขาเป็นต้น คนทั้งปวงก็มีมติรับรองร่วมกันและก็เรียกร่วมกันว่าต้นไม้ ว่าภูเขาดังนี้ คำที่บัญญัติขึ้นมาก็เป็นสมมติขึ้นมา คือมีมิตรร่วมกัน

ฉะนั้น ตามความหมายเดิมนี้สมมติบัญญัติจึงต่อเนื่องกัน สมมติบางอย่างก็ต้องบัญญัติขึ้น ก่อนให้สมมติก็ต้องสมมติขึ้น และบางอย่างเมื่อบัญญัติขึ้นก็เป็นสมมติต่อมา คือมีมิตรรับรองร่วมกัน

ตามนัยนี้บัญญัติขึ้นบุคคลเดียวกระทำได้ ดังพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวทรงแสดงธรรมทรงบัญญัติพระวินัย แต่ว่าสมมตินั้นจะต้องมากคน คือคนทั้งหลายจะต้องมีมิตรร่วมกัน และก็รับรองร่วมกัน ดังภาษาบัญญัติว่าต้นไม้ คนทั้งปวงก็เรียกว่าต้นไม้ด้วยกัน ถ้าจะมีใครภายหลังไปบัญญัติว่าอย่างอื่น เรียกต้นไม้ว่าภูเขา คนอื่นก็ไม่เรียกตาม ใครไปบัญญัติแผลงขึ้น ดังนั้นก็กลายเป็นคนวิกล สมมติจึงเป็น

สิ่งที่ทุกคนจะต้องร่วมกันหรือคนส่วน
มากร่วมกันรับรอง มีมติร่วมกันดัง
กล่าว นี่เป็นความหมายที่แรก

สมมติสัจจะ ความหมายที่ใช้
อีกอย่างหนึ่ง ในคำว่าสมมติสัจจะ
ปรมัตตสัจจะ สมมติสัจจะ ความจริง
โดยสมมติ ปรมัตตสัจจะ ความจริง
โดยปรมัตตคืออย่างยิ่ง

คำว่า สมมติ ในคำว่าสมมติสัจจะนี้
มีความหมายว่า สิ่งที่มีใช่เป็นความจริง
โดยแท้จริง แต่ว่ายกกันขึ้นว่าเป็น
สิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ เรียกว่าสมมติ ดังมี
พระพุทธภาษิตที่ตรัสเอาไว้แปลความ
ว่า เพราะประกอบสัมภาระต่าง ๆ เข้า
ด้วยกัน เสียงว่ารถจึงมีขึ้น เมื่อขันธ
ทั้งหลายยังมีอยู่ สมมติว่าสัตว์ก็มีขึ้น
ดังนี้ คือคำว่าสัตว์ หรือสัตว์บุคคลตัว
ตนเราเขานี้เป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่จริง แต่
ว่าสมมติขึ้น คือเมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่
ก็สมมติขึ้นว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเรา
เขา สิ่งที่ไม่ได้อยู่จริง แต่จะไปแต่งตั้ง
ขึ้น ยกขึ้น กล่าวขึ้นว่าเป็นนั่นเป็นนี่
ดังนี้เรียกว่าเป็นสมมติ และเมื่อเป็น
สมมติซึ่งเป็นสิ่งที่คนทั้งหลายก็รับรอง
ว่าร่วมกันดังนี้ ก็เป็นสัจจะคือความจริง
ขึ้นอย่างหนึ่งเรียกว่าสมมติสัจจะ สัจจะ
โดยสมมติ

อันความจริงโดยสมมติที่เรียกว่า
สมมติสัจจะนี้ ตรงกับที่เรียกว่า
อวิชขมานบัญญัติ คือบัญญัติแต่งตั้ง

ขึ้นด้วยสิ่งที่ไม่มี คือบัญญัติแต่งตั้งขึ้น
ให้เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เป็น
ต้นไม้ เป็นภูเขาเป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้
ไม่มีอยู่จริง แต่ว่าบัญญัติแต่งตั้งขึ้น
เรียกว่าอวิชขมานบัญญัติ บัญญัติด้วย
สิ่งที่ไม่มีก็คือสมมติสัจจะนั่นเอง

ปรมัตตสัจจะ อีกอย่างหนึ่ง ปรมัตต-
สัจจะ ความจริงโดยปรมัตตคือมีอรรถ
อย่างยิ่ง คือเป็นความจริงโดยแท้จริง
ได้แก่ที่แสดงเป็นขันธ เป็นอายตนะ
เป็นธาตุ เป็นอินทริย เป็นสัจจะ
ทั้งหลายเหล่านี้เป็นสิ่งที่มิได้อยู่จริง ขันธ
๕ ก็เป็นสิ่งที่มิได้อยู่ อายตนะภายใน
ภายนอกก็มีอยู่ ธาตุทั้งหลายก็มีอยู่
เช่น ธาตุ ๑๘ อินทริยทั้งหลายก็มีอยู่
สัจจะทั้งหลายคืออริยสัจ ๔ ก็มีอยู่
หรือกล่าวตามธรรมนิยามสูตร ธาตุนั้น
คือที่เป็นธรรมนิยาม ธรรมฐิติว่า *สังขาร
ทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์
ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา* ก็มีอยู่ ก็
บัญญัติแสดงสิ่งที่มีอยู่นี้ขึ้นว่านี่เป็น
ขันธ และความจริงโดยปรมัตตนี้ก็เรียก
ว่าเป็น**วิชขมานบัญญัติ** คือเป็นบัญญัติ
ด้วยสิ่งที่มีอยู่

ฉะนั้น **สัจจะจึงมี ๒** คือ สมมติสัจจะ
ความจริงโดยสมมติ ปรมัตตสัจจะ ความ
จริงโดยปรมัตต สัจจะ ๒ ดังนี้

บัญญัติมี ๒ คือ อวิชขมานบัญญัติ
บัญญัติด้วยสิ่งที่ไม่มีอยู่ วิชขมานบัญญัติ
บัญญัติด้วยสิ่งที่มีอยู่ และอวิชขมาน

บัญญัติ บัญญัติด้วยสิ่งที่ไม่ได้อยู่ ก็ เป็นสมมติสัจจะ ส่วนวิชขมานบัญญัติ ก็เป็นปรมัตถสัจจะ สัจจะทั้ง ๒ และ บัญญัติทั้ง ๒ นี้ก็มีอรรถ คือความ หมายถึงตรงกัน

พระพุทธศาสนาแสดงรับรองสัจจะ ทั้ง ๒ และแสดงรับรองบัญญัติทั้ง ๒ การจะพูดจาและการจะปฏิบัติก็ต้องปฏิบัติ ให้ถูกสัจจะทั้ง ๒ และบัญญัติทั้ง ๒ แต่สอนมิให้ยึดถือ สอนให้พูดให้ปฏิบัติ ให้เหมาะแก่สัจจะและบัญญัติทั้ง ๒ นี้ แต่มิให้ยึดถือ เพราะว่าความยึดถือนี้ เป็นความยึดถือผิด เช่น ยึดถือสมมติ- สัจจะว่าเป็นจริงเป็นจัง หรือยึดถือใน อวิชขมานบัญญัติ บัญญัติด้วยสิ่งที่ไม่ อยู่น่าเป็นจริงเป็นจังเป็นความถือผิด เป็นความยึดผิดซึ่งเป็นความเห็นผิด เพราะฉะนั้น จึงให้หัดปฏิบัติ เมื่อ ดูอะไรเมื่อฟังอะไรก็ให้รู้ว่าสมมติเป็น อย่างไร ปรมัตถ์เป็นอย่างไร บัญญัติ เป็นอย่างไร แต่มิให้ยึดถือว่าเป็นนั่น เป็นนี่ และมีความยินดียินร้ายในสมมติ บัญญัตินั้น ๆ เมื่อเป็นดังนี้จึงจะเป็น การปฏิบัติตนตามที่ตรัสสอนไว้ว่า เห็น ก็สักแต่ว่าเห็น ได้ยินก็สักแต่ว่าได้ยิน ได้ทราบก็สักแต่ว่าได้ทราบ ได้รู้ก็สัก แต่ว่าได้รู้ เมื่อทำจิตใจตั้งนี้ก็เป็นอย่าง ปฏิบัติละสังโยชน์ ป้องกันสังโยชน์ ดับสังโยชน์นี้ได้ (ธ.อ. ๑๐๔-๑๐๖) ดู เทศนา ๒, อุปาทาน ๔ ด้วย

สมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ ดู สมมติบัญญัติ
สมมติสงฆ์ ดู พระสงฆ์
สมมติสัจจะ ดู สมมติบัญญัติ, อุปาทาน ๔,
ญาณ ๔, เทศนา ๒
สมมติสีมา ดู สมมติบัญญัติ
สมยวิมุตติ ดู มรรคสัจจะ
สมศรัทธา ดู ศรัทธา
สมอง ดู จิตศึกษา
สมันตภัทรโพธิสัตว์ ดู พระพุทธเจ้าใน
มหายาน
สมาทานวิริติ ดู ศิล

สมาธิ คือความตั้งใจมั่น แบ่งเป็น ๒ คือ สมาธิที่เป็น *สามัญญนุสสรธรรม* ได้แก่ ที่เป็นธรรมของคนสามัญ ๑ สมาธิที่เป็น *อุตตริมนุสสรธรรม* ได้แก่ที่เป็น ธรรมของบุคคลที่ยิ่งขึ้นไปกว่าสามัญ มนุษย์ ๑

สมาธิที่เป็นธรรมของคนสามัญนั้น ได้แก่ ความตั้งใจมั่นอย่างเฉียด ๆ หรือ ชั่วครั้งชั่วคราว อย่างที่คนสามัญมีอยู่ หรือที่จำต้องมีใช้ในการเรียนและการทำงานทั้งปวง เพราะทุกคนจะทำอะไรก็ ต้องมีความตั้งใจ

ส่วนสมาธิที่เป็นธรรมของคนผู้ยิ่ง ได้แก่ สมาธิที่แน่วแน่ ดังชื่อที่เรียกว่า พระญาณ นี้คือ

ฌาน ได้แก่สมาธิที่แน่วแน่เข้าขั้น ของฌานซึ่งแปลว่า ความเพ่ง นับ ตั้งแต่รูปฌานที่ ๑ ขึ้นไป

วิโมกข์ ได้แก่สมาธิอย่างแน่นแน่ เริ่มตั้งแต่ฌานมีรูปเป็นอารมณ์ ต่อขึ้นไปถึงฌานมีอรูปรูปเป็นอารมณ์ จนถึงดับสัญญาเวทนา

สมาธิ เป็นคำกลาง ๆ อาจหมายถึงขั้นสามัญมนุสสธรรมก็ได้ อุตตริมนุสสธรรมก็ได้ แต่ในที่นี้หมายถึงที่เป็นอุตตริมนุสสธรรม คือที่เป็นสมาธิอย่างแน่นแน่ เพราะท่านแสดงในลำดับของสมาธิขั้นสูงนี้

สมาบัติ ได้แก่การเข้าอยู่ในฌานตามลำดับขั้น ตั้งแต่รูปฌานที่หนึ่งจนถึงดับสัญญาเวทนา

ชื่อต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นชื่อของสมาธิอย่างสูงทั้งหมด พระบรมศาสดาทรงทราบว่เศร้าหมองหรือแผ่วหรือว่าออกจากสมาธินั้นเพราะเหตุอะไร เมื่อแสดงโดยสรุปโดยปริยายหนึ่ง เหตุที่ทำให้สมาธินั้นเศร้าหมองเรียกว่า **หानภาคิยธรรม** แปลว่า **ธรรมที่มีส่วนทำให้เสื่อม** ได้แก่สัญญาความกำหนดหมาย มนสิการการทำให้ไว้ในใจในอารมณ์ที่ผิดในภูมิที่ผิด ส่วนเหตุที่ทำให้สมาธิแผ่วหรือท่านเรียกว่า **วิเสสภาคิยธรรม** แปลว่า **ธรรมที่มีส่วนทำให้ดียิ่งขึ้น** ได้แก่สัญญามนสิการถูกต้องแน่นแน่ยิ่งขึ้น

คำว่า **อารมณ์** ได้แก่เรื่องที่เกิด เรื่องที่ดำริ เรื่องที่ครุ่นคิดถึง ท่านใช้อีกคำหนึ่งว่า **อาลัมพะ** แปลว่า เครื่อง

ยึดหนึ่งแห่งจิต อารมณ์นี้เองเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนให้เกิดความชอบบ้าง ความช้งบ้าง ความหลงบ้าง หรือเมื่อกล่าวตามชื่อในหมวดนิวรรณ์ซึ่งแปลว่าเครื่องกั้นจิต มี ๕ ข้อคือ **กามฉันท** ความพอใจรักใคร่ในอารมณ์ มีรูปเสียงเป็นต้นที่น่าพอใจ **พยาบาท** ความขัดใจ ไม่ชอบในอารมณ์ที่ไม่พอใจ **ถีนมิทธะ** ความว่างงุ่นเคลิบเคลิ้มในอารมณ์ที่ชวนให้ว่างให้เคลิบเคลิ้ม **อุทธัจจกุกกุกจะ** ความฟุ้งซ่านรำคาญใจในอารมณ์ที่ชวนให้ฟุ้งซ่านรำคาญ **วิจิกิจฉา** ความเคลือบแคลงสงสัยในอารมณ์ที่ชวนให้เคลือบแคลงสงสัย ภาวะของจิตมีกามฉันทเป็นต้น ไม่ใช่อารมณ์ แต่เกิดขึ้นเพราะอารมณ์ที่กระตุ้นเตือนให้เกิดภาวะเช่นนั้น ทุก ๆ คนได้รับอารมณ์ทางประสาทต่าง ๆ มี ตา หู เป็นต้น จิตจึงไม่สงบเหมือนอย่างคลื่นในทะเล ฉะนั้น อารมณ์ดังกล่าวนี้เองเป็นเหตุให้จิตไม่ตั้งมั่นเป็นสมาธิ และทำจิตที่เป็นสมาธิให้เศร้าหมอง คือให้เสื่อมให้ออกจากสมาธิ

พระบรมศาสดาได้ทรงทราบเหตุที่ทำให้เสียสมาธิเหล่านี้จึงได้ตรัสบอกไว้โดยถ้อยถวนรอบคอบ ได้ตรัสเหตุที่ทำให้เกิดสมาธิ และวิธีทำให้สมาธิแผ่วใสแนบแน่นยิ่งขึ้น เช่นได้ตรัสสอนให้สำรวมอินทรีย์มีตา หู เป็นต้น และตรัสบอกอารมณ์ของสมาธิไว้ต่าง ๆ

ซึ่งตรงกันข้ามกับอารมณ์ที่ให้เกิดกิเลส ดังกล่าวแล้ว คือให้สงบตั้งมั่นแน่วแน่ ทั้งได้ตรัสบอกวิธีที่จะรักษาสมาธิและที่จะเลื่อนขั้นสมาธิให้สูงขึ้นได้ ตรัสบอกวิธีที่จะเข้าดำรงอยู่และออกจากสมาธิ ได้ตรัสบอกวิธีที่จะปฏิบัติให้เกิดความชำนาญในกิจเหล่านี้ ดังที่ตรัสไว้ในติกนิบาตโดยความว่า

ผู้ที่ประกอบ **อริจิต** (จิตที่ยิ่งกว่าจิตสามัญ) พึงมนสิการ **นิमित** (กำหนดจิต) ๑ อย่างตามกาลที่สมควร คือ **สมาธินิमित** (กำหนดจิตยึดอารมณ์ให้นิ่งสงบ) **ปัดคนนิमित** (กำหนดขยจิต) **อุเบกขานิमित** (กำหนดจิตให้เกิดความวางเฉยคือปล่อยจิตไว้เฉย ๆ) ถ้ามนสิการสมาธินิमितทำจิตให้ยึดอารมณ์นิ่งสงบอยู่เพียงอย่างเดียว ก็จะทำให้เกิดความเกียจคร้านได้ ถ้ามนสิการปัดคนนิमितขยจิตโดยส่วนเดียว ก็จะทำให้เกิดความฟุ้งซ่านได้ ถ้ามนสิการอุเบกขานิमितปล่อยให้วางเฉยเพียงอย่างเดียว ก็จะไม่ทำให้เป็นสัมมาสมาธิเพื่อให้อาสวะกิเลสสิ้นไปได้ แต่ผู้ที่มนสิการสมาธินิमितในกาลเวลาที่ควรยึดอารมณ์ไว้ให้เป็นหนึ่ง มนสิการปัดคนนิमितในกาลเวลาที่ควรขยจิตไป มนสิการอุเบกขานิमितในกาลเวลาที่ควรปล่อยให้จิตวางเฉย จิตนั้นก็อ่อนควรแก่การทำงาน ผุดผ่อง ไม่เสื่อม จะเป็น

สัมมาสมาธิเพื่อสิ้นอาสวะทั้งหลาย เหมือนอย่างนายช่างทองหรือลูกมือของนายช่างทองก่อเข้าโปกปากเข้าคียบทองวางลงไปในเบ้าแล้ว ก็ลงมือสูบในเวลาที่เหมาะสม ประพรมน้ำในเวลาที่เหมาะสม หยุดดูอยู่เฉย ๆ ในเวลาที่เหมาะสม หยุดดูอยู่เฉย ๆ ถ้าจะสูบโดยส่วนเดียวทองก็จะไหม้ได้ ถ้าจะประพรมน้ำโดยส่วนเดียวทองก็จะเย็น สิ้นความร้อน ถ้าจะหยุดดูอยู่เฉย ๆ โดยส่วนเดียวทองก็จะไม่สุกได้ที่ ต่อเมื่อสูบบ้าง ประพรมน้ำบ้าง หยุดดูอยู่เฉย ๆ บ้าง ตามเวลาที่เหมาะสมจะทำอย่างไร ทองนั้นจึงจะอ่อนควรแก่การทำงาน ผุดผ่อง ไม่เสีย ใช้ทำเครื่องประดับชนิดต่าง ๆ ได้ตามปรารถนา จิตก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน และผู้ที่มีจิตเป็นสัมมาสมาธิดังกล่าว น้อมสมาธิจิตนั้นไปเพื่อยุติเห็นแจ้งธรรมที่ควรรู้อย่างเห็นแจ้งใด ๆ ก็รู้อย่างเห็นแจ้งในธรรมนั้น ๆ ได้ เหมือนอย่างสักขีพยานผู้เห็นเหตุการณ์ด้วยจักขุประสาท

ข้อสำคัญได้ทรงแสดงประโยชน์ของสมาธิว่าเป็น **ทิฏฐธรรมสุขวิหาร** คือเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน แต่ไม่ใช่สัลเลขธรรม คือ ธรรมเป็นเครื่องขัดเกลากิเลส ดังที่ตรัสไว้ในสัลเลขสูตร ผู้ที่หลงในผลของสมาธิอาจเกิดสำคัญตนว่าเป็นผู้วิเศษกลายเป็นคนอูตรีไปในทางที่ผิด กลับเพิ่มกิเลสและความ

ชั่วมากขึ้นกว่าคนโดยปกติ มีตัวอย่าง
ดังพระเทวทัตและคนอื่น ๆ อีกมากทั้งใน
และนอกพระพุทธศาสนา พระบรม-
ศาสดามีได้ทรงสรรเสริญผลของสมาธิ
ในอิทธิปาฏิหาริย์ว่าเป็น นิยานิกรรรม
เครื่องนำออกจากกิเลสและกองทุกข์
หรือสัลเลขธรรมดังกล่าว แต่ได้ตรัส
สอนให้ทำสมาธิเพื่อน้อมสมาธิจิตไป
อบรมปัญญาเพื่อความขัดเกลาคือไป

ลองพิจารณาดูอย่างง่าย ๆ สมมติ
ว่ามีฤทธิ์เดชเหาะเหินเดินอากาศได้
ถ้าทำได้เป็นอาจิมก็มีใช้เป็นที่ของแปลก
ประหลาด เหมือนอย่างนกและเรือบิน
และถ้าผู้นั้นเป็นคนชั่วก็ยิ่งทำให้เป็นที่
หวาดกลัวไม่ไว้วางใจ ฉะนั้น ข้อสำคัญ
ในพระพุทธศาสนา จึงอยู่ที่การปฏิบัติ
ขัดเกลากิเลสและความชั่วด้วยวิธีละ
ความชั่ว ประพฤติความดี และทำจิต
ของตนให้ผ่องแผ้ว การทำสมาธิที่มุ่ง
หมายก็คือทำให้ตั้งมั่นแน่วแน่ เพื่อ
ให้เกิดพลังเรี่ยวแรงในการปฏิบัติขัดเกลา
ดังกล่าวแล้ว แต่ถ้าเกิดหลงในผล
ของสมาธิสำคัญตนผิดไปในอุตริธรรม
ต่าง ๆ นอกทางพระพุทธศาสนาคือ
นอกรรรม นอกวินัยของพระบรมศาสดา
ก็จะเกิดโทษและความเสื่อมเสียต่าง ๆ
(ท.ธ. ๔๗-๕๑) ดู เนกขัมมะ, โพธิปักขิย-
ธรรม, อินทรีย์ ๕ ด้วย

สมาธิ ๒° คือ สมถสมาธิและวิปัสสนาสมาธิ
สมถสมาธิ คือ สมาธิเพื่อสมถะ อัน
แปลว่าความสงบ คือ ทำจิตใจให้สงบ
จากนิวรณ์ทั้งหลาย ให้มีเอกคตาคือมี
อารมณ์เป็นอันเดียว สำหรับในที่นี้หมาย
ถึงการทำสมาธิด้วยกำหนดอารมณ์ของ
สมถกรรมฐาน เช่น อานาปานสติ สติ
กำหนดลมหายใจเข้าออก เพื่อให้จิต
รวมอยู่เป็นเอกคตาคือมีอารมณ์เป็น
อันเดียวไม่ฟุ้ง เมื่อรวมอยู่ได้ก็ได้
ความสงบใจจากนิวรณ์ทั้งหลาย เอาแค่
เพียงความสงบดังนี้เป็นสมถสมาธิ

วิปัสสนาสมาธิ นั้น ก็คือสมาธิเพื่อ
วิปัสสนา คือเพื่อปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง
ในที่นี้มุ่งถึงการตั้งจิตไว้ในอารมณ์ของ
วิปัสสนา ให้จิตตั้งอยู่ในอารมณ์ของ
วิปัสสนา เมื่อจิตตั้งอยู่ในอารมณ์ของ
วิปัสสนาได้ ก็ดูให้เห็นสัจจะคือความ
จริงแห่งอารมณ์ของวิปัสสนานั้น ไม่ได้
มุ่งที่จะให้ตั้งอยู่ในความสงบอย่างเดียว
แต่มุ่งที่จะดูให้ได้ปัญญาคือความรู้ใน
วิปัสสนานั้นด้วย

สำหรับในความหมายนี้ ก็สมควรที่
จะอธิบายเพิ่มเติมให้เข้าใจให้ชัดเจนขึ้น
ว่า ในการปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาหรือ
สมาธิและปัญญานั้น ก็จะต้องมีอารมณ์
หรือกัมมัฏฐานอันเป็นที่ตั้งของสมาธิ
และของปัญญา

อารมณ์ของสมาธิหรือสมณะนั้นก็คือ **สมถกัมมัฏฐาน**ทั้งหลาย อารมณ์ของวิปัสสนานั้นก็คือขันธ อายตนะ ๕ เป็นต้น อันรวมเรียกอย่างหนึ่งว่า **วิปัสสนาภูมิ** ภูมิก็คือที่ตั้งที่อาศัยที่อยู่ วิปัสสนาภูมิก็คือภูมิของวิปัสสนา แต่ก็ต้องเข้าใจว่าแม้ในวิปัสสนาภูมินั้น การปฏิบัติก็ต้องอาศัยสมาธิคือตั้งจิตกำหนดอยู่ที่**วิปัสสนากัมมัฏฐาน**หรือวิปัสสนาภูมิ เช่น ตั้งจิตกำหนดอยู่ที่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือเรียกว่านามรูป ว่ารูปเป็นอย่างนี้ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอย่างนี้

ความที่ตั้งจิตกำหนดให้รู้จักว่านี่รูปว่านี่เวทนา เป็นต้น นี่เป็นสมาธิจะต้องมีสมาธิตั้งลงไปก่อนให้รู้ว่านี่รูป นี่เวทนา เป็นต้น หรือให้รู้ว่ารูปเป็นอย่างนี้ เวทนาเป็นอย่างนี้ นี่เป็นสมาธิ

และเมื่อจิตตั้งรู้จักลงไป กำหนดลงไปได้อย่างนี้จึงจะต่อไปวิปัสสนาได้ คือจะมองเห็นลักษณะที่เป็นสัจจะคือความจริง คือความเกิดความดับของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ความเกิดความดับอันเป็นสัจจลักษณะ ลักษณะที่เป็นตามจริงดังนี้ เมื่อปรากฏขึ้นแก่ปัญญาที่รู้ที่เห็น ถัดจากที่ได้มีสติกำหนดรู้ลงไปว่านี่รูป นี่เวทนาแล้วก็เป็นตัววิปัสสนาปัญญา

เพราะฉะนั้น วิปัสสนาสมาธิก็หมายถึงสมาธิที่กำหนดในอารมณ์ของวิปัสสนา หรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่ากำหนดอารมณ์เพื่อวิปัสสนา คือเพื่อที่จะได้ปัญญาที่แจ้งเห็นจริง มิใช่เพื่อที่ตั้งจิตสงบอยู่เฉย ๆ เท่านั้น ถ้าเพื่อที่จะตั้งจิตอยู่เฉย ๆ ก็เป็นสมถสมาธิ แต่ว่าเมื่อเพื่อปัญญาก็เป็นวิปัสสนาสมาธิ ก็มีความต่างกันอยู่ดังนี้ อันเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าจะต้องใช้สมาธิ ทั้งในการปฏิบัติสมาธิเพื่อสมาธิและทั้งในการปฏิบัติเพื่อปัญญา ก็จะต้องใช้สมาธิเพื่อปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง ขาดสมาธิไม่ได้ (นวก. ๙๕-๙๖)

สมาธิ ๒๒ สมาธิที่ปฏิบัติไม่ถูกทาง แม้จะได้สมาธิจนถึงฌานถึงสมาบัติ ก็เป็นสมาธิที่เป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ไม่ใช่เป็นสมาธิที่เป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ไม่เป็นสมาธิที่นับเข้าในมรรคมืองค์ ๘ ของพระพุทธเจ้า คือสัมมาสมาธิที่เป็นข้อที่ ๘ ฉะนั้น สมาธิเมื่อสรุปเข้าแล้วจึงมี ๒ อย่าง

สมาธิที่เป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ อย่างหนึ่ง

สมาธิที่เป็นทุกขนิโรธ คือเหตุให้ดับทุกข์ เป็นความดับทุกข์อีกอย่างหนึ่ง

ผู้ที่ปฏิบัติสมาธิแม้ในพระพุทธศาสนาเองตามวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้เอง บางทีก็ได้สมาธิดี อัปนาสมาธิ

แต่หากว่าถ้าเป็นไปไม่ถูกต้องตาม
วัตถุประสงค์เพื่อความสิ้นทุกข์ ก็กลายเป็น
เป็นสมาธิที่เป็นทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิด
ทุกข์ไป ซึ่งก็มีอยู่ไม่น้อย

ส่วนสมาธิที่ถูกต้องตามวัตถุประสงค์
เพื่อความสิ้นทุกข์ในพระพุทธศาสนานั้น
ต้องเป็นสมาธิที่เป็นไปเพื่อทุกขนิโรธ
ความดับทุกข์ พระโหราจารย์จับปฏิบัติ
สมาธิเป็นไปเพื่อทุกขนิโรธคือความดับ
ทุกข์ คือไม่ต้องการชาติภพอีกต่อไป
ไม่ต้องการมนุษยสมบัติ ไม่ต้องการ
สวรรค์สมบัติ หรือไม่ต้องการความ
เป็นเทพความเป็นพรหมอะไรทั้งสิ้น
แต่ว่าต้องการนิพพานซึ่งยังเป็นความ
ต้องการอยู่ เพราะฉะนั้น แม้จะมีตัณหา
คือความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะยัง
ละตัณหาไม่ได้ ยังมีตัณหาอยู่ แต่ก็ใช้
ตัณหานั้นไปเพื่อนิพพาน คือต้องการ
นิพพานเพียงอย่างเดียว ดังที่ได้มีแสดง
ว่า อาศัยตัณหาละตัณหา ก็คืออาศัย
ตัณหาที่มีอยู่นี้เป็นตัณหาเพื่อนิพพาน
ต้องการนิพพานก็เพื่อละตัณหานั่นเอง
จึงเป็นสมาธิวิธีปฏิบัติเพื่อทุกขนิโรธ
คือความดับทุกข์

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติพระพุทธศาสนา
ที่พอใจกรรมฐานก็ต้องรู้จักว่ามี ๒ อย่าง
คือ

ปฏิบัติไป ๆ แล้วก็ไปเพื่อ
ทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์

หรือว่าปฏิบัติไป ๆ ก็เป็นไปเพื่อ
ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์

ฉะนั้น ต้องให้รู้จักดังนี้ และที่เป็น
ไปเพื่อทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์นั้น
ก็เพราะไปยึดถือในอุปกิเลสของสมาธิ
ในเมื่อปฏิบัติทางสมาธิ ไปยึดถือใน
อุปกิเลสของปัญญาในเมื่อปฏิบัติทาง
วิปัสสนา อันเรียกว่าวิปัสสนูปกิเลส
ไปติดเสียในวิปัสสนูปกิเลสนั้น ก็เลย
กลายเป็นทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ไป
เพราะว่าผลของสมาธิของวิปัสสนานั้น
ที่ได้โดยลำดับเป็นผลที่ชวนให้ติด เป็น
อุปกิเลสขึ้นมาเป็นอันมาก เมื่อไปติด
เข้าแล้ว สมาธิปัญญาที่ปฏิบัติไปนั้นก็
กลายเป็นทุกข์สมุทัยไป ต่อเมื่อละผล
ของสมาธิของปัญญาที่น่าติดน่าชมน่า
เสวยนั้นได้ ก็เป็นอันว่าไม่สร้างอุปกิเลส
ของสมาธิของปัญญาขึ้นมา จึงจะปฏิบัติ
สมาธิปัญญาของตนให้เป็นทุกขนิโรธ
คือความดับทุกข์ขึ้นมาได้

เพราะฉะนั้น พระโหราจารย์จึงได้
จับปฏิบัติในศีลในสมาธิอันเป็นไปเพื่อ
ทุกขนิโรธ ได้อัปนาสมาธิ สมาธิที่
แน่นแน่ ก็ถึงขั้นฌานขั้นสมาบัติขั้นแหละ
ญาณ คือความหยั่งรู้ คือมุคขั้นแก่
พระองค์ ดังที่ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนา
เมื่อทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา
ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง มีสัมมาทิฐิ
ความเห็นชอบเป็นต้น ก็คือมรรคมีองค์

๘ นั้นแหละ ทรงปฏิบัติไปในมรรคมีองค์ ๘ นี้ อันเป็นไปเพื่อดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นไปเพื่อญาณคือความหยั่งรู้ จึงทรงได้ญาณคือความหยั่งรู้ขึ้น ก็คือว่าญาณคือความหยั่งรู้ที่แสดงไว้ว่า

จักขุ คือดวงตามุขขึ้น ญาณ คือความหยั่งรู้มุขขึ้น ปัญญา คือความรู้ทั่วถึงมุขขึ้น วิชชา คือความรู้มุขขึ้น อาโลก คือความสว่างมุขขึ้นในธรรมที่พระองค์มิได้เคยทรงสดับมาก่อนว่านี้ทุกข์ ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกข์พระองค์ทรงกำหนดรู้ได้แล้ว นี้สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ สมุทัยนี้ควรละ ละได้แล้ว นี้โรธ คือความดับทุกข์ ความดับทุกข์ควรกระทำให้แจ้ง ความดับทุกข์นี้พระองค์กระทำให้แจ้งได้แล้ว นี้มรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ควรอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ทางดับทุกข์นี้พระองค์ได้ทรงอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น สมบูรณ์บริบูรณ์แล้ว ดังนี้

ญาณคือความหยั่งรู้มุขขึ้นแก่พระองค์ดังนี้ ในธรรมที่มีได้ทรงสดับแล้วมาก่อน จึงได้ทรงพอพระทัยว่ารู้ละรู้แล้ว ได้ตรัสรู้ อภิสัมโพธิ คือความตรัสรู้ยิ่งแล้ว ทรงเป็นผู้ที่ตรัสรู้ยิ่งที่เรียกว่าตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณแล้ว อวิชาคือความไม่รู้จึงดับไป วิชชาคือความรู้มุขขึ้น หรือ

จะเรียกว่าวิชาคือความรู้มุขขึ้น อวิชาดับไป เหมือนแสงสว่างบังเกิดขึ้นความมืดก็หายไป เพราะฉะนั้น จึงทรงเป็นพุทธโธ คือเป็นผู้รู้แล้ว เป็น วิมุตโต คือเป็นผู้พ้นแล้ว พระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้แล้วก็ทรงอยู่ด้วยวิชาคือความรู้ และวิมุตติคือความหลุดพ้น แต่ที่ผู้ที่ยังมิได้ตรัสรู้เหมือนอย่างพระพุทธเจ้า หรือแม้พระองค์เองเมื่อยังมิได้ตรัสรู้ ก็ยังมีอวิชา คือมีความรู้ที่เป็นอวิชา ไม่รู้จริงในสัจจะทั้ง ๔ (ส.ท. หน้า ๑๗๑-๑๗๓)

- สมาธิกา ดุ ปุณณะ
- สมาธิเจิวปีสสนา ดุ อนิมิตตสมาธิ
- สมาธินิมิต ดุ สมาธิ
- สมาธิอย่างละเอียด ดุ อนิมิตตสมาธิ
- สมานสังวาสกะ ดุ สังฆเภท
- สมานัตตตา ดุ มัททวะ
- สมาโนทก ดุ ทักขิณานุปทาน
- สมาบัติ ดุ สมาธิ
- สมุจเจทวิมุตติ ดุ วิมุตติ ๕
- สมุจเจทวิริติ ดุ ศีล
- สมุฏฐาน ๔ ดุ คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ
- สมุทัยวาร ดุ อริยสัจจ ๔ โดยพิสดาร
- สยัมภูพุทธเจ้า ดุ พระพุทธเจ้าในมหายาน
- สรภู ดุ หิมพานต์
- สระฉัททันตะ ดุ หิมพานต์
- สระใหญ่ ๗ ดุ หิมพานต์
- สระอนินดาต ดุ หิมพานต์
- สวดทำวัตร ดุ สวดมนต์

สวดนาค คู นาค

สวดมนต์ คำว่า “มนต์” นั้น ถ้าแปลตามศัพท์ที่ใช้เป็นภาษาพูดทั่วไป แปลว่า ปรัชญาหรือ แต่ก็นำมาใช้เป็นบทสวดก็หมายความว่า เป็นบทสวดที่บริสุทธิ์ หรือที่ศักดิ์สิทธิ์ เราใช้กันในภาษาไทยเป็นที่เข้าใจกัน

ธรรมเนียมสวดมนต์ของพระสงฆ์ ได้มีธรรมเนียมสวด ในเวลาเช้ากับในเวลาเย็นหรือค่ำ บทสวดนั้นที่เป็นบทสวดประจำก็เรียกว่า ทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น หรือทำวัตรค่ำ สำหรับ**สวดมนต์** ตอนเช้าหรือทำวัตรเช้านั้น ก็กำหนดเวลาต่าง ๆ กัน โบราณพระตื่นสวดมนต์กันตั้งแต่ตีสี่ และในบัดนี้ยังใช้สวดกันเข้ามิด ตีสี่ก็มีแต่มีน้อย สวดเข้าก่อน ออกบิณฑบาตก็มี บิณฑบาตกลับมาแล้วสวดมนต์ก่อน แล้วจึงฉันก็มี ฉันแล้วสวด เช่นว่าเวลาสองโมงเช้าอย่างวัดนี้ก็มี สวดมนต์ตอนเย็น หรือตอนค่านั้นใช้สวดกันเวลาห้าโมงเย็นก็มี หกโมงเย็นก็มี หุ่มนึงก็มี สองหุ่มนึงก็มี อย่างวัดนี้ แม้ว่าจะกำหนดเวลาต่างกัน ก็คงใช้ประชุมกันสวดมนต์เวลาเช้าเวลาหนึ่ง เวลาเย็นหรือค่ำอีกเวลาหนึ่ง

บทสวดประจำทุกวันทีเรียกว่าทำวัตรคือทำวัตรเช้า ทำวัตรค่านั้น ก็เป็นธรรมเนียมที่สืบเนื่องมาแต่ครั้งพุทธกาลเมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่

พระสงฆ์สาวกก็เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในเวลาเช้าก็ทำวัตร

ทำวัตรก็คือทำการปฏิบัติ เช่น ถวายน้ำ สำหรับที่จะบ้วนพระโอษฐ์ สรงพระพักตร์ อย่างที่ทุกคนก็ต้องมีการแปรงฟันล้างหน้า บ้วนปากและกิจอื่น ๆ ทำวัตรก็คือการปฏิบัติอย่างสัทธิวิหาริก ก็ทำอุปัชฌาย์วัตร อันเตวาลิก ก็ทำอาจารย์วัตร คือศิษย์ทำการปฏิบัติอุปัชฌาย์อาจารย์

ดังที่วัดนี้มีธรรมเนียมทำสักแต่ว่า เป็นประเพณี คือเมื่อพระภิกษุบวชใหม่แล้ว ก็นำเอาน้ำ แปรงสีฟัน ยาสีฟัน เป็นต้น มาถวายพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ ก็เป็นการไปแสดงทำอุปัชฌาย์วัตร คือทำการปฏิบัติพระอุปัชฌาย์หรือว่าอาจารย์วัตร ทำการปฏิบัติพระอาจารย์ อันที่จริงนั้นก็ทำกันทุกวัน แต่ว่าในวัดนี้เป็นธรรมเนียมที่ให้ทำเพียงครั้งเดียว แล้วอนุญาตว่าไม่ต้องไปทำอีก เพื่อจะได้ศึกษาเล่าเรียนกัน

ในครั้งพุทธกาลนั้นพระภิกษุสงฆ์ก็มีธรรมเนียมเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ทำวัตรคือทำการปฏิบัติพระองค์ในเวลาเช้า แต่ว่าก็ปรากฏว่าได้มีพระภิกษุที่เป็นพุทธอุปัฏฐากประจำพระองค์ มักจะองค์หนึ่ง แต่ไว้ในตอนแรกนั้นก็คงจะมีการผลัดเปลี่ยนกัน ไม่มีองค์ไหนอยู่ประจำตลอดเวลาจนถึงท่าน

พระอานนท์เถระที่ได้รับหน้าที่เป็น
พุทธอุปัฏฐาก คือพระภิกษุผู้บำรุง
พระพุทธเจ้า พระอานนท์ท่านก็ได้ทำ
หน้าที่เป็นอุปัฏฐากประจำพระองค์มา
จนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน ท่านก็ได้
ทำการปฏิบัติบำรุงพระพุทธเจ้าเป็น
พุทธอุปัฏฐากประจำพระองค์ตลอดมา

กิจของพระพุทธเจ้าท่านแสดงไว้

ในการบอกวัตรของโบราณ วันหนึ่ง ๆ
ที่เป็นกิจประจำว่ามี ๕ อย่าง คือ

๑. เวลาเช้า เสด็จออกบิณฑบาต
๒. เวลาเย็น ทรงแสดงธรรม ก็คือ
ทรงแสดงธรรมแก่ประชาชนที่มาเฝ้า
เป็นประจำทุกวัน
๓. เวลาบ่ายค่ำ ประทานโอวาทแก่ภิกษุ
๔. เวลาเที่ยงคืน ทรงแสดงธรรมแก้
ปัญหาเทวดาที่มาเฝ้า
๕. เวลาบ่ายรุ่ง ทรงพิจารณาหมู่สัตว์
คือหมู่ของบุคคลที่สมควรและไม่สมควร
ที่จะเสด็จไปทรงแสดงธรรมโปรด

อันแสดงว่ากิจ ๕ อย่างนี้ได้ทรง
ปฏิบัติอยู่เป็นประจำ และการเข้าเฝ้า
พระพุทธเจ้า ในเวลาเช้า**ทำวัตร** คือ
ทำการปฏิบัติอุปัฏฐากบำรุง จึงเป็น
กิจของพระภิกษุสงฆ์องค์หนึ่งบ้าง
หลายองค์บ้าง ที่ไปเฝ้าทำพุทธอุปัฏฐาก
เมื่อมีพระภิกษุที่เป็นพุทธอุปัฏฐาก
ประจำ การที่พระภิกษุทั่วไปจะเข้าเฝ้า
เป็นพุทธอุปัฏฐาก จึงเป็นอันไม่ต้องไป

ทำ แต่ก็ชื่อว่าเป็นหน้าที่ของพระภิกษุ
สงฆ์อย่างน้อยก็องค์ใดองค์หนึ่งผลัด
เปลี่ยนกันเข้าไปเฝ้าทำพุทธอุปัฏฐาก

เพราะฉะนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จ
ดับขันธปรินิพพานแล้ว จึงได้มีธรรมเนียม
ที่พระภิกษุที่อยู่ในวัดหนึ่ง ๆ ประชุม
กันในอุโบสถคือในโบสถ์ ในวิหาร หรือ
ในหอสวดมนต์ที่กำหนดขึ้น ทำการ
สักการบูชาพระพุทธปฏิมาซึ่งประดิษฐาน
อยู่ในที่นั้นแทนการที่เข้าไปเฝ้าอุปัฏฐาก
บำรุงพระพุทธเจ้าในเวลาเช้า จึงสวดมนต์
และบทสวดนั้นก็ เป็นบทสรรเสริญ
คุณพระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรม
พระสงฆ์ เป็นหลัก จึงได้เรียกบท
สวดมนต์นี้ว่า **สวดทำวัตร** แปลตาม
ศัพท์ก็คือว่า สวดทำการปฏิบัติบำรุง
แต่เมื่อไม่มีองค์พระพุทธเจ้าที่จะปฏิบัติ
บำรุง จึงสวดสรรเสริญคุณพระพุทธเจ้า
พร้อมทั้งพระธรรมพระสงฆ์แทน จึงได้
เรียกว่า **สวดทำวัตร**

ส่วนในเวลาเย็นนั้น ได้มีปรากฏอยู่
ในพุทธกิจทั้ง ๕ ดังที่กล่าวมาแล้ว
ว่าเวลาบ่ายค่ำ ทรงแสดงโอวาทแก่ภิกษุ
จึงได้มีธรรมเนียมที่พระภิกษุประชุม
กันเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ในเวลา
บ่ายค่ำถัดจากเวลาเย็นที่ทรงแสดง
ธรรมโปรดประชาชนทั่วไป เพราะฉะนั้น
ในการเข้าเฝ้าในเวลาค่านั้น ก็จะมี
ธรรมเนียมการทำวัตรปฏิบัติอุปัฏฐาก

บำรุงพระพุทธเจ้า เช่นตั้งน้ำฉันน้ำใช้
อะไรไว้ในกุฏิที่ทรงประทับเช่นเดียวกัน
ก็เป็นหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์จะจัด
สับเปลี่ยนกันไป หรือมีประจำแล้วก็ไป
เข้าเฝ้าฟังพระพุทธโอวาท และเมื่อไม่มี
พระองค์ที่จะปฏิบัติบำรุง การประชุม
กันในเวลาค่ำหรือในเวลาเย็น จึงได้มีการ
การสวดบทสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย
จึงได้เรียกบทสวดแม้ในเวลาค่ำว่าสวด
ทำวัตร อันเป็นการแสดงถึงการทำวัตร
ปฏิบัติ

อนึ่ง ในเวลาเย็นเวลาค่ำนั้นเป็นเวลา
ที่ทรงแสดงธรรมด้วย ดังปรากฏใน
พระพุทธกิจประจำวันดังกล่าวมา เมื่อ
สวดบททำวัตรแล้วจึงได้มีการสวดบท
พระพุทธพจน์อันเป็นพระธรรมคำสั่ง
สอนของพระพุทธเจ้าพระสูตรใด
พระสูตรหนึ่งหรือบทใดบทหนึ่งต่อจาก
ทำวัตรค่ำ เท่ากับว่าเป็นการฟังธรรม
คำสั่งสอนที่ทรงแสดง หรือว่าฟัง
พระโอวาทของพระพุทธเจ้าในเวลาเย็น
ในเวลาค่ำตามพุทธกิจที่ปรากฏนั้น

การสวดมนต์ก็คือสวดพระสูตรใด
พระสูตรหนึ่งดังกล่าวมานั้น จึงเท่ากับว่า
พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมหรือ
ประทานพระโอวาทฟังกัน เพราะฉะนั้น
หลังจากทำวัตรเย็นทำวัตรค่ำแล้วจึงมี
การสวดมนต์ต่อ ก็เท่ากับว่าเป็นการ
ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดง
หรือที่ทรงประทานเป็นพระพุทธโอวาท

นี้เป็นธรรมเนียมการสวดมนต์ทำวัตร
เช้าทำวัตรค่ำ และเมื่อทำวัตรค่ำแล้วก็
มี**ธรรมเนียมสวดมนต์** คือสวดพระ-
สูตรเป็นต้น อันเป็นคำสั่งสอนต่อไป
เป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติเนื่องมาจาก
ครั้งพุทธกาลดังกล่าว สำหรับเรื่องการ
สวดมนต์นั้นยังมีการสวดมนต์ในงาน
ต่าง ๆ สืบไปอีก (ต.พ. ๒๕) ดู **ธรรมเนียม
ทำวัตร, สังคายนา** ด้วย

สวดยักษ์ ดูในอรรถกถาที่เขียนในลังกา และ
ในบันทึกเรื่องเก่า ๆ ของไทยเราเอง
มีเค้าว่า คนพากันกลัวยักษ์ว่าเป็นตัวนำ
โรคภัยไข้เจ็บ เมื่อเกิดโรคระบาด เช่น
อหิวาตกโรค ก็เพราะหมูยักษ์ซึ่งเป็น
บริวารทำวุกูเวร พวกมันมาจับมนุษย์ คง
จะมีลัทธิความเชื่อเช่นนี้ประจำท้องถิ่น
ก่อนพระพุทธศาสนาจะเข้ามาถึง เมื่อ
พระพุทธศาสนาเข้ามาแล้วก็มีพระสูตร
นี้ที่เล่าว่า ทำวุกูเวรซึ่งเป็นเจ้าแห่งยักษ์
ได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลขอ
ประทานพระพุทธานุญาติให้พุทธบริษัท
สวดบทวิปัสสิสฯ ซึ่งเป็นบทนมัสการ
พระอดีตพุทธเจ้าตั้งแต่พระวิปัสสิ จนถึง
พระพุทธเจ้าในปัจจุบันศาสนารวม ๗
พระองค์ เพื่อป้องกันอันตรายจากพวก
ยักษ์ที่พาลดุร้าย จึงมีเทศกาลนิมนต์
พระสวดพระสูตรนี้เพื่อป้องกันกำจัด
อันตรายจากพวกยักษ์ผีปีศาจต่าง ๆ
คือ โรคต่าง ๆ นั้นเอง ในทางราชการ

มีสวดตลอดรุ่งใน **พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์** จะสิ้นเดือน ๔ มียิงปืนอาภูนา ในขณะที่พระสวดถึงตอนนั้น ๆ ทำนองสวดมีเสียงอะอะดุดันในบางตอนคล้ายกับจะขับไล่พวกนั้น นอกจากนี้ที่กรุงเทพฯ ทราบว่ายังมีพิธีสวดในวันตรุษนั้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราช แต่พระราชพิธีนี้ได้เลิกมานานแล้ว บัดนี้พระที่สวดพระสูตรนี้ได้อันเรียกว่า **สวดยักษ์** ด้วยทำนองสรภัญญะมีเหลือน้อย

เคยได้ยินท่านผู้ใหญ่เล่าว่า **การยิงปืนอาภูนา** นั้นเป็นการใช้ดินปืนเก่าให้หมดไป เมื่อมาถึงสมัยที่จะเลิกสวดภณยักษ์คือเลิกพระราชพิธีนั้น ถ้าคิดถึงว่าสิ้นสมัยใช้ดินปืนเหมือนอย่างโบราณซึ่งจะต้องรู้กันประจำปี จะเลิกยิงปืนอาภูนาก็ได้ และบัดนี้ได้พบเชื้อโรคแทนยักษ์ ยักษ์เป็นผู้นำโรคที่มองไม่เห็นตัวในสมัยโบราณ บัดนี้ได้มีกล้องส่องมองเห็นตัวโรคขึ้นแล้ว แต่มองด้วยตาก็ไม่เห็นเหมือนกัน และได้พบวิธีป้องกันรักษาทำลายตัวเชื้อโรคได้มาก โรคบางอย่างที่กลัวกันมากในอดีต มาถึงปัจจุบันกลายเป็นโรคที่ไม่น่ากลัว ความคิดของคนที่จะยิงปืนชู่หรือไล่ยักษ์ก็เปลี่ยนไป

ข้อที่ร้ายยิ่งขึ้นไปกว่านั้นคือ เปลี่ยนไปเป็นมุ้งที่จะยิงปืนชู่หรือไล่คนด้วยกันเอง หนักขึ้นยักษ์ที่เคยเป็นตัวโรค

ทางกายก็กลับเข้าสิ่งใจมนุษย์อย่างที่เรียกว่า มีใจเป็นยักษ์เป็นมาร หมายถึงถึงกิเลสในใจคนที่มากขึ้น อันเรียกกันว่า **กิเลสมาร** จะเรียกว่า **กิเลสยักษ์** บ้างก็คงไม่ผิด ยักษ์สิ่งใจนี้จะแก้ได้ด้วยอะไร ก็ด้วยการปฏิบัติอบรมจิตใจตามหลักพระพุทธศาสนา เช่น ตามหลักพระโอวาท ๓ ข้อว่า ไม่ทำบาปทั้งหมด ทำกุศลให้ถึงพร้อม ชำระจิตให้ผ่องแผ้ว นี่เป็นพระพุทธศาสนาโดยตรง ยักษ์ใจชวนให้ทำบาป เมื่อไม่ตามใจก็ทำอะไรไม่ได้ ยักษ์ใจก็ต้องออกไป

คนในปัจจุบันอาจเห็นว่าคนโบราณงมงาย ยิงปืนไล่ยักษ์ที่ไหน เพราะอาจไม่ได้คิดว่า ความรู้ของคนเปลี่ยนไปเสมอตามการศึกษา ยุคไหนขึ้นถึงขั้นไหนก็ย่อมจะรู้เห็นในขั้นนั้น แต่ถ้าไม่มีโบราณ ปัจจุบันก็ไม่ได้ ถ้าจะเปรียบเทียบเหมือนขั้นภูเขาสูง ขึ้นถึงระดับไหนก็ย่อมจะเห็นในระดับนั้น จะให้ถึงยอดที่เดียวโดยไม่ขึ้นไปตั้งแต่เชิงเขาหาได้ไม่ เห็นว่ายักษ์เป็นตัวโรคนับว่าไกลระดับปัจจุบันเข้ามาแล้ว คือเห็นว่ามีตัวโรคที่มองไม่เห็นตัวตน ในปัจจุบันสร้างเครื่องส่องให้มองเห็นตัวขึ้น ความเห็นว่ามีตัวเชื้อโรคจึงมีมานานแล้ว

และควรจะแยกว่าเรื่องนี้เป็นทางแพทยศาสตร์ ไม่ใช่พุทธศาสน์ ถ้าเป็นเรื่องยักษ์ในใจคือกิเลส และเครื่องกำจัด

กิลเลสจึงจะเป็น **พุทธศาสน์** แม้เรื่อง
โลกก็มีเรื่องโลกทางภูมิศาสตร์สมัย
โบราณปนเข้ามามาก (พ.พ. ๒๗๙-๒๘๑)

สวณะ ดู **คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ**

สววรรค์ สรุปรูปเป็น ๓ ประเภท คือ **กามาพจร**

ท่องเที่ยวอยู่ในกาม ได้แก่สววรรค์ ๖
ชั้น **รูปาพจร** ท่องเที่ยวอยู่ในรูปฌาน
ได้แก่**รูปพรหม อรูปาพจร** ท่องเที่ยว
อยู่ในอรูปฌาน ได้แก่ **อรูปพรหม**
ฉะนั้น ในสววรรค์กามาพจร ๖ ชั้นจึง
ยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ ท่านแสดงว่า
ชั้นจาตุมมหาราชิกาและชั้นดาวดึงส์
มีเหมือนมนุษย์ ชั้นยามามีแต่กาย-
สังสัคคะ ชั้นดุสิตมีเพียงจับมือกัน
ชั้นนิมมานรดีมีเพียงยัมรับกัน ชั้น
ปรนิมิตตวสวัตติมีแต่มองดูกันเท่านั้น
ส่วนในสววรรค์ชั้นรูปาพจรและอรูปาพจร
ที่เรียกว่า **พรหมโลก** ทุกชั้นไม่เกี่ยวข้องกับกาม ใน **อรรถกถาวิภังค์** กล่าวว่า
ไม่มีเพศสตรีเพศบุรุษในพรหมโลก

ใน **ติกนิบาต** แสดงอายุสววรรค์
เทียบอายุมนุษย์ไว้ว่า ๕๐ ปีมนุษย์
เป็น ๑ คินวันสววรรค์ชั้นจาตุมมหา-
ราชาธิกา ๓๐ คินวันเป็น ๑ เดือนสววรรค์
นั้น ๑๒ เดือนเป็น ๑ ปีสววรรค์นั้น
๕๐๐ ปีทิพย์นี้เป็นประมาณอายุของ
เทพชั้นจาตุมมหาราชิกา เท่ากับ ๙
ล้านปีมนุษย์

๑๐๐ ปีมนุษย์เป็น ๑ คินวันสววรรค์
ชั้นดาวดึงส์ นับเดือนปีเช่นเดียวกัน
๑,๐๐๐ ปีทิพย์นี้เป็นประมาณอายุของ
เทพชั้นดาวดึงส์ เท่ากับ ๓ โกฎิ ๕
ล้านปีมนุษย์

๒๐๐ ปีมนุษย์เป็น ๑ คินวันสววรรค์
ชั้นยามา นับเดือนปีเช่นเดียวกัน
๒,๐๐๐ ปีทิพย์นี้เป็นประมาณอายุของ
เทพชั้นยามา เท่ากับ ๑๔ โกฎิ ๔ ล้าน
ปีมนุษย์

๔๐๐ ปีมนุษย์เป็น ๑ คินวันสววรรค์
ชั้นดุสิต นับเดือนปีเช่นเดียวกัน ๔,๐๐๐
ปีทิพย์นี้เป็นประมาณอายุของเทพชั้น
ดุสิต เท่ากับ ๕๗ โกฎิ ๖ ล้านปีมนุษย์

๘๐๐ ปีมนุษย์เป็น ๑ คินวันสววรรค์
ชั้นนิมมานรดี นับเดือนปีเช่นเดียวกัน
๘,๐๐๐ ปีทิพย์นี้เป็นประมาณอายุของ
เทพชั้นนิมมานรดี เท่ากับ ๒๓๐ โกฎิ
กับ ๔ ล้านปีมนุษย์

๑,๖๐๐ ปีมนุษย์เป็น ๑ คินวัน
สววรรค์ชั้นปรนิมิตตวสวัตติ นับเดือน
ปีเช่นเดียวกัน ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์นี้เป็น
ประมาณอายุของเทพชั้นปรนิมิต-
ตวสวัตติ เท่ากับ ๘๒๑ โกฎิกับ ๖ ล้าน
ปีมนุษย์ (การคิดเทียบปีมนุษย์นี้คัดมา
ไม่ได้สอบดูว่าจะถูกหรือผิดอย่างไร)

ส่วนเทพชั้น **พรหมโลก** ยังมีอายุ
มาก ท่านว่า

๑. *พรหมปารีสัชชะ* มีอายุเท่าส่วน
ที่ ๓ ของกัป คือ ๑ ใน ๓
ของกัป

๒. *พรหมบุโรหิต* มีอายุกึ่งกัป

๓. *มหาพรหม* มีอายุ ๑ กัป

๔. *ปริตตาทกะ* มีอายุ ๒ กัป

๕. *อัปมาณาทกะ* มีอายุ ๔ กัป

๖. *อาภัสสระ* มีอายุ ๘ กัป

๗. *ปริตตตสุกะ* มีอายุ ๑๖ กัป

๘. *อัปมาณสุกะ* มีอายุ ๓๒ กัป

๙. *สุภกัทธะ* มีอายุ ๖๔ กัป

๑๐. *เวทป์ผละ* และ *อัสัญญิสัตว์*
มีอายุ ๕๐๐ กัป

๑๑. *อวิหะ* มีอายุ ๑,๐๐๐ กัป

๑๒. *อดป์ปะ* มีอายุ ๒,๐๐๐ กัป

๑๓. *สุทัสสะ* มีอายุ ๔,๐๐๐ กัป

๑๔. *สุทัสสี* มีอายุ ๘,๐๐๐ กัป

๑๕. *อกนิฏฐะ* มีอายุ ๑๖,๐๐๐ กัป

พรหมเหล่านี้ ๑ ถึง ๙ เป็นชั้น
รูปฌานที่ ๑ ๒ ๓ ชั้นละ ๓ ชั้น ๑๐
ซึ่งแบ่งเป็น ๒ ถึง ๑๕ เป็นชั้นรูปฌาน
ที่ ๔ รวมเป็น ๑๖ และ ๑๑ ถึง ๑๕
เป็นชั้นสุทธาวาสสำหรับพระอนาคามี
ไปเกิด *ปริตตาทกะ* เป็นต้น มักเรียกว่า
ปริตตาทกะ ซึ่งติดมาจากเป็นคุณบท
ของภูมิ ทั้งถนัดลิ้นไทยเรา เหมือน
อย่างคำว่า *ศาสนา* จากคำว่า *ศาสนะ*
ซึ่งเป็นคำที่เรียกว่า อะการ์นต์ แต่เรา

ถนัดเรียกเป็น *อาการ์นต์* ว่าศาสนา
กลายเป็นคำไทยที่ถูกต้อง ถ้าพูดว่า
ศาสนะก็เป็นผิดแปลกไป พรหมทั้ง ๑๖
เหล่านี้เป็นรูปพรหม

ส่วนอรูปพรหมอีก ๔ ชั้นยังมีอายุ
มากขึ้นไปอีก อรูปที่ ๑ มีอายุ ๒,๐๐๐
กัป อรูปที่ ๒ มีอายุ ๔๐,๐๐๐ กัป
อรูปที่ ๓ มี อายุ ๖๐,๐๐๐ กัป
อรูปที่ ๔ มีอายุ ๘๔,๐๐๐ กัป (พ.พ.

๒๖๗-๒๖๙) *ดู อนุปุปพิกถา* ด้วย

สวิญญานกทรัพย์ *ดู เบญจศีล*

สสบัณฑิต *ดู ทานบารมี*

สหะ *ดู เคารพธรรม*

สหัมบดี *ดู เคารพธรรม, สหัมบดีพรหม*

สหัมบดีพรหม พระพรหมองค์หนึ่งคือสหัมบดี

พรหม ได้มีเรื่องเข้ามาเกี่ยวข้องกับ
พระพุทธรเจ้าหลายเรื่อง ตั้งแต่ต้น
พุทธกาล เมื่อพระพุทธรเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว
ใหม่ ๆ ทรงปรารถนาถึงธรรมที่ตรัสรู้
ว่าเป็นสภาพลุ่มลึก ยากที่คนอื่นจะรู้ตาม
ได้ ทรงพระดำริจะไม่ทรงชวนขยายเพื่อ
สั่งสอน ท่านว่าสหัมบดีพรหมทราบ
พระดำริ ได้เข้าไปเฝ้ากราบทูลอาราธนา
ขอให้ทรงแสดงธรรม เพราะหมู่มืดมัวที่
สามารถจะฟังรู้ได้มีอยู่ พระพุทธรเจ้าจึง
ได้ทรงแสดงธรรม เป็นต้นเรื่องของ *บท
อาราธนาธรรม* ที่ใช้กันในเมืองไทยว่า
พुरुหมา จ โลกาทิปตี สหัมบดี เป็นต้น

ซึ่งมีคำแปลว่า สหัมบดีพรหมผู้เป็นอธิบดีแห่งโลก พนมหัตถ์ทูลขอพรว่า หมู่สัตว์ในโลกนี้มีฝูงนุธิในดวงตาแต่น้อยยังมีอยู่ ขอพระสุคตได้โปรดอนุเคราะห์ประชานิกิรินี้แสดงธรรม บทอาารานานี้ก็มีความเล่าถึงประวัติพระพรหมมาทูลอาารานาพระพุทเจ้าให้ทรงแสดงธรรมดั่งนี้เท่านั้น แต่ก็ได้นำมาใช้เป็นบทอาารานาให้พระเทศน์ทั่วไป

ในเมืองไทยมีนิยมถือเป็นประเพณีว่าจะต้องอาารานาก่อน พระจึงจะให้สรณคมน์และศีล สวดพระปริตร แสดงพระธรรมเทศนา แสดงว่าพระพุทศาสนาไม่บังคับฝืนใจใครให้นับถือปฏิบัติ ใครมีศรัทธาเลื่อมใสประสงค์สรณคมน์และศีลก็ดี พระปริตรก็ดี ธรรมเทศนาที่ดีก็ต้องมาอาารานา ยังไม่อาารานา พระก็ยังไม่ให้ไม่แสดง เวลาทำพิธีก็เป็นการสะดวก เพราะการอาารานาก็หมายความว่าเริ่มพิธีขึ้นแล้ว ได้เตรียมการต่าง ๆ เสร็จพร้อมที่จะรับศีลกันได้ และได้ถือเป็นประเพณีอีกว่า ก่อนที่จะทำกุศลอะไร ขอสรณคมน์และศีลกันก่อนเสมอเป็นประเพณีดีอยู่ เพราะชักนำให้เข้าหาพระรัตนตรัยและศีลก่อน แต่ก็มีมักถือเป็นสักแต่ทำไปเป็นพิธีเสียโดยมากคือไม่ได้คิดจริงจัง ถ้าอย่างนี้ก็ได้เพียงเปลือกคือพิธีเท่านั้น ผู้ที่ตั้งใจจริงจังนั้นแหละจึงจะเข้าถึงสาระของพิธี ได้

ประโยชน์จากประเพณีที่ดีอยู่แล้วนี้ เป็นอันว่าคนไทยเราได้ออกชื่อสหัมบดีพรหมกันอยู่บ่อย ๆ เป็นที่รู้จักกันมากอย่างกว้างขวางคล้ายพระอินทร์ ในหมู่เทวดาพระอินทร์รู้จักกันมากกว่าองค์อื่น ในหมู่พรหมก็ท้าวสหัมบดีพรหมองค์นี้ทั้งได้ออกชื่อถึงมากกว่าองค์อื่น ๆ ทั้งหมด

สหัมบดีพรหมยังได้มาทูลพระพุทเจ้าขอให้ทรงอนุเคราะห์สงฆ์ ดังที่มีเล่าใน *ขันธสังยุต* ว่า สมัยเมื่อพระพุทเจ้าประทับอยู่ที่นิโครธารามใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ ทรงประณามภิกษุสงฆ์เพราะเหตุบางอย่าง (เล่าไว้ในอรรถกถาว่า เมื่อเสด็จจาริกจากนครสวตถิถึงนครกบิลพัสดุ์ เจ้าศากยะทั้งหลายรับเสด็จและกราบทูลเชิญเสด็จไปประทับที่นิโครธาราม เมื่อเสด็จถึงอารามนั้นแล้วได้เสด็จเข้าสู่ที่ประทับ ทรงทำปฏิสันถารกับเจ้าศากยะทั้งปวงที่ตามไปส่งถึงที่ประทับ ขณะนั้นพวกภิกษุที่ตามเสด็จพากันจัดที่พักและรับแจกทานวัตถุต่าง ๆ ที่เขาจัดถวายเป็นเครื่องต้อนรับ ก็มีเสียงพูดเรียกพูดถามกันอยู่อื้ออึง พระพุทเจ้าไม่โปรดเสียงดังอื้ออึง ตรัสถามทราบเรื่องแล้วจึงทรงประณามภิกษุสงฆ์

ประณาม ก็คือ ขับออกไป ตามเรื่องต่อไปกล่าวว่าได้เสด็จในที่เร้น ทรงพระดำริอยู่พระองค์เดียว คำว่า *ประณาม*

ในที่นี้ สังเกตตามท้องเรื่องที่น่าจะเพียงรับสั่งให้ไปบอกท่านองว่าออกไปให้พ้น อย่ามาอะอะอยู่ที่นี้เท่านั้น ไม่หมายถึงว่าขับไล่

เวลาเช้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ เสด็จกลับจากบิณฑบาตหลังจากเสวยแล้วได้เสด็จไปยังป่ามหาวันประทับพักกลางวันอยู่ที่โคนต้นมะตูมหนุ่มต้นหนึ่ง เกิดพระดำริขึ้นในพระหฤทัยว่า ทรงขับภิกษุสงฆ์ แต่ในภิกษุสงฆ์นี้ยังมีพวกภิกษุใหม่ที่หวังพึ่งพระองค์ เมื่อไม่เห็นพระองค์ก็จะพึงรวนเรกระสับกระส่าย เหมือนอย่างลูกโคอ่อนไม่เห็นแม่โคก็ร่วนวายกระสับกระส่าย หรือเหมือนอย่างพืชที่งอกขึ้นใหม่ไม่ได้ น้ำก็เหี่ยวแห้ง หงอยเหงา จึงน่าที่จะทรงอนุเคราะห์ภิกษุสงฆ์ในบัดนี้ เหมือนอย่างที่ได้ทรงอนุเคราะห์มาแล้วในกาลก่อน

สหัมบดีพรหมได้ทราบพระดำริในขณะนั้น ได้มาปรากฏเบื้องหน้าพระองค์ ห่มผ้าเฉวียงบ่าประคองอัญชลีกราบทูลมีความว่า ขอให้ทรงอนุเคราะห์สงฆ์เหมือนอย่างที่ทรงดำริในตอนท้ายเกิด เพราะในสงฆ์นี้ก็ยังมีภิกษุใหม่ที่หวังพึ่งพระองค์เต็มที่ เหมือนอย่างลูกโคอ่อนหวังพึ่งแม่โค เหมือนพืชที่งอกขึ้นใหม่หวังพึ่งน้ำฉะนั้น จึงขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอภิบาลภิกษุสงฆ์ ทรง

โอวาทอนุศาสน์ภิกษุสงฆ์เหมือนอย่างที่ได้เคยทรงอนุเคราะห์มาแล้วในกาลก่อนเกิด พระพุทธเจ้าทรงรับอาราธนาด้วยพระอาการดูขุณิภาพ สหัมบดีพรหมทราบว่าพระองค์ทรงรับอาราธนาว่าจะทรงอนุเคราะห์สงฆ์ต่อไปไม่ทรงทอดทิ้งแล้ว ก็ได้ถวายอภิวัตทำประทักษิณ (เดินเวียนขวาพระพุทธองค์) แล้วอันตรธานไปในที่นั้น

เป็นอันว่าพระพรหมองค์นี้ได้มากราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงธรรมโปรดโลกหนึ่งเมื่อต้นพุทธกาลแล้ว ครั้งนี้ยังได้มากราบทูลอาราธนาให้ทรงโปรดสงฆ์ต่อไปอีก นับว่าโลกและสงฆ์เป็นหนี้บุญคุณของสหัมบดีพรหมอยู่เป็นอันมาก

อีกคราวหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ ประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ที่ควงไม้ชบาลนิโครธใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา ได้เกิดพระดำริพระหฤทัยขึ้นว่า ผู้ที่ไม่มีที่เคารวะไม่มีที่พึ่งยอมอยู่เป็นทุกข์แท้พระองค์จะพึงทรงอยู่สักการะเคารพพึ่งพาอาศัยสมณะหรือพราหมณ์ที่ไหนได้หนอ ทรงพระดำริเห็นในขณะนั้นว่า จะพึงทรงสักการะเคารพพึ่งพาอาศัยสมณะหรือพราหมณ์อื่นก็เพื่อความบริบูรณ์แห่งกองศีล สมาธิ ปัญญา

วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะที่ยังไม่
บริบูรณ์ แต่ก็ไม่ทรงเห็นสมณะหรือ
พราหมณ์อื่นในโลก พร้อมทั้งเทวโลก
พร้อมทั้งมารโลก พรหมโลก ในหมู่
สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อม
ทั้งเทพและมนุษย์ที่จะถึงพร้อมด้วยศีล
เป็นต้นยิ่งกว่าพระองค์ซึ่งพระองค์จะ
พึงทรงสักการะเคารพพึงพาอาศัยได้
จึงน่าที่พระองค์จะพึงทรงสักการะเคารพ
พึงพาอาศัยพระธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้
นี้แหละ

ลำดับนั้นสหัมบดีพรหมได้ทราบ
พระดำรินี้ ได้มาปรากฏกราบทูลว่าข้อ
นี้เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ที่ได้มีมาแล้วในอดีตกัฏฐิ ที่จักมีใน
อนาคตกัฏฐิ พระองค์ปัจจุบันกัฏฐิ ล้วน
สักการะเคารพพึงพาอาศัยพระธรรม
อยู่ด้วยกันทุกพระองค์ ครั้นแล้วได้
กราบทูลเป็นฉันทคาถาว่า *เย จ
อดีตตา สมฺพุทธา เป็นต้น มีความว่า
พระสัมพุทธะที่ล่วงไปแล้ว พระพุทธะ
ที่ยังไม่มา พระสัมพุทธะในบัดนี้ ผู้ทรง
ยังโศกของคนเป็นอันมากให้สิ้นไป
ทุกพระองค์เคารพพระสัทธรรมอยู่
ในกาลทั้งสาม นี้เป็นธรรมดาของ
พระพุทธะทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ผู้ที่รัก
ตนประสงค์ความเจริญใหญ่ ระลึกถึง
คำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย ก็พึง
เคารพพระสัทธรรมเกิด (พ.พ. ๒๗๔-๒๗๖)*

สหัสสเนตร *ดู ดาวดึงส์*

สหัสสสักกะ *ดู ดาวดึงส์*

สอบครั้งแรก *ดู ปัญจวัคคีย์*

สอุปาทิเสสนิพพาน *ดู นิพพาน, โอวาท-
ปาติโมกข์*

สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ *ดู คัมภีร์อภิธัมมัตถ-
สังคหะ*

สะกตจิต *ดู วิชชา ๓*

สะกตดิน *ดู กัปป*

สักกะ, แคว้น *ดู กบิลพัสดุ์, พระพุทธเจ้า*

สักกะ *ดู ดาวดึงส์*

สักกชนบท *ดู กบิลพัสดุ์*

สักกเทวราช *ดู ดาวดึงส์*

สักกายทิฎฐิ ๒๐ *ดู อุปาทาน ๔*

สัคคกถา *ดู อนุปฺพพิกถา*

สังขตธรรม ธรรมอันปัจจัยปรุง คำว่าธรรม

อันปัจจัยปรุงนี้ก็หมายความว่า ธรรม
ที่มีเหตุทั้งปวงปรุงให้บังเกิดขึ้น คือเป็น
ส่วนผลที่เกิดจากเหตุ จึงมีเหตุเป็น
ตัวปัจจัย คือเป็นเหตุเป็นเครื่องอาศัย
ให้บังเกิดขึ้น นี้เรียกว่า *สังขตธรรม*
ดังเช่นขันธเป็นที่ยึดถือ ๕ ประการนี้
ของบุคคล คือกายและใจอันนี้ นามรูป
อันนี้

ว่าถึงรูปอันเป็นส่วนรูปกายซึ่งประกอบ
ขึ้นด้วยธาตุทั้งหลาย ธาตุดิน ธาตุน้ำ
ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศคือช่องว่าง
เหล่านี้ก็บังเกิดขึ้นจากเหตุ นามกาย
หรือนามธรรม อาการของจิตที่แสดงออก

เป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญานก็เหมือนกัน ที่ปรากฏเป็นเวทนาเป็นต้นนั้นก็ เป็นผลที่เกิดจากเหตุ มีเหตุปรุงให้บังเกิดขึ้น

เหตุที่ตามองเห็นหรือที่ทราบได้ในปัจจุบันก็มี เหตุที่ทราบด้วยญาณคือ ความหยั่งรู้ของพระพุทธเจ้าและของท่านผู้รู้ก็มี เหตุที่เกิดในปัจจุบันที่ตามองเห็นและที่ทราบได้ก็เช่นรูปกายอันนี้ต้องอาศัยอาหารที่เป็นธาตุ ๔ นั่นแหละ ซึ่งบุคคลบริโภคใช้สอยสำหรับที่จะทะนุบำรุงกายให้ดำรงอยู่ได้ ถ้าขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้

นามธรรมก็เหมือนกัน ก็ต้องอาศัยเหตุซึ่งเป็นอาหารสำหรับที่จะให้เกิดขึ้นและบำรุงให้เป็นไปอยู่ เช่นตัวเวทนาเองที่เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ ก็เกิดจากผัสสะหรือสัมผัส สัญญาก็เหมือนกัน ก็เกิดสืบมาจากเวทนา สืบมาจากสัมผัสหรือผัสสะ วิญญานนั้นเล่าก็เกิดมาจากนามรูปนี้แหละ และโดยตรงก็คือเมื่ออายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกัน ก็เกิดเป็นจักขุวิญญานเป็นต้น เช่น ตากับรูปมาประจวบกันก็เกิดจักขุวิญญาน วิญญานทางตาก็คือมองเห็น การเห็นนี่ก็เป็นตัวจักขุวิญญานการเห็นรูป และก็เป็นสิ่งที่เกิดดับ เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงว่ามีเกิดในเบื้องต้น มีแปรไป

ในท่ามกลาง และมีดับในที่สุด ฉะนั้นจึงต้องมีอาหารมาบำรุงกันอยู่เป็นส่วนเหตุ นามรูปนี้ชีวิตจึงดำรงอยู่ได้ ดังเช่นที่รูปกายอันนี้ก็ต้องบริโภคอาหารกันอยู่วันหนึ่งหนหนึ่งสองหนสามหนเป็นต้น และอาหารบางอย่างก็ต้องบริโภคอยู่ตลอดเวลา คือลมหายใจ เข้าลมหายใจออก หายใจไม่ออกเสียสักนาทีสองนาทีก็จะอยู่ไม่ได้แล้ว นามรูปนี้ต้องมีอาหารบำรุงอยู่ตลอดเวลา

นามธรรมก็เหมือนกัน การที่อายตนะภายในภายนอกประจวบกันอยู่นี้เป็นอาหารของนามธรรม ทุกคนตั้งแต่ตื่นขึ้นมาตาก็ประจวบกับรูป หูก็ประจวบกับเสียง จมูกก็ประจวบกับกลิ่น ลิ้นก็ประจวบกับรส กายก็ประจวบกับสิ่งที่กายถูกต้อง มโนคือใจก็ประจวบกับธรรมะคือเรื่องราว ตั้งแต่ตื่นจนหลับ จึงได้มีเวทนา สัญญา สังขาร วิญญานกันอยู่ตลอด แม้ในขณะที่หลับ อันที่จริงนั้นอายตนะ ๕ ข้างต้นพักสนิทสักหน่อยหนึ่ง คือตาหูจมูกลิ้นกาย แปลว่าตาไม่รับรูป หูไม่รับเสียง จมูกไม่รับกลิ่น ลิ้นไม่รับรส กายไม่รับสิ่งถูกต้อง คือไม่รับรู้อะไรทาง ๕ นี้ แต่มโนคือใจกับธรรมะคือเรื่องราวนั้นยังไม่หยุด จึงปรากฏเป็นความฝัน

ความฝันนั้นก็เกิดขึ้นในขณะที่มโนคือใจกับธรรมะคือเรื่องราวอันเป็นข้อ

ที่ ๖ นี้ยังไม่พัก คือแปลว่ายังไม่หลับ ถ้ามโนคือใจหลับละก็ไม่ฝัน แต่นักจิตวิทยาแม้ในปัจจุบันก็บอกว่าคนเราฝันอยู่มากมาย แต่ว่าตื่นขึ้นมาลืมเสียมาก จึงรู้สึกว่างบางทีก็ไม่ฝัน บางทีก็ฝันน้อย จำได้เลื่อนรางบ้าง จำได้แน่นอนบ้าง แต่ว่าอันที่จริงนั้นฝันอยู่เรื่อยๆ ก็คือมโนอันนี้ไม่หลับหรือหลับไม่สนิท ไม่ค่อยจะได้พัก ถ้ามโนพักละก็ไม่ฝัน

เพราะฉะนั้น เหล่านี้จึงเป็นสังขตธรรม ธรรมอันปัจจุปรุทั้งนั้น และรอบกายของบุคคล สิ่งที่ตามองเห็นโดยเป็นรูปต่าง ๆ เป็นต้นไม้ เป็นภูเขา เป็นบ้าน เป็นเรือน เป็นบุคคล เสียงที่ได้ยิน กลิ่นรสและสิ่งถูกต้องที่ได้ทราบ เรื่องราวที่คิดนึกทางใจซึ่งปรุงขึ้นมา เหล่านี้ก็เป็นสังขตธรรมทั้งนั้น ธรรมมีปัจจุปรุทั้งนั้น ตลอดจนถึงโลกที่เราอาศัยอยู่นี้ ดินฟ้าอากาศอะไรทั้งหมด ผนตกแดดออกอะไรเหล่านี้ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ทั้งหมด นี้เป็นสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจุปรุทั้งนั้น เกิดจากเหตุทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างนี้ จึงตกอยู่ในลักษณะของ **สังขตลักษณะ** คือลักษณะที่ปัจจุปรุทั้งนั้น อันได้แก่

๑. อุปุปาโท ปญญาติ ความเกิดขึ้นปรากฏ

๒. วโย ปญญาติ ความเสื่อมดับไปปรากฏ

๓. จิตสูส อญญตตติ ปญญาติ เมื่อยังตั้งอยู่ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ

หรือว่าที่แยกออกมาเป็น **ไตรลักษณ์** ลักษณะเครื่องกำหนด ๓ หรือเรียกว่า **สามัญลักษณะ** ลักษณะที่ทั่วไปของสังขารทั้งปวง อันได้แก่นิจจะไม่เที่ยง ทุกขณะเป็นทุกขคือตั้งอยู่คงที่มิได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และอนัตตามีโชัดตาดัตถน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ แต่ว่าความตั้งอยู่ในระหว่างเกิดและเสื่อมดับในที่สุดนั้นมีระยะเวลาที่เร็วและช้าต่างกัน ชีวิตของบุคคลทุกคนก็เร็วและช้าต่างกัน แต่ว่าพอที่จะกำหนดได้ว่าส่วนมากนั้นสักเท่าไร ดังเช่นที่กำหนดว่า กัปปะหนึ่ง หรือกัปหนึ่ง ดังที่มีพระพุทธภาษิตแสดงว่า หากเจริญอิทธิบาทภาวนาก็จะเจริญอายุกัปหนึ่งหรือเกินกัปหนึ่ง เป็นพระพุทธภาษิตที่ตรัสแก่พระอานนท์ ที่แสดงถึงบุคคลผู้เจริญอิทธิบาทภาวนาเมื่อได้ทรงปลงอายุสังขารแล้ว พระอานนท์จึงได้กราบทูลอุปัชฌาย์ให้อย่าเพิ่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน ให้ทรงเจริญอิทธิบาทภาวนาเพื่อมีพระชนม์มัยนื่ไปกัปหนึ่งหรือเกินกัปหนึ่ง แต่พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า ได้ทรงปลงอายุสังขารแล้วไม่ทรงกลับคำ

คำว่า **กัปหนึ่ง** หรือเกินกัปหนึ่งนี้ พระอาจารย์ได้อธิบายว่า หมายถึง **ชีวิตกัปปะ** ซึ่งประมาณ ๑๐๐ ปีสำหรับคนในยุคปัจจุบัน ปัจจุบันก็ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลนั้นเรื่อยมา หรือก่อนพุทธกาลนั้นเรื่อยมา ไม่ใช่หมายถึงกัปกลับนับอายุไม่ถ่วงดั่งที่บางคนเข้าใจ ชีวิตปัจจุบันก็อยู่ในรานั้นเป็นอย่างมาก ที่มากไปกว่าก็มีน้อย แต่โดยมากก็ไม่ถึง ๑๐๐ ปี ๘๐ ปีก็นับว่ามาก ชีวิตของสัตว์เดรัจฉานก็มียามมีสั้นต่าง ๆ กัน ดั่งที่ทราบกันอยู่ นี่เป็นระยะเวลาของเวลาที่ตั้งอยู่ ขณะตั้งอยู่ก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ และก็ได้มีแสดงไว้ตั้งแต่เก่าก่อนพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น และเมื่อพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นก็รับรองเอามาแสดงไว้เหมือนกัน คืออายุของโลก เมื่อโลกเรานี้ก็มีอายุเหมือนกัน มีเกิดมีดับเหมือนกัน แต่ว่าระยะเวลาที่ตั้งอยู่ของโลกนั้นยาวมาก แม้ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ดวงดาวต่าง ๆ นักคิดค้นในปัจจุบันนี้ก็รับรองว่าเป็นสิ่งที่มีเกิดมีดับ แต่ระยะเวลาที่ตั้งอยู่นั้นยาวมาก สำหรับระยะเวลาเกิดดับของโลกนั้นยาวมากจนเรียกว่าหลายสิบกัปกลับ เป็นอสงไขยที่แปลว่านับไม่ถ่วงปี คือว่ายาวมาก และโลกนี้เมื่อถึงคราววินาศก็จะวินาศไป แตกสลายไปดับไป ด้วยไฟด้วยน้ำด้วยลม นี่เป็นคติ

ที่แสดงไว้ตั้งแต่ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะบังเกิดขึ้น และเมื่อพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นก็รับรองสิ่งนี้เข้ามาแสดงไว้เหมือนกัน

เพราะฉะนั้น ทุกอย่างก็เป็นสังฆธรรม คือเป็นสิ่งที่ปัจจัยปรุงทั้งนั้น มีเกิดมีดับ มีแปรปรวนเปลี่ยนแปลงทั้งนั้น โลกทั้งหมดนี้เรียกว่าเป็น **โอกาสโลก** โลกคือพื้นปฐพี และก็แยกออกมาเป็นภูเขา เป็นต้นไม้พวกพืชต่าง ๆ เป็นร่างกายมนุษย์ เป็นสัตว์เดรัจฉาน ก็เรียกว่า **สังขารโลก** โลกคือสังขาร คือว่าร่างกายของมนุษย์ของสัตว์เดรัจฉานตลอดถึงของต้นไม้ทั้งหลาย ก็แบ่งส่วนธาตุดิน น้ำลมไฟมาจากโอกาสโลกคือพื้นปฐพีนี้มาประกอบกันขึ้น ผสมปรุงแต่งกันขึ้นเป็นคนเป็นสัตว์เป็นต้นไม้ ก็เรียกว่าสังขารโลก และก็เรียกว่า **สัตว์โลก** หรือ **สัตตโลก** ซ่อนอยู่ในสังขารโลกของมนุษย์ของเดรัจฉาน คือว่ามีจิตใจที่เป็นธาตุรู้ซึ่งยึดถืออยู่ มีกิเลสอาสวะอยู่ ก็เป็น **สัตว์โลก** ซ่อนอยู่ในสังขารโลกอันนี้ ซึ่งหากจะกล่าวดั่งที่กล่าวมาแล้ว ก็กล่าวได้ว่า เมื่อสังขารโลกของคนของสัตว์นี้แตกสลาย ส่วนที่เรียกว่าสัตว์โลกนั้นก็จตุคือเคลื่อนออกไปถือสังขารโลกใหม่ ทุกคนเรานี้จึงเป็นโลกน้อย ๆ ซึ่งแบ่งส่วนมาจากโลกใหญ่คือโอกาสโลก และก็ตกอยู่ในลักษณะเดียวกัน คือเกิดดับ และเมื่อตั้งอยู่ก็แปรปรวน

คราวนี้ ก็จะต้องคิดเหมือนกันว่า ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเป็นรูปธรรมนามธรรมที่รวมกันเป็นอัตภาพร่างกายจิตใจของทุก ๆ คนตลอดถึงสัตว์เดรัจฉานตลอดจนถึงสังขารโลกทั้งหมด โอกาสโลกทั้งหมด นี่เป็นสังขตธรรมฝ่ายที่เป็นรูปหรือฝ่ายที่เป็นวัตถุ

คราวนี้ ฝ่ายที่เป็นรูปหรือที่เป็นวัตถุ นี่อันเป็น **อสังขตธรรม** ธรรมอันปัจจัยไม่ปรุงจะมีอีกหรือไม่ คือว่าบรรดาส่วนที่เป็นวัตถุหรือเป็นรูปซึ่งมาปรุงแต่งกันขึ้นก็มาจากเหตุ และบรรดาส่วนที่มาปรุงแต่งกันนั้นก็ต้องมีที่มาว่าเอาอะไรมาปรุงแต่ง เพราะฉะนั้น ในทางพระพุทธศาสนาจึงมีสอนให้แยกธาตุและการแยกธาตุที่ต้องการเป็นการปฏิบัติเพื่อสมาธิเพื่อปัญญา อันเป็นสมถกรรมฐานวิปัสสนากรรมฐานนั้น ก็คือว่าก่อนกายอันนี้เอาส่วนที่เป็นรูปก่อน ก็เป็นที่ยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา ก็มาเป็นก่อนอยู่อย่างนี้ มันก็ควรจะเห็นว่าเป็นตัวเราเป็นของเราได้ จึงได้ตรัสสอนให้แยกธาตุออกไป ว่าอันที่จริงนั้นประกอบขึ้นจากธาตุทั้งหลาย โดยมากก็คือธาตุ ๔ คือประกอบขึ้นจาก *ปฐวีธาตุ* ธาตุดิน *อาโปธาตุ* ธาตุน้ำ *เตโชธาตุ* ธาตุไฟ *วาโยธาตุ* ธาตุลม และในที่บางแห่งก็มีสอนให้แยกออกไปเพิ่มอีกธาตุหนึ่งคืออากาศธาตุ ธาตุ

อากาศคือช่องว่างเป็นที่ ๕ สอนให้แยกธาตุออกไปว่าอันที่จริงนั้นไม่ใช่เป็นก้อนดอก แต่ว่าแยกออกไปได้เป็นธาตุ ๔ หรือเป็นธาตุ ๕ เพื่อที่จะได้กระจายออกไปว่าไม่ใช่เป็นก้อนเป็นแท่ง จะได้มองเห็นว่าอันที่จริงนั้นไม่ใช่อัตตาตัวตน ไม่ใช่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่แยกออกไปได้เป็นธาตุ ๔ หรือธาตุ ๕

เพราะฉะนั้น คำว่า **ธาตุ** นี้จึงเป็นคำที่แสดงถึงส่วนสิ่งที่เป็นที่มาประกอบกับของสิ่งที่เรียกว่าสังขารคือส่วนผสม อันนี้ คือว่ารูปร่างอันนี้ของทุกคนเป็นสังขารหรือสังขตธรรมดังที่กล่าวมาแล้ว คือเป็นส่วนผสมปรุงแต่งมาประกอบกันเข้า เหมือนอย่างว่าบ้าน ที่เรียกว่าบ้านนั้นก็คือว่าเครื่องทัพสัมภาระทั้งหลายมาประกอบกันเข้าเป็นบ้าน แต่อันที่จริงนั้นบ้านก็มาจากสิ่งที่ประกอบทั้งหลาย เช่นมาจากไม้ จากอิฐ จากปูน จากเหล็กที่เป็นบ้าน ตึกราม สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มาประกอบกันเข้า มาปรุงกันเข้าก็เป็นบ้าน บ้านจึงเป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่ง ซึ่งอันที่จริงนั้นไม่มีตัวบ้านจริง ๆ คือตัวตนไม่มี ไม่มีตัวบ้านจริง ๆ แต่มาจากส่วนผสมปรุงแต่ง ร่างกายอันนี้ก็เหมือนกัน ตัวตนร่างกายไม่มี มีมาจากธาตุที่มาผสมปรุงแต่งกันขึ้น

เพราะฉะนั้น เพื่อที่จะให้ละความยึดถือว่าตัวเราของเรา จึงได้ตรัสสอนให้แยกธาตุ ให้พิจารณาแยกธาตุอันแสดงว่าธาตุ คำว่าธาตุนี้เป็นส่วนที่แยกมาจากคำว่าสังขาร สังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งนั้นก็เป็นที่ยึดถือกันว่าสมมติบัญญัติกันว่าเป็นตัวเราของเรา ก็มาจากการบรรดาธาตุทั้งหลายที่มาปรุงแต่งกันขึ้น ตรัสสอนให้แยกออกไป (ล.พ. ๗๙-๘๓)

ดู จิตศึกษา, ธรรม, ธรรมทั้งปวง, นิพพาน, รูปรายนามกาย ด้วย

สังขตธาตุ ดู โลก

สังขตลักษณะ ลักษณะของสิ่งผสมปรุงแต่งหรือลักษณะของสิ่งที่เรียกว่าเป็นสังขารว่า

อุปปาโท ปญญาติ ความเกิดขึ้นปรากฏ

วโย ปญญาติ ความเสื่อมไปปรากฏ
จิตสสุ อญญถตติ ปญญาติ เมื่อตั้งอยู่ ความที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ

ความเปลี่ยนแปลงไปนี้ของชีวิตของทุก ๆ สิ่งมีอยู่ตลอด เหมือนอย่างกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ทุกขณะไม่มีหยุด กาลเวลาไม่มีหยุดที่จะล่วงไป ๆ ต้องเปลี่ยนแปลงไป สังขารชีวิตร่างกายทุก ๆ สิ่งในโลกนี้ก็ไม่มีหยุด ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป

เพราะฉะนั้น เมื่อกำหนดให้รู้จักสังขาร จึงต้องกำหนดให้รู้จัก **วิปริณามะ** อันเป็นลักษณะของสังขารอันได้แก่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง นี่เป็นวิधिพิจารณา เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงสอนวิธีกำหนดให้รู้จักทุกข์ไว้ ๓ อย่าง

ข้อ ๑. ก็คือ **ทุกขทุกขะ** ให้รู้จักทุกข์ว่าเป็นตัวทุกข์

ข้อ ๒. **สังขารทุกขะ** ให้รู้จักว่าทุกข์ก็คือสังขาร สิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด

ข้อ ๓. **วิปริณามทุกขะ** ให้รู้จักวิปริณามทุกข์ ทุกข์คือความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงตั้งแต่เกิดจนถึงดับ มีเกิดเบื้องต้น มีดับเป็นที่สุดดังนี้

เพราะฉะนั้น ท่านที่ได้ดวงตาเห็นธรรม เมื่อฟังเทศนาของพระพุทธเจ้าตั้งท่านพระอัญญาโกณฑัญญะเมื่อฟังปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ตรัสแสดงอริยสัจจ์ ท่านฟังแล้วท่านเข้าใจจับประเด็นอันสำคัญได้ คือท่านเห็นทุกข์ เห็นทุกขทุกขะ ตัวทุกข์ว่าเป็นตัวทุกข์ เห็นสังขารทุกขะ ทุกข์คือสังขาร สิ่งผสมปรุงแต่ง เห็นวิปริณามทุกขะ ทุกข์คือความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ต้องเกิดต้องดับ (ส.ท. ๓๒-๓๓) ดู

นิพพาน, สังขาร, สังขตธรรม ด้วย

สังขพราหมณ์ ดู ทานบารมี

สังขาร คำว่า **สังขาร** นั้น ก็ตามที่ได้ทราบ

กันอยู่โดยมากสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม

หรือศึกษารธรรมะว่าได้แก่ *ปรุ้งแต่ง* คือ สิ่งที่ปรุ้งแต่งขึ้นก็เรียกว่า สังขาร การปรุ้งแต่งหรือความปรุ้งแต่งก็เรียกว่า สังขาร โดยอธิบายว่า ทุก ๆ สิ่งในโลกนี้จะเป็นสิ่งที่มีใจครอง เช่น มนุษย์ เดรัจฉานทั้งหลาย สิ่งที่ไม่มีใจครอง เช่น ดิน น้ำ ไฟ ลมที่เป็นภายนอกทั่วไปและที่เป็นต้นไม้ภูเขาเป็นต้น เรียกว่า สังขาร คือสิ่งผสมปรุ้งแต่งทั้งสิ้น แม้ที่รวมกันเป็นพื้นพิภพนี้ หรือว่าดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ดวงดาวทั้งหลาย ที่เห็นอยู่ในท้องฟ้า ก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุ้งแต่งทั้งสิ้น หรือแม้ลมฝน อากาศเย็นร้อน ที่เป็นเรื่องของโลกธาตุ อันบังเกิดขึ้นทั้งสิ้น ก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุ้งแต่ง เพราะฉะนั้น ท่านจึงย่อสังขารลงเป็น ๒ คือ

อุปาทินนสังขาร สังขารที่มีใจครอง

อนุปาทินนสังขาร สังขารที่ไม่มีใจครอง

แต่ว่าคำนี้ท่านผู้เพ่งธรรมบางท่านก็อธิบายเป็นอีกอย่างหนึ่งว่า

สังขารที่ยังยึดถือเป็น *อุปาทินนสังขาร*

สังขารที่ไม่ยึดถือเป็น *อนุปาทินนสังขาร*

แต่แม้จะตีความหรือเข้าใจความอย่างไร รวมเข้าก็คือว่า บรรดาทุกสิ่งทุกอย่างในโลกที่เป็นสิ่งผสมปรุ้งแต่ง

เรียกว่า สังขารทั้งหมด และคำว่าผสมปรุ้งแต่งนี้ก็มี ความหมายที่แจ่มแจ้งอยู่ในตัวแล้วว่า ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เดี่ยวที่ปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่ต่าง ๆ แต่ว่ามีส่วนประกอบเข้ามาหลายอย่างมาปรุ้งแต่งกันขึ้น ซึ่งถ้าเทียบอย่างหยาบ ๆ ก็เช่นบ้านเรือนที่เป็นบ้านเป็นเรือน ก็เรียกว่าเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุ้งแต่ง เพราะประกอบขึ้นด้วยทิวสัมภาระเช่นไม้เป็นต้น หลายสิ่งหลายอย่างมาประกอบกันเข้าเป็นบ้านเป็นเรือน และคำว่าบ้านว่าเรือนนั้นก็เป็นสมมติบัญญัติของสิ่งผสมปรุ้งแต่งนั้น ๆ ว่า เมื่อผสมปรุ้งแต่งขึ้นเป็นอย่างนั้นก็เรียกว่าอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ก็เรียกว่าอย่างนี้ แม้คำว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขานั้นก็เช่นเดียวกันก็เป็นสิ่งผสมปรุ้งแต่ง จึงได้มีพระพุทธานุญาตตรัสไว้ที่แปลความว่า

เพราะประกอบของคสัมภาระ คือองค์ประกอบต่าง ๆ ส่วนประกอบต่าง ๆ เข้า เสี่ยงว่ารถจึงมีฉันใด เมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่ เสี่ยงว่าสัตว์ บุคคลตัวตน เรา เขา จึงมีอยู่ดังนี้

เพราะฉะนั้น ทุก ๆ อย่างดังกล่าวจึงเรียกว่า สังขาร คือสิ่งผสมปรุ้งแต่งทั้งนั้น

ได้มีพระพุทธานุญาตแสดง สังขตลักษณะ คือลักษณะของสิ่งผสมปรุ้งแต่งเอาไว้ว่า มี ๓ อย่าง คือ

๑. ความเกิดขึ้นปรากฏ
๒. ความเสื่อมไปสิ้นไปปรากฏ
๓. เมื่อยังตั้งอยู่ความเป็นไปอย่างอื่น คือความแปรปรวนไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ

ฉะนั้น จึงได้มีภาสิตแสดงภาวะของสังขารทั้งหลาย ซึ่งพระใช้เป็นคำสำหรับสวดว่า

อนิจฺจา วต สงฺขารา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง

อุปฺปาทวยธมฺมิโน มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา

อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป

เตสํ วุปฺสโม สุขฺโ ความดับแห่งสังขารทั้งหลายเหล่านั้นจึงเป็นสุข ดังนี้

เพราะฉะนั้น ในการพิจารณาทางวิปัสสนา ยกเอาทุกขลักษณะคือลักษณะเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ขึ้นมาพิจารณา พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้พิจารณาโดยลักษณะที่เรียกว่า

ทุกขทุกขะ คือทุกข์โดยเป็นทุกข์ ก็ได้แก่ทุกข์ที่ปรากฏเป็นทุกข์ เช่น ทุกขเวทนาต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นแก่ร่างกายและจิตใจ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสชี้เอาไว้ในการที่ทรงอธิบาย **ทุกข-สัจจะ** สภาพที่จริงคือทุกข์ว่า

เกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ ความโศกความรัญจวนคร่ำครวญ

ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความปรารถนาไม่สมหวังเป็นทุกข์ พิจารณาทุกข์โดยที่เป็นทุกข์ต่าง ๆ ซึ่งทุกคนต้องประสบทางกายบ้างทางใจบ้าง

อนึ่ง ได้ตรัสสอนให้พิจารณาว่าเป็นทุกข์โดยเป็นสังขาร อันเรียกว่า **สังขารทุกข์** ทุกข์โดยเป็นสังขาร คือล้วนเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งสิ้น ทุก ๆ อย่างมีสมมติบัญญัติขึ้นว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ตั้งต้นแต่รูปร่างของตนเองนามกายของตนเอง รูปร่างนามกายของผู้อื่น และสัตว์บุคคลต่าง ๆ ทรัพย์สินสิ่งต่าง ๆ ทุกอย่างที่มีสมมติบัญญัติกันว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ทั้งที่ยึดถือกันว่าเป็นของเรา ว่าเราเป็น ว่าเป็นอัตตาตัวตนของเรา ล้วนเป็นสังขารคือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งสิ้น ส่วนที่มีชื่อเรียกกันต่าง ๆ นั้นก็เป็นสมมติบัญญัติทั้งสิ้น และส่วนที่ว่าเป็นเราเป็นของเราก็เป็นความยึดถือเอาเองทั้งสิ้น เพราะว่าการ ๆ อย่างนั้นเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งสิ้น

อนึ่ง ได้ตรัสสอนให้พิจารณาว่าเป็นทุกข์ โดยเป็น **วิปริณามะ** คือความที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เพราะทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างที่เป็นสังขารนั้นล้วนมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็น

ธรรมดา เป็นไปตามสังขตลักษณะ ลักษณะเครื่องกำหนดหมายแห่งสังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายดังกล่าวมาแล้ว คือมีเกิดมีดับเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป และในระหว่าง แห่งเกิดและดับนั้นก็มีความแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นอยู่เรื่อย ๆ ดังเช่นร่างกายของทุก ๆ คนเรา นี้ เมื่อเกิดมาก็เป็นเด็กคือร่างกายเป็นเด็ก แล้วก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงมาเป็น เด็กใหญ่ ใหญ่ขึ้นโดยลำดับ เป็นหนุ่ม เป็นสาว เป็นกลางคน เป็นคนแก่ เป็นคนแก่เฒ่าไปโดยลำดับ ในที่สุด ก็แตกดับ คือสิ่งที่ผสมปรุงแต่งนั้นก็ แตกสลายจากการปรุงแต่ง หยุดปรุงแต่ง

ฉะนั้น เรื่องสังขารนี้จึงเป็นข้อที่ ควรทำความเข้าใจและพิจารณาในทาง วิปัสสนากรรมฐานได้เป็นอย่างดี ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน แต่ ในที่นี้ก็ต้องการที่จะให้มีความเข้าใจใน ความหมายของคำว่าสังขารเพียงว่า ได้แก่สิ่งที่ผสมปรุงแต่งขึ้น หรืออาการ ที่ผสมปรุงแต่งขึ้น เรียกว่า **สังขาร** และที่ท่านจำแนกสังขารไว้เป็น ๓ คือ

กายสังขาร **วจีสังขาร** **จิตตสังขาร**

กายสังขาร นั้นก็ได้แก่การปรุงแต่ง กาย อธิบายว่า ลมอัสสาสะ ปัสสาสะ คือลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ได้ชื่อ ว่ากายสังขารปรุงแต่งกาย เพราะว่าเป็น

เป็นเครื่องบำรุงปรนปรือกายอยู่ตลอดเวลา กายดำรงอยู่ได้ก็เพราะมีลม อัสสาสะ ปัสสาสะ บำรุงปรนปรืออยู่ ตลอดเวลาไม่หยุด ดังจะพึงเห็นได้ว่า ทุก ๆ คนนั้นไม่มีหยุดหายใจ กายจึง ดำรงอยู่ได้ที่เรียกว่า ชีวิต หากหยุด หายใจเมื่อใดกายก็ดำรงอยู่ไม่ได้

เพราะฉะนั้น **ลมอัสสาสะ ปัสสาสะ** จึงเรียกว่า **กายสังขาร** เป็นเครื่องปรุง กาย

วจีสังขาร แปลว่าปรุงแต่งวาจา ได้แก่วิตกวิจารณ์ที่แปลว่า ความตรึก ความตรอง วิตกวิจารณ์นี้เป็นต้นของ วาจาที่ทุก ๆ คนพูด ก็คือว่าพูดจากใจ ที่วิตกวิจารณ์คือที่ตรึกตรอง อาจะกล่าว ได้ว่าจิตใจนี้พูดก่อนคือตรึกตรองขึ้นมา ก่อนจึงพูดออกทางวาจา หรือว่าวาจา จึงพูดออกมา ถ้าหากว่าไม่มีวิตกวิจารณ์ ขึ้นในจิตใจก่อน การพูดอะไรออกไป ทางวาจาก็เป็นวาจาของคนที่ไม่ค่อยรู้ หรืออาการที่เพ้อหรือที่กล่าวในเวลา หลับและจะไม่เป็นภาษา ฉะนั้น วาจา ที่ทุกคนพูดนี้จึงออกมาจากจิตใจที่มี วิตกมีวิจารณ์คือที่ตรึกตรอง

ฉะนั้น วิตกวิจารณ์จึงเรียกว่า **วจีสังขาร** เป็นเครื่องปรุงรวาจา

จิตตสังขาร ปรุงแต่งจิต ก็ได้แก่ เวทนา เวทนานั้นก็ได้แก่ความรู้เป็นสุข เป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์

ไม่สุข สัญญานั้นก็ได้แก่ความจำได้ หมายถึง เช่น จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโณภูฏัพพะ จำธรรมะคือเรื่องราว เวทนาสัญญานี้เรียกกลับกันว่า **สัญญาเวทนา** เป็นเครื่องปรุงรจจิต คือปรุงรจจิตใจให้คิดไปต่าง ๆ ความคิดไปต่าง ๆ นั้นอาศัยสัญญาเวทนา ถ้าหากว่าไม่มีสัญญาคือความจำได้ หมายถึง ไม่มีเวทนาคือรู้เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็คิดอะไรไม่ได้ เพราะทุก ๆ คนนั้น จะไปคิดในเรื่องที่ตนเองจำไม่ได้ หรือว่าที่ลืมไปแล้วนั้นหาได้ไม่ จะคิดอะไรได้ก็ต้องคิดได้ตามที่จำได้เท่านั้น

อันที่จริงยกเอาสัญญาขึ้นมาอย่าง เดียวอธิบายอย่างนี้ก็เข้าใจ แต่ท่านยกเอาเวทนาขึ้นมาคู่ด้วย ก็โดยที่สัญญานี้ตามวิถิจิตในชั้น ๕ ย่อมเกิดขึ้น อาศัยเวทนา คือต้องมีเวทนาที่เป็นสุข เป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข จึงจะมีสัญญาคือจำได้ ถ้าไม่มีเวทนา แล้วก็จำอะไรไม่ได้

ยกตัวอย่างง่าย ๆ เหมือนอย่างคนที่ดับความรู้ทางกายประสาท เช่นว่า ฉินฺดาชาที่ร่างกาย เมื่อร่างกายส่วนนั้น ชาติไปแล้ว หมอก็ทำการผ่าตัดหรือทำอะไรก็ไม่มีความรู้เจ็บ เมื่อไม่มีความรู้เจ็บ ก็แปลว่าสัญญาคือความจำใน การที่หมอได้กระทำอะไรตรงร่างกาย

ส่วนนั้นก็ไม่มี ถ้าหากว่าไม่ได้ฉินฺดาชา เมื่อเอามือไปปาดเข้าก็เจ็บ เมื่อเจ็บก็ จำได้ในอาการที่เจ็บนั้น นัยกตัวอย่าง เพียงการทำให้กายประสาทไม่รู้สึกรู้สียง ข้อเดียว ถ้าหากว่าไม่มีความรู้สึกรู้สียง เป็นทุกข์ที่เป็นเวทนาทางจักขุประสาท โสตรประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท หรือทางกายประสาทดังกล่าว นั้นด้วย ใครจะทำอะไรที่ร่างกายทุก ส่วนก็ย่อมจะไม่มีความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็ไม่มี สัญญาคือความจำในส่วนนั้น ๆ หรือ คนที่ถูกฉินฺดาสลบหมดความรู้ไปใน ขณะที่สลบนั้นก็เป็นอันว่าจำอะไรใน ขณะนั้นไม่ได้เลย เพราะฉะนั้น สัญญา นี้จึงมาจากเวทนา ต้องมีเวทนาจึงจะ เกิดสัญญาคือความจำได้หมายถึงขึ้นมา เพราะฉะนั้น จิตที่คิดไปต่าง ๆ ที่ ปรุงไปต่าง ๆ จึงปรุงไปตามสัญญาเวทนา ถ้าไม่มีสัญญาเวทนาแล้วจิตก็ปรุงไม่ถูก แม้จิตที่คิดปรุงไปต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น ก็รวมวิตกวิจารณ์ดังกล่าวมาข้างต้นในข้อ วิจิสังขารเข้าด้วย เพราะวิตกวิจารณ์คือ ความตรึกตรองก็เป็นความคิดไปของจิต อย่างหนึ่ง ซึ่งก็อาศัยสัญญาเวทนา ดังกล่าวนั้นนั่นแหละ

เพราะฉะนั้น **สัญญาเวทนา** จึงเป็น **จิตตสังขาร เครื่องปรุงรจจิต**

กายสังขาร ประดับแต่งกาย มีลมหายใจ
เข้าลมหายใจออกเป็นเครื่องประดับ
กาย

วจีสังขาร ก็มีวิตกวิจารณ์เป็นเครื่อง
ประดับแต่งวาจา

จิตตสังขาร ก็มีสัญญาเวทนาเป็น
เครื่องประดับแต่งจิต

นี้แสดงอธิบายถึงเครื่องประดับแต่งกาย
ประดับแต่งวาจา ประดับแต่งจิต แต่อย่างไร
การประดับแต่งของกายเอง ของวาจาเอง
ของจิตเอง คือกายที่มีการประดับแต่งอยู่
คือกายที่ยังประกอบกันเป็นกาย มี
อาการประดับแต่งของกาย ซึ่งเป็นไปเอง
ต่าง ๆ เช่นว่า อาการ ๓๑ หรือ ๓๒
เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันตา
ฟัน เป็นต้น ผมเองก็มียาวขึ้นไปได้
ขนเองก็มีการที่ตั้งอยู่ หรือที่หลุดกิ่งอก
ขึ้นมาใหม่ได้ เหล่านี้เป็นต้น เป็นความ
ประดับแต่งของกาย ตลอดจนถึงที่เป็น
อวัยวะภายในต่าง ๆ เช่น ตับ ปอด
ก็ปฏิบัติหน้าที่ เช่นปอดก็ปฏิบัติหน้าที่
ในการที่ทำกาหายใจเข้าหายใจออก
เป็นต้นไปอยู่ตลอดเวลา เหล่านี้เป็น
อาการประดับแต่งของกายเองซึ่งเป็นไปอยู่
ไม่มีหยุด วจีสังขาร วาจาเองที่พูดออก
ไปก็พูดกันอยู่ทุกวันตามที่ควรพูด หรือ
แม้ว่าที่ไม่ควรพูด จิตที่คิดนึกไปก็คิด
นึกกันไปต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลาไม่หยุด
แปลว่าอาการประดับแต่งของกาย ของ

วาจา ของจิตเองก็ประดับแต่งอยู่ไม่หยุด
เหมือนกัน นี่ก็เป็นสังขาร

เพราะฉะนั้น ชีวิตนี้อันประกอบด้วย
กายด้วยวาจาดูด้วยจิตตั้งที่กล่าวมา ยก
เป็นตัวอย่างเพียง ๓ ข้อนี้ เป็นสังขาร
ที่ประดับแต่งอยู่ไม่หยุดตั้งแต่เกิดมา หยุด
เมื่อไรก็คือตาย เมื่อยังไม่ตายก็ต้อง
เป็นสังขารคือประดับ แต่ง ประดับแต่งตั้งแต่
ถือกำเนิดเกิดก่อขึ้นในครรภ์ของมารดา
คลอดออกมาก็ประดับแต่งเรื่อยไปจนถึง
ตายในที่สุด เพราะฉะนั้น อาการที่
เรียกว่าสังขารคือประดับแต่งนี้เป็นอาการ
ของชีวิต ซึ่งต้องมีการประดับแต่งกันอยู่
ตั้งนี้ตลอดเวลาไม่หยุด หยุดประดับแต่ง
เมื่อใดก็ตาย (ส.ท. ๑๖๐-๑๖๖)

คำว่า **สังขาร** นั้นใช้ในหมวดธรรม
หลายหมวด เช่น

สังขาร ๒ คือสังขารที่มีใจครองหรือ
มีผู้ครอง เรียกว่า **อุปาทินนสังขาร**
สังขารที่ไม่มีใจครองหรือไม่มีผู้ครอง
เรียกว่า **อนุปาทินนสังขาร**

สังขารในเบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งหมายถึง
ความคิดปรุงหรือความปรุงคิดของจิตใจ

สังขารที่แสดงไว้ในโลก ๓ คือ
โอกาสโลก โลกคือโอกาส อันได้แก่
พื้นพิภพนี้ **สังขารโลก** โลกคือ
สังขาร อันได้แก่ทุก ๆ สิ่งที่ประดับแต่ง
ขึ้นจากพื้นพิภพนี้ ตลอดจนถึงเป็น

อุปาทินนสังขารและอนุปาทินนสังขาร
ดังกล่าว **สัตว์โลก** โลกคือหมู่สัตว์
โดยตรงก็หมายถึงจิตใจซึ่งครองสังขาร
อยู่ ซึ่งยังมีความข้องความติด

สังขาร ๓ คือ **กายสังขาร** **วจีสังขาร**
จิตตสังขาร ที่ท่านพระสารีบุตรได้ยก
มาอธิบายในชื่อว่าสังขารนี้

และ **สังขาร ๓** อีกหมวดหนึ่ง
ปุณฺณุกาสังขาร ประดุจแต่งบุญก็คือ
ทำบุญ **อปุณฺณุกาสังขาร** ประดุจแต่ง
กรรมที่มีโทษบุญคือบาป ก็คือทำบาป
อเนญชาภิสังขาร ประดุจแต่งธรรมที่ไม่
หวั่นไหว หมายถึงสมาธิที่เป็นอัปนา-
สมาธิ สมาธิที่แนบแน่น

สำหรับในข้อสังขารที่ว่า เพราะอวิชชา
เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร หรือเพราะอวิชชา
เกิดสังขารเกิดนี้ก็มีอธิบายถึงสังขาร ๓
ปุณฺณุกาสังขาร อปุณฺณุกาสังขาร
อเนญชาภิสังขาร จึงรวมเข้าได้ว่าท่าน
ยกเอาสังขาร ๓ ทั้ง ๒ หมวดนี้มา
อธิบายสังขารในที่นี้

แต่ในเบื้องต้นนี้จะได้อธิบายเป็น
กลาง ๆ ก่อนว่า **สังขารก็คือสิ่งประสม**
ปรุงแต่ง หรือการประสมปรุงแต่งทุก ๆ
สิ่งทุก ๆ อย่างที่เป็นไปทางจิตก็ตาม
เป็นไปทางกาย หรือเป็นไปอยู่ในโลก
ธาตุทั้งสี่ ที่ปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่
ทั้งที่เป็นอย่างหยาบ ทั้งที่เป็นอย่าง
ละเอียด ล้วนเป็นสังขารคือสิ่งผสม

ปรุงแต่งทั้งสิ้น ถ้าหากว่าไม่มีสิ่งผสม
ปรุงแต่งหรือไม่มีการผสมปรุงแต่ง ก็
จะไม่ปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่อะไรทั้งสิ้น
จะไม่ปรากฏสัตว์บุคคล จะไม่ปรากฏ
ต้นไม้ภูเขา จะไม่ปรากฏโลกธาตุนี้ ไม่
ปรากฏพื้นพิภพนี้ ไม่ปรากฏกลางวัน
กลางคืน ไม่ปรากฏหนาวร้อนลมฝน
ไม่ปรากฏดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ดวงดาว
อะไรทั้งสิ้น แต่ที่ปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่
อยู่ดังกล่าว ตลอดจนถึงสัตว์บุคคล
ดังเราทั้งหลายทุก ๆ คนที่มีกายมีใจ
ก็เพราะมีการผสมปรุงแต่ง จึงมีสิ่งผสม
ปรุงแต่งปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่ขึ้น ดังเช่น
ตัวอย่างที่ยกมากล่าวแล้ว และการผสม
ปรุงแต่งนี้ย่อมมีอยู่ตลอดเวลาไม่มีหยุด
หยุดทีหนึ่งก็คือว่าแตกสลายหรือว่าดับ
ไปที่หนึ่ง เกิดก็คือผสมปรุงแต่งขึ้นใหม่
แล้วก็ดับ ในระหว่างเกิดและดับซึ่งเรียก
ว่าตั้งอยู่ ก็ไม่หยุดผสมปรุงแต่ง ไม่
หยุดความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง

ดังจะพึงเห็นได้ว่า ร่างกายของทุก ๆ
คนนี้เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งอย่าง
หนึ่ง ต้องมีความปรุงแต่งติดต่อกันอยู่
ตลอดเวลาไม่มีหยุด ดังเช่นต้องหายใจ
เข้าหายใจออกติดต่อกันอยู่ตลอดเวลา
ไม่มีหยุด แต่อันที่จริงนั้นไม่ใช่หมายความว่า
สืบเนื่องกันเป็นอันเดียว เพราะว่ามี
เกิดมีดับต่อเนื่องกันไป คือหมายความว่า
เกิด ดับ แล้วก็เกิด แล้วก็ดับ แล้ว
ก็เกิดติดต่อกันไป อันเรียกว่า **สันตติ**

ลมหายใจเข้าลมหายใจออกนี้เป็นตัวอย่างที่ปรากฏพิจารณาเห็นได้ คือเอาเป็นว่าหายใจเข้านี้เป็นเกิด และหายใจออกนั้นเป็นดับ ก็สมมติเท่านั้น แต่อันที่จริงนั้นหายใจเข้าเองก็เกิดดับ เกิดดับ เข้าไปเช่นที่แรกอยู่ที่ปลายจมูก ก็แปลว่าเกิดที่ปลายจมูกแล้วก็เข้าไป ก็ดับจากปลายจมูกเข้าไปถึงจุดหนึ่งก็ไปเกิดที่นั่นจุดหนึ่ง ผ่านจุดนั้นไปก็ดับจากจุดนั้นไปเกิดในจุดอื่นต่อไปอีก หายใจออกก็เหมือนกัน ก็แปลว่าเกิดเหมือนกัน คือลมหายใจนั้นในส่วนที่นำออกก็เกิดตั้งแต่จุดออกที่แรกผ่านจุดนั้นมาก็ดับ จากจุดนั้นอีกจุดหนึ่งก็มาเกิดที่จุดนั้น ผ่านแล้วก็ดับที่จุดนั้นมาสู่อีกจุดหนึ่งก็มาเกิดอีกจุดหนึ่ง เรื่อยมาดังนี้จนถึงปลายจมูกก็พ้นปลายจมูกไป ดังนี้คือสังขาร ประจุแต่งไม่หยุด ชีวิตจึงดำรงอยู่ได้

นอกจากนี้อาการทั้งหลายในร่างกายนี้ที่แบ่งเป็นอาการ ๓๑ หรืออาการ ๓๒ หรือว่าจะแบ่งตามหลักสรีรศาสตร์ในปัจจุบัน ทั้งที่เป็นส่วนภายนอกทั้งที่เป็นส่วนภายใน ล้วนมีการปรุงแต่งอยู่ตลอดทุกส่วนทุกสิ่ง ไม่มีหยุดการปรุงแต่ง ชีวิตจึงดำรงอยู่

เพราะฉะนั้น สังขารคือความปรุงแต่งนี้จึงเป็นตัวชีวิตของร่างกายนี้ เมื่อหยุด

การปรุงแต่งโดยที่ไม่มีสันตติคือความสืบต่อ ก็แปลว่าชีวิตนี้ดับ ซึ่งเรียกตามภาษาธรรมว่า *กายแตกทำลาย*

กาย นั้นแปลว่า *ประชุม* ส่วนทั้งหลายที่มาประชุมกันเป็นกายนี้แตกทำลาย จึงหยุดปรุงแต่ง ร่างกายนี้จึงเริ่มเป็นสิ่งที่เนาเปื่อยผุพัง ต้องนำไปเผาไปฝัง แม้จะไม่เผาก็ผุพังไปเอง ซึ่งในที่สุดก็แตกสลายไปหมด เพราะเหตุว่าหยุดความเป็นสังขารคือหยุดความปรุงแต่ง เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสยกเอา *ลมอัสสาสะ ปัสสาสะ* ขึ้นมาว่าเป็น *กายสังขาร* เครื่องปรุงแต่งกายเป็นตัวอย่างให้พิจารณาเห็นได้

กายนี้ดำรงชีวิตอยู่ก็เพราะมีลมหายใจเข้าลมหายใจออก ลมหายใจเข้าลมหายใจออกดับก็แปลว่าเครื่องปรุงกายนี้ดับ กายนี้ก็แตกสลาย จิตใจก็เหมือนกัน มีเครื่องปรุงแต่งคือมวิตกมวิจารณ์ ความตรึกความตรองหรือความคิด ซึ่งเป็นเหตุให้พูดออกมาเป็นวาจา วาจาที่พูดนี้ก็เพราะมวิตกวิจารณ์คือความตรึกความตรอง จึงเป็นอันว่าต้องมีวิตกวิจารณ์ ความตรึกความตรองขึ้นก่อน วาจาจึงจะออกมา ถ้าหากว่าไม่มีความตรึกความตรองก็ไม่มีวาจา เพราะฉะนั้น *ความตรึกความตรองจึงเป็นเครื่องปรุงวาจา* ที่เรียกว่า *วจีสังขาร*

วาทานี้เป็นผลที่ออกมาจากวิตกวิจาร์ ความตรึกความตรอง และจิตที่มีความคิดไปต่าง ๆ ดังเช่นมีวิตกวิจาร์ความตรึกความตรอง ซึ่งเป็นความตรึกความตรองของจิตนั่นเอง ก็เพราะว่ามีสัญญา มีเวทนา สัญญาก็คือความจำได้หมายรู้ เวทนามีความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เพราะมีสัญญา เวทนานี้จิตจึงมีความคิดหรือมีวิตกมีวิจาร์ความตรึกความตรองไปต่าง ๆ ถ้าไม่มีสัญญา ไม่มีเวทนา จิตก็ไม่ปรากฏ คือจะไม่มีความคิด ไม่มี ความตรึกความตรองต่าง ๆ เพราะฉะนั้น สัญญาเวทนา นี่จึงเป็น **จิตตสังขาร** เครื่องปรุงรจิต

อันคนที่ตายนั้นท่านแสดงไว้ว่า **ดับวิจสังขาร** คือดับวิตกวิจาร์ความตรึกความตรองก่อน วาจาจึงดับ **นิ่งไม่พูด** เพราะไม่มีความตรึกความตรอง แต่ **ว่า** เพียงนี้ยังไม่ตาย ต่อไปที่ดับกายสังขาร คือดับลมอัสสาสะปัสสาสะ หยุดหายใจ แต่ **ว่า** แม้จะดับลมหายใจดับกายสังขาร ก็ยังไม่ตาย จะต้องมีสัญญาเวทนาซึ่งเป็นตัว **จิตตสังขาร** เมื่อดับสัญญาเวทนาที่เป็นตัวจิตตสังขาร นั้นแหละ จึงจะตาย

ซึ่งข้อนี้ก็ตรงกับความรู้ในปัจจุบันที่ **ว่า** แม้ว่าจะดับลมหายใจเข้าออก แต่ **ว่า** ถ้าสมองยังไม่ดับคนก็ยังไม่ตาย ต้อง

สมองดับ เพราะฉะนั้น จึงมาตรงกับ **ที่**ว่าจะต้องมีสัญญาเวทนาซึ่งเป็นจิตตสังขาร ดับจิตตสังขาร ดับสัญญาเวทนานั้นแหละจึงจะตาย นี่ก็คือสังขาร ๓

และเมื่อสังขาร ๓ ดังกล่าวนี้อยู่มีอยู่ คนยังมีลมหายใจเข้าออกอยู่ มีวิตกวิจาร์อยู่ มีสัญญาเวทนาอยู่ ร่างกายก็ยังดำรงอยู่และเป็นไปได้ เดินยืนนั่งนอนได้ อากาต่าง ๆ ในร่างกายนี้ใช้ได้ มือเท้าใช้ได้ จักขุประสาท โสตรประสาทเป็นต้นใช้ได้ และพูดได้ คิดอะไรได้ ก็เพราะว่าสังขารทั้ง ๓ นี้ ยังดำรงอยู่ และเมื่อเป็นดังนี้จึงทำดีได้ ทำชั่วได้ ตลอดจนถึงทำสมาธิจนถึงได้ อธิปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่นได้ เพราะฉะนั้น จึงมี **บุญญาภิสังขาร** ปรุงแต่งบุญ **อบุญญาภิสังขาร** ปรุงแต่งบาป คือทำบุญทำบาป **อเนญชาภิสังขาร** ทำสมาธิกันได้ ดังที่มาปฏิบัติทำสมาธิกันนี้

ฉะนั้น **แม้**บุญ**แม้**บาป**แม้**สมาธิที่ **ทำ**กันนี้ก็ **เป็น**สังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง **ต้อง**แต่งคือ**ต้อง**ทำ **ถ้า**ไม่**ทำ**ก็ไม่เกิด **เป็น**บุญ**ไม่**เกิด**เป็น**บาป**ไม่**เกิด**เป็น**สมาธิ **ที่**ปรุง **แนบ**แน้น **ต้อง**ทำคือ**ต้อง**ปรุง **ต้อง**แต่งให้**เป็น**บุญ**ขึ้น**มาจึง**เป็น**บุญ ให้ **เป็น**บาป**ขึ้น**มาจึง**เป็น**บาป ให้**เป็น**สมาธิ **ขึ้น**มาจึง**เป็น**สมาธิ**คือ**ทำ**ได้**

แม้ **มรรคมืองค์ ๘** ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเอาไว้ให้ปฏิบัติเป็นตัวมรรคข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ทุกข้อก็เป็นสังขาร คือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง คือต้องปฏิบัติ ต้องกระทำ ต้องปฏิบัติอบรมทวิภูฏี คือความเห็นให้เห็นถูกให้เห็นชอบจึงจะเป็นสัมมาทวิภูฏี ต้องปฏิบัติอบรมความดำริให้ถูกให้ชอบจึงจะเป็นสัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ต้องปฏิบัติต้องกระทำความทางวาจาให้ถูกให้ชอบ เว้นจากที่ไม่ถูกไม่ชอบจึงจะเป็นสัมมาวาจา ต้องปฏิบัติต้องกระทำความทางกายให้ถูกให้ชอบ เว้นจากที่ไม่ถูกไม่ชอบจึงจะเป็นสัมมากัมมันตะ ทางอาชีวกก็เหมือนกัน จึงจะเป็นสัมมาอาชีวะ ความเพียรก็เหมือนกัน จึงจะเป็นสัมมาวายามะ สติก็เหมือนกัน จึงจะเป็นสัมมาสติ สมาธิก็เหมือนกัน จึงจะเป็นสัมมาสมาธิ คือต้องทำต้องปฏิบัติ ถ้าไม่ทำไม่ปฏิบัติ มรรคมืองค์ ๘ ก็ไม่มี เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสเอาไว้ว่า มรรคมืองค์ ๘ นี้เป็น **ยอดของสังขตธรรม** ธรรมที่ปรุงแต่งขึ้น เพราะว่ามรรคมืองค์ ๘ นี้เมื่อได้ปรุงแต่งขึ้นจนเป็นมรรคสมังคี กำจัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ก็เสร็จกิจไม่ต้องปรุงแต่งกันอีกต่อไป จึงชื่อว่าเป็นยอด เหมือนอย่างขึ้นไปถึงยอดไม้แล้วก็ไม่ต้องขึ้นไปต่อไป เมื่อขึ้นไปถึงมรรคมืองค์ ๘ ที่

เป็นมรรคสมังคีแล้ว กำจัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ก็เป็นอันว่าหมดกิจไม่ต้องขึ้นไม่ต้องทำกันต่อไป เสร็จกิจ เพราะฉะนั้น จึงเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง แต่ว่าปรุงแต่งมรรคมืองค์ ๘ ก็นับเข้าว่าเป็นบุญญาภิสังขาร ปรุงแต่งบุญและก็นับเข้าในข้ออนุชาราภิสังขาร ปรุงแต่งอนุชาราเพราะมีสมาธิอยู่ด้วย

สังขารทั้งปวงนี่คือสิ่งผสมปรุงแต่ง การผสมปรุงแต่งทั้งปวงนี้มีเพราะอวิชชา เมื่อมีอวิชชาจึงมีการผสมปรุงแต่งดังจะพึงเห็นได้ว่า

เพราะมีอวิชชา จึงได้มีชาติความเกิดขึ้นมาเป็นสังขาร ๓ กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร

และ **เมื่อมีสังขาร ๓** ก็แปลว่ามีขันธ ๕ บริบูรณ์ มีกายใจบริบูรณ์ ก็ทำบุญทำบาปทำสมาธิกันได้ ปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ ได้

และ **การปฏิบัติแม้ที่เป็นบุญ** ก็เพราะว่าเพื่อที่จะชำระบาปชำระกิเลสซึ่งมีอวิชชานี้แหละเป็นหัวหน้า

ถ้าหากว่า **ไม่มีอวิชชาแล้ว** คือดับอวิชชาเสียได้แล้ว ก็ไม่ต้องทำบุญ ไม่ต้องทำบาปกันต่อไป เรียกว่า **เสร็จกิจ**

การที่ต้องทำบุญอยู่นั้นก็เพราะว่ามีบาปที่จะต้องละ มีกิเลสที่จะต้องละ มีอวิชชาที่จะต้องละ จึงต้องทำบุญต้องปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ ต้องปฏิบัติ

ในศีลในสมาธิในปัญญาด้วยกัน และเมื่อยังมีอวิชชาก็ต้องทำบาปเพราะความไม่รู้ เพราะฉะนั้น จึงต้องทำบาปทำบุญกันอยู่ ต้องทำสมาธิกันอยู่ ทำบุญก็เพื่อละบาปละกิเลส และจะทำบาปก่อกิเลสกันอยู่ก็เพราะยังมีอวิชชา เพราะฉะนั้น จึงแปลว่าต้องมีกิจที่จะต้องทำ

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนเอาไว้ว่า *พึงอบรมศีลสมาธิปัญญา トラบเท่าจนถึงสิ้นความติดใจยินดี บรรลุนิพพาน ดับกิเลสและกองทุกข์ได้หมดสิ้น* คือแปลว่าเมื่อดับกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ดับอวิชชาได้แล้ว อวิชชาเป็นหัวหน้าใหญ่ของกิเลสทั้งหลาย หรือจะว่าอาสวะเป็นหัวหน้าใหญ่ของกิเลสทั้งหลายก็ได้ เมื่อดับได้แล้วก็เป็นอย่างที่เสร็จกิจ ไม่ต้องปรุงไม่ต้องแต่งกันต่อไป ดังที่ตรัสเอาไว้ว่า *จิตถึงวิสังขารคือ ธรรมที่ปราศจากความปรุงแต่ง ไม่มีความปรุงแต่งอันหมายถึงนิพพาน เพราะสิ้นตัณหาทั้งหลาย*

ก็เป็นอันว่าจิตนี้หยุดปรุงแต่งเพราะละอวิชชาได้ จิตประกอบด้วยวิชชาคือความรู้แจ่มแจ้งถูกต้องตามความจริง วิมุตติคือความหลุดพ้น เรียกว่าเป็นจิตที่รู้พ้น จิตนี้รู้อะไร ๆ ทุกอย่างทางอายตนะตาหูเป็นต้น แต่รู้แล้วก็ไม่ยึด หลุดพ้นทุกอย่าง เป็นจิตที่รู้พ้น จิตที่รู้ก็คือจิตที่มีวิชชา จิตที่พ้นก็คือจิตที่มีวิมุตติรู้พ้น จึงเป็นจิตที่บรรลุวิสังขารที่

เรียกว่านิพพาน คือธรรมที่ไม่มีสังขาร ไม่ปรุงแต่งอะไรทั้งสิ้น ไม่ปรุงแต่งบุญ ไม่ปรุงแต่งบาป ไม่ปรุงแต่งอเนกญาทั้งหมด อยู่กับรู้และพ้น ในเมื่ออวิชชาขั้นนี้ยังดำรงอยู่ ก็คงมีกายสังขารปรุงแต่งกาย อย่างหายใจเข้าหายใจออก มีวิสังขารคือวิตกวิจารณ์ ตรีกตรอง พุค มีจิตตสังขาร สัญญาเวทนา คิตตริก ตรองเป็นต้น

ดังพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว จิตของพระองค์ดับกิเลสและกองทุกข์ได้สิ้นแล้ว ดับอวิชชาได้แล้ว จิตของพระองค์อยู่กับวิชชาวิมุตติ แต่พระกายยังหายใจเข้าหายใจออก และยังทรงมีวิตกวิจารณ์ แสดงธรรมสั่งสอน ก็เป็นพระราชาที่แสดงออกมา วิตกวิจารณ์หรือวิชชาคือความรู้ วิมุตติคือความพ้น จิตของพระองค์ก็ยังเป็นจิตตสังขาร มีสัญญาเวทนานี้ปรุงแต่งจิตให้คิด จึงทรงตรีกตรอง ทรงพระญาณดูสัตว์ทั้งหลาย ในตอนเช้า เมื่อผู้ใดเข้าในข่ายของพระญาณว่าเป็นเวไนยชน คือบุคคลที่พึงแนะนำอบรมได้ ก็เสด็จไปทรงแสดงธรรมโปรด

ก็เป็นอันว่ากายสังขาร วิสังขาร จิตตสังขารของพระองค์นั้นเป็นวิบากขั้นที่เหลือน้อย และก็ทรงใช้วิบากขั้นที่เหลือน้อยนี้ด้วยพระมหากรุณา ทรงแสดงธรรมสั่งสอนโปรดให้เวไนยนิกร

พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ตามพระองค์ ซึ่งต้องใช้อยู่ตลอดเวลาถึง ๔๕ ปี จึงดับขันธปรินิพพาน ดับกายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร แต่เพราะสิ้น กิเลสหมดสิ้นแล้วจึงไม่ทรงเกิดอีก ไม่ ก่อเกิดกายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร คือขันธ ๕ หรือนามรูปชั้นอีก เป็นผู้ ไม่เกิด เมื่อไม่เกิดก็เป็นผู้ที่ไม่แก่ไม่ ตาย พ้นจากถ้อยคำที่จะพูดถึงว่าเป็น อะไร เพราะเมื่อพูดถึงว่าเป็นอะไรก็ ต้องเป็นสังขารขึ้นมา ต้องเป็นนั่นเป็น นี้นั้นมาจึงจะพูดถึงได้ แต่เมื่อไม่เป็น สังขารไม่เป็นสิ่งที่ปรุงแต่งขึ้นมา ไม่ เป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นมา ก็ไม่มีอะไรจะพูดถึง อาจกล่าวได้แต่เพียงว่า เป็นอมตธรรม ธรรมที่ไม่ตาย ที่เป็นวิสังขาร ไม่มีการ ปรุงแต่งหรือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด แต่ตราบดีที่ยังมีอวิชชาอยู่ก็ต้องมี สังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง การผสมปรุง แต่ง ต้องทำบุญต้องทำบาป ต้องทำ สมภาติ ตลอดจนถึงต้องปฏิบัติมรรคมี องค์ ๘ เป็นต้นกันไป *ดับอวิชชา* ได้ แล้วก็ดับสังขารหรือสิ่งผสมปรุงแต่งได้ หมดสิ้น

เพราะฉะนั้น *เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดสังขาร สิ่งผสมปรุงแต่งหรือการ ผสมปรุงแต่งดังนี้ และสิ่งผสมปรุงแต่ง หรือการผสมปรุงแต่งอันเรียกว่าสังขาร นี้ต้องมีอยู่ตลอดเวลา ดังชีวิตนี้ต้องมี*

*การผสมปรุงแต่งกันอยู่ตลอดเวลา ดัง ที่ได้กล่าวมาแล้ว หยุดเมื่อใดก็ **ดับชีวิต เมื่อนั้น*** (ส.ท. ๑๖๐-๑๖๖, ๒๓๘-๒๔๕) **ดู ธรรม, ธรรมทั้งปวง, นิพพาน, รูปร่าง นามกาย, วิชชา ๓ ด้วย**

สังขาร ๒ อุปาทินนสังขาร สังขารมีใจ ครอบ อนุปาตินนสังขาร สังขารที่ไม่มี ใจครอบ

สิ่งที่ธรรมดาคุมเข้าจากธาตุเช่นร่างกาย และต้นไม้มันก็ดี สิ่งที่คนคุมเข้าจาก สัมภาระ เช่น รถและเรือมันก็ดีชื่อ **สังขาร** เทวดา มนุษย์ อมนุษย์และ เดรัจฉานต่างประเภทเป็นอุปาทินน-สังขาร ภูเขา ต้นไม้ รถ เรือ เป็นต้น เป็น **อนุปาตินนสังขาร**

คำว่าสังขารนี้ท่านแสดงอธิบายไว้ ดังกล่าว คือสิ่งที่ธรรมดาคุมเข้าจาก ธาตุ เช่น ร่างกายและต้นไม้มันและสิ่งที่ คนคุมเข้าจากสัมภาระ เช่น รถและ เรือ ตามศัพท์สังขารแปลว่าสิ่งที่ปรุง แต่งขึ้น สิ่งที่ผสมขึ้น หรือสิ่งที่ผสม ปรุงแต่ง เช่น ร่างกายและต้นไม้มัน ร่างกาย นั้นก็เป็นสิ่งที่ธรรมดาคุมเข้าจากธาตุ **ธาตุ** ในพระพุทธานุศาสนาก็คือธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม ต้นไม้มันก็เหมือนกัน เป็นสิ่ง ธรรมดาคุมเข้าจากธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม หรือว่าเป็นสิ่งที่คนหรือสัตว์ประกอบ ขึ้น สิ่งที่คนประกอบขึ้นก็ เช่น รถ เรือ ประกอบขึ้นคุมเข้าจากสัมภาระ

คือเครื่องประกอบต่าง ๆ หรือแม่ที่สัตว์ประกอบขึ้นคุ่มขึ้น เช่น รังปลวกที่ปลวกประกอบขึ้น รังนกที่นกทำขึ้น เหล่านี้ เรียกว่า สังขารทั้งหมด คือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง และคำว่า **สังขาร** นี้ก็เป็นคำเดียวกับคำว่า **สังขตธรรม** อันแปลว่าธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ปัจจัยก็คือเครื่องอาศัย หมายถึงเหตุอย่างหนึ่ง ๆ สังขตธรรมรวมเข้ามาอย่างสิ้นก็เป็นสังขาร สังขารหรือสังขตธรรมนี้ในที่นี้มาแจกเป็น ๒ คือ ที่มีใจครองก็เรียกว่า **อุปาทินนกะสังขาร** อุปาทินนกะแปลว่ามีใจครอง และที่ท่านแสดงไว้ในที่นี้หมายถึงมนุษย์ อมนุษย์ เทวดา เตร็จฉาน ต่างประเภท ก็หมายถึงร่างกายคือหมายความถึงส่วนร่างกายและแม้ส่วนที่เป็นร่างกายนั้น เมื่อยังมีใจครองอยู่ก็เป็นอุปาทินนกะ

เมื่อไม่มีใจครองคือเป็นศพก็ไปเป็นอุปาทินนกะ แต่ว่าไปรวมเข้าเป็น **อุปาทินนกะสังขาร** สังขารที่ไม่มีใจครอง ส่วนสังขารที่ไม่มีใจครองนั้นแสดงไว้ เช่น ต้นไม้ ภูเขา รถ เรือ เป็นต้น ก็หมายถึงทุก ๆ อย่างที่ไม่มีใจครองและแม่ที่เคยมีใจครอง เมื่อใจครองนั้นไม่มีแล้วเช่นเป็นศพดังกล่าวก็มาเข้าเป็นอุปาทินนกะสังขาร

คำว่า **อุปาทินนกะ** กับ **อุปาทินนกะ** นี้ นำมาจาก **อุปาทินนกรูป** และ

อุปาทินนกรูป ที่แสดงไว้ในพระอภิธรรมสำหรับในพระอภิธรรมนั้นอุปาทินนกรูปคือรูปที่มีกรรมครอง อุปาทินนกรูปคือรูปที่ไม่มีกรรมครอง อุปาทินนกรูปที่มีกรรมครองนั้นก็หมายถึงรูปที่มีใจครองนั่นเอง คือยังเป็นที่ตั้งอาศัยของจิตใจ ส่วนนอกจากนั้นเป็นอุปาทินนกรูปรูปที่ไม่มีใจครอง ก็มาตรงกับที่ท่านแปลว่าไม่มีใจครอง เพราะฉะนั้น เดิมแปลว่ามีกรรมครองกับไม่มีกรรมครอง ท่านนำมาต่อกันเข้ากับสังขาร และสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ได้ทรงให้คำแปลอย่างเข้าใจง่ายว่ามีใจครองและไม่มีใจครอง ซึ่งคำแปลนี้ก็ไม่ค้านกันไม่ขัดกันกับที่มาเดิมในอภิธรรม คืออุปาทินนกรูป รูปที่มีกรรมครอง อุปาทินนกรูป รูปที่ไม่มีกรรมครอง แต่ว่าตามความหมายในอภิธรรมนั้นเข้าใจยากกว่า จึงมาทรงแปลให้เข้าใจง่ายขึ้นว่ามีใจครองและไม่มีใจครอง แม้ว่าจะแปลอย่างในอภิธรรม อุปาทินนกะสังขารแปลว่าสังขารที่มีกรรมครอง อุปาทินนกะสังขารแปลว่าสังขารที่ไม่มีกรรมครองดังนี้ก็ใช้ได้ไม่ผิด

แต่ว่านักปฏิบัติธรรมบางท่านได้มายกย้ายความหมายเสียใหม่ คืออุปาทินนกะสังขาร สังขารที่ยังมีอุปาทินนกรูป อุปาทินนกะสังขาร สังขารที่ไม่มีอุปาทินนกรูป คือไปแปลเป็นกิเลสและ

ไม่มีกิเลส อุปาทานะแปลว่าความยึดถือ เป็นกิเลส เดิมก็เป็นสังขารทั่ว ๆ ไป แต่เมื่อบุคคลไปมีความยึดถือ สิ่งที่ยึดถือนั้นก็ขึ้นอุปาทินนกกสังขารเป็นอุปาทินนกกสังขารขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีใจครองหรือไม่มีใจครองก็ตาม แต่ว่าการเปลี่ยก็ย้ายความหมายเสียใหม่มาเป็นอุปาทาน ดังนี้ เมื่อดูตามศัพท์ของอุปาทินนะซึ่งก็มีความอันเดียวกับอุปาทาน ก็ไปได้เหมือนกัน แต่ว่าแบบแผนตำรับตำราทั้งหลายไม่ได้ให้คำแปลไว้อย่างนั้น แต่ให้คำแปลไว้เดิม ก็มีกรรมครองและไม่มีกรรมครอง ซึ่งหมายถึงรูปที่แสดงไว้ในอภิธรรม สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงนำมาต่อเข้ากับสังขารและทรงแปลเสียใหม่ให้เข้าใจง่ายว่ามีใจครองและไม่มีใจครอง ซึ่งฟังดูก็เข้าใจง่ายกว่าและก็เข้ากันได้กับความหมายเดิมที่ใช้กับรูป ที่มีใจครองและไม่มีใจครอง ที่มีกรรมครองและไม่มีกรรมครอง ดังกล่าวนั้น (นวก. ๙๓-

๙๔) ดู ธรรม, สังขาร ด้วย

สังขาร ๓ ดู สังขาร

สังขารชั้นร์ ดู ปัญจวัคคีย์

สังขารทุกข์ ดู สังขาร

สังขารทุกขะ ดู สังขตลักษณะ

สังขารโลก ดู โลก, สังขตธรรม, สังขาร

สังขารอิฐฐาน ดู ปัญจวัคคีย์, อิฐฐานบารมี

สังขารุเปกขาณฺณณ ดู วิสุทธิ ๗

สังคหวัตถุ ๕ ในที่นี้คือพระราชจรรยาวัตร เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์ยึดหน่วง นำใจประชาชน เป็นราชนิตธิธรรมเก่าแก่ มีที่มาทั้งในทางพุทธศาสน์และพราหมณศาสน์ จำแนกเป็น ๕ ประการ แสดงอธิบายตามทางพุทธศาสน์คือ

สสุสมเอธ ความที่ทรงพระปรีชา ในการบำรุงธัญญาหารให้บริบูรณ์ในพระราชอาณาเขตโดยอุบายนั้น ๆ เพื่อให้สรรพพลอันเกิดแต่เกษตรมณฑลสมบูรณ์ เป็นสังคหวัตถุที่ ๑

ปรีสมเอธ ความที่ทรงพระปรีชา ในการสงเคราะห์บุรุษ คือสงเคราะห์พระราชวงศานวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ประกอบราชกิจฉลองพระคุณ ทั้งฝ่ายทหารทั้งฝ่ายพลเรือน ด้วยวิธีนั้น ๆ เป็นต้นว่าทรงยกย่องพระราชทานยศฐานันดรตำแหน่งหน้าที่ โดยสมควรแก่กุลวงศ์ วิชาสามารถ และความชอบในราชการ เป็นสังคหวัตถุที่ ๒

สมมาปาส อุปบายเครื่องผูกคล้อง นำใจประชานิกให้ยินยอมินดี คือทรงบำบัดความทุกข์เดือดร้อน บำรุงให้เกิดความสุขความเจริญแก่ราษฎรและบ้านเมืองด้วยอุบายต่าง ๆ ปรากฏพระคุณเป็นเครื่องผูกใจประชาชนให้จงรักภักดียิ่ง ๆ ขึ้น เป็นสังคหวัตถุที่ ๓

วาจาเปยย ตรัสพระวาจาอ่อนหวาน ควรดื่มไว้ในใจ ทำความเป็นที่รักให้เกิด

เช่นทรงทักทายปราศรัยแก่บุคคลทุก
ชั้น ตลอดถึงราษฎรสามัญทั้งผู้ใหญ่
ผู้น้อย โดยควรแก่ฐานะและภาวะ เป็น
สังคหวัตถุที่ครบ ๔

๔ สังคหวัตถุนี้เป็นอุบายให้เกิดสุข
สมบัติ ซึ่งได้นำมบัญญัติว่า **นิรคคหิ**
รัฐมณฑลทราบคาบปราศจากโรคภัย จน
ถึงมีทวารเรือนไม่ลงลิ้มกลอนเป็นคํารบ
ที่ ๕

สังคหวัตถุเหล่านี้จะเป็นไปได้ด้วยดี
จนถึงเกิดผลเป็นนิรคคหิไม่ต้องลงลิ้ม
กลอนประตูเรือน ก็ต้องอาศัยรัฐบาล
และผู้ทำหน้าที่ทางปกครองทั้งปวงฝ่าย
หนึ่ง ประชาชนผู้อยู่ในปกครองอีกฝ่าย
หนึ่ง ช่วยกันปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามฐานะ
เจริญรอยตามพระราชจรรยาวัตรของ
พระมหากษัตริย์เจ้าผู้ทรงเป็นประมุข
ตั้งใจรับราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริต
เป็นเบื้องหน้า ประกอบการค้าขาย
แสวงหาเลี้ยงชีพโดยทางธรรม ไม่ทำ
โจรกรรมแย่งชิงทรัพย์สินของผู้อื่น
มาเลี้ยงชีวิตตน ซึ่งจะก่อการจลาจลให้
เกิดขึ้น มีความสงบทั่วทุกสถาน จน
ทวารเรือนไม่ต้องลงลิ้มกลอนเพื่อจะ
ระวังโจรภัย (ท.ท. ๒๖)

สังคายนา ธรรมเนียมที่พระได้เรียนพระ-
พุทธทวจะนเป็นพวก ๆ นี้เป็นธรรมเนียม
ที่มีก่อนที่จะจารีกลงเป็นตัวอักษรเพราะ
ว่าจะต้องท่องจำกัน ท่องจำนั้นก็ไม่ใช่

อ่านท่องจำ ต้องมาต่อจากพระอาจารย์
ต่อแล้วก็จำกันไปเป็นวรรค ๆ เพราะ
ว่าหนังสือไม่มี อาจารย์นั่นเองเป็น
หนังสือ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ยากที่จะมีผู้จำ
ได้ทั้งหมด จึงต้องแบ่งกันเป็นพวก ๆ
ใครชอบที่จะจำพระวินัยก็พวกหนึ่ง ใคร
ชอบที่จะจำพระสูตรต้นตะกั้พวกหนึ่ง
ใครชอบที่จะจำพระอภิธรรมก็พวกหนึ่ง
แล้วก็ทั้ง ๓ พวกนี้พวกที่จะจำได้ตลอด
หมดทั้งปิฎกก็มีน้อยอีก เพราะปิฎก
หนึ่งก็มาก จึงต้องแบ่งกันออกไป อีก
อย่างก็วินัยใครจะจำตอนไหนก็ตอนนั้น
สูตรต้นตะกั้เหมือนกันใครจะจำหมวด
ไหนก็หมวดนั้น อภิธรรมก็เหมือนกัน
เฉพาะผู้ที่มีความทรงจำดีเลิศจึงจะจำ
ได้ทั้ง ๓ ปิฎก จำได้ปิฎกหนึ่ง ๆ ก็นับ
ว่ามีความทรงจำมากอยู่แล้ว เมื่อเป็น
เช่นนี้จึงต้องมีประชุมซักซ้อมกัน ผู้ที่
จำพระพุทธทวจะนปิฎกไหนตอนไหนไว้
ได้ก็รวมกันเข้าแล้วก็ซักซ้อม

วิธีซักซ้อมนั้นก็คือต้องสวดพร้อม ๆ
กัน ต้องซักซ้อมกันอยู่เสมอไม่เช่นนั้น
ก็ลืม นี่แหละเป็นต้นของธรรมเนียม
ประชุมกันสวดมนต์ ดังเป็นธรรมเนียม
กันทั่วไปในทุกวัดมีการประชุมสวดมนต์
กันเวลาเช้ากับเวลาเย็นหรือค่ำ และ
เมื่อจะซักซ้อมพระสูตรอย่างเช่นว่า
ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ก็สวดพระสูตร
นี้พร้อม ๆ กัน การที่สวดขึ้นพร้อม ๆ

กันนี้แหละเรียกว่า *สังคิตติ* หรือ *สังคายนา* แปลว่า ขับขึ้นพร้อม ๆ กัน

โดยปกติก็ประชุมสวดเป็นการชักซ้อมกันเป็นการย่อย ๆ เพื่อไม่ให้ลืม แต่ว่าเมื่อนาน ๆ เข้าก็ประชุมใหญ่กันเสียทีหนึ่ง เลือกเอาผู้ที่จำได้มาก ๆ และเป็นที่น่าเชื่อถือกันว่าจำได้ถูกต้องแน่นอนมารวมกันเข้า แล้วก็สวดชักซ้อมกันเป็นการใหญ่ คือว่าสวดชักซ้อมกันทั้งหมด เมื่อจะจำวินัยขึ้นก่อนก็วินัยไปจนจบ โดยมากก็จำวินัยปฏิภวนขึ้นสวดชักซ้อมกันก่อน ในการที่ประชุมใหญ่สวดชักซ้อมกันนั้นก็อาจจะจำมาถูกต้องกันบ้าง ต่างกันบ้าง เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ต้องหารือกันว่า ความถูกต้องจะพึงมีอย่างไร และเมื่อตกลงกันว่าแบบนี้แหละถูกต้องสวดขึ้นพร้อม ๆ กัน เป็นการวินิจฉัยว่าให้ถือว่าเอาแบบนี้เป็นแบบเดียว เพื่อไม่ให้มีการขัดแย้งแตกต่างกัน สวดชักซ้อมกันดังนี้ไปจนหมดแล้ว ก็เป็นที่ตกลงถือเอาแบบที่ตกลงกันนี้แหละเป็นหลัก นี้แหละเรียกว่า *สังคายนา* ที่ทำกันคราวหนึ่ง ๆ ในสมัยที่ยังไม่จารีกลงเป็นตัวอักษรนั้น เป็นของจำเป็นอย่างยิ่ง นาน ๆ ก็ต้องมาเลือกเอาผู้ที่มีความทรงจำเป็นที่เคารพนับถือ เป็นอาจารย์บอกกล่าวมารวมกันแล้วก็มาหารือตกลงกันคราวหนึ่ง ๆ แล้วก็สวดจำกันเป็นแบบเดียว

ถ้าไม่เช่นนั้นก็จะเกิดความเลอะเลือนสับสน ขัดแย้งกัน นี้แหละท่านทำกันเรื่อย ๆ มาครั้งที่ ๑, ๒, ๓, ๔ มาจนถึงที่ ๕ จึงได้จารีกลงเป็นตัวอักษร คราวนี้เมื่อจารีกลงเป็นตัวอักษรแล้ว ความรู้สึกของพระว่าจะต้องจำก็น้อยลง เพราะว่ามีตัวหนังสือขึ้น เพราะฉะนั้น จึงไม่ปรากฏว่าจะมีผู้ทรงจำได้ทั้งหมด ฉบับที่จารีกลงในลังกาที่ได้กล่าวมานั้นก็ได้เป็นต้นฉบับ ซึ่งแพร่หลายไปยังประเทศต่าง ๆ ในบัดนี้ดังในพม่า ในไทย ในยุโรป ก็ได้ต้นฉบับมาจากแหล่งเดียวกันนี้

การสังคายนาในครั้งหลัง ๆ นั้นก็หมายความว่าเอาแบบมาสอบกันเท่านั้น ไม่ใช่เป็น *สังคายนาแท้* สังคายนาแท้ นั้นมีในสมัยต้นก่อนแต่ที่จะได้เขียนเป็นอักษร

ดังที่ในพม่าทำสังคายนาที่เขา นับของเขาเป็นครั้งที่ ๖ คือว่า เขา นับในอินเดียครั้งที่ ๑, ๒, ๓ ในลังกาต่อเป็นครั้งที่ ๔ แล้วก็มา นับครั้งที่ ๕ ที่จารีกลงเป็นตัวอักษร แล้วก็พระเจ้ามินดงให้เขียนลงในแผ่นศิลาหมดทั้ง ๓ ปฏิภาน นี่เขา นับเป็นครั้งที่ ๕ มาถึงคราวชำระคราว ๒๕ พุทธศตวรรษนี้เขา นับเป็นครั้งที่ ๖ นี้ก็คือว่า เขาพิมพ์พระไตรปิฎกของเขาขึ้นใหม่ นั่นเอง เอาฉบับของยุโรปของไทยเป็นต้นไปสอบ ที่ปรากฏว่าผิด

ชัด ๆ เขาก็แก้ ที่ไม่ชัดเขาก็ชิงหน้าเอาไว้ว่าของยุโรปว่าอย่างนั้น ของไทยว่าอย่างนั้น เขานิมนต์พระจากประเทศต่าง ๆ ที่เป็นลัทธิเถรวาทด้วยกันในทุกประเทศไปประชุมกันในถ้ำปาสาณคูหาที่กาบาเอ้ ที่อุณู สร้างขึ้นใหม่ ประชุมกันเอาหนังสือพระไตรปิฎกที่พิมพ์ใหม่นั้นมาอ่านพร้อม ๆ กัน นั่นแหละเรียกว่าสังคายนา แล้วประกาศไปทั่วโลก โดยเขาจัดเอาพระที่จะเป็นผู้สวดยืนที่ไว้ชุดหนึ่ง แล้วก็พระที่เขาเชิญก็ไปร่วมสวดผิดบ้างถูกบ้างไปตามเรื่อง แต่ก็ยังมีพระที่สวดประจำอยู่ชุดหนึ่ง เอาหนังสือที่พิมพ์ขึ้นใหม่ไปอ่านนี่เอง

ส่วนของเรานั้น เมื่อรัชกาลที่ ๕ และเมื่อรัชกาลที่ ๗ เราก็กัมพูชาขึ้นต่อมาครั้งหลัง ๆ ก็พิมพ์ซ่อมเล่มที่ขาดตลอดมาและก็มีชิงหน้าเหมือนอย่างนั้น ว่าของประเทศนั้นว่าอย่างนั้นของประเทศนี้ว่าอย่างนี้ เพราะในบัดนี้ไม่อาจจะแก้ลงไปได้ ต้องปล่อยให้ผิดเพี้ยนกันไปบ้าง แต่ส่วนใหญ่ส่วนมากตรงกัน ผิดเพี้ยนกันบ้างไม่มากอะไร เล็กน้อยเท่านั้น

คราวนี้ธรรมเนียมสังคายนา คือธรรมเนียมที่ประชุมสวดกัน ชักซ่อมกันประจำวันก็ยังติดมาเป็น *สวดมนต์* ประจำวันในวัดต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว

(พ.พ. ๒๔๔-๒๔๖)

สังคีติ ๑๑ สังคายนา

สังฆกรรม พระพุทธองค์ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในสังฆกรรม มีการอุปสมบทเป็นต้น ในขั้นแรกได้เล่าถึงการทรงสั่งให้พระที่บวชเข้ามาถืออุปัชฌายะก่อนปรารภเหตุว่า พระที่บวชเข้ามานั้นมุ่งห่มไม่เรียบร้อย เข้าไปบิณฑบาตในบ้านไม่เรียบร้อย มีความประพฤติต่าง ๆ ไม่เรียบร้อย ในตอนนั้นในพระบาลีก็ไม่ได้เล่าว่าบวชวิธีไหน แต่ว่าในครั้งนั้นยังไม่ได้ทรงอนุญาตให้สงฆ์อุปสมบทด้วย *ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา* ก็น่าจะยังใช้บวชกันด้วย *เอหิภิกขุอุปสัมปทา* หรือ *ติสรณคณอุปสัมปทา* พระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภเหตุนี้ จึงได้ทรงสั่งให้พระทั้งหลายถือ *อุปัชฌายะ* ที่แปลว่าผู้เข้าไปเฟ่ง โดยความก็คือผู้ดูแล

วิธีที่ให้ถืออุปัชฌายะนั้น ในตอนแรกน่าจะเช่นเดียวกับการจัดให้มีพระพี่เลี้ยงที่ใช้กันอยู่ในบัดนี้ แปลว่าพระที่บวชเข้ามาต้องมีภิกษุผู้บวชมานานเป็นผู้ดูแลอีกส่วนหนึ่ง เรียกผู้ดูแลนั้นว่า *อุปัชฌายะ*

ต่อมาก็มีเล่าไว้ว่า มีพราหมณ์คนหนึ่งซึ่งเป็นผู้ที่มีอายุมาก ชื่อว่า *ราธะ* ได้มาหาภิกษุทั้งหลายขอบวช พวกภิกษุทั้งหลายไม่ปรารถนาที่จะบวชให้ ราธะพราหมณ์นั้นก็เสียใจฝ่ายผอม

ลงไป พระพุทธเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นกัทรัสถาม ราชะนั้นก็กราบทูลเล่าให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา และตรัสถามว่าใครระลึกถึงอธิการคืออุปการะของพราหมณ์นั้นได้บ้าง พระสารีบุตรก็กราบทูลว่าตนระลึกได้ คือพราหมณ์นั้นได้เคยถวายภิกษาแก่ท่านทัพพีหนึ่งเมื่อท่านเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นก็ให้พระสารีบุตรบรรพชาอุปสมบทพราหมณ์ พระสารีบุตรรับพระพุทธบัญญัติแล้ว ก็กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า จะให้อุปสมบทด้วยวิธีอย่างไร

พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงให้ เลิกวิธีอุปสมบทด้วยไตรสรณคมณูปสัมปทา ซึ่งอนุญาตให้พระภิกษุเฉพาะรูปให้อุปสมบทกุลบุตรด้วยวิธีให้ไตรสรณคมน์ และได้ทรงอนุญาตวิธีอุปสมบทขึ้นใหม่ด้วยให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการอุปสมบทนั้น และต้องมีการเสนอญัตติในสงฆ์ ๑ จบ สวดประกาศกันอีก ๓ จบ รวมเป็น ๔ จบทั้งญัตติ วิธีอุปสมบทด้วยวิธีอย่างนี้จึงได้เรียกว่า **ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา**

ในสภานิตยัญญุตบัณฑิตก็ใช้วิธีคล้ายกันนี้ ที่ใช้ญัตติหนหนึ่ง และปรึภษากันอีก ๓ วาระ ก็เป็น ๔ วาระทั้งญัตติ

ตั้งแต่นั้นมาก็ใช้วิธีญัตติจตุตถกรรมอุปสมบทจนถึงบัดนี้ และพระสารีบุตรจึงได้อุปสมบทราชะพราหมณ์ด้วยวิธีนั้นเป็นครั้งแรก ตั้งแต่นั้นมาก็ชื่อว่าได้ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการอุปสมบท และในสังฆกรรมทั้งปวง (พ.พ. ๘๙-๙๐)

สังฆเภท มีเล่าไว้ในคัมภีร์วินัยปิฎกโกสัมพิกขันธกะซึ่งมีความย่อว่า ในขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม ในกรุงโกสัมพี มีภิกษุรูปหนึ่งต้องอาบัติ และก็เห็นว่าเป็นอาบัติ แต่ภิกษุอื่นเห็นว่าข้อนั้นไม่เป็นอาบัติ ต่อมาภิกษุนั้นก็พลอยเห็นตามไปว่าไม่เป็นอาบัติ แต่ว่าภิกษุอื่นที่เคยเห็นว่าไม่เป็นอาบัตินั้นก็กลับเห็นใหม่ว่าเป็นอาบัติ คราวนี้จึงได้พากันไปบอกภิกษุที่ต้องอาบัติว่า ท่านต้องอาบัติ ท่านเห็นอาบัตินั้นใหม่ ท่านรูปนั้นก็ตอบว่าผมไม่มีอาบัติตามที่ผมเห็น ฝ่ายภิกษุที่ยืนยันว่าเป็นอาบัติต่อมาก็ชักชวนกันได้ความพร้อมเพรียงกัน ทำการยกวัตรภิกษุที่ต้องอาบัตินั้น

ที่เรียกว่า **ยกวัตร** นั้นบาลีว่า **อุกเขปนียกรรม** กรรมคือการยกวัตร หมายความว่าถ้ามีภิกษุรูปใดรูปหนึ่งต้องอาบัติแล้วไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ ภิกษุอื่นว่ากล่าวตักเตือนก็ไม่ยอมฟัง สงฆ์ก็มีอำนาจประกาศกันและกัน ยกภิกษุรูปนั้นออกจากความมีสิทธิเสมอ

กัน คือตมไม่ทำอุโบสถด้วยกัน ไม่ทำ
ปวารณาด้วยกัน ไม่ทำสังฆกรรมด้วย
กัน ไม่อยู่ร่วมกัน ไม่ไหว้กราบกัน แผล
ว่างดการที่จะปฏิบัติวินัยกรรมทุกอย่าง
งตที่จะแสดงความเคารพนับถือทุกอย่าง
เหมือนอย่างคัดออกไปเป็นบุคคลภายนอก
ปฏิบัติอย่างนี้เรียกว่ายกวัตร ภิกษุ
ที่ถูกยกวัตรนั้นถ้าต่อมาได้เห็นโทษและ
มาแสดงความเห็นโทษแก่สงฆ์ สงฆ์
ก็อาจจะประกาศยกเลิกการยกวัตรนั้น
และรับเข้าหมู่มีสิทธิในวินัยกรรมเป็นต้น
เสมอกันเหมือนดังเดิม

เรื่องการยกวัตรนี้ไม่ได้มีทำกันบ่อย
นัก แต่ตามเรื่องที่เล่าในเรื่องนี้ ภิกษุ
ที่ยืนยันว่าภิกษุรูปนั้นต้องอาบัติแน่ก็
พร้อมกันประชุมสงฆ์และประกาศยก
วัตรเลย คือว่าตัดจากความอยู่ร่วมกัน
ดังที่กล่าวแล้วนั้น แต่ว่าภิกษุรูปที่สงฆ์
ยกวัตรนั้นเป็นพหูสูต คือเป็นผู้ได้เล่า
เรียนศึกษามาก เป็นผู้ทรงธรรมทรง
วินัย เป็นผู้ฉลาดและเป็นลัทธิ คือเป็น
ผู้ที่ละอายบาปกลัวบาป รังเกียจสงสัย
ใคร่การศึกษา หมายความว่า เป็น
พระภิกษุที่เคร่งครัดองค์หนึ่ง แต่ว่า
ท่านไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ เพราะฉะนั้น
เมื่อท่านถูกยกวัตร ท่านจึงไปหา
พระภิกษุที่เป็นเพื่อนสหายนกัน และก็
เล่าความให้ฟังว่าท่านไม่ได้เป็นอาบัติ
แต่จะถูกยกวัตรด้วยกรรมที่ไม่เป็น

ธรรมซึ่งใช้ไม่ได้ เรียกว่า เป็นกรรมที่
กำเรบไม่ควรแก่สถานะ และกัซักชวน
ให้บรรดาพระเหล่านั้นเข้าเป็นพวก
ฝ่ายภิกษุที่เป็นเพื่อนสหายนก็เห็นด้วย
และก็เข้าพวกกับท่าน และกัซยังพากัน
ส่งข่าวไปถึงพระที่อยู่ยังชนบทที่เป็น
ฝ่ายเดียวกันชักชวนกันมาเข้าพวก

เมื่อเป็นเช่นนี้พระก็เลยเป็น ๒ พวก
คือ เป็นพวกที่ประกอบพิธียกวัตร
พวกหนึ่ง และก็เป็นพวกที่ถูกยกวัตร
อีกพวกหนึ่ง ฝ่ายภิกษุที่เป็นพวกท่าน
ที่ถูกยกวัตรก็ได้เข้าไปหาภิกษุที่เป็น
ฝ่ายยกวัตรและก็ได้กล่าวหาว่าภิกษุรูป
นั้นไม่เป็นอาบัติ แต่ก็ถูกสงฆ์ยกวัตร
โดยไม่เป็นธรรม ซึ่งเป็นกรกระทำที่
ใช้ไม่ได้ แต่ฝ่ายภิกษุที่เป็นผู้ยกวัตร
ก็ยังยืนยันว่าภิกษุรูปนั้นต้องอาบัติ
จริง ๆ จึงถูกยกวัตรด้วยกรรมที่เป็น
ธรรมไม่ใช่ว่าไม่เป็นธรรม ก็เป็นอันว่า
ทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นก็คงยืนยันในความเห็น
ในความปฏิบัติของตน

คราวนั้นก็ยังมีภิกษุรูปหนึ่งได้เข้าไป
เฝ้าพระพุทธเจ้า และได้กราบทูลเล่า
เรื่องให้พระองค์ทรงทราบโดยตลอด
พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า
ภิกษุสงฆ์แตกกันแล้ว ก็ได้เข้าไปพบ
กับภิกษุฝ่ายที่เป็นผู้ยกวัตร และก็ได้
ตรัสโอวาทโดยความว่า

ท่านทั้งหลายอย่าสำคัญว่าภิกษุควรจะถูกยกวัตรโดยเพราะเหตุข้อใดข้อหนึ่ง ด้วยความคิดที่บังเกิดขึ้นโดยฉับพลัน ถ้าภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ต้องอาบัติจริง แต่ว่าเธอเห็นว่าไม่เป็นอาบัติ ส่วนภิกษุอื่นเห็นว่าเป็นอาบัติ ถ้าภิกษุเหล่านั้น รู้ของท่านองค์นี้เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม ทรงวินัย เป็นผู้เคร่งครัดใคร่การศึกษา ถ้าเราจะยกวัตรท่าน คือไม่ทำอุโบสถ กับท่าน ไม่ทำปวารณา กับท่าน ไม่นั่งร่วมอาสนะกับท่าน ไม่ทำสังฆกรรมอื่น ๆ กับท่าน ไม่ติดต่ออะไรกับท่าน ทั้งหมด ก็จะเกิดความทะเลาะวิวาท แกร่งแย่ง ตลอดจนถึงจะเกิดความแตกแยกแห่งสงฆ์ ความริ้วรานแห่งสงฆ์ขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ภิกษุเหล่านั้น ซึ่งเป็นผู้หนักใจในการที่จะเกิดแตกแยกกันก็ยังไม่ควรที่จะยกวัตรเธอเพราะข้อที่ไม่เห็นอาบัตินั้นทันที

คราวนี้ ส่วนภิกษุที่ต้องอาบัติแล้วก็ ไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ แต่ว่าภิกษุอื่น ๆ เห็นว่าเป็น และภิกษุเหล่านั้นก็พากันไปบอกกล่าวว่าเป็นอาบัติ เมื่อเป็นเช่นนี้เธอก็ไม่ควรที่จะตั้งออกไปทีเดียว แม้จะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ แต่เมื่อส่วนมากเขาเห็นว่าเป็นก็ควรที่จะเชื่อเขาบ้าง แล้วก็แสดงอาบัตินั้นเสีย เมื่อปฏิบัติดังนี้ก็จะไม่เกิดการแตกแยก แต่ถ้ายังยืนยงอยู่ก็จะเกิดความแตกแยกกัน

ดังที่กล่าวมาแล้ว ฉะนั้น เธอเมื่อหนักใจ อยู่ว่าจะแตกแยกกันและประสงค์ที่จะ มีความกลมเกลียวกัน ก็ควรที่จะแสดงอาบัตินั้นด้วยศรัทธา คือด้วยความเชื่อ ต่อภิกษุเหล่าอื่น แม้ว่าตนจะเห็นว่าไม่เป็นอาบัติก็ตาม

พระพุทธเจ้าได้ประทานพระโอวาท แก่ภิกษุทั้ง ๒ พวกนั้นแล้วก็ได้เสด็จ กลับ

ก็ปรากฏว่าภิกษุทั้ง ๒ พวกนั้นก็ยังไม่ยอมที่จะปรองดองกัน ยังตกลงกันไม่ได้ จนถึงแยกทำอุโบสถกัน คือว่า ภิกษุที่เป็นฝ่ายท่านที่ถูกยกวัตรทำอุโบสถทำสังฆกรรมภายในสีมา แต่ ว่าภิกษุฝ่ายที่เป็นผู้ยกวัตรออกไปทำอุโบสถทำสังฆกรรมภายนอกสีมา เมื่อแยกกันทำอุโบสถดังนี้เป็นอันว่าภิกษุสงฆ์ได้เกิดแตกแยกกันขึ้นที่เรียกว่า เป็น **สังฆเภท** ความแตกแห่งสงฆ์ สังฆเภทความแตกแห่งสงฆ์นั้นเมื่อทำอุโบสถแยกกันดังนี้จึงจะเรียกว่า เป็นสังฆเภทขึ้น

ภิกษุเหล่านั้นก็ได้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าถึงเรื่องที่ตนได้ปฏิบัติ กันนั้น พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสว่า ภิกษุที่เป็นฝ่ายท่านที่ถูกยกวัตรทำอุโบสถสังฆกรรมภายในสีมาก็ใช้ญัตติและอนุสาวนาจตามทีพระองค์ได้ทรงบัญญัติไว้ กรรมของเธอก็เป็นกรรมไม่กำเริบ

ควรฐานะคือว่าใช้ได้ คราวนี้ส่วนภิกษุอีกพวกหนึ่งที่ไม่ทำอุโบสถสังฆกรรมภายนอกสีมา ใช้ญัตติและอนุสาวนาตามที่ทรงบัญญัติไว้เช่นเดียวกันกรรมก็คงเป็นธรรมใช้ได้เช่นเดียวกัน เพราะว่าภิกษุทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นต่างเป็น **นानาสังวาสกะ** ของกันและกัน

ต่อจากนี้ก็ได้อรรถว่า ภูมิของภิกษุที่เป็นนานาสังวาสกะนั้นมี ๒ อย่าง คือว่า ๑. ตนทำตนเองให้เป็น **นานาสังวาสกะ** ๒. สงฆ์พร้อมเพรียงกันยกวัตรภิกษุนั้นเพราะไม่เห็นไม่กระทำคินหรือว่าไม่สละคินอาบัติ

ส่วนภูมิของภิกษุผู้เป็น **สมานสังวาสกะ** คือมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมเสมอกันก็มี ๒ เหมือนกัน คือว่าตนกระทำตนให้เป็นสมานสังวาสกะ และสงฆ์พร้อมเพรียงกันได้เรียกภิกษุนั้นที่ถูกยกวัตรแล้วนั้นในเพราะไม่เห็นไม่กระทำคินหรือไม่แสดงคินอาบัติเข้าห่ม

ตามพระบาลีในที่นี้มีอยู่ ๒ คำนานาสังวาสกะ กับ สมานสังวาสกะ **นานาสังวาสกะ** แปลว่าภิกษุผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมต่างกัน **สมานสังวาสกะ** แปลว่าภิกษุผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมเสมอกัน ภิกษุสองฝ่ายตามเรื่องนี้เมื่อเกิดแตกความเห็นกันขึ้นจนถึงไม่ลงโบสถ์กันก็เรียกว่าเป็นนานาสังวาสกะของกันและกัน และเหตุที่จะทำให้เป็น

นานาสังวาสกะนั้นก็ มี ๒ อย่าง คือว่า ตนเองกระทำตนเองอย่างหนึ่ง แล้วก็สงฆ์ยกวัตรอีกอย่างหนึ่ง

ตามเรื่องเล่ามานี้ ภิกษุที่ถูกยกวัตรที่เป็นต้นเรื่องนั้นสงฆ์ยกวัตรไม่ลงโบสถ์ด้วย แต่ว่าพรรคพวกที่สนับสนุนนั้นทำตนเองให้เป็นนานาสังวาสกะ เพราะเมื่อไปเข้ากับท่านสนับสนุนท่านแยกออกไปอีกพวกหนึ่ง และก็ไม่ได้ลงโบสถ์กับอีกพวกหนึ่งซึ่งเป็นฝ่ายยกวัตรภิกษุทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ที่เป็นนานาสังวาสกะของกันและกัน ต่างก็เป็นภิกษุที่ได้อุปสมบทมาโดยถูกต้องมาในพระธรรมวินัยนี้ และก็ปรากฏว่าเป็นผู้ที่เคร่งครัดใคร่การศึกษาอยู่ด้วยกัน แต่ว่าเกิดความเห็นแตกต่างกันขึ้น จนถึงเป็นเหตุให้แยกเป็น ๒ ฝ่าย และเมื่อแยกแล้วก็เลยแยกกันจนถึงแยกกันทำอุโบสถสังฆกรรม เป็นต้น จึงได้เกิดเป็นนานาสังวาสกะกันขึ้น

ส่วนภิกษุเมื่อเป็นเช่นนี้แล้วจะกลับเป็นสมานสังวาสกะคือมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมเสมอกัน ก็ได้ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ ตนเองทำตนเองให้มีสมานสังวาสกะ กับสงฆ์ระงับการยกวัตรเรียกภิกษุนั้นเข้าห่มเหมือนอย่างเดิมดังที่จะบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ในภายหลัง

เมื่อภิกษุสงฆ์ได้เกิดแตกขึ้นเป็น ๒ ฝ่าย พระพุทธเจ้าได้ประทานโอวาทเพื่อระงับ แต่ทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นก็ยังไม่ปรองดองกัน และก็มีกระทบกระทั่งกันด้วยวาจาอยู่บ่อย ๆ ก็เนื่องมาจากฝ่ายหนึ่งก็กล่าวหาว่าอีกฝ่ายหนึ่งต้องอาบัติแล้วไม่เห็นอาบัติ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งก็กล่าวหาอีกฝ่ายหนึ่งว่า ยกวัตรโดยไม่เป็นธรรม เพราะวาทะที่ถูกต้องยกวัตรนั้นไม่เป็นอาบัติอะไร สมุฏฐานก็เนื่องมาจากพระพุทธบัญญัติที่ทั้ง ๒ ฝ่ายก็นับถือปฏิบัติกันอยู่ พระพุทธเจ้าเองก็ไม่ทรงบังคับ แต่ก็ทรงชี้ทางเพื่อปฏิบัติดังที่ได้เล่ามาแล้ว ในฐานะที่ทรงเป็นพระศาสดาถ้าจะทรงบังคับก็น่าจะได้ แต่ก็ไม่ทรงบังคับ ก็เพราะเกี่ยวแก่ทั้งสองฝ่ายนั้นก็มิศรัทธาอยู่ในพระพุทธบัญญัติ เครื่องครัดอยู่ในพระวินัยด้วยกัน และเมื่อได้ลงความเห็นลงไปแล้วอย่างนั้น ถ้ายังไม่ถอนความเห็นนั้น ถึงใครจะบังคับก็อาจจะบังคับได้แต่ในภายนอก ส่วนความเห็นนั้นก็ยังมีอยู่ก็จะเป็นมูลที่จะแตกร้างกันต่อไป

เพราะฉะนั้น เรื่องการแตกความเห็นกันนี้เป็นเรื่องสำคัญ แม้จะบวชมาในพระธรรมวินัยเดียวกันและนับถือปฏิบัติในพระธรรมวินัยเดียวกัน และถึงจะเคร่งครัดอยู่ด้วยกัน แต่ลงได้แตกความเห็นกันในปัญหาพระวินัยและใน

การปฏิบัติพระวินัยแล้วก็เป็นทางให้แตกแยกกันได้ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเหตุที่เป็นนานาสังวาสกะว่าตนเองกระทำตนเองหรือว่าสงฆ์ยกวัตร ในเรื่องเล่ามานี้ก็มีทั้ง ๒ ภิกษุที่ถูกสงฆ์ยกวัตรนั้นมีองค์เดียว คือที่เป็นต้นเรื่องเท่านั้น นอกจากนั้นนับเข้าในเหตุว่าตนเองทำตนเอง คือฝ่ายหนึ่งก็สนับสนุนภิกษุที่ถูกสงฆ์ยกวัตร อีกฝ่ายหนึ่งก็เป็นฝ่ายที่ยกวัตรสนับสนุนในฝ่ายนั้น และความเป็นนานาสังวาสกะกันนี้ คือว่าไม่ลงโบสถ์กันนี้ จะสงบไปได้ก็ต่อเมื่อตนทำตนเองให้เป็นสมานสังวาสกะกัน ถ้าภิกษุที่ถูกสงฆ์ยกวัตร ก็สงฆ์นั้นเองเป็นผู้ที่ระงับการยกวัตรนั้น แล้วก็กลับเข้ามาห่มตามเดิม

พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติพระวินัยบางข้อสำหรับปฏิบัติเกี่ยวแก่ภิกษุในขณะที่เป็นนานาสังวาสกะกันเพื่อป้องกันการวิวาท เป็นต้นว่า ทรงบัญญัติให้ภิกษุนั่งในอาสนะที่มีอาสนะอื่นคั่นอยู่ในระหว่าง ก็เพื่อว่าเมื่อวิวาทกันก็ไม่ต้องการให้นั่งใกล้กัน ให้มีภิกษุอื่นมานั่งคั่นเสียในระหว่าง ๆ แต่ว่าถึงกระนั้นความแตกร้างกันนั้นก็ยังคงดำเนินไปอยู่ จนถึงภิกษุรูปหนึ่งได้ไปกราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปทรงระงับเรื่องราวนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้เสด็จไปอีกและก็ประทานโอวาทสั่งสอนไม่ให้

ทะเลาะวิวาทกัน ก็มีภิกษุที่เป็นธรรมมาวาทีคือเรียกว่าพูดไม่เป็นธรรมรูปหนึ่ง ก็ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ขอให้พระพุทธเจ้าซึ่งทรงเป็นพระธรรมสามี ทรงรออยู่ก่อน พวกภิกษุเหล่านี้จักยังไม่ปรองดองกันต่อไป ขอให้พระพุทธเจ้าได้ทรงมีความชวนชวายน้อย ทรงประกอบ การอยู่เป็นสุขในปัจจุบันสำหรับพระองค์ พระพุทธเจ้าก็ได้ประทานพระโอวาทห้าม เป็นครั้งที่ ๒ ที่ ๓ แต่ก็ได้มีภิกษุ กราบทูลเหมือนอย่างนั้นเป็นครั้งที่ ๒ ที่ ๓ พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงเล่าเรื่อง **ทิมวากุมาร** ที่เป็นไปแล้วมาเป็นตัวอย่าง ประทานพระโอวาท ซึ่งพระอาจารย์ได้ รจนเอาไว้มีความว่า

เรื่องที่เคยมีมาแล้ว พระราชาแห่ง **แคว้นกาสิ** ซึ่งครองราชสมบัติอยู่ใน ราชธานีซึ่งมีนามว่า **พาราณสี** พระองค์ ทรงพระนามว่า **พรหมทัต** ได้ทรงมี กำลังทรัพย์กำลังคนพานะมากมาย ส่วนแคว้นที่ถัดไปชื่อว่า **แคว้นโกศล** พระราชาของแคว้นนั้นทรงพระนามว่า **ทีคีติ** มีกำลังทรัพย์กำลังคนพานะ น้อย พระเจ้าพรหมทัตแห่งแคว้นกาสิ ก็ได้ทรงยกพยุหเสนาไปตีพระเจ้าโกศล ซึ่งทรงพระนามว่าทีคีติ พระเจ้าทีคีติ แห่งแคว้นโกศลทรงได้สดับข่าวการศึก ก็ได้ทรงดำริว่า แคว้นนี้มีกำลังทรัพย์ กำลังคนพานะน้อย ไม่สามารถที่จะ

ต่อสู้ได้ จึงได้ทรงพาพระมเหสีหนีออก จากนคร พระเจ้าพรหมทัตแห่งแคว้น กาสิก็ได้ทรงครอบครองแคว้นโกศลนั้น โดยไม่ต้องมีการต่อสู้

ฝ่ายพระเจ้าทีคีติแห่งแคว้นโกศลก็ได้ พาพระมเหสีหนีไปอยู่ในเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นราชธานีของราชศัตรูนั่นเอง แต่ ว่าได้ทรงไปอาศัยอยู่ในนิเวศน์ของนาย ช่างหม้อ ในโอกาสที่อยู่ชายเมืองทรง ปลอมพระองค์เป็นปริพาชกคือเป็น นักบวชที่นุ่งผ้าขาว เมื่อประทับอยู่มา พระมเหสีก็ประจวบพระครรภ์ ก็เกิด ความปรารถนาที่จะได้ทรงเห็นเสนาอัน ประกอบด้วยองค์ ๔ ในเวลาอาทิตย์ อุทัย กับทรงปรารถนาที่จะได้ดื่ม น้ำ ล้างพระขรรค์ ก็ได้ทูลแก่พระราชสวามี พระราชสวามีก็ตรัสว่า ในขณะที่ ขัดสนจนยากอย่างนี้จะไปเอาเสนาที่มี องค์ ๔ กับน้ำล้างพระขรรค์มาจากไหน พระมเหสีก็ทูลบอกว่า ถ้าไม่ได้เห็น ไม่ได้ดื่มก็จักตาย พระเจ้าทีคีติได้ทรง สดับดังนั้นก็เสด็จไปหาพราหมณ์ปุโรหิต ของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นสหายกันมา และได้ไปเล่าความให้ฟัง พราหมณ์ ปุโรหิตนั้นก็ตอบว่าจะขอไปเฝ้าพระมเหสี ก่อน แล้วก็ไปเฝ้าพระมเหสีของ พระเจ้าทีคีติ ในขณะที่ได้เห็นพระนาง เสด็จดำเนินมาก็ประคองอัญชลีแล้วก็ เปล่งอุทานขึ้นว่า ราชาแห่งแคว้นโกศล

อยู่ในพระกรรม์ ขอพระเทวีย่าได้เสีย พระทัย จะได้ทอดพระเนตรเห็นเสนา ที่มีองค์ ๔ และได้ทรงตีมน้ำล้าง พระขรรค์

ครั้นแล้วพราหมณ์บุโรหิตนั้นก็ไป ฝ้าพระเจ้าพรหมทัต แล้วได้กราบทูล ว่าได้ปรากฏนิมิตขึ้น ซึ่งในวันพรุ่งนี้เวลา อาทิตยอุทัยขอให้เสนาที่มีองค์ ๔ ซึ่ง ได้ผูกสอดครบเครื่องออกสนามแล้วจง ยกออกไปตั้งอยู่ในภูมิมันดีและก็ขอให้ ชำระล้างพระขรรค์ พระเจ้าพรหมทัต ก็ได้โปรดอำนวยการให้ปฏิบัติเหมือนดังที่ พราหมณ์บุโรหิตทูลแนะนำ พระมเหสี ของพระเจ้าทีคีติก็จึงได้ทอดพระเนตร เห็นเสนาที่มีองค์ ๔ ในเวลาอาทิตย อุทัย และได้ทรงตีมน้ำล้างพระขรรค์

ต่อมาพระมเหสีของพระเจ้าทีคีติ ก็ ประสูติพระโอรสก็ได้ประทานนามว่า **ทีฆาวุ** เมื่อทีฆาวุกุมารเจริญวัยขึ้น พระราชบิดาก็ทรงดำริว่า ถ้าจะให้อยู่ ด้วยกัน ถ้าพระเจ้าพรหมทัตทรงทราบ ก็จักจับไปกระทำอันตรายเสียทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงแยกให้ทีฆาวุ- กุมารไปอยู่เสียอีกส่วนหนึ่ง และก็ทรง ให้เล่าเรียนศึกษาศิลปวิทยา พระราช- กุมารนั้นก็ได้ทรงศึกษาศิลปวิทยาอยู่ ในภายนอกพระนคร

ต่อมาช่างกลบเกาของพระเจ้าทีคีติ แห่งแคว้นโกศล เมื่อแคว้นนั้นได้ตกอยู่ใน ครอบครองของพระเจ้าพรหมทัตแล้ว

ก็ได้มารับราชการอยู่ในราชสำนักของ พระเจ้าพรหมทัต วันหนึ่งได้ไปเห็น พระเจ้าทีคีติซึ่งเป็นเจ้านายเก่าของตน เข้าพร้อมกับพระมเหสีก็จำได้ จึงได้ มากราบทูลพระเจ้าพรหมทัต พระเจ้า พรหมทัตจึงโปรดให้ไปนำเอาพระเจ้า ทีคีติกับพระมเหสีมา และได้โปรดให้ จำจองด้วยเครื่องพันธนาการ และก็ได้ ประทับอยู่ในรถและพาให้ตระเวนไป ตามถนนสี่แพร่งสามแพร่งในพระนคร และก็ได้สั่งว่าเมื่อได้ตระเวนไปทั่วแล้ว ก็ให้นำออกไปภายนอกพระนครแล้วก็ ให้ตัดออกเป็นสี่ท่อนเสียบประจานไว้

ในขณะที่เขาได้นำทั้งสองพระองค์ ตระเวนไปในพระนครนั้น ก็พอดี ทีฆาวุกุมารมีความคิดถึงพระราชบิดา และพระราชมารดา ก็ได้เข้ามาเพื่อ จะเยี่ยม ครั้นมาเห็นเขากำลังตระเวน พระองค์อยู่พอดีก็ตามไปดู ทั้งสอง พระองค์นั้นก็ได้ทรงเห็นพระราชโอรส พระเจ้าทีคีติก็ได้ตรัสขึ้นลอย ๆ ว่า **ดูก่อนทีฆาวุ จงอย่าเห็นยาวอย่าเห็น สิ้น เวยย่อไม่ระงับด้วยเวร แต่ว่าเวร ระงับด้วยความไม่มีเวร พวกมนุษย์ก็ พากันกล่าวว่า พระเจ้าทีคีติทรงเสียสติ ใครเป็นที่ฆาวุ ได้ตรัสดังนี้แก่ใคร แต่ พระเจ้าทีคีติก็ทรงตรัสอยู่อย่างนั้นสอง สามครั้ง และก็ตรัสว่าพระองค์มิได้ทรง เสียสติ วิญญูชนก็จะรู้ได้ ทีฆาวุกุมาร**

ก็คงไม่กล้าที่จะได้แสดงพระองค์ว่าเป็นพระราชโอรสก็ได้ปะปนอยู่กับหมู่ชน ฝ่ายพวกเจ้าหน้าที่เมื่อได้นำทั้ง ๒ พระองค์ตระเวนไปทั่วแล้วก็ได้นำออกนอกเมือง แล้วก็ได้ปฏิบัติตามพระราชบัญชา แล้วก็ตั้งกองเฝ้าพระศพ ถูกเสียบนั้นไว้อยู่

พระราชกุมารก็ได้ทรงหาสุรามอมพวกนั้นจนเมา แล้วก็เก็บพระศพมาถวายพระเพลิง แล้วก็รีบเสด็จหนีออกไปจากเมือง และต่อมาก็ได้เข้ามาในพระนครนั้น และได้เข้าไปฝากตัวทำงานอยู่กับนายหัตถาจารย์คืออาจารย์ฝึกช้างของพระเจ้าแผ่นดิน นายหัตถาจารย์ก็ได้รับไว้ให้ศึกษาในวิชาเกี่ยวแก่ช้าง

ในตอนเช้าพระราชกุมารก็ลุกขึ้นแต่เช้า และก็ได้อึดพิณกับขั้บร้องประสานเสียงพิณ พระเจ้าพรหมทัตตื่นบรรทมขึ้นตอนเช้าทรงได้สดับเสียงนั้นก็ได้ตรัสถาม เขาก็ทูลให้ทรงทราบว่าเป็นเสียงพิณและเสียงขั้บของมาณพคนหนึ่งซึ่งเป็นศิษย์ของหัตถาจารย์ ก็ได้ตรัสให้นำเอามาณพนั้นเข้าเฝ้า เจ้าหน้าที่ก็นำที่ฆาฎกุมารเข้าเฝ้า พระเจ้าพรหมทัตได้เห็นที่ฆาฎกุมารก็เกิดโปรดปรานและก็ได้ทรงรับไว้ให้เป็นมหาดเล็กใกล้ชิดที่ฆาฎกุมารก็ได้ตั้งใจรับราชการปฏิบัติพระเจ้าพรหมทัตเป็นอย่างดี เป็นต้นว่า เป็นผู้ที่ยื่นก่อนนอนที่หลัง คอยรับ

สนองพระราชบัญชาในกิจการต่าง ๆ ประพฤติสิ่งที่เป็นที่ต่อพระราชอัธยาศัย และเพ็ดทูลด้วยถ้อยคำเป็นที่ต่อพระราชหฤทัย พระเจ้าพรหมทัตก็ยิ่งทรงโปรดปรานจนถึงทรงตั้งไว้ในที่ของบุคคลผู้ค้ำในภายใน

ในวันหนึ่งพระเจ้าพรหมทัตก็โปรดให้ที่ฆาฎกุมารเทียมราชรถเพื่อจะเสด็จไปทรงล่าเนื้อ ที่ฆาฎกุมารก็ได้ปฏิบัติตามพระราชประสงค์ พระเจ้าแผ่นดินก็ได้ทรงราชรถมีที่ฆาฎกุมารเป็นผู้ขับม้า พระกุมารก็ได้ขับราชรถไปโดยเร็วจนถึงเสนาตามไม่ทัน และได้เข้าไปในป่าจนถึงต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่งก็หยุดรถพระเจ้าพรหมทัตโปรดให้พระกุมารนั่งลง แล้วพระองค์ก็ทรงบรรทมโดยหนุนพระเศียรอยู่บนตักของที่ฆาฎกุมารแล้ว ก็บรรทมหลับไป ในขณะที่นั้นที่ฆาฎกุมารก็ได้ระลึกถึงเวรเก่าว่า บ้านเมืองของเราก็พระเจ้าพรหมทัตนี้ได้ทรงย้าย มารดาบิดาของเราก็พระเจ้าพรหมทัตนี้ก็ได้ทรงฆ่าเสีย ก็ถึงเวลาที่จะจัดการชำระเวรกันเสียสักทีหนึ่ง จึงได้ชักพระขรรค์ขึ้นจากฝัก แต่ว่าในขณะที่เดียวกันก็ระลึกถึงพระบรมราโชวาทที่พระราชบิดาได้ให้ไว้ ว่าอย่าเห็นแก่ยาวอย่าเห็นแก่สั้น เป็นต้น ก็ระลึกขึ้นได้ว่าไม่ควรที่จะละเมิดคำของบิดา ก็ได้สอดพระขรรค์เข้าไว้ดังเดิม ครั้งที่ ๒ ก็เกิดระลึกถึงเวรเก่า

ขึ้นมา ก็เกิดความคิดที่จะจัดการชำระ
เวรให้สิ้นเหมือนดั่งนั้น ก็ชักพระขรรค์
ออกมาอีก แล้วก็ทรงระลึกถึงพระโอวาท
ของบิดาขึ้นมา ก็สอดพระขรรค์กลับ
ในครั้งที่ ๓ ก็เป็นอย่างนั้น

ในขณะที่ได้สอดพระขรรค์กลับใน
ครั้งที่ ๓ นั้น พระเจ้าพรหมทัตก็ตื่น
บรรทมเสด็จลุกขึ้นอย่างผลุนผลัน แล้ว
ก็ตรัสว่าได้ทรงฝันเห็นที่ฆาตุกรรมซึ่งเป็น
โอรสของพระเจ้าที่คิตติประหารพระองค์
ด้วยพระขรรค์จึงได้ตกพระทัยตื่นบรรทม
ขึ้น ที่ฆาตุกรรมก็จับพระเศียรของ
พระเจ้าพรหมทัตด้วยหัตถ์เบื้องซ้าย
แล้วก็ชักพระขรรค์ออกด้วยหัตถ์เบื้องขวา
แล้วก็ประกาศตนขึ้นว่าเรานี้คือโอรส
ของพระเจ้าที่คิตติซึ่งชื่อว่าที่ฆาตุกรรม
นั้น พระองค์ได้ทรงทำความพินาศให้
แก่บ้านเมืองให้แก่มารดาบิดาเป็นอัน
มาก บัดนี้ก็ถึงเวลาที่จะชำระเวรกันเสีย
ทีหนึ่ง พระเจ้าพรหมทัตยิ่งตกพระทัย
แล้วก็ทรงหมอบพระองค์ลงขอชีวิตแก่
ที่ฆาตุกรรม ที่ฆาตุกรรมก็ทูลว่าตนอาจ
จะถวายชีวิตแก่พระองค์ได้อย่างไร ก็
ขอให้พระองค์ประทานชีวิตให้แก่ตน
ด้วย พระเจ้าพรหมทัตก็ตรัสว่า ก็ถ้า
อย่างนั้นก็เจ้าจงให้ชีวิตแก่เรา เราก็จะ
ให้ชีวิตแก่เจ้า ก็เป็นอันว่าทั้ง ๒ ฝ่าย
ต่างก็ได้ให้ชีวิตแก่กันและกัน แล้วก็
ได้กระทำการสบบสยานเพื่อที่จะไม่
ประทุษร้ายกันต่อไป พระเจ้าพรหมทัตก็

เสด็จขึ้นประทับบนรถ และที่ฆาตุกรรม
ก็ได้ขับรถกลับเข้าสู่พระนคร

ครั้นเมื่อเสด็จกลับเข้าถึงพระนครแล้ว
ก็ได้ตรัสให้ประชุมเสนาอมาตย์ แล้ว
ก็ได้ตรัสถามขึ้นในที่ประชุมว่า ถ้าหาก
ว่าท่านทั้งหลายเห็นที่ฆาตุกรรมซึ่งเป็น
โอรสของพระเจ้าที่คิตติจะทำอย่างไร
พวกอมาตย์เหล่านั้นก็ทูลว่า จะตัดมือ
บ้าง จะตัดเท้าบ้าง จะตัดศีรษะบ้าง
เป็นต้น พระเจ้าพรหมทัตก็ตรัสขึ้นว่า
นี่แหละเป็นที่ฆาตุกรรม ซึ่งเป็นพระโอรส
ของพระเจ้าที่คิตติ แต่ว่ากรรมนี้ไม่ได้
เพื่อใคร ๆ จะทำอะไร ๆ ทั้งนั้น เพราะ
กรรมนี้ได้ให้ชีวิตแก่เราและเราก็ได้
ให้ชีวิตแก่กรรมนี้ ต่อจากนั้นพระเจ้า
พรหมทัตก็ได้ตรัสถามขึ้นว่า ในขณะที่
บิดาของเจ้าจะตาย ได้กล่าวไว้เป็น
โอวาทแก่เจ้านั้นมีความหมายอย่างไร

ที่ฆาตุกรรมก็ได้ทูลอธิบายว่า ที่ตรัส
ไว้ว่าอย่าเห็นแก่ยาวก็คือว่าอย่ากระทำ
เวรให้ยาว ที่ตรัสไว้ว่าอย่าเห็นแก่สั้นก็
คือว่าอย่าแตกมิตรให้เร็วนัก แล้วก็ที่
ตรัสว่าเวรย่อมไม่ระงับด้วยเวรนั้นก็คือ
ว่า ถ้าหากว่าข้าพระองค์จะพึงปลงทewe
จากชีวิต ฝ่ายพวกที่จงรักภักดีต่อทewe
ก็จะปลงข้าพระองค์จากชีวิต แล้วก็พวก
ที่จงรักภักดีต่อข้าพระองค์ก็จะปลงชีวิต
พวกนั้นต่อไปอีก ก็เป็นอันว่าเวรไม่
ระงับด้วยเวร แต่ว่าเมื่อข้าพระองค์ได้

ทรงถวายชีวิตแก่ทေးแล้วก็ทေးประทานชีวิตแก่ข้าพระองค์เหมือนดั่งนี้ เวรก็เป็นอันระงับด้วยความไม่มีเวร เพราะฉะนั้น บิดาของข้าพระองค์จึงได้โอวาทไว้ในเวลาที่จะตายว่า เวรยอมไม่ระงับด้วยเวร แต่ว่ายอมระงับด้วยความไม่มีเวร

พระเจ้าพรหมทัตก็ทรงสรรเสริญพระราชกุมาร และได้พระราชทานแคว้นโกศล พร้อมทั้งพลพาหนะสมบัติทั้งหมด ซึ่งเป็นของพระราชบิดา ซึ่งพระองค์ทรงยึดมานั้นคืนแก่ที่ฆาตุฆารทุกสิ่งทุกอย่าง และได้พระราชทานพระราชธิดาของพระองค์ด้วย

ต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสว่า แม้พระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้นซึ่งได้มีศาสตราวุธอยู่ในพระหัตถ์ก็ยังมี **ขันติ** ความอดทน **โสรัจจะ** ความสงบเสงี่ยมเหมือนอย่างนั้น และข้อที่ท่านทั้งหลายบวชในธรรมวินัยที่กล่าวดีแล้วอย่างนี้ จะพึงเป็นผู้มีขันติโสรัจจะ ก็จะเป็นความมั่งคั่งในพระธรรมวินัยนี้ดังนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ประทานพระโอวาทได้ทรงยกเอาเรื่องเก่ามาแล้วเหมือนอย่างนั้น ภิกษุเหล่านั้นก็ยังยืนยันที่จะไม่ปรองดองกันต่อไปอีก พระพุทธเจ้าก็ทรงเห็นว่ายังไม่อาจที่จะกระทำให้ตกลงกันได้โดยง่ายแล้ว ก็ได้เสด็จออกจากอาสนะ และได้เสด็จหนีไป

ตามทีเล่ามานี้เป็นความย่อใน **โกสัมพิกขันธกะ** ที่ท่านเล่าไว้ เรื่องที่ฆาตุฆารนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จ-พระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้ทรงประพันธ์เป็นฉันทไว้ เรียกว่า **ทีฆาตุคำฉันท** นับว่าเป็นเรื่องที่มีคติสอนใจเรื่องหนึ่ง

เรื่องความแตกแยกร้ายรานกันของสงฆ์ที่เกิดขึ้นในกรุงโกสัมพีนครรัฐวังสะนั้น ในชั้นบาลีคือตำราพระพุทธศาสนาที่เป็นรุ่นแรกเรียกว่าชั้นบาลี ไม่ได้กล่าวไว้ว่าเกิดขึ้นเมื่อไร และเกิดขึ้นในหรือนอกพรรษา ส่วนในหนังสือชั้นนอรรกถาคืออธิบายความของบาลี ซึ่งแต่งเมื่อพระพุทธศาสนาแล้วหลายร้อยปี โดยมากก็กำหนดกันว่าขนาดพันปี จึงได้มีกล่าวไว้ว่า เกิดขึ้นในพรรษาที่ ๙ นับแต่เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว และในชั้นนอรรกถานั้นก็ได้เล่าเรื่องพิสดารออกไปอีก คือเล่าว่า

พระภิกษุ ๒ รูปที่เป็นต้นเหตุนั้นก็คือ **พระธรรมธร** รูปหนึ่ง **พระวินัยธร** รูปหนึ่ง พระธรรมธรแต่ว่าเรียกโดยมากว่า **พระธรรมกถิก** ได้ไปวัจจกฐิซึ่งมีบัญญัติให้ใช้น้ำและไม่ให้เหลือน้ำทิ้งไว้ในภาชนะน้ำ แต่ว่าพระธรรมกถิกเข้าวัจจกฐิแล้วก็เหลือน้ำทิ้งไว้ในภาชนะน้ำ พระวินัยธรเข้าไปที่หลังออกมาก็บอกแก่พระธรรมกถิกว่า ท่านเหลือน้ำทิ้ง

ไว้ในภษาชนะน้ำต้องอาบัติ พระธรรมกถึกก็ตอบบอกว่าท่านไม่รู้ว่าเป็นอาบัติ เพราะเหตุที่กระทำนั้น แต่ว่าเมื่อเป็นอาบัติท่านก็จะแสดง พระวินัยธรก็บอกว่าเมื่อไม่ตั้งใจก็ไม่เป็นไร แล้วก็แยกกัน แต่ว่าพระวินัยธรเมื่อกลับมาแล้วก็แจ้งแก่พวกลูกศิษย์ของตนว่า พระธรรมกถึกต้องอาบัติแล้วก็ไม่รู้ว่าเป็นอาบัติ ฝ่ายพวกลูกศิษย์ของพระวินัยธรก็บอกแก่ลูกศิษย์ของพระธรรมกถึกว่าอุปัชฌาย์อาจารย์ของท่านต้องอาบัติแล้วก็ไม่รู้พวกลูกศิษย์ก็บอกอาจารย์ อาจารย์ก็บอกว่าก็พระวินัยธรบอกว่าไม่เป็นอาบัติ เพราะว่าไม่ได้ตั้งใจแล้วกลับมาว่าเป็นอาบัติ พระวินัยธรพูดมุสาวาท พวกลูกศิษย์ก็กลับไปบอก ก็เลยเกิดวิวาทหุ่่มเถียงกันแตกกันเป็น ๒ พวก จนถึงฝ่ายพระวินัยธรได้โอกาสก็ทำ **อุกเขปนียกรรม** คือว่าประกาศยกวัตรพระธรรมกถึก ก็เป็นเรื่องให้ทั้งสองฝ่ายนั้นแตกกันจนถึงกับไม่ลงโบสถ์กัน ซึ่งเรียกว่าเป็น **สังฆเภท** คือสงฆ์แตกกัน อันหมายความว่าเมื่อเกิดแตกแยกกันดังกล่าวนั้นจนถึงไม่ร่วมทำสังฆกรรมด้วยกัน ในภาษาไทยเราเรียกว่า **ไม่ลงโบสถ์กัน** คือไม่ทำอุโบสถร่วมกัน ไม่ทำปวารณาร่วมกัน ไม่ทำสังฆกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน เป็นต้น ต่างก็แยกกันทำ เมื่อเป็นดังนี้จึงเรียกว่าเป็นสังฆเภท

และทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นก็เรียกว่าเป็น **นานาสังวาสกะ** ของกันและกัน คือว่ามีธรรมเป็นเครื่องอยู่ต่างกัน หมายความว่าแยกกันกระทำสังฆกรรมเป็นต้น

พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงดำเนิการระงับด้วยพระองค์เอง ด้วยประทานพระโอวาทเพื่อให้ทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นยอมผ่อนปรนเข้าหากัน แล้วก็ทรงเตือนฝ่ายที่ทำการยกวัตรว่าก็ไม่ควรจะได้รับผลุนผลันกระทำ เมื่อเห็นว่าจะแตกกัน เพราะเหตุนั้นก็ยังไม่ควรจะทำก่อน ก็ทรงเตือนอีกฝ่ายหนึ่งว่า เมื่อส่วนมากเขาเห็นว่าเป็นอาบัติก็ควรจะเชื่อเขา แล้วก็กระทำคืนเสีย เรื่องก็จะไม่บังเกิดขึ้นร้ายแรง และจนถึงได้ตรัสเรื่อง ที่ชาวกูमारอบรม โดยความก็คือแม้พระราชาผู้ปกครองแคว้นแคว้นซึ่งต่างก็มีอาวุธอยู่ในมือด้วยกันและต่างก็ได้เคยทำลายล้างกัน ชิงบ้านชิงเมืองชิงทรัพย์สมบัติประหัตประหารกัน แต่ในที่สุดก็ยังให้อภัยกันและปรองดองกันได้ ก็ทำไมพวกภิกษุซึ่งก็ไม่มีเรื่องอะไรหนักหนา เพียงแต่หุ่่มเถียงกันด้วยอาบัติเล็กน้อยว่าข้อนี้เป็นอาบัติ ข้อนี้ไม่เป็นอาบัติเท่านั้น ก็ควรที่จะปรองดองกันได้

และในที่อื่น เช่น ในโกสัมพียสูตร สุตที่ตรัสในกรุงโกสัมพีก็ได้กล่าวว่าได้ทรงประทานพระโอวาทด้วยสาราณีย-

ธรรม ๖ ประการดังที่มีความแจ้งอยู่ในสาราณียธรรม ๖ ในหมวด ๖ นั้น แต่ก็ยังไม่เกิดความปรองดองขึ้นได้ จึงได้เสด็จหลีกออกจากกรุงโกสัมพีไปประทับอยู่ในป่าที่เรียกกันว่า **ปารีเลยยกะ** ไทยเราเรียกว่า **ป่าเลไลยกะ** และในชั้นบาลีก็ไม่ได้บอกว่าจำพรรษาที่นั่น แต่ว่าในชั้นอรรถกถาได้เล่าว่าได้ประทับจำพรรษาอยู่ที่ป่าปารีเลยยกะนั้นเป็นพรรษาที่ ๑๐ เพราะฉะนั้น เมื่อแบ่งตามทีพระอรรถกถาจารย์ท่านว่าไว้ ก็ควรจะเริ่มพรรษาที่ ๑๐ ตั้งแต่เสด็จออกจากกรุงโกสัมพีไปสู่ปารีเลยยกะ

สำหรับในชั้นบาลีนั้นได้มีเล่าสืบต่อกันว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้ประทานพระโอวาทให้ปรองดองกันไม่สำเร็จ ในวันรุ่งขึ้นก็ทรงถือบาตร จีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงโกสัมพี ครั้นเสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้วก็ทรงเก็บเสนาสนะ ทรงถือบาตรจีวรของพระองค์ด้วยพระองค์เอง แล้วก็ประทับยืนในท่ามกลางสงฆ์ ได้ตรัสขึ้นโดยความว่า บุคคลที่มีเสียงดังเป็นคนเสมอกันสักคนหนึ่งก็ไม่รู้สึกว่าเป็นคนเขลา เมื่อสงฆ์กำลังจะแตกกันอยู่ก็ไม่บังเกิดความรู้สึกถึงเหตุผลอื่น ๆ ยิ่งไปกว่าทะเลาะวิวาทกัน ผู้ที่หลงลืมสติแสดงท่าว่าเป็นบัณฑิตคือผู้ฉลาด มักจะเป็นคนเอาแต่เที่ยวพูดเพ้อเจ้อไม่เป็นสาระ

ปรารถนาที่จะต่อปากต่อคำกันออกไป ก็ย่อมจะไม่รู้สึกถึงการทะเลาะวิวาทที่เป็นเหตุชักจูงให้กันไป บุคคลที่ผูกโกรธอยู่ว่าผู้ที่ได้ตำรา ได้ทำร้ายเรา ได้ชนะเรา ได้ลักสิ่งของของเราไป เหวของชนเหล่านั้นย่อมไม่สงบ ส่วนบุคคลที่ไม่ผูกโกรธอยู่ตั้งนั้น เหวของเขาย่อมสงบระงับได้ เพราะว่าเวรย่อมไม่ระงับด้วยเวรในกาลไหน ๆ แต่ว่าย่อมระงับด้วยความไม่จองเวร นี่เป็นธรรมที่เก่าคนอื่น ๆ ย่อมไม่รู้สึก่ว่าพวกเรากำลังจะย่อยยับกันอยู่ ณ บัดนี้จึงพากันทะเลาะวิวาท ส่วนว่าบุคคลเหล่าใด ย่อมรู้ในหมูชนั้น ความหมายมันก็ย่อมสงบระงับไปเพราะเหตุที่มีความรู้ นั้น คนที่เป็นคู่เวรกันจนถึงกับตัดกระดูกของกัน ฆ่าชีวิตกัน ลักทรัพย์สมบัติ เป็นต้นว่า โคนี่ ม้า ทรัพย์ต่าง ๆ ตลอดจนถึงตีบ้านตีเมืองกัน ก็ยังมีความสามัคคีปรองดองกันได้ เพราะเหตุใด ท่านทั้งหลายจึงจะปรองดองกันไม่ได้ ถ้าว่าบุคคลพึงได้สหายที่คล้ายคลึงกันที่จะเที่ยวไปด้วยกันได้และที่เป็นผู้ทรงปัญญา มีปกติอยู่ด้วยกรรมที่ดีที่ชอบ ครอบงำอันตรายได้ทั้งหมด ก็พึงมีใจยินดีมีสติเที่ยวไปกับผู้นั้น แต่ว่าถ้าไม่ได้สหายเช่นนั้นก็พึงเที่ยวไปคนเดียว เหมือนอย่างพระราชาละแวงแคว้นที่ชนะแล้วเที่ยวไปพระองค์เดียว หรือ

เหมือนอย่างช้างชื่อว่ามาตังคะเที่ยวไปผู้เดียว ความเที่ยวไปของบุคคลผู้เดียวดีกว่า เพราะว่าความเป็นสหายในคนพาลไม่มีดีอะไร บุคคลพึงเที่ยวไปคนเดียวและไม่กระทำความบาปกรรมทั้งหลาย มีความชวนชวายน้อยเหมือนอย่างช้างมาตังคะเที่ยวไปในป่า

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสในท่ามกลางสงฆ์ที่วิวาทกันโดยความดังนี้แล้ว ก็ได้เสด็จออกจากโฆสิตารามนั้น ไปสู่หมู่บ้านของคนท่าเกลืออ่อน ๆ หมู่บ้านหนึ่ง ณ ที่นั้นก็ได้ทรงพบกับพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่าท่าน ภคฺ อุทฺธ ได้ต้อนรับพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ก็ได้ทรงทำปฏิสันถาร การปฏิสันถารใช้ถ้อยคำทั่วไป ตามสำนวนในเวลานั้นคือว่า พอทนได้อยู่หรือ พอยังเป็นไปได้อยู่หรือ ไม่ลำบากด้วยบิณฑบาตหรือ เหมือนอย่างที่เราทักกันในภาษาของเราว่าสบายดีหรือ แต่ว่าสำหรับในสำนวนครั้งนั้นไม่ได้ถามว่าสบายดีหรือถามว่าพอทนได้หรือ พอเป็นไปได้หรือไม่ลำบากด้วยบิณฑบาตหรือ ท่านภคฺก็ทูลตอบให้ทรงทราบพอทนได้ พอเป็นไปได้ ไม่ลำบากด้วยบิณฑบาต พระองค์ก็ได้ตรัสเทศนาให้เกิดความเห็นแจ้งในธรรม แล้วก็เสด็จต่อไปยังป่าที่ชื่อว่า ปาจิณวังสทายวัน ซึ่งเป็นที่อยู่ของพระเถระ ๓ รูป คือ

๑. พระอนุรุทธะ ๒. พระนันทิยะ

๓. พระกิมพิละ

ท่านทั้ง ๓ นั้นก็ได้ถวายการต้อนรับพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ได้ทรงทำปฏิสันถารเช่นเดียวกันนั้น แต่ว่าเพราะท่านอยู่กันถึง ๓ รูป พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามว่า ทั้ง ๓ รูปนี้ได้อยู่ปรองดองกัน ไม่บาดหมางกัน มองดูกันและกันด้วยจักขุที่เป็นที่รักเหมือนอย่างเป็นผู้ร่วมน้ำนมเดียวกัน คือว่าร่วมมารดา กันอยู่หรือ ท่านทั้ง ๓ นั้นก็ได้กราบทูลว่า อยู่ปรองดองกันเรียบร้อย พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสถามว่า ได้ปฏิบัติกันอย่างไรรู้จักได้อยู่ปรองดองกันดี

ท่านทั้ง ๓ นั้นก็ได้กราบทูลว่า ท่านได้พากันคิดว่าเป็นลาภของเรา เราได้ดีแล้วที่ได้มาอยู่ร่วมกับพรหมจารีทั้งหลายเหมือนเช่นนี้ จึงได้พากันตั้งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ประกอบด้วยเมตตาในกันและกันทั้งในที่ลับทั้งในที่แจ้ง และได้พากันคิดว่าโฉนเราแต่ละรูปจะพึงเก็บจิตของตนและประพฤติไปตามอำนาจแห่งจิตของอีก ๒ ท่าน เมื่อได้คิดดังนั้นแล้วจึงได้ประพฤติไม่เอาแต่ใจของตนเอง แต่ว่าคิดถึงใจของผู้อื่นและอนุวัตรตาม เมื่อต่างพากันคิดถึงใจของผู้อื่นไม่เอาแต่ใจของตนและก็อนุวัตรตามกันอยู่ดังนี้ถึงแม้ว่ากายจะต่าง ๆ กัน แต่จิตก็

เหมือนอย่างเป็นอันเดียวกัน ท่านทั้ง ๓ ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่าดังนี้ ท่านปฏิบัติดังนี้จึงได้มีความปรองดองกันคืออยู่

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามต่อไปว่า ทั้ง ๓ รูปนั้นได้พากันอยู่ด้วยความไม่ประมาท มีความเพียรส่งตนไปยัง ๆ ขึ้นอยู่หรือ ท่านทั้ง ๓ ก็ได้กราบทูลว่า ได้พากันอยู่ด้วยความไม่ประมาท เหมือนดังนั้น พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสถามว่า ปฏิบัติอย่างไรที่บอกว่าอยู่ด้วยความไม่ประมาทนั้น ท่านทั้ง ๓ ก็ได้กราบทูลว่า ทั้ง ๓ รูปนั้นรูปใดกลับจากบิณฑบาตก่อน รูปนั้นก็ปูลาดอาสนะเตรียมน้ำล้างเท้า ตั้งล้างเท้าผ้าเช็ดเท้าไว้ ล้างภาชนะสำหรับใช้สอยตั้งไว้ และตั้งน้ำดื่มไว้ ส่วนรูปใดกลับจากบิณฑบาตภายหลัง ถ้าว่ายังมีภัตตาหารเหลืออยู่ และถ้าประสงคก็ขบฉัน แต่ถ้าไม่ประสงค์ก็ทิ้งในที่ที่ไม่มีของสดเขียวหรือว่าโปรยลงในน้ำที่ไม่มีตัวสัตว์ แล้วก็เก็บอาสนะเป็นต้น ปิดกวาดให้สะอาด ส่วนรูปใดเห็นหมอน้ำดื่มหมอน้ำใช้หมอน้ำในวัจจกฏีว่างเปล่าก็ตักน้ำเติมใส่ไว้ ถ้าว่าองค์เดียวไม่สามารถก็ช่วยกันหิ้วน้ำไปใส่ไว้ และได้นั่งสนทนากันด้วยธรรมกถาตลอดราตรีทั้งหมดทุกวัน ๕ ค่ำ ก็ได้พากันอยู่ด้วยความไม่ประมาทดังกล่าวนานี้

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมให้ท่านทั้ง ๓ นั้นเห็นแจ่มแจ้งแล้ว ก็ได้เสด็จต่อไปยังป่าปารีเลยกะ และก็ได้ประทับอยู่ที่ตงชื่อว่า **รักชิตวัน** ใกล้กับปารีเลยกะนั้น ท่านแสดงว่าได้ประทับอยู่ที่โคนไม้สาละต้นหนึ่งซึ่งเป็นต้นโตใหญ่อยู่ในดงนั้น **ปารีเลยกะ** นั้นท่านว่าเป็นชื่อของหมู่บ้าน คือเป็นหมู่บ้านป่าและก็มีตงอยู่ในที่ใกล้กันนั้นชื่อว่า **รักชิตวัน** พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ที่ตงรักชิตวันนั้น พระองค์ก็ได้ทรงคำนึงถึงว่าได้ประทับอยู่อาภะยารณคือเกลื่อนกล่นวุ่นวายไปด้วยหมู่ภิกษุชาวกรุงโกสัมพีที่ทะเลาะวิวาทกัน บัดนี้ได้เสด็จประทับอยู่ในป่าดงพระองค์เดียวมีความผาสุก

ในสมัยนั้นได้มีช้างป่าเชือกหนึ่งก็ได้ทิ้งฝูงมาอยู่ปฏิบัติพระพุทธเจ้าที่ตงรักชิตวันนั้น ใช้วงทำการแผ้วถางทำพื้นที่ให้สะอาด และหาน้ำดื่มมาใช้ถวายพระพุทธเจ้า สำหรับในชั้นบาลีก็มีเล่าเรื่องในขณะที่ประทับอยู่ที่ป่าปารีเลยกะเพียงเท่านี้ แต่ว่าในชั้นอรรถกถานั้นได้มีเล่าขยายความถึงวิธีที่ช้างปฏิบัติพระพุทธเจ้าว่าทำอย่างไร และได้มีความรักนับถือในพระพุทธเจ้าอย่างไร ทำการรักษาพระองค์อย่างไร และได้เล่าถึงเรื่องวานรตัวหนึ่งได้เห็นช้างมาปฏิบัติพระพุทธเจ้าอยู่ที่คิถอดอยาก

ที่จะปฏิบัติบ้าง จึงไปหักเอารวงผึ้ง เก็บเอาตัวอ่อน ๆ ออกหมดแล้วก็ได้ไปถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงรับแล้วก็ทอดพระเนตรเฉยอยู่ วานรนั้นก็ตรวจดูเห็นยังมีตัวอ่อนอยู่ก็เอาออกอีกจนสิ้นตัวอ่อนแล้วก็ได้ถวายพระพุทธเจ้าอีก พระองค์ก็ได้ทรงบริโภคเสวยน้ำผึ้งนั้น วานรนั้นก็มีความยินดีขึ้นต้นไม้ก็เด่นจนกิ่งไม้หักลงมาเสียบเข้ากับดอกไม้ข้างล่างก็กระทำกาลกิริยาในขณะนั้นเรื่องลิงนี้ในชั้นบาลีไม่มี แต่ว่ามามีเล่าไว้ในชั้นอรรถกถา **พระปาริเลยยกะ** เมืองไทยเราก็นิยมสร้างเป็นพระพุทธรูปบูชา มีข้างมีลิง และที่สร้างไว้วงศ์โตก็จังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งสร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ที่ป่าปาริเลยยกะนั้นตามพระพุทธอภัยาคัย แล้วก็ได้เสด็จออกจาริกไปสู่ **กรุงสาวัตถี** ในชั้นบาลีมีเล่าไว้เท่านี้ แต่ว่าในชั้นอรรถกถาได้มีเล่าไว้โดยพิสดารความย่อว่า บรรดาเศรษฐีคฤหบดีซึ่งเป็นฆราวาสชาวสาวัตถีผู้นับถือพระพุทธศาสนาได้ขอให้ **พระอานนท์** ไปทูลเชิญเสด็จกลับมาไปสู่กรุงสาวัตถี พระอานนท์พร้อมกับภิกษุก็ได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ป่าปาริเลยยกะนั้น ข้างได้เห็นพระมาเป็นอันมากก็ถือท่อนไม้วิ่งไปด้วยคิดว่า เป็นศัตรู พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงห้าม

ว่า นั่นเป็นพระอานนท์พุทธอุปัฏฐากข้างจึงได้ทิ้งไม้และก็ได้ทำการต้อนรับพระพุทธเจ้าได้เสด็จออกกับพระอานนท์และพระภิกษุในวันนั้น แต่ข้างก็ได้มายืนขวางทางไว้ พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบความประสงค์ว่าต้องการที่จะปฏิบัติพระสัทวันหนึ่งก็เสด็จกลับไป วันรุ่งขึ้นข้างก็เที่ยวเก็บผลไม้มาถวายพระพุทธเจ้าและพระภิกษุที่พากันไปนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสวยและพระได้ฉันเสร็จเรียบร้อยแล้วก็เสด็จออกเพื่อเสด็จจาริกไปยังกรุงสาวัตถี ข้างก็มาขวางหน้าไว้อีก พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสว่า นี่เป็นการไปของพระองค์ที่ไม่กลับข้างจึงได้หลีกทางและก็ได้ตามเสด็จเรื่อยไปจนเข้าเขตคนอยู่ พระพุทธเจ้าก็ตรัสห้ามว่าให้หยุดอยู่แค่นี้ เพราะต่อไปเป็นเขตคนอยู่มีอันตราย ข้างนั้นก็มีความอาลัย เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จลับคล่องจักขุไปก็หัวใจแตกทำกาลกิริยาท่านเล่าไว้ในอรรถกถาดังนี้ และก็เรียกชื่อข้างนั้นว่า **ข้างปาริเลยยกะ** ตามชื่อป่าที่ข้างได้ไปปฏิบัติพระพุทธเจ้า

ในพระบาลีได้เล่าว่าเมื่อพระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ที่ป่ารักชิตวัน แถบบ้านปาริเลยยกะซึ่งมักเรียกกันว่า ป่าปาริเลยยกะหรือป่าเลไลยก์ในภาษาไทย ตามที่ทรงพอพระทัยแล้ว ก็ได้เสด็จไปสู่กรุงสาวัตถี ประทับ ณ พระเชตวัน ซึ่ง

เป็นอารามที่เศรษฐีอนาถบิณฑิกะสร้าง
ถวาย

ฝ่ายอุบาสกอุบาสิกาชาวกรุงโกสัมพี
ก็พากันคิดว่า พวกภิกษุชาวกรุงโกสัมพี
ที่ทะเลาะวิวาทกันเหล่านี้เป็นผู้ทำให้
พวกตนเสียหาย เพราะว่าพระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงรำคาญพระเหตุภัยด้วย
ภิกษุเหล่านี้จึงได้ทรงเลิกไป พวกตน
ก็ไม่ได้ฟังพระธรรม ไม่ได้พบเห็น
พระพุทธเจ้า จึงได้พร้อมใจกันงดการ-
กราบไหว้ต้อนรับพระผู้วิเวกกัน งด-
การใส่บาตร เรียกว่า **คว่ำขันข้าว**
พวกพระเหล่านั้นจะเลิกไป หรือว่า
จะสึกไป หรือว่าจักไปทำพระศาสนาให้
พอพระเหตุภัยใหม่ก็สุดแต่ ฝ่ายภิกษุ
ชาวโกสัมพีทั้ง ๒ ฝ่ายซึ่งวิวาทกัน
เมื่อถูกชาวบ้านปฏิบัติดังนั้นก็ค่อย
รู้สึกสำนึกตัว และกลับหันหน้าเข้าหา
หรือกันว่าจะทำอย่างไร ในที่สุดก็ตกลง
ใจกันว่าจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูล
ให้ทรงระงับอธิกรณ์อันนี้ เมื่อได้ตกลง
พร้อมกันแล้ว ก็พากันออกจากกรุงโกสัมพี
ไปยังกรุงสาวัตถี ในตอนนี้อยู่ในคัมภีร์
อรรถกถา คือคัมภีร์ที่อธิบายเนื้อความ
ของพระบาลีซึ่งได้แต่งเมื่อพระพุทธศาสนา
ล่วงไปประมาณ ๑,๐๐๐ ปีแล้วได้เล่า
ว่า เมื่อพวกชาวบ้านพากันงดใส่บาตร
พระภิกษุชาวโกสัมพีนั้น อยู่ในระหว่าง
เข้าพรรษา พระเหล่านั้นก็ต้องพากัน
อยู่จำพรรษาด้วยความเดือดร้อนจน

ตลอดไตรมาส ครั้นออกพรรษาแล้ว
จึงได้เดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

ชาวเมืองพระภิกษุชาวโกสัมพีเดิน
ทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าก็ได้แพร่ออกไป
จนทราบถึงพุทธบริษัทในกรุงสาวัตถี
ในชั้นบาลีได้เล่าว่า พุทธบริษัททั้ง ๔
คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ก็ได้
เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถามถึง
ข้อที่ควรปฏิบัติต่อพระภิกษุชาวโกสัมพี
เหล่านั้น พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงชี้แจง
วิธีปฏิบัติเป็นพวก ๆ ไป

ในฝ่ายภิกษุบริษัท พระสารีบุตรซึ่ง
เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาได้เข้าเฝ้า
กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า จะปฏิบัติ
ในภิกษุเหล่านั้นอย่างไร พระพุทธเจ้า
ได้ตรัสให้ดำรงอยู่โดยธรรม พระสารีบุตร
ก็ได้กราบทูลถามว่า จะพึงรู้ว่า เป็นธรรม
หรือว่าอธรรมอย่างไร พระพุทธเจ้าก็ได้
ตรัสว่า ภิกษุที่เป็นอธรรมวาที คือ
ผู้กล่าวไม่เป็นธรรมนั้นพึงทราบได้ด้วย
วัตถุ ๑๘ ข้อ เมื่อรวมเป็นคู่ก็ได้ ๙ คู่
คือ

คู่ที่ ๑ แสดงอธรรมว่าธรรม แสดง
ธรรมว่าอธรรม

คู่ที่ ๒ แสดงอนินยว่าวินัย แสดง
วินัยว่าอนินย

คู่ที่ ๓ แสดงข้อที่พระพุทธเจ้าตรัส
ไว้ว่ามีได้ตรัสไว้ แสดงข้อที่พระพุทธเจ้า
มิได้ตรัสไว้ว่าตรัสไว้

คู่ที่ ๔ แสดงข้อที่พระพุทธเจ้ามิได้ทรงประพทิตว่าทรงประพทิต แสดงข้อที่พระพุทธเจ้าทรงประพทิตว่ามีได้ทรงประพทิต

คู่ที่ ๕ แสดงข้อที่พระพุทธเจ้ามิได้ทรงบัญญัติว่าทรงบัญญัติ แสดงข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติว่ามีได้ทรงบัญญัติ

คู่ที่ ๖ แสดงอนาบัติว่าอาบัติ แสดงอนาบัติว่าอนาบัติ

คู่ที่ ๗ แสดงอาบัติเบาว่าอาบัติหนัก แสดงอาบัติหนักว่าอาบัติเบา

คู่ที่ ๘ แสดงอาบัติที่มีส่วนเหลือว่าเป็นอาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือ แสดงอาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือว่าเป็นอาบัติที่มีส่วนเหลือ

คู่ที่ ๙ แสดงอาบัติชั่วหยาบว่าไม่ชั่วหยาบ แสดงอาบัติที่ไม่ชั่วหยาบว่าชั่วหยาบ

ภิกษุที่มีวาหะดังกล่าวนานี้ก็ให้พึงรู้ว่า เป็นอธรรมวาหะ กล่าวไม่เป็นธรรม

ส่วนภิกษุที่เป็นธรรมวาหะคือกล่าวเป็นธรรมนั้น ก็พึงทราบด้วยวัตถุ ๑๘ ข้อ อันมีอรรถคือเนื้อความตรงกันข้ามจากที่กล่าวมาแล้วคือ

คู่ที่ ๑ แสดงอธรรมว่าอธรรม แสดงธรรมว่าธรรม

คู่ที่ ๒ แสดงอนินยว่าอนินย แสดงวินยว่าวินย

คู่ที่ ๓ แสดงข้อที่พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสไว้ว่ามีได้ตรัสไว้ แสดงข้อที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าตรัสไว้

คู่ที่ ๔ แสดงข้อที่พระพุทธเจ้ามิได้ประพทิตว่ามีได้ประพทิต แสดงข้อที่พระพุทธเจ้าประพทิตว่าประพทิต

คู่ที่ ๕ แสดงข้อที่พระพุทธเจ้ามิได้ทรงบัญญัติว่ามีได้ทรงบัญญัติ แสดงข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติว่าทรงบัญญัติ

คู่ที่ ๖ แสดงอนาบัติว่าอนาบัติ แสดงอนาบัติว่าอาบัติ

คู่ที่ ๗ แสดงอาบัติเบาว่าอาบัติเบา แสดงอาบัติหนักว่าอาบัติหนัก

คู่ที่ ๘ แสดงอาบัติที่มีส่วนเหลือว่ามีส่วนเหลือ แสดงอาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือว่าไม่มีส่วนเหลือ

คู่ที่ ๙ แสดงอาบัติชั่วหยาบว่าอาบัติชั่วหยาบ แสดงอาบัติไม่ชั่วหยาบว่าอาบัติไม่ชั่วหยาบ

ภิกษุที่มีวาหะดังกล่าวนานี้เรียกว่า เป็นธรรมวาหะ กล่าวเป็นธรรม

วัตถุฝ่ายอธรรมวาหะที่ย่อมเป็นเหตุให้เกิดการวิวาทกันจนถึงแตกร้างกัน เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า **เภทภรณวัตถุ** แปลว่า วัตถุเป็นเครื่องทำให้แตกกัน ส่วนวัตถุฝ่ายธรรมวาหะที่ย่อมเป็นเครื่องทำให้ไม่แตกกัน ทำให้ปรองดองกันโดยตรงกันข้าม และวัตถุฝ่ายธรรม-

วาทที่ ๑๘ ข้อ ๙ คู่ดังกล่าวมานี้เป็น **มูลเหตุแห่งวิวาทาธิกรณ** ในคณะสงฆ์ คืออริกรณที่เกิดขึ้นจากการวิวาทกัน การวิวาทกันนี้ไม่ใช่หมายถึงการวิวาทกันด้วยเรื่องส่วนตัว ของใครผู้ใดผู้หนึ่ง แต่วิวาทกันคือทู่เมียดึงกันว่า นี่เป็นธรรมนี่ไม่เป็นธรรม นี่เป็นวินัยนี่ไม่เป็นวินัย เป็นต้น ตามคู่ทั้ง ๙ คู่ นั้น เมื่อวิวาทกันแม้เพียงคู่ใดคู่หนึ่งก็เรียกว่า เป็นวิวาทที่จะก่อให้เกิดเรื่องราวอันเรียกว่าอริกรณขึ้นได้

และเมื่อเป็นวิวาทาธิกรณขึ้นในสงฆ์แล้ว ก็ย่อมจะปันสงฆ์ออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่มีความเห็นข้างนี้ ฝ่ายที่มีความเห็นข้างโน้น เหมือนดังในเรื่องโกสัมพีนี ฝ่ายหนึ่งก็เห็นว่าเป็นอาบัติ อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าไม่เป็นอาบัติ วัตถุประสงค์ของอาบัตินั้นตามอรรถกถาเล่าไว้ก็เพียงนิดเดียว คือเพียงเรื่องเหลือน้ำทิ้งไว้ในภาชนะน้ำในวัจจกุกีเท่านั้น ซึ่งก็เป็นอาบัติเพียงทุกกฎ แต่ว่าอาศัยที่ทั้ง ๒ ฝ่ายเป็นคณาจารย์ซึ่งมีสิกขา (คือศึกษา) มามากด้วยกันจึงต่างก็ไม่ยอมกัน และก็ปฏิบัติต่อกันอย่างรุนแรง คือฝ่ายที่เห็นว่าเป็นอาบัติ เมื่อได้โอกาสก็ประชุมพวกของตนแล้วก็ทำอุกเขปนียกรรม คือยกวัตร แปลว่า ตัดความเป็นผู้ใหญ่ ไม่กราบไม่ไหว และไม่ยอมร่วมทำอุโบสถ ทำสังฆกรรม

กันทีเดียว ฝ่ายที่ถูกทำเข้าดั่งนั้นก็ไม่วายยอมเช่นกัน ก็เลยเกิดแตกกันขึ้นเป็น ๒ ฝ่าย แตกกันจนแยกกันทำสังฆกรรม และเมื่อแยกกันทำสังฆกรรมก็เรียกว่าเป็น **สังฆเภท** คือความแตกของสงฆ์ ถ้ายังไม่ถึงกับแยกกันทำสังฆกรรมก็ยังไม่เป็นสังฆเภท แต่เรียกว่าเป็น **สังฆราชิ** คือ เป็นความร้ายรานของสงฆ์เท่านั้น ครั้นเมื่อแยกกันทำสังฆกรรมแล้วก็เรียกว่าเป็น **สังฆเภท** ความแตกของสงฆ์ ภิกษุทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นก็เรียกว่าเป็น **นานาสังวาสกะ** คือมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมต่าง ๆ กัน เป็นนานาสังวาสกะของกันและกัน

สังฆเภท ตามที่เล่ามานี้เกิดขึ้นจากวิวาทกันตามวัตถุประสงค์ ๑๘ ข้อ ๙ คู่เหล่านั้น และเมื่อจับขึ้นพิจารณาดูแล้ว สมุฏฐานที่เดียวก็เพียงคู่ที่ว่าเป็นอาบัติกับไม่เป็นอาบัติเท่านั้น จัดเข้าในคู่ นั้น แต่การปฏิบัติต่อกันนั้นปฏิบัติด้วยอาการที่รุนแรงดังกล่าวมาแล้ว

สังฆเภทดังกล่าวมานี้ท่านไม่ปรับว่ามีใครหรือฝ่ายไหนเป็นผู้ทำสังฆเภทที่เป็น **อนันตริยกรรม** ดังอนันตริยกรรม ๕ ซึ่งมีข้อหนึ่งว่าทำสังฆเภท คราวนี้ถ้าจะยกปัญหาขึ้นมาว่าตามเรื่องเล่ามานี้ ใครเป็นผู้ทำสังฆเภทซึ่งจะต้องเป็นอนันตริยกรรม ตอบได้ตามเรื่องในโกสัมพิกภิกษุที่เล่านี้ ท่านไม่

กล่าวว่าใครเป็นผู้ทำสังฆเภทซึ่งเป็นอนันตริยกรรม และทั้ง ๒ ฝ่ายก็ไม่ถูกหาว่าเป็นผู้ทำสังฆเภทที่เป็นอนันตริยกรรมดังกล่าวนั้น เพราะว่าทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นแยกกันก็เพราะวิวาทคือทุ้มเถียงกันตามวัตถุที่กล่าวแล้ว มีความเห็นแตกแยกกันประกอบด้วยทิฏฐิฐานะเข้าใส่กันด้วย เพราะฉะนั้นจึงได้แยกกันออกไปเป็น ๒ ฝ่าย ทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นต่างก็เป็นผู้ที่บวชมาอย่างถูกต้องในพระธรรมวินัยนี้เสมอกัน เป็นผู้ที่มุ่งประพฤติปฏิบัติดีปฏิบัติชอบด้วยกัน และก็ได้มุ่งที่จะให้สงฆ์แตกแยกกัน แต่ว่าเมื่อเกิดวิวาทกันขึ้นเกี่ยวกับพระธรรมวินัย ก็เป็นชนวนให้เกิดแตกแยกกันออกไปเอง สงฆ์ที่พร้อมเพรียงกันอยู่เรียกว่าเป็น **สมานสังฆาสกะ** คือมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมเสมอกัน

พึงทราบความหมายในเรื่องนี้ที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งว่า เมื่อเกิดวิวาทกันตามวัตถุดังกล่าวนั้นจนถึงเกิดความแตกแยกออกเป็นพวกเป็นฝ่าย แต่อย่างไรก็ตามสังฆกรรมกันอยู่ นี้ไม่เรียกว่า **สังฆเภท** แต่เรียกว่า **สังฆราชี** แสดงความรัวรานของสงฆ์ ครั้นแยกกันทำสังฆกรรมจึงเรียกว่าสังฆเภท

ตามสังฆเภทที่ได้เล่ามานี้ ไม่กล่าวว่าใครเป็นผู้ทำซึ่งจะต้องเป็นอนันตริยกรรม พระทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น

ก็คงเป็นพระภิกษุ และต่อไปก็จะปรองดองกันตามเดิม

ท่านแสดงว่า เมื่อพระสารีบุตรได้กราบทูลถามและพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสตอบอย่างนั้นแล้ว ก็ได้มีพระเถระอื่น ๆ อีกหลายรูป เช่น พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระมหากัจจายนะ เป็นต้น ได้กราบทูลถามและพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสตอบเช่นเดียวกัน

ในฝ่ายภิกษุณีบริษัท พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้กราบทูลถามเช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบว่า ให้ฟังธรรมในทั้ง ๒ ฝ่าย เมื่อฟังแล้วฝ่ายใดเป็นฝ่ายถูก และภิกษุณีสงฆ์พึงหวังจิตอันใดอันหนึ่งจากภิกษุสงฆ์ ก็พึงหวังจิตทั้งหมดนั้นจากฝ่ายที่เป็นธรรมวาที

ในฝ่ายอุบาสก คฤหบดีชื่ออนาถบิณฑิกะ คือผู้สร้างเซตวันถวาย ก็ได้กราบทูลถามเช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสตอบว่า ให้ทำทานในสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย แล้วก็ให้ฟังธรรมในสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย เมื่อฟังธรรมแล้วฝ่ายไหนเป็นธรรมวาทีก็ให้ถือเอาตามฝ่ายนั้น

ในฝ่ายอุบาสิกา นางวิสาขาได้กราบทูลถามเช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสตอบให้ปฏิบัติเช่นเดียวกับที่ตรัสแก่อนาถบิณฑิกะ

ในข้อนี้พึงสังเกตว่า ในฝ่ายที่เกี่ยวกับอุบาสกอุบาสิกานั้น ไม่ได้ตรัสห้าม

การทำบุญใส่บาตร แต่ทรงแนะนำให้
บำเพ็ญทานในสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่ายเหมือน
กับสงฆ์ทั่ว ๆ ไป ภิกษุชาวโกสัมพีได้
ถูกคว่ำขันข้าวมาจากเมืองโกสัมพีแล้ว
เมื่อมารกรุงสาวตียังมาถูกเข้าเช่นนั้น
อีกก็คงจะอยู่ไม่ได้ พระพุทธเจ้าจึงไม่
ได้ตรัสสอนให้ปฏิบัติเช่นนั้น

เมื่อภิกษุชาวโกสัมพีได้มาถึงกรุงสาวตีย
ก็ได้เข้าไปสู่พระเชตวัน พระสารีบุตร
จึงกราบทูลถามว่า จะจัดเสนาสนะให้
พักอาศัยอย่างไร พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัส
ให้จัดเสนาสนะให้ซึ่งเป็นเสนาสนะว่าง
ถ้าเสนาสนะว่างไม่มีก็ให้จัดทำให้ว่าง
ขึ้น แต่ว่าตรัสสั่งไม่ให้ห้ามกันสำหรับ
ภิกษุที่แก่กว่า คือไม่รบกวนภิกษุที่เป็น
ผู้แก่กว่าให้ได้รับความลำบาก ในส่วน
อาวาสมีข้าวน้ำเป็นต้นก็ให้จัดแบ่งให้
สม่ำเสมอ

ฝ่ายภิกษุชาวโกสัมพีเมื่อมาถึงกรุง-
สาวตียก็ได้มาพำนักอยู่ ณ พระเชตวัน
แล้วภิกษุที่ถูกสงฆ์ยกวัตรก็ได้มา
พิจารณาตนเอง เห็นว่าต้องอาบัติและ
ที่ถูกสงฆ์ยกวัตรนั้นก็ป็นธรรม จึงได้
เข้าไปหาภิกษุซึ่งเป็นผู้อนุวัตรตามตน
กล่าวแสดงความรู้สึกให้ทราบ และขอ
ให้ภิกษุเหล่านั้นประชุมสงฆ์ เรียกเข้า
หมู่คือระงับการยกวัตรนั้น ภิกษุที่เป็น
ฝ่ายของท่านก็ได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า
กราบทูลให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าก็ได้

ทรงอำนวยการเรียกภิกษุนั้นเข้าหมู่
คือว่าระงับการยกวัตร ภิกษุที่เป็นฝ่าย
ของท่านก็ได้ประชุมกันกระทำการระงับ
อุกเขปนียกรรมนั้นแล้วก็ได้ไปหาภิกษุ
อีกฝ่ายหนึ่งที่ได้ทำการยกวัตร ได้แจ้ง
ให้ทราบ และชักชวนกันกระทำการ
สังฆสามัคคี คือการกระทำความพร้อม
เพรียงของสงฆ์เพื่อสงบระงับอธิกรณ์
นั้น ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูล
ถามถึงวิธีปฏิบัติ พระองค์ก็ได้ตรัสสอน
ให้ประชุมสงฆ์ทั้งหมด แม้ภิกษุใช้ก็ต้อง
มาเว้นไม่ได้ ครั้นแล้วก็ให้สวดประกาศ
แจ้งความระงับอธิกรณ์ที่บังเกิดขึ้น
ครั้นสวดประกาศแล้วก็ให้ทำอุโบสถคือ
สวดปาติโมกข์ขึ้นในขณะนั้น เมื่อปฏิบัติ
ดังนี้แล้วก็ถือว่าเป็นการทำสังฆสามัคคี
ความพร้อมเพรียงของสงฆ์โดยเรียบร้อย
ภิกษุเหล่านั้นก็ได้พากันปฏิบัติดังกล่าว
นั้น

เพราะฉะนั้น จึงได้มีอุโบสถพิเศษ
อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า **สังฆสามัคคี-
อุโบสถ** คืออุโบสถสวดพระปาติโมกข์
เป็นการทำสังฆสามัคคี ตามเรื่องที
กล่าวมานี้ ไม่ได้กำหนดว่าวันไหนเหมือน
อย่างอุโบสถที่กำหนดทำอยู่โดยปกติ
เมื่อเกิดสังฆเภทขึ้นและสงฆ์มาปรอง
ดองสามัคคีกันเป็นสังฆสามัคคีเมื่อใด
ก็ทำอุโบสถสวดปาติโมกข์ขึ้นเมื่อนั้น
เรียกว่า **สามัคคีอุโบสถ**

สังฆสามัคคี ๒ อย่าง

เมื่อพระสงฆ์ที่แตกแยกกันได้ทำสังฆสามัคคีกันเรียบร้อยแล้ว ท่านพระอุบาลีซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้เลิศในทางทรงพระวินัยได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้กราบทูลถามว่า เมื่อเกิดสังฆเภทความแตกแยกแห่งสงฆ์ สังฆราชาซึ่งความร้าวรานแห่งสงฆ์ขึ้นเพราะวัตถุคือมีเรื่องอันใด สงฆ์ยังมีได้วินิจฉัยวัตถุอันนั้น ได้ดำเนินไปสู่มูลเหตุจากเรื่องที่ไม่ใช่เป็นมูลเหตุกระทำสังฆสามัคคี สังฆสามัคคีนั้นประกอบด้วยธรรมหรือไม่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า สังฆสามัคคีนั้นไม่ประกอบด้วยธรรม

ท่านจึงได้กราบทูลถามต่อไปว่า เมื่อเกิดสังฆเภท สังฆราชาซึ่งเพราะเหตุอันใด สงฆ์วินิจฉัยวัตถุอันนั้น ดำเนินไปถึงมูลเหตุจากเรื่องที่เป็นมูลเหตุจึงกระทำสังฆสามัคคี สังฆสามัคคีนั้นประกอบด้วยธรรมหรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า สังฆสามัคคีนั้นประกอบด้วยธรรม

ท่านจึงกราบทูลถามต่อไปว่า สังฆสามัคคีคือความพร้อมเพรียงกันของสงฆ์มีกี่อย่าง พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่ามี ๒ อย่าง คือ อย่างหนึ่ง **สังฆสามัคคีที่ปราศจากอตัณหะคือเนื้อความ** ได้เพียงพยัญชนะคือถ้อยคำ อีกอย่างหนึ่ง **สังฆสามัคคีที่เข้าถึง** คือว่าได้ทั้งอตัณหะ

คือเนื้อความ ได้ทั้งพยัญชนะคือถ้อยคำ และได้ตรัสอธิบายตามที่ได้กราบทูลถามต่อไปว่า

สังฆสามัคคีที่ปราศจากอตัณหะ คือว่าไม่ได้อรรถเนื้อความ ได้แต่พยัญชนะคือถ้อยคำ ก็คือในเมื่อเกิดสังฆเภท สังฆราชาซึ่งเพราะวัตถุใด สงฆ์ไม่วินิจฉัยวัตถุนั้น ดำเนินไปสู่มูลเหตุจากเรื่องที่ไม่เป็นมูลเหตุ กระทำสังฆสามัคคีนี้เรียกว่าสังฆสามัคคีที่ไม่ได้อรรถคือเนื้อความ ได้แต่พยัญชนะคือถ้อยคำ

ส่วนเมื่อเกิดสังฆเภท สังฆราชาซึ่งเพราะวัตถุใด สงฆ์วินิจฉัยวัตถุนั้น ดำเนินไปสู่มูลเหตุจากเรื่องที่เป็นมูลเหตุกระทำสังฆสามัคคี นี้เรียกว่า **สังฆสามัคคีที่ได้ทั้งอรรถคือเนื้อความ ได้ทั้งพยัญชนะคือถ้อยคำ**

นำพิจารณาตามพุทธภาษิตนี้ว่ามีพระพุทธประสงค์สังฆสามัคคีคือความพร้อมเพรียงของสงฆ์ ที่ได้ทั้งอรรถคือเนื้อความ ได้ทั้งพยัญชนะคือถ้อยคำ หมายความว่า ไม่ใช่เพียงแต่สักว่าสังฆสามัคคีโดยถ้อยคำเท่านั้น แต่ให้ได้ความหมายว่าเป็นสังฆสามัคคีโดยแท้จริงด้วย คราวนี้สังฆสามัคคีดังกล่าวนี้จะต้องปฏิบัติตามที่ได้ตรัสไว้นี้ คือ สงฆ์วินิจฉัยวัตถุนั้น และก็จับมูลเหตุจากเรื่องที่เป็นมูลเหตุขึ้นวินิจฉัยโดยแท้จริง เมื่อปฏิบัติดังนี้แล้ว สังฆสามัคคีนั้นจึงจะได้ทั้งอรรถได้ทั้งพยัญชนะ

เพราะฉะนั้น เรื่องของทางคณะสงฆ์ จึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน แม้เมื่อเกิดความร้าวรานของสงฆ์ขึ้นจนถึงเกิดความแตกแยกของสงฆ์ขึ้นในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ พระองค์ก็ได้ทรงบังคับให้ทำสังขสามัคคี แต่ได้ทรงแนะนำให้ปรองดองกันด้วยวิธีต่าง ๆ จนถึงที่สุดชาวบ้านเข้ามาช่วย พระสงฆ์ที่แตกแยกกันนั้นจึงได้สำนึกตน และก็ได้หวนนึกถึงมูลเหตุแห่งความแตกแยกกัน ก็ได้พบว่ามิมีมูลเหตุมาจากเรื่องเพียงนิดเดียว คืออาบัติเล็กน้อยเพียงอันเดียวเท่านั้น ซึ่งฝ่ายหนึ่งไม่เห็นว่า เป็นอาบัติ อีกฝ่ายหนึ่งมีความเห็นรุนแรงว่าเป็นอาบัติจนถึงกับยกวัตรกันขึ้น เมื่อจับมูลเหตุอันนี้ได้แล้ว ฝ่ายที่ไม่เห็นว่าเป็นอาบัตินั้นก็กลับเห็นว่าเป็นอาบัติแล้วก็ยอมแสดงอาบัติเสีย แล้วสงฆ์ก็เรียกเข้าหมู่ตามเดิมระงับการยกวัตรนั้น ดังนี้เรียกว่า สงฆ์วินิจฉัยวัตนั่น แล้วก็จับเอามูลเหตุจากมูลเหตุขึ้นวินิจฉัยกันจริง ๆ เมื่อเป็นดังนี้สังขสามัคคีคือความพร้อมเพรียงของสงฆ์ก็เกิดขึ้น ด้วยทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นยอมปฏิบัติให้ถูก เพราะฉะนั้น ความปรองดองกันนั้นจึงบังเกิดขึ้นด้วยทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นกลับปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระพุทธานุญาต และเมื่อปฏิบัติให้ถูกต้องด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่ายแล้ว สังขสามัคคีก็บังเกิด

ขึ้นเป็นความพร้อมเพรียงที่มั่นคง ที่ถาวร ได้ทั้งอรรถคือเนื้อความ ได้ทั้งพยัญชนะคือถ้อยคำ (พ.พ. ๓๖๒-๓๘๘)

สังฆรัตนะ ดู **ปัญจวัคคีย์**, **พระรัตนตรัย**

สังฆราชา ดู **สังฆเภท**

สังขสามัคคี คือมีความพร้อมเพรียงกันของสงฆ์ ไม่แตกแยก ด้วยอาศัยหลักสำคัญ ๒ ข้อคือ

๑. **ศีลสามัญญตา** ความเป็นผู้ที่มีศีลเสมอกัน

๒. **ทิวฐิสามัญญตา** ความเป็นผู้ที่มีทิวฐิคือความเห็นเสมอกัน

ศีลสามัญญตา ความมีศีลเสมอกันนั้น ก็มีความประพฤติปฏิบัติทางกายทางวาจาตลอดจนถึงทางใจ ตามหลักแห่งพระพุทธานุญาตของพระพุทธเจ้า ร่วมกันเสมอกัน

ทิวฐิสามัญญตา ความมีทิวฐิเสมอกันนั้นก็คือ มีความเห็นชอบถูกต้องตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ได้บัญญัติไว้

สรุปเข้ามา ความเห็นที่เป็นความเห็นอันถูกต้องนั้นก็ ได้แก่ ความเห็นที่เป็นอริยะ คือความเห็นที่พระพุทธเจ้าผู้เป็นอริยะได้ตรัสแสดงเอาไว้ ความเห็นที่เป็นตัวอริยะเอง คือเป็นความเห็นที่ประเสริฐที่ถูกต้อง อันเป็นความเห็นที่เป็นไปเพื่อออกจากทุกข์ เป็นความเห็นที่นำผู้ที่ประกอบด้วยความ

เห็นนั่นที่ปฏิบัติกระทำความเห็นนั้นให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบได้ ดังนี้แหละคือเป็นความเห็นที่ผู้อยู่ร่วมเป็นสังขสามัคคีจะพึงมีความเห็นร่วมกัน

เมื่อหมู่แห่งภิกษุมีศีลสามัญญตามิทัญญสามัญญตาดังนี้ก็ย่อมมีความสามัคคีพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ถ้าหากว่ามีศีลไม่เสมอกัน มีความเห็นไม่เสมอกันก็คือแตกต่างกันก็ย่อมเป็นเหตุแตกแยก ฉะนั้น การที่พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาแตกแยกออกเป็นยานต่าง ๆ เป็นนิกายต่าง ๆ ตั้งแต่ครั้งเก่าก่อนมาจนถึงในสมัยหลัง ๆ นี้ก็เพราะเหตุที่มีศีลไม่เสมอกัน มีความเห็นไม่เสมอกันดังที่กล่าวมานี้ เมื่อมีศีลเสมอกันมีความเห็นเสมอกันอยู่แล้วก็ย่อมจะมีความสามัคคีพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และไม่มี ความแตกแยกกัน

ในข้อนี้เมื่อพิจารณาดูแล้ว แม้ในทางฝ่ายศฤงคารชนก็เช่นเดียวกัน ที่ร่วมกันอยู่เป็นหมู่คณะตั้งแต่ครอบครัวหนึ่งขึ้นไปจนถึงประเทศชาติ เมื่อมีความประพฤติเสมอกันอยู่ และมีความเห็นเสมอกันอยู่ในสิ่งต่าง ๆ ก็ย่อมจะมีความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน แต่ถ้าหากว่าแตกแยกความประพฤติกัน และแตกแยกความเห็นกันก็ย่อมเป็นเหตุแตกแยก เป็นไปเพื่อหายณะคือ

ความเสื่อม เพราะฉะนั้น เรื่องทัญญคือความเห็นจึงเป็นสิ่งสำคัญมากนำความประพฤติ ความประพฤติต่าง ๆ นั้นย่อมสืบเนื่องมาจากความเห็น เมื่อเป็นความเห็นที่ถูกตองก็ประพฤติถูกตอง เมื่อเป็นความเห็นที่ไม่ถูกตองความประพฤติก็ไม่ถูกตอง

ฉะนั้น เรื่องทัญญคือความเห็นจึงเป็นสิ่งสำคัญมาก และทัญญาทานความยึดถือความเห็นคือทัญญนี้ก็มุ่งหมายถึงยึดถือความเห็นที่ผิดต่าง ๆ นั้นแหละ เพราะฉะนั้น หากไม่ทราบในข้อนี้ดีแล้ว และปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอันเกี่ยวกับเรื่องความเห็นคือระมัดระวังที่จะไม่ยึดถือความเห็นจะเป็นของโลก ของใครก็ตามหรือของตนเองก็ตาม แต่ว่ามุ่งพิจารณาจับเหตุจับผล ถือเอาธรรมะคือความถูกต้องเป็นประมาณ จะเป็นความเห็นของตนก็ตามของผู้อื่นก็ตาม เมื่อไม่ถูกตองคือไม่เป็นไปตามคลองธรรมดังนี้แล้วก็ไม่ยึดมั่นถือมั่นอยู่ในความเห็นนั้น แต่ว่าละเสียแก้ไขเสีย แต่ถ้าหากว่าเป็นความเห็นอันเป็นธรรมะคือถูกต้องจึงจะปฏิบัติรับเอาความเห็นนั้น

และในการที่จะพิจารณาดังนี้ ก็พิจารณาได้ตามเหตุผล ตามความเป็นจริง ประการหนึ่งก็ต้องอาศัยดูว่าเป็น **ตัณหาธิปไตย** หรือเปล่า ถ้าเป็นตัณหา-

ธิปไตยก็เป็นอันว่าไม่ถูกแน่ แต่ถ้าหากว่าถ้าไม่เป็นต้นหาธิปไตยก็เป็นอันว่าเป็นข้อที่รับไว้พิจารณา และก็ต้องอาศัยให้มี **สตาธิปไตย** มีสติเป็นใหญ่อยู่ด้วยกันพร้อมทั้งปัญญา ดังนี้แล้วก็จะนำให้สามารถพบความเห็นอันถูกต้อง นำการปฏิบัติอันถูกต้องให้บังเกิดได้ เป็น**ความสวัสดิ์ในที่ทั้งปวง**

(ส.ท. ๗๙-๘๐) **ดู สังฆเภท** ด้วย

- สังฆสามัคคีอุโบสถ **ดู สังฆเภท**
- สังฆาภู **ดู นรก**
- สังฆาฏี **ดู กฐิน, นิสสัย**
- สังโยชน์ ๑๐ **ดู อุปาทาน ๔**
- สังโยชน์เบื้องต่ำ **ดู อุปาทาน ๔**
- สังโยชน์เบื้องสูง **ดู อุปาทาน ๔**
- สังวร **ดู เบญจธรรม**
- สังวรสุทธิ **ดู ปาริสุทธิศีล ๔**
- สังวัฏฏกัป **ดู กัป**
- สังวัฏฏฐายีกัป **ดู กัป**
- สังเวช **ดู วิมุตติ ๕, การอบรมจิต**
- สังสาระ **ดู วัฏฏะ**
- สังสารวัฏ **ดู ความสงบ**
- สังหาริมทรัพย์ **ดู เบญจศีล**
- สังจกนิครนถ์ **ดู พุทธชัยมงคลคาถา**
- สังจกิริยา **ดู เมตตาทรมมี, วัฏฏกัปปริตร, อธิษฐานบารมี**
- สังจญาณ **ดู ปฐมเทศนา, อริยสังจ ๔, พระพุทธเจ้าตรัสรู้**
- สังจธรรม **ดู ธรรม, พระพุทธเจ้าตรัสรู้**
- สังจบารมี **คำว่า สังจจะ แปลว่า ความจริง**

ใช้ในความหมายว่า พูดไว้อย่างไรก็รักษาคำพูด เช่นที่เรียกว่า **รักษาสัญญา** ก็ได้ ทำไว้อย่างไรก็แจ้งว่าทำอย่างนั้น เช่นที่เรียกว่ารับตามที่เป็นอย่างไรก็ได้ เห็นอย่างไรหรือเรื่องเป็นอย่างไรก็บอกตามที่เห็นตามเรื่องที่เป็นไป เช่นนั้น เรียกว่าพูดความจริงก็ได้ สังจะเหล่านี้มีลักษณะเป็นความซื่อตรง ทำให้พูดจริงเป็นสัจจวาจา ตรงกันข้ามกับพูดเท็จ และทำให้รักษาคำพูดรักษาหน้าที่ เพราะเมื่อรับหน้าที่อันใดแล้ว ก็รักษาหน้าที่อันนั้นด้วยดีตลอดเวลาที่ยังอยู่ในหน้าที่นั้น อีกอย่างหนึ่ง หมายถึงถึงความตั้งใจทำจริง มุ่งแสวงหาความจริงหรือความถูกต้องเที่ยงธรรม และรักษาความเที่ยงธรรมไว้ จึงอาจแบ่งสังจะได้หลายอย่างดังต่อไปนี้

สังจะชั้นสามัญ ทั่วไป ดังที่เรียกว่าความจริง ไม่เลือกว่าดีหรือไม่ดี คือเมื่อทำอะไรลงไป จะดีหรือชั่วก็ตาม ก็เป็นความจริงขึ้นอย่างหนึ่ง ๆ เมื่อแสดงออกไปตามเป็นจริง อะไรที่ทำก็บอกว่าทำ ที่ไม่ทำก็บอกว่าไม่ทำ เรียกว่าพูดจริง เป็นสังจะอย่างหนึ่ง

ในชั้นนี้ทางพระพุทธศาสนาสอนไว้โดยความว่า เมื่อจะพูดก็ให้พูดจริง ไม่เช่นนั้นก็ไม่พูด และมีสอนไว้อีกว่า ความจริงต่าง ๆ นั้นเมื่อมีประโยชน์และชอบด้วยกาละจึงควรพูด

มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้โดยความว่า
“วาจาที่ไม่จริงหรือแม้จะจริงแต่ไม่มี
ประโยชน์ พระตถาคตไม่ตรัส ส่วน
วาจาที่จริงและมีประโยชน์พระตถาคต
ย่อมทรงรู้กาลเวลาที่จะตรัส”

การบำเพ็ญสังขะในขั้นนี้ คือพูด
ความจริงในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ผู้บำเพ็ญ
สังขะในขั้นนี้ย่อมจะเว้นจากการพูดเท็จ
ธรรมดา จากการพูดเท็จใส่ความป้าย
ร้าย จากการพูดเท็จบิดเบือน หรือ
เสริม ตัดความ หรือการพูดไม่จริงที่
มุ่งจะให้ผิดไปจากความจริงทุกอย่าง
ทั้งจะเว้นจากการพูดความจริงที่ไม่เป็น
ประโยชน์ และที่จะให้เกิดโทษทุกซ์
เดือดร้อน เป็นอันเว้นจากการพูดส่อ
เสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้อเหลว
ไหลได้ด้วย เพราะวาจาเหล่านี้บางที
ก็จริง บางทีก็เท็จ บางทีก็เท็จปนจริง
แต่ไม่มีประโยชน์ สังขะในขั้นนี้เกี่ยว
แก่วาจาที่พูดออกไปและทุก ๆ คนย่อม
ต้องพูดอยู่เสมอ ในปัจจุบันยังมีการ
เขียนแทนการพูด และมีเครื่องมือที่จะ
ทำให้คนทั้งปวงได้อ่านได้ฟังกันกว้าง
ขวางออกไปได้เป็นอย่างมาก คุณและ
โทษอันเกิดจากวาจาจึงเกิดขึ้นได้ง่าย
จึงมีพระพุทธภาษิตตรัสสอนไว้ว่า
สาธุ วาจา ย สัโร ความสำรวมวาจา
เป็นการดี และได้ตรัสโทษของการ
พูดพล่อย ๆ ไม่สำรวมวาจาไว้ว่า เท่ากับ

สร้างขวานขึ้นที่ปากสำหรับที่จะถาก
ตนเองเป็นต้น สังขะที่เป็นประโยชน์
เกี่ยวแก่วาจา จึงเป็นบารมีธรรมข้อ
สำคัญที่พึงบำเพ็ญทางปากทุก ๆ ปาก
ที่พูดกันอยู่ทุกวันเวลา ควรเรียกว่า
เป็น *สังขารมีขั้นธรรมดา*

สูงขึ้นไปอีกขั้นหนึ่งเป็น *สังขะชั้น
กลาง* คือการรักษาสังขะที่ให้ไว้ หมายถึง
ถึงว่าเมื่อรับคำไว้ รับสัญญาปฏิบัติ
ไว้ รับหน้าที่ไว้ ก็รักษาปฏิบัติให้เป็น
ไปตามหน้าที่ที่รับไว้ เช่นที่เรียกว่า
รักษาวาจา สัญญา ปฏิญญา หน้าที่
รวมเรียกว่า *รักษาสังขะ*

ผู้ที่ไม่รักษาสังขะในขั้นนี้ บางทีก็ไม่
คิดจะปฏิบัติมาตั้งแต่ต้น เช่นเมื่อมีผู้
มาขอให้ทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง คือว่า
จะไม่ทำให้อยู่แล้ว แต่ก็ออกปากรับว่า
จะทำให้เสร็จแล้วก็ทิ้งปล่อยเสีย บางที
ก็มีได้คิดจะรับ บางทีก็มีได้คิดจะทำ
รับส่ง ๆ ไปอย่างนั้นแต่ก็รับแล้วก็ปล่อย
ทิ้งเฉยเสีย ไม่เห็นความสำคัญของ
ถ้อยคำที่ให้ไว้ บุคคลเช่นนี้เรียกว่าเป็น
คนไม่จริงเหมือนกัน เพราะเสียสังขะ
สัญญาที่ให้ไว้ นอกจากเสียสังขะต่อ
คนอื่นแล้ว ยังอาจเสียสังขะต่อตนเอง
ได้อีกบ่อย ๆ เช่นรับกับตนเองไว้ว่าจะ
ทำสิ่งนั้นสิ่งนี้แล้วไม่ทำ หรือผิดเพี้ยน
ไปเรื่อย ๆ รับแก่ตนเองว่าจะไม่ทำสิ่ง
นั้นสิ่งนี้อีกแล้วก็ทำอีก อีกอย่างหนึ่ง

บัญญัติตนไว้ว่าอย่างไร เช่นเป็นภิกษุ เป็นสามเณรเป็นผู้ดำรงฐานะภาวะ ใด ไร หน้าที่ไว้อย่างไร ซึ่งควรจะ ปฏิบัติให้สมกับฐานะภาวะที่ปฏิญญา ไว้ให้ถูกต้องตามหน้าที่ที่รับไว้ ก็ไม่ ปฏิบัติให้สมควร เรียกว่าไม่รักษาสังขะ ใดอย่างหนึ่ง เพราะทำผิดจากฐานะ ภาวะหน้าที่

ส่วนผู้ที่รักษาสังขะในข้อนี้ย่อมจะ รักษาจากสัญญาปฏิญญาหน้าที่ที่รับ ไว้ ย่อมจะพิจารณาก่อนที่จะรับวาทะ แก่ใคร ๆ ในทุกเรื่อง เมื่อเห็นว่าจะทำ ได้ตามที่รับจึงรับปาก ไม่รับพล่อย ๆ และพยายามปฏิบัติตามที่รับ ถ้าขัดข้อง ก็บอกเหตุที่ขัดข้องแก่อีกฝ่ายหนึ่งที่ เกี่ยวข้อง เพื่อมิให้ต้องเกิดความเสีย หาย และเพื่อมิให้ตนต้องเสียจาก สังขะดังกล่าวนี้ต้องใช้อยู่เสมอในทาง คติโลก เช่น คนทุก ๆ คนที่เกี่ยวข้องกัน จะทำอะไรด้วยกัน หรือที่เกี่ยวข้องกัน ก็จะต้องพูดจาตกลงกันก่อน เมื่อรับ ข้อตกลงกันแล้วก็เกิดเป็นวาทะที่ตกลง หรือสัญญาขึ้นทางศีลธรรม เช่นจะดำรง ตำแหน่งฐานะอะไรก็จะต้องมีการบรรจุ แต่งตั้ง ซึ่งเมื่อไม่ปฏิเสธก็เป็นกรับ ภาวะบางอย่างไม่มีการแต่งตั้ง แต่ก็ เป็นจริงขึ้นตามเหตุต่าง ๆ เช่นภาวะ แห่งมารดาบิดาบุตรธิดา เรียกว่าเป็น

สังขะอย่างหนึ่งเหมือนกัน เพราะก็เป็น มารดาบิดาจริง เป็นบุตรธิดากันจริง

ส่วนในทางศีลธรรม การแสดงตน เป็นพุทธศาสนิก เช่นเป็นพุทธมามกะ พุทธมามิกา การรับศีล ๕ ศีล ๘ การ บรรพชาอุปสมบท ก็เป็นการปฏิญญา ตน ฉะนั้น เมื่อรับไว้อย่างไรก็ปฏิบัติ อย่างนั้น เรียกว่าเป็น *การรักษาสังขะ*

ในชั้นนี้ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ ดำรงอยู่ในสังขะที่เป็นประโยชน์และเป็น ธรรม ดังที่ตรัสไว้ว่า *สัจเจ อตุเถ จ ธมฺเม จ อหุ สนฺโต ปตฺถิฏฺฐิตา* แปล ความว่า คนดีทั้งหลายต้องอยู่ในสังขะ ที่เป็นประโยชน์ด้วย เป็นธรรมด้วย ดังนี้

การตั้งสังขะและการรักษาสังขะใน ข้อนี้นับว่าเป็นการบำเพ็ญ *สังขุปรามมี* คือ *สังขารมีชั้นกลาง* เป็นธรรมะ ข้อสำคัญที่ทุกคนผู้ตั้งอยู่ในฐานะภาวะ ทั้งปวงจะพึงอบรมให้มีขึ้นโดยควรแก่ ฐานะภาวะของตน ไม่เช่นนั้นก็ไม่อาจ จะเจริญอยู่ในฐานะภาวะของตนได้

สูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเป็น *สังขะชั้น สูง* คือการแสวงหาความจริงจนถึง *ปรมาตฺถสังขะ* คือความจริงอย่างยิ่ง ดังเช่นสมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อทรง เป็นพระโพธิสัตว์ได้ทรงแสวงหาอยู่ว่า อะไรเป็นกุศล ด้วยความตั้งพระหฤทัย

ทำจริง จนทรงได้พบ **อริยสัจจะ** ท่านแสดงว่าพระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญสัจจบารมีมาในทุก ๆ ทาง

ท่านได้เล่าถึงพระราชาราชองค์หนึ่งทรงพระนามว่าสุตโสสม ได้ถูกมนุษย์กินคนจับพระองค์ไปเพื่อที่จะปลงพระชนม์บูชาบุญ พระองค์ได้ทรงขอกลับไปฟังธรรมของพราหมณ์ผู้หนึ่งก่อน เพราะได้ตรัสไว้แล้วว่าจะไปฟัง ปฏิญญาพระองค์ว่าจะกลับไปหามนุษย์กินคนนั้นอีก มนุษย์นั้นก็ยอมให้พระองค์เสด็จกลับไป พระองค์ได้เสด็จกลับไปทรงฟังธรรมของพราหมณ์นั้นแล้ว ก็ทรงรักษาสัจจะเสด็จกลับมาหามนุษย์ปานนั้นอีก ทำให้เขาเลื่อมใส ได้ทรงแสดงความไม่กลัวของพระองค์ เพราะทรงมีความมั่นในพระหฤทัยว่า โลกหน้าของพระองค์ได้ชำระไว้ดีแล้ว ทรงรักษารธรรมคือสัจจะที่ให้ไว้ ทั้งได้ทรงรักษารธรรมที่ได้ฟังจากพราหมณ์ซึ่งได้ทรงจำสืบกันมาว่าเป็นธรรมของพระพุทธรเจ้าพระองค์หนึ่ง ใจความของข้อธรรมที่พราหมณ์แสดงถวายมีอยู่ว่า *สมาคมกับคนดีคราวเดียวก็คุ้มครองได้ สมาคมกับคนไม่ดีมากครั้งคุ้มครองหาได้ไม่ จึงควรเข้าหาคนดีทำความคุ้นเคยกับคนดี รู้ธรรมะที่ดีของคนดี ย่อมมีแต่ความดีหาความเลื่อมมิได้ ราชรถทั้งดงามคร่ำคร่าไป แม้สรีระแก่ทรุดโทรมไป แต่ธรรมะของ*

คนดีไม่มีเก่า คนดีย่อมเข้าใจกันกับคนดี ธรรมะของคนดีกับคนไม่ดีห่างกันไกลมาก เหมือนฟ้ากับดิน หรือเหมือนอย่างฝั่งทั้ง ๒ ด้านของมหาสมุทร มนุษย์กินคนนั้นได้ฟังแล้วเกิดความเลื่อมใส ปล่อยพระองค์และผู้จับไว้ทั้งหมด ทั้งได้รับโอวาทของพระองค์ เลิกบริโภคเนื้อมนุษย์ตั้งแต่นั้นมา

เรื่องนี้แสดงถึงการรักษาสัจจวาจา ดังที่ได้กล่าวมาในการบำเพ็ญสัจจบารมีชั้นสามัญและชั้นกลาง ทั้งเป็นการแสวงหาธรรมะซึ่งเป็นตัวความจริงและปฏิบัติจริงในธรรมะนั้น พระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญบารมี ได้ทรงแสวงหาความจริงยิ่งขั้นทุกที จึงได้ตรัสรู้ คือทรงพบสัจจะอย่างยิ่งดังกล่าว สัจจะในขั้นที่กล่าวว่าเป็นขั้นสูง หมายความว่า สูงกว่าอีก ๒ ขั้นข้างต้นนั้น เพราะละเอียดกว่า ไม่ใช่หมายความว่าสูงที่สุดที่จะปฏิบัติ ทุกคนต้องอาศัยสัจจะนี้อยู่ ดังจะพึงเห็นได้ว่า

ทุกคนต้องการทราบความจริงของเรื่องทั้งหมด และก็มีความจริงปกปิด ความจริงอยู่ สิ่งปกปิดที่สำคัญคือโมหะ ความหลงมัวเมาประเภทที่เกิดจากเครื่องชักจูงใจทั้งหลาย จึงทำให้แสวงหาสิ่งที่ไม่จริงมาปิดบัง ฉะนั้น การที่จะพบความจริงได้จึงอยู่ที่การชำระจิตใจให้สะอาดพอสมควร เครื่องชำระก็มีแต่ธรรมะเท่านั้น เมื่อได้พบความจริง

กุศลคือความดีทั้งหลายก็จะอยู่แค่ เอื้อมถึง ผลักดันอกุศลออกไปไกล จะได้ประสบรสของสัจจะว่าล้ำเลิศ ดังที่มีพระพุทธรูปปางตรัสไว้ว่า *สัจจะ* หเว *สาธุตรี รसानิ* แปลความว่า *สัจจะ* แลเป็นรสที่ให้สำเร็จประโยชน์ กว่ารสทั้งหลาย

การบำเพ็ญสัจจะในการแสวงหาความจริงเป็นสัจจะชั้นสูง และเมื่อได้พบ *ปรมัตถสัจจะ* ย่อมเป็น *ปรมัตถบารมี* เต็มบริบูรณ์ สัจจธรรมนี้เมื่อได้สนใจปฏิบัติอบรมให้เป็นให้มีเป็นบารมีธรรมสำหรับตน ย่อมจะอำนวยความสะดวกความเจริญสวัสดิได้ในที่ทั้งปวง

ในทศชาติชาดกท่านจัด *วิรุณบัณฑิต* เป็นชาดกที่แสดงสัจจบารมี มีเรื่องย่อว่า วิรุณบัณฑิตเป็นปราชญ์ของพระเจ้าธัญชัยโกรพยะ ผู้ครองเมืองอินทปัตถ์ เป็นผู้ที่มีปัญญาเฉียบแหลม แสดงเนื้อความได้ไพเราะเป็นที่นับถือของคนทั่วไป และเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าธัญชัยโกรพยราชยิ่งนัก วันหนึ่ง สักกเทวราช วรुณนาคราช และพญาครุฑพากันมารวมรักษาอุโบสถศีลที่เมืองอินทปัตถ์ และได้สนทนากันถึงเรื่องศีลที่ประเสริฐสุด โดยต่างก็อ้างว่า ศีลที่ตนรักษาอยู่นั้นประเสริฐสุด วิรุณบัณฑิตก็ถวายเป็นข้อคิดเห็นว่า สิ่งที่นรชนควรยึดถือถือว่าเป็นศีลที่ประเสริฐ

สุดนั้นคือความสงบ กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ก็พอพระหฤทัยในข้อคิดของวิรุณบัณฑิต

ส่วนพระวรุณนาคราชนั้นเมื่อกลับไปยังนครของตนแล้ว ก็เล่าความฉลาดปราดเปรื่องของวิรุณบัณฑิตให้พระนางวิมาลาเทวีเมือได้ฟังก็เกิดอยากจะฟังการแสดงธรรมของวิรุณบัณฑิตแต่ไม่กล้าบอกให้สวามีทราบ จึงทำอุบายเป็นประจวบ แล้วบอกว่าจะต้องรักษาด้วยหัวใจของวิรุณบัณฑิตจึงจะหาย พระวรุณนาคราชก็จัญญูญาที่จะกระทำตามได้ แต่นางอิรันทิตร์บออาสาว่านางจะช่วยโดยจะยอมเป็นภรรยาของผู้ที่สามารถนำหัวใจของวิรุณบัณฑิตมาได้ ปุณณยกษัตริย์เกิดหลงใหลในความงามของนางอิรันทิตร์ก็รับอาสาว่าจะไปเอามาให้ จึงได้ไปที่เมืองอินทปัตถ์ ทำพระเจ้าธัญชัยโกรพยราชเล่นสกา เมื่อพระเจ้าธัญชัยโกรพยราชทรงแพ้ ก็ขอเอาตัวของวิรุณบัณฑิตไปเป็นค่าพนัน และได้นำไปถวายพระวรุณนาคราช วิรุณบัณฑิต ก็ได้แสดงธรรมแก่ทั้ง ๒ พระองค์จนเป็นที่พอพระทัย ได้โปรดรางวัลอีกเป็นอันมาก แล้วก็กลับอินทปัตถนคร เรื่องนี้แสดงถึงวิรุณบัณฑิตว่า เป็นผู้รักษาสัจจะที่เป็นชั้นสามัญและชั้นกลาง เป็นผู้รู้และแสวงหาสัจจะที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมยิ่ง ๆ ขึ้น

อนึ่ง ท่านอุปมาสัจจะว่าเหมือนอย่างดาวประจำรุ่งไม่คลาดวิถี เทียงตรงอยู่ทุกฤดูกาล และแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น ดังที่แสดงมา แต่อธิบายว่า

๑. **สัจจบารมี** ผู้บำเพ็ญมีนิสัยหนักแน่นแน่นอน รักพระโพธิญาณยิ่งกว่าคนที่รักและทรัพย์สิน แม้จะมีอันตรายเกิดขึ้นแก่คนที่รักหรือทรัพย์สินอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจพาให้ใช้กโลบายเล่ห์กระเท่ห์ และเจื่อนงำอำพรางถึงกับเสียสัจได้ ก็ไม่ยอมเสียสัจ เพราะเห็นแก่คนที่รักและทรัพย์สิน มีพระพุทธรูปดำรัสที่ตรัสเล่าเรื่องอดีตจรียาครั้งเป็นพญาปลาว่า เราพญาปลาอยู่ในสระใหญ่ น้ำแห้งขอดเพราะแสงแดดเผาในฤดูร้อน กา แร้ง นก กระสา นกตะกุ่ม และเหยี่ยวมากคอยจับกินปลา เราพญาปลากับหมู่ญาติถูกบีบคั้น จึงนึกถึงธรรมของสัตบุรุษ คิดถึงการไม่เคยเบียดเบียนสัตว์ ได้ทำสัจจกิริยาว่า ตั้งแต่เราพญาปลา รู้ความมาจนบัดนี้ ไม่รู้สึกว่กำลังเบียดเบียนสัตว์แม้ตัวหนึ่ง ด้วยสัจจวาจา นี้ขอเมฆคือฝนท่าใหญ่จงตก จงเปล่งสายฟ้าคำรามให้ฝนตก ทำขุมทรัพย์ของกาให้พินาศ ให้กาต้องเดือดร้อนด้วยความโศก ปลดเปลื้องฝูงปลาจากความโศก พร้อมกับเราพญาปลาทำสัจจกิริยา นี้เอง เมฆส่งเสียงสนั่น ครั้นครั้นยังฝนให้ตกลง ครูเดียวเต็ม

เปี่ยมทั้งที่ลุ่มและที่ดอน เมื่อเราพญาปลาทำความสัจ อาศัยกำลังอำนาจของความสัจเห็นปานนั้น จึงยังฝนให้ตกท่าใหญ่ ผู้เสมอเราพญาปลาด้วยความสัจเป็นไม่มี นี่คือสัจจบารมีของเรพญาปลา

๒. **สัจจอุปบารมี** ผู้บำเพ็ญมีนิสัยหนักแน่นแน่นอน รักพระโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน แม้จะมีอันตรายเกิดขึ้นแก่อวัยวะร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่งซึ่งอาจชักให้ใช้กโลบายเล่ห์กระเท่ห์ และเจื่อนงำอำพรางถึงกับเสียสัจ ก็ไม่ยอมเสียสัจ เพราะเห็นแก่อวัยวะร่างกายของตน ได้มีพระพุทธรูปดำรัสที่ตรัสเล่าถึงอดีตจรียาว่า ครั้งเราเป็นพญาวานรที่อยู่ซอกเขาใกล้ฝั่งแม่น้ำ ถูกจระเข้เบียดเบียนไปไม่ได้ จระเข้มันอยู่ที่ซึ่งเราพญาวานรเคยยืนอยู่ โดดจากฝั่งนี้ไปฝั่งโน้น มันกล่าวกับเราพญาวานรว่า มาสิ แม้เราพญาวานรก็บอกมันว่าจะมา และโดดลงเหยียบศิระชะของมันแล้วโดดไปยืนอยู่ที่ฝั่งโน้น เราพญาวานรไม่ทำตามคำหลอกลวงของจระเข้ นั้นหาไม่ได้ ผู้เสมอเราพญาวานรด้วยความสัจเป็นไม่มี นี่คือสัจจบารมีของเรพญาวานร

๓. **สัจจปรมัตถบารมี** ผู้บำเพ็ญมีนิสัยหนักแน่นแน่นอน รักพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิตของตน แม้จะมีอันตราย

เกิดขึ้นแก่ชีวิต ซึ่งอาจนำให้คิดใช้
 โกลบายเล่ห์กระเท่ห์และเื่อนงำอำพราง
 ถึงกับทำลายสัตย์ได้ ก็ไม่ยอมเสียสัตย์
 เพราะเห็นแก่ชีวิต ถือเสียว่าเสียชีพ
 ดีกว่าเสียสัตย์ ยอมเอาชีวิตแบก
 ความสัตย์เข้าเผชิญกับภรรณภัยพึงเห็น
 ในพุทธดำรัสที่ตรัสเล่าเรื่องอดีตจรียา
 ครั้งเป็น **พระเจ้าสุตโสม** ถูกจับว่า
 เราพระเจ้าสุตโสมยอมรักษาสัจจวาจา
 ยอมสละชีวิตเข้าไปหาพญาไปริสาท
 ซึ่งเป็นมนุษย์กินคน ผู้เสมอเราด้วย
 ความสัตย์เป็นไม่มี นี่คือสัจจบารมีของ
 เราพระเจ้าสุตโสม ดังนี้ (ท.ท. ๑๘๑-๑๘๗)

สัจจวาจา ดู เบญจศีล

สัจจะ ดู จิตประภัสสร, ธรรม, พระพุทธเจ้า
 ตรัสรู้, สัจจบารมี, อริยสัจจ์ ๔

สัจจะ ๒ ดู สมมติบัญญัติ

สัจจะชั้นกลาง ดู สัจจบารมี

สัจจะชั้นสามัญ ดู สัจจบารมี

สัจจะชั้นสูง ดู สัจจบารมี

สัจจาธิษฐาน ดู อธิษฐานบารมี

สัจจานุโลมิกญาณ ดู วิสุทธิ ๗

สัจฉิกาตัพพธรรม ดู อริยสัจจ์ ๔

สัจฉิกิริยา ดู ธรรมหมวดใหญ่

สัตถุชัย, พระเจ้า ดู กบิลพัสดุ์

สัตถุชัย, อาจารย์ ดู สารีบุตร

สัตถุชีวะ ดู นรก

สัตถุโชตินรก ดู นรก

สัตถุญมวิธี ดู จิตตภาวนา

สัตถุญา ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ, จิต

สัตถุญาพันธ์ ดู ปัญจวัคคีย์

สัตตบริภันท์ ดู จาตุम्मหาราชิก, มนุษย์โลก

สัตตบริภันท์บรรพต ดู มนุษย์โลก

สัตตปริตร ดู เจ็ดตำนาน

สัตตภาวะ ดู จิตศึกษา

สัตตสัตถุญา ดู วิสุทธิ ๗

สัตตตะ ดู รุกขเทวดา

สัตตตปภรณ์ ดู อภิธรรมปิฎก

สัตตติหตสยนรก ดู นรก

สัตตฤตศาสน์ ดู ชาตก, วัชชี

สัตตยาธิษฐาน ดู อธิษฐานบารมี

สัตว์ ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ, รุกขเทวดา

สัตว์ ๒ จำพวก คือสัตว์ที่เรียกว่า ตสา
 เคลื่อนที่ได้จำพวกหนึ่ง สัตว์ที่เรียกว่า
 ถาวรา อยู่กับที่ คือถาวรเคลื่อนที่ไม่
 ได้อีกจำพวกหนึ่ง

สัตว์ที่เรียกว่า **ตสา** จำพวกที่เคลื่อน
 ที่ได้นั้นก็เช่น มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน
 ทั้งหลายทั้งทางบกและในน้ำที่เคลื่อน
 ที่ได้ เช่นมนุษย์และสัตว์บกทั้งหลาย
 ก็เคลื่อนที่ได้ เดินวิ่งไปโน่นไปนี้ได้ ส่วน
 สัตว์จำพวกที่เคลื่อนที่ไม่ได้อันเรียกว่า
ถาวรา หรือถาวรอยู่กับที่นั้น ก็เช่นสัตว์
 น้ำบางชนิดที่เกิดติดอยู่กับที่ เช่นหอย
 บางชนิด เช่น หอยนางรมเกิดติดอยู่
 กับที่ เช่นติดอยู่กับก้อนหินในทะเล ใน
 น้ำ เคลื่อนที่ไปไหนไม่ได้ เรียกว่า ถาวร
 หรือถาวรา ได้มีแสดงไว้ในเมตตสูตร

ตสา วา ถาวร วา สัตว์ที่เคลื่อนที่ได้และสัตว์ที่เคลื่อนที่ไม่ได้

ที่ให้แม่เมตตาคิดออกไปในสัตว์ทั้งหมดเหล่านี้ สัตว์จำพวกที่เรียกว่า **ตสา** เคลื่อนที่ได้นั้นก็ก็เป็นคำเดียวกับคำว่า **ตัณหา** แต่นั่นหมายถึงทางร่างกาย ส่วนทางจิตใจนั้น จิตใจของปุถุชนสามัญชนก็เป็นจิตใจที่เรียกว่า ตสา คือเคลื่อนที่เพราะมีตัณหาที่ทำให้เคลื่อนที่ ที่มีอาการอันเรียกกันว่าดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย แต่คำเหล่านี้แสดงอาการที่เคลื่อนที่อย่างรุนแรง แม้ว่าเคลื่อนที่อย่างไม่รุนแรงก็เป็นตัณหาเหมือนกัน คือมีอาการที่เคลื่อนออกไปรับอารมณ์จับอารมณ์นั้น ๆ โดยเฉพาะก็คือออกไปรับอารมณ์จับอารมณ์ ๖ มีรูปารมณ์ อารมณ์คือรูปเป็นต้นที่มาประสบทางตาเป็นต้น แต่ว่าก็จำเป็นที่จะต้องใช้ศัพท์ใดศัพท์หนึ่งเพื่อให้เป็นที่เข้าใจในลักษณะของ **ตัณหา** ดังที่กล่าวมานี้จึงแปลว่า ความอยาก และเมื่อมุ่งถึงลักษณะที่แรงก็เรียกว่าทะยานอยาก หรือแปลว่าดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย แต่อันที่จริงนั้นแปลว่าความอยากเท่านั้นก็เพียงพอ คือเป็นความประสงค์ความต้องการยื่นออกไปจับหรือรับอารมณ์ ดังกล่าว (ส.ท. ๑๑๒-๑๑๓)

สัตว์ ๖ จำพวก ดู **อายตนะ**

สัตว์โลก ดู **โลก, สังฆตธรรม, สังขาร**

สัตว์ทวนกะ ดู **คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ**

สัตว์ทวารมณี ดู **อายตนะ**

สัตว์ธรรมปฏิรูป ดู **พุทธศาสนา**

สัตว์ธำจริต ดู **วิสุทธิ ๗**

สัตว์ธานุสสารี พุทธศาสนิกชนทุกคนเมื่อเข้ามาสู่พุทธศาสนาตั้งแต่เบื้องต้นก็ต้องอาศัยศรัทธาและอาศัยปัญญานำมาปฏิบัติให้เป็นไป

บางคนก็นักทางศรัทธา เรียกว่า

สัตว์ธานุสสารี เล่นไปตามศรัทธา

บางคนก็นักทางปัญญา ชอบใคร่ครวญพิจารณา เรียกว่า **ปัญญาธานุสสารี** เล่นไปตามปัญญา

ศรัทธาและปัญญาทั้ง ๒ นี้เป็นหลักซึ่งทุก ๆ คนอันที่จริงก็ต้องมีอยู่ด้วยกันทั้งศรัทธาและทั้งปัญญา ก็เพราะว่าสิ่งใดที่รู้เห็นได้ด้วยปัญญาของตัวเอง เช่น ธรรมะที่ทรงสั่งสอนเป็นเหตุผลขั้นต้นขั้นต่ำอันเป็นธรรมดาสามัญที่จะพึงบังเกิดขึ้นในปัจจุบัน ตามองเห็นได้ในบัดนี้ ก็ไม่จำเป็นต้องอาศัยศรัทธา เพราะได้ปัญญาได้เห็นได้ด้วยตัวเองแล้ว แต่ว่าข้ออันใดที่ตนยังไม่อาจจะรู้เห็นได้ก็ต้องอาศัยศรัทธาคือความเชื่อในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่ก็ไม่ใช่ว่าเชื่อเพียงอย่างเดียว ก็ต้องใช้ปัญญาพิจารณาจับเหตุจับผลอันเรียกว่าโยนิโสมนสิการ

ทำไว้ในใจ คือรับเอาคำสั่งสอนมาไว้ในใจ ตั้งต้นแต่ใส่ใจที่จะฟังที่จะอ่าน กำหนดจดจำ นำมาขบเจาะคือพินิจให้มีความรู้ความเข้าใจ ลงความเห็น ก็คือทำความรู้ความเข้าใจให้ถูกต้องว่าเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ ดังนี้ก็เรียกว่า อาศัยศรัทธานำเพื่อจะได้ปัญญายิ่ง ๆ ขึ้นต่อไป และแม้ว่าจะชอบทางปัญญา พินิจพิจารณาให้มีความรู้ความเข้าใจด้วยตนเอง แต่แม้เช่นนั้นสิ่งที่ยังไม่รู้ไม่เห็นด้วยตนเองได้ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ก็รับฟัง คือใช้ศรัทธาเชื่อไว้ก่อน ยังไม่ปฏิเสธ และก็ปฏิบัติเพื่อให้ได้ปัญญายิ่ง ๆ ขึ้นสืบต่อไป ดังนี้ต้องอาศัยศรัทธาต้องอาศัยปัญญาดังกล่าว

แม้ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ก็เช่นเดียวกันหน้าที่ของผู้ฟังอริยสัจก็คือ อาศัยศรัทธาและอาศัยปัญญาในการที่จะทำความกำหนดรู้จักทุกข์ตามที่พระพุทธเจ้าทรง สั่งสอน อะไรที่ตรัสว่าเป็นทุกข์ก็ใช้ศรัทธาใช้ปัญญาประกอบกัน เพื่อกำหนดรู้ เพื่อทำความรู้รอบคอบว่าข้อนี้เป็นทุกข์จริง ข้อนี้เป็นทุกข์จริง และเป็นทุกข์จริงอย่างนี้ เป็นทุกข์จริงอย่างนี้ ข้ออื่นก็เช่นเดียวกัน อาศัยศรัทธาอาศัยปัญญาเพื่อละสมุทัย คือละต้นเหตุ อาศัยศรัทธาอาศัยปัญญาเพื่อทำให้แจ้งนิโรธ คือความดับต้นเหตุ

ซึ่งตรัสว่าเป็นความดับทุกข์ อาศัยศรัทธาและปัญญาปฏิบัติทำภาวนาคืออบรมมรรคมีองค์ ๘ ให้บังเกิดขึ้นก็อาศัยศรัทธาและปัญญาดังนี้ ปฏิบัติในกิจของอริยสัจทั้ง ๔ นี้ให้ก้าวหน้าไปโดยลำดับ (ส.ท. ๒๒-๒๓)

สัทธาสัมปทา ดู ประโยชน์ภายนอก

สันดาน แปลว่า สืบต่อ สืบต่อวงศ์สกุลมาและต่อไป เป็น *สันดานทางกาย* กายในบัดนี้ ก็สืบต่อมาจากมารดาบิดา และต่อไป ๆ ขึ้นไป อนุชนรุ่นต่อไปก็สืบต่อสายโลหิตกันสืบไป ตลอดเวลาที่สันดานไม่ขาด ส่วน *สันดานทางจิต* นั่นคือ อริยาคัย นิสสัย อุปนิสสัยสืบต่อกันไปได้แก่ผู้ใดมีอริยาคัย นิสสัย อุปนิสสัยอย่างใด ผู้นั้นก็คงเป็นอย่างนั้นเรื่อย ๆ ไปจนกว่าสันดานนั้นจะขาด เช่น คนมีอริยาคัยเป็นโจรผู้ร้ายก็เป็นดังนั้นเรื่อย ๆ ไป ดังเรียกว่ามีสันดานเป็นผู้ร้ายจนกว่าจะเปลี่ยนอริยาคัย นิสสัย อุปนิสสัยใหม่ สันดานเก่าก็ขาดเปลี่ยนสันดานใหม่ คือ มีอริยาคัย นิสสัย อุปนิสสัยใหม่สืบต่อไป สันดานจึงเนื่องอยู่กับอริยาคัย นิสสัย อุปนิสสัย เป็นของที่อบรมให้เพิ่มเติมหรือให้เปลี่ยนแปลงได้

การอบรมจนเป็นนิสสัย อุปนิสสัย จำต้องอบรมบ่อย ๆ จนอยู่ตัว เหมือนอย่างกระดาษที่ม้วนจนอยู่ตัว จับคลี่

ออก ปล่อยมือก็ม้วนกลับเข้าไปเอง ความอยู่ตัวตั้งนี้เรียกว่าวาสนา มีทั้งทางชั่วและทางดีเช่นเดียวกัน

การอบรมจนเป็นวาสนา เป็นนิสัย อุปนิสัย แสดงออกเป็นอภัยยศ แล้วแสดงออกเป็น เจตนา กรรม ดังกล่าวมานี้ อภัยเสวนาการชองเสพบ่อย ๆ เป็นสำคัญ ฉะนั้น พระบรมศาสดา จึงตรัสไว้ในมงคลสูตรเป็นข้อต้นว่า *อเสวนา จ พาลานํ* การไม่ชองเสพบคหาคนพาล *ปณฺฑิตานญจ เสวนา* การชองเสพบคหาบัณฑิต ดังนี้ ทั้งนี้ เพราะเมื่อมีเสวนาเช่นใดก็ย่อมเป็นเช่นนั้น ดังพระพุทธภาษิตว่า *ยํ เว เสวติ ตาทิโส* คบคนใดย่อมเป็นเช่นนั้น

การที่จะเป็นเช่นคนที่ตนคบ หมายถึง การคบหากันจนเกิดความคุ้นเคยอยู่ตัว เกิดมีนิสัย อุปนิสัย และอภัยยศ คล้ายคลึงเป็นอย่างเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ คนที่มีอภัยยศเช่นใดก็ย่อมเสวนาคบหากันกับคนที่มีอภัยยศเช่นนั้น คนที่มีอภัยยศเลวก็เข้าพวกคนเลว คนที่มีอภัยยศดี ก็เข้ากับพวกคนดี เช่น คนที่มีอภัยยศเป็นโจร เป็นขโมย เป็นนักเลง ย่อมเข้าพวกโจร ขโมย นักเลงด้วยกัน คนที่มีอภัยยศทำกุศลสาธารณสงเคราะห์ ย่อมเข้าพวกคนทำกุศลเช่นนั้นด้วยกัน ดังที่ตั้ง

เป็นสมาคมเป็นองค์การต่าง ๆ คนที่มีอภัยศรัทธาศิลปกรรม ย่อมเข้าพวกคนรักศิลปกรรมด้วยกัน ตลอดถึงคนที่มีความศรัทธาในการบวชเรียน ก็เข้าพวกบวชเรียนด้วยกัน (พ.ธ. ๓๓๓-๓๓๔) **ดู บารมี ด้วย**

สันดานทางกาย ดู สันดาน

สันดานทางจิต ดู สันดาน

สันโดษ เป็นธรรมข้อหนึ่งที่ได้มีผู้ปรารภกล่าวกันมากทั้งในทางสนับสนุนทั้งในทางค้าน สนับสนุนคือส่งเสริมให้มีการปฏิบัติกัน ค้านคือแสดงว่าไม่ควรส่งเสริมให้มีการปฏิบัติ เพราะเห็นว่าเป็นเครื่องขัดขวางความเจริญก้าวหน้า ผู้ที่ต้องการจะทราบอธิบายเรื่องสันโดษก็มีมาก มีหลายคน ได้แสดงคำแนะนำว่าควรแสดงเรื่องสันโดษให้ทราบทั่วกัน อันที่จริงเรื่องสันโดษได้มีสอนกันตั้งแต่นักธรรม และธรรมศึกษาชั้นตรีในวัดทั้งหลายทั่วราชอาณาจักร ในโรงเรียนเด็กก็มีสอนกันทั่วไป นอกจากนี้ ก็มีการแสดงเป็นเทศน์ เป็นปาฐกถา เป็นบทความในบางครั้งบางคราว แต่ที่จะให้แสดงเรื่องเดียวกันนี้ทุกวันทุกครั้งที่คงไม่ได้ เพราะธรรมที่จะแสดงมีมาก ฉะนั้น ถ้าต้องการที่จะทราบ ก็คงจะหาคำอธิบายได้ไม่ยากนัก

คำแปลศัพท์สันโดษ คำว่า สันโดษ จากภาษาบาลีว่า สนฺโดส สนฺตุฎฺฉิ

แปลว่า ความยินดี (หรือพอใจ) ด้วยของของตน ความยินดีด้วยของที่มีอยู่ ความยินดีโดยสม่ำเสมอ

คำอธิบายสันโดษ ธรรมข้อนี้ตาม ที่พบในที่มาคือพระสูตรทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุเป็นพื้น คำอธิบายจึงเป็นคำอธิบายสำหรับภิกษุ ซึ่งเป็นผู้สละสิ่งทั้งปวงออกบวชแล้วว่า ยินดีด้วยปัจจัย (เครื่องอาศัย) ๔ อย่าง ตามมีตามได้ และในบางพระสูตร เช่น อริยวงสิกสูตร อธิบายกว้างขวางออกไปอีก รวมความว่า ยินดีด้วยปัจจัย ตามมีตามได้ กล่าวสรรเสริญความ ยินดีดังนั้น ไม่แสวงหาในทางที่ไม่สมควร เพราะเหตุปัจจัยทั้งหลาย ไม่ได้ปัจจัยก็ไม่สะดุ้ง ได้ปัจจัยมาก็ไม่สยบติดเห็นโทษ มีปัญญา สลัดใจ ออกได้ บริโภคใช้สอย ทั้งไม่ยกตน ชมผู้อื่น เพราะสันโดษนั้น ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติพินิจ

ถ้าจะมีปัญหาว่า ถ้าเช่นนั้นสันโดษ ก็เป็นธรรมสำหรับภิกษุหรือสำหรับบรรพชิตคือผู้บวชเท่านั้น มิใช่สำหรับคฤหัสถ์ ก็ตอบได้ว่า ได้มีที่มาบางแห่ง และความหมายที่แสดงไว้บางอย่าง แสดงว่าใช้ได้ทั่วไป เช่น หลักธรรม สำหรับตัดสินพระธรรมวินัย ๘ ข้อ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี ว่าธรรมที่เป็นไปเพื่อ

๑. กำหนดตัณหา ๒. ประกอบอยู่กับทุกข์ ๓. สังสม ๔. ออยากใหญ่ ๕. ไม่สันโดษ ๖. คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ๗. เกียจคร้าน ๘. เลี้ยงยาก เหล่านี้มิใช่ธรรม มิใช่วินัย มิใช่คำสอนของพระศาสดา ส่วนธรรมที่เป็นไปเพื่อ ๑. ปราศจากกำหนดตัณหา ๒. ไม่ประกอบกับทุกข์ ๓. ไม่สังสม ๔. ออยากน้อย หรือ มกน้อย ๕. สันโดษ ๖. สงัด ๗. บรรารภความเพียร ๘. เลี้ยงง่าย เหล่านี้เป็นธรรมวินัย เป็นคำสอนของพระศาสดา เมื่อสันโดษเป็นข้อหนึ่ง สำหรับตัดสินพระธรรมวินัย จึงกล่าวได้ว่า เป็นธรรมทั่วไปแก่ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์

ในมงคลสูตรที่ตรัสสำหรับเทพและมนุษย์ทั่วไป ก็มีสันโดษรวมอยู่ด้วยข้อหนึ่ง และอธิบายบางอย่าง เช่น ในอริยวงสิกสูตรนั้นตามที่กล่าวมาข้างต้น เช่น ไม่แสวงหาในทางที่ไม่สมควร ไม่ได้ก็ไม่สะดุ้ง ได้ก็ไม่สยบติด เป็นต้น ก็พึงใช้ได้สำหรับคฤหัสถ์ตามสมควร และในข้อท้ายแห่งอริยวงศ์ว่า ยินดีในการภาวณา คือ ความอบรมกุศลธรรม ให้เกิดขึ้น ยินดีในปหานะ คือ การละอกุศลธรรม กับที่สอนให้ขยัน ไม่เกียจคร้าน ประจำอยู่ในอริยวงศ์ทุกข้อ แสดงว่าเหมาะแก่ทุกฝ่ายและ

เป็นข้อยืนยันว่า สันโดษมิใช่เป็นความ
เกียจคร้านเลย

ในที่มาคือพระสูตรบางแห่ง สอน
ตรง ๆ ว่าให้มือสันตฎฐิ คือ ความไม่
สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย หมาย
ความว่าให้สันโดษแต่ในปัจจัย ส่วนใน
กุศลธรรมอย่าสันโดษ เพราะจะต้อง
ทำกุศลให้ยิ่งขึ้นไป เป็นอันสอนให้มี
ความเพียรละความขี้ทำความดีนั่นเอง

ทางที่ควรทำความเข้าใจในคำอธิบาย
เป็นธรรมดาที่การอธิบายอะไรเมื่อ
อธิบายแก่ใคร ก็พึงให้เหมาะแก่บุคคล
หรือหมู่บุคคล เช่นเมื่อพระพุทธเจ้า
ทรงแสดงแก่ภิกษุบริษัท ก็ตรัสอธิบาย
ให้เหมาะแก่บริษัทนั้น ฉะนั้น จะใช้
อธิบายนั้นตรงตัวอักษรแก่บริษัทอื่น
หาได้ไม่ จะใช้ได้ก็แต่หลักธรรมซึ่ง
ต้องนำมาใช้ให้เหมาะแก่ภาวะของ
บุคคลแต่ละคนหรือบริษัท ธรรมข้อ
เดียวกันจึงอาจอธิบายได้ต่างกัน เช่น
สัมมาอาชีวะ ความเลี้ยงชีวิตชอบ
สำหรับบรรพชิต การเที่ยวบิณฑบาต
เป็นสัมมาอาชีวะ แต่การทำนา ทำสวน
ค้าขาย เป็นต้น เป็นมิจณาอาชีวะ
ส่วนสำหรับคฤหัสถ์ การทำนา ทำสวน
การค้าขาย เป็นต้น ที่ทำโดยชอบเป็น
สัมมาอาชีวะ ส่วนการเที่ยวบิณฑบาต
เป็นการขอเขา มิใช่สัมมาอาชีวะของ
คฤหัสถ์ สันโดษก็เช่นเดียวกัน เมื่อใช้

สำหรับคฤหัสถ์ก็อธิบายให้เหมาะแก่
ภาวะคฤหัสถ์ เช่นที่อธิบายไว้ในชั้น
อรรถกถาในต่อมา

ความมุ่งหมายของสันโดษ แต่ใน
การที่จะอธิบายนั้นจะต้องทราบความ
มุ่งหมายจึงจะอธิบายได้ถูกต้อง ไม่
เป็นการที่เรียกว่า กล่าวต่อพระธรรม
หรือ กล่าวต่อพระพุทธเจ้า ดังเช่นอ้าง
ว่าพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนา
กล่าวว่าจะอย่างนั้น ๆ โดยที่ไม่มีปรากฏ
ว่ามีกล่าวไว้อย่างนั้นในที่ไหนเลย ทั้ง
เป็นการกล่าวผิดทางผิดความมุ่งหมาย
ดังเช่นผิดต่อหลักตัดสินพระธรรมวินัย
ดังกล่าวมาข้างต้น

พระอาจารย์ได้แสดงความมุ่งหมาย
ของสันโดษไว้ว่า สันโดษก็คือความไม่
โลภ มุ่งหมายเพื่อละบาปธรรมเป็นต้น
ว่าความปรารถนาเกินไป ความปรารถนา
มากไป ความปรารถนาเป็นบาป คือผิด
ความปรารถนาเกินไปนั้น เช่น ความ
ไม่อิ่มในลาภของตน ปรารถนาลาภ
ของคนอื่น

ความปรารถนามากไปนั้น เช่น
บรรพชิตใครจะได้อัจฉัย ๔ ยิ่ง ๆ ขึ้น
ไปมาก หรือคฤหัสถ์ใครจะไ้รูป เสียง
เป็นต้น ที่น่าใคร่น่าปรารถนาพอใจ
ยิ่ง ๆ ขึ้นไปมากมาย อีกอย่างหนึ่ง
ความประกาศตัวอวดอ้างคุณที่มีอยู่
และความไม่รู้ประมาณในการรับ เรียก
ว่าความมักมากก็ได้

ความปรารถนาเป็นบาปนั้น เช่น ความประกาศตัวอวดอ้างคุณที่ไม่มีอยู่ และความไม่รู้ประมาณดังกล่าวในข้อ มักมาก

ความปรารถนาที่มีลักษณะดังกล่าว มาทั้งหมดเป็นอาการของความโลภ ที่เป็นมูลแห่งอกุศลหรือแห่งทุจริตทั้งปวง สันโดษเป็นธรรมที่กำจัดความโลภ หรือความปรารถนาดังกล่าว บุคคล ทุกคนไม่ว่าคุณาศรัทธาหรือบรรพชิต ถ้าขาดสันโดษก็เต็มไปด้วยความโลภ หรือความปรารถนาดังนั้น เมื่อเป็น เช่นนี้ลองคิดว่าผลจะเป็นอย่างไร ก็จะพากันประพฤติกุศลทุจริตต่าง ๆ อย่างไม่หยุดยั้ง เพราะความโลภความ ปรารถนาเกินไปมากไป หรือที่เป็นบาป ลามกเหล่านั้นชักนำจิตใจ ชักนำความ ประพฤติให้เป็นไป ความทุกข์เดือดร้อน ต่าง ๆ ก็เกิดตามมา จะไม่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะอานุกาพแห่งสันโดษที่ยังคุ้มครอง จิตใจของคนดีอยู่

เมื่อเข้าใจความมุ่งหมายของสันโดษ ดังนี้ ก็จะอธิบายสันโดษได้ถูกต้องและ จะปฏิบัติไปด้วยกันได้กับความเพียร สร้างความเจริญก้าวหน้าต่าง ๆ เป็น อย่างดี นอกจากนี้ยังเป็นอุปการะใน ทางอื่น เช่นในทางประหยัด เป็นต้น

การอธิบายสันโดษในต่อมา คือ ใน ชั้นอรรถกถาพระอาจารย์ได้อธิบาย

ขยายความกว้างขวางออกไป ทั้งสำหรับ บรรพชิตและคฤหัสถ์ โดยยกเป็นหัวข้อ คือ **ยถาลาภสันโดษ** **ยถาผลสันโดษ** **ยถาสารูปสันโดษ** และอธิบายลำดับ การปฏิบัติสันโดษ ตั้งต้นแต่สันโดษใน ความคิดและในการแสวงหา ในการรับ ในการบริโภค เป็นต้น

ยถาลาภสันโดษ คือ ยินดีตามที่ได้ เมื่อได้สิ่งใดก็ยินดีสิ่งนั้นและใช้สอย ไม่ ปรารถนาสิ่งอื่นที่เกินไป มากไป หรือ ในทางที่ผิดที่เรียกว่าปรารถนาเป็นบาป **ยถาผลสันโดษ** คือ ยินดีตามกำลัง ถ้าสิ่งที่ได้มาไม่เหมาะแก่กำลังของตน เช่น ไม่เหมาะแก่กำลังกายเพราะป่วย เป็นไข้จะบริโภคใช้สอยไม่สะดวก ก็ แลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ตนจะบริโภคใช้สอย ได้ หรือไม่เหมาะแก่กำลังประการอื่น ก็แลกเปลี่ยนให้เหมาะแก่กำลังของตน มีอธิบายไว้ดังนี้ และอาจอธิบายว่ายินดี ตามกำลังของตน ในเรื่องต่าง ๆ ก็ได้

ยถาสารูปสันโดษ ยินดีตามสมควร ถ้าได้มาแล้วเห็นว่าไม่เหมาะไม่ควรแก่ ตน เพราะเป็นของดีเกินไป ก็สละให้ แก่ผู้ที่สมควร แสวงหามาใช้แต่ที่พอ เหมาะสมควร หรือเพราะเป็นสิ่งที่ตนไม่ควรจะใช้สอยด้วยเหตุว่าผิวดินัย (สำหรับบรรพชิต) หรือเกินฐานะ (สำหรับทั่วไป) ก็ไม่รับมาหรือสละไป เสีย แสวงหาใช้สอยแต่ที่เหมาะที่ควร

แก่ภาวะและฐานะ เป็นต้น และข้อนี้
ย่อมหมายถึงแสวงหาแต่ที่พอเหมาะ
พอควรด้วย

สันโดษในความคิด คือ ระวังความ
คิดที่ฟุ้งซ่าน อยากรู้โน่นได้ทีนี่เกินไป
มากไป หรือที่อยากได้ในทางผิดดังกล่าว
พอใจในการใช้ความคิดในทางที่ถูกที่ควร

สันโดษในการแสวงหา คือ ยินดี
แสวงหาแต่สิ่งที่ควรจะได้ ที่จะพึงบริโภค
ใช้สอยได้ตามกำลังของตนและที่สมควร
แก่ภาวะฐานะ เป็นต้น และในทางที่ถูก
ที่ควร

สันโดษในการรับ คือ รับแต่ที่ควร
รับและรับพอประมาณ มิใช่ว่าเมื่อจะ
ได้หรือเมื่อมีผู้จะให้ ก็รับทุกอย่าง เพราะ
สิ่งที่จะได้เป็นสิ่งที่มีโทษก็มี เป็นสิ่ง
ที่อาจเป็นโทษเพราะรับเกินประมาณ
ไปก็มี ทั้งบุคคลที่จะให้อาจมีความ
ปรารถนาในทางไม่ชอบก็มี เช่นให้เพื่อ
หวังผลตอบแทนที่ยิ่งกว่า เมื่อรับแล้ว
ก็ต้องทำธุรกิจให้เขาในทางที่ผิด ผู้ที่
รักษาตนให้บริสุทธิ์จึงไม่ยอมรับอะไร
ของใครง่าย ๆ จะต้องพิจารณาว่าเขา
ให้ทำไมเพื่ออะไร ถ้ารู้สึกว่าเป็นการให้
ด้วยเจตนาที่ไม่บริสุทธิ์ก็ไม่ยอมรับ
ความยินดีรับแต่ที่ควรรับและแม้ที่ควร
รับก็รับแต่พอประมาณ ย่อมเป็นเหตุ
ให้พ้นมลทินโทษเพราะการรับ

สันโดษในการบริโภค คือ ยินดี
บริโภคใช้สอยสิ่งที่ได้มาด้วยการพิจารณา
ให้รู้ถึงประโยชน์ที่ต้องการ อันสิ่งที่ได้
มานั้นจะต้องเป็นสิ่งที่ดีบ้างไม่ดีบ้างและ
เมื่อเทียบกับคนอื่น ๆ แล้ว ก็จะต้อง
มียิ่งหย่อนกว่ากันตามฐานะต่าง ๆ
เช่น ฐานะแห่งทรัพย์ที่จะซื้อหา ถ้าขาด
สันโดษ ในข้อนี้ก็เกิดความปรารถนา
อยากที่จะบริโภคใช้สอยแต่สิ่งที่ดี ๆ
เช่น อาหารที่ดี เครื่องนุ่งห่มที่สวยงาม
ที่อยู่อาศัยที่ผาสุกและงดงาม นอกจากนี้
ยังต้องการเครื่องบำรุงความสุข สะดวก
เครื่องประดับตกแต่งต่าง ๆ อีกไม่มี
ที่สิ้นสุด กล่าวได้ว่าความขาดสันโดษ
ข้อนี้ เป็นเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ต้อง
เป็นผู้ซื้ออย่างมากว่า

จริงอยู่ทุก ๆ คนย่อมต้องการบริโภค
ใช้สอยสิ่งที่ดี ๆ และสวยงาม แต่ก็ต้องมี
ขอบเขตแห่งปริมาณ เป็นต้น คือทุก
คนย่อมมีขอบเขตแห่งการได้มา มิใช่
ว่าจะสามารถได้ตามที่อยาก โดยปกติ
ย่อมได้มาตามปริมาณแห่งรายได้ มี
รายได้น้อยก็ซื้อหามาได้น้อย มีรายได้
มากก็อาจซื้อหาได้มาก แม้มีเงินแต่
ไม่อาจจะซื้อหาได้ก็มีอยู่ไม่น้อย และ
อาจบริโภคใช้สอยได้ตามปริมาณแห่ง
กำลัง เช่น บริโภคอาหารได้คราวละ
อิ่ม ถึงจะมีอาหารมากมายเท่าไร ก็
บริโภคให้เกินกว่าอิ่มหนึ่งในคราวหนึ่ง

ไม่ได้ บางคราวเป็นโรคอาจบริโภคไม่ได้ เครื่องนุ่งห่มก็ใช้ได้คราวละชุด ที่อยู่อาศัยถึงจะใหญ่โตเท่าไร ก็อยู่จริง ๆ คราวหนึ่ง....กว้างยาวเท่าขนาดของตนเอง กำลังแห่งการที่จะบริโภคใช้สอย ได้จริง ๆ ของแต่ละคน จึงมีอยู่ไม่มากนัก และยังมีปริมาณแห่งความสมควร

อีกประการหนึ่ง ยกตัวอย่างเครื่องบริโภคใช้สอย เช่น สิ่งนั้นสิ่งนี้สมควรแก่ตนหรือไม่ จะต้องเป็นสิ่งที่ตนทำได้เองหรือใช้ของที่คนอื่นทำก็ได้ คนเราบัดนี้ต้องใช้ของที่ผู้อื่นทำกันเป็นส่วนมาก จำพวกที่ทำเองก็ทำเป็นบางอย่าง เช่น ชาวนาทำนาข้าว พวกทอผ้าก็ทอผ้า พวกช่างก่อสร้างก็ก่อสร้างบ้านเรือน พวกหมอก็ทำยาพยาบาลไข้เจ็บ และพวกอื่นก็มีอาชีพอย่างอื่น เมื่ออยู่รวมกันก็ซื้อขายแลกเปลี่ยนกันใช้บ้าง ให้เป็นการสงเคราะห์อนุเคราะห์ชูชากันบ้าง ฉะนั้น จะจำกัดว่าจะต้องใช้เฉพาะสิ่งที่ตนเองทำเท่านั้นหาได้ไม่ ถ้าถือเช่นนั้น ไม่ได้ทำนาเองก็ไม่ต้องบริโภคข้าวกันเท่านั้น และจะถือประเทศถิ่นก็ไม่สะดวกอีก เพราะมีมากสิ่งให้อำนวยประโยชน์ แต่ไม่มีในประเทศถิ่นของตน

เกณฑ์ที่จะพึงตัดสินว่าสมควรแก่ตนหรือไม่ จึงนำพิจารณาในทางอื่น และทางที่จะพิจารณาในที่นี้ก็ควรเป็นทางตามนัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ คือ

ประโยชน์ที่จะพึงได้จากการบริโภคใช้สอยสิ่งนั้น ๆ ดังเช่นที่ตรัสสอนให้พวกภิกษุพิจารณาในการบริโภคปัจจัยทั้ง ๔ ตามประเภท เช่น บริโภคจีวรก็เพื่อป้องกันหนาวร้อน เพื่อปกปิดส่วนที่พึงละอายเป็นต้น บริโภคบิณฑบาตก็เพื่อดำรงกายนี้เพื่อที่จะทำความดีได้ เป็นต้น รวมความว่ามีใช้เพื่อเพิ่มพูนตัณหา การมีสิ่งต่าง ๆ ไว้เพื่อสนองความต้องการของร่างกายนั้นไม่มากมายอะไรนัก แต่การที่จะสนองตัณหา นั้น จะต้องมียุทธศาสตร์มากมายอย่างไม่อาจกำหนดเขตได้

เกณฑ์ดังกล่าวนี้ น่าจะนำมาใช้ได้ง่ายสำหรับทุก ๆ คน สมมุติว่าของสิ่งนี้ว่าถึงรายได้และกำลังที่จะใช้สอยก็มีอยู่เพียงพอ แต่จะสมควรหรือไม่ก็ให้พิจารณาว่าจำเป็นจะต้องมีหรือไม่ จะได้ประโยชน์ทางการใช้อย่างไรบ้าง เมื่อเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้ว ถึงจะเก่าและอาจไม่งดงามก็ยังสามารถใช้ได้ ถึงจะได้มาอีกก็ไม่เกิดประโยชน์

การใช้เพิ่มขึ้น เป็นแต่เพียงสำหรับอวดหรือเพื่อสนองความอยากเท่านั้น เพียงเท่านั้นก็ตัดสินได้แล้วว่าไม่สมควร ถ้ายังไม่เหมาะสมแก่ภาวะฐานะอย่างอื่นอีก ก็รู้ได้ง่าย เว้นแต่จะระงับความอยากได้ที่เป็นตัณหาไม่ได้เท่านั้น

ฉะนั้น ความพุ่มเฟือยเกินไปมากไปต่าง ๆ จึงอยู่ที่ความขาดสันโดษดัง

กล่าว เป็นผลเสียหายนับจากส่วนตัว ไปหาส่วนรวม และจากส่วนรวมไปหา ส่วนตัว สำหรับผู้ที่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย จน ตัวเองต้องวิบัติยากจนขัดสนลงไป ผล อันนี้ก็ต้องกระเทือนไปถึงส่วนรวม ไม่น้อยก็มาก เรียกว่าเป็นผลเสียหาย นับจากส่วนตัวไปหาส่วนรวม ส่วนผู้ที่ ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยแม้ตนเองยังไม่วิบัติ เพราะมีทรัพย์มาก แต่ก็เป็นเหตุให้ส่วน รวมยากจนลง ผลแห่งความยากจน ของส่วนรวม ก็ย่อมกระเทือนถึงผู้ที่ มั่งมีและใช้ความมั่งมีไปในทางที่ผิดนั้น ได้ เรียกว่าเป็นผลเสียหายจากส่วนรวม ไปหาส่วนตัว แต่ถ้ามีสันโดษดังกล่าว จะไม่เกิดผลเสียหายเช่นนั้น เพราะจะ มีการใช้ความคิดในทางที่ถูก จะมีการ แสวงหา การรับบริการบริโภคในทางที่ถูก ตามหลักของสันโดษ ๓ คือ

ยถาลาภสันโดษ

ยถาพละสันโดษ

ยถาสารูปสันโดษ

จะเป็นการประหยัดหรือสมชีวิตา การ ใช้จ่ายเลี้ยงชีวิตตามสมควร

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า สันโดษ ๓ นั้น เป็นหลักอธิบายสันโดษอื่น ๆ ที่แยกอาการออกไป เช่น สันโดษใน ความคิด ในการแสวงหา ในการรับ ในการบริโภค ได้กล่าวถึงสันโดษใน การบริโภคมากกว่าข้ออื่น ก็เพราะการ

บริโภค หรือที่เรียกสั้น ๆ ว่า การ กิน นี้ เป็นข้อสำคัญที่เกี่ยวข้องไปถึง ข้ออื่นทุกข้อ

สันโดษกับธรรมบางข้อ ตามที่กล่าว มานี้สันโดษจึงมีข้อที่ทำให้เกียจคร้าน หรือมีข้อเป็นพวกเดียวกับความเกียจคร้าน กล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ในที่อธิบาย สันโดษก็แสดงความขยันหมั่นเพียรด้วย และในลักษณะตัดสินพระธรรมวินัย มีสันโดษและความเพียรรวมอยู่ด้วย ทั้ง ๒ ข้อ ถ้าสันโดษจะทำให้เกียจคร้าน ก็จะต้องมีใช้คำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะผิดลักษณะตัดสินดังกล่าว

อันที่จริง สันโดษน่าจะใกล้เคียงกับมัจฺจริยะ (ความตระหนี่) และเป็นปฏิปักษ์กับ ทาน (การให้) หรือจาคะ (การบริจาค) เพราะสันโดษคือความยินดีด้วยสิ่งที่มี อยู่ของตน เมื่อเป็นเช่นนี้ต้องหวังไว้ไม่ ให้แก่ใคร ถ้าให้แก่ใครจะไม่เป็นการ ผิดสันโดษไปหรือ เพราะจะเป็นการไม่ ยินดีด้วยของของตน แต่ความจริงหา เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะผู้มีสันโดษย่อม ไม่โลภด้วยมีความปรารถนาเกินไปผิด ไป จึงมิใช่เป็นผู้ตระหนี่ สามารถบริจาค ทานได้สะดวก เป็นอันว่า สันโดษ ความเพียร ทานหรือจาคะ ย่อมเป็น ธรรมดาที่สนับสนุนกัน

อีกอย่างหนึ่ง สันโดษมักแสดงเป็น คู่กันกับอับปิจจตา ที่แปลกันว่า ความ

ปรารถนาน้อย หรือ ความมักน้อย ความมักน้อยตรงกันข้ามกับความมักมาก อธิบายได้ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งคือความต้องการเฉพาะที่ต้องบริโภคใช้สอยจริง ๆ ไม่ต้องการมากไปกว่านั้น อีกอย่างหนึ่งอธิบายว่าไม่อดตัวด้วยหวังความเด่น หรือแม้จะทำความดีก็ไม่ปรารถนาแสดงตัว ทำนองคำว่า ปิดทองหลังพระ

คุณของสันโดษ สันโดษที่ปฏิบัติให้เหมาะกับให้คุณอย่างไร น่าจะเป็นที่เข้าใจได้พอสมควรแล้ว จากการอธิบายที่กล่าวมาโดยลำดับ แต่ก็ควรเพิ่มเติมอีกบ้างด้วยแสดงพระพุทธานุภาพที่ตรัสไว้ว่า *สันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง* และว่า *สันโดษย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ เพื่อความไม่พินาศ เพื่อความไม่อันตรายแห่งพระสังฆธรรมศาสนา*

ข้อว่า *สันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง* พึงเห็นความว่า เพราะทำให้จิตใจรู้จักกับความมั่งมี จิตใจที่ขาดสันโดษประกอบด้วยความปรารถนา กระจายในสิ่งต่าง ๆ ย่อมรู้สึกว้าขาดแคลนอยู่เสมอ แม้จะได้กุหาที่เป็นทองทั้งลูก ก็คงรู้สึกขาดแคลนอยู่นั่นเอง จึงมีพระพุทธานุภาพกล่าวว่า แม่น้ำเสมอด้วยต้นหาคือความอยากไม่มี จึงไม่มีโอกาสได้รู้จักกับความมั่งมี หรือความ

อิม ความพอ ความเต็ม รู้จักแต่ความยากจนขาดแคลน มีทรัพย์มากเท่าไรก็เหมือนไม่มี ทรัพย์เหล่านั้นมีค่าเท่ากับเชื้อสำหรับสูมกองไฟคือต้นหาเท่านั้น แล้วเชื้อนั้นเองก็กลายเป็นถ่านไปในเวลาไม่ช้า ต้นหาจะอยากทะยานหาเชื้อใหม่ต่อไป ต่อเมื่อมีสันโดษจึงเกิดความมั่งมีและความสุข เพราะจะมีความอิมความพอความเต็ม ฉะนั้นสันโดษนี้เองจึงเป็นตัวทรัพย์ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง เพราะทรัพย์อย่างอื่นไม่ทำให้อิมให้พอ ส่วนทรัพย์นี้ทำให้อิมได้พอได้ นี้คือความมั่งมี ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความสุขที่แท้จริง

อีกข้อหนึ่งที่ตรัสว่า *สันโดษเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่* เป็นต้นแห่งพระสังฆธรรม อันหมายถึงพระศาสนา คือ คำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ย่อมสอนให้ละความชั่วทำความดี และให้ชำระจิตใจของตนให้ผ่องใส จะดำรงอยู่ได้ในบุคคลที่มีสันโดษเท่านั้น คนที่ขาดสันโดษจะพอกพูนแต่ความชั่วทุจริตต่าง ๆ จะทำความดีอะไรไม่ได้ แม้แต่ศีลก็จะรักษาไว้ไม่ได้ จะชำระจิตใจให้ผ่องแผ้วก็มิได้ เพราะจะมีแต่ความโลภปรารถนาที่เกินไปมากไปและที่ผิด

ไปต่าง ๆ สัทธรรมจึงไม่อาจเกิดขึ้น ตั้งอยู่เจริญยิ่งขึ้นในบุคคลเช่นนี้ ที่มี อยู่แล้วก็จะเสื่อมจะสิ้นไป ต่อเมื่อมี สันโดษ สัทธรรมจึงจะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเจริญยิ่งขึ้น อธิบายใกล้ ๆ ภายใน ตนเองดังนี้แหละ ไม่จำเป็นต้องไปอธิบาย ให้ไกลตนว่า พระศาสนาของท่านจะ เสื่อมจะเจริญที่นั่นที่นี้ ความเสื่อมหรือ ความเจริญแห่งพระสัทธรรมในตนของ แต่ละบุคคลนี้แหละเป็นสิ่งสำคัญและ รู้ได้ง่าย เพราะไม่ต้องไปดูที่ไหน ดูเข้า ที่ตนเองก็จะมองเห็น (ร. ๑๒๓-๑๓๕) **ดู** **หลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา** ด้วย.

สันตติ **ดู** ปัญจวัคคีย์, สังฆาร

สันติ **ดู** ความสงบ

สันติระณะ, สันติระณจิต **ดู** คัมภีร์อภิธรรมมัตถ-
สังคหะ

สันตฤทธิกา **ดู** ปุณณะ

สันตสูติ **ดู** ดุสิต

สันตฤทธิกนิพพาน **ดู** นิพพาน

สัปปายะ คือเป็นที่สบาย ๔ ประการ

๑. **เสนาสนสัปปายะ** ที่นั่งที่นอน ที่อยู่อาศัยเป็นที่สบาย

๒. **อาหารสัปปายะ** อาหารที่เป็น ที่สบาย

๓. **บุคคลสัปปายะ** บุคคลเป็นที่สบาย

๔. **ธัมมสัปปายะ** ธรรมเป็นที่สบาย

และเมื่อได้สถานที่อันประกอบด้วย สัปปายะอันเป็นที่สะดวกเป็นที่สบาย ทั้ง ๔ ประการนี้จึงสมควรหยุดอยู่จำ พรรษา ในสัปปายะทั้ง ๔ ข้อที่เป็น ธรรมสัปปายะ ธรรมเป็นสบายเป็นที่ สะดวกย่อมเป็นข้อสำคัญ เพราะธรรม เป็นที่สบายย่อมเป็นที่ต้องการสำหรับ ผู้เข้ามาบวชศึกษาปฏิบัติธรรม

และอันธรรมเป็นที่สบายนั้นเมื่อแสดง โดยสรุปก็ย่อมจะได้เป็นธรรม ๒ หมวด คือหมวดหนึ่งธรรมสำหรับปฏิบัติตนเอง อีกหมวดหนึ่งธรรมสำหรับปฏิบัติเพื่ ออยู่ด้วยกันเป็นสุข

ข้อพึงศึกษาสำเนียงปฏิบัติ ๓ ประการคือ

๑. **ศีลศึกษา** ข้อที่พึงศึกษาปฏิบัติคือ ศีล

๒. **จิตตศึกษา** ข้อที่พึงศึกษาคือจิต

๓. **ปัญญาศึกษา** ข้อที่พึงศึกษาปฏิบัติ คือปัญญา

ทั้งนี้โดยต้องทำเพื่อผลในการหลุด พ้นจากกิเลสและกองทุกข์

อันคำว่า **ศึกษา** มาเป็นภาษาไทย ใช้คำว่า **ศึกษา** คำว่า **ศึกษา** มาจาก ภาษาสันสกฤตว่า **ศึกษา** ส่วนภาษา มครและบาลีเป็น **สิกขา** มิได้หมายความว่าใช้ในการศึกษาเล่าเรียนในภาษา ไทยโดยมากเท่านั้น แต่หมายถึงการ ปฏิบัติรวมอยู่ด้วย คือเริ่มตั้งแต่เรียน

ให้รู้ในข้อที่ต้องการ และเมื่อเรียนให้รู้ ก็ปฏิบัติตามที่เรียนรู้นั้นเพื่อให้เกิดผล ตามต้องการ ทั้งหมดรวมเข้าในศึกษา หรือศึกษาในพระพุทธศาสนาโดยตรง ก็มุ่งถึงปฏิบัติธรรมให้มีขึ้น ทำให้เป็น ขึ้นได้เป็นประการสำคัญการทำให้มีขึ้น ได้ให้เป็นขึ้นได้นั้น เรียกอีกคำหนึ่งว่า *ภาวนา* ที่แปลตามศัพท์ว่าการทำให้มี ขึ้นทำให้เป็นขึ้นนี้ เป็นความหมายของ คำว่าภาวนาและทำให้มีขึ้นเป็นขึ้นได้ ดังนี้เรียกว่า **ศึกษา** หรือ **สิกขา**

ในทางคติโลก ยกตัวอย่างเป็นการ ช่าง เช่นการเรียนให้รู้วิธีที่จะเป็นช่างไม้ และฝึกหัดปฏิบัติในการเลื่อยไม้ ใสไม้ ประกอบไม้ ต่อให้เป็นโต๊ะ เป็นเก้าอี้ เป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ตลอดจนเป็นบ้านเรือน การที่เรียนฝึกหัดปฏิบัติให้เป็นช่างไม้ ขึ้นได้ดังนี้เรียกว่า **ศึกษา**หรือ**สิกขา** แต่ถ้าหากเพียงรู้แต่มีได้ฝึกหัดปฏิบัติ ทำไม่ได้ก็ยังไม่เชื่อว่าได้ศึกษาให้สำเร็จ ในเรื่องนั้น หรือเหมือนอย่างวิธีการที่ ชีรธจักรยาน ฝึกหัดขี่ จึงจะชีรธจักรยาน ได้ ขัรบถยนต์ได้ เมื่อได้ฝึกหัดอบรม จนได้ดังนี้จึงเรียกว่าได้ศึกษาเสร็จใน เรื่องนั้น ๆ ในกิจที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ ภาควิปฏิบัติของการลำดับของความหมาย การศึกษาดังหัดชีรธจักรยานเพียงแค่อ่านว่าชื่ออย่างไร แต่ไม่ได้ฝึกหัดขี่จึงขี่ ไม่ได้ ต้องฝึกหัดขี่จนได้ เรียนปฏิบัติ

ได้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งจึงชื่อว่าได้ศึกษา จริง

ศีลสิกขา คือศึกษาในศีลก็ต้องเรียน ให้รู้ในพระวินัยบัญญัติและต้องปฏิบัติตามพระวินัยบัญญัติ คอยตรวจดูข้อที่ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ เช่น ตรวจดู ตำหรับตำรา เช่นอ่านนวโกวาท อ่าน วินัยมุข เรียนให้รู้ในนวโกวาทและ พระวินัยบัญญัติโดยการอ่าน การฟัง ก็ตามกำหนดจดจำความเข้าใจดังนี้ เป็นภาคการเรียนและการปฏิบัติตาม พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้าม และให้ ทำอะไรก็ให้ทำ ตรวจดูกาย วาจา ใจ ของตนให้เป็นศีลตามพระวินัยนั้น เมื่อ ทำผิดก็รู้และแสดงอาบัติ ทำตนให้รู้ และแก้ไขใหม่ เรียกว่า **ศีลสิกขา** หรือ **ศึกษาในศีล** และเมื่อศึกษาในศีลดังนี้ ถ้าเป็นพระภิกษุก็ศึกษาในศีลตาม พระวินัยบัญญัติที่มาในพระปาฏิโมกข์ และนอกพระปาฏิโมกข์ ในข้อที่เกี่ยวข้อง แก่ความประพฤติที่เรียกว่า **อภิสมจาร** เป็นวัตรเป็นมารยาทต่าง ๆ เป็นต้น ได้บริสุทธิ์บริบูรณ์ก็เรียกว่า **อธิศีลสิกขา** ถ้าเป็นศีลที่ยังไม่บริสุทธิ์บริบูรณ์ก็เป็น ศีลสิกขาตามธรรมดาหรือศีลสิกขาทั่วไป เมื่อบริสุทธิ์บริบูรณ์ก็เป็นอธิศีลสิกขา

จิตตสิกขานั้น ข้อที่พึงศึกษาคือจิต ก็คือจิตใจนี้เอง ซึ่งมีปรกติต้นรณกวัต แกว่งกระสับกระส่ายไม่สงบตั้งมั่น จึง

ศึกษาวิธีที่จะปฏิบัติทำให้สงบตั้งมั่น
ความสงบของจิตเรียกว่า สมถะ ทั้งนี้
ก็อาศัยสมถกรรมฐานคือที่ตั้งของการ
งานอันทำจิตให้สงบหรือสมถภาวนา
วิธีทำความสงบตั้งมั่นของจิตให้มีขึ้น
ให้เป็นขึ้นหรือเรียกว่าสมาธิภาวนา วิธี
ปฏิบัติทำสมาธิความตั้งมั่นจิตใจให้มี
ขึ้น

อันสมถภาวนานี้ถ้อยคำต่างกัน ส่วน
เนื้อความนั้นก็เหมือนกันคือจิตจะ
สงบก็ต้องตั้งมั่น จิตจะตั้งมั่นจิตตั้งมั่น
ก็สงบ สงบอะไร ก็สงบจากนิเวศน์ ก็เลส
อันเป็นเครื่องก่อกมลทำจิตให้ไม่สงบ
ทั้งหลาย มีกามฉันทะ ความพอใจรัก
ใคร่ในกาม พยาบาท ความหุุดหิง
โกรธแค้นมุ่งร้ายเป็นต้น ตั้งมั่นก็คือ
ตั้งมั่นอยู่ในสมถกรรมฐาน ที่ตั้งของ
การงานอันทำจิตให้สงบ ดังเช่นที่
พระอุปัชฌาย์สอนเมื่อเป็นนาคขอบวช
คือกรรมฐานที่ให้พิจารณาอาการของ
กาย ๕ ข้อมีหนึ่งเป็นที่สุดว่าเป็นสิ่งที่
ไม่งดงามเพื่อที่จะระงับกามฉันทะที่เกิด
ขึ้นในกายตนในกายผู้อื่น ฉะนั้น ก็
จะต้องศึกษาคือเรียนให้รู้จักสมถกรรมฐาน
ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ตามที่
พระอาจารย์สั่งสอนตามพระพุทธเจ้า
และฝึกหัดปฏิบัติทำจิตให้สงบตั้งมั่นได้
จนเป็นอัปปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่น
ถึงขั้นฌาน ก็เป็นอธิจิตศึกษา

ปัญญาสิกขานัน ข้อที่พึงศึกษาคือ
ปัญญาหรือศึกษาในปัญญา ก็คืออบรม
ปัญญาความรู้ทั่วถึงในวิปัสสนากรรมฐาน
ที่ตั้งของการงานคือวิปัสสนา คือข้อ
ปฏิบัติที่จะทำให้เกิดปัญญารู้แจ้งเห็น
จริง

สภาวะธรรมคือชั้นธายตนะธาตุโดย
ไตรลักษณ์คืออนิจจลักษณะ ลักษณะ
ที่ไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ ลักษณะนี้เป็น
ทุกข์ อนัตตลักษณะ ลักษณะที่เป็น
อนัตตามิใช่ตัวตน และเมื่อได้ศึกษา
ปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐานจนได้ปัญญา
ที่รู้แจ้งเห็นจริงในไตรลักษณ์ดังกล่าวที่
เป็นปัญญาสิกขา เมื่อศึกษาให้ได้ปัญญา
จนถึงทำจิตให้วิมุติหลุดพ้นกิเลสและ
กองทุกข์ได้บางส่วนหรือสิ้นเชิงก็เป็น
อธิปัญญาสิกขา

ไตรสิกขาดังกล่าวนั้นเป็นกิจคือหน้าที่
ที่พึงทำของผู้เข้ามาบวชเรียนแต่ละรูป
แต่ละบุคคล และโดยตรงเพื่อผลคือ
วิมุติหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์
วิมุตินี้เป็นจุดที่ประสงค์ของการเข้ามา
บวชในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ในเบื้องต้น
เพราะฉะนั้น ในคำขอบรรพชาอุปสมบท
แต่ครั้งก่อนจึงมีคำว่า สัพพทุกข์นิสสรณ-
นิพพานสัจฉิกรณตถาย เพื่อออกจาก
ทุกข์ทั้งปวงเพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน
เพราะว่าไม่มุ่งดังนี้ ไม่บวชก็ปฏิบัติให้
บรรลุถึงได้กล่าวคือ ประโยชน์ที่เป็น

ทิวฐฐัมมิกัตถะ ประโยชน์ปัจจุบัน และ สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ภายหน้า เป็น คฤหัสถ์ก็สามารถปฏิบัติให้ได้ให้ถึงได้ เป็นโลกียอยู่แก่โลก แต่ประโยชน์ที่เป็น ประมัตถะ ประโยชน์อย่างยิ่ง เป็นคฤหัสถ์ ยากที่จะปฏิบัติให้ได้ให้ถึง แต่ว่าเป็น ภิกษุณั้นย่อมมีโอกาสคือช่องว่างเพื่อ ปฏิบัติเพื่อให้ได้ให้ถึงโดยส่วนเดียว เพราะว่าออกมาจากเรือนเป็นผู้ไม่มี เรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือนไม่ต้องมีครอบครัวที่จะต้องเลี้ยงดู ไม่ต้องมีอาชีพ การงานของคฤหัสถ์ที่ต้องทำ เป็นอยู่ ด้วยอาศัยนิสสัย ๔ ก็ได้มีอดีตเรกลาก ก็อาศัยอดีตเรกลากไปได้ ดังนี้ จึงมี ช่องโอกาสที่จะปฏิบัติเพื่อให้ได้ผลเป็น ความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ เพื่อทำให้ แจ่มนิพพานได้โดยส่วนเดียว

ฉะนั้น ผู้ออกบวชในชั้นแรกมาจึง ออกบวชโดยมุ่งให้บรรลุถึงผลดังกล่าว นี้ แต่ว่าเมื่อมาเมื่อมีธรรมเนียมบวชชั่วคราว ให้รู้พระพุทธานุชาสนาเพื่อที่จะได้ออกไป ดำรงตนเป็นผู้ที่สามารถปกครองตนเอง ได้ ปกครองผู้อื่นได้ ด้วยการเว้นความ ชั่วประพฤติกามผิดต่าง ๆ ตามฐานะ ภาวะ ก็ไม่ได้มุ่งที่จะออกจากทุกข์ทำ ให้แจ่มนิพพาน ดังนั้น ในการขอเข้า บรรพชาอุปสมบทท่านจึงได้ตัดคำนี้ ออกเสียดังที่ใช้ *เอสา* หังในปัจจุบัน

แต่แม้เช่นนั้นก็ต้องเข้าใจว่า ความ อธิษฐานจิตคือความตั้งใจมุ่งผลที่ต้องการที่เป็นสิ่งที่ดีที่ชอบคือว่ามุ่งออกจาก ทุกข์ มุ่งทำให้แจ่มนิพพาน เมื่อมีความ มุ่งปฏิบัติในไตรสิกขาก็ย่อมจะเป็นการ ปฏิบัติมุ่งเพื่อออกจากทุกข์ เพื่อทำให้ แจ่มนิพพานก็ได้ชื่อว่าได้หันหน้าไปสู่ ทางของความออกจากทุกข์ ทางของ ทำให้แจ่มนิพพานและเมื่อหันหน้าไปสู่ ทิศทางถูกต้องแล้ว การที่จะเดินไปสู่ จุดมุ่งหมายนั้นก็ย่อมจะทำให้ใกล้ความ ออกจากทุกข์ใกล้นิพพานเข้าไปทุกที

อันที่จริง การบรรลุถึงผลอย่างใด อย่างหนึ่งก็ต้องปฏิบัติไปเป็นขั้น ๆ อย่างนั้น จะให้ถึงพรวดเดียวทีเดียว ย่อมเป็นไปไม่ได้ เหมือนอย่างว่าการ ที่มาประชุมกันอยู่ในที่นี้ ซึ่งก็จะต้อง มาจากที่อยู่อาศัยของตน เมื่อก่อนจะ บวชก็อยู่ในที่อาศัยของตนคือบ้าน ที่ อยู่อาศัยในที่ต่าง ๆ กัน แต่ว่ามุ่งมา บวชจึงได้เดินทางมาสู่วัดนี้ การเดินทาง นั้นก็เดินมาด้วยเท้าบ้าง เดินทาง มาด้วยรถราต่าง ๆ บ้าง รถก็พาวิ่งโดย ลำดับก็มาถึงวัด เมื่อมาถึงวัดเมื่อบวช ก็อยู่ในกฎีกต่าง ๆ และเมื่อจะมาสู่ที่นี้ ก็เดินกันมา การเดินกันมานั้นก็จะเดิน กันมาที่ละก้าวและในที่สุดก็มารวมกัน อยู่ในที่นี้ได้ ทั้งนี้ด้วยมีจุดมุ่งหมายที่ จะมาคือมุ่งหมายเข้ามาบวช วันนี้และ

บัดนี้ก็มีมุ่งหมายที่จะมาฟังอบรมในที่นี้ จึงได้พายหน้ามาสู่วัดนี้มาสู่อุโบสถ์และก็นั่งโดยลำดับ เช่นเดินกันมาทีละก้าวและก็นั่งได้ในที่ที่สุด

เพราะฉะนั้น จุดที่ตั้งที่มุ่งหมายจึงสำคัญและเมื่อตั้งไว้ถูกจุดถูกทิศทางแล้วการที่จะมาถึงนั้นก็ตรงกันที่ละก้าวมาโดยลำดับนั่นเอง เริ่มแต่ก้าวที่ ๑ ที่ ๒ เป็นต้นมา ในขณะที่เมื่ออยู่ในก้าวที่ ๑ ก้าวที่ ๒ ก็ยังไม่มองเห็นวัดนี้ ยังไม่มองเห็นที่นี่ แต่ว่าเมื่อเดินเข้ามาโดยลำดับ ๆ ไกลเข้ามาก็เห็นตัวตึกและเมื่อใกล้เข้ามาอีก ใกล้เข้ามาอีก จนถึงเข้ามาอยู่ในห้องนี้กัน เข้ามาภายในได้ เพราะฉะนั้น เมื่อหันหน้าถูกทิศทางแล้วก็เริ่มเดินแล้วก็ย่อมจะใกล้จุดมุ่งหมายเข้ามาทุกที จะบรรลุถึงเมื่อไรก็ช่างเถอะ แต่ว่าหันหน้าให้ถูกทิศทาง ตั้งจุดหมายของจิตใจให้ถูกต้องแล้วก็ดำเนินไปโดยลำดับตามที่เราสามารถจะดำเนินกันได้

ดังนั้นแหละเป็นวิธีปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจะต้องตั้งจุดหมายไว้ให้ถูกต้อง และเมื่อตั้งไว้ให้ถูกต้องดังนี้คือมุ่งออกจากทุกข์มุ่งนิพพานอันเป็นการดับกิเลสและกองทุกข์และตั้งใจปฏิบัติในไตรสิกขาการศึกษาในศีลในจิต ในปัญญา หรือเรียกว่าในศีลในสมาธิ ในปัญญา ไปโดยลำดับ ก็จะ

ย่อมใกล้นิพพานเข้าไปทุกที และก็จะได้รับผลยกตนให้พ้นจากโลกที่ชั่วขึ้นมาสู่โลกที่ดีโดยลำดับ และเมื่อขึ้นมาสู่โลกที่ดีโดยลำดับแล้ว ในที่สุดก็ย่อมจะถึงสุดโลกพ้นโลก ก็เป็นโลกุตตรเป็นมรรค เป็นผล เป็นนิพพาน เป็นไปเองเหมือนอย่างการที่มาจากลำดับดังกล่าวมานั้น เมื่อแรกนั้นยังมองไม่เห็นอะไร แต่เมื่อก้าวที่ ๒ ก้าวที่ ๓ ก็แจ่มแจ้งมาโดยลำดับเอง จะได้รับผลเป็นความสันติคือความสงบของใจไปโดยลำดับเอง เพราะฉะนั้น เมื่อเราทั้งหลายได้มาตั้งจุดของจิตใจให้ถูกต้องและตั้งใจปฏิบัติตั้งใจศึกษาไปให้ถูกต้องตามทิศทางดังนี้แล้ว ย่อมจะได้รับผลตามต้องการที่เข้ามาบวชเรียนเป็นกุศลตามที่กล่าวมาเป็นการแนะนำปฏิบัติในธรรมะที่พึงปฏิบัติสำหรับเฉพาะตนแต่ละบุคคล

อีกหมวดหนึ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับผู้อยู่ด้วยกัน เพื่ออยู่ด้วยกันเป็นสุข พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดง **สาราณียธรรม** เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันและกันไว้ ๖ ข้อ

๑. เข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยจิตเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณร ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือช่วยชวนชวยในกิจธุระของเพื่อนกันด้วยกาย มีพยาบาลภิกษุไข้เป็นต้น ด้วยจิตเมตตา

๒. เข้าไปตั้งวชิกรรมประกอบด้วย จิตเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณร ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือช่วยชวนชวายเป็น กิจธุระของเพื่อนกันด้วยวาจา เช่นกล่าว สั่งสอนเป็นต้น ด้วยจิตเมตตา

๓. เข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วย จิตเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณร ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือคิดแต่สิ่งที่เป็น ประโยชน์แก่เพื่อนกัน

๔. แบ่งปันลาภที่ตนได้มาแล้วโดย ขอบธรรมให้แก่เพื่อนภิกษุสามเณร ไม่ หวงไว้บริโภคนำเฉพาะผู้เดียว

๕. รักษาศีลบริสุทธิเสมอกันกับเพื่อน ภิกษุสามเณรอื่น ๆ ไม่ทำตนให้เป็นที่ รังเกียจของผู้อื่น

๖. มีความเห็นร่วมกันกับเพื่อนภิกษุ สามเณรอื่น ๆ ไม่วิวาทกับใคร ๆ เพราะมีความเห็นผิดกัน

ธรรม ๖ ประการทำให้ผู้ประพฤติ ให้เป็นที่รักเคารพผู้อื่น เป็นไปเพื่อความ สงเคราะห์กันและกัน เป็นไปเพื่อความ ไม่วิวาทกันและกัน เป็นไปเพื่อความ ความพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียว กัน

อีกหมวดหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัส **อปฺริหานิยฺธรรม ๗** อย่าง อปรินานิย- ธรรม ๗ อย่างนี้คือธรรมไม่เป็นที่ตั้ง ของความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญ ฝ่ายเดียว คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิจ

๒. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกัน ประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียง กันเลิก และพร้อมเพรียงกันช่วยกันทำ ในกิจที่สงฆ์จะต้องทำ

๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ บัญญัติขึ้น ไม่ถอนสิ่งที่พระองค์ทรง บัญญัติไว้แล้ว สมาทานศึกษาอยู่ใน สิกขาบทตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้

๔. ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เป็น ประธานในสงฆ์ เคารพ นับถือ ภิกษุ เหล่านั้น เชื่อฟังในถ้อยคำของท่าน

๕. ไม่ลู่อานาจแก่ความอยากที่เกิด ขึ้น

๖. ยินดีในเสนาสนะป่า

๗. ตั้งใจอยู่ว่าเพื่อนภิกษุสามเณร ซึ่งเป็นผู้มีศีล ที่ยังไม่มาสู่อาวาส ขอ ให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข

ธรรม ๒ หมวดนี้คือสารณียธรรม และอปฺริหานิยธรรม เป็นหลักปฏิบัติ สำหรับผู้ที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่และเมื่อ ต่างปฏิบัติตามธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้ ย่อมจะเป็นเหตุให้อยู่ด้วยกันเป็นสุข

ธรรมตามที่แสดงอันเป็นข้อปฏิบัติ สำหรับตน อันได้แก่ไตรสิกขา เพื่อผล คือวิมุตติความหลุดพ้น และธรรมอัน เป็นข้อปฏิบัติสำหรับผู้ที่อยู่ร่วมกัน เป็นสุข อันได้แก่สารณียธรรม ๖ ข้อ และอปฺริหานิยธรรม ๗ ข้อ กล่าวได้

ว่าเป็นธรรมเป็นที่สบาย และเมื่อต่างได้ปฏิบัติอยู่ในธรรมเหล่านี้ ธรรมเหล่านี้ก็จะทำให้ข้ออื่นเป็นสัปายะ คือเป็นที่สบายไปด้วยคือ

เสนาสนสัปายะ ทำให้เสนาสนะที่อยู่อาศัยเป็นเสนาสนสัปายะ ที่อยู่อาศัยเป็นที่สบายเป็นที่สะดวก

อาหารสัปายะ ทำให้อาหารเป็นอาหารสัปายะ อาหารเป็นที่สบายเป็นที่สะดวก

ธัมมสัปายะ คือธรรมเป็นที่สบาย ธรรมเป็นที่สะดวก ธรรมสัปายะนี้จึงเป็นข้อสำคัญ เมื่อต่างได้ปฏิบัติธรรมดังกล่าวย่อมจะเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบร่วมกัน ก็เป็นศีลสามัญญตา ความเป็นผู้มีศีลเสมอกัน ทิฐิสามัญญตา ความเป็นผู้มีทิฐิคือความเห็นเสมอกันด้วย

ฉะนั้น จึงทำให้บุคคลที่อยู่ด้วยกันต่างเป็นที่สบายที่สะดวกของกันและกันเพราะมีความเคารพรักในกันและกัน มีความสามัคคีพร้อมเพรียงไม่วิวาทบาดหมางกัน เมื่อเป็นดังนี้ แม้ที่อยู่อาศัยแคบข้างจะไม่สะดวกบ้างก็ไม่เป็นไร อาหารที่ย่อมจะเจือจางเนื้อแผ่เจลี่ยกันไม่อดอะไร เป็นทำนองว่าถ้าอดก็อดด้วยกัน ถ้ามีบริโภคพอเพียงก็พอเพียงด้วยกัน จึงเป็นอาหารสัปายะ อาหารจะดีหรือไม่ดีก็ไม่สู้กะไร

ธัมมสัปายะ จึงเป็นข้อสำคัญ ถ้าหากขาดธรรมที่เป็นที่สบายดังกล่าวนี้ จะทำให้บุคคลผู้อยู่รวมกันไม่ปรองดองกัน ไม่พร้อมเพรียงกัน ไม่เคารพกัน จึงอยู่ด้วยกันไม่เป็นสุข ทำให้เสนาสนะที่อยู่อาศัยแม้จะเป็นเสนาสนะที่ดีก็ไม่เป็นเสนาสนสัปายะ อาหารแม้เป็นอาหารที่ดีก็ไม่เป็นอาหารสัปายะ แต่ถ้ามีธัมมสัปายะร่วมกันอยู่แล้วก็ทำให้ธรรมอื่น ๆ ทุกข้อเป็นสัปายะคือเป็นที่สะดวกสบายด้วยกันทั้งหมดและเมื่อเป็นดังนี้ก็จะทำให้การศึกษาปฏิบัติธรรมสำเร็จในผลตามเป้าหมายที่ต้องการของการบวชเรียน

อนึ่ง ธัมมสัปายะอันเป็นที่สบายนั้นก็จะแสดงปลีกย่อยออกมาถึงข้อปฏิบัติในการบำเพ็ญสมณธรรม เช่น กรรมฐาน คือกรรมฐานซึ่งเป็นสัปายะเป็นที่สบาย เป็นที่สะดวกของตน เมื่อได้กรรมฐานดังนี้ก็จะทำให้มีความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติกรรมฐานของตน

ดังนี้มีเรื่องเล่าถึงภิกษุพี่น้อง ๒ องค์ พระภิกษุพี่ชื่อว่าพระมหาปาละได้เข้าบวชกับพระพุทธเจ้าและได้ปฏิบัติสำเร็จมรรคผล จึงได้นำน้องชายเข้ามาบวช และได้บอกกรรมฐานกับน้องชายบทหนึ่งโดยให้น้องชายท่อง คาถาบทนั้นแสดงพุทธคุณ ฝ่ายน้องชายพยายามท่องเท่าไรก็ไม่จำ ฝ่ายพี่ชายก็ถือว่า

พระน้องชายเป็นผู้ที่มีสติปัญญาที่บ
 มากไม่สามารถที่จะศึกษาปฏิบัติ
 พระพุทธศาสนาให้ก้าวหน้าได้ จึง
 แนะนำให้น้องชายลาสิกขาไปเสีย
 ฝ่ายน้องชายชื่อว่าจุฬปาละก็ไม่อยาก
 ลาสิกขาไป

ความทราบถึงพระพุทธเจ้า พระองค์
 ก็ตรัสเรียกไปและทรงให้กรรมฐาน
 อีกข้อหนึ่งโดยทรงประทานผ้าให้
 พระจุฬปาละไปลูบลำแล้วบริกรรมว่า
 ถ้ำไคล ถ้ำไคล หรือว่า ผ้าเปื้อน
 ผ้าเปื้อน เพราะเมื่อใช้มือลูบลำไป
 บ่อย ๆ ขึ้นผ้านั้นสกปรกขึ้น ผ้านั้น
 ก็มีสีคล้ำขึ้น เพราะเหงื่อไคลที่มือไป
 ถูกต้องไปจับต้อง เพราะฉะนั้น จึงให้
 บริกรรมว่า ถ้ำไคล ถ้ำไคล หรือ
 เหงื่อไคล เหงื่อไคล นั้นเองท่านก็ได้
 ดวงตาเห็นธรรม เพราะพระพุทธเจ้า
 ทรงทราบอุปนิสัยของพระจุฬปาละ
 ว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรม ถ้าให้กรรมฐาน
 ข้อนี้ท่านก็จะสามารถได้ความสำเร็จ
 ในกรรมฐานที่ปฏิบัติ

ท่านจุฬปาละเมื่อได้ดวงตาเห็นธรรม
 ได้สำเร็จมรรคผลขั้นก็ได้เป็นผู้มีฤทธิ์
 ทางจิตใจบางอย่างเป็นพิเศษด้วย

ดังนั้นเป็นตัวอย่างว่ากรรมฐานอันเป็น
 ที่สะดวกของตนนั้น หากพระอาจารย์
 ได้ให้ถูกต้อง ศิษย์ผู้รับไปปฏิบัติก็ย่อม
 สามารถนำไปปฏิบัติให้ก้าวหน้าลุล่วง

ความสำเร็จตามประสงค์ได้ นี่เป็น
 ธรรมสัปปายะข้อปลีกย่อย

อนึ่ง สำหรับอธิษฐานนิยธรรมนั้น
 พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนแก่เจ้าลิจฉวี
 อันกล่าวได้ว่าเป็นอธิษฐานนิยธรรม
 ธรรมอันทำให้ไม่เสื่อมสำหรับคฤหัสถ์
 ตั้งต้นแต่ผู้ปกครองประเทศชาติ พวก
 เจ้าลิจฉวีนั้นเป็นกษัตริย์ผู้ปกครอง
 แคว้นวัชชีอันมีเมืองเวสาลีเป็นนครหลวง
 พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงสั่งสอนคณะ
 กษัตริย์พระเจ้าลิจฉวีซึ่งเป็นผู้ปกครอง
 ประเทศวัชชีนั้นด้วยธรรม ๗ ข้อเรียก
 ว่า **ลิจฉวีอธิษฐานนิยธรรม** คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิจ

๒. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกัน
 ประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียง
 กันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกัน
 กระทำกิจกรรมนี้เย คือกิจที่พึงกระทำ
 สำหรับแคว้นวัชชี

๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติขึ้น
 ไม่ถอนสิ่งที่ได้บัญญัติไว้แล้ว สมาทาน
 ปฏิบัติในวัชชีธรรม ธรรมสำหรับวัชชี
 อันเป็นของเก่าที่บัญญัติจัดไว้

๔. วัชชีคือกษัตริย์วัชชีหรือท่าน
 ผู้ใหญ่แห่งวัชชีซึ่งเป็นผู้ใหญ่ก็เคารพ
 สักการะหรือนับถือบูชา สำคัญข้อที่
 ท่านเหล่านั้นกล่าวว่าเป็นข้อที่พึงฟัง

๕. กุลสตรี กุลนารีเหล่าใด ไม่รังแก
 ช่มเหง กุลสตรี กุลนารีเหล่านั้น

๖. เจดียย์ของวัชชีเป็นของชาววัชชี ทั้งหลายเคารพนับถือบูชาทั้งภายใน และภายนอก ก็เคารพนับถือบูชาเจดียย์ เหล่านั้น ไม่กระทำการลัทธิกรรมอันเป็น ธรรมที่เคยให้แล้วที่เคยกระทำแล้วแก่ เจดียย์เหล่านั้นให้เสื่อม

๗. จัดแจงการรักษาคุ้มครองป้องกัน อันเป็นธรรมในพระอรหันต์ทั้งหลาย และมีความตั้งใจว่าพระอรหันต์ทั้งหลาย ที่ยังไม่มาสู่แคว้นแคว้นก็ขอให้มา พระอรหันต์ทั้งหลายที่มาแล้วก็ขอให้ อยู่ผาสุกในแคว้นแคว้น ดังนี้

ข้อความก็คล้าย ๆ กับอภิธานิยธรรม สำหรับภิกษุมิต่างกันแต่ข้อที่มิให้รังแก ช่มเหงกุลสตรี กุลนารี และข้อที่ให้ เคารพนับถือบูชาวัชชีเจดียย์ของชาว วัชชีทั้งหลาย ทั้งภายในทั้งภายนอก พลัทธิกรรมที่เคยให้เคยทำอันประกอบ ด้วยธรรมแก่เจดียย์เหล่านี้ก็ให้ทำต่อไป ไม่ให้เสื่อมเสียไม่หยุด และให้จัดการ คุ้มครองรักษาป้องกันอันเป็นธรรมใน อรหันต์ทั้งหลายและให้มีความตั้งใจว่า ที่ท่านยังไม่มาก็ขอให้มา ที่ท่านมาแล้ว ก็ขอให้อยู่เป็นสุข

ตามลิจฉวีอภิธานิยธรรมนี้ จะเห็น ได้ว่าพระพุทธเจ้ามิได้ทรงลบหลู่เจดียย์ คือที่เคารพของชาวบ้านชาวเมืองที่ได้ เสด็จไปประกาศศาสนาหรือที่ได้เสด็จ

จาริกไปนั้น เพราะว่าแต่ละท้องถิ่น ต่างก็มีเจดียย์หรือปูชนียสถานอันเป็นที่ เคารพนับถือ บูชาเจดียย์ทั้งปวงที่เขา เคารพนับถือบูชาเหล่านั้นต่อไป และ ที่เขาทำขึ้นมาแล้วก็ขอให้เขาทำต่อไป อย่าให้เสื่อมดังนี้

ปรากฏตามเรื่องทีเล่าในพระคัมภีร์ว่า คณะกษัตริย์ลิจฉวีปฏิบัติอภิธานิยธรรม ทั้ง ๗ ข้อนี้จึงได้รักษาบ้านเมืองให้ดำรง อยู่อย่างดี ข้าศึกศัตรูไม่อาจมาย่ำยีทำลาย ได้ แต่ว่าต่อมาได้พากันไม่ปฏิบัติใน อภิธานิยธรรมเหล่านี้ มีการแตกกันเอง โดยการยุแหย่ของวัสสการพราหมณ์ ดังที่นักกวีไทยได้เอามาแต่งเป็นคำฉันท์ คือเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ฉะนั้น เมืองไพศาลีรัฐวัชชีจึงได้แตก ต้องขึ้น อยู่ในปกครองแห่งมครรัฐ

เพราะฉะนั้น หมวดธรรมสำหรับผู้ อยู่ด้วยกันที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน สำหรับภิกษุสงฆ์ก็ดี สำหรับคฤหัสถ์ ชนตั้งตั้งแต่คณะผู้ปกครองประเทศ คือลิจฉวีภิธานิยธรรมดังแสดงมาก็ดี จึงเป็นหลักปฏิบัติอันสำคัญ ซึ่งเมื่อ ปฏิบัติดีก็ย่อมจะทำให้เป็นธัมมสัปบายะ ธรรมเป็นที่สบายธรรมเป็นที่สะดวก ทำให้ทุก ๆ อย่างเป็นสัปบายะ ทำให้ ทุก ๆ อย่างเป็นที่สบายเป็นที่สะดวก ไปด้วยทั้งหมด (ร.ธ. ๗-๑๒, ๒๒-๒๗)

สัปรุริสทาน *ดู* ทานบารมี, ทานมัยบุญญกิริยา
 สัพพจิตตสาธารณเจตสิก *ดู* คัมภีร์อภิธรรม-
 มัตถสังคหะ

สัพพัญญุตญาณ *ดู* พระพุทธเจ้าตรัสรู้

สัพพัญญู *ดู* วิชชา ๓, โพรสีตว์

สัพพัญญุโพรสีตว์ *ดู* ดุสิต

สัพพัตถคามินีปฏิบัติญาณ *ดู* ทศพลญาณ

สัมปชัญญะ *ดู* วิธีทำสมาธิ, เบญจธรรม, สติ

สัมปฏิจฉันนะ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

สัมปรายิกัตถะ *ดู* ประโยชน์ภายนอก

สัมปัตตวิริติ *ดู* ศील

สัมผัส *ดู* อาหาร, ตัวจิต

สัมผัส ๖ คำนี้เรียกว่า *ผัสสะ* หรือเรียกว่า

สัมผัส มักจะแปลกันว่า *ความกระทบ*

ในภาษาไทยก็นำเอาคำว่าสัมผัสมาใช้
 ซึ่งใช้ในความหมายว่ากระทบหรือ
 ถูกต้อง แต่ความหมายในทางธรรม
 หมายถึงผัสสะ หรือสัมผัส ที่เป็น
 ความประชุมกันของอายตนะภายใน
 อายตนะภายนอกและวิญญาณ แต่ละ
 ทางในทางทั้ง ๖ กล่าวคือ

อายตนะภายในอันได้แก่ตา ภาย
 นอกอันได้แก่รูปมาประชุมกันก็เกิด
 จักขุวิญญาณ ความรู้ทางตา ดังที่เรียก
 ว่าเห็นคือเห็นรูป ทั้ง ๓ นี้ คือ ตา ๑
 รูป ๑ จักขุวิญญาณ ๑ มาประชุมกัน
 ก็เรียกว่า *สัมผัส* และเรียกว่า *จักขุ-*
สัมผัส สัมผัสทางตา

หูกับเสียงมาประชุมกันก็เกิด
โสตวิญญาณ ความรู้ทางหูที่เรียกว่า
 ได้ยิน และทั้ง ๓ นี้คือ หู ๑ เสียง
 ๑ โสตวิญญาณ ๑ มาประชุมกัน
 ก็เรียกว่า *โสตสัมผัส* สัมผัสทางหู

จมูกกับกลิ่นมาประชุมกันก็เกิด
ฆานวิญญาณ ความรู้ทางจมูกคือทราบ
 กลิ่น จมูก ๑ กลิ่น ๑ ฆานวิญญาณ
 ๑ มาประชุมกันก็เรียกว่า *ฆานสัมผัส*
 สัมผัสทางจมูก

ลิ้นกับรสมาประชุมกันก็เกิด *ชีวหา*
วิญญาณ ความรู้ทางลิ้นคือทราบรส
 ลิ้น ๑ รส ๑ ชิวหาวิญญาณ ๑
 มาประชุมกันก็เรียกว่า *ชีวหาสัมผัส*
 สัมผัสทางลิ้น

กายและโณภูฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้อง
 มาประชุมกันก็เกิด *กายวิญญาณ* ความ
 รู้ทางกายคือทราบสิ่งที่ถูกต้องทางกาย
 กาย ๑ โณภูฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้อง
 ๑ กายวิญญาณ ๑ มาประชุมกันก็เป็น
กายสัมผัส สัมผัสทางกาย

มโนคือใจกับธรรมคือเรื่องราวมา
 ประชุมกันก็เกิด *มโนวิญญาณ* ความ
 รู้ทางมโนคือใจ คือรู้เรื่องหรือคิดเรื่อง
 มโนคือใจ ๑ ธรรมคือเรื่องราว ๑
 มโนวิญญาณ ๑ มาประชุมกันก็เป็น
มโนสัมผัส สัมผัสทางมโนคือใจ

นี่คือผัสสะหรือสัมผัสทางคติธรรม
 เมื่อพิจารณาถึงสัมผัสหรือผัสสะนี้ก็

ย่อมจะทราบว่าเป็นผัสสะหรือสัมผัสทางจิตใจ และเป็นของที่ละเอียด กำหนดได้ยาก มิใช่แต่สัมผัสหรือผัสสะเท่านั้น นามธรรมทั้งหมดที่เป็นเบื้องต้นคือ วิญญาณเอง อันได้แก่ความรู้ที่บังเกิดขึ้น เมื่ออายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกัน อันเป็นความรู้ของจิต ก็เป็นสิ่งที่ละเอียดยิ่งไปกว่าผัสสะหรือสัมผัส แต่ว่านามธรรมที่บังเกิดขึ้นสืบไปจากวิญญาณ จากสัมผัส อันได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร ย่อมปรากฏ สังเกตจับพิจารณาได้ง่ายขึ้น ดังเวทนาที่เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข สัญญาที่เป็นความจำหมาย สังขารที่เป็นความคิดปรุงหรือปรุงคิด เป็นนามธรรมที่ชัดขึ้น ปรากฏมากขึ้น เหมือนอย่างสุขหรือทุกข์ทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม เมื่อเกิดขึ้นทุกคนก็ย่อมจะรู้ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขก็ย่อมจะรู้ สัญญา ความกำหนดจำหมาย จำได้ จำไม่ได้ ทุกคนก็ย่อมจะรู้ สังขารความคิด หรือคิดปรุง ทุกคนก็ย่อมจะรู้ใจของตัวเองว่าคิดอย่างไร และแม้วิญญาณที่บังเกิดขึ้น เมื่ออายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกัน กับเมื่อทั้ง ๓ มา ประชุมกันเป็นสัมผัสอันละเอียดไปกว่า นามธรรมที่บังเกิดต่อไปคือเวทนา มักจะสังเกตได้ยากจับได้ยาก ทำความรู้ในวิญญาณในสัมผัสได้ยาก ต่อเมื่อเป็น

เวทนาเป็นต้นจึงจะชัดขึ้น และแม้ไม่ตั้งใจที่จะกำหนด แต่ว่าตัวเวทนาเป็นต้นนั้นเองก็ไหลขึ้นมาให้ทราบได้ ความไหลขึ้นมาี้ แม้วิญญาณและสัมผัสก็ไหลขึ้นมา ดังที่เมื่อตากับรูปประจวบกัน ก็เกิดความรู้รูปคือเห็นรูปอันเรียกว่าจักขุวิญญาณ ทุกคนก็ย่อมจะรู้ว่าได้เห็นรูป และแม้เมื่อไม่เห็น ก็ย่อมจะรู้ว่าไม่เห็น แต่โดยมากนั้น เมื่อไม่เห็นในสิ่งที่ต้องการจะไม่เห็นจึงจะรู้ว่าไม่เห็น เพราะใจจะตั้งกำหนดอยู่คือตั้งกำหนดอยู่ในเรื่องที่ยอยากจะเห็น แต่ครั้นไม่เห็นก็รู้ว่าไม่เห็น แต่เมื่อเห็นก็ไม่ได้นึกถึงกิริยาที่เห็นอันเป็นจักขุวิญญาณ แต่ว่าไปนึกถึงสิ่งที่เห็นนั้นคือข้ามเลยไปถึงขั้นที่เป็นสังขารปรุงคิดหรือคิดปรุง และข้ามไปถึงที่เป็นกิเลสขึ้นมา เป็นความยินดีความยินร้ายต่าง ๆ ในรูปที่เห็นนั้น

ส่วน **วิถีจิต** ที่แสดง ที่เป็นไป ตามลำดับนั้นไม่ได้นึกถึง เช่นเดียวกับการที่จะขึ้นไปสู่ที่ใดที่หนึ่งซึ่งจะต้องก้าวขึ้นบันไดไปที่ละขั้น ทุกคนก็ไม่ได้ไปนึกถึงบันไดที่ก้าวขึ้นไป มุ่งจะขึ้น และก้าวบันไดขึ้นไปก็ขั้นก็ไม่ได้นึกถึงไม่ได้มุ่งถึง เพราะฉะนั้น จึงมักจะไม่ว่าบันไดที่ก้าวขึ้นไปนั้นมีขั้น วิถีจิตก็เช่นเดียวกัน ต้องเป็นไปตามลำดับเหมือนอย่างขึ้นบันได คือว่าอายตนะภายใน

ภายนอกที่มาประจวบกัน ที่เหมือนอย่าง
เป็นบันไดขั้นแรก คือความมาประจวบ
กันก็เป็นวิญญาณ มีจักขุวิญญาณ
เป็นต้น ก็เป็นบันไดขั้นที่ ๒ และทั้ง
๓ นั้นมาประจวบกันเป็นสัมผัส ก็เป็น
บันไดขั้นที่ ๓ จึงมาถึงเวทนาเป็นบันได
ขั้นที่ ๔ สัญญาที่ ๕ สังขารที่ ๖
ซึ่งจิตนี้จะต้องดำเนินไปตามวิถีจิต
ดังกล่าวนี้ในอารมณ์ทุกข้อทุกอย่าง

อารมณ์ทุกข้อทุกอย่างที่จิตคิดจะ
ต้องผ่านบันไดขั้นมาโดยลำดับดังนี้ จิต
เองกับบันไดที่จิตดำเนินผ่านขึ้นมาตาม
ลำดับนี้ เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดาของ
กายและจิตนี้ของทุก ๆ คน

จิตเป็น **อพยัคคธรรม** ธรรมะที่
เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล
ไม่ใช่บาป ไม่ใช่บุญ

เป็น **วิบากขันธ์** คือเป็นขันธ์ซึ่งได้
มาแต่กำเนิด เริ่มต้นเกิดก่อขึ้นในครรภ์
ของมารดา ซึ่งทางพระพุทธรศาสนา
แสดงว่าเป็นวิบาก คือผลกรรมพร้อม
ทั้งกิเลสซึ่งได้ประกอบกระทำไว้แล้ว

เป็น **ขนกรรม** กรรมที่นำไปเกิด
ขึ้นมา และเมื่อธาตุทั้งหลาย คือธาตุ
ดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ
เริ่มต้นขึ้นได้ที่ **คันธัพพะ** คนธรรมดา
ท่านใช้ศัพท์เรียกดังนี้ อันได้แก่ปฏิสนธิ
จิตก็มาปฏิสนธิตามกรรม เป็นปฏิสนธิ
จิต เป็นปฏิสนธิวิญญาณ เป็นอันว่า

เริ่มมีธาตุ ๖ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ
ธาตูลม ธาตุอากาศ และธาตุวิญญาณ
อันเรียกว่าวิญญาณธาตุ เป็นบุรุษ สตรี
สัตว์บุคคลทุก ๆ คนนี้ก่อกำเนิดขึ้นมา

ในทางพระวินัยได้แสดงนัยว่าเริ่ม
เป็นชาติคือความเกิดตั้งแต่ปฐมจิต
ปฐมวิญญาณในครรภ์ของมารดาตั้ง
กล่าว และก็อาศัยอาหารเติบโตขึ้น
โดยลำดับ จนถึงคลอดออกมาก็อาศัย
อาหารเติบโตขึ้นมาโดยลำดับ เป็นธาตุ
๖ เป็นกาย เป็นจิต เป็นขันธ์ อยาตนะ
ธาตุ เป็นขันธ์ ๕ เป็นนามรูป อันเป็นที่
ตั้งของสมมติบัญญัติว่าเป็นอัตภาพ
เป็นตัวเรา เป็นเรา นี้เป็น **วิบากขันธ์**
วิบากอายตนะ **วิบากธาตุ** ของชนก-
กรรมที่นำไปมาเกิดพร้อมทั้งกิเลส เป็น
กลาง ๆ ไม่ใช่บุญ ไม่ใช่บาป ไม่ใช่
กุศล ไม่ใช่อกุศล

และสำหรับรูปกายอันเป็นที่อาศัย
ของจิต พร้อมกับมโนธาตุ มโนวิญญาณ
ธาตุต่าง ๆ อันเป็นที่ตั้งของนามธรรม
ต่าง ๆ ก็มีกระบวนการของจิตใจเป็นไปตาม
ธรรมชาติตามธรรมดาตั้งที่กล่าวมาแล้ว
และสำหรับรูปกายนั้นอันเป็นส่วนรูป
คือกองรูปนั้นก็สังเกตกำหนดได้ง่าย
เป็นที่ตั้งของวิปัสสนากรรมฐาน คือ
เป็นภูมิของวิปัสสนากรรมฐาน และก็
น่าจะเป็นที่วิญญาณกับสัมผัสนั้นกำหนด
ได้ยาก ในขันธ์ ๕ จึงได้จัดนามธรรม

ต่อจากรูปขั้นนี้ ก็มาเป็นเวทนา สัญญา สังขาร แล้วจึงนำวิญญานมาเป็นข้อท้ายเพื่อเป็นวิปัสสนาภูมิ เป็นภูมิสำหรับพิจารณาทางวิปัสสนาให้เห็นไตรลักษณ์ เมื่อกำหนดรูปอันเป็นของหยาบแล้ว ก็มาเวทนาซึ่งก็เป็นนามธรรมที่หยาบดังกล่าว แล้วก็มาสัญญา มาสังขาร เมื่อมาถึงสังขาร ก็แปลว่าได้กำหนดนามธรรมถนัดขึ้น จึงมาวิญญานเป็นข้อ ๕ ซึ่งจะกำหนดได้ง่ายเข้า คือ กำหนดตัวรู้ที่เป็นไปกับการคิดปรุงหรือความปรุงคิดต่าง ๆ เพราะว่าเมื่อปรุงคิดหรือคิดปรุงไปต่าง ๆ นั้น ก็ย่อมมีตัวรู้ประกอบอยู่ด้วย คือรู้ว่าคุณคิดอะไร ปรุงอะไร แต่ว่าโดยมากนั้น ผู้ที่ไม่ปฏิบัติธรรมมักจะไม่คิดถึงตัวรู้ที่ประกอบกันไปอยู่กับความคิดปรุงหรือความปรุงคิด เพราะไปมุ่งคิดปรุงหรือปรุงคิด และไปติดอยู่ในกิเลส ยินดี ยินร้ายหลงมงายอนบังเกิดขึ้นจากสิ่งที่คิดปรุงหรือปรุงคิดนั้น จึงมิได้มานึกถึงตัวรู้ ว่าอันที่จริงนั้นทุกคนคิดอะไร ก็รู้ไปด้วยว่าคิดอะไร ฉะนั้น หากหัดกำหนดดูตัวรู้ที่ไปกับตัวคิดปรุงหรือปรุงคิด ก็ย่อมจะจับตัวรู้ได้ และก็ย่อมจะรู้จักว่านั่นแหละเป็นวิญญานที่ในขั้นนี้ก็เป็นมโนวิญญาน

และเมื่อเป็นดังนี้ก็มาหัดจับวิญญาน คือตัวรู้ เมื่ออายตนะภายในภายนอก

มาประจวบกันดังกล่าวมาข้างต้น ซึ่งเมื่ออายตนะทั้ง ๒ มาประจวบกันแล้ว โดยปกติ ก็ย่อมจะเกิดตัวรู้ คือรู้รูปที่เรียกว่าเห็นรูป รู้เสียงที่เรียกว่าได้ยินเสียง แต่ว่าจะต้องมีความเข้าใจอีกอันหนึ่งว่า จิตนี้จะต้องตั้งอยู่เพื่อที่จะรู้ด้วย คือเมื่อตากับรูปประจวบกัน จิตนี้จะต้องตั้งอยู่เพื่อที่จะดูรูป จึงจะเห็นรูป เกิดเป็นจักขุวิญญาน เมื่อหูกับเสียงประจวบกัน จิตนี้จะต้องตั้งอยู่ที่ จะรู้เสียง จึงจะเกิดโสตวิญญานคือได้ยินเสียง ถ้าจิตนี้ไม่ตั้ง แม้ว่าจะมีรูปมาอยู่เฉพาะหน้าเฉพาะตา จะมีเสียงมากระทบหู โสตประสาท แต่ก็ไม่เห็น ไม่ได้ยินถ้าจิตไม่ตั้ง เหมือนดังที่กำลังบรรยายธรรมอยู่นี้ ท่านทั้งหลายที่ฟังอยู่นี้จะต้องมีจิตตั้งที่จะฟังด้วยจึงจะได้ยินเสียงที่แสดงนี้ แต่หากว่าถ้าจิตไม่ตั้งที่จะฟัง คือส่งจิตไปเสียในที่อื่น แม้เสียงที่แสดงนี้จะไปกระทบโสตประสาทแต่ก็ไม่ได้ยิน หูดับในเมื่อจิตไม่ตั้งที่จะฟัง อายตนะทุกข้อย่อมเป็นดังนี้ ตาดับในเมื่อจิตไม่ตั้งที่จะดู หูดับในเมื่อจิตไม่ตั้งที่จะฟัง จมูกดับลิ้นดับในเมื่อจิตไม่ตั้งที่จะทราบกลิ่นทราบรส กายดับในเมื่อจิตไม่ตั้งที่จะทราบสิ่งถูกต้อง เพราะฉะนั้น จิตจึงต้องตั้งต้องประกอบอยู่

หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือมโนข้อ ๖ นั้นเองที่เป็นอายตนะข้อที่ ๖ ที่เรียก

ว่าใจ จะต้องตั้งอยู่ประกอบอยู่กับตา กับหูกับจมูกกับลิ้นกับกายด้วยทุกเรื่อง ไป ตาหูจมูกลิ้นกายใจจึงจะไม่ดับ ถ้า มโนไม่มาประกอบอยู่ด้วยแล้วก็ดับ นี่ เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น เมื่ออายตนะภายในภายนอกประจวบ กันก็เกิดความรู้ขึ้น จึงอาจหัดกำหนด ดูได้ ดูตัวเห็นตัวได้ยินคือตัวรู้นั้นเอง ที่บังเกิดขึ้นนั้น แต่ถ้าหากว่าจิตนี้ตั้ง กำหนดอยู่เพียงเท่านั้น คือเพียงแค่ว่า จักขุวิญญาณโสทวิญาณเป็นต้น คือ เมื่อตากับรูปประจวบกัน จิตตั้งกำหนด ก็เห็นรูปแล้วจิตก็ถอนไปเสีย ถ้าเป็น ดังนี้แล้วเรื่องนั้นก็ดับอยู่แค่นั้น ไม่เป็น สัมผัส ไม่เกิดเวทนาสัญญาสังขารอะไร

เพราะฉะนั้น หากว่าจิตตั้งอยู่ต่อไป กำหนดต่อไป กล่าวคือเมื่อตากับรูป ประจวบกัน จิตตั้งเพื่อที่จะทราบรูป เห็นรูปก็เกิดจักขุวิญญาณ รู้อรูปเห็นรูป จิตก็ยังตั้งอยู่ในเรื่องนี้ต่อไป เมื่อจิตตั้ง อยู่ในเรื่องนี้ต่อไปก็คือจิตได้นำเอาตา รูปและตัวจักขุวิญญาณคือตัวรู้ตัวเห็น รูปนั้นมาประชุมกันเองในจิตเป็น **สัมผัส** แปลว่าเรื่องนั้นก็กระทบถึงจิตแรงขึ้น จิตไม่ปล่อย และถ้าจิตไม่ปล่อย ต่อไป จึงจะเป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขาร แต่ถ้าจิตปล่อยอยู่แค่นี้ไปเรื่องอื่นเสีย ก็ดับไปแค่สัมผัสเท่านั้น

เพราะฉะนั้น จิตที่ตั้งอยู่นี้จึงเป็นสิ่ง ที่สำคัญมาก และจิตที่ตั้งอยู่นี้แหละคือ **ตัวสมาธิ** ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา การหัดทำสมาธินั้นก็คือเป็นการหัด ให้ตั้งอยู่ในทางที่ดีที่ชอบนั่นเอง แต่อัน ที่จริงตามธรรมชาติธรรมดานั้นก็ต้อง มีสมาธิ คือจิตจะต้องตั้งอยู่ วิธีจิต จึงจะเป็นไปได้ดังที่กล่าวมาแล้ว เพราะ ฉะนั้น สัมผัสนั้นก็คือความที่อายตนะ ภายในภายนอกกับตัวเห็นรูปเป็นต้น นั้นมารวมกัน กระทบจิตแรงขึ้น จึง ย่อมจะเป็นเวทนาขึ้นมา เพราะฉะนั้น หากหัดกำหนดจริง ๆ แล้วก็กำหนด ได้ สัมผัสจึงมีลักษณะดังที่ได้แสดงมา นี้ จึงเป็นสัมผัส ๖ หรือเรียกว่าผัสสะ เฉย ๆ (ส.ท. ๑๒๖-๑๓๑)

สัมพร, สัมพรอสุนิทรฺ ฑู เทวาสุรสงคราม,
อสุรเทพ

สัมพรินายา ฑู เทวาสุรสงคราม

สัมภเวสี ฑู โปธิสัตว์, รัตนสูตร

สัมภาระ ฑู สมภาร

สัมภคกาย ฑู พระพุทธเจ้าในมหายาน

สัมมสนญาณ ฑู ญาณ ๑๖

สัมมปธาน ๔ ฑู โปธิปักขิยธรรม

สัมมปปัญญา ฑู ปัญจวคคีย์, สัมมาทิฐิ,
สิกขา ๓

สัมมากัมมันตะ ฑู คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ เป็นความเห็น
ตรง สัมมาทิฐินี้เป็นข้อสำคัญ

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้เป็นข้อแรก ในมรรคมีองค์ ๘ คือเป็นองค์แรกของ มรรคมีองค์ ๘ นั้น เพราะฉะนั้น การทำสมาธิดังที่ได้กล่าวว่าการทำสมาธิในการฟัง ก็เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรมอันเป็นสัมมาทิฐินี้เอง ถ้าหากว่าไม่ได้ปัญญาในธรรมอันเป็นสัมมาทิฐินี้ ก็มีบรรลุดังข้อที่ปฏิบัติและผลแห่งข้อที่ปฏิบัติ อันเป็นที่มุ่งในทางพระพุทธศาสนา

คำว่า **พุทธศาสนา** นั้นก็แสดงอยู่แล้วว่า เป็นศาสนาทางปัญญา เพราะพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ ก็คือทรงปัญญา ตรัสรู้นั่นเอง ฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นข้อสำคัญ และปัญญาที่มุ่งหวังก็คือสัมมาทิฐิความเห็นชอบ ความเห็นตรงนี้เอง เมื่อได้ความเห็นชอบ ได้ความเห็นตรงก็ย่อมจะได้ปสาทะ คือความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม เป็นผู้มาสู่สัทธรรมนี้ ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าการมาสู่สัทธรรมนี้ก็ต้องอาศัยความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรม ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรม ก็ต้องอาศัยสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบ ความเห็นตรงเป็นหลัก

ทุกคนย่อมมีความรู้ความเห็นซึ่งเป็นตัวปัญญาที่ได้มาแต่ชาติกำเนิดเป็นมนุษย์ ซึ่งแปลอย่างหนึ่งว่า ผู้ที่มีใจสูง หรือผู้ที่มีความรู้สูง ฉะนั้น จึงสามารถที่จะรู้สัจจะคือความจริงของสิ่งทั้งหลาย

ได้ในชั้นธรรมดาสามัญทั่วไป และเมื่อได้อบรม **ปัญญาที่ได้มาแต่ชาติกำเนิด** อันเรียกว่า **สชาติปัญญา** ยิ่ง ๆ ขึ้นไป แล้วก็จะได้ความรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ได้สัมมาทิฐิคือความเห็นชอบที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ได้ความเห็นตรงที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายสัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบไว้ทั่วไปว่า คือความรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ รู้จักทุกข์ รู้จักสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ รู้จักนิโรธความดับทุกข์ รู้จักมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ท่านพระสารีบุตรเถระก็ได้อธิบายสัมมาทิฐิแก่ภิกษุทั้งหลายที่ท่านประมวลไว้ใน **สัมมาทิฐิสูตร** โดยที่ท่านได้อธิบายกว้างขวางออกไป ขยายความออกไป จับตั้งแต่เบื้องต้น โดยที่ท่านได้กล่าวตั้งเป็นกระตู่ขึ้นว่า ที่เรียกว่าสัมมาทิฐิ สัมมาทิฐิความเห็นชอบ นั้นเป็นอย่างไร ท่านก็อธิบายว่าได้แก่ความรู้จักอกุศล ความรู้จักอกุศลมูล เหตุของอกุศล ความรู้จักกุศล ความรู้จักกุศลมูล เหตุของกุศล ท่านก็ได้แสดงอธิบายขยายความต่อไปอีกว่าอกุศลนั้นได้แก่อะไร ท่านก็ยกเอา **อกุศลกรรมบถ** คือ ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลขึ้นแสดง

ทางกายอันเรียกว่ากายกรรมอันเป็น **อกุศล ๓** คือ การทำสัตว์มีชีวิตให้ตก

ล่วงไป ๑ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ๑ การประพฤตินอกใจในกา
มทั้งหลาย ๑ ทั้ง ๓ นี้เป็นทางแห่งกรรม
ที่เป็นอกุศลทางกาย

ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลทางวาจา
คือวจีกรรมมี ๔ ก็ได้แก่ พูดเท็จ ๑
พูดส่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูด
เพื่อเจ้อ เหลวไหล ๑ ก็รวมทางแห่ง
กรรมที่เป็นอกุศลทางวาจาเป็น ๔

ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลทางใจ
๓ ก็คือ อภิชฌา โลกเพ่งเล็งทรัพย์
สิ่งของของผู้อื่น ๑ พยาบาท ปองร้าย
เขา ๑ มิจฉาทิฐิ ความเห็นผิดจาก
คลองธรรม เช่น เห็นว่าไม่มีบาป ไม่มี
บุญ จะทำอย่างไรก็ไม่เป็นบาป จะทำ
อย่างไรก็ไม่เป็นบุญ ไม่มีผลของบาป
บุญ และไม่มีมารดาบิดา ไม่มีกรรมดี
กรรมชั่ว ผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี
โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มีสมณพราหมณ์
ผู้ประพฤตินอกใจทั้งหลาย ปฏิเสธว่าไม่มี
ทั้งหมด เหล่านี้เป็นมิจฉาทิฐิ ความ
เห็นผิดจากคลองธรรม ๑ ก็รวมเป็น
ทางกรรมที่เป็นอกุศลทางใจ ๓

รวมเป็นอกุศลกรรมบถ ๑๐ ทาง
แห่งกรรมที่เป็นอกุศล ๑๐ นี้คืออกุศล
สัมมาทิฐิก็คือรู้จักทางแห่งกรรมที่เป็น
อกุศลทั้ง ๑๐ ประการเหล่านี้ว่าเป็น
อกุศลจริง

อกุศลมูล มูลเหตุของอกุศลก็ได้แก่
โลภะ คือความโลภอยากได้ อันนำไป
ประกอบอกุศลกรรม โทสะ ความโกรธ
แค้นขัดเคืองอันนำไปประกอบอกุศล
กรรม โมหะ ความหลง อันนำไป
ประกอบอกุศลกรรม สัมมาทิฐิก็คือ
ความรู้จักอกุศลมูลเหล่านี้ว่า โลภะ
โทสะ โมหะ เป็นมูลเหตุของอกุศล
กรรมทั้งหลายตามเป็นจริง

ส่วนกุศลและกุศลมูลนั้นก็ตรงกัน
ข้าม กุศลก็ได้แก่ **กุศลกรรมบถทั้ง
๑๐** คือ ทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล เป็น
กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓

กายกรรม ๓ ก็คือ เว้นจากการทำ
สัตว์มีชีวิตให้ตกลง เว้นจากการถือ
เอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ เว้นจาก
ความประพฤตินอกใจในกา
มทั้งหลาย

วจีกรรม ๔ ก็คือ เว้นจากพูดเท็จ
เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ
เว้นจากพูดเพื่อเจ้อเหลวไหล

มโนกรรม ๓ ก็คือ ไม่โลภเพ่งเล็ง
ทรัพย์สิ่งของของผู้อื่น ไม่พยาบาท
ปองร้ายผู้อื่น และสัมมาทิฐิคือความ
เห็นชอบตามคลองธรรม

ทั้ง ๑๐ ข้อนี้ก็ตรงกันข้ามกับอกุศล
กรรมบถทั้ง ๑๐ สัมมาทิฐิก็คือรู้จัก
กุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ นี้ ว่าแต่ละข้อ
เป็นกุศลจริง

ส่วน **กุศลมูล** มูลเหตุของกุศลนั้น ก็ได้แก่ **อโลภะ** ความไม่โลภอยากได้ โดยมีสันโดษความพอใจอยู่ในทรัพย์สมบัติเฉพาะที่เป็นของตนเท่านั้นเป็นต้น **อโทสะ** ความไม่โกรธแค้นชดเคืองก็ โดยที่มีเมตตากรุณาเป็นต้น **อโมหะ** ความไม่หลง ก็คือความที่มีปัญญารู้ตามเป็นจริงอันทำให้หลงไหล ไม่ให้ถือเอาผิด

สัมมาทิฐิความเห็นชอบก็คือ รู้จักกุศลมูลเหล่านี้ว่าทุก ๆ ข้อเป็นมูลเหตุของกุศลจริง สัมมาทิฐิคือความเห็นชอบดังนี้ เป็นทิฐิคือความเห็น เป็นทัศนนะคือความเห็น เป็นญาณะคือความรู้ หรือเป็นปัญญาคือความรู้ทั่วถึงที่จำต้องการเป็นขั้นต้นของทุก ๆ คนในโลก แต่ว่าจะได้สัมมาทิฐิคือความเห็นชอบดังนี้ได้ก็ต้องอาศัยความที่ใช้ปัญญาที่มีอยู่เป็นพื้นในการประกอบปลูกปัญญาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ด้วยการฟังการเรียนอันรวมในคำว่า **สุตะ** ด้วยการคิดพิจารณาอันรวมเรียกว่า **จินตา** และด้วยการปฏิบัติอบรมต่าง ๆ ในข้อที่ฟังปฏิบัติอบรมนั้น ๆ อันเรียกว่า **ภาวนา**

และเมื่อได้ประกอบปฏิบัติปลูกปัญญาอบรมปัญญา เพิ่มพูนปัญญาในทางที่ถูกต้องอยู่เสมอ ก็ย่อมจะได้ปัญญาที่เป็นปัญญาถูกต้อง อันเรียกว่า

สัมมปัฏญา ได้สัมมาทิฐิคือความเห็นชอบดังกล่าว

และข้อนี้ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ในที่อื่นอีกว่า ก็ต้องอาศัย **มิตตสัมปทา** คือ ความถึงพร้อมด้วยมิตร อันหมายความว่า ได้มิตรที่ดีงาม อันเรียกว่า **กัลยาณมิตร** พระพุทธเจ้าเป็นยอดของกัลยาณมิตร มารดาบิดาครูอาจารย์ทั้งหลายก็เป็นกัลยาณมิตร เพื่อนมิตรทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ทรงปัญญาสามารถที่จะให้คำแนะนำอบรมอันถูกต้องได้ก็เรียกว่า **กัลยาณมิตร** ต้องอาศัยกัลยาณมิตรนี้ประการหนึ่ง

อีกประการหนึ่งก็คือ **โยนิโสมนสิการ** ที่แปลว่า การทำไว้ในใจ จับให้ถึงต้นเหตุ ดังเช่นเมื่อกำหนดเพื่อรู้จักอกุศลก็ต้องจับให้ถึงต้นเหตุว่า มีมูลเหตุมาจากโลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นอกุศลมูล และเมื่อกำหนดเพื่อรู้จักกุศลก็ต้องจับให้ถึงต้นเหตุว่า มีต้นเหตุหรือมูลเหตุมาจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ดังกล่าว ความใส่ใจคือความกำหนดใจพิจารณาจับเหตุของผลให้ได้ดังนี้คือโยนิโสมนสิการ ก็ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการนี้อีกข้อหนึ่ง ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า **กัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการนี้ย่อมเป็นเบื้องต้นของสัมมาปฏิบัติทุกอย่าง**

ไม่ว่าจะเป็นสมารี ไม่ว่าจะเป็นปัญญา หรือจะคลุมไปได้จนถึงศีลทั้งหมด ต้องอาศัยมีกัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ มาตั้งแต่เบื้องต้น เหมือนอย่างอรุณ เป็นเบื้องต้นของวัน กัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการก็เปรียบเหมือนว่าเป็นอรุณ เป็นเบื้องต้นของความสว่างของสัมมาปฏิบัติ คุณงามความดีทั้งสิ้น อันนับว่าเป็นความสว่าง จึงต้องอาศัยกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการดังนี้ และในหมวดธรรมบางหมวดก็ได้ตรัสอธิบายขยายความออกไปในทางปฏิบัติว่า *ช่องเสพบทาสัตบุรุษคือคนดี* ก็ได้แก่กัลยาณมิตรนี้เอง

ฟังธรรมของคนดี มีโยนิโสมนสิการใสใจ คือนำเอาธรรมที่ฟังมาใส่ไว้ในใจ ตั้งต้นแต่ตั้งใจฟัง ตั้งใจพิจารณาจับเหตุจับผลและปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

ข้อใดที่ฟังละก็ละ
ข้อใดที่ฟังปฏิบัติก็ฟังปฏิบัติ
ข้อใดที่ฟังปฏิบัติก่อนก็ปฏิบัติก่อน
ข้อใดที่ฟังปฏิบัติภายหลังก็ปฏิบัติภายหลัง

ดังนี้เป็นต้นเรียกว่า **ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม** และเมื่อมีทั้ง ๔ ข้อนี้ก็เป็นอย่างที่กล่าวไว้ได้สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบความเห็นตรง นำให้ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำเข้ามาสู่สัทธรรมคือธรรม

ของสัตบุรุษ หรือธรรมที่ดีคือถูกต้องคือพระธรรมวินัยนี้ดังนี้

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติเพื่อให้ได้สัมมาทิฐิดังกล่าวนี้ พระสารีบุตรจึงได้นำมาอธิบายไว้เป็นประการแรก และท่านยังได้กล่าวไว้ด้วยว่า เมื่อได้สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล รู้จักกุศล รู้จักกุศลมูล อันนำไปสู่สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบความเห็นตรง ก็ย่อมจะนำให้ได้ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำเข้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้ ที่ท่านเรียกว่านำเข้ามาสู่สัทธรรมนี้ก็คือนำเข้ามาสู่พระพุทธศาสนา คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั่นเอง และเมื่อเป็นดังนี้ ก็ย่อมจะเป็นเหตุให้ปฏิบัติละกิเลสที่นอนจมหมักหมมจิตสันดานอันเรียกว่า **อาสวะ** หรือเรียกว่า **อนุสัย** อันยกขึ้นมา ก็คือว่าเป็นเหตุให้ละราคานุสัย กิเลสที่นอนจมหมักหมมจิตสันดานคือราคะ บรรเทาปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งอันเป็นเบื้องต้นของกิเลสกองโทสะ ถอนทิฐิมานา-นุสัย อนุสัยคือทิฐิมานะ ละอวิชชา ทำวิชชาให้บังเกิดขึ้น จึงเป็นไปเพื่อการกระทำความสิ้นสุดแห่งกองทุกข์ได้ดังนี้

เพราะฉะนั้น **ปัญญาที่ต้องการ** ในทางพระพุทธศาสนาอันเป็นขั้นต้นที่ต้องการทั่วไป ก็คือปัญญาที่ทำให้เป็น

สัมมาทิฐิความเห็นชอบดังกล่าว ก็คือให้รู้จักอกุศล ให้รู้จักอกุศลมูล ให้รู้จักกุศล ให้รู้จักกุศลมูล

แต่ว่าพึงทำความเข้าใจด้วยอีกว่าความรู้จักที่เป็นตัวปัญญาที่เป็นสัมมาทิฐิ ดังกล่าวนี้นี้ ไม่ใช่สัญญาคือความทรงจำ ความทรงจำนั้นก็คือความทรงจำตามทีฟัง ตามที่อ่าน ตามที่เล่าเรียน ก็จำได้ว่าอกุศลกรรมบถ ๑๐ อกุศลมูล ๓ มีอะไรบ้าง กุศลกรรมบถ ๑๐ กุศลมูล ๓ มีอะไรบ้างก็จำได้ ความจำได้ดังนี้ ยังไม่เป็นปัญญา ยังไม่เป็นสัมมาทิฐิ ดังกล่าว ต้องอาศัยความคิดพิจารณา และการปฏิบัติอีกด้วย คือว่าต้องคิดพิจารณาไปและต้องปฏิบัติไป การปฏิบัติไปนั้นก็คือ *ปหานะ* ละอย่างหนึ่ง *ภาวนา* ทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นอย่างหนึ่ง

ละ ก็คือว่าต้องฝึกละอกุศลกรรมบถ ทั้ง ๑๐ ละอกุศลมูลทั้ง ๓ นี่เป็นข้อที่ต้องปฏิบัติฝึกหัดละ

ภาวนา คือทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นนั้น คือต้องปฏิบัติฝึกที่จะประกอบกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ และอบรมกุศลมูล อโลภะ อโทสะ อโมหะ ให้มีขึ้นให้บังเกิดขึ้นในจิตใจ

นี่ก็รวมเข้าในคำว่า สุตะ จินตภาวนา ซึ่งเป็นเหตุให้ได้ปัญญา

ปัญญาที่ได้จากสุตะคือการสดับการอ่านการเรียนก็เรียกว่า *สุตมัยปัญญา* ที่ได้จากความคิดพิจารณาพิจารณาเรียกว่า *จินตมัยปัญญา*

ที่ได้จากการปฏิบัติอบรมก็เรียกว่า *ภาวนามัยปัญญา*

แต่ว่าในข้อ ๓ นี้ก็ต้องประกอบด้วย ทั้งละและทั้งทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นดังกล่าวนั้นและเมื่อปฏิบัติไป ๆ อาศัยสุตะ อาศัยจินตภาวนาทั้ง ๓ นี้ ก็ย่อมจะได้ปัญญาที่เป็นตัวความรู้ขึ้นของตนเอง ได้ความเห็นขึ้นของตนเอง ซึ่งมีคำเรียกอีกว่า *ญาณทัสสนะ* ความรู้ ความเห็น รู้เห็นว่าข้อนี้ ๆ เป็นอกุศลจริง ข้อนี้ ๆ เป็นอกุศลมูลจริง ข้อนี้ ๆ เป็นกุศลจริง ข้อนี้ ๆ เป็นกุศลมูลจริง

ในการที่จะปฏิบัติประกอบปัญญาในทางทั้ง ๓ ดังกล่าวนั้นก็ต้องอาศัยกัลยาณมิตร และอาศัยโยนิโสมนสิการ ดังกล่าวมานั้นประกอบกันอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น ผู้มุ่งจะได้ปัญญาที่เป็นสัมมาทิฐิจึงต้องปฏิบัติตามมงคลสูตร คาถาแรกของพระพุทธเจ้าอยู่ให้เป็นประจำ คือ

*ไม่เสวนาคบหาคนพาลทั้งหลาย
เสวนาคบหาบัณฑิตทั้งหลาย และบูชา
ผู้ที่ควรบูชาทั้งหลาย*

เมื่อปฏิบัติอยู่ดังนี้แล้ว จึงจะได้กัลยาณมิตร และเมื่อมีโยนิโสมนสิการ

ประกอบอยู่ตลอด ก็ย่อมจะเจริญปัญญาขึ้นโดยตลอด ทำให้เกิดความรู้ของตัวเองขึ้นรับรองว่าเป็นอย่างนี้จริง นี่เป็นอย่างนี้จริงตามความเป็นจริง โดยที่จับเหตุจับผลได้ถูก จับได้ว่าอกุศลมูลนั้นเป็นตัวเหตุ ตัวอกุศลนั้นเป็นตัวผล อกุศลมูลนั้นเป็นเหตุ ตัวอกุศลนั้นเป็นผล ซึ่งการที่จะจับเหตุจับผลได้ถูกต้องดังนี้ก็เกิดจากโยนิโสมนสิการ ใส่ใจตั้งแต่ตั้งใจฟังคำสอนของกัลยาณมิตร มาจนถึงพิจารณาพิจารณาจนจับเหตุแห่งผลให้ได้ หรือว่าจับผลสวาทหาเหตุให้ได้ จับเหตุที่จะส่งผลให้ได้ นี่แหละคือโยนิโสมนสิการ ให้ความรู้ของตัวเองบังเกิดขึ้น รับรองว่าข้อนี้เป็นความจริง ข้อนี้เป็นความจริง และเมื่อได้ปัญญาคือความรู้ของตัวเอง ให้เกิดขึ้น รับรองขึ้นตามเป็นจริงดังนี้ จึงจะชื่อว่ามีความเห็นชอบ ที่เรียกว่า **สัมมาทิฐิ** ความเห็นตรง ที่เรียกว่า **อุชุกทิฐิ** ทำให้มีความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหวในพระธรรม โดยตรงก็คือในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าว่า

สุวาทาโต ภควตา ธมโม ธรรมะอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว คือดีจริง ถูกต้องจริง งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์คือศาสนา คำสั่งสอนที่แสดง

ความประพฤติอันประเสริฐ พร้อมทั้งอรรถคือเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะคือถ้อยคำ บริบูรณ์คือไม่บกพร่อง บริสุทธิ์คือไม่มีผิดพลาดสิ้นเชิง ย่อมจะได้ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรมอันเป็นสวาทาธรรมของพระพุทธเจ้าดังนี้

และเมื่อเป็นดังนี้แหละจึงจะชื่อว่าได้เข้ามาสู่พระสัทธรรมนี้ ได้เข้ามาสู่พระศาสนานี้ ได้เข้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้ ถ้าหากว่ายังไม่ได้สัมมาทิฐิแม้ในขั้นต้นดังกล่าว ยังหาชื่อว่าได้เข้ามาสู่พระสัทธรรมนี้ไม่ หาชื่อว่ามีความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรมไม่ เพราะฉะนั้น จึงเป็นข้อที่ควรปฏิบัติ ตั้งใจที่จะสดับตรับฟัง ที่จะพิจารณาที่จะปฏิบัติอบรม เพื่อให้ได้ปัญญาที่เป็นสัมมาทิฐิดังกล่าว (ส.ท. ๑-๘)

สัมมาปาสะ ดู สังคหัตถ์ ๕

สัมมาสัมโพธิญาณ ดู โพธิสัตว์

สัมมาอาชีวะ ดู คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

สัมโมทนียกถา ดู ปฏิสันถาร ๒.

สัสสตทิฐิ ดู ทิฐิ ๒ ปัญจวัดคีย์, อนัตต-

ลักษณะสูตร, อนตคาหิกทิฐิ, อุปาทาน ๔

สัสสตมิจฉาทิฐิ ดู อุปาทาน ๔

สัสสมณะ ดู สังคหัตถ์ ๕

สาขา ดู คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

สาตรูป ดู ปฏิสนธิวิญญาณ

สามเณร บรรพชิต คือผู้บวชในพระพุทธศาสนา

ที่แรกมีแต่ภิกษุ คือชายที่มีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ขึ้นไปอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ต่อมา พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้วชเด็กชายที่มีอายุต่ำกว่านั้นเป็น **สามเณร** เมื่อทรงอนุญาตให้สตรีผู้มีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ขึ้นไปอุปสมบทเป็นภิกษุณี ได้ทรงอนุญาตให้วชเด็กหญิงเป็น **สามเณรี** สามเณรีที่จะอุปสมบทเป็น **ภิกษุณี** ต้องเป็น **สิกขมานา** แปลว่า ผู้กำลังศึกษา มีกำหนด ๒ ปี (เท่ากับ ชั้นเตรียมอุดมในปัจจุบัน)

สามเณร แปลว่า **เหล่ากอของสมณะ** สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแปลว่า **ลูกพระ** การมีสามเณรสามเณรี แสดงว่าพระพุทธเจ้าโปรดเด็กเช่นเดียวกับผู้ใหญ่ แต่ทรงลดหย่อนข้อปฏิบัติทางวินัยลงมาให้พอเหมาะกับภาวะของเด็ก ได้มีสามเณรหลายองค์มีชื่อเสียงติดอยู่ในพระคัมภีร์สืบมาจนทุกวันนี้ จะเล่าเรื่อง **พระราहुลสามเณร** เป็นตัวอย่างแห่งเด็กของพระพุทธเจ้า

พระราहुลเป็นพระโอรสของพระโภทิสัตว์เจ้า คือพระสิทธัตถราชกุมาร (พระพุทธเจ้าเมื่อยังมิได้เสด็จออกทรงผนวช) และพระพิมพาเทวี ประสูติในพระราชนิเวศน์ กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ในวันที่พระโภทิสัตว์เจ้าเสด็จออกทรงผนวช เมื่อพระโภทิสัตว์เจ้าได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ได้ประทับ

ประกาศพระพุทธานุญาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา ได้ทรงส่งทูตมาอัญเชิญเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์หลายครั้ง

ครั้นทรงเห็นว่าถึงคราวควรเสด็จไปโปรดพระญาติ จึงเสด็จจากกรุงราชคฤห์ ไปสู่กรุงกบิลพัสดุ์ พร้อมกับพระสงฆ์สาวกหมู่ใหญ่ ประทับอยู่ในนิโครธาราม เวลาเช้าทรงอุ้มบาตรเสด็จเข้าไปในกรุงกบิลพัสดุ์พร้อมกับพระภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไปสู่พระราชนิเวศน์ของพระพุทธบิดา ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ต้อนรับ

พระเทวี พระมารดาพระราहुลได้ทรงสอนพระราहुลกุมารให้เข้าไปเฝ้ากราบทูลขอมรดก พระราहुลกุมารได้เข้าไปยืนเบื้องพระพักตร์พระพุทธเจ้า กราบทูลอย่างฉลาดว่า พระฉายา (ร่มเงา) ของลั่นเกล้าลั่นกระหม่อมพระเป็นสุขยิ่งนัก เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับ พระราहुลได้เสด็จตามพระปฤษฎางค์ติด ๆ ไปกราบทูลขอ มรดกที่องค์ทนายาทพึงได้ พระพุทธเจ้า จึงตรัสสั่งพระสารีบุตรเถระให้บรรพชา พระราहुลกุมารเป็นสามเณร พระราहुลสามเณรได้เป็นสามเณรองค์แรกในพระพุทธานุสา

พระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดา ทรงทราบแล้วทรงโทมนัสพระหฤทัยอย่างยิ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกทรงผนวชได้ทรงโทมนัสมากเป็น

ครั้งแรก ต่อมา เมื่อพระนันทกุมาร พระราชโอรสองค์ที่สอง ประสูติแต่ พระนางมหาชบาตีโคตมี พระน้องนาง ของพระนางมยาพระพุทธรมาดา ทรง ผนวชอีก ได้ทรงโทมนัสมากอีกเป็น ครั้งที่สอง แต่ก็ยังทรงหวังว่ายังมี พระราชนัดดาคือพระราหุลกุมาร ครั้น เมื่อพระราหุลกุมารทรงผนวชอีก จึง ทรงโทมนัสอย่างยิ่งอีกครั้งหนึ่ง ได้ เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลขอพรข้อ หนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสห้ามว่า พระตถาคตทั้งหลายล่วงพ้นพรหมด แล้ว ตรัสว่าทรงขอเฉพาะพรที่สมควร ไม่มีโทษ

เมื่อพระพุทธเจ้าทูลให้ตรัสขอแล้ว พระเจ้าสุทโธทนะได้ตรัสเล่าถึงความ ทุกข์ที่ได้ทรงประสบมานับแต่พระพุทธเจ้า พระนันทกุมารเสด็จออกทรงผนวช จนพระราหุลกุมารเสด็จออกทรงผนวช ในครั้งนี้โดยลำดับ ตรัสว่า ความรัก ในบุตรในคราวพลัดพรากเช่นนี้ ตัด ผิวหนังเนื้อ เอ็นกระดูก เข้าไปจนถึง เยื่อในกระดูก จึงขอให้พระผู้เป็นเจ้าของ ทั้งหลายไม่พึงให้วชบุตรที่มารดาบิดา มิได้อนุญาต

พระพุทธเจ้าได้ตรัสธรรมีกถาให้ พระเจ้าสุทโธทนะทรงเห็นจริง จนถึง ทรงมีพระหฤทัยตั้งมั่นอาจหาญรื่นเริง คลายโทมนัสพระหฤทัย ครั้นเสด็จกลับ

แล้วได้ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุมิ ให้อุปสมบทบุตรที่มารดาบิดามีได้อนุญาต

เมื่อพระราหุลสามเณรทรงผนวช แล้ว ได้ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปสู่ กรุงราชคฤห์ ปรากฏว่าเป็นเด็กฉลาด เป็นสิกขกามะ คือใคร่การศึกษา หรือ รักการศึกษา พระพุทธเจ้าได้ประทาน พระโอวาทอบรมด้วยพระองค์เอง เนื่อง ๆ ตั้งแต่เมื่อแรกทรงผนวช ดังมีแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า ณ พระเวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์ บ่าย วันหนึ่งพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปเยี่ยม พระราหุลสามเณร ประทับนั่งบนอาสนะ ล้างพระบาทด้วยน้ำที่พระราหุลสามเณร จัดถวาย ทรงเหลือน้ำไว้ในภาชนะน้ำ เล็กน้อย ตรัสถามให้พระราหุลสามเณร ตอบ ดังต่อไปนี้

“ราหุล เห็นหรือไม่ น้ำเล็กน้อยเหลือ อยู่ในภาชนะน้ำนี้” “เห็นพระเจ้าข้า”

“ราหุล ผู้ใดไม่มีความละอายในการ กล่าวเท็จทั้งรู้ ผู้นั้นเหลือความเป็น สมณะอยู่เพียงเล็กน้อย” ทรงเหน้าที่ เหลือออกจนหมด ตรัสถามว่า

“ราหุล เห็นหรือไม่ น้ำที่เหลือเล็กน้อยนี้เห่ทั้งหมดแล้ว” “เห็นพระเจ้าข้า”

“ราหุล ผู้ใดไม่มีความละอายในการ กล่าวเท็จทั้งรู้ ผู้นั้นทั้งความเป็นสมณะ เสียหมดสิ้น” ทรงคว่ำภาชนะน้ำ ตรัสถามว่า

“ราหุล เห็นหรือไม่ ภาชนะนี้ถูกคว่ำเสียแล้ว” “เห็นพระเจ้าข้า”

“ราหุล ผู้ใดไม่มีความละเอียดในการกล่าวเท็จทั้งรู้ ความเป็นสมณะของผู้ นั้นถูกคว่ำเสียแล้ว” ทรงหงายภาชนะ น้ำขึ้น ตรัสถามว่า

“ราหุล เห็นหรือไม่ ภาชนะน้ำนี้ว่างเปล่า” “เห็นพระเจ้าข้า”

“ราหุล ผู้ใดไม่มีความละเอียดในการกล่าวเท็จทั้งรู้ ความเป็นสมณะของผู้ นั้นว่างเปล่า”

“ราหุล ช่างทรงของพระราชามีงามอย่างอนไถ ขึ้นระวางเป็นพญา ช้างออกสงคราม เข้าสนามรบแล้ว ทำการรบด้วยเท้าหน้า เท้าหลัง ศีรษะ หู งา แม้ด้วยหาง แต่ยังรักษางวง ก็ ชื่อว่ายังไม่สละชีวิตเพื่อพระราชฯ ต่อ เมื่อทำการรบด้วยอวัยวะทั้งปวงดังกล่าว ตลอดถึงด้วยวงจึงชื่อว่าได้สละชีวิต เพื่อพระราชฯ ไม่มีอะไรที่ข้างคิกนั้นยังมีได้ทำฉันใด ใครผู้นั้นก็ฉันนั้น ไม่มี ความละเอียดในการกล่าวเท็จทั้งรู้ เรา ไม่กล่าวว่าผู้ นั้นจะไม่พึงทำกรรมชั่วอะไร ๆ เพราะฉะนั้น ราหุล พึงศึกษา ว่าเราจักไม่กล่าวเท็จแม้เพื่อหัวเราะ เล่น”

“ราหุล แวนส่อง (กระจกส่อง) มีประโยชน์อย่างไร” “มีประโยชน์สำหรับส่องดูพระเจ้าข้า”

“ราหุล อย่างนั้นแหละ ควรส่องตรวจดูหลาย ๆ หน จึงทำด้วยกาย พุดด้วยวาจา คิดด้วยใจ” ต่อจากนี้ได้ตรัสอธิบายโดยพิสดาร มีใจความว่าเมื่อใครจะทำจะพูดจะคิดอะไร ให้คิดดูให้ดีให้รู้ก่อน

๑. ถ้าเป็นเหตุเบียดเบียนตนและผู้อื่นก็เป็นอกุศล ให้ผลเป็นทุกข์เดือดร้อน ไม่ควรทำโดยส่วนเดียว ต่อเมื่อเป็นไปตรงกันข้ามจึงควรทำ

๒. ถ้ากำลังทำกรรมที่ไม่ดีก็ให้เลิกเสีย ถ้าทำกรรมที่ดีก็ทำเพิ่มเข้าอีก

๓. ถ้าทำกรรมที่ไม่ดีไปเสียแล้วก็ให้แสดงเปิดเผยในพระศาสนาหรือในเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ และตั้งใจสังวรระวังเพื่อไม่ทำอีกต่อไป ถ้าทำกรรมที่ดีแล้ว ก็พึงมีปีติปราโมทย์ ใฝ่ใจศึกษา อยู่ในกุศลกรรมทั้งหลายทั้งกลางวัน กลางคืน สมณพราหมณ์ ทุกกาลสมัย ล้วนพิจารณาตรวจตราชำระกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ให้บริสุทธิ์

ในที่สุดตรัสเตือนว่า “ราหุล พึงศึกษาว่า เราจัก พิจารณา ตรวจตราชำระกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ให้บริสุทธิ์ดังนี้เถิด”

พระพุทธโฆษาทนีพระอาจารย์แสดงว่า ตรัสสอนพระราชสามเณรเมื่อมีพระชนม์ ๗ พรรษา แต่อนุมาณอย่างกว้างคงอยู่ในระหว่าง ๗ ถึง ๑๐ พรรษา

ดูตามความ คือตรัสสอนให้รักษาศีล ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ เป็นอันทรงอบรม ในศีลสิกขาหรือปฐมศึกษา

ต่อมาพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปสู่ กรุงสาวัตถี โภศลรัฐ ประทับ ณ พระเชตवनาราม ได้ประทานพระโอวาท แก่พระราหุลสามเณร ทรงสอนให้ พิจารณาแยกธาตุในกาย มิให้ยึดถือมา เป็นเครื่องยึดมใจ ทรงสอนวิธีอบรม จิตใจมิให้หวั่นไหว ให้ตั้งมั่นตามควร แก่เด็กวัยรุ่น พระอาจารย์แสดงว่าขณะที่ ประทานพระโอวาทนี้ พระราหุล สามเณรมี พระชนม์ ๑๘ พรรษา เป็นอันทรงอบรมใน จิตตสิกขา หรือ มัชฌมศึกษา

ต่อมา ณ พระเชตवनารามนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงนำพระราหุลซึ่งได้อุปสมบทแล้วได้กึ่งพรรษา ไปประทับ ณที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งในป่าใกล้เคียง กับพระเชตวัน ได้ตรัสสอนอบรม ปัญญาให้รู้แจ้งเห็นจริงในลักษณะที่มีทั่วไปแก่สิ่งทั้งหลายในโลก จนพระราหุล สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นอันทรง อบรมในปัญญาสิกขา หรืออุคตมศึกษา นับว่าจบการศึกษาเพียงนี้

พระพุทธเจ้าได้ทรงอบรมพระราหุล ด้วยพระโอวาทอื่น ๆ นอกจากข้อ ใหญ่ ๆ ที่ยกมานี้อีกมาก แต่ก็รวมลงในไตรสิกษาดังกล่าว เป็นอันได้ทรง ทำกิจที่บิดาพึงทำแก่บุตรอย่างบริบูรณ์

ทั้งในฐานะเป็นพระบิดาในทางโลก ทั้งในฐานะเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งเป็น พระพุทธบิดาของพระสาวก ซึ่งเป็น พระพุทธบุตรทั้งปวง พระราหุลได้ตั้งใจ ศึกษา คือตั้งใจฟังพระโอวาทแล้วรับ มาปฏิบัติจริง ๆ จนสำเร็จในที่สุด พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นยอด ของภิกษุผู้เป็น สิกขกามะ คือใคร่ การศึกษา หรือรักการศึกษา เป็น บุตรดีที่ควรถือเป็นตัวอย่าง

เด็กชายหญิงทุกคนกำลังเติบโต ต่อไปทั้งทางกายทั้งทางจิตใจ กำลัง ศึกษาศิลปวิทยาต่าง ๆ จึงควรเป็น สิกขกามะ ผู้รักการศึกษาย่างพระ- ราหุล และควรหัดใช้แว่นส่องหรือ กระจกส่องของพระพุทธเจ้าบ้าง คือ แว่นใจหรือกระจกใจ ใช้ส่องตรวจตรา ดูกรรมของตนให้รู้แล้วชำระให้บริสุทธิ์ สะอาด เหมือนอย่างอาบน้ำชำระกาย ส่องกระจกแต่งกายให้สะอาดเรียบร้อย รักษาความสะอาดไว้ทั้งทางกายและ ใจ ให้สะอาดกายเจริญวัย สะอาดใจ เจริญสุขทั่วกันทุกคน (ท.ท. ๒๐๓-๒๐๗)

ดู กบิลพัสดุ์, ราหุล ด้วย

สามเณรปัญหา ดู ราหุล

สามเณรองค์แรก ดู กบิลพัสดุ์

สามเณรี ดู สามเณร

สามัคคีอุโบสถ ดู สังฆเภท

สามัญญะ ดู ราหุล

สามัญปัจจัย *ดู* วิสุทธิ ๗

สามัญมนุสสธรรม *ดู* สมาธิ

สามัญลักษณะ *ดู* ธรรม, วิปัสสนาปัญญา,
สังขตธรรม

สามาวติ *ดู* โฆสกเศรษฐี

สามิส *ดู* เวทนา

สามิสปริโภค *ดู* ปริโภค ๔

สามุกังสิกรัหมมเทศนา *ดู* อนุப்புพิกธา

สายนะ *ดู* คัมภีร์อภิรัมมัตถสังคหะ

สายนศึกษา *ดู* อุดมศึกษา

สารนาถ *ดู* ปัญจวคคีย์

สาราณียธรรมสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดง

แก่ภิกษุทั้งหลายในขณะที่ประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี ฉะนั้น จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า โโกสัมพียสูตร โดยความก็คือสาราณียธรรมสูตร นั่นเอง

ใจความในพระสูตรนั้นว่า ภิกษุทั้งหลายจะอยู่ด้วยกัน ควบคุมกันอยู่เป็นอันดี ไม่วิวาทกัน มีสามัคคีพร้อมเพรียงกัน มีเอกภาพ คือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ก็เนื่องมาจากต่างมีความรักเคารพกันและกัน จะมีความรักเคารพกันและกันก็ต้องปฏิบัติในธรรมที่ยังกันและกันให้ระลึกถึงกัน ด้วยความรักเคารพ ๖ ประการ อันเรียกว่า สาราณียธรรม คือ

๑. ตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตา
๒. ตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา
๓. ตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา

๔. แบ่งปันลาภที่ได้มาโดยชอบธรรม ให้เป็นสาธารณปริโภค คือปริโภคร่วมกัน

๕. มีศีล คือความประพฤติเสมอกัน

๖. มีทิวฐิติ คือความเห็นที่นำออกจากทุกข์สม่ำเสมอ

ธรรมทั้ง ๖ ประการนี้จะอธิบายเฉพาะ ๒ ข้อหลัก

ศีล คือความประพฤติเสมอกันนั้น ท่านแสดงลักษณะไว้ว่า ศีลที่ไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันวิญญูชนสรรเสริญ ไม่ต้องลูบคลำ เป็นไปเพื่อสมาธิ

ศีลที่ไม่เป็นท่อน นั้นหมายถึงว่าไม่ขาด เหมือนอย่างแผ่นผ้าที่เป็นผืนเดียวกัน ผ้านั้นจะเป็นท่อน ๆ ก็เพราะขาดออกจากกัน ศีลก็เหมือนกัน ที่ชื่อว่าเป็นท่อนก็หมายถึงว่าศีลขาด เพราะได้ประพฤติล่วงครบองค์ ยกตัวอย่าง ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์ทั่วไปนั้นมืองค์ ๕ คือ

๑. สัตว์มีชีวิต

๒. รู้ว่าสัตว์มีชีวิต

๓. จิตคิดจะฆ่า

๔. ทำความเพียรเพื่อจะฆ่า

๕. สัตว์ตายด้วยความเพียรนั้น

เมื่อได้ล่วงครบองค์ทั้ง ๕ ประการนี้จนถึงสัตว์ตายลงไปเรียกว่า ศีลขาด ศีลเป็นท่อน

ศิลปะเป็นช่อง นั้นคือไม่ถึงขาด แต่ว่า โห่วเต็มที เหมือนอย่างผ้าที่เป็นช่อง โห่ว ยกตัวอย่างดังปาณาติบาตนั้น ได้ ล่วงจนถึงทำความเพียรเพื่อจะฆ่า แต่ว่าสัตว์ไม่ตาย หลุดพ้นไปได้ด้วยเหตุ โดเหตุหนึ่ง นี้ชื่อว่าเป็นช่อง

ศิลปะต่าง นั้นก็เหมือนอย่างผ้าต่างที่เป็นรอยใหญ่ ๆ แต่ว่าไม่ถึงกับขาดเป็นช่อง ได้แก่ มีเจตนาคิดจะล่วง แต่ก็ยังไม่ทันได้ลงมือพยายาม ชื่อว่าศิลปะต่าง

ศิลปะพร้อย นั้นก็คือเหมือนอย่างผ้าที่เป็นรอยพร้อย ได้แก่ เมื่อรักษาศีล แม้ไม่ถึงเจตนาจะล่วง แต่จิตก็ไม่บริสุทธิ์ ไม่เป็นปกติ เช่นว่าเว้นจากการฆ่าสัตว์ ด้วยตนเอง แต่ก็ยังพอใจดูเขาฆ่า ดูเขาทรมาณสัตว์ เรียกว่าพร้อย

ศิลปะที่จะเป็นศิลปะบริสุทธิ์นั้นต้องไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย หนึ่ง ศิลปะที่เป็นไท หมายความว่าไม่เป็นทาสของตัณหา การรักษาศีลนั้น ถ้ารักษาด้วยตัณหา คือมุ่งจะได้สิ่งใด สิ่งหนึ่งเป็นค่าตอบแทน เหมือนอย่างรับจ้างเขาทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อค่าจ้าง นี้ชื่อว่าเป็นทาสตัณหา

อีกอย่างหนึ่ง ตัณหาในใจคอยบีบคั้นอยู่ ทำให้ดินรนที่จะออกไปจากศีล ไม่เป็นสุข ไม่ได้ความสงบ เหมือนอย่างถูกบังคับให้จำต้องอยู่ในศีล รักษาจิตให้สงบไม่ได้ ต้องเดือดร้อนกระวนกระวาย

ดังนั้นที่ชื่อว่าเป็นทาสตัณหาเหมือนกัน ศิลปะที่บริสุทธิ์นั้นต้องเป็นไท คือไม่เป็นทาสตัณหาดังกล่าว

วิญญูชนสรรเสริญก็คือผู้สรรเสริญ ผู้รู้นั้นหมายถึงตนเองซึ่งเป็นผู้รู้ก็ได้ ผู้อื่นซึ่งเป็นผู้รู้ก็ได้ ตนเองซึ่งเป็นผู้รู้นั้นก็คือเมื่อตนเองพิจารณาดูตนเองแล้ว ตีเตียนตนโดยศีลไม่ได้ ถ้าตนเองพิจารณาดูตนเองแล้วตีเตียนตนเองได้ว่า เราไปลอบทำนั้น เราไปลอบทำนี่ ซึ่งเป็นการผิดศีลหรือว่าทำศีลให้ต่างพร้อย นี้เรียกว่าตนเองตีตนเอง บางทีเมื่อไปทำอะไรที่ไม่ดีมาก ๆ เข้า ไม่อยากนึกถึงตัวเองก็มี พอนึกเข้าแล้วก็เกลียดตัวเอง นี้เรียกว่าตนเองซึ่งเป็นผู้รู้ ตีเตียนตนเอง ผู้อื่นซึ่งเป็นผู้รู้นั้นก็คือบุคคลอื่นซึ่งได้อยู่ร่วมกัน และได้เห็นความประพฤติของกันและกัน ใคร่ครวญรู้ผิดรู้ถูก ศิลปะที่จะบริสุทธิ์นั้นต้องเป็นศิลปะที่วิญญูชนสรรเสริญ ต่าหนิไม่ได้

อนึ่ง ศิลปะที่ยังมีตัณหาเป็นนายครอบงำจิตใจอยู่ ต้องเป็นศิลปะที่ต้องคอยระมัดระวังอยู่เสมอ ตนเองเผลอตัวเมื่อใด ก็ประพฤติล่วงศีลเมื่อนั้น ประพฤติบกพร่องเมื่อนั้น นี้ก็เพราะตัณหาความดิ้นรนในใจคอยชักตนออกไปจากศีล ตัณหาคอยขยี้ขยำศีลอยู่เสมอ และตนเองก็ต้องคอยระมัดระวังศีลอยู่เสมอ ปล่อยให้คนอื่นก็ต้องไปช่วย

ระมัดระวัง คือต้องไปคอยช่วยดูแล ก็คอยช่วยดูแลเหมือนกัน แม้สหธรรมิกผู้ประพฤติธรรมด้วยกัน โดยฐานเป็นภิกษุด้วยกันก็พิจารณาคืออนุญาตให้ตักเตือนซึ่งกันและกัน นี่ก็เพื่อจะได้คอยช่วยดูแลกันและกัน

ศิลปะที่บริสุทธิ์นั้นจะต้องเป็นศิลปะที่ไม่ถูกตีณหาคอยบีบคั้นคอยลู่ปล้ำ และตนเองก็ไม่ต้องคอยรักษาคุ้มครอง คนอื่นก็ไม่ต้องคอยรักษาคุ้มครอง เป็นศิลปะเป็นปกติขึ้นในตัวเอง ดังมีคำเรียกว่า *ศิลปะรักษา* แต่เรียกศิลปะที่ยังต้องถูกลู่ปล้ำว่า *รักษาศิลปะ* คือต้องคอยเฝ้ารักษา

ศิลปะที่เป็นไปเพื่อสมาธิ คือเป็นบาทที่จะให้เกิดสมาธิจิตคือจิตที่ตั้งมั่นได้ แต่ไม่ใช่เป็นชนิดที่ทำให้จิตใจฟุ้งซ่าน กระสับกระส่าย ศิลปะที่จะเป็นบาทของสมาธิก็จะต้องประกอบด้วยลักษณะดังที่กล่าวมาข้างต้น

การปฏิบัติให้เป็นผู้ที่มีศิลปะสม่ำเสมอ กับด้วยเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายดังที่กล่าวมาเรียกว่า *ศิลปะสามัญญตา* ความมีศิลปะเสมอกัน

ทิวฐิสามัญญตา คือ ความเห็นที่ออกจากทุกข์เสมอกัน หมายความว่า ทำทิวฐิความเห็นของตนให้เป็นความเห็นที่ดี อันเรียกว่า อริยะ ประเสริฐ หรืออารยะ ให้เป็นความเห็นที่น่าออก

จากทุกข์ คือว่าทำให้ถึงความสิ้นทุกข์ได้โดยชอบ ความเห็นดังกล่าวมานี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยการที่ตั้งใจคอยปรับปรุงทำความเห็นของตนให้ตรงต่อพระธรรมและพระวินัยอยู่เสมอ ถ้าจะมีความเห็นที่แตกแยกออกไปจากร่องรอยที่ถูกที่ชอบ ก็ต้องคอยเกียดกันความเห็น เช่นนั้นออกไป ประคับประคองความเห็นของตนให้อยู่ในร่องรอยที่ถูกที่ตรง ในพระสูตรนี้ได้ชี้ลักษณะแห่งความเห็นดังกล่าวไว้ ๗ ประการ คือ

๑. อบรมทำทิวฐิ คือความเห็นที่ปราศจากนิเวรณีกลุ่มรุมจืด และไม่ให้เกิดวุ่นวายอยู่กับเรื่องของความคิดในโลกนี้ เรื่องของความคิดในโลกหน้าที่ได้รับประโยชน์ ไม่ให้เห็นกลุ่มกัลลต่ออยู่ในเรื่องที่จะก่อการทะเลาะวิวาท

๒. อบรมทำทิวฐิ คือความเห็นที่จะให้เกิดความสงบ จะให้เกิดความดับกิเลสที่เกิดขึ้นในใจ

๓. อบรมทำทิวฐิ คือความเห็นที่จะไม่ออกไปนอกทางแห่งพระธรรมวินัย

๔. อบรมทำทิวฐิ คือความเห็นที่จะให้มีความสังวรในศิลปะ เมื่อต้องอาบัติก็ต้องรีบออกจากอาบัตินั้นด้วยการรีบแสดงไม่ปกปิดไว้ เหมือนอย่างเด็กอ่อนเอามือเข้าไปถูกถ่านเพลิงเข้าก็ต้องรีบชักมือทำ้อออก

๕. อบรมทำทิวฐิติคือความเห็นที่จะให้ชวนชาวศึกษาในอริศील ในอริจิต ในอริปัญญา แม้จะช่วยทำกิจการของหมู่คณะของเพื่อนสพรหมจารีอะไรก็ตาม แต่ก็ไม่ละทิ้งในการศึกษาของตนเหมือนอย่างแม่โคลูกอ่อนไม่ทิ้งลูก

๖. อบรมทำทิวฐิติ คือความเห็นที่จะให้เกิดกำลังในอันที่จะฟังธรรมได้

๗. อบรมทำทิวฐิติ คือความเห็นที่จะให้เกิดกำลังที่จะได้ความรู้ในเนื้อความ ความรู้ในหัวข้อธรรม ทั้งที่จะให้เกิดปิติปราโมทย์ประกอบด้วยธรรม

โดยเฉพาะข้อ ๖ อบรมทำทิวฐิติคือความเห็นที่จะให้เกิดกำลังในอันที่จะฟังธรรมได้นั้น ดูเฝิน ๆ ก็คล้ายไม่มีความหมาย แต่ว่าถ้านึกดูก็จะรู้สึกว่าการฟังธรรมนั้นไม่่ง่ายนัก เพราะโดยมากธรรมเป็นเรื่องไม่สนุก เมื่อฟังธรรมก็มักจะหมดฉันทะ หมดความพากเพียรที่จะฟัง การที่จะฟังธรรมได้นั้นจึงต้องมีกำลังที่จะฟังได้ กล่าวคือ จะต้องมีความฉันทะ จะต้องมีความพากเพียร เป็นต้น ถ้าขาดข้อนี้เสียแล้วก็ไม่สามารถจะฟังธรรมได้ โดยเฉพาะก็จะต้องมี

๑. เจียโสิตลง

๒. ประมวลใจทั้งหมด

๓. ทำธรรมที่ฟังไว้ในใจ และ

๔. ทำให้เป็นประโยชน์หรือทำให้มีประโยชน์ ข้อ ๔ นี้ก็หมายความว่า

พยายามหาประโยชน์จากธรรมที่ฟังให้จงได้ไม่มากก็น้อย เพราะเมื่อฟังแล้วก็ควรที่จะให้ได้ประโยชน์บ้าง ถ้าไม่ได้ประโยชน์เลยก็เสียเวลา การที่จะทำให้เป็นประโยชน์ได้บ้างนั้นก็ต้องอาศัยการที่จะรู้จักเลือกถือเอาโดยที่ไม่ไปตั้งความชอบ หรือตั้งความซ้งไว้เป็นเบื้องหน้า แต่ว่ามุ่งที่จะหยาบเอาธรรมอันเหมาะแก่ตนมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ได้มากสักนิดหนึ่งก็ยิ่งดีกว่า เพราะฉะนั้นลักษณะข้อ ๔ คือการทำให้เป็นประโยชน์จึงเป็นข้อสำคัญ

สาราณียธรรมทั้ง ๖ ประการนี้ ข้อ ๖ ท่านแสดงว่าเป็นข้อยอดของข้ออื่น (พ.พ. ๓๕๙-๓๖๒)

สารีบุตร ที่ใกล้กรุงราชคฤหนั้นได้มีหมู่บ้านพราหมณ์อยู่ ๒ หมู่ หัวหน้าของหมู่บ้านนั้นได้เป็นสหายสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน และต่างก็ได้มีบุตรชาย หัวหน้าหมู่บ้านพราหมณ์หมู่หนึ่งตั้งชื่อบุตรว่า **อุปติสสะ** ในฐานะที่เป็นชื่อของหมู่บ้านนั้น และเป็นบุตรของหัวหน้า หัวหน้าหมู่บ้านพราหมณ์อีกหมู่หนึ่งตั้งชื่อบุตรว่า **โกลิตะ** ใช้ชื่อหมู่บ้านนั้นมาเป็นชื่อบุตรของหัวหน้า อุปติสสะและโกลิตะเมื่อเติบโตขึ้นต่างก็ได้เล่าเรียนศึกษาจนได้สำเร็จการศึกษาตามลัทธิของตนและก็ได้ไปเที่ยวเตร่ด้วยกันอยู่เสมอ เช่นได้ไปเที่ยวดูมหรสพที่มีอยู่บ่อย-

เขาเป็นการประจำปี และก็ได้เคยเบิกบานรื่นเริงหรือเศร้า หรือว่าตกรางวัลแก่ผู้แสดงไปตามบทบาท แต่เมื่อมีญาณแก่กล้าขึ้น แปลว่าถึงคราวที่จะออกบวช ในคราวหนึ่งก็เกิดความสังเวชใจ ไม่รู้สึกสนุกในการดูมหรสพนั้น ยิ่งคนดูเขาหัวเราะกัน รื่นเริงกัน ก็กลับรู้สึกสังเวชใจ เพราะนึกว่าอีกไม่ช้าเท่าไร ไม่เกินร้อยปีก็จะพากันตายไปหมดสิ้น และเมื่อสังเกตเห็นอาการของกันและกันเป็นดังกล่าวนี ก็เลยชวนกันไปบวชเป็นปริพาชกในสำนักของสังฆุชยซึ่งเป็นอาจารย์ เมื่อได้ศึกษาลัทธิของอาจารย์สังฆุชยนั้นแล้วก็เห็นว่าไม่มีสาระ แต่ก็ยังไม่รู้ว่าจะไปพบใครที่ไหนซึ่งจะสอนได้ดีกว่า จึงพากันตั้งกติกาไว้ว่า ถ้าใครพบอมตธรรมคือธรรมที่ไม่ตายก่อนก็ให้บอกแก่กัน

ในวันหนึ่งอุปติสสะได้พบท่าน **พระอัสสชิ** ซึ่งเป็นองค์หนึ่งในภิกษุปัญจวัคคีย์ ได้เที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ ได้เห็นอาการของท่านเป็นที่น่าเลื่อมใส ก็เกิดความสนใจ แต่เห็นว่ายังไม่ใช่เวลาที่จะได้ถาม จึงได้เดินตามท่านไป เมื่อท่านบิณฑบาตกลับ ฉันทเสร็จแล้ว จึงเป็นโอกาสนี้ก็เรียนถามท่านว่า ท่านบวชอุทิศใครใครเป็นศาสดาของท่าน ท่านชอบใจธรรมะของใคร ท่านพระอัสสชีก็ก้าว

ตอบว่า ท่านบวชอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเสด็จออกผนวชจากศากยสกุล พระองค์เป็นพระศาสดาของท่าน ท่านชอบใจธรรมะของพระองค์

อุปติสสะก็ขอให้ท่านแสดงธรรมะนั้นให้ฟัง ท่านอัสสชีก็ก้าวตอบว่า ท่านเพิ่งเข้ามาบวช ยังไม่อาจที่จะแสดงให้พิสดารกว้างขวาง จะแสดงได้ก็โดยย่อ

อุปติสสะก็กล่าวตอบว่า แสดงพยัญชนะมากแต่ไม่ได้เนื้อความอะไร ก็ไม่เป็นประโยชน์อะไร ก็ขอให้แสดงแต่โดยใจความ

ท่านพระอัสสชีก้แสดงธรรมะโดยย่อให้ฟัง ที่พระธรรมสังคาคทาจารย์ได้มาร้อยกรองเป็นพระคาถาไว้ว่า *เย ฐมา เหตุบุปฺปภา* ธรรมเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิดหรือเกิดแต่เหตุ *เตสํ เหตุํ ตถาคโต* พระตถาคตกล่าวเหตุของธรรมเหล่านั้น *เตสฺมฺจ โย นิโรโธ* จ และความดับของธรรมเหล่านั้น *เอวํ วาที มหาสมโณ* พระมหาสมณะมีวาตะอย่างนี้

อุปติสสะเมื่อได้ฟังก็เกิดธรรมจักขุคือดวงตาเห็นธรรม ว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา ครั้นแล้วอุปติสสะก็ลาท่านไปพบโกลิตะผู้สหาย เพราะได้ระลึกถึงสัญญาที่ได้ทำกันไว้

ว่าใครพบอมตธรรมก่อนจงบอกแก่กัน เมื่อพบโกลิตะก็ได้ไปกล่าวธรรมะนี้ให้ โกลิตะฟัง โกลิตะเมื่อได้ฟังแล้วเกิดดวงตาเห็นธรรมเช่นเดียวกัน แล้วก็พากันไปหา **สัญชัย** ผู้เป็นอาจารย์ เล่าเรื่องให้ฟังแล้วกล่าวชักชวนอาจารย์ให้อาจารย์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า สัญชัยผู้เป็นอาจารย์ก็ไม่ยอม เพราะมีมานะว่า ได้เป็นคนอาจารย์เจ้าลัทธินี้แล้ว จะกลับไปเป็นศิษย์ของผู้อื่นอีกนั้นก็เหมือนอย่างเอาจระเข้ไปใส่ในตุ่มน้ำซึ่งเป็นไปไม่ได้ ในอรรถกถาธรรมบทยังมีเล่าไว้ว่า สัญชัยผู้เป็นอาจารย์นั้นได้ถามว่า ในโลกนี้มีคนฉลาดมากหรือมีคนโง่มาก อุปติสสะและโกลิตะก็ตอบว่าคนโง่มีมากกว่า อาจารย์สัจชัยก็กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นก็ให้คนฉลาดไปหาพระพุทธเจ้า ให้คนโง่มาหาตนก็แล้วกัน ก็เป็นอันว่าไม่ยอมไป

อุปติสสะและโกลิตะก็ลาอาจารย์พาเอามาณพที่เป็นบริวารของตนที่มีจำนวน ๒๕๐ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ประทานให้อุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาทั้งหมด ฝ่ายบริวารนั้นเมื่ออุปสมบทแล้วก็ได้บำเพ็ญเพียร ไม่ช้านักก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด

ส่วน **พระโกลิตะ** ที่ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า **พระโมคคัลลานะ** ตาม

ชื่อมารดาว่าโมคคัลลี โมคคัลลานะก็แปลว่าบุตรของนางโมคคัลลีพราหมณี ท่านอุปสมบทได้ ๗ วัน ได้ไปทำความเพียรอยู่ ณ บ้าน **กัลลวาลมุตตคาม** แคว้นมคธนั้น ในเวลานั้นพระศาสดาได้ประทับอยู่ในสวน **เกสกลาวัน** ซึ่งเป็นที่ให้เหยื่อแก่เนื้อหรือเป็นป่าเนื้อใกล้เมืองหลวง **แคว้นภัคคะ** อันชื่อว่า **สูงสูมารคิระ** พระโมคคัลลานะเมื่อบำเพ็ญเพียรอยู่ ณ บ้านกัลลวาลมุตตคามนั้น ได้นั่งโง่งงอยู่ พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบก็ได้เสด็จไปประทานพระโอวาทตรัสบอก **อุบายแก้ง่วง** ต่าง ๆ เมื่อจะสรุปลงแล้วก็ได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

ข้อ ๑. เมื่อมนสิการคือทำไว้ในใจซึ่งสัญญาคือความกำหนดหมายในข้อใด เกิดความง่วงขึ้น ก็ให้ทำมนสิการสัญญาข้อนั้นให้มากขึ้น

ข้อ ๒. ตรีกตรองพิจารณาธรรมะที่ได้ฟังได้เรียนมาด้วยใจ

ข้อ ๓. ให้สาธยายคือท่องปณธรรมะโดยพิสดาร

ข้อ ๔. เอามือยอนหูทั้ง ๒ ข้าง หรือว่าลูบด้วยฝ่ามือ

ข้อ ๕. ลูบนัยน์ตาด้วยน้ำ เหลียวดูทิศ แหงนหน้าดูดาว

ข้อ ๖. มนสิการคือทำไว้ในใจซึ่งอาโลกสัญญา คือกำหนดความสว่างให้มีความสว่างเหมือนอย่างกลางวันอัน

ปรากฏอยู่ในใจ ทำให้ใจให้เปิด ไม่ให้ถูก
หุ้มห่อ ให้สว่าง

ข้อ ๗. จงกรมคือเดินไปเดินมา
สำรวจอินทรีย์และสำรวจจิต ไม่คิด
ออกไปภายนอก และ

ข้อ ๘. ก็ให้นอน ที่เรียกว่า สำเร็จ
สี่หยา คือนอนตะแคงเบื้องขวา ไม่
คิดทำความสุขในการนอน และตั้งสติ
กำหนดจะตื่นขึ้น ลุกขึ้น

วิธีแก้งว้างทั้ง ๘ ข้อนี้ ตรัสสอนเป็น
วิธีแก้เพื่อเลือกใช้ข้อใดข้อหนึ่ง ข้อหนึ่ง
ไม่สำเร็จก็ให้ใช้ข้อ ๒ เป็นต้น จนใน
ที่สุดเมื่อไม่สำเร็จก็ต้องนอนทันที เมื่อ
ประทานวิธีแก้งว้างดังนี้แล้ว ก็ได้ตรัส
พระโอวาทอีก ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑. ไม่ควรขงวงเข้าสกุล หมาย
ความว่าไม่ควรตั้งมานะว่าเราเป็นนั่น
เป็นนี่ ที่เขาต้องนับถือ เขาจะต้อง
ต้อนรับเข้าไปสู่ประตู เพราะถ้าหากว่า
คนในสกุลเขามีการงานมาก เขาไม่ได้
ใส่ใจถึง ก็จะทำให้เกิดเก้อเขินคิดไปในทาง
ต่าง ๆ เกิดความฟุ้งซ่าน จิตเลยไม่
สำรวจ ก็จะห่างจากสมาธิ

ข้อ ๒. ไม่พูดคำที่เป็นเหตุโต้เถียง
กันคือผิดกัน เพราะจะต้องพูดมาก
ทำให้ฟุ้งซ่าน ทำให้จิตไม่สำรวจ ซึ่ง
ทำให้ห่างจากสมาธิได้เช่นเดียวกัน และ

ข้อ ๓. ได้ตรัสว่า พระองค์ทรงดี
การคลุกคลี แต่ว่ามิใช่ดีไปทุกอย่าง

สรรเสริญก็มี คือทรงดี ไม่สรรเสริญ
การคลุกคลีด้วยหมู่ชน แต่ว่าทรงสรรเสริญ
การคลุกคลีด้วยเสนาสนะอันสงบ คือ
อยู่ในที่นอนที่นั่งอันสงบ

พระโมคคัลลานะได้กราบทูลถามว่า
ด้วยข้อปฏิบัติเท่าไรภิกษุจึงจะชื่อว่า
เป็นผู้ยอมไปในธรรมะเป็นที่ล้นต้นหา
สำเร็จถึงที่สุด เกษมจากโยคะคือกิเลส
ที่เป็นเครื่องประกอบจิตไว้ถึงที่สุด
เป็นพรหมจารีถึงที่สุด ถึงสุดทางกัน
จริง ๆ เป็นผู้ประเสริฐสุดแห่งเทพและ
มนุษย์ทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบโดยความ
ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เมื่อได้สดับ
ว่าธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นก็พิจารณา
ให้ทราบชัดลักษณะของธรรมทั้งปวง
นั้น กำหนดธรรมทั้งปวงนั้นว่าไม่ควร
ยึดมั่นอย่างไร เมื่อเสวยเวทนา คือสุข
ทุกข์ หรือไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข อย่างใด
อย่างหนึ่ง ก็ให้พิจารณาเห็นด้วยปัญญา
ที่ประกอบด้วยความหน่าย ความดับ
และความสลัดคืน ไม่ยึดมั่นไม่สะดุ้ง
จึงเป็นผู้ดับกิเลสเฉพาะตัว และจึงเป็น
ผู้รู้ที่ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว
กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว

พระโมคคัลลานะเมื่อได้สดับพระ-
พุทธานุสาสนีแล้วได้ปฏิบัติ ก็ได้สำเร็จ
เป็นพระอรหันต์ในวันนั้น

ส่วน **พระอุปติสสะ** ที่ในศาสนานี้เรียกท่านตามชื่อมารดาว่า **พระสารีบุตร** คือเป็นบุตรของนางสารีพราหมณี บวชแล้วได้กึ่งเดือน ได้ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปบนเขาคิชฌกูฏ แขวงกรุงราชคฤห์ ในวันนั้น พระพุทธเจ้าได้ประทับที่ถ้ำชื่อว่า **สุกรขาตา** ในเขาคิชฌกูฏนั้น มีปริพาชกผู้หนึ่งชื่อ **ทิมณฑะ** ซึ่งเป็น **อัคคิเวสสันโคตร** ได้เข้าไปยื่นผ้า ท่านพระสารีบุตรได้นั่งอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ และถวายงานพัดพระพุทธเจ้าอยู่

ปริพาชกนั้นได้ทูลถามถึงทิวฐิติคือความเห็นของตนว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ตน ตนไม่ชอบใจหมดทุกสิ่ง

พระพุทธเจ้าได้ตรัสโดยใจความว่า ถ้าอย่างนั้นทิวฐิติคือความเห็นเช่นนั้น ก็ต้องไม่ควรแก่ปริพาชกนั้น ปริพาชกนั้นก็ต้องไม่ชอบทิวฐิตินั้นเหมือนกัน

ทิวฐิติ คือความเห็นต่าง ๆ นั้น เมื่อสรุปลงแล้วก็มีเพียง ๓ คือ

๑. เห็นว่าสิ่งทั้งปวงควรแก่ตน ตนชอบใจหมด

๒. เห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ตน ตนไม่ชอบใจหมด

๓. เห็นว่าบรรดาสิ่งทั้งปวงนั้นบางสิ่งก็ควรแก่ตน ตนชอบใจ บางสิ่งไม่ควรแก่ตน ตนไม่ชอบใจ

ทิวฐิติทั้ง ๓ นี้ ทิวฐิติที่ ๑ ใกล้ต่อความยินดีพอใจ ทิวฐิติที่ ๒ ใกล้ต่อความขัดใจ ทิวฐิติที่ ๓ ใกล้ทั้ง ๒ อย่างคือบางอย่างก็ใกล้ต่อความยินดีพอใจ บางอย่างก็ใกล้ต่อความไม่ชอบ เป็นอันว่าทิวฐิติทุก ๆ อย่างนั้นเป็นเหตุให้เจริญกิเลสได้ทั้งนั้น เพราะว่าถ้าถ้อยมั่นในทิวฐิตินั้นอันใดว่าเป็นจริง ทิวฐิติอื่นเป็นโมฆะ คือว่าเปล่าหมด ก็จะต้องผิดจากอีก ๒ พวก เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะต้องวิวาทกัน จะต้องพิฆาตกัน เบียดเบียนกัน ผู้รู้เมื่อพิจารณาเห็นโทษของความถ้อยมั่นในทิวฐิติอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังกล่าวมานี้จึงได้ละทิวฐิตินั้น และไม่ทำทิวฐิติอื่นให้เกิดขึ้น

ต่อจากนั้นได้ตรัสถึงกายอันนี้ ซึ่งเป็นที่ประชุมมหาภูตทั้ง ๔ อันได้แก่ ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ซึ่งมีบิดามารดาเป็นแดนเกิด เต็บโตขึ้นเพราะการทำนุบำรุงด้วยอาหารต่าง ๆ เป็นกายที่จะต้องแตกทำลายเป็นธรรมดา ก็ควรพิจารณาให้เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน

ครั้นแล้วได้ทรงแสดงเวทนา ๓ คือ เมื่อบุคคลเสวยสุขเวทนาในเวลาใด เวลานั้นก็ย่อมไม่ได้เสวยทุกข์เวทนาหรือ อหุขมสุขเวทนา เสวยทุกข์เวทนาเวลาใด ในเวลานั้นก็ไม่ได้เสวยสุขเวทนา

หรือทุกข์ขมสุขเวทนา เสวยทุกข์ขมสุขเวทนาเวลาใด ในเวลานั้นก็ไม่ได้เสวยสุขเวทนาหรือทุกข์เวทนา คือรับเวทนาทีละอย่างในเวลาหนึ่ง เวทนาทั้ง ๓ นั้นก็เป็นของที่ไม่เที่ยง เป็นของที่มีการปรุงแต่ง เป็นของที่อาศัยเหตุเกิดขึ้น มีความสั้นไป เสื่อมไป คลายไปได้ จนถึงดับไปเป็นธรรมดา เมื่อพิจารณาให้เห็นความจริงในเวทนาดังนี้ก็จะเกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ เหมือนดังที่แสดงในอนัตตลักขณสูตร

เมื่อพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมนี้แก่ที่ฆมนชะปริพาชกนั้น ท่านพระสาริปุตได้นั่งถวายนอนพับไปพลางฟังไปพลาง และพิจารณาตามเห็นว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสให้ละให้สละคืนเพราะความจริงเห็นจริงในธรรมเหล่านี้ เมื่อพิจารณาอยู่จิตก็พ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่น

ส่วนที่ฆมนชะปริพาชกเพียงแต่ได้ดวงตาเห็นธรรม และท่านแสดงว่าปริพาชกนั้นก็เป็นหลานของพระสาริปุตได้เฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อจะไปสืบทอดของพระสาริปุตว่าเมื่อบวชแล้วจะเป็นอย่างไรบ้าง จึงได้ไปเฝ้าและได้ทูลถามพระพุทธเจ้าถึงทฎฐิคือความเห็นของตน เป็นอันว่าไม่ชอบใจอะไรทั้งนั้น เท่ากับว่าเป็นการปฏิเสธว่าไม่ชอบใจ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วย แต่ก็

ไม่ปฏิเสธโดยตรง ยกเอาทฎฐิขึ้นมาว่าให้คลุมไปถึง พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสซักเข้าหาเหตุผลและซักเข้าหาธรรมปฏิบัติ

พระโมคคัลลานะ พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องว่าเป็นเลิศในทางมีฤทธิ์มาก **พระสาริปุต** พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องว่าเป็นเลิศในทางมีปัญญามาก พระสาริปุตเป็น **อัครสาวกเบื้องขวา** พระโมคคัลลานะเป็น **อัครสาวกเบื้องซ้าย** ดังที่เมื่อสร้างพระพุทธปฏิมา ก็มักจะสร้างรูป **พระอัครสาวก** ทั้งคู่ให้ยืนหรือให้นั่งอยู่ ๒ ข้างด้วย และก็สร้างเหมือน ๆ กัน เมื่อเป็นเช่นนี้ที่จะสังเกตได้ว่า ท่านองค์ไหนเป็นพระสาริปุต ท่านองค์ไหนเป็นพระโมคคัลลานะ ก็ให้สังเกตว่าเบื้องขวาขององค์พระพุทธปฏิมาก็เป็นพระสาริปุตเถระ เบื้องซ้ายของพระพุทธปฏิมาก็เป็นพระโมคคัลลานเถระ เมื่อเราหันหน้าเข้าก็กลับกัน คือด้านซ้ายของเราเป็นพระสาริปุต ด้านขวาของเราก็เป็นพระโมคคัลลานะ และได้ถือเป็นธรรมเนียมในการจัดลำดับโดยปกติ ดังนี้ เช่น นาคที่มีอายุมากกว่าก็อยู่ทางด้านขวาของพระอุปัชฌาย์ นาคที่มีอายุน้อยกว่าก็อยู่ทางด้านซ้ายของพระอุปัชฌาย์ ตัวนาคเองเมื่อหันหน้าเข้าไปก็รู้สึกว่ามีสับกันคนละข้าง แต่ว่า

ถือเอาขาและข้ายของสิ่งที่เป็นประธาน
นั้นไว้เป็นหลัก

ท่านพระสารีบุตรนั้นท่านแสดงว่า
เป็นผู้มีปัญญามาก สำเร็จก็ช้ากว่าเขา
พวกบวรียนั้นทำอาสวะให้สิ้นไปก่อน
พระโมคคัลลานะบวชได้ ๗ วันจึงทำ
อาสวะให้สิ้นไปได้ ท่านพระสารีบุตรนี้
ถึง ๑๕ วัน ท่านก็แสดงว่า เพราะเป็น
ผู้ที่มีปัญญาใหญ่มากนั่นเอง คิดมาก เมื่อ
มีปัญญามากก็ต้องมีจุดที่สงสัยมาก
และจะต้องค้นคว้ามาก ท่านได้สดับ
คาถาของท่านพระอัสสชิทั้งที่ท่านไม่ได้
เคยฟังพระพุทธศาสนามาก่อน แต่
ท่านก็จับใจความได้ทันที

เมื่อท่านพระอัครสาวกออกบวชนั้น
มีพวกกุลบุตรที่มีชื่อเสียงในเมืองมคธ
พากันบวชมากขึ้น ๆ จนชาวบ้านชาว
เมืองพากันกล่าวโพนทะนาว่าพระพุทธเจ้า
เป็นผู้ปฏิบัติทำให้คนไม่มีลูก ทำให้หญิง
เป็นหมันเป็นหม้าย ทำให้ตระกูลขาด
เมื่อชาวบ้านเห็นพระออกเที่ยววิณฑาต
ก็จะพากันว่า พวกพระเหล่านี้พากันมา
อีกแล้ว แนะนำเอาคณะของอาจารย์
สัญญาชัยไปบวชกันมากมายแล้ว คราวนี้
จะแนะนำเอาใครไปบวชอีก พระก็มา
กราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัส
ว่า เสียงเหล่านี้ที่เกิดขึ้นในพระศาสนา
ของพระองค์จะมีอยู่อย่างนานประมาณ
๗ วัน แล้วก็ทรงสั่งให้พระตอบไปว่า

พระตถาคตทั้งหลายย่อมแนะนำด้วย
สังฆธรรม คือด้วยธรรมที่แท้จริง ผู้ที่รู้
อยู่ตั้งนี้ว่าท่านสั่งสอนแนะนำโดยธรรม
ก็ไม่ควรจะมีความซึ่งเคียดเคียดฉันท

พิจารณาตามเรื่อง ผู้ที่มาบวชใน
ระยะนั้น ที่มีชื่อเสียงปรากฏโดยมาก
เป็นผู้ที่ออกบวชแล้ว อย่างพระอัครสาวก
ทั้ง ๒ กับบวรียนั้นก็ออกบวชในสำนัก
ของสัญญาชัยอยู่แล้ว ไม่ใช่เพิ่งออกจาก
บ้านจากเรือนใหม่ ๆ เพราะฉะนั้น
เสียงเหล่านั้นก็อาจจะเป็นเสียงที่มา
จากพวกนักบวชลัทธิต่าง ๆ ที่ต้องเสีย
ศิษย์ของตนไปเพราะเข้ามาบวชใน
สำนักของพระพุทธเจ้า

คราวนี้ จะกล่าวธรรมบางข้อของ
พระสาวกทั้ง ๓ นี้ พระสารีบุตร เป็น
ผู้ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องว่าเป็นผู้
มีปัญญาสามารถที่จะแสดงธรรมจักร
และอริยสัจจ์ได้กว้างขวางพิสดารแม่นยำ
พระองค์ได้ ในบางคราวเมื่อมีภิกษุมหา
ทูลลาจะเดินทางไปในที่ต่างถิ่น ก็โปรด
ให้ไปลาท่านพระสารีบุตร ดังในคราว
หนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ ที่เมือง
เทวทหะ ภิกษุเป็นจำนวนมากได้เข้า
เฝ้าทูลลาจะไปปัจฉินตฤมิชนบท ก็โปรด
ให้ไปลาพระสารีบุตร เมื่อภิกษุเหล่านั้น
ไปลาตามที่รับสั่ง พระสารีบุตรก็ถาม
ว่า เมื่อภิกษุเหล่านั้นจะไปต่างประเทศ
ต่างถิ่น ก็คงจะมีคนมีปัญญามาถามว่า

ครูของท่านสอนอย่างไร เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านจะตอบเขาว่าอย่างไร จึงจะไม่ผิดคำสั่งสอนของพระศาสดา และเป็นการถูกต้อง ภิกษุเหล่านั้นก็ขอให้ท่านแนะนำ ท่านก็แนะนำว่าให้ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า ครูของเราสอนให้ตัดความกำหนัดรักใคร่เสีย ถ้าเขาถามว่าให้ละความกำหนัดรักใคร่ในสิ่งใด ก็ให้ตอบว่า ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ถ้าเขาถามอีกว่าเห็นโทษเห็นคุณอย่างไรจึงสอนอย่างนั้น ก็ให้ตอบว่า เมื่อยังมีความกำหนัดรักใคร่ในสิ่งเหล่านั้น ครั้นสิ่งเหล่านั้นแปรปรวนเป็นอย่างอื่นก็จะเกิดความทุกข์มีโสภเป็นต้น เมื่อละเสียได้ ครั้นสิ่งเหล่านั้นแปรปรวนไป ทุกข์ก็จะไม่เกิด ครูของเราเห็นโทษและเห็นคุณอย่างนี้จึงสอนอย่างนั้น

และมีอีกเรื่องหนึ่งคือ ภิกษุองค์หนึ่งชื่อ *ยมกะ* ได้มีความเห็นว่า *พระอรหันตชินาสพตายุสสุ* ซึ่งเป็นความเห็นผิด และพวกภิกษุก็ช่วยกันเปลื้องทิฏฐินั้นแต่ไม่สำเร็จ จึงได้มาขอให้ท่านพระสาริปุตรช่วยเปลื้อง ท่านพระสาริปุตรก็ถามขึ้นว่า ท่านยมกะเห็นอะไรเป็นพระอรหันตชินาสพ หรือว่าเห็นพระอรหันต์มีอยู่ในอะไร คือเห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นพระอรหันต์ หรือเห็นว่า

พระอรหันต์มีอยู่ในขั้นที่ ๕ นั้น ท่านยมกะก็ตอบว่าไม่ใช่ ๆ ทุกข้อ ท่านพระสาริปุตรถามว่า ก็ไม่ใช่เช่นนั้นแล้ว ควรจะพูดว่าพระอรหันต์ตายสูญหรือ ท่านยมกะก็ตอบว่า เมื่อก่อนไม่ได้มีความรู้อย่างนี้ ท่านพระสาริปุตรถามว่า ถ้าเขาถามว่าพระอรหันต์ตายแล้วเป็นอะไรจะแก้อย่างไร พระยมกะก็ตอบว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง ดับไป นี่เป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งที่จะต้องกำหนดเอาไว้ ท่านพระสาริปุตรก็ได้กล่าวอบรมต่อไปว่า เหมือนอย่างมีคฤหบดีซึ่งเป็นผู้มั่งคั่งและรักษาตัวอย่างแข็งแรง มีบุคคลผู้หนึ่งคิดจะฆ่าแต่ไม่สำเร็จ จึงได้สมัครเข้าไปเป็นคนรับใช้จนเป็นที่ไว้วางใจแล้วก็ลอบฆ่าเสีย ในขณะที่คฤหบดีผู้นั้นจะตายก็ไม่ได้คิดว่าผู้ที่รับใช้ตนเองนั้นเองเป็นผู้ฆ่าตน ฉันทก็ได้ทีบุคคลผู้ถือขั้นที่ ๕ เป็นตน เมื่อขั้นที่ ๕ ที่ตนยังถือนั้นแปรปรวนไปก็เป็นทุกข์ แต่ว่าเมื่อไม่ถือว่าเป็นอดีตอายุในขั้นที่ ๕ ขั้นที่ ๕ แปรปรวนไปอย่างไรก็ไม่เป็นทุกข์

อีกเรื่องหนึ่ง ในระหว่างที่ท่านพระสาริปุตรพักอยู่ที่พระเวฬุวันนั้น เข้าวันหนึ่ง ท่านบิดนทบาทในกรุงราชคฤห์ ได้อาหารมาแล้วก็นำนั่งฉันอยู่ที่เชิงฝาเรือนแห่งหนึ่ง ในขณะนั้น

ได้มีนางปริพาชิกาคนหนึ่งชื่อว่า **สุจิมุขี** แปลว่ามีปากเหมือนอย่างเข็ม คงจะหมายความว่าชอบพูดทิ่มแทงคนอื่น ได้เข้าไปหาท่านแล้วก็กล่าวว่าท่านสมณะนี้กัมหน้าฉัน ท่านก็ตอบว่าเราไม่ได้กัมหน้าฉัน นางสุจิมุขีก็กล่าวต่อไปว่า ถ้าเช่นนั้นก็แหงนหน้าฉัน ท่านก็ตอบว่าเราไม่ได้แหงนหน้าฉัน นางสุจิมุขีก็พูดขึ้นว่าถ้าเช่นนั้นก็ต้องตั้งหน้าไปทางทิศใหญ่ฉัน ท่านก็ตอบว่าเราไม่ได้ตั้งหน้าไปทางทิศใหญ่ฉัน นางสุจิมุขีก็พูดขึ้นอีกว่าถ้าเช่นนั้นท่านก็ตั้งหน้าไปทางทิศน้อยฉัน ท่านก็ตอบว่าเราไม่ได้ตั้งหน้าไปทางทิศน้อยฉัน นางสุจิมุขีจึงกล่าวขึ้นว่า พูดอย่างใดท่านก็ปฏิเสธทั้งนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านฉันอย่างใด ท่านก็ตอบว่า ท่านปฏิเสธนั้นก็เพราะสมณพราหมณ์เหล่าใดที่สำเร็จชีวิตด้วย **ไตรจ্ঞานวิชา** คือว่าวิชาดูที่ทางต่าง ๆ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเรียกว่า กัมหน้าฉัน สมณพราหมณ์เหล่าใดสำเร็จชีวิตด้วยไตรจ্ঞานวิชา คือว่าวิชาดูดาวนักษัตร สมณพราหมณ์เหล่านั้นก็เรียกว่าแหงนหน้าฉัน สมณพราหมณ์เหล่าใดสำเร็จชีวิตด้วยไตรจ্ঞานวิชา คือรับใช้เป็นผู้ทนต์ของเขา รับใช้ไปโน่นไปนี่ให้เขาตามแต่เขาส่งใช้ไป สมณพราหมณ์เหล่านั้นเรียกว่าตั้งหน้าไปทางทิศใหญ่ฉัน สมณพราหมณ์เหล่าใดสำเร็จชีวิต

ด้วยไตรจ্ঞานวิชา คือวิชาดูลักษณะอวัยวะร่างกาย สมณพราหมณ์เหล่านั้นเรียกว่าตั้งหน้าไปทางทิศน้อยฉัน ท่านไม่ได้สำเร็จชีวิตอย่างนี้ ท่านแสวงหาภิกษาโดยธรรมได้มาฉัน ท่านจึงเป็นผู้ที่ฉันโดยธรรม ท่านมีปฏิภาณในการโต้ตอบกับผู้ที่มากล่าวหา และท่านได้แสดงธรรมยาว ๆ ที่พระธรรมสังคาคณาจารย์ร้อยกรองไว้เป็นพระสูตรอีกมาก เช่น **สังคิตติสูตร ทสุตตรสูตร** ซึ่งเป็นแบบฉบับของวิธีการทำสังคายนา

ส่วน **พระโมคคัลลานะ** นั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องว่า เป็นผู้ทำสกุลที่ยังไม่เสื่อมใสให้เสื่อมใส เป็นผู้ไม่ทำศรัทธาไม่ทำโศกะคือทรัพย์ของตระกูลให้เสียหาย เหมือนอย่างแมลงผึ้งที่ถือเอาแต่รสของดอกไม้ ไม่ทำสี กลีบ กลิ่นของดอกไม้ให้เสียหาย ท่านเป็นผู้สามารถในการนวรรรมคือการก่อสร้าง เมื่อมีการก่อสร้างพระอาราม ท่านก็ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ดูแล เช่นตั้งนางวิสาขาสร้างบุพพารามในกรุงสาวัตถี ท่านก็ได้รับเป็นผู้ดูแล และคำสั่งสอนของท่านนั้นก็มียหลายอย่าง ดังเช่นที่พระธรรมสังคาคณาจารย์ได้ร้อยกรองไว้ โดยชื่อว่า **อนุमानสูตร** คือพระสูตรที่แสดงถึงการอนุमानตนเอง

ความย่อในพระสูตรนั้น ท่านได้สอนธรรมพวกภิกษุโดยความว่า ถ้าภิกษุพิจารณาตนเองคือบอกอนุญาต หรือ

ขอให้เพื่อนพรหมจารีตักเตือนตนได้ แต่ถ้าเป็นคนที่ยากแล้ว เพื่อนพรหมจารีก็จะไม่ว่ากล่าว

เหตุที่ทำให้ว่ายากนั้น ท่านยกขึ้นมาแสดงหลายข้อ เช่น ความโกรธ ความผูกโกรธ ความหงุดหงิด ตั้งแง่องุ่นต่าง ๆ การกล่าววาจาที่แสดงว่าโกรธ เป็นต้น คราวนี้ถ้าพระภิกษุปรารถนาให้เพื่อนพรหมจารีว่ากล่าวตักเตือนได้ ถ้าเป็นผู้ว่าง่ายคือเป็นผู้ที่พอจะตักเตือนได้ เพื่อนพรหมจารีก็ตักเตือน เหตุที่ทำให้ว่ายากนั้นท่านยกขึ้นเป็นข้อ ๆ ตรงกันข้ามกับเหตุที่ทำให้ว่ายาก

ต่อจากนั้นท่านสอนให้อนุমানตนเองคือให้ซั้งดู เทียบตนเองกับคนอื่น คือว่าคนอื่นเป็นคนที่ยุติธรรมลามกเป็นต้นก็ไม่ใช่ที่ชอบใจแก่เราฉันใด ถ้าเราเป็นคนปรารถนาลามกเช่นนั้น ก็ไม่ใช่ที่ชอบใจแก่คนอื่นเหมือนกัน แปลว่า ซั้งตนเอง ดูตนเองว่าบัดนี้เราเป็นอย่างไร เป็นคนที่ปรารถนาลามกคือปรารถนาไม่ได้อยู่หรือไม่ ถ้ารู้ว่าเราเองเป็นคนที่มีความปรารถนาลามกเช่นนั้น ก็ให้พยายามละเสีย และให้ตั้งใจศึกษาสำเหนียกอยู่ เพื่อจะปฏิบัติตั้งนั้นทั้งกลางวันทั้งกลางคืน เหมือนหนุ่มสาวที่ส่องกระจกเพื่อจะแต่งหน้าแต่งตัว เมื่อเห็นส่วนไหนเป็นมลทินก็ต้องนำส่วนนั้นออกเสีย บุคคลก็เหมือนกัน

ก็ใช้ปัญญาส่องตัวดูตัวเองและแต่งตนเองให้บริสุทธิ์หมดจด

พระสูตรนี้ท่านแสดงที่ป่าสงวนเหนือชื่อเภสกลาวัน ภัคคชนบท (พ.พ. ๕๒-๖๕)

ดู จาตุรงคสันนิบาต ด้วย

กาลวดี ดู ชิวโกมารภัก

สาวกบารมี ดู บารมี, โพรสิสตร์

สาวกการกธรรม ดู โพรสิสตร์

สาวัตถิ ดู กาสี

สำคัญตนผิด ดู สติ

สิกขมานา ดู สามเณร

สิกขา คำว่า **สิกขา** นี้เป็นภาษาบาลี ภาษาสันสกฤตว่า **ศิกษา** ใช้เป็นภาษาไทยว่า ศึกษา ความหมายของคำนี้ก็เหมือนยังไม่รู้ก็เรียนให้รู้ เมื่อเรียนให้รู้แล้วก็ปฏิบัติไปจนกว่าจะบรรลุเป้าหมาย คำว่าศึกษาจึงมีความหมายถึงการเรียน อันจะเรียกว่า เป็นภาคทฤษฎีก็ได้ และการปฏิบัติรวมกัน ไม่ใช่การเรียนอย่างเดียวดังที่มักใช้พูดกันอยู่ในภาษาไทย และการปฏิบัตินั้นก็หมายถึงการปฏิบัติเรื่อยไปจนกว่าจะบรรลุถึงเป้าหมาย จึงจะเรียกว่าสำเร็จการศึกษา และก็เรียกว่าเสร็จกิจ คือ เสร็จการที่จะพึงกระทำหรือข้อที่จะพึงกระทำต่อไป และเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนานั้นก็คือ **นิพพาน** อันหมายถึงธรรมะเป็นที่สิ้นกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น ซึ่งตามศัพท์นั้นแปลว่า ธรรมะที่ออกจากภาวะ อัน

แปลว่ากิเลสเป็นเครื่องเสียบแทง กิเลสเป็นเครื่องร้อยรัด ออกจากวานะคือสิ้นกิเลสเป็นเครื่องเสียบแทง สิ้นกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัด

และคำว่า วานะ นี้แปลว่าลูกศรก็ได้ ลูกศรที่เป็นอาวุธที่ใช้ยิงศัตรูหรือสิ่งที่ต้องการยิง เป็นสิ่งที่มีปลายแหลมคมเสียบแทงศัตรูให้สิ้นชีวิตได้เมื่อถูกที่สำคัญ มาใช้ในทางศาสนาก็หมายถึงเป็นลูกศรที่เสียบแทงจิตใจ อันหมายถึงกิเลสที่แปลว่าเครื่องเศร้าหมองใจทั้งหลาย เป็นต้นว่า *ตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยาก การปฏิบัติในไตรสิกขาจึงมีเป้าหมายสูงสุดสำหรับที่จะถอนลูกศรคือตัณหาที่เสียบแทงหัวใจนี้ให้หลุดออก ที่เรียกว่าสิ้นกิเลส เมื่อสิ้นกิเลสก็สิ้นทุกข์ เป็นจุดเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา (ท.ท. ๑-๒)

สิกขา ๓ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจัดได้เป็น ๓ ระดับ ตั้งแต่เบื้องต้นต่ำขึ้นไปจนถึงสูงสุด ก็คือเพื่อประโยชน์ปัจจุบันอันเรียกว่า *ทิฏฐธรรมมิกัตถะ* เพื่อประโยชน์ภายหน้าอันเรียกว่า *สัมปรายิกัตถะ* และเพื่อประโยชน์อย่างยิ่งคือนิพพานอันเรียกว่า *ปรมัตถะ* และได้ทรงแสดงคำสอนไว้โดยปริยายคือทางเป็นอันมาก เพื่อให้บรรลุถึงประโยชน์ดังกล่าว และเมื่อแสดงโดยสรุปก็อาจสรุปเข้าใน *สิกขาทั้ง ๓* เมื่อเป็นการสอนเพื่อ

ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ภายหน้า ก็เป็นสิกขาหรือศึกษารวมดา ถ้าเพื่อประโยชน์อย่างยิ่งอันเป็นปรมัตถะดังกล่าว ก็เรียกว่า *อริสิกขา* หรือ *อริศึกษา* ที่แปลว่าศึกษาอย่างยิ่ง และก็ประมวลเข้าโดยย่อก็คือ ๓ ข้อนี้แหละ คือ *ศีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา* ถ้าเป็นอย่างยิ่งก็เป็น *อริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา* แต่เมื่อสอนภิกษุโดยมากแล้วก็สอนเป็นอย่างยิ่ง คือที่เป็นอริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา

ข้อแรกที่เรียกอย่างสามัญว่า *ศีลสิกขา* อันแปลว่า ข้อที่พึงศึกษาคือศีล แปลว่า การศึกษาในศีล ก็หมายความว่า ศีลเป็นข้อที่พึงศึกษา ที่นับว่าเป็นประการที่ ๑ และการที่เล่าเรียนปฏิบัติในศีลอันเป็นข้อที่พึงศึกษาข้อหนึ่งนั้นก็เรียกว่าการศึกษาในศีล

ศีลนั้นก็ป็นภาษาบาลี มักจะแปลกันตามศัพท์ว่าปกติ เหมือนดังที่พูดว่าเป็นปกติธรรมดา แต่โดยความหมายนั้นศีลก็หมายถึงการปฏิบัติที่เว้นจากข้อที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม ทำตามข้อที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตในพระวินัยบัญญัติ คือในพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเอาไว้ นี่เป็นหลักสำคัญของคำว่าศีล และก็มีทั้งที่เป็น *อาคาริยะ* กับ *อนาคาริยะ*

อาคารยศิลป์ ก็คือศิลป์สำหรับผู้ครองเรือน ก็ปฏิบัติตาม **อาคารยวินัย** คือวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้สำหรับผู้ครองเรือน เช่นว่าทรงบัญญัติไว้ ๕ ประการก็เรียกศิลป์ ๕ ทรงบัญญัติไว้ ๘ ประการ ก็เรียกว่าศิลป์ ๘

ส่วนอนาคาริยะนั้นก็คือ **อนาคารยศิลป์** ศิลป์สำหรับผู้ที่ไม่ใช่มีเรือน อันหมายถึงบรรพชิตคือผู้บวช ออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน ก็ปฏิบัติตาม **อนาคารยวินัย** คือวินัยที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับผู้ไม่มีเรือนคือบรรพชิต แบ่งออกเป็นหมวดใหญ่ ๒ หมวด คือที่เป็น **อาทิพรหมจริยกาสิกขา** สิกขาวินัยที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ก็ได้แก่สิกขาบทที่มีมาในพระปาติโมกข์ บัดนี้ก็มี ๒๒๗ สิกขาบท ที่อ่านในเวลาหลังทำวัตรค่ำ กับ **อภิสมจาริกวินัย** หรือ **อภิสมจาริกาสิกขา** สิกขาที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับเป็นข้อประพฤติปฏิบัติเพื่อความดีงามต่าง ๆ อันควรแก่สมณวิสัยที่มาในชั้นธกะทั้งหลาย มีจำนวนมากที่อ่านในเวลาเช้า หลังทำวัตรเช้า เพราะฉะนั้น ศิลป์ที่เป็นหลักก็คือการปฏิบัติตามพระพุทธบัญญัติตามที่กล่าวมา

และยังได้มีศิลป์ที่ท่านแสดงเอาไว้ประกอบเข้ามา รวมทั้งข้อที่ปฏิบัติตามพระพุทธบัญญัติดังกล่าวนี้อีก ๓ ข้อ รวมเป็น ๔ ข้อ เรียกว่า **ปาริสุทธิศิลป์**

๔ คือ ศิลป์ที่พึงปฏิบัติให้บริสุทธิ์ ๔ ข้อ ได้แก่

๑. **ปาติโมกขสังวรศิลป์** ศิลป์คือความสำรวมในพระปาติโมกข์ ก็ได้แก่ศิลป์ที่เกิดจากการปฏิบัติด้วยความสำรวมคือความระมัดระวังในอันที่จะเว้น และในอันที่จะปฏิบัติตามพระพุทธบัญญัติที่มาในพระปาติโมกข์ อันหมายถึงอาทิพรหมจริยกาสิกขา คือวินัยที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ดังกล่าวมาข้างต้น ท่านใช้คำว่า **ปาติโมกข์** คู่กับคำว่า **อาทิพรหมจริยกาสิกขา** มีความหมายถึงสิกขาบทบัญญัติอันสำคัญ เพราะคำว่าอาทิพรหมจริยกา แปลว่าเบื้องต้นของพรหมจรรย์ หรือเป็นหัวหน้าของพรหมจรรย์ก็ได้ และคำว่าปาติโมกข์ก็แปลว่า สิกขาบทที่รักษาผู้สังวรรักษาให้พ้นจากทุกข์มีอบายเป็นต้น เพราะฉะนั้น คำทั้ง ๒ นี้จึงมีความหมายถึงสิกขาบทบัญญัติที่เป็นข้อสำคัญ

๒. **อินทริยสังวรศิลป์** ศิลป์คือความสำรวมอินทริย์ อันได้แก่มีสติสำรวมใจในเมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ทราบกลิ่น ลิ้นได้ทราบรส ภายได้ถูกต้องโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้อง และมโนคือใจได้คิด ได้รู้ธรรมคือเรื่องราวทางใจ ก็เท่ากับว่ามีสติรักษาตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนคือใจนั่นเอง โดยที่

ทั้ง ๖ นี้เรียกว่า **อินทริย์** คือเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน ตาเป็นใหญ่ในหน้าที่ดูเห็นรูป หูเป็นใหญ่ในหน้าที่ฟังได้ยินเสียง จมูกเป็นใหญ่ในหน้าที่ทราบกลิ่น ลิ้นเป็นใหญ่ในหน้าที่ทราบรส กายเป็นใหญ่ในหน้าที่ถูกต้องโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง มโนคือใจเป็นใหญ่ใน ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย และเป็นใหญ่ในการรู้คิดธรรมคือเรื่องราวต่าง ๆ ด้วย เพราะฉะนั้น เมื่อมีสติสำรวมคือระมัดระวังใจ เมื่อตาเห็นรูปเป็นต้นโดยที่มีสติป้องกันใจไม่ให้ยึดถือสิ่งที่ตาเห็นเป็นต้นนั้นเข้ามาเป็นความยินดี ยินร้ายในใจ ให้เห็นสักแต่ว่าเห็น ได้ยินก็สักแต่ว่าได้ยินเป็นต้น ไม่ให้เป็นกิเลสไหลเข้ามาถึงใจมาท่วมใจ ความที่มีสติคอยสำรวมระวังอยู่ดังนี้เรียกว่า อินทริยสังวรศีล

๓. **อาชีวนาปริสุทธศีล** ศีลอันเกิดจากการเลี้ยงชีวิตให้บริสุทธิ์ เช่นด้วยการที่เที่ยวบิณฑบาตรรับอาหารที่เขาใส่บาตรมาบริโภค หรือบริโภคอาหารที่เป็นอติเรกกลาก เช่นที่เขานำมาถวายแก่สงฆ์แล้วก็แบ่งกันโดยที่ไม่เที่ยวขอเขา หรือแสวงหาในสิ่งที่ผิดต่าง ๆ การเลี้ยงชีวิตให้บริสุทธิ์ดังนี้ก็ชื่อว่า อาชีวนาปริสุทธศีล

๔. **ปัจฉยสันนิสิตศีล** ศีลที่อาศัยปัจจัย ก็หมายถึงพิจารณาปัจจัยทั้ง ๔

ที่บริโภค คือ พิจารณาจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ ยาแก้ไข้ที่บริโภค ตามบทพิจารณาดังที่สวดในเวลาเช้า **ปฏิสงขาโยนิโส** และแม้ว่าในขณะที่บริโภคไม่ได้พิจารณาก็ให้พิจารณาในวันนั้นถึงสิ่งที่ได้บริโภคไปแล้ว ด้วยบท **อชฺช มยา** ที่สวดในเวลาทำวัตรค่ำ ท่านแสดงว่าเมื่อบริโภคมิได้พิจารณา และไม่ได้พิจารณาสิ่งที่บริโภคแล้วในวันนั้น การบริโภคนั้นก็ชื่อว่า **อินฺทฺริย** คือบริโภคเป็นหนี้ แต่ว่าเมื่อได้พิจารณาบริโภค หรือว่าไม่ได้พิจารณา ก็พิจารณาภายหลังในวันนั้นก็ชื่อว่าเป็นการบริโภคที่เป็นปัจจัยสันนิสิตศีล ไม่ใช่เป็นการบริโภคหนี้

เพราะฉะนั้น ผู้มุ่งปฏิบัติในศีลก็ควรปฏิบัติในศีลทั้ง ๔ ข้อนี้ด้วยกัน คือ ปาติโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวนาปริสุทธศีล และปัจจัยสันนิสิตศีล หัดปฏิบัติให้ศีลทั้ง ๔ นี้บริสุทธิ์อยู่เสมอ

จิตตสิกขา คือสมาธิ เพราะว่าเป็นสมาธิเกี่ยวแก่จิตโดยตรง ต้องปฏิบัติทางจิต ฉะนั้น จึงได้เรียกว่า จิตตสิกขา

คำว่า จิต นี้มีความหมายเป็น ๒ อย่าง อย่างหนึ่ง จิตที่เป็นธาตุรู้อันเป็นตัวเดิม ไม่มีสรีรสังขาร อาศัยอยู่ในกายนี้ เรียกว่า จิต ที่แปลว่า ธรรมชาติ ที่ให้สำเร็จความคิดนี้ อีกอย่างหนึ่ง จิตที่เป็นอาหาร เรียกว่าความคิด

การอบรมจิตเรียกว่า **จิตตภาวนา** พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ปฏิบัติทางจิตไว้เป็นอันมาก เช่น ตรัสสอนว่า ให้อบรมจิต ให้ฝึกจิต ให้ข่มจิต ให้ทำจิต ให้เป็นสมาธิ ให้ทำจิตให้บริสุทธิ์

การปฏิบัติทางจิตที่พระพุทธเจ้าอบรมไว้นี้เป็นสิ่งสำคัญ เพราะว่าจิตนี้เมื่อเรียกควบกันกับกาย กายก็เปรียบเหมือนเรือ จิตก็เปรียบเหมือนอย่างบุคคลผู้ที่แจวเรือ หรืออีกอย่างหนึ่งกายเปรียบเหมือนอย่างบัว จิตเหมือนอย่างนาย จิตจึงเป็นผู้ที่สั่งให้กายปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง จิตจึงเป็นผู้นำ แม้ในการปฏิบัติทางศีลซึ่งเกี่ยวแก่การปฏิบัติทางกายทางวาจาเป็นที่ตั้ง ดังศีลที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นวินัยสำหรับปฏิบัติ การละเมิดศีลไม่เกิดขึ้นลำพังทางจิต ต้องละเมิดออกไปทางกายทางวาจา จึงจะเป็นการละเมิดพระวินัยบัญญัติ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติทางวินัยบัญญัติ เมื่อไม่ละเมิดทางกายทางวาจาก็ไม่เป็นอาบัติ แม้ว่า จะละเมิดทางใจคือใจคิดล่วงละเมิดอาบัตก็ยังไม่เกิด ต่อเมื่อไปทำไปพูดขึ้นผิดจากพระวินัยบัญญัติจึงเป็นอาบัติ

ได้มีภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ไม่สามารถอยู่ปฏิบัติพระวินัยได้ เพราะว่ามีมากมาย พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสถามว่า เธอจะสามารถรักษาไว้

เพียงข้อเดียวได้ไหม ภิกษุรูปนั้นก็กราบทูลว่า ถ้าข้อเดียวได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นก็ให้เธอรักษาจิตของเธอ เมื่อรักษาจิตของเธออย่างเดียวได้ ก็รักษาวินัยบัญญัติทุกข้อไว้ได้ ภิกษุนั้นก็ปฏิบัติรักษาศีล จึงได้รักษาวินัยได้ และบวชอยู่ต่อไปได้ เจริญในพระธรรมวินัยต่อไป และรักษาปาริสุทธิศีลทั้ง ๔ นั้นได้

ในข้อนี้ควรจะทราบเพิ่มเติมอีกด้วยว่า การปฏิบัติพระวินัยไม่ละเมิดทางกายทางวาจาตามพระบัญญัติก็ไม่เป็นอาบัติ แม้จะละเมิดด้วยใจอย่างเดียวอาบัตก็ยังไม่เกิด แต่แม้เช่นนั้น **ศีลก็ไม่บริสุทธิ์** เพราะศีลที่จะบริสุทธิ์นั้นต้องรักษาให้ได้ถึงใจ คือใจก็ต้องไม่คิดล่วงละเมิดด้วย มิใช่เป็นปกติ สงบไม่คิดละเมิด ศีลจึงจะบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น แม้จะรักษาวินัยได้ บริสุทธิ์ทางวินัย เพราะไม่ละเมิดทางกายทางวาจา แต่ ว่าถ้าละเมิดทางใจ ถึงไม่เป็นอาบัติทางพระวินัย ก็เป็นความ **ไม่บริสุทธิ์ทางใจ** เมื่อไม่บริสุทธิ์ทางใจ ศีลก็ไม่บริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น ศีลนี้จึงมีความหมายถึงจิตใจคือต้องรักษาถึงจิตใจ รักษากายวาจาให้บริสุทธิ์ด้วย และรักษาจิตใจให้บริสุทธิ์ด้วย ศีลจึงจะบริสุทธิ์ ปาริสุทธิศีลทั้ง ๔ ข้อนี้ก็ต้องรักษาให้ถึงใจ ให้ใจบริสุทธิ์ ไม่คิดล่วงละเมิด ศีลจึงมี

ความหมายถึงใจดังนี้ และก็มี ความหมายถึงว่า เมื่อรักษาจิตได้ก็รักษาศีล ทุกข้อได้โดยไม่ยาก

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัส เรียกสิกขาที่ ๒ ว่า จิตตสิกขา ข้อที่ ฟังศึกษาคือจิต หรือการศึกษาในจิต ก็คือการทำมาปฏิบัติอบรมจิตให้สงบ จากความคิดล่องละเมิดในศีลต่าง ๆ ให้สงบจากอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลส ต่าง ๆ ที่เป็นตัว **นิเวรณ** คือบังเกิดขึ้น กลุ่มมรุมจิตใจ กันจิตใจไว้ให้ได้สมาธิ ให้ไม่ได้ปัญญา พระพุทธเจ้าตรัสนิเวรณ ดังกล่าวนี้ไว้ ๕ ข้อ คือ

๑. **กามฉันท** ความพอใจรักใคร่ใน กาม คือวัตถุที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ทั้งหลาย หรือารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่พอใจทั้งหลาย หรือ ความพอใจด้วยอำนาจของกิเลสกาม กิเลสอันเป็นเหตุให้ใคร่ ให้ปรารถนา เป็นต้นว่าราคะ ความติดใจยินดี

๒. **พยาบาท** ความกระทบกระทั่ง ของจิต มีอาการเป็นความหงุดหงิด เตือดพล่าน โกรธแค้น ชัดเคืองจนถึง มุ่งร้ายหมายทำลาย

๓. **ถิ่นมิทธะ** ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม

๔. **อุทฺธจฺจุกุกุจจะ** ความฟุ้งซ่าน ไร้สติ

๕. **วิจิกิฉณา** ความเคลือบแคลง สงสัย

จิตเมื่อมีนิเวรณทั้ง ๕ นี้ย่อมเป็นจิต ที่ไม่มีกำลัง เป็นจิตที่อ่อนแอ ไม่ควร แก่การทำงาน คือไม่สามารถที่จะทำการ งานที่เป็นประโยชน์ต่าง ๆ ได้ โดยเฉพาะคือไม่สามารถที่จะทำการงานที่ เรียกว่า **สมถกรรมฐาน** ที่ตั้งของ การงานคือสมถะ คือการปฏิบัติทำจิต ให้สงบ อันหมายถึงสมาธิรวมอยู่ด้วย คือทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของ กรรมฐานทั้งหลาย และนิเวรณทั้ง ๕ นี้ก็เกิดขึ้นจาก **อารมณ์** คือเรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตหมกมุ่นถึง อันเป็นเรื่องที่เข้ามาทางตา คือตาเห็น จิตรับอารมณ์อันเรียกว่า **รูปารมณ์** อารมณ์คือรูปร่าง เข้ามาทางหูคือเสียง จิตรับเข้ามาเป็นอารมณ์อันเรียกว่า **สัททารมณ์** อารมณ์คือเสียงบ้าง ที่เข้ามาทางจมูกคือกลิ่น จิตรับเข้ามา เป็นอารมณ์อันเรียกว่า **คันธารมณ์** อารมณ์คือกลิ่นบ้าง ที่เข้ามาทางลิ้นคือ รส จิตรับเข้ามาเป็นอารมณ์อันเรียกว่า **รสารมณ์** อารมณ์คือรสบ้าง ที่เข้ามา ทางกายคือโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง จิตรับเข้ามาเป็นอารมณ์อันเรียกว่า **โผฏฐัพพารมณ์** บ้าง เป็นอารมณ์คือ ธรรมะ คือเรื่องราวที่เข้ามาทางมนคือ ใจ จิตรับเข้ามาเป็นอารมณ์อันเรียกว่า **ธัมมารมณ์** อารมณ์คือเรื่องราวบ้าง อารมณ์ที่จิตรับเข้ามาเหล่านี้เอง ที่เป็น

ที่ตั้งของนิวรรณ์ข้อไหน ก็เกิดนิวรรณ์
ข้อนั้น ย่อเข้าก็เป็น ๓ คือเป็น ราคะ
โทสะ โมหะ หรือโลภะ โทสะ โมหะ
อารมณ์ที่เป็นที่ตั้งของราคะก็เกิดราคะ
หรือกามฉันท์ อารมณ์ที่เป็นที่ตั้งของ
โทสะก็เกิดโทสะคือพยาบาท หรือ
กุกกุกจะ ความรำคาญใจ อารมณ์อัน
เป็นที่ตั้งของโมหะ ก็เกิดโมหะความ
หลงอันได้แก่ อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน
กุกกุกจะ ความรำคาญใจ วิจิกิจฉา
ความเคลือบแคลงสงสัย กุกกุกจะ คือ
ความรำคาญใจนี้ อาจารย์ท่านจัดเข้า
เป็นกองโทสะก็มี จัดเข้าเป็นกองโมหะ
คือความหลงก็มี

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัส
สอนให้ทำสมาธิ คือหัดทำจิตให้สงบ
ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว อันเป็น
อารมณ์ทางกรรมฐาน คือเป็นอารมณ์
ของทางสมถกรรมฐาน กรรมฐานที่ให้
เกิดสมถะ คือความสงบ ยกจิตจาก
อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลส มาตั้งอยู่
ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของสมถะคือ
ความสงบ และอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของ
สมถะคือความสงบนั้น พระพุทธเจ้าก็
ตรัสสอนให้ปฏิบัติเลือกหาอารมณ์ที่
เป็นปฏิปักษ์กันกับนิวรรณ์ทั้ง ๕ ข้อนั้น
เหมือนอย่างแพทย์ให้ยาให้เหมาะแก่
โรค นิวรรณ์ทั้ง ๕ ข้อนั้นก็เหมือนอย่าง
ว่าเป็นโรค ๕ ชนิด ก็จะต้องใช้ยา ๕

อย่าง สำหรับแก้ไข เพราะฉะนั้น ใน
การปฏิบัติสมาธินั้นจึงต้องรู้นิวรรณ์ที่
บังเกิดขึ้นในใจของตนว่าข้อไหนบังเกิด
ขึ้น เช่น

กามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกาม
บังเกิดขึ้น ก็ให้ถอนใจจากอารมณ์อัน
เป็นที่ตั้งของกามฉันท์นั้นมา ให้จิตตั้ง
อยู่ในอารมณ์อันตรงกันข้าม เช่นว่า
กำหนดพิจารณาผม ขน เล็บ ฟัน หนัง
ที่อุปัชฌาย์บอกให้เมื่อขอบวชนั้นว่าเป็น
สิ่งปฏิกูล ไม่สะอาดและไม่งดงาม ไม่ใช่
คิดเอาเองว่าไม่สะอาด ไม่งดงาม แต่
ว่าความจริงของผม ขน เล็บ ฟัน หนัง
นั้น ไม่สะอาด ไม่งดงามอยู่แล้วโดย
ธรรมชาติ แต่เพราะบุคคลหลงยึดถือ
ว่างดงามว่าสะอาด จึงได้ปรองโงให้เกิด
กามฉันท์คือความพอใจรักใคร่ เพราะ
ฉะนั้น ก็พิจารณากลับตรงกันข้ามตาม
ความเป็นจริง ว่าเป็นของไม่สะอาด
ไม่งดงาม จนจิตสงบ ก็เรียกว่า ได้
กรรมฐาน ในข้อนี้

เมื่อพยาบาทบังเกิดขึ้น ก็ให้เจริญ
เมตตา คือคิดปรารถนาให้เป็นสุข
ซึ่งตรงกันข้ามกับความคิดโกรธแค้น
ขัดเคืองมุ่งหมายล้างผลาญ เมื่อปลุก
เมตตาให้บังเกิดขึ้นในจิตได้ โทสะ
พยาบาทก็สงบ ก็เป็น**กรรมฐาน**

เมื่อถีนมิทธะความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม
บังเกิดขึ้น ก็ให้เจริญ**พุทธานุสสติ** ระลึก

ถึงคุณของพระพุทธเจ้า ทำจิตใจให้เบิกบานผ่องใส เลื่อมใสในพระคุณ หรือว่าทำ **ฮาโลกสัญญา** ความสำคัญหมายในความสว่าง ทำจิตใจให้สว่าง หรือว่าทำจิตใจให้เข้มแข็ง ปรารถนาความเพียร แม้จะต้องฝืนใจก็ต้องฝืนใจให้จิตมีความเข้มแข็ง มีความเพียร ดำเนินความเพียร ทำความเพียรให้ก้าวหน้าไปในกิจที่พึงทำ และเมื่อทำจิตให้เข้มแข็ง ปรารถนาความเพียรได้ ทำจิตใจสว่างได้ ทำจิตให้เลื่อมใสผ่องใสได้ ความมุ่งง่วนเคลิบเคลิ้มก็สงบ ก็เป็น **กรรมฐาน**

เมื่อความฟุ้งซ่านรำคาญใจบังเกิดขึ้น ก็ให้กำหนดทำกรรมฐานที่รวมใจเข้ามาให้สงบ ไม่ฟุ้งซ่าน เช่นทำ **อานาปานสติ** สติกำหนดลมหายใจเข้าออก หายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ ให้จิตรวมอยู่ที่ลมหายใจ ก็จะ ทำจิตให้สงบได้ ก็เป็น **กรรมฐาน**

เมื่อความเคลือบแคลงสงสัยต่าง ๆ บังเกิดขึ้น ถ้าเป็นผู้ที่ศึกษาหาความรู้ ก็ต้องศึกษาหาความรู้ค้นคว้าแก้ข้อสงสัย ในข้อที่พึงสงสัยต่าง ๆ แต่ถ้าเป็นความสงสัยเคลือบแคลงในขณะที่ต้องการจะปฏิบัติทำใจให้สงบ หรือในข้อที่ไม่ควรสงสัยต่าง ๆ ก็ให้เจริญ **ธาตุกรรมฐาน** พิจารณากายนี้แยกธาตุออกไป ส่วนที่ แข็งแข็งก็เป็น **ปฐวีธาตุ** ธาตุดิน ส่วนที่เหลวก็เป็น **ฮาโปธาตุ** ธาตุน้ำ ส่วน

ที่อบอุ่นก็เป็น **เตโชธาตุ** ธาตุไฟ ส่วนที่พัดไหวก็เป็น **วาโยธาตุ** ธาตุลม สักแต่ว่าเป็นธาตุ ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตนเราเขา ความเป็นสัตว์บุคคล ตัวตนเราเขานั้นเป็นสมมติบัญญัติ สำหรับเรียกกัน และคนทั่วไปก็ยังมีอุปาทานความยึดถือว่าเป็นตัวเราของเราอยู่ในสมมติบัญญัติเหล่านี้ด้วย เมื่อมีตัวเราของเราขึ้น ก็ตัวเราของเรา นี้เองเป็นที่ตั้งของความสงสัยต่าง ๆ เพราะฉะนั้น เมื่อมาพิจารณาสิ่งที่ เป็นที่ตั้งของความยึดถือ สิ่งที่ เป็นที่ตั้งของบัญญัติสมมติต่าง ๆ ว่าตัวเราของเรา แยกออกไปที่กายนี้ ว่าเป็น สักแต่ว่าธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมเท่านั้น **ธาตุสัญญา** ปรากฏขึ้น คือความสำคัญว่าธาตุปรากฏขึ้น **อตตสัญญา** ความสำคัญหมายว่าตัวตนก็หายไป ความสงสัยเคลือบแคลงที่อาศัยความยึดถือว่าตัวเรา ของเรา ก็หายไปด้วย ก็สงบเป็น **กรรมฐาน**

นี่เป็นการปฏิบัติทางสมาธิที่พระพุทธเจ้า ตรัสสอนเอาไว้ ให้ดูปัจจุบันและจิต ของตัวเอง ว่าจิตปัจจุบันของตัวเป็น อย่างไรในข้อใดข้อหนึ่งใน ๕ ข้อนี้ ก็ใช้กรรมฐานที่เหมาะสมนั้นมาพิจารณา แก้ ให้นิเวรณข้อนั้น ๆ สงบ จิตก็จะ สงบตั้งมั่น จะอ่านหนังสือ จะเรียน หนังสือ จะทำการทำงานอะไรก็ได้

สะดวก จะปฏิบัติทางปัญญาต่อไปก็ได้
 สะดวก และเมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว
 ที่ชื่อว่าสมาธินั้นคือ **จิตเตกัคคตา** แยก
 ออกเป็น **จิตตะ** ก็คือจิต **เอกัคคตา**
 ก็คือความที่มีอารมณ์อันเดียว รวมกัน
 เป็น **จิตตเอกัคคตา** หรือ **จิตเตกัคคตา**
 ก็คือความที่จิตมีอารมณ์อันเดียว มี
 ยอดเป็นอันเดียว มีอารมณ์เป็นอันเดียว
 เพราะจิตนี้โดยปกติมีอารมณ์มาก พล่าน
 ไปในอารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามาทางตา
 ทางหู เป็นต้น มากมายหลายเรื่อง
 สลับซับซ้อนกัน จิตจึงพร่า และเมื่อ
 ประกอบกับกิเลสต่าง ๆ เข้าด้วย บังเกิด
 เป็นนิเวรณดังกล่าวแล้วก็ยิ่งวุ่นวายหนัก
 เข้า เดี่ยวชอบ เดี่ยวชัง เดี่ยวหลง เดี่ยว
 ง่วง เดี่ยวฟุ้งซ่าน เดี่ยวสงสัย เป็นอันว่า
 ไม่ได้ความสงบ เมื่อไม่ได้ความสงบ
 จิตก็ไม่มีความนิ่งที่จะปฏิบัติกิจการงาน เรียก
 ว่าไม่ควรแก่การงาน แม้การงานที่เป็น
 ธรรมดา เช่น ไหว้พระสวดมนต์ จะฟัง
 จะเรียน จะอ่าน เป็นต้น ก็ไม่สำเร็จ
 ด้วยดี ต่อเมื่อได้สงบจิตจากอารมณ์
 และกิเลสที่เป็นนิเวรณเหล่านี้ได้ จิตก็
 มีความสงบตั้งมั่น มีกำลัง สามารถ
 ทำการงานได้ดี

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติทำสมาธิ
 คือการที่มาตั้งจิตมั่นในอารมณ์ของ
กรรมฐานสำหรับแก่นิเวรณทั้ง ๕ นี้
 จึงเป็นสิ่งที่ต้องทำอยู่เสมอ ดังจะพึงเห็น
 ได้เช่นว่าจะมาฟังโอวาทของอุปัชฌาย์

นี้บางทีก็ไม่อยากจะมา เกิดง่วงงุน
 เคลิบเคลิ้ม ก็ต้องระงับความง่วงงุน
 เคลิบเคลิ้มเสีย ตั้งความเพียรขึ้นในใจ
 ว่าต้องมา ก็ทำให้ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม
 นั้นสงบก็มาได้ หรือในขณะที่ฟังอยู่ก็
 ง่วงงุนเคลิบเคลิ้มขึ้นมา ก็ต้องตั้งจิตใจ
 ให้มีความเพียรเข้มแข็งขึ้นมา ไม่ยอม
 ง่วง หรือทำจิตให้สว่าง ทำจิตใจให้มี
 ความผ่องใสในธรรม ให้มีความเข้าใจ
 ในธรรม ง่วงก็หายไป หรือมีความ
 เคลือบแคลงสงสัย ถ้ามีสงสัยอยู่ใน
 ข้อที่กล่าวไว้ที่แรก ก็ไม่ฟังในข้อที่กำลัง
 จะกล่าวต่อไป ก็เป็นอันว่าไม่ได้ความ
 เข้าใจตลอด ก็ต้องเก็บความสงสัยนั้น
 ไว้ก่อน ฟังต่อไปก่อนให้ตลอด แล้ว
 อะไรสงสัยก็มาคิดแก้ไขกันใหม่ หรือ
 ถ้าเกิดความสงสัยนอกเรื่องออกไปก็
 ต้องสงบเสียว่าไม่ใช่เวลาที่จะมาสงสัย
 ในนอกเรื่อง เวลามาฟังก็ต้องฟัง ก็
 แปลว่าในขณะที่กำลังฟังนี้ก็ต้องทำ
 กรรมฐาน ทำสมาธิ ระงับกามฉันท
 ระงับพยาบาท ระงับถีนมิทธะ ระงับ
 อุทธัจจกุกกุจจะ ระงับวิจิกิจฉนา จิตใจ
 จึงจะสงบตั้งมั่น เรียกว่ามีสมาธิในการ
 ฟัง เมื่อมีสมาธิในการฟังแล้วก็ฟังได้
 ตลอด ฟังได้ยินทุกคำ แล้วจะมีความ
 เข้าใจ นี่เป็นสมาธิที่กล่าวอย่างง่าย ๆ
 ที่จะต้องปฏิบัติอยู่เป็นประจำ อันจะทำ
 จิตให้มีความสามารถทำจิตใจนี้ให้ควร
 แก่การงาน อันนี้แหละเป็น **จิตตสิกขา**

ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ให้ปฏิบัติเป็น
ประการที่ ๒

ปัญญาศึกษา ศึกษาหรือศึกษาปัญญา
ปัญญา นั้นแปลว่า ความรู้ทั่ว อัน
หมายความว่าความรู้ทั่วถึงเหตุและผล
รู้เหตุถึงผล รู้ผลถึงเหตุ ตามสัจจะคือ
ความจริง เมื่อมีความรู้ดังกล่าวในสิ่ง
ใดก็เชื่อว่ามีปัญญาในสิ่งนั้น แต่ถ้าเป็น
ความรู้หลง รู้ผิด คือไม่ใช่เป็นความรู้
จริงก็ไม่เรียกว่าปัญญา แต่ก็มีคำเรียก
รู้ถูกต้องว่า **สัมมัตปัญญา** ปัญญาชอบ
ส่วนรู้ผิด เรียกว่า **มิจฉาปัญญา** หรือ
มิจฉัปปัญญา ปัญญาผิด ก็แปลว่า
เมื่อแยกเรียกดังนี้ ปัญญาก็เป็นคำ
กลาง ๆ แต่ว่าอีกอย่างหนึ่ง ต้องเป็น
ความรู้ถูกต้องจึงเป็นปัญญา หรือ
สัมมัตปัญญานั้นเอง จึงเป็นปัญญา
ถ้าไม่ใช่สัมมัตปัญญา เป็นมิจฉัปปัญญา
ปัญญาผิด ก็ไม่เรียกว่าปัญญา แต่เป็น
ความรู้หลง รู้ผิด

เพราะฉะนั้น เมื่อเรียกว่าปัญญาโดย
ทั่วไปจึงมุ่งถึงในทางดี อันหมายถึงว่า
รู้ถูกต้อง ดังที่อธิบายไว้ข้างต้นว่า รู้ทั่ว
ถึงเหตุผลตามสัจจะคือตามที่เป็นจริง
คำว่าตามที่เป็นจริงนั้น เรียกว่าตาม
สัจจะคือความจริงอย่างนั้นก็ได้ หรือ
เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ยถาภูต** ตามที่
เป็นแล้วตามที่มีแล้ว คือว่ามีแล้วเป็น
แล้วอย่างไรก็รู้อย่างนั้น ไม่ใช่รู้ผิดไป

จากที่มีแล้วที่เป็นแล้ว พุดกันสั้น ๆ
ก็รู้ตามเป็นจริง ปัญญาดังกล่าวนี้เป็น
ศึกษา คือเป็นข้อที่ฟังศึกษา อันหมาย
ความว่าเรียนให้รู้จักว่าปัญญาที่เป็นตัว
ปัญญาดังกล่าวนั้นเป็นอย่างไร และก็
ปฏิบัติให้ปัญญาดังกล่าวนั้นมีขึ้นเป็นขึ้น

ความรู้ที่เกิดทางอายตนะคือ ทาง
ตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย
และทางมนะคือใจ ดังที่ทุก ๆ คนได้
เห็นอะไรก็รู้สิ่งที่เห็นนั้นทางตา เช่น
เห็นต้นไม้ก็รู้ว่าต้นไม้ เห็นภูเขาก็รู้ว่า
นี่ภูเขา ดังที่ทุกคนเมื่อลืมนตาขึ้นมา
ก็เห็นนั้นเห็นนี้อยู่ด้วยกัน ก็เรียกว่า
เป็นความรู้ทางตา ได้ยินเสียงก็รู้ทางหู
เป็นเสียงนั้นเสียงนี้ หรือว่ารู้เสียงที่
พุดจากกันเป็นภาษา ก็รู้เรื่องที่พุดจากกัน
นั้น หรือใช้ภาษามาเขียนเป็นอักษร
ขึ้นใช้อ่าน เมื่ออ่านภาษาก็รู้ว่าเป็นเรื่อง
นั้นเรื่องนี้ รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น
รู้สิ่งที่ถูกต้องทางกาย รู้เรื่องราวที่คิดทาง
ใจ นี่ก็เป็นความรู้ เรียกว่าเป็น**ความรู้
ทางอายตนะ** และเมื่อเล่าเรียนศึกษา
ศิลปวิทยาก็มีความรู้ในศิลปวิทยา
เมื่อมาเรียนพุทธศาสนาก็รู้ธรรมะ
ในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรง
สั่งสอน เรียนทางหูก็ฟัง เรียนทางตา
ก็อ่าน เรียนทางใจก็คือว่าคิดนึกพิจารณา
ก็ได้ความรู้ในสิ่งที่เรียนนี้ นี่ก็เป็น
ความรู้ ความรู้ดังที่กล่าวมานี้ก็เรียกว่า

เป็นความรู้ทางอายตนะ เรียกว่า **วิญญาณ**
เรียกว่า **เวทนา สัญญา สังขาร**

วิญญาณก็คือรู้ เช่น ตากับรูปประจวบ
กันก็ได้ความรู้รูปที่เรียกว่าเห็น เห็นรูป
นี่ก็เป็นตัววิญญาณ เป็นสุข เป็นทุกข์
รู้สุข รู้ทุกข์ รู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์
ไม่สุข นี่ก็เป็นเวทนา หรือจำได้หมาย
รู้ นี่ก็เป็นสัญญา รู้คิดปรุงหรือปรุงคิด
ไปต่าง ๆ ก็เป็นสังขาร นี่ก็เป็น**ความรู้ทางชั้น ๕** ตากับรูปนั้นก็เห็นรูป
รู้สุข รู้ทุกข์ รู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่
สุขก็เป็นเวทนา รู้จำหมายก็เป็นสัญญา
รู้คิดปรุงหรือปรุงคิดก็เป็นสังขาร รู้ที่
เรียกว่าเห็น คือเมื่อตากับรูปประจวบ
กัน รู้รูปคือเห็นรูปก็เรียกว่าวิญญาณ
เป็นต้นดังที่กล่าวมา **ยังไม่เรียกว่าเป็น
ปัญญา**

มาถึงขั้นความรู้ที่เกิดจากการเรียน
ต่าง ๆ เป็นศิลปวิทยา ตลอดจนถึง
เรียนพระพุทธศาสนาดังที่เรียนกันอยู่
นี้ ใช้ตาใช้หูก็เป็นความรู้ขึ้นมา ดังนี้
ก็เรียกกันว่าปัญญาเป็น **ปริยัติปัญญา**
ปัญญาทางปริยัติคือการเรียน และ
คำว่าเรียนนั้นจึงมีความหมายว่าฟัง
แต่โบราณก็ใช้ฟัง ไม่มีตัวหนังสือ เมื่อ
มีตัวหนังสือขึ้นก็มีอ่าน ท่องบ่นจำทรง
เฟ่งด้วยใจอันหมายถึงว่าพิจารณา
ขบเจาะด้วยทิวฐิความเห็นคือทำความเข้าใจ
เข้าใจให้ถูกต้อง นี่เป็นปริยัติปัญญา
ปัญญาทางปริยัติ

และเมื่อเรียนรู้ทางปริยัติแล้วก็นำมา
ปฏิบัติทางกายทางวาจาทางใจ เช่นเมื่อ
เรียนรู้จักศีล รู้จักสมาธิ รู้จักปัญญา
ก็นำมาปฏิบัติให้เป็นศีล เป็นสมาธิ
เป็นปัญญาขั้นที่ตนเอง ก็ได้ปัญญา
ที่เกิดจากการปฏิบัติขึ้นโดยลำดับ
และโดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ซึ่ง
พระพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของ
พระพุทธเจ้านั้น ล้วนเป็นคำสั่งสอน
ที่ให้ละชั่ว ทำดี ให้ชำระจิตของตนให้
บริสุทธิ์ผ่องใส เป็นเครื่องขัดเกลาภิเลส
เครื่องเศร้าหมอง คือตัดณา ความ
ดิ้นรนทะยานอยาก ภิเลสกองโลกอง
โกรธกองหลง หรือภิเลสกองราคะ
โทสะโมหะ ให้หมดไปจากจิตใจ ก็
ได้ปัญญาคือความรู้ในการปฏิบัติอัน
เป็นเครื่องขัดเกลาดังกล่าวนี้ขึ้นไปโดย
ลำดับ ดังนี้ก็เป็น **ปฏิบัติปัญญา** ปัญญา
อันเกิดจากการปฏิบัติ

และเมื่อปฏิบัติไปจนถึงที่สุด อัน
หมายความว่าชำระจิตใจด้วยปัญญา
ให้บริสุทธิ์หมดจดได้บางส่วนหรือ
สิ้นเชิง ที่เรียกรวยยอดว่าเป็นมรรค
เป็นผล เป็นนิพพาน ตั้งแต่ขั้นต้นคือ
โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล จนถึง
ขั้น **อรหัตตมรรค อรหัตตผล** อันเป็น
ขั้นสูงสุด กำจัดภิเลสได้หมดสิ้น ก็เรียกรวยยอดว่า **ปฏิบัติปัญญา** ปัญญาคือ
ความรู้แจ้งแทงตลอด อันหมายความว่าเจาะแทงภิเลสที่หุ้มห่อจิตใจให้หลุด

ไปได้หมดสิ้น ให้บรรลุถึงความบริสุทธิ์
สิ้นเชิง

เพราะฉะนั้น ปัญญาจึงมี ๓ อัน
ได้แก่ **ปริยัติปัญญา ปฏิบัติปัญญา**
ปฏิเวธปัญญา

และท่านแสดงปัญญาไว้อีกอย่าง
หนึ่ง ถึงเหตุที่ทำให้เกิดปัญญา ได้แก่
สุตมัยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากสุตะ
คือการฟัง การอ่าน **จินตมัยปัญญา**
ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณา
ภาวนามัยปัญญา ปัญญาที่เกิดจาก
การปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้น

ปัญญาที่แบ่งเป็น ๓ อย่างที่กล่าว
มานี้ต้องเข้าใจว่า สุตะคือการฟัง รวม
ทั้งการอ่านด้วยนั้นไม่ใช่เป็นตัวปัญญา
แต่ว่าเป็นทางทำให้เกิดปัญญาได้ จินต
คือการคิดพิจารณา ก็ไม่ใช่ตัว
ปัญญา แต่เป็นทางให้เกิดปัญญาได้
ภาวนาเป็นการปฏิบัติอบรมต่าง ๆ ก็ไม่
ใช่ตัวปัญญา แต่เป็นทางให้เกิดปัญญา
ได้ ดังเช่นสุตะคือการฟัง อันหมายถึง
การดูด้วยตา ด้วยสิ่งที่ตามองเห็น สิ่ง
ที่หูได้ยิน ไม่ใช่ว่าเป็นความจริงซึ่งเป็น
ตัวปัญญาไปเสียทั้งหมด หรือจะกล่าว
ว่าโดยมากไม่เป็นความจริงก็ได้ ดังเช่น
ว่าเราเห็นว่าดวงอาทิตย์ขึ้นทางตะวันออก
ออก แล้วโคจรไปตกทางทิศตะวันตก
ตาเห็นอย่างนี้ก็เป็นความรู้ทางตา แต่
โบราณมาก็มักจะมปัญญาเรื่องอาทิตย์

ขึ้นอาทิตย์ตกกันเพียงเท่านี้ เรามองดู
ถนนที่เป็นสายตรงก็จะเห็นว่าถนนที่
ยื่นอยู่นั้นกว้าง แต่ถนนที่อยู่ห่างออก
ไปสุดสายตานั้นเล็กลง ๆ จนรวมเป็น
เส้นเดียว เราแหงนหน้าขึ้นไปบนฟ้า
มองดูดวงดาว ก็เห็นว่าเป็นดวงเล็ก ๆ
ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์นั้นโตกว่า แต่ก็
ไม่โตมากนัก เป็นวงกลมไม่โตเท่าไหน
โคจรอยู่กลางฟ้า เราก็มองว่าดวงดาว
เล็กนิดหนึ่ง ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์โต
หน่อยหนึ่ง แต่ก็ไม่ได้โตมาก และเราก็
เห็นด้วยตาว่าโลกนี้แบนไปโดยรอบ
เป็นโลกแบน ๆ อยู่โดยทั่วไป นี่เป็น
สิ่งที่ได้ทางตา ทางหู นี่ก็เป็นสุตะคือ
การฟัง รวมทั้งการเห็นด้วย

แต่ว่าเพราะการฟังการเห็นดังกล่าว
นี้เอง เมื่อมาใช้จินตาคือความคิดพิจารณา
พิจารณา และใช้ภาวนาคือการปฏิบัติ
อบรม คือตรวจสอบต่าง ๆ ย่อมจะได้
ปัญญาคือตัวความรู้ที่เป็นไปตรงกันข้าม
กับที่ตาเห็น ดังเช่นเห็นว่าดวงดาวเล็ก
ระยิบระยับอยู่บนฟ้า ดวงอาทิตย์ดวง
จันทร์ก็โตขึ้นมาโคจรอยู่ในฟ้า แต่อัน
ที่จริงนั้นทั้งดวงอาทิตย์ทั้งดวงจันทร์ทั้ง
ดวงดาวเป็นสิ่งที่โตใหญ่ แต่เพราะอยู่
ไกลสายตา สายตานั้นสามารถที่จะมอง
เห็นสิ่งที่ไกลออกไปนั้นเล็กเข้า ๆ อัน
เป็นสมรรถภาพของทางตา เป็นอย่าง
นั้นแต่ไม่ใช่เป็นความจริง ความจริง
เป็นของใหญ่ และโลกที่เห็นว่าแบนนั้น

เดี๋ยวนี้ก็ว่าไม่ใช่แบน เป็นโลกกลมกลมเช่นเดียวกับดวงดาวดวงอาทิตย์ที่เห็นในท้องฟ้า แล้วก็ดาวดวงหนึ่งที่อยู่เหมือนอย่างดวงอาทิตย์จันทร์อังคารเป็นต้นเหมือนกัน ดวงอาทิตย์ที่เห็นขึ้นทางตะวันออก ตกทางตะวันตก แต่อันที่จริงนั้นโลกต่างหากที่หมุนไป เป็นการตรงกันข้ามกับที่ตาเห็น นี่อาศัยจินตาคือความคิด และภาวนาคือการปฏิบัติอบรม คือการทดสอบต่าง ๆ ก็ได้ เป็นความรู้ขึ้นมาอีกอย่างหนึ่งที่ตรงกันข้าม ถ้าหากว่าความรู้ที่ว่ามานี้ ยุติเท่านี้ ก็เป็นปัญญาที่ยุติลงหรือลงตัว คือเป็นความรู้ทั่วถึงในสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้

เพราะฉะนั้น จึงเป็นข้อที่ทุกคนต้องมีความเข้าใจว่า สิ่งที่ตาเห็น หูได้ยิน เป็นต้นนั้น ไม่ใช่ให้ปัญญาคือความจริงที่เป็นตัวสัจจะไปทั้งหมดหรือโดยมาก เมื่อไปใช้การพิจารณา การทดสอบต่าง ๆ อันจัดเข้าในภาวนาคือการปฏิบัติอบรม แล้วจึงจะได้ปัญญาที่เป็นตัวความรู้ อันเป็นความรู้ที่บวกกับสัจจะคือความจริงหรือความรู้ที่เรียกว่า *ยถาภูตตะ* ตามที่เป็นแล้ว มีแล้วอย่างไร นั่นแหละจึงจะเป็นตัวปัญญา เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราเห็นสิ่งที่ได้ยิน เป็นต้น ทางตา ทางหู หรือรวมเข้าทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางมนะคือใจ เรียกว่าทางอายตนะทั้ง ๖ นั้น จึงไม่ใช่เป็นสิ่งที่ให้สัจจะคือ

ความจริงแก่บุคคล แต่ว่าเป็นทางให้เกิดปัญญานั้นแหละ เป็นได้แต่ไม่ใช่เป็นตัวปัญญา คือความรู้เท่าที่ตาเห็น หูได้ยินนั้นยังไม่ใช่เป็นตัวปัญญา จะต้องมิจินตาคือการคิด และภาวนาคือการปฏิบัติอบรมทดสอบต่าง ๆ มาประกอบเข้าด้วย จึงจะได้ปัญญาที่เป็นตัวความรู้จริงขึ้นโดยลำดับ

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้รู้จักกำหนดรู้ด้วยความรู้ เรียกว่า *ญาณตปริญญา* กำหนดรู้ด้วยความรู้ คำว่า *ปริญญา* นั้น ท่านมักแปลว่า กำหนดรู้ แต่ตามศัพท์แปลว่ารู้รอบคอบ *ปริ* แปลว่ารอบคอบ *ญา* แปลว่ารู้ รวมกันเป็นปริญญา แปลว่ารู้รอบคอบ แต่มักจะแปลกันในทางปฏิบัติว่า กำหนดรู้ ก็คือกำหนดรู้ให้รอบคอบนั่นเอง ด้วยความรู้ คือว่าด้วยความรู้ที่ได้จากตา ได้จากหู เป็นการเห็น เป็นการได้ยิน ที่ได้จากจมูก ที่ได้จากลิ้น ที่ได้จากกาย จากความที่ทราบที่รู้ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และจากมนะคือใจ คือที่ได้คิด ได้รู้ทางใจ ให้กำหนดรู้ความรู้เหล่านี้แหละให้รอบคอบ ดังนี้ เรียกว่า *ญาณตปริญญา* แปลว่ากำหนดรู้ด้วยความรู้หรือด้วยการรู้ คือ เมื่อรู้ด้วยตาด้วยหู เป็นต้นดังที่กล่าวนี้แล้ว ก็ไม่ใช่ว่าพอเพียงเท่านั้น ต้องทำความเข้าใจกำหนดรู้ให้รอบคอบในความรู้ ในการ

รู้ ตลอดถึงในสิ่งที่รู้ และเมื่อได้กำหนด
รู้ด้วยความรู้อย่างนี้แล้ว

ขั้นต่อไปก็คือ **ศีลนปริณญา** กำหนด
รู้ด้วยการพิจารณา คือพิจารณาสิ่งที่
รู้นั้น ให้รู้จักสภาพคือความเป็นไปของ
ตน ของสิ่งเหล่านั้นตามเป็นจริง คือ
ตามที่เป็นแล้วว่าเป็นอย่างไร

และต่อจากนั้นก็ตรัสสอนให้ปฏิบัติ
ในปริณญาขั้นต่อไป คือ **ปหานปริณญา**
กำหนดรู้ด้วยการละ ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติ
โดยตรงในพระพุทธศาสนา คือ ละ
ฉันทราคะ ความติดใจยินดีพอใจใน
ทุก ๆ สิ่ง ซึ่งเป็นการปฏิบัติขัดเกลากเลส
ในจิตใจ ละความทุกข์ที่บังเกิดขึ้นให้
สิ้นไปตามเป้าหมายทางพระพุทธศาสนา
ซึ่งจะต้องมีปหานะคือการละ ละสิ่งที่
พึงละไปโดยลำดับ

เพราะฉะนั้น **ปริณญา** ในพระพุทธ-
ศาสนานั้นจึงมี ๓ **ญาตปริณญา** กำหนด
รู้ด้วยความรู้ **ศีลนปริณญา** กำหนดรู้
ด้วยการพิจารณา **ปหานปริณญา**
กำหนดรู้ด้วยการละ นี่เป็น**ตัวปัญญา**
ในพระพุทธศาสนา

และหากจะมาพิจารณาถึงไตรสิกขา
ที่ยังไม่ถึงขั้นนั้นก็พึงอธิบายได้ว่า การ
ปฏิบัติในศีล แม้สำหรับภิกษุที่ปฏิบัติ
อยู่ในปาติโมกขสังวรศีล หรือว่าเป็น
ปาริสุทธิศีลทั้ง ๔ ที่ได้กล่าวแล้ว แต่
การปฏิบัตินั้นยังเป็นขั้นเริ่มต้น หรือ

เป็นขั้นที่ดำเนินอยู่ยังไม่บริบูรณ์ จึงยัง
ไม่เป็นปาริสุทธิศีล ศีลที่ปาริสุทธิที่เดียว
ยังมีละเมิดสิกขาบทเล็กน้อย หรือแม้
สิกขาบทใหญ่ที่ยังแก้ไขได้ แสดงได้
หรือว่าอยู่กรรมก็พ้นได้ ไม่ใช่ถึงอัน-
ติมวัตตุคือร้ายแรงถึงที่สุด ถึงขาดจาก
ความเป็นภิกษุ การปฏิบัติในสมาธิก็
ยังไม่ถึงอัปปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่น
ยังเป็นอุปปจารสมาธิ สมาธิที่เฉียด ๆ
คือได้ความสงบของใจ ใจรวมเหมือน
กันแต่ยังไม่มั่นคง หรือว่าได้แค่สมาธิ
ที่เริ่มปฏิบัติอันเป็นขณิกสมาธิ สมาธิ
ชั่วครั้งชั่วคราว ก็นับว่าเป็นจิตตสิกขา
และปัญญาคือความรู้ที่อบรมอยู่ ยังไม่
ถึงรู้อริยสัจทั้ง ๔ ยังไม่ถึงวิมุตติ ความ
หลุดพ้นที่เป็นเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ
แต่ก็ได้ความหลุดพ้นชนิดที่เป็นความ
หลุดพ้นชั่วคราว หรือความหลุดพ้นใน
ขณะที่ได้สมาธิ จิตสงบอย่างธรรมดา
ก็เป็นปัญญาสิกขาได้

และหากจะถามว่า สำหรับคฤหัสถ์
ที่ปฏิบัติไตรสิกขา ปฏิบัติให้ถึงอริสัสสิกขา
อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขาได้หรือไม่
ก็ตอบได้ว่าอาจปฏิบัติได้ เช่นว่า
คฤหัสถ์ผู้ที่สมาทานศีล ๕ หรือว่า
ศีล ๘ แต่ว่ารักษาศีล ๕ ศีล ๘ นี้ให้
บริสุทธิ ให้เป็น **สีลวิสุทธิ** ศีลบริสุทธิ
คือว่าบริสุทธิถึงใจ ใจเป็นศีล ศีลไม่ขาด
เป็นท่อน ไม่ขาดเป็นช่อง ไม่ต่าง

ไม่พร้อม เป็นไทแก่ใจ ไม่เป็นทาสของ
 ตัณหาของกิเลส ไม่ถูกกิเลสลุ่มคล้ำ
 หรือไม่เกิดกิเลสในขณะที่รักษาศีล
 เป็นการที่จะจับต้องคือตั้งศีลให้ขาด
 และเป็นศีลที่เป็นไปเพื่อสมาธิ คือ
 หมายความว่าจิตสงบหรือเป็นที่ตั้ง
 ของสมาธิ ที่จะปฏิบัติสมาธิได้สะดวก
 แม้รักษาศีล ๕ ให้บริสุทธิ์ดังนั้นก็
 เป็นอริสัสสิกขาสำหรับคฤหัสถ์ได้

อธิจิตตสิกขาก็อาจที่จะถึงได้ ด้วย
 ปฏิบัติทำสมาธิให้ถึงอัปนาสมาธิ สมาธิ
 ที่แนบแน่นจนถึงฌาน เพราะฆราวาส
 เมื่อรักษาศีล ๕ ให้บริสุทธิ์ หรือศีล ๘
 ให้บริสุทธิ์ ก็เป็นพื้นฐานของสมาธิจนถึง
 อัปนาสมาธิได้เหมือนกัน

อธิปัญญาภิชาตปฏิบัติให้ถึงได้ เพราะ
 เมื่อได้ปฏิบัติในศีล ในสมาธิ จนถึง
 อริสัสสิกขา อธิจิตตสิกขาแล้ว ก็
 สามารถอบรมปัญญาให้เห็นอริยสัจ
 ทั้ง ๔ ได้ เพราะว่าเป็นฆราวาสนั้นสำเร็จ
 เป็นโสดาบันได้ เป็นสกทาคามีได้
 เป็นอนาคามีได้ จนถึงพระอรหันต์
 ในขณะที่เป็นฆราวาสก็มี แต่ว่าเมื่อ
 เป็นพระอรหันต์แล้วก็บวชทันที หรือ
 ว่าปฏิบัติปัญญาให้บรรลุถึงวิมุตติ
 คือความหลุดพ้น เป็นเจโตวิมุตติ
 ปัญญาวิมุตติได้ เพราะปัญญากับ
 วิมุตตินี้ย่อมเนื่องจากเมื่อได้ปัญญา
 ที่รู้ริยสัจ ๔ ก็ย่อมได้วิมุตติที่เป็น
 เจโตวิมุตติ พันทางใจ ปัญญาวิมุตติ

พันทางปัญญาคู่กันไป เพราะวิมุตติ
 เป็นผล เพราะฉะนั้น แม้คฤหัสถ์ก็
 ปฏิบัติให้ถึงอริสัสสิกขา อธิจิตตสิกขา
 อธิปัญญาสิกขาได้

และอาจอธิบายอีกอย่างว่า การ
 ปฏิบัติในศีลนั้น เป็นภิกษุก็ปฏิบัติใน
 ปาติโมกขสังวรศีล หรือในปาริสุทธิศีล
 ทั้ง ๔ ในฐานะเป็นภิกษุ เมื่อเป็นคฤหัสถ์
 ก็ปฏิบัติในศีล ๕ ศีล ๘ และเมื่อจะ
 เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม
 ได้ปฏิบัติในศีลตามควรแก่เพศของตน
 ดังกล่าวจนถึงจิตเป็นศีล อันหมายความว่า
 จิตสงบเป็นปกติไม่คิดละเมิดศีล จิต
 เป็นตัวศีลคือเป็นตัวปกติ เมื่อจิตเข้า
 ถึงภาวะของศีลที่เป็นภาวะที่มีความเป็น
 จิตปกติ ดังนั้นก็เชื่อว่าได้เข้าถึงภาวะของ
 ศีลแท้ที่มีลักษณะเป็นอันเดียว คือมี
 ลักษณะเป็นปกติ เป็นศีลที่ไม่มีลักษณะ
 ว่ามีที่ข้อ ๆ ทั้งหมดรวมอยู่ในความที่
 จิตเป็นปกติ เป็นหนึ่ง เป็นอันเดียวกัน
 ดังผู้ที่ได้เรียนได้ปฏิบัติในศีล เช่น ภิกษุ
 บวชเรียนปฏิบัติในศีล ยกเอาข้อที่เป็น
 ข้อ ๑ ก็คือ ปาติโมกขสังวรศีล ได้
 ทราบถึงสิกขาบทบัญญัติ ๒๒๗ ที่เป็น
อาทิพรหมจริยกาสิกขา คือเป็นข้อที่
 ฟังศึกษาที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์
 และได้เรียนได้รู้ได้ปฏิบัติในศีลที่เป็น
อภิสมาจาริกาสิกขา เป็นข้อที่ฟังปฏิบัติ
 เกี่ยวแก่มารยาทต่าง ๆ และที่ตั้งใจ
 ปฏิบัติให้ถูกต้องให้บริสุทธิ์ ในที่แรก

นั่นจิตก็ต้องพะวงถึงว่าจะต้องเว้นอย่าง
นี้ จะต้องทำอย่างนั้น แต่ว่าในขณะที่
จิตรวมเข้ามาเป็นปกติ ก็แปลว่าได้ชื่อ
ว่าได้ปฏิบัติในศีลที่เป็นสิกขาเหล่านั้น
ได้ทั้งหมด โดยที่ไม่ต้องนึก ไม่ต้องรู้
ในขณะที่นั้นว่าข้อไหนบ้าง เพราะว่ามี
จิตคิดละเมิดในขณะที่มีภาวะเป็นจิต
ปกติ *ศีลทั้งหมดจึงรวมอยู่ในภาวะที่มี
จิตเป็นปกติ* นั้น จะเป็น ๒๒๗ สิกขาบท
ก็รวมอยู่ในภาวะที่จิตเป็นปกติ นั้น จะ
เป็นสิกขาบท ๕ สิกขาบท ๘ ที่เรียก
ว่าศีล ๕ ศีล ๘ ก็เช่นเดียวกัน

เพราะฉะนั้น ลักษณะที่มีภาวะเป็น
จิตปกติก็เป็นอธิศีลสิกขา แต่ถ้าจิต
ยังกวัดแกว่ง ฟุ้งซ่าน ว่าจะต้องเว้นสิ่ง
นั้น จะต้องทำสิ่งนี้ หรือว่าได้ละเมิด
ข้อนั้น ละเมิดข้อนี้ เป็นอาบัติอย่างนั้น
เป็นอาบัติอย่างนี้ และที่จิตฟุ้งซ่าน
กระสับกระส่าย ละเมิดแม้ทางจิตอยู่
ดังนี้ ก็ยังไม่เป็นอธิศีลสิกขา เหมือน
ดังศึกษาปฏิบัติอยู่ คือตั้งใจเว้นในข้อที่
ตรัสสอนให้เว้น ทำในข้อที่ตรัสสั่งให้
ทำ แปลว่ายังตั้งใจปฏิบัติตามคำสั่งคือ
สิกขาบทของพระพุทธเจ้าอยู่ ก็ชื่อว่า
ปฏิบัติอยู่ในศีลสิกขา

ทางจิตก็เหมือนกัน ที่เป็นจิตตสิกขา
เมื่อยังไม่ได้ *เอกัคคตาของจิต* คือ
ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว จิต
ยังฟุ้งซ่านไปในนิเวศทั้งหลาย ด้วย

นิเวศทั้งหลาย โดยยังเป็นจิตตสิกขา
ในเมื่อตั้งใจปฏิบัติทางจิตอยู่ไม่ทิ้ง ถึง
จิตจะยังมีนิเวศก็ยังชื่อว่าเป็นจิตตสิกขา
ได้ ต่อเมื่อจิตสงบจากนิเวศเป็นอันดี
เรียกว่าสงบจากกาม สงบจากอกุศล
ธรรมทั้งหลาย โดยที่ได้วิตก คือความ
ที่จิตตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ หรือ
การที่นำจิตเข้ามาตั้งไว้ในอารมณ์ของ
สมาธิหรือในกรรมฐาน ได้วิจารณ์คือความ
ที่คอยระคองจิตไว้ให้ตั้งอยู่ดังกล่าว
เมื่อจิตตกออกไปในกาม ในอกุศลธรรม
ทั้งหลาย หรือในอารมณ์ทั้งหลายภาย
นอก เมื่อได้สติขึ้นมาก็นำจิตเข้ามาตั้ง
ไว้ใหม่ ระคองไว้ใหม่ ในที่แรกก็ได้
ขณิกสมาธิ คือสมาธิชั่วขณะ ในเมื่อ
มีสติระคองอยู่ แม้ว่าจิตจะตื่นออกไป
ก็มีสติที่จะคอยนำกลับเข้ามา จิตที่ยัง
ตื่นอยู่นี้ก็ชื่อว่าเป็นขั้นปฏิบัติอยู่ ข้อ
สำคัญให้มีสติที่คอยนำจิตกลับเข้ามา
ท่านจึงเปรียบไว้อย่างที่แสดงไว้แล้วว่า
เหมือนอย่างลูกโคที่เจ้าของเอาเชือกผูก
คอไว้ แล้วนำปลายเชือกมาผูกไว้กับ
หลัก ลูกโคก็จะวิ่งออกไป แต่ก็วิ่งออก
ไปแค่เชือก คือแค่ความยาวของเชือก
ที่ผูกอยู่ และเมื่อออกไปไกลกว่านั้นไม่
ได้ก็วิ่งวน วนหลัก เพื่อที่จะหาช่องทาง
ว่าจะออกไปทางไหนได้ เมื่อยังมีเชือก
ผูกคออยู่ก็วิ่งไปไกลไม่ได้ ก็วิ่งวนหลัก
อยู่เท่านั้น แต่ว่าวิ่งวนหลักในเมื่อมีสติ

คอยผูกอยู่ หากไม่มีสติผูกอยู่แล้วจะ
 วิ่งพ้นหลักออกไป ไกลหลักออกไป
 แปลว่าหลุดออกไปเลย ดังนั้นแปลว่าไม่มี
 สติที่คุมอยู่ แต่ถ้ามีสติคอยคุมอยู่แล้ว
 สตินั้นก็จะไม่ให้จิตวิ่งออกไปได้ไกล เมื่อ
 จิตหลุดออกจากหลักคือกรรมฐานที่ตั้ง
 จิตไว้ มีสติขั้นทันที สติก็จะนำกลับมา
 ตั้งไว้ใหม่ หลุดออกไปอีกก็มาตั้งไว้ใหม่
 ก็แปลว่าในทีแรกนั้นจิตก็วิ่งอยู่นั้นแหละ
 ที่จะออกไป แต่ก็ไม่ไกลนัก เพราะมี
 สติคอยตั้งอยู่ และเมื่อมีสติคอยตั้งอยู่
 นาน ๆ เข้าแล้วจิตก็จะนิ่งสงบแม้เป็น
ขณิกสมาธิ คือ **สมาธิชั่วครา**

และเมื่อได้ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วครา
 ดังนี้แล้ว ก็จะได้ปีติคือความอิ่มใจ ได้
 ความสุขคือความสบายกายสบายใจ
 เหมือนอย่างลูกโคที่วิ่งวนหลัก วิ่งไป
 หนัก ๆ เข้า ลูกโคก็เหนื่อยก็ลงนอน
 ที่โคนหลัก และเมื่อนอนที่โคนหลักก็
 ได้สุข ความสบายหายเหนื่อยที่เกิดจาก
 การวิ่ง จิตก็เหมือนกันเมื่อวิ่งหนัก ๆ
 เข้าและมีสติคอยตั้งอยู่แล้ว ก็สงบอยู่
 กับหลักคือสมาธิ ก็ได้ปีติ ได้สุข คือ
 ได้ความสบายได้ความเอิบอิ่มใจ ได้ความ
 สบายความสุข ตอนนั้นแหละ **เอกัคคตา**
ของจิต คือความที่จิตมีอารมณ์เป็น
 อันเดียว คือจิตสงบอยู่ตัวก็จะเกิดขึ้น
 ในทีแรกก็จะเป็น **อุปจาระ** คือว่าได้
 เอกัคคตา ความที่มีอารมณ์เดียวไม่

นานนัก แต่ว่าก็เกินไปกว่าที่เรียกว่าครู่
 หรือขณะอันเป็นขณิกสมาธิ ได้นานกว่า
 แต่ไม่แนบแน่นทีเดียว ยังไม่แนบแน่น
 และเมื่อตั้งใจทำสมาธิให้จริงจังยิ่งขึ้น
 ต่อไปก็จะได้สมาธิที่แนบแน่นมากขึ้น
 จนถึงเป็น **อัปปนา** ที่เรียกว่าแนบแน่น
 ซึ่งตั้งต้นแต่ที่เรียกว่า **ปฐมฌาน** ฌาน
 ที่ ๑ ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข
 และเอกัคคตา แล้วก็ได้ฌานที่แนบแน่น
 ขึ้นไป ละวิตกวิจารณ์ได้ ละปีติได้ ละสุข
 ได้ เหลือแต่เอกัคคตาและอุเบกขา
 ก็เป็นอัปปนาสมาธิอย่างเต็มที่ เป็นขั้น
 ที่เรียกว่า **อิริจิตตสิกขา**

และทางปัญญานั้นก็เช่นเดียวกัน เมื่อ
 ได้อิริสัสสิกขา อิริจิตตสิกขา การปฏิบัติ
 ทำปัญญาสิกขาที่สะดวกขึ้น น้อมจิต
 ไปเพื่อกำหนดรู้ รู้ที่เป็น **ญาตปริญา**
 คือกำหนดรู้ด้วยการรู้หรือด้วยความรู้
 ที่ท่านแสดงมาก็คือขั้น ๕ ได้แก่ รูป
 ขั้น กงรูป เวทนาขั้น กงเวทนา
 สัญญาขั้น กงสัญญา สังขารขั้น
 กงสังขาร วิญญาณขั้น กงวิญญาณ
 ที่จิตนี้เอง คือว่าดูให้รู้จักว่านี่รูป นี่
 เวทนา นี่สัญญา นี่สังขาร นี่วิญญาณ
 ที่จิตของตนเอง ที่ย่อลงรูปก็เป็นรูป
 เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณก็เป็นนาม
 ก็เป็น **นามรูป** ย่อสั้นเข้ามาแล้วก็อาจ
 จะพูดง่าย ๆ ว่า สิ่งที่อยู่เป็นรูป รู้เป็น
 นาม สิ่งที่อยู่เป็นที่เรียกว่ารูป เมื่อรวม

เข้ามาแล้วก็ได้แก่กายนี้ อันประกอบ ด้วยธาตุทั้ง ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม หรือ เพิ่มอีกหนึ่งคืออากาศ ช่องว่าง รวม กันอยู่ และมีตาที่คู่กับรูป มีหูที่คู่กับ เสียง มีจมูกที่คู่กับกลิ่น มีลิ้นที่คู่กับรส มีกายที่คู่กับโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูก ต้อง มีมโนคือใจที่คู่กับกับธรรมะ คือ เรื่องราวที่ใจรู้ใจคิดต่าง ๆ ข้อ ๖ นี้ ต้องมีอยู่จึงเป็นกายที่มีชีวิต และจึง จะมีนามต่อไปได้ ทั้งหมดนี้ก็เรียกว่า เป็นกายหรือเรียกว่าเป็นรูป

คราวนี้เมื่อรูปหรือว่ากายนี้ปฏิบัติ หน้าที่ ดังร่างกายของทุกคนเรานี้ที่มี ชีวิตอยู่ปฏิบัติหน้าที่ มีหายใจเข้ามี หายใจออก มีอาการยืน เดิน นั่ง นอน และมีอิริยาบถประกอบต่าง ๆ เช่น ก้าวไปข้างหน้า ถอยไปข้างหลัง แล เหลียว เป็นต้น และมีอาการดม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ที่ต่างกับปฏิบัติ หน้าที่ของตัว รวมเข้าก็เป็นธาตุ ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ยังประกอบกันอยู่ เพราะฉะนั้น ตาจึงเห็นรูปอะไรได้ หู จึงได้ยินเสียงอะไรได้ เป็นต้น เหล่านี้ เป็นรูป ก็ดูให้รู้จักว่าเป็นรูป

แล้วก็ดูให้รู้จักถึงนาม คืออาการของ จิตที่น้อมไปรู้ต่าง ๆ อาศัยตาหูจมูกลิ้น กายและมโนคือใจนี้ คือจิตนี้ก็น้อม ออกรู้เรื่องราวรูปทางตา เรียกว่าเห็นรูป เป็นเบื้องต้น นี้เรียกว่าเป็นวิญญาณ

เพราะอาการที่จิตน้อมออกรู้ดังกล่าวนี้ ที่เรียกว่านามนั้นเป็นตัวรู้ทั้งนั้น ที่แรก เห็นรูปก็คือรู้รูปและก็มีสุขมีทุกข์มีเป็น กลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็รู้เหมือนกัน รู้สุขรู้ทุกข์รู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นเวทนา เป็นสัญญาคือจำได้หมาย รู้ ก็จำรูปจำเสียง ถ้าตาก็เรียกว่าจำรูป นี้ก็เป็นสัญญา ก็รู้เหมือนกัน รู้จำแล้ว ก็คิดปรุงหรือปรุงคิดต่าง ๆ ก็รู้เหมือน กัน คือรู้คิดปรุงหรือปรุงได้เฉพาะสิ่งที่ จำได้ เพราะฉะนั้น คิดปรุงหรือปรุงคิด ที่เป็นตัวสังขารนั้นจึงต้องมาที่หลังสัญญา สัญญาก็มาที่หลังเวทนา เวทนามาก็มา ที่หลังวิญญาณ แต่ว่ามีวิญญาณมาใส่ ไว้ทำในขั้น ๕ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ วิญญาณนั้นก็มอริบาย ได้ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งคือว่าวิญญาณ นั้นละเอียด ในการยกขึ้นพิจารณา เมื่อ พิจารณาที่หลัง จากหยาบไปหาละเอียด ก็สะดวก อีกอย่างหนึ่งวิญญาณนั้นก็ เกิดสืบต่อจากสังขารอีกเหมือนกัน คือ เมื่อปรุงคิดไป คิดปรุงไปแล้วก็รู้ไปด้วย ซึ่งเป็นวิญญาณ ก็กลับมาหาต้นใหม่ แล้วก็วนไปใหม่ นี้เป็นอาการของใจ หรือจิต จิตที่น้อมออกรู้ทางตา ทางหู ก็เหมือนกัน ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางมโน ใจเองก็เหมือนกัน ก็เป็นแบบ เดียวกันดังนี้ คือดูให้รู้จัก นี้รูป นี้เวทนา นี้สัญญา นี้สังขาร นี้วิญญาณ

ดังนั้นเป็นญาตปริญญา กำหนดรู้ด้วยการรู้ หรือกำหนดรู้ด้วยความรู้ หรือกำหนดรู้ในสิ่งที่รู้ คือดูให้รู้จักว่าเป็นนี่ นี่ต้องได้ข้อนี้ก่อน แล้วโดยเฉพาะทางปัญญาทางพระพุทธศาสนาที่เป็นวิปัสสนานั้น ต้องการให้กำหนดดูชั้น ๕ แล้วย่อเป็นนามรูป

แล้วก็มาถึง **ติริณปริญญา** กำหนดรู้ที่การพิจารณา คือพิจารณาดูให้รู้จักความเป็นไปของสิ่งเหล่านี้ ว่ามีเกิดมีดับ รู้จักความเกิดของรูป รู้จักความเกิดของเวทนา รู้จักความเกิดของสัญญา รู้จักความเกิดของสังขาร รู้จักความเกิดของวิญญาณ ความดับของรูป ความดับของเวทนา ความดับของสัญญา ความดับของสังขาร ความดับของวิญญาณ ซึ่งเกิดดับอยู่ทุกอารมณ์ที่มาประสบในปัจจุบัน

เมื่อถึงขั้นติริณปริญญา กำหนดรู้ด้วยการพิจารณาดังนี้ ก็จะดับฉันทราคะ ความติดใจด้วยอำนาจของความพอใจ หรือความพอใจติดใจอยู่ในชั้น ๕ ในนามรูปได้ ดับความยึดถือว่าเป็นตัวเราของเราในนามรูปได้ ก็เป็น **ปหานปริญญา** กำหนดรู้ด้วยการละ คือเมื่อละได้ก็รู้ ละได้ด้วยแล้วก็รู้ว่า ละได้ด้วย

การปฏิบัติดังนี้แหละเป็นตัวปัญญา ในพระพุทธศาสนา รวมความก็คือว่า

ให้เห็นเกิดเห็นดับของชั้น ๕ หรือของนามรูปที่เป็นปัจจุบันธรรม ก็เป็นอธิปริญญาขึ้นมาได้ ในขณะที่ยังไม่เห็นเกิดดับ คือยังไม่ได้ปริญญาทั้ง ๓ นี้ ต่อเนื่องกันไปก็ยังเป็นปัญญาสิกขาธรรมดา ในเมื่อได้ก็เป็นอธิปริญญาสิกขาไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์หรือเป็นบรรพชิตก็เหมือนกัน ปฏิบัติให้ได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น สิกขาทั้ง ๓ นี้จึงเป็นหลักสำคัญในการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา

(ท.ท. ๒-๒๓) ดู **ศึกษา** ด้วย

สิกขาบท ดู ปาพจน์ ๒, วิสุทธิ ๗, สีลบารมี สิกขาบทปาติโมกข์ ดู ปาริสุทธิอุโบสถ.

สิงคาลกะ ครั้งหนึ่งได้ทรงแสดงโอวาทโปรดบุตรคฤหบดีผู้หนึ่งซึ่งชื่อว่า สิงคาลกะ เป็นพระโอวาทสั่งสอนทางคติโลก นับว่าได้ทรงสั่งสอนก่อนจากคติโลกุตตรธรรมลงมา พระธรรมเทศนาที่แสดงมาในเบื้องต้นโดยลำดับนั้นเป็นเรื่องโลกุตตรธรรม หรือปรมาตถธรรม เป็นพื้น และผู้นับถือพระพุทธศาสนาก็ปรากฏว่าได้มีภิกษุสามเณรเป็นฝ่ายบรรพชิต ทางฝ่ายคฤหัสถ์ก็มีอุบาสก อุบาสิกา ปรากฏว่าได้ทรงอบรมด้วย **อนุปฺพพิกถา** และ **อริยสัจจ ๔** ท่านแสดงว่าผู้ที่จะทรงอบรมดังกล่าว นั้นต้องมีอุปนิสัยที่จะได้ **ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม** ที่กล่าวว่าเป็น **พระโสดาบัน** พระโสดาบันนั้นคฤหัสถ์

ก็เป็นได้ **พระสกทาคามิ** ก็เหมือนกัน ส่วนพระอนาคามินั้นท่านแสดงว่าคฤหัสถ์ ก็เป็นได้ แต่โดยมากเมื่อคฤหัสถ์เป็น **พระอนาคามิ** ก็มักจะบวช ส่วนที่ไม่บวชมีตัวอย่างอยู่บางท่าน ท่านอ้างว่า เพราะมีกิจต้องทะนุบำรุงมารดาบิดา ทิ้งไปบวชไม่ได้ แต่ว่าถ้าเป็น **พระอรหันต์** ต้องออกบวช จะอยู่เป็นคฤหัสถ์ต่อไปไม่ได้ และมีกำหนดว่าต้องบวชในวันนั้นด้วย กำหนดเป็นแบบ**ธรรมทานิยม** เพราะฉะนั้น คำสั่งสอนที่แล่วมาแม้จะสอนแก่คฤหัสถ์ก็สอนตั้งแต่เบื้องต้น จนถึงอริยสัจ ส่วนที่สอนแก่สิงคาลกะ นี่เป็นการสอนทางคติโลกโดยตรง

มีเรื่องเล่าว่า มีบุตรคฤหบดีผู้หนึ่ง ชื่อว่าสิงคาลกะ ตื่นขึ้นเช้าก็ออกจากเมืองราชคฤห์ นุ่งผ้าเปียก และเอาน้ำรดผมให้เปียก ประคองอัญชลี **ไหว้ทิศ**ทั้งหลาย คือไหว้ทิศบูรพา ทิศทักษิณ ทิศปัจฉิม ทิศอุดร ทิศเบื้องต่ำ ทิศเบื้องบน พระพุทธเจ้าเสด็จออกบิณฑบาต ในกรุงราชคฤห์ได้ทรงพบกัตริสถามาณพณักราบทูลว่า บิดาสั่งไว้ให้ไหว้ทิศเมื่อก่อนจะตาย พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่าในอริยวินัย (วินัยพระอริยะ) ไม่ควรไหว้ทิศอย่างนี้ บุตรคฤหบดีทูลถามว่า จะควรไหว้ทิศอย่างไร พระพุทธเจ้าก็ประทานพระโอวาท ยินประทานในขณะที่ทรงอุ้มบาตรอยู่นั้น

ความในพระโอวาทนั้นคือได้ตรัสว่า อริยสาวกผู้ที่ปราศจากบาปคือกรรมที่ชั่ว ๑๔ ข้อ และเป็นผู้ปกปิดอันตรายจากทิศทั้ง ๖ ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อการชนะโลก คือโลกนี้และโลกอื่น การปฏิบัติปราศจากกรรมที่บาป ๑๔ ข้อ กับการปกปิดอันตรายจากทิศทั้ง ๖ นี้เป็นส่วนเหตุ การชนะโลกทั้งสองซึ่งหมายความว่า เป็นผู้ปรารถนา คือประสบผลที่ดีมีความสุขความเจริญในโลกนี้และโลกอื่น นี่เป็นผล

คำว่า **อริยสาวก** นั้นมีคำแปลได้ ๒ อย่าง แปลว่า สาวกผู้ฟัง คือศิษย์ของพระอริยะอย่างหนึ่ง แปลว่า สาวกผู้เป็นอริยะอย่างหนึ่ง อย่างหลังความแรงหน่อย คือต้องเป็นพระโสดาบันขึ้นไป แต่ว่าอย่างต้นนั้นหมายความว่า ทั่วไป และในที่นี้ อริยสาวกก็หมายถึง คฤหัสถ์ จึงน่าจะแปลว่า ศิษย์ของพระอริยะจะเหมาะกว่า เหมือนอย่างคำว่า **อริยวินัย** ที่แปลว่า วินัยของพระอริยะ เมื่อปฏิบัติตามวินัยของพระอริยะ ก็ชื่อว่าเป็นศิษย์ของพระอริยะ ที่เรียกว่าอริยสาวก

กรรมที่เป็นบาป ๑๔ ข้อนั้น แบ่งเป็น ๓ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ ได้แก่ **กรรมกิเลส ๔** กรรมกิเลสแปลว่า กรรมที่เศร้าหมอง

ได้แก่ ข่าสัตว์ ๑ ลักทรัพย์ ๑ ประพฤติ
ผิดในกาม ๑ พุดเท็จ ๑

หมวดที่ ๒ ได้แก่ **อคติ ๔** คือ
ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะฉันทะคือความ
ชอบ โทสาคติ ลำเอียงเพราะโทสะคือ
ความชัง โมหาคติ ลำเอียงเพราะความ
หลง ภยาคติ ลำเอียงเพราะความกลัว
เมื่อถึงอคติเหล่านี้ จึงทำบาปกรรมอย่าง
ใดอย่างหนึ่ง

หมวดที่ ๓ ได้แก่ **อบายมุข** คือ
ทางแห่งความเสื่อมแห่งโลกทรัพย์ ๖
ได้แก่ ดื่มสุราเมรัย ๑ เทียวกลางคืน
หรือเที่ยวผิดเวลา ๑ เทียวดูการเล่น
๑ เทียวเล่นการพนัน ๑ คบคนชั่วเป็น
มิตร ๑ เกียจคร้านทำงาน ๑ และได้
ตรัสขยายความของอบายมุขเหล่านี้
ออกไปด้วยขีโทษทีละข้อว่า

ดื่มสุราเมรัยมีโทษ ๖ สถาน คือ
๑. เสียทรัพย์ ๒. ก่อความทะเลาะ
วิวาท ๓. เป็นบ่อเกิดแห่งโรค ๔. ให้
เกิดความเสียชื่อเสียง ๕. หมดความ
ละอาย และ ๖. ทอนกำลังปัญญา

เที่ยวผิดเวลา เช่นว่าเที่ยวกลางคืน
มีโทษ ๖ สถาน คือ ๑. ชื่อว่าไม่รักษา
ตน ๒. ชื่อว่าไม่รักษาบุตรภรรยา
๓. ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ ๔. เป็น
ที่รังเกียจ ๕. อาจถูกใส่ความ และ
๖. ได้รับความลำบากมาก

เที่ยวดูการเล่นมีโทษตามวัตถุแห่ง
การเล่น ยกเป็นตัวอย่างไว้ ๖ คือ
๑. ฟ้อนรำที่ไหนไปที่นั่น ๒. ขับร้อง
ที่ไหนไปที่นั่น ๓. ประโคมที่ไหนไปที่
นั่น ๔. เสภาที่ไหนไปที่นั่น ๕. เพลง
ที่ไหนไปที่นั่น ๖. เกิดเทิงที่ไหนไปที่นั่น

เล่นการพนันมีโทษ ๖ สถาน คือ
๑. ชะเย่อมก่อเวร ๒. แพ้ก็เสียตาย
ทรัพย์ที่เสียไป ๓. ทรัพย์ฉิบหาย ๔.
ไม่เป็นที่เชื่อฟังถ้อยคำ ๕. เป็นที่ดู
หมิ่นของเพื่อนฝูง และ ๖. ไม่มีผู้
ปรารถนาจะแต่งงานด้วย เพราะเป็นผู้
ไม่สามารถจะบำรุงเลี้ยงดูครอบครัว

คบคนชั่วเป็นมิตรมีโทษที่ยกไว้เป็น
๖ สถาน คือ ๑. ทำให้เป็นนักแสดง
การพนัน ๒. ทำให้เป็นนักแสดงเจ้าชู้
๓. ทำให้เป็นนักแสดงเหล่า ๔. ทำให้
เป็นนักหลงเขาด้วยของปลอม ๕. ทำ
ให้เป็นนักหลอกหลงเขาซึ่งหน้า และ
๖. ทำให้เป็นนักแสดงหัวไม้

เกียจคร้านทำการงานมีโทษ ๖ สถาน
คือ ๑. อ้างว่าหนาวนัก ๒. อ้างว่าร้อน
นัก ๓. อ้างว่าเย็นไป ๔. อ้างว่าเข้าไป
๕. อ้างว่าหิวนัก และ ๖. อ้างว่ากระหาย
นัก แล้วไม่ทำงาน

รวมเป็นบาปกรรม ๑๔ ข้อ คือ
กรรมกิเลส ๔ อคติ ๔ และอบายมุข
๖

ในกรรมกิเลส ๔ นั้นก็คือเวร ๔ อันตรงกันกับศีล ๔ ข้างต้น ไม่มีสุราเมรัย เพราะอะไร ก็เพราะว่าในพระสูตรนี้ เรื่องสุราก็ว่าในอบายมุขแล้ว ในกรรมกิเลสนั้นก็ไม่ต้องกล่าวถึงสุราเข้าไปจึงเหลือ ๔ เท่านั้น

ต่อจากนี้ได้ตรัสถึง มิตร ว่ามี ๒ จำพวกคือ มิตรปฏิรูป คือคนที่ยืมมิตรจำพวกหนึ่ง มิตรแท้ จำพวกหนึ่ง มิตรปฏิรูปนั้นมีลักษณะ ๔ ได้แก่ ๑. คนปอกลอก ๒. คนดีแต่พูด ๓. คนหัวประจบ และ ๔. คนชักชวนในทางฉิบหาย

คนปอกลอกนั้นมีลักษณะ ๔ คือ ๑. คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว ๒. เสียแต่น้อยปรารถนาจะได้มาก ๓. เมื่อมีภัยแก่ตนจึงรับทำกิจให้ และ ๔. คบเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตน

คนดีแต่พูดมีลักษณะ ๔ คือ ๑. เก็บเอาของที่ล่วงแล้วมาปราศรัย ๒. อ้างเอาสิ่งยังไม่มีมาปราศรัย ๓. สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์ไม่ได้ และ ๔. เมื่อมีกิจเกิดขึ้นเอาเป็นที่พึ่งอาศัยไม่ได้

คนหัวประจบมีลักษณะ ๔ คือ ๑. จะทำชั่วยกก็คล้อยตาม ๒. จะทำดีก็คล้อยตาม ๓. ต่อหน้าว่าสรรเสริญ และ ๔. ลับหลังตั้งนินทา

คนชักชวนในทางฉิบหายมีลักษณะ ๔ คือ ๑. ชักชวนให้ดื่มสุราเมรัย

๒. ชักชวนให้เที่ยวผิตเวลา ๓. ชักชวนให้มัวเมาการเล่น และ ๔. ชักชวนให้เล่นการพนัน

ส่วนมิตรแท้ก็มีลักษณะ ๔ คือ ๑. มิตรมีอุปการะ ๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ๓. มิตรแนะนำประโยชน์ และ ๔. มิตรมีใจเอ็นดูรักใคร่

มิตรมีอุปการะนั้นมีลักษณะ ๔ คือ ๑. รักษาเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๒. รักษาทรัพย์สินสมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๓. เมื่อมีภัยเอาเป็นที่พึ่งอาศัยได้ และ ๔. เมื่อมีกิจธุระก็ออกทรัพย์ช่วยมากกว่าที่ออกปาก

มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์มีลักษณะ ๔ คือ ๑. บอกความลับของตนแก่เพื่อน ๒. ปกปิดความลับของเพื่อน ๓. ไม่ละทิ้งในคราวมีอันตราย และ ๔. แม้ชีวิตก็อาจสละให้ได้

มิตรแนะนำประโยชน์มีลักษณะ ๔ คือ ๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๒. แนะนำให้ทำความดี ๓. แนะนำให้ได้ยินได้ฟังในสิ่งที่ไม่เคยได้ยินได้ฟัง และ ๔. บอกทางสวรรค์ให้

มิตรที่มีใจเอ็นดูรักใคร่มีลักษณะ ๔ คือ ๑. ไม่ยินดีในเพราะความเสื่อมของเพื่อนดังที่เรียกว่าทุกข์ก็ทุกข์ด้วย ๒. ยินดีในความเจริญของเพื่อน ดังที่เรียกว่าสุขก็สุขด้วย ๓. ห้ามบุคคลผู้

กล่าวติเตียนเพื่อน และ ๔. รับรองบุคคลผู้กล่าวสรรเสริญเพื่อน

ธรรมเหล่านี้มีในคิหิปฏิบัติและเป็นธรรมที่เป็นพื้น เป็นพื้นทั้งในด้านที่เคยได้ยินได้ฟังมา เพราะสั่งสอนกันบ่อย ๆ และเป็นพื้นทั้งในด้านที่จะต้องปฏิบัติเป็นประจำ แต่บางทีเพราะเป็นธรรมที่เป็นพื้นมากไปก็อาจไม่ใส่ใจถึง เมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้เกิดเสียหายกันอยู่บ่อย ๆ ถ้าได้ใส่ใจถึงและคอยพิจารณาในการประกอบกรรมคือการทำงานทุก ๆ ด้านในทางคติโลกของตน ให้เว้นจากบาปกรรมทั้ง ๑๔ ข้อ และรู้จักเลือกในการที่จะคบเพื่อนตามที่ทรงสั่งสอนไว้นี้ก็จะได้ประโยชน์

เมื่อพระพุทธเจ้าประทานพระโอวาทแก่สิงคาลกะ ถึงทรงสอนให้เว้นกรรมที่เป็นบาป ๑๔ ข้อแล้ว ต่อจากนั้นก็ทรงแสดง **ทิส ๖** ในอริยวินัย โดยทรงชี้ถึงบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ปรัถิมทิส ทิสเบื่องหน้า ได้แก่ มารดาบิดา

ทักษิมทิส ทิสเบื่องขวา ได้แก่ อาจารย์

ปัจฉิมทิส ทิสเบื่องหลัง ได้แก่ บุตรภรรยา

อุตตรทิส ทิสเบื่องซ้าย ได้แก่ มิตรอำมาตย์หรือมิตรสหาย

เหมฏฐิมทิส ทิสเบื่องล่าง ได้แก่ ทาสกรรมกร

อุปริมทิส ทิสเบื่องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์

ทรงแสดงถึงหน้าที่ซึ่งบุคคลจะพึงปฏิบัติต่อทิสเหล่านี้ ปรัถิมทิส ทิสเบื่องหน้าคือมารดาบิดานั้น อันบุตรพึงบำรุงด้วยฐานะ ๕ คือ ๑. ท่านเลี้ยงมาแล้วเลี้ยงท่านตอบ ๒. ทำกิจของท่าน ๓. ดำรงวงศ์สกุล ๔. ปฏิบัติตนให้สมควรเป็นผู้รับมรดก และ ๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วเพิ่มทักษิณาคือทำบุญอุทิศให้

ทิสเบื่องหน้าคือมารดาบิดาผู้ที่บุตรได้บำรุงตั้งนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยฐานะ ๕ คือ ๑. ห้ามจากบาป ๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี ๓. ให้ศึกษาศิลปะ ๔. ประกอบด้วยคู่ครองที่สมควรให้ และ ๕. มอบทรัพย์มรดกให้ในสมัยที่สมควร

ทักษิมทิส ทิสเบื่องขวาคืออาจารย์ ศิษย์พึงบำรุงด้วยฐานะ ๕ คือ ๑. ด้วยลูกขียนรับ ๒. ด้วยเข้าไปยืนคอยรับใช้ ๓. ด้วยเชื่อฟัง ๔. ด้วยการปฏิบัติบำรุง และ ๕. ด้วยการรับศิลปะโดยเคารพ

ทิสเบื่องขวาคืออาจารย์ที่ศิษย์บำรุงอย่างนี้ ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยฐานะ ๕ คือ ๑. แนะนำดี ๒. ให้เรียนดี ๓. บอกศิลปะให้หมด ๔. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย และ ๕. กระทำความป้องกันในทิสทั้งหลาย

ข้อว่ากระทำความป้องกันในทิศทั้งหลายนี้ นำพิจารณาอย่างหนึ่ง อาจารย์เป็นผู้ที่มีผู้เคารพนับถือในทิศทั้งหลายที่เรียกว่า **ทิศปาโมกข์** เมื่อศิษย์ไปที่ไหน และในทีนั้นรู้ว่า เป็นศิษย์ของอาจารย์ผู้นั้น ก็ให้ความนับถือและช่วยเหลือ อย่างหนึ่ง เมื่อพูดโดยส่วนรวมเมื่อศึกษาอยู่ในสำนักเดียวกัน และเมื่อไปในที่ไหน เขา รู้ว่าเป็นศิษย์ในสำนักนั้น บุคคลในที่นั้นที่เคยศึกษาร่วมกัน กิติ หรือว่าเคยนับถือสำนักนั้น กิติ ก็ยอมให้การนับถือช่วยเหลือด้วย อย่างหนึ่ง ศิลปวิทยาที่อาจารย์ให้ นั้นเมื่อศิษย์ศึกษาไปด้วยดี ไปในที่ไหนก็ได้ อาศัยศิลปวิทยานั้นเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต และเป็นเครื่องปฏิบัติ ก็ชื่อว่าอาจารย์ได้ให้การป้องกันในทิศทั้งหลายนั้นด้วย

ปัจฉิมทิศ ทิศเบื้องหลังคือภรรยา อันสามีพึงบำรุงด้วยฐานะ ๕ คือ ๑. ด้วยการยกย่องนับถือ ๒. ด้วยการไม่ดูหมิ่น ๓. ด้วยไม่ประพฤตินอกใจ ๔. ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้ และ ๕. ด้วยให้เครื่องประดับตกแต่ง

ทิศเบื้องหลังคือภรรยาที่สามีบำรุง ดังนี้ ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยฐานะ ๕ คือ ๑. จัดแจงการงานดี ๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี ๓. ไม่ประพฤตินอกใจ ๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาไว้ได้ และ ๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง

อุตตรทิศ ทิศเบื้องซ้ายคือมิตร อำมาตย์หรือมิตรสหาย อันกุลบุตรพึงบำรุงด้วยฐานะ ๕ คือ ๑. ด้วยทาน คือการให้ เป็นการสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน ๒. ด้วยการพูดถ้อยคำเป็นที่รัก ๓. ด้วยการประพุดติประโยชน์ ๔. ด้วยการวางตนสมมาเสมอ และ ๕. ด้วยการไม่พูดให้ผิดไปจากความเป็นจริง

ทิศเบื้องซ้ายคือมิตรสหายที่กุลบุตรบำรุงด้วยฐานะอย่างนี้ ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยฐานะ ๕ คือ ๑. รักษาเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๒. รักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๓. เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งอาศัยได้ ๔. ไม่ละทิ้งในคราวมีอันตราย และ ๕. นับถือตลอดถึงประชาอื่น อันหมายถึงญาติมิตรของเพื่อน

เหมฐิมทิศ ทิศเบื้องต่ำคือทาสกรรมกร หรือบ่าว อันนายพึงบำรุงด้วยฐานะ ๕ คือ ๑. ด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควร แก่กำลัง ๒. ด้วยการเพิ่มให้อาหารและบำเหน็จ ๓. ด้วยการรักษาพยาบาลให้ในคราวเจ็บไข้ ๔. ด้วยการแบ่งสิ่งที่มีรสดี ๆ ให้ และ ๕. ด้วยการปล่อยให้พักให้เที่ยวบ้างในสมัยที่สมควร

ทิศเบื้องต่ำคือทาสและกรรมกรที่นายบำรุงอย่างนี้ ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยฐานะ ๕ คือ ๑. เป็นผู้ตื่นลุกขึ้นก่อน ๒. เป็นผู้พักในภายหลัง ๓. ถือ

เอาแต่ของที่นายให้ ๔. ทำการงานดี และ ๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ
อุปริมทิส ทิศเบื้องบนคือสมณ-
พราหมณ์ อันกุลบุตรพึงบำรุงด้วย
ฐานะ ๕ คือ ๑. ด้วยกายกรรมประกอบ
ด้วยเมตตา ๒. ด้วยวจีกรรมประกอบ
ด้วยเมตตา ๓. ด้วยมโนกรรมประกอบ
ด้วยเมตตา ๔. ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิด
ประตู คือห้ามไม่ให้ท่านเข้าบ้านหรือ
ว่าไม่ต้อนรับ และ ๕. ด้วยการมอบ
ให้อามิส คือข้าวน้ำ เป็นต้น

ทิศเบื้องบนคือสมณพราหมณ์ที่
กุลบุตรบำรุงอย่างนี้ ย่อมอนุเคราะห์
กุลบุตรด้วยฐานะ ๖ คือ ๑. ห้าม
จากบาป ๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยใจอันงาม ๔. ให้ได้
ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๕. อธิบายสิ่งที่
เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง และ ๖. บอกร
ทางสวรรค์ให้

ทิศ ๖ เหล่านี้เป็นสังคัมมนุษย์ เมื่อ
เรายืนอยู่ในที่ใดที่หนึ่งย่อมมีทิศทั้ง ๖
นี้อยู่โดยรอบตัว จะไปไหนก็ไม่พ้นจาก
ทิศเหล่านี้ฉันใด ในกลุ่มชนทุก ๆ คน
ก็มีบุคคลที่เกี่ยวข้องอยู่โดยรอบ จะไป
ไหนก็ไม่พ้นจากบุคคลที่เกี่ยวข้องกัน
ดังกล่าว ฉะนั้น เมื่อได้ปฏิบัติต่อบุคคล
ที่เกี่ยวข้องนั้นให้ชอบให้ถูกต้อง ก็ชื่อ
ว่าได้เป็นผู้ปฏิบัติป้องกันอันตรายจาก
ทิศเหล่านั้น คือจากบุคคลเหล่านั้น
อันหมายความว่าเราเองได้ปฏิบัติชอบ

แล้ว แต่ว่าทิศเหล่านั้นคือจากบุคคล
เหล่านั้น ปฏิบัติตอบแทนอย่างไรนั้น
ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง โดยมากหรือโดย
ทั่วไปเมื่อดีไปก็มักจะได้รับดีตอบ เพราะ
ฉะนั้น ก็จะต้องได้รับการปฏิบัติตอบ
แทนบ้างตามสมควร ส่วนข้อสำคัญนั้น
เป็นอัน ว่าตัวเราเองได้ปฏิบัติชอบหรือ
ถูกต้องแล้ว

ท่านแสดงผลไว้ว่า เมื่อได้ประพฤดิ
ตนเป็นผู้เว้นจากกรรมชั่ว ๑๔ ข้อ และ
ปฏิบัติเป็นการปกปิดภัยอันตรายจาก
ทิศทั้ง ๖ ดังกล่าวนี้อแล้ว ก็ชื่อว่าเป็น
ผู้ชนะโลกทั้ง ๒ คือชนะโลกนี้และ
ชนะโลกอื่น อันหมายความว่าเป็นผู้
เริ่มคือว่าประสบความสำเร็จในโลกทั้ง
๒ นี้ ที่เรียกว่าประสบความสำเร็จใน
โลกทั้ง ๒ ก็คือ ได้รับความสุขความ
เจริญ เป็นผู้ตั้งตัวได้โดยชอบ บุคคลที่
เกี่ยวข้องอยู่โดยรอบนั้นก็จะมีเมตตา
จิตต่อเรา ไม่ทำอันตรายอะไร ๆ ต่อ
เรา ก็ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีภัยจากทิศทั้ง ๖

เรื่องหน้าที่ที่สามนี้จะพึงปฏิบัติต่อ
ภรรยา ถ้ามาดูในสมัยนี้ก็เป็นอย่างไม่
แปลก แต่ถ้าดูไปถึงธรรมเนียมในสมัย
นั้นแล้ว การสอนอย่างนี้ก็เท่ากับเป็น
การเปลี่ยนแปลงประเพณีของสมัยนั้น
ที่ถือผู้หญิงว่าเหมือนอย่างภักษะ หน้าที
ซึ่งแสดงไว้ในพระสูตรนี้ให้การยกย่อง
เป็นอย่างดี (พ.พ. ๑๐๑-๑๐๗)

สิงโต ดู เตรีจฉาน

สิทธัตถะ ดู พระพุทธเจ้า

สิเนรุ ดู จาตุम्मหาราชิก, ภาณยักษ์,
มนุษย์โลก

สิบสองตำนาน สิบสองตำนานนั้นก็จัดเพิ่มเติมขึ้นปรับปรุงขึ้นจากเจ็ดตำนานนั่นเอง ฉะนั้น พระปริตรในเจ็ดตำนานก็มีอยู่ในสิบสองตำนานทั้งหมด และก็เรียงลำดับเช่นเดียวกันในตอนกลางตอนท้าย ที่รวมในเจ็ดตำนานก็แยกกันบ้าง เพิ่มบ้าง ลำดับจึงต่างกันไปบ้างในสิบสองตำนานนี้

ตำนาน ที่ ๑ ก็คือมงคลสูตรตรงกันกับเจ็ดตำนาน

ตำนานที่ ๒ ก็คือรัตนสูตรตรงกันกับเจ็ดตำนาน

ตำนานที่ ๓ ก็คือกรณีเมตตสูตรตรงกันกับเจ็ดตำนาน

ตำนานที่ ๔ ก็คือ ชันธปริตรตรงกันกับเจ็ดตำนาน แต่ว่ามีเพิ่มเติมหัตถ์ปริตรเข้าที่ตำนานที่ ๔ นี้ แยกเอาโมรปริตรไปเป็นตำนานที่ ๕ สำหรับในเจ็ดตำนานนั้นได้รวมชันธปริตรและโมรปริตร นับเป็นตำนานที่ ๔ แต่ใน สิบสองตำนานนี้แยกเอาโมรปริตรไปไว้เป็นตำนานที่ ๕ แต่ว่าเพิ่มเติมหัตถ์ปริตรเข้าในตำนานที่ ๔ ตำนานที่ ๔ จึงมี ๒ คือ ชันธปริตรและฉัตถ์ปริตร

ตำนานที่ ๕ โมรปริตร ก็คือตำนานที่ ๔ ในเจ็ดตำนานที่รวมกับชันธปริตรมาแยกโมรปริตรออกเป็นตำนานที่ ๕ ตำนานที่ ๖ วัฏฏกปริตร เป็นพระปริตรที่เพิ่มขึ้นมา พระปริตรนี้เรียกกันว่า*คาถานกคุ้ม* ใช้สวดหรือบริกรรมเป็น*คาถาดับไฟ*

ตำนานที่ ๗ หรือชัคคสูตร ก็เหมือนกับในเจ็ดตำนาน แต่ในเจ็ดตำนานนั้นเป็นตำนานที่ ๕ มาในสิบสองตำนานเป็นตำนานที่ ๗

ตำนานที่ ๘ อาฏานาฏิยสูตรหรืออาฏานาฏิยปริตร ก็เหมือนในเจ็ดตำนาน แต่ในเจ็ดตำนานนั้นเป็นตำนานที่ ๖ ในอาฏานาฏิยปริตรนี้ได้มีเพิ่ม สวดพระนามพระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์ ซึ่งในเจ็ดตำนานนั้นกล่าวไว้เพียง ๗ พระองค์ พระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์นี้ก็สวดต่อท้ายอาฏานาฏิยปริตรในเจ็ดตำนานตอนต้นที่ ขึ้นต้นว่า *วิปัสสิสฺสนมตฺถุ* เป็นต้น จนถึง *มหนุตฺตํ วิตฺสารถิ* แล้วจึงสวดพระนามพระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์ต่อ ตำนานที่ ๘ อาฏานาฏิยสูตรหรืออาฏานาฏิยปริตร ในเจ็ดตำนานก็เป็นตำนานที่ ๖

ตำนานที่ ๙ อังคฺลิมาลปริตร ในเจ็ดตำนานเป็นที่ ๗

ตำนานที่ ๑๐ โขขณังคปริตรในเจ็ดตำนานก็เป็นตำนานที่ ๗ แต่ในสิบสองตำนานแยกออกเป็น ๒ คือเป็นที่ ๙ ที่ ๑๐ ซึ่งได้แสดงแล้ว

ตำนานที่ ๑๑ อภยปริตร แปลว่า พระปริตรที่เป็นไปเพื่ออภัย แปลว่าไม่มีภัย พระปริตรนี้อันที่จริงก็มีอยู่ท้ายเจ็ดตำนาน แต่ว่าในสิบสองตำนานนี้ตั้งเป็นพระปริตรขึ้นต่างหาก ซึ่งมีบทสวดว่า *ยฺหุทุณฺนิมิตฺตํ อวมฺงคลญจ* เป็นต้น

ตำนานที่ ๑๒ ขยปริตร พระปริตรที่แสดงถึงความชนะของพระพุทธเจ้า ก็คือชนะมาร ดังที่ได้มีเล่าไว้ในพุทธประวัติเป็นบุคลาธิษฐาน มีบุคคลเป็นที่ตั้งว่า

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ที่โคณโพรันวันที่จะตรัสรู้นั้น พญามารพร้อมทั้งเสนานี้ได้มาผจญพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้ทรงเสียดพระบารมีที่ได้ทรงบำเพ็ญมาแล้ว ที่มีแสดงว่าทรงชี้พระหัตถ์ลงไปแม่พระธรณีคือแผ่นดินเป็นพยาน ในการที่ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีเป็นต้นว่าทานบารมีมาในชาติทั้งหลายเป็นอันมาก และเมื่อทรงบำเพ็ญทานบารมีนั้นก็ทรงหลั่งน้ำทักษิโณทกลงบนแผ่นดินเป็นการแสดงการให้ แผ่นดินจึงได้รับน้ำทักษิโณทกของพระองค์มาในอดีตชาติเป็นอันมาก จึงได้ทรงชี้แม่พระธรณีเป็นพยาน ทรงตั้งพระหฤทัยเด็ดเดี่ยวที่จะทรงสูมาร

พญามารจึงได้พ่ายแพ้แก่พระบารมี ต้องถอยทัพกลับไปดังนี้ เป็นการเล่าโดยบุคลาธิษฐาน

ก็ได้มีผู้วิจารณ์ธรรมถอดเป็นธรรมาธิษฐานว่าพญามารพร้อมกับเสนานี้คือบรรดากิเลสทั้งหลายซึ่งมีอวิชาเป็นหัวหน้า อวิชาที่เท่ากับเป็นพญามาร กิเลสทั้งหลายนอกจากนี้ก็เป็นเสนามารและธิดาของมารก็คือ ตัณหา ราคะ อคติที่มาแสดงโดยบุคลาธิษฐาน เป็นนางตัณหา นางราคานางอริดี เพราะฉะนั้น พญามารกับเสนานี้ก็คือบรรดากิเลสทั้งหลายซึ่งมีอวิชาเป็นหัวหน้า ซึ่งได้มาปรากฏผุดขึ้นเป็นการขัดขวางมิให้พระองค์ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้ แต่ก็ได้ทรงข่มกำจัดบรรดากิเลสทั้งหลายได้หมดสิ้นด้วยพระบารมีที่ได้ทรงบำเพ็ญมา อันประมวลเข้าก็เป็นมรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น สัมมาสมาธิเป็นที่สุด ประมวลกันเข้าเป็นมรรคสมังคี กำจัดมารและเสนามารได้สิ้นเชิง ก็คือกำจัดกิเลสที่เป็นอาสวอนุสัยนอนจมหมักหมมต้องจิตสันดานได้หมดสิ้น พร้อมทั้งพญามารก็คืออวิชาสวะ อาสวกิเลสที่ต้องจิตสันดาน หรืออวิชาอนุสัยกิเลสที่นอนจมในจิตสันดานคืออวิชา พร้อมทั้งอาสวอนุสัย กิเลสอื่น ๆ ทั้งหมด ก็เป็นอันว่าพระบารมีที่ทรง

ปฏิบัติอันประมวลเป็นมรรคสมังคิ
 กำจัดกิเลสถึงอัสวอนุสัยเท่ากับว่า
 ขุตรากของกิเลสได้หมดสิ้น จึงได้ตรัสรู้
 พระอนุดตรสัมมาสัมโพธิญาณและ
 ความตรัสรู้เองก็คือความที่กำจัดกิเลส
 จนถึงอัสวอนุสัยได้สิ้นเชิง

ผู้วิจารณ์ธรรมก็มาวิจารณ์เป็น
 ธรรมาธิษฐานดังนี้ ดังที่ได้มีแสดงไว้
 ในพระพุทธรประวัติเล่มหนึ่งและใน
 หนังสือปฐมสมโพธิ ฉบับที่เป็นพระ-
 นิพนธ์ของ สมเด็จพระสังฆราช (สา)
 ฉบับหนึ่ง ฉบับที่เป็นพระนิพนธ์ของ
 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ-
 ประมานุชิตชินโรสอีกฉบับหนึ่งซึ่งเป็น
 ฉบับที่เก่ากว่า สำหรับที่เป็นฉบับของ
 สมเด็จพระประมานุชิตชินโรสนั้น
 แสดงโดยบุคคลาธิษฐานไว้โดยพิสดาร
 ก็นับว่าเป็นเรื่องที่น่าถือเป็นวรรณคดี
 เรื่องหนึ่งในด้านวรรณคดีภาษาไทย
 น่าอ่าน และก็ได้เป็นที่นิยมเขียนภาพ
 พระพุทธรเจ้าปางผจญมารอยู่ที่ผนังโบสถ์
 สำคัญ ๆ ทั้งหลายเป็นอันมาก เช่นที่
 พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 และได้มีการพิมพ์ภาพเป็นแผ่น ๆ
 สำหรับติดกรอบ มีแพร่หลายอยู่เป็น
 อันมากซึ่งแสดงถึงพระพุทธรเจ้าประทับ
 อยู่บนบัลลังก์ภายใต้โพธิพฤกษ์ และ
 ด้านหนึ่งก็เป็นภาพพญามารพร้อมทั้ง
 เสนามาผจญพระพุทธรเจ้า พญามาร
 พร้อมทั้งเสนาก็ถืออาวุธครบมือ และ

ที่ภายใต้บัลลังก์ที่ประทับ ก็เป็นภาพ
 ของนางธรรณีบิดมวญผม แสดงว่าเป็น
 น้ำท่วมกองทัพพญามาร ทางภาพ
 พญามารอีกด้านหนึ่งแสดงภาพของ
 กองทัพพญามารที่พ่ายแพ้ต้องจมน้ำ
 พญามารเองก็ถือดอกไม้ธูปเทียนบูชา
 พระพุทธรเจ้า ก็เป็นภาพที่นิยมเขียนกัน
 รู้จักแพร่หลาย จึงได้มีการประพันธ์
 เป็นคาถาสำหรับสวดอันนับว่าเป็น
 ตำนานที่ ๑๒ ชื่อว่า ชยมังคลคาถา
 คาถาที่แสดงชัยมงคลของพระพุทธรเจ้า
 เริ่มต้นว่า *มหาการุณิกโก นาโถ หิตาย
 สัพพปาณินิ เป็นต้น (ธ.ส. ๑๒๘) ๑*
 เจ็ดตำนาน ด้วย.

สีมพลิวณนิริยะ ๑๑ นรค

สีริ ๑๑ ขารมี, วินัย

สีริลักขณพราหมณ์ ๑๑ ขารมี

สีทันดร ๑๑ มนุษยโลก

สีทันดรมหาสมุทร ๑๑ จาตุम्मหาราชิก,
 มนุษยโลก

สีลนิสสัย ๑๑ ขารมี

สีลมัย ๑๑ บุญ

สีลสมบัติ ๑๑ วินัย

สีพี ๑๑ ชิวโกมารภัก

สีลกถา ๑๑ ปุณณะ, อนุปพพิกถา

สีลขารมี สีลแม้จะมีข้อบัญญัติน้อยหรือมาก

อย่างไร แต่ก็มีลักษณะเดียวคือความ
 ปกติ อันหมายถึงปกติกาย ปกติวาจา
 ปกติใจ แต่เพราะบุคคลมีโลภะ โทสะ

โมหะ หรือโลก โกรธ หลง จึงทำให้
ประพฤติดีตกดี เหตุฉะนั้น พระพุทธเจ้า
จึงทรงสอนให้ตั้งใจดเว้นจากความ
ประพฤติดีตกดีต่าง ๆ และได้ทรง
บัญญัติข้อที่พึงงดเว้นไว้โดยชัดเจน
เมื่อได้ตั้งใจดเว้นตามพระบัญญัติ ก็
ชื่อว่ามศีลตามที่งดเว้นได้

เมื่อจะตั้งปัญหาว่าอะไรชื่อว่าศีล ก็
อาจยกเอาลักษณะใดลักษณะหนึ่งของ
การปฏิบัติดังกล่าวขึ้นพูดได้ทั้งนั้น เช่น
ที่แสดงไว้ใน *ปฏิสัมภิทามรรค* ว่า
เจตนา สิลฺล เจตนา ชื่อว่าศีล เจตสิก
สิลฺล เจตสิกชื่อว่าศีล ส่วโร สิลฺล สังวร
ชื่อว่าศีล อวิตกกโม สิลฺล ความไม่ล่วง
ละเมิดชื่อว่าศีล

มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่าศีลต้องประกอบ
ด้วยเจตนาวิริติงดเว้นจากการฆ่าสัตว์
เป็นต้น เจตนาอันนี้แหละชื่อว่าศีล

วิริติ หรือ เวมณี คือความงดเว้น
ชื่อว่าเจตสิก เพราะมีในใจ แม้เจตสิก
คือวิริติก็ชื่อว่าศีล

เมื่อมีเจตนาและเจตสิกเป็นศีลขึ้น
ก็มีการสำรวมระมัดระวังเป็นอันดี แม้
ความสำรวมระมัดระวังหรือที่เรียกว่า
สังวรนี้ก็ชื่อว่าศีล

เมื่อมีความสังวร ก็ย่อมไม่ล่วงละเมิด
ภัยเวรนั้น ๆ แม้อวิตกกมมะ ความไม่
ล่วงละเมิดก็ชื่อว่าศีล

อนึ่ง ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้
อันผู้มีศีลสมาทานประพฤติ เรียกว่า
สิกขาบท แม้สิกขาบทนี้ก็เรียกว่าศีล
และก็เรียกว่าศีล ๕ เพราะมี ๕ สิกขาบท
ศีล ๘ ก็เพราะมี ๘ สิกขาบทเป็นต้น
ผู้ที่สมาทานศีลคือสมาทานสิกขาบท
นั้น ๆ ดังสมาทานว่า *ปาณาติปาตา*
เวรมณี สิกขาบทํ สมายิยามิ ข้าพเจ้า
สมาทานสิกขาบทต้องงดเว้นจากการฆ่า
สัตว์ ดังนี้ เป็นต้น

การสมาทานสิกขาบทนี้เป็นเบื้องต้น
แห่งการนำตนเข้าสู่ศีลด้วยสมาทาน
วิริติ เมื่อสมาทานแล้วก็รักษาไว้ด้วยดี
ไม่ล่วงละเมิดด้วยความสังวร ประกอบ
ด้วยวิริติเจตนา ความตั้งใจดเว้น ผู้
สมาทานศีลแล้วไม่ล่วงทางกายวาจา
ศีลก็ไม่ขาดไม่ทะลุ แต่ถ้ายังคิดล่วงอยู่
หรือยังมีความคะนองกายวาจา ศีลก็
ต่างพร้อยไม่บริสุทธิ์ ต่อเมื่อใจไม่คิด
ล่วงละเมิด และไม่คะนองกาย คะนอง
วาจา ศีลจึงไม่ต่างพร้อย เป็นศีลบริสุทธิ์
เพราะฉะนั้น ผู้มุ่งรักษาศีลให้บริสุทธิ์
จึงต้องรักษาเจตนาหรือใจให้ประกอบ
ด้วยวิริติ เมื่อเป็นเช่นนี้ศีลก็จะเกิดอยู่
กับใจ ใจก็จะอยู่กับศีล เป็นใจสงบ ใจ
ปกติ กายวาจาก็สงบปกติ ดังพระบาลี
ว่า *สนฺตํ ตสฺส มนํ โหติ สนฺตา วาจา*
จ กมฺมํ จ ใจของท่านสงบ วาจาและ
กรรมทางกายก็สงบ

จึงเป็นศิลปะตลอดกายวาจาใจ ความ
สงบความเป็นปกตินี้เป็น**ลักษณะเอก
อันเดียวของศิลปะ** เป็นตัวศิลปะ

ศิลปะตามที่กล่าวมานี้มี ๒ ประเภท
ก่อน คือ **ศิลปะที่เป็นกรรม** กับ **ศิลปะ
เป็นบารมี** ศิลปะที่ปฏิบัติคราวหนึ่ง ๆ
เป็นศิลปะที่เป็นกรรม เพราะเป็นกิจที่ทำ
ศิลปะที่เป็นกรรมนี้แหละที่เก็บสะสมเป็น
สันดานแห่งศิลปะในจิต ก็เป็นศิลปะที่เป็น
บารมี ท่านแสดงว่าพระโพธิสัตว์ได้ทรง
บำเพ็ญ **สีลบารมี** ทรงรักษาจิตไม่ให้
โกรธ รักษาศิลปะไว้โดยไม่อาลัยแก่ชีวิต
และเลือดเนื้อตลอดพระชาติเป็นอัน
มาก จึงได้สำเร็จพระโพธิญาณในที่สุด

ดังที่แสดงไว้ในจริยาปฏิภาณ เล่าเรื่อง
ดิรัจฉานบ้าง มนุษย์บ้าง เทพบ้าง
ผู้รักษาศิลปะยิ่งกว่าชีวิต แม้เป็นเรื่อง
นิทานชาดกอันอาจเห็นว่าเก่าพื้นสมัย
แต่คติของเรื่องก็ยังเป็นเครื่องสอนใจ
ได้ไม่มีเก่า ช้ำยังเป็นเครื่องเตือนโดย
อ้อมว่า แม้ดิรัจฉานก็ยังเห็นคุณค่าของ
ศิลปะ โฉนมนุษย์จะไม่เห็นคุณค่าของศิลปะเล่า
ดังเช่นเล่าเรื่องช่างชื่อ **สีลวนาค** เลี้ยง
มารดา งามมีพิษร้ายชื่อ **ภุริทัต** กระบือ
ใหญ่เรียกว่า **มหิสสรราช** เรื่องหลังนี้เล่า
ถึงกระบือซึ่งเป็นสัตว์ใหญ่ ถูกวานรชั่ว
รังแกต่าง ๆ เช่นแก๊งถ้ำยรต แต่
ก็อดกลั้นใจไม่ทำร้ายตอบทั้งที่อาจทำ
ได้ โดยเฉพาะเรื่องภุริทัตที่แสดงไว้

ใน **ภุริทัตชาดก** จัดเป็นชาดกที่แสดง
สีลบารมี และจัดเป็นชาดกที่สำคัญชาติ
หนึ่งในทศชาติ มีเรื่องโดยย่อว่า

นาคชื่อภุริทัต เป็นบุตรของท้าว
ธตัญญูและนางสมุทรรชา ขึ้นจากเมือง
บาดาลมารักษาอุโบสถศิลปะที่ริมฝั่งแม่น้ำ
น่ายมุนาในเมืองมนุษย์ ถูกพราหมณ์
อาลัมพายนจับไป บังคับให้แสดงแก่
ประชาชน ตลอดจนแสดงถวายพระเจ้า
พาราณสีผู้เป็นพระเชษฐาของนางสมุทรรชา
ต่อมาพี่น้องของภุริทัตติดตามมาช่วย
แก้ไขพ้นจากอำนาจของพราหมณ์
อาลัมพายนได้ ภุริทัตระวังจิตมิให้โกรธ
และทำร้ายพราหมณ์อาลัมพายน ยอม
ปฏิบัติตามคำสั่งให้แสดงของพราหมณ์
อาลัมพายน รักษาศิลปะอยู่ได้ตลอดเวลา

เรื่องมนุษย์เล่าเรื่องกุมารชื่อ **ชยทิส**
พระราชบิดาถูกโบริสาทซึ่งเป็นมนุษย์
กินคนจับพระองค์ไปได้ในขณะที่เสด็จ
ไปทรงล่าสัตว์ จะปลงพระชนม์เป็น
ภักษา พระราชาทรงขอผ่อนผันให้ปล่อย
พระองค์เพื่อทรงทำกิจบางอย่าง และ
มอบหมายกิจการทั้งปวงแล้วพระองค์
จะกลับมา โบริสาทจึงปล่อยพระองค์
กลับ พระราชกุมารทรงขอพระราชบิดา
เสด็จไปหาโบริสาทแทน ทรงรักษา
สัจจวาจาสัญญาของพระราชบิดา
โบริสาทเห็นความดีเด็ดเดี่ยวมั่นคง ไม่
สะดุ้งสะเทือนของพระราชกุมารก็กลับ

เป็นฝ่ายสะดุ้งกลัว ไม่กล้าที่จะทำอันตราย
ได้ ปล่อยพระองค์ไป พระราชกุมารกลับ
เป็นฝ่ายชักนำไปปริศนาหมีสี่ชั้น

ส่วนเรื่องของเทพ ได้เล่าเรื่อง
ธรรมเทพบุตรกับอธรรมเทพบุตร ฝ่าย
หนึ่งคือฝ่ายธรรมเทพบุตร เทียชั๊กชวน
มหาชนให้สมาทานกุศลกรรมบถ อีก
ฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายอธรรมเทพบุตร ชั๊กชวน
มหาชนให้สมาทานอกุศลกรรมบถ รด
ของทั้ง ๒ ฝ่ายเล่นสวนทางมาพบกัน
ฝ่ายธรรมบังคับขู่ให้ฝ่ายธรรมหลีกทาง
ถ้าไม่หลีกจะเกิดมหายุทธ์ ฝ่ายธรรม
ไม่ปรารถนาจะตอบโต้ด้วยธรรม จึง
เบี่ยงรุดหลีกทางให้ด้วยจิตใจอันสงบ
ฝ่ายอธรรมก็ตกจมแผ่นดินลงไป
ขณะนั้นเอง ซาดกเรื่องนี้เป็นเครื่อง
สอนว่า ทุก ๆ คนเมื่อเกิดความกำเริบ
ขึ้นในจิตเช่นความโกรธ ก็เท่ากับเป็น
อธรรมเทพบุตร จะประพฤติบาปอกุศล
ทุจริตได้ทุกอย่าง ทั้งจักชักชวนคนอื่น
ให้ประพฤติด้วย แต่เมื่อดับความกำเริบ
จิตเสียได้ อธรรมในจิตก็จกตกลงไป
ทันที ทั้งนี้ด้วยวิธีหลีกทางให้คือเอาตัว
หลบ ไม่เอาตัวออกรับออกโต้ เช่นเมื่อ
ถูกยั่วโทสะก็ไม่เอาตัวออกรับการยั่วนั้น
ปล่อยให้เขาเข้าไปข้างเดียว ก็จักไม่เกิด
โทสะซึ่งเป็นชนวนของการวิวาท การ
ยั่วนั้นก็ไม่มีบังเกิดผล ต้องเลิกไปเอง
เท่ากับฝ่ายธรรมต้องตกจมแผ่นดิน

เรื่องวิวาทที่เกิดด้วยโทสะก็เพราะเอา
ตัวออกรับเผชิญหน้ากันเหมือนอย่าง
รถวิ่งมาชนกัน เรื่องนี้มีคติสอนใจได้
อย่างดีถึงวิธีปฏิบัติขณะธรรมด้วยธรรม

เรื่องในซาดกต่าง ๆ เหล่านี้ แม้จะ
ถือว่าเป็นเพียงนิทานที่นำมาเล่าอ้าง
แต่ก็เป็นนิทานที่ให้คติเกี่ยวกับสีลбарมี
และสีลбарมีนี้ยังแบ่งออกไปเป็น ๓
ชั้น คือ

สีลбарมี ได้แก่ศีลที่บำเพ็ญด้วยรัก
ศีลยิ่งกว่าบุคคลที่รักและทรัพย์สิน ดัง
ภาษิตว่า ผู้รักษาศีลพึงรักศีล เคารพ
ในศีล เหมือนนกต้อยดีวิตรักษาไข่
เหมือนจามรีรักษาขนหาง เหมือน
มารดารักษาลูกที่รัก หรือเหมือนคน
ตาบอดข้างหนึ่งรักษานัยน์ตาอีกข้าง
หนึ่งที่เหลืออยู่

สีลอุปбарมี ได้แก่ศีลที่บำเพ็ญด้วย
รักศีลยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน ดัง
คำของจัมเปยยกนาคว่า ร่างกายของ
เราจงแตกกระจัดกระจายอยู่ในที่นี้
เหมือนแกลบที่เขาโปรยกระจัดกระจาย
อยู่ก็ตามที เราจะไม่ทำลายศีล

สีลปรมัตถбарมี ได้แก่ศีลที่บำเพ็ญ
ด้วยรักศีลยิ่งกว่าชีวิตของตน ดังคำ
ของภุริทัตว่า ความสละชีวิตของตน
เบายิ่งกว่าหญ้าในเรา ความละเมียดศีล
สำหรับเราเหมือนพลิกแผ่นดิน และ
ดังภาษิตว่า นรชนพึงสละทรัพย์เพราะ

เหตุแห่งอวัยวะ เมื่อจะรักษาชีวิตพึง
 สละอวัยวะ เมื่อระลึกถึงธรรมพึงสละ
 ทุกอย่าง ทั้งอวัยวะ ทรัพย์ และแม้
 ชีวิต

ศีลนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพรรณนา
 อานิสงส์ไว้โดยอนกปริยาย ดังเช่นคำ
 บอกอานิสงส์ว่า *สีเลน สุขติ ынติ ไป
 สู่อุคติเพราะศีล สีเลน โภคสมปทา
 โภคทรัพย์ถึงพร้อมเพราะศีล สีเลน
 นิพพติ ынติ ถึงความดับทุกข์เพราะ
 ศีล ตสฺมา สีลํ วิสธเย เหตุตั้งนั้น
 สาธุชนพึงชำระศีลให้บริสุทธิ์*

ศีลให้อานิสงส์ดังกล่าวในปัจจุบัน
 พึงเห็นได้ในที่ใกล้ที่สุดคือ ในตนเอง
 ของทุก ๆ คนและในปัจจุบันนี้ คือ
 ทุก ๆ คนมีความสวัสดิ ปราศจากภัย
 เวร ไม่ถูกทำร้ายร่างกายและชีวิต ไม่
 ถูกลักทรัพย์เป็นต้น เพราะเหตุที่มี
 เครื่องคุ้มครองรักษาทางบ้านเมืองบ้าง
 ทางพระศาสนาบ้าง กล่าวเฉพาะทาง
 พระศาสนา ก็คือศีล อันได้แก่การงดเว้น
 จากการกระทำความชั่วของบุคคลอื่น
 ในที่ใดคนไม่มีศีลแก่กัน มุ่งแต่จะ
 เบียดเบียนกัน อยู่ในที่นั้นไม่มีความสุข
 จะประกอบอาชีพอะไรให้เกิดความเจริญ
 ไม่ได้ ส่วนในที่ใดคนมีศีลแก่กัน อยู่ใน
 ที่นั้นจึงจะมีความสุขความเจริญ *สุขติ
 แปลว่าการไปดี การถึงดี* หมายถึงมี
 ความสุขความเจริญ *โภคสมปทา* แปล

ว่าความถึงพร้อมด้วยโภคะ หมายถึงมี
 โภคทรัพย์สมบูรณ์ ผลเหล่านี้ย่อมเกิด
 ขึ้นเพราะคนที่อยู่ด้วยกันมีศีลแก่กัน
 คือเว้นเบียดเบียนกัน ผลอีกข้อหนึ่ง
 คือความดับทุกข์ร้อนใจจะเห็นได้ง่ายว่า
 เกิดจากศีล

ฉะนั้น เมื่อพิจารณาโดยถ่องแท้แล้ว
 จะเห็นว่า ศีลเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับทุก
 คนที่อยู่ร่วมกัน และเป็นสิ่งจำเป็นของ
 ทุก ๆ คน เพราะก็เป็นผู้หนึ่ง ๆ บรรดา
 ผู้ที่อยู่ร่วมกัน แม้ใครผู้ร้ายไม่มีศีลแก่
 บุคคลอื่นก็ต้องมีศีลแก่พวกของตนเอง
 ถ้าไม่เชื่อตรงต่อพวกของตน ทำร้าย
 กันเอง คดโกงกันเอง ก็จะถูกกันอยู่
 ไม่ได้ แต่บุคคลโดยมากมีความคิด
 คับแคบ ประารถนาให้คนอื่นมีศีลแก่ตน
 คือประารถนาไม่ให้คนอื่นเบียดเบียนตน
 แต่กลับไม่มีศีลแก่บุคคลอื่น ประพฤติ
 เบียดเบียนเขา

พิจารณาสืบไปอีกชั้นหนึ่งว่า เพราะ
 เหตุไรจึงประารถนาให้คนอื่นมีศีลแก่ตน
 ก็เห็นเหตุผลต่อไปว่า เพราะทุก ๆ
 คนมีความรักตน รักร่างกายและชีวิต
 รักทรัพย์สมบัติและอื่น ๆ ของตน
 ประารถนาสุขแก่ตน ไม่ประารถนาทุกข์
 รวมความว่าเมตตาตนเอง ถ้าได้แผ่
 เมตตานี้ไปแก่บุคคลอื่นใด ก็จะทำให้
 มีศีลแก่บุคคลนั้น คืองดเว้นจากการ
 เบียดเบียนผู้นั้น เปลี่ยนเป็นเกื้อกูล

อนุเคราะห์ เหมือนอย่างมารดาบิดามี
ศีลแก่บุตรธิดาด้วยอำนาจของเมตตา
และเมื่อแผ่ไปในสัตว์ดิรัจฉาน ก็พาให้
มีศีล เว้นเบียดเบียนในสัตว์ดิรัจฉาน
เหมือนอย่างทีคนมีศีลในสัตว์เลี้ยงด้วย
อำนาจของเมตตาเช่นเดียวกัน ผลของ
ศีลที่เกิดจากเมตตานี้ก็คือความสุข
ความเจริญของบุคคลผู้รับเมตตา เช่น
มารดาบิดามุ่งผลคือความสุขความเจริญ
ของบุตรธิดา เมื่อบุตรธิดามีความสุข
ความเจริญเต็มที่ มารดาบิดาย่อมจะ
วางใจเป็นอุเบกขาได้ ชื่อว่าวางความ
ปรารถนาในผลที่ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น และก็
ย่อมมีความสุขเพราะเต็มความปรารถนา
ศีลที่เกิดจากเมตตาก็เป็นเช่นเดียวกัน
เมื่อพิจารณาดูตนเห็นว่าไม่ได้เบียดเบียน
ใครให้เดือดร้อนด้วยกายวาจาหรือแม้
ด้วยใจ ก็ย่อมจะรู้สึกว่าเป็นผู้บริสุทธิ์
และมีความสุข

ผู้รักษาศีลเมื่อคอยรักษาจิตไม่ให้
ปรารถนาผิด ไม่ให้โกรธ อบรมเมตตา
จะมีศีลโดยง่าย และจะได้รับอานิสงส์
ของศีลโดยฉับพลัน จิตใจเป็นสுகุติ
มีโภคทรัพย์ คือความอิมเต็มไม่บกพร่อง
ไม่ทุกข์เดือดร้อน และจะแผ่ออกไปใน
วงแคบหรือกว้างตามขอบเขตอำนาจ
ของศีล สรุปลงโดยย่อที่สุดคือดับใจ
ไม่ให้งาเริบ ไม่ให้โกรธ ก็จะรักษาศีล
ได้ และศีลก็จะรักษาผู้มีศีลให้ได้รับ

อานิสงส์ คือสுகุติ การไปดี โภคสมบัติ
ความถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์ และ
นิพพุติ ความดับทุกข์เดือดร้อน (ท.ท.
๑๐๓-๑๐๗)

ศีลมัย *ดู* บุญ

ศีลวนาค *ดู* สีลবারมี

ศีลวิสุทธิต *ดู* วิสุทธิต ๗, ลิกขา ๓

ศีลสมบัติ *ดู* วินัย

ศีลสัมปทา *ดู* ประโยชน์ภายนอก

ศีลสามัญญตา *ดู* มัททวะ, สังฆสามัญคคิ,

สาราณียธรรมสูตร

ศีลสิกขา *ดู* ศิกขา, ลิกขา ๓

ศีลพัตปรามาส *ดู* อุปาทาน ๔

ศีลพัตอุปาทาน *ดู* อุปาทาน ๔

สีวิราช *ดู* ทานบารมี

สีวิรัฐ *ดู* กบิลพัสดุ์, ทานบารมี

สีหะ *ดู* เคารพธรรม

สีหะ ๔ *ดู* เจริญงาน

สีหมุข *ดู* หิมพานต์

สีนไสยา *ดู* พระพุทธเจ้า

สีหฬ *ดู* ทุสสเจติย

สุกขวิปัสสกะ *ดู* รัตนสูตร

สุกรขาตา *ดู* สารีบุตร

สุข *ดู* การทำสมาธิ, วิปัสสนูปกิเลส

สุขเวทนา *ดู* เวทนา ๓

สุขาวดี *ดู* วิชชา ๓

สุขุมรูป *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

สுகุติ *ดู* สีลবারมี, ภูมิภพ

สูงสูมารคิระ *ดู* สารีบุตร

สุจรีต *ดู* บาบ
 สุจิ *ดู* อสุรเทพ
 สุจิตตะ *ดู* อสุรเทพ
 สุจิตรา *ดู* ดาวดึงส์
 สุขัมบดี *ดู* ดาวดึงส์
 สุชาดา *ดู* ดาวดึงส์
 สุญญตนิพพาน *ดู* คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ
 สุญญตวิโมกข์ *ดู* ปริญญา
 สุญญตานุปัตสสนา *ดู* ปริญญา
 สุตขั้วสุดดี *ดู* นิพพาน
 สุตยอดของความดี *ดู* ความดี
 สุตตะ *ดู* ชาดก
 สุตตันตปิฎก *ดู* คัมภีร์, พุทธศาสนา
 สุตมยปัญญา, สุตมัยปัญญา *ดู* ปัญญาบารมี,
 สัมมาทิฏฐิ, ลึกษา ๓, อุดมศึกษา
 สุตโสเม *ดู* สัจจบารมี
 สุตตะ *ดู* อุดมศึกษา
 สุทธาวาส ๕ *ดู* พรหมโลก
 สุทธโธนะ *ดู* กบิลพัสดุ์, พระพุทธเจ้า, วัชชี
 สุตตตะ *ดู* นันทะ
 สุตัสสนกฏ *ดู* หิมพานต์
 สุตัสสนะ *ดู* ดาวดึงส์
 สุตัสสา *ดู* พรหมโลก
 สุตัสสี *ดู* พรหมโลก
 สุธรรมา *ดู* ดาวดึงส์
 สุธาโภชน์ *ดู* ดาวดึงส์
 สุธาโภชนชาดก *ดู* ดาวดึงส์
 สุนขนรก *ดู* นรก
 สุนันทา *ดู* ดาวดึงส์

สุบรรณ *ดู* นาค
 สุปปพุทธะ *ดู* ดาวดึงส์, มิตตวินทุกะ,
 พระพุทธเจ้า
 สุปปพุทธสักกะ *ดู* ศากยราชกุมาร ๖
 สุภิกงหา *ดู* พรหมโลก
 สุภนิมิต *ดู* การอบรมจิต
 สุภาษิต *ดู* เทวาสุรสงคราม
 สุมนะ *ดู* โฆสกเศรษฐี
 สุเมธดาบส *ดู* บารมี, พระพุทธเจ้า ๒๘
 พระองค์, โพธิสัตว์
 สุมเร *ดู* มนุษย์โลก
 สยามะ *ดู* ยามา
 สุรา *ดู* เบญจศีล
 สุริมเทวบุตร *ดู* เทวาสุรสงคราม
 สุโรชะ *ดู* อสุรเทพ
 สุวรรณสาม *ดู* เมตตาบารมี
 สุวีรเทพบุตร *ดู* เทวาสุรสงคราม
 สุจิมุขี *ดู* สารีบุตร
 เสชะ *ดู* อริยบุคคล ๒
 เสขปฏิบัติ *ดู* อุเบกขา
 เสนาสนสัปปายะ *ดู* สัปปายะ
 เสนาสนะ คำว่า เสนาสนะ แยกออกเป็น
 สอง *เสนะ* แปลว่า ที่นอน *อาสนะ*
 แปลว่า ที่นั่ง สนธิเป็น เสนาสนะ แปล
 ว่า ที่นอนที่นั่ง รวมหมายถึงที่อยู่อาศัย
 ด้วย ซึ่งจะต้องเข้าไปนอนไปนั่งในนั้น
 เดิมพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้รับ
 อารามดังพระเวฬุวันซึ่งเป็นอารามคือ
 เป็นสวน พระเวฬุวันเป็นสวนหลวง จึง

น่าจะต้องมีที่พักอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ได้แสดงไว้ชัด แต่จะต้องมีต้นไม้มากเป็นแน่นอน เหมือนอย่างที่เรียกว่าสวนในบัดนี้

คำว่า *อาราม* แปลว่า เป็นที่มายินดี มีต้นไม้ร่มรื่น และอาจจะเป็นต้นไม้มีผล แต่ก็ไม่มีร่มเงาร่มรื่น คำว่าอาราม เดิมก็มีความหมายว่าเป็นสวนต้นไม้ ดังกล่าวนี้ และเพราะพระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตให้รับอารามเป็นที่พักของ ภิกษุในพระพุทธศาสนา จึงใช้คำนี้ในความหมายว่าเป็นวัดด้วย ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ท่านจึงได้มีนิยมสืบ ๆ กันมาว่า วัดจะต้องมีต้นไม้ ก็เป็นไปตามประวัติ ที่วัดนั้นมาจากอารามคือสวนต้นไม้ดังที่กล่าวมานั้น

ในชั้นต้นนั้นยังไม่กล่าวถึงเรื่องเสนาสนะ คือกุฏิ วิหาร จึงมีเล่าไว้ในเสนาสนชนธกะ พระบาลีวินัยว่า

เช้าวันหนึ่ง เศรษฐีกรุงราชคฤหได้ ออกไปเห็นพระภิกษุเวลาเช้าตรู่ กำลัง ออกกันมาจากป่าบ้าง โคนไม้บ้าง ภูเขา บ้าง ซอกเขาบ้าง ถ้ำบ้าง ป่าช้าบ้าง สุ่มทุมพุ่มไม้บ้าง ที่แจ้งบ้าง ลอมฟาง บ้าง และภิกษุเหล่านั้นต่างก็พากัน ส้ารวมเป็นอย่างดี เศรษฐีกรุงราชคฤห มีความยินดีเลื่อมใสจึงได้กล่าวว่า พระภิกษุจะรับ *วิหาร* ที่จะสร้างถาวรหรือไม่ พระก็ตอบว่า จะกราบทูลพระพุทธเจ้า ก่อน แล้วก็มากราบทูล พระองค์ก็ทรง อนุญาตให้รับเสนาสนะ คือที่นอนที่นั่ง

ที่ระบุมไว้ในบาลี ๕ ชนิด ได้แก่ *วิหาร* อันหมายถึงที่อยู่ เช่น กุฏิหรือกระท่อม *อัทธโยคะ* อันหมายถึงที่อยู่ที่บังครึ่ง หนึ่ง เปิดให้โปร่งไว้ครึ่งหนึ่ง *ปราสาท* อันหมายถึงเรือนชั้น *หัมมิมะ* อันหมายถึงที่อยู่ที่มีหลังคาตัด *คูหา* อันหมายถึงถ้ำ เป็นถ้ำอิฐที่สร้างขึ้น หรือว่าถ้ำ ภูเขา หรือถ้ำที่พอกขึ้นด้วยดินอย่าง ใดอย่างหนึ่ง พระภิกษุก็ไปแจ้งให้แก่ เศรษฐีกรุงราชคฤห

เศรษฐีจึงให้สร้างวิหารขึ้น ๖๐ หลัง ในวันเดียวกัน ซึ่งท่านสันนิษฐานว่า คงจะเป็นกระท่อมเล็ก ๆ พอเป็นที่ อยู่อาศัยของภิกษุรูปหนึ่ง ๆ จึงสร้าง ได้รวดเร็ว ถ้าไม่สร้างเป็นกระท่อม เล็ก ๆ อย่างนั้นก็อาจจะเสร็จไม่ทัน ครั้นแล้วก็มาเฝ้าพระพุทธเจ้า เชิญเสด็จ พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ให้ไปเสวยและไปฉันที่บ้านของตนใน วันรุ่งขึ้น วันรุ่งขึ้นพระพุทธเจ้ากับภิกษุสงฆ์ ก็ไปที่บ้านของเศรษฐีนั้น เศรษฐีนั้นก็ อดใจคือถวายอาหารแด่พระพุทธเจ้า และภิกษุสงฆ์ และกราบทูลถามว่าจะ ปฏิบัติอย่างไรในวิหาร ๖๐ หลังนั้น พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่าให้ประดิษฐานไว้เพื่อ สงฆ์ที่มาจากทิศทั้ง ๔ เศรษฐีก็กราบทูล ถวายประดิษฐาน คือให้ตั้งไว้เพื่อพระสงฆ์ ที่มาจากทิศทั้ง ๔ พระพุทธเจ้าตรัส อนุโมทนาด้วยพระพุทธภาษิตที่ท่าน

ร้อยกรองเอาไว้ ขึ้นต้นว่า สัตว์ อุณห์
ปฎิหารุติ เป็นต้น ที่มีคำแปลโดย
ความว่า

วิหารนั้นย่อมกำจัดเย็นร้อน กัน
สัตว์ร้าย สัตว์เลื้อยคลาน และยุง
คุ่มฝน ลม แดด การถวายเป็นวิหารแต่
สงฆ์เพื่อเป็นที่เร้น เพื่อความสำราญ
เพื่อบำเพ็ญสมณวิปัสสนา พระพุทธะ
ทั้งหลายสรรเสริญว่าเลิศ เหตุนั้นบัณฑิต
แลเห็นประโยชน์จึงให้ทำวิหารอันน่า
สำราญ แล้วเชิญท่านผู้พหูสูตให้อยู่ พึ่ง
ให้ข้าว ให้น้ำ ผ้านุ่มหอม เสนาสนะคือ
ที่นอนที่นั่งแก่ท่าน ด้วยจิตเลื่อมใสใน
ท่านว่าเป็นผู้ตรง ท่านผู้พหูสูตเหล่า
นั้นย่อมแสดงธรรมอันเป็นเครื่องบำบัด
ทุกข์แก่เขา ที่เขารู้ธรรมแล้ว จักเป็น

ผู้หาอาสวะมิได้ ปรีนิพพานในโลกนี้

(พ.พ. ๘๗-๘๙)

เสียดจรีต ดู จิตศึกษา
โสฬสญาณ ดู ญาณ ๑๖
เสริมความ ดู เบญจศีล
เสรีภาพ ดู กรรม
เสวนา ดู บารมี
โสคันธิกะ ดู นรก
โสตศึกษา ดู อุดมศึกษา
โสตสัมผัส ดู สัมผัส ๖
โสตินทรีย์ ดู อินทรีย์ ๖
โสปากสามเณร ดู ราชูล
โสภณเจตสิก ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ
โสมนัส ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ
โสมนวิธิตู ดู พุทธชัยมงคลคาถา
โสรัจจะ ดู ชันติบารมี

หทัยรูป ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ, นามรูป
หน้าที ๑. หน้าทีคืออะไร ในปทานุกรมให้

ความหมายไว้ว่า วงแห่งกิจการ, กิจ
ที่ควรทำ กิจที่จะต้องทำ ตรงกับภาษา
บาลีว่า *กรณียะ* คนทุกคนทั้งเด็กทั้ง
ผู้ใหญ่มีกิจที่ควรทำ มีกิจที่จะต้องทำ
จึงต่างมีหน้าที่ด้วยกันทั้งนั้น คือผู้ใดมี
กิจอันใดที่ควรจะทำ มีกิจอันใดที่จะ
ต้องทำ กิจอันนั้นแหละเป็นหน้าที่ของ
ผู้นั้น

๒. หน้าทีของตนคืออะไร เมื่อเข้าใจ
ความหมายของคำว่าหน้าที่โดยทั่ว ๆ
ไปแล้ว ก็ควรเข้าใจโดยเฉพาะว่าหน้าที่
ของตน ๆ คืออะไร ตนเองควรทำกิจ
อันใดจะต้องทำกิจอันใด กิจอันนั้น
แหละเป็นหน้าที่ของตน

๓. อะไรเป็นกิจที่ควรทำ หรือที่จะ
ต้องทำ กิจเช่นนี้กล่าวโดยย่อ มี ๒ คือ
ก. *อัตตัตถกิจ* กิจที่เป็นประโยชน์ตน
ข. *ปรัตถกิจ* กิจที่เป็นประโยชน์ท่าน
อัตตัตถกิจ เช่น เมื่อเป็นเด็กต้อง
เรียน ต้องศึกษาศิลปะวิทยา เมื่อเสร็จ
การเรียน ต้องประกอบภารตนาหาลัย
ชีพ ตั้งตนให้มีหลักฐาน ประพฤติธรรม
ในศาสนาตามควรแก่ภาวะ กิจใด ๆ
ที่เกื้อกูลแก่ความรู้ ความประพฤติ
และฐานะต่าง ๆ ของตนซึ่งไม่เป็นการ

ให้โทษให้ร้ายแก่ใครอื่น ก็ประกอบกิจ
นั้น ๆ

ปรัตถกิจ คนต้องอยู่ร่วมกันเป็นหมู่
จึงเกิดมีหน้าที่ คือกิจที่ควรทำ หรือที่
จะต้องทำแก่บุคคลอื่นหรือแก่หมู่ตาม
ที่เกี่ยวข้องกัน เป็นต้นว่า

หน้าที่ในระหว่างบุคคลทั้งหลายใน
ครอบครัว

หน้าที่ในระหว่างบุคคลต่อบุคคลตาม
ที่เกี่ยวข้อง

หน้าที่ในระหว่างชาติกับประชาชาติ
หรือเมืองกับพลเมือง

หน้าที่ในระหว่างพระมหากษัตริย์กับ
ประชาราษฎร

หน้าที่ในระหว่างรัฐบาลกับประชาชน
หน้าที่ในระหว่างองค์การศาสนากับ
ศาสนิกชน

ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้า
ทรงแสดงทิศ ๖ คือ เมื่อทุก ๆ คนยืน
หรืออยู่ในที่ใด ๆ ก็ตาม ย่อมมีทิศทั้ง
๔ อยู่โดยรอบ และเมื่อนับเบื้องบน
ศีรชะ และเบื้องต่ำเป็นทิศเบื้องบนทิศ
เบื้องต่ำด้วย ก็รวมเป็นทิศ ๖ ทิศ ๖
นี้เทียบกันได้กับบุคคลที่เกี่ยวข้องอยู่
โดยรอบ ดังนี้

๑. มารดาบิดา เรียกว่าเป็น ปรัต-
ถิมทิศ ทิศเบื้องหน้าของบุตรธิดา

๒. อาจารย์ เรียกว่าเป็น ทักษิณ-
ทิต ทิตเบื้องขวาของศิษย์

๓. บุตรภรรยาหรือสามี เรียกว่า
เป็นปัจฉิมทิต ทิตเบื้องหลังของกัน

๔. มิตร เรียกว่าเป็น อุตตรทิต
ทิตเบื้องซ้ายของมิตร

๕. คนรับใช้ เรียกว่าเป็น เหฏฐิม-
ทิต ทิตเบื้องต่ำของนาย

๖. สมณพราหมณ์ เรียกว่าเป็น
อุปริมทิต ทิตเบื้องบนของคฤหัสถ์
ฆราวาส

พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนหน้าที่อัน
บุคคลทั้ง ๖ คู่เหล่านี้ ฟังปฏิบัติต่อกัน
ไว้อย่างบริบูรณ์ เป็นอันได้ทรงวางหลัก
แห่งสังคมมนุษย์ไว้เป็นอย่างดี และ
คนทุกคนต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม
ทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงเพียงแสดง
สิ่งแวดล้อมนั้นด้วยทิต ๖ ทำให้เห็น
ว่าเป็นสิ่งแวดล้อมที่ต้องเกี่ยวข้องกับ
จริง ๆ เพราะจะอยู่ที่ไหน ๆ ก็ไม่พ้น
ไปจากทิต ๖ มารดาบิดาก็เหมือนกัน
เมื่อเกิดมาแล้ว ก็ต้องมีมารดาบิดา และ
ก็ต้องเป็นบุตรธิดาของท่าน คู่อื่น ๆ
ก็เทียบกันได้เช่นเดียวกัน

ทุก ๆ คนอยู่ในสิ่งแวดล้อมเหมือน
อย่างอยู่ในทิต ๖ จึงมีหน้าที่ คือกิจที่
ควรทำหรือที่จะต้องทำแก่บุคคลต่าง ๆ
ตามที่เกี่ยวข้อง

๔. กิจที่เป็นประโยชน์ตน และกิจ
ที่เป็นประโยชน์ท่าน ทั้ง ๒ นี้โดย
มากเนื่องถึงกันและอาศัยกัน ดังเช่น
การเล่าเรียนศึกษา เป็นประโยชน์แก่
ตนโดยตรง แต่ก็ได้อาศัยความรู้ความ
สามารถอันเกิดจากการเล่าเรียนศึกษา
นั้น ปฏิบัติหน้าที่ราชการเป็นต้น อัน
นับว่าเป็นการทำประโยชน์ท่าน แล้ว
ก็ได้อาศัยผลของการปฏิบัติหน้าที่
ราชการเป็นต้นนั้น กลับมาเลี้ยงชีวิตตน
จึงนับว่าเป็นการทำประโยชน์ตนด้วย
ฉะนั้น จึงมีพระพุทธภาษิตแสดงโดย
ความว่า ทำประโยชน์แก่กุลแก่ตน
ชื่อว่าทำประโยชน์แก่กุลแก่ผู้อื่นด้วย,
ทำประโยชน์แก่กุลแก่ผู้อื่น ชื่อว่าทำ
ประโยชน์แก่กุลแก่ตนด้วย

ประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน ทั้ง
๒ อย่างดังกล่าว เมื่อเป็นกิจที่ตนควร
ทำหรือต้องทำ เรียกว่า เป็นหน้าที่ของ
ตนเหมือนกันทั้ง ๒ อย่าง

๕. หน้าที่เกิดจากอะไร หน้าที่เนื่อง
กับฐานะตำแหน่ง เกิดมีขึ้นพร้อมกับ
ฐานะตำแหน่ง อันฐานะตำแหน่งนั้น
เกิดแต่ชาติกำเนิดก็มี เกิดจากการแต่ง
ตั้งสมบัติก็มี

ที่เกิดแก่ชาติกำเนิดนั้น เช่น ฐานะ
ตำแหน่งมารดาบิดา กับบุตรธิดา เมื่อ
เด็กเกิดขึ้น ผู้ให้กำเนิดก็มีฐานะตำแหน่ง
เป็นมารดาบิดา เด็กที่เกิดก็มีฐานะ

๒. **วิริยะ** เพียรประกอบหน้าที่ของตน คือ หมายความว่ารวมทั้งเพียรระมัดระวังไม่ให้เกิดความเสียหายในหน้าที่ เพียรละเว้นความประพฤติดีผลขาดเสียหายในหน้าที่ เพียรปฏิบัติหน้าที่ให้ดี และเพียรรักษาส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น

คำว่าเพียร แปลตามศัพท์ว่า ความเป็นผู้กล้า ไม่ใช่หมายความว่า กล้าทำอย่างเดียว แต่หมายความว่า กล้าที่จะไม่ทำด้วย คือกล้าที่จะไม่ทำผิด แต่กล้าที่จะทำถูก ผู้ที่เคยปฏิบัติงานมาแล้วย่อมรู้โดยมากกว่า ในเรื่องนี้ต้องใช้ความกล้าเพียงไร เพราะมีสิ่งที่เราทุ่มให้เกิดความลำเอียงไม่เที่ยงตรงอยู่มากมาย ทำให้ใจงันอ่อนแอ หวาดหวั่น ไม่สามารถเว้นการณที่ควรเว้น ไม่สามารถจะทำการณที่ควรทำ ความผิดพลาดเสียหายในหน้าที่ต่าง ๆ จึงเกิดเพราะเหตุนี้ อย่างนี้แหละเรียกว่า ขาดเพียร คือขาดความเป็นผู้กล้าที่จะละเว้นแลที่จะทำ ความเพียรนี้ก็อาจปลูกขึ้นได้เหมือนกัน ข้อสำคัญให้มีฉันทะเป็นทุน

และให้พยายามหัดละเว้นสิ่งที่ผิด ทำแต่สิ่งที่ถูก ให้เห็นว่าเป็นหน้าที่จะต้องมีเพียรดังกล่าวในหน้าที่ของตน

๓. **จิตตะ** เอาใจฝักใฝ่ในหน้าที่ของตนไม่วางธุระ คือเอาใจใส่ไม่ทอด

ธุระในหน้าที่รวมทั้งมีใจซื่อตรงในหน้าที่ของตนด้วย ถ้าขาดคุณข้อนี้เสียจะทำให้เกิดความขาดตกบกพร่องในหน้าที่ ผู้ที่มาทำงานภายหลังเวลาที่เรียกว่ามาสายก็ดี เลิกงานก่อนเวลาที่ดี ในระหว่างทำงานก็ทำขาดตกบกพร่องไม่เรียบร้อยหรือทิ้งการงานที่ได้รับมอบหมาย ก็เพราะขาดคุณข้อนี้ ซึ่งบางทีทำให้ฉันทะวิริยะที่มีอยู่เสื่อมไปด้วย แต่ถ้ามีจิตฝักใฝ่อยู่ไม่วางธุระ ก็จะทำให้การทำงานกระฉับกระเฉงถูกต้องเรียบร้อยแลลุล่วงไปด้วยดี ส่งเสริมฉันทะวิริยะให้มากขึ้นได้ด้วย แลคุณข้อนี้ก็เป็คุณที่อาจปลูกขึ้นได้เช่นเดียวกันด้วย การไม่ยอมนอนใจ แต่หัดตั้งใจคิดฝักใฝ่ไม่ยอมทอดธุระในหน้าที่ของตน ให้เห็นว่าเป็นหน้าที่ จะต้องมิจิตตะเอาใจฝักใฝ่ไม่วางธุระในหน้าที่ของตน

๔. **วิมังสา** หมั่นตริตรองพิจารณาเหตุผลในหน้าที่ของตน มีความหมายตลอดถึงการส่งเสริมเพิ่มเติมความรู้ในหน้าที่ มีความรู้ในการปฏิบัติหน้าที่ทั้งในด้านวัฒนธรรม ทั้งในด้านหายนะพร้อมทั้งวิธีปฏิบัติให้สำเร็จผลในด้านวัฒนธรรม

ในขั้นแรก ต้องมีความรอบคอบรู้ในหน้าที่ของตนจึงจะปฏิบัติได้อย่างถูกต้องไม่ผิดพลาด ทั้งต้องรู้ทางวัฒนธรรม และทางหายนะของหน้าที่ด้วย จึงจะไม่ถล่า

ผิดไปในทางหายนะ แลดำเนินไปถูกทางวัฒนธรรมส่วนเดียว

แต่ทั้งนี้ก็ต้องรู้วิธีปฏิบัติ คนเป็นอันมากที่มีความรู้พื้นฐานต่าง ๆ เป็นอย่างดี แต่ปฏิบัติงานไม่สำเร็จ เพราะขาดความรู้ในวิธีปฏิบัติ ความรู้ในวิธีปฏิบัติ นั้น ต้องประกอบด้วยความเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาลเวลา รู้จักประชุมชน รู้จักบุคคล จึงอาจปฏิบัติกิจให้สำเร็จได้ด้วยดี ความรู้ดังกล่าวรวมเข้าเป็นวิมังสา อาจที่จะอบรมให้มีขึ้นได้ และควรเห็นว่าเป็นหน้าที่ จะพึงมีวิมังสาในหน้าที่ของตน

๗. **หน้าที่กับความเป็นบุคคล** การปฏิบัติหน้าที่อย่างมีระเบียบซึ่งเกี่ยวโยงกันตั้งแต่หน่วยเล็ก ๆ ขึ้นไปจนถึงหน่วยใหญ่ อาจทำให้ผู้ที่มิประสงค์บางอย่างอ้างว่าทุก ๆ คนต่างปฏิบัติหน้าที่ของตนเท่านั้น เหมือนอย่างมารดาบิดาก็ปฏิบัติหน้าที่ของตน บุตรธิดาก็ปฏิบัติหน้าที่ของตน จึงไม่ควรถือว่าฝ่ายไหนมีบุญคุณต่อกัน ซึ่งจะต้องตอบแทนกันในฐานเป็นบุพการีกับกตัญญูกตเวทิต่อกันเป็นต้น เพราะเมื่อดูความเป็นไปในกลุ่มชนหมู่มากแล้ว ก็จักเห็นการปฏิบัติหน้าที่ตามฐานะ เหมือนอย่างเครื่องจักรนาฬิกา หรือเหมือนอย่างเครื่องจักรในโรงงาน แต่ข้ออ้างนี้ไม่ได้เป็นจริงเช่น

นั้น เพราะทุก ๆ คนต่างมีความเป็นบุคคลของตน ซึ่งมีชีวิตจิตใจ รักสุขเกลียดทุกข์อยู่ด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้น จึงนับถือธรรมะเป็นข้อปฏิบัติประกอบกันกับหน้าที่ของตนด้วยเป็นต้นว่า ธรรมหมวดหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าสังคหวัตถุ แปลว่า คุณที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกันและกัน มี ๔ ข้อ คือ

๑. **ทาน** ให้ปันสิ่งต่าง ๆ ของตนแก่ผู้ที่ควรให้ปันด้วยจิตเมตตา

๒. **ปิยวาจา** เจรจาวาจาที่จับใจทำให้เกิดความเคารพรัก ด้วยจิตเมตตา

๓. **อัตถจริยา** ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน ไม่ประพฤติชั่วร้ายแก่กัน เพราะจิตริษยาอาฆาตเป็นต้น

๔. **สมานัตตตา** ความเป็นคนมีตนเสมอ ไม่ถือตัว วางตนดี พอสมพอเหมาะ

สังคหวัตถุเหล่านี้ สำเร็จด้วยเมตตาไมตรีจิตเป็นที่ตั้ง เพราะธรรมดังกล่าวนี้เอง ทุก ๆ ฝ่ายจึงได้รับความเคารพนับถือของกันและกัน เป็นผู้มีคุณแก่กันและกัน เป็นต้นว่า มารดาบิดาก็เป็นบุพการีของบุตรธิดา ได้รับความนับถือบูชาจากบุตรธิดา บุตรธิดาก็เป็นกตัญญูกตเวทิต้องมารดาบิดา ผู้ใหญ่ก็เป็นที่เคารพรักของผู้น้อย ผู้น้อยก็มีความเคารพรักในผู้ใหญ่ด้วยจิตใจ

ในฝ่ายพุทธจักร พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติพุทธกิจ ซึ่งนับว่าเป็นหน้าที่ของพระพุทธเจ้าด้วยพระมหากรุณาแก่โลก ในฝ่ายอาณาจักร พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจด้วยพระมหากรุณาแก่ประชาราษฎร์ทั่วไป

๘. *สรุปความโดยย่อว่า* หน้าที่คือกรณียะ กิจที่ควรทำหรือที่จะต้องทำ หน้าที่ของตนคือกรณียะของตนนั่นเอง จะเป็นกิจที่เป็นประโยชน์ตนก็ตาม เป็นประโยชน์ท่านก็ตาม เมื่อเป็นกิจที่ตนควรทำหรือต้องทำ ก็เป็นหน้าที่ของตนเท่านั้น แลโดยมาก เมื่อเป็นประโยชน์ตนก็เป็นประโยชน์คนอื่นด้วย เมื่อเป็นประโยชน์คนอื่นก็เป็นประโยชน์ตนด้วย โดยปกติ หน้าที่เกิดมีขึ้นพร้อมกันกับฐานะตำแหน่ง ซึ่งเกิดแก่ชาติกำเนิดก็มี เกิดจากการแต่งตั้งสมมติขึ้นก็มี จะเกิดขึ้นอย่างไรก็ตาม เมื่อเป็นหน้าที่ของตนแล้ว ก็ควรจะต้องปฏิบัติให้ดีด้วยความซื่อตรง ให้มีอิทธิบาท ๔ คือ ฉันทะ พอใจรักใคร่ วิริยะ เพียรประกอบจิตตะ เอาใจฝึกฝน วิมังสา หมั่นตรិตรองพิจารณาเหตุผลในหน้าที่ของตนกับให้มีธรรมะประกอบอยู่ในการปฏิบัติหน้าที่ให้เหมาะสมกับภาวะเป็นบุคคล ซึ่งมีชีวิตจิตใจไม่ใช่วัตถุ คือ ให้มีสังคหวัตถุ ๔ ได้แก่ กานหาณ ให้อบิณ ปิยวาจา เจริญวาจา ที่ให้เกิดความเคารพรัก อตถจริยา

ประพฤติประโยชน์ สมนัตตดา วางตนสม่าเสมอพอสมพอเหมาะ ด้วยมีเมตตาไมตรีจิตต่อกันเป็นที่ตั้ง

๙. *การปฏิบัติหน้าที่ของตน* ด้วยอาศัยหลักอิทธิบาท ๔ ประกอบด้วยสังคหวัตถุธรรม ๔ ดังกล่าว เมื่อกล่าวโดยสรุปที่สุด ก็ต้องอาศัยหมั่นฝึกฝนตนอยู่เสมอ การฝึกฝนตนนี้แหละเป็นหน้าที่ของบัณฑิต คือ คนฉลาด เพราะเมื่อสามารถฝึกตนได้ ก็สามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนได้ทุกอย่าง อิทธิบาทและธรรมเป็นเครื่องประกอบกับหน้าที่ก็สามารถอบรมให้มีขึ้นโดยไม่ยาก พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า **อตตานิ ทมยนุติ ปญฺชิตา** คนฉลาดทั้งหลาย ย่อมฝึกตนดังนี้แล (ร.ธ. ๔๓-๔๗)

หมอคือพระพุทธเจ้า **ดู ธรรม**

หมอผ่าตัด **ดู ธรรม**

หยิบฉวย **ดู เบญจศีล**

หลักการทำสมาธิเบื้องต้น สมาธินี้ได้มีอยู่

ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก ในสิกขา ๓ ก็มี ศีล สมาธิ ปัญญา ในมรรคมีองค์ ๘ ก็มีสัมมาสมาธิเป็นข้อสุดท้าย และในหมวดธรรมทั้งหลายก็มีสมาธิรวมอยู่ด้วยข้อหนึ่งเป็นอันมาก ทั้งได้มีพระพุทธภาษิตตรัสสอนไว้ให้ทำสมาธิในพระสูตรต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก เช่น ที่ตรัสสอนไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอบรม

สมาธิ เพราะว่าผู้ที่มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ แล้วย่อมรู้ตามเป็นจริง ดังนี้ ฉะนั้น สมาธิจึงเป็นธรรมปฏิบัติสำคัญข้อหนึ่งในพระพุทธศาสนา

แต่ว่าสมาธินั้น มิใช่เป็นข้อปฏิบัติในทางศาสนาเท่านั้น แต่เป็นข้อที่พึงปฏิบัติในทางทั่ว ๆ ไปด้วย เพราะสมาธิเป็นข้อจำเป็นจะต้องมีในการกระทำทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็ทางด้านการดำเนินชีวิตทั่วไปหรือทางด้านปฏิบัติธรรม มีคนไม่น้อยที่เข้าใจว่าเป็นข้อที่พึงปฏิบัติเฉพาะในด้านศาสนา คือสำหรับผู้ที่ต้องการปฏิบัติธรรมอย่างเป็นภิกษุ สามเณร หรือเป็นผู้ที่เข้าวัดเท่านั้น ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง ฉะนั้น ก็จะได้กล่าวถึงความหมายของสมาธิทั่วไปก่อน

สมาธินั้น ได้แก่ความตั้งใจมั่นอยู่ในเรื่องที่ต้องการให้จิตตั้งไว้เพียงเรื่องเดียว ไม่ให้ใจคิดฟุ้งซ่านออกไปนอกจากเรื่องที่ต้องการจะให้จิตตั้งนั้น ความตั้งใจดังนี้เป็นความหมายทั่วไปของสมาธิ และก็จะต้องมีในกิจการที่จะทำทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็การเล่าเรียนศึกษา หรือว่าการงานอย่างใดอย่างหนึ่ง

ในการเล่าเรียนศึกษา จะอ่านหนังสือ ก็ต้องมีสมาธิในการอ่าน จะเขียนหนังสือ ก็ต้องมีสมาธิในการเขียน จะฟังคำสอน คำบรรยายของครูอาจารย์ก็ต้องมีสมาธิ

ในการฟัง ดังที่เรียกว่าตั้งใจอ่าน ตั้งใจเขียน ตั้งใจฟัง

ในความตั้งใจดังกล่าวนี้ก็จะต้องมีอาการของกายและใจประกอบกัน เช่นว่าในการอ่าน ร่างกายก็ต้องพร้อมที่จะอ่าน เช่นว่าเปิดหนังสือ ตาก็ต้องดูหนังสือ ใจก็ต้องอ่านด้วย ไม่ใช่ตาอ่านแล้วใจไม่อ่าน ถ้าใจไปคิดถึงเรื่องอื่นเสียแล้ว ตาจับอยู่ที่หนังสือก็จับอยู่ค้าง ๆ เท่านั้น เรียกว่าตาค้าง จะมองไม่เห็นหนังสือ จะไม่รู้เรื่อง ใจจึงต้องอ่านด้วย และเมื่อใจอ่านไปพร้อมกับตาที่อ่าน จึงจะรู้เรื่องที่อ่าน ความรู้เรื่องก็เรียกว่าเป็นปัญญาอย่างหนึ่ง คือ ได้ปัญญาจากการอ่านหนังสือ ถ้าหากว่าตากับใจอ่านหนังสือไปพร้อมกัน ก็จะอ่านได้เร็ว รู้เรื่องเร็ว และจำได้ดี ใจอ่านนี้แหละคือใจมีสมาธิ คือหมายความว่าจิตตั้งอยู่ที่การอ่าน

ในการเขียนหนังสือก็เหมือนกัน มือเขียนใจก็ต้องเขียนด้วย การเขียนหนังสือจึงจะสำเร็จด้วยดี ถ้าใจไม่เขียน หรือว่าใจคิดไปถึงเรื่องอื่น ฟุ้งซ่านออกไปแล้ว ก็เขียนหนังสือไม่สำเร็จ ไม่เป็นตัว ใจจึงต้องเขียนด้วย คือว่าตั้งใจเขียนไปพร้อมกับมือที่เขียน

ในการฟังก็เหมือนกัน หูฟังใจก็ต้องฟังไปพร้อมกับหูด้วย ถ้าใจไม่ฟัง แม้เสียงมากระทบหูก็ไม่รู้เรื่องไม่เข้าใจ

ใจจึงต้องฟังด้วย ใจจะฟังก็ต้องมีสมาธิ ในการฟัง คือ ตั้งใจฟัง

ดังนั้นจะเห็นว่า ในการเรียนหนังสือ ในการอ่าน การเขียน การฟัง จะต้อง มีสมาธิ

ในการทำการงานทุกอย่างก็เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นการงานที่ทำทางกาย ทางวาจา แม้ใจที่คิดอ่านการงานต่าง ๆ ก็ต้องมีสมาธิอยู่ในการงานที่ทำนั้น เมื่อเป็นดังนี้จึงทำการงานสำเร็จได้

ตามนัยนี้จะเห็นว่า สมาธิเป็นสิ่งที่ จำเป็นต้องมีในการทำงานทุกอย่าง นี้ เป็นความหมายของสมาธิทั่วไป และเป็น การแสดงว่า จำเป็นต้องมีสมาธิใน การเรียน ในการงานที่พึงทำทุกอย่าง

ต่อจากนี้จะได้กล่าวถึงสมาธิในการ หัด ก็เพราะว่าความตั้งใจให้เป็นสมาธิ ดังกล่าวนั้น จำเป็นที่จะต้องมีการหัด ประกอบด้วย สมาธิที่มีอยู่ตามธรรมดา เหมือนอย่าง que ทุกคนมีอยู่ยังไม่เพียงพอ ก็เพราะว่ากำลังใจที่ตั้งมั่นที่ยังอ่อนแอ ยังดิ้นรนกวัดแกว่ง กระสับกระส่าย ใต้ง่าย โยกโคลงไถ้ง่าย ห้วนไหวไปใน อารมณ์ คือเรื่องต่าง ๆ ใต้ง่าย และ ทุกคนจะต้องพบเรื่องราวต่าง ๆ ที่เข้าไป เป็นอารมณ์ คือเรื่องของใจ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คือทางอายตนะ ทั้ง ๖ อยู่เป็นประจำ เมื่อเป็นดังนี้ จึงได้มีความรักใคร่บ้าง ความซึ้งบ้าง ความหลงบ้าง เมื่อจิตใจมีอารมณ์ที่

ห้วนไหว และมีเครื่องทำให้ใจห้วนไหว เกิดประกอบขึ้นมาอีก อันสืบเนื่องมา จากอารมณ์ดังกล่าว ก็ยากที่จะมีสมาธิ ในการเรียน ในการทำการงานตาม ที่ ประสงค์ได้

ดังจะพึงเห็นได้ว่า ในบางคราวหรือ ในหลายคราว รวมใจให้มาอ่านหนังสือ เขียนหนังสือ ฟังคำสอน ไม่ค่อยจะได้ เพราะว่าใจพลุ่งพล่านอยู่ในเรื่องนั้นบ้าง ในเรื่องนี้บ้าง ที่ชอบบ้าง ที่ซึ้งบ้าง ที่หลงบ้าง จนรวมใจเข้ามาไม่ติด เมื่อ เป็นดังนี้ ก็ทำให้ไม่สามารถจะอ่านจะ เขียนจะฟัง ทำให้การเรียนไม่ได้

ในการงานก็เหมือนกัน เมื่อจิตใจ กระสับกระส่ายไปด้วยอำนาจของอารมณ์ และภาวะที่เกิดสืบจากอารมณ์ดังจะ เรียกว่า *กิเลส* คือ ความรัก ความซึ้ง ความหลง เป็นต้น ดังกล่าวนั้น ก็ทำให้ ไม่สามารถที่จะทำการงานให้ได้ดีเช่น เดียวกัน

ใจที่ไม่ได้หัดทำสมาธิก็จะเป็นดังนี้ และแม้ว่าจะยังไม่มีอารมณ์อะไรเข้ามา รบกวนให้เกิดกระสับกระส่ายดังนั้น ความตั้งใจก็ยังไม่สู้จะแรงนัก ฉะนั้น จึง สู้หัดทำสมาธิไม่ได้

ในการหัดทำสมาธินั้นมีอยู่ ๒ อย่าง คืออย่างหนึ่ง หัดทำสมาธิเพื่อแก้อารมณ์ และกิเลสของใจที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน อย่างหนึ่ง ก็เพื่อฝึกใจให้มีพลังของสมาธิ มากขึ้น

อย่างแรกนั้นก็คือว่า อารมณ์และกิเลสของใจในปัจจุบันนั้น บางคราวก็เป็นอารมณ์รัก เป็นความรักซึ่งจะชักใจให้กระสับกระส่ายเสียสมาธิ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ต้องหัดสงบใจจากอารมณ์รัก จากความรักชอบนั้น ซึ่งเป็นอันตรายต่อการศึกษา ต่อการงานที่พึงทำ ตลอดจนถึงต่อกฎหมายต่อศีลธรรม นี่เป็นวิธีหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอน คือต้องหัดเอาชนะใจให้สงบจากอารมณ์ดังนั้นให้ได้

บางคราวก็เกิดอารมณ์โกรธ ความโกรธอันทำให้ร้อนรุ่มกระสับกระส่าย ก็เป็นอันตรายอีกเหมือนกัน เพราะทำให้เสียสมาธิ ฉะนั้น ก็ต้องหัดทำสมาธิ คือหัดสงบใจจากอารมณ์โกรธ จากความโกรธ ดังนี้

ในบางคราวก็มีอารมณ์หลง ความหลงซึ่งมีลักษณะเป็นความมัวงุนเคลิบเคลิ้มบ้าง มีลักษณะเป็นความฟุ้งซ่านรำคาญใจต่าง ๆ บ้าง มีลักษณะเป็นความเคลือบแคลงสงสัยบ้าง เมื่อเป็นดังนี้ ก็ต้องหัดทำสมาธิ หัดสงบใจจากอารมณ์หลง จากความหลงนั้น ๆ

คราวนี้ หลักของการสอนสมาธิทางพระพุทธศาสนา วิธีที่จะทำสมาธิ สงบใจจากอารมณ์รัก โกรธ หลง ดังกล่าว ก็จะต้องเปลี่ยนอารมณ์ให้แก้ไข

คือว่า เป็นที่ทราบแล้วว่าอารมณ์รักทำให้เกิดความรักชอบ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ต้องเปลี่ยนอารมณ์รักนั้นมาเป็นอารมณ์ที่ไม่รักไม่ชอบ

ความโกรธก็เหมือนกัน ก็ต้องเปลี่ยนอารมณ์โกรธนั้นมาเป็นอารมณ์ที่ไม่โกรธหรือให้เปลี่ยนมาเป็นอารมณ์รัก แต่ว่าเป็นความรักที่เป็นเมตตา คือเป็นความรักที่บริสุทธิ์ อย่างญาติมิตรหายรักญาติมิตรสหาย มารดาบิดาบุตรธิดารักกัน

ความหลงก็เหมือนกัน ก็ต้องเปลี่ยนอารมณ์หลงมาเป็นอารมณ์ที่ไม่หลง

เพราะว่าภาวะของใจจะเป็นอย่างไรนั้น สุดแต่ว่าใจตั้งอยู่ในอารมณ์อะไร

เมื่อใจตั้งอยู่ในอารมณ์รัก ความรักชอบก็เกิดขึ้น ถ้าใจไม่ตั้งอยู่ในอารมณ์รัก แต่ว่าตั้งอยู่ในอารมณ์ที่ตรงกันข้าม ก็เกิดความสงบ

ใจโกรธก็เหมือนกัน ก็เพราะตั้งอยู่ในอารมณ์โกรธ เมื่อเปลี่ยนอารมณ์ให้ใจตั้งอยู่ในอารมณ์ที่ตรงกันข้าม โกรธก็สงบ

หลงก็เหมือนกัน เมื่อตั้งอยู่ในอารมณ์ที่ไม่หลง ความหลงก็สงบ

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสชี้เอาว่าอารมณ์เช่นไรควรจะหัดใจให้ตั้งไว้ในเวลาไหน เมื่อเป็นดังนี้แล้ว การที่หัดไว้ก็จะทำให้รู้ลู่ทางที่จะสงบใจของตน

อย่างนี้ก็จะทำให้สามารถสงบใจของตนเองได้ ดังนั้นเป็นข้อมุ่งหมายของการทําสมาธิอย่างหนึ่ง ที่จะต้องหัดเอาไว้

ประการที่ ๒ หัดทําสมาธิเพื่อให้เกิดพลังใจที่ตั้งมั่นมากขึ้น คือให้มีพลังขึ้นก็เหมือนอย่างการที่ออกกําลังกาย เพื่อให้กายมีกําลังเรียวแรง เมื่อหัดออกกําลังอยู่บ่อย ๆ กําลังร่างกายก็จะดีขึ้น จิตใจก็เหมือนกัน เมื่อหัดทําสมาธิอยู่บ่อย ๆ แล้ว โดยที่ปฏิบัติอยู่ในหลักของสมาธิข้อใดข้อหนึ่งเป็นประจำ สำหรับที่จะหัดใจให้มีพลังของสมาธิเพิ่มขึ้น ก็จะทำให้พลังของสมาธินี้มากขึ้นได้ เช่นเดียวกับการออกกําลังกาย ทำให้พลังทางกายเพิ่มมากขึ้นได้ นี่คือนิยามสมาธิในการฝึกหัด

คราวนี้ สมาธิในการใช้ก็มี ๒ อย่างเหมือนกัน อย่างหนึ่ง ก็เพื่อใช้ระงับอารมณ์ ระงับกิเลสที่เป็นปัจจุบันดังกล่าวข้างต้น ผู้ที่ได้ฝึกหัดทําสมาธิตามสมควรแล้ว จะสามารถระงับใจได้ดี จะไม่ลุ่มลุ่มของอารมณ์ของกิเลสที่เป็นความรัก ความชัง ความหลงทั้งหลาย จะสามารถสงบใจตัวเองได้ รักษาใจให้สวัสดิ์ได้ อารมณ์และกิเลสเหล่านี้จะไม่มาเป็นอันตรายต่อการเรียน ต่อการงาน ต่อกฎหมาย ต่อศีลธรรมอันดีงาม และอีกอย่างหนึ่ง ก็ต้องการเพื่อใช้สำหรับประกอบการงานที่จะพึงทำ

ทั้งหลาย ตั้งต้นด้วยในการเรียน ในการอ่าน ในการเขียน ในการฟัง จะมีพลังสมาธิในการเรียน ในการงานดีขึ้น และเมื่อเป็นดังนี้ จะทำให้เรียนดี จะทำให้การทำการงานดี นี่คือนิยามในการใช้

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการที่แสดงให้เห็นหลักของการทําสมาธิทั่ว ๆ ไป และก็ตั้งต้นแต่ความหมายทั่วไปของสมาธิ การหัดทําสมาธิ และการใช้สมาธิ

จะได้ให้วิธีทําสมาธิย่อ ๆ ข้อหนึ่งก็คือว่าท่านสอนให้เลือกสถานที่ทําสมาธิที่สงบจากเสียงและจากบุคคลรบกวนทั้งหลาย เช่น ในป่า โคนไม้ เรือนว่าง มุ่งหมายก็คือว่า ที่ที่มีความสงบพอสมควรที่จะพึงได้ และเข้าไปสู่สถานที่นั้น

นั่งขัดบัลลังก์หรือที่เรียกว่าขัดสมาธิเท้าขวาทับเท้าซ้าย มือชนกัน หรือว่ามือขวาทับมือซ้าย ตั้งตัวตรง หรือว่าจะนั่งพับเพียบก็ได้สุดแต่ความพอใจหรือตามที่จะมีความผาสุก

ดำรงสติจำเพาะหน้า คือหมายความว่ารวมสติเข้ามา

กำหนดลมหายใจเข้าออก หายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ หากจะถามว่ารู้ที่ไหน ก็คงจะตอบได้ว่า จุดที่รู้ง่ายนั้นก็คือว่าปลายกระพุ้งจมูกหรือริมฝี

ปากเบื่องบนอันเป็นที่ลมกระทบ เมื่อ หายใจเข้า ลมหายใจเข้าก็จะมากระทบ ที่จุดนี้ ในขณะที่เดียวกันท้องก็จะพอง ขึ้น ลมหายใจออก ออกที่จุดนี้ ในขณะที่เดียวกันท้องก็จะยุบลงหรือว่ายุบลงไป เพราะฉะนั้น ก็ทำความรู้ลมหายใจเข้า จากปลายกระพุ้งจมูกเข้าไปถึงนาภีที่ พอง หายใจออกก็จากนาภีที่ยุบถึงปลาย กระพุ้งจมูกก็ได้ ก็ลองทำความรู้ในการ หายใจเข้าหายใจออกดูดังนี้ก่อน หายใจ เข้าก็จากปลายกระพุ้งจมูกเข้าไปถึงนาภี ที่พอง ออกก็จากนาภีที่ยุบจนถึงปลาย จมูก นี่ท่านเรียกว่าเป็นทางเดินของลม ในการกำหนดทาสมาธิ

คราวนี้ ก็ไม่ต้องดูเข้าไปจนถึงนาภี ดังนั้น แต่ว่ากำหนดอยู่เฉพาะที่ปลาย จมูกแห่งเดียว หายใจเข้าก็ให้รู้ว่าเรา หายใจเข้า หายใจออกก็ให้รู้ว่าเราหายใจ ออก รวมใจเข้ามาให้รู้ดังนี้ และในการ ตั้งสติกำหนดนี้ จะใช้นับช่วยด้วยก็ได้ หายใจเข้า ๑ หายใจออก ๑ หายใจ เข้า ๒ หายใจออก ๒ ๓-๓ ๔-๔ ๕-๕ แล้วก็กลับ ๑-๑ ๒-๒ ๓-๓ ๔-๔ ๕-๕ ๖-๖ แล้วก็กลับ ๑-๑ ๒-๒ ๓-๓ ๔-๔ ๕-๕ ๖-๖ ๗-๗ แล้วก็กลับ ๑-๑ ๒-๒ ๓-๓ ๔-๔ ๕-๕ ๖-๖ ๗-๗ ๘-๘ แล้ว ก็กลับ ๑-๑ ๒-๒ ๓-๓ ๔-๔ ๕-๕ ๖-๖ ๗-๗ ๘-๘ ๙-๙ แล้วก็กลับ ๑-๑ ๒-๒ ๓-๓ ๔-๔ ๕-๕ ๖-๖ ๗-๗ ๘-๘ ๙-๙

๑๐-๑๐ แล้วก็กลับ ๑-๑ ถึง ๕-๕ ใหม่ แล้วก็ ๑-๑ ถึง ๖-๖ ใหม่ ดังนี้หลาย ๆ หน จนจิตรวมเข้ามาได้ดีพอควร ก็ไม่ ต้องนับคู่ แต่ว่านับ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕, ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ เป็นต้นไป เมื่อจิตรวม เข้ามาดีแล้วก็เลิกนับ ทำความกำหนด รู้อยู่ที่ปลายจมูกหรือที่ริมฝีปากเบื่อง บนเท่านั้น

วิธีนับดังนี้เป็นวิธีนับที่พระอาจารย์ ท่านสอนมาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่ ว่าจะใช้วิธีอื่นก็ได้ เช่น นับ ๑-๑ จนถึง ๑๐-๑๐ ที่เดียว แล้วก็กลับใหม่ หรือ ว่าจะเลย ๑๐-๑๐ ไปก็ได้เหมือนกัน แต่ว่าที่ท่านสอนไว้แค่ ๑๐-๑๐ นั้น ท่านแสดงว่าถ้ามากเกินไปแล้วจะต้อง เพิ่มภาระในการนับมาก จะต้องแบ่งใจ ไปในเรื่องการนับมากเกินไป ฉะนั้น จึงให้นับอยู่ในวงที่ไม่ต้องใช้ภาระใน การนับมากเกินไป

อีกอย่างหนึ่ง พระอาจารย์ท่านสอน ให้กำหนด หายใจเข้า พุท หายใจออก โธ พุทโธ พุทโธ หรือ ธัมโม ธัมโม หรือว่า สังโฆ สังโฆ ก็ได้ เมื่อใจสงบ ดีแล้วก็เลิกกำหนดอย่างนั้น ทำความ รู้เข้ามาให้กำหนดอยู่แต่ลมที่มากกระทบ เท่านั้น ให้ทำดังนี้จนจิตรวมเข้ามาให้ แน่วแน่ได้นาน ๆ นี้เป็นแบบฝึกหัดขั้น ต้นที่ให้ในวันนี้ ท่านที่สนใจก็ขอให้เข้าไปปฏิบัติต่อไป (ค.ก. ๑๑-๒๑)

หลักการแสดงธรรม ๓ ดู พระพุทธเจ้า ตรัสรู้

หลักของกรรม ดู ระเบียบ

หลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา คือหลัก
อริยสัจจ์ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ เป็น
หลักที่สรุปรวมพระพุทธศาสนาทั้งหมด
เมื่อเข้าใจหลักอริยสัจจ์ดีแล้วก็เข้าใจ
หลักธรรมอื่น ๆ ได้โดยง่าย

อริยสัจจ์ ประกอบขึ้นด้วยคำ ๒ คำ
คือ **อริยะ** กับ **สัจจะ** คำว่า **อริยะ** แปล
กันว่า ประเสริฐ เจริญ ถ้าเป็นคุณบท
ของบุคคล แปลว่า ผู้ประเสริฐ เจริญ
ทางพระพุทธศาสนาแบ่งบุคคลเป็น ๒
จำพวก คือ อริยบุคคล ๑ ปุถุชน ๑

อริยบุคคล หมายถึงบุคคลผู้ละกิเลส
ได้ตั้งแต่บางส่วนจนถึงทั้งหมด มี ๔
จำพวกคือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี
พระอนาคามี (๓ จำพวกนี้ อาจเป็น
คฤหัสถ์ก็ได้) พระอรหันต์ รวมเรียก
ว่าพระสงฆ์ ซึ่งเป็นสรณะที่ ๓

ส่วน **ปุถุชน** แปลว่าคนกิเลสหนา
หมายความว่ายังละกิเลสอะไรไม่ได้
อีกอย่างหนึ่งแปลว่าคนหนาแน่น
ความหมายดังกล่าวนี้หมายความว่า
มีจำนวนมาก เพราะมีจำนวนมากมาย
กว่าอริยบุคคล

คำว่า **อริยะ** ตรงกับคำสันสกฤตว่า
อารยะ เป็นคำเก่าแก่ ตามประวัติศาสตร์
อินเดียโบราณแสดงว่า ชาวอารยันได้

อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศอินเดีย
ครอบครองชาวพื้นเมืองเดิมที่เรียกว่า
ทาสหรือทาสซึ่งด้วยความเจริญกว่า
พระพุทธเจ้าได้ประสูติในราชตระกูล
ศากยวงศ์ซึ่งเป็นชาวอารยันเผ่าหนึ่ง
เมื่อทรงประกาศศาสนาได้ทรงใช้คำนี้
เรียกบุคคลผู้บรรลุนิพพานในพระพุทธ-
ศาสนาดังกล่าว แม้พระองค์เองก็เรียก
ว่าพระอริยะด้วย **สัจจะ** แปลว่า จริง
รวมกันเข้าเป็น อริยสัจจ์ แปลว่าความ
จริงที่พระอริยะตรัสรู้ ความจริงที่ทำให้
ผู้รู้เป็นอริยะ หรือแปลว่าความจริง
ที่เป็นอริยะ คือแน่นอนโดยส่วนเดียว

อริยสัจจ์ มี ๔ ข้อตั้งที่ทราบกันอยู่
โดยมาก คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค
จะแสดงข้อที่ ๑ ต่อไป

ทุกข์ ความจริงคือทุกข์ข้อที่ ๑
คำว่า **ทุกข์** แปลว่า สิ่งที่ยึดติดทนอยู่
ได้ยาก แต่มีความหมายเป็นปฏิเสธ
ว่าดำรงทนอยู่ไม่ได้ทีเดียว คือต้อง
เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย คำว่า **ทุกข์** ตาม
ความหมายสามัญหมายถึงความไม่
สบายกาย ไม่สบายใจ ตรงกันข้ามกับ
ความสุข ฉะนั้น เมื่อพูดว่าทุกข์จึงมัก
เข้าใจตามความหมายสามัญดังกล่าว

บางทีก็กล่าวหาว่าพระพุทธศาสนา
สอนให้มองโลกในแง่ร้าย แต่แท้ที่จริง
เมื่อแสดงธรรมสามัญก็แสดงทั้งสุข
ทั้งทุกข์ตามที่เข้าใจกันในโลก แต่เมื่อ

แสดงธรรมอย่างละเอียดก็ต้องใช้ปัญญาอย่างละเอียด เหมือนอย่างเมื่อมองดูกันด้วยตาโดยปกติ ก็จะมองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างปกติธรรมดา ศิลปวัตถุต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องตกแต่งร่างกาย บ้านเรือนก็สำหรับดูกันด้วยตาธรรมดา แต่ถ้าใครมีตาเป็นเอกซเรย์หรือเป็นกล้องจุลทรรศน์ก็จะต้องมองเห็นสิ่งต่าง ๆ เป็นอีกอย่างหนึ่ง เช่น แขนที่จะมองเห็นคนเดินไปเดินมา จะต้องเห็นเป็นโครงกระดูกเดินได้เต็มถนนหนทางไปหมด หรือจุลินทรีย์ต่าง ๆ เต็มไปหมดในที่ทุกแห่ง หรือในขณะที่ไม่ได้ยินเสียงอะไรด้วยหูธรรมดา เหมือนอย่างนั่งอยู่ในที่เงียบ ๆ คนเดียว แต่ถ้ามีหูรับคลื่นเสียงได้อย่างเครื่องรับวิทยุก็คงจะได้ยินเสียงต่าง ๆ ทั่วโลก หนวุกหูไปหมดวันยังค่ำ สิ่งที่เห็นที่ได้ยินแม้ทางประสาทตาหูเพียงเท่านั้นก็ยังมีหยابและละเอียดกว่ากันหลายชั้น

สัจจะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงก็เช่นเดียวกัน สำหรับที่เป็นชั้นสามัญทั่วไปก็เหมือนอย่างรูปต่าง ๆ ที่เห็นด้วยตาสามัญ ส่วนที่เป็นชั้นอริยสัจจก็เหมือนอย่างที่จะต้องเห็นได้ด้วยเอกซเรย์หรือกล้องจุลทรรศน์ คือจะต้องมองดูในความหมายอีกอย่างหนึ่ง ทั้งความหมายสามัญไว้ก่อนทั้งหมด ดังคำว่าทุกข์ ก็จะต้องวางความเข้าใจอย่างสามัญไว้ก่อน

มาทำความเข้าใจกันใหม่ก็คือ ทุก ๆ สิ่งที่ไม่คงทน ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา

แต่ในทุกขสัจจน์นี้พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอธิบายไว้ให้เห็นอย่างง่าย ๆ เป็นหมวด ๆ ดังนี้

๑. ทรงแสดงว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์

๒. ทรงแสดงว่า ความแห้งใจ (โศก) ความคร่ำครวญ (ปริเทว) ความทุกข์กาย (เจ็บป่วย) ความโทมนัส (ความคับแค้นใจ) เป็นทุกข์แต่ละอย่าง

๓. ทรงแสดงว่า ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักล้วนเป็นทุกข์

๔. ทรงแสดงว่า ความปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์

๕. ทรงแสดงทุกข์ทั้งหมดสรุปลงว่า ๕ ขันธ์ (กอง) ที่ยึดถือไว้ทั้ง ๕ คือรูป (รูปกาย) เวทนา (ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือกลาง ๆ) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร (ความคิดแต่งเป็นเรื่องราวต่าง ๆ) วิญญาณ (ความรู้สึกเห็นรูปได้ยินเสียง เป็นต้น) ทั้ง ๕ นี้รวมเรียกว่านามรูป

อริยสัจข้อที่ ๒ ได้แก่ **ทุกข์สมุทัย** คำว่าทุกข์สมุทัยประกอบขึ้นด้วยคำ ๒ คำคือทุกข์ะ แปลว่าทุกข์ กับสมุทัย

แปลว่าเหตุให้เกิด แปลรวมกันว่าเหตุให้เกิดทุกข์ ทุกข์คืออะไรได้แสดงแล้ว จำแนกออกไปหลายประเภท ในที่นี้จะกล่าวสรุปทุกข์ลงเป็น ๒ คือทุกข์ทางกาย ๑ ทุกข์ทางใจ ๑ ทุกข์เหล่านี้เกิดขึ้นโดยสภาพธรรมดาก็มี เกิดขึ้นเพราะกรรมและกิเลสของคนก็มี ทุกข์ที่เกิดขึ้นโดยสภาพธรรมดานั้นได้แก่เมื่อเกิดมาแล้วจะต้องมีแก่เจ็บตาย ทุกข์ประเภทนี้เรียกว่า **สภาวะทุกข์** คือทุกข์ที่เป็นไปตามสภาพธรรมดา จะยกไว้ก่อน จะกล่าวต่อไปเฉพาะทุกข์ที่เกิดเพราะกรรมและกิเลสของคน

ทุกข์ที่เกิดเพราะกรรมและกิเลสของคนได้แก่ความทุกข์ต่าง ๆ ที่คนเราก่อขึ้นให้เกิดแก่ตัวเราเองและแก่คนอื่น ทุกข์ดังกล่าวนี้จะเห็นได้ทั้งอย่างหยาบและอย่างละเอียดในที่ทั่ว ๆ ไป ยกตัวอย่างเช่นความเดือดร้อนต่าง ๆ ที่เกิดจากการทำร้ายร่างกายและชีวิตของกันและกัน การปล้นสะดมลักฉ้อแย่งชิงทรัพย์สินของกันและกัน เป็นต้น รวมความว่าโดยมากเกิดจากการผิดศีล ๕ และเกิดจากการประกอบตนไว้ในอบายมุขต่าง ๆ ความทุกข์เหล่านี้เป็นความทุกข์เฉพาะตน คือเป็นเรื่องส่วนตัวคนใดคนหนึ่ง เป็นความทุกข์ของส่วนตน เฉพาะเรื่องเฉพาะรายของแต่ละบุคคลก็มี เป็นความทุกข์ของส่วนรวม คือคนส่วนมากร่วมกันรับ

ทุกข์ด้วยกัน เช่นความทุกข์ยากเดือดร้อนในสมัยที่โบราณเรียกว่าทุกข์ภัยภัย (ภัยที่เกิดจากหากินยาก) ที่เรียกกันตามสมัย เช่นว่าเศรษฐกิจตกต่ำ หรือทุกข์ภัยในคราวเกิดสงคราม ทุกข์เหล่านี้ทั้งหมดล้วนเป็นผลซึ่งต้องมีสมุทัยคือเหตุที่ทำให้เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ค้นหาสมุทัยให้ถูกต้องเพราะเป็นตัวเหตุ เมื่อพบเหตุและแก้ที่เหตุแล้วจึงจะแก้ความทุกข์ให้ตกไปได้

ยกตัวอย่างเรื่องที่เป็นความทุกข์ของส่วนรวมอันเกี่ยวแก่เยาวชน ซึ่งเป็นปัญหาถกเถียงกันอยู่ว่าอะไรเป็นเหตุให้เยาวชนประพฤตินิสัยเสื่อมเสีย และจะแก้ได้อย่างไร ปัญหานี้จำเป็นต้องพิจารณารายละเอียดว่าความประพฤตินิสัยอะไรบ้างเรียกว่าความประพฤตินิสัยเสื่อมเสีย เพราะให้เกิดผลอย่างไร และเกิดจากเหตุอะไรบ้าง จึงอาจสรุปเรื่องที่จะต้องพิจารณาเป็น ๓ ขั้นตอนคือ

๑. ผลเสื่อมเสียต่าง ๆ ที่เกิดจากความประพฤตินิสัยเสื่อมเสีย

๒. ความประพฤตินิสัยเสื่อมเสียต่าง ๆ ที่เป็นเหตุให้เกิดผลเช่นนั้น

๓. สิ่งที่เป็นเหตุชักนำให้เกิดความประพฤตินิสัยเสื่อมเสียดังกล่าว

ในการค้นหารายละเอียดของประเด็นทั้ง ๓ ข้อดังกล่าว ก็จำเป็นต้องพิจารณาถึงบุคคลผู้เกี่ยวข้องซึ่งประกอบกันไปด้วย

เพราะในสังคมมนุษย์นี้ ทุก ๆ คน ต้องสัมพันธ์กัน ดังหลักทศ ๖ ในพระพุทธศาสนา คือทุก ๆ คนเมื่ออยู่ในที่ใดที่หนึ่งก็ตามย่อมมีทิศทั้งหลายอยู่รอบตัวฉันใด ก็ต้องมีคนที่เกี่ยวข้องกันอยู่รอบตัวฉันนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบเทียบบุคคลผู้เกี่ยวข้องกันเหมือนกับทิศจัดเป็น ๖ ดังนี้ มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า ครูอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรภริยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย คนรับใช้หรือผู้ใต้บังคับบัญชาเป็นทิศเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน

เขวachsenหรือใคร ๆ ก็ตามทุกคนต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลต่าง ๆ ดังกล่าว ซึ่งเปรียบเทียบเป็นทิศทั้งหลายอยู่รอบตัว และอาจจะแบ่งย่อยเป็นทิศเล็ก ๆ ลงไปอีกได้เป็นอันมาก ฉะนั้น ถ้าทิศทั้งหลายดังกล่าวไม่ดีเสียโดยมาก ก็ยากที่จะให้ใคร ๆ ที่อยู่ระหว่างกลางดีอยู่เพียงฝ่ายเดียวได้ เช่น เมื่อมองไปเบื้องหน้าก็ไม่พบมารดาบิดาที่เป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยว มองไปเบื้องขวาก็ไม่พบครูอาจารย์ที่จะอบรมแนะนำ มองไปเบื้องหลังก็ไม่พบญาติพี่น้อง (ยกขึ้นแทนบุตรภริยา) ผู้หวังดี มองไปเบื้องซ้ายก็ไม่พบมิตรสหายที่เป็นกัลยาณมิตร มองไปเบื้องล่างก็ไม่พบผู้รับให้ความช่วยเหลือ (ยกขึ้นแทน

คนรับใช้) มองไปเบื้องบนก็ไม่พบสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดี ซึ่งจะเป็นผู้ชี้ทางที่ถูกให้ แต่โดยตรงกันข้าม มองไปทิศทางไหนก็พบแต่โรงหนัง โรงละคร สถานอบายมุขต่าง ๆ และบุคคลต่าง ๆ ที่จะชักนำไปในทางเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะเป็เหตุชักจูงกันไปในทางเสื่อมเสียต่าง ๆ

แต่ถ้าทิศทั้งหลายดีอยู่โดยมาก ก็ยากที่จะเสื่อมเสียได้ เช่นมารดาบิดาก็ตั้งตนเป็นมารดาบิดาที่ดีอยู่เบื้องหน้า ครูอาจารย์ก็ตั้งตนเป็นครูอาจารย์ที่ดีอยู่เบื้องขวา ญาติพี่น้องก็ตั้งตนเป็นญาติพี่น้องที่ดีอยู่เบื้องหลัง มิตรสหายก็ตั้งตนเป็นมิตรสหายที่ดีอยู่เบื้องซ้าย ผู้รับให้ความช่วยเหลือทั้งหลายก็ตั้งตนเป็นผู้ช่วยให้กำลังที่ดีอยู่เบื้องล่าง สมณพราหมณ์ทั้งหลายก็ตั้งตนเป็นสมณพราหมณ์ที่ดีอยู่เบื้องบน เมื่อทิศทั้งปวงแข็งแรงอยู่โดยครบถ้วนหรือโดยมาก ผู้ที่อยู่ในระหว่างกลางก็ยากที่จะประพฤติเสื่อมเสียเล็ดลอดออกไปได้

ฉะนั้น ในการแก้ปัญหาเขวachsen บุคคลที่เป็นทิศสำคัญ ๆ ทุกฝ่ายของเขวachsen แต่ละคนจึงจำต้องร่วมมือกันตั้งตนของตนเองไว้โดยชอบ ให้เป็นทิศที่ดีตามฐานะที่เกี่ยวข้อง และอันที่จริงไม่ใช่แต่เขวachsenเท่านั้น ทุก ๆ คนทั้งเด็กและผู้ใหญ่เมื่อทิศต่าง ๆ โดยรอบตนดีอยู่

ก็ย่อมจะชักนำกันไปในทางที่ดีได้ แต่มีข้อที่แตกต่างกันอยู่ว่า สำหรับเด็กหรือเยาวชนนั้นยังเป็นผู้เยาว์สติปัญญาจำกัดอาศัยที่ครอบครัวที่ดี ซึ่งผู้ใหญ่จำเป็นต้องทำตนให้เป็นทิศของเด็กและช่วยสร้างทิศที่ดีให้แก่เด็ก ส่วนผู้ใหญ่เองซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้สึกผิดชอบเพียงพอย่อมสามารถสร้างทิศของตนได้

ในการที่บุคคลทุก ๆ ฝ่ายทุก ๆ คนจะตั้งตนไว้ให้ดีได้ ต้องอาศัยเป็นผู้สามารถปกครองใจของตนได้ดี ไม่ให้เป็นทาสของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก **ตัณหา** นี้เองพระพุทธเจ้าตรัสชี้ไว้ว่าเป็นตัว **ทุกข์สมุทัย** คือเหตุให้เกิดทุกข์ ซึ่งเป็นอริยสัจข้อที่ ๒ จำแนกเป็น ๓ คือ

๑. **กามตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คืออารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือด้วยอำนาจกาม คือความรักใคร่ปรารถนาพอใจ

๒. **ภวตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี่

๓. **วิภวตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในความไม่เป็นนั้นเป็นนี่

คำว่าตัณหานี้มักจะเข้าใจกันไม่ถูกต้อง คือมักเข้าใจว่าเป็นความปรารถนาในทางหนึ่งบ้าง เป็นความอยากหรือความต้องการทุก ๆ อย่างบ้าง แต่อันที่จริงคำนี้มีได้มีความหมายแคบหรือ

กว้างไปทั้งหมดอย่างนั้น ความอยากที่มีเป็นธรรมดาของร่างกาย เช่นความอยากข้าว อยากน้ำ ที่เรียกว่าความหิว กระจาย ความมีฉันทะ คือความพอใจในการศึกษาเล่าเรียน ในการทำงาน ในการทำความดีต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความพากเพียรพยายามไม่เรียกว่าเป็นตัณหา แต่ความอยากดังกล่าวที่เป็นไปเกินพอดี หรือความอยากในทางที่ผิดจึงเรียกว่าเป็นตัณหา

ความอยากที่เป็นไปเกินพอดีนั้น เช่นการรับประทานอาหารมีประโยชน์สำหรับทะนุบำรุงร่างกายตามที่ร่างกายต้องการ แต่ถ้ารับประทานชนิดกินจุบจิบพรั่าเพรื่อหรือไม่ได้มุ่งคุณภาพ แต่มุ่งอร่อยลิ้นที่เรียกว่าตามใจปากตามใจท้อง หรือว่ามุ่งหุรหุราเพื่อโอ้อวดกัน และเมื่อได้อาหารที่ไม่อร่อยลิ้นก็รับประทานแต่น้อย เมื่ออร่อยลิ้นก็รับประทานเกินประมาณจนต้องทักกันว่าท้องจะแตกในการเรียนการทำงาน หรือแม้แต่การทำความดีต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน บางคราวมีความตั้งใจแรงก็ทำเกินพอดี เหล่านี้เรียกว่าตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากเพราะเป็นความอยากอย่างทะยานหรืออย่างดิ้นรน อีกอย่างหนึ่งความอยากในทางที่ผิดต่าง ๆ เรียกว่าตัณหาทั้งนั้น

ในขั้นนี้จึงควรทราบความหมายจำกัดของตัณหาดังกล่าว และควรทราบลักษณะอาการทั่วไปของตัณหาวามีลักษณะอาการอยาก ทำให้ใจอยากหรือหิวอยู่เสมอ ไม่มีอิ่มไม่มีพอ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี ตัณหาทำให้ใจอยากหรือหิวอยู่ในอะไรบ้าง สิ่งเหล่านี้คือ

๑. ในกาม คืออารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ คำว่ากามนี้ก็เช่นเดียวกับคำว่าตัณหา มักเข้าใจไม่ถูกต้อง ความหมายที่ถูกต่อนั้นได้แก่อารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทุก ๆ อย่าง เรียกว่ากาม หรือตัวความรักใคร่ปรารถนาพอใจเองก็เรียกว่ากาม

คำว่าอารมณ์นั้นได้แก่เรื่องต่าง ๆ ที่ใจนึกคิดหรือที่เก็บไว้ในใจ หรือที่ใจผูกพันอยู่ โดยเป็นรูปต่าง ๆ ที่เห็นด้วยตา เสียงต่าง ๆ ที่ได้ยินด้วยหู กลิ่นต่าง ๆ ที่ได้สูดดมด้วยจมูก รสต่าง ๆ ที่ได้ลิ้มรสด้วยลิ้น สิ่งต่าง ๆ ที่ได้สัมผัสถูกต้องด้วยกาย และเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้อันอันได้เคยประสบพบผ่านมาแล้ว แต่ยังเก็บมาค้ำนึ่งนึกถึงอยู่ในใจ เหล่านี้เรียกว่าอารมณ์ทั้งหมด อารมณ์ดังกล่าวที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจเรียกว่ากาม ความดิ้นรนทะยานอยากไปในอารมณ์เหล่านั้นเรียกว่า **กามตัณหา**

๒. ในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี่ ตั้งต้นแต่อยากจะเป็นอะไรที่จะเป็น เจ้าของแห่งอารมณ์ที่น่าปรารถนาดังกล่าว ความดิ้นรนทะยานอยากในความเป็นนั้นเป็นนี่ดังกล่าวเรียกว่า **ภวตัณหา**

๓. ในความไม่เป็นนั้นเป็นนี่ คือเมื่อเป็นอะไรอยู่ไม่ชอบใจก็ดิ้นรนทะยานอยากเพื่อจะไม่เป็นอย่างนั้น เป็นความอยากในด้านทำลายล้างภาวะที่เป็นอยู่ ตลอดจนถึงอยากตาย เรียกว่า **วิภวตัณหา** บางคนแปลว่าความไม่อยากเป็นนั้นเป็นนี่ ซึ่งเป็นการแปลผิด เพราะมิใช่ไม่อยาก เป็นความอยากเหมือนกัน แต่อยากที่จะไม่เป็นอะไรที่ไม่ชอบ เช่นเป็นเด็กอยู่เป็นนักเรียนอยู่ เมื่อเป็นเด็กเป็นนักเรียนอยากให้พ้นไปเสียเร็ว ๆ หรือเป็นคนแก่แต่อยากไม่เป็นคนแก่

ตัณหาทั้ง ๓ ตามที่อธิบายมานี้ สำหรับเขวาวชนและคนทั่วไปควรเข้าใจ คำจำกัดความดังกล่าวมาข้างต้น ฉะนั้นจึงไม่ห้ามความอยากจะได้อะไรที่ควรจะได้ จะเป็นอะไรที่ควรจะเป็น จะไม่ เป็นอะไรที่ควรจะไม่เป็น เช่น อยากจะได้หนังสือเรียนและเครื่องเรียนเครื่องใช้ตามที่จำเป็น อยากจะเป็นนักเรียนที่ดี อยากจะไม่เป็นคนเหลวไหลเสียหาย แต่ห้ามความอยากที่เกินพอดี แม้ในทางที่ถูกและความอยากในทางที่

ผิด ๆ ความอยากในทางที่ผิดนั้นคือ
อยากจะทำในทางที่ผิดศีลธรรมที่เรียก
ว่าเป็นความประพฤติเสื่อมเสียต่าง ๆ
พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม มิได้
ทรงชี้ความผิดให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่
ทรงแสดงชี้ให้เห็นความจริงว่า

ทุกข์ต่าง ๆ เป็นผลเกิดจากความ
ประพฤติเสื่อมเสียต่าง ๆ อันเป็น
กรรมชั่วของคนซึ่งเกิดจากตัณหาในจิต
ใจของตนเอง

จึงทรงชี้สมุฏฐานสำคัญของทุกข์ว่า
ตัณหา ซึ่งเป็นตัวทุกข์สมุทัยเหตุให้เกิด
ทุกข์ ตัณหามีอยู่ในจิตใจของใครก็ก่อ
ทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้นั้นและแก่ผู้อื่นที่
พลอยได้รับความเดือดร้อนเพราะกรรม
ของผู้นั้น ไม่ว่าจะเด็ก ผู้ใหญ่ หรือใคร ๆ
ทั้งนั้น

อริยสัจจ์ ข้อที่ ๓ ได้แก่ **ทุกข์นิโรธ**
ประกอบขึ้นด้วยคำ **ทุกข์** และ **นิโรธ**
แปลว่าความดับ รวมเป็น **ทุกข์นิโรธ**
แปลว่า **ความดับทุกข์** ความทุกข์คือ
อะไรได้แสดงไว้แล้วในอริยสัจจ์ข้อที่ ๑
พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ให้เห็นได้อย่าง
ง่าย ๆ ทุกข้อ เริ่มด้วยทรงชี้ความทุกข์
ที่เป็นสภาพธรรมดาของร่างกายว่า
ความเกิด ความแก่ ความตาย เป็น
ทุกข์ แล้วทรงชี้ตรงเข้ามาถึงความทุกข์
ที่เกิดจรเข้ามาทั้งแก่จิตใจเช่นความ
เศร้าโศกเป็นต้น ทั้งแก่ร่างกายเช่น

ความป่วยไข้ต่าง ๆ อันรวมลงในความ
ประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักและพลัด
พรากจากสิ่งซึ่งเป็นที่รัก รวมลงอีกเป็น
ความปรารถนาไม่สมหวัง รวมลงอีก
เป็นชีวิตร่างกายทั้งหมด ฉะนั้น จึง
กล่าวอย่างย่อที่สุดว่า ชีวิตทั้งหมด
เป็นตัวทุกข์

แต่อย่าเพิ่งเข้าใจว่าทางพระพุทธศาสนา
มองชีวิตไปในแง่ร้าย เพราะยังมีอริยสัจจ์
ข้อที่ ๒ ต่อไป คือทุกข์สมุทัย เหตุให้
เกิดทุกข์ อันได้แก่ตัณหาคือความดิ้นรน
ทะยานอยาก เพราะตัณหาในจิตใจ
ของคนนี้เองทำให้ชีวิตเกิดเป็นทุกข์
ขึ้นเพราะต้องกลายเป็นทาสของตัณหา
ฉะนั้น ถ้าไม่มีตัณหา ชีวิตก็ไม่ต้อง
เป็นทุกข์ ชีวิตก็คงดำเนินไปตามคติ
ธรรมดาของตน ทุกชนิดโรธคือความ
ดับทุกข์อันเป็นอริยสัจจ์ข้อที่ ๓ นี้
พระพุทธเจ้าจึงทรงอธิบายว่า ได้แก่
ความดับตัณหาเสียได้นี้แหละเป็น
ความดับทุกข์ ฉะนั้น ทางพระพุทธ-
ศาสนาจึงมิได้มองในแง่ร้าย แต่มอง
ในแง่ของความจริง ทั้งชี้เหตุกับผลไว้
พร้อมเสร็จ ซึ่งทุก ๆ คนอาจจะปฏิบัติ
ดับความทุกข์ที่เกิดเพราะตัณหาเสียได้
ด้วยการดับตัณหาที่จิตใจของตนเสีย

เมื่อยังเด็กอยู่ก็ยังไม่ค่อยรู้จักความ
ทุกข์ เพราะยังไม่รู้จักปรารถนาต้องการ
อะไรมาก เหมือนอย่างเด็กเล็ก ๆ

เมื่อเลี้ยงดูไม่ให้เกิดความหิวกระหาย เป็นต้น และร่างกายไม่เจ็บป่วยอะไร ก็หลับและตื่นเล่นอย่างสบาย ครั้นเติบโตขึ้นรู้อะไรมากเข้าปรารถนาต้องการอะไรมากเข้าก็เริ่มรู้จักความทุกข์มากขึ้น โดยปกติเมื่อมีความปรารถนาต้องการและยังได้รับความสำเร็จสมปรารถนาอยู่ก็ยังไม่ค่อยรู้สึกเป็นทุกข์ แต่เมื่อประสบความสำเร็จสมปรารถนาคือไม่ได้ดังที่ใจหวังจึงเกิดความทุกข์ขึ้น ถ้ามีความปรารถนาจะได้แรงมากก็เกิดทุกข์มาก แต่ใครเล่าในโลกนี้จะประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนปรารถนาทุกอย่าง บางคนไม่ได้แม้ในสิ่งที่ตนควรจะได้ บางคนได้มาแล้วก็ต้องพลัดพราก และเมื่อกล่าวโดยส่วนรวมแล้วความปรารถนาของคนไม่มีอิมไม่มีพ้อ เช่น ความปรารถนาในทรัพย์ไม่มีเพียงพอว่าเท่าไร แม้ในสิ่งอื่นก็เหมือนกันย่อมมีความปรารถนาเพิ่มขยายออกไปอยู่เสมอ และเมื่อกล่าวโดยส่วนรวม มักพากันปรารถนาในสิ่งที่ไม่อาจสำเร็จได้ เช่น ปรารถนาให้มีชีวิตยืนยาวเรื่อย ๆ ไป เพราะทุก ๆ คนมีความรักชีวิตเป็นอย่างยิ่ง และกลัวต่อสิ่งที่จะมาทำอันตรายต่อชีวิต พุ่ง่าย ๆ ว่ากลัวตาย ถ้าจะมีใครบันดาลให้เป็นไปได้ สมปรารถนาก็น่าจะมีคนสมควรไม่ตายกันเป็นส่วนมาก ฉะนั้น จึงต้องมี

ธรรมดาเป็นผู้จัดให้มีกำหนดอายุขัย จะปล่อยไปตามความปรารถนาของคนหาได้ไม่

มีคนเป็นอันมากเข้าใจว่าต้นเหตุคือความดิ้นรนปรารถนาเป็นธรรมชาติของโลก เพราะถ้าโลกปราศจากต้นเหตุแล้วก็จะดับสูญ ความเข้าใจดังนี้ยังถูกต้องไม่หมด จริงอยู่โลกเกิดขึ้นด้วยต้นเหตุดังมีพระพุทธภาษิตว่า *ตณฺหา อุกฺขติโต โลกิ โลกอนฺตณฺหาให้เกิดิขึ้น* และมีพระพุทธภาษิตอีกบทหนึ่งแปลความว่า *ให้อาศัยตณฺหา แล้วละตณฺหาเสีย* พระพุทธภาษิตทั้ง ๒ บทนี้แสดงว่าโลกเป็นผลของต้นเหตุ และบุคคลโดยปกติต้องอาศัยต้นเหตุ แต่การอาศัยนั้นถ้าให้ต้นเหตุมาเป็นนาย ด้วยบุคคลกลายเป็นทาสของต้นเหตุเสียแล้วก็จะประกอบกรรมเป็นเหตุทำลายโลกได้เหมือนกัน ฉะนั้น ท่านจึงสอนให้อาศัยต้นเหตุโดยฐานะที่เป็นนายของต้นเหตุคือทุก ๆ คนจำต้องอาศัยความปรารถนาต้องการ แต่ให้เป็นนายแห่งความปรารถนาของตนเอง คือควบคุมความปรารถนาให้ดำเนินไปโดยชอบ และเมื่อประสบความสำเร็จดังที่ปรารถนาโดยชอบแล้วก็ให้ละทิ้งความปรารถนานั้นเสีย

วิธีปฏิบัติดังกล่าวเป็นเรื่องธรรมดา นี้เอง มิใช่เป็นเรื่องผิดธรรมดาหรือสูง

เกินกว่าธรรมดา เพราะต้นหาคือความปรารถนานี้เป็นสิ่งที่ไม่มีอิมไม่มีพอดังกล่าวแล้ว จะอำนวยความสะดวกไปถ่ายเดียวหาได้ไม่ จำต้องควบคุมให้อิมให้พอไปคราวหนึ่ง ๆ เทียบอย่างการบริโภคอาหาร เมื่อบริโภคไปพอสมควรแล้วถึงยังเอร็ดอร่อยอยู่ก็ต้องให้หยุด ถ้าจะตามใจความอยากเรื่อยไปก็คงจะท้องแตกตาย ความรู้จักอิมรู้จักพอซึ่งเป็นเครื่องสกัดต้นหานี้แหละคือ **สันโดษ** ซึ่งแปลว่าความยินดีพอใจ อันหมายถึงความอิมความพอดังกล่าว ท่านจำแนกเป็น ๓ คือ

๑. **ยถาลภสันโดษ** ความยินดีตามผลที่พึงได้ หรือตามผลที่ควรได้

๒. **ยถาพลสันโดษ** ความยินดีตามกำลังสามารถ

๓. **ยถาสารูปสันโดษ** ความยินดีตามรูปเรื่องของตน คือตามสมควร

ถ้าคนไม่มีสันโดษดังกล่าวก็จะต้องเป็นทาสของต้นหา ได้เท่าไรก็ไม่รู้จักพอ จะทำอะไรก็หักโหมจนเกินกำลังความสามารถ ทั้งไม่คำนึงถึงการควรไม่ควร อยากทำอะไรก็ทำไปตามปรารถนา ถ้าใครเป็นเช่นนี้ก็จะเลวร้ายไปยิ่งกว่าอะไร ๆ ในโลก ความเดือดร้อนในโลกเกิดขึ้นเพราะบุคคลจำพวกนี้ แต่เพราะอาศัยสันโดษซึ่งมีลักษณะดังกล่าวคอยสกัดกั้นไว้ให้อิมมีพอบ้าง

แม้ในเรื่องหนึ่ง ๆ ทั้งคอยสกัดกั้นให้ต้นหาดำเนินไปในทางที่ชอบ จึงเป็นเหตุให้คนที่มสันโดษประกอบกรรมที่ชอบและรู้จักอิมรู้จักพอ รู้จักเมื่อรู้จักคราวโลกจึงอยู่เย็นเป็นสุขเพราะอาศัยสันโดษ จึงควรรู้จักคุณของสันโดษ ถ้าไม่รู้จักคุณของสันโดษ ทั้งสันโดษเสียเมื่อใดก็จะร้อนเป็นไฟขึ้นเมื่อนั้น

ความสุขต่าง ๆ ในทางโลกแม้ความจริงเป็นตัวความทุกข์ คือเป็นสิ่งที่ทนอยู่คงที่ไม่ได้ต้องเปลี่ยนแปลงไป แต่ก็ เป็นข้อที่เห็นได้ยาก ทั้งในขั้นนี้ก็ยังไม่จำเป็นจะต้องเห็นต้องเข้าใจ ควรยกขึ้นกล่าวเฉพาะความทุกข์ตามเข้าใจกันเพียงข้อเดียว คือทุก ๆ คนคงจะรับรองต้องกันว่าความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในจิตใจส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพราะต้นหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก คือเพราะปรารถนาไม่ได้สมหวัง ที่กล่าวดังนี้อาจจะถูกหาว่าพูดอย่างเอากำปั้นทุบดิน แต่ก็ เป็นความจริงที่ทุก ๆ คนควรต้องรับรู้ไว้ และเตรียมป้องกันพร้อมทั้งเตรียมแก้ไขไว้ด้วย ไม่เช่นนั้นถ้าวิถีชีวิตต้องถูกต้นหาพาไปในทางผิดหวัง และเกิดทุกข์ทับถมใจขึ้นก็อาจจะจนทางของตนเองหาทางออกไม่ได้ ก็จะต้องอัปจนต่อชีวิต เป็นผู้พ่ายแก่ชีวิตดังที่คนมิใช่น้อยประสบกันอยู่

ทางออกจากความทุกข์นั้นคือต้อง
รับรู้ความจริงดังที่กล่าวแล้ว ต้องป้องกัน
มิให้ถลาลึกลงไปในทางแห่งความทุกข์
คือควบคุมตัณหาหมียอมให้หลุดซัดใจไป
ได้ และถ้ามล้าใจลงไปแล้วก็ต้องพยายาม
ถอนใจขึ้นให้จงได้ด้วยปัญญา เพราะ
เมื่อทุกข์เกิดขึ้นที่จิตใจได้ก็ต้องดับไป
จากจิตใจได้ และจิตใจของทุก ๆ คน
อาจสมมติกล่าวได้ว่าเป็นธรรมชาติ
กายสิทธิ์ ไม่มีอะไรจะมาทำลายได้
นอกจากจะยอมจนใจตัวเองเท่านั้น
ถ้าทำให้เข้มแข็งก็จะเกิดพลังใจขึ้น
จนสามารถต่อสู้ต่าง ๆ ขจัดขับไล่ออกไป
ให้พ้นจากใจ แต่ข้อสำคัญต้องรับรู้
ความจริงว่าต้องขจัดขับไล่ตัณหาออกไป
เสียก่อน ความทุกข์ต่าง ๆ ก็จะออกไป
ไปพร้อมกันเพราะความดับตัณหาเสีย
ได้นั้นเองเป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข์

การปล่อยให้ความทุกข์ต่าง ๆ ทับถม
ใจเข้าทุกทีโดยไม่รู้วิธีดับทุกข์ดังกล่าว
อาจทำให้เสียได้ทุกอย่างแม้เสียจริต
ดั่งมีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า

ธิดาของเศรษฐีคนหนึ่งในกรุงสาวัตถี
ได้หนีไปกับภพนักงานปฏิบัติของเศรษฐี
ผู้บิดา ได้พากันไปอาศัยอยู่ในบ้านป่า
แห่งหนึ่ง ต้องทำงานเหนื่อยยากต่าง ๆ
ด้วยตนเอง เมื่อจะคลอดบุตรคนแรก
ได้เดินทางไปหามารดาบิดา แต่เดิน

ทางไปยังไม่ทันถึงได้คลอดบุตรเสียก่อน
จึงพากันกลับ

ต่อมาเมื่อจะคลอดบุตรคนที่สองก็ได้
เดินทางไปหามารดาบิดาอีก ในขณะที่
กำลังเดินทางไปฝนตกหนักและนาง
ก็เกิดเจ็บครรภ์จะคลอดบุตร สามิจึง
เที่ยวไปตัดไม้เพื่อจะทำเพิงเป็นที่พัก
ในขณะที่จะตัดไม้บนยอดของจอมปลวก
แห่งหนึ่ง ได้ถูกงูออกมาจากจอมปลวก
กัดล้มตายในที่นั้น นางคอยสามิไม่เห็น
กลับ ได้คลอดบุตรคนที่สองด้วยความ
ทุกข์อย่างยิ่ง ฝนก็กำลังตกหนัก นาง
ให้บุตรคนแรกและบุตรคนที่คลอดใหม่
ทั้ง ๒ คนอยู่ภายใต้ต้น ทำตนเองเป็น
เพิงกันฝนของบุตรทั้ง ๒ คนตลอดคืน

เมื่อสว่างขึ้นแล้วก็อุ้มบุตรคนหนึ่ง
จูงคนหนึ่งเดินไปเที่ยวหาสามิ พบสามิ
นอนสิ้นชีวิตอยู่ก็เกิดความทุกข์โศก
อย่างยิ่ง และจำต้องเดินทางต่อไปถึง
แม่น้ำแห่งหนึ่งซึ่งน้ำกำลังเต็มเพราะ
ฝนตกหนักไม่อาจพาเด็กทั้ง ๒ ข้าม
ไปพร้อมกันได้ จึงพักบุตรคนโตไว้ที่
ฝั่งข้างนี้ อุ้มบุตรคนเล็กข้ามไปก่อน
หักกิ่งไม้เล็ก ๆ มาปูให้นอน ที่ฝั่งข้าง
โน้น แล้วข้ามกลับมาเพื่อจะรับบุตร
คนโต ครั้นข้ามมาถึงกลางแม่น้ำ มี
เหยี่ยวใหญ่ตัวหนึ่งบินผ่านมาเห็นบุตร
คนเล็ก จึงโฉบลงมาเฉี่ยวเอาไปด้วย
สำคัญว่าขึ้นเนื้อ นางยกมือทั้งสองขึ้น

ตบร้องไล่เหยี่ยว แต่เหยี่ยวก็ไม่ฟัง ได้ โฉบเฉี่ยวเอาเด็กน้อยนั้นไป ฝ่ายบุตร คนโตผู้ยืนอยู่ฝั่งข้างนี้มองเห็นมารดา ยกมือขึ้นตบร้องเสียงดังอยู่กลางแม่น้ำ คิดว่าแม่เรียก ก็โดดลงไปในน้ำโดยเร็ว จึงถูกน้ำพัดหายไป

นางจึงเกิดทุกข์โศกเพิ่มขึ้นอีกมากมาย เดินร้องให้คร่ำครวญมุ่งตรงไป กรุงสาวัตถี เพื่อจะไปหามารดาบิดาพบ ชายคนหนึ่งเดินสวนทางมา ถามทราบ ว่ามาจากเมืองสาวัตถี จึงถามถึงข่าว มารดาบิดาของตน ชายผู้นั้นจึงบอกว่า ไม่เห็นหรือว่าฝนตกตลอดคืนเมื่อคืนนี้ ในขณะที่ฝนตกหนักนั้นเรือนได้พังทับ เศรษฐีพร้อมทั้งภริยาและบุตรนั้นสิ้น ชีวิตหมดทั้ง ๓ คน เขารวมเผาในเชิง ตะกอนอันเดียวกัน ยังเห็นควันปรากฏ อยู่ นั้น นางได้รับข่าวทุกข์หนักอันเหลือ กำลังใจของนางจะทนทานไว้ได้ ก็สิ้น ความรู้สึกตัววิกลจริตขึ้นในขณะนั้นเอง เพราะความทุกข์ทรมานอย่างมากมาย วังพลาญพราเพื่อไปพลาญถึงบุตรทั้งสอง และสามี มารดา บิดา และพี่ชาย ซึ่งมาประจวบสิ้นชีวิตในคืนเดียวกัน นางวิ่งไปจนถึงมหาวิหารเชตวัน

ขณะนั้นพระพุทธเจ้ากำลังทรงแสดง ธรรมแก่พุทธบริษัท พวกคนจะห้ามไม่ให้นางผ่านเข้าไป พระพุทธเจ้าได้ตรัส

สั่งมิให้ห้าม และได้ตรัสทักขึ้นเมื่อนาง เข้ามาใกล้ว่า จงกลับได้สติเถิด นางก็ กลับได้สติขึ้นทันที ได้ถวายบังคมแล้ว กราบทูลขอให้พระองค์ทรงเป็นที่พึ่ง และกราบทูลเล่าเรื่องตั้งแต่ต้นมาโดย ตลอด พระพุทธเจ้าได้ตรัสธรรมีกถา ซึ่งให้นางเห็นคติธรรมตา จนนางคลาย ความโศกและเกิดดวงตาเห็นธรรม แล้วนางได้ทูลขอบวชเป็นภิกษุณีใน พระพุทธศาสนา ได้ทรงอนุญาต นางจึง ได้บวชเป็นภิกษุณีมีชื่อว่า **ปฏาจารา** ต่อมาได้พิจารณาชีวิตเทียบกับน้ำล้าง เท้าที่ไหลแห้งหายขาดไป ตัดความรัก และค้นหาในชีวิตกับสิ่งทั้งหลายได้ ทั้งหมด จึงดับความทุกข์ทั้งปวงในโลก ได้แล

อริยสัจจ์ ข้อที่ ๔ ได้แก่ **มรรค** แปล ว่าทาง ในภาษาไทยใช้ว่ามรรคา แต่ในที่นี้หมายถึงมรรคาคือ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มีทางเดียวมิใช่หลายทาง แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงองค์ประกอบ ไว้ ๘ ประการ คือ ๑. **สัมมาทิฐิ** เห็นชอบ ๒. **สัมมาสังกัปปะ** ดำริชอบ ๓. **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ ๔. **สัมมา กัมมันตะ** การงานชอบ ๕. **สัมมา อาชีวะ** เลี้ยงชีวิตชอบ ๖. **สัมมา วายามะ** พยายามชอบ ๗. **สัมมาสติ** ระลึกชอบ ๘. **สัมมาสมาธิ** ตั้งใจชอบ

คำว่า **ชอบ** มีได้หมายความว่า ชอบใจ พอใจ แต่หมายความว่า ถูกต้องไม่ผิดพลาด เหมือนคำว่าเห็นชอบ มีได้หมายความว่าเห็นแล้วก็ชอบใจ แต่หมายความว่าเห็นถูกต้องไม่ผิดพลาด ข้ออื่น ๆ ก็มีความหมายอย่างนี้เหมือนกัน มีอธิบายโดยย่อดังนี้

๑. **สัมมาทิฐิ** เห็นชอบ ได้แก่รู้เห็นในทุกข์ ในเหตุให้เกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ รวมความว่ารู้เห็นเหตุผลตามเป็นจริง หรือรู้ความจริงตามเหตุผล

๒. **สัมมาสังกัปปะ** ดำริชอบ คำว่าดำริ คือนึกคิดตรึกตรอง เมื่อคิดถูกต้องเรียกว่าดำริชอบ ในที่นี้หมายถึงคิดออกจากความใคร่ใจที่ผิด คิดไม่พยายามและคิดไม่เบียดเบียนใคร

๓. **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ มีได้หมายความว่าเจรจาคือพูดตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าพูดจาถูกต้อง หรือเมื่อไม่พูดก็นิ่ง เพราะเว้นเสียจากการพูดที่ผิดพลาด ในที่นี้ได้แก่เว้นจากพูดมุสา เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากคำพูดหยาบ เว้นจากคำพูดเพ้อเจ้อไม่มีประโยชน์

๔. **สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ มีใช้หมายความว่าทำการงานอะไรตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าทำการงานถูกต้อง หรือเว้นเสียไม่ทำการงานที่ผิด

พลาด ในที่นี้ได้แก่เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลักขโมย เว้นจากการประพฤติผิดประเพณีในทางงาม หรือเว้นจากอพรหมจริยกิจ

๕. **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีวิตชอบ มีได้หมายความว่าหาเลี้ยงชีวิตตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าเลี้ยงชีวิตในทางที่ถูกต้อง ในที่นี้ได้แก่ เว้นอาชีพที่ผิดประกอบอาชีพที่ถูก

๖. **สัมมาวายามะ** พยายามชอบ มีใช้หมายความว่าพยายามตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าพากเพียรพยายามในทางที่ถูกต้อง ได้แก่เพียรระวังความชั่วที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้ดำรงอยู่และให้งอกงาม

๗. **สัมมาสติ** ระลึกชอบ คำว่าระลึก หมายถึงความกำหนดจดจำ หรือความนึกขึ้นได้อย่างถูกต้อง มีใช้นึกขึ้นได้อย่างผิด ๆ ในที่นี้ได้แก่นึกขึ้นได้อย่างถูกต้องในเรื่องของตัวเอง เช่นว่าร่างกายเป็นอย่างไร สุขทุกข์เป็นอย่างไร จิตใจเป็นอย่างไร ความดีความชั่วของตนเป็นอย่างไร

๘. **สัมมาสมาธิ** ตั้งใจชอบ มีใช้หมายความว่าตั้งใจตามแต่จะชอบ แต่หมายความว่าตั้งใจไว้อย่างถูกต้อง ในที่นี้ได้แก่ควบคุมใจไม่ให้ฟุ้งซ่าน รวมใจ

เข้ามาให้กำหนดแน่วแน่อยู่ในหนังสือที่อ่าน ในเรื่องที่ฟัง หรือในเรื่องที่คิดรวมใจให้พุ่งส่องไปทางเดียวเหมือนอย่างไฟฉายที่รวมแสงฉายกราดไปทางเดียว

องค์ประกอบทั้ง ๘ ประการนี้รวมเข้าเป็นทางเส้นเดียวสายเดียว เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้ ข้อสำคัญขอให้เดินเข้าทางที่ถูกต้องนี้ ถ้าเดินนอกทางนี้ออกไปเมื่อใดก็ต้องประสบความทุกข์เดือดร้อนเมื่อนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ทางที่ถูกต้องไว้ให้ พร้อมทั้งทรงแสดงรายละเอียดประทานไว้อย่างเพียงพอและเข้าใจได้ง่ายไม่พินเื้อ

คราวนี้ จะลองตั้งปัญหาถาม และจะตอบแทนไปด้วย ถามว่า เห็นชอบคือเห็นอะไร เห็นแล้วเกิดชอบใจขึ้นใช่ไหม? เห็นสิ่งของของเพื่อนเกิดชอบใจคิดจะหยิบเอามาเสียเฉย ๆ เมื่อเวลาเขาเปลอ เรียกว่าเห็นชอบหรือไม่? ตอบว่า ไม่ใช่ เพราะเห็นชอบคือเห็นถูกต้อง ชอบใจสิ่งของของเพื่อนอยาก จะหยิบเอาเสียเฉย ๆ เรียกว่าเห็นผิด

ถามว่า ใจหนึ่งอยากจะทำไม่ดี ใจหนึ่งคอยห้ามไว้ ใจฝ่ายไหนจะชนะ ตอบว่า ฝ่ายที่มีกำลังกว่าชนะ เพราะฝ่ายที่มีกำลังกว่านั้นจะลงความเห็นตัดสินใจว่า จะทำไม่ดีหรือจะยับยั้ง

ถามว่า เรียกว่าเป็นความเห็นผิดหรือเห็นถูก ตอบว่า ถ้าลงความเห็นให้ทำไม่ดีก็เป็นความเห็นผิด ถ้าลงความเห็นยับยั้งก็เป็นความเห็นถูก

ถามว่า ทำอย่างไรจึงจะรู้ว่าตัวเองว่าเดี๋ยวนี้เรามีความเห็นถูกหรือผิด ตอบว่า ก็คล้ายการสอบไล่ เมื่อเขียนตอบข้อสอบบางทีนึกว่าถูกเสมอ จึงต้องมีกรรมการตรวจข้อสอบ ในเรื่องความเห็นก็คล้ายคลึงกัน ก็อาจจะต้องปรึกษาหารือบิดา มารดา ครู อาจารย์ หรือมิตรสหายผู้หวังดี แต่ในทางที่ดีควรคิดหาเหตุผล คิดให้เห็นเหตุผลตามเป็นจริง หรือคิดให้เห็นความจริงตามเหตุผล

ถามว่า **เหตุผลคืออะไร** ตอบว่า เหตุคือสิ่งที่เกิดขึ้นก่อน ผลคือสิ่งที่เกิดขึ้นตามมาภายหลัง เช่นว่า เมื่อเราทำสิ่งนี้จะมียะไรเกิดตามมาทีหลัง การทำของเราเรียกว่าเหตุ สิ่งที่เกิดตามมาเรียกว่าผล

ถามว่า เรียนหนังสือก็ดี ช่วยบิดามารดาทำการทำงานต่าง ๆ ก็ดี เป็นการเห็นดีเห็นอยู่ลำบากไม่สนุกสนาน เป็นเหตุผลหรือไม่ และดีหรือไม่ดี ตอบว่า การเรียนและการทำงานเป็นเหตุให้เหนื่อยยากในขณะที่เรียนในขณะที่ทำการทำงานจริง แต่ ก็จะให้เกิดผลดีสมปรารถนาต่อไปภายหน้า ฉะนั้น

จึงได้สู้เหนียวยากเล่าเรียนศึกษาและทำการงาน อย่างเช่นนักเรียนทุกคน ซึ่งเล่าเรียนอยู่ในบัดนี้ เมื่ออุตสาหะพยายามพร้อมทั้งมีความอดทนเรียนไปจนสำเร็จในอีกหลายปีข้างหน้า จึงจะได้รับผลดีสมปรารถนา ฉะนั้น การที่จะคว้าอะไรดีไม่ดี จึงต้องดูให้ยืดยาวออกไปถึงปลายทาง มิใช่ดูเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ และไม่มัวพะวงติดอยู่กับสุขทุกข์หรือความสนุกไม่สนุกในระยะสั้น ๆ หรือในระหว่าง ๆ เพราะจะทำให้ก้าวหน้าไปถึงผลเบื้องปลายไม่สำเร็จ คนเราซึ่งเดินทางไปไม่ถึงสุดท้ายปลายทาง ต้องหล่นเรียเสียดายอยู่ในระหว่างทางเป็นอันมากเพราะเหตุต่าง ๆ ดังเช่นที่เรียกว่า ชิงสุกก่อนห้ามบ้าง ถืออสรเสรีบ้าง เป็นต้น ก็เพราะเหตุดังกล่าวมานี้ ฉะนั้น การหัดให้เป็นคนมีเหตุผลที่ถูกต้องจึงเป็นเรื่องสำคัญสำหรับทุก ๆ คน และจะชื่อว่าเป็นคนมีเหตุผล ก็เพราะเป็นสัมมาทิฏฐิ คือมีความเห็นถูก

ถามว่ามีทางอะไรช่วยให้เกิดความเห็นถูกได้บ้าง ตอบว่า มี สัมมาสังกัปปะ ความคิดถูก สัมมาสติ ความระลึกถูก และสัมมาสมาธิ ความตั้งใจไว้ให้ถูก ทั้ง ๓ นี้เอง คือต้องหัดใช้ความคิดพิจารณาอย่าให้ลำเอียงเพี้ยนพลั้งไปแก่ความชอบ ความชัง ความ

หลง หัดระลึกรกำหนดให้มีสติอยู่เสมอ หัดทำใจให้ตั้งมั่นมีกำลังแข็งแกร่ง จิตใจของเราทุกคนอาจอบรมให้มีกำลังเข้มแข็งขึ้นได้อย่างน่าอัศจรรย์ แต่ต้องอาศัยสัมมาวายามะ คือความเพียร อันถูกต้อง ทั้งเมื่อพากเพียรให้เกิดมีความเห็นถูกขึ้นได้แล้ว ก็ไม่ต้องกังวลว่าจะพูดไม่ถูก จะทำการงานไม่ถูก จะประกอบอาชีพไม่ถูก เพราะเมื่อเห็นถูก ก็ต้องพูดถูกทำถูก เลี้ยงชีพถูก พร้อมกันไป

วิธีคิดหาเหตุผล ให้เกิดความเห็นชอบ ควรคิดไม่ให้พ้นหลักอริยสัจจ์ คือตั้งหลักทั่วไปไว้ ๔ หลัก หลักที่ ๑ ทุกข์ หลักที่ ๒ สมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์) หลักที่ ๓ นิโรธ (ดับทุกข์) หลักที่ ๔ มรรค (ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) อะไรที่เป็นความไม่สบายกาย ไม่สบายใจทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๑ คือทุกข์ อะไรที่เป็นความไม่ดีทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๒ คือสมุทัย อะไรที่เป็นความสุขสงบเย็นทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๓ คือนิโรธ อะไรที่เป็นความดีทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๔ คือมรรค เมื่อคิดตั้งหลักใหญ่ไว้ดังนี้ จะทำอะไรก็คิดตรวจดูให้ดีว่า นี่เป็นสมุทัย ก่อทุกข์ หรือเป็นมรรค ทางสุขสงบ หัดคิดหาเหตุผลตั้งนี้อยู่เสมอ เป็นการหัดให้เกิดสัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ เมื่อเห็นชอบ

ก็ชื่อว่าพบทางที่ถูก เข้าทางที่ถูก ใช้ได้ในเรื่องทั่วไปดังเรื่องเป็นตัวอย่างต่อไปนี้

ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ได้มีชายหนุ่มผู้หนึ่งมารับจ้างเป็นผู้เที่ยวปลุกคนในเวลาเช้า คือตื่นขึ้นแต่เช้าเที่ยวไปเรียกคนให้ตื่นนอนว่า ลูกขึ้นเถิดพ่อ จงเตรียมเกวียน จงเทียมโค ถึงเวลานำช้างม้าเป็นต้นออกไปกินหญ้าแล้ว ลูกขึ้นเถิดแม่ จงหุงข้าว ต้มแกง ดังนี้เป็นต้น ชายหนุ่มนั้นได้รับจ้างไปปลุกเตือนคนให้ตื่นขึ้นทำงานแต่เช้า ๆ เป็นประจำทุกวันมา

วันหนึ่งพระเจ้าพิมพิสารทรงได้สดับเสียงของชายหนุ่มนั้นได้ตรัสว่า นั่นเป็นเสียงของคนมีทรัพย์มาก ท้าวนางผู้หนึ่งได้ฟังกระแสรบสั่ง จึงส่งคนไปสืบผู้ไปสืบนั้นก็กลับมากราบทูลว่าชายหนุ่มนั้นเป็นคนกำพร้าเชษฐาใจรับจ้างเลี้ยงชีวิต พระราชาทรงนิ่ง เมื่อได้ทรงสดับเสียงของเขาก็ตรัสอย่างนั้นอีกบ่อย ๆ จนท้าวนางนั้นสงสัย จึงทูลขอพระราชทานอนุญาตพาธิดาออกไปสืบให้ทราบความจริง ได้ปลอมตนนุ่งห่มผ้าเก่าไปกับธิดา แสร้งเดินไปในถนนคนรับจ้างจนถึงหน้าห้องของชายหนุ่มนั้น จึงเข้าไปขอพักด้วยอ้างว่าเป็นผู้เดินทางไกล แม้ชายหนุ่มนั้นจะปฏิเสธทำอะไรก็ไม่ยอมออก จึงจำต้องยอมให้พักด้วย สัญญาว่า

เพียงคืนเดียว ครั้นรุ่งขึ้นมารดาและธิดาทั้ง ๒ ได้ช่วยกันปรุงอาหารที่มีรสเป็นอย่างดีให้แก่ชายหนุ่มนั้น ทำให้จิตใจของเขาอ่อนลงจนถึงยอมให้คนทั้ง ๒ พักต่อไปอีก

วันหนึ่งได้มีประกาศพระราชกำหนดให้ทุก ๆ บ้านในถนนคนรับจ้างเล่นมหรสพกันอย่างหนึ่งซึ่งจะต้องใช้เงิน ๑ กหาปณะ ชายหนุ่มนั้นจึงต้องนำเงินจากที่แห่งหนึ่งมามอบแก่สตรีทั้ง ๒ ซึ่งเป็นผู้จัด เมื่อมีประกาศให้เล่นมหรสพกันอีกก็ต้องไปนำมามอบให้อีกจนสตรีทั้ง ๒ นั้นเห็นว่ามีหลักฐานที่ควรเชื่อได้ว่าชายหนุ่มนั้นเป็นผู้มีทรัพย์ จึงกลับเข้าไปเฝ้าพระราชาทูลขอให้ทรงส่งราชบุรุษไปนำตัวเขามา ก็ได้โปรดให้ทำอย่างนั้น

ครั้นเขาได้เข้าไปเฝ้า พระราชาได้รับสั่งถามว่าซ่อนทรัพย์เป็นอันมากไว้ทำไม ที่แรกเขากราบทูลปฏิเสธ ครั้นมองเห็นสตรีทั้งสองยืนเฝ้าอยู่ ก็รู้สึก ว่าพระราชาได้ทรงส่งไปสืบจนความเปิดเผยแล้ว จึงกราบทูลขอให้พระราชาทรงเป็นที่พึ่งแล้วกราบทูลเล่าประวัติชีวิตของตนว่า

ตนชื่อว่ากุมภโฆษก ได้เป็นบุตรของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์นี้ เมื่อเขาลึก ๆ อยู่ได้เกิดวิบัติทั้งตระกูลเพราะอหิวาตกโรค เมื่อบิดาจะตายเพราะ

โรคนั้นได้สั่งให้เขาหนีออกไป เขาได้หนีออกไปเป็นเวลา ๑๒ ปีจึงกลับเข้ามา ไม่มีใครจำได้

พระราชามีพระราชหฤทัยสงสาร และทรงรู้สึกเอ็นดูโปรดปรานในความมีสติปัญญา รู้จักรักษาทรัพย์ทั้งไม่หยิ่งลำพองของกุมภโกมุท จึงโปรดให้นำทรัพย์ที่ซ่อนไว้มาพระราชทานอารักขา พระราชทานเคหสถานและธิดาที่เกิดแก่ท้าวนางนั้น กับพระราชทานฐานันดรแห่งเศรษฐีให้กุมภโกมุทดำรงสืบแทนบิดาต่อไป

เรื่องนี้เป็นตัวอย่างแสดงว่าชายหนุ่มกุมภโกมุทนั้นเป็นผู้มีความเห็นถูก ท้าวนางผู้นั้นซึ่งได้พยายามพิสูจน์ความจริงก็ได้มีความเห็นถูก ทุก ๆ ฝ่ายจึงดำเนินในทางที่ถูก ยังผลที่ดีให้เกิดแก่ทุก ๆ ฝ่ายแล (ท.ท. ๒๓๙-๒๕๙)

- หลักปัญญา *ดู* อุดมศึกษา
- หลักยุติธรรม *ดู* เบญจศีล, ระเบียบ
- หลักแห่งการบัญญัติศีล *ดู* เบญจศีล
- หัดให้มีสติ *ดู* เบญจธรรม
- หัดถกอพาภวะ *ดู* พุทธชัยมงคลคาถา
- หัดถีมุข *ดู* หิมพานต์
- หัมมียะ *ดู* เสนาสนะ
- หัวใจอริยสัจ *ดู* พุทธชัยมงคลคาถา, อวิชชา
- หัสติลิงค์ *ดู* โสมสเศรษฐี
- หายนธรรม *ดู* ระเบียบ
- หิโตปเทศ *ดู* ศึกษา
- หิมพานต์ ป่าหิมพานต์ตั้งอยู่ในชมพูทวีป คือ

ในด้านเหนือของอินเดีย มีภูเขาใหญ่ที่มีชื่อเสียงชื่อว่า **หิมวันตบรรพต** แปลว่า **ภูเขาหิมะ** จะตรงกับชื่อที่เรียกในบัดนี้ว่าภูเขาหิมालัย ในอรรถกถาพรรณนาไว้ว่า ชมพูทวีปนี้เป็นมหาสมุทร ๔ ส่วน เป็นแผ่นดินมนุษย์อยู่ ๓ ส่วน เป็นป่าหิมพานต์หรือบริเวณหิมวันตบรรพต ๓ ส่วน รวมเป็น ๑๐ ส่วน ในเขตหิมวันตนั้นมีสระใหญ่ ๗ คือ

๑. **อนันตตะ** (อนันดาต) ๒. **กัณฑมุนทะ** ๓. **รทากะ** ๔. **ฉัททันตะ** ๕. **กุนาละ** ๖. **มันทาภินิ** ๗. **สีหะปปาตะ** สระอนันตามี **ภูเขาทั้ง ๕ แวดล้อม** คือ ๑. **สุทฺถสนภูฏ** ๒. **จิตตภูฏ** ๓. **กาฬภูฏ** ๔. **คันธมาทนภูฏ** ๕. **เกลาสภูฏ**

สุทฺถสนภูฏ ล้วนแล้วไปด้วยทอง โด่งเป็นวง ภายในมีสัณฐานเหมือนปากกายื่นออกไปคลุมสระอนันต **จิตตภูฏ** ล้วนแล้วไปด้วยสรรพรัตน **กาฬภูฏ** ล้วนแล้วไปด้วยหินเขียวดังดอกอัญชัญ **คันธมาทนภูฏ** ล้วนแล้วไปด้วยสาธุ ภายในมีสีดังถั่ว (สาธุแปลว่าที่มีพื้นเสมอ บางแห่งให้คำแปลว่าป่าไม้ สำหรับในที่นี้บางท่านแปลว่ามสารคัลละ แก้วลาย) อบอวลไปด้วยกลิ่นทั้ง ๑๐ คือ กลิ่นราก กลิ่นแก่น กลิ่นกระพี้ กลิ่นใบ กลิ่นเปลือก กลิ่น

กะเทาะเปลือก กลิ่นรส กลิ่นดอก กลิ่น
ผล และกลิ่นลำต้น หนาแน่นไปด้วย
ไอศณาน้ำปการ **เกลาสกฏ** ล้วนแล้วไป
ด้วยเงิน เมื่อฝนตกเป็นแม่น้ำไหลรวม
เข้าไปสู่สระอนินดาต และเพราะภูเขา
เหล่านี้แวดล้อมชะงอกเงื่อมอยู่โดยรอบ
แสงจันทร์และอาทิตย์ไม่ส่องลงไป
ต้องสระอนินดาตโดยตรง จึงเกิดชื่อว่า
อนินตตตะ (ไม่ถูกแสงส่องให้ร้อน)

สระอนินดาตนี้มีท่าสำหรับลงอาบ
ของพระพุทธะ พระปัจเจกพุทธะ และ
ผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย และมีท่าสำหรับลง
เล่นน้ำของพวกเทพและยักษ์เป็นต้น
และที่ด้านข้างทั้ง ๔ ด้านมีมุขคือปาก
ของแม่น้ำ ๔ สายไหลออกไป ชื่อว่า
สีหमुख (ปากสีหะ) **หัตถิมุข** (ปากช้าง)
อัสสมุข (ปากม้า) **อูสมุข** (ปากโคผู้)

ที่ฝั่งแม่น้ำไหลออกทางสีหमुख มีสีหะ
อาศัยอยู่มากกว่าสัตว์อื่น ที่ฝั่งแม่น้ำที่
ไหลออกทางหัตถิมุข อัสสมุข และอูสมุ
มุข ก็มีช้าง ม้า และโค อาศัยอยู่
มากกว่าสัตว์อื่น แม่น้ำที่ไหลออกทาง
ทิศตะวันออก ไหลผ่านป่าหิมพานต์
ด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือไปสู่
มหาสมุทร ไม่ผ่านถิ่นมนุษย์ แม่น้ำที่
ไหลออกทางทิศตะวันตกและทิศเหนือ
ไหลผ่านป่าหิมพานต์ด้านทิศตะวันตก
และทิศเหนือไปสู่มหาสมุทร ไม่ผ่าน
ถิ่นมนุษย์เช่นเดียวกัน

ส่วนแม่น้ำที่ไหลออกทางด้านทิศใต้
(อินเดียอยู่ทางใต้) ไหลเวียนขวาสระ
อนินดาต (แม่น้ำที่กล่าวมาแล้วก็ว่าไหล
เวียนขวาสระอนินดาตก่อนเหมือนกัน
แต่เฉพาะแม่น้ำสายนี้เรียกชื่อตอนนี่ว่า
อาวัตตคงคา แปลว่า คงคาเวียน) แล้ว
ไหลไปตามหลังแผ่นดิน ตรงไปทางทิศ
เหนือ (ตอนนี้อย่างนี้เรียกว่า **กัณหคงคา** แปล
ว่า คงคาดำ) จนไปกระทบภูเขาพุ่งเป็น
ท่อน้ำขึ้นไปบนอากาศ (ตอนนี้อย่างนี้
เรียกว่า **อากาศคงคา** แปลว่า คงคาในอากาศ)
แล้วตกลงไปในอ่างหินชื่อว่า **ตียัคคพะ**
เกิดเป็นสระใหญ่ (ตอนนี้อย่างนี้
เรียกว่า ตียัคคพโบกขรณี) น้ำฟุ้งฟุ้งของสระ
โบกขรณีนั้นเซาะหินลึกเข้าไป (ตอนนี้อย่างนี้
เรียกว่า **พหลคงคา** แปลว่า คงคาหนา)
แล้วเซาะดินเป็นอุโมงค์ต่อไป (ตอนนี้อย่างนี้
เรียกว่า **อุมมังคคงคา** แปลว่า คงคา
ในอุโมงค์ คือแม่น้ำไหลใต้ดิน) จนไป
กระทบภูเขาขวาง (ติริจฉานบรรพต)
ชื่อว่า **วิฆณะ** จึงแยกออกเป็น **ปัญจธารา**
คือ **ธารน้ำ ๕** สาย เช่นกับนิ้วมือ
๕ นิ้ว ปัญจธาราเหล่านี้ไหลไปยังแดน
มนุษย์เป็น **แม่น้ำ ๕** สาย คือ **คงคา**
ยมุนา อจิรวดี สรภู มหิ ในชมพูทวีป
หรืออินเดียในปัจจุบัน

ใน **ไตรภูมิพระร่วง** เก็บเรื่องป่า
หิมพานต์จากหนังสือต่าง ๆ มารวมไว้
จนดูเป็นป่าที่สลับซับซ้อนยิ่งนัก จะ

เลือกนำมากล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้
 เขาหิมพานต์สูงใหญ่มากมาย มียอด
 มาก ดังที่กล่าวไว้ว่าสูง ๕๐๐ โยชน์
 ใหญ่ ๓,๐๐๐ โยชน์ มียอด ๘๔,๐๐๐
 ยอด ที่เชิงเขาหิมพานต์นั้นมีไม้หว่า
 (ชมพู) ใหญ่ ที่ฝั่งน้ำสี่ทานที่เป็นที่เกิด
 ทองคำ อันเรียกว่า ทองชมพูนท (ไทย
 เราเรียกชมพูนท ในที่อื่นกล่าวว่าบ่อ
 ทองเกิดขึ้นในที่ผลหว่าตกที่ฝั่งทั้ง ๒
 ของแม่น้ำทั้งหลายที่ไหลผ่านต้นหว่า
 ใหญ่ไปจึงเรียกชื่อว่า **ชมพูนท** แปลว่า
 เกิดที่ฝั่งแม่น้ำต้นหว่า) ต่อจากป่าไม้
 หว่านั้นไปเป็นป่ามะขามป้อม ถัดไปก็
 มีแม่น้ำ ๗ มีป่าไม้หว่า แล้วจึงถึงป่า
 ไม้নারิผล (ออกผลมีรูปเหมือนนารี
 อายุ ๑๖ ปี) เรื่อยไปทางตะวันออก
 จนถึงมหาสมุทร ส่วนทางตะวันตกไป
 ถึงแม่น้ำใหญ่ ๗ ชั้น ถัดไปเป็นป่ามี
 ชื่อทั้ง ๖ เป็นที่อยู่ของพวกนักธรรม
 ถัดป่านั้นไปยังมีป่าไม้มะขวิด

ในไตรภูมิพระร่วงได้พรรณนาถึงแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๗ คือ สระทั้ง ๗ มี
 สระอนินดาตเป็นต้น ได้พรรณนาถึง
 ภูเขา ๕ ลูกที่ล้อมรอบสระอนินดาต
เขาคันธมาทน์ มีถ้ำเป็นที่อยู่ของ
 พระปัจเจกโพธิ์ เวลากลางคืนเดือนดับ
 มีแสงดังถ่านเพลิง เมื่อเดือนเพ็ญยิ่ง
 สว่างดังไฟไหม้ป่า ริมนอกสระทั้ง ๗
 มีบัวนานาชนิด ถัดไปมีป่าข้าวสาสีชาว

ข้าวสาสีแดง ถัดไปมีป่าแดงชะแล
 ป่าน้ำเต้า ป่าแดงมิง ป่าอ้อย ป่ากล้วย
 ป่าขนุน ป่ามะม่วง ป่ามะขวิด โดย
 ลำดับ **สระฉัททันตะ** ก็มีภูเขาล้อม
 รอบ ๗ ล้วนแล้วด้วยทองแก้วหินเขียว
 ดั่งดอกอัญชัญ ผลึกรัตนะชาติหิงคุ
 แก้วมรกต ตระกูลช้างฉัททันต์เกิดอยู่
 ในที่นั้น ริมนอกสระฉัททันต์นั้นมี
 ป่าผักตบ ป่าบัวนานาชนิด ป่าจกกลณี
 และป่าบัวชนิดอื่น ๆ รอบนอกก็เป็น
 ผักตบอีก มีข้าวสาสี มีหมู่ไม้ใหญ่
 มีป่าถั่ว ป่าผักแพงแดงเต้า ป่าอ้อย
 ป่ากล้วย ป่าไม้รัง ป่าไม้ขนุน ป่ามะขาม
 ป่ามะขวิด ป่าไม้หลายพันธุ์หลายเหล่า
 มีภูเขา ๗ ล้อมรอบเป็นชั้น ๒ ใน
เขาไกรลาส (เกลาส) มีเมืองกินนร
 กินรี **เขาจิตรกุฎ** มีคูหาทองเป็นที่อยู่
 ของสุวรรณหงส์ทั้งหลาย

ในหนังสือนั้น ๆ พรรณนาถึงสัตว์
 วิเศษในป่าหิมพานต์อีกหลายชนิด
 ภาพป่าหิมพานต์ประกอบด้วยภูเขา
 และต้นไม้ นักสิทธิ์ วิทยากร และสัตว์
 ต่าง ๆ มีเขียนไว้ใน **พระวิหารวัด
 สุกทัศน์เทพวาราม** เป็นจิตรกรรมที่น่า
 ดู แสดงความคิดและศิลปะอันวิจิตร

ใน **เวสสันดรชาดก** แสดงระยะทาง
 เสด็จของพระเวสสันดรจากนครเชตุตร
 แห่งรัฐสีพีดังต่อไปนี้ จากนครเชตุตร
 ถึงภูเขาสุวรรณคิริตาละ ๕ โยชน์
 จากภูเขานั้นถึงแม่น้ำโกนติมารา ๕

โยชน์ จากแม่น้ำนั้นถึงภูเขาอัญชนศิริ ๕ โยชน์ จากภูเขานั้นถึงหมู่บ้าน พราหมณ์ตฤณณวินาลิทณะ ๕ โยชน์ จากหมู่บ้านพราหมณ์นั้นถึงมาตุลนคร ในรัฐเจตะ ๑๐ โยชน์ รวมระยะทาง จากกรุงเซตุครถึงรัฐนั้นเป็น ๓๐ โยชน์ พระยาเจตราชทั้งหลายเสด็จไปส่ง พระเวสสันดรจากมาตุลนครเป็นระยะทาง ๑๕ โยชน์ แล้วทรงบอกหนทางที่จะเสด็จต่อไปอีก ๑๕ โยชน์ ผ่านที่ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ เขาคันธมาทน์วิบูลบรรพต แม่น้ำเกตุมาตี ไม่ไทรมีผลวิเศษ นาลิกบรรพต สระมูจลินท์ (อยู่ทางทิศอีสานของภูเขานั้น) ป่าหมอกซึ่งเป็นป่าชฎุ สระโบกขรณี เวียงเขาวงกต พระเวสสันดรได้ประทับอยู่ที่เวียงเขาวงกตนั้นแล

หิมวันตประเทศ หรือ ป่าหิมพานต์

อันเป็นที่ตั้งแห่งภูเขาหิมวันต์หรือหิมาลัย ปรากฏว่าเป็นถิ่นที่มนุษย์ได้ไปถึงมาแล้วตั้งแต่โบราณกาลเช่นที่กล่าว พระเวสสันดรได้ไปป่าเพ็ญพรตอยู่ที่เขาวงกต ระยะทางจากนครเซตุครแห่งรัฐสิพีถึงเขาวงกตตามที่พรรณนาไว้ก็ไม่ไกลนัก แต่ที่พรรณนาถึงภูเขาป่า แม่น้ำ ตลอดถึงสิ่งสาราสัตว์ในหนังสือคัมภีร์ต่าง ๆ ดูก็คล้ายนิยายอยู่มาก ทำให้คิดว่าผู้ที่เข้าไปท่องเที่ยวในป่าหิมพานต์น่าจะมึนน้อย ในคัมภีร์

ต่าง ๆ เองก็ยังคงกล่าวว่าเป็นที่อยู่เฉพาะของผู้มีฤทธิ์ ฉะนั้น คนธรรมดาสามัญก็คงไม่กล้าเข้าไปใกล้นัก พระอาจารย์ผู้เขียนพระคัมภีร์ซึ่งส่วนมากอยู่ในลังกา ก็ยังน่าจะไม่ได้ไป แม้แต่ในเขตใกล้ป่าหิมพานต์ จึงน่าจะเขียนขึ้นตามทีเล่ากันมา ในบัดนี้ได้มีนักสำรวจเข้าไปสำรวจกันมากขึ้น จนถึงได้พยายามขึ้นไปจนถึงยอดเขาหิมาลัยที่สูงที่สุดต้นของแม่น้ำ ๕ สายในอินเดียที่พรรณนาไว้ก็อาจสำรวจได้ ในสมัยโบราณเป็นวิสัยของผู้มีฤทธิ์ เป็นถิ่นที่ลี้ลับน่าอัศจรรย์ ในสมัยปัจจุบันเมื่อคนไปสำรวจได้ก็กลายเป็นภูมิประเทศสามัญ ไม่อัศจรรย์อย่างไร เพียงแต่เป็นป่าใหญ่มีภูเขาที่สูงมากปกคลุมไปด้วยหิมะ ยากที่จะสำรวจได้ทั่วถึง แต่เมื่อประสงค์จะสำรวจกันจริง ๆ ก็อาจสำรวจได้

เรื่องป่าหิมพานต์ หรือภูเขาหิมวันต์เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างไรตอบได้ว่าไม่ได้เกี่ยวข้องกันโดยตรง ในธรรมบทมีคาถาพระพุทธภาษิตกล่าวถึงภูเขาหิมวันต์ เป็นเครื่องเปรียบเทียบธรรมเท่านั้น พระคาถานั้นแปลความเฉพาะที่ยกขึ้นเปรียบเทียบว่า สัตบุรุษคือคนดีทั้งหลาย ย่อมประกาศคือปรากฏในที่ไกล เหมือนหิมวันตบรรพต ฉะนั้น (พ.พ. ๒๐๒-๒๐๕) ดู จาตุมมหาราชิก ด้วย

หิมวันตะ, หิมวันตบรรพต *ดู* จาตุम्मหาราชิก,
หิมพานต์

หิมวันตประเทศ *ดู* หิมพานต์

หิมालัย *ดู* จาตุम्मหาราชิก, หิมพานต์

หิริ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ, คีล

หีนยาน *ดู* เถรวาท

เหตุฐิมทิศ *ดู* สิงคาลกะ

เหตุ ๖ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ

เหตุกทิฐฐิ *ดู* อุปาทาน ๔

เหตุเกิดโลก *ดู* มนุษยโลก

เหตุผล *ดู* ธรรม, นิพพาน

เหตุผลที่เป็นกรรม *ดู* ธรรม

เหตุผลที่เป็นภายนอก *ดู* ธรรม

เหตุผลที่เป็นภายใน *ดู* ธรรม

เหตุผลที่เป็นสภาพ *ดู* ธรรม

เห็นทุกข์ *ดู* วิชา

เหนือเหตุผล *ดู* ธรรม, นิพพาน, หลักธรรม

สำคัญในพระพุทธศาสนา

ไหว้ทิศ *ดู* สิงคาลกะ

อกนิภูฐา *ดู* พรหมโลก
 อกิตติดาบส *ดู* ทานบารมี
 อกริยทิภูฐิ *ดู* อุปาทาน ๔
 อกุปปวิมุตติ *ดู* วิมุตติ ๒๒
 อกุศล *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ
 อกุศลกรรม *ดู* กรรม, บาป, บารมี
 อกุศลกรรมบถ *ดู* กิเลสอย่างหยาบ, สัมมา-
 ทิภูฐิ
 อกุศลจิต *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ
 อกุศลเจตสิก *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ
 อกุศลมูล *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ, บุญ,
 สัมมาทิภูฐิ
 อกุศลเหตุ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ
 อคติ ๔ *ดู* สิงคาลกะ, อุเบกขาบารมี
 องคฺลิมาล *ดู* พุทธชัยยมงคลคาถา, ศึกษา,
 อังคฺลิมาลปริตร
 องคฺลิมาลโจร *ดู* อังคฺลิมาลปริตร
 อจิรวดี *ดู* หิมพานต์
 อชาติศฺตรู *ดู* มคธรัฐ, อภยปริตร
 อญาณะ *ดู* ไตรสรณคฺมน์
 อภฺภูวะ *ดู* นรก
 อฐานะ *ดู* ฐานะ, ทักขิณานุปาทาน
 อดีต *อนาคต* ความจริงนั้น ก็เป็นที่รู้จักกันอยู่
 ผู้มีความหวังมิใช่จะได้สมหวังเสมอไป
 ธรรมดาหวังไว้อย่างหนึ่ง เมื่อถึงคราว
 เป็นจริง ก็จะไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง มัก
 เป็นเช่นนั้น แต่ถึงกระนั้นคนส่วนมากก็

ยังชอบตั้งความหวังจะทำอะไรก็มักจะ
 ตั้งความหวังไว้ว่า ผลจะเป็นเช่นนั้น
 เช่นนี้ เหมือนเมื่อสอบก็ตั้งความหวัง
 ไว้ว่าจะได้ เมื่อตั้งความหวังไว้แล้ว ไม่
 เป็นไปดังหวัง ก็ย่อมผิดหวัง ย่อมเสียใจ
 ถ้าทุ่มเทกำลังกับความหวังมากก็จะผิดหวัง
 หวังมากและเสียใจมาก และมักจะปล่อย
 ใจให้เป็นทาสของอารมณ์ดังกล่าวอย่าง
 ไม่ยั้งคิด ไม่ใช้สติปัญญาคิดให้เข้าใจ
 แม้พอสมควรว่า ความผิดหวังเป็นคู่กับ
 ความสมหวัง เมื่อความสมหวังมีได้
 ความผิดหวังก็มีได้ นี่เป็นธรรมดาจริง ๆ
 สิ่งที่มีได้เกิดได้ ก็ต้องมีขึ้นต้องเกิดขึ้น
 เมื่อมีแล้วเกิดแล้ว ความเสียใจทุกข์
 โศกเพียงใด ก็หาอาจทำให้เปลี่ยนแปลง
 ไปได้ไม่ นอกจากจะกลับสมหวังขึ้นใน
 ความผิดหวังนั้นไม่ได้แล้ว ถ้าปล่อยใจ
 ให้ทุกข์โศกมากเกินไป ยังจะเป็นทาง
 ให้ความไม่สมหวังในเรื่องอื่นเกิดตาม
 มาอีกมากมาย เพราะความทุกข์จักทำ
 ให้กังวล ใจอ่อน สติปัญญาไม่แจ่มใส
 คิดอะไรก็เป็นไปอย่างมีดมน จะแก้ไข
 อะไรก็ไม่ถูก จะหาทางดำเนินใหม่มัก
 ยากจะพบ

พระพุทธองค์ทรงสอนไม่ให้ยึดมั่น
 ผูกพันกับอดีต หรือกับอนาคต ทรง
 สอนให้อยู่กับปัจจุบัน การตั้งความหวัง

ทำอย่างนั้นอย่างนี้แล้วจะสมหวังว่า เช่น สอบแล้วจะได้ อนาคตจะเรียนที่นั่นที่นี้เป็นนั่นเป็นนี่ เช่นนี้เรียกว่าเป็นการยึดอนาคตซึ่งผิดจากที่พระพุทธองค์ทรงสอน การยึดอดีตก็คือการสอบแล้ว ผลปรากฏว่าไม่ได้แล้ว ทั้งการสอบและทั้งผลที่ไม่ได้ล้วนเป็นอดีตด้วยกันทั้ง ๒ คือเกิดขึ้นแล้วทั้ง ๒ การไปยึดอยู่ว่าสอบไม่ได้เสียแล้ว เช่นนี้เรียกว่าเป็นการยึดอดีตซึ่งผิดจากที่พระพุทธองค์ทรงสอนอีกเช่นกัน

เมื่อการสอบและผลการสอบเป็นอดีตไปแล้ว ก็ต้องพยายามปล่อยวางเสีย อย่ายึดมั่นถือมั่นไว้ รวมใจไว้ที่ปัจจุบันเท่านั้น อะไรที่ควรจัดควรทำก็จัดทำไปให้ดีงามเหมาะสม ไม่ย้อนไปผูกใจถึงอดีต ไม่มุ่งไปผูกใจในอนาคต การทำสมาธิที่ท่านอบรมกันอยู่ เพื่อความสงบเย็นใจนั้น ก็เป็นการรักษาใจให้อยู่กับปัจจุบัน มิให้ย้อนไปอยู่กับอดีตหรือล่วงหน้าไปอยู่กับอนาคต ผู้ที่ความไม่สมปรารถนาเกิดขึ้นแล้ว ก็สามารถจะรักษาใจให้คลายความทุกข์หรือไม่เป็นทุกข์ได้ด้วยการรักษาใจให้อยู่กับปัจจุบันได้เช่นกัน

ถ้าปล่อยใจให้ตกเป็นทาสอารมณ์น้อยใจเสียใจ อันเกิดจากความไม่สมหวังก็นับว่าปฏิบัติต่อจิตใจของตนเองไม่ถูกที่ถูกนั้นต้องพยายามควบคุมใจให้อยู่

ใต้อำนาจของเหตุผลหรือใต้อำนาจของปัญญา ปัญญาปัญญานั้นคือแสงสว่าง จะส่องนำให้พ้นจากความมืดได้ เพราะฉะนั้น ถ้ารู้สึกว่ายู่ในความมืดไม่เห็นหนทางแล้ว ก็ควรต้องนึกถึงสิ่งสำคัญที่สุดที่จะช่วยให้พ้นความมืดได้ คือปัญญา หรือแสงสว่างนั้นแหละ

ผู้ปรารถนาแล้วไม่สมหวังทั้งหลาย มักจะรู้สึกว่าหนทางข้างหน้ามืด ตนเองก็อยู่ในที่มืด ไม่รู้จะทำฉันใด แล้วก็คล้ำปะปะไปตามเรื่องตามราวแบบคนตาบอดใหม่ ๆ ที่ไม่อาศัยคนตาดีช่วยจับจูง ผลก็คือต้องชนนั่นกระทบนี่ให้เกิดความเจ็บช้ำ มากบ้างน้อยบ้างไปตามกัน แต่คนตาบอดเดินชนนั้นความจริงบอบช้ำเบากว่าคนตาดี ที่มืดหวังแล้วรู้สึกเหมือนตกอยู่ในความมืดมืด เพราะคนตาบอดจะช้ำที่กาย ซึ่งเจ็บปวดไม่เสมอคนมืดหวังที่ช้ำที่ใจ ดังนั้น จึงควรอย่างยิ่งที่ทุกคนจะได้พยายามช่วยตนเองให้พ้นจากความบอบช้ำทางใจ ในเมื่อต้องพบกับความไม่สมหวัง ซึ่งเป็นประการหนึ่งของความทุกข์ เป็นอย่างหนึ่งของโลกธรรม ๘ ซึ่งผู้เกิดมาในโลกทุกคนไม่อาจหนีพ้นจะต้องพบด้วยกันทั้งนั้น ไม่วันใดก็วันหนึ่ง ดังนั้น การเตรียมป้องกันไว้ก็ตาม การแก้ไขเมื่อต้องประสบเข้าแล้วก็ตาม เป็นสิ่งควรทำอย่างเต็มสติ

ปัญญาความสามารถ เพื่อช่วยตนเอง ให้พ้นจากอำนาจของความผิดหวัง ไม่ต้องบอบช้ำด้วยความทุกข์ใจจนเกินไป

ได้กล่าวแล้วว่า พระพุทธองค์ทรงสอนไม่ให้ยึดอดีตไม่ให้ยึดอนาคต ทรงสอนให้อยู่กับปัจจุบัน การตั้งความหวังที่ได้รับผลเป็นความสมหวังหรือผิดหวัง แล้วก็ตาม ล้วนเป็นอดีตแล้วทั้งนั้น จึงเป็นสิ่งที่ไม่ต้องปล่อยใจให้ไปยึดไว้ พยายามบังคับใจให้อยู่กับปัจจุบันให้ได้ คือปัจจุบันอยู่ในฐานะอย่างไร ก็ต้องปฏิบัติตนให้ถูกต้อง ให้สมควรกับฐานะนั้น ๆ ทุ่มเทจิตใจไว้กับฐานะนั้น ๆ อันเป็นปัจจุบัน ไม่นึกถึงสิ่งที่ผ่านไป แล้วคือความไม่สมหวังทั้งปวง

บางทีที่กล่าวว่า ความไม่สมหวังทั้งหลายเป็นอดีต จะมีผู้ไม่เห็นด้วย เพราะอันความไม่สมหวังที่แต่ละคนได้รับนั้นเหมือนจะเป็นปัจจุบันอยู่ตลอดเวลาที่จิตใจผู้ประสบความผิดหวังยังชอกช้ำด้วยความรู้สึกเสียใจ เป็นทุกข์ แต่ความจริงแล้วความไม่สมหวังไม่ว่าเรื่องใดก็ตาม ของผู้ใดก็ตาม เกิดขึ้นแล้วก็จักผ่านไปเป็นอดีตแล้วทันที ไม่กลับย้อนเป็นปัจจุบันได้อีก แม้เป็นเรื่องที่ยากจะเข้าใจ ยากจะแลให้เห็นได้ว่า ความผิดหวังที่เกิดขึ้นทั้งหมด ล้วนเป็นอดีตไปแล้ว แต่ก็ควรพยายามทำความเข้าใจให้เกิดขึ้น ให้ถูกต้องตาม

ความเป็นจริงให้ได้ เพราะความเข้าใจอย่างถูกต้องในเรื่องนี้จะช่วยให้สบายใจได้ สิ่งที่เป็นอดีตแล้วก็คือ สิ่งที่เกิดขึ้นแล้วนั่นเอง เมื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นแล้ว อย่างไม่ กีย่อมไม่มีอำนาจใด ๆ จะไปทำให้เป็นสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้นได้เลย สิ่งที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว แน่นอนเสมอไป ความไม่ชอบใจหรือความเศร้าเสียใจเหตุด้วยไม่เป็นที่สมปรารถนาของผู้ใด ก็หาอาจทำให้สิ่งที่เกิดแล้วกลับเป็นสิ่งที่ยังไม่เกิดได้ไม่ ดังนั้น ความไม่ชอบใจหรือความเศร้าเสียใจด้วยความไม่สมหวัง จึงเป็นสิ่งที่หาประโยชน์ไม่ได้ หาประโยชน์ไม่ได้จริง ๆ ไม่ช่วยให้อะไรดีขึ้น ไม่ทำให้สิ่งที่เกิดแล้วเปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้น เมื่อมีปัญหาได้ถึงความจริงนี้ ผู้ปรารถนาแล้วไม่สมปรารถนาจึงพยายามตัดใจเสียให้ได้จากความเศร้าโศกเสียใจ

ขอแนะนำทุกคนที่กำลังเศร้าเสียใจ เพราะหวังแล้วไม่สมดังหวัง ว่าให้ดูใจของตนที่กำลังตกเป็นธาตุอารมณ์ดังกล่าว ดูให้เห็นว่าใจในลักษณะเช่นนั้น ให้ความสุขหรือให้ความทุกข์ และถ้าดูให้เห็นก็จะเห็นว่าให้ความทุกข์แน่นอน ไม่มีทางที่จะดูเห็นว่าให้ความสุขได้อย่างแน่แท้ เมื่อดูเห็นเช่นนั้นแล้วก็ให้พิจารณาต่อไปว่า การต้องเป็นทุกข์ด้วยและไม่สมหวังด้วย กับการไม่สมหวัง แต่ไม่

เป็นทุกข์ ควรจะเลือกอย่างไร และถ้าพิจารณากันอย่างคนไม่ด้อยปัญญาจนเกินไป คำตอบก็จะต้องออกมาเป็นว่า ควรจะเลือกอย่างไม่สมหวัง แต่ไม่เป็นทุกข์ ไม่ควรจะเลือกอย่างไม่สมหวังด้วยและต้องเป็นทุกข์ด้วย ให้พิจารณาดังกล่าวทบทวนไปมาในขณะที่เศร้าเสียใจเพราะความไม่สมหวัง พิจารณาทบทวนเช่นนั้นจนกว่าปัญญาที่แท้จริงจะเกิดขึ้น ความปล่อยวางความทุกข์ เพราะเศร้าเสียใจไม่สมปรารถนาก็จะเกิดขึ้นได้ด้วยวิธีนี้เช่นเดียวกัน

อันใจนั้นถ้าเจ้าตัวปล่อยให้คิดเป็นทุกข์ก็เป็นทุกข์ ไม่ปล่อยให้คิดเป็นทุกข์ก็จะคิดไม่ได้ ความสำคัญจึงอยู่ที่ว่า เจ้าของใจจะต้องรู้จักใจของตนเอง ให้ดี ให้ชัดเจน ให้ถูกต้อง เมื่อเกิดอะไรขึ้นกับตน เช่นต้องได้รับความไม่สมหวังดังปรารถนา ก็ให้ดูใจของตนเองก่อนอื่นทั้งหมด ฟุ้งความสนใจเข้าไปที่ใจของตนเท่านั้น ให้รู้ว่าเป็นอย่างไร รู้สึกผิดหวัง รู้สึกเสียใจ รู้สึกเศร้าหมอง หรือรู้สึกขุ่นเคือง อะไรเหล่านี้ ให้ดูให้รู้ เมื่อดูรู้สภาพของจิตใจดังกล่าวแล้ว ก็ให้ลองบังคับให้ความรู้สึกนั้นเปลี่ยนจากร้ายกลายเป็นดี ชั่วระยะสั้น ๆ ก่อน ก็จะได้พบว่าสามารถจะทำได้

ที่ว่าบังคับให้ความรู้สึกเปลี่ยนนั้น ก็ไม่ต้องทำอะไรมาก เพียงเปลี่ยน

ความคิดเกี่ยวกับเรื่องความผิดหวังเสียให้ไปคิดถึงเรื่องอื่นที่เป็นเรื่องของความเบิกบานสบายใจเท่านั้น ก็จะได้รับผลทันที แต่ก็เป็นธรรมดาที่การเปลี่ยนความคิดเช่นนั้นจะบังคับให้เป็นไปสม่าเสมอไม่ได้ จะต้องมีการกลับไปสู่สภาพเดิมที่มีกำลังแรงกว่า คือที่เป็นอยู่โดยอำนาจกระทบกระทั่งของสิ่งภายนอกที่ผู้รับขาดสติ ที่ผู้รับมิได้รู้เท่าทันตามความจริงว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นอนิจจัง คือไม่เที่ยง ทุกขัง คือเป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เป็นอนัตตา คือไม่ใช่ตัวตน ไม่เป็นไปตามอำนาจปรารถนาต้องการ เกิดขึ้นแล้วก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะปรารถนาให้เที่ยง หรือไม่ให้เที่ยงก็ตาม ก็หาได้เป็นไปตามอำนาจปรารถนาของผู้ใดไม่ เพราะมิได้รู้ให้ทันตามความเป็นจริงดังกล่าว เมื่อถูกกระทบกระทั่ง จึงหวั่นไหวชอกช้ำมาก จึงต้องใช้สติให้มากพอ ๆ กัน จึงจะสามารถเปลี่ยนความคิดให้เป็นความเบิกบานยินดี และรักษาสภาพที่ดีให้ดำรงอยู่ได้นาน ไม่กลับไปสู่สภาพที่ไม่ดีรวดเร็วเกินไปนัก

อย่างไรก็ตาม แม้ใจจะกลับไปสู่สภาพที่ไม่ดี คือเศร้าเสียใจบ่อยเพียงใด ถ้าไม่ยอมแพ้ใจตนเอง พยายามบังคับให้กลับคิดถึงเรื่องที่เป็นความดีงามเป็นความเบิกบานให้ได้ เช่นนี้ก็จะใช้เวลา

หนึ่งทีอำนาจของใจที่คิดดีจะชนะในทางฝ่ายที่คิดในทางไม่ดี อันก่อให้เกิดความทุกข์ร้อนเศร้าหมอง นั่นก็คือจะคลายความเศร้าเสียใจ หรือขัดเคืองโกรธแค้น เพราะต้องประสบความไม่สมปรารถนา การบังคับใจไม่ให้ออกอยู่ใต้อำนาจความคิดอันเป็นเหตุแห่งความทุกข์ดังกล่าวนี้ เมื่อทำไว้เสมอให้เป็นความเคยชิน ก็จะสามารถประคองใจให้เป็นสุขได้ แม้จะต้องประสบฐานะภายนอกที่เป็นเหตุแห่งความทุกข์ก็ตาม

การคิดถึงสิ่งที่ตั้งงามที่เป็นความเบิกบานนั้น สำหรับพุทธศาสนิกชนแล้วถือว่าไม่มีสิ่งใดที่ตั้งงามที่จะให้ความเบิกบานได้ยิ่งกว่าพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เป็นสิ่งที่จะยังให้เกิดความเบิกบานได้อย่างไม่มีสิ่งใดเปรียบเสมอ ดังนั้นเมื่อใจคิดไปถึงสิ่งที่ไม่ตั้งงามที่เป็นความทุกข์ ความร้อน พุทธศาสนิกจึงนิยมระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เพียงอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้ง ๓ เลยกี่ได้ ระลึกถึงอย่างยาว ก็คือการสวดพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ โดยตลอด คือสวด *อิติปิโส สวดสวากขาโต สวดสุปฏิปันโน* ตลอดทั้งบทนั่นเอง ระลึกถึงอย่างสั้น ก็คือการระลึกว่า *พุทโธ ธัมโม สังโฆ*

เท่านั้น หรือจะให้สั้นเข้าไปอีก จะระลึกเพียง *พุทโธ พุทโธ* เท่านั้น ก็จะเป็นเหตุให้เกิดความเบิกบานแซมขึ้นได้ ไม่ว่าจะกำลังเป็นทุกข์เป็นร้อนอยู่สักเพียงไหนก็ตาม (ก.จ. ๗๐-๗๖) *ดู อริขชา ด้วย*

อติปปา ดู พรหมโลก

อติถิลี ดู ทาน

อติวิเสสภารมมี ดู ภารมมี

อติวิเสสราชธรรม ดู ทศพิธราชธรรม

อทิสสมานกาย ดู เทวภูมิ, โพรสีตว์, รุกขเทวดา

อทุกขมสุขเวทนา ดู เวทนา ๓

อโทสะ ดู คัมภีร์อิทธิมัตถสังคหะ

อธรรมวาที ดู สังฆเภท

อธรรมสันดาน ดู ภารมมี

อริคมอันตรธาน ดู วัชชี, อันตรธาน ๕

อริจิต ดู สมาริ

อริจิตตสิกขา ดู สิกขา ๓

อธิปไตย ๓ คือ โลกาทิปไตย โลกเป็นใหญ่ *อัตตาทิปไตย* ตนเป็นใหญ่ *ธรรมาธิปไตย* ธรรมเป็นใหญ่

โลกาทิปไตย โลกเป็นใหญ่นั้นก็คือชาวโลก ก็หมายถึงคนส่วนมาก เมื่อคนส่วนมากกว่าอย่างใดก็ถือเอาตามคนส่วนมากนั้น ดังนี้เรียกว่าโลกเป็นใหญ่ *ตนเป็นใหญ่นั้น* ก็คือว่าถือเอาความเห็นของตนเท่านั้นเป็นประมาณ ไม่ฟังเสียงใคร ดังนั้นตนเป็นใหญ่

ธรรมเป็นใหญ่ นั้น ก็คือถือเอาความถูกต้องนั้นแหละเป็นสำคัญ ไม่ถือเอาโลกเป็นใหญ่ ไม่ถือเอาตนเป็นใหญ่ เพราะว่าแม้โลกคือคนเป็นอันมากจะมีความเห็นอย่างใดอย่างหนึ่งก็มีใช้หมายความว่าถูกต้องไปทั้งหมด คนส่วนใหญ่มีความเห็นผิดก็มีอยู่เป็นอันมาก แม้ตนเองก็เหมือนกันมีส่วนผิดอยู่เป็นอันมาก มิใช่ว่าตนเองเห็นอะไรแล้วจะถูกต้องไปหมด เพราะฉะนั้นหลักอันถูกต้องจริง ๆ แล้วต้องเป็นหลักธรรมาธิปไตย คือธรรมเป็นใหญ่ ทั้ง ๓ นี้ได้ตรัสย่อเข้าอีกเป็น ๒ คือเป็น **ตณฺหาธิปไตย** กับเป็น **ธรรมาธิปไตย** ตณฺหาธิปไตยนั้นก็คือ ตณฺหาเป็นใหญ่ ตณฺหาเป็นความดิ้นรนทะยานอยาก เมื่อตณฺหาคือความดิ้นรนทะยานอยากเป็นใหญ่ก็ย่อมจะยุ่งยากเดือดร้อน แต่เมื่อมีธรรมคือความถูกต้องเป็นใหญ่จึงจะมีความสงบสุข เพราะเป็นความถูกต้องเป็นไปเพื่อเกื้อกูลจริง ๆ ฉะนั้น แม้จะเป็นโลกก็ตาม เป็นตนก็ตาม เมื่อยังประกอบด้วยตณฺหาคือความดิ้นรนทะยานอยากอยู่ และใช้ตณฺหานั้นในการลงความเห็นในการปฏิบัติอะไรต่าง ๆ อยู่แล้วก็เรียกว่า ตณฺหาธิปไตย เมื่อเป็นตณฺหาธิปไตยแล้วก็จะไม่พบกับความสงบความเรียบร้อย และผลดีต่าง ๆ ที่แท้จริง ต่อเมื่อธรรม

เป็นใหญ่คือถูกต้อง เมื่อคนส่วนมากถือธรรมคือความถูกต้องเป็นใหญ่ คนส่วนมากนั้นก็ใช้ได้ มติของคนส่วนมากนั้นก็ใช้ได้ หรือเมื่อตนเองถือเอาธรรมคือความถูกต้องเป็นใหญ่ ความคิดเห็นของตนเองนั้นก็ใช้ได้เช่นเดียวกัน

เพราะฉะนั้น หากว่ามาปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ไม่ยึดถือในความเห็นที่มีตณฺหาเป็นใหญ่ จะเป็นความเห็นของคนส่วนมากก็ตาม ของตัวเองก็ตาม แต่ว่ายึดถือเอาความเห็นที่มีธรรมเป็นใหญ่ที่ถูกต้อง จะเป็นความเห็นของคนส่วนมากก็ได้ ของใครก็ได้ ของตัวเองก็ได้ ดังนี้แล้วจึงจะไปเพื่อความเรียบร้อยถูกต้อง

และในการที่จะบรรลุถึงความที่จะมีธรรมเป็นใหญ่นี้ได้ พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสสอนไว้อีกว่าให้มี **สตาธิปไตย** คือมีสติเป็นใหญ่ จะเป็นคนอื่นก็ตาม เป็นตัวเองก็ตาม ให้ใช้สติเป็นใหญ่ คือความระลึกได้ ความระลึกรู้อันถูกต้อง ประกอบด้วยปัญญาอันถูกต้อง ดังนี้เรียกว่า **สตาธิปไตย** มีสติเป็นใหญ่ เมื่อได้สตาธิปไตยคือมีสติเป็นใหญ่ด้วยกันดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะพบธรรมาธิปไตยคือธรรมะเป็นใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นผู้หนึ่งก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นคนเองก็ตาม พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงพระองค์เองว่าได้ทรงเป็นธรรมาธิปไตย คือทรงมีธรรมเป็นใหญ่

ในการที่ทรงแสดงธรรมสั่งสอน ในการที่ทรงปกครองหมู่สงฆ์ ทรงมีธรรมะเป็นใหญ่ดังนี้

เพราะฉะนั้น **ทิวฏฐุปาทาน** คือความยึดถือทิฏฐิคือความเห็นนั้นจึงต้องพิจารณาดู หากไปยึดถือทิฏฐิคือความเห็นที่มีต้นเหตุเป็นใหญ่แล้ว ก็เป็นอันว่าเป็นไปในทางผิดมากกว่าเป็นไปในทางถูก ต่อเมื่อได้มีทิฏฐิคือความเห็นที่มีธรรมเป็นใหญ่นั้นแหละ จึงจะเป็นไปในทางที่ถูกต้อง (ส.ท. ๗๗-๗๙)

อธิปัญญาสิกขา ดู **สิกขา ๓**

อธิมุต ได้แก่อภัยยศที่เลวหรือดี อันนำมาให้มีเสวนากันตามชนิดของอภัยยศ (ท.ธ. ๔๐) ดู **อภัยยศ** ด้วย

อธิมุตติ ดู **อภัยยศ**

อธิโมกข์ ดู **คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ, วิปัสสนูปกิเลส**

อธิวาสนขันติ ดู **ขันติบารมี, โอวาทปาติโมกข์**

อิฐฐาน ดู **อิฐฐานบารมี**

อิฐฐานบารมี คำว่า **อิฐฐาน** ที่เรามาพูดใช้เป็นภาษาไทยว่า **อิฐฐาน** ได้แก่ความตั้งใจมุ่งมั่น ท่านได้เล่าชาดกแสดงว่า พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีข้อนี้นานาชาติต่าง ๆ เป็นอันมาก ในทศชาติได้ยกเนมิราชชาดกเป็นตัวอย่างแห่งอิฐฐานบารมี มีเรื่องย่อในเนมิราชชาดกนั้นว่า

กษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า **เนมิราช** ครองเมืองมิถิลาในแคว้นวิเทหะ เป็นกษัตริย์ที่สนพระราชหฤทัยในการกุศล โปรดการทำบุญกุศล ทรงบริจาคทานรักษาศีลอุโบสถอยู่เป็นนิตย์ตามประเพณีกษัตริย์ที่ครองเมืองมิถิลา นี้ เมื่อครองราชสมบัติจนมีพระชนมายุเข้าสู่วัยชราแล้ว ก็ทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรส แล้วพระองค์เองก็ออกทรงผนวช แต่พระเจ้าเนมิราชทรงมีความคิดแปลกไปจากกษัตริย์พระองค์อื่น ๆ กล่าวคือ พระองค์ทรงครุ่นคิดว่าพระองค์เองก็ทรงบำเพ็ญทานอยู่เป็นนิตย์ ทานกับพรหมจรรย์อย่างไรจะมีผลมาก

ร้อนถึงท้าวสักกเทวราชเสด็จมาทรงอธิบายผลของพรหมจรรย์ต่าง ๆ ซึ่งมีมากกว่าทาน และด้วยความประสงค์ของทวยเทพให้เชิญพระเจ้าเนมิราชเสด็จไปเยี่ยมเทวโลก ท้าวสักกเทวราชจึงส่งมาตุลีเทพบุตรมาเชิญ และนำพระเจ้าเนมิราช เสด็จไปทอดพระเนตรนรกก่อนแล้วจึงนำเสด็จไปเทวโลก

หลังจากได้ทอดพระเนตรนรกและสวรรค์แล้ว พระเจ้าเนมิราชก็ทรงเห็นว่าแม้พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญทานอย่างมากมายแล้วก็ตาม แต่พระองค์ก็ควรเสด็จออกผนวชเพื่อประพฤติพรหมจรรย์อีก ดังนั้นพระองค์จึงเสด็จออกผนวช

ตามพระราชจริยาวัตรของกษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ

ในชาดกนี้แสดงว่าพระเจ้าเนมิราชได้ทรงมีอธิษฐานคือความตั้งพระหฤทัยมุ่งมั่นในเหตุที่พึงทำ และในผลที่พึงได้ด้วยปัญญา ดังที่ได้ทรงตั้งเป็นปัญหาขึ้น และทรงแสวงหาผู้ที่สามารถที่จะแก้ปัญหาของพระองค์ได้ ด้วยความตั้งพระหฤทัยมุ่งมั่นจึงได้ทรงพบผู้มาถวายวิสัยนา ซึ่งได้ถวายวิสัยนาได้แจ่มแจ้งอย่างเปิดนรกสวรรค์ให้เห็น ทำให้พระเจ้าเนมิราชทรงได้รับความเข้าพระราชหฤทัยแจ่มแจ้งว่า เพียงแต่ทานอย่างเดียวที่ทรงบำเพ็ญอยู่หาเป็นการเพียงพอไม่ ควรจะต้องปฏิบัติในพรหมจรรย์ด้วย

ชาดกนี้แสดงว่า ผู้ที่ต้องการแสวงหาความจริง ต้องการจะรู้เห็นอะไรเมื่อมีความตั้งใจมุ่งมั่นจริงแล้วจะรู้จะเห็นได้ เพราะจะทำให้แสวงหาผู้รู้ จะได้พบผู้รู้ที่จะแสดงให้รู้ให้เห็นได้ ทั้งในเรื่องของมนุษย์ ทั้งในเรื่องนรกสวรรค์ ตลอดจนถึงนิพพาน

ส่วนในจริยาปฏิภาณ **เตมียชาดก** เป็นตัวอย่างแห่งอธิษฐานบารมี มีความว่าในรัฐกาสิ ในอดีตกาลล่วงไปแล้วนานไกล พระเจ้ากาสิทรงมีพระราชโอรสทรงพระนามว่า **พระเตมีย์** หรือที่

คำไทยเรียกว่าพระเตมีย์ พระองค์ทรงรักทะนุถนอมเป็นอย่างดี ทรงหวังจะให้สืบราชสมบัติแทนพระองค์ต่อไป แต่พระเตมีย์ทรงมีพระหฤทัยน้อมไปใน **เนกขัมมะ** คือการออกบวช ไม่ทรงปรารถนาราชสมบัติ ได้ทรงมีความตั้งพระหฤทัยมุ่งมั่นว่าจะผนวชให้จงได้ จึงได้ทรงนิ่งอยู่เฉย ๆ ไม่รับสิ่งถ้อยคำอะไรทั้งสิ้น เมื่อมีใครมาทูลมาพูดด้วยก็ทรงเฉย ๆ อีก และไม่ทรงใช้พระหัตถ์พระบาท คนทั้งหลายก็สงสัยว่าทรงเป็นใบ้หูหนวก หรือเป็นเปลี้ยเป็นอัมพาต จึงได้ตรวจพระหัตถ์พระบาท พระชีวหาพระกรรม ก็เห็นบริบูรณ์ ไม่มีบกพร่อง เมื่อไม่พบว่ามิโรคอะไรก็คิดสงสัยต่อไปว่า โฉนจึงเป็นเช่นนั้น

เมื่อเวลาล่วงไป ๆ นานถึง ๑๖ ปี ก็คงเป็นอยู่เช่นนั้น และตรวจไม่พบว่าประชวรด้วยโรคอะไร คนทั้งปวงตั้งแต่ประชาชนขึ้นมาจนถึงเสนาบดีและบุโรหิตเห็นเป็นอันเดียวกันว่าเป็นกาลกนิไปเสียแล้ว และได้มีความเห็นชอบพร้อมกันว่า ให้นำไปฝังทิ้งเสีย เขาจึงนำพระองค์ขึ้นประทับรถออกไปในป่า เมื่อนำพระองค์ไปถึงที่ซึ่งกำหนดจะฝังทั้งเป็น สารถิกก็หยุดรถแล้วลงไปชุดหลุม

ขณะนั้นพระองค์จึงได้เสด็จลงจากรถ แสดงพระกำลังพระกายว่ายังมีอยู่เสมอ ได้ทรงถือเพศเป็นบรรพชิต

ประพาศิพรหมจรรย์ตามที่ได้ทรงตั้ง
พระหฤทัยมุ่งมั่นไว้

ท่านกล่าวว่าพระเตมีย์ทำเช่นนี้มีใช้
ว่าทรงชิงชังพระราชมารดาบิดา มิใช่
ว่าทรงชิงชังพระองค์เอง แต่ทรงรัก
พระสัพพัญญุตญาณ คือความตรัสรู้
เป็นพระพุทธรเจ้า จึงได้ทรงตั้งพระหฤทัย
มุ่งมั่นอย่างนั้น ทรงอธิษฐานองค์สมมติ
ทั้ง ๓ คือ ไบ้ หนวก และเปลี้ย อยู่
จนถึงเขานำออกไปจะฝังเสียด้วยความ
เข้าใจว่าเป็นคนกาลกิณี

เรื่องนี้แสดงอธิษฐานบารมีคือความ
ตั้งใจมุ่งมั่นอันหมายความว่า เมื่อมี
ความตั้งใจมั่นในสิ่งอันใดก็ทำไปดำเนิน
ไปให้สำเร็จสิ่งอันนั้น รักษาความตั้งใจ
ไว้อย่างมั่นคง ไม่กลับกลายเปลี่ยนแปลง

พระเตมีย์ในชาดกนี้ทรงอธิษฐาน คือ
ข้อแรกตั้งพระหฤทัยมุ่งมั่นว่าจะทรง
ผนวช แต่พระราชบิดาและประชาชน
ต้องการพระองค์ จึงต้องทรงหาวิธีที่
จะไม่ให้เขาต้องการ ให้เขาทิ้งพระองค์
เสียเอง จึงทรงอธิษฐานข้อต่อไป คือ
ตั้งพระหฤทัยเป็นไบ้เป็นหนวก เป็น
เปลี้ย เพื่อให้สำเร็จอธิษฐานข้อแรก
อธิษฐานข้อหลังเห็นได้ว่ารักษาได้ยาก
ยิ่ง เหมือนอย่างคนที่ไม่ไบ้ทำเป็นไบ้
ไม่หนวกทำเป็นหนวก เดินได้ทำเป็น
เดินไม่ได้ ชั่วครูชั่วคราวก็อาจไม่ยาก
แต่ทำนาน ๆ จะเห็นว่ายากมาก ทั้ง

ในเรื่องรายละเอียดก็มีเล่าถึงการทดลอง
ต่าง ๆ เพราะคนทั้งหลายก็สงสัยเหมือน
กันว่าน่าจะแสรังทำ พระเตมีย์ก็รักษา
พระหฤทัยไว้ได้มั่นคงจนคนทั้งหลาย
หมดสงสัยว่าแกลังทำ จึงได้ประสบ
ความสำเร็จในอธิษฐานข้อแรก คือออก
ผนวชได้สำเร็จ ด้วยวิธีที่เขานำออกไป
ทิ้งเสียเอง

ข้อที่ควรกล่าวในตอนนั้นก็คือ การทำ
เช่นนี้ไม่ใช่เป็นการหลอกหลวงคน เพราะ
พระองค์ไม่มีเจตนาที่จะหลอกหลวง แต่
ทรงอธิษฐานพระหฤทัยของพระองค์
เองว่า ตั้งแต่บัดนี้ไปจะไม่พูดจนกว่าจะ
หลุดออกไปได้จากที่นี้ตั้งนี้เป็นต้น
เหมือนอย่างบางคนบางคราวก็คิดว่าจะ
หลอกทำหนวกไม่พูดไม่ได้ตอบ ใครว่า
อะไรก็นิ่ง ผู้ที่นิ่งได้อย่างนี้ไม่ถูก ถือว่า
ทำหนวกหลอกหลวงคน เมื่อนิ่งได้ใน
ที่ควรนิ่งกลับได้รับชมว่าเป็นคนมีสติ
ปัญญา

หากมีปัญหาวาในที่เช่นไรควรนิ่ง
ควรเฉย ก็จะต้องตอบว่า สุดแต่
เรื่องแต่ละบุคคล ในชาดกนี้เล่าเรื่อง
พระโพธิสัตว์ผู้มุ่งจะเป็นพระพุทธรเจ้า
จึงต้องใช้ความนิ่งมากตามควรแก่ผลที่
ประสงค์ ฉะนั้น จึงควรทำความเข้าใจ
ว่า ท่านผู้เป็นพระโพธิสัตว์ย่อมมี
อธิษฐานบารมีที่พิเศษอันอาจเห็นว่
เกินวิสัยของสามัญชน ความจริงก็เป็น

เช่นนั้น สิ่งที่คุณทั้งหลายปรารถนา แต่พระโพธิสัตว์ก็ไม่ปรารถนา แม้จะมีอยู่ในพระหัตถ์แล้วก็ทรงสละเสีย แม้การสละจะยากเย็นเท่าใดก็ยอมทนยากเพื่อสละจนได้ คนทั้งหลายมีมือเปล่าพากันแบมือออกรับ ไม่มีใครให้ก็เอื้อมออกไปหยิบเอาเอง แต่พระโพธิสัตว์มีมือเต็มก็แบมือออกให้ได้ทั้งหมด ฉะนั้น การเล่าเรื่องพระเตมีย์จึงมีใช้หมายความว่าเพื่อให้ใคร ๆ ต้องปฏิบัติให้เหมือนท่าน แต่เพื่อแสดงถึงลักษณะของบารมีข้อหนึ่งคืออธิษฐาน ซึ่งทุก ๆ คนจะต้องมีในกิจที่พึงทำทุกอย่าง

คนทุกคนจะทำอะไรย่อมมีความต้องการในผลที่จะพึงได้จากการกระทำ ความสำเร็จคือการได้บรรลุถึงผลนั้น จึงจำเป็นต้องอาศัยธรรมชาติข้อหนึ่งคืออธิษฐาน ได้แก่ความตั้งใจมุ่งมั่นดังกล่าวมาแล้ว และจำเป็นต้องมีอธิษฐานทั้งในผลทั้งในเหตุ เช่น ในการศึกษาเล่าเรียน ต้องมีอธิษฐานในผลคือความสำเร็จการศึกษา ในเหตุคือทำการศึกษาไปโดยลำดับ ในการทำงานต้องมีอธิษฐานในผลคือความได้ทรัพย์ ยศ เป็นต้น ในเหตุคือการทำงานให้ดี ในด้านความดี ต้องมีอธิษฐานในผลคือความมีเกียรติด้วยความดี ในเหตุคือความเว้นความชั่ว ทำความดี คนโดยมากมีอธิษฐานในผลที่ตนชอบอยู่ด้วยกันทั้งนั้น เช่น ตั้งใจมุ่ง

มันจะเป็นนักปราชญ์ จะเป็นเศรษฐี จะได้นั้นจะได้นี้ เป็นนั้นเป็นนี่ต่าง ๆ แต่ขาดอธิษฐานในเหตุ คือขาดความตั้งใจ มุ่งมั่นในอันที่จะประกอบเหตุให้สมแก่ผลที่ประสงค์ เช่น เกียจคร้านที่จะเล่าเรียนเขียนอ่าน จะให้เป็นนักปราชญ์ขึ้นมาเอง เกียจคร้านที่จะประกอบอาชีพในทางที่ชอบ เก็บหอมรอมริบสั่งสมขึ้นโดยลำดับ เหมือนอย่างก่อไฟกองน้อยให้ค่อยโตขึ้น จะให้เป็นกองโตขึ้นมาทันที ไม่ชอบที่จะเว้นความชั่วทำดี หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าชอบทำชั่วไม่ชอบทำดี แต่ก็อยากเป็นคนมีเกียรติมีความดี ใครว่าไม่ดีเป็นไม่ได้ ฉะนั้น อธิษฐานในเหตุจึงเป็นข้อสำคัญ คือตั้งใจมุ่งมั่นในการทำเหตุให้ได้ผลที่ประสงค์ให้ดำเนินไปโดยสม่ำเสมอ มีความเพียรคือพยายามทำไป มีขันติคืออดทน มีสัจจะคือความจริง และรักษาอธิษฐานคือความตั้งใจมุ่งมั่นไว้เสมอ

ตามที่กล่าวมานี้จะพึงเห็นได้ว่า **วิริยะ** เพียร **ขันติ** อดทน **สัจจะ** จริง และ **อธิษฐาน** ทั้ง ๔ ประการนี้เป็นธรรมชาติที่มีประกอบกันอยู่ เมื่อยกขึ้นข้อหนึ่งก็ย่อมมีอีก ๓ ข้อประกอบอยู่ด้วยเสมอ ไม่เช่นนั้นจะมีไม่ได้เลยสักข้อเดียว เช่น อธิษฐานความตั้งใจมุ่งมั่น ในที่นี้ถ้าไม่มีอีก ๓ ข้อก็เป็นอธิษฐานคือสำเร็จอธิษฐานขึ้นมาไม่ได้

แต่มีขาดกแสดงอธิษฐานไว้สมบูรณ์ ทั้ง ๒ ประการ อธิษฐานในผล ได้แก่ พระเตมีย์ทรงตั้งพระหฤทัยมุ่งมั่นในเนกขัมมะ ในเหตุได้แก่พระเตมีย์ทรงตั้งพระหฤทัยไม่รับสั่ง ไม่รับฟัง ไม่ใช่พระหัตถ์พระบาท

อธิษฐานนี้เป็นธรรมะที่พึงอบรมให้มีขึ้นได้ คือจะทำอะไรก็คิดเสียก่อนว่าเพื่ออะไร หรืออยากจะได้อะไรก็คิดเสียก่อนว่าสมควรที่ตนจะพึงได้หรือไม่ ถ้าเป็นสิ่งที่ตนจะพึงได้ก็คิดว่าทำอย่างไรจึงจะได้ และการอธิษฐานใจคือตั้งใจมุ่งมั่นต่อผลที่ประสงค์นั้น และตั้งใจมุ่งมั่นประกอบเหตุที่จะนำไปสู่ความสำเร็จผลที่ประสงค์ เมื่ออธิษฐานใจไว้อย่างไรก็รักษาอธิษฐานไว้ให้มั่นคง เว้นไว้แต่อธิษฐานใจในทางที่ผิดไม่เหมาะสม ถ้ารู้ว่าผิดไม่เหมาะสม ก็ต้องเลิกเสียกลับอธิษฐานใจใหม่ในทางที่ถูกที่เหมาะสม

ฉะนั้น ก่อนที่จะอธิษฐานในสิ่งใดก็จำต้องใคร่ครวญเลือกให้เป็นสิ่งที่เหมาะที่ควร ดังที่มีคำเตือนว่าใคร่ครวญก่อนดีกว่า เมื่อเป็นสิ่งที่เหมาะสมที่ควรจริงแล้วจึงอธิษฐานในใจสิ่งนั้น เมื่อได้อบรมอธิษฐานดังกล่าวอยู่เสมอ จะทำให้จิตใจมีความมุ่งมั่นคง เป็นพลังใจสำคัญอันจะนำไปสู่ความสำเร็จ

อนึ่ง อธิษฐานนี้ยังอาจใช้ป้องกันบำบัดทุกข์ภัยโรคในคราวคับขันได้อีกด้วย

ในเมื่ออธิษฐานนั้นเป็น **สัจจอธิษฐาน** ดังที่พูดกันว่า ตั้ง **สัตยาธิษฐาน** เช่น มุ่งจะให้พ้นอันตรายจึงอธิษฐานใจ อ้างสิ่งที่เป็นสัจจะคือความจริง ของจริง เรื่องจริง เช่น อ้างคุณพระรัตนตรัยซึ่งเป็นสรณะได้จริง ดังที่ได้เคยแสดงแล้ว ในข้อสัจจะ อ้างคุณทานศีลภาวนาของตนเอง ท่านกล่าวถึงเรื่องอ้างความชั่วของตนเองก็ได้ ว่าตนได้ทำชั่วไว้เช่นนั้นจริง เท่ากับอ้างสิ่งที่จริง พุดความจริงชนิดที่ไม่มีเท็จทั้งรูปนอยู่แม้แต่น้อย ครั้นแล้วก็อธิษฐานใจว่า ด้วยอำนาจกล่าวคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมี ดังจะได้แสดงเรื่องหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องที่แม่คนไทยในปัจจุบันก็นับถือกัน คือเรื่องของ **คาถาดับไฟ** ซึ่งคาถาดับไฟนี้ก็เพื่อบทสวด มีมาใน เจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน ขึ้นต้นว่า **อดีต โลเก สิลลคุโณ** เป็นต้น

มีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้เสด็จจาริกไปในแคว้นมคธ โดยเสด็จจาริกไปในคามนิคมแห่งแคว้นมคธ วันหนึ่งได้เสด็จไปถึงคามคือหมู่บ้านในแคว้นมคธหมู่บ้านหนึ่ง ได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในละแวกบ้านในเวลาเช้า พร้อมกับหมู่แห่งภิกษุเป็นอันมาก ในเวลาภายหลังภัต คือหลังจากที่ได้เสวยภัตตอาหารและพระภิกษุสงฆ์ก็ได้ฉันภัตตอาหารเสร็จแล้ว เสด็จกลับจาก

บิณฑบาตก็ได้เสด็จจาริกต่อไป ดังที่ภาษาไทยเราชอบเรียกว่า **เดินธุดงค์**

ตามพุทธประวัติที่นั่น แสดงว่า พระพุทธเจ้าออกเดินธุดงค์ทุกปี เมื่อถึงฤดูเข้าพรรษาก็หยุดอยู่จำพรรษาในรัฐใดรัฐหนึ่ง ที่ใดที่หนึ่ง ออกพรรษาปวารณาแล้วและพระภิกษุสงฆ์รับภิกษุกันแล้วก็เสด็จออกเดินธุดงค์ต่อไปในรัฐโน้นรัฐนี้ต่าง ๆ เสด็จเดินด้วยพระบาท

สำหรับคราวที่เกี่ยวข้องกับตำนานเรื่องนี้ได้เสด็จเดินธุดงค์ไปในหมู่บ้านในแคว้นมคธดังกล่าว เมื่อทรงรับบิณฑบาตเสร็จแล้ว อันหมายความว่าเสวยและฉันเสร็จแล้วก็ออกเดินทางต่อไป เมื่อเดินทางพ้นหมู่บ้านเข้าป่า ก็พอดีมีไฟป่าบังเกิดขึ้นอย่างแรง ลูกกลมมาโดยเร็ว จนคล้ายกับว่าจะมาถึงพระพุทธเจ้าและหมู่พระสงฆ์ที่กำลังเดินทางอยู่ แต่ว่าเมื่อไฟป่าได้เข้ามาใกล้พระพุทธเจ้าก็ดับไปโดยรอบ หมู่ภิกษุทั้งหลายเห็นเป็นความอัศจรรย์ที่ไฟป่าไม่ลุกมาที่ตรงพระพุทธเจ้า และหมู่แห่งภิกษุกำลังเดินทางอยู่ เมื่อมาใกล้ก็ดับไปโดยรอบ เหมือนดังถูกน้ำราดดับ จึงได้กราบทูลสรรเสริญพระพุทธคุณ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัส **วิภูฏกษาดก** คือชาดกเรื่องที่ได้เคยมีมาแล้ว ที่ได้เกิดมาแล้วในอดีตเกี่ยวแก่ลูกนกคุ้ม บางทีก็เรียกว่า นกคุ้มไฟ ซึ่งมีเรื่องเล่าว่า

ได้มีรังนก มีนกอาศัยอยู่บนต้นไม้ในป่า และรังหนึ่งเป็นที่อยู่ของนกคุ้มสามีภรรยาตัวผู้ตัวเมีย ซึ่งได้ออกไข่และฟักไข่เป็นตัวลูกนกคุ้มเล็ก ๆ ไข่ไข่ออกมานกคุ้มที่เป็นพ่อแม่ก็ให้ลูกอยู่ในรัง บินออกไปหากินแล้วนำอาหารมาป้อนลูก ในขณะที่ลูกยังเล็ก ยังมีปีกที่บินไม่ได้ มีขาที่ยังเดินไปไม่ได้ ก็ได้มีไฟป่าไหม้มาโดยรอบ บรรดานกทั้งหลายก็พากันบินหนี และแม่นกคุ้มที่เป็นพ่อแม่ของลูกนกคุ้มก็บินหนีออกไป ลูกนกคุ้มนั้นยังบินไปไม่ไหว จะเดินไปก็ยังไม่ไหว จึงได้ระลึกถึงคุณศีลเป็นต้น และได้ตั้ง **สัจจกิริยา** คือการกระทำสัจจะด้วยการกล่าวสัจจะคือความจริงด้วยการที่ได้ระลึกถึงคุณของศีลเป็นต้นว่าคุณของศีลมีอยู่เป็นต้น ซึ่งนับว่าเป็นการระลึกยืนยันในสัจจะคือความจริงข้อหนึ่ง คือข้อที่ว่าคุณศีลมี ตลอดจนถึงคุณของคุณธรรมอย่างอื่นมี ตลอดจนถึงคุณของพระพุทธเจ้ามี และก็ได้อธิบายสัจจะคือความจริงถึงตัวเองว่า ถ้าตัวเองนั้นมีปีกก็ยังบินไปไม่ไหว มีเท้าก็ยังเดินไปไม่ได้ จึงขอให้ไฟป่าที่ลูกเข้ามานี้จงอย่าได้มาถึง จงดับเสีย ด้วยอำนาจของอธิษฐานคือความตั้งใจมุ่งมั่น แสดงสัจจะคือความจริงอันเรียกว่าสัจจกิริยา การกระทำสัจจะคือความจริง กล่าวคำจริง ระลึก

รับรองสิ่งที่มีอยู่จริง เป็นจริง ทั้งที่เป็นความจริงเกี่ยวกับคุณศีลเป็นต้น ทั้งที่เป็นความจริงเกี่ยวกับตัวเองที่ว่ามีปีกก็ยังไม่บินหนีไปไม่ได้ มีเท้าที่ยังเดินไปไม่ได้ มีการระลึกถึงและการที่อ้างถึงกล่าวถึงเหล่านี้ล้วนเป็นความจริง ก็อธิษฐานในใจขอให้อำนาจแห่งความจริงนั้นบันดาลให้เกิดผล ความสวัสดิ์ดังกล่าว ไฟป่าที่ลุกมานั้น เมื่อเข้ามาใกล้ก็ดับไปโดยรอบ

ฉะนั้น การอธิษฐานสัจจะอันเรียกว่าสัตยาธิษฐานหรือสัจจาธิษฐานของนาคคุ่มนี้ ที่ท่านรจนาไว้เป็นคาถาแสดงไว้ในวิภูฏกชาดก อ้างว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงเล่าดังกล่าว จึงได้นำมาไว้เป็นบทสวดซึ่งขึ้นต้นว่า *อตุถิ โลกเณ สิลคฺคฺโคณ* เป็นต้น ที่แปลความว่า *คุณแห่งศีลมีอยู่ในโลก ความสัตย์ ความสะอาด และความเอ็นดูกรุณา มีอยู่ในโลก ด้วยคำสัตย์นั้น ข้าพเจ้าจะทำสัจจกิริยาอันเยี่ยม ข้าพเจ้ารำลึกถึงกำลังแห่งธรรม รำลึกถึงพระชินเจ้าทั้งหลายในปางก่อน อาศัยกำลังแห่งสัจจะ ขอทำสัจจกิริยา ปีกทั้งหลายของข้าพเจ้ามีอยู่ แต่ก็ยังไม่บินไม่ได้ เท้าทั้งหลายของข้าพเจ้ามีอยู่ก็ยังไม่เดินไม่ได้ มารดาและบิดาของข้าพเจ้าก็ออกไปแล้ว คู่ก่อนไฟป่า ขอท่านจงถอยไป ครั้นเมื่อสัจจะอันข้าพเจ้าทำแล้ว เปลวไฟ*

อันลุกโผลงมากก็สงบ เว้นไปได้ ๑๖ กรีส พร้อมกับคำสัตย์ ประหนึ่งเปลวไฟที่ตักถึงน้ำ สิ่งใดเสมอด้วยสัจจะของเราไม่มี นี่เป็นสัจจะบารมีของเรา ดังนี้ เรื่องนี้แสดงถึงสัตยาธิษฐานคืออธิษฐานซึ่งเป็นสัจจะนั่นเอง

พระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีมาโดยลำดับ เป็นบารมีสามัญคือรักษาอธิษฐานยิ่งกว่าคนที่รักและทรัพย์สิน เรียกว่า *อธิษฐานบารมี* เป็นอุปปารมีคือสูงกว่าสามัญ ได้แก่รักษาอธิษฐานยิ่งกว่าอวัยวะร่างกาย เรียกว่า *อธิษฐานอุปปารมี* เป็นปรมัตถบารมีคืออย่างยิ่งยวดขึ้นไปโดยลำดับ ได้รักษาอธิษฐานยิ่งกว่าชีวิต เรียกว่า *อธิษฐานปรมัตถบารมี* พระพุทธดำรัสที่ตรัสเล่าเรื่องอดีตจรียาครั้งเป็นพระเตมีย์ที่อ้างมาแล้วนั้น มีอยู่ว่า ข้าพเจ้าถูกคุกคามให้ทำลายอธิษฐานที่ตั้งไว้ด้วยเหตุต่าง ๆ ถึงกับชุดหลุมจะฝังข้าพเจ้าเสียในแผ่นดิน แต่ข้าพเจ้าก็ไม่ยอมทำลายอธิษฐานนั้น ข้าพเจ้าจะเกลียดชังพระมารดาและพระบิดาก็หาไม่ ข้าพเจ้าจะเกลียดชังตนเองก็หาไม่ แต่เพราะพระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของข้าพเจ้า ดังนั้นข้าพเจ้าจึงอธิษฐานเป็นคนไข้ คนหนวก และง่อยเปลี้ยอยู่ถึง ๑๖ ปี ผู้เสมอข้าพเจ้าด้วยอธิษฐานเป็นไม่มี นี่คือนิธิษฐานบารมีของข้าพเจ้า

พระพุทธเจ้าเมื่อพระองค์ทรงผจญมารในราตรีที่จะตรัสรู้ ท่านแสดงว่าได้ทรงอธิษฐานพระหฤทัยถึงพระบารมีที่ได้ทรงบำเพ็ญ มีทานศีลเป็นต้น ทรงอ้างพระธรรมนี้เป็นประธานจึงได้ทรงชนะมาร เมื่อได้ตรัสรู้แล้วก็ได้ทรงทำ **สังฆารากิษฐาน** คือตั้งพระหฤทัยมุ่งมั่นว่าจะทรงดำรงพระอายุสังขารอยู่ต่อไป ยังไม่เสด็จปรินิพพานจนกว่าบริษัท ๔ จะตั้งขึ้น พรหมจรรย์คือพระพุทธศาสนา จะตั้งลงมั่นคงในโลก ครั้นถึงเวลานั้นจึงได้ทรงปลงอายุสังขาร เสด็จปรินิพพาน จึงได้กล่าวว่พระพุทธศาสนาเป็นผลของ **พระพุทธากิษฐาน** ซึ่งมีอานุภาพ อำนวยผลแก่ผู้ปฏิบัติอยู่ทุกกาลสมัย

(ท.ท. ๑๙๖-๒๐๓)

อธิสิกขา ดู สิกขา ๓

อธิศีลสิกขา ดู สิกขา ๓

อนมตฺตคค การเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลก รวมทั้งองค์พระพุทธเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ เป็นระยะเวลาที่นานนักหนา และชาติภพที่เวียนว่ายตายเกิดก็มากมายนับไม่ถ้วน ที่เรียกว่า **อสงไขย** หรือ **อสังเขยยะ** ที่แปลว่านับไม่ถ้วน ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่ญาณของพระพุทธเจ้าไม่ตามไปรู้จนหมดสิ้น จึงเรียกว่า **อนมตฺตคค** ที่แปลว่ามีที่สุดเ็นเบื้องต้นที่ไม่ตามไปรู้ ตามศัพท์นั้นแปลว่าไม่มีที่สุดที่ตามไปรู้ มีที่สุดที่ไม่ตามไปรู้

และคำว่าที่สุดนี้ อันที่จริงก็มีที่สุดอยู่ ๒ อย่าง คือ **ที่สุดเบื้องต้น** กับ **ที่สุดเบื้องปลาย**

คติทางพระพุทธศาสนานั้น ที่สุดเบื้องต้นอันหมายความว่าอดีตก็ยึดยาว และมากชาติมากภพมากมาย จนถึงญาณของพระพุทธเจ้าไม่ตามไปรู้ พิจารณาดูแล้วว่าพระพุทธเจ้านั้นทรงได้พระสัมพันธัญญะคือความรู้ธรรมทั้งปวง ซึ่งเข้าใจกันคลุมว่าทรงรู้ทั้งหมด ฉะนั้น จึงพิจารณาเห็นว่าหากว่าพระญาณของพระองค์จะตามไปรู้ คือระลึกย้อนหลังไปถึงชาติภพในอดีต ก็ย่อมจะรู้ได้เรื่อย ๆ ไป แต่ว่าก็ไม่หมดสักทีหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันว่าได้ทรงระลึกย้อนหลังไปมากมาย เพียงพอที่จะยุติได้แล้ว ก็เป็นอันว่ายุติ ไม่ตามไปรู้ต่อไปอีก และพิจารณาดูว่าจะมีหลักเกณฑ์อะไรที่ยุติได้ ก็พิจารณาเห็นว่าเมื่อทรงสรุปได้ว่า จะมีภพชาติ ๑๐ ชาติ ๒๐ ชาติ ๑๐๐ ชาติ ๑,๐๐๐ ชาติ ๑๐,๐๐๐ ชาติ แสนชาติ ล้านชาติ โกฏิชาติ จนถึงนับไม่ถ้วนก็ตาม ทั้งหมดนั้นก็สรุปลงได้เป็น ๒ คือ **สุคติ** ไปดีอย่างหนึ่ง **ทุคติ** ไปชั่วอย่างหนึ่ง สุคติไปดีก็คือชาติที่เป็นมนุษย์ ชาติที่เป็นเทพ ชาติที่เป็นพรหม ทุคติไปชั่วก็คือชาติที่เป็นเดียรัจฉาน เป็นสัตว์นรก เป็นเปรต

อสุรกายบรรดาที่เป็นอบายภูมิทั้งหลาย
สรุปลงก็เป็นสுகติและทุกติดังที่กล่าว
มานี้ นี้ข้อหนึ่ง

และทรงจับเหตุได้แล้วแน่นอนว่า
อะไรเป็นเหตุให้ไปสுகติ อะไรเป็นเหตุ
ให้ไปทุกติ ก็คือกรรมที่ตนเองได้กระทำ
ไว้ กรรมดี กรรมชั่ว กรรมดีก็ให้ไป
บังเกิดดีเป็นสுகติ กรรมชั่วก็ให้ไปบังเกิด
ชั่วเป็นทุกติ ก็ทรงจับเหตุได้ว่าคือกรรม
และเมื่อได้ทรงระลึกย้อนดูมากมายก็
ทรงเห็นกรรมชัดเจน เพราะเหตุว่าทรง
ทราบรายละเอียดว่าเกิดในชาตินั้น ๆ
ทำอะไร และเมื่อตายไปแล้ว ไปเกิด
เป็นอะไร ก็จับได้ชัดเจนว่าไม่มีใครที่
ไปไหนมาสร้าง เป็นไปตามกรรมที่ตนเอง
ได้กระทำไว้เท่านั้น และในการที่จะรู้
กรรมนั้นจำเป็นที่จะต้องระลึกรู้ไปได้
มาก ๆ เหมือนอย่างว่าได้ตรวจ **ทำ
สถิติ** ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้มาก ๆ มาก
จนสามารถจะมาพิจารณาวิจยได้ ซึ่งก็
เป็นหลักปฏิบัติในทางที่จะค้นคว้าแม้
สิ่งที่เป็นวัตถุ จึงจำเป็นที่จะต้องมึสถิติ
ที่เป็นมาแล้ว และเพราะเหตุนี้ จึงได้มี
ตรัสไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า คนที่ระลึก
ชาติได้เพียงหนึ่งหนั้น ยังมีมัจฉาปฏิฐิ
คือความเห็นผิดได้ เพราะว่าบุคคล
บางพวกทำดีในชาตินี้ ตายแล้วไปเกิด
ในทุกติ เช่นไปนรกหรือไปเกิดเป็น
เปรตอสุรกาย บุคคลบางพวกทำชั่วใน

ชาตินี้ ตายแล้วไปเกิดในสுகติ เช่นว่า
ไปเกิดเป็นมนุษย์ในตระกูลที่มีสุข หรือ
ไปเกิดในสวรรค์ เมื่อเป็นดังนี้คนที่ระลึก
ชาติได้เพียงหนึ่งหนั้น อาจมีความ
เห็นผิดได้ว่าทำชั่วได้ดี ทำดีได้ชั่ว
ทำชั่วได้ดีคือว่าทำชั่วในชาตินี้ ตายแล้ว
ไปเกิดในสுகติดังกล่าว ทำดีได้ชั่วก็คือ
ทำดีในชาตินี้ ตายแล้วไปเกิดในทุกติ
ดังกล่าว ระลึกชาติได้หนึ่งเดียวจึงอาจ
มีมัจฉาปฏิฐิคือความเห็นผิดได้ แต่ว่า
พระพุทธองค์นั้นทรงรู้ระลึกชาติได้
มากมายดังกล่าวแล้ว นับว่าทรงได้สถิติ
ที่ยืดยาวและมากมายเพียงพอ จนสรุป
ได้ว่ากรรมนั้นมีผลเป็น ๓ อย่าง

๑. กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน
๒. กรรมที่ให้ผลในภพชาติต่อไป
๓. กรรมที่ให้ผลในภพชาติที่สืบต่อ
ไปอีกจากภพชาติหน้า

ทรงสรุปผลของกรรมได้เป็น ๓
ดังนี้ อันหมายความว่า เช่นคนทำดี
ในชาตินี้ ชาติหน้าก็ได้รับผลดีต่อไป
แต่บางคนนั้นทำดีในชาตินี้ ในชาติหน้า
ยังมิได้รับผลของความดี เพราะว่า
ต้องรับผลของความชั่วที่ทำไว้แล้วใน
ชาติก่อนจากชาตินี้ก่อน และในชาติ
ภพต่อ ๆ ไปอีกจึงจะได้รับผลดีที่ทำ
ไว้ในชาตินี้ เพราะเหตุที่ได้ทรงระลึก
ถึงความเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลก
มากมาย จึงสรุปผลการให้ผลของกรรม

ได้เป็น ๓ ดังนี้ ซึ่งเป็นความรู้ที่แน่นอน เพราะสถิติที่ทรงได้นั้นมากมายเพียงพอ และยังได้ตรัสรู้ถึงกรรมและการให้ผลของกรรม ซึ่งมีรายละเอียดอย่างอื่น ๆ ซึ่งทรงวางเป็นหลักสั่งสอนได้อย่างแน่นอน และก็มีใช้ว่าจะต้องรอไปถึงชาติหน้า กรรมและการให้ผลของกรรมนั้นก็ปรากฏตั้งแต่ชาตินี้ ซึ่งก็ทรงแสดงสั่งสอนไว้อีกที่จะพิจารณาเห็นได้

ก็เป็นอันว่าทรงจับเหตุของความเวียนว่ายตายเกิดในสุดติและในทุกติได้ว่าคือกรรม แล้วก็ทรงจับได้ว่าการให้ผลของกรรมย่อลงก็เป็น ๓ ดังนี้ และก็ทรงจับเหตุได้อีกว่า ทำไมจึงต้องทำกรรมอันเป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิดในสุดติบ้างในทุกติบ้าง ก็เพราะว่ายังมีกิเลส ตั้งต้นแต่อวิชชาคือความไม่รู้ และเป็นปัจจัยให้เกิดผล แล้วก็ เป็นปัจจัยให้เกิดเหตุสืบต่อกัน จนถึง เป็นภพเป็นชาติ เป็นภพต่าง ๆ เป็นทุกข์ต่าง ๆ วนเวียนกันอยู่ ดังที่เรียกว่า **ปฏิจจสมุปบาท** ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ซึ่งสรุปเข้าก็ใน **อริยสัจจทั้ง ๔** อันทำให้ได้ตรัสรู้ว่านี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี้อาสวะกิเลสที่ดองสันดาน นี้เหตุเกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ

วิชาที่ทำให้รู้แจ่มแจ้งขึ้นตามความเป็นจริงใน**อริยสัจจทั้ง ๔** เรียกว่า **๒ สาย** สายหนึ่งก็คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อีกสายหนึ่งก็คืออาสวะ เหตุเกิดอาสวะ ความดับอาสวะ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ จึงได้ทรงเป็นพุทโธ คือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้เห็นแล้ว เป็นความตรัสรู้ขึ้นในธรรมที่มีได้ทรงดับมาก่อน เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นเอง จึงได้พระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ที่เรียกว่าไม่มีครูบาอาจารย์สั่งสอนก็หมายถึงตอนนี้ ตอนที่พระญาณที่อริยสัจจทั้ง ๔ นี้ผุดขึ้นในธรรมที่มีได้ตรัสรู้มาก่อน คือไม่ได้สดับฟังมาก่อน จึงทรงปฏิญญาพระองค์ว่าเป็นอภิสัมพุทธะ ตรัสรู้เองโดยชอบ พระสัมมาสัมโพธิญาณ ความหยั่งรู้ ตรัสรู้เองโดยชอบ เมื่อทรงจับเหตุแห่งความเวียนว่ายตายเกิดที่ทรงระลึกไว้ในพระญาณที่ ๑ จนถึงที่สุดแล้ว เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่ายุติได้ ไม่ต้องไปหาสถิติต่อไปอีก สถิติคือว่าชาติภพในอดีตมากมายนั้นทรงระลึกูไป ๆ ก็ไม่หมด แต่ว่าเมื่อมากจนมี **สถิติเพียงพอ** ให้ทรงจับเหตุได้ดังกล่าว ก็เป็นอันว่ายุติได้แล้ว ไม่ต้องตามรู้ต่อไปอีก

เพราะฉะนั้น ความเวียนว่ายตายเกิดในอดีตคือในเบื้องต้น จึงเรียกว่า **อนมัตคคะ** คือมียอดหรือมีที่สุดที่ไม่ตามไปรู้ แม้พระพุทธานุภาพเองก็ไม่ตามไปรู้ ไม่ใช่หมายความว่าตามไปรู้ไม่ได้ ตามไปรู้ได้ แต่ว่าไม่จบ คงมีเรื่อย ๆ เมื่อระลึกก็รู้ไป ๆ และเมื่อมีสติจับเหตุได้แน่นอนดังกล่าวก็เป็นอันว่ายุติได้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่ามีที่สุดที่ไม่ตามไปรู้ คือแม้พระพุทธานุภาพก็ไม่ตามไปรู้ และเพื่อให้ชัดจึงเติมคำว่า ในเบื้องต้น มีที่สุดในเบื้องต้นที่ไม่ตามไปรู้

แต่ว่าที่สุดในเบื้องต้นคือในอนาคตนั้นก็อาจตามไปรู้ได้ ไม่ยาวนานก็ได้หรือยาวก็ได้ คือผู้ที่ได้ตั้งอธิษฐานจิตที่จะตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นเอง คือที่ปรารถนาพุทธานุภาพ ปรารถนาความตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วก็จับบำเพ็ญบารมี ก็อาจจะทำนายถึงที่สุดเบื้องต้นปลายได้ และแม้ผู้ที่บำเพ็ญบารมีในส่วนที่จะเป็นสาวก คือฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วก็ปฏิบัติไปในมรรคมืองค์ ๘ ก็ทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปจริง ๆ มีความก้าวหน้าไปในทางปฏิบัติ ก็อาจจะทำนายรู้อนาคตในเบื้องต้นปลายได้ว่าจะถึงที่สุดในเมื่อไร อย่างสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายทรงปรารถนาพุทธานุภาพ

ทรงบำเพ็ญพระบารมี พระพุทธเจ้าในอดีตที่ทรงปรารถนาพุทธานุภาพด้วยนั้น ก็ได้เคยมีพุทธทำนายไว้ว่าเมื่อนั้น ๆ ท่านผู้นี้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็เป็นอันว่ารู้ถึงที่สุดเบื้องต้นปลายได้ แม้พระสาวกทั้งหลายก็เหมือนกัน เมื่อได้ปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ จริง ๆ ก็สามารถที่จะกำหนดเบื้องต้นปลายได้ว่าจะสิ้นสุดเมื่อใด หมายความว่ากำจัดกิเลสและอาสวะได้สิ้นเชิงเป็นพระอรหันต์ ก็เป็นอันว่าสิ้นชาติสิ้นภพไม่เกิดอีก ก็เป็นที่ถึงที่สุด คือที่พระอรหันต์ดับขันธแล้วไม่เกิด แต่ว่าก็ไม่สูญดังที่ได้กล่าวถึงไว้แล้ว

ตามที่กล่าวมานี้ ก็มาทบทวนทำความเข้าใจในคำว่า **อนมัตคคะ** ที่หมายถึงสังสารวัฏความเวียนว่ายตายเกิด มีที่สุดในเบื้องต้นที่ไม่ตามไปรู้แล้ว แม้พระพุทธานุภาพก็ไม่ตามไปรู้ แต่ในเบื้องต้นนั้นอาจจะรู้ได้ ยาวก็ได้สั้นก็ได้ แต่ผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ นั้นก็คงยาวมากคล้าย ๆ หรือเหมือนในเบื้องต้นเหมือนกัน แต่ถ้าปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ แล้ว ก็ยังอยู่ในเขตที่เรียกว่าตามไปรู้ได้ ยิ่งเป็นพระโสดาบันแล้วยิ่งมีกำหนดไว้ชัดเจนทีเดียวว่าจะเกิดอีกไม่เกินเท่านั้นชาติเท่านั้นชาติ จึงเป็นระยะเวลาไม่มาก ก็นับว่าถึงที่สุด

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ที่เรียกว่าธรรมนั้นก็เป็นคำสั่งสอนที่คล้าย ๆ อย่างนี้เป็นอันมาก ดังบรรดาโรคทั้งหลาย มีมากมายโรคนั้นโรคนี้นี้ พระพุทธเจ้าได้สรุปไว้ ๓ อย่าง คือ

๑. โรคบางอย่างไม่รักษาก็หาย รักษา ก็หาย

๒. โรคบางอย่างรักษาก็ไม่หาย ไม่รักษาก็ไม่หาย

๓. โรคบางอย่างรักษาหายได้ ไม่รักษาก็ไม่หาย

ทรงสรุปไว้ ๓ อย่าง และธรรมที่ทรงแสดงถึงบุคคลประเภทต่าง ๆ ทรงแสดงถึงธรรมมีข้อเดียว สองข้อเป็นต้นต่างก็ล้วนเป็นข้อสรุปทั้งนั้น ตั้งแต่ทุกะ หมวด ๒ ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง คือบรรดาธรรมคือคุณอันจะเป็นเครื่องเกื้อกูลอุปการะมากทั่ว ๆ ไปนั้นก็สรุปเข้ามา ๒ อย่าง คือ ๑. สติ ความระลึกได้ ๒. สัมปชัญญะ ความรู้ตัว ในข้ออื่นอีกก็เหมือนกัน เช่น เป็นบุคคลก็บุคคลหาได้ยาก ๒ คือ ๑. บุพการี ผู้กระทำอุปการะก่อน ๒. กตัญญูกตเวที บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านได้กระทำแล้ว และประกาศอุปการะของท่านที่ทำแล้วให้ปรากฏคือตอบแทน ดังนั้นก็เป็นข้อที่สรุปเข้ามา สรุปเข้ามาให้บุคคลรู้และจะได้ปฏิบัติ

ดังเช่นพระญาณของพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ระลึกถึงชาติหนหลังต่าง ๆ ได้

มากมายดังกล่าวแล้ว ก็เป็นความระลึกที่รู้ไปว่าชาติไหนเกิดเป็นอะไรทำอะไร และชาติต่อไปเป็นอะไรทำอะไร ระลึกไปก็รู้ไป ๆ เป็นสถิติที่ทรงจับได้ว่ารวมเข้าก็เป็นสถิติเป็นทุกติ และรวมเข้าก็เพราะกรรม รวมเข้าก็เพราะยังมีกิเลส ซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรม และกิเลสนั้นก็ทรงจับเริ่มต้นแต่อวิชชาเป็นเหตุปัจจัยเรื่อยไป จนถึงชาติภพต่าง ๆ รวมเข้าก็เป็น *อริยสัจ ๔ สองสาย* รวมเข้าก็เป็นข้อสรุปทั้งนั้น และเมื่อได้ข้อที่สรุปเข้าดังนี้แล้วก็ป็นอันสิ้นปัญหาทั้งหมด แม้จะมีปริมาณมากมายนับไม่ถ้วน แต่ก็สรุปเข้าในหลักการในหัวข้อที่ตรัสรู้นั้น

ยกตัวอย่างดังเช่นว่า เมื่อยังมีทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ก็จะต้องมีทุกข์อันเป็นต้นเหตุ และเมื่อมีเหตุคือสมุทัยก็ต้องมีผล มีทุกข์สมุทัยก็ต้องมีทุกข์ ทุกข์สมุทัยเป็นเหตุ ทุกข์ก็เป็นผล และทุกข์นั้นก็ตั้งต้นเป็น *ชาติปิ ทุกฺขา* ชาติความเกิดเป็นทุกข์ ดังที่เราสวดกัน เพราะฉะนั้น ในชาติเดียวสองชาติสามชาติหมีนชาติแสนชาติล้านชาติโกฏฐาติหรือนับไม่ถ้วนชาติ ก็รวมเข้าเป็น *ชาติปิ ทุกฺขา* ทั้งนั้น ไม่มีที่จะเป็น *ชาติปิ สุขฺชา* ต้องเป็น *ชาติปิ ทุกฺขา* ทั้งนั้น แล้วก็เกิดทุกข์สมุทัยที่ต้นเหตุซึ่งสืบขึ้นไปถึงอวิชชาเป็นต้นทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น เมื่อจับหลักอันแน่นอน ได้ดังนี้แล้ว ก็ไม่จำเป็นจะต้องไปกังวล ว่าก็ชาติ ๆ เมื่อยังมีทุกขสมุทัยอยู่ ก็ต้องมีชาติทุกข์ อดีตก็เหมือนกัน อนาคตก็เหมือนกัน ปัจจุบันก็เหมือนกัน เป็นหลักอันเดียวกันหมด เหมือนอย่างวิชาการปัจจุบัน เช่นว่าฝนตก หากว่าจะค้นหาสถิติว่าปีหนึ่งมีฝนตก กี่หน แล้วก็นับย้อนขึ้นไปว่าปีที่แล้ว มีฝนตกกี่หน แล้วก็นับย้อนขึ้นไป ๆ อีก ๑๐ ปี ๒๐ ปี ๓๐ ปี ๕๐ ปี ๑๐๐ ปี ๑,๐๐๐ ปี แสนปี ว่าปีหนึ่ง ๆ มีฝนตกกี่หน ก็ไม่สิ้นสุดอีกเหมือนกัน หรือแม้ว่าจะย้อนไปในอนาคตว่าปีหน้า ฝนตกกี่หนก็เหมือนกัน แต่ว่าเมื่อพิจารณาหาเหตุว่าฝนตกเพราะอะไร เมื่อจับเหตุได้ตั้ง **หลักของวิทยาศาสตร์** ในปัจจุบันที่จับเหตุของฝนตกได้ ว่าเพราะอะไรฝนจึงตก เมื่อจับเหตุได้ว่าเพราะอะไร เพราะเหตุนี้ฝนจึงตก ดังนี้ ฝนซึ่งเป็นตัวผลจึงบังเกิดขึ้น ก็เป็นอันว่าไม่จำเป็นจะต้องไปทำสถิติว่าปีที่แล้ว ๆ มาย้อนหลังไปฝนตกกี่หน เพราะว่าจับเหตุได้แล้ว และเมื่อจับเหตุได้แล้วจึงสามารถทำฝนเทียมได้ ทำฝนหลวงได้ ดังที่ทำกันอยู่ ก็ต้องการที่จะ **รู้เหตุรู้ผล** นี้แหละซึ่ง **เป็นตัวหลัก**

พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้นั้นก็คือ **ตรัสรู้เหตุและผลซึ่งเป็นตัวหลัก** ดูตรงที่จิต ซึ่งเป็นตัวเดิมของอหังการที่เป็นตัวเรา หรือของสัตว์โลกหรือของอัตตาตัวเรา ตัวเขาที่เป็นภายในนี้แหละ ทรงจับเหตุ จับผลได้ และทรงแสดงเหตุผลที่ทรงจับได้นั้นมาสั่งสอน เพราะว่าเมื่อทรงรู้ได้แน่นอนแล้วว่าเมื่อยังมีตัวทุกขสมุทัย อยู่ก็ต้องมีความเวียนว่ายตายเกิด มี **ชาติปี ทุกขา** กันอยู่เรื่อยไปนั่นแหละ แล้วก็ที่จะมาถึงชาติภพอันนี้ที่มาจากเกิด เป็นมนุษย์ก็นับว่าเป็นสุคติ ก็เพราะกรรมดี ฉะนั้น จึงได้ทรงสั่งสอนให้ทำกรรมดี ละกรรมชั่ว ดังโอวาท ปาติโมกข์ว่า **สพฺพปาปสฺส อกรรมํ** การไม่ทำบาปทั้งปวง **กุสลสฺสุปฺสมฺปทา** การยังกุศลให้ถึงพร้อมคืออุปสมบทกุศล พระพุทธเจ้าก่อนที่จะทรงตั้งวินัยนั้นก็ทรงสอนให้อุปสมบทแล้วตั้งแต่ต้น ให้อุปสมบทกุศลคือการทำกุศลให้ถึงพร้อม แล้วก็ **สจฺจิตฺตปริโยทปนํ** การทำจิตของตนให้ผ่องใส ก็ให้ผ่องใสจากบรรดากิเลสทั้งหลาย เมื่อผ่องใสได้หมด จิตบริสุทธิ์เต็มที่แล้ว ก็เป็นอันว่าบรรลุถึงที่สุด คือว่าถอนลูกศรคือกิเลสออกจากจิตได้หมดแล้ว จิตสิ้นกิเลส สิ้นอาสวะที่ต้องสันดาน ก็เป็นพระอรหันต์ ก็สิ้นชาติสิ้นภพกัน ก็ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป จึงเอาธรรมที่ตรัสรู้

แล้วนี้แหละมาสั่งสอน และธรรมที่ตรัสรู้
นั้นก็ทรงจับเหตุจับผลจากความตรัสรู้
นั่นเองไปโดยลำดับ จนถึงสรุปยอดสุด
คือทำกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงให้สิ้น
ไปหมด จึงทรงเป็นพุทธโอรสขึ้นที่ตรงจุด
นั้น (ล.พ. ๖๕-๗๐) **ดู กัปป, ธรรม ด้วย**

อนริยปริเยสนา **ดู ปริเยสนา ๒**

อนัตตลักขณสูตร เมื่อท่าน **พระอัญญาโกณฑัญญะ** ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และได้
เป็นพระภิกษุองค์แรกในพระพุทธศาสนา
แล้ว พระบรมศาสดาได้ตรัสอบรม
อีก ๔ รูปด้วยธรรมะเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ
ต่อมาท่าน **วิปปะ** และท่าน **ภททियะ**
ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และได้ทูล
ขออุปสมบท ก็ได้รับการอุปสมบท
จากพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกับท่าน
พระอัญญาโกณฑัญญะ พระพุทธเจ้า
ได้อบรมอีก ๒ ท่าน ท่านที่ได้อุปสมบท
แล้ว ๓ ท่านก็เป็นผู้ไปบิณฑบาตมา
เลี้ยงรวมกันทั้ง ๖ ต่อมาท่าน **มหานามะ**
กับท่าน **อัสสชิ** ก็ได้เกิดดวงตาเห็น
ธรรม และได้ทูลขออุปสมบท ก็ได้
รับการอุปสมบทเช่นเดียวกัน แต่ใน
อรรถกถาได้กล่าวไว้ว่า ท่านวิปปะได้
ดวงตาเห็นธรรมและได้อุปสมบทใน
วันแรม ๑ ค่ำ ท่านภททियะในวันแรม
๒ ค่ำ ท่านมหานามะในวันแรม ๓ ค่ำ
ท่านอัสสชิในวันแรม ๔ ค่ำ ส่วนใน
ชั้นบาลีได้กล่าวไว้เป็นคู่กันดังที่เล่ามา

ที่แรก เมื่อท่านทั้ง ๕ ได้ดวงตาเห็น
ธรรม และได้อุปสมบทเป็นภิกษุเรียบ
ร้อยพร้อมกันแล้ว ในวันแรม ๕ ค่ำ
เดือน ๘ ตามที่นับในประเทศไทย
พระบรมศาสดาก็ได้ทรงแสดงพระสูตร
ที่ ๒ อันเรียกว่า **อนัตตลักขณสูตร**
แปลว่า **พระสูตรที่แสดงลักษณะคือ**
เครื่องกำหนดหมายว่าเป็น อนัตตคามิใช่
อัตตาตัวตน

พระสูตรนี้มีใจความโดยย่อดังต่อไปนี้

ตอนที่ ๑ พระบรมศาสดาได้ทรง
แสดง รูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ ว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตา
ตัวตน ถ้าทั้ง ๕ นี้พึงเป็นอัตตาตัวตน
ทั้ง ๕ นี้ก็พึงไม่เข้าไปเพื่ออาหาร และ
บุคคลก็จะพึงได้ในส่วนทั้ง ๕ นี้ว่า ขอ
ให้เป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้น
เลย แต่เพราะเหตุว่าทั้ง ๕ นี้มิใช่อัตตา
ตัวตน ฉะนั้น ทั้ง ๕ นี้จึงเป็นไปเพื่อ
อาหาร และบุคคลก็ย่อมไม่ได้ในส่วน
ทั้ง ๕ นี้ว่า ขอให้เป็นอย่างนี้เถิด อย่า
ได้เป็นอย่างนั้นเลย

ตอนที่ ๒ พระผู้มีพระภาคได้ตรัส
สอบความรู้ความเห็นของท่านทั้ง ๕
นั้น ตรัสถามว่า รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ นี้เที่ยงหรือ
ไม่เที่ยง ท่านทั้ง ๕ ทูลตอบว่าไม่เที่ยง
ตรัสถามอีกว่า สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็น

ทุกข์หรือเป็นสุข ท่านทั้ง ๕ กราบทูลว่า เป็นทุกข์ ก็ตรัสถามต่อไปว่า สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือจะเห็นสิ่งนั้นว่านี่เป็นของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นตัวตนของเรา ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลว่า ไม่ควรเห็นอย่างนั้น

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรุปลงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ นี้ที่เป็นส่วนอดีตกิติเป็นส่วนอนาคตกิติ เป็นส่วนปัจจุบันกิติ เป็นส่วนภายในกิติ เป็นส่วนภายนอกกิติ เป็นส่วนหยาบกิติ เป็นส่วนละเอียดกิติ เป็นส่วนเลวกิติ เป็นส่วนประณีตกิติ อยู่ในที่ไกลกิติ อยู่ในที่ใกล้กิติ ทั้งหมดก็สักแต่ว่าเป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ ควรเห็นด้วยปัญญาชอบตามที่เป็นแล้วว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่ นี่ไม่ใช่ตัวตนของเรา

ตอนที่ ๔ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงผลที่เกิดแก่ผู้ฟังและเกิดความรู้เห็นชอบดังกล่าวมานั้นต่อไปว่า อริยสาวกคือผู้ฟัง ผู้ประเสริฐซึ่งได้สดับแล้วอย่างนี้ ย่อมเกิดนิพพิทา คือความหน่ายในรูป หน่ายในเวทนา หน่ายในสัญญา หน่ายในสังขาร หน่ายในวิญญาณ เมื่อหน่ายก็ย่อมสิ้นราคะ คือสิ้นความติด ความยินดี ความกำหนัด เมื่อสิ้นราคะก็ย่อมวิมุตติคือหลุดพ้น เมื่อวิมุตติก็

ย่อมมีญาณ คือความรู้ว่าวิมุตติหลุดพ้นแล้ว และย่อมรู้ว่าชาติคือความเกิดขึ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงทำเพื่อความเป็นเช่นนี้อีกต่อไป

พระธรรมสังคากาจารย์ หรือพระอาจารย์ผู้ทำสังคายนาร้อยกรองตั้งเป็นพระบาลีไว้ ได้กล่าวไว้ในตอนท้ายพระสูตรว่า เมื่อท่านทั้ง ๕ ได้สดับสูตรนี้จบแล้วก็มีใจปีติโสมนัสแนบแน่นจิตของท่านทั้ง ๕ ก็พ้นจากอสาวิเกสคือได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๕ รูป

พระสูตรทั้ง ๒ นี้มีใจความดั่งที่ย่อมกล่าววนั้น แต่ก็ควรทำความเข้าใจสืบต่อไป

จุดมุ่งของพระสูตรนี้ต้องการที่จะชี้อนัตตา เพราะได้มีความเข้าใจในเรื่องอัตตาที่แปลกกันว่าตัวตน และมีความเชื่อมั่นกันอยู่หลายอย่าง แต่เมื่อสรุปแล้วก็มักจะมี **ทิวฐิติ** คือ ความเห็นกันอยู่ ๒ อย่าง คือ **สัสสตทิวฐิติ** ความเห็นว่าเที่ยงอย่าง ๑ **อุจเฉททิวฐิติ** ความเห็นว่าขาดสูญอย่าง ๑

สัสสตทิวฐิติความเห็นว่าเที่ยงนั้น คือเห็นว่าในปัจจุบันชาตินี้ก็มีอัตตาคือตัวตน เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วอัตตาคือตัวตนก็ยังไม่สิ้น ยังจะมีสืบภพชาติต่อไป มีชาติหน้าเรื่อยไปไม่มีขาดสูญ แปลว่ามีอัตตาคือตัวตนยืนที่ตลอดไป นี้เรียกว่า สัสสตทิวฐิติ คือความเห็นว่าเที่ยง

ส่วนที่มีความเห็นว่าชาตสฺยอนฺเรียวกว่าอุจฺเจททญฺญินฺนํ คือเห็นว่ามียัตตตาวตฺนอยุ่ แต่ในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วยัตตตาวตฺนก็สิ้นไป ไม่มีอะไรเหลืออยู่ที่จะให้ไปเกิด ดังที่เห็นว่าตาสฺยอนฺ นี้เรียกว่าอุจฺเจททญฺญิ ความเห็นว่าชาตสฺย

ในทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า ความเห็นทั้ง ๒ นี้เป็น **มิจฺฉาทญฺญิ** คือความเห็นผิดทั้ง ๒ อย่าง คือเห็นว่าเที่ยงก็ผิด เห็นว่าชาตสฺยก็ผิด เพราะทางพระพุทธศาสนาไม่ยอมเชื่อว่ามียะไรเป็นยัตตตาคือตาวตฺน ที่จะให้เป็นที่ตั้งของอุปาทานคือความยึดถืออยู่ในสิ่งนั้น เมื่อยังมีอุปาทานคือความยึดถืออยู่ก็ยังไม่สิ้นกิเลสและสิ้นทุกข์ เพราะความยึดถือนั้นเป็นตัวกิเลส แต่ว่าได้แสดงเป็นหลักเหตุผลในปัจจุสมุพบาท ยกมากล่าวเฉพาะที่เกี่ยวข้องว่า เมื่อยังมีอวิชชาเป็นต้น ก็ยังต้องมีชาติคือความเกิด เมื่อสิ้นอวิชชาเป็นต้น ก็สิ้นชาติคือความเกิด ทางพระพุทธศาสนาแสดงเหตุผลดังนี้ และไม่ชี้ด้วยว่า จะเป็นชาติอดีต ชาติอนาคต หรือชาติปัจจุบัน สุดแต่ว่าจะยังมีเหตุมีผลดังกล่าวนี้สัมพันธ์กันอยู่อย่างไรเท่านั้น กาลเมื่อไรไม่เป็นข้อสำคัญ สำคัญอยู่แต่ว่า เมื่อยังมีเหตุก็มีผล เมื่อสิ้นเหตุก็สิ้นผล

คราวนี้ ผู้ที่ยังมีความเห็นว่ามี **ยัตตต** คือมี **ตาวตฺน** นั้น จะเป็นยัตตตาคือตาวตฺนเฉพาะในปัจจุบันหรือจะสืบต่อไปในอนาคตก็ตาม ก็จะต้องมีความเห็นสืบต่อไปว่าอะไรคือยัตตตตาวตฺน โดยมากนั้นย่อมมีความยึดถืออยู่ในรูปบ้าง ในเวทนาบ้าง ในสัญญาบ้าง ในสังขารบ้าง ในวิญญาณบ้าง ว่าเป็นยัตตตาคือตาวตฺน รูปนั้นก็ได้แก่รูปกายทั้งหมด ที่ประกอบด้วยอาการต่าง ๆ ทั้งภายนอกทั้งภายใน ดังที่เรียกว่าอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ หรือจะแยกให้ละเอียดไปกว่านั้น ในทางสรีรวิทยาก็ตาม หรือว่าจะกล่าวโดยสรุปก็ได้แก่ **มหาภูตรูป** รูปที่เป็นใหญ่ มุ่งถึงส่วนที่เป็นธาตุทั้ง ๔ และ **อุปาทายรูป** รูปอาศัย เช่น ประสาทต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่กับรูปใหญ่นั้นก็ตามทั้งหมดรวมเรียกว่า **รูป** เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า **รูปขันธ** แปลว่า กองรูป หรือ หมวดรูป เพราะว่ามีลักษณะอาการ มีส่วนประกอบมากมายด้วยกัน ตามตำราศัพท์แล้วว่า ครั้งเดิมทีเดียว คนเราสังเกตเอาว่า เมื่อหัวใจยังเต้นตุบ ๆ อยู่ก็ยังมีชีวะหรือยังมียัตตตตาวตฺนอยู่ เมื่อดับลมหายใจเสียแล้วก็สิ้นชีวะ ยัตตตตาวตฺนก็ดับ จึงเรียกลมหายใจว่า **ยัตตต** ในสันสกฤตเรียกว่า **อาตมัน** บาลีก็เป็น **ยัตตต** อาตมันนั้นก็ไปตรงกับศัพท์กิริยาในภาษาเยอรมันแปลว่า หายใจเหมือนกัน แล้วก็เขียนอ่านว่า

เป็นอาตมมันเหมือนอย่างสันสกฤต นี้แสดงว่าคนครั้งดั้งเดิมนั้นเข้าใจว่าอัตตาก็อยู่ที่ลมหายใจนี้แหละ ตั้งชื่อเรียกว่าอาตมมัน มาตรงกับบาลีว่าอัตตตา นี้เข้าใจแต่รูปเท่านั้น

อนึ่ง ก็เข้าใจว่าอัตตตาอยู่ที่เวทนา เวทนามก็ได้แก่ความเสวยอารมณ์ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง เวทนามีมากด้วยกัน จึงเรียกว่า **เวทนาขันธ์** กองเวทนา คือว่าเมื่อรู้จักคิดเข้าก็คิดสับไปว่า ลำพังรูปแม้จะยังหายใจอยู่ ถ้าไม่มีเวทนามก็ยังไม่รู้สึกว่าเป็นทุกข์เป็นสุขอย่างไร แต่ว่าเพราะมีเวทนานี้แหละ จึงจะรู้สึกว่าเป็นสุขเป็นทุกข์ ฉะนั้น จึงได้เลื่อนความเข้าใจว่าอัตตาคือตัวตนนั้นก็ได้แก่เวทนานี้เอง เพราะว่าเป็นสภาพที่คอยกินสุขกินทุกข์ และก็แปล **อัตตตา** ว่า **ผู้กิน** อันหมายความว่า **กินสุขกินทุกข์** ก็ได้แก่เวทนานี้เอง

อนึ่ง มีความเข้าใจเลื่อนไปถึงสัญญา สัญญาก็ได้แก่ความจำหมาย คือความจำได้หมายรู้ต่าง ๆ มีมากด้วยกัน จึงเรียกว่า **สัญญาขันธ์** แปลว่า **กองสัญญา** หรือว่า **หมวดสัญญา** เห็นว่าลำพังแต่กินสุขกินทุกข์ กินแล้วก็ลืม จำอะไรไว้ไม่ได้ก็ไม่ยั่งยืนอะไร ความยั่งยืนมาอยู่ที่ความจำได้หมายรู้ ฉะนั้น สัญญาคือความจำได้หมายรู้จึงเป็นอัตตาดัตตน

อนึ่ง มีความคิดเลื่อนไปอีกว่า สังขาร คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดเป็นอัตตาคือตัวตน เพราะลำพังสัญญาคือความจำได้หมายรู้นั้นก็สักแต่จำ ๆ เท่านั้น ถ้าจำแล้วไม่เอาไปคิดอ่านให้เป็นเรื่องเป็นราวอะไรต่อไปก็ไม่ได้เรื่องได้ราวอะไรติดต่อกัน แต่การที่จะเป็นเรื่องเป็นราวอะไรติดต่อกันก็ต้องมีความคิดปรุง หรือความปรุงคิด ตัวความคิดปรุงหรือความปรุงคิดนี้จึงเป็นอัตตาดัตตน และความคิดปรุงหรือความปรุงคิดนี้ก็มิมีมาก จึงเรียกว่า **สังขารขันธ์** กองสังขาร หรือหมวดสังขาร

อนึ่ง มีความคิดสับเข้าไปอีกว่า วิญญาณนี้เป็นอัตตาดัตตน วิญญาณนี้หมายถึงใจหรือหมายถึงสิ่งที่จะไปเวียนเกิดก็มี หมายถึงความรู้สึกเห็นรูปรู้สึกได้ยินเสียง ในเวลาที่ตาเห็นรูปหูได้ยินเสียง เป็นต้นก็มี ฝ่ายที่มีความเห็นว่าวิญญาณเป็นอัตตานั้น ก็ด้วยความเข้าใจว่าวิญญาณก็คือใจที่เป็น (ไม่ตาย) ล่องลอยไปไหนก็ได้ เหมือนอย่างเราอยู่ในที่นี้ แต่ว่าใจล่องลอยไปอยู่ที่โน้นที่นี้ ไปไกลเท่าไรก็ได้ และไปได้อย่างรวดเร็ว และถ้ายังมีความเข้าใจว่าเมื่อตายไปแล้ววิญญาณเป็นตัวไปเกิด ก็ยังจะมีความเห็นกระซิบลงไปว่านี่เองเป็นอัตตาดัตตน และความเข้าใจของคนโดยมากก็เข้าใจดังนี้ คือเมื่อเรียกว่าวิญญาณก็เข้าใจว่าได้แก่ใจที่

ล่องลอยไปไหนได้ หรือว่าเป็นตัวที่จะไปเกิดต่อไป

ในคนเราก็มีสิ่งทั้ง ๕ นี้ คือ มีรูป ได้แก่มีร่างกายหรือรูปขันธ์ กอรูป มีเวทนาขันธ์ กอเวทนา มีสัญญาขันธ์ กอสัญญา มีสังขารขันธ์ กอสังขาร มีวิญญาณขันธ์ กอวิญญาณ มีอยู่ด้วยกันทั้ง ๕ และที่เข้าใจกันว่าเป็นตัวเป็นตนก็เข้าใจกันอยู่ที่สิ่งทั้ง ๕ นี้ ในเวลาทีสิ่งทั้ง ๕ นี้ยังมีอยู่บริบูรณ์ก็เข้าใจว่ามีตัวตนบริบูรณ์ ถ้าพิการก็เข้าใจว่าอิตตาพิการ เช่น ถ้ารูปขันธ์ พิการเสียอย่างเช่น ตาบอด หูหนวก จมูกไม่ได้กลิ่น ลิ้นไม่ได้รับรส กายเป็นอัมพาตก็หมดเรื่องกันเท่านั้น ถ้ายังสลบไสลไปด้วยเสียอีกก็ยังไม่รู้อะไร ฉะนั้นเพียงแต่รูปขันธ์อย่างเดียวเท่านั้นก็เป็นข้อสำคัญ เมื่อยังมีอยู่บริบูรณ์ ทุก ๆ คนจึงยังมีความรู้สึกอะไรต่อมิอะไร คิดอะไรต่อมิอะไรอยู่ได้ อีก ๔ อย่างนั้นก็เหมือนกัน เพราะมีเวทนาอยู่จึงมีความสุขทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์อะไรต่าง ๆ มีสัญญาอยู่จึงมีความจำได้หมายรู้ มีสังขารอยู่จึงมีความคิดปรุงหรือปรุงคิดไปได้ มีวิญญาณอยู่จึงมีความรู้สึกต่าง ๆ ถ้าอาการเหล่านี้เสียไปอย่างใดอย่างหนึ่งก็เป็นความบกพร่อง ถ้าขาดไปเสียทั้งหมดก็เลยเป็นผู้มีความไม่รู้สึกอะไรเลย เพราะฉะนั้น ที่บุคคล

ยังมีความรู้สึกเป็นตัวเป็นตนอยู่ มีชีวิตอยู่อย่างบริบูรณ์ ก็เพราะมีอาการทั้ง ๕ นี้ประกอบกันอยู่สมบูรณ์ และเป็นไปโดยสะดวกไม่ขัดข้อง ฉะนั้น จึงยึดถืออาการทั้ง ๕ เหล่านี้เองว่าเป็นอิตตัตถัตตน ถ้าหากว่าสิ้นอาการทั้ง ๕ เหล่านี้ก็ไม่มีอะไรให้ยึดถือ และไม่มีอะไรที่จะให้มีความคิดในการที่จะให้ยึดถือ

ในสมัยพุทธกาลหรือสมัยไหน ๆ ก็คงเป็นเช่นนี้ ในปัจจุบันก็เป็นเช่นนี้ และพระปัจจุวัตคีย์นั้นก็ย่อมมีความยึดถืออยู่เช่นนี้อย่างมั่นคง เพราะฉะนั้น เมื่อฟังธรรมจักร ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ จึงได้ดวงตาเห็นธรรมเพียงรูปเดียว เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอมบรมอีก จึงได้ดวงตาเห็นธรรมจนครบทั้ง ๕ รูป แต่ก็ได้เพียงดวงตาเห็นธรรม เท่ากับว่าเห็นทุกขสัจ ความจริงคือทุกข์ขึ้นเท่านั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงพระสูตรที่ ๒ ซึ่งลักษณะของอาการทั้ง ๕ เหล่านี้เป็นอนัตตา คือ ไม่ใช่ตัวตนโดยชัดเจน (พ.พ. ๒๓-๒๗) ดู **ปัจจุวัตคีย์** ด้วย

อนัตตา ดู **ปัจจุวัตคีย์**, **อนัตตลักษณะสูตร**
อนันตริกสมาธิ ดู **รัตนสูตร**
อนาคต ดู **อวิชชา**
อนาคาริยะ ดู **การบวช**
อนาคาริยวินัย ดู **วินัย**, **วิสุทธิ ๗**, **สิกขา ๓**

อนาคตริยศีล *ดู* ลึกขา ๓
 อนาคตปิณฑิกเศรษฐี *ดู* นันทะ
 อนาคตระ *ดู* ไตรสรณคณณ์
 อนาคตธรรม *ดู* ระเบียบ
 อนิจจัง *ดู* ทวาลักษณะ, ธรรม, ปัญจวัคคีย์
 อนิมิตตเจตีย์ *ดู* อภิธรรมปฏิภ
 อนิมิตตเจโตสมาธิ *ดู* อนิมิตตสมาธิ
 อนิมิตตนิพพาน *ดู* คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ
 อนิมิตตวิโมกข์ *ดู* ปริญญา
 อนิมิตตสมาธิ สมาธิที่กำหนดนิมิตคือปฏิบัติ

กำหนดกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่ง เช่น
 กำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์
 ดังที่แสดงแล้วก็รวมเข้าในคำว่า **นิมิตต-**
สมาธิ อีกอย่างหนึ่ง **อนิมิตตสมาธิ**
 ที่ไม่มีนิมิตคือกำหนดกรรมฐานข้อใด
 ข้อหนึ่งเป็นอารมณ์ **อนิมิตตสมาธิ**
 นี้บางที่เรียกว่า **อนิมิตตเจโตสมาธิ**
 ที่แปลว่าสมาธิแห่งใจที่ไม่มีนิมิตคือ
 เครื่องกำหนดหมาย

สำหรับอนิมิตตสมาธินี้ที่แสดงอธิบาย
 ไว้ไปในทางวิปัสสนาสมาธิ คือสมาธิ
 ประกอบด้วยวิปัสสนา ปัญญาที่รู้แจ้ง
 เห็นจริง โดยที่วิปัสสนาสมาธินี้มีได้มี
 ระคะความติดใจยินดี โทสะความโกรธ
 แค้นขัดเคือง โมหะความหลงเป็นนิมิต
 คือเครื่องกำหนดหมาย เมื่อเป็นดังนี้
 จึงเรียกว่าอนิมิตตเจโตสมาธิหรือ
 อนิมิตตสมาธิ

ในทางปฏิบัติก็อาจพิจารณาเห็นได้
 ว่า แม้ยังไม่เป็นวิปัสสนาสมาธิก็ย่อม
 เป็นอนิมิตตสมาธิได้ คือตั้งจิตหรือ
 ตั้งความรู้เข้ามาสงบนิ่งอยู่ในภายในก็
 รู้อะไร ๆ ทางตาหู ทางจมูก ทางลิ้น
 ทางกาย แต่หัวใจที่ตั้งสงบอยู่นี้ก็สักแต่
 ว่ารู้ ไม่ยึดถือคือไม่ออกไป ยังตั้งสงบ
 อยู่ในภายใน ก็เห็นอะไร ๆ ทางตา
 เหมือนกัน ได้ยินอะไร ๆ ทางหูเหมือน
 กัน แต่ว่าจิตไม่ออกไปในรูป ในเสียง
 เป็นต้นเหล่านั้น ตั้งสงบอยู่ในภายใน
 ก็มีได้กำหนดในลมหายใจเข้าออก มิได้
 กำหนดพิจารณาภายนอกว่าประกอบด้วย
 สิ่งไม่สะอาด มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง
 เป็นต้น หรือไม่ได้กำหนดธาตุ ๔ ใน
 ภายนี้ คือ มิได้กำหนดข้อไหนเป็น
 อารมณ์ คงตั้งสงบอยู่ในภายใน จะ
 กล่าวว่ามีจิตตั้งสงบอยู่ในนี้เป็น
 อารมณ์อย่างเดียวกันก็ได้ ดังนี้ก็เป็น
 อนิมิตตสมาธิได้

และเมื่อทำ**สมถกรรมฐาน** เกี่ยวแก่
 การพิจารณา เช่น พิจารณาภายในแยก
 ธาตุออกเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่มีสัตว์
 บุคคลตัวตน เรา เขา รากะ โทสะ
 โมหะ ก็สงบ จิตก็ตั้งสงบอยู่ สงบธาตุ
 ไม่มีรากะ โทสะ โมหะ เป็นนิมิตคือ
 เป็นเครื่องกำหนด คงกำหนดอยู่ว่าภายใน
 นี้สักแต่ว่าเป็นธาตุไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัว
 ตน เรา เขา ดังนี้ก็เป็น **วิปัสสนาสมาธิ**

สมาธิที่เจือวิปัสสนา จิตประกอบด้วย การพิจารณา ๆ ธาตุ ไม่ได้รวมเข้าเป็น หนึ่ง เพราะการพิจารณานั้นจิตมิได้ รวมเข้าเป็นหนึ่ง

แต่ว่าเมื่อธาตุคือสัญญาความกำหนด หมายว่าธาตุปรากฏขึ้น ราคะ โทสะ โมหะ ก็สงบ คือนิรอรณ ๕ กามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกาม พยาบาท ความโกรธแค้นขัดเคือง ถีนมิหระความ ง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม อุทธัจจกุกกุกจะความ ฟุ้งซ่านรำคาญใจ วิจิกิจนาคความเคลือบ แคลงสงสัย ก็สงบ และนิรอรณ ๕ นี้เอง ก็คือ ราคะ โทสะ โมหะ กามฉันท์คือ ราคะ พยาบาทก็เป็นโทสะ อีก ๓ ก็ เป็นโมหะ แต่ว่าอีก ๓ นั้นพระอาจารย์ บางท่านแยกเอาทุกกุกจะความรำคาญใจ ที่เรียกคู่กันกับอุทธัจจะ ว่าอุทธัจจะ กุกกุกจะความฟุ้งซ่านรำคาญใจ อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน กุกกุกจะความรำคาญใจ ท่านอาจารย์บางท่านแสดงว่าทุกกุกจะ ความรำคาญใจนี้นับเข้าเป็นกองโทสะ เพราะฉะนั้น รวมความเข้ามาก็คือราคะ โทสะ โมหะนั้นเองสงบ แม้จะกำหนด ธาตุเป็นอารมณ์ แต่ก็สักแต่ว่าเป็นธาตุ ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นนิमित คือ เครื่องกำหนดหมายดังนี้ก็เป็นวิปัสสนา-สมาธิ ก็เป็นอนิमतตสมาธิได้ ตามที่ ท่านแสดงไว้ดังกล่าวข้างต้นนั้นแล้ว

สำหรับอนิमतตสมาธินี้ ก็เป็น**สมาธิ อย่างละเอียด** ซึ่งโดยปรกติแล้วจะต้อง มีนิमितคือมีอารมณ์ของสมาธิเป็นเครื่อง กำหนดหมาย คือมีกัมมัฏฐานข้อใด ข้อหนึ่งดังกล่าวแล้วเป็นนิमतสมาธิ แต่เพื่อจะตั้งสงบอยู่ภายใน รู้ทางตา ทางหู เป็นต้น แต่ว่าไม่ออกไปยึด นิ่งสงบอยู่ในภายในรู้สึกแต่ว่ารู้เท่านั้น เห็นสักแต่ว่าเห็นเท่านั้น ทราบกลิ่น ทราบรส ทราบไผ่ภูริฐัพพะก็สักแต่ ทราบเท่านั้นไม่ออกไปยึด ไม่ชอบ ไม่ชัง ไม่หลง ตั้งสงบอยู่ในภายในดังนี้ เป็นอนิमतตสมาธิที่เป็นอย่างละเอียด ซึ่งสมาธิดังนี้เมื่อหัดปฏิบัติไปในทาง นิमतสมาธิ บางคราวจิตก็ตั้งสงบอยู่ใน ภายใน ทั้งอารมณ์ของสมาธิที่สงบตั้ง สงบอยู่เฉยอยู่ เป็นอนิमतตสมาธิได้ เหมือนกัน

เพราะฉะนั้น ความสำคัญของสมาธิ จึงอยู่ที่ตั้งสงบไม่ยึดถือ รู้อยู่ สงบอยู่ในภายใน ผู้ปฏิบัติในบางคราวก็กำหนด กรรมฐานในข้อใดข้อหนึ่งดังกล่าว แต่ ครั้นแล้วเมื่อจิตสงบเข้า ก็ทิ้งกรรมฐาน ที่กำหนดไปเอง ตั้งสงบอยู่ในภายใน รู้อยู่ สงบอยู่ แต่ว่าสักแต่ว่ารู้สึกแต่ว่า เห็นดังกล่าวมานั้น จิตไม่ออกไปยึดถือไป ตั้งอยู่ในสิ่งที่รู้นั้น คงรู้สงบอยู่ในภายใน เท่านั้น

ดังนี้พึงทราบที่จิตเลื่อนขึ้นมาเป็น สมาธิที่ละเอียดแล้ว และเมื่อความที่

ตั้งสงบอยู่เห็นอยู่ในภายในดังกล่าว นั้น เป็น **วิปัสสนา** รู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งที่รู้ คือว่าความเกิดดับของสิ่งที่รู้ ปรากฏความตั้งอยู่มีได้ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปของสิ่งที่รู้ปรากฏ ความที่ไม่ยึดถือในสิ่งที่รู้ว่าเป็นตัวเราของเรา ปรากฏขึ้นดังนี้ ก็เป็นวิปัสสนาเป็นตัวปัญญาสืบต่อขึ้นไปและก็เป็นวิปัสสนาที่ปรากฏสืบต่อขึ้นไปเอง เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า **สมาธิ ภิกขเว ภาเวถ ภิกษุทั้งหลาย ท่านจงเจริญอุบรรมสมาธิ สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาติ** ผู้ที่มีจิตตั้งมั่น เป็นสมาธิแล้วย่อมรู้ตามเป็นจริงดังนี้ เพราะฉะนั้น สมาธิจึงส่งไปถึงปัญญา และสมาธิในพระพุทธศาสนานั้นมุ่งสมาธิที่ส่งถึงปัญญา

หากว่าจะแสดงอธิบายในทางปฏิบัติ ก็ให้มีความสำรวมกายวาจาใจ มีกาย วาจาใจสงบสำรวม ดังนี้คือศีล และเมื่อสำรวมกายวาจาใจเข้ามาเป็นศีล ก็รวมจิตเข้ามากำหนดอารมณ์ของกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่ง เช่น ลมหายใจ เข้าลมหายใจออกดังกล่าวนั้น เพื่อให้เป็นที่ตั้งอาศัยของจิต เพื่อให้จิตสงบ จากความฟุ้งซ่าน โดยที่ให้มีลมหายใจ เข้าออกเป็นปัจจุบันธรรม รู้อยู่กำหนด อยู่ในลมหายใจเข้าออก เป็นปัจจุบันธรรมแต่เพียงอย่างเดียวดังนี้ ก็เรียก

ว่าทำจิตให้หยุดขึ้นเป็นหนึ่ง เป็นหนึ่งในปัจจุบันธรรม ลมหายใจเข้าซึ่งเป็นปัจจุบันธรรมก็รู้ ลมหายใจออกที่เป็นปัจจุบันธรรมก็รู้ โดยที่ไม่แตกแยกออกไปแม้ในลมหายใจเข้าลมหายใจออก ที่เป็นอดีตหรือเป็นอนาคต แต่ว่าให้อยู่กับลมหายใจเข้าออกที่เป็นปัจจุบันธรรมที่เป็นอย่างเดียว และเมื่อจิตปรากฏหยุดขึ้นเป็นหนึ่งดังนี้ในลมหายใจเข้าในลมหายใจออก จิตก็จะเป็นสมาธินับตั้งแต่ **บริกรรมสมาธิ อุปจารสมาธิ** จนถึง **อัปนาสมาธิ** โดยลำดับ แต่ก็นับว่าเป็นนิมิตตสมาธิ

เมื่อเป็นนิมิตตสมาธิดังนี้ก็ยังไม่เป็นวิปัสสนา ต่อเมื่อตั้งสงบอยู่ในภายใน ต่อเมื่อทิ้งหรือว่าเพิกสิ่งที่กำหนดให้เป็นที่ตั้งของสมาธินั้น มาตั้งสงบอยู่ในภายในดังกล่าว แต่ารู้อยู่และความรู้อยู่นี้ เมื่อเป็นอย่างหยาบ ก็ตั้งสงบอยู่ในภายใน รู้รูป รู้เสียง รู้กลิ่น รู้รส รู้โผฏฐัพพะ รู้เรื่องราวทางใจแต่ก็สักแต่รู้ว่ารู้ สักแต่รู้ว่าเห็น สักแต่ว่าทราบ สักแต่ว่ารู้ ดังกล่าวนั้น ไม่ออกไปยึดถือดังนี้ก็ เป็นอนิมิตตสมาธิดังที่กล่าวมานั้น ก็แปลว่าจิตเป็นสมาธิตั้งมั่นอยู่ในภายใน แต่ไม่ยึดเอาลมหายใจเข้าออกหรือข้อใดข้อหนึ่ง ให้จิตเป็นหนึ่งอยู่ในเรื่องนั้น แต่ให้มารู้อยู่กำหนดอยู่ตั้งอยู่ในภายใน เป็นกลาง ๆ ดังนี้แหละจึงจะเป็นโอกาส

ของวิปัสสนา เห็นอะไร ได้ยินอะไร ได้ทราบอะไรทางจุมุกทางลิ้นทางกาย ได้ รู้คิดอะไรทางใจได้และก็ให้รู้ รู้สิ่งที่เห็น สิ่งที่ได้ยิน สิ่งที่ทราบทางจุมุกทางลิ้น ทางกาย สิ่งที่ทราบทางใจให้รู้สึกแต่ว่ารู้ ไม่ออกไปยึดถือ ก็สิ่งที่รู้นี้เอง ก็จะปรากฏลักษณะเป็นไม่เที่ยงคือเกิดดับ เป็นทุกขณะตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอนัตตา ไม่ควรที่จะยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา เป็นสัจจะคือความจริงของสิ่งที่รู้สิ่งที่เห็นสิ่งที่ทราบต่าง ๆ สิ่งที่อยู่ต่าง ๆ รู้เท่าไรเห็นเท่าไรทราบเท่าไร รู้เรื่องอะไรทางใจเท่าไรก็เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาหมด ไม่เป็นอะไรที่ไม่เป็นอนิจจัง ไม่เป็นทุกขัง ไม่เป็นอนัตตา เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาหมด ดังนี้ก็เป็นวิปัสสนาปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงจะบังเกิดขึ้นสืบต่อไป

และความที่กายวาจาใจตั้งสงบ จิตตั้งสงบอยู่ในภายใน สัจจะคือความจริงของสิ่งที่รู้ปรากฏขึ้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาหมด เห็นอะไรหนึ่งอย่างสองอย่าง ร้อยอย่าง พันอย่างก็เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาหมด ได้ยินอะไร ได้ทราบอะไร รู้คิดอะไรหนึ่งอย่างสองอย่าง ร้อยอย่าง พันอย่างก็เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาหมด ปรากฏขึ้นเองโดยที่มีได้ไปคิดใส่ให้ว่า เขาเป็นอนิจจัง

ทุกขัง อนัตตา สิ่งนั้น ๆ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ใช่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาที่ปรุงขึ้นมา แต่ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาที่เป็นตัวสัจจะ คือความจริงของสิ่งเหล่านั้นเอง ปรากฏขึ้นมองเห็นขึ้นเพราะเป็นสิ่งที่เกิดดับ ๆ ๆ อยู่เสมอ

กล่าวโดยส่วนรวมก็คือลักษณะของสิ่งที่รู้ สิ่งที่เห็นทั้งปวงนั้น ปรากฏขึ้นมาเอง คือความเกิดขึ้นปรากฏ ความดับไปปรากฏ และเมื่อตั้งอยู่ความที่แปรปรวนไปปรากฏ ๆ ขึ้นมาเอง ดังนี้ก็เป็นตัวปัญญา ที่เรียกว่าวิปัสสนารู้แจ้งเห็นจริง เพราะฉะนั้น การปฏิบัติดังกล่าวนี้ก็เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาปัญญาหรือวิปัสสนาสืบต่อจากสมาธิและศีล ประกอบกันเป็นศีล สมาธิปัญญา นำไปสู่วิมุตติคือความหลุดพ้นจากความยึดถือว่าตัวเราของเรา เพราะว่าเมื่อสัจจะปรากฏออกมาว่าไม่เที่ยงเกิดดับ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเกิดขึ้นดับไป เกิดขึ้นดับไป เมื่อตั้งอยู่ก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป จึงไม่มีอะไรที่จะคว่ำขึ้นให้เป็นรากะความติดใจยินดี ให้เป็นโทษะความโกรธแค้นขัดเคือง ให้เป็นโมหะความหลงยึดถือว่าเป็นตัวเรา เป็นเรา รากะ โทสะ โมหะก็สงบ ๆ ไปเมื่อไร ก็เป็นวิมุตติไปเมื่อนั้น และในขั้นปฏิบัติเบื้องต้น รากะ โทสะ โมหะ

สงบเมื่อใด ก็เป็นวิมุตติเมื่อนั้น แล้วก็
เกิดขึ้นมาอีกและเมื่อปฏิบัติก็สงบไป
อีก เลิกปฏิบัติก็เกิดขึ้นมาอีกแล้วก็สงบ
ไปอีก ก็เป็นความหลุดพ้นที่เรียกว่า
กำเริบได้เปลี่ยนแปลงได้ แต่ว่าก็ยังดี
และความยังดีนั้น ก็เกิดแก่การปฏิบัติ
ธรรมของทุกคน ทุกครั้งไป คือหลุด
พ้นทุกครั้งไป ได้ความสงบระอา โทสะ
โมหะได้ทุกครั้งไป ก็เป็นอันว่าได้วิมุตติ
ทุกครั้งไป แต่ว่ายังกลับไปกลับมา และ
เมื่อปฏิบัติจนอยู่ตัวขึ้น ก็ได้รับความหลุด
พ้นที่อยู่ตัวขึ้นโดยลำดับจนถึงจะได้
เด็ดขาด ก็เป็นความหลุดพ้นที่อยู่ตัว
เด็ดขาดไปตามภูมิตามขั้น (นวก. ๘๙-๙๒)

- อนิมิตตานุปัสสนา *ดู* ปริญญา
- อนุตตระ *ดู* พระพุทธเจ้าตรัสรู้
- อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ *ดู* พระพุทธเจ้า
ตรัสรู้, โพธิสัตว์
- อนุตตรียอินทริยภาวนา *ดู* อุเบกขา
- อนุฎีกา *ดู* คัมภีร์, พุทธศาสนา
- อนุปาตินนกงสังขาร *ดู* ธรรม, ธรรมทั้งปวง,
สังขาร
- อนุปาติเสสนิพพาน *ดู* นิพพาน, โอวาท-
ปาติโมกข์
- อนุปาติเสสนิพพานธาตุ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถ-
สังคหะ
- อนุปิยอัมพวัน *ดู* ศากยราชกุมาร ๖
- อนุพุทธศึกษา คำว่าอนุพุทธศึกษาแปลว่า

ถ้อยคำที่กล่าวโดยลำดับตั้งแต่เบื้องต้น
ขึ้นไป มี ๕ คือ **ทานกถา** ถ้อยคำ
ที่พรรณนาทาน **สีลกถา** ถ้อยคำ
ที่พรรณนาศีล **สัคคกถา** ถ้อยคำ
ที่พรรณนาสวรรค์ **กามาทีนวกถา**
ถ้อยคำที่พรรณนาอาทินพคือโทษ
ของกาม **เนกขัมมานิสังสกถา** ถ้อยคำ
ที่พรรณนาอนิสังสข์ของเนกขัมมะคือ
การออกจากกาม

ถ้อยคำที่พรรณนาทานนั้น **ทาน**
แปลว่า **ให้** เป็นชื่อของวัตถุแปลว่า
วัตถุที่ให้ เป็นชื่อของเจตนาแปลว่า
เจตนาเป็นเหตุให้ ทางพระพุทธศาสนา
แสดงทานด้วยมุ่งให้บุคคลทำการบริจาค
เป็นการ **สงเคราะห์ อนุเคราะห์** หรือ
บูชา เป็นการเผื่อแผ่ความสุขให้แก่ผู้
อื่นและด้วยมุ่งกำจัดโลภะคือความโลภ
มัจฉริยะคือความตระหนี่ในจิตใจของ
ตนด้วย

แต่ว่าทานในพระพุทธศาสนาที่จะมี
ผลมากนั้นต้องประกอบด้วย **วัตถุสมบัติ**
ความถึงพร้อมด้วยวัตถุ คือสิ่งที่ให้
เป็นสิ่งที่มิประโยชน์แก่ผู้รับตามสมควร
ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มิโทษ **เจตนาสมบัติ**
ความถึงพร้อมด้วยเจตนา คือมีเจตนาดี
ตั้งแต่เมื่อก่อนให้ ในขณะที่ให้ และใน
ภายหลังที่ให้แล้ว กับ **ปฏิบัติคาหกสมบัติ**
ความถึงพร้อมด้วยปฏิบัติคาหกคือผู้รับ
หมายถึงว่าผู้รับก็ต้องเป็นผู้สมควร เช่น

เป็นผู้ที่ควรอนุเคราะห์ เป็นผู้ควรสงเคราะห์ เป็นผู้ควรบูชาอย่างใดอย่างหนึ่ง

ฉะนั้น เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว ทานที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญจึงต้องเป็นทานที่เรียกว่า **มีการเลือกให้** ไม่ใช่ให้โดยไม่เลือก คือต้อง **เลือกวัตถุ เลือกเจตนา เลือกบุคคลผู้รับ** กับต้องดูให้พอเหมาะสม ไม่ทำตนเองให้ต้องลำบาก เพราะการให้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทานกถาพรรณนาทานนี้เป็นข้อที่ ๑

ต่อจากนั้นก็ทรงแสดง **ศีล** ศีลนั้นตามศัพท์แปลว่า **ปกติ** หมายถึงความปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ ไม่ถูกกิเลสดึงไปให้ประพฤตินุจริตต่าง ๆ ฉะนั้น จึงต้องมี **วิริติเจตนา** ความตั้งใจดเว้นจากความชั่วนั้น ๆ จึงจะเป็นศีล ศีลในพระพุทธศาสนานั้นอย่างต่ำก็คือ **ศีล ๕** ได้แก่ เจตนางดเว้นจาก**ภัยหรือเวร ๕** ประการ ฉะนั้นศีลจึงเท่ากับเป็นความไม่มีเวรไม่มีภัย เมื่อรักษาศีลก็เท่ากับว่าทำ**อภัยทาน** คือให้อภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย และตัวผู้มีศีลเองก็เป็นผู้ที่ไม่ก่อภัยก่อเวรขึ้นแก่ตัวเองด้วย พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงศีลนี้เป็นข้อที่ ๒

ต่อจากนั้นก็ทรงแสดง **สวรรค์** คำว่า สวรรค์ ก็ออกมาจากศัพท์บาลีว่า **สคค** แปลว่า **ที่เป็นที่ข่องเป็นที่ติดก็ได้ ที่เป็นที่มีอารมณ์อันเลิศ ก็ได้**

ตามที่เข้าใจกัน สวรรค์เป็นโลกอีกส่วนหนึ่งซึ่งบุคคลผู้ทำความดีจะพึงเข้าถึงในเวลาที่ยุติชีวิตไปจากโลกนี้แล้ว และในคัมภีร์ก็แสดงสวรรค์ไว้มาก เช่น สวรรค์กามาพจร ที่แปลว่า ชั้นที่ยังหยั่งลงในกาม ๖ ชั้น แต่สวรรค์ดังกล่าวนี้เป็นเรื่องที่มีแสดงไว้ในตำราเก่าก่อนพระพุทธศาสนา และมาถึงพระพุทธศาสนาก็ยังมีติดมาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่ก็ติดมาไม่หมด คือติดมาบางส่วน

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสวรรค์ในปัจจุบัน คือได้ตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่งมีความว่า สวรรค์ชั้น **ผัสสายตนะ ๖ ชั้น** อันเราเห็นแล้วคือ สวรรค์เกิดขึ้นทางอายตนะที่ให้เกิดผัสสะ ได้แก่

ในที่ใดมีรูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจที่จะพึงเห็นได้ด้วยตา ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นรูป

ในที่ใดมีเสียงที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจที่จะพึงได้ยินได้ด้วยหู ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นเสียง

ในที่ใดมีกลิ่นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจที่จะพึงสูดได้ด้วยจมูก ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นฆานะ

ในที่ใดมีรสที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจที่จะพึงลิ้มได้ด้วยลิ้น ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นชีวหา

ในที่ใดมีโณฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจที่จะพึงกระทบถูกได้ด้วยกาย ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสาตนะชั้นกาย

ในที่ใดมีธรรมคือเรื่องราวต่าง ๆ มีเรื่องรูป เรื่องเสียง เป็นต้น ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจที่จะพึงรู้ได้ด้วยใจ ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสาตนะชั้นธรรมะคือชั้นเรื่องราว

ตามพระพุทธภาษิตนี้เป็นอันทรงแสดงสวรรค์ ซึ่งลงไปกลาง ๆ จะในเวลาไหน คือในบัดนี้ หรือในอนาคตในโลกนี้ หรือในโลกหน้าก็ตามที่ เมื่อมีผลเป็นเช่นนี้อยู่ในที่ใด ในที่นั้นก็ชื่อว่า เป็นสวรรค์ เพราะจัดเป็นที่มโหรรณอันเลิศ มีอารมณ์ที่งดงาม และในขณะที่เดียวกันก็เป็นที่ยิ่งที่ติดเป็นอย่างยิ่งด้วย คือว่าเป็นที่ปรารถนาพอใจอย่างยิ่ง

สวรรค์ดังกล่าวมานี้จำต้องอาศัยทาน อาศัยศีลเป็นเหตุ พิจารณาตามกระแสปัจจุบัน ก็จะเป็นเข้าเรื่องกันได้กับสวรรค์ ๖ ชั้นที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสนั้น คือเมื่อต่างมีทานเฉลี่ยเผื่อแผ่ให้มีความสุขแก่กันและกัน และมีศีลไม่เบียดเบียนกันและกัน ให้อภัยกันและกัน ก็จะต่างมีความสุขด้วยกัน เมื่อมีความสุขด้วยกันอยู่ ก็จะมีธรรมะเจริญตา เจริญหู เจริญจมูก เจริญลิ้น เจริญกาย เจริญใจ ปราศจากความทุกข์ ที่เกิดจากความ

คับแค้น และที่เกิดจากการเบียดเบียนกัน ก็เป็นผลที่เรียกได้ว่าสวรรค์อยู่แล้ว สวรรค์นี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นข้อที่ ๓

ต่อจากนั้นก็ทรงแสดง *กามาภินพ* คือโทษของกาม สวรรค์ได้ชื่อว่าเป็นกาม คือเป็นที่รักใคร่ ที่ปรารถนา ที่พอใจเป็นอย่างยิ่ง คำว่า *กาม* นั้นเป็นวัตถุที่เป็นภายนอกดังกล่าวในส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเป็นชื่อของกิเลสในใจของบุคคล คือเป็นชื่อของความใคร่ ความปรารถนา ความพอใจ เมื่อมีความใคร่ ความปรารถนา ความพอใจ เป็นกิเลสภายในจิตใจ วัตถุภายนอกจึงได้พลอยเป็นกามไปด้วย แต่ถ้าจิตใจไม่มีกิเลสภายในอยู่ วัตถุภายนอกก็เป็นวัตถุเฉย ๆ ไม่เป็นกามของผู้นั้น เหมือนอย่างบุคคลสามัญซึ่งมีกิเลสภายในใจ เมื่อไปในที่ไหน ในที่นั้นก็เป็นที่รักใคร่ ปรารถนาพอใจ แต่พระอรหันต์จะไปในที่ไหน ในที่นั้นไม่เป็นกามของท่าน เพราะท่านไม่มีความรักใคร่ปรารถนาพอใจสิ่งนั้น ๆ ก็คงเป็นวัตถุนั้น ๆ อยู่โดยธรรมดาเท่านั้น

เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงกามจึงมีความหมายเป็นสอง หมายถึงวัตถุภายนอก ก็ได้ หมายถึงกิเลสในใจก็ได้ แต่ว่าโดยปกติเมื่อกล่าวอย่างสามัญ

คำว่ากามเป็นชื่อของวัตถุภายนอก เพราะเป็นที่รักใคร่ที่ปรารถนาที่พอใจ ของบุคคลทั่วไป สวรรค์แม้จะมีอารมณ์ อันเลิศสักเท่าไร แต่ก็ยังเป็นกาม คือเป็นที่น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ และเป็นสิ่งที่ต้องมีความแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไป มีเกิด มีดับเหมือนอย่าง วัตถุทั้งปวงในโลก ถึงจะเปลี่ยนแปลง ไปซ้ำ ในที่สุดก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป ฉะนั้น เมื่อไม่มีความรักใคร่ปรารถนา พอใจมาก เมื่อสิ่งเหล่านั้นเปลี่ยนแปลง ไปก็ยิ่งทำให้ต้องเป็นทุกข์มาก เพราะ ฉะนั้น อันนี้จึงชื่อว่า **อาทินพ** คือโทษ ของกาม ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดง ชี้ให้เห็นเป็นข้อที่ ๔

ต่อจากนั้นก็ เป็นข้อที่ ๕ ทรงแสดง **เนกขัมมะ** คือการออกจากกาม การ ออกจากกามนั้น ออกทางกาย ได้แก่ การออกบวชประการหนึ่ง ออกทางใจ ได้แก่การทำจิตใจให้เป็นสมาธิ จนสงบ สงัดจากกาม จากอกุศลธรรมทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง เป็นเหตุทำให้จิตใจ สงบและมีความสุข ดัดกังวลห่วงใย อันเกี่ยวกับกามด้วยประการทั้งปวง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงยกขึ้นโดยเป็น อานิสงส์ของเนกขัมมะเป็นข้อที่ ๕

เมื่อได้ทรงแสดงอนุพุทธิกถาทั้ง ๕ ประการนี้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่า ผู้ฟังมีจิตชุ่มชื้นผ่องใส ปราศจาก

นิวรณ์ คือ กิเลสเครื่องกั้นจิต มีจิต บริสุทธิ์ผ่องใส สมควรที่จะรับพระธรรม ที่สูงขึ้นไป เหมือนอย่างผ้าที่ซักให้ สะอาดปราศจากมลทินต่าง ๆ ควรที่ จะรับน้ำย้อมได้แล้ว จึงได้ทรงแสดง อริยสัจ ๔ คือ ทรงชี้ทุกข์ ชี้สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ชี้นิโรธ ความดับทุกข์ ชี้มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ โดยนัยดังในปฐมเทศนานั้น อริยสัจ ๔ นี้ เรียกว่า **สามกกังสิกัธัมมเทศนา** คือเป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้า ทรงยกขึ้นแสดงเอง เพราะได้ตรัสรู้ด้วย พระองค์เอง โดยปกติเมื่อได้ทรงแสดง อนุพุทธิกถาและอริยสัจ ๔ แล้ว ผู้ฟัง ก็เกิดดวงตาเห็นธรรมที่ท่านแสดงว่าได้ เป็นพระโสดาบันในพระพุทธศาสนา

อนุพุทธิกถาและอริยสัจ ๔ นี้ตาม ประวัตินพระพุทธานุศาสนูปการว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่มนุษย์ซึ่งเป็นคฤหัสถ์ ไม่ทรงแสดงแก่เทพยดา หรือภิกษุ และผู้ที่จะทรงแสดงนั้นเป็น ผู้ที่มีจิตเลื่อมใส เบิกบานควรที่จะได้ รับผลจากการฟัง ฉะนั้น จึงปรากฏว่า เมื่อได้ฟังจบลงแล้ว จึงได้รับผลคือได้ **ดวงตาเห็นธรรม**

ดวงตาเห็นธรรมนั้นตามศัพท์เรียกว่า **ธมฺมจกฺขุ** ท่านแสดงไว้ตรงกัน คือ เห็นว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็น ธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไป

เป็นธรรมดา เมื่อเกิดความเห็นขึ้นอย่างนี้เรียกว่าได้ดวงตาเห็นธรรม หรือว่าเกิดธรรมจักขุ จะฟังเทศน์กัณฑ์ไหน ๆ ก็ตาม เมื่อเกิดดวงตาเห็นธรรมก็จะต้องเกิดขึ้นอย่างนี้

พิจารณาดูก็น่าจะเข้าใจว่าคือเห็นทุกชั้นนั่นเอง เห็นเกิดดับเรียกว่าเห็นทุกข์ หรือว่าเห็นทุกข์คือเห็นเกิดดับโดยมากเห็นแต่เกิดอย่างเห็นชีวิตของเราในบัดนี้ เรารู้จักกันแต่เกิด แต่ว่าไม่รู้สีกว่าจะดับ ดับนั้นเราคิดว่าอยู่ข้างหน้า คือว่ายังไม่มาถึง ในปัจจุบันก็คือเกิดและยังดำรงอยู่ ยังไม่เห็นดับเป็นคู่กันไป แต่ความเห็นที่จะเรียกว่าเห็นธรรมนั้น ต้องเห็นดับคู่ไปกับเกิดพร้อมกัน เมื่อเห็นดับคู่ไปกับเกิดพร้อมกันแล้ว ก็เลสก็ไม่มีที่ตั้ง จะตั้งความชอบความชังไว้ที่ไหน ความชอบความชังที่เป็นกิเลส นั้นจะตั้งอยู่ได้ต้องตั้งในสิ่งที่เราเห็นว่ายังมีอยู่ ยังเป็นอยู่ คือในสิ่งที่ยังเกิดอยู่ แต่ถ้าเห็นว่าดับเสียแล้วกิเลสก็ไม่มีที่ตั้ง ชอบก็ไม่มีที่ตั้ง ชังก็ไม่มีที่ตั้ง เพราะไม่มีอะไรจะตั้ง เพราะเห็นว่าดับเสียแล้ว

ฉะนั้น โดยปกติบุคคลจึงยังไม่ชื่อว่าเห็นทุกขสังขจะ จะเห็นก็เห็นเพียงนิดหน่อย ถ้าจะเห็นที่เป็นดวงตาเห็นธรรมจะต้องเห็นให้ตลอด คือเห็นถึงดับ และเห็นให้ได้ในปัจจุบัน เมื่อเห็นถึงดับได้

ในปัจจุบัน ก็เลสไม่มีที่ตั้งนั้นแหละจึงชื่อว่าได้ดวงตาเห็นธรรม และผู้ที่ฟังเทศน์จนได้ดวงตาเห็นธรรมนี้ ท่านไม่ได้ฟังเพื่อจะมุ่งกำหนดว่าเทศน์ว่าอย่างไร เบื้องต้นแสดงอย่างไร ท่ามกลางแสดงอย่างไร ข้างท้ายแสดงอย่างไร คือไม่ได้มุ่งจะจำถ้อยคำ มุ่งแต่เพียงเข้าใจให้อย่างแจ่มแจ้ง การบรรลุในขั้นแรกในพระพุทธศาสนานั้นจะต้องเกิดดวงตาเห็นธรรมดังกล่าวมานี้ เมื่อได้ดวงตาเห็นธรรมในขั้นแรกนี้แล้ว พระพุทธเจ้าจึงจะทรงอบรมให้เกิดปัญญาสูงขึ้นไปอีกจนถึงที่สุด (พ.พ. ๓๕-๓๘)

อนุพุทธะ ดู พระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์

อนุมาณญาณ ดู ญาณ ๔

อนุมานบัญญัติ ดู ชั้น ๕

อนุโมทนา ธรรมเนียมนุโมทนาในสมัยนั้น

อนุโมทনারูปเดียว คือเมื่อเล็งพระเสร็จแล้ว ท่านผู้เป็นประธานก็เป็นผู้กล่าวอนุโมทนาเป็นแบบเทศน์สั้น ๆ ฟังกันรู้เรื่อง คือเป็นแบบสอน ๆ นี้แหละ บางทีพระอื่น ๆ นั่งอยู่ด้วย บางทีก็ส่งพระอื่น ๆ ให้กลับไปก่อนเหลือไว้แต่พระที่จะกล่าวคำอนุโมทนานั้นเพียงรูปเดียว และคำอนุโมทนานั้นก็เป็นคำสอนนั่นเอง แต่มักจะปรารภบุญกุศลที่เขาบำเพ็ญมาประกอบเข้าด้วย (พ.พ. ๘๙) **ดู โขสกเศรษฐี ด้วย**

อนรุทธะ *ดู* พระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์,

ศากยราชกุมาร ๖, สังฆเภท

อนรุทธาจารย์ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

อนุสสติญาณ *ดู* จิตศึกษา

อนุสสัย ได้แก้กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิต โดย
ย่อได้แก่ รากะ ความติด ปฏิฆะ ความ
ไม่ชอบใจ อวิชชา ความไม่รู้ตามเป็น
จริง ซึ่งเป็นกิเลสชั้นละเอียดนอนเนื่อง
อยู่ในส่วนลึกของจิต เหมือนนอนอย่าง
ตะกอนนอนกันตุ่ม (ท.ธ. ๔๐) *ดู* จิต
ประภัสสร, บารมี, อาสวะ, โอวาท-
ปาติโมกข์ ด้วย

อนุสสัย ๔ *ดู* จิตประภัสสร, อาสวะ

อนุสาศนินิปาฏิหาริย์ *ดู* วิธีอบรมของพระพุทธเจ้า

อนุโสตคามิ *ดู* ความดี

อเนญชาภิสังขาร *ดู* สังขาร

อโนตตปปะ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

อโนทิสผรณา *ดู* เมตตาทบารมี

อบาย *ดู* เทวภูมิ

อบายภูมิ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ, ภูมิภพ

อบายมุข ๔ *ดู* ประโยชน์ปัจจุบัน

อบายมุข ๖ *ดู* สิงคาลกะ

อปมาทธรรม *ดู* ธรรมหมวดใหญ่

อปราปรกรรม *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

อพายโกศล *ดู* อุดมศึกษา

อพายปฏิสนธิ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

อปัญญาภิสังขาร *ดู* สังขาร

อพยากตธรรม, อัพยากตธรรม *ดู* สัมผัส ๖,

อายุตนะ

อัพพะ *ดู* นรก

อภยปริตร แปลว่า พระปริตรที่เป็นไปเพื่อ
อภัย แปลว่าไม่มีภัย พระปริตรนี้อันที่
จริงก็มีอยู่ทำย ๗ ตำนาน แต่ว่าใน
๑๒ ตำนานตั้งเป็นพระปริตรขึ้นต่าง
หาก ซึ่งมีบทสวดว่า *ยนฺทุณฺณิมิตฺตํ
อวมงคลมฺย* เป็นต้น ที่แปลความว่า
*ลางชั่วร้ายอันใด และอวมงคลอันใด
เสียงนก เป็นที่ไม่ชอบใจอันใด และ
บาปเคราะห์อันใด สุนินชั่วคือฝันไม่
ดี อันไม่พอใจอันใดมีอยู่ ขอสิ่งเหล่า
นั้น จงถึงความพินาศไปด้วยอำนาจ
พระพุทธเจ้า*

ต่อไปก็มีความเช่นเดียวกัน ต่างกัน
แต่อ้างอำนาจพระธรรม และต่อไป
ก็มีความเช่นเดียวกัน ต่างกันแต่อ้าง
อำนาจพระสงฆ์

บทสวดนี้ก็เป็นที่นิยมใช้สวดกันใน
เมื่อฝันไม่ดีหรือว่าไปพบกลางที่นึกว่าไม่
ดีต่าง ๆ อันที่จริงเรื่องที่ว่าฝันไม่ดีหรือ
กลางต่าง ๆ นั้นก็เป็นที่เกรงกลัวกันว่า
จะบังเกิดผลไม่ดีต่าง ๆ จึงทำให้บุคคล
ทั่วไปพากันหาวิธีแก้ ก็น่าจะเป็นเพราะ
เหตุนี้ เมื่อนับถือพระพุทธศาสนาก็
ต้องการที่พึ่งทางพระพุทธศาสนา ครั้น
พระภิกษุสงฆ์จะบอกปิดไปเสียทีเดียว
ว่าทางพระพุทธศาสนานั้นสอนให้มี
ความเชื่อในกรรมและผลของกรรม สิ่ง
ที่ทำไปแล้วก็เป็นสิ่งที่แก้ไม่ได้ ครั้นจะ

บอกปิดไปเสียทีเดียวดังนี้ บรรดาผู้นับถือที่เป็นคนธรรมดาสามัญก็ต้องเร่ไปหาที่พึ่งอย่างอื่น เพราะฉะนั้นจึงได้มีการร้อยกรองพระปริตรนี้ขึ้น หรือแม้บทอื่นสำหรับที่จะให้นำไปสวดขออำนาจพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ปิดเป่าสิ่งที่ชั่วร้ายต่าง ๆ ภัยต่าง ๆ

บทสวดดังนี้ไม่ได้มีจำเพาะในพระปริตรนี้เท่านั้น ยังมีอยู่แม้ในบทสวดอื่น ๆ ที่ขออำนาจคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ อำนาจให้บังเกิดความเกษมสวัสดิ์ต่าง ๆ ขอให้พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์รักษาตลอดจนถึงขอให้เทวดารักษา ขอให้กุศลบุญที่ทำแล้วรักษา เพราะคนธรรมดาสามัญทั่วไปเมื่อได้มีความรู้สึกได้รับความคุ้มครองก็ย่อมมีความสบายใจ เพราะฉะนั้น เพื่อความอนุเคราะห์แก่คนสามัญทั่วไป จึงได้มีพระปริตรดังกล่าวนี้ และคนก็นิยมใช้กันในเวลาฝนไม่ดี เป็นต้น ก็สวดบท *ยฺนฺทุณฺ* กันแล้วก็ทำให้สบายใจ

เรื่องวิธีปฏิบัติผ่นผ้นลงมาให้เหมาะสมดังนั้นก็ได้มีทำกันมา ในครั้งพุทธกาลเอง ก็ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมผ่นผ้นลงมาในทางคติโลกเกี่ยวแก่ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์

ภายนอกต่าง ๆ ดังที่รวมอยู่ในหมวดคติปฏิบัติ

อันการที่จะอ้างหลักธรรมอย่างหลักกรรมและผลของกรรมว่าเมื่อทำไปแล้วย่อมแก้ไม่ได้ ทำกรรมดีก็ย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่วก็ย่อมได้รับผลชั่ว ก็ให้ยอมรับผลไปเองดังนี้ก็ถูกเหมือนกัน แต่ว่าในการที่จะใช้ตอบ ก็ต้องพิจารณาเหมือนกัน ควรจะอาศัยใช้หลักกรุณาหาวิธีตอบวิธีปฏิบัติให้ผู้ที่มีความทุกข์ได้รับความเบาใจความสบายใจตามทีควรจะทำให้ได้ โดยวิธีที่ไม่ผิด โดยวิธีที่จะอธิบายได้ ไม่ใช่ปฏิเสธโครมลงไปเหมือนอย่างที่ต้องการแสดงธรรมในแง่ใดแง่หนึ่งอย่างเถรตรง ก็ว่าไปอย่างนั้น หักล้างปฏิเสธอย่างอื่นเสียทั้งหมดดังนี้ก็รู้สึกว่่าสำหรับผู้ที่มีภูมิสติปัญญาเป็นสามัญ เขาก็รับกันไม่ใคร่จะไหว และในเรื่องเช่นนี้ก็เคยมีมาแล้วในลังกาเอง มีประวัติเล่าว่า

พระราชกุมารองค์หนึ่งได้ทำปิตุฆาตเมื่อทำปิตุฆาตแล้วก็ได้ครองเมืองก็เกิดกลัวบาปขึ้นมา ก็ถามพระสงฆ์ว่าจะล้างบาปได้หรือไม่ จะทำให้บาปสิ้นไปได้ไหม พระภิกษุสงฆ์ก็ตอบว่าไม่ได้ ทำปิตุฆาตเป็นอนันตริยกรรม ก็กริ้ว แล้วไปหาพราหมณ์ พราหมณ์ก็ตอบว่าล้างบาปได้ก็เลยเปลี่ยนไปนับถือศาสนาพราหมณ์แล้วไม่ใช่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาพราหมณ์

เท่านั้น ทำลายพระพุทธศาสนาด้วย
ฆ่าพระฆ่าเถรทำลายวัดวาอารามจน
พระภิกษุสงฆ์ต้องแตกกระเจิงไป ทำให้
พระภิกษุสงฆ์หมดไปจากลังกาในคราว
นั้นเป็นอันมาก และประกอบกับมีเหตุ
อื่น ๆ อีกหลายอย่างจึงทำให้พระลังกา
หมดไปเลย จึงต้องมาขอพระสงฆ์ไทย
ออกไปบวช ทางพระมหากษัตริย์ไทย
ก็ส่งคณะสงฆ์ไทยมีพระอุบาลีเป็นหัว
หน้าไปอุปสมบทให้แก่ชาวลังกาในสมัย
กรุงศรีอยุธยา จึงได้เกิดมีคณะสงฆ์ใน
ลังกาขึ้นอีก เรียกว่า อุบาลีวงศ์ หรือ
สยามวงศ์สืบมาจนบัดนี้ ตอบเถรตรง
ไปอย่างนั้นก็ถูก แต่ว่าผลวิบัติมีอย่างนี้

ส่วนในเมืองไทยเรายังมีตำนาน
ปรัมปราสร้าง **พระปฐมเจดีย์** เรื่อง
พระยากงพระยาพาน พระยาพานก็ทำ
ปิตุฆาตพระยากงเหมือนกัน จึงสร้าง
เจดีย์สูงชันนกเขาเห็น ว่ากันมาอย่าง
นั้นสำหรับที่จะผ่อนบาป ก็คงจะเป็น
พระภิกษุสงฆ์หรือใคร แนะนำให้ท่านสร้าง
ขึ้น ก็แปลว่าเป็นวิธีที่เรียกว่าทำบุญแก้
จะแก้ได้มากได้น้อยอย่างไรก็ช่างเถิด
แต่จะทำให้ใจสบาย แล้วก็ได้ผลในทาง
พระพุทธศาสนาคือได้เจดีย์องค์ใหญ่โต
ขึ้นมาองค์หนึ่งเป็นปูชนียสถาน นี่เป็น
วิธีตอบอีกเหมือนกันเพื่อจะให้ได้ทำบุญ
ได้ความสบายใจ

พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทำปิตุฆาต
พระเจ้าพิมพิสารในครั้งพุทธกาล ก็เดือด
ร้อนใจตั้งแต่นั้นมาไม่มีที่จะสบายใจ
นึกถึงบาปที่ได้กระทำ จนถึงในที่สุดได้
เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วก็กราบทูล
สารภาพบาป พระพุทธเจ้าได้ทรงรับ
ทราบแล้วก็ตรัสสอน ให้สำรวมระวัง
ต่อไป ก็ดูคล้าย ๆ กับธรรมเนียมของ
คริสต์ที่ได้สารภาพบาปต่อพระ แต่
พระจะว่าอย่างไรนั้นไม่ทราบ พระเจ้า
อชาตศัตรูก็ไปกราบทูลสารภาพบาป
กับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ทรงรับ
ทรงรับนั้นก็คือทรงรับทราบ คล้าย ๆ
กับว่ารับอภัยโทษเหมือนอย่างที่มี
ธรรมเนียมขอขมา กันสำหรับใน
พระสงฆ์ หรือว่าขอโทษ ขออภัยกัน
สำหรับในฆราวาส และหากว่าจะว่า
ตามหลักกรรม ถ้าไปทำเป็นบาปไว้แล้ว
ก็เป็นบาปอยู่นั่นเองเหมือนกัน ใครจะ
ไปยกบาปให้กันนั้นก็ไม่ได้ แต่ว่าก็มี
ธรรมเนียมที่ขอขมาสำหรับพระ ขอ
อภัยหรือขอโทษกันสำหรับประชาชน
หรือคนทั่วไปในเมื่อล่วงเกินกัน โดยที่
ถือว่าการที่ให้อภัยกัน ขอโทษให้แก่
กันนั้นย่อมเป็นการระงับความผูกเวร
ต่อกัน และทำให้บังเกิดการงดเว้นที่
จะปฏิบัติล่วงเกินกันไปอีก เรียกว่า
เป็นการตัดบาปที่จะทำต่อไป

พระเจ้าอชาตศัตรูนั้นตั้งแต่ได้เข้า
 ฝ่าพระพุทเจ้ากราบทูลสารภาพบาป
 พระองค์ก็ทรงรับ อากาที่ทรงรับนั้น
 พระเจ้าอชาตศัตรูจะเข้าใจอย่างไรก็ตาม
 แต่ก็ปรากฏว่ามีความสบายพระทัย
 ตั้งแต่นั้นมา เมื่อพระพุทเจ้านิพพาน
 แล้วก็ได้เป็นศาสนูปถัมภกในการ
 สังคายนาคั้งที่ ๑ ได้ทำบุญทำกุศล
 อย่างยิ่งในพระพุทศาสนาต่อไป
 เพราะฉะนั้น ส่วนที่ทำบุญนั้นก็
 เป็นทำบุญไป เมื่อทำบุญเป็นมหากุศลใน
 การบุญ การกุศลที่ใหญ่ ก็ย่อมจะให้
 ผลใหญ่อีกเหมือนกัน ฉะนั้น เมื่อใหญ่
 ต่อใหญ่มาพบกันเข้า ก็ย่อมจะทำให้
 บังเกิดการผ่อนปรนอะไรลงไปได้บ้าง
 ตามสมควร อย่างการที่แสดงถึงการ
 ให้ผลของกรรม กรรมหนักให้ผลก่อน
 กรรมเบาให้ผลทีหลัง เพราะฉะนั้น เมื่อ
 อกุศลกรรมที่ทำไว้หนักก็ย่อมจะให้ผล
 ก่อน อกุศลกรรมที่ทำไว้เบากว่าก็ให้
 ผลทีหลัง ถ้าทำบุญทำกุศลอยู่เรื่อย ๆ
 ซึ่งมีน้ำหนักดีกว่าก็ย่อมจะนำหน้าบาป
 ท่านจึงเปรียบเหมือนอย่างว่าบาป
 นั้นเหมือนสุนัข คนที่ทำบาปก็เหมือน
 อย่างเนื้อ สุนัขไล่เนื้อ เมื่อเนื้อมีกำลัง
 วิ่งหนีสุนัข สุนัขก็ตามไม่ทัน ก็เทียบ
 กับคนที่ทำบุญไว้มาก ๆ เหมือนอย่าง
 เนื้อที่มีกำลังก็วิ่งได้เร็ว สุนัขก็ตามไม่ทัน
 แต่ว่าถ้ามีความประมาททำบาปมาก ๆ

ขึ้นอีก ก็เหมือนเนื้อที่อ่อนกำลังลง
 สุนัขก็ตามทันก็กัดเนื้อได้ คือกรรมชั่ว
 ก็ให้ผล ก็เป็นไปดังนี้

เพราะฉะนั้น วิธีปฏิบัติที่ทำให้เกิด
 ความสบายใจแล้วก็ไม่ผิด นั้นเป็นสิ่งที่
 ควรกระทำ หมอก็เหมือนกันก็ไม่ยอม
 ที่จะบอกคนไข้ว่าเป็นไข้หนัก เป็นโรค
 ร้าย ต้องเลี้ยงไปเลี้ยงมา เพื่อจะรักษา
 ใจของคนไข้แล้วก็รักษาไป ก็อาจจะต่อ
 อายุของคนไข้ให้นานเข้า หรือว่าได้ยา
 ดีก็อาจจะรักษาให้ผ่อนคลายหายได้ ถ้า
 บอกคนไข้ว่าเป็นไข้หนัก เป็นโรคร้าย
 บางทีก็ตกใจ ไข้เลยหนักยิ่งขึ้นไปเลย

เพราะฉะนั้น วิธีปฏิบัติที่เหมาะสม
 จึงเป็นสิ่งที่ควรกระทำ และเมื่อได้มี
 ความรู้สึกว่าได้ฟังพระพุทเจ้า พระธรรม
 พระสงฆ์ พระพุทเจ้า พระธรรม
 พระสงฆ์ช่วยได้ก็จะทำให้จิตใจเข้าถึง
 คุณพระพุทเจ้า พระธรรม พระสงฆ์
 กระชับในคุณพระพุทเจ้าพระธรรม
 พระสงฆ์ยิ่งขึ้น และเมื่อได้รับคำแนะนำ
 ให้ประกอบในสิ่งที่เป็นบุญเป็นกุศล
 การกระทำที่เป็นบุญเป็นกุศลนั้นก็ย่อม
 จะเป็นบุญเป็นกุศล เหมือนอย่าง
 ให้นำให้แกกลางที่ไม่ดีอะไรต่าง ๆ ด้วย
 การทำบุญทำกุศล ก็เป็นโอกาสที่จะให้
 บุคคลนั้น ๆ ได้ทำทาน ได้รักษาศีล
 ได้เจริญภาวนา ก็เป็นบุญ เป็นกุศลขึ้น
 ในตน จิตที่บริสุทธิ์ประกอบด้วยศรัทธา

ปสาทะเป็นต้น และบุญกุศลที่ได้กระทำ
นี้เองเป็นเครื่องรักษา อันนี้แหละเป็น
หลักสำคัญ เพราะฉะนั้น แม้ว่าจะได้
ศรัทธापสาทะได้บุญได้กุศลมาโดยทาง
อ้อมสักหน่อยหนึ่งก็ยังดี ยังทำให้ได้
พบกับที่พึ่งอันถูกต้อง ซึ่งที่พึ่งอันถูก
ต้องนี้เองทำให้เกิดความเกษมสำราญ

(ต.พ. ๒๒๔-๒๒๙)

อภัยทาน *ดู* บุญ, อนุพุพิกถา

อภัยราชกุมาร *ดู* ชิวโกโกมารภจ

อภิขณา *ดู* โอวาทปาติโมกข์

อภิขัจฉผละ *ดู* พละ ๕

อภิญา ๓ **อภิญา** ๑ **ปริญาในนามรูป**

พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระบรมศาสดา
สั่งสอนธรรมแก่เราทั้งหลาย พระองค์
ทรงเป็นผู้รู้ ผู้เห็นจนเป็นผู้ตื่นขึ้นด้วย
ความรู้ พระคุณของพระองค์ข้อนี้ ย่อม
ปรากฏอยู่ในพระธรรมคำสั่งสอนทุกข้อ
ทุกบท ที่ล้วนแต่สั่งสอนให้เป็นผู้รู้ผู้ตื่น
จนเป็นผู้ตื่นขึ้นด้วยความรู้

พิจารณาดูตามกระแสพระธรรมคำ
สั่งสอน บุคคลผู้ยังประกอบด้วยความ
รู้ที่เป็นความรู้ผิดเป็นความรู้หลง ย่อม
เป็นเหมือนผู้หลับอยู่ ซึ่งหลับสนิทไม่
ฝันหรือว่าหลับฝัน หลับสนิทไม่ฝันนั้น
ก็ไม่รู้อะไรเลย แต่ว่าหลับฝันก็ย่อมมี
ความรู้อยู่ในฝัน ฝันบางครั้งบางอย่าง
ก็น่าตกใจ ทำให้เกิดความตกใจ ความ
ยินร้ายอยู่ในความฝัน ฝันบางครั้งบาง

อย่างก็น่าตีใจ ก็ทำให้เกิดความดีใจอยู่
ในความฝัน ก็คล้าย ๆ กับว่าเรื่องที่
ฝันไปนั้นเป็นความจริง แต่ครั้งตื่นขึ้น
มาแล้วก็รู้ว่าฝันไปทั้งนั้น ความยินดี
ความยินร้ายทั้งปวงนั้น ก็เป็นความ
ยินดี ยินร้ายอยู่ในเรื่องที่ฝันเห็น ก็ล้วน
เป็นความฝันไปทั้งสิ้นหาใช่เป็นความ
จริงไม่ ฉะนั้นใครก็ตาม บุคคลผู้ที่ยังรู้ผิด ยัง
รู้หลงอยู่ในอารมณ์คือเรื่องทั้งหลาย
เรื่องทั้งหลายนั้น เมื่อกล่าวยกเอา
อายตนะขึ้นเป็นที่ตั้งก็ได้แก่เรื่องรูปที่
ตาเห็น เรื่องเสียงที่หูได้ยิน เรื่องกลิ่น
ที่จมูกได้รู้ เรื่องรสที่ลิ้นได้รู้ เรื่องสิ่งที่
ถูกต้องที่กายได้ถูกต้อง และเรื่องของ
รูปเสียงเป็นต้นเหล่านั้นที่ประสบพบ
ผ่านมาแล้ว แต่ยังไม่จบและเก็บมานึก
มารู้อยู่ในใจ หรือเมื่อยกเอาโลกธรรม
ธรรมสำหรับโลกขึ้นเป็นที่ตั้ง ก็เป็น
เรื่องลาภ เรื่องยศ เรื่องสรรเสริญ
เรื่องสุข อันเป็นฝ่ายที่เป็น **อภิสารมณ**
อารมณ์ที่น่าปรารถนาต้องการยินดีบ้าง
เป็นเรื่องความเสื่อมยศ เสื่อมลาภ
ได้รับนิทาและทุกข์ต่าง ๆ อันเป็น
อนิภิสารมณ อารมณ์ที่ไม่น่ายินดีพอใจ
บ้าง และเมื่อได้รับเรื่องที่เป็นอารมณ์
ของใจเหล่านี้ ก็เกิดความยินดีบ้าง
ความยินร้ายบ้าง ไปในเรื่องทั้งหลาย
เหล่านั้น

นี่ก็เป็นเรื่องธรรมดาโลกที่บังเกิดขึ้น
แก่ทุก ๆ คนผู้เกิดอยู่ในโลก แต่ผู้ที่

มิได้พิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริงของโลก ของสิ่งทั้งหลายในโลก ก็ย่อมเป็นผู้มีความรู้ผิดมีความรู้หลง ยึดถือโดยความเป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา และเมื่อได้สมปรารถนาก็เกิดความยินดี เมื่อไม่ได้สมปรารถนาก็เกิดความยินร้าย ความยินดี ความยินร้าย ก็ย่อมมีน้อยบ้างมากบ้าง ให้เกิดทุกข์โทษน้อยบ้าง มากบ้าง แต่เมื่อได้มาศึกษาให้รู้พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริงของโลกของสิ่งทั้งหลาย ก็ย่อมจะได้ความรู้ขึ้นอีกอย่างหนึ่งที่ตรงกันข้ามกับความรู้ที่เคยรู้มาก่อน ความรู้ที่เคยรู้มาก่อนนั้น เป็นความรู้ยึดถือด้วยความเห็นในสิ่งที่*ไม่เที่ยง* ว่าเป็นของเที่ยง ในสิ่งที่*เป็นทุกข์* ว่าเป็นสุข ในสิ่งที่*เป็นอนัตตา* ใช้*ตัวตน* ว่าเป็นอัตตาตัวตน ในสิ่งที่*ไม่สวยงาม* ว่าเป็นสิ่งที่สวยงาม ความรู้แต่เดิมมาก่อนแต่ได้ปฏิบัติอบรมก็ย่อมเป็นเช่นนี้ แต่เมื่อได้ปฏิบัติมาอบรม พิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริง คือพิจารณาให้เห็นสิ่งที่*ไม่เที่ยง* ต้องเกิดตอင့်ดับ ว่าเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง สิ่งที่เป็น*ทุกข์* ว่าเป็นทุกข์ สิ่งที่เป็น*อนัตตา* ว่าเป็นอนัตตา สิ่งที่ไม่*สวยงาม* ก็ว่าไม่สวยงาม ตามสัจจะคือความจริง

เมื่อเป็นเช่นนี้ ความรู้ที่บังเกิดขึ้นจึงเป็นความรู้ปล่อย เป็นความรู้วาง เป็นความรู้ที่เหมือนอย่างตื่นขึ้นจากหลับ เห็นความยินดีความยินร้ายทั้งหลายในโลกที่เคยเป็นมาอยู่นั้น เป็นเหมือนอย่างที่เกิดขึ้นในความฝัน แต่ครั้งตื่นขึ้นมาก็รู้ว่านั่นเป็นความฝันไปทั้งนั้น หาใช่เป็นความจริงไม่ ความจริงนั้นจึงอยู่เหนือจากความฝัน

เมื่อรู้เมื่อเห็นในสัจจะคือความจริงที่เหนือขึ้นไปเช่นนี้ จึงทำให้เป็นผู้อยู่เหนือทุกข์ ไม่ต้องเป็นทุกข์เพราะโลก หรือเพราะสิ่งทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นในโลก เพราะเมื่อรู้เมื่อเห็นตามสัจจะคือความจริงแล้ว ก็ไม่ยึดถือ มีความปล่อยวาง ความรู้ดังนี้แหละที่เรียกว่า เป็นความรู้ที่เป็น*อภิญา* แปลว่า *ความรู้ยิ่ง* ความรู้ที่เป็น*อภิญา* คือความรู้ยิ่งนี้ก็คือ *ยิ่งไปกว่าความรู้สามัญ* เหนือ*ความรู้สามัญ* ความรู้สามัญเป็นความรู้ผิด เป็นความรู้หลง ดังที่กล่าวแล้ว ส่วนความรู้ยิ่งที่เป็น*อภิญา* นี้ ก็เป็นความรู้ที่ยิ่งกว่าที่เหนือกว่า เพราะเป็นความรู้ถูกตามสัจจะคือความเป็นจริง ทำให้คนผู้รู้เป็นผู้อยู่เหนือจากความทุกข์ของโลก เป็นผู้ที่ยิ่งไปกว่าสามัญที่ยังอยู่ด้วยความทุกข์ของโลก

เพราะฉะนั้น อภิญาคือความรู้ยิ่งนี้ จึงสมควรที่ผู้ปฏิบัติธรรม จะพึงอบรม

จิตใจของตนให้เกิดมี อภิปัญญา คือ ความรู้อย่างดังกล่าวนี้มีขึ้นเมื่อใด ก็ จะพบความพ้นเมื่อนั้น แม้เป็นความพ้น ทุกข์ชั่วคราวชั่วขณะหรือเพียงส่วนใดส่วน หนึ่ง ก็ยังเป็นอันได้พบทางปฏิบัติและ ผลของความปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้า

อภิปัญญา คือความรู้ยี่งนี้ เมื่อแสดง ในทางปฏิบัติโดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ก็คือความรู้ที่เป็นเครื่องกำหนดให้รู้อัจจะ คือความจริงของนามรูป นามรูปนี้เป็น ภายใต โดยปกตินั้นคนเรารู้จักนาม รูปของตน รูปก็คือรูปกายอันนี้ที่ประกอบ ขึ้นด้วยธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นที่ อาศัยของจิต ซึ่งเป็น **ธาตุรู้** จิตที่เป็น ธาตุรู้นี้ก็อาศัยอยู่ในรูปกายอันนี้แหละ ก็ออกมาสู่อารมณ์คือเรื่องภายนอก อาศัยอายตนะคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนคือใจ เมื่อออกมาสู่ก็มาเป็น เวทนา คือรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็น กลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุขบ้าง รู้จำเรียก ว่าสัญญาจำนั้นจำนี้ได้ต่าง ๆ บ้าง รู้คิด เรียกว่าสังขาร คิดนั้นคิดนี้ดีบ้างไม่ดี บ้าง รู้สึกเป็นรูปอะไรทางตา รู้สึกได้ยิน อะไรทางหู รู้สึกได้กลิ่นอะไรทางจมูก รู้สึกรสอะไรทางลิ้น รู้สึกสิ่งกายถูกต้อง และรู้สึกถึงเรื่องราวอะไรที่ใจคิดต่าง ๆ ก็เป็นวิญญาน เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน นี้ เป็นอาการของจิตที่ออก มาสู่อารมณ์ เวทนา สัญญา สังขาร

วิญญาน ก็บังเกิดขึ้นในอารมณ์นั่นเอง นี่เป็นนาม เรียกสั้น ๆ ก็คืออาการของ ใจหรือว่าใจ รูปก็คือรูปกาย เรียกสั้น ว่ากาย รวมความก็คือกายและใจอันนี้ คนเรารู้จักกายและใจของตนอยู่ด้วย กันทั้งนั้น แต่ก็รู้จักโดยเป็นเรา เป็น ของเรา เป็นตัวตนของเรา หรือว่าเป็น หญิงเป็นชาย เป็นบุคคลนั้น เป็นบุคคล นี้ เหล่านี้เป็นต้น

นี่ก็เป็นความรู้อย่างหนึ่ง แต่ว่าเป็น ความรู้ตามสมมติบัญญัติบ้าง เป็น ความรู้ตามความยึดถือซึ่งเป็นต้นหา อุปาทานบ้าง ยังไม่ใช่เป็นอภิปัญญา เป็น ความรู้สามัญ แต่ที่ประสงค์ให้ทำความ กำหนดรู้ซึ่งจะเป็นอภิปัญญาขึ้นดังที่กล่าว มาในเบื้องต้นนั้น ก็คือให้ความเกิด ความดับของนามรูปที่เป็นไปอยู่ นาม รูปนี้มีความเกิดดับอันจะพึงพิจารณา เห็นได้ โดยชาติ ชรา มรณะ ตามที่ เข้าใจ หรือว่า ชาติ ชรา มรณะ อย่าง ละเอียด

ชาติชรามรณะอย่างที่เข้าใจกันนั้นก็ คือ ความเกิดขึ้นมาเป็นชาติ ความแก่ เป็นชรา มรณะเป็นความตาย แต่ถ้า พิจารณาดูให้ดีแล้ว คนเรามองไม่เห็น ไม่รู้ เพราะว่าชาติคือความเกิดนั้นก็ เกิดมาแล้ว เกิดมาเมื่อไรก็ไม่รู้ บุคคล เริ่มมารู้จักตนเอง ในเมื่อรู้เพียงสาแล้ว เท่านั้นก่อนแต่นั้นไม่รู้ เพราะฉะนั้น

ก็เป็นอันไม่รู้ไม่เห็นชาติ คือความเกิดความตายก็เหมือนกัน ตายเมื่อไหร่ก็ยังไม่รู้ และเมื่อถึงคราวจะตายจริงก็ยังไม่รู้อีก ที่ยังรู้อยู่นั้นก่อนตาย กล่าวคือยังรู้เจ็บตลอดจนถึงยังรู้จกกลัวตายนั่นก่อนตายทั้งนั้น ถ้ายังกลัวตายอยู่ก็ยังไม่ตาย เพราะว่าความกลัวตายนั่นก็เป็นความรู้สึกอย่างหนึ่ง จะตายจริงนั้นไม่รู้อะไรเสียแล้ว กลัวตายก็ไม่รู้เจ็บก็รู้ เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าไม่รู้ไม่เห็น มรณะคือความตายอีกเช่นกัน ว่าถึงความแก่ก็เช่นกัน แม้ว่าร่างกายจะเปลี่ยนแปลงไป แต่ว่าก็ยากที่จะมองเห็นความแก่ เพราะแม้กายจะแก่ ใจก็ยังไม่ยอมแก่อยู่นั่นเอง เพราะว่าจิตใจนั้นเป็นธรรมชาติที่อาจจะกล่าวได้ว่าไม่แก่ ความจริงเป็นเช่นนี้ เพราะฉะนั้น แม้จะมองเห็นความแก่อยู่ไหนไหน แต่ใจก็ยังไม่ยอมรับความแก่ เป็นอันว่าเหมือนอย่างไม่รู้ไม่เห็นความแก่เช่นเดียวกัน

เพราะฉะนั้น การพิจารณาว่า เรามีความเกิด เรามีความแก่เป็นธรรมดา เรามีความตายเป็นธรรมดา หรือเต็ม เรามีความเจ็บเป็นธรรมดาจึงเป็นสิ่งที่จะต้องคิดว่าจะต้องพิจารณาอย่างไร ก็อาจพิจารณาด้วยคิดเอาเองว่า ต้องเกิดจึงได้มีกายใจอันนี้ หรือนามรูปอันนี้ และก็จะต้องตาย เพราะทุก ๆ คน

ก็จะต้องตายและก็จะมองเห็นคนที่ตายอยู่เป็นปกติ และความแก่ความเจ็บก็อาจจะพิจารณาเห็นได้ แม้เช่นนี้ก็ยังเป็นประโยชน์ อาจทำให้เกิดธรรมสังเวชขึ้นได้ตามสมควร

แต่ว่าอีกอย่างหนึ่ง พิจารณาชาติชรา มรณะ อย่างละเอียด คือ ชาติชรา มรณะ ปัจจุบัน ชาติก็มีอยู่ในปัจจุบัน ชราก็ปัจจุบัน มรณะก็ปัจจุบัน ว่าถึงรูปก็มีชาติความเกิดอยู่ในปัจจุบัน เพราะว่าธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ที่มาประกอบขึ้นเป็นรูปร่างนี้ เป็นสิ่งที่เสื่อมสิ้นไปอยู่เสมอ ไม่มีเวลาหยุดว่าง แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นอาหารเข้ามาทดแทนสืบต่อไป แปลว่า ดับคือหมดสิ้น แต่ก็มีเกิดเข้ามาต่อเป็น **สันตติ** คือความสืบต่ออยู่ดังนี้ ทุก ๆ คนจึงต้องบริโภคอาหาร การบริโภคอาหารนี้ก็ดูเพียงอาหาร คือ คำข้าวที่บริโภคกัน วันละ ๑ มื้อ ๒ มื้อ ๓ มื้อ เป็นต้น แม้จะอดไปสักวันสองวัน ก็ยังไม่ตายยังอยู่ได้ ถ้าเพียงเท่านั้นก็ยังเป็นการหยาบ ถ้าพิจารณาให้ละเอียดยิ่งขึ้นแล้วจะเห็นว่า ต้องกินลมกันอยู่ทุกชั่วลมหายใจเข้าออก คือต้องหายใจเข้าออกกันอยู่ทุกขณะ ลมหายใจนี้เป็นวาโยธาตุ เป็นธาตุอย่างหนึ่งที่บำรุงเลี้ยงร่างกาย และในวาโยธาตุคือในลมนี้มีปฐวีมีวาโยมีเตโช

อย่างละเอียดปนอยู่ด้วย ซึ่งทุก ๆ คน ต้องบริโภคลมกันอยู่เสมอ เป็นอาหาร เข้าไปบำรุงเลี้ยงทดแทนสิ่งที่สิ้นไปหมด ไป แสดงว่าธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ที่มา ประกอบกันเป็นกายนี้ สิ้นไปหมดไป อยู่ทุกลมหายใจเข้าออกจึงต้องหายใจ เอาธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม นี้เข้าไปทดแทน กันอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก ความเกิด ความดับของรูปกายอันนี้ จึงมีอยู่ทุก ลมหายใจเข้าออก แต่มี สันตติ คือ ความสืบทอด ดับคือหมดสิ้นไป แล้วก็ มีเกิดต่อไปอีก ตามเหตุปัจจัย **เหตุก็คือกรรม** กรรมที่สนับสนุนชีวิต **ปัจจัยคืออาหาร** เมื่อเหตุคือกรรม ปัจจัยคืออาหาร ยังสนับสนุนอยู่ตราบไต่ ชีวิตของรูปกายอันนี้ ก็เป็นไปได้อยู่ ตราบนั้น เมื่อสิ้นกรรมที่สนับสนุน สิ้นอาหารที่สนับสนุน รูปกายอันนี้ ก็ดับ โดยที่ไม่มีเกิดขึ้นมาทดแทนอีก หรือหายใจออกแล้วไม่หายใจเข้าอีก ก็เป็นอันสิ้นสุดของชีวิต

ส่วน**นามธรรม** หรือใจนี้เล่า ก็ดังที่ ได้กล่าวแล้วว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นเกิดขึ้นในอารมณ์คือเรื่อง และเรื่องทั้งหลายที่ผ่านเข้ามาในใจนี้ ก็มากมายมีอยู่ทุกขณะจิต เป็นเรื่อง รูปบ้าง เรื่องเสียงบ้าง เป็นต้น และ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ บังเกิดขึ้นในอารมณ์อย่างหนึ่งแล้วก็ดับ

ไป รับอารมณ์อย่างอื่นก็เกิดใหม่แล้ว ก็ดับไป เป็นไปอยู่ดังนี้รวดเร็วยิ่งกว่า ความเกิดความดับของรูปกายยิ่งนัก

พิจารณาให้เห็นดังนี้แล้ว ก็เกิดความรู้ขึ้นว่า นามรูปนี้ มีแต่ความเกิดความดับ ความเกิดความดับย่อมเป็นไปอยู่ ดังนี้ ก็เป็นอภิปัญญาคือความรู้ยิ่งอีก ประการหนึ่ง ซึ่งเป็นความรู้ยิ่งขึ้นไป จากความรู้สามัญ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสั่งสอน โดยปริยาย คือทางเป็นอันมากก็เพื่อที่จะให้รู้เข้าถึงสัจจะ คือความจริง คือ ความเกิดความดับดังนี้ แต่การที่จะ พิจารณาให้เข้าถึงสัจจะ คือความจริง ดังนี้ได้ ก็จะต้องตั้งสติคือความรู้เพ่ง พินิจเข้ามาดูที่กาย เวทนา จิต ธรรม ตามหลักสติปัฏฐาน แม้จะยกเอาข้อ ไต่ข้อหนึ่งขึ้นมาพิจารณาก็ได้ทั้งนั้น ลมหายใจเข้าออกก็ได้ อิริยาบถก็ได้ อากาโร ๓๑, ๓๒ ก็ได้ ธาตุ ๔ ก็ได้ หรือพิจารณาถึงศพในภายนอกเทียบ เข้ามาถึงกายอันนี้ก็ใช้ได้

ดังเช่นที่ได้แสดงไว้ถึงบรรพที่ว่าด้วย ป่าช้า ให้พิจารณาศพที่ทิ้งอยู่ในป่าช้า หรือนึกถึงศพเช่นนั้น ซึ่งตายวันหนึ่ง ๒ วัน ๓ วัน มีสีเขียวขึ้นอืด และนึก เทียบเข้ามาว่ากายนี้ก็จะต้องเป็นเช่นนั้น หรือพิจารณาว่าศพที่ทิ้งไว้เช่นนั้น ก็มีสัตว์ต่าง ๆ ทั้งสัตว์ใหญ่สัตว์เล็ก

มากัดกิน และพิจารณาเทียบเข้ามาถึง ภายนี้ว่า ก็จะต้องเป็นเช่นนั้น หรือว่า พิจารณาถึงซากศพที่ทิ้งไว้ในป่าช้า หรือนึกถึงซากศพเช่นนั้น ซึ่งได้ถูกสัตว์กัดกินจนเหลืออยู่แต่โครงกระดูกแต่ ก็ยังเปื้อนเลือดเปื้อนเนื้ออยู่ พิจารณาเทียบเข้ามาถึงภายอันนี้ว่าก็ต้องเป็นเช่นนั้น ดังนี้ก็ได้ ความพิจารณาเช่นนี้รวมเข้าแล้วก็จะทำให้เห็นความเกิดความดับ ดังที่กล่าวแล้ว และเมื่อเป็นเช่นนี้ ความรู้เช่นนี้ก็จะเป็นตัว **อภิญา** อย่างหนึ่ง ซึ่งจะทำให้สลัดความยึดถือเกี่ยวเกาะพร้อมทั้งความทุกข์ทั้งหลายให้ตกลงไปจากใจได้ตามควรแก่ความอบรมปฏิบัติ

อภิญา ๒ ปหานะในวิชา ภวตถมหา พระพุทธเจ้านั้นทรงเป็นผู้รู้ ผู้เห็น เป็นผู้ตื่นขึ้นจากความหลับ คือ **วิชา** ความไม่รู้ **โมหะ** ความหลง ทรงแสดงธรรมเพื่อให้รู้ให้เห็นให้ตื่นขึ้น จากหลับ และธรรมที่ทรงแสดงนั้น ก็มีเหตุผลที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ เพราะได้ทรงจำแนกเหตุผลให้มองเห็น ไม่ใช่ทรงแสดงไม่จำแนกเหตุผลที่ทรงแสดงนั้น **เหตุ** ก็คือสิ่งที่ทำให้บังเกิดผล **ผล** ก็คือสิ่งที่บังเกิดขึ้นโดยเป็นผลของเหตุนั้น และเหตุผลที่ทรงจำแนกนี้ ก็ทรงจำแนกที่บุคคลนั่นเอง

เพราะฉะนั้น เมื่อทรงแสดงธรรมให้ ทำความรู้กำหนดนามรูปที่เกิดดับอยู่ เพื่อให้รู้ให้เห็นความเกิดดับของนามรูปตามที่เป็นจริงแล้ว ก็ได้ทรงแสดงเพื่อให้รู้ให้เห็นเป็นเหตุละ**วิชา** กับ **ภวตถมหา** อันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ทั้งหลาย ตั้งต้นแต่ชาติทุกข์ ทุกข์คือชาติความเกิดเป็นต้น ความรู้อันเป็นเหตุละนี้ก็สืบเนื่องมาจากความรู้กำหนด**นามรูป** ที่เกิดดับอยู่นี้เอง เพราะว่าเมื่อรู้เมื่อเห็นความเกิดความดับของนามรูป ก็ย่อมเป็นเครื่องละวิชาและภวตถมหาต่อไปด้วย เมื่อยังมีได้รู้กำหนดนามรูปที่เกิดดับอยู่ตามความเป็นจริง เมื่อรู้เมื่อเห็นนามรูปคราวใด ก็ย่อมยึดถือนามรูปที่รู้ที่เห็นนั้นคราวนั้น ความรู้ความเห็นนามรูป และยึดถือดังนี้ เป็นความรู้สามัญดังที่ได้กล่าวแล้ว

ทุก ๆ คนต่างก็รู้ก็เห็นนามรูปของตนอยู่ **รู้** **รู้** ก็คือเมื่อเสวยเวทนาอะไร สุขทุกข์อย่างไร ก็รู้เหมือนกัน จำอะไร ได้ก็รู้ คิดอะไรได้ก็รู้ เห็นอะไร ได้ยินอะไร ก็รู้สึกเห็น รู้สึกได้ยิน สิ่งนั้นสิ่งนี้ ดังนี้เป็นนามรูป ก็เหมือนกัน เมื่อส่องดูกระจกก็มองเห็นเงาหน้า หรือเงารูปของตนในกระจก ถ่ายรูปก็มองเห็นรูปของตน และนอกจากนี้นามเหล่านี้ก็เนื่องไปจากรูปเป็นส่วนมาก เพราะเหตุว่าอายตนะภายใน ตา หู จมูก ลิ้น

กาย ก็เป็นรูป อายตนะภายนอกที่
คู่กัน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ก็เป็นรูป อายตนะที่ ๖ คือมโนหรือใจ
แม้จะเป็นนามคือไม่ใช่รูป แต่ก็เนื่อง
อยู่กับรูป เรื่องราวที่คู่กันกับใจ แม้จะ
ไม่ใช่รูปก็เนื่องอยู่กับรูป เพราะฉะนั้น
อารมณ์ของจิตใจอันเป็นที่เกิดขึ้นของ
นามธรรมทั้งหลาย ส่วนใหญ่ก็ไปจาก
รูป เพราะฉะนั้น รูปนี้จึงเป็นสิ่งที่
เกิดส่วนใหญ่ของนาม และเป็นสิ่งที่
ปรากฏแก่ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย
ที่เป็นประสาททั้งหมด

เพราะฉะนั้น ต่างก็รู้กายเห็นรูปกาย
กันอยู่ และรูปกายนี้เองก็เป็นที่รู้จักกัน
สำหรับคนอื่น เพราะแต่ละคนที่เห็นกัน
รู้จักกันก็ด้วยรูปกายนี้แหละ หาได้รู้ได้
เห็นเข้ามาถึงนามธรรม คือใจของกัน
และกันไม่ นอกจากผู้ที่ได้เจตปริยญาณ
เท่านั้น หรือผู้ที่มิเกลสในใจยังเกิดขึ้น
แรง แสดงออกมาทางหน้าตาและกิริยา
อาการทางกาย ก็ทำให้รู้ได้ว่ากำลังมี
ใจเป็นอย่างไร เช่น กำลังมีใจชอบหรือ
กำลังมีใจชัง โกรธแค้นขัดเคือง ดังนี้
เป็นต้น

เพราะฉะนั้น ที่รู้ที่เห็นกันอยู่นี้ ต่าง
ก็รู้เห็นกันอยู่ดังนี้ แต่รู้เท่าใด เห็น
เท่าใดก็ยึดถือเท่านั้น โดยเป็นเรา เป็น
ของเรา เป็นตัวตนของเรา หรือเป็นเขา
เป็นของเขา เป็นตัวตนของเขาตาม

สมมติบัญญัติทั้งหลาย และนอกจากนี้
ยังมีความเห็นว่าเที่ยง ว่าเป็นสุข ว่า
สวยงามต่าง ๆ ความเห็น ความรู้ ดังนี้
พระพุทเจ้าทรงเรียกว่า **อวิชชา** ที่
แปลว่า ความไม่รู้ เพราะรู้เหมือนไม่รู้
หรือว่ารู้ผิด รู้หลง ด้วยว่าตามสัจจะ
คือความจริงของพระพุทเจ้า นั้น สมมติ
บัญญัติทั้งหลาย **สมมติ** ก็คือความ
หมายรู้กัน **บัญญัติ** ก็คือแต่งตั้ง เพราะ
ว่าจะต้องมีความหมายรู้กัน สำหรับที่
จะพูดจากันที่จะเรียกร้องกัน เพราะ
ฉะนั้น จึงต้องมีบัญญัติคือแต่งตั้งขึ้น
นี้เป็นธรรมดาโลก เหมือนอย่างว่ากอง
ทั้ง ๕ คือขันธ์ทั้ง ๕ นี้ รูปขันธ์กอง
รูป ก็คือ กองของธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม
ที่มากองรวมกันเข้าเป็นรูปขันธ์ กับบัญญัติ
คือแต่งตั้งขึ้นว่า ให้กองนี้จึงเป็นรูปขันธ์
กองรูปนี้ก็ป็นรูปขันธ์ขึ้น และคำว่า
รูปขันธ์นี้ ก็เป็นสมมติคือเป็นที่หมาย
รู้กันรับรองกันเรียกกันทั่วไป สุข ทุกข์
หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขที่ทุก ๆ
คนเสวยกันอยู่ รับกันอยู่ ก็แต่งตั้งขึ้น
ว่า เจ้าจงเป็นเวทนาขันธ์นะ ส่วนนี้ก็
เป็นเวทนาขันธ์ขึ้น นี้เป็นบัญญัติ แล้ว
ก็เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นเวทนาขันธ์
รับรองกัน เรียกกัน สัญญา สังขาร
วิญญาณ ก็เหมือนกัน คราวนี้ รูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี้รวม
กันเข้าก็แต่งตั้งขึ้นว่าทั้ง ๕ ที่มารวม

กันเข้านี้จึงเป็นสัตว์บุคคลนะ ก็เป็น สัตว์บุคคลขึ้น จึงเป็นชายเป็นหญิงนะ ก็เป็นชายเป็นหญิงขึ้น หญิงชายนี้จึง ชื่อ้นชื่อนี้ ตลอดจนถึงเป็นนั่นเป็นนี่ นะ ก็เป็นขึ้น ดังนี้เป็นบัญญัติ ก็หมาย รู้กัน รับรองกัน พุดจกกัน ก็เป็นสมมติ สมมติบัญญัตินี้จึงต้องมีอยู่เป็นธรรมดา โลก

แต่ว่าเมื่อยึดถือสิ่งที่สมมติบัญญัติ ขึ้นนี้ว่าเป็นจริงเป็นจัง เป็นตัวตนเรา เขาก็ดี ยึดถือว่าเป็นของเที่ยงเป็นสุข เป็นของสวยงามน่ารักน่าชมก็ติดนี้ ความเห็น ความรู้ ที่เป็นเหตุยึดถือดังนี้ ก็เป็น **อวิชา** และความที่ยึดถือก็เป็น **ตัณหา** ซึ่งมีอาการเป็นความอยากและ ยึด ความอยากและยึดนี้ ลักษณะที่สำคัญ ก็คืออยากและยึดว่าเป็นตัวเรา สืบมาเป็นของเรา ความอยากยึดว่า เป็นตัวเราขึ้นนี้ เรียกว่า **อหังการ** คือ ทำให้เป็นเราขึ้น สร้างให้เป็นเราขึ้น ความอยากและยึดว่าของเรา เรียกว่า **มมังการ** คือการกระทำหรือสร้างให้ เป็นของเราขึ้น

เพราะฉะนั้น อวิชาคือความไม่รู้ อันหมายถึงรู้นั้นแหละแต่ว่ารู้ผิดรู้หลง อันเป็นความรู้ที่เป็นเหตุให้เกิดความ อยากและยึดถือ ความรู้ ความเห็น ดังนี้เป็น **อวิชา** ที่พระพุทธเจ้าตรัส ว่า **ไม่รู้** คือไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความ

จริง ความอยากยึดซึ่งมีลักษณะสำคัญ คืออยากและยึดถือว่าเป็นตัวเราสืบมา เป็นของเราดังนี้ เป็น **ภวตัณหา**

อวิชาและภวตัณหา ดังนี้ เป็นสิ่ง ที่มีอยู่แก่จิตใจที่เป็นสามัญทั่วไป ซึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และตรัสแสดง บอกไว้ว่า ยังมีอวิชาและภวตัณหาอยู่ และนี่เป็นอวิชา นี่เป็นภวตัณหา นี่ เป็นอวิชา ก็คือความรู้ ความเห็น ในนามรูป ที่เข้าใจกันว่ารู้ ว่าเห็น แต่ เป็นความรู้เป็นที่ยึดถือดังที่กล่าวมาแล้ว รู้เห็นเท่าใดก็ยึดถือเท่านั้น มีตัวเราของ เราออกไปครอบคลุมน้อยเต็มไปหมด เท่านั้น

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงตักเตือน ให้รู้ว่า **นี่เป็นตัวอวิชานะ ไม่ใช่เป็น วิชา คือความรู้ดอก** คราวนี้ความ อยากและยึดถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของ เรา ที่ออกไปรับรองอารมณ์ทั้งหลาย อยู่ก็เป็น **ภวตัณหา** คือเป็นตัณหา ในภพ คือเป็นตัวความอยากที่เป็นเหตุ ให้ยึดถืออยู่ในภพคือความเป็น ได้แก่ ความเป็นเรา นี่เป็นภวตัณหาดอก **ไม่ใช่ เป็นตัวอะไรจริงจัง**

เพราะฉะนั้น นามรูปอันนี้จึงกลายเป็นตัวเหตุให้เกิดทุกข์ด้วย เป็นตัวทุกข์ ด้วย ดังจะพึงเห็นได้ว่าตัวเราหรือ ของเรานี้ ได้ออกไปรับรองอยู่ในอารมณ์ ทั้งหลายที่ประสบพบผ่านเต็มไปหมด

เป็นต้นว่าเมื่อเห็นอะไรก็รู้สึกตัวเราเป็นผู้เห็น และเมื่อตัวเราเป็นผู้เห็นสิ่งที่เห็นนั้นบางอย่างเราก็ชอบ บางอย่างเราก็ไม่ชอบ เมื่อได้ยินอะไรก็มีตัวเราออกไปรับว่า ตัวเราได้ยิน เสียงบางอย่างเราก็ชอบ เสียงบางอย่างเราก็ไม่ชอบ เมื่อได้กลิ่น ได้รส ได้ถูกต้อง ได้คิดถึงเรื่องอะไร ก็รู้สึกตัวเราเป็นผู้ได้รส เป็นผู้ได้กลิ่น เป็นผู้ถูกต้อง เป็นผู้ได้คิด บางอย่างเราก็คือชอบ บางอย่างตัวเราก็ไม่ชอบ เพราะฉะนั้นจึงได้เกิดความชอบบ้าง ความชังบ้าง ความติดอยู่ที่เรียกว่า ความหลงบ้าง ในอารมณ์คือเรื่องทั้งหลายก็เป็นตัวเราทั้งนั้น ตัวเราเป็นผู้ชอบ ตัวเราเป็นผู้ไม่ชอบ ตัวเราเป็นผู้ติดหรือเป็นผู้หลง

คราวนี้ ถ้ามาพิจารณาดูให้ดีว่า ตัวเรานี้อยู่ที่ไหนกัน สมมติว่าตัวเรามีสมมติบัญญัติขึ้นว่าเป็นนั่นเป็นนี่ และยึดถือในสมมติบัญญัติขึ้น แต่ว่าบางครั้งเราได้รับการรับรองไม่สมยศสมเกียรติก็เกิดไม่ชอบขึ้น หรือว่าบางครั้งเราได้รับการรับรองอย่างดี หรือได้รับสรรเสริญ ก็เกิดยินดีขึ้นดังนี้ เป็นต้น ก็พิจารณาลงไปว่าตัวเราที่มีสมมติบัญญัติ มียศมีเกียรติ อะไรเป็นต้น หรือเป็นนั่นเป็นนี่อะไรเป็นต้นนั้น อยู่ที่ไหนที่ทำให้หัวใจต้องวุ่นวาย ชอบบ้าง ไม่ชอบบ้าง

เป็นต้น ตัวเราอยู่ที่รูปหรือที่รูปอันนี้เป็นสิ่งที่ประกอบขึ้นด้วยธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงต้องแปรปรวนซึ่งในที่สุดก็ต้องแตกสลายกลายเป็นศพ ถ้าหากว่าเขาไม่นำไปเผาไปฝังเสียก็ต้องกลายเป็นศพเน่าเปื่อย

ดังเช่นที่แสดงไว้ในบรรพว่าด้วยปาชา ๙ ประการว่า เหมือนอย่างศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ตายวันหนึ่ง ๒ วัน ๓ วัน ขึ้นฟองมีสีเขียวน่าเกลียด ร่างกายนี้ก็ฉนั้นนั่น ถ้าเมื่อเป็นศพแล้วไม่มีใครเขาจัดอย่างไรหรือแม้มีใครเขาจัดใส่โลงไว้ก็ต้องเป็นเช่นนี้ และถ้าเขาปล่อยทิ้งไว้ในป่าช้าก็ต้องมีสัตว์มากัดกิน สัตว์ใหญ่บ้าง สัตว์เล็กบ้าง และเมื่อเขาปล่อยทิ้งไว้ในป่าช้า ต้องมีสัตว์มากัดกินดังนั้น อย่างน้อยก็จะเหลือเป็นโครงกระดูก ยิ่งเปื้อนเลือดติดอยู่ด้วยเนื้อและเลือด และถ้าเขายังทิ้งไว้เช่นนั้นก็คงเป็นร่างกระดูกที่ปราศจากเนื้อ เพราะว่ามันถูกสัตว์กัดกินไปหมด เหลือแต่เลือดที่ยังเปื้อนอยู่ ยิ่งผูกเป็นร่างกระดูกดังนี้ เป็นต้น

ถ้าหากว่ากายอันนี้จะเป็นตัวเป็นตนที่เป็นนั่นเป็นนี่ ก็กายอันนี้ยังต้องเป็นอย่างนี้แล้ว จะเป็นตัวเป็นตนที่ไหนกันแล้วทำไมจึงจะมาหลงเอารูปกายอันนี้ **ว่าเป็นเรา** ซึ่งทำให้ต้องเดือดร้อน ยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง คราวนี้หากว่าจะมา

ถือเอาเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอัตตา คือตัวตน สิ่งเหล่านี้ก็เป็นสิ่งที่เกิดดับไม่เที่ยง ต้องแปรปรวนไป เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น ก็ไม่ควรจะ มาถือว่าเป็นตัวเราให้เดือดร้อนรำคาญ

พิจารณาอยู่ดังนี้เสมอ มองให้เป็น ธรรมดาของนามรูปที่เกิดขึ้นแล้วต้อง ดับไปเสียมไป สัจธรรมก็จะปรากฏ ขึ้นแก่ความรู้ ดังนี้แหละเป็นตัวการ ปฏิบัติอบรมวิชา และวิชาดังกล่าว นี้ก็จะรู้จักว่า นี่แหละเป็นตัววิชา นี่แหละเป็นตัวภวตถหา ที่เป็นตัวสร้าง **ตัวเรา ของเรา** ให้บังเกิดความทุกข์ ร้อนวุ่นวายอยู่ตลอดเวลา ความรู้จัก ขึ้นดังนี้แหละเป็นตัวละ คือละอวิชา และภวตถหา ละไปเองไม่ต้องไปคิด ละ แต่ความรู้ี่เองเป็นตัวละ

ความรู้จักกำหนดนามรูปที่เกิดขึ้น อยู่อันทำให้รู้จักอวิชาภวตถหา ว่านี่แหละที่เป็นตัวสร้าง ตัวเรา ของเรา ขึ้นในนามรูปอันทำให้บังเกิดความเดือด ร้อนวุ่นวายอยู่เสมอ ซึ่งเป็นความรู้ี่ที่เป็นเหตุละ ละอวิชา ละภวตถหา ที่เป็น **อภิญา** คือความรู้ี่ยิ่งขึ้นไปอีก ชั้นหนึ่งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ และความรู้ี่ดังนี้จะพึงปฏิบัติให้บังเกิด มีขึ้นได้ โดยปริยายอันหนึ่งก็คือการ ปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ดังที่กล่าวมา ข้างต้น

อภิญา ๓ สัจฉิกรณะในวิชา วิมุติ ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน อันเป็นข้อปฏิบัติอบรมจิตนั้น ก็มุ่งให้ จิตได้รับความสงบตั้งมั่น และให้ปกติ ฉะนั้น จึงได้ทรงสอนให้ทำความรู้ใน นามรูป ให้ทำความรู้ในอวิชาและภว- ตถหา นามรูปนั้นก็ก็เป็นสิ่งที่ทุก ๆ คน มีความรู้กันอยู่ แต่ก็เป็นการรู้ตาม สมมติบัญญัติ และเป็นความรู้ยึดถือ อันเรียกได้ว่าเป็นความรู้ที่พระพุทธเจ้า ตรัสเรียกว่า ไม่รู้ และตรัสเรียกว่าเป็น ตัวภวตถหา ฉะนั้น จึงได้ทรงแสดง ธรรมสั่งสอนให้ทำความรู้ในนามรูป ตาม สัจจะ คือ ตามที่เป็นจริงว่า เป็น **อนิจจะ** คือ ไม่เที่ยง ต้องเกิดดับ เป็น **ทุกขะ** เป็นทุกข์ คือต้องแปรปรวน เปลี่ยนแปลง เป็น **อนัตตา** มิใช่ตัวตน คำสั่งสอนเป็นอันมาก ได้ทรงแสดง ให้ทุก ๆ คนพิจารณาให้มีความรู้ในนาม รูปดังนี้ และ

ในการที่จะปฏิบัติทำความรู้ดังนี้ได้ ก็ ต้องอาศัยจิตที่มีสมาธิ สงบจากกาม และ อกุศลธรรมทั้งหลาย ถ้าจิตยังพลุกพล่าน อยู่ด้วยกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ก็ทำปัญญาให้บังเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะ ฉะนั้น จึงได้ตรัสสอนให้ทำสมาธิก่อน คือ **ทำจิตให้สงบจากกามและอกุศล ธรรมทั้งหลาย** ด้วยการฝึกหัดปฏิบัติ ตั้งจิตไว้ในอารมณ์ของกรรมฐานเป็นต้น

ว่าอานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจ
เข้าออก เมื่อจิตสงบจากกามและอกุศล
ธรรมทั้งหลาย ก็ตั้งสมาธิจิตนี้กำหนด
เข้ามาที่นามรูปให้รู้จักว่า นีรูป นีนาม
และเมื่อนามรูป ปรากฏลักษณะหน้าตา
ขึ้นในความรู้ สัจจะ คือความจริงของ
นามรูป อันได้แก่ความเกิดดับก็จะ
ปรากฏขึ้น ความรู้ที่รู้เข้าถึงสัจจะของ
นามรูป คือความเกิดดับดังนี้ เป็น
อภิญา คือความรู้ยิ่งประการหนึ่ง
และเมื่อพบความรู้ยิ่งดังนี้ ก็ย่อมจะ
ได้พบอวิชาและภวตณหา กล่าวคือ
เมื่อยังไม่พบสัจจะ คือความจริงของ
นามรูป คือความเกิดดับ ความรู้ที่รู้
อยู่ในนามรูปย่อมเป็นความรู้ตามสมมติ
บัญญัติ และตามความยึดถือ ยึดถือ
ว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา
ตัวตน เป็นของสวยงาม ความรู้ดังนี้
พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าไม่รู้ คือเรียก
ว่าอวิชา แต่ทุกคนสามัญทั่วไปเรียก
ว่าวิชา คือเรียกว่ารู้ และก็เกี่ยวกับ
พระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา

พระองค์ตรัสสอนว่าไม่เที่ยง ความ
รู้สามัญก็เที่ยงว่าเที่ยง

ตรัสสอนว่าเป็นทุกข์ ความรู้สามัญ
ก็เที่ยงว่าเป็นสุข

ตรัสสอนว่าเป็นอนัตตา ความรู้
สามัญก็เที่ยงว่าเป็นอัตตา

ตรัสสอนว่าไม่สวยงามเป็นของปฏิกุศล
ความรู้สามัญก็เที่ยงว่าเป็นของสวยงาม
ดังนี้

และเพราะ **ความรู้สามัญ** ที่เที่ยง
พระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ตรัสว่าเป็น
อวิชานี้ จึงเป็น **ภวตณหา** คือความ
ดิ้นรนทะยานอยากในภพ ความเป็น
นั้นเป็นนี้ตั้งต้นแต่เป็นเรา เป็นของเรา
มีความยึดถืออยู่ สิ่งที่พระพุทธเจ้า
ตรัสเรียกว่า อวิชาและภวตณหานี้
เป็นสิ่งมีอยู่แก่สามัญบุคคลทั่วไป ซึ่ง
เมื่อยังไม่ได้ปฏิบัติ ก็ยังไม่รู้สึกว่าการ
รู้ยึดเช่นนี้เป็นตัวอวิชา แต่ก็ยังยืนยัน
ว่าเป็นอวิชาคือความรู้ เพราะมีความ
ยึดถืออยู่ ครั้นเมื่อได้ปฏิบัติทำสมาธิ
จนจิตสงบจากกามและอกุศลธรรม พัง
สมาธิจิตอันบริสุทธิ์กำหนดในนามรูป
เห็นลักษณะหน้าตาของนามรูป จน
สัจจะของนามรูปปรากฏขึ้น เมื่อสัจจะ
ของนามรูปปรากฏขึ้น ก็จะพบหน้าตัว
อวิชาของตนเองเข้าอย่างประจักษ์
ชัดว่าที่เคยรู้มา เคยเข้าใจยึดถือมาว่า
เป็นของเที่ยงเป็นสุข เป็นอัตตาตัวตน
เข้าใจเป็นของสวยงามนั้น เป็นตัว
ทิมวิลาส จิตวิลาส สัญญาวิลาส
คือความเห็นที่วิลาสคลาดเคลื่อน
ความคิดที่วิลาสคลาดเคลื่อน ความ
หมายรู้ที่วิลาสคลาดเคลื่อน **เป็นตัว
อวิชาโดยตรง** และที่ยึดถือไว้ทุก

ประการนี้ ก็เป็นตัวต้นหาอุปทาน เมื่อ สัจจะคือความจริงปรากฏขึ้น ก็ไม่มี อะไรที่จะยึดถือเอาไว้ได้ เพราะฉะนั้น **ต้นหา อุปทาน** นี้ จึงเป็น**ตัวกิเลส** เป็น **ตัววิชา** โดยตรงนั้นแหละ เพราะ ไม่เป็นความจริงอย่างที่ยึดถือเอาไว้ อย่างหนึ่ง แต่สัจจะคือความจริงปรากฏ ขึ้นอีกอย่างหนึ่งดังนี้ ความรู้ที่บังเกิด ขึ้นรู้จักตัววิชาภาวต้นหานี้เรียกว่า เป็นอภิญา คือความรู้ยิ่งอีกประการ หนึ่ง

อภิญาคือความรู้ยิ่ง ที่รู้ในสัจจะ ของนามรูป เป็นความรู้ที่เป็น **ปริญญา** คือความรู้กำหนดรอบคอบในสัจจะคือ ความจริง ว่านามรูปมีลักษณะเป็น เช่นนี้ ๆ เมื่อรู้นามรูปก็คงเป็นนามรูป เพราะนามรูปนี้เป็น**สภาวะธรรม** ธรรม ที่บังเกิดขึ้นคือสิ่งที่เกิดขึ้นตามเหตุตาม บัจจัย นับว่าเป็นธรรมชาติธรรมดา อย่างหนึ่ง ก็คงเป็นนามรูปเหมือนอย่าง ต้นไม้ ภูเขา ทั้งหลาย ดินฟ้าอากาศ ทั้งหลาย ก็คงเป็น ต้นไม้ ภูเขา ดิน ฟ้าอากาศ เป็นสิ่งที่มีเหตุบัจจัยให้เกิด ขึ้น เมื่อสิ้นเหตุบัจจัยที่รักษาเอาไว้ ก็ดับไปเหมือนอย่างนามรูป ๆ นี้ก็เกิด ขึ้นตามเหตุและบัจจัย เหตุบัจจัยนี้ ก็เลี้ยงรักษา

เหตุ ก็คือกรรม

บัจจัย ก็คืออาหาร

เมื่อเหตุบัจจัยยังรักษาอยู่ ก็ยังมี **สันตติ** คือความสืบต่ออยู่ เมื่อสิ้นเหตุ บัจจัยก็ดับไป หมดสันตติ คือความสืบ ต่อ ก็เป็นธรรมชาติธรรมดาอยู่อย่างนี้ เพราะฉะนั้น อภิญา คือความรู้ ยิ่งในนามรูป จึงเป็นความรู้ชนิดที่เรียกว่าปริญญา รู้กำหนดรอบคอบตามสัจจะ คือความเป็นจริง ก็เหมือนอย่างที่เราจะ สัจจะ คือ ความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายในโลก ดังกล่าว ส่วนความรู้ยิ่งในวิชาและ ภาวต้นหา เป็น**ปหานะ** คือความรู้ละ เพราะเมื่อรู้จักอวิชาภาวต้นหา อวิชา ภาวต้นหาก็อมดับไป ละไป สิ้นไป ด้วยอำนาจของความรู้จัก เพราะว่า อวิชาภาวต้นหานี้ก็เหมือนอย่างว่า ความมืด ส่วนความรู้ที่เป็นอภิญา คือความรู้ยิ่ง เหมือนอย่างว่าเป็นความ สว่าง เมื่อความสว่างบังเกิดขึ้น ความ มืดก็หายไป เมื่อความมืดหายไปสิ่งทั้ง หลายที่เนื่องกับความมืดก็หายไปหมด เช่นกัน เพราะฉะนั้น อภิญา คือ ความรู้ยิ่งที่รู้จักหน้าตาวิชาภาวต้นหา จึงเป็นปหานะ คือความรู้ละ รู้ขึ้นเมื่อ ไต่ อวิชาภาวต้นหาก็หลบหน้าไปทันที ละไปทันที ดังนี้

และเมื่ออวิชาภาวต้นหาดับไป ละ ไป หลบไป ดังนี้ ภาวะแห่งความรู้ ก็ปรากฏขึ้นอีกลักษณะหนึ่ง จากที่ เคยเป็นมาแล้วที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียก

ว่า **วิชาและวิมุตติ** วิชา ก็คือความรู้ เป็นความรู้ที่แจ่มแจ้งตรงกันข้ามกับอวิชา ถ้าจะเทียบกันกับอวิชาเป็นความมืด วิชา ก็เป็นความสว่างที่ตรงกันข้าม วิชาคือความรู้ที่เป็นความสว่างตรงกันข้ามกันนี้เป็นความสว่างไสวที่มองเห็นสังขารธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริงประจักษ์ชัด นามรูปก็จะประจักษ์ชัดขึ้นโดยเป็นสิ่งที่เกิดดับอยู่เป็นประจำ และเมื่อยังไม่รู้ คือยังเป็นอวิชา ก็ย่อมมีตัณหาอุปาทานอยู่ในนามรูป อวิชาตัณหาอุปาทานเป็นตัวเหตุให้เกิดความทุกข์ต่าง ๆ เพราะเป็นตัวที่ยึดถือเอาทุกข์ไว้ไม่ปล่อยวาง ส่วนปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขาร คือความจริงของนามรูป เป็นวิชา และเมื่อเป็นวิชามองเห็นความจริงของนามรูปสว่างไสวขึ้น ก็ย่อมมีความปล่อยวางไม่ยึดถือ เพราะว่า

ไม่มีสิ่งไหนเป็นของเที่ยง อันจะพึงยึดถือไว้ว่าเที่ยง

ไม่มีส่วนไหนเป็นสุข อันจะพึงยึดถือไว้ว่าเป็นสุข

ไม่มีส่วนไหนที่เป็นอัตตาตัวตนโดยแท้จริง ที่จะพึงยึดถือไว้ว่าเป็นอัตตาตัวตน

ไม่มีส่วนไหนที่เป็นของสวยงาม อันจะพึงยึดถือไว้ว่าเป็นของสวยงาม

เมื่อปรากฏว่า **ไม่มีไม่**เป็นเช่นนั้น จึงมีความปล่อยวางจากความยึดถือ ความปล่อยวางนี้ก็ปล่อยวางลงไปทีละนามรูปนั้นแหละไม่ใช่ไปปล่อยวางไว้ที่ไหน ปล่อยให้นามรูปเป็นนามเป็นรูป ปล่อยให้อนิจจังเป็นอนิจจัง ปล่อยให้ทุกขัง เป็นทุกขัง ปล่อยให้อนัตตาเป็นอนัตตา ปล่อยให้อสุภังคือไม่งดงาม ก็เป็นอสุภัง เป็นอย่างไรก็ปล่อยให้เป็นอย่างนั้น ก่อนที่จะมีวิชาความรู้บังเกิดขึ้น ย่อมมีความยึดถือที่ฝืนไปจากสังขารคือความจริง ฝืนไปจากธรรมชาติ ธรรมดา สิ่งที่เขาไม่เที่ยงก็ไปยึดถือให้เที่ยง ที่เป็นทุกข์เป็นอนัตตา ก็ไปยึดถือฝืนไว้ ให้เป็นสุขเป็นอัตตา ที่เป็นอสุภะ ก็ไปยึดถือไว้ให้เป็นสุภะ แต่ก็ไม่สามารถจะฝืนได้ เพราะว่าสิ่งที่มีความเป็นธรรมดาเป็นอย่างไรก็ต้องเป็นอย่างนั้น บุคคลที่ยึดจึงต้องเป็นทุกข์เดือดร้อน

แต่เมื่อมีวิชามองเห็นสังขาร คือความจริงขึ้น ก็ย่อมปล่อยวางความยึดถือที่ฝืนธรรมดาอย่างนั้น ปล่อยให้เป็นไปตามธรรมดานั่นเอง ไม่ใช่ไปปล่อยวางไว้ที่ไหน ดังนี้ เป็น **วิมุตติ** ความหลุดพ้น เมื่อความ**ปล่อยวางธรรมดาไว้ที่ธรรมดา** ตามที่ธรรมดาจะเป็นไปดังนี้ ก็ย่อมปล่อยวางทุกข์ทั้งสิ้น วิชาวิมุตตินี้เป็นผลของการปฏิบัติทำความรู้ในนามรูป ดังนี้

กล่าวมาโดยลำดับ และแม้ว่าจะยังไม่เป็นวิชาวิมุตติที่สิ้นเชิงหรือที่เป็น **อกุปปรกรรม** ธรรมที่ไม่กำเริบ แต่ว่ายังเป็น **กุปปรกรรม** ธรรมที่กำเริบก็ตาม เมื่อมีขึ้น ก็ย่อมจะทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติ ได้พบความรู้และได้พบความสุขที่เกิดจากวิมุตติเช่นนี้ เป็นสิ่งที่ละเอียดประณีตกว่าความสุขทั้งหลายที่เคยได้รับ และข้อนี้แหละที่พระพุทธเจ้า ได้ตรัสสอนไว้ให้ผู้ที่ได้หมั่นกระทำให้แจ่มแจ้งขึ้น คือ วิชาวิมุตติ เป็นผลของการปฏิบัติธรรม อบรมบัญญัติ ให้รู้จักนามรูปโดยวิธีที่กล่าวแล้ว

เมื่อมีจิตเป็นสมาธิที่บริสุทธิ์และเพ่งกำหนดพิจารณานามรูป ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ย่อมจะได้พบภาวะของความรู้ที่นับว่าเป็นวิชาและภาวะของจิตที่นับว่าเป็นวิมุตติอันมีลักษณะปล่อยวางอย่างนี้ไม่มากก็น้อย แต่ถ้าไม่รักษาเอาไว้ก็จะเสื่อมไปเร็ว และบางทีเมื่อเสื่อมไปแล้วจะทำให้กลับมาอีกก็ยาก เพราะฉะนั้น เมื่อได้มาแล้วแม้บ่อยก็ต้องรักษา เหมือนอย่างว่าทำงาน ก็ย่อมจะต้องได้รับผลของงานไม่น้อยก็มาก แม้จะได้มาสักหนึ่งสตางค์ แต่ถ้ารู้จักรักษาก็จะทำให้หนึ่งสตางค์นั้นพอกพูนมากขึ้นได้ คนที่จนมาแต่เดิมประกอบอาชีพค้าขายขึ้น ก็ต้องพอกพูนมาแต่น้อยดังนี้ การปฏิบัติ

ธรรมก็เช่นเดียวกัน เมื่อได้รับผลของการปฏิบัติแม้เพียงหนึ่ง เมื่อรู้จักรักษาก็จะพอกพูนมากขึ้นทุกที การรักษาคผลของการปฏิบัติทางจิตใจนี้ก็คือการที่กระทำให้แจ่ม คุลงไปที่ตัวความรู้ที่ได้ในขณะที่ปฏิบัติ คุลงไปที่ภาวะของจิตที่ปล่อยวางที่ได้จากความรู้ในขณะที่ปฏิบัติ ให้มองเห็นลักษณะหน้าตาว่าความรู้เช่นนี้ ภาวะของจิตเช่นนี้เป็นอย่างไร อย่างนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ วิชาคือความรู้และวิมุตตินั้นก็จะแจ่มแจ้งขึ้นมา ดังนี้แหละเป็นอภิญาอีกประการหนึ่ง ที่ตรัสสอนให้ทำ **สังคิกรณะ** คือ การกระทำให้แจ่ม เป็นการรักษาไว้ กล่าวอย่างสามัญก็เหมือนอย่างว่า เมื่อทำความดีก็ให้รักษาความดีเอาไว้และหมั่นทำความดีนั้นพอกพูนให้มากขึ้น ถ้าหากว่าไม่หมั่นรักษาความดีเอาไว้ ความดีทำไว้ครั้งหนึ่งแล้วก็แล้วไป ดังนี้ ความดีก็จะไม่พอกพูน กลับจะเป็นโอกาสให้ทำความชั่วอื่น ๆ มากขึ้นไปอีกก็ได้ เพราะฉะนั้น ก็ให้รักษาความดีไว้ แม้ที่ทำทีละน้อยและทำให้มาก ๆ ขึ้น

ภาวะทางจิตใจทางปัญญาก็เช่นเดียวกัน เมื่อได้มากก็ต้องรักษาและต้องพอกพูน กล่าวคือหมั่นเพ่งพินิจ การกระทำให้แจ่มแจ้งและรักษาความรู้กับภาวะเช่นนี้ของจิตไว้ให้นานที่สุด ให้ยั่งยืน

ที่สุดและพอกพูนไว้อยู่เสมอ การกระทำ
ดังนี้จะเป็นปัจจัยให้บรรลุถึงการละโดย
สิ้นเชิงในที่สุด และบุคคลผู้จะละได้
สิ้นเชิงในที่สุดนั้น ก็จะต้องเริ่มปฏิบัติ
มาจากการที่รักษาสิ่งที่ได้ไว้ทีละน้อย ๆ
ดังนี้ (น.จ. ๓๗-๓๘)

อภิธรรม ดู อภิธรรมปิฎก

อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ดู คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ

อภิธรรมในมหายาน ดู คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ

อภิธรรมปิฎก พระไตรปิฎกในลัทธิเถรวาท

หรือที่ฝ่ายมหายานเรียกว่า หีนยาน มี
๓ คือ **วินัยปิฎก ๑ สุตตันตปิฎก ๑**
อภิธรรมปิฎก ๑ ฉบับที่พิมพ์ด้วยอักษร
ไทยเรียกว่าเป็นฉบับสยามรัฐ บัดนี้
มีรวมกัน ๔๕ เล่ม ด้วยกำหนดเล่ม
เท่าเวลา ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า
พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐนี้ได้จารเป็น
อักษรขอมมานาน แต่มาพิมพ์ด้วยอักษร
ไทยเป็นเล่มครั้งแรกในรัชกาลที่ ๕ แต่
ยังไม่ได้ต้นฉบับมาสมบูรณ์ ต่อมาได้
ต้นฉบับมาสมบูรณ์ และได้พิมพ์ขึ้นเมื่อ
ต้นรัชกาลที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐
โดยที่โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้นและ
ชักชวนให้ประชาชนโดยเสด็จพระราช-
กุศล เป็นอนุสรณ์ในคราวถวายพระเพลิง
พระบรมศพรัชกาลที่ ๖ เฉพาะอภิธรรมปิฎก
นั้นมีตั้งแต่เล่ม ๓๔ ถึงเล่ม ๔๕ รวม
๑๒ เล่ม

คำว่า **ปิฎก** แปลว่า **ตะกร้า** หมายถึง
ถึงเป็นหมวดใหญ่สำหรับรวบรวม **ไตร**
แปลว่า **สาม** **ไตรปิฎก** ก็แปลว่า **สาม**
ตะกร้า พระวินัยก็รวมเป็นตะกร้าหนึ่ง
สุดตันตะตะกร้าหนึ่ง อภิธรรมตะกร้า
หนึ่ง ก็เป็นสามปิฎก **พระไตรปิฎก**นี้
แหละเป็นตำราชั้นที่ ๑ ใน**พระพุทธ-**
ศาสนา ที่ตามตำนานว่าพระสงฆ์ใน
ลังกาได้ประชุมกันทำสังคายนานับเป็น
ครั้งที่ ๕ นับต่อจากที่สังคายนาใน
อินเดีย และได้จารึกเป็นอักษร เมื่อ
พระพุทธเจ้านิพพานแล้วได้ ๔๐๐ ปีเศษ
คัมภีร์อภิธรรมปิฎกนี้แปลกจาก ๒
ปิฎกข้างต้น เพราะไม่มีนิทาน คำ
ว่า **นิทาน** นั้น ในภาษาไทยหมายถึง
นิยาย ที่เล่า แต่ว่าในที่นี้หมายถึง **เรื่อง**
ที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นเรื่องทำให้พระพุทธเจ้า
ทรงปรารถานั้น ทรงบัญญัติพระวินัย
ทรงแสดงธรรม เรื่องที่เกิดขึ้นนี้เรียก
ว่านิทาน เป็นเรื่องจริงในคราวนั้น ใน
วินัยปิฎกก็มีนิทานคือเรื่องที่เล่าว่าพระองค์
ไปไหนประพตืออย่างไร พระพุทธเจ้า
ก็ทรงปรารถาความประพตุนั้น บัญญัติ
พระวินัย ในพระสุตตันตก็เหมือนกัน
มีนิทานคือมีเรื่องที่เล่าว่าพระพุทธเจ้า
ประทับอยู่ที่ไหน ทรงแสดงธรรมแก่
ใคร แม้ที่เป็นหมวดเบ็ดเตล็ดรวมไว้แต่
ลำพังคำสอน แต่ท่านก็ได้มีอธิบายอ้าง
ว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ผู้นั้นผู้นี้ด้วย
เรื่องที่เกิดขึ้นอย่างนั้นอย่างนี้

ส่วนในอภิธรรมปิฎกนี้ไม่มีนิทานเลย คือ ไม่มีกล่าวว่พระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภใคร ตรัสแก่ใคร ที่ไหน เมื่อไร และโดยเฉพาะก็ไม่มีกล่าวว่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ คือขึ้นต้นก็แสดงธรรมทีเดียว ไม่มีเรื่องประกอบ ฉะนั้น จึงไม่อาจจะหาประวัติได้จากหนังสือที่เป็นตำรา **ชั้นบาลี** คือชั้นดั้งเดิมว่า อภิธรรมปิฎกนี้ได้เกิดขึ้นได้เป็นมาอย่างไร

คราวนี้ ถ้าจะอาศัยคำว่า **อภิธรรม** ไปค้นดูว่าคำนี้จะมิใช่ในพระสูตรที่ไหนบ้าง ก็คงพบว่าได้มิใช่คำว่าอภิธรรมในพระสูตรหลายพระสูตร ใช้เฉพาะคำว่าอภิธรรมคำเดียวก็มี ใช้คู่กับคำว่าอภิวินัยก็มี แต่ว่าอรรถกถาของพระสูตรนั้น ๆ ได้แก่ความหมายไว้ว่า คำว่าอภิธรรมในที่นั้นหมายถึง ธรรมชั้นสูง โดยเฉพาะก็คือ **โพธิปักขิยธรรม** ไม่ได้กล่าวหมายถึงธรรมในอภิธรรมปิฎก ส่วนในวินัยปิฎก ตอนอธิบายถึงการแจกเสนาสนะได้มีกล่าวไว้บ้างว่า เสนาสนคาหปกะ คือพระที่มีหน้าที่แจกเสนาสนะ ย่อมแจกเสนาสนะให้แก่ภิกษุที่เป็นสภาคคือมีส่วนเสมอกันในการศึกษาเป็นต้นเป็นพวก ๆ คือที่ศึกษาวินัยปิฎกก็อยู่ใกล้ ๆ กันพวกหนึ่ง ที่ศึกษาสูตรตันตปิฎกก็ให้อยู่ใกล้ ๆ กันพวกหนึ่ง ที่ศึกษาอภิธรรมปิฎกก็ให้อยู่

ใกล้ ๆ กันพวกหนึ่ง แต่คำว่าอธิบายนั้นเป็นคำชั้นนอรรถกถา

อภิธรรมนั้นมีแสดงไว้ในอภิธรรมปิฎก แต่ว่าไม่ได้มีเล่าประวัติไว้แต่อย่างไร แสดงแต่ธรรมขึ้นมาเท่านั้น ฉะนั้น เมื่อจะค้นดูประวัติของอภิธรรมในตำราชั้นเดิมคือในพระไตรปิฎกจึงหาไม่พบ

ใน**วินัยปิฎก** เองที่เล่าถึงเรื่องสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่ทำเมื่อหลังพุทธปรินิพพานไม่นานนัก และสังคายนาครั้งที่ ๒ ที่ทำเมื่อหลังจากพุทธปรินิพพานประมาณ ๑๐๐ ปี ก็เล่าแต่เพียงว่าได้ทำสังคายนาพระวินัยและพระธรรม ไม่ได้กล่าวถึงอภิธรรมปิฎก เมื่อพระพุทธเจ้าจะนิพพานก็ยังได้ทรงแสดงว่า **ธรรมที่ทรงแสดงแล้ว วินัยที่ทรงบัญญัติแล้ว เป็นศาสดาแทนพระองค์** ก็กล่าวถึงแต่ธรรมและวินัยเท่านั้น ไม่ได้พูดถึงอภิธรรม ฉะนั้น นักศึกษาพระพุทธศาสนาที่วิจารณ์ทั้งประวัติและทั้งเนื้อความของปิฎกทั้ง ๓ จึงมีมากท่านที่ลงความเห็นว่ อภิธรรมปิฎกนั้นมีในภายหลัง

แต่ว่าเมื่อพระพุทธศาสนาล่วงมาหลายร้อยปีเข้า จนถึงสมัยแต่งอรรถกถาประมาณว่าพระพุทธศาสนาล่วงมาขนาดพันปี จึงได้ปรากฏหลักฐานในคัมภีร์อรรถกถาที่แต่งในสมัยนั้นถึงเรื่อง **ประวัติของอภิธรรม** ว่า พระพุทธเจ้าไปเทศน์อภิธรรมแด่พระพุทธมารดาที่

ดาวดึงส์พิภพและถ้อยคำในอรรถกถา แสดงว่ามีการนับถือคัมภีร์อภิธรรมนี้เป็นอันมาก ใครจะคัดค้านว่าอภิธรรมมิใช่พุทธวจนะเป็นไม่ได้ ในอรรถกถาเองได้ประณามคนที่คัดค้านอย่างเป็นทางการเป็น คนนอกศาสนาเลยทีเดียว แต่เพราะได้กล่าวไว้เช่นนั้นก็บ่งว่าคงจะได้มีผู้คัดค้านมาตั้งแต่สมัยนั้นแล้วจึงได้เขียนไว้เช่นนั้น

ท่าน (อรรถกถา) ได้แสดงหลักฐานว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อภิธรรม ได้ทรงพิจารณาอภิธรรม จนถึงได้แสดงอภิธรรมแทรกเข้าไว้อย่างมากมาย คือ ในหลักฐานชั้นบาลีที่มีเล่าไว้ในวินัยปิฎก ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วได้ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข (ความสุขที่เกิดจากวิมุตติความหลุดพ้น) ที่ควงไม้ต่าง ๆ ๕ สัปดาห์

สัปดาห์ที่ ๑ ประทับนั่ง ณ ควงไม้โพธิพฤกษ์ คือไม้ที่ได้ตรัสรู้

สัปดาห์ที่ ๒ ได้ประทับนั่งที่ควงไม้ นิโครธ คือควงไม้ไทร

สัปดาห์ที่ ๓ ได้ประทับนั่งที่ควงไม้ มุจลินทะ คือควงไม้จิก

สัปดาห์ที่ ๔ ประทับนั่งที่ควงไม้ ราชายตนะ คือควงไม้เกตุ

สัปดาห์ที่ ๕ ได้ประทับนั่งที่ควงไม้ ไทรอีก

พระอรรถกถาจารย์ผู้เขียนตำนาน อภิธรรมได้แสดงแทรกไว้ในคัมภีร์ อรรถกถาอีก ๓ สัปดาห์ จากสัปดาห์ที่ ๑ ในบาลี คือ

สัปดาห์ที่ ๒ เสด็จจากไม้มหาโพธิ์ ไปทางทิศอีสาน ทรงยืนถวายเนตร คือว่า จ้องดูพระมหาโพธิ์ในที่นั้น จึงเรียกว่า **อนิมิตตเจตีย์** แปลว่า **เจตีย์ที่ทรงจ้องดูโดยมิได้กะพริบพระเนตร** ที่เป็นมูลให้สร้างพระถวายเนตรสำหรับวัน อาทิตย

สัปดาห์ที่ ๓ เสด็จจากที่นั้นมาหยุด อยู่ระหว่างมหาโพธิ์กับอนิมิตตเจตีย์นั้น ทรงนิรมิตที่จงกรมขึ้นแล้ว เสด็จจงกรม ณ ที่นั้น ที่นั้นจึงเรียกว่า **รัตนจงกรมเจตีย์** แปลว่า ที่จงกรมแก้ว คำว่าที่จงกรมแก้วนี้ อาจารย์หนึ่งก็ว่าเป็นเรือนแก้วที่เป็นเทพนิรมิต อีกอาจารย์หนึ่งก็ว่ามีไช้เป็นเรือนแก้ว แต่ว่าหมายถึงที่ทรงพิจารณาอภิธรรม

สัปดาห์ที่ ๔ ประทับนั่งขัดบัลลังก์ ในทิศปัจจิมหรือทิศพายัพแห่งมหาโพธิ์ ทรงพิจารณา **อภิธรรม** จึงเรียกว่า **รัตนฆรเจตีย์** แปลว่า **เรือนแก้ว** คำว่าเรือนแก้วนี้ อาจารย์หนึ่งก็ว่าเป็นเรือนแก้วที่เป็นเทพนิรมิต อีกอาจารย์หนึ่งก็ว่ามีไช้เป็นเรือนแก้วเช่นนั้น แต่หมายถึงที่เป็นที่ทรงพิจารณาอภิธรรม รัตนฆรคือเรือนแก้วนี้ ก็เป็นมูลให้สร้าง

พระพุทธรูปมีเรือนแก้วเหมือนอย่าง
พระพุทธรูปชินราชที่จังหวัดพิษณุโลกมี
เรือนแก้ว

เมื่อท่านแทรกเข้ามาอีก ๓ สัปดาห์
ดังนี้ สัปดาห์ที่ ๒ ตามที่แสดงในบาลี
ก็ต้องเลื่อนไปเป็นที่ ๕ และก็เลื่อนไป
โดยลำดับ ท่านก็ได้อธิบายไว้ด้วยการ
การที่แทรกนอกจากพระบาลีออกไปตั้ง
นั้นไม่ผิดไปจากความจริง เพราะในบาลี
แสดงแต่โดยย่อ เหมือนอย่างพูดว่ากิน
ข้าวแล้วนอน ความจริงกินข้าวแล้วก่อน
จะนอนก็ได้มีกิจอื่นอีกหลายอย่าง แต่
ว่าเว้นไว้ไม่กล่าว ฉะนั้น ท่านจึงกล่าว
ถึงกิจที่เว้นไว้ให้นั้นให้บริบูรณ์

ตำนานอภิธรรม ดังกล่าวมานี้ ได้
มีกล่าวไว้ในหนังสือรรถกถาที่เขียน
ขึ้นเมื่อพระพุทธศาสนาล่วงมาแล้วนาน
ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และท่านก็ยังได้
เล่าไว้อีกว่า คัมภีร์อภิธรรมนั้นมี ๗
คัมภีร์ เรียกว่า สัตตปปรกณ์ **ปกรณ**
ก็แปลว่า **คัมภีร์ สัตต** แปลว่า **๗**
สัตตปปรกณ์ ก็แปลว่า **๗ คัมภีร์**
คำนี้ได้นำมาใช้ในเมื่อบังสุกุลพระศพ
เจ้านายตั้งแต่หม่อมเจ้าขึ้นไป ใช้คำว่า
สัตตปกรณ ก็มาจากคำว่าสัตตปปรกณ์
คือ ๗ คัมภีร์นี้เอง แต่พระพุทธเจ้าไม่ได้
แสดงทั้ง ๗ คัมภีร์ เว้นคัมภีร์กถาวัตถุ
ทรงแสดงแต่ ๖ คัมภีร์ ส่วนคัมภีร์กถา
วัตถุนั้น **พระโมคคัลลีสบุตรตีสสเถระ**

เป็นผู้แสดง ในสมัยสังคายนาครั้งที่
๓ แต่ว่าพระเถระก็ได้แสดงตามนัย
ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ ฉะนั้น
จึงได้ครบ ๗ ปกรณในสมัยสังคายนา
ครั้งที่ ๓ นั้น และก็ถือว่าเป็นพระพุทธร
ภาษิตทั้งหมด เพราะพระพุทธเจ้าได้
ประทานนัยไว้

ในตำนานนี้ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้า
ได้เทศน์อภิธรรมตลอดเวลาไตรมาสคือ
๓ เดือนโดยไม่มีเวลาหยุดยั้ง ฉะนั้น
จึงได้เกิดปัญหาขึ้น ๒ ข้อ

ข้อ ๑ ว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงบำรุ้ง
พระสรีระ เช่น เสวยและปฏิบัติสรีริก
อย่างอื่นตลอดไตรมาสหรือ?

ข้อ ๒ พระอภิธรรมมาทราบกัน
ในเมืองมนุษย์ได้อย่างไร?

ปัญหาเหล่านี้ท่านผู้เล่าตำนาน
อภิธรรมก็ได้เล่าแก้ไว้ด้วยว่า เมื่อเวลา
ภิกษาจารคือเวลาทรงบิณฑบาต ก็ได้
ทรงนิรมิตพระพุทธรูปไว้ ทรงอธิษฐาน
ให้ทรงแสดงอภิธรรมตามเวลาที่ทรง
กำหนดไว้แทนพระองค์ แล้วเสด็จลง
มาปฏิบัติพระสรีริกที่สระโหนดาด แล้ว
เสด็จไปเที่ยวบิณฑบาตที่อุตตรกุรุทวีป
เสด็จมาเสวยที่สระนั้น เสวยแล้วเสด็จ
ไปประทับพักกลางวันนั้นทวัน ต่อ
จากนั้นก็จึงเสด็จขึ้นไปแสดงอภิธรรม
ต่อจากพระพุทธรูป และที่นั้นทวัน
นั่นเอง ท่านพระสารีบุตรได้ไปเฝ้าทำ
วัตรปฏิบัติ พระองค์จึงได้ประทานนัย

อภิธรรมที่ทรงแสดงแล้วแก่ท่าน พระสารีบุตร ท่านพระสารีบุตรก็ได้ มาแสดงอภิธรรมแก่หมู่ภิกษุที่เป็น สัททวิหาริกของท่านต่อไป

ท่านแก้ไว้อย่างนี้ก็เป็นอันแก้ปัญหา ทั้ง ๒ ข้อนั้น ตามคำแก้ของท่านเอง ก็ส่องว่าอภิธรรมมาปรากฏขึ้นในหมู่ มนุษย์ก็โดยพระสารีบุตรเป็นผู้แสดง เพราะฉะนั้น เมื่อพูดกันอย่างในเมือง มนุษย์ ท่านพระสารีบุตรจึงเป็นผู้ แสดงพระอภิธรรมนั่นเอง แต่ท่าน ว่าพระสารีบุตรไม่ใช่เป็นนักอภิธรรม องค์แรก พระพุทธเจ้าเป็นนักอภิธรรม องค์แรก เพราะได้ตรัสรู้พระอภิธรรม ตั้งแต่ราตรีที่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงพิจารณา อภิธรรมที่รัตนขจรเจดีย์ดังที่กล่าวมาแล้ว และได้ทรงแสดงนัยแห่งอภิธรรม แก่ท่านพระสารีบุตร ท่านพระสารีบุตร จึงได้มาแสดงต่อไป

ในบัดนี้ได้มีท่านผู้หนึ่งในปัจจุบัน เขียนหนังสือค่าน่า อภิธรรมปิฎกนั้น พิมพ์เป็นหนังสือได้เพียง ๑๒ เล่ม ตามประวัติพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดง อยู่ตลอด ๓ เดือนไม่มีเวลาหยุด และยังได้กล่าวอีกว่า ได้มีรับสั่งเร็วคือว่า พระพุทธเจ้าพูดเร็วกว่ามนุษย์สามัญ หลายเท่า เมื่อเป็นเช่นนี้ถ้าจะมารวม พิมพ์ขึ้นก็ต้องกว่า ๑๒ เล่มเป็น ไหน ๆ แต่เมื่อหนังสือนี้ออกไปแล้ว

ได้มีผู้ที่นับถืออภิธรรมไม่พอใจกันมาก เพราะเหตุดังที่ได้กล่าวแล้ว

ในหลักฐานตั้งแต่ชั้นอรรถกถานั้น ได้มีผู้นับถืออภิธรรมมาก จนถึงใน บัดนี้ก็ยังมีผู้นับถืออภิธรรมกันอยู่มาก ในพม่านั้นนับถือมากเป็นพิเศษ จนถึงได้มีนิทานเล่าเป็นประวัติไว้ว่า เรือ เชิญพระไตรปิฎกจากลังกามา ๓ ลำ และมาเกิดพายุพัดเอาเรือที่ทรงพระ- อภิธรรมปิฎกไปประเทศพม่า เอาเรือ ที่ทรงวินัยปิฎกไปประเทศรามัญ เอา เรือที่ทรงสุตตันตปิฎกมาประเทศไทย นี้เป็นเรื่องที่ผูกขึ้นนานมาแล้ว มา พิจารณาดูก็มีเค้าอยู่บ้าง เพราะว่า พม่านั้นนับถืออภิธรรมมาก รามัญก็ เครื่องครัดในวินัย ส่วนฝ่ายไทยนั้นอยู่ใน สถานกลางไมใคร่เคร่งวินัยนัก และ ก็ไม่ย่อหย่อนอย่างพม่า พอใจจะถือ เอาเหตุผล ซึ่งก็สงเคราะห์ว่าเป็นฝ่าย สุตตันตปิฎก

แต่ว่าสารัตถะในอภิธรรมนั้นมีมาก ถึงท่านจะไม่แสดงประวัติให้พิสดารไว้ อย่างไร สารัตถะในอภิธรรมนั่นเองก็ เป็นสิ่งที่ควรจะศึกษา เมื่อศึกษาแล้วก็ จะทำให้ได้ความรู้ในพระพุทธศาสนา พิสดารขึ้นอีกเป็นอย่างมาก

คำว่า *อภิธรรม* นั้นประกอบด้วย ศัพท์ว่า *อภิ* แปลว่า *ยิ่ง* กับ *ธรรม* รวมกันแปลว่า *ธรรมยิ่ง* หมายความว่า

ว่าธรรมที่ยิ่งกว่าจำนวนโดยปกติ เพราะ
ว่าได้จำแนกไว้โดยพิสดาร อีกอย่าง
หนึ่งหมายความว่าธรรมที่ยิ่ง คือ พิเศษ
หมายความว่าแปลกจากธรรมในปิฎก
อื่น ความหมายนี้ต่างจากคำว่า **อภิธรรม**
อภิวินัย ที่ใช้ในพระสูตร เพราะใน
ที่นั้น คำว่า **อภิ** ในที่นั้นก็หมายความว่า
ยิ่ง นั่นแหละ แต่ไม่ได้หมายถึง
อีกปิฎกหนึ่ง คือ **อภิธรรม** หมายถึง
โพธิปักขิยธรรม อภิวินัย ก็หมายถึง
อาทิพรหมจริยกาสิกขา คือสิกขาบท
มาในพระปาติโมกข์

แต่ว่าในที่บางแห่ง คำว่า **อภิธรรม**
หมายความว่า **ธรรมที่เป็นอธิบาย**
ทำนองอรรถกถา คือกถาที่อธิบาย
เนื้อความ ถ้าตามความหมายหลังนี้
อภิธรรม ก็คือเป็นตำราที่อธิบายธรรม
ส่วนที่แสดงความของศัพท์อภิธรรม
ว่าธรรมที่ยิ่งดังกล่าวข้างต้นนั้น เป็นการ
แสดงตามคัมภีร์อรรถกถาอภิธรรม แต่
ถ้าไม่อ้างคัมภีร์นั้น ว่าเอาตามที่พิจารณา
จะแปลว่า เฉพาะธรรม ก็ได้ เพราะว่า
ในคัมภีร์อภิธรรมได้แสดงเฉพาะธรรม
ไม่เกี่ยวกับบุคคล

อภิธรรมมี ๗ คัมภีร์เรียกว่า
สัตตปกรณ ดังกล่าวแล้ว คือ

๑. **ธัมมสังคณี** แปลง่าย ๆ ว่า
ประมวลหมวดธรรมะ สังคณี ก็แปลว่า
ประมวลเข้าเป็นหมวดหมู่ ธัมมสังคณี
ก็แปลว่า **ประมวลธรรมะเข้าเป็นหมวด**

หมู่ จำแนกออกเป็น ๔ กัณฑ์ คือ ว่า
ด้วยความเกิดขึ้นแห่งจิต ๘๙ ดวงกัณฑ์
หนึ่ง ว่าด้วยรูปโดยพิสดารกัณฑ์หนึ่ง
ว่าด้วยนิกเขปแปลว่ายถากรรมชั้นแสดง
โดยมูลราก โดยชั้นก็คือกอง โดยทวาร
เป็นต้นกัณฑ์หนึ่ง ว่าด้วยอรรถกถา
หรืออรรถกถา คือว่ากล่าวอธิบายเนื้อ
ความของแม่บทนั้นที่ได้แสดงไว้ตั้งแต่
ต้นกัณฑ์หนึ่ง

๒. **วิภังค์** แปลว่า **จำแนกธรรม**
ลำพังศัพท์ว่า **วิภังค์** แปลว่า **จำแนก**
มี ๑๘ วิภังค์ คือชั้นวิภังค์ จำแนก
ชั้น อายตนะวิภังค์ จำแนกอายตนะ
ธาตุวิภังค์ จำแนกธาตุ เป็นต้น

๓. **ธาตุกถา** ว่าด้วย **ธาตุ** แต่โดย
ที่แท้เห็นว่าด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ
ที่สงเคราะห์กันเข้าได้อย่างไร และ
สงเคราะห์กันไม่ได้อย่างไร ควรจะเรียก
ชื่อเต็มที่ว่า **ชั้นอายตนะธาตุกถา**
แต่ว่าเรียกสั้น ๆ ว่า **ธาตุกถา** แบ่ง
ออกเป็น ๑๔ หมวด มีการสงเคราะห์
กันได้ การสงเคราะห์กันไม่ได้แห่งส่วน
ทั้ง ๓ นั้น เป็นต้น

๔. **บุคคลบัญญัติ** บัญญัติว่าบุคคล
เป็นเบื้องต้นของคัมภีร์นี้ ได้แสดงถึง
บัญญัติ ๖ ประการ คือ **ชั้นบัญญัติ**
บัญญัติว่าชั้น อายตนะบัญญัติ บัญญัติ
ว่าอายตนะ **ธาตุบัญญัติ** บัญญัติว่า
ธาตุ **สัจบัญญัติ** บัญญัติว่าสัจจะ
อินทริยบัญญัติ บัญญัติว่าอินทริย

บุคคลบัญญัติ บัญญัติว่าบุคคล แต่ว่าบัญญัติ ๕ ประการข้างต้นนั้น ได้มีกล่าวไว้ในคัมภีร์แรก ๆ ไปแล้ว ในคัมภีร์นี้จึงได้กล่าวพิสดารแต่เฉพาะบุคคลบัญญัติคือบัญญัติว่าบุคคล และเรียกชื่อคัมภีร์ตามนี้ ในคัมภีร์นี้แยกบุคคลตั้งแต่พวกหนึ่งสองจำพวกขึ้นไป คล้ายกับในสูตรต้นปิฎก อังคุตตรนิกาย คือตอนทีแสดงธรรมเป็นหมวด ๆ แต่ ว่าก็มีเงื่อนไขคำอยู่ในคัมภีร์อภิธรรมนี้ เพราะมีคำว่าบัญญัติอยู่ด้วย อันหมายความว่าที่จะเป็นบุคคลเพราะมีบัญญัติชื่อว่าบุคคล เพราะฉะนั้น คำว่าบุคคลนั้นก็เพียงบัญญัติอย่างหนึ่งเท่านั้น ก็เป็นลักษณะของอภิธรรม

๕. *กถาวัตถุ* คำว่า *วัตถุ* แปลว่า *ที่ตั้ง* แปลว่า *เรื่อง กถาวัตถุ* ก็แปลว่า *ที่ตั้งของถ้อยคำ เรื่องของถ้อยคำ* ในคัมภีร์นี้ได้แสดงที่ตั้งของถ้อยคำ ซึ่งกล่าวได้กันอยู่ ๒ ฝ่าย คือฝ่ายสกวาหะ ๕๐๐ สูตร ฝ่ายปรวาทะ ๕๐๐ สูตร รวมเป็น ๑,๐๐๐ สูตร คือว่า ๑,๐๐๐ เรื่อง แต่ไม่ใช่เป็นคัมภีร์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง เป็นคัมภีร์ที่ว่า *พระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระ* แสดงในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปแล้ว ๒๐๐ ปี เศษ แต่ท่านก็ว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงนัยหรือว่าตั้งมาติกาคือแม่บทไว้

ให้แล้ว พระเถระได้แสดงไปตามแม่บทนั้น ที่ท่านนับว่าเป็นพุทธภาษิตด้วย ก่อนแต่นั้นจึงมีเพียง ๖ คัมภีร์

โดยเฉพาะคัมภีร์นี้เองก็ถูกค้าน เหมือนกันว่าไม่ควรใส่เข้ามา ถ้าต้องการจะให้ครบ ๗ ก็ให้ใส่ *คัมภีร์ธัมมทัทย* หรือว่า *คัมภีร์มหาธาตุกถา* แต่ว่าฝ่ายที่ยืนยันให้ใส่คัมภีร์นี้เข้ามาก็อ้างว่า ๒ คัมภีร์นั้นไม่เหมาะสม คัมภีร์นี้เหมาะสมกว่า ก็คงจะเป็นว่า ความเห็นส่วนมากในที่ประชุมต้องการให้ใส่คัมภีร์นี้เข้ามาให้ครบ ๗ ทำไม่จึงต้องมีเกณฑ์ ๗ อันนี้ไม่ทราบ อาจจะเป็นเพราะเห็นว่าเหมาะก็ได้จึงได้ใส่เข้ามาเมื่อใส่เข้ามาก็รวมเป็น ๗

ในกถาวัตถุนี้มีเรื่องที่ได้กันอยู่มาก เกี่ยวแก่ลัทธิต่าง ๆ ที่แตกแยกกันออกไป เกี่ยวกับความเห็นต่าง ๆ เป็นต้นว่า มติหนึ่งว่าพระอรหันต์เมื่อบรรลุพระอรหันต์นั้นไม่รู้เรื่องต้องมีผู้อื่นมาบอกให้ แต่อีกมติหนึ่งว่ารู้ได้เองไม่ต้องมีผู้อื่นมาบอก มติหนึ่งว่าจิตเป็นธรรมชาติที่ดำรงอยู่ ทำนองจิตอมตะนั้นแหละ แต่อีกมติหนึ่งคัดค้านดังนี้ เป็นต้น เพราะฉะนั้น คัมภีร์กถาวัตถุจึงเท่ากับว่าเป็นที่รวมของปัญหาโต้แย้งต่าง ๆ ที่เกิดมีมาโดยลำดับจนถึงในสมัยที่รวบรวม เรียบเรียงคัมภีร์นี้ขึ้น ซึ่งเป็นเรื่องที่น่ารู้เห็นอยู่มาก และ

เมื่อได้อ่านคัมภีร์นี้ก็จะทราบว่า ได้มีความเห็นแตกแยกกันในพระพุทธศาสนาอย่างไรบ้าง เมื่อท่านแสดงถึงข้อที่แตกแยกโต้เถียงกันแล้ว ในที่สุดท่านก็ตัดสินเป็นข้อ ๆ ไปว่าอย่างไรหนุกก็เข้าเรื่องทีเล่าว่า **พระเจ้าอโศก** ใช้ราชานุภาพไปสอบสวนภิกษุในคราวนั้น ปรากฏว่ามีพวกเดียรถีย์เข้ามาปลอมบวชเป็นอันมาก ได้ตั้งปัญหาขึ้นถามโดยมีพระโมคคัลลิสบุตรติสสเถระเป็นผู้คอยฟังวินิจฉัย เมื่อคำตอบนั้นส่องว่าเป็นลัทธิภายนอกไม่ใช่เป็นพระพุทธศาสนาก็ให้สีกไป เหลือไว้แต่ผู้ที่ตอบถูกต้องตามแนวของพระพุทธศาสนา เสร็จแล้วก็ทำสังคายนาครั้งที่สาม

๖. **ยมก** แปลว่า คู่ คัมภีร์นี้ว่าด้วยธรรมที่เป็นคู่ ๆ กัน แบ่งออกเป็น ๑๐ หมวด มีมูลยมก ชั้นธมมก เป็นต้น

๗. **ปฏิฐาน** คัมภีร์นี้เรียกว่าเป็น **มหาปกรณ์** แปลว่า **ปกรณ์ใหญ่** หรือว่า **คัมภีร์ใหญ่** คู่กันกับปกรณ์ที่ ๑ คือ **ธมมสังคณี** ว่าด้วยปัจจัย ๒๔ มีเหตุปัจจัย (เหตุเป็นปัจจัย) เป็นต้น ท่านนับถือว่าคัมภีร์ที่ ๗ นี้มีอรรถลึกซึ้ง และแสดงว่าเมื่อพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์นี้ที่รัตนขจรเจดีย์ เจดีย์เรือนแก้วที่แสดงแล้วนั้น เมื่อพิจารณาปกรณ์แรก ๆ มา **ฉัพพัตถนรังษี** ก็ยังไม่ปรากฏ ต่อมา

เมื่อพิจารณาปกรณ์ที่ ๗ นี้ จึงปรากฏฉัพพัตถนรังษีขึ้น

ก็รวมเป็น ๗ คัมภีร์ ในคัมภีร์ที่ ๑ ธมมสังคณีที่ประมวลธรรม ได้ตั้งแม่บทที่เป็นหมวด ๓ ขึ้นต้นว่า **กุสลา ธัมมาธรรมทั้งหลายเป็นกุสลา อุกุสลา ธัมมาธรรมทั้งหลายเป็นอกุสลา อภัยกตา ธัมมาธรรมทั้งหลายเป็นอภัยกต** คือว่าไม่พยากรณ์ว่าเป็นกุสลาหรืออกุสลา ถือว่าแม่บทนี้เป็นแม่บทใหญ่ เป็นที่รวมของธรรมทั้งหมดที่แสดงออกไปทั้ง ๗ คัมภีร์ เพราะว่าประมวลลงในแม่บทอันนี้ทั้งนั้น (พ.พ. ๒๘๓-๒๙๒) **ดู คัมภีร์,**

พุทธศาสนา ด้วย

อภิธัมมัตถสังคหะ ดู คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ อภินิหาร ดู พระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์, โพรธัสตว์

อภิปรัชญา ดู ศึกษา

อภิวินัย ดู อภิธรรมปิฎก

อภิสมาจาร ดู ปาพจน์ ๒

อภิสมาจาริกาสิกขา ดู สิกขา ๓

อภิสังขารमार ดู อริยสัจจ ๔ โดยพิสดาร

อมนุษย์ ดู รัตนสูตร

อมร ดูชาติ

อมรโคยาน ดู มนุษยโลก

อมรวดี ดู พระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์

อัมัจจพละ ดู พละ ๕

อมิโตทนต์ากยะ ดู ศากยราชกุมาร ๖

อโมหะ ดู คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

อวยพลีสนรก *ดู* นรก

อวยุชมบุรี *ดู* ดาวดึงส์, ปาริชาตกัศววรรค

อวยุโคณไม้ *ดู* นิสสัย ๔

อรรถกถา *ดู* กบิลพัสดุ์, คัมภีร์, พุทธศาสนา

อรรถกถาจารย์ *ดู* กบิลพัสดุ์, พระโพธิสัตว์

อริยะ *ดู* พระพุทธเจ้าตรัสรู้, อริยสัจ ๔,

อุดมศึกษา

อริยกัณฑ์ศีล *ดู* วิสุทธิ ๗

อริยชน *ดู* วิสุทธิ ๗

อริยบุคคล ๒ *พระเสขะ* พระผู้ยังต้องศึกษา

พระอเสขะ พระผู้ไม่ต้องศึกษา ทาง
พระพุทธศาสนาบุคคลในโลกคือเป็น

ปุถุชน ที่แปลว่าชนผู้หนาแน่น อัน
หมายความว่ายังมีกิเลสหนาแน่น หรือมี

กิเลสหนา หรือแปลว่ามีจำนวนหนาแน่น

หรือจำนวนมากจำพวกหนึ่ง *อริยบุคคล*

คือบุคคลผู้เป็นอริยะที่แปลกันว่าผู้

ประเสริฐ หมายถึงบุคคลผู้ทำกิเลสและ

กองทุกข์ให้สิ้นไปได้แล้วบางส่วนบ้าง

สิ้นเชิงบ้าง สำหรับปุถุชนนั้นมีคำเรียก

อีกว่า *เนวเสขนาเสขะ* ที่แปลว่าเป็น

เสขะก็มีโซ่อเสขะก็มีโซ่ อริยบุคคลหรือ

พระเสขะพระผู้ยังต้องศึกษาหมายถึง

พระอริยบุคคล ๗ เบื้องต้นคือ

พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค

พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล

พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิมรรค

พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิผล

พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิมรรค

พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิผล

พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค

นี้เรียกว่าพระเสขะพระผู้ยังต้องศึกษา

ส่วนพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผลเรียก

ว่า พระอเสขะ พระผู้ไม่ต้องศึกษา

พระอริยบุคคลทั้ง ๘ นี้ สมเด็จพระ

พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร-

ญาณวโรรส ได้ทรงอธิบายไว้ในหนังสือ

วินัยมุขเล่ม ๑ ตอนที่อธิบายปาราชิก-

สิกขาบทที่ ๔ และคำว่าศึกษาที่แปล

มาจากคำว่าเสขะนั้น ในทางพระพุทธ-

ศาสนาหมายถึง ทั้งปริยัติ ทั้งปฏิบัติ

และทั้งปฏิเวธ

ปริยัติ นั่นก็คือเรียนปาพจน์คือ

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ตามความ

ทรงจำ ทำความเข้าใจที่เรียกว่าขบเจาะ

ด้วยทฤษฎีคือความเห็นดังที่เป็นปริยัติ

ปฏิบัติ ก็คือปฏิบัติตามที่เรียนนั้น

คือปฏิบัติที่กาย วาจา ใจ นำเอาคำ

สั่งสอนตอนนั้นมาตั้งไว้ที่วาจา ที่กาย

ที่ใจ ปฏิบัติให้มีให้เป็นขั้นที่กาย ที่

วาจา ที่ใจ ดังนี้คือปฏิบัติ

ปฏิเวธ นั้นแปลว่ารู้แจ้งแทงตลอด

หมายถึงผลของการปฏิบัติ ปฏิบัติตั้งแต่

เบื้องต้นจนถึงละกิเลสที่เป็นสังโยชน์

คือเครื่องผูกจิต ๑๐ ประการ ได้ตั้งแต่

บางส่วนจนถึงทั้งหมด เมื่อได้ปฏิเวธ

อันเป็นเหตุให้ละกิเลสที่เป็นสังโยชน์ได้

บางส่วน ก็ชื่อว่าเสขะผู้ยังต้องศึกษา

เพราะจะต้องปฏิบัติเพื่อละกิเลสที่ยัง

เหลืออยู่ต่อไป จนถึงเมื่อได้ปฏิเวธอัน

เป็นเหตุให้ละกิเลสได้ทั้งหมด คือละสังโยชนได้ทั้งสิ้น ไม่มีกิเลสเหลืออยู่ที่จะต้องให้ละอีกต่อไป คือตั้งอยู่ในอภัตตผล อันนับเป็นผลสูงสุดก็ชื่อว่า อเสขะผู้ไม่ต้องศึกษา เรียกว่าเป็นผู้เสร็จกิจ คือไม่มีกิจอื่นที่ต้องกระทำเพื่อละกิเลสต่อไป ดังที่เราเรียกกันสั้น ๆ ว่าผู้สำเร็จ ๆ ก็คือผู้ที่เสร็จกิจ แต่อันที่จริงนั้นเราก็เรียกกันมาตั้งแต่สำเร็จคือละกิเลสได้ในขั้นต้น ๆ คือสำเร็จมาเป็นขั้น ๆ จนถึงที่สุดก็แปลว่าถึงที่สุด

เพราะฉะนั้น คำว่าศึกษาในพระพุทธศาสนาจึงมีความหมายครอบคลุมทั้งหมด คือทั้งปริยัติ ปฏิบัติ ทั้งปฏิเวธ ดังกล่าว ไม่ใช่มีความหมายแต่เพียงเล่าเรียนเท่านั้น เล่าเรียนนั้นนับว่าเป็นขั้นต้นของการศึกษา ศึกษานั้นเมื่อเล่าเรียนแล้วก็ต้องปฏิบัติ นั่นก็ศึกษาจนได้รับผลเป็นปฏิเวธ รู้แจ้งแทงตลอด ละกิเลสได้บางส่วน ยังมีกิเลสที่ต้องละอีกก็จะต้องศึกษาต่อไปอีกจนละกิเลสได้หมด จึงจะเสร็จการศึกษาเรียกว่า จบการศึกษาในพระพุทธศาสนา และอริยบุคคล ทั้ง ๘ นี้ เมื่อแสดงเป็นบุคคลก็เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ บุคคลนี้เองที่จะเป็นพระโสดาบันนั้นก็ต้องอยู่ในโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผลจึงจะเป็นพระโสดาบัน ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรค

สกทาคามีผลจึงจะเป็นพระสกทาคามี ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรคอนาคามีผลจึงจะเป็นพระอนาคามี ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรคอรหัตตผลจึงเป็นพระอรหันต์ คือเป็นโสดาบันบุคคล สกทาคามีบุคคล อนาคามีบุคคล และอรหัตบุคคล อรหัตบุคคลนี้เองคือเป็นอเสขะจบการศึกษา ส่วนโสดาบันบุคคล สกทาคามีบุคคล อนาคามีบุคคลเป็นพระเสขะคือยังต้องศึกษา ก็ยังมีกิเลสที่ยังต้องศึกษาต่อไปอีก ก็ยังต้องศึกษาเพื่อละกิเลสต่อไป ละได้หมดเป็นพระอรหันต์ จึงจะจบศึกษาเสร็จกิจที่จะพึงละกิเลสในพระพุทธศาสนา

แต่ก็ต้องเข้าใจว่าที่ว่าเสร็จกิจหรือจบศึกษานั้น ก็ยังมีกิจที่เป็นประโยชน์จะพึงปฏิบัติในทางเผยแผ่พระพุทธศาสนา ประกาศพระพุทธศาสนา ดังพระพุทธเจ้าได้ทรงจบศึกษาเสร็จกิจเป็นพระอรหันต์ สัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ได้ทรงบำเพ็ญอรรถจริยาคือความประพฤติประโยชน์ต่อไปอีก คือโลกัตถจริยา ประพฤติประโยชน์แก่โลก ญัตตจริยาประพฤติประโยชน์แก่พระญาติ พุทธัตถจริยาประพฤติประโยชน์โดยฐานะเป็นพระพุทธเจ้า ส่วนบุพพชนได้เรียกว่า เนวเสขนาเสขะดังกล่าว คือเป็นเสขะก็มีไม่ใช่เป็นอเสขะก็มีใช่

ฉะนั้น จึงต้องเข้าใจว่าคำว่าเสขะ หรือศึกษา หรือว่านักศึกษาในทาง พระพุทธศาสนานั้นจะต้องอยู่ในโสดาปัตติมรรคขึ้นไปจึงจะชื่อว่าพระเสขะ พระผู้ยังต้องศึกษา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งเป็นคำใหม่ว่านักศึกษาได้ ถ้ายังเป็นปุถุชนก็ยังไม่ยอมเรียกว่าเป็น นักศึกษา อันนี้ก็อาจเทียบได้ในทาง โลกที่บัญญัติเรียกผู้เข้ามหาวิทยาลัย ว่านักศึกษา แต่ถ้ายังอยู่ในชั้นประถม ชั้นมัธยมก็ยังไม่เรียกกันว่านักศึกษา เรียกว่านักเรียน ต่อเมื่อเข้ามหาวิทยาลัย จึงจะยอมเรียกว่านักศึกษา ในทางโลก ก็ยังเป็นกันอย่างนี้

แต่ว่าในทางธรรมคือว่าพระพุทธศาสนา นั้นที่เป็นดังนี้น่าจะเข้าใจว่า เมื่อยังเป็น ปุถุชนอยู่นั้นยังจับทางอันถูกต้องคือ มรรคมืองค์ ๘ ไม่ได้ การปฏิบัตินั้น จึงเข้าทางมรรคมืองค์ ๘ บ้าง ไม่เข้า ทางมรรคมืองค์ ๘ บ้าง ยังจับไม่ได้ แน่นนอน เพราะฉะนั้น จึงยังไม่เรียกว่า เสขะหรือนักศึกษา คือยังไม่เข้าทางที่ ถูกต้องอันแน่นนอน แต่ว่าเมื่อตั้งอยู่ใน โสดาปัตติมรรคเป็นต้นเข้าไปแล้ว เป็น อันว่าได้จับทางที่ถูกต้อง และเดินไป ในทางที่ถูกนั้นได้แน่นนอนไม่มีการที่จะ ถอยหลังหรือไม่มีการที่จะออกนอกทาง เพราะฉะนั้น เมื่อตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผลเป็นต้นขึ้นไปแล้ว จึงเป็น

บุคคลที่ไม่มีที่จะถอยหลัง ไม่มีที่จะ ตกต่ำ มีแต่ก้าวหน้าไปสู่ความตรัสรู้ ธรรม อันเป็นเหตุให้ละสังโยชน์ได้ ทั้งหมดในที่สุด แปลว่าเข้าทางปฏิบัติ อันถูกต้องคือมรรคมืองค์ ๘ ได้ แน่นนอน ไม่มีที่จะออก ไม่มีที่จะ ถอยหลังจึงเป็นนักศึกษาอันถูกต้อง เป็นนักศึกษาที่แท้จริง เพราะฉะนั้น จึงยอมเรียกว่านักศึกษาตั้งแต่ในชั้น ที่อยู่ในโสดาปัตติมรรคขึ้นไป ถ้ายังไม่ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคขึ้นไปแล้ว ก็ยังไม่เรียกว่าเสขะหรือนักศึกษา ยัง เป็นนักศึกษาก็มิใช่ จบการศึกษาคือ เป็นอเสขะก็มีใช่ คือยังเป็นปุถุชนอยู่

แต่แม้เช่นนั้นปุถุชนนั้นก็ยังมีแบ่งเป็น อังธพาลปุถุชน ปุถุชนที่เป็นอังธพาล คือเป็นผู้เขลา หรือเป็นผู้ขบอด เป็นปุถุชน กลาง ๆ ทั่วไป เป็นกัลยาณปุถุชน ๆ ที่เป็นคนดีงาม ถือได้ว่าใกล้ที่จะตั้งอยู่ใน โสดาปัตติมรรค การปฏิบัติเข้าทาง เป็นส่วนใหญ่คือเข้าทางมรรคมืองค์ ๘ นั้นเอง จะออกจากทางบ้างก็น้อยหรือ จะถอยหลังบ้างก็น้อย จะตั้งตัวได้ใน ทางอันถูกต้อง คือตั้งตัวได้ในความดี ความถูกต้องได้ดียิ่งขึ้น (นวก. ๓๖-๓๘)

ดู วิสุทธิ ๗ ด้วย

อริยปริเยสนา ดู ปริเยสนา ๒

อริยวินัย ดู สิงคาลกะ

อริยสงฆ์ ดู พระสงฆ์

อริยสัจ ๑ อุดมศึกษา

อริยสัจ ๒ สาย อุดมศึกษา, อนมตฺตคคะ,
อาสาละ

อริยสัจ ๔ อริยสัจข้อที่ ๑ คือทุกข์ คำว่า
ทุกข์ แปลตามศัพท์ว่า สิ่งที่ทนอยู่ยาก
มีความหมายเป็น ๒ อย่าง คือ

อย่างหนึ่ง หมายถึงทุก ๆ สิ่งที่ต้อง
แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือว่าเมื่อ
เกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องแปรปรวนเรื่อยไป
จนถึงดับหรือแตกสลาย เรียกว่า
ทุกข์ หมายถึงทุก ๆ สิ่งที่มีเกิดมีดับ สิ่ง
ใดมีเกิดขึ้นและต้องดับไป สิ่งนั้นเรียก
ว่าเป็นทุกข์ทั้งหมด เพราะอะไร เพราะ
ว่าทนอยู่ยากคือทนอยู่ไม่ได้ ถ้าทนอยู่
ได้ เกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องไม่ดับไม่แตก
สลาย แต่เพราะเกิดขึ้นแล้วต้องดับ
ต้องแตกสลายจึงได้ชื่อว่าเป็นทุกข์อัน
แปลว่าทนอยู่ยาก หมายความว่าทน
อยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง
ไป นี่เป็นทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดา
ทุก ๆ สิ่งในโลกตลอดถึงตัวโลกเองก็
ต้องเป็นเช่นนี้ เพราะไม่มีอะไรที่เกิด
ขึ้นแล้วไม่ดับไม่แตกสลาย ต่างกันแต่
ว่าจะแตกสลายไปช้าหรือเร็วเท่านั้น

ในพระสูตรท่านชี้เข้ามาให้กำหนดรู้
โดยเฉพาะที่กาย ว่าเกิดเป็นทุกข์ แก่
เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ ก็มุ่งที่จะให้รู้
ถึงทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดาดังกล่าวนั้น
ถ้าจะอธิบายอย่างอื่นก็พอได้แต่ไม่ชัด
เช่น บางท่านอธิบายว่าเมื่อเกิดขึ้นทุกข์

หนักหนา แต่ความจริงทุก ๆ คนก็ไม่รู้
ว่าทุกข์อย่างไรเวลาเกิดออกมา มารู้
เอาเมื่อโตขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้น จะไป
ว่าเป็นทุกข์ก็ไม่รู้ แก่นนี้ก็เหมือนกัน ถ้า
มุ่งถึงว่าร่างกายแปรปรวนเปลี่ยนแปลง
ในชั้นเจริญขึ้น ซึ่งเรียกว่าแก่เหมือน
กันคือว่าแก่ขึ้น ก็ไม่รู้สักทีจะเป็นทุกข์
อะไร แต่ครั้นอายุมากเข้าเป็นแก่ลง
ร่างกายเสื่อมลงจึงค่อยรู้สึกขึ้น เมื่อ
เวลาจะตายว่าตายเป็นทุกข์ ความจริง
ทุกข์ก่อนตาย เมื่อจะตายจริง ๆ ไม่มี
ใครรู้ว่าเป็นทุกข์อย่างไร อย่างที่เรียก
ว่ากลัวตายนั่น ความจริงกลัวก่อนตาย
ถ้ายังกลัวตายอยู่ก็ยังไม่ตาย เมื่อตาย
จริงแล้วไม่กลัว คือว่าไม่รู้สักทีจะกลัว
แล้ว และพร้อมกันนั้นก็ไม่มีความรู้สึก
ว่าเป็นทุกข์แล้ว แต่ท่านก็อธิบายให้เห็น
ว่าเดือดร้อนอย่างนั้นอย่างนี้ต่าง ๆ แต่
ก็ไม่ชัด

เพราะฉะนั้น เห็นว่าจะต้องอธิบาย
ว่า ที่ชื่อว่าเป็นทุกข์ก็หมายถึงว่า
เป็นสภาพธรรมดาที่จะต้องแปรปรวน
เปลี่ยนแปลงไป ทนอยู่คงที่ไม่ได้ คือ
ว่าทุก ๆ สิ่งตลอดถึงกายของเรา เมื่อ
เกิดขึ้นเบื้องต้นแล้วก็เปลี่ยนแปลงไป
เรื่อย ๆ จนถึงท้ายก็ดับ ทุก ๆ สิ่งใน
โลกตลอดถึงโลกก็เป็นอย่างนี้ เป็นทุกข์
ที่เป็นสภาพธรรมดา นี่เป็นความหมาย
อย่างหนึ่งซึ่งเป็นความหมายอื่น แต่คน

เราเองไปมีตัวตนคือความดีนระหนะยาน
อยาก และมีอุปาทานคือความยึดถือ
ในสิ่งที่เป็นทุกข์นั้น

เพราะฉะนั้น จึงได้เกิดความทุกข์
ขึ้นอีกอย่างหนึ่งที่เรียกว่าความทุกข์ใจ
ต่าง ๆ ดังที่ท่านแสดงไว้ว่า *โสภปริเทว-
ทุกข์โทมนสสุอุปายาสาปิ ทุกขา* เป็นต้น
ถ้าบุคคลไม่มีตัวตนอุปาทานอย่าง
พระพุทธรเจ้า หรือพระอรหันตสาวก
ก็ไม่เห็นว่าจะต้องเป็นทุกข์เดือดร้อน
อะไร สิ่งทั้งหลายในโลกตลอดจนถึง
กายของเราเอง ตลอดจนถึงโลกเอง
ก็ต้องเป็นไปตามคติธรรมดา คือว่ามี
เกิด มีแปรปรวน มีดับ แต่เมื่อไม่มี
กิเลสเข้าไปยึดถือก็ไม่เป็นทุกข์

เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงความทุกข์
ขึ้นอีกอย่างหนึ่งที่เกิดจากตัณหา ได้แก่
ความทุกข์ใจต่าง ๆ ประกอบกันไปด้วย
แล้วก็ชี้ว่าตัณหาที่เป็นเหตุให้เกิด
อุปาทานคือความยึดถือ ก็เป็น *สมุทัย*
เหตุให้เกิดทุกข์ เป็น *อริยสัจข้อที่ ๒*

เมื่อดับตัณหา ดับความยึดถือได้
ก็เป็น *ความดับทุกข์ เป็นอริยสัจข้อ
ที่ ๓* อะไรจะเป็นอะไรใจเราก็ไม่เป็น
ทุกข์อะไร เทียบดูเหมือนอย่างเดียวกัน
เอง ถ้าบุคคลมีตัวตนอุปาทานในสิ่งใด
สิ่งนั้นเป็นอะไรขึ้นในทางที่ไม่ชอบไม่
ปรารถนา จึงจะเกิดความทุกข์ขึ้น ถ้า
ไม่มีตัวตนอุปาทานในสิ่งใด สิ่งนั้นจะ

เป็นอะไร จะไม่เป็นทุกข์อะไร คราวนี้
พิจารณาดูใกล้เข้ามา ๆ จนถึงทุกสิ่ง
ทุกอย่าง ถ้าหมดตัวตนอุปาทานเสีย
ทุก ๆ สิ่งแล้ว ทุกข์ก็ไม่มีทุก ๆ สิ่ง
แต่ว่าสิ่งทั้งหลายในโลกก็ต้องเป็นไป
ตามคติธรรมดา มีเกิด มีแปรปรวน
มีดับ

มรรค นั้นก็หมายความว่า การปฏิบัติ
อบรมจิตและอบรมปัญญาให้เกิดความ
รู้ความเห็นจนเป็นเหตุให้ละตัณหา
อุปาทานเสียได้ นี่แหละเป็น *ใจความ
ของมรรคมีองค์ ๘* ซึ่งเป็น *อริยสัจ
ข้อที่ ๔* ความรู้ความเห็นนั้นต้องเป็น
ความรู้ที่ละได้ด้วย ไม่ใช่รู้แล้วละไม่ได้
ต้องเป็นความรู้ที่ทำได้ ไม่ใช่รู้แล้วทำ
ไม่ได้ อันนี้เป็น *ลักษณะของความรู้*
ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒

คราวนี้ อธิบาย *ญาณ* คือ *ความรู้
ของพระพุทธรเจ้าที่เกิดขึ้นในอริยสัจ
ที่ว่า มีวน ๓ มีอาการ ๑๒* ในเบื้องต้น
ควรกำหนดชื่อญาณไว้ ๓ ก่อนคือ

๑. *สังขญาณ* ความรู้ในสังขจะคือ
จริง

๒. *กิจญาณ* ความรู้ในกิจหน้าที่ที่
พึงทำ

๓. *กตญาณ* ความรู้ในการทำกิจ
เสร็จ

การที่จะทำความเข้าใจ *ญาณ* ใน
อริยสัจ ก็ควรทำความเข้าใจ *ญาณ* คือ

ความรู้ในเรื่องสามัญเป็นการเทียบเคียงเมื่อทุก ๆ คนประสบเรื่องที่เป็นหน้าทีการทำงานของตน เรื่องในครอบครัว เรื่องอื่น ๆ จากนี้ที่เกี่ยวข้อง เบื้องต้นจะต้องรู้ความจริงก่อน ที่เรียกกันเป็นสามัญว่าข้อเท็จจริง เมื่อรู้ความจริงที่ถูกต้องแล้ว จึงรู้ว่าควรจะจัดการอย่างไรกับเรื่องนั้น เมื่อรู้ดังนี้แล้วจึงลงมือจัดทำจนสำเร็จ รู้ความจริงเบื้องต้นเทียบได้กับ **สัจจญาณ** รู้ว่าจะต้องทำอะไรเทียบได้กับ **กิจจญาณ** รู้ว่าทำสำเร็จแล้วเทียบได้กับ **กตญาณ** อีกอย่างหนึ่งเทียบในการรักษาโรค เบื้องต้นก็ต้องรู้ว่าเป็นโรคอะไร นี้เทียบได้กับ **สัจจญาณ** จะต้องรู้ว่าจะต้องรักษาอย่างไรนี้เทียบได้กับ **กิจจญาณ** รู้ว่ารักษาโรคให้หายได้แล้ว นี้เทียบได้กับ **กตญาณ** ฉะนั้น ความรู้สามัญในเรื่องทั่ว ๆ ไปของคนก็จะต้องมีลักษณะทั้ง ๓ นี้

คราวนี้ ว่าถึงความรู้ใน **อริยสัจ** อริยสัจนั้นมี ๔ ข้อดังที่แสดงแล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ตัวของอริยสัจทั้ง ๔ นั้นด้วย คือเมื่อทรงแสดงว่า **ทุกข์** ก็ทรงแสดงว่าอะไรเป็นทุกข์ เมื่อทรงแสดงว่า **สมุทัย** ได้ทรงชี้ด้วยว่าอะไรเป็นสมุทัย เมื่อทรงแสดงว่า **นิโรธ** ความดับทุกข์ ทรงชี้ด้วยว่าดับอะไรเมื่อทรงแสดง **มรรค** ก็ทรงชี้ข้อปฏิบัติไว้ด้วยครบถ้วน

ฉะนั้น ในเบื้องต้นที่เรียกว่ารู้อริยสัจก็ต้องรู้ว่าสิ่งต่าง ๆ ที่ทรงแสดงไว้นั้นเป็นจริงอย่างนั้นหรือไม่ ทรงแสดงว่าความเกิดแก่ตายเป็นต้น เป็นตัวทุกข์ก็ความเกิดแก่ตายนั้นเป็นทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่าต้นเหตุเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ต้นเหตุเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่าดับต้นเหตุเสียเป็นความดับทุกข์ ก็เป็นความดับทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่าทางมืองค์ ๘ เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์จริงหรือไม่ เบื้องต้นก็ต้องรู้ว่าจริงหรือไม่ดังกล่าวนี้ก่อน ถ้ายังไม่เกิดความรู้อย่างนี้เอง ก็ยังไม่ชื่อว่ารู้ ดังเช่นรู้ตามแบบหรือตามที่ได้ยิน อ่านเรื่องอริยสัจ ฟังเรื่องอริยสัจก็คงรู้เหมือน ๆ กันทุกคนแล้วก็สวดกันอยู่เป็นประจำว่า **ชาติปิ ทุกขา ชราปิ ทุกขา มรณमुปิ ทุกขา** รู้ตามสัญญาดังนี้ยังไม่ชื่อว่าญาณ ต้องรู้สึกเห็นจริงขึ้นด้วยตัวเอง เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นอย่างเห็นแก่แน่นอนลงไปอย่างนั้น และการลงความเห็นนั้นก็ไม่ใช่ว่างความเห็นข้างนอก แต่ว่างความเห็นเข้ามาที่ตัวเราเอง เพราะอริยสัจ ๔ นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงที่ตัวของเราเองคือตัวของทุก ๆ คน ดังทรงแสดงว่านี่ทุกข์ คำนี้หมายถึงชี้เข้ามาข้างใน ทุกข์ก็ยังคงอยู่ที่ตัวของเราเอง เกิด แก่ ตาย ก็อยู่ที่ตัวของ

เราเอง ทุกข์ใจต่าง ๆ ต่อกันนั้นก็อยู่ที่ตัวของเราเอง รู้เข้ามาที่ตัวของเราเอง เหล่านี้แหละว่าเป็นทุกข์จริง สมุทัยก็เหมือนกัน รู้เข้ามาที่ตัวของเราเองว่า ตัณหาที่จิตใจของตนเองนั้นเป็นตัวสมุทัย นิโรธก็เหมือนกัน รู้เข้ามาถึงความดับตัณหาของตนเองว่าเป็นความดับทุกข์ มรรคก็เหมือนกัน รู้เข้ามาที่ข้อปฏิบัติดีและปฏิบัติชอบต่าง ๆ ที่ตัวของเราเองว่าเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ความรู้ที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง มีความเห็นชัดลงไปด้วยตนเอง เห็นจริงแท้แน่นอนลงไปเองว่า นี่เป็นทุกข์ นี่เป็นเหตุเกิดทุกข์ นี่เป็นความดับทุกข์ นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกว่า **สัจจญาณ** รู้ในความจริง ซึ่งต้องมีเป็นประการแรก เมื่อมีความรู้นี้แล้ว ก็เป็นอันว่ารู้ลักษณะหน้าตาของอริยสัจ ทั้ง ๔ นี้ รู้สภาพของอริยสัจทั้ง ๔ นี้ เหมือนอย่างมีคนมา ๔ คนในเบื้องต้น เมื่อสังเกตจนรู้ว่าคนทั้ง ๔ นี้มีลักษณะนิสัยใจคอเป็นอย่างไร มีความสามารถเป็นอย่างไร แปลว่ารู้จักคนทั้ง ๔ นี้ดีว่าเป็นอย่างไร คราวนี้ ก็ถึง **กิจจญาณ** ความรู้ในกิจหน้าที่ที่พึงทำ คือเมื่อรู้สภาพของอริยสัจทั้ง ๔ นั้นตามเป็นจริงแล้ว ก็รู้สึกไปว่าทุกข์นั้นควรกำหนดรู้ คือควรกำหนดให้รู้ว่าเป็นทุกข์เท่านั้น ไม่ต้องทำอะไร สมุทัยนั้นควรละคือสละให้พ้น

ไป นิโรธนั้นควรทำให้แจ้ง มรรคนั้นควรอบรมให้มีให้เป็นขึ้น นี้เรียกว่า **กิจจญาณ** รู้ในกิจคือในหน้าที่ที่ควรทำในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น หมายความว่า รู้หน้าที่อันควรปฏิบัติในธรรมแต่ละข้อ การปฏิบัติของคนที่ยุ่งเหยิงกันอยู่ก็เพราะเหตุว่าปฏิบัติไม่ถูกหน้าที่ ยกเฉพาะอริยสัจ ๔ นี้ **หน้าที่ที่ควรจะปฏิบัติในทุกข์** ก็คือกำหนดให้รู้เท่านั้นว่าเป็นทุกข์ **หน้าที่ที่ควรจะปฏิบัติในสมุทัย** ก็คือละ ดังกล่าวแล้ว แต่คนเราไปปฏิบัติสับสน ดังเช่นคนที่มีความทุกข์โศกอย่างหนักเพราะปรารถนาไม่ได้สมหวัง เป็นคนจนทางเข้า บางทีก็ทำ**อัตวินิบาตกรรม**ตัวเอง นี้เรียกว่าทำผิดหน้าที่ของธรรม เพราะว่าร่างกายของตัวเองที่ตัวเองฆ่าเสียนั้นจัดเข้าในทุกข์สัจจะ คืออยู่ในหมวดทุกข์ ที่ท่านว่าต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ดังที่แสดงแล้ว เกี่ยวแก่ร่างกายนี้พระพุทธเจ้าท่านสอนให้กำหนดรู้เท่านั้นว่าเป็นทุกข์ ไม่ได้สอนให้ละคือ**ฆ่าตัวเอง**ลงไป สิ่งที่ท่านสอนให้ฆ่า นั่นคือสมุทัยต่างหาก ได้แก่ ตัณหาที่เป็นตัวเหตุอันมีอยู่ในใจของตัว หรือพูดรวม ๆ ว่ากิเลส เป็นความปรารถนาอยากได้ต่าง ๆ หรือว่าจะพูดอย่างกว้าง ๆ ว่าโลภ โกรธ หลงก็ได้ ตัวสมุทัยท่านสอนให้ละ เมื่อจะฆ่าก็ต้องฆ่าสมุทัย ไม่ใช่ฆ่าร่างกาย

ในเรื่องสามัญอื่น ๆ ก็เหมือนกัน อย่างเช่นว่าเมื่อเกิดเรื่องกระทบกระทั่ง โกรธแค้นขัดเคืองกันก็ทุบตีทำร้าย ร่างกายกัน นี่ก็ทำผิดหน้าที่เหมือนกัน ร่างกายที่ทุบตีทำร้ายกันนั้นเป็น ทุกข์สัจจะ เพราะร่างกายต้องแก้ ต้องเจ็บ ต้องตาย ในหมวดทุกข์ที่ พระพุทธเจ้าสอนให้กำหนดรู้ ท่านไม่ สอนให้ไปทุบตีทำร้ายกัน ท่านสอนให้ ทุบตีทำร้ายโทสะคือความโกรธในใจ ของตัวเองนั่นแหละ เมื่อเกิดความโกรธ ขึ้นก็ทุบตีทำร้ายตัวความโกรธในใจ คือให้ละความโกรธนั้นเสีย ถ้าจะทำร้าย ก็ทำร้ายความโกรธ ไม่ให้ใครไปทำร้าย ร่างกายของใคร เพราะฉะนั้น ถ้ารู้ หน้าที่ของธรรม ปฏิบัติให้ถูกหน้าที่ ของธรรม เรื่องเดือดร้อนก็ไม่มี

ส่วนนิโรธนั้นท่านสอนให้ทำให้แจ้ง คือเมื่อได้ปฏิบัติจนได้รับความสงบของ จิตใจ สงบจากความดิ้นรนทะยานอยาก ก็ให้กำหนดดูให้รู้จักตัวความสงบนั้นไว้ แล้วคอยพอกพูนอยู่ บางที่เราไม่ค่อย สนใจกับความสงบ แต่ความจริงทุก ๆ คนจะต้องมีความสงบอยู่เสมอ เป็นครั้ง เป็นคราว เพราะว่ากิเลสเช่นว่าตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากปรารถนา นั้น ไม่ใช่ว่าจะมีครอบงำใจอยู่ตลอดเวลา ถ้าครอบงำใจอยู่ตลอดเวลาแล้ว จะหาความสงบไม่ได้ จะพักผ่อนหลับ

นอนไม่ได้ ใจจะยุ่งอยู่กับอารมณ์ที่ดิ้นรน ที่ยึดถืออยู่ แต่ที่เราพักผ่อนได้ มีความ สุขได้ก็เพราะเหตุว่ามีเวลาที่จิตใจมี ความสงบ เพราะฉะนั้น ก็จะต้องให้ คอยสังเกตดูให้รู้จักตัวความสงบที่เรา ได้รับอยู่ ทั้งที่ได้รับโดยปกติ ทั้งที่ได้รับ โดยการปฏิบัติ ให้รู้จักหน้าตาของ ความสงบอยู่เสมอ อย่าละเลยไปเสีย เพราะอันนี้แหละเป็นผลที่ทำให้จิตใจได้ รับความสุข และคอยรักษาความสงบ นั้นไว้

คราวนี้ **มรรค** หน้าที่จะปฏิบัติใน มรรคก็หมายความว่าจะต้องปฏิบัติทำให้ มีขึ้น พิจารณาดูได้ในองค์ทั้ง ๘ นั้นที่ เราเองว่าตัวของเรามีอยู่เพียงไร แล้ว ก็ต้องอบรมให้มีขึ้น อบรมความเห็น ชอบ ความดำริชอบ พุทธชอบ ทำการ งานชอบ อาชีพชอบ เพียรชอบ ระวัง ชอบ ตั้งใจชอบ ให้มีอยู่เสมอ ถ้าเรา ตรวจดูที่ตัวเราเองอยู่ เราก็จะรู้ เว้นไว้ แต่จะละเลยไม่ตรวจ โดยมากเรามักจะ ไปตรวจข้างนอก ไปดูว่าคนนั้นผิด คน นั้นชอบ แต่สำหรับในด้านศีลธรรมนั้น ท่านมุ่งให้ตรวจดูเข้ามาข้างใน ให้ดูตัว เองอยู่ว่า อะไรของเราผิด อะไรของ เราชอบ แล้วก็ต้องพยายามละส่วนที่ ผิดให้หมดไป ปฏิบัติส่วนที่ชอบให้มี มาก ๆ ขึ้น นี่เป็นหน้าที่ที่จะต้องทำใน มรรคมีองค์ ๘

รู้ในกิจคือหน้าที่ดังกล่าวมานี้เรียกว่า **กิจจญาณ** เมื่อได้ปฏิบัติในกิจคือหน้าที่ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้สำเร็จบริบูรณ์แล้ว ก็รู้เป็น **กตญาณ** คือความรู้ในการทำกิจสำเร็จ ต้องถึงขั้นนี้จึงจะเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ ถ้ายังไม่ถึงกตญาณ ความรู้ยังไม่สมบูรณ์ พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติจนบังเกิดความรู้ถึงขั้นกตญาณนี้จึงได้ชื่อว่า **พุทธะ** ผู้รู้ที่บริบูรณ์ ผู้รู้ที่สมบูรณ์ เพราะเหตุว่าได้ทรงกำหนดรู้ทุกขีได้แล้ว ละสมุทัยได้แล้ว ทำให้แจ้งนิโรธแล้ว ปฏิบัติในมรรคบริบูรณ์แล้ว ทรงเป็นผู้เสร็จกิจจริง ๆ

อริยสัจทั้ง ๔ นี้เป็นธรรมที่สรุปธรรมทั้งหมด ท่านแสดงว่าเหมือนอย่างรอยเท้าช้างเป็นที่รวมของรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลก เรียกชื่อตาม **กิจคือหน้าที่** ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ก็ได้ธรรมเป็น ๔ หมวดคือ

๑. **ปริณญะยธรรม** ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่พวกทุกข์สังขทั้งหมด หรือว่าสิ่งที่ต้องเกิด ต้องแก่ ต้องตาย หรือสิ่งที่เกิดดับทั้งหมดรวมเข้าในหมวดนี้ ที่แสดงไว้ในนวกวาทก็ได้แก่ธรรมหมวดชั้นธ อายตนะ ธาตุ เป็นต้นทั้งหมด

๒. **ปหัตถ์พพธรรม** ธรรมที่ควรละ ได้แก่กิเลสทั้งหมด ที่แสดงไว้ในนวกวาทก็เช่น อกุศลมูล ๓ นีวรณ ๕

มลทิน ๙ อุปกิเลส ๑๖ รวมความว่าพวกกิเลสและอกุศลธรรมทั้งหมด

๓. **สังฆิกัตถ์พพธรรม** ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ได้แก่ผลของการปฏิบัติชอบทั้งหมด เช่น อุปสมะ ความสงบระงับแห่งใจ

๔. **ภาเวตถ์พพธรรม** ธรรมที่ควรอบรมให้เพิ่มขึ้นเป็นขั้น ได้แก่ ธรรมปฏิบัติทุก ๆ อย่างในนวกวาท ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ ไปที่เป็นข้อสอนให้ปฏิบัติธรรมก็รวมเข้าในหมวดนี้ทั้งนั้น

ข้อที่ควรทราบเบ็ดเตล็ดอีกอย่างหนึ่งคือ ในปฐมเทศนา ตอนแสดงทุกข์สังขไม่กล่าวถึงพยาธิความป่วยไข้ว่าเป็นทุกข์ เพราะเหตุว่าได้รวมไว้ในคำว่า **ทุกข์** คือทุกข์กาย ในคำว่า **โสภ ปรีเทวทุกข์ โทมนสุส อุปายาส** นั้นแล้ว แต่ในที่มาบางแห่งได้แสดงว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ และตัดคำว่า **โสภปรีเทวทุกข์โทมนสุสอุปายาสาปิ ทุกฺขา เสฺย** (พ.พ ๑๗-๒๒) **ดู ธรรมหมวดใหญ่, ปฐมเทศนา, พระพุทธเจ้าตรัสรู้, หลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา** ด้วย

อริยสัจ ๔ โดยพิสดาร พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็ได้ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาของพระองค์ว่าตรัสรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ คือ ทุกข์ เหตุเกิด

ทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทุกข์ต่าง ๆ นั้นก็เพราะมีทุกข์สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ คือ ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก ดับตัณหาเสียได้ก็เป็นทุกข์นิโรธความดับทุกข์ จะดับได้ก็อาศัยปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิความเห็นชอบ เป็นต้น มีสัมมาสมาธิความตั้งใจชอบเป็นที่สุด ซึ่งแสดงว่าต้องมีสมาธิคือความที่ กำหนดจิตเพ่งจิตอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ อารมณ์ของสมาธิเพื่อสมาธิ ก็เช่นอานาปานสติ เป็นต้น อารมณ์ของสมาธิเพื่อปัญญา ก็คือนามรูปนี้ กำหนดดูให้รู้จักนามรูปนี้ให้รู้จักกายใจนี้ ว่าเป็นอนิจจะ คือ ไม่เที่ยงต้องเกิดดับ เป็นทุกข์ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และเป็นอนัตตาบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ จึงมิใช่ตัวเรามีใช่ของเราตามที่ยึดถือกันดังนี้

ความรู้ที่บังเกิดขึ้นรับรองความจริงนี้ก็เป็น **สัมมาทิฐิ** ความเห็นชอบ

พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติมาในมรรคมีองค์ ๘ นี้ ที่ตรัสเรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางกลางสมบุรณ์ ทรงกำหนดรู้ทุกข์ได้แล้ว ทรงละสมุทัยได้หมดแล้ว ทรงทำให้แจ้งนิโรธได้แล้ว ทรงปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ ได้สมบุรณ์แล้ว **จักขุ** คือดวงตา **ญาณ** คือความหยั่งรู้ **ปัญญา** คือความ

รู้รอบ **วิชา** คือความรู้จริง อาโลก คือความสว่าง ผุดขึ้นในอริยสัจทั้ง ๔ กิเลสและกองทุกข์ดับไปหมดสิ้น จึงทรงเป็น **พุทธโธ** คือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว

และความตรัสรู้ของพระองค์ใน **อริยสัจทั้ง ๔** นี้ เมื่อแสดง **โดยพิสดาร** ตามที่ตรัสไว้ก็คือ **ปฏิจจสมุปบาท** ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นซึ่งมีอวิชชา อาสวะ เป็นต้น มาจนถึงชรามรณะ โสกะปริเทวะ เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยกัน โดยลำดับ นี้เป็นฝ่าย **สมุทัยวาร** คือเป็นฝ่ายเกิดหรือเป็นฝ่ายก่อทุกข์

พระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ก็ได้ทรงพิจารณาอริยสัจทั้ง ๔ ทางปฏิจจสมุปบาท นี้ แล้วก็ได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นซึ่งแปลความว่า

เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ธรรมว่าเกิดจากเหตุ หรือรู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ หรือรู้ธรรมว่ามีเหตุที่เป็นปัจจัยสืบต่อกันไปจึงทำให้เกิดทุกข์

แล้วได้ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาททาง **นิโรธวาระ** หรือ **นิโรธวาร** คือ วาระดับคือดับทุกข์ ว่าเพราะดับอวิชชาอาสวะ หรืออาสวะอวิชชา เป็นต้น จึงได้ดับมาโดยลำดับ จนถึงดับชรามรณะ โสกะปริเทวะ เป็นต้น ได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่ พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความ สงสัยของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะ ารู้ความสิ้นไปของปัจจัยคือเหตุทั้งหลาย ดังนี้

ต่อจากนั้นทรงพิจารณา**ปฏิจจนุปบาท** โดย**นิโรธวาร** คือโดยวาระดับคือดับทุกข์ ทรงเปล่งอุทานในมัชฌิมยามแห่งราตรี แปลความว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่ พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความ สงสัยของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะ ารู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย

ต่อจากนั้นทรงพิจารณา **ปฏิจจนุปบาท** ทั้งโดย**สมุทัยวาร** ทั้งโดย**นิโรธวาร** ทรง เปล่งอุทานในปัจฉิมยามแห่งราตรีแปล ความว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่ พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้น ไป พราหมณ์นั้นกำจัดมารและเสนา สัตถ์อยู่เหมือนอย่างดวงอาทิตย์สถิต ส่องสว่างอยู่ในนภากาศ ดังนี้

ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นอันเรียกว่าปฏิจจนุปบาทได้แสดงแล้วตาม เถรธาธิบายของท่านพระสารีบุตร และ ก็ได้เคยกล่าวแล้วว่าก็เป็นการศึกษา อริยสัจโดยพิสดาร อริยสัจนั้น พระ พุทธเจ้าได้แสดงไว้ตั้งแต่ในปฐมเทศนา

ว่าคือ **ทุกข์ ทุกขสมุทัย** เหตุเกิดทุกข์ **ทุกขนิโรธ** ความดับทุกข์ **ทุกขนิโรธ- คามินีปฏิบัติ** ข้อปฏิบัติให้ถึงความ ดับทุกข์ และได้ทรงอธิบาย

ทุกข์ ว่ามีชาติทุกข์ ทุกข์คือชาติ เป็นต้น สรุปรเข้าก็ในชั้นนี้เป็นที่ยึดถือ ทั้ง ๕ ประการ

ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ทรงอธิบาย ยกเอาตณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก **ทุกขนิโรธ** ความดับทุกข์ ทรงอธิบาย ยกเอาความดับตณหา

ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติ ข้อปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ ทรงยกเอามรรคมี องค์ ๘

ก็เป็นการทรงแสดงโดยทั่วไปเพื่อให้ ผู้ฟังเข้าใจได้โดยง่าย เพราะว่าอริยสัจ ที่ทรงอธิบายดังนี้ ผู้ฟังทั่วไปเมื่อตั้งใจ ฟังตั้งใจพิจารณาไปตามก็อาจเข้าใจได้ และสามารถที่จะปฏิบัติได้ คือปฏิบัติ กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย เหตุให้เกิด ทุกข์คือตณหา ทำให้แจ้งทุกขนิโรธ ความดับทุกข์คือดับตณหา และอบรม ปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ ให้บังเกิดขึ้น

ส่วนในปฏิจจนุปบาท ธรรมที่อาศัย กันบังเกิดขึ้น เป็นการศึกษา อริยสัจโดยละเอียดหรือพิสดาร และ พระเถรธาธิบายของท่านพระสารีบุตรก็ ทำให้มองเห็นชัดว่าแต่ละข้อนั้นก็ เป็น อริยสัจ ๔ ทั้งนี้ทุกข้อไป จึงเป็น

อริยสัจ ๔ อย่างละเอียดอย่างประณีต ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่จะเข้าใจได้โดยง่าย ฉะนั้น จึงได้ตรัสห้ามท่านพระอานนท์ที่กราบทูลว่า ปฏิจสุมุบปาทนั้นปรากฏว่าง่าย แก่ท่าน พระพุทธเจ้าได้ตรัสห้ามว่าอย่ากล่าวอย่างนั้น เพราะว่าปฏิจสุมุบปาทเป็นธรรมที่ละเอียดสุขุมลุ่มลึก แต่เมื่อไม่รู้หรือไม่ตรัสรู้ปฏิจสุมุบปาทก็ ยังต้องท่องเทียวอยู่ในวิภูฏสงสาร ต่อเมื่อรู้ในอริยสัจที่เป็นปฏิจสุมุบปาท จึงจะทำทุกขให้สิ้นได้โดยสิ้นเชิง ได้ตรัสไว้ด้วยพยัญชนะ คือถ้อยคำที่ท่านแสดงไว้ รวมเข้าก็มีความดังที่กล่าวมานี้

ในข้อนี้หากจะพิจารณาดูในสิ่งที่ปรากฏอยู่ในโลก ทั้งโดยธรรมชาติ ทั้งโดยที่มนุษย์คิดขึ้นประดิษฐ์ขึ้น ก็ย่อมจะเห็นว่ามิใช่เหตุผลที่สัมพันธ์กัน ซึ่งเมื่อแสดงอย่างหยาบ ๆ ทั่วไปก็เป็นอย่างหนึ่ง แต่เมื่อจะแสดงอย่างละเอียดก็ย่อมเป็นอีกอย่างหนึ่ง

ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่น น้ำประปาที่ใช้กันอยู่ทุกวัน ทำไมจึงจะได้น้ำไหลออกมาซึ่งเป็นตัวผล ก็ให้เห็นกันทั่วไปว่าต้องเปิดก๊อกน้ำ และเมื่อเปิดก๊อกน้ำ น้ำก็ไหลออกมา เพราะฉะนั้น เมื่อดูเพียงเท่านี้ก็จะต้องว่าการเปิดก๊อกน้ำเป็นเหตุ น้ำไหลออกมาเป็นผล

แต่เมื่อพิจารณาอย่างละเอียดก็ย่อมจะเห็นว่า เหตุผลที่มีน้ำประปาใช้นั้น

มิใช่เพียงเท่านั้น จะต้องมีเหตุผลอื่น ๆ สัมพันธ์กันอีกมากมายจึงจะมีน้ำประปาไหล เปิดก๊อกเข้าน้ำก็ไหลออกมา ดังจะพึงเห็นได้ว่าจะต้องมีการวางท่อประปา จะต้องมีการทำน้ำประปา และจะต้องมีเครื่องทำน้ำประปา เครื่องทำน้ำประปานั้นก็จะต้องมีสิ่งต่าง ๆ มาประกอบเป็นเหตุเป็นผลที่สัมพันธ์กันอีกมากมาย และจะต้องมีน้ำมาเพื่อทำน้ำประปา และน้ำที่จะมีมานั้นก็จะต้องมีที่มาจากไหนและจะเป็นน้ำขึ้นมาได้อย่างไร เพราะฉะนั้น หากจะคิดค้นหาเหตุผล ก็จะพบเหตุผลที่โยงกันมากมาย จนถึงเป็นน้ำประปาที่เมื่อเปิดก๊อกเข้าน้ำก็ไหลออกมาดังที่ใช้กันอยู่

ไฟฟ้าที่ใช้กันอยู่นี้ก็เช่นเดียวกัน ก็ จะเห็นว่าเมื่อเปิดสวิตช์ขึ้นไฟก็สว่าง เมื่อปิดสวิตช์ไฟก็ดับ เห็นเพียงเท่านี้ก็จะต้องว่าการเปิดสวิตช์นั้นเป็นเหตุ ไฟสว่างก็เป็นผล ดับสวิตช์เป็นเหตุ ไฟดับก็เป็นผล ว่าเพียงเท่านี้ แต่เมื่อพิจารณาดูก็จะเห็นว่ายังมีเหตุผลอีกมากมายกว่าจะเป็นไฟฟ้าขึ้นมาใช้ได้ เช่น จะต้องมีการวางสายไฟฟ้า จะต้อง มีเครื่องกำเนิดไฟฟ้า มีสิ่งที่มาประกอบเข้าต่าง ๆ เป็นเหตุเป็นผลที่สัมพันธ์กันอีกมาก จนถึงเมื่อเปิดสวิตช์ไฟฟ้างก็สว่าง ปิดสวิตช์ไฟก็ดับดังที่กล่าวมาแล้ว

เพราะฉะนั้น ในทางจิตใจที่พระพุทธรเจ้า ได้ตรัสรู้ก็เช่นเดียวกัน เมื่อดูเพียงง่าย ๆ ก็เห็นว่า เมื่อมีเกิดก็มีแก่มีตายมีทุกข์มีโศกต่าง ๆ ดังที่เห็นกันอยู่ว่า ทุกคนเกิดมาก็ต้องแก่ต้องตาย และในระหว่างที่ดำรงชีวิตอยู่ก็ต้องมีทุกข์ต่าง ๆ มีโศกปริเทวะเป็นต้น และคนโดยมากนั้นก็ไม่ค่อยคำนึงถึงเกิด คำนึงถึงแก่ พร้อมทั้งเจ็บและตาย และพยายามที่จะไม่ให้แก่ไม่ให้เจ็บไม่ให้ตาย โดยไม่ได้นึกถึงว่าจะต้องมีเกิดเป็นเหตุ ทั้งที่ปรากฏอยู่อย่างชัดเจนว่ามาจากเกิดเป็นเบื้องต้น แต่ว่าโดยมากก็ไม่นึกถึงว่าตัวชาติคือความเกิดนั้นเป็นเหตุ จับเอาแค่จะแก่แก่เจ็บ แก่ตาย และแก่ทุกข์สุขต่าง ๆ ต้องการที่จะไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตาย ไม่ให้ทุกข์ต่าง ๆ คือหมายความว่าให้เกิดมานี้แหละ ถ้าเกิดมาเป็นมนุษย์ เห็นว่าจะไม่สามารถไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตาย ไม่ให้ทุกข์ต่าง ๆ ได้ ก็คิดเอาว่าจะต้องมีภพหน้าชาติหน้า ต้องไปเกิดเป็นเทวดาเป็นพรหม เป็นต้น ซึ่งจะดำรงอยู่ตลอดไปไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย คนโดยมากก็คิดแก้กันอยู่เพียงเท่านี้ แต่ก็ไม่สามารถจะแก้ให้สำเร็จได้

พระพุทธรเจ้าได้ตรัสรู้ เมื่อพระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ยังมีได้ตรัสรู้ ยังมิได้ทรงคิดจะเสด็จออกทรงผนวช ใน

พระพุทธรประวัติก็แสดงว่า พระราชกุมารพระโพธิสัตว์ได้เสด็จประพาสทอดพระเนตรเห็นเทวทูต คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ก็ทรงน้อมเข้ามาว่าพระองค์ก็ต้องเป็นเช่นนั้น จึงทำให้ทรงหน่ายในทุกข์ คือความแก่ ความเจ็บความตาย ก็ยังไม่ไปถึงชาติ และได้ทรงพอมพระทัยในความเป็นสมณะ ทรงเห็นว่าความเป็นสมณะนั้นมีโอกาสมีช่องว่างที่จะปฏิบัติเพื่อไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตาย ไม่ให้ทุกข์ต่าง ๆ ได้ จึงมีพระหฤทัยน้อมไปในการบวชจนถึงได้เสด็จออกทรงผนวช และทรงเข้าศึกษาในสำนักของคณาจารย์เจ้าลัทธิตั้ง ๒ แม้ท่านคณาจารย์นั้นก็คิดแก้ในแก่นั้นอีกเหมือนกัน คือไม่ให้แก่ไม่ให้เจ็บไม่ให้ตาย โดยที่จะต้องปฏิบัติทางฌานสมาบัติให้ไปเกิดเป็นพรหม ก็โดยจะอยู่เป็นพรหมตลอดไป ไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย ซึ่งพระโพธิสัตว์เมื่อทรงพิจารณาแล้ว โดยที่ทรงปฏิบัติในฌานสมาบัติเพื่อที่จะไปเกิดเป็นพรหมนั้นได้เหมือนอย่างท่านอาจารย์ตั้ง ๒ แล้ว ก็ได้ทรงเห็นว่ายังไม่พ้นทุกข์

ในตอนนี้ก็แสดงว่าได้ทรงพิจารณาเห็นเข้าไปถึงชาติคือความเกิดว่า

เมื่อยังมีชาติคือความเกิดอยู่ ไม่ว่าจะเกิดเป็นอะไร ไม่ว่าจะเกิดเป็นพรหม

ก็จะต้องมีจุดคือความเคลื่อนไหวซึ่งเท่ากับ
ว่าเป็นความตาย

เพราะฉะนั้น จึงได้เสด็จหลีกออกไป
ไปทรงค้นคว้าด้วยพระองค์เอง จนได้
ตรัสรู้ปฏิจจนสมุพบาทนี้ที่ทรงแสดงสั่ง
สอน คือทรงพิจารณาจับทุกข์ต่าง ๆ
มีโสกะปริเทวะเป็นต้นสืบขึ้นไป ก็ทรง
จับมรณะคือความตาย จับชรา จับชาติ
คือความเกิด จับภพคือความเป็น
จับอุปาทาน จับตัณหา จับเวทนา จับ
ผัสสะ จับอายตนะ จับนามรูป จับ
วิญญาณ จับสังขาร จนถึงจับอวิชชา
ได้ จับอาสวะได้ วิชชาคือความรู้จึง
บังเกิดแจ่มแจ้งขึ้นเป็นความตรัสรู้ เมื่อ
วิชชาบังเกิดขึ้นอวิชชาก็ดับ เหมือน
อย่างเมื่อความสว่างบังเกิดขึ้นความมืด
ก็ดับ เมื่ออวิชชาดับก็ดับไปโดยลำดับ
คือ สังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ
ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ
ชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ เป็นต้น
ทุกข์ทั้งสิ้นก็ดับไป

เพราะฉะนั้น เมื่อพระองค์ทรง
พิจารณาธรรมที่ได้ตรัสรู้ คือสัจจะ
ความจริงที่ได้ตรัสรู้ สายเกิด สายดับ
และทั้งสายเกิดสายดับ จึงได้ทรงเปล่ง
อุทานขึ้นในปัจฉิมยามแห่งราตรีดังที่ได้
ยกมาแปลไว้แล้ว ข้าอีกครั้งหนึ่งว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่
พราหมณ์ผู้มิเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความ

สงสัยของพราหมณ์ย่อมสิ้นไป พราหมณ์
นั้นกำจัดมารและเสนา สถิตอยู่เหมือน
อย่างดวงอาทิตย์สถิตส่องสว่างอยู่ใน
นภากาศ ดังนี้

มารนั้นแปลว่าผู้ฆ่าผู้ทำลาย ใน
พุทธประวัติได้มีแสดงถึงมารที่แสดงว่า
เป็นเทพชั้นหนึ่งอันเรียกว่าเทวบุตร และ
เมื่อเป็นมารก็เรียกว่าเทวบุตรมาร เป็น
เทพชั้นหนึ่งที่มาขัดขวางพระพุทธเจ้า
ตั้งแต่ในเบื้องต้น ตั้งแต่ป้องกันมิให้
ผนวชและเมื่อทรงผนวชแล้วก็ยังมา
ตามป้องกันต่าง ๆ มิให้ตรัสรู้ จนถึง
ในราตรีที่ตรัสรู้นั้นมารก็ได้มาป้องกัน
ในชั้นสุดท้ายก็ยังมาป้องกันอย่างเต็มที่
ที่ว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงชนะมารได้
จึงได้ตรัสรู้

นักธรรมะได้วิจารณ์กันว่าอาจถอด
ความได้เป็นธรรมะ **มาร** ที่มาผจญ
พระพุทธเจ้านั้นก็คือ **กิเลสมาร** มาร
คือกิเลสซึ่งมีอวิชชาเป็นหัวหน้า และ
เมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้ในปฏิจจนสมุพบาท
ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ทรงพิจารณา
จับผลจับเหตุขึ้นไปจนถึงอวิชชาอาสวะ
วิชชาบังเกิดขึ้นแก่พระองค์อย่างเต็มที่
อวิชชาจึงดับ ที่ได้กล่าวแล้วว่าเหมือน
อย่างเมื่อแสงสว่างบังเกิดขึ้นหรือความ
สว่างบังเกิดขึ้นความมืดก็ดับ เพราะ
ฉะนั้น เมื่อวิชชาบังเกิดขึ้นอวิชชา
ก็ดับ ก็เป็นอันว่าได้ทรงกำจัดมารเสียได้

พร้อมทั้งเสนาาก็คือบรรดากิเลสทั้งหลาย ที่สืบเนื่องจากอวิชชา เช่น ตัณหา อุปาทานหรือกิเลสตัณหาทั้งหลาย อย่างที่พูดกันว่ากิเลสพันห้าตันห้าร้อยแปด เป็นต้น คือบรรดากิเลสทั้งปวงซึ่งบังเกิดสืบเนื่องมาจากอวิชชา กิเลสทั้งปวงเหล่านั้นเรียกว่าเป็นเสนาของมาร มารก็คืออวิชชา กิเลสที่เกิดสืบเนื่องจากอวิชชาก็คือเสนาของมารทั้งหมด เพราะฉะนั้น เมื่อดับอวิชชาซึ่งเป็นตัวมารเสียได้ บรรดาเสนาาก็พลอยดับไปหมด

แต่ก็ได้มีแสดง **มารไว้ว่ามี ๕ อย่าง** คือ

ขันธมาร มารคือขันธ อันได้แก่ นามรูปหรือสกนธ์กายอันนี้

กิเลสมาร มารคือกิเลส

อภิสังขารมาร มารคือความปรุงแต่ง อันได้แก่กรรมที่ประกอบกระทำ

มัจจุมาร มารคือความตาย

เทวบุตรมาร มารคือเทวบุตร

ขันธมาร นั้นก็หมายถึงขันธ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อเป็นนามรูปหรือกายใจอันนี้ ได้ชื่อว่า เป็นมารแก่ผู้ที่ยึดถือ เป็นอุปาทานขันธ ขันธเป็นที่ยึดถือ และเมื่อมีความยึดถือ อยู่ในขันธ ขันธก็เป็นมารคือเป็นเครื่องทำลายล้าง มิให้ปฏิบัติเพื่อบรรลุดังความสิ้นทุกข์ได้ เพื่อดับกิเลสและกองทุกข์ได้

กิเลสมาร มารคือกิเลส เป็นมารก็ เพราะกิเลสเป็นผู้ฆ่าเป็นผู้ทำลายล้างต่าง ๆ

อภิสังขารมาร มารคืออภิสังขารอันได้แก่กรรม ก็เพราะกรรมที่ประกอบกระทำนั้นย่อมสืบเนื่องมาจากกิเลส เพราะฉะนั้น จึงพลอยเป็นมารไปด้วย เพราะกรรมนั้นเองก็เป็นเครื่องป้องกัน เป็นเครื่องทำลายต่าง ๆ ได้

มัจจุมาร มารคือความตาย ก็เพราะว่าความตายนั้นเป็นเครื่องทำลายชีวิต ทำให้ไม่มีโอกาสที่จะปฏิบัติสืบต่อไปได้

เทวบุตรมาร มารคือเทวบุตร ก็หมายถึงเทวดาที่เป็นมารดังที่กล่าวมาแล้ว

พระพุทธเจ้าได้ทรงกำจัดมารและเสนาได้หมดสิ้น ทรงสถิตอยู่เหมือนอย่างดวงอาทิตย์สถิตส่องสว่างอยู่ในนภากาศ (ส.ท. ๓๐๘-๓๑๗)

อริยสาวก ดู จิตตภาวนา, ปาโรชชาตักสวรค์, สิงคาลกะ

อรุปรมาณ ดู พรหมโลก

อรุปรธรรม ดู ธรรม ๒°

อรุปรพรหม ดู คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ, พรหมโลก

อรุปรภพ ดู ภพ, ภพ ๓

อรุปรภุมิ ดู คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

อรุปรโลก ดู คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ, โลก ๓

อรุปรปาพจร ดู สวรรค์

อรุปาวจรจิต *ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ*
อรุปาวจรปฏิสนธิ *ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ*
อรุปาวจรโลก *ดู โลก ๓*
อโลหะ *ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ*
อวโลกิตศวรรโพธิสัตว์ *ดู พระพุทธเจ้าใน*
มหายาน

อวังสิรนรก *ดู นรก*

อวันตีชนบท *ดู ทุสสเจตีย์*

อวิชชมานบัญญัติ *ดู สมมติบัญญัติ*

อวิชา อวิชชานี้เป็นข้อที่พระพุทธเจ้าได้ทรง
สั่งสอนเอาไว้ว่า เป็นต้นเหตุสำคัญ
แห่งกิเลสและกองทุกข์ทั้งหลาย ใน
ปฏิจจสมุปบาทคือธรรมะที่อาศัยกัน
บังเกิดขึ้นก็ตรัสแสดงอวิชาไว้เป็น
ข้อต้น และบรรดาภิเลสที่เป็นอย่าง
ละเอียดอันบังเกิดนอนจมหมักหมมอยู่
ในจิตสันดาน ดองจิตสันดาน ซึ่งเรียก
ว่าอัสวะหรืออนุสัย ก็มีอวิชาเป็นข้อ
สำคัญ และได้มีพระพุทธานิบายอวิชา
ดังที่ท่านพระสารีบุตรได้นำมาอธิบาย
คือความไม่หยั่งรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ได้
แสดง *อวิชา ๔* ไว้ดังนี้เป็นพื้น และ
ที่แสดง *อวิชา ๘* ก็มี คือ เต็มเข้า
อีก ๔ ข้อ อันได้แก่

ไม่รู้จักเงื่อนต้น

ไม่รู้จักเงื่อนปลาย

ไม่รู้จักทั้งเงื่อนต้นทั้งเงื่อนปลาย

ไม่รู้จักปฏิจจสมุปบาทคือธรรมะที่
อาศัยกันบังเกิดขึ้น

อีกปริยายคือทางแสดงอันหนึ่งก็
ได้แก่

ไม่รู้จักอดีต

ไม่รู้จักอนาคต

ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต

ไม่รู้จักปฏิจจสมุปบาทคือธรรมะที่
อาศัยกันบังเกิดขึ้น

อวิชา แปลตามศัพท์ว่า *ความไม่รู้*

อันหมายความว่าไม่รู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔
ดังกล่าวนั้น แต่ว่าถ้ายกขึ้นมาเพียงคำ
เดียวว่าไม่รู้ก็อาจมีปัญหาว่า สิ่งที่มี
ความไม่รู้ก็จะเป็นดังก้อนหินก้อนดิน
ก้อนไม้เป็นต้น ซึ่งไม่มีความรู้อยู่ใน
ตัว แต่ว่าอันบุคคลแม้สัตว์เดรัจฉาน
ทั้งหลายย่อมมีความรู้อยู่ ดังในคนเรา
ก็มีความรู้อะไร ๆ อยู่ในตัว ฉะนั้น จะ
เรียกว่ามีอวิชาได้อย่างไร จึงมีคำ
อธิบายให้ชัดขึ้นว่า อวิชชานั้นเป็น
ข้อที่มีอยู่ เป็นสิ่งที่มีอยู่แก่สัตว์โลก
ทั้งหลายซึ่งมีวิญญาณธาตุคือธาตุรู้หรือ
ว่ามีจิตวิญญาณซึ่งเป็นธรรมชาติเป็น
ธาตุรู้ ดังมนุษย์เราคนเราก็มีความรู้
อะไร ๆ อยู่ ตั้งต้นแต่มีความรู้เห็นรูป
รู้ได้ยินเสียง เป็นต้น ตลอดจนถึงความ
รู้ในสิ่งต่าง ๆ ที่มีเป็นพื้นอยู่ และที่
ศึกษาเล่าเรียนเพิ่มเติมขึ้นมาต่าง ๆ
อันเรียกว่าวิชาหรือปัญญา ฉะนั้น คน
เราจึงจะชื่อว่ามีความรู้ได้อย่างไร จึงมี

คำตอบว่า ก็มีควมรู้นั้นแหละจึงมีอวิชาขึ้นมาได้ ถ้าไม่มีควมรู้อย่างกอนดินกอนหินทอนไม้ก็ไม่มีอวิชาขึ้นมาได้ ก็คือมีควมรู แต่ควมรูที่มีอยู่นั้นเป็นควมรูที่ไม่จริง เป็นควมรูที่ผิดจากควมจริง

ฉะนั้น ควมรูที่ไม่จริงควมรูที่ผิดจากควมจริงนี้แหละคืออวิชา ในทางตรงกันข้าม เมื่อเป็นควมรูที่จริงไม่ผิดจากควมจริงก็เป็นวิชา และอวิชาคือควมไม่รู้ในสัจจะคือควมจริงของจริงของแท้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นควมรูที่ผิดจากสัจจะคือของจริงของแท้ นี้คืออวิชา

พระพุทธเจ้าผู้รู้ผู้เห็นทรงอธิบายอวิชานี้ได้ ว่าได้แก่ควมที่ไม่มีญาณคือควมหยั่งรู้ในทุกขเป็นต้นดังกล่าวแต่หากว่าถ้ามิได้พระพุทธเจ้าผู้รู้ผู้เห็นมาทรงแสดงสั่งสอน ทุก ๆ คนก็ย่อมจะไม่สามารถรู้จักอวิชาที่มีอยู่ในตนเองได้ ย่อมจะเข้าใจว่าตนมีวิชาคือควมรูที่เป็นควมรูจริง เป็นควมรูถูกต้อง ศาสดาทั้งหลายแห่งศาสนาทั้งหลายแห่งลัทธิทั้งหลายซึ่งได้เกิดขึ้นก่อนพระพุทธเจ้าหรือภายหลังพระพุทธเจ้ามิได้เป็นผู้รู้ผู้เห็นเหมือนพระพุทธเจ้าคือมิได้ตรัสรู้เหมือนพระพุทธเจ้า ก็ย่อมเข้าใจว่าแต่ละท่านมีวิชาคือควมรูถึงที่สุด เป็นผู้ที่ปราศจากอวิชาคือ

ควมไม่รู้ เป็นผู้รู้เป็นผู้เห็นแล้ว แต่อันที่จริงนั้นเมื่อยังมีชาติมีภพก็ชื่อว่ายังมีทุกขยังมีกิเลส ยังไม่สิ้นทุกขยังไม่สิ้นกิเลส ดังที่มีควมต้องการเกิดอีก แม้ในชาติภพที่เข้าใจว่ายังยืน และเมื่อไปเกิดในชาติภพนั้นแล้ว ก็ยังยืน มีผู้ที่เกิดอยู่ยั่งยืนและเต็มไปด้วควมสุขต่าง ๆ ดังฤษีทั้งหลายดาบสทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติแม้ใกล้พระพุทธศาสนาเข้ามามาก ดังเช่นท่านอาฬารดาบสกาลามโคตร อุททกดาบสรามบุตรปฏิบัตินับว่าสมบูรณ์อยู่มากในศีลในสมาธิคือได้ถึงสมาบัติ ๗ สมาบัติ ๘ หรือว่ารูปฌาน อรูปฌาน แต่ว่าก็ติดอยู่แค่นั้น เพราะว่าการที่จะไปเกิดในพรหมโลกเป็นพรหม ซึ่งเข้าใจว่า ดำรงอยู่ยั่งยืนตลอดไปในพรหมโลกนั้น

แต่พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์เสด็จออกทรงผนวช ได้เสด็จเข้าไปทรงศึกษาในสำนักของท่านดาบสทั้ง ๒ นั้น ก็ทรงเห็นว่ายังเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อชาติภพ เพราะฉะนั้น จึงยังมีกิเลสคือควมต้องการจะไปเกิดอีกอันเป็นต้นหา และเมื่อไปเกิดอีกควมเกิดนั้นก็ยังเป็นทุกข เพราะเมื่อมีเกิดก็จะต้องมีแกมตาย เมื่อไปเกิดเป็นเทพก็ต้องมีจุดคือเคลื่อนออกจากความเป็นเทพในที่สุด จึงยังไม่พ้นทุกขไม่พ้นควมเวียนว่ายตายเกิดอันเรียกว่า **วิภวสงสาร**

เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าท่านศาสดา และลูกศิษย์ทั้งปวงนั้นก็ยังมีอวิชาคือ ความไม่รู้ คือยังมีความรู้ที่ผิดจากสัจจะ ที่เป็นตัวความจริง ยังเห็นในสิ่งที่เห็น ทุกข์ว่าสิ้นทุกข์ ยังเห็นในสิ่งที่เห็นเหตุ เกิดทุกข์ว่าเป็นเหตุเกิดสุข เพราะฉะนั้น ความรู้ของบรรดาศาสนาและศิษย์ทั้ง ปวงนั้น จึงเป็นความรู้ที่ยังไม่ถึงที่สุด และเมื่อสำคัญว่าถึงที่สุดก็เป็นความ สำคัญผิด เป็นความเห็นผิด ความรู้ ก็เป็นความรู้ที่ผิดจากสัจจะที่เป็นตัว ความจริงดังกล่าว ยังเป็นความรู้ที่เป็น อวิชาอยู่ เพราะฉะนั้น จึงได้เสด็จ หลีกออกไปทรงแสวงหาโมกขธรรม ธรรมะที่เป็นเครื่องหลุดพ้นด้วยพระองค์ เอง และแม้พระองค์เองก็ทรงรู้พระองค์ เองว่า ความรู้ของพระองค์เองที่ยังมีอยู่ ในขณะที่ทรงแสวงหา นั้น ก็ยังเป็น ความรู้ที่ยังเป็นอวิชาอยู่อีกเหมือนกัน เพราะ ยังเรียกว่าไม่พบสัจจะที่เป็นตัวความจริง อันเป็นโมกขธรรม ธรรมะที่เป็นเครื่อง หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ได้จริง ยังไม่ทรงรู้ในขณะนั้นว่าสัจจะที่เป็น ความจริงนั้นคืออะไร ฉะนั้น แม้ความรู้ ของพระองค์เองในขณะนั้นก็ยังเป็น ความรู้ที่ยังเป็นอวิชา ทรงปรารถนา จะได้รับความรู้ที่เป็นวิชาคือความรู้ที่ตรง กับสัจจะคือความจริง

ในเบื้องต้นก็ทรงมุ่งอาศัยท่าน คณาจารย์ที่มีอยู่ในขณะนั้นดังเช่นท่าน ดาบสทั้ง ๒ แต่เมื่อทรงเห็นว่าแม้ ความรู้สูงสุดของท่านอาจารย์ทั้ง ๒ นั้นก็ยังเป็นอวิชาอยู่ คือยังไม่เป็น ความรู้ที่เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง จึงได้เสด็จหลีกออกไปทรงแสวงหาด้วย พระองค์เองเพราะอาศัยผู้อื่นไม่ได้แล้ว จึงได้ทรงจับบำเพ็ญทุกรกิริยา ก็ไม่ได้ ความรู้อะไรขึ้นมาจึงได้ทรงเลิก แล้วก็ ทรงจับปฏิบัติทางสมาธิด้วยทรงนึกถึง สมาธิอย่างแน่วแน่ที่ทรงได้เมื่อเป็น พระกุมารตามเสด็จพระราชบิดาไปใน พระราชพิธีแรกนาขวัญ ทรงได้สมาธิ ถึงขั้นปฐมฌาน โดยที่จิตของพระองค์ ได้รวมเข้ามากำหนดลมหายใจเข้าออก สงบจากนิวรณ์ทั้งหลาย (ที่ท่านแสดง ว่าถึงปฐมฌาน แต่หลังจากนั้นสมาธินี้ ก็เสื่อมไป) เป็นสมาธิที่บริสุทธิ์ เมื่อ ทรงได้สมาธินี้ด้วยไม่มุ่งที่จะไปเกิดเป็น พรหมหรือเป็นอะไร หรือเพื่อชาติภพ อะไร จิตรวมเข้ามากำหนดลมหายใจ เข้าลมหายใจออก ก็สงบอยู่ภายใน สงบ จากกาม สงบจากอกุศลธรรม สงบจาก นิวรณ์ทั้งหลาย จึงได้จับปฏิบัติทางสมาธิ อันบริสุทธิ์นี้จนทรงได้อัปปนาสมาธิ สมาธิที่บริสุทธิ์ ก็เป็นสมาธิรับเข้าใน สมาบัติหรือในฌานที่ท่านดาบสทั้ง ๒ ท่านได้และก็ได้สอนนั่นแหละ แต่ว่า

ความมุ่งหมายต่างกัน และของท่านดาบส ทั้ง ๒ นั้นท่านสิ้นสุดเพียงเท่านั้น เพราะเพียงพอที่จะไปเกิดเป็นพรหมแล้ว ก็สิ้นสุดเพียงเท่านั้น ก็กลายเป็นสมาธิที่เป็นตัวทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เพราะเป็นเหตุให้เกิดชาติต่อไปอีก

สำหรับใน ๔ ข้อหลังนี้ คำว่า **อดีต** ก็คือสิ่งหรือกาลเวลาที่ล่วงมาแล้ว **อนาคต** ก็คือสิ่งหรือกาลเวลาที่ยังไม่มาถึง ไม่หยั่งรู้ในอดีตไม่หยั่งรู้ในอนาคตย่อมมีความหมายหลายอย่าง อย่างที่เข้าใจกันทั่วไปก็มักจะเข้าใจว่าหมายถึงเรื่องอดีตหรือหมายถึงเรื่องอนาคตของชีวิตหรือของตน เช่นว่าในอดีตคือในกาลเวลาที่ล่วงมาแล้วตนเป็นอย่างไร แม้ในชาติที่ล่วงมาแล้วคือในชาติอดีตตนเป็นอะไรอย่างไร ในอนาคตคือในกาลข้างหน้าตนจะเป็นอะไรจะเป็นอย่างไรต่อไปตลอดจนถึงในชาติหน้าตนจะเป็นอะไรจะเป็นอย่างไรต่อไป ไม่หยั่งรู้ก็คือไม่รู้ในเรื่องของตน ในอดีตคือในกาลเวลาที่ล่วงมาแล้ว ในอนาคตคือในกาลเวลาข้างหน้าที่ยังไม่มาถึงดังกล่าว มักจะเข้าใจกันดังนี้ แต่ว่าคำว่าไม่รู้จักอดีตไม่รู้จักอนาคตในที่นี้ไม่ได้มีความหมายดั่งนั้น ดังจะพึงเห็นได้ว่า ท่านแสดงถึงญาณคือความหยั่งรู้ของพระพุทธเจ้าในราตรีที่ตรัสรู้ คือตั้งแต่ก่อนตรัสรู้ทรงได้ **พระญาณ ๓** โดยลำดับ

ในปฐมยามทรงได้ **บุพเพนิวาสานุสสติญาณ** ความรู้ระลึกขันธ์เป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนได้ คือระลึกชาติหนหลังได้ ทรงระลึกชาติหนหลังได้ไปมากมาย พร้อมทั้งความเป็นไปในชาตินั้น ๆ ตลอดจนถึงชื่อโคตร สุขทุกข์ทั้งหลายเป็นต้นในชาตินั้น ๆ ทรงระลึกได้สืบต่อกันมาโดยลำดับ จากชาตินั้นก็มาสู่ชาตินั้นมาสู่ชาตินั้นเรื่อยมาจนถึงสู่ชาติปัจจุบัน และก็ย้อนหลังไปได้มากมาย

ในมัชฌิมยามทรงได้ **จุตูปปาตญาณ** คือความรู้ในจุดความเคลื่อนอุบัติเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม ทำกรรมชั่วไว้ก็ไปสู่ชาติที่ชั่วมีทุกข์ ทำกรรมดีไว้ก็ไปสู่ชาติที่ดีมีสุข

ในปัจฉิมยามทรงได้ **อาสวกขยญาณ** ความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตสันดานทั้งหลาย ก็คือทรงหยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ อวิชาดับไปหมด วิชชาบังเกิดขึ้น หรือวิชาบังเกิดขึ้น อวิชาดับไปหมด เหมือนอย่างความสว่างบังเกิดขึ้นความมืดก็หายไป

ตามพระญาณทั้ง ๓ ที่ท่านแสดงไว้ นี้ก็เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า เมื่อทรงได้พระญาณที่ ๑ หรือ ๒ ก็ยังมีได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ยังมีอวิชาอยู่ คือแม้ว่าจะทรงระลึกชาติหนหลังได้เป็น

อันมาก เรียกว่ารู้อดีตชาติ และทรงรู้ความเคลื่อนไหวและความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม ด้วยพระญาณที่ ๒ ก็ยังมีอวิชาอยู่ จนถึงทรงได้ญาณที่ ๓ คือตรัสรู้ใน อริยสัจจ์ทั้ง ๔ อาสวกิเลสที่ตองจิต สันดานสิ้นไป อวิชาดับ วิชาเกิดขึ้น จึงทรงดับอวิชาได้ด้วยพระญาณที่ ๓ นี้

เพราะฉะนั้น ข้อว่าไม่รู้จักคือไม่หยั่งรู้ในอดีตไม่หยั่งรู้ในอนาคตอันเป็นตัวอวิชา จึงมิได้มีความหมายถึงไม่รู้ระลึกอดีตชาติได้ ตลอดถึงไม่รู้ระลึกถึงอนาคตชาติได้ แต่ว่ามีความหมายอีกอย่างหนึ่ง

ความหมายของการที่ไม่รู้จักอดีต ไม่รู้จักอนาคตอันเป็นตัวอวิชานี้ พิจารณาดูเทียบเคียงกับข้อที่ตรัสไว้ในเทศนาครั้งที่ ๒ ที่ได้ตรัสแสดงชั้น ๕ ว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน บังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ และสิ่งใดที่เป็นอนัตตาดังนั้นสิ่งนั้นก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่เป็นทุกข์ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง เป็นสิ่งที่ไม่พึงเห็นยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา ก็คือตรัสแสดงไตรลักษณ์นั่นเอง แต่ยกอนัตตาขึ้นเป็นที่ตั้งที่แรก แต่ภายในเนื้อหาของพระสูตรก็เป็นอันว่าได้แสดงไตรลักษณ์ไว้ครบทุกข้อในทางที่เข้าใจได้ง่ายและก็ได้ตรัสสรุปไว้ในตอนท้ายว่า

ชั้น ๕ ทั้งที่เป็นอดีตทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน ทั้งที่เป็นภายในทั้งที่เป็นภายนอก ทั้งที่หยาบทั้งที่ละเอียด ทั้งที่ดีทั้งที่เลว ทั้งที่อยู่ไกลทั้งที่อยู่ใกล้ ก็ล้วนไม่พึงเห็นยึดถือว่าเป็นตัวเราของเราทั้งหมด

ตามที่ตรัสแสดงไว้นี้จึงเป็นอันว่าทรงสอนให้ **รู้จักว่าชั้น ๕** ในอดีตก็ตาม ในอนาคตก็ตาม ในปัจจุบันนี้ก็ตาม ก็เป็นอนิจจะ ทุกขณะ อนัตตาอย่างเดียวกันหมดไม่แตกต่างกัน

เพราะฉะนั้น ข้อว่าไม่หยั่งรู้จักอดีตอนาคต ไม่หยั่งรู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต ในข้อที่แสดงอวิชานี้ก็จึงมีความหมายว่า อริยสัจจ์ทั้ง ๔ ที่เป็นไปอยู่ในสายทุกข์กับในสายนิโรธความดับทุกข์

ในสายทุกข์ ก็คือทุกข์กับสมุทัย

ในสายนิโรธ ก็คือนิโรธความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

อริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ในอดีตก็คงเป็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ ในอนาคตก็คงเป็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ คือว่าในอดีตนั้นจะเป็นอดีตในชาตินี้หรือว่าอดีตในอดีตชาติ ชาติไหน ๆ ก็ตาม ก็สืบก็ร้อยก็พันชาติในอดีตก็ตาม มากกว่านั้นก็ตาม อริยสัจจ์ทั้ง ๔ ที่เป็นสายทุกข์ก็คงเป็นสายทุกข์อยู่นั้นแหละ สายนิโรธความดับทุกข์ก็คงเป็นสายนิโรธความดับทุกข์อยู่นั้นแหละ เป็นอย่างเดียวกัน

ในอนาคตคือข้างหน้าก็เหมือนกัน เมื่อมีสมุทัยก็ต้องมีทุกข์ เมื่อดำเนินในมรรคก็ย่อมพบความดับทุกข์ คงเป็นสายทุกข์สายนิโรธความดับทุกข์อยู่เช่นเดียวกันไม่ต้องสงสัย และก็ไม่ว่าจะเป็นที่จะต้องไปสงสัยหรือไปคิดว่าในอดีตชาตินั้นเกิดเป็นอะไรมาบ้างที่ไหนบ้าง เป็นอย่างไรบ้าง ในอนาคตจะไปเกิดที่ไหนบ้างเป็นอะไรบ้าง ไม่จำเป็น เพราะว่าจะเกิดเป็นอะไรก็คงอยู่ในสายทุกข์กับสายดับทุกข์นี้แหละมาแล้ว หรือจะไปเกิดเป็นอะไรข้างหน้าก็คงอยู่ในสายทุกข์สายดับทุกข์นี้แหละ

อริยสัจจทั้ง ๔ นี้จึงเป็น **กฎธรรมดา** เป็นธรรมะที่เป็นกฎธรรมดาอยู่ตลอดเวลา เป็นอกาลิโกไม่มีกาลไม่มีเวลา เหมือนอย่างว่าโลกธาตุที่ทุก ๆ คนอาศัยอยู่นี้ บางคราวก็มีฝนตก บางคราวก็มีฝนแล้ง ปีหนึ่ง ๆ ฝนก็ย่อมตกลงมาในฤดูฝนหรือในฤดูอื่นไม่รู้วาก็ครั้ง หากว่าจะไปมัวนับว่าปีนี้ฝนตกกี่ครั้ง ปีที่แล้วมาฝนตกกี่ครั้ง ย้อนไป ๆ ก็คงจะเป็นการรวมครั้งได้มากมาย แล้วก็ตกที่ไหนบ้าง ตกมากหรือตกน้อยอย่างไร ก็เช่นเดียวกับสัตว์โลกที่เวียนว่ายตายเกิดมาในอดีต เกิดมาครั้งหนึ่งก็ครั้งหนึ่ง ก็เหมือนอย่างว่าฝนตกลงมาครั้งหนึ่ง ๆ ในปีหนึ่ง ๆ หากว่าจะนับครั้งดูย้อนขึ้นไปมาก ๆ ปี ก็ยิ่ง

มากขึ้นนับไม่ถ้วน และหากว่าจะไปคิดถึงในอนาคตว่าในปีหน้าโน้นฝนจะตกปีละกี่ครั้ง คอยนับครั้งว่าครั้งหนึ่งนั้นตกมากตกน้อยอย่างไร ตกที่ไหนก็คล้าย ๆ กับว่าไปคิดว่าในอนาคตนั้นจะไปเกิดที่ไหน เกิดเป็นอะไรเป็นอย่างไรก็นับไม่ถ้วนอีกเหมือนกัน และก็ไม่มีประโยชน์อะไร

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้ดับอวิชาได้นั้น ก็เพราะได้ตรัสรู้ใน **กฎธรรมดา** อันเป็นกฎเกณฑ์ที่เป็น **ธรรมฐิติ** ความตั้งอยู่แห่งธรรม **ธรรมนิยาม** ความกำหนดแน่แห่งธรรม เป็นตัวกฎธรรมดาที่ดำรงอยู่ คือรวมเข้าในสายทุกข์กับในสายดับทุกข์ เมื่อยังมีสมุทัยคือต้นเหตุอยู่ก็ต้องเกิดก็ต้องมีทุกข์ เป็นสายทุกข์ ดับสมุทัยได้จึงจะดับทุกข์ได้ ก็เป็นสายดับทุกข์ ทรงได้พบกฎที่เป็นธรรมชาติธรรมดา อันนี้คืออริยสัจจทั้ง ๔ ก็เหมือนอย่างว่าความรู้ของคนในปัจจุบันนี้ รู้เหตุที่ทำให้ฝนตก เมื่อรู้เหตุที่ทำให้ฝนตกได้ ก็เป็นอันว่ารู้จักฝนในอดีตรู้จักฝนในอนาคตทั้งหมด ว่าฝนในอดีตที่ตกมาทุกครั้ง ๆ นั้นก็เพราะมีเหตุอย่างนี้ ฝนที่จะตกต่อไปในอนาคตก็ครั้ง ๆ ก็เพราะมีเหตุอย่างนี้ซึ่งเป็นเหตุอันเดียวกัน เป็นอันว่ารู้จักเหตุผลอันเดียวกันนี้เท่านั้นครอบไปได้ทั้งหมด

รู้จักฝนในปัจจุบันว่าฝนในปัจจุบันนี้ตกลงมากก็เพราะเหตุนี้ ฝนที่ตกมาในอดีตก็ ร้อยก็พันปีก็ همینปีในอดีตก็เพราะเหตุ อย่างนี้ ที่ตกในอนาคตก็ร้อยก็หมื่น ก็พันปีก็เพราะเหตุอย่างนี้ เพราะฉะนั้น ความตรัสรู้ของพระองค์นั้นจึงครอบ เป็น **สัพพัญญู** รู้ทั้งหมด

เมื่อยังมีสมุทัยคือต้นหาอยู่ก็ต้อง มีทุกข์ ตั้งต้นแต่ชาติทุกข์คือความเกิด เหมือนอย่างเมื่อมีเหตุให้ฝนตกอยู่ ฝนก็จะต้องตก ตกมาแล้วในอดีต ตกในบัดนี้และต่อไปก็ต้องตกต่อไปอีก

เหมือนอย่าง เมื่อมีต้นหาอยู่เป็น ตัวสมุทัย ก็จะต้องมีชาติคือความเกิด เกิดมาแล้วในอดีต เกิดอยู่ในปัจจุบัน และก็จะต้องเกิดต่อไปในอนาคต トラบ เเท่าที่ยังมีเหตุ

เมื่อดับเหตุคือต้นหาได้ ก็ดับชาติ คือความเกิดได้ ก็เป็นอันว่าหยุดตก กันที เป็นอันว่าในอดีตนั้นตกกันมาแล้ว แต่ปัจจุบันนี้ดับเหตุเสียได้แล้ว เหมือนอย่างว่าเป็นอันว่าดับเหตุฝนตก ได้ ฝนก็เป็นอันว่าไม่ต้องตกกันต่อไป ในอนาคตอีก หยุดกันเสียทีหนึ่ง

ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าจึงเป็น พระญาณที่ครอบโลกครอบจักรวาล ครอบกาลเวลาทั้งหมด ทั้งอดีตทั้ง อนาคตทั้งปัจจุบัน

เพราะฉะนั้น เมื่อยังเป็นอวิชาอยู่ ก็คือไม่รู้จักอริยสัจจ์ทั้ง ๔ เมื่อไม่รู้จัก อริยสัจจ์ทั้ง ๔ ก็เป็นอันว่าไม่รู้จักอดีต ไม่รู้จักอนาคต ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต และไม่รู้จักกรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น อันเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ก็ย่อลงว่า ทุกข์นั้นก็อาศัยสมุทัย นิโรธนั้นก็ ต้องอาศัยมรรค เพราะมีสมุทัยก็ต้อง มีทุกข์ และเพราะมีมรรคก็ดับทุกข์ได้

นี้ย่อลงมาซึ่งเป็นธรรมะซึ่งอาศัยซึ่ง กันและกันเป็นไป และปฏิจจสมุปบาท นี้ ท่านพระสารีบุตรก็ได้แสดงเป็น เถราธิบาย จับแต่ชรา มรณะ โสกะ เป็นต้น และจับเหตุแห่งชรา มรณะ โสกะ เป็นต้น ว่าคือชาติความเกิด อาศัยชาติคือความเกิดจึงเกิดชรา มรณะ โสกะ เป็นต้น แล้วก็จับเหตุย้อนขึ้นมา โดยลำดับจนถึงอวิชาที่กำลังแสดง อธิบายอยู่นี้ นี้เป็นธรรมะที่อาศัยกัน บังเกิดขึ้น ซึ่งก็ล้วนเป็นอริยสัจจ์ ๔ ที่จำแนกออกไปเป็นตอน ๆ แต่ เมื่อสรุปเข้าแล้วก็สรุปเข้าในอริยสัจจ์ ทั้ง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นี้แหละ และก็สรุปเข้าในคาถาของท่านพระอัสสชิเถระที่ได้แสดงแก่ท่าน พระสารีบุตรเมื่อเป็นปริพาชกอยู่ ซึ่ง ท่านพระสารีบุตรก็ขอให้ท่านแสดง ท่านบอกว่าท่านยังรู้น้อยแสดงได้แต่

โดยย่อ ท่านพระสารีบุตรก็ตอบก็เรียน ท่านว่า ท่านพระสารีบุตรเองก็ต้องการ ย่อ ๆ ประโยชน์อะไรด้วยข้อที่จะต้อง แสดงยาว ๆ ท่านพระอัสสชิจึงได้แสดง แก่ท่านว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา ธรรมทั้งหลายมีเหตุเป็นแดนเกิดหรือว่าเกิดแต่เหตุ

เตสํ เหตุํ ตถาคโต พระตถาคต ตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น

เตสฺมฺจ โย นิโรโธ จ และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น

เอวฺวาทิ มหาสมณฺโณ พระมหาสมณะ มีวาตะอย่างนี้ดังนี้

ซึ่งเป็นที่นับถือว่าคาถาของพระอัสสชิ นี้เป็นคาถาที่แสดง **หัวใจของอริยสัจ** อันพระเจ้าอโศกมหาราชได้โปรดให้จารึกคาถานี้ไว้ในหลักศิลาของท่านทั่วอินเดียในครั้งนั้น

คำว่า **เงื่อนต้นเงื่อนปลาย** นี้ ท่านใช้ศัพท์ว่า **ปุปฺพันฺตะ** เงื่อนต้น **อฺปรันตะ** เงื่อนปลาย ถ้าตามศัพท์คำว่า **อันตะ** นั้นแปลว่า **ที่สุด** อย่างในธรรมจักรที่ตรัสแสดงถึง **ทางที่สุดโต่ง ๒ ทาง** คือ **กามสุขัลลิกานุโยค** ความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่นในกาม และ **อัตตกิลมณานุโยค** ความประกอบทรมานตนให้ลำบาก ก็ใช้คำว่า **อันตะ** ซึ่งในที่นั้นแปลกันว่าสุดโต่ง ซึ่งทางที่สุด

ทั้ง ๒ ทางนี้อันบรรพชิตผู้มุ่งที่จะตรัสรู้ ไม่ควรส้องเสพปฏิบัติ

ส่วนในที่นี้ **ปุปฺพันฺตะ** ก็อาจแปลได้ว่า **ที่สุดเบื้องต้น อฺปรันตะ** **ที่สุดเบื้องปลาย** และที่สุดทั้งเบื้องต้นทั้งที่สุดเบื้องปลาย แต่ที่แปลกันว่า เงื่อนต้น เงื่อนปลาย ทั้งเงื่อนต้น ทั้งเงื่อนปลาย ก็เพื่อให้เข้าใจง่าย และโดยที่คำว่าเงื่อนนี้มาใช้ในภาษาไทยหลายคำ เช่น คำเงื่อน เงื่อนงำ เงื่อนไข ซึ่งคำว่าเงื่อนนี้ก็หมายถึงอย่างเช่นทำเงื่อนที่เชือกหรือที่ด้าย ก็ทำให้เป็นปมเป็นปมเป็นจุด เพราะฉะนั้น จึงเป็นที่สังเกตเห็นได้ เช่นว่าเส้นด้ายที่เป็นสายยาวเส้นยาว ถ้าไม่ผูกให้มีเงื่อนก็จะเห็นเป็นเส้นยาว ๆ ไปเหมือนกันหมด แต่เมื่อผูกตรงใดตรงหนึ่งให้เป็นเงื่อนขึ้น ก็จะเป็นปมเป็นจุดให้สังเกตเห็นได้ เพราะฉะนั้น จึงใช้คำว่าเงื่อนนี้ในคำต่าง ๆ ดังกล่าว เช่น คำเงื่อน เมื่อมีเรื่องอะไรเกิดขึ้นยังคลุมเครืออยู่ ก็ยังไม่รู้ว่าอะไรจึงต้องค้นหา ในเมื่อพอเห็นคำเงื่อนของเรื่องนั้นก็พอที่จะบอกได้ว่าเรื่องนั้นเป็นอย่างไรตามที่ต้องการจะทราบ เพราะฉะนั้น จะแปลว่าที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลาย เหมือนอย่างไม้ท่อนหนึ่งก็ต้องมีต้นมีปลาย คือมีที่สุดข้างต้นที่สุดข้างปลาย สิ่งทั้งหลายอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน จะต้องมีที่สุดด้านต้นด้าน

ปลาย เบื้องต้นเบื่องปลาย และเมื่อที่สุดนั้นมีเค้าเงื่อนที่จะเห็นได้ เช่น ไม้ที่วางไว้เป็นท่อน ๆ มีเค้าเงื่อนที่จะเห็นได้ ไม้ที่ต่อกันหลายท่อนต่อกันยาว ๆ ก็อาจสังเกตเห็นรอยต่อของไม้เหล่านั้น ทำให้รู้ว่าท่อนใดต่ออยู่ที่ตรงไหน มองเห็นเบื้องต้นเบื่องปลายของไม้ท่อนนั้นที่รอยต่อเป็นเค้าเงื่อนให้บอกได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงแปลที่สุดเ็นคำว่าที่สุด เบื้องต้นที่สุดเบื่องปลายว่าเงื่อนต้นเงื่อนปลาย อันทำให้เข้าใจว่ามีเค้าเงื่อนที่จะให้พิจารณาเห็นได้ แต่โดยความหมายก็คือว่าที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื่องปลายนั้นแหละก็เป็นความหมายอันเดียวกัน

เพราะฉะนั้น ไม้รู้ที่สุดเบื้องต้นหรือเงื่อนต้น ไม้รู้ที่สุดเบื่องปลายหรือเงื่อนปลาย จึงมีความหมายถึงในสังขจะคือความจริงทุก ๆ อย่าง คือสังขจะเมื่อรวมเข้าก็ในอริยสังขจทั้ง ๔ นั้นแหละอันได้แก่

ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ นี่เป็น ฝ่ายทุกข์
ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี่เป็น ฝ่ายดับทุกข์

ฉะนั้น ในการที่จะรู้จักในอริยสังขจดังกล่าวนี้ จึงจะต้องรู้จักเค้าเงื่อนจึงจะจับได้ถูก จับทุกข์ได้ถูกต้อง จับสมุทัยเหตุที่เกิดทุกข์ได้ถูกต้อง จับความดับทุกข์ได้ถูกต้อง จับทางปฏิบัติให้ถึง

ความดับทุกข์ได้ถูกต้อง อันจะฟังกล่าวได้ว่าสมุทัยคือเหตุอันย่อมนั้นเงื่อนต้นหรือที่สุดข้างต้น ส่วนทุกข์นั้นย่อมนั้นเงื่อนปลายหรือที่สุดข้างปลาย นี้ในฝ่ายทุกข์ ในความทุกข์ที่ทุก ๆ คนได้รับอยู่ซึ่งเป็นสภาวะทุกข์ ได้แก่ เกิด แก่ ตาย หรือเป็นปภินณกทุกข์ ทุกข์ทางจิตใจที่บังเกิดขึ้นมีโสกะปริเทวะ โศกความรัญจวนคร่ำครวญใจเป็นต้น ซึ่งเป็นความทุกข์เดือดร้อนทางใจทั้งหลาย เหล่านี้เมื่อบังเกิดขึ้นก็จะต้องมีเงื่อนต้นเงื่อนปลายของทุกข์ มีที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื่องปลายของทุกข์ ยกตัวอย่างดังเช่น เมื่อเป็นทุกข์เพราะความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก เช่น บุคคลที่เป็นที่รักต้องพรากกันจากกัน หรือว่าทรัพย์ซึ่งเป็นที่รักต้องหายไป หรือถูกลักขโมยไป ถูกอันตรายต่าง ๆ ไป ก็เกิดความทุกข์ เช่น เกิดความโศกความแห่งใจ ปริเทวะ ความรัญจวนคร่ำครวญใจ เป็นความทุกข์ที่ทุก ๆ คนต้องได้เคยประสบ

คราวนี้เมื่อความทุกข์ดังนี้บังเกิดขึ้นก็จับความทุกข์ได้ว่านี่คือทุกข์ซึ่งเป็นเบื่องปลาย คือเป็นตัวผล จึงต้องจับว่าอะไรเป็นเหตุ ในการจับว่าอะไรเป็นเหตุนั้นโดยมากก็มักจะไปจับเอาว่าเพราะบุคคลซึ่งเป็นที่รักต้องจากไปต้องพรากไป หรือว่าทรัพย์สินซึ่งเป็นที่รักนั้น ๆ ต้องพรากไปหรือจากไป หรือ

ว่าได้มีคนนั้น ๆ ซึ่งเป็นศัตรูมาทำลาย มาพราก เหล่านี้เป็นต้น โดยมากก็จับ ตัวเหตุกันดังนี้ แต่เมื่อจะพิจารณาตาม ทางอริยสัจจ์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งทรง แสดงว่าสมุทัยเหตุเกิดทุกข์ก็คือตัณหา ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากซึ่งเป็นเหตุ ให้ยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก และความยึดถือว่าเป็นตัวเราของเราอันเรียกว่าอุปาทานนี้เองเป็นสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ มีโสกะปริเทวะเป็นต้นดังที่กล่าวนั้น

เพราะฉะนั้น เมื่อจะจับเงื่อนไขหรือที่สุดเบื้องต้นให้ถูกต้อง ก็ต้องพิจารณา จับตาหลักอริยสัจจ์ของพระพุทธเจ้าว่า ตัวเหตุนั้นก็คือตัณหาอุปาทานในจิตใจ นี้เอง ไม่ใช่บุคคลหรือวัตถุภายนอก บุคคลซึ่งเป็นที่รักซึ่งพรากไปจากไป ทรัพย์สินซึ่งเป็นที่รักซึ่งพลัดพรากไป จากไป เป็นอันตรายไป นี้เป็นภายนอก ถ้าหากว่าจิตใจนี้ไม่มีความอยากความ ยึดอยู่ในบุคคลในทรัพย์สินนั้น ทุกข์ ก็ย่อมจะไม่เกิด แต่เพราะจิตใจนี้มีความอยากคือตัวตัณหา มีความยึดคือ ตัวอุปาทานอยู่จึงได้บังเกิดความทุกข์

เพราะฉะนั้น ก็ต้องหัดจับเงื่อนไข หรือเบื้องต้นที่สุดเบื้องต้นว่า คือตัณหา อุปาทานในจิตใจตนเองนี่เองเป็นเงื่อนไข หรือเป็นที่สุดเบื้องต้นของทุกข์ที่กำลัง

ได้รับอยู่ เพราะฉะนั้น การหัดที่จะจับ สัจจะคือความจริงตามหลักสัจจะของ พระพุทธเจ้าก็ต้องหัดที่จะพิจารณาจับ เงื่อนไขเบื้องต้นปลาย หรือว่าที่สุดเบื้องต้น ที่สุดเบื้องต้น ปลาย ของเรื่อง คือเมื่อเรื่อง ที่กำลังประสบอยู่เป็นตัวทุกข์ กำลังโศก อยู่กำลังร้องไห้อยู่คร่ำครวญรำพันอยู่ ก็ต้องจับให้ถูกว่าทุกข์ซึ่งกำลังเสวยอยู่ กำลังรับอยู่นี้เป็นเงื่อนไขเบื้องต้น ก็คือตัณหาอุปาทานในจิตใจของตนเอง บุคคลก็ตามวัตถุก็ตามซึ่งเป็นภายนอก นั้นเป็นตัวอารมณ์ที่ยึดถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา เพราะฉะนั้น ตัวเงื่อนไข ที่แท้จริงจึงอยู่ที่ตัวตัณหาอุปาทานใน จิตใจนี้เอง เมื่อตัณหาอุปาทานนี้สงบ ลงไป ทุกข์คือโสกะปริเทวะเป็นต้นก็ ย่อมจะสงบ

ดังจะพึงเห็นได้ว่า บุคคลที่ต้องประสบ ความพลัดพรากดังกล่าวมานั้น เบื้องต้น มักจะทุกข์มาก ต้องโศกมากต้องร้องไห้ คร่ำครวญรำพันมาก เพราะว่าตัณหา คือความอยาก อุปาทานคือความยึดยัง มากอยู่ ครั้นต่อไป ๆ นาน ๆ เข้า ตัณหาอุปาทานคือความอยากความยึด อยู่ในบุคคลในทรัพย์สินที่พลัดพรากไป นั้น ๆ น้อยลงไป ๆ เพราะเหตุว่าจิตจาง ลืมเลือนไปเองก็ตาม ความทุกข์โศกซึ่ง กำลังได้รับอยู่กำลังเสวยอยู่นั้นก็ผ่อน คลายไปหายไป ในที่สุดเมื่อจิตใจจิตจาง

ลืมนั่นผ่อนคลายความอยากความ
ยึดลงไป ทุกข์โศกก็หายไปโดยลำดับ
จนถึงเมื่อเลิกอยากเลิกยึดในบุคคลนั้น
ในสิ่งนั้น ทุกข์โศกก็หายไปหมดไม่มี

เพราะฉะนั้น นี่แหละคือการหัดจับ
เงื่อนต้นเงื่อนปลายของเรื่องทั้งหลาย
ในบางคราวเมื่อได้รับความประจวบ
กับสิ่งซึ่งเป็นที่รักย่อมจะมีความยินดี
เบิกบานใจเป็นสุข และมีความอยาก
ความยึดอยู่ในบุคคลและสิ่งซึ่งเป็นที่
รักนั้น ดังเช่นเมื่อได้บุคคลซึ่งเป็นที่
รักมา หรือว่าได้บุตรธิดา ได้ทรัพย์
สมบัติต่าง ๆ ที่ต้องการมา ก็ยินดี
เป็นสุข และก็มีมีความอยากความยึดอยู่
ในบุคคลในวัตถุนั้น ๆ ดังนี้เรียกว่าเป็น
เงื่อนต้น คือเป็นต้นหาเป็นอุปาทาน
ย่อมจะมีความติดใจยินดีเพลิดเพลิน
เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสไว้ว่า ต้นหา
นั้นไปกับความติดใจยินดีความเพลิดเพลิน
ทำให้มีความยินดีเพลิดเพลินยิ่ง ๆ ขึ้น
ในอารมณ์นั้น ๆ ในสิ่งนั้น ๆ นั้นว่าเป็น
เงื่อนต้น ซึ่งมักจะไม่นึกถึงเงื่อนปลาย
คือตัวทุกข์ เพราะในขณะที่ยังเป็นสมบัติ
คือเป็นความพร่งพร้อมอยู่นั้นมีความสุข
มีความเพลิดเพลิน ยังไม่มีวิบัติ แต่ว่า
ทุก ๆ อย่างนั้นเมื่อเป็นสมบัติแล้ว
ก็ต้องมีวิบัติ เมื่อมีประจวบก็ต้องมี
พลัดพราก

เพราะฉะนั้น ในเงื่อนปลายอัน
หมายความว่า เมื่อถึงเวลาที่จะต้อง
พลัดพราก โดยที่ต้องพลัดพรากไป
ในระหว่างชีวิตเพราะเหตุอันตราย
ต่าง ๆ ก็ตาม หรือว่าจะต้องพลัดพราก
ไปตามคติธรรมดาหรือตามสภาวะทุกข์
แก่เจ็บตายไปก็ตาม โดยที่ตนเอง
จะต้องพลัดพรากไปเอง หรือว่าสิ่งนั้น
จะต้องพลัดพรากไปก็ตาม เมื่อยังมี
ต้นหา มีอุปาทานอยู่ซึ่งเป็นเงื่อนต้น
อยู่ ก็จะต้องพบทุกข์ซึ่งเป็นเงื่อนปลาย
ข้างหน้า

เพราะฉะนั้น แม้ในขณะที่กำลัง
หัวเราะอยู่ เพลิดเพลินอยู่ ตื่นเต้นยินดี
อยู่ก็ต้องหัดที่จะให้พิจารณาจับว่า *นี่เป็น
เงื่อนต้นคือเป็นต้นหาอุปาทาน ซึ่งจะ
ต้องพบเงื่อนปลายคือทุกข์ในที่สุด*

เมื่อสิ่งที่ยึดอยากยึดถือไว้นั้นต้อง
พลัดพรากไปด้วยเหตุต่าง ๆ ในระหว่าง
ก็ตาม หรือสภาวะทุกข์ซึ่งทุกคนจะต้อง
ประสบคือแก่เจ็บตายก็ตาม นั้นเป็น
เงื่อนปลายที่จะต้องพบ

เพราะฉะนั้น ก็หัดจับให้รู้จักเงื่อน
ปลายไว้ดังนี้

เพราะฉะนั้น ทุกคนนั้นในปัจจุบันนี้
ย่อมประสบอยู่ ทั้งบางคราวก็เป็น
เงื่อนปลาย บางคราวก็เป็นเงื่อนต้น คือ
ในคราวที่มีทุกข์ เช่น โศก ทุกข์โศก
ต่าง ๆ เป็นต้น นี่กำลังพบอยู่กับ
เงื่อนปลาย กำลังร้องให้อยู่คร่ำครวญ

อยู่ นี่กำลังพบเงื่อนปลาย ในขณะที่หัวเราะอยู่ ตื่นเต้นยินดีอยู่ นี่กำลังอยู่กับเงื่อนต้น เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงสมควรที่จะหัดจับเงื่อนให้ถูก

เมื่อกำลังอยู่กับเงื่อนปลายคือทุกข์ โศกต่าง ๆ ก็ต้องจับเงื่อนต้นว่า นี่เกิดจากต้นเหตุอุปาทานในจิตใจ

ในขณะที่กำลังอยู่กับเงื่อนต้นคือกำลังอยู่กับต้นเหตุอุปาทาน มีความดีใจยินดี มีความเพลิดเพลินมีความสุข ก็ต้องให้รู้ว่าจะต้องพบเงื่อนปลายในภายหลังคือทุกข์ ในเมื่อยังมีต้นเหตุอุปาทานนี้อยู่

ดังนั้นเป็น การหัดจับเงื่อนต้นเงื่อนปลายในสายทุกข์

และอีกทางหนึ่ง ก็หัดจับเงื่อนต้นเงื่อนปลายในสายนิโรธ คือความดับทุกข์ กล่าวคือ ในขณะที่ได้ปฏิบัติธรรมตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ปฏิบัติอยู่ในศีล ปฏิบัติอยู่ในสมาธิ ปฏิบัติอยู่ในปัญญา ก็ให้รู้จักว่า ธรรมะที่ปฏิบัติอยู่นี้เป็นเงื่อนต้นของความดับทุกข์ ซึ่งจะได้พบกับความดับทุกข์

แม้ว่าในขณะที่ปฏิบัตินั้นจะรู้สึกว่าจะไม่เป็นสุข เช่นผู้ที่ปฏิบัติในศีลจะต้องงดเว้นจากข้อนั้นข้อนี้ ในบางคราวกิเลสต้นเหตุในใจของตนต้องการจะให้ทำอีกอย่างหนึ่ง แต่ว่าศีลของพระพุทธเจ้านั้นให้งดเว้นเสียไม่ทำ เพราะฉะนั้น

ใจหนึ่งอยากจะทำ แต่ว่าอีกใจหนึ่งนั้นยังตั้งอยู่ในศีล ก็แปลว่า ๒ ฝ่ายต่อสู้กัน คือศีลในใจของพระพุทธเจ้ากับกิเลสต้นเหตุในใจของบุคคลผู้ที่รักษาศีล ถ้าหากว่าศีลมีกำลังกว่าศีลก็ชนะ ก็แปลว่างดเว้นได้ไม่ทำ แต่หากว่าถ้ากิเลสมีกำลังกว่า ต้นเหตุอุปาทานมีกำลังกว่า ต้นเหตุก็บงการให้บุคคลทำ ศีลก็ขาดไป แปลว่าทิ้งศีล ปฏิบัติไปตามอำนาจของต้นเหตุอุปาทาน เพราะฉะนั้นความไม่เป็นสุขจึงบังเกิดขึ้น อย่างที่ต้องทิ้งศีลเพราะเป็นทุกข์เพราะศีล ก็ทิ้งศีล

แต่ถ้าถ้ามาพิจารณาให้รู้จักว่า ศีลนี้แหละเป็นเงื่อนต้นของความดับทุกข์ ให้มีความรู้มีความเข้าใจจริง ๆ แต่ว่าต้นเหตุอุปาทานนั้นแหละเป็นสมุทัยคือเหตุแห่งทุกข์ ให้มีความรู้จักดังนี้ และก็ให้รู้จักว่าเงื่อนต้นคือต้นเหตุอุปาทานอันเป็นเงื่อนต้นของสายทุกข์นั้นควรจะ ต้องละเสีย ต้องงดเว้นเสียไม่ทำ แต่ว่าเงื่อนต้นของความดับทุกข์คือศีลนั้น ควรทำดังนี้

ก็แปลว่ารู้จักเงื่อนต้นในสายดับทุกข์ แม้ว่าในขณะที่กำลังต่อสู้กันอยู่นั้นเป็นทุกข์ไม่เป็นสุข เพราะว่าใจที่อยากจะทำที่จะละเมิดศีลอันเป็นต้นเหตุอุปาทานนั้นบางคราวก็แรง แต่ว่าเมื่อความรู้จักอันเป็นตัวปัญญาพร้อมทั้งสติกำกับอยู่

ได้ก็จะทำให้เอาชนะได้ สามารถรักษา
 ศิลไว้ได้ และอันที่จริงนั้นผลของศิล
 ย่อมมีตั้งแต่เมื่อปฏิบัติในศิล แต่ว่า
 ตัวทุกข์เพราะเหตุว่าต้องสู้กับกิเลสนั้น
 กำบังผลของศิลซึ่งกำลังได้รับอยู่ เหมือน
 อย่างคนที่ป่วยไข้และต้องบริโภคยาขม
 ซึ่งต้องเป็นทุกข์เพราะต้องบริโภคยาขม
 แต่เมื่อบริโภคยาเข้าไปแล้วแม้จะขมก็
 จริง แต่ว่ายานั้นก็เข้าไปทำการเยียวยา
 แก้ไขโรค บำบัดโรคให้หายไป ซึ่งใน
 เบื้องต้นนั้นคนป่วยเองก็ยังไม่รู้ แต่ที่
 รู้ก็คือตัวทุกข์เพราะต้องกินยาขม หรือ
 ว่าที่ต้องผ่าตัด ต้องฉีดยา เขาเอาเข็ม
 แทงเนื้อก็เจ็บ ที่รู้อยู่ในปัจจุบันคือว่า
 เจ็บซึ่งเป็นตัวทุกข์ แต่ว่าผลที่ได้จาก
 การที่ฉีดยาหรือว่าผ่าตัดนั้นจะเป็น
 การรักษาให้หายโรคซึ่งที่แรกยังไม่รู้
 แต่ความจริงนั้นการปฏิบัติรักษานั้นก็
 เป็นการบำบัดโรคตั้งแต่เบื้องต้นแล้ว
 แต่ความเจ็บยังกำบังอยู่ยังมองไม่เห็น
 เพราะฉะนั้น จึงต้องหัดทำความเข้าใจ
 ดังนี้ ว่าผลของศิลนั้นมีตั้งแต่ต้น แต่
 ว่าตัวทุกข์นั้นทุกข์เพราะกิเลสตัณหา
 ต่างหาก ซึ่งยังครอบงำใจอยู่มาก เมื่อ
 กิเลสตัณหาพ่ายแพ้ลงไปสงบไปแล้ว
 ความดิ้นรนต่าง ๆ ก็จะหายไปกลายเป็น
 เป็นความสงบความสุขขึ้นโดยลำดับ
 ความดับทุกข์ที่ยังไม่ปรากฏ ก็จะปรากฏ
 ขึ้นมา **นี่เป็นเงื่อนไขปลาย**

เงื่อนไขปลายคือความดับทุกข์ ใน
 เบื้องต้นนั้นเหมือนอย่างกับกำบังซ่อน
 เร้นอยู่ บุคคลยังไม่อาจรู้ได้ แต่เมื่อ
 เอาชนะกิเลสได้ กิเลสสงบไปโดยลำดับ
 แล้ว ความดับทุกข์ก็จะโผล่ขึ้นมา เป็น
 ตัวความสุขเป็นตัวความสงบ **นี่เป็น
 เงื่อนไขปลายของศิล**

ในการปฏิบัติสมาธิก็เหมือนกัน ก็
 มักจะทำกันไม่ได้ รวมใจไม่อยู่ เพราะ
 ว่าใจนั้นมักจะแล่นไปตามอารมณ์ที่ใคร่
 ที่ปรารถนา ให้มารวมอยู่กับลมหายใจ
 เข้าออก หายใจเข้าก็รู้ หายใจออกก็รู้
 หรือจะบริกรรมว่า พุทโธ พุทโธ ใจก็
 มักจะไม่อยู่ ใจมักจะออกไปก็เพราะเหตุ
 ว่านิเวรณนี้เอง เป็นต้นว่ากามฉันทบ้าง
 พยาบาทบ้าง ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม
 บ้าง ความฟุ้งซ่านรำคาญใจบ้าง ความ
 เคลือบแคลงสงสัยต่าง ๆ บ้างอันเป็น
 ตัวกิเลส ดึงใจออกไปสู่อารมณ์อันเป็น
 ที่ตั้งของกามฉันท พยาบาทเป็นต้น
 เหล่านั้น เพราะว่าจิตใจอันนี้อยู่กับกิเลส
 เหล่านี้มานาน ซึ่งเปรียบเหมือนปลาที่
 อยู่ในน้ำ จิตก็อยู่ในอารมณ์และกิเลส
 มานาน เพราะฉะนั้น การที่จะดึงใจขึ้น
 มาจากอารมณ์และกิเลสมาสู่อารมณ์
 ของกรรมฐาน ในเบื้องต้นจิตใจจึงไม่
 เป็นสุข เมื่อจิตใจไม่เป็นสุขร่างกายก็
 ไม่เป็นสุข ก็ทำให้ทำสมาธิไม่ได้นาน
 ประเดี๋ยวประด๋าว ๔-๕ นาทีก็เหมือน

อย่างเป็นตั้งชั่วคราว แต่หากว่าถ้าปฏิบัติตามใจของกิเลส เช่นว่า ดูหนังดูละคร เล่นไพ่อะไรเหล่านี้เป็นต้น เป็นชั่วโม่ง ๆ ก็ไม่รู้สึกรู้ว่าเมื่อไหร่เพราะเหตุว่าเป็นไปตามอำนาจของกิเลสที่จิตใจ อันนี้ยังมีความติดังมีความเพลิดเพลินอยู่ เมื่อมาทำสมาธิก็ไม่ได้สุขจากสมาธิในเบื้องต้น

เพราะฉะนั้น จึงต้องทำความรู้ว่าสมาธินี้แหละเป็นเงื่อนไข เป็นที่สุดเบื้องต้นของความดับทุกข์ ต้องพยายามทำไปบ่อย ๆ จนจิตใจเอาชนะนิรวณได้ นิรวณสงบลงไปได้ เมื่อนิรวณสงบลงไปแล้วจิตก็จะเริ่มได้ความสุขจากสมาธิ คือได้ปีติความอิมใจ ได้ความสุขสบายกายสบายใจ ได้ความสงบอันเป็นความดับทุกข์ขึ้นไปโดยลำดับ

ในทางปัญญาก็เหมือนกัน เมื่อมาพิจารณาทาง **วิปัสสนาปัญญา** พิจารณานามรูปว่าเป็น **อนิจจะ** ไม่เที่ยง **ทุกขะ** เป็นทุกข์ **อนัตตา** มิใช่อัตตาตัวตน ก็มักจะฝืนกับความที่มีความอยากยึดอยู่ในนามรูปอันนี้ว่าเป็นตัวเราของเรา ครั้นมาพิจารณาว่าไม่ใช่ตัวเราของเรา จึงฝืนกันขัดกันในเบื้องต้น ใจจึงไม่ลง คือใจไม่ยอม

ต่อมาเมื่อพิจารณาให้รู้จักว่า **ตัวปัญญาวิปัสสนา**นี้แหละเป็นเงื่อนไขของความดับทุกข์จริง ๆ แต่ที่ใจยังไม่

ยอมนี้ก็เพราะเหตุว่าใจยังมีตัณหา มีราคะความติด มีนันทิคือความเพลินอยู่ในนามรูป ยังมีความอยากความยึดอยู่ว่าตัวเราของเรา ต่อเมื่อไม่ยอมพ่ายแพ้ต่อตัณหาอุปาทานในใจของตน หมั่นพิจารณาอยู่บ่อย ๆ ในเมื่อความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาปรากฏขึ้น ตัณหาอุปาทานที่เคยยึดถืออยากยึดอยู่นั้นก็จะลดลง ๆ ปัญญา คือความรู้แจ้งเห็นจริงก็จะเห็นชัดขึ้นว่าเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยงจริง ทุกขะ เป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงจริง เป็นอนัตตา บังคับมิได้ ไม่ใช่ตัวเราของเราจริง เมื่อเป็นดังนี้แล้วก็จะพบกับ **ความดับทุกข์** คือความปล่อยวางไปโดยลำดับ นี่เป็นเงื่อนไข

เพราะฉะนั้น การหัดจับเงื่อนไขเงื่อนไขปล่อยหรือที่ที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องต้นแยกกันทีละอย่าง และการหัดจับทั้งเงื่อนไขทั้งเงื่อนไขปล่อยหรือทั้งที่ที่สุดเบื้องต้นทั้งที่ที่สุดเบื้องต้นที่ขานานกันไป ให้เห็นต่อกันไปเชื่อมกันไปประกอบกันไปดังนี้ในอริยสัจทั้ง ๔ ของพระพุทธเจ้า หัดจับเข้าทั้งในสายทุกข์ทั้งในสายดับทุกข์ดังนี้แล้ว เป็นการหัดให้ได้ญาณคือความหยั่งรู้อันเป็นฝ่ายวิชา

แต่ว่าฝ่ายอวิชานั้นก็ไม่ใช่ไม่รู้ในเงื่อนไขหรือที่ที่สุดเบื้องต้น ในเงื่อนไขหรือที่ที่สุดเบื้องต้นปล่อย ในทั้งเงื่อนไขหรือ

ที่สุดเบื้องต้นทั้งเงื่อนปลายหรือที่สุด
เบื้องปลายในอริยสัจ ๔ ของพระพุทธเจ้า
ดั่งที่ผู้ที่ยังมีวิชาเป็นไปอยู่ นี่คือความ
ไม่รู้จัก และในข้อทำไม่รู้จักธรรมะที่
อาศัยกันบังเกิดขึ้น ก็คือไม่รู้จักข้อที่
เงื่อนต้นเงื่อนปลายนี้ต่างอาศัยกันและ
กันเป็นไปในเรื่องทั้งหลาย ก็รวมเข้า
ในหลักอริยสัจ ๔ นี้แหละ

รวมเข้าจึงเป็น **อวิชา ๘** แต่อวิชา
๘ นี้ก็มีข้ออริยสัจทั้ง ๔ เป็นหลัก
และอีก ๔ ข้อนั้น นัยหนึ่งก็ยกเอาอดีต
อนาคตขึ้นแสดง อีกนัยหนึ่งก็ยกเอา
เงื่อนต้นเงื่อนปลายขึ้นแสดง แต่เมื่อ
ยกเอาอดีตอนาคตขึ้นแสดงก็ไม่ยกเอา
เงื่อนต้นเงื่อนปลายขึ้นแสดง จึงรวม
เป็น ๘ หรือเมื่อยกเอาเงื่อนต้นเงื่อน
ปลายขึ้นแสดงก็ไม่ยกเอาอดีตหรือ
อนาคตขึ้นแสดง จึงรวมเป็น ๘

และโดยที่ข้อวิชานี้เป็นข้อสำคัญ
ในพระพุทธศาสนาในปฏิจจสมุขบาท
คือธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น พระ
พุทธเจ้าเมื่อทรงสาวขึ้นไปก็ถึงอวิชา
เพราะฉะนั้น อวิชาจึงเป็นอันว่าเป็น
ปัจจัยแรกที่สำคัญแห่งปัจจัยที่เกิดสืบ
ต่อกันไปโดยลำดับ จนถึงชาติ ชรา
มรณะ โสกะ ปรีทเวะ เป็นต้น และ
เราทั้งหลายได้รู้เรื่องอวิชาก็โดยที่
พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสจำแนกแจกแจง
แสดงสั่งสอนไว้ ถ้าไม่เช่นนั้นก็จะไม่

สามารถรู้เรื่องอวิชาได้ ทั้งที่วิชานี้
ก็มีได้มีอยู่ที่ไหน มีอยู่ในจิตใจของ
ทุก ๆ คนนี้เอง ทุก ๆ คนจะรู้จักหรือ
ไม่รู้จักอวิชาซึ่งนับว่าเป็นตัวต้นเดิม
ของกิเลสทั้งหลาย อวิชาก็คงมีอยู่
และเพราะมีอวิชาอยู่นี้เองจึงทำให้จิต
นี้ซึ่งเป็นธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่อง
เศร้าหมองไป เพราะอุปกิเลสคือกิเลส
เครื่องเศร้าหมองทั้งหลายที่จรเข้ามา

เพราะฉะนั้น จึงควรพิจารณาใคร่ครวญ
คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องอวิชา
นี้ให้มีความเข้าใจ แม้ว่าจะยังไม่สามารถ
รู้เจาะแทงไปถึงอวิชาซึ่งมีอยู่ในจิตใจ
ของตนเองได้ ก็ยังเป็นการเริ่มต้นแห่ง
ความรู้ในเรื่องอวิชานี้ จึงจะได้แสดง
อธิบายประมวลกันเข้าอีกครั้งหนึ่ง (ส.ท.

๑๖๗-๑๗๑, ๑๗๖-๑๘๐, ๑๘๓-๑๙๑, ๑๙๓)

อวิชา ๔ ดู อวิชา

อวิชา ๘ ดู อวิชา

อวิชาอนุสัย ดู อายตนะ

อวิชาสวะ ดู วิชชา ๓, อาสวะ

อวิญญาณกทรัพย์ ดู เบญจศีล

อวินิพโกครูป ดู คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

อวิโรธนะ ดู ทศพิธราชธรรม

อวิหา ดู พรหมโลก

อวิหิงสา ดู ทศพิธราชธรรม

อวิจิ ดู นรก

อเวจี ดู นรก

อโศกมหาราช ดู พุทธศาสนา

อสงไขย *ดู* กัป, อนมตัคคะ
อสงไขยกัป *ดู* กัป
อสงไขยย่อ *ดู* กัป
อสมยวิมุตติ *ดู* มรรคสังคหะ
อสังขตธรรม *ดู* จิตศึกษา, ธรรม, ธรรม
ทั้งปวง, นิพพาน, รูปรายนามกาย
อสังขตธาตุ *ดู* โลก
อสังเขยยะ *ดู* อนมตัคคะ
อสังสัคคกถา *ดู* ปุณณะ
อสังหาริมทรัพย์ *ดู* เบญจศีล
อสังญัญพรหม *ดู* พรหมโลก
อสังญัญสัตว์ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ
อสิปัตตวนนिरยะ *ดู* นรก
อสุระ *ดู* ดาวดึงส์
อสุรกายะ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ
อสุรเทพ เป็นศัตรูของพระอินทร์ เทวราช
แห่งเทพชั้นดาวดึงส์ ในที่มาโดยมาก
กล่าวว่า *ท้าวเวปจิต* เป็นราชาแห่งพวก
อสุรเทพ แต่มีที่มาแห่งหนึ่งกล่าวว่า
ได้มีเมืองอสุระอยู่ ๔ เมือง ตั้งอยู่
๔ ทิศแห่งต้นจิตตปาตลีซึ่งป็นต้นไม้
ประจำภพอสุระ *ท้าวเวปจิตตะ* หรือ
เรียกอีกนามหนึ่งว่า *ท้าวสุจิตตะ* ครอง
เมืองทิศตะวันออก *ท้าวสัมพร* หรือ
เรียกอีกนามหนึ่งว่า *ท้าวสุจิ* ครองเมือง
ทิศใต้ *ท้าวพลี* หรือเรียกอีกนามหนึ่ง
ว่า *ท้าวสุโรชะ* ครองเมืองทิศตะวันตก
ท้าวปหาราละ หรือเรียกอีกนามหนึ่ง
ว่า *ท้าวราหู* ครองเมืองทิศเหนือ (พ.พ.
๒๖๗) *ดู* ดาวดึงส์ ด้วย

อเสชชะ *ดู* อริยบุคคล ๒
อหภาวะ *ดู* จิตศึกษา
อหะ *ดู* นรก
อหังการ *ดู* จิตศึกษา, ภพ ๓
อหังการมมังการ *ดู* ภพ ๓
อหิงสกะ *ดู* ศึกษา, อังคฺลิมาลปริตร
อหิราชสูตร อหิราชสูตรนี้ได้แสดงว่า
สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
อยู่ในพระเชตวัน อันเป็นอารามที่
อนาถปิณฑิกคหบดี สร้างถวายในกรุง
สาวัตถี โดยสมัยนั้นภิกษุรูปหนึ่งได้ถูก
งูขบกัดถึงแก่มรณภาพ ภิกษุทั้งหลาย
เป็นอันมากจึงได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า
ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้าง
หนึ่ง แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่าภิกษุรูปหนึ่งแห่งกรุงสาวัตถีถูกงูกัด
ตาย
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุนั้นมิได้แผ่จิตมีเมตตา
ไปยังตระกูลแห่งพญางูทั้ง ๔ เป็นแน่
ก็ถ้าภิกษุนั้นพึงแผ่จิตมีเมตตาไปยัง
พญางูทั้ง ๔ เธอก็ไม่พึงถูกงูกัด
ทำกาลกิริยา
ตระกูลพญางูทั้ง ๔ ก็คือ ตระกูล
พญางูชื่อว่าวิรูปักชะ ตระกูลแห่ง
พญางูชื่อว่าเอราปละ ตระกูลพญางู
ชื่อว่าฉัพยาปุตตะ ตระกูลพญางูชื่อว่า
กัณฑาคอตมกะ
ภิกษุนั้นมิได้แผ่จิตมีเมตตาไปยัง
พญางูทั้ง ๔ นี้แน่ ก็ถ้าเธอแผ่จิต

มีเมตตาไปยังพญางูทั้ง ๔ เหล่านี้ เธอก็จะไม่พึงถูกงูกัดทำกาลกิริยา ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แผ่จิตอันมีเมตตาไปยังพญางูทั้ง ๔ เหล่านี้ เพื่อคุ้มครองตนเพื่อรักษาตน เพื่อป้องกันตน และต่อจากนี้ในพระสูตรได้มีแสดงนิคมคาถาคือคาถาลงท้ายซึ่งใช้เป็นบทสวดตั้งต้นว่า **วิรูปกุเซหิ เม เมตตุ** เป็นต้น ที่แปลความว่า

ความเป็นมิตรของเราจะมีกับพญางูทั้งหลายสกุลวิรูปกษะด้วย ความเป็นมิตรของเราจะมีกับพญางูทั้งหลายสกุลเอราปะถะด้วย ความเป็นมิตรของเราจะมีกับพญางูทั้งหลายสกุลฉัพยาปุตตะด้วย ความเป็นมิตรของเราจะมีกับพญางูทั้งหลายสกุลกัณฑาโคตมกะด้วย ความเป็นมิตรของเราจะมีกับสัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีเท้าด้วย ความเป็นมิตรของเราจะมีกับสัตว์ทั้งหลายที่มี ๒ เท้าด้วย ความเป็นมิตรของเราจะมีกับสัตว์ทั้งหลาย ที่มี ๔ เท้าด้วย ความเป็นมิตรของเรา จะมีกับสัตว์ทั้งหลาย ที่มีเท้ามากด้วย สัตว์ไม่มีเท้าอย่าเบียดเบียนเรา สัตว์ ๒ เท้าอย่าเบียดเบียนเรา สัตว์ ๔ เท้าอย่าเบียดเบียนเรา สัตว์มากเท้าอย่าเบียดเบียนเรา ขอสรรพสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย ที่เกิดมาทั้งหมดจนสิ้นเชิง ด้วยจงเห็นซึ่งความเจริญทั้งหลาย

ทั้งปวงเกิด โทษลามกไร ๆ อย่าได้มาถึงแล้วแก่สัตว์เหล่านั้น พระพุทธเจ้าทรงพระคุณไม่มีประมาณ พระธรรมทรงพระคุณไม่มีประมาณ พระสงฆ์ทรงพระคุณไม่มีประมาณ สัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย คืองู แมลงป่อง ตะเข็บ ตะขาบ แมลงมุม ตั๊กแตน หนู เหล่านี้ ล้วนมีประมาณ คือไม่มาก เหมือนคุณพระรัตนตรัย ความรักษาอันเรากระทำแล้ว ความป้องกันอันเรากระทำแล้ว หมู่สัตว์ทั้งหลายจงหลีกไป เรานั้นกระทำการนอบน้อม แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ ทำการนอบน้อมแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ๗ พระองค์อยู่

นี้เป็นคำแปลในบทสวด **วิรูปกุเซหิ เม เมตตุ** เป็นต้น และถ้ามีเวลาน้อยก็ร่นสวดแต่ตอนท้ายตั้งต้นว่า **อปปมาโน พุทฺโธ** พระพุทธเจ้า ทรงพระคุณไม่มีประมาณ อนึ่ง ได้มีอีกพระปริตรหนึ่งเรียกว่า **โมรปริตร** พระปริตรเรื่องนกยูง

สำหรับ พระปริตรที่สวดอันเป็นตอนท้ายของอหิราชสูตรที่แสดงมานั้นเรียกชื่อว่า **ขันธปริตร** แปลว่าพระปริตรอันเป็นเครื่องป้องกันขันธ คือขันธอันหมายถึงเบญจขันธ ดังที่เรียกว่าสกนธกาย หมู่แห่งขันธคือขันธ ๕ นี้คือหมายถึงว่าเป็นเครื่องป้องกันตนนั้น

เองเรียกว่า ชั้นปริตร ตัดเอามาแต่ตอนท้ายของอิทธิราชสูตรดังที่เล่ามา

โมรปริตรในที่นี้จะไม่นับแยกออกไปอีกหนึ่ง แต่ว่ารวมเข้าในตำนานที่ ๔ นี้ด้วย พระปริตรอันเกี่ยวกับนกยูงนี้มีตำนานเล่าไว้ในอรรถกถาชาดก ที่เรียกว่าชาดกนั้นหมายความว่า เป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าเมื่อทรงถือชาติกำเนิดในชาติที่เป็นอดีตต่าง ๆ ซึ่งทรงเกิดมาแล้วเป็นนั่นเป็นนี่บ้าง เช่น เรียกว่าทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญพระบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า สืบต่อชาติกันมาเป็นอันมาก เรื่องที่เกิดแล้วในชาตินั้น ๆ ที่มีแสดงไว้ในพระไตรปิฎกที่เป็นคาถาซึ่งโดยมากเป็นคำสอน อันแสดงถึงธรรมที่พระโพธิสัตว์ผู้เกิดมาในชาตินั้น ๆ ทรงปฏิบัติมาแล้ว แต่ได้มีแสดงเรื่องราวเล่าไว้ในอรรถกถา ซึ่งเป็นคำอธิบายนัยสืบต่อมาที่ลังกา เพราะฉะนั้น เรื่องชาดกนี้จึงเป็นแบบเดียวกับนิทานอีสปที่เป็นหนังสืออ่านสำหรับเรียนในชั้นประถมเมื่อก่อนนี้ มีเรื่องที่สัตว์กับคนพูดสนทนากันได้บ้าง และมีเรื่องที่เป็นบุคคลต่อบุคคลบ้าง

ฉะนั้น การอ่านเรื่องชาดกนั้นจึงต้องทำความเข้าใจว่า เรื่องทั้งหลายที่แสดงนั้นเป็นเรื่องเก่าแก่ที่เล่ากันมาช้านาน และความมุ่งหมายของการเล่าเรื่องเหล่านั้นสำหรับในทางศาสนา ก็เพื่อเป็น

เรื่องที่แสดงการสอนประกอบไปด้วย คือแสดงการสอนธรรมนั่นเอง แต่เล่าเป็นเรื่องราวเป็นนิทาน ก็เป็นอุบายอันหนึ่งอันจะชักนำให้จดจำถึงคติธรรมที่จะพึงได้จากเรื่องนั้น ๆ และก็มีปรากฏอยู่หลายเรื่องที่โดนกันกับนิทานอีสป อันแสดงว่าเรื่องเหล่านี้จะต้องเป็นเรื่องที่เล่ากันมาเก่าแก่และแพร่หลายไปในหลายประเทศหลายถิ่น เพราะฉะนั้น จึงมาซ้ำกันเข้าได้และก็มีมุ่งให้เป็นเรื่องทางคติธรรมสอนใจด้วยกัน เพราะฉะนั้น ก็ให้จับเอาความเพียงเท่านี้ก็

สำหรับโมรปริตรคือเรื่องของนกยูงอันเป็นชาดกอันหนึ่งที่ติดมาในตำราชาดกทางพุทธศาสนานั้น ก็มีเล่าว่า นกยูงตัวหนึ่งเป็นนกยูงทอง เป็นนกยูงฉลาดที่ได้เรียนมนต์ สำหรับเป็นเครื่องป้องกันตนอันเรียกว่าพรหมมนต์ ได้เลือกหาที่อยู่โดยข้ามเทือกภูเขา ที่อยู่ใกล้กับหมู่มนุษย์ออกไปถึง ๓ เทือก ไปอยู่ในเทือกสุดท้ายห่างไกลออกไป และเมื่อจะออกไปแสวงหาอาหารในเวลาเช้า ก็สาธยายพรหมมนต์และก็ออกไป ก็ไม่มีอันตราย แม้ว่าจะมีนายพรานมาวางแร้วเป็นต้นสำหรับดักและโปรยอาหารไว้ บรรดาเครื่องดักเหล่านั้นก็ไม่ทำอันตรายได้ และเมื่อกลับมาถึงที่อยู่เป็นเวลาเย็นค่ำจะนอนก็สาธยายพรหมมนต์ ฉะนั้น ในชาดกนี้จึงแสดง

ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพรหมมนต์
ที่นกยูงนี้ได้สาธยายดังบทสวดว่า
อุเปตยญจกฐมา เอกราชา เป็นต้น
ที่แปลความว่า

พระอาทิตย์เป็นดวงตาของโลก เป็น
เอกราชา มีสีเพียงดั่งสีแห่งทอง ยัง
พื้นปฐวีให้สว่างอุทัยขึ้นมา

เพราะเหตุนี้ ข้าขอนอบน้อม
พระอาทิตย์นั้น ซึ่งมีสีเพียงดั่งสี
แห่งทอง ยังพื้นปฐวีให้สว่าง

ข้าทั้งหลาย อันท่านปกครองแล้ว
ในวันนี้ พึงอยู่เป็นสุขตลอดวัน

พรหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด ผู้ถึงซึ่ง
เวทในธรรมทั้งปวง

พรหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น จงรับ
ความนอบน้อมของข้า

อนึ่ง พรหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น
จงรักษาซึ่งข้า

ความนอบน้อมของข้า จงมีแต่
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ความนอบน้อมของข้า จงมีแต่
พระโพธิญาณ

ความนอบน้อมของข้า จงมีแต่ท่าน
ผู้พ้นแล้วทั้งหลาย

ความนอบน้อมของข้า จงมีแต่
วิมุตติธรรม

นกยูงนี้ได้กระทำปริตรอันนี้แล้ว
จึงเที่ยวไปเพื่ออันแสวงหาอาหาร

นี้เป็นบทสวดสำหรับตอนเช้าก่อน

ที่จะออกไปหาอาหาร คือสำหรับเพื่อ
ความคุ้มครองในเวลากลางวัน ต่อจาก
นี้เป็นบทสวดสำหรับที่จะพัก ประกอบ
ด้วยความคุ้มครองในเวลากลางคืนว่า
อุเปตยญจกฐมา เอกราชา เป็นต้น
ที่แปลความว่า

พระอาทิตย์นี้ เป็นดวงตาของโลก
เป็นเอกราชา มีสีเพียงดั่งสีแห่งทอง
ยังพื้นปฐวีให้สว่างย่อมอัสดงคตไป
คือพระอาทิตย์อัสดงคตไปก็เป็นเวลา
กลางคืน

แล้วต่อจากนั้นก็เหมือนกัน และตอน
ท้ายก็ว่า

นกยูงนั้น ได้กระทำปริตรอันนี้แล้ว
จึงสำเร็จความอยู่แล

สำหรับโมรปริตรนี้ ทางวัดนี้ไม่ได้
สวด คงสวดแต่ชั้นปริตรว่า วิรูปุเขหิ
เม เมตติ เป็นต้น (ต.พ. ๑๔๐-๑๔๕)

อิทธิกะ ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

อุเหตุกทัญญู ดู อุปาทาน ๔

อุโหสิกรรม ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

อักษะ ภิรยาที่ไม่แสดงความโกรธให้ปรากฏ

ตลอดจนถึงไม่พยายามมุ่งร้ายผู้อื่น แม้
จักต้องลงโทษผู้ทำผิดก็ตามเหตุผล
ไม่ทำด้วยอำนาจของความโกรธ ชื่อว่า
อักษะ คนผู้รวมกันอยู่เป็นหมู่ย่อม
มีการกระทบกระทั่งกันบ้าง เมื่อข่มใจ
ไว้ไม่ได้เกิดโกรธซึ่งต่อกันขึ้นและผูก
เวรไว้ ก็เป็นสมุฏฐานให้เกิดโทสะความ

ประทุษร้ายกันทางใจก่อน แล้วประทุษร้ายกันทางกายทางวาจาสืบไปอันเรียกว่า **พยาบาท** ทำให้อยู่ด้วยกันไม่เป็นสุข ต่อเมื่อรักษาใจข่มไว้ไม่เกิดโกรธขึ้น หรือเมื่อเกิดโกรธขึ้นในใจก็ระงับไว้ไม่แสดงออกมาให้ปรากฏ ไม่ปฏิบัติลุอำนาจแห่งความโกรธ จักอยู่ด้วยความสงบเรียบร้อยเป็นสุข

ความไม่โกรธจักมีได้ก็เพราะมี **เมตตา** หวังความสุขความเจริญแก่ตนและต่อกันและกัน คนที่เป็นหัวหน้าปกครองก็ตาม เป็นผู้อยู่ในปกครองก็ตาม เมื่อแสดงความโกรธออกมาให้ปรากฏ ก็แสดงว่าตนเองลุอำนาจของความโกรธ กิริยาที่แสดงความโกรธออกมานั้นก็ไม่งดงาม น่าเกลียดน่าชัง นี่เป็นอธิบายทั่วไปของคำว่า อักษะ ที่แปลว่าไม่โกรธ

เพราะฉะนั้น ควรที่จะเข้าใจถึงเรื่องความโกรธซึ่งเป็นกิเลสข้อหนึ่งในกิเลส ๓ กอง ดังที่พูดกันว่าโลก โกรธ หลง หรือโลภะ โทสะ โมหะ ตามคำที่พูดกันนี้ถ้านำมาคิดก็อาจจะสงสัยว่า เมื่อพูดว่าโลก โกรธ หลง ใช้ว่าโกรธ แต่เมื่อพูดว่าโลภะ โทสะ โมหะ เรียกว่า โทสะแทนคำว่าโกรธ เพราะฉะนั้น จึงควรทำความเข้าใจว่า คำว่า **อักษะ** ที่แปลว่าโกรธก็ดี คำว่าโทสะก็ดี คำว่าพยาบาทก็ดี ย่อมมีความหมายถึงกิเลส

กองนี้ด้วยกัน แต่ว่ามีอธิบายถึงลักษณะที่แตกต่างกันไป

อันความเริ่มต้นของความโกรธนั้นเรียกว่า **ปฏิมะ** แปลว่า ความกระทบกระทั่ง มีอาการเป็นความหงุดหงิด ดังที่เรียกกันของไทย ๆ ว่าเริ่มมีอาการเสีย และเมื่อปฏิมะคือความกระทบกระทั่งอันมีลักษณะดังกล่าวแล้วกำเริบยิ่งขึ้นก็เรียกว่า **โกรธ** ที่แปลว่าโกรธ มีอาการเป็นความซึ่งเคียดไม่พอใจ เมื่อโกรธซึ่งมีอาการดังกล่าวกำเริบขึ้นมาอีกก็เรียกว่า **โทสะ** ที่แปลว่าประทุษร้ายใจของตัวเอง ยังไม่ถึงคิดออกไปทำประทุษร้ายผู้อื่น คือโกรธความซึ่งเคียดนั้นเองมีอาการที่แรงขึ้นจนเผาใจตัวเองให้เดือดร้อน ดังคนที่แสดงอาการโทสะออกมา ไม่ทำร้ายใคร แต่ว่ามีอาการที่ออกทางกาย เช่นว่า ตาแดง หน้าแดง มือสั่น แสดงอาการเด่นเร่า ๆ หรือบางที่ถึงกับเหวี่ยงข้าวเหวี่ยงของที่อยู่ข้างตัวออกไป แต่อย่างไรก็ตามคิดออกไปทำร้ายผู้อื่นข้างนอก อาการดังนี้เรียกว่าโทสะ ประทุษร้ายใจตัวเอง ทำใจตัวเองให้ร้ายด้วย และประทุษร้ายใจตัวเองให้เดือดร้อนด้วย

คราวนี้ เมื่อโทสะอันนี้แรงขึ้นจนถึงความคิดมุ่งร้ายออกไปยังผู้อื่น ต้องการจะด่าเขา ต้องการจะทำร้ายเขาคือบุคคลที่ตนโกรธนั้น อาการดังที่กล่าวมานี้

เรียกว่า **พยาบาท** การทำร้ายกันที่ปรากฏ ออกด้วยวิธีต่าง ๆ เป็นอาชญากรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่นั้น สืบเนื่องมาจากจิตใจที่เป็นพยาบาท มุ่งร้ายหมายทำลาย และพยาบาทนี้ก็เป็นสิ่งที่แรงขึ้นจากโทสะ แค่เพียงโทสะก็ยังไม่ทำร้ายใคร เป็นแต่จะทำร้ายใจตัวเอง ให้เดือดร้อน เฝ้าใจตัวเองให้เดือดร้อน แล้วก็ทำใจตัวเองให้ร้ายด้วย ให้หายไปด้วย และโทสะนี้ก็เป็นสิ่งที่แรงขึ้นจาก โภคะที่แปลว่าความโกรธนี้แหละ ที่มีอาการซึ่งเคียดไม่ชอบใจ และโกรธนี้ ก็แรงขึ้นมาจากปฏิมะซึ่งเป็นความกระทบ กระทบกระทั่ง และกิเลสกองนี้อันเริ่มจากปฏิมะคือความกระทบกระทั่งนี้ ก็เปรียบเหมือนอย่างว่าไม่ชิตไฟก้านเดียว ที่ชิตเข้ากับข้างกล่องไม้ชิตเป็นไฟขึ้น และเมื่อไฟแห่งไม้ชิตก้านเดียวนี้เมื่อไปจี้เข้าที่เชื้อไฟ ก็เป็นไฟลุกกองโตขึ้น ๆ คือความโกรธ เป็นโทสะ เป็นพยาบาท เป็นอกุศลกรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ ที่ทำร้ายเบียดเบียนกันต่าง ๆ มาจากไม้ชิตก้านเดียวคือปฏิมะอันนี้ และปฏิมะอันนี้ซึ่งมาจากไม้ชิตก้านเดียวนั้น ก็มาจากกล่องไม้ชิตที่มีกล่องมีข้างสำหรับชิต และตัวไม้ชิตอยู่ในกล่อง ถ้าหากว่าไม้ชิตไม่มาชิตเข้ากับกล่องที่ข้างกล่องก็ไม่เกิดไฟ ฉะนั้นได้ก็ บุคคลเรานี้ก็มี

อายตนะภายนอกอายตนะภายในที่มากระทบกัน ดังเช่นเมื่อตาจากรูปมากระทบกันที่เรียกว่าเห็นรูป ก็ปรากฏขึ้นเป็นความเห็นรูป เห็นรูปนั้นเห็นรูปนี้เป็นต้น หูกับเสียงมากระทบกัน ก็ปรากฏขึ้นเป็นการได้ยินเสียง และเมื่อมีการเห็นการได้ยินเป็นต้นขึ้นดังนี้ ก็ทำให้เกิดเวทนา เป็นสุขเกิดจากการเห็นรูปสัมผัสในรูปนั้นบ้าง เกิดจากได้ยินเสียงสัมผัสในเสียงนั้นบ้าง ถ้าเป็นรูปเป็นเสียงที่ชอบใจก็เกิด **สุขเวทนา** ถ้าเป็นรูปเป็นเสียงที่ไม่ชอบใจก็เกิด **ทุกขเวทนา** ถ้าเป็น กลาง ๆ ก็เป็น **อทุกขมสุขเวทนา** เวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข

คราวนี้ สุขเวทนานี้เอง เมื่อจิตเข้ายึดถือ เข้ารับและยึดถือก็ทำให้เกิดราคะคือความติดใจยินดี หรือโลภะ ความโลภอยากได้ ถ้าเป็นทุกขเวทนา จิตรับยึดถือก็ทำให้เกิดโทสะ เริ่มจากปฏิมะคือความกระทบกระทั่งขึ้นก่อน เป็นอันว่าเหมือนอย่างเอาไม้ชิตมาชิตเข้ากับข้างกล่องไม้ชิต ก็เป็นไฟคือเป็นปฏิมะขึ้นมา แล้วเมื่อไม่ดับเสียแค่นี้ ไปจี้เชื้อเข้าก็ลุกขึ้นเป็นโกรธ เป็นโทสะ เป็นพยาบาท ก็เป็นไฟกองโต ไหม้บ้านไหม้เรือน ก็ปรากฏเป็นความประทุษร้ายกันเบียดเบียนกัน ดังที่ปรากฏอยู่ใน

เป็นไฟไหม้บ้านไหม้เรือนอยู่ต่าง ๆ อันมาจากต้นไฟเพียงชนิดเดียวเท่านั้น

เพราะฉะนั้น ใช้คำว่าอักษิโธระคือไม่โกรธนี้ ก็เป็นอันว่าหยิบเอาชื่อของกิเลสกองโทสะมาใช้คำหนึ่ง แต่ก็หมายความว่าถึงวาระวังใจไม่ให้เกิดกระทบกระทั่ง ไม่ให้โกรธ ไม่ให้มีโทสะ ไม่ให้มีพยาบาท เพราะว่าทุกคนจะต้องรับอารมณ์ คือเรื่องเข้ามาทางตาทางหูเป็นต้น ดังที่กล่าวมาข้างต้นอยู่เสมอ และก็ให้เกิดเวทนา ที่เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง เพราะฉะนั้น จึงได้เกิดความยินดีบ้าง เกิดความยินร้ายบ้าง อันเนื่องมาจากสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง และถ้าเป็นเวทนากลาง ๆ ไม่ได้จับมาพิจารณา ก็ย่อมจะเกิดโมหะคือความหลง และก็หลงติดอยู่ในเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขนั้นด้วยเหมือนกัน

เพราะฉะนั้น เวทนานี้เองจึงเป็นที่ตั้งของตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก และกิเลสทั้งหลาย ดังเช่นที่ใน **ปฏิจ-สมุทบาท** พระพุทธเจ้าตรัสว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัยเกิดตัณหา และตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากนี้ก็มีอาการเป็นโลก โกรธ หลงนี่แหละ เพราะว่าเมื่อโลก โกรธ หลงบังเกิดขึ้นแล้ว จิตใจจะมีความดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายเมื่อจับเอาอาการที่ดิ้นรนกวัดแกว่ง

กระสับกระส่ายนี้ก็เรียกว่าตัณหา เมื่อจับเอาอาการที่ชอบก็เป็นโลภหรือราคะที่โกรธก็เป็นโทสะ ที่หลงก็เป็นโมหะ แต่เมื่อจับเอาอาการที่ดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายก็เป็นตัณหา เพราะฉะนั้น กิเลสเหล่านี้จึงอยู่ด้วยกัน เนื่องกันเป็นไป

เพราะฉะนั้น การที่จะปฏิบัติทำให้ไม่โกรธได้ ก็ต้องอาศัยสติที่คอยสำรวมระวังใจอยู่ อาศัยปัญญาที่เป็นตัวความรู้จักว่า กิเลสทุกกองแม้ออกุศล โกรธนี้เป็นอกุศล มีโทษ เป็นปัญญา ความรู้จักโทษ เมื่อมีสติระวังใจอยู่และมีปัญญาที่คอยรักษาใจอยู่ตั้งนี้ก็จะมีป้องกันระงับได้

อีกอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ถึงธรรมะที่จะเป็นเครื่องป้องกันโกรธได้ด้วย ดับโกรธได้ด้วยก็คือ **เมตตา** ความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุขหรือความปรารถนามุ่งดี เหมือนอย่างที่มาตราบิดามีเมตตาต่อบุตรธิดา ครูอาจารย์มีเมตตาต่อศิษย์ มิตรสหายมีเมตตาต่อมิตรสหาย คนที่รักกันมีเมตตาต่อกัน และโดยเฉพาะทุกคนก็มีเมตตาต่อตัวเองอยู่เป็นประจำ เพราะว่าย่อมปรารถนาจะให้ตัวเองนั้นมีความสุขความเจริญและปกติก็ไม่โกรธตัวเอง แม้ตัวเองจะทำผิดก็ไม่โกรธตัวเอง แต่ว่าถ้าคนอื่นมาทำก็เกิดโกรธ เพราะฉะนั้น ก็หัด

ให้จิตนี้มีเมตตาแผ่เมตตาออกไปในบุคคลที่เจาะจงบ้าง ในสัตว์บุคคลทั่วไปไม่เจาะจงบ้าง เป็นการหัดปลูกเมตตาให้บังเกิดขึ้นที่จิตใจ และจิตใจนี้เป็นธรรมชาติที่น้อมไปได้ น้อมไปในทางดีก็ได้ น้อมไปในทางชั่วก็ได้ น้อมไปในข้อใดก็ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อหัดน้อมไปในทางปลูกเมตตาอยู่เสมอแล้วจะทำให้เมตตาเพิ่มขึ้นในจิตใจ เหมือนอย่างปลูกต้นไม้ก็ต้องมีการปลูกตั้งแต่เบื้องต้น แล้วก็หมั่นรดน้ำพรวนดินอะไรเป็นต้น ต้นไม้ก็จะอยู่ได้ ก็จะเติบโตขึ้นจนถึงให้ผล การปฏิบัติธรรมะก็เป็นเช่นเดียวกัน ต้องอาศัยการปฏิบัติบ่อย ๆ ทำบ่อย ๆ หมั่นปลูกต้นไม้ตั้งขึ้นในจิตใจอยู่เสมอ และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะเป็นเมตตาขึ้นมาได้ เมื่อมีเมตตาอยู่แล้ว เมื่อไปประสบอารมณ์อันทำให้เกิดทุกขเวทนา ก็จะทำให้ไม่เกิดความโกรธ หรือว่าเมื่อเกิดความโกรธขึ้น หวนคิดถึงเมตตาขึ้นมาได้ทำจิตใจให้ปรากฏเป็นเมตตาออกไป ก็จะดับโกรธได้

เพราะฉะนั้น ทศพิทธราชธรรมข้อนี้คือ อักโกระ ความไม่โกรธนั้น จึงหมายรวมถึงเมตตาด้วย **ความมีเมตตา** ก็คือมี **ความไม่โกรธ** ถ้าจิตที่ขาดเมตตาแล้วก็จะต้องมีโกรธ ไม่อย่างนั้นก็ไม่

อย่างนี้ แต่ถ้าหากว่ามีเมตตาอยู่เป็นประจำแล้วจะไม่โกรธ เพราะฉะนั้น อักโกระกับเมตตาจึงมีความหมายที่รวมอยู่ด้วยกัน และข้อที่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้ามีพระราชอัธยาศัยประกอบด้วยพระเมตตาไม่ทรงปรารภรณาก่อภัยก่อเวรในผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่ทรงพระพิโรธด้วยเหตุที่ไม่ควร แม้มิเหตุให้ทรงพระพิโรธแต่ก็ทรงข่มเสียได้ ให้สงบระงับอันตรธาน ทรงปฏิบัติโดย **โยนิสมนสิการ** จัดเป็นอักโกระอันเป็นข้อที่ ๗ (ท.ท. ๑๘๘-๑๙๒)

ดู ทศพิทธราชธรรม ด้วย

อัครสาวก ดู เวฬุวัน, สารีบุตร

อัครคະ ดู เอตทัคคะ

อัครการากุสนรก ดู นรก

อังคฺลิมาลปริตร คือพระปริตรชื่อว่า อังคฺลิมาลหรือองคฺลิมาล ได้มาจาก อังคฺลิมาลสูตร พระสูตรเกี่ยวแก่เรื่อง พระองคฺลิมาล อันมีมาในพระสูตรตันตปิฎก ในพระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย คือเป็นพระสูตรขนาดปานกลาง มีความว่า

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในอารามของอนาถปิณฑิกคหบดี อันชื่อว่าเซตวันในกรุงสาวัตถี สมัยนั้น ได้มีโจรชื่อว่าองคฺลิมาล ในแคว้นแคว้นโกศลของพระเจ้าโกศล เป็นโจรที่ดุร้าย มือเปื้อนเลือด ฆ่าฟัน ประหัตประหารมนุษย์ทั้งหลายโดยที่ไม่มีความเอ็นดูในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย เป็นเหตุให้ชาว

บ้านชาวอำเภอลาวชนบทต้องพากันอพยพทิ้งถิ่นที่อยู่ไปอาศัยอยู่ในที่อื่น องคฺลิมลโจรนั้นฆ่ามนุษย์ทั้งหลายแล้วก็ตัดเอานิ้วมือมาร้อยเป็นพวง เรียกว่าพวงแห่งนิ้วมือสวมคอ จึงเรียกว่าองคฺลิมล ที่แปลว่ามีพวงของนิ้วมือ ยังไม่มีใครปราบได้

สมัยนั้นวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าไปบิณฑบาตในเวลาเช้า กลับจากบิณฑบาตภายหลังภัตคือเสวยเสร็จแล้ว ก็ทรงเก็บเสนาสนะเก็บบาตรจีวรเสด็จเดินทางออกไปพระองค์เดียว ยังถิ่นที่องคฺลิมลอาศัยอยู่ พวกคนเลี้ยงโคคนเลี้ยงปศุสัตว์ชาวนาและคนที่ทำงานในทางที่เสด็จผ่านไป ได้เห็นพระองค์เสด็จผ่านไปสู่วิถีศทางขององคฺลิมลก็ได้กราบทูลห้ามขอมิให้เสด็จไปในทางนั้น เพราะองคฺลิมลนั้นจะฆ่ามนุษย์ทั้งหลายไม่เลือก ตัดเอานิ้วมาร้อยเป็นพวงมาลาดังกล่าว แม้ว่าจะชักชวนกันเดินทางไปสัก ๑๐ คน ๒๐ คน ๓๐ คน ก็ยังต้องตกอยู่ในเงื้อมมือขององคฺลิมลโจร พระผู้มีพระภาคก็ทรงนิ่งแล้วก็เสด็จต่อไป ผู้คนทั้งหลาย ก็ได้กล่าวห้ามพระองค์อีกเป็นครั้งที่ ๒ พระองค์ก็ทรงนิ่งแล้วก็เสด็จต่อไป ผู้คนทั้งหลายก็พากันห้ามอีกเป็นครั้งที่ ๓ พระองค์นิ่งแล้วก็เสด็จต่อไป

ครั้นเสด็จเข้าไปถึงถิ่นองคฺลิมลโจร องคฺลิมลโจรได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกล จึงคิดว่าอัครรรยหนอ ที่สมณะนี้เดินมาผู้เดียวไม่มีเพื่อน ชะรอยว่าจะมาชมเรากะมัง คนทั้งหลายแม้ตั้งหลาย ๆ สิบนคนชวนกันเดินทางมาทางนี้ ก็ยังตกอยู่ในเงื้อมมือของเรา ไฉนเราจะต้องปลงชีวิตของสมณะนี้ องคฺลิมลโจรจึงได้ผูกสอดธนูศร ถือเอาแผ่นหนังติดตามไปเบื้องหลังพระผู้มีพระภาคเจ้า ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้เสด็จดำเนินไปตามปกติ ส่วนองคฺลิมลโจรนั้นได้รีบเร่งไปด้วยกำลังทั้งสี่นิ้วคือว่าวิ่งกวาดเพื่อที่จะให้ทันพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ก็ไม่อาจที่จะทันได้ องคฺลิมลโจรจึงคิดว่าน่าอัครรรยที่เมื่อก่อนนี้เราติดตามข้างบ้างม้าบ้าง เนื้อบ้าง รถบ้างที่วิ่งไป เราก็ยังวิ่งตามทัน จับข้าง จับม้า จับเนื้อ จับรถเหล่านั้นได้ แต่ว่าสมณะนี้ก็เดินไปโดยปกติ เราตามไปด้วยกำลังทั้งสี่นิ้วคือวิ่งกวาดจีบไปด้วยกำลังทั้งหมดก็ไม่อาจที่จะทันได้ จึงได้กล่าวกับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า หยุดสมณะ หยุดสมณะ พระองค์ก็ตรัสตอบว่า เราหยุดแล้วองคฺลิมล ท่านจงหยุด ฝ่ายองคฺลิมลโจรเมื่อได้ฟังพระพุทธดำรัสนั้นจึงคิดว่า สมณะศากยบุตรเหล่านี้เป็นผู้มีสัจจวาจา มีสัจจปฏิญาณ แต่ว่าสมณะนี้กำลังเดินไปอยู่กลับกล่าวว่า

เราหยุดแล้ว อองคฺลิมาล แต่ว่าท่านจงหยุด เราจะต้องถามสมณะนี้ อองคฺลิมาลโจร จึงได้ถามขึ้นว่า ท่านเดินไปอยู่ กล่าว ว่าเราหยุดแล้ว และกล่าวแก่เราซึ่งหยุด แล้วว่าให้หยุด เราขอถามเนื้อความนี้ กับท่าน ท่านหยุดแล้วอย่างไร เราไม่ หยุดแล้วอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ตรัสตอบว่า ดูก่อนองคฺลิมาล เราหยุด แล้วในกาลทุกเมื่อ คือเราวางอาชญา ท่อนไม้ ศาสตราวุธในสัตว์ทั้งหลาย ทั้งปวง ส่วนท่านยังไม่สำรวมแล้วใน สัตว์ทั้งหลาย คือยังฆ่าสัตว์ ยังทำร้าย ทำอันตรายหมู่สัตว์หมู่มนุษย์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เราจึงเป็นผู้หยุดแล้ว แต่ ว่าท่านยังไม่หยุด

องคฺลิมาลโจรได้กล่าวว่า ท่านสมณะ ท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ต้องการ จะเกื้อกูลแก่เราตลอดกาลนาน จึงได้ มาปรากฏในป่าใหญ่ เรานั้นจะประพฤติ ละบาป ประพฤติเพราะได้ฟังถ้อยคำของ ท่านอันประกอบด้วยธรรม อองคฺลิมาลโจร จึงได้ทิ้งแผ่นหนังอาวุธลงในเหว และก็ได้เข้าไปกราบพระบาทพระสุคตพุทธเจ้า ได้กราบทูลขอบรรพชา กับพระองค์ใน ที่นั้นนั่นแหละ พระพุทธเจ้าผู้ทรง ประกอบด้วยพระกรุณา ทรงแสวงหา คุณอันยิ่งใหญ่ ทรงเป็นพระศาสดา ของโลกพร้อมทั้งเทวโลก ได้ตรัสใน กาลนั้นแก่องคฺลิมาลว่า เอहिภิกขุ

เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด อองคฺลิมาลโจร นั้นจึงได้เป็นภิกษุภาวะขึ้น ทรงภิกษุ ภาวะขึ้น คือเป็นภิกษุขึ้นแล้วด้วย พระวาจา นั้นในขณะนั้นทีเดียว พระผู้มี- พระภาคเจ้าได้ทรงมีท่านพระองคฺลิมาล ซึ่งได้มาเป็นภิกษุแล้วเป็นปัจฉิมสมณะ คือเป็นผู้ตามหลัง เสด็จกลับไปสู่กรุง สāvātthī

ในครั้งนั้นหมู่แห่งมหาชนได้พากัน มาประชุม ที่บริเวณทวารพระราชวัง ของพระเจ้าปเสนทิโกศล พากันส่งเสียง ร้องอ้ออิงกราบทูลว่า โจรชื่อองคฺลิมาล ได้บังเกิดขึ้นในแคว้นแคว้นของพระองค์ เป็นโจรที่ดุร้ายฆ่าฟันมนุษย์ ปราศจาก ความเอ็นดูในสัตว์ทั้งหลาย คนทั้งหลาย ต้องพากันทิ้งบ้านทิ้งนิคมชนบทไปอยู่ ในที่อันปลอดภัย อองคฺลิมาลโจรนั้น ฆ่ามนุษย์แล้วก็ตัดนิ้วม้าร้อยเป็นพวง ขอพระองค์จงทรงกำจัดการองคฺลิมาลนั้น ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลก็ได้เสด็จ ออกจากกรุงSāvātthī พร้อมด้วยพลม้า ประมาณ ๕๐๐ แต่เวลายังวันจึง ได้เสด็จไปสู่พระอารามคือพระเชตะวัน อันเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า ได้ เสด็จลงจากพระราชยานเสด็จเดินด้วย พระบาท ไปสู่ที่ประทับของพระพุทธเจ้า พระบรมศาสดา

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถาม พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า พระเจ้ากรุงมคธ

ทรงทำให้พระองค์ขัดเคืองพระทัยหรือ เจ้าลิจฉวีเมืองเวสาลีทั้งหลาย หรือว่า พระราชาที่เป็นปฏิปักษ์ของคอื่นได้ทำให้ พระองค์ทรงขัดเคือง จึงได้เสด็จยกพล ม้าไปจำนวนมากดังนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศล ก็กราบทูลให้ทรงทราบว่ พระราชา จอมทัพแห่งมคธคือพระเจ้าพิมพิสาร เป็นต้น หาได้ทำให้ทรงขุ่นเคืองพระทัย ไม่ แต่ว่าได้มีใจบังเกิดขึ้นในแวนแคว้น ชื่อว่าองคฺลิมล ประชาชนก็พากันมา ร้องขอให้พระองค์เสด็จไปทรงปราบปราม พระองค์จึงได้ทรงยกพลม้าจำนวนมาก เสด็จออกไป

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสว่า ดูก่อนมหาบพิตร ถ้าหากว่าพระองค์ ฟังทอดพระเนตรเห็นองคฺลิมลปลงผม หนวด ครองผ้ากาสาเยะ ออกบวชเป็น บรรพชิตผู้ไม่มีเรือนจากเรือน เว้นขาด แล้วจากปาณาติบาต จากอกุศลนาทาน จากมุสวาท ฉันทตาดารหนเดียว เป็นพรหมจารี เป็นผู้มีศีล เป็นผู้มี กัลยาณธรรมคือธรรมอันงาม พระองค์ จะฟังทำอะไร พระเจ้าปเสนทิโกศล ก็ตรัสว่า ข้าพเจ้าก็จะฟังอภิวัต ฟัง ต้อนรับ ฟังเชื่อเชิญนิมนต์ ฟังบำรุง ด้วยปัจจัยทั้งหลาย และฟังจัดแจง อารักขาคุ่มครองอันประกอบด้วยธรรม แต่ว่าความสำรวมด้วยศีลเห็นปานนั้น จะมีแก่คนทุกศีลมีบาปธรรมเช่นนั้นได้ จากไหน

ในขณะนั้นท่านพระองค์ลิมลได้นั่ง อยู่ในที่ไม่ไกลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงยกพระพาหา เบื้องขวาตรัสชี้ไปว่า ดูก่อนมหาบพิตร นั้นแหละของคฺลิมล ความกลัว ความหวาดเสียว ความขนพองได้บังเกิดขึ้น แก่พระเจ้าปเสนทิโกศล ในขณะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสว่า ขอ พระองค์อย่าได้ทรงกลัว ไม่มีภัยจาก บุคคลผู้นี้แล้ว ในขณะนั้นความกลัว ของพระเจ้าปเสนทิโกศลจึงได้สงบไป

พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงได้เสด็จไป ยังท่านพระองค์ลิมล ตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้าของคฺลิมลหรือ ท่านก็ ทูลว่า ขอถวายพระพร จึงตรัสถามว่า ท่านบิดาของท่านมารดาของท่าน มี โคตรว่าอย่างไร ท่านก็ทูลว่า บิดาชื่อว่า คัคคะ มารดาชื่อว่ามันตานี พระเจ้า ปเสนทิโกศล จึงตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้าของ **คัคคะมันตานีบุตร** จงอภิรมย์เบาใจเถิด พระองค์จะทรงเป็นโยมอุปัฏฐากถวาย ปัจจัยทั้งหลาย

ในสมัยนั้น ท่านพระองค์ลิมลได้ ปฏิบัติในอุตุงควัตร คืออยู่ป่า เทียว บินชบาต ทรงผ้าบังสุกุล และถือมี จีวร ๓ ผืน จึงได้ทูลว่าไตรจีวรของท่าน บริบูรณ์แล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลจึง ได้อภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าและก็ได้ ตรัสว่าเป็นอัครจริยที่พระผู้มีพระภาคเจ้า

ได้ทรงฝึกบุคคลที่มีได้ฝึกแล้ว ได้ทรงทำให้สงบซึ่งบุคคลที่ยังไม่สงบ ได้ทรงทำให้ดับกิเลสแก่บุคคลที่ยังมีกิเลสไม่ดับหรือยังมีได้ดับกิเลส แต่ว่าข้าพเจ้านั้นไม่อาจแม้เพื่อจะฝึกด้วยท่อนไม้หรืออาชญาบ้าง ด้วยศาสตราบ้าง ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงฝึกแล้วโดยมิต้องใช้ท่อนไม้ มิต้องใช้อชญา มิต้องใช้ศาสตราวุธ แล้วก็ได้กราบทูลลาพระพุทธเจ้าเสด็จกลับออกไป

ในสมัยนั้น ท่านพระองคฺลิมาลได้เที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ได้เห็นหญิงคนหนึ่ง มีครรภ์แก่เดินไปอยู่ จึงคิดว่าสัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองหนอ สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองหนอ ครั้นท่านกลับจากบิณฑบาตในเวลาภายหลังภัตแล้ว จึงได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสว่า คุณก่อนองคฺลิมาล เธอจงเข้าไปสู่ที่ ๆ หญิงนั้นอยู่ จงกล่าวอย่างนี้แก่หญิงนั้นว่า ยโตหํ ภคินี อริยาย ชาตียา ชาโต นาภิซานามิ เป็นต้น ที่แปลความว่า คุณก่อนน้องหญิง จำเดิมแต่เราเกิดแล้ว เราขอมไม่รู้จริงใจปลงชีวิตสัตว์ ด้วยสังคมนั้น ความสวัสดีจึงมีแก่ท่าน ความสวัสดีจึงมีแก่ครรภ์คือแก่สัตว์ผู้เกิดในครรภ์ ท่านพระองคฺลิมาล ได้กราบทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้าดังนี้ และก็ได้อเข้าไปสู่ยังที่ ๆ หญิง

นั้นอยู่ และก็ได้อกล่าวพระพุทฺทพจนฺที่ทรงสอนให้กล่าวนั้นว่า ยโตหํ ภคินี อริยาย ชาตียา ชาโต นาภิซานามิ สญฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปตา เตน สจฺเจน โสตฺถิ เต โหตุ โสตฺถิ คพฺภสฺส คุณอนนฺองหญิงจำเดิมแต่เราเกิดแล้ว โดยอริยชาติ เราไม่รู้จริงใจปลงชีวิตสัตว์ด้วยสังคมนั้น ความสวัสดีจึงมีแก่ท่าน ความสวัสดีจึงมีแก่ครรภ์คือสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ ครั้นนั้น ความสวัสดีก็ได้มีแล้วแก่หญิงนั้น ความสวัสดีก็ได้มีแล้วแก่ครรภ์คือสัตว์ผู้เกิดในครรภ์

ท่านพระองคฺลิมาลได้เป็นผู้หลีกเลี่ยงไปอยู่ผู้เดียว มีความไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส ส่งตนไปด้วยความปฏิบัติเพื่อสิ้นกิเลสอยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ ก็ได้บรรลุถึงที่สุดพรหมจรรย์ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกบวชจากเรือนเป็นผู้ไม่มีเรือนพึงเข้าถึงโดยกระทำให้แจ้ง ก็ได้รู้ว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่พึงกระทำให้ได้กระทำแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงกระทำให้ความเป็นดังนี้อีก ท่านพระองคฺลิมาลได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งแล้ว

แต่ท่านพระองคฺลิมาลท่านยังต้องรับผลของกรรมที่ท่านได้กระทำไว้ เพราะการที่ได้ฆ่ามนุษย์เป็นอันมาก คือเมื่อท่านออกบิณฑบาตในเวลาเช้าในกรุงสาวัตถี ก้อนดิน ท่อนไม้ ก้อนหิน ที่

ใครคนใดคนหนึ่งขวางปา ก็ไปตกที่กายของท่าน ทำให้ท่านศึรชะแตกเลือดไหล บาตรแตก ผ้าสังฆาฏิจีวรขาด เป็นรึรรอย ท่านจึงได้เข้าเฝ้ากราบทูลพระพุทธรเจ้า

พระพุทธรเจ้าก็ตรัสว่า เธอจงอดกลั้น เพราะว่าเธอได้ทำบาปที่จะส่งผลให้ไปหมกไหม้ในนิริยะนรกนานปีมากปีนักหนา แต่ว่าเธอเป็นผู้ที่สิ้นชาติคือไม่เกิดอีกแล้ว เพราะฉะนั้น จึงไม่มีชาติคือความเกิดแม้ในนิริยะคือนรกต่อไปอีก เพราะฉะนั้น จะต้องรับกรรมคือผลของกรรมที่เธอได้กระทำไว้ในอัตภาพนี้เท่านั้น เพราะฉะนั้น ก็ต้องอดทน

ท่านพระองคฺลิมลท่านได้หลีกเร้นอยู่ในที่ลับ เสวยวิมุตติสุขคือความสุขที่เกิดจากวิมุตติคือความหลุดพ้น จึงได้เปล่งอุทานนี้ขึ้นในเวลานั้น แปลความว่า

บุคคลใดเคยประมาทมาก่อน บุคคลนั้นกลับไม่ประมาทในภายหลัง บุคคลนั้นย่อมส่องโลกนี้ให้สว่าง เหมือนดวงจันทร์ที่พ้นแล้วจากหมอกเมฆ บุคคลใดทำกรรมที่เป็นบาปไว้แต่ว่าจะเสียได้ด้วยกุศล บุคคลนั้นย่อมส่องโลกนี้ให้สว่างเหมือนดวงจันทร์ที่พ้นแล้วจากหมอกเมฆ ภิกษุใดแลยังเป็นหนุ่ม ย่อมประกอบปฏิบัติในพระพุทธรศาสนา ภิกษุนั้นย่อมส่องโลกนี้ให้สว่าง เหมือนดวง

จันทร์ที่พ้นแล้วจากหมอกเมฆ ขอให้บรรดาหัวใจศตรูทั้งหลายจงฟังถ้อยคำที่ประกอบด้วยธรรมของข้าพเจ้า ขอให้หัวใจศตรูทั้งหลายของข้าพเจ้าจงพากันประกอบปฏิบัติในพระพุทธรศาสนา ขอให้หัวใจศตรูทั้งหลายของข้าพเจ้าเหล่านั้นที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน จงคบหาบุคคลทั้งหลายซึ่งเป็นผู้สงบระงับที่จะกล่าวสั่งสอนให้ถือเอาธรรม คือสิ่งที่ถูกต้อง การปฏิบัติที่ถูกต้องเท่านั้น ขอให้หัวใจศตรูทั้งหลายจงฟังธรรมซึ่งแสดงขันติคือความอดทน มาเป็นเครื่องทำให้ผ่องแผ้ว ซึ่งแสดงสรรเสริญความปฏิบัติ การกระทำที่ไม่ผิด โดยกาลคือโดยเวลาอันสมควร และจงพากันประพฤติปฏิบัติซึ่งธรรมนั้น ขอให้บุคคลนั้น ๆ ไม่พึงเบียดเบียนข้าพเจ้าหรือใคร ๆ อื่นนั้นโดยแท้ จงบรรลุถึงสันติคือความสงบเป็นอย่างยิ่ง คือรักษาบรรดาสัตว์ทั้งหลาย มนุษย์บุคคลทั้งหลาย ทั้งที่เคลื่อนที่ได้ ทั้งที่อยู่กับที่เคลื่อนที่ไม่ได้ บุคคลทั้งหลายผู้มีหน้าที่ไขน้ำก็ย่อมไขน้ำไป คนทั้งหลายที่เป็นช่างศรก็ย่อมดัดลูกศร คนทั้งหลายที่เป็นช่างไม้ก็ย่อมถากไม้ คนทั้งหลายที่เป็นบัณฑิตย่อมฝึกตน บุคคลบางจำพวกย่อมฝึกทรมานด้วยขอบ้าง ด้วยแส้บ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง แต่ว่าข้าพเจ้ามีนามว่า อหิงสกะ ที่แปลว่าผู้ไม่เบียดเบียนใคร

มาก่อน แต่ว่าก็หาได้ปฏิบัติตามที่ชื่อนั้นไม่ คือยังเบียดเบียนเขา ด้วยการฆ่ามนุษย์ทั้งหลายมาก่อน แต่ว่าบัดนี้ข้าพเจ้าได้เป็นผู้สมชื่อจริงตามชื่อ คือชื่อข้าพเจ้าว่าอหิงสกะ ผู้ไม่เบียดเบียนใคร บัดนี้ก็ไม่เบียดเบียนใครแล้ว จึงเป็นผู้ที่เป็นจริงตามชื่อ ข้าพเจ้าไม่เบียดเบียนใครทั้งนั้น ข้าพเจ้าได้เป็นโจรมาก่อน ปรากฏชื่อว่าอองคลิมาล เป็นผู้ที่ถูกห้วงกิเลสใหญ่พัดไปแล้ว แต่ว่าบัดนี้ได้มาถึงพระพุทธรเจ้า เป็นสภะคือที่พึ่ง ข้าพเจ้าได้เคยเป็นผู้มีมือเปื้อนเลือด ปรากฏเป็นชื่ออองคลิมาลมาก่อน แต่ว่าบัดนี้ได้มาถึงสภะ เป็นผู้ถอนต้นหา เป็นเครื่องนำไปสู่ภพชาติได้แล้ว ข้าพเจ้าได้เคยกระทำการกรรมเช่นนั้นอันจะนำไปสู่ทุกดิไว้มากมาย ก็ต้องเป็นผู้อันวิบากคือผลของกรรมมาถูกต้องเข้าแล้ว ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่บริโภคโภชนะไม่มีหี้นี้ คนทั้งหลายผู้เป็นคนพาลมีปัญหาทรมาย่อมตามประกอบซึ่งความประมาท แต่บุคคลซึ่งทรงปัญญาย่อมรักษาความไม่ประมาทเหมือนดังที่รักษาทรัพย์อันประเสริฐ ท่านทั้งหลายจงพากันอย่าตามประกอบซึ่งความประมาท อย่าตามประกอบซึ่งความยินดี ชื่นชมในกาม เพราะว่าบุคคลผู้ไม่ประมาทเพ่งพินิจอยู่ ย่อมบรรลุถึงความสุขอันไพบูรณ์ ให้เป็นผู้ที่มาดีแล้ว อย่า

เป็นผู้ที่มาไปไร้ประโยชน์ อย่าให้มีความคิดผิดปฏิบัติผิดในธรรมทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกไว้ดีแล้ว ก็ได้บรรลุธรรมเข้าถึงธรรมที่ประเสริฐสุดแล้ว ให้มาดีแล้ว อย่ามาหรือไปโดยอาการที่เปล่าปราศจากประโยชน์เลย ให้มีความคิดเห็นถูกต้องซึ่งข้าพเจ้าก็ได้มีความเห็นถูกต้องมาดีไม่ปราศจากประโยชน์ ไม่มีความเห็นผิด บรรลูลิขิต ๓ แล้ว ได้ปฏิบัติธรรมในพระพุทธรศาสนาแล้ว ดังนี้

ก็จบพระอังคลิมาลสูตรเพียงเท่านั้น และในพระสูตรนี้ก็มีเกิลัตถธรรมและเรื่องที่ควรจะแสดง กล่าวคือที่ท่านได้เปล่งอุทานขึ้นดังที่ได้แปลมาแล้วนั้น ท่านเปล่งขึ้นจากจิตใจ ที่มีความสำนึกในขณะที่ท่านได้นั่งเสวยวิมุตติสุขคือความสุขอันเกิดจากวิมุตติ คือความหลุดพ้น โดยที่ท่านได้มองเห็นผลที่เปรียบเทียบกัน ว่าในระหว่างที่ท่านได้เป็นโจรดูร้ายฆ่ามนุษย์ มีเลือดเปื้อนมืออยู่นั้น ชื่อว่าอยู่ในสมัยที่มีความประมาท ประกอบกรรมที่เป็นบาปอกุศลอย่างเต็มที่ เหมือนอย่างดวงจันทร์ที่อยู่ในหมอกเมฆมืดมิดไม่ปรากฏความสว่าง จิตใจก็ถูกห้วงกิเลสพัดไปคือมุ่งที่จะฆ่าเขาเท่านั้นเพื่อที่จะตัดเอานิ้วมือมาร้อยเป็นพวงรวมเอาไว้ แต่ว่าบัดนี้ท่านได้เข้ามาบวชแล้ว เป็นผู้

เว้นขาดจากบาปกรรมทั้งหมด ชื่อว่าเป็นผู้ที่ไม่ประมาท จึงเหมือนอย่างดวงจันทร์ที่พ้นจากหมอกเมฆแล้วส่องสว่างแล้ว และได้มีความสุขอันเกิดจากความหลุดพ้นอยู่ดังนี้ ตรงกันข้ามกับในเวลาที่เป็นโจรนั้น ต้องเป็นทุกข้ออยู่ตลอดเวลา จิตใจเองก็แข็งกระด้างมุ่งที่จะฆ่าเขาเท่านั้น ไม่มีที่จะอ่อนโยน จึงไม่มีความสุขแม้แต่น้อย แต่ว่าบัดนี้ก็ตรงกันข้าม แต่แม้เช่นนั้น ก็ยังต้องรับผลของกรรมคือการที่เพี้ยวฆ่าเขานั้น และได้มีศัตรูอยู่เป็นอันมาก เป็นศัตรูที่เกิดขึ้นเพราะกรรมของท่านเอง เมื่อไปเบียดเบียนเขา เขาก็ต้องโกรธต้องพยาบาทต้องจองเวร พ่อแม่พี่น้องของผู้ที่ถูกท่านฆ่าก็ต้องโกรธต้องพยาบาทต้องจองเวร เพราะฉะนั้น เมื่อท่านไปทำร้ายใครเข้าคนหนึ่ง ไปฆ่าใครเข้าคนหนึ่ง คนที่ถูกฆ่านั้นก็กลายเป็นศัตรูขึ้นมา ในเมื่อมีความโกรธจองเวรบรรดาญาติพี่น้องพ่อแม่ของคนนั้นก็ เป็นศัตรูขึ้นมา เมื่อไปทำร้ายไปฆ่าใคร เขามากขึ้น ก็เพิ่มศัตรูมากขึ้น ๆ นอกจากนี้กรรมที่ท่านนั้นเองเป็นศัตรูเมื่อท่านเดินไปบิณฑบาตเมื่อเป็นพระอรหันต์สิ้นกิเลสแล้ว ใครเขาโยนท่อนไม้ไปที่ไหน โยนก้อนหินก้อนดินไปที่ไหน สิ่งที่เขาโยนไปนั้นก็ให้มาตกตอกลงกายของท่าน ทำให้ท่านต้องศีรษะแตก

เลือดไหล บาดรแตก ผ่าสังฆาฏิจีวรก็ขาดกระรุ่งกระริ่ง เหล่านี้ก็คือว่ากรรมนั่นเองเป็นศัตรูต้องมาตามสนอง แต่แม้เช่นนั้นท่านก็เป็นผู้ที่สิ้นกิเลสแล้ว จิตใจมีความสุขเต็มที่แล้ว ได้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะคือที่พึ่งแล้ว ท่านมีสรณะแล้ว และท่านก็ได้เป็นผู้ที่มาดีแล้วคือมาสู่ที่ดี คือมาสู่พระพุทธเจ้าเท่ากับมาสู่ที่ดี ๆ และก็เป็นการมาการไป ที่ไม่เปล่าปราศจากประโยชน์ เพราะท่านก็ได้มาถือเอาประโยชน์ของการมาไว้ได้ ด้วยการที่ปฏิบัติในธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกไว้ดีแล้ว ท่านได้มีความเห็นอันถูกต้อง ได้มีการปฏิบัติอันถูกต้อง ได้บรรลุถึงวิชาทั้ง ๓ โดยลำดับแล้ว ได้ปฏิบัติกระทำพระพุทธศาสนา คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ดังนั้นท่านได้เห็นผลที่เทียบเคียงกัน ดังนี้ท่านจึงได้เปล่งอุทานตามที่แปลนั้นขึ้น

เพราะฉะนั้น คำอุทานที่แปลของท่านนั้น จึงเป็นข้อธรรมที่เป็นประโยชน์ และข้อหนึ่งที่น่าจะอธิบายเพิ่มอีกเล็กน้อยก็คือว่า ท่านบริโภคโกษณะไม่มีหนี่ก็โดยที่ *การบริโภคปัจจัย ๔* มีนิพพานเป็นต้นนั้นท่านแสดงไว้ว่า มี ๔ อย่างคือ

๑. *เกยยบริโภค* บริโภคอย่างขโมยมาบริโภค ก็ได้แก่การบริโภคปัจจัย ๔ ของผู้ทุศีลทั้งหลาย ซึ่งรับบริโภคปัจจัย

๔ ของผู้ที่เขามีศรัทธาถวาย เพราะว่าเขามุ่งถวายแก่ผู้มีศีล ไม่ใช่เขามุ่งถวายแก่ผู้ที่ทุศีล เพราะฉะนั้น ผู้ที่ปฏิบัติตนเป็นผู้ทุศีลบริโศกปัจจัย ๔ จึงชื่อว่า เถยยบริโศก ที่บริโศกโดยความเป็นขโมย

๒. **อิณบริโศก** บริโศกเป็นหนี้ คือเหมือนอย่างกัณฑ์เขามาบริโศกใช้สอย ก็ได้แก่การบริโศกของผู้มีศีลนั้นแหละ แต่ว่ามีได้พิจารณา คือมิได้พิจารณาในขณะที่รับ โดยความเป็นธาตุหรือโดยความเป็นของปฏิกุศล มิได้พิจารณาในขณะที่บริโศก ตามบทพิจารณาที่สวดกันคือ ปฏิสงฺขา โยนิโส ทั้ง ๔ บท และมีได้พิจารณาในขณะที่บริโศกแล้วด้วยบท อชฺช มยา ทั้ง ๔ บท ถ้าในขณะที่กำลังบริโศกนั้นมิได้พิจารณาเมื่อเป็นดังนี้ก็ชื่อว่า อิณบริโศก บริโศกเป็นหนี้

๓. **ทายัชชบริโศก** คือบริโศกโดยความเป็นทายาท ก็ได้แก่การบริโศกของเสขบุคคลทั้งหลาย เพราะว่าเสขบุคคลทั้งหลายนั้นได้นับเนื่องเข้าไปในสังฆคุณโดยตรง ก็นับว่าเป็นทายาทโดยตรงในพระพุทธศาสนาแล้วเหมือนอย่างจะพูดได้ว่าเป็นบุตรของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นศากยะแล้ว

๔. **สามิบริโศก** บริโศกโดยความเป็นเจ้าของ ก็ได้แก่การบริโศกของพระอรหันต์ทั้งหลาย

ท่านพระองคลีมาลท่านกล่าวว่า ท่านบริโศกโภชนะทั้งหลายไม่มีหนี้ ก็หมายความว่า ในขณะที่ท่านยังไม่เป็นพระอรหันต์ เมื่อท่านเข้ามาบวชแล้วท่านก็เป็นผู้มีศีลพิจารณาบริโศก และเมื่อท่านเป็นพระอรหันต์แล้วท่านก็บริโศกในลักษณะที่เป็นสามิบริโศกนั้น จึงเป็นผู้ที่บริโศกโภชนะไม่มีหนี้

จะได้อธิบายความ เกี่ยวแก่ที่ท่านพระองคลีมาลได้กล่าวอุทานในขณะที่ท่านนั่งเสวยวิมุตติสุขคือความสุขอันเกิดจากวิมุตติ ความหลุดพ้น และได้แสดงความบางข้อในคาถาอุทานของท่าน เกี่ยวแก่ที่ว่าบริโศกโภชนะไม่มีหนี้ จะได้แสดงเรื่องของท่านต่อ

เรื่องของท่านนี้ก็น่าคิดว่าท่านเมื่อเป็นโจรได้ฆ่าคนเป็นอันมาก แต่ทำไมจึงได้มาบวชและได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ คนที่ทำการมบาปหยาบช้ามากฆ่าคนเป็นอันมาก ไม่น่าที่จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้

ในข้อนี้ก็จะต้องกล่าวถึงหลักทางพระพุทธศาสนาที่ท่านแสดงไว้ว่า บุคคลเช่นไรสำเร็จได้ บุคคลเช่นไรสำเร็จไม่ได้ บุคคลที่สำเร็จได้นั้นต้องเป็นจำพวกที่เรียกว่า **เวเนยยะ** อันแปลว่าผู้ที่ฟังแนะนำได้ดังที่ไทยเราเรียกกันว่า **เวไนย** หมู่แห่งบุคคลที่ฟังแนะนำได้ เรียกว่า

เวไนยนิกร ก็ได้แก่บุคคลที่เป็นผู้มีสติ ปัญญาอยู่ในระดับต่างกัน ๓ จำพวก คือผู้ที่มีสติปัญญาไว ฟังแต่เพียงหัวข้อธรรมที่ยกขึ้นแสดงก็รู้ได้ทันที เป็นจำพวกที่ ๑ บุคคลจำพวกที่เมื่อยกหัวข้อขึ้นแสดงแล้วต้องอธิบายจึงจะเข้าใจได้ ก็เป็นจำพวกที่ ๒ บุคคลจำพวกที่เมื่อยกหัวข้อขึ้นแสดงแล้วต้องอธิบายและอธิบายหลาย ๆ หนดังที่เรียกว่าพร่ำสอนบ่อย ๆ จึงจะเข้าใจได้ ก็เป็นจำพวกที่ ๓ สามจำพวกนี้สำเร็จได้

ส่วนอีกจำพวกหนึ่งเป็นผู้ที่มีสติปัญญาคือบมาก แนะนำเท่าใดก็รู้ไม่ได้ นี่เป็นจำพวกที่ ๔ ที่สอนให้สำเร็จไม่ได้

ท่านแสดงบุคคลไว้ ๔ จำพวกดั่งนี้ก็มุ่งทางปัญญาที่จะรู้ธรรมได้หรือไม่ได้เป็นที่ตั้ง ๓ จำพวกข้างต้นนั้นมีปัญญาที่จะรู้ธรรมได้ก็เรียกว่าสำเร็จได้

อนึ่ง บุคคลที่เป็นมิจฉาทิฎฐิตังลงก็สอนไม่ได้เหมือนกัน ก็สำเร็จไม่ได้ แต่บุคคลที่ไม่ใช่เป็นมิจฉาทิฎฐิตังลงคือเป็นมิจฉาทิฎฐิตังตามแต่ไม่เป็นมิจฉาทิฎฐิตังลง ยังพอสอนให้กลับความเห็นได้ดั่งนี้ ก็สอนให้สำเร็จได้ แต่ว่าถ้ามีมิจฉาทิฎฐิตังลง คือกลับความเห็นไม่ได้ ก็สำเร็จไม่ได้

อนึ่ง บุคคลที่มีมานะคือความถือตัวจัด ไม่ยอมรับคำสั่งสอน ก็สอนให้รู้ธรรมไม่ได้เหมือนกัน เพราะมีมานะแรง

ดั่งเช่นท่านอาจารย์สญชัยของท่านพระสารีบุตรพระโมคคัลลานะ เมื่อก่อนที่ท่านมาพบพระพุทธศาสนา เมื่อท่านทั้ง ๒ มาพบพระอัสสชิ ได้ดวงตาเห็นธรรม ก็ได้มาชักชวนอาจารย์ให้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่ท่านอาจารย์มีมานะแรงถือตัวแรง ว่าเป็นอาจารย์ใหญ่จะกลับมาเป็นลูกศิษย์อีกนั้นเป็นไปไม่ได้ไม่ยอม จนถึงที่มีแสดงไว้ว่าบรรดาคนฉลาดก็ให้ไปหาพระพุทธเจ้า แต่คนโง่ก็ให้ไปหาท่านก็แล้วกัน เพราะว่าคนโง่นั้นก็มากกว่าคนฉลาด ท่านก็ย่อมมีลูกศิษย์มาก ก็เป็นอันว่าสำเร็จไม่ได้คือมานะแรง

อนึ่ง จำพวกที่ทำบาปจนถึงอนันตริยกรรมทั้ง ๕ ก็เข้าถึงธรรมสำเร็จไม่ได้เหมือนกัน แต่ว่าถ้าทำบาปแม้จะฆ่ามนุษย์จำนวนมากแต่มีโทษฆ่าพ่อฆ่าแม่ มีโทษฆ่าพระอรหันต์ มิได้ทำโลหิตูปบาทแก่พระพุทธเจ้า คือไม่ได้กระทำอนันตริยกรรมทั้ง ๕ ก็ยังมีโอกาสสำเร็จได้ แต่ถ้าทำอนันตริยกรรมทั้ง ๕ แล้ว เข้าถึงธรรมสำเร็จไม่ได้ หลักทางพระพุทธศาสนาท่านแสดงไว้ดั่งนี้

ท่านพระองคฺลิมลนั้ไม่ได้เข้าในลักษณะต้องห้ามดั่งนี้ คือว่าท่านเป็นบุคคลที่มีพื้นทางปัญญาอยู่ใน ๓ จำพวกข้างต้นนั้น จึงมีสติปัญญาพอที่จะรู้ธรรมเข้าถึงธรรม สำเร็จได้ และท่านก็มีได้

มีมิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิดที่ดิ่งลง ยังกลับตัวได้ ดังเช่นที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า พระองค์หยุดแล้ว แต่ท่านองคฺลิมาลยังไม่หยุด ก็เป็นข้อที่สะกิดใจท่านเป็นอย่างยิ่ง และเมื่อท่านได้ถามว่าหมายความว่าอย่างไร พระพุทธองค์ก็ทรงบอกว่าได้หยุดการฆ่าการทำร้ายต่าง ๆ แต่อองคฺลิมาลนั้นยังไม่หยุด ยังฆ่า ยังทำร้าย องคฺลิมาลเองก็ได้สติก็เลยทิ้งอาวุธทิ้งปวงลงเหว ก็เข้าขอบวชกับพระพุทธเจ้า ก็แสดงว่า ในขณะที่ท่านเที่ยวฆ่าคนนั้นก็ยังมีมิจฉาทิฏฐิคือเห็นผิดแต่ไม่ใช้ดิ่งลง เมื่อพระพุทธเจ้ามาตรัสสะกิดใจก็ได้คิด ได้ละความเห็นผิด สำนึกตนว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงหยุดแล้วจริง ๆ แต่ว่าองคฺลิมาลเองนั้นยังไม่หยุด จึงได้ตัดสิ้นใจหยุด ก็หยุดได้ทันที ก็แสดงว่ากลับมาเป็นสัมมาทิฏฐิได้ และก็ไม่มีความที่ถือตัวว่าเป็นผู้วิเศษเหมือนอย่างอาจารย์สญชัยของท่านพระสารีบุตรพระโมคคัลลานะที่ยังไม่ได้บวชนั้น ยอมตนมาเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า และแม้ท่านจะทำบาปกรรมเป็นอันมาก บาปกรรมที่ทำนั้นก็ยังไม่เป็นอนันตริยกรรม ยังมีได้ฆ่าพ่อฆ่าแม่ ในตอนนี้ก็ควรจะเล่าเรื่องที่แสดงไว้ในอรรถกถา ขยายความจากพระสูตรที่มีความย่อว่า

ท่านพระองคฺลิมาลนั้นก็ก็เป็นบุตรของพราหมณ์บุโรหิตในกรุงสาวัตถินั้นแหละ ซึ่งมีบิดาชื่อว่าคัคคะ มารดาชื่อว่ามันตานี เพราะฉะนั้น เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตรัสถาม และท่านได้ตอบให้ทราบชื่อของบิดามารดาของท่าน พระเจ้าแผ่นดินก็รับสั่งเรียกท่านว่า ท่านพระ **คัคคะมันตานีบุตร** ที่แปลว่าท่านผู้เป็นบุตรของคัคคะพราหมณ์ และมันตานีพราหมณี เอาชื่อของพ่อแม่มาเป็นชื่อของลูก เหมือนอย่างพระสารีบุตรที่จริงก็เป็นชื่อของแม่คือลูกของนางสารีก็มาเป็นพระสารีบุตร พระเจ้าแผ่นดินก็เรียกพระองคฺลิมาลว่าคัคคะมันตานีบุตร แต่ว่าโหรตฤกษ์เกิดของท่านว่าเกิดในโจรฤกษ์ เด็กคนนี้ต่อไปจะต้องเป็นโจร ที่แรกบิดามารดาก็คิดจะไม่เลี้ยง แต่ความทราบถึงพระเจ้าแผ่นดินก็ถามว่าเป็นโจรแก่ราชอาณาจักร หรือว่าเป็นโจรของชาวบ้านชาวเมืองธรรมดา โหรก็ตอบว่าเป็นโจรของชาวบ้านชาวเมืองธรรมดาเท่านั้น ไม่เป็นโจรทำลายราชอาณาจักร พระเจ้าแผ่นดินก็รับสั่งว่าให้เลี้ยงไว้เกิดบิดามารดาจึงเลี้ยงไว้แล้วก็ตั้งชื่อว่า **อหิงสกะ** ที่แปลว่าผู้ไม่เบียดเบียนใคร ก็จะตั้งชื่อให้ตนเอง

เมื่อเติบโตขึ้น บิดามารดาก็ส่งท่านไปเรียนที่สำนักทศปาโมกข์ ท่านก็ได้เข้าไปเรียนในสำนักมีชื่อเสียงที่หนึ่ง

ท่านได้ตั้งใจเรียนดีด้วย ปฏิบัติอาจารย์ดีด้วย ก็เป็นที่รักใคร่ของอาจารย์ ลูกศิษย์อื่น ๆ ก็ริษยาจึงไปยุอาจารย์ว่า หิงสกมานพนี้คิดทำลายอาจารย์อย่างนั้น ๆ ถือตัวว่าอาจารย์รัก ถือตัวว่าเรียนเก่ง ที่แรกอาจารย์ก็ไม่เชื่อ เมื่อลูกศิษย์ที่ริษยาไปยุบ่อยเข้า อาจารย์ก็ชักจะคล้อยตามว่า หิงสกมานพคิดจะทำร้ายอาจารย์จริง ฉะนั้น เมื่อสอน ๆ ไปจนใกล้จะจบ อาจารย์ก็บอกว่าจะศึกษาให้จบศิลปศาสตร์นั้น จำจะต้องไปประกอบกรรมสำคัญอย่างหนึ่ง คือ จะต้องไปฆ่าคน เมื่อฆ่าคนหนึ่งแล้ว ก็ตัดนิ้วมือนิ้วเป็นพวงไว้ นับให้ได้พันหนึ่ง เมื่อฆ่าคนได้พันคนแล้วก็ให้นำนิ้วมือมาให้อาจารย์ อาจารย์ก็จะประสิทธิ์ประสาทวิชาให้ในที่สุด อันเป็นจบวิชาสูงสุด

อหิงสกมานพ อยากจะได้วิชาที่สูงที่สุด เชื้ออาจารย์ก็ออกไปเป็นโจรฆ่ามนุษย์ เก็บนิ้วมือนิ้วมาร้อยไว้ ๆ ในเรื่องก็เล่าว่า ในบางคราวนิ้วมือก็หายไปเน่าไปบ้างหายไปบ้าง จำนวนก็หายไป ก็ต้องไปฆ่าคนใหม่เพื่อจะให้ได้นิ้วมือที่ตัดมาครบถึงพัน และที่อาจารย์ทำอย่างนั้นก็ด้วยคิดว่า ถ้าลูกศิษย์คนนี้ไปทำอย่างนี้แล้ว ก็จะต้องพบคนที่มือมีมือตีตายหรือไม่เช่นนั้นทางบ้านเมืองก็ต้องปราบปรามฆ่าให้ตาย เป็นอันว่าอาจารย์

ก็ไม่ต้องไปกำจัดลูกศิษย์ ลูกศิษย์ไปทำกรรมอย่างนี้ ก็ถูกเขากำจัดเอง

แต่ในเรื่องนี้นั้นบางท่านก็สันนิษฐานว่า ได้มีลัทธิต่างลัทธิตันในขณะนั้นสอนอย่างนั้น คือสอนให้ฆ่าคนเท่านั้นเท่านั้นแล้วจึงจะสำเร็จวิชา เพราะฉะนั้น ถ้าลัทธิตองอาจารย์เป็นอย่างนั้น อาจารย์ก็คงจะบอกไปตามลัทธิตัน ไม่ใช่เป็นอย่างที่พระอรธรรคณาเล่าก็ได้

อย่างไรก็ตาม เมื่ออหิงสกมานพได้ไปฆ่าคนมากมายเข้า ๆ แล้วก็ตัดนิ้วมือนิ้วร้อยเป็นพวงก็เลยได้ชื่อว่า องคฺลิมล มีมาลา คือระเบียบแห่งนิ้วมือเหมือนอย่างพวงดอกไม้ ก็คือมาลาแห่งดอกไม้ เรียกว่าเป็นพวงนิ้วมือ องคฺลิมลก็แปลว่าพวงนิ้วมือ และตามเรื่องก็เล่าว่า บิดามารดาขององคฺลิมลก็เดือดร้อนเป็นอันมากที่ลูกไปเป็นโจรเช่นนั้น จนถึงกับมารดาตัดสินใจว่าจะออกไปพบบุตร และแนะนำบุตรให้กลับตัว และถ้ามารดาขององคฺลิมลออกไปพบก็เกรงว่าองคฺลิมลจะต้องฆ่าแม่ เพราะได้นิ้วมือนิ้วยังไม่ครบพันและใกล้จะครบพันและในตอนหลัง ๆ องคฺลิมลก็ได้นิ้วมือนิ้วมากเข้า เพราะคนพากันเกรงกลัว ไม่กล้าที่จะเดินทางออกไปในถิ่นที่องคฺลิมลอาศัยอยู่ คนในถิ่นที่องคฺลิมลอาศัยอยู่ก็พากันอพยพหนี องคฺลิมลเองก็คงไม่กล้าเข้าบ้านเข้าเมืองโดยตรง

เพราะกลัวว่าจะถูกทหารทำลาย ก็ต้องหลบอยู่ในป่า ก็เป็นอันว่าได้นิ้วมือยังไม่พอหรือใกล้จะพอ จนถึงกับที่พระอาจารย์เขียนไว้ว่าขาดอีกนิ้วเดียวก็จะได้ครบพັນ ทีนี้ถ้ามารดาเดินออกไป องค์กรก็คงจะต้องฆ่าแม่เพื่อให้ได้นิ้วมือครบพັນ และถ้าฆ่าแม่แล้วก็ เป็นอันว่าได้ทำอนันตริยกรรม เมื่อทำอนันตริยกรรมแล้วก็เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าโปรดไม่ได้เพราะเป็นมหันตกรรมอย่างยิ่ง

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าได้ทอตพระเนตรอุปนิสัยขององค์กรคูลิมาลว่าอุปนิสัยของมารคและผลมีอยู่ และพระองค์ไปโปรดทันเวลาคือออกไปก่อนที่แม่จะไป และเมื่อโปรดพระองค์คูลิมาลได้แล้ว ก็เป็นอันว่าจะได้ช่วยของคูลิมาลไม่ให้ทำอนันตริยกรรมและได้ช่วยให้ละอกุศลกรรมได้ด้วย กลับตัวได้มาเป็นคนดีต่อไป จึงเสด็จออกไปโปรดพระองค์คูลิมาลได้สำเร็จ

ท่านเล่าไว้อย่างนี้ และในบทที่สวดนั้นก็สวดบทที่พระพุทธเจ้าท่านสอนให้พระองค์คูลิมาลไปแสดงแก่หญิงมีครรภ์คือแค่บทที่ว่า ยโตหิ ภคินี อริยายชาตียา ชาโต นาภิขานามิ สญจิจจปาณิ ชีวิตา ไวโรเปตา เดน สจฺเจนโสตุถิ เต โหตุ โสตุถิ คพฺภสฺส พระก็สวดเท่านั้น ดังที่ได้แสดงคำแปลไปแล้ว

(ต.พ. ๑๗๐-๑๘๗)

อังคฺลิมาลสูตฺร *ดู* อังคฺลิมาลปริตฺร

อชฺฉมาโรหะ *ดู* เตรีจฉาน

อัญญสมานาเจตสิก *ดู* คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

อัญญสัตถุทเทส *ดู* ไตรสรณคณห์

อัญญา *ดู* มรรคสังจจะ

อัญญาโกณฑัญญะ *ดู* ปัญจวัคคีย์

อัญญาณอุเบกขา *ดู* อุเบกขา, อุเบกขาบารมี

อัทธโยคะ *ดู* เสนาสนะ

อถนทชะ *ดู* รัตนสูตฺร

อถตถิลมถานุโยค *ดู* อวิชชา, อุปาทาน ๔

อถตถภาวะ *ดู* จิตศึกษา

อถตถวาทะ *ดู* อุปาทาน ๔

อถตถวาทุปาทาน *ดู* อุปาทาน ๔

อถตถสัญญา *ดู* จิตศึกษา, วิสุทฺธิ ๗

อถตถตถกิจ *ดู* หน้าที่

อถตถา *ดู* ปัญจวัคคีย์, โมกขธรรม,

อนัตตลักขณสูตฺร, อุปาทาน ๔

อถตถาริပါတย *ดู* อริပါတย ๓

อถตถานุทฺถิสฺส *ดู* ภาวนา ๓, อุปาทาน ๔

อถตถภาพ *ดู* กรรม

อถตถวินิบาตกรรม *ดู* เบญจศีล, มนุषยธรรม,

อริยสังจัจ ๔

อริยาคัย คำว่า อริยาคัย แปลจากคำว่า

อริมุตติ คืออริมุตติในพระญาณ นี้

หมายถึงอริยาคัย ตามศัพท์ อริยาคัย

คือภาวะที่อาศัยอยู่กับจิตใจ ดึงจิตใจ

ให้เกิดความมุ่ง หรือโน้มจิตใจไปให้

เกิดเจตนากรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น

ถ้ามีอธยาศัยประกอบด้วยโทษะพยาบาท ย่อมดึงจิตใจให้เกิดความมุ่ง หรือน้อมจิตใจไปให้เกิดเจตนากรรม คือมุ่งก่อทุกข์โทษให้แก่ผู้อื่น ถ้ามีอธยาศัยประกอบด้วยเมตตากรุณาย่อมดึงจิตใจให้มุ่งก่อเกื้อสุขประโยชน์แก่ผู้อื่น

อธยาศัยโดยย่อจึงมี ๒ คือ อธยาศัยเลวกับอธยาศัยดี เหตุอุดหนุนให้เกิดอธยาศัยคือ **นิสสัย อุปนิสสัย**

นิสสัย คือที่เข้าอาศัยของจิตใจ ในฐานะเป็นพื้นเพและเป็นเหตุอุปการะ มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่วเหมือนอธยาศัย เพราะจิตต้องเป็นนิสสิต คือผู้อาศัยอยู่ในนิสสัยคือที่อาศัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าอาศัยอยู่กับกิเลส เช่น อาศัยตัณหา อาศัยมานะ อาศัยทิฏฐิ เรียกว่ามี **ตัณหานิสสัย มานนิสสัย ทิฏฐินิสสัย** ถ้าอาศัยคุณธรรม คือศรัทธา หิริ โอตตปปะ วิริยะ ปัญญา เรียกว่ามี **ศรัทธานิสสัย หรินิสสัย โอตตปปนิสสัย วิริยนิสสัย ปัญญานิสสัย** ฉะนั้น คนจะทำอย่างไรจึงสุดแต่นิสสัย ถ้านิสสัยเป็นส่วนชั่วมักทำชั่ว นิสสัยเป็นส่วนดีก็ทำดี แต่นิสสัยแสดงออกเป็นอธยาศัย คือทำให้เกิดความมุ่งหรือน้อมไปของจิตใจก่อนแล้ว จึงเกิดเป็นเจตนากรรม ทำชั่วหรือดีดังกล่าว

อุปนิสสัย คือที่อยู่พำนักอาศัยของจิตใจ มีอธิบาย ๒ อย่าง อย่างหนึ่งว่า

นิสสัยที่แรงกว่าปกติเรียกว่า อุปนิสสัย เทียบอย่างคำว่าบารมีและอุปบารมี อีกอย่างหนึ่งว่า นิสสัยชนิดที่เป็นรองเรียกว่าอุปนิสสัย เทียบอย่างคำว่า ราชา และอุปราชา อุปนิสสัยในความหมายหลังนี้หมายถึงนิสสัยที่อบรมเพิ่มเติมเข้าไปใหม่ เช่น อบรมสติปัญญาพิจารณาในการสังเสพ ในการอดกลั้น ในการละเว้น ในการบรรเทาถอน เป็นต้น หรือเช่นอบรมในบุญกุศล คือให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาทำสมาธิและปัญญาให้เกิด เรียกว่า **ทานูปนิสสัย สีลูปนิสสัย ภาวนูปนิสสัย**

อนึ่ง อธยาศัยทำให้เกิดอำนาจหรือความสามารถที่จะทำได้เท่าอธยาศัย เพราะอธยาศัยอ่อนก็ดึงใจน้อมใจได้อย่างอ่อน อธยาศัยแรง ก็ดึงใจน้อมใจได้อย่างแรง ดังที่พระอาจารย์แสดงว่า อธยาศัยที่กว้างหรือไม่กว้าง ชื่อว่าอำนาจหรือความสามารถของทายกผู้ให้ เข้าใจได้ตามอธิบายของท่านว่า มีอธยาศัยในทานเท่าใดก็มีอำนาจหรือสามารถจะให้ได้เท่านั้น ไม่อาจจะให้ทานเกินอธยาศัยได้ แม้อธยาศัยในทางอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน อธยาศัยทำให้เกิดอำนาจทางใจดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่ฝืนได้ยาก ผู้ปกครองเช่นมารดาบิดาย่อมอำนวยตามอธยาศัยของบุตรธิดาที่เป็นไปในทางดี เช่นดังมารดาของ

บัณฑิตสามเณรอนุญาตให้สามเณรนั้น
บรรพชา ด้วยคิดว่าจักไม่ทำลายอริยาศย์
ของบุตร มารดาบิดาทั่ว ๆ ไปก็เหมือน
กัน ย่อมอำนวยตามอริยาศย์ของบุตร
ธิดาในเรื่องเกี่ยวกับการศึกษาและการทำงานเป็นต้น

แต่ข้อสำคัญต้องสังเกตให้ทราบ
เพราะอริยาศย์หลายอย่างซ่อนเร้นอยู่
ไม่สำเร็จประโยชน์ ดังเช่นพระมหากษัตริย์
บอกรรณฐานแก่พระจุฬินทรผู้หนึ่งชาย
ไม่ต้องด้วยอริยาศย์ของพระจุฬินทร
จึงไม่สำเร็จประโยชน์ แต่พระบรมศาสดา
ได้ทรงทราบ ทรงบอกบทที่ถูกต้องกับอริยาศย์
พระจุฬินทรจึงปฏิบัติสำเร็จผล

อนึ่ง ผู้ที่รู้อริยาศย์ถ้ามุ่งร้ายก็อาจ
อาศัยอริยาศย์ของผู้นั้นหนุ่ให้ปฏิบัติ
ผิดทางก็ได้ ดังเช่นอาจารย์ของอหิงสก-
มาณพ รู้ว่าอหิงสกมาณพมีอริยาศย์
รักการศึกษาอย่างยิ่ง จึงหลอกอหิงสก-
มาณพให้ไปตัดนิ้วมนุษย์มาได้ครบ
พันคนจึงจะประสาทความสำเร็จวิชาให้
อหิงสกมาณพจึงเป็นองคฺุลิมาลโจรไป
ด้วยอริยาศย์ที่รักจะได้วิชามิใช่ด้วย
อริยาศย์ในปาณาติบาต พระบรมศาสดา
ได้ทรงทราบอริยาศย์ที่แท้จริงนี้ จึงได้
เสด็จไปโปรด ตรัสพระวาจาสะกิดใจ
แก่องคฺุลิมาลโจรผู้วิ่งไล่ตามพระองค์
พลางร้องให้พระองค์หยุด พระองค์ตรัส
ว่า พระองค์หยุดแล้ว องคฺุลิมาลต่าง

หากยังไม่หยุด องคฺุลิมาลจึงได้คิดมอง
เห็นความจริงตามเหตุผล หยุดเป็นโจร
ฆ่าคนได้ทันที

พระตถาคตเจ้าทรงมีพระญาณทราบ
อริยาศย์ที่ต่าง ๆ กันของสัตว์ทั้งหลาย
ในโลก และทรงทราบข้อที่สัตว์ทั้งหลาย
ในโลกต่างเสวนาคบหากันตามอริยาศย์
กล่าวโดยย่อ เป็นฝ่ายชั่วพวก ๑ เป็น
ฝ่ายดีพวก ๑ และโดยปกติทุก ๆ สัตว์
บุคคลย่อมมีอริยาศย์ประจำตนชั่วบ้าง
ดีบ้าง พระตถาคตเจ้าทรงแสดงพระธรรม
อบรมสั่งสอนให้พอเหมาะแก่อริยาศย์
ที่ต่าง ๆ กันของแต่ละคน และทรงวาง
หลักทั่วไปเกี่ยวแก่เสวนา คือการสั่ง
เสพบคบหา มิให้คบหากันชั่ว ให้เสวนา
คบหาแต่คนดี หรือเมื่อกล่าวน้อมเข้า
มาภายใน ก็มีให้เสวนาคบหาธรรม
คือความชั่วต่าง ๆ ให้เสวนาคบหาธรรม
คือความดีต่าง ๆ เมื่อมีธรรมเสวนา
บ่อย ๆ จนอยู่ตัว ก็จะสร้างนิสัย
อุปนิสัย และอริยาศย์ที่ดีมากขึ้น
อริยาศย์ที่ดีก็จะตั้งใจให้มุ่งทำดี ปรากฏ
เป็นกุศลกรรมต่าง ๆ เมื่อกล่าวย้อน
กลับ

การทำ (กรรม) ส่ออริยาศย์

อริยาศย์ ส่อนิสัยอุปนิสัย

นิสัย อุปนิสัย ส่อวาสนา (การ
อบรมบ่อย ๆ จนอยู่ตัว)

วาทนา ส่อเสวนา (การสอเสพ
คบหา) (ท.ธ. ๓๑-๓๓, ๓๔-๓๖) ดู บารมี
ด้วย

อรรถกถาอภิธรรมปิฎก คือความเห็นอันถือเอาที่สุด
คือแล่นเข้าไปถึงที่สุด ในอย่างหนึ่งอย่าง
หนึ่ง ๑๐ ข้อ เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้า
ไม่ทรงพยากรณ์ ตามพระอธิบายของ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา-
วชิรญาณวโรรส

ข้อ ๑. โลกเที่ยง ข้อ ๒. โลกไม่
เที่ยง ข้อ ๓. โลกมีที่สุด ข้อ ๔. โลก
ไม่มีที่สุด

โลกในที่นี้น่าจะได้แก่ หมู่สัตว์ ข้อ
ว่าโลกเที่ยงนั้น น่าจะหมายความดั่ง
กล่าวแล้วในสัสสตทักขิณี ข้อว่าโลกไม่
เที่ยงนั้น น่าจะหมายความดั่งกล่าวแล้ว
ในอุจเจททักขิณี

ทักขิณีแปลว่าความเห็น ใช้เป็นกลาง ๆ
ก็มี จะให้รู้ว่ามีหรือไม่มี เดิมความหมาย
ต่างเข้า เช่น สัมมาทักขิณีความเห็นชอบ
มิจฉาทักขิณีความเห็นผิด ทักขิณีสัมบันโน
ถึงพร้อมด้วยทักขิณี ทักขิณิวินโน วินนิตติ
ด้วยทักขิณี แต่โดยมากใช้หมายความ
ข้างเห็นผิด เช่น ทักขิณี ๒ อย่าง
นี่คือ สัสสตทักขิณี ความเห็นว่าเที่ยง
อุจเจททักขิณี ความเห็นว่าขาดสูญ

ความเห็นว่าในโลกนี้ไม่มีอะไรสูญ
แม้คนและสัตว์ตายแล้วร่างกายเท่านั้น
ทรุดโทรมไป ส่วนมนัสที่เรียกในภาษา

สันสกฤตว่าอาตมัน เรียกในภาษามคธ
ว่า อตตาก็มี ชิโวก็มี เรียกในภาษา
ไทยว่าเจตภูต เป็นธรรมชาติไม่สูญ
ย่อมถือปฏิสนธิในกำเนิดอื่นสืบไป จัด
เป็นสัสสตทักขิณีความเห็นว่าเที่ยง

ความเห็นปฏิเสฐภาวะอย่างนั้น ถือว่า
คนและสัตว์จุติ คือเคลื่อนจากอัตภาพ
นั้นแล้วเป็นชาติสูญ จัดเป็นอุจเจททักขิณี
ความเห็นว่าขาดสูญ

ข้อว่าโลกเที่ยง กับข้อว่าโลกไม่เที่ยง
นั้น น่าจะหมายความดั่งกล่าวแล้วใน
สัสสตทักขิณีและอุจเจททักขิณิดังกล่าว

ข้อว่าโลกมีที่สุด น่าจะหมายความ
ว่าคนทำดีในที่สุดย่อมไม่เกิดในทิพยกาย
ที่ยั่งยืนไม่แปรผัน ดูความเข้าใจของ
คนถือลัทธิต่างบางพวก หรือด้วยมรณะ
แล้วขาดสูญกัน

ข้อว่าโลกไม่มีที่สุดนั้นน่าจะหมาย
ความว่า เวียนเกิดเวียนตายไปอย่างนี้
ไม่มีขาดลง

ข้อว่าชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น
กับข้อว่า ชีพเป็นอื่น สรีระก็เป็นอื่น
ชีพนั้นได้แก่ชีโว ดั่งได้กล่าวแล้วใน
สัสสตทักขิณี แต่ในที่นี้เข้าใจว่า ชีว
พราหมณ์สมัยบัญญัติว่า เวลามรณะ
ชีพนี้ออกจากสรีระไปถือปฏิสนธิใหม่
ส่วนสรีระย่อมสลายไป ทักขิณีคือความ
เห็นเนื่องด้วยชีพนี้ ข้างหนึ่งเข้าใจว่า
ชีพกับสรีระเป็นอันเดียวกันเกิดดับ

พร้อมกัน อีกข้างหนึ่งเข้าใจว่าชีพกับ
สรีระต่างกัน เช่นบัญญัติไว้ในพราหมณ
สมัยคือลัทธิพราหมณ์

พระพุทธศาสนากล่าวอนัตตาไม่ใช่
อัตตาไม่ใช่ตนนั้น แสดงนามธรรมคือ
จิตเจตสิก ว่าเกิดขึ้นเพราะอายตนะ
ภายในและอายตนะภายนอกสบกันเข้า
เป็นต้นไป เพื่อคัดค้านชีพ ดังที่เขา
เข้าใจกันนั้น ในข้อปรารภความเกิดอีก
เป็นต้น ของสัตว์เบื้องต้นแต่ตายแล้ว
บทบาทใช้แปลกอยู่ ใช้บทว่า*ตถาคโต*
ที่แก้ไขในอรรถกถา ว่าสัตตโตคือสัตว์
ตถาคต ศัพท์นั้น นอกจากในที่นี้ พบ
แต่ใช้เรียกพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มัก
เรียกเป็นพหูพจน์ด้วย โดยอธิบายว่า
ผู้มาเหมือนอย่างนั้น คือได้ตรัสเป็น
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้ทรง
บำเพ็ญพุทธกิจถูกต้องตามธรรมเนียม
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์
ก่อน ๆ เช่นเดียวกับพระราชารู้เป็น
แทนสืบกันมา สอดกับภาษาสันสกฤต
ได้ความอีกหน่อยหนึ่งว่า นอกจากใช้
เรียกพระพุทธเจ้า ใช้เรียกขันธ์ที่ออกชื่อ
โดยปรกรณ์ คือคัมภีร์ข้างพระพุทธศาสนา
ว่า นิครนถนาฏบุตรบ้าง ใช้เรียกเจ้า
บ้าง ไม่ได้กล่าวว่าใช้เรียกสามัญสัตว์
ถ้าไม่ใช่ศัพท์ใช้เรียกสามัญสัตว์ ความ
เข้าใจก็จะพึงมีอีกทางหนึ่งว่าท่านผู้
มหาชนนับถือเป็นศาสดาและเป็นเอกอุ

ในลัทธิของตน เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว
เกิดอีกหรือไม่ หรือที่เกิดอีกก็มี ที่ไม่
เกิดอีกก็มี หรือปฏิเสธทั้งนั้น สมด้วย
ปัญหาปรารภเจ้าลัทธิเห็นปานนี้ อัน
พระสุภัททะ ครั้งยังเป็นปริพาชก
ยกขึ้นทูลถามพระศาสดา เมื่อใกล้จะ
ปรินิพพาน แต่ทูลถามในทางตรัสรู้
ของเขาเช่นนี้ ไม่แย้งต่อการรับรองว่า
สัตว์ผู้ยังมีกิเลสานุสัย คือกิเลสที่นอน
จมอยู่ในจิตสันดาน ตายแล้วต้องเกิด
อีก ข้าพเจ้าได้ความเข้าใจไม่พอเพื่อ
อนุโมทนา หรือค้ำค้ำแก้ในอรรถกถา
ทั้ง ๒ อย่าง จึงแปลว่าสัตว์ไว้ตาม
อรรถกถา แม้เป็นศัพท์เรียกสามัญสัตว์
ก็อาจอธิบายให้เขารูปร่างว่าเป็นผู้มา
เหมือนอย่างนั้น คือเกิดขึ้นแล้วเป็นอยู่
โดยธรรมดาแห่งสัตว์ และจักเป็นผู้ไป
คือตาย เหมือนสัตว์ในกาลก่อน

ทฎฐิ ๑๐ อย่างนี้ไม่จัดว่าชั่วร้ายนัก
ไม่ถึงห้ามสวรรค์เป็นแต่ห้ามอริยมรรค
อธิบายว่า คนมีทฎฐิเหล่านี้แต่อย่างไร
อย่างหนึ่ง ถึงไม่ได้ทำบาปทุจริต เพราะ
ทฎฐินี้เบื้องต้นแต่ตายแล้วไปเกิดใน
สวรรค์ก็ได้ แต่ยังไม่เสียไม่ได้เพียงใด
ยังเป็นผู้ออกภพไม่อาจบรรลุอริยมรรค
อยู่เพียงนั้น

พระพุทธเจ้าเมื่อมีผู้มากราบทูลถาม
ถึงทฎฐิทั้ง ๑๐ ข้อนี้ ว่าความจริงเป็น
อย่างไร ไม่ตรัสอธิบายดังที่ได้กล่าวแล้ว

เพราะเป็นเรื่องที่ใคร ๆ ไม่อาจจะรู้ได้
ถึงจะตรัสอธิบายไปก็ไม่ได้แต่ว่าเชื่อหรือ
ไม่เชื่อเท่านั้น เพราะว่าเป็นเรื่องภายนอก
จากกายอันยาววามีสัญญา มีใจ ทรง
พยากรณ์คือตรัสอธิบายแต่อริยสังข
ทั้ง ๔ ดังที่มีตรัสอธิบายไว้แล้วว่า
ทุกขอริยสังข อริยสังขคือทุกข์นั้น
ก็ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ คือความ
ตายเป็นทุกข์ ที่เรียกกันว่า **สภาวะทุกข์**
ทุกข์ตามสภาพ โสกะ ความโศกเศร้า
เหือดแห่งใจ ปริเทวะ ความรัญจวน
คร่ำครวญใจ ทุกขะความไม่สบายกาย
โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาสะ
ความคับแค้นใจเป็นทุกข์แต่ละอย่าง
ดังที่เรียกว่า **ปภินณกทุกข์** ทุกข์มีเพียง
ปภินณกะต่าง ๆ และได้ตรัสชี้แจงต่อ
ไปอีกว่าความประจวบกับด้วยสิ่งทั้ง
หลาย สัตว์สังขารทั้งหลาย บุคคลทั้ง
หลายที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความ
พลัดพรากจากสิ่งทั้งหลาย จากสัตว์
บุคคลทั้งหลายซึ่งเป็นที่รักเป็นทุกข์
ความปรารถนา ไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์
กล่าวโดยย่อ ชันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕
ประการ อันได้แก่ รูปขันธ กอรูป
เวทนาขันธ กอเวทนา สัญญาขันธ
กอสัญญา สังขารขันธ กอสังขาร
วิญญาณขันธ กอวิญญาณเป็นทุกข์
ดังนี้ดังที่เราสวดกันว่า **ชาติปิ ทุกขา
ชราปิ ทุกขา มรณมปิ ทุกข์** เป็นต้น

เมื่อพิจารณาดูในพระพุทธานิบาย
เรื่องทุกข์นี้แล้ว ก็จะพอสรุปได้ว่าในที
แรก ทรงชี้ให้รู้จักสภาวะทุกข์ ทุกข์ตาม
สภาพอันได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ ต่อ
จากนั้นได้ทรงแสดง ปภินณกทุกข์
ทุกข์เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ คือโสกะ ปริเทวะ
ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส และต่อ
จากนั้นทรงสรุปเข้าเป็น ๒ คือประจวบ
กับด้วยสิ่งทั้งหลาย สัตว์สังขารทั้งหลาย
ซึ่งไม่เป็นที่รัก กับความพลัดพรากจาก
สิ่งทั้งหลายสัตว์สังขารทั้งหลายอันเป็น
ที่รัก แล้วจึงตรัสสรุปเข้าเป็นหนึ่งคือ
ปรารถนาไม่ได้สมหวัง และตรัสสรุป
เข้าโดยย่อว่าทุกข์ทั้งหมดนั้น โดยย่อ
ได้แก่ชันธ มีรูปขันธเป็นต้น อันเป็นที่
ยึดถือว่านี่เป็นของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็น
อิตตาตัวตนของเรา หรือกล่าวโดยสรุป
ว่า ยึดถือว่าตัวเราของเราเป็นทุกข์

ทรงพยากรณ์ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิด
ทุกข์ว่าได้แก่ ตัณหา ที่ให้ถือภพชาติ
ใหม่ อันไปกับนันทิความเพลิน ราคะ
ความติดใจยินดี คือ ความที่อภินันท์
ยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ อันได้แก่
กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก
ไปในกาม หรืออำนาจกาม ภวตัณหา
ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ ความ
เป็นนั่นเป็นนี่ วิภวตัณหา ความดิ้นรน
ทะยานอยากไปในวิภพคือความไม่เป็น
นั่นไม่เป็นนี่ เช่น อยากให้สิ่งที่เป็น
สลายไป

ทรงพยากรณ์ทุกขนิโรธ ความดับ
ทุกขว่า ได้แก่ ความดับตัณหาได้สิ้น
เชิง ทุกข์ดับไปหมด

และทรงพยากรณ์ทุกขนิโรธคามินี-
ปฏิบัติ ขอบปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข
ว่า ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่
สัมมาทิฎฐิ ความเห็นชอบ สัมมา-
สังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา
เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงาน
ชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ
สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ
ระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่น
ชอบ ว่าเป็นขอบปฏิบัติให้ถึงความดับ
ทุกข เรียกสั้นว่ามรรคคือทางปฏิบัติให้
ถึงความดับทุกข

และได้ตรัสกิจ คือข้อที่พึงปฏิบัติใน
อริยสัจจทั้ง ๔ นี้ไว้ ๔ ประการได้แก่
๑. ปริญญา ความกำหนดรู้ หรือการ
ทำความเข้าใจรอบคอบ ซึ่งทุกข์หรือในทุกข์
คือกำหนดให้รู้จักทุกข์ ให้รู้รอบคอบใน
ทุกข์ว่าเป็นทุกข์จริง ๒. ปหานะ การ
ละทุกขสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ คือละสละ
หรือดับตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก
ดังกล่าว ทรงตรัสสอนให้ทำข้อ ๓.
สัจฉิระณะ ให้ทำให้แจ้งซึ่งความดับ
ทุกข คือทำให้รู้ความดับทุกขในจิตใจ
ของตนเอง และ ๔. ภาวนา ซึ่งแปล
ว่าการปฏิบัติ ทำมรรคมีองค์ ๘ ให้มี
ขึ้น ให้เป็นขึ้นมา นี้เป็นกิจที่พึงปฏิบัติ

ในอริยสัจจทั้ง ๔ และกิจอันพึงปฏิบัติ
ในอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ก็ชื่อว่า เป็น**การ**
ปฏิบัติพระพุทธานุศาสน ที่เราเรียก
ว่าการปฏิบัติพระพุทธานุศาสนนั้น
ก็ได้แก่ การปฏิบัติในกิจทั้ง ๔ คือ
ปริญญาในทุกข์ ปหานะในทุกข์สมุทัย
สัจฉิระณะในทุกขนิโรธ และภาวนาใน
ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติตนเอง นี่คือการ
ปฏิบัติพระพุทธานุศาสน และความรู้ที่
เรียกว่า จักขุ ดวงตา ญาณ ความ
หยั่งรู้ ปัญญา ความรู้ทั่ว วิชชา ความ
รู้ อาโลกะ ความสว่างด้วยปัญญา
ในอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ก็แบ่งเป็น ๓ คือ
สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ

สัจจญาณ นั้น คือความหยั่งรู้ว่าเป็น
เป็นทุกข์จริง นี่เป็นทุกขสมุทัยเหตุให้
เกิดทุกข์จริง นี่เป็นทุกขนิโรธความดับ
ทุกขจริง นี่เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติ
ขอบปฏิบัติให้ถึงความดับทุกขจริง นี้
เรียกว่า สัจจญาณ

กิจจญาณ นั้น คือรู้ในกิจที่พึงทำ
ในอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ ก็คือรู้ดังที่กล่าว
แล้วว่า ทุกขนั้นควรกำหนดรู้ ทุกขสมุทัย
นั้นควรละ ทุกขนิโรธนั้นควรกระทำให้
แจ้ง ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติท่านั้นควร
ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น นี่เป็น
กิจจญาณ

กตญาณ นั้น ได้แก่ความหยั่งรู้ใน
กิจดังกล่าวแล้วว่าได้ทำแล้ว คือว่ารู้ใน
ทุกข์ว่าได้กำหนดรู้แล้ว รู้ในทุกขสมุทัย

ว่าได้ละแล้ว รู้ในทุกขนิโรธว่าได้ทำให้
แจ้งแล้ว รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
ว่าได้ปฏิบัติอบรม ทำให้มีให้เป็นขึ้น
บริบูรณ์แล้ว นี่เป็นกตญาณ

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ริยสัจจ์ ๔ ก็
ตรัสรู้ด้วยพระญาณทั้ง ๓ นี้ คือด้วย
สัจจญาณ ด้วยกิจจญาณและด้วย
กตญาณ ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ จึงชื่อว่า
ได้ตรัสรู้ยิ่งพระสัมมาพระโพธิญาณ
ปฏิญาณว่าได้ตรัสรู้แล้วเป็นพุทธ เป็น
อภิสัมพุทธ ดังที่ตรัสแสดงไว้ใน
ปฐมเทศนาคือธัมมจักกัปปวัตตนสูตร
(น.ภ. ๑๔๗-๑๕๐)

อัตรกัป ๕ กัป

อัตรธาน ๕ แห่งหนึ่ง ได้แสดงอัตรธาน
คือความเสื่อมสิ้นแห่งพระศาสนาไว้ ๕
ได้แก่

๑. **อริคมอัตรธาน ความเสื่อมสิ้น**
แห่งมรรคผลนิพพาน ความเสื่อมสิ้น
แห่งมรรคผลนิพพานนั้นหมายความว่า
เมื่อไม่มีพระอรหันต์เรื่อยมาจนถึงไม่มี
พระโสดาบันเมื่อใด เมื่อนั้นก็ชื่อว่าเป็น
ความเสื่อมสิ้นแห่งอริคมคือมรรคผล
นิพพาน

๒. **ปฏิบัติอัตรธาน ความเสื่อม**
สิ้นแห่งการปฏิบัติ ความเสื่อมสิ้นแห่ง
การปฏิบัตินั้นในเบื้องต้นก็เสื่อมสิ้นการ
ปฏิบัติเพื่อฉนวิปัสสนามรรคผลก่อน
คือว่าบุคคลผู้ปฏิบัติไม่ได้มุ่งฉน ไม่

ได้มุ่งวิปัสสนา ไม่ได้มุ่งผล เมื่อการ
ปฏิบัติในด้านนี้เสื่อมลงไปแล้วก็เหลือ
แต่การปฏิบัติพระวินัย ในการปฏิบัติ
พระวินัยนั้นข้อเล็ก ๆ ก็เสื่อมไปก่อน
คือไม่ใส่ใจในข้อปฏิบัติพระวินัยที่เป็น
ส่วนเล็กน้อย ก็ขาดวินเรื่อยไปจนถึง
เหลือแต่ปาราชิก ๔ แปลว่ารักษาศีล
๔ คือรักษาการเว้นปาราชิก ๔ ข้อไว้
จนเมื่อไม่รักษาศีลขาททั้ง ๔ ข้อนี้ไว้
เมื่อใดด้วยกันทั้งหมด เมื่อนั้นก็เป็น
อันว่าถึงความเสื่อมสิ้นของการปฏิบัติ

๓. **ปริยัตอัตรธาน ความเสื่อม**
สิ้นของปริยัติ คือการเรียนพระศาสนา
เมื่อยังมีการเรียนพระศาสนา ยังมี
การทรงจำอยู่มากบ้างน้อยบ้างก็ยังไม
เสื่อมสิ้น จนเมื่อใดไม่มีใครทรงจำ
พระพุทธศาสนาไว้ได้ ก็เรียกว่าเป็น
ปริยัตอัตรธาน

๔. **ลึงคอัตรธาน ความเสื่อมสิ้น**
แห่งเพศ คือเมื่อยังทรงเพศอยู่ เพศก็
ยังไม่เสื่อมสิ้น เมื่อใดเปลี่ยนแปลงไป
จนไม่เหลือเครื่องหมายที่เป็นเพศ
บรรพชิตไว้เลย เมื่อนั้นก็ชื่อว่าเป็น
ลึงคอัตรธาน

๕. **ธาตอัตรธาน ความเสื่อมสิ้น**
แห่งธาตุ หมายความว่าความเสื่อมสิ้น
พระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งท่านพยากรณ์
ว่าในอนาคตข้างหน้า โอกาสหนึ่ง
พระบรมสารีริกธาตุก็จะเสื่อมสิ้นไป

นี่เป็นเค้าของเรื่อง **ศาสนานันทรธาน** ความเสื่อมสิ้นแห่งพระศาสนาที่มีต่างกันเป็นหลักฐานในลังกา แต่ในชั้นบาลีก็มีพบเท่าที่อ้างมาข้างต้น ซึ่งท่านอธิบายว่า ที่ตรัสว่าพรหมจรรย์หรือว่าศีลธรรมจะตั้งอยู่พันปีนั้น ก็หมายถึงว่าจะมีพระอรหันต์ที่เป็นผู้บรรลุปฏิสัมภิทา คือความแตกฉานในปฏิสัมภิทาอยู่ตลอดพันปี ส่วน ๕๐๐ ปีนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติครุธรรมป้องกันไว้ จึงไม่เป็นไปดังนี้

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ประทานครุธรรมเป็นการประทานอุปสมบทแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีแล้ว ก็ได้โปรดให้ภิกษุทั้งหลายอุปสมบทเจ้าหญิงสาเกยานีที่ตามเสด็จมานั้นให้เป็นภิกษุณีด้วยกันสิ้น แต่ก็ต้องรับปฏิบัติในครุธรรมทั้ง ๘ ประการนั้นด้วย ต่อมาครั้งหนึ่งพระนางมหาปชาบดีโคตมีได้ขอให้ท่านพระอานนท์ทูลขอพระพุทธเจ้าข้อหนึ่ง คือขอให้ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลายกราบไหว้กันตามอ่อนแก่พระพุทธเจ้าไม่ทรงยินยอมอำนาจตามและในคราวหนึ่งพระนางมหาปชาบดีโคตมีได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้ทรงขอให้ทรงแสดงธรรมโดยย่อ ซึ่งเมื่อได้ทรงสดับธรรมะของพระพุทธเจ้าแล้วก็จะได้หลีกออกปฏิบัติ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า

ธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อความกำหนด ย่อมใจ เป็นไปเพื่อความประกอบอยู่ กับทุกข์ เป็นไปเพื่อความสังสมกองกิเลส เป็นไปเพื่อความอยากใหญ่ เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษยินดีด้วยของที่มีอยู่ เป็นไปเพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน เป็นไปเพื่อความเลี้ยงยาก ก็พึงทรงไว้ว่า นั้นไม่ใช่ธรรม นั้นมิใช่วินัย นั้นไม่ใช่สัตตศาสน์ คือคำสอนของพระศาสนา

ส่วนธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อความสิ้นกำหนดย่อมใจ เป็นไปเพื่อความไม่ประกอบอยู่กับทุกข์ เป็นไปเพื่อความไม่สะสมกองกิเลส เป็นไปเพื่อความปรารถนาน้อย เป็นไปเพื่อความสันโดษยินดีด้วยของที่มีอยู่ เป็นไปเพื่อความหลีกออกสงบสงัด เป็นไปเพื่อความปรารถนาความเพียร เป็นไปเพื่อความเลี้ยงง่าย ก็ให้พึงทรงไว้ว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็น สัตตศาสน์

ธรรมที่ตรัสแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีนี้ ในนวกวาทได้นำมาไว้ในหมวด ๘ และได้เรียกว่า **ลักษณะตัดสินพระธรรมวินัย ๘ อย่าง** (พ.พ.

๑๓๐-๑๓๑)

อันตรภาวะ ดู คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

อันตรवासก ดู กฐิน

อันทพาลบุณชน ดู บุณชน ๓, โพรธิปักขิย-
ธรรม, วิสุทฺธิ ๗

อัญญาณ ๑ ญาณ ๔

อปัฏฐัจฉันนชรา ๑ ชรามรณะ

อปัฏฐัจฉันนมรณะ ๑ ชรามรณะ

อปัฏฐิตินิพพาน ๑ คัมภีร์อภิธรรมัตถ-
สังคหะ

อปัฏฐิตินิโมกข์ ๑ ปริญญา

อปัฏฐิตานุปัสสนา ๑ ปริญญา

อปัปนา, อปัปนาสมาธิ ๑ การทำสมาธิ,
สิกขา ๓, วิมุตติ ๕

อปัปญญา ๑ คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ,
เมตตาบารมี

อปัปญญาภาวนา ๑ เมตตาบารมี

อปัปมาณสุภา ๑ พรหมโลก

อปัปมาณภา ๑ พรหมโลก

อปัปมาทรรณ พระบรมศาสดาได้ตรัสเตือน
ไว้เป็นปัจฉิมโอวาทว่า *หนุตทานิ ภิกขเว
อามนุตยามิ โว ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เรา
ตถาคตขอเตือนเธอทั้งหลาย *วยธมมา
สงฺขารา* สังขารทั้งหลายมีความเสื่อม
ไปเป็นธรรมดา *อุปฺปมาเทน สมฺปาเทถ*
เธอทั้งหลายจงทำความไม่ประมาทให้
ถึงพร้อมเกิด ดังนี้*

สังขาร คือรูปนามทุกสิ่งบรรดามีใน
โลก เรียกว่า สังขาร เพราะล้วนเป็น
สิ่งที่มีปัจจัยคือเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง
ปรุงแต่ง ผสมให้มีให้เป็นขึ้น และ
ประกอบด้วยสังขตลักษณะ คือลักษณะ
ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ๓ ประการ คือ
อุปฺปาโท ปญฺญาติ ความเกิดปรากฏ

๑ *วโย ปญฺญาติ* ความเสื่อมปรากฏ
๑ *จิตฺตสฺส อณฺเฏถตฺตํ ปญฺญาติ* เมื่อ
ตั้งอยู่ความแปรปรวนไปเป็นอย่างอื่น
ปรากฏ ๑ สิ่งใดมีลักษณะดังกล่าว
สิ่งนั้นชื่อว่า สังขาร จำแนกออกโดย
ทั่วไปเป็น ๒ คือ *อุปฺปาตินนฺกสังขาร*
สังขารที่มีใจครอง เช่น ร่างกายที่ยังมี
ชีวิตอยู่ ๑ *อนุปฺปาตินนฺกสังขาร* สังขาร
ที่ไม่มีใจครอง เช่น บ้านเรือนและวัตถุ
ต่าง ๆ ตลอดถึงร่างกายที่ปราศจาก
ชีวิต ๑

สังขารเหล่านี้ทั้งหมดมีเวลากำหนด
ของอายุนับตั้งแต่เกิดขึ้นจนถึงดับ เวลา
ของอายุนั้นคือเวลาของวัย คือความ
เสื่อมของสังขารที่เป็นมาโดยลำดับ ดัง
ที่กำหนดเรียกอย่างรวม ๆ เป็นตอน ๆ
ว่า ปฐมวัย (วัยต้น) มัชฌิมวัย (วัย
กลาง) ปัจฉิมวัย (วัยปลาย) คือเสื่อม
ในตอนต้น เสื่อมในตอนกลาง และ
เสื่อมในที่สุด เพราะสังขารมีเกิดเป็น
เบื้องต้น มีดับเป็นเบื้องปลาย ฉะนั้น
การเปลี่ยนแปลงในชั้นแรก แม้จะเห็น
กันว่า เป็นความเจริญเติบโตก็ชื่อว่าวัย
คือ เป็นความเสื่อมในชั้นต้น เพราะ
เป็นการตั้งต้นเสื่อม เมื่อมีการตั้งต้น
เสื่อมจึงมีเสื่อมในตอนกลาง จนถึงที่สุด
สังขารทั้งปวงมีวัยคือความเสื่อมประจำ
อยู่ลดระยะเวลาของอายุขันธ์ให้สั้น
ลงเป็นลำดับ สมเด็จพระบรมศาสดา

จึงตรัสเตือนไว้ว่า *วธมฺมา สงฺขารา* สังขารทั้งหลายมีวัยคือความเสื่อมไป เป็นธรรมดา ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นผู้ไม่ประมาทรีบชวนชวายุประกอบประโยชน์กิจทั้งปวงให้สำเร็จ เพราะบุคคลผู้ไม่พิจารณาเห็นวัยของสังขารย่อมเป็นผู้ประมาท ปล่อยใจให้ระเริงอยู่ ปราศจากสติ รักษาใจรักษาตน เป็นเหตุให้ไม่ทำการที่ควรทำ ทำการที่ไม่ควรทำ จึงต้องประสบความเสื่อมจากประโยชน์ที่พึงได้

ส่วนบุคคลผู้พิจารณาเห็นวัยของสังขารย่อมเป็นผู้ไม่ประมาทอย่างนั้นมีสติรักษาตน เป็นเหตุให้เว้นจากการที่ไม่ควรทำ รีบเร่งทำการที่ควรทำ เพื่อให้ทันกับวัยหรือกาลของเวลาอายุขัยของชีวิต สมดังพระพุทธภาษิตตรัสเตือนไว้ว่า *อชฺเชว กิจฺจมาตฺตปฺป* ควรรีบทำความเพียรตั้งแต่วินาทีเดียว *โก ชญฺณามรณํ สุเว* ใครเล่าพึงรู้ว่าพรุ่งนี้จะตาย เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ที่พิจารณาเห็นวัยของสังขารจึงอาจทำความไม่ประมาทให้บริบูรณ์ และอาจบำเพ็ญประโยชน์กิจให้บริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท ดังที่ตักเตือนไว้ในที่สุดว่า *อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ* เธอทั้งหลายจงทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด ดังนี้

ประโยชน์กิจที่บำเพ็ญนั้นเป็นไปในทางคติโลกก็มี เป็นไปในทางคติธรรม

ก็มี อีกอย่างหนึ่ง เป็นที่ภูษุธรรมิกัตถะประโยชน์ปัจจุบันก็มี สัมปรายิกัตถะประโยชน์ภายหน้าก็มี ปรมัตถะประโยชน์อย่างยิ่งก็มี บุคคลผู้ไม่ประมาทปรารณาประโยชน์กิจใด ๆ ย่อมสามารถยังประโยชน์กิจนั้น ๆ ให้สำเร็จได้

กล่าวโดยธรรมบรรยายหนึ่งผู้ไม่ประมาทย่อมเจริญด้วย*ศรัทธา* ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ *ศีล* ความประพฤติเรียบร้อยดีงาม *สุตะ* การสดับสำเหนียกศึกษา *จาคะ* การสละให้ปัน *ปัญญา* ความรู้บาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ จึงชื่อว่าเป็นผู้ถือสาระคือแก่นสารของร่างกายที่ต้องเสื่อมไปนี้ไว้ได้

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงความแตกต่างกัน แห่งความไม่ประมาทกับความประมาทไว้ว่า *ความไม่ประมาท* เป็นทางแห่ง*ความไม่ตาย ความประมาท* เป็นทางแห่ง*ความตาย ผู้ไม่ประมาท* แล้วชื่อว่า*ย่อมไม่ตาย ผู้ประมาทแล้ว* ย่อมเป็นเหมือน*ผู้ที่ตายแล้ว* นี้เป็นคำพูดเปรียบเทียบกันเป็นที่รู้และเข้าใจกันโดยมาก

การทำอะไรที่ขาดความระมัดระวังขาดความรอบคอบ ตลอดถึงขาดความเพียร ไม่รีบทำให้ทันกาลเวลาทันท่วงทีก็เรียกกันว่า ความประมาท คือ ความ

ที่ปล่อยสติหรือหลงลืมสติเสีย ฉะนั้น สติจึงเป็นธรรมที่เป็นอุปการะสำคัญ ถ้าขาดสติไปเสีย ก็เป็นความประมาท มีสติรักษาอยู่ ก็เป็นความไม่ประมาท

สติ คือความระลึกได้ หรือความสำนึกขึ้นมาได้ มีอาการเป็นความรู้ ความตื่น เป็นเครื่องรักษาใจรักษาตน เป็นเครื่องห้ามหรือเครื่องยับยั้งไว้ ทำให้ตื่นเหมือนอย่างตื่นจากหลับ ทำให้รู้เหมือนอย่างรู้เมื่อตื่นขึ้น เมื่อมีสติอยู่ จึงเป็นผู้ไม่ประมาท คือ ไม่เลินเล่อ เผลอเพลิน ในโลกนี้มีสิ่งที่ทำให้เลินเล่อ เผลอเพลินอยู่มาก เช่น ความตั้งอยู่ในวัยหนุ่มสาว ความไม่มีโรค ชีวิตความประจวบกับลาภยศสรรเสริญสุข ซึ่งเป็นสิ่งที่ปรารถนาทั้งปวง เมื่อขาดสติเสียอย่างเดียว ก็จะเกิดความเลินเล่อเผลอเพลินไปในสิ่งเหล่านี้ โลก โกรธ หลง ก็จะเกิดตามมา

ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้หัดทำสติ ด้วยการหมั่นพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เราต้องแก่เจ็บตาย ต้องพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักชอบใจทั้งสิ้น เพื่อให้เกิดสติระลึกได้หรือสำนึกขึ้นได้ จะช่วยแก้ความเลินเล่อเผลอเพลินซึ่งเป็นตัวความประมาทได้ เพราะจะทำให้เกิดความสำนึกรอบคอบขึ้น ไม่เผลอสติเผลอปัญญาและไม่มัวเมาเพลิดเพลินไปด้วยอำนาจความยินดี และสตินี้เอง

จะเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนให้รีบเร่ง ความเพียรในกรณีนี้ คือกิจที่ควรทำทั้งปวง ไม่ปล่อยเวลาให้ล่วงไปโดยเปล่าประโยชน์ หรือใช้เวลาไปในทางกระทำผิดที่ต่าง ๆ นี้แหละคือความไม่ประมาทที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นทางแห่งความไม่ตาย ส่วนความประมาท ตรงกันข้าม

พระพุทธโฆษาจารย์ นำมาใช้ตักเตือนกันในเรื่องทั้งหลายเป็นอันมาก เช่น ในเรื่องขับรถ เพื่อให้จับด้วยความไม่ประมาท คือด้วยความมีสติระมัดระวัง มิฉะนั้น จะก่ออุบัติเหตุล้มตาย แต่ก็ควรจะใช้ตักเตือนให้มากกว่านั้น เพราะการทำทุจริตทุกอย่าง ก็เกิดจากความประมาทเช่นเดียวกัน กล่าวได้ว่า ความเลินเล่อเผลอเพลินนี้เอง เป็นเหตุให้ทำทุจริต ซึ่งทำให้เหมือนตายทั้งเป็น

ผู้ที่จะประกอบความประมาทหรือประกอบความไม่ประมาทนั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงไว้ว่า *คนเขลา โฉดปัญญา ย่อมตามประกอบความประมาท ส่วนผู้ทรงปัญญา ย่อมตามรักษาความไม่ประมาท เหมือนรักษาทรัพย์อันประเสริฐ* เหตุไฉนจึงเป็นเช่นนั้น ในการที่จะทำความเข้าใจข้อนี้ก็ควรทำความเข้าใจว่า ปัญญา ในที่นี้ มุ่งหมายถึงความรู้จักสัจจะ คือความจริง ตั้งแต่ในเรื่องบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ทั่ว ๆ ไป

เพราะที่จะชื่อว่าเป็น**ปัญญา**นั้น ต้องเป็นความจริงจริง คือ **รู้ + สัจจะ** รู้จริงในเรื่องใดก็เป็นปัญญาในเรื่องนั้น หากความรู้จริงก็ไม่เป็นปัญญา

สมมติว่า คนผู้หนึ่งไปเรียนสำเร็จวิชาชั้นสูง เรียกว่าเป็นคนเรียนดี เรียนเก่ง แต่จะเรียกว่า มีปัญญา ยังไม่ได้ เพราะความรู้ที่เรียนรู้นั้น ก็เป็นเหมือนการบันทึกสิ่งต่าง ๆ ที่รู้ไว้ในสมอง ฉะนั้น สมองคนจึงเป็นเหมือนเครื่องบันทึก สมองดีและขยัน ก็บันทึกไว้ได้มาก อันที่จริงก็ไม่มีใครเรียกเครื่องบันทึกว่า มีปัญญา ปัจจุบันมนุษย์เรายังประดิษฐ์เครื่องสมองกล (เครื่องคอมพิวเตอร์) ที่ทำงานได้ดีกว่าจะใช้สมองคิดเสียอีก ก็ไม่มีใครชมเครื่องเช่นนี้ว่ามีปัญญาเหมือนกัน ปัญญาจึงหมายถึงความรู้ที่ประกอบด้วยสัจจะดังที่กล่าวแล้ว เช่น รู้ว่าข้อนี้เป็นบาป เป็นโทษ ไม่เป็นประโยชน์ ส่วนข้อนี้เป็นบุญเป็นคุณเป็นประโยชน์ คนที่ขาดปัญญาเช่นนี้เรียกว่า คนเขลาโง่ปัญญา ส่วนคนที่ประกอบด้วยปัญญาเช่นนี้เรียกว่า ทรงปัญญา

คนที่เขลาโง่ปัญญา ย่อมตามประกอบประมาท คือ ทำกิจต่าง ๆ ที่ไม่ควรทำด้วยความมัวเมาเลินเล่อเปลืองเปลือง ปราศจากสติรักษาตน รักษาใจ เช่น การเล่นสนุกสนานไปตามอำนาจจิตใจที่คะนอง ความปล่อยตัวไปตาม

ความปรารถนา ความประพฤติเสื่อมเสียต่าง ๆ ซึ่งทุก ๆ อย่างเกิดจากความมัวเมาเลินเล่อเปลืองเปลือง ขาดสติยับยั้งเหมือนอย่างคนเมา หรืออย่างแรงก็คนบ้า พุทกันไม่รู้เรื่อง เรียกว่าตามประกอบความประมาท หรือรักษาความประมาทไว้ทั้งนั้น คนเขลาโง่ปัญญา ย่อมทำดังนี้ เพราะไม่รู้ว่าเป็นผลเป็นความประมาทคือความมัวเมากล่าวอีกอย่างหนึ่ง เมื่อเมาเสียแล้วก็กลายเป็นคนเขลาโง่ปัญญาไปทันที เพราะเขาคอนเมาเห็นช้างเท่าหมู ใครจะไปชี้แจงว่าช้างโตเท่าช้าง คนเมาก็จะต้องเถียงว่าเท่าหมู เพราะเขาเห็นอย่างนั้น จะพุทกันรู้เรื่องตามเป็นจริง ก็จะต้องทำให้ผ่อนความเมาเสียก่อน คือ ให้มีสติระลึกได้ถึงสัจจะ ว่านี่ดีนี่ชั่วเป็นต้น แล้วจะเกิดความไม่ประมาท จะสร้างมา จะมองเห็นสัจจะขึ้น นี้แหละจะเริ่มเป็นผู้ทรงปัญญาซึ่งจะรักษาความไม่ประมาทไว้เหมือนอย่างทรัพย์สินอันประเสริฐ

และผู้ที่จะเรียกได้ว่า บัณฑิตหรือผู้ทรงปัญญา ผู้ดำเนินประโยชน์กิจด้วยปัญญา ซึ่งตรงกันข้ามกับพาลชนคนเขลาปัญญา นั้น คือผู้ที่ปฏิบัติในทางบรรเทาความประมาท ดังที่พระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ว่า *บัณฑิตบรรเทาความประมาทด้วยความไม่ประมาท*

ในกาลใด กาลนั้น เขาขึ้นสู่ปราสาท คือปัญญา ดังนี้

คำว่า **บัณฑิต** และ **พาล** ตามที่เข้าใจกัน อาจต่างจากความหมายในพุทธภาษิตนี้ ตามที่เข้าใจกันนั้น บัณฑิตคือผู้ที่ได้ศึกษามีความรู้มาก ตามชั้นของการศึกษาในบัดนี้เป็นชั้นปริญญา มุ่งทางการเรียนความรู้มากกว่าทางความประพฤติที่ดี คำว่า พาล มุ่งถึงคนที่ประพฤติไม่ดี เรียกว่า ประพฤติเป็นคนพาลเกราะกระรอนชาวบ้าน ส่วนความหมายทางพระพุทธภาษิตนี้ บัณฑิต หมายถึงที่ตรงกันข้ามคนชั่ว

คำว่า คนดีคนชั่วนี้ ฟังพูดกันดูคล้ายกับหมายเอาความประพฤติดีชั่วเป็นสำคัญ แต่หมายความโดยตรง คนดีหรือคนชั่ว คือคนที่ทรงปัญญาหรือขาดปัญญา ความประพฤตินั้นเกิดตามปัญญา คนมีปัญญา ย่อมประพฤติดี ส่วนคนขาดปัญญานั้น ย่อมประพฤติชั่ว

คำว่า **ปัญญา** ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการเล่าเรียนแต่อย่างเดียว แต่หมายถึงความรู้ที่เข้าถึงความจริงคือสัจจะ โดยเฉพาะคือสัจจะในบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ สัจจะนี้แหละคือที่เรียกว่า **ธรรม** รู้ธรรมก็คือรู้สัจจะ ใครก็ตาม เมื่อมารู้บาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ย่อมเรียกได้ว่ามีปัญญา ผู้มีปัญญาดังนี้ ย่อมจะ

ละบาปละโทษละสิ่งมิใช่ประโยชน์ จะปฏิบัติดำเนินไปแต่ในสิ่งที่เป็นบุญเป็นคุณเป็นประโยชน์ต่าง ๆ

นี้แหละเรียกว่า บัณฑิต ผู้ดำเนินประโยชน์กิจด้วยปัญญา ส่วนผู้ที่ขาดปัญญาดังนั้นจะประพฤติตรงกันข้ามคือจะทิ้งบุญทิ้งคุณทิ้งประโยชน์ แต่จะคว้าเอาบาปเอาโทษมิใช่ประโยชน์นี้แหละคือพาลคนเขลา ฉะนั้นปัญญาจึงเป็นข้อสำคัญที่จะทำให้คนเป็นบัณฑิตขึ้นได้

สำหรับคำที่เรียกปัญญาดังกล่าว บางทีก็เรียก **ปัญญา** เฉย ๆ บางทีก็เรียก **สุปัญญา** (ปัญญาดี) บางทีก็เรียก **สัมมปัญญา** (ปัญญาชอบ) แต่เมื่อเรียกดังนั้นก็เรียกฝ่ายที่ตรงกันข้ามว่า **ทุปัญญา** (ปัญญาชั่ว) **มิจฉาปัญญา** (ปัญญาผิด) เมื่อมีคำอื่นประกอบดังนี้ ปัญญาก็กลายเป็นคำกลาง ๆ โดยมากใช้เฉพาะคำว่า ปัญญา เฉย ๆ หมายถึงถึง สุปัญญา หรือ สัมมปัญญา

คนที่มีปัญญา ย่อมเปรียบเหมือนคนที่ยืนอยู่บนที่สูง เช่น บนยอดเขา เห็นคนทั้งหลายวิ่งวนกันอยู่ที่เชิงเขา ซึ่งล้วนเป็นคนขาดปัญญาดังที่เรียกว่า พาลชนคนเขลา เพราะเหตุว่ายังเป็นผู้ประมาทอยู่มาก คือ มัวเมาเพลินเลอเพลอเพลิน ขาดสติพิจารณาให้ เกิดปัญญา จึงกดตนให้ตกต่ำอยู่เสมอ

มีสติรู้ขึ้น ก็แยกตนให้สูงขึ้นได้ทันที จะเริ่มมองเห็นว่าที่วิงวอนอยู่นั้นเป็นคนเขลา ความไม่ประมาทจึงเป็นธรรมสำคัญที่จะเป็นเครื่องส่งปัญญาให้สูงขึ้น ให้มองเห็นว่าใครเป็นใคร

เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสเตือนไว้ว่า *อย่ามัวประกอบความประมาท อย่ามัวประกอบความเซยชมยินดีในสิ่งที่ยั่ววนใจ ผู้ที่ไม่ประมาทเพ่งพินิจอยู่ จึงจะบรรลุสุขอันไพบุลย์* ความประมาทเป็นสิ่งที่มิโทษ ใคร ๆ ย่อมจะรับรองไม่คัดค้าน แม้เช่นนั้นใคร ๆ ที่รับรองดังนั้นนั่นเอง ก็มักจะมัวเมา เล่นเล่อเปลอเพลินเสียเอง ต้องประสบผลเสียหาย การมัวประกอบความประมาทก็คือ ใช้เวลาให้หมดไปด้วยความประมาทอยู่กับความประมาท ทำความประมาทให้ประกอบอยู่กับใจ หรือทำใจให้ประกอบอยู่กับความประมาท จิตใจเช่นนี้พึงเห็นได้ว่ามีอาการมัวเมา คือ หลงยินดีเพลิดเพลินไม่มีที่จะนึกถึงความแก่เจ็บตาย ความพลัดพราก และกรรมดิษฐ์ มีอาการเล่นเล่อเปลอเพลินขาดสติที่จะพินิจให้เห็นสัจจะ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมจะไม่ระมัดระวังใจ จะปล่อยใจให้กำหนดยินดี ให้ขัดเคืองให้หลง ให้มัวเมาไปในอารมณ์ คือเรื่องทั้งหลายเป็นเหตุให้ประกอบทุจริตต่าง ๆ ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจา และ

ทางใจ จึงเป็นเหตุให้ประกอบอยู่กับทุกขวิบัติต่าง ๆ ปราศจากความเกษมสวัสดิ์ ฉะนั้น จึงตรัสไม่ให้มัวประกอบความประมาท

แต่ความประมาทดังกล่าว ย่อมเกิดจากสิ่งที่ยั่ววนใจทั้งหลาย อันทำให้จิตใจเกิดครึ้มขึ้นมาเหมือนครึ้มฝน สิ่งดังกล่าวนี้เรียกเป็นศัพท์ทางธรรมว่า *กาม* แปลว่า *ใคร่, ปรารถนา* หมายถึงอาการของใจเองก็ได้ หมายถึงวัตถุภายนอกทั้งหลายก็ได้ประการแรกแปลว่า *ความใคร่, ความปรารถนา* ประการหลังแปลว่า *สิ่งที่น่าใคร่ น่าปรารถนา* มักจะยกขึ้นกล่าวคือ รูป เสียง กลิ่น รส โภกฐัพพะ (สิ่งที่กายถูกต้อง) เพราะทั้ง ๕ นี้เป็นสิ่งที่เบ็นวิสัยแห่งตา หู จมูก ลิ้น และกาย ของทุก ๆ คน ทุก ๆ คนย่อมต้องท่องเที่ยวอยู่ในโลก ตั้งแต่เกิดมาจนตาย ก็ในรูป เสียง เป็นต้น ทั้ง ๕ อย่างนี้ ด้วยอาศัย ตา หู เป็นต้น สิ่งเหล่านี้แหละที่นำใคร่ นำปรารถนาเรียกว่า กาม เหมือนกันคนทั่วไปพากันปรารถนาต้องการเซยชมยินดีอยู่ในสิ่งเหล่านี้ จึงเกิดความประมาท คือ มัวเมา เล่นเล่อ เปลอเพลิน อยู่ในสิ่งเหล่านี้ด้วยเป็นเหตุให้เกิดความชั่วร้ายทุกข์ร้อนต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว

ฉะนั้น จึงตรัสสอนมิให้มัวเมาประกอบความยินดีเชยชมในสิ่งที่ยั่ววนใจ แต่จะปฏิบัติได้ก็จำต้องไม่ประมาท คือปฏิบัติให้มีสติรักษาตนระมัดระวังใจมิให้เกิดความเชยชมยินดีในสิ่งยั่ววนใจ มีความเพ่งพินิจ คือพิจารณาสิ่งทั้งหลาย มีรูปที่ตาเห็นเป็นต้นอยู่เสมอ มิให้ผลอสติผลอบัญญา ดังนี้ จะพบสัจจะขึ้นอีกข้อหนึ่งว่า สิ่งที่ยั่ววนทั้งหลายนั้น อันที่จริงเป็นสิ่งธรรมดาโลก ใจของตนเองต่างหากที่ไปดำริกำหนดปรุงแต่งขึ้น ถ้าใจไม่ไปรับมาแรง ก็ไม่มีอะไรที่ยั่ววนได้ ถ้าหยุดใจที่ปรุงได้ ก็จะได้พบความสุขขึ้นอีกแบบหนึ่ง ซึ่งไม่เคยพบมาก่อน จะได้ว่านี้เป็นสุขที่ไพบูลย์เพียงไร

พระบรมศาสดาได้ตรัสแสดงผลของความไม่ประมาทไว้ว่า *ผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญยศ* คำว่า *ยศ* ตามที่พูดกัน มักจะหมายถึงสิ่งที่เรียกว่า *ยศศักดิ์* หรือความเป็นนั่นเป็นนี่ที่ได้รับยกย่องหรือแต่งตั้งขึ้นสูงกว่าพื้นเพสามัญนั้นก็เป็นยศอย่างหนึ่งในหลายอย่าง เพราะคำว่า *ยศ* นี้แจกออกได้เป็น ๓ คือ *อิสริยยศ* ยศคือความเป็นใหญ่ *บริวารยศ* ยศคือบริวารได้แก่คนที่แวดล้อม *กิตติยศ* ยศคือเกียรติ ได้แก่ชื่อเสียงที่ดี แม้ความมีโภคสมบัติ ความได้รับความยกย่อง ก็จัดเป็นยศ

ด้วย อาจารย์รวมเข้าในอิสริยยศ ฉะนั้น ยศจึงเป็นผลส่วนดีต่าง ๆ ทั้งที่เกี่ยวกับความเป็นผู้มีความนับหน้าถือตา ทั้งที่เกี่ยวแก่ชื่อเสียงที่ดีเป็นที่ยกย่องสรรเสริญ ตลอดถึงที่เกี่ยวแก่ความมีหลักฐานทางทรัพย์สมบัติ เป็นต้น ผลที่ดีเหล่านี้เกิดจากเหตุที่ดี คือการปฏิบัติที่ดีของบุคคลเอง ๗ ประการได้แก่

๑. ความหมั่นมีความพากเพียรพยายามไม่เกียจคร้าน เพียรข่มใจตนเองที่จะไม่ทำการที่ไม่ควรทำ เพียรกระตุ้นใจตนเองให้ทำการที่ควรทำ

๒. สติ มีความระลึกลำบากรู้เป็นเหตุห้ามใจไว้ได้ มิให้มุ่งไปในทางผิด แต่ส่งเสริมให้มุ่งไปในทางที่ถูก เป็นเครื่องรักษาตนรักษาใจมิให้หลงลืมและหลงผิดไป

๓. การงานสะอาดทำการงานที่สะอาดปราศจากโทษ ทั้งที่เป็นกายกรรม วาจกรรม มโนกรรม

๔. ใคร่กระทำพิจารณาให้รู้สาเหตุว่า ถ้าจักเป็นเช่นนั้น ก็จะต้องทำอย่างนั้นหรือว่าถ้าทำการอย่างนี้ จะเกิดผลอย่างนี้แล้วจึงทำลงไป เหมือนอย่างการเยียวยาแก้ไขรักษาโรค ก็จะต้องรู้สมุฏฐานแล้วจึงวางยา วางการรักษาให้เหมาะแก่โรค

๕. สำรวม ระมัดระวังทางกายเป็นต้น มิให้เกิดผิดพลาดบกพร่อง

๖. เลี้ยงชีวิตโดยธรรม ประกอบอาชีพในทางที่ถูก เช่น เป็นคฤหัสถ์ ก็เว้นมิจฉาชีพต่าง ๆ ประกอบด้วยสัมมาอาชีพในทางต่าง ๆ เป็นบรรพชิต ก็เว้นการแสวงหาที่ผิดพระวินัยต่าง ๆ และประการสุดท้ายอันเป็นคำรบที่ ๗ ซึ่งเป็นประการสำคัญ คือความไม่ประมาท ไม่เลินเล่อเปลอเพลิน มีสติควบคุมใจไว้ได้ดีไม่มัวเมา ไม่เลินเล่อเปลอเพลินไปในอารมณ์เครื่องยั่วเย้าต่าง ๆ ที่ใจของตนเองไปดำริกำหนดปรุ่่งแต่งขึ้น

คุณธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ ซึ่งเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ก็รวมลงในประการสุดท้ายคือ **ความไม่ประมาทย่อมเป็นเหตุให้ได้ยศ** ที่เป็นส่วนแห่งผลดีต่าง ๆ มาโดยบริสุทธิ์ นอกจากจะได้ยศดังกล่าวมานั้นแล้ว ก็ยังจะได้ยศภายในอีกอย่างหนึ่ง คือ **ความเป็นใหญ่เหนือความชั่ว หรือ ความเป็นใหญ่เหนือตน** หรือจิตใจของตนเอง เพราะอาจจะชนะตนเอง หรือ ชนะใจตนเองได้ นี่เป็นเกียรติที่แท้จริง ที่ตั้งขึ้นในใจของตนเองและของท่านผู้รู้ทั้งหลาย และจะมีความดีนี้แหละแวดล้อมเป็นเครื่องแวดล้อมที่ไม่มีที่ จะติดตามไปช่วยเกื้อกูลตลอดไป (ร.ธ. ๓๘-๔๒)

อัปปิจจกถา *ดู* ปุณณะ

อัปรัันตะ *ดู* อวิชชา

อัพพุทะ *ดู* คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

อัพภูตธรรม *ดู* ชาดก

อัพยากตะ, อัพยากฤต *ดู* คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

อัพยากตจิต *ดู* คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

อัพยากตธรรม, อพยากตธรรม *ดู* สัมผัส ๖, อายตนะ

อัมพปาลี *ดู* ชีวกโกมารภัจ

อัมพลัฏฐิกา *ดู* ราชูล

อัมพลัฏฐิการากุโลวาทสูตร *ดู* ราชูล

อัลลกับปดาบส *ดู* โฆสกเศรษฐี

อัสมิทิฏฐิ *ดู* อาสวะ

อัสมิทิฏฐิมานานุสัย *ดู* อาสวะ

อัสมิมานทิฏฐิ *ดู* อาสวะ

อัสมิมานะ *ดู* อาสวะ, อุปาทาน ๔

อัสสชิ *ดู* ปัญจวัคคีย์, พุทธชัยมงคลคาถา, สารีบุตร

อัสสมุข *ดู* คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

อัสสัตตะ *ดู* ปัญจวัคคีย์

อาการ คืออาการต่าง ๆ ที่ปรากฏ ผู้ที่มีอาลัยชั่ว อนุสัยชั่ว จริตชั่ว อัธยาศัยชั่ว มีผงกิเลสเข้าตามาก มีอินทรีย์อ่อน เรียกว่ามีอาการชั่ว ส่วนผู้ที่ตรงกันข้าม เรียกว่ามีอาการดี (ท.ธ. ๔๑) *ดู* การพิจารณานามรูป ด้วย

อาการ ๓๒ *ดู* นามรูป

อาการของจิต *ดู* ชันธ ๕, รูปกายนามกาย, วิญญูญาณ ๖

อากาศ *ดู* นามรูป

อากาศคองคา *ดู* หิมพานต์
อากาศธาตุ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ,
นามรูป
อากาศาณัญจายตนะ *ดู* พรหมโลก
อาคาร *ดู* มหาวัน
อาคาริยวินัย *ดู* วินัย, วิสุทธิ ๗, ลิกขา ๓
อาคาริยศีล *ดู* ลิกขา ๓
อาคาริยวาท *ดู* คัมภีร์, เถรวาท
อาคาริยศาสนา *ดู* ศาสนา
อาคาริยสมบัติ *ดู* วินัย
อาคาริยอริยะ *ดู* อุดมศึกษา
อาคาริยณกรรม *ดู* คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ
อาคาริยชวะ *ดู* ทศพิธราชธรรม
อาคาริยว *ดู* มหาวัน
อาคาริยปาริสุทธิศีล *ดู* ปาริสุทธิศีล ๔, ลิกขา ๓
อาคาริยสมบัติ *ดู* วินัย
อาคาริยานุภิชัยรักษา *ดู* ภานัญชัย, อาคาริยานุภิชัยสูตร
อาคาริยานุภิชัยสูตร หรืออาคาริยานุภิชัยปริตร พระปริตร
ว่าด้วยพระสูตรชื่อว่าอาคาริยานุภิชัยะ มี
ตำนานแสดงว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค
ประทับอยู่บนภูเขาชื่อว่า*คิชฌกูฏ* ที่
แปลว่ามียอดคล้ายศิระชะของแร่ ใน
กรุงราชคฤห์ ในครั้งนั้น ท้าวมหาราช
ทั้งสี่อันหมายถึงเทพผู้เป็นโลกบาล ๔
ทิศ ได้เข้าไปเฝ้าในเวลากลางคืนเมื่อ
ปฐมยามล่วงไปแล้ว พร้อมกับพวกเสนา
ทั้งหลาย *ท้าวเวสสวัณมหาราช* ได้
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้ามีความว่า

บรรดาอัยกษทั้งหลายที่เป็นพวกมีอำนาจ
มากก็มี มีอำนาจปานกลางก็มี มีอำนาจ
น้อยก็มี ไม่เลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็มีอยู่ ที่เลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็มีอยู่ ที่ไม่เลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็เพราะโดยมากพระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ทรงแสดงธรรมเพื่อให้เว้นจากปาณาติบาต
ทรงแสดงธรรมเพื่อให้เว้นจากอกุศลนา
ทาน ทรงแสดงธรรมเพื่อให้เว้นจาก
กาเมสุมิฉฉาจาร ทรงแสดงธรรมเพื่อ
ให้เว้นจากมุสาวาท ทรงแสดงธรรมเพื่อ
ให้เว้นจากน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็น
ฐานแห่งความประมาท แต่ว่าพวกอัยกษ
โดยมากไม่เว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น
เหล่านั้น ข้อนั้นคือข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงธรรมให้เว้นนั้น จึงไม่เป็นที่
ชอบใจไม่เป็นที่พอใจของพวกอัยกษเหล่านั้น
สาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้า
มีอยู่ที่เข้าไปอยู่ในป่า และบรรดาอัยกษ
ทั้งหลายที่มีปกติอยู่ในป่านั้น พวกที่ไม่
เลื่อมใสในปาพจนคือในพระธรรมวินัย
หรือในพระพุทธศาสนาของพระผู้มีพระภาค
นี้ก็มี ฉะนั้น ก็ขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ทรงอนุเคราะห์ ทรงรับฟังเครื่อง
รักษาหรือปริตรเครื่องป้องกันอันชื่อว่า
อาคาริยานุภิชัยะ เพื่อความเลื่อมใสของ
บรรดาอัยกษทั้งหลายเหล่านั้น เพื่อ
คุ้มครองรักษา เพื่อความไม่ต้องถูก
เบียดเบียน เพื่อความอยู่ผาสุกของ

ภิกษุภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย
ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงรับโดยอาการ
ดุชนีภาพคือหนึ่ง ท้าวเวสสวัณมหาราช
ครั้นทราบการรับของพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้ว จึงได้กล่าวอาณาจักรรักษาหรือ
อาณาจักรปริตรนี้ ในเวลานั้นซึ่งมี
ความแปลว่า

ความนอบน้อมแห่งข้าพเจ้า จงมี
แต่พระวิปัสสีพุทธเจ้า ผู้มีจักขุ ผู้มีสิริ
ความนอบน้อมแห่งข้าพเจ้า จงมี
แต่พระสิขีพุทธเจ้า ผู้มีปกติอนุเคราะห์
แก่สัตว์ทั้งปวง

ความนอบน้อมแห่งข้าพเจ้า จงมีแต่
พระเวสสภูพุทธเจ้า ผู้มีกิเลสอันล้าง
แล้ว ผู้มีตบะ

ความนอบน้อมแห่งข้าพเจ้า จงมีแต่
พระกกุสันธพุทธเจ้า ผู้ย้ายเสียซึ่งมาร
และเสนา

ความนอบน้อมแห่งข้าพเจ้า จงมีแต่
พระโกนาคมนพุทธเจ้า ผู้มีบาปอันลอย
เสียแล้ว ผู้มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้ว

ความนอบน้อมแห่งข้าพเจ้า จงมีแต่
พระกัสสปพุทธเจ้า ผู้พ้นแล้วจากกิเลส
ทั้งปวง

ความนอบน้อมแห่งข้าพเจ้า จงมีแต่
พระอังคีรสพุทธเจ้า ผู้เป็นโอรสแห่ง
ศากยราช ผู้มีสิริ

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ได้ทรงแสดง
แล้วซึ่งธรรมนี้ เป็นเครื่องบรรเทาเสีย
ซึ่งทุกข์ทั้งปวง อนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
เหล่าใดก็ดี ที่ดับกิเลสแล้วในโลก
เห็นแจ้งธรรมตามเป็นจริง

พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นเป็นผู้
ผู้ไม่มีความส่อเสียด เป็นผู้ใหญ่ ผู้มี
ความครั่นคร้ามไปปราศแล้ว เทพดา
และมนุษย์ทั้งหลาย นอบน้อมอยู่ ซึ่ง
พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้เป็นโคตม
โคตร ผู้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เทพดา
และมนุษย์ทั้งหลาย ถึงพร้อมแล้วด้วย
วิชาและจรณะ เป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้มีความ
ครั่นคร้ามไปปราศแล้ว ข้าพเจ้า
ทั้งหลาย ขอนมัสการพระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ผู้โคตมโคตร ผู้ถึงพร้อม
แล้วด้วยวิชาและจรณะ

พระพุทธเจ้าเหล่านี้ก็ดี เหล่าอื่นก็ดี
หลายร้อยโกฏิ พระพุทธเจ้าเหล่านั้น
ทั้งหมดเสมอกัน ไม่มีใครเหมือน
พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ล้วนมีฤทธิ์มาก
ล้วนประกอบแล้ว ด้วยทศพลญาณ
ประกอบไปด้วยเวสารัชชญาณ

พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ล้วนตรัสรู้ ซึ่ง
อาสภฐานคือฐานะอันประเสริฐ อันอุดม
พระพุทธเจ้าเหล่านั้น เป็นผู้องอาจ
ไม่ครั่นคร้าม บันลือสีหนาทในบริษัท
ทั้งหลาย ยังพรหมจักรให้เป็นไป อัน
ใคร ๆ ยังไม่ให้เป็นไปแล้วในโลก

พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ประกอบแล้ว ด้วยพุทธธรรมทั้งหลาย ๑๘ เป็นนายก ผู้นำ ผู้ประกอบด้วยพระลักษณะใหญ่ อันเรียกว่ามหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ และทรงซึ่งอนุพยัญชนะคือลักษณะน้อย ๘๐ มีพระรัศมีอันงามด้วยพระรัศมีมี มณฑลข้างละวา

พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ล้วนเป็นมุณี ผู้ประเสริฐ พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ล้วน เป็นพระสัมพันธุญ ล้วนเป็นพระชินาสพ ผู้ชนะ มีพระรัศมีมาก มีพระเดชมาก มีพระปัญญา มาก มีพระกำลังมาก มี พระกรุณา มาก เป็นนักปราชญ์ผู้ทรง ปัญญา นำสุขมาเพื่อสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง เป็นเกาะ เป็นที่พึ่ง และเป็นที่ยอาศัย เป็นที่ต้านทาน เป็นที่เร้นของสัตว์ เป็น คติ เป็นเผ่าพันธุ์ เป็นที่ยินดีมาก เป็น ที่ระลึก หรือเป็นที่พึ่งที่นับถือ ทรง แสงหาประโยชน์ เพื่อสัตว์โลกกับ เทวโลก

พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ล้วนเป็นเบื้อง หน้าของสัตว์ทั้งปวง ข้าพเจ้า ขอวันทา พระบาทของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นด้วย เศียรเกล้า และขอวันทาพระพุทธเจ้า เหล่านั้นผู้เป็นบุรุษอันอุดม ผู้เป็นตฤคต ด้วยวาจาและใจทีเดียว ในที่นอนด้วย ในที่นั่งด้วย ในที่ยืนด้วย แม้ในที่เดิน ด้วย ในกาลทุกเมื่อ

พระพุทธเจ้าผู้กระทำความระงับ จง รักษาท่านด้วยสุขในกาลทุกเมื่อ ท่าน ผู้อันพระพุทธเจ้าเหล่านั้นรักษาแล้ว จงเป็นผู้ระงับพ้นแล้วจากภัยทั้งปวง และพ้นแล้วจากโรคทั้งปวง เว้นแล้ว จากความเดือดร้อนทั้งปวง ล่วงเสียซึ่ง เเวรทั้งปวง ท่านจงเป็นผู้ดับทุกข์ทั้งปวง ด้วย ความเจริญไรทั้งปวงจงเว้นไป โรค ทั้งปวงจงฉิบหายไป อันตรายจงอย่าได้ มีแก่ท่าน ขอท่านจงเป็นผู้มีสุข มีอายุ ยืน ธรรมทั้งหลาย ๔ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ยอมเจริญแก่บุคคลผู้อภิวัต กราบไหว้ต่อบุคคลควรอภิวัตกราบ ไหว้เป็นปกติ ผู้อ่อนน้อมต่อบุคคลผู้ เจริญเป็นนิตย์

นี่เป็นความแปลของอาณาจักรอยุธยา หรืออาณาจักรอยุธยา ตามตำนานที่ เล่า ซึ่งได้แสดงมาข้างต้นนั้น ก็แสดง ว่าไม่ใช่เป็นพระพุทธพจน์มาก่อน แต่ เป็นถ้อยคำของท้าวเวสสุวรรณมหาราช ได้มากราบทูลพระพุทธเจ้าแสดงข้อความ ทั้งหมดนี้แก่พระผู้มีพระภาค ขอให้ พระองค์ได้ทรงรับเอาไว้เพื่อให้บรรดา ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย ทรงจำไปสาธยายในเวลาเข้าไปอยู่ใน ป่า และเมื่อสาธยายข้อความนี้ บรรดา ยักษ์ทั้งหลายที่อยู่ในป่านี้ซึ่งไม่เลื่อมใส ในปาพจน์คือในพระธรรมวินัยของ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ฟังข้อความนี้ก็

จะเลื่อมใส ฉะนั้น การสาธยายข้อความนี้จึงเป็นไปเพื่อความคุ้มครองรักษาป้องกันผู้สวดสาธยายจากบรรดายักษ์ทั้งหลาย

และในพระสูตรที่ท่านรจนานี้ยังได้เล่าต่อไปว่า วันรุ่งขึ้นพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงเล่าเรื่องที่มหาราชทั้ง ๔ ได้มาเฝ้า พร้อมทั้งบริวาร และท้าวเวสสวัณมหาราชได้มากราบทูลขอความนี้แก่พระองค์ โดยได้กล่าวในคำกราบทูลดังที่ได้เล่ามานั้น และก็ได้ทรงอนุญาตให้สาธยายพระสูตรนี้ได้

พระสูตรนี้ได้แสดงเริ่มด้วยนมัสการพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ มีพระวิปัสสิพุทธเจ้า เป็นต้น ซึ่งขึ้นว่า *วิปัสสิสฺสนมตฺถุ จกฺขุมนฺตฺสฺส สิริมีโต* และโดยมากนั้นการสวดมนต์ในพิธีต่าง ๆ ก็มักจะสวดไปจนถึงพระองค์ที่ ๗ คือพระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายที่มีพระนามว่าพระโคตมศากยบุตร และลงด้วยคำว่า *วิชฺชาจรณสมฺปนฺนํ พุทฺธิ วนฺทาม โคตมฺนฺติ* ข้าพเจ้าทั้งหลายขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้โคตมโคตร ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยวิชา และจรณะ ส่วนตอนต่อไปที่แสดงสรุปถึงพระพุทธเจ้ามากมาย และแสดงพระพุทธคุณคือคุณของพระพุทธเจ้ามีประการต่าง ๆ ตลอดจนถึงให้พระพุทธเจ้าคุ้มครองรักษา มักไม่มีใครได้สวดโดย

ปกติ ในเวลาที่สวดเต็มจึงสวด และในพระสูตรนี้ได้มีแสดงถึงท้าวจตุโลกบาลตามที่มีความเชื่อถือมาเก่าก่อน และมาถึงยุคพระพุทธศาสนาก็ยังมีติดมาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาดังในพระสูตรนี้ และแสดงถึงเรื่องพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ ซึ่งได้เกิดมีมาแล้วในอดีต อันเป็นแนวความเชื่ออย่างหนึ่งซึ่งมีอ้างว่าพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้ แม้ในพระสูตรนี้แม้ว่าจะมีชื่อเป็นพระวาจาของพระพุทธเจ้าที่แรก แต่เป็นวาจาของท้าวเวสสวัณมหาราชมากราบทูล

เนื้อความในพระสูตรนี้ก็เป็นการแสดงความนอบน้อมในพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ แสดงถึงพระคุณของพระองค์ และขอความคุ้มครองพระพุทธเจ้าให้อภิบาลรักษา อันเป็นความเชื่อของท้าวเวสสวัณมหาราช และก็แสดงว่าผู้มากราบทูลนี้ได้เป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าและในพระพุทธศาสนา และพระพุทธเจ้าก็ได้มาตรัสต่อแก่ภิกษุทั้งหลายและอนุญาตให้สาธยายต่อไปได้

อาถรรพณ์วิญญูหรืออาถรรพณ์วิญญูบริตรใน ๗ ตำนานนั้นเป็นตำนานที่ ๖ ในตำนานที่ ๘ ได้มีเพิ่ม สวดพระนามพระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์ ซึ่งใน ๗ ตำนานนั้นกล่าวไว้เพียง ๗ พระองค์

พระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์นี้ก็สวดต่อ
ทำอาณาจักรอยุธยาปริตรใน ๗ ด้านาน
ตอนต้น ที่ขึ้นต้นว่า วิปัสสิสสุ นมตถุ
เป็นต้น จนถึง มหนต์ วิตสารท แล้ว
จึงสวดนาม **พระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์**
ต่อดังนี้ นโม เม สัพพพุทธานิ เป็นต้น
ที่แปลความว่า

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า
ทั้งหลายทั้งปวง ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่
ซึ่งได้อุบัติแล้ว คือ

พระตันหังกร	ผู้กล้าหาญ
พระเมธังกร	ผู้มียศใหญ่
พระสรณังกร	ผู้เกี่ยวผูกแกโลก
พระทีปังกร	ผู้ทรงไว้ซึ่งปัญญาอัน รุ่งเรือง
พระโกณฑัญญะ	ผู้เป็นประมุขแห่งหมู่ ชน
พระมังคละ	ผู้เป็นบุรุษประเสริฐ
พระสุমনะ	ผู้เป็นธีรบุรุษ มีพระ- หทัยงาม
พระเรวตะ	ผู้เพิ่มพูนความยินดี
พระโสภิตะ	ผู้สมบูรณ์ด้วยพระคุณ
พระอนิมทัสสี	ผู้อุดมอยู่ในหมู่ชน
พระปทุมะ	ผู้ทำโลกให้สว่าง
พระนารทะ	ผู้เป็นสารทิประเสริฐ
พระปทุมุตตระ	ผู้เป็นที่พึ่งของหมู่ สัตว์

พระสุเมธะ	ผู้หาบุคคลเปรียบมิได้
พระสุชาตะ	ผู้เลิศกว่าสัตว์โลกทั้งปวง

พระปิยทัสสี	ผู้ประเสริฐกว่าหมู่ นรชน
พระอัทธทัสสี	ผู้มีพระกรุณา
พระธรรมทัสสี	ผู้บรรเทาเมียด
พระสิทธัตถะ	ผู้หาบุคคลเสมอมิได้ ในโลก
พระติสสะ	ผู้ประเสริฐกว่านัก- ปราชญ์ทั้งหลาย
พระปุสสะ	ผู้ประทานธรรมอัน ประเสริฐ
พระวิปัสสี	ผู้หาที่เปรียบมิได้
พระสิขี	ผู้เป็นศาสดาเกี่ยวผูก แก่สรรพสัตว์
พระเวสสภู	ผู้ประทานความสุข
พระกกุสันธะ	ผู้นำสัตว์ออกจาก กัณดารคือกิเลส
พระโกนาคมะ	ผู้หักเสียซึ่งข้าศึก คือกิเลส
พระกัสสปะ	ผู้สมบูรณ์ด้วยสิริ
พระโคตมะ	ผู้ประเสริฐแห่งหมู่ ศากยราช

ก็รวมเป็น ๒๘ องค์ องค์ที่ ๒๘ ก็
คือพระพุทธเจ้าผู้พระศาสดาของเรา
ทั้งหลาย ต่อจากนั้นก็สวด เอเต จญเณ
จ สมพุทธา^๑ จนถึง นิพพุโต จตุวั ภา^๒

๑. แปลว่า พระพุทธเจ้าเหล่านี้ก็ดี
เหล่าอื่นก็ดี หลายร้อยโกฏิ
๒. แปลว่า ท่านจงเป็นผู้ดับทุกข์ทั้งปวงด้วย

ซึ่งได้มีใน ๗ ตำนานแล้ว ต่อจากนั้นก็มิสวด *เตสั สจฺเจน สีเลน* เป็นต้น ซึ่งเป็นคำสวดอ้างเอาสัจจะ คีล เป็นต้นของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นให้ตามรักษา และก็อ้างถึงบรรดาผู้รักษาทิศทั้ง ๔ ตามคติที่นับถือกันมาแต่โบราณขอให้อารักขา แล้วก็ลงท้ายด้วยการอัญคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ให้ได้รับความชนะและความสวัสดิ์ต่าง ๆ แล้วลงท้ายด้วย *สพฺพทีติโย วิวชฺชนตุ*^๓ เป็นต้น ดังที่เราสวดกัน ก็เป็นการนำเอาบทสวดจากหลายแห่งมาผสมผสานกัน รวมกันเข้าก็เป็นอาถรรพ์ปริตรใน ๑๒ ตำนาน

การสวดออกนามของพระพุทธเจ้านี้ตามเรื่องที่เล่าและตำนานของพระสูตรนี้ก็อ้างถึงท้าวมหาราชแห่งทิศอุดร คือ **ท้าวเวสสวัณ**หรือ**ท้าวกุเวร**ที่มาเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลถึงพวกยักษ์ทั้งหลาย เป็นต้น ซึ่งส่วนมากก็ไม่ได้เชื่อมโยงในพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนา เพราะว่าดำเนินการปฏิบัติและสั่งสอนไม่ตรงกัน พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนให้เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลัก เป็นต้น แต่บรรดาพวกยักษ์ทั้งหลายนั้น ชอบประพฤตินการฆ่า ในการลัก เป็นต้น ฉะนั้น ส่วนใหญ่จึงไม่เชื่อมโยงในคำสอน

ของพระพุทธเจ้าและไม่ปฏิบัติ จึงได้ขอให้พระพุทธเจ้าได้ทรงให้ภิกษุสวดอาถรรพ์ปริตร ดังที่ยกมาสวดใน ๗ ตำนานระบุถึงพระนามพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ว่าจะทำให้พวกยักษ์พากันยำเกรง แต่ว่าในอาถรรพ์ปริตรนั้นยังมีความยาวมากกว่านั้นอีกมาก พวกยักษ์เกรงก็มีมาก แม้จะสวดพระสูตรแล้วก็ยังเบียดเบียนพระสงฆ์เบียดเบียนพุทธศาสนิกชน ก็ให้ฟ้องร้องต่อบรรดายักษ์ที่ได้รับแต่งตั้งให้ดูแล คล้าย ๆ เป็นเจ้าหน้าที่ฝ่ายดูแลปกครอง โดยอธิษฐานใจถึงพวกยักษ์ทั้งหลายโดยระบุนามเอาไว้ อีกหลายนาม ก็แสดงถึงเป็นคติความเชื่ออันหนึ่ง

แต่ว่าการสวดระบุพระนามของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ก็ดี หรือ ๒๘ พระองค์ก็ดี ก็เป็นที่นับถือกันว่าทำให้จิตใจได้ศรัทธาปราศหะ และได้ความบริสุทธิ์ นำให้เกิดเป็นพุทธานุสสติ ย่อมจะทำให้บังเกิดความบริสุทธิ์ใจและความสบายใจ

อาถรรพ์ปริตรที่ตัดเอามาจากอาถรรพ์ปริตรสำหรับใน ๗ ตำนาน และใน ๑๒ ตำนานนี้เอามาจากที่อื่นหลายแห่ง (ต.พ. ๑๖๒-๑๖๗, ๒๑๘-๒๒๑)

ดู ภาณยักษ์ ด้วย

อาตมัน ดู ปัญจวัคคีย์, โมกขธรรม, อนัตตลักขณสูตร

๓. แปลว่า ความเจริญไรทั้งปวงจงเว้นไป

อาทิตตปริยายสูตร *ดู* ขฎิล

อาทิพรหมจริยกาสิกขา *ดู* สิกขา ๓,
อภิธรรมปิฎก

อาทิพุทธเจ้า *ดู* พระพุทธเจ้าในมหายาน,
โมกขธรรม, วิชา ๓

อาทินวามุขัสสนาญาณ *ดู* วิสุทธิ ๗

อาเทศนาปาฏิหาริย์ *ดู* วิธีอบรมของ
พระพุทธเจ้า

อานนท์ *ดู* เตรัจฉาน

อานนท์, อานนทะ *ดู* โฆสกเศรษฐี, วัชชี,
ศากยราชกุมาร ๖, สังฆเภท

อาณาปานสติ กำหนดลมหายใจเข้าออกก็คือว่าตั้งสติคือความระลึกได้ หรือความกำหนดในลมหายใจเข้า ในลมหายใจออก เพราะว่าลมหายใจนี้มีอยู่ด้วยกันทุกคน หายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ และท่านก็สอนว่าผู้ที่จะต้องปฏิบัติ นั้น วางกังวลต่าง ๆ เสียก่อน และทำกายวิเวกคือความสงบทางกาย กล่าวคือเข้าไปสู่ป่า เข้าไปสู่โคนไม้หรือว่าเข้าไปสู่เรือนว่าง อันหมายความว่าเข้าไปอยู่ที่สงบสงัดนั่นเอง สงบสงัดจากบุคคล สงบสงัดจากเสียงรบกวนทั้งหลาย สงบสงัดจากสิ่งแวดล้อมอันจะทำให้เสียสมาธิทั้งหลาย และเมื่อได้ที่อันสงบสงัดแล้วก็ให้นั่งขัดบัลลังก์ คือนั่งขัดสมาธิหรือขัดสมาธิที่เราเรียกกัน ทำขาพับเท้าซ้ายแล้วก็วางมือเอานิ้วชนกัน หรือว่าเอานิ้วใหญ่ทั้งสอง

ชนกัน หรือว่าจะวางมือให้ห่างไปออกไปอีกก็ได้ นั่งกายตรงทำสติเข้ามาเฉพาะหน้าเป็นตัวสติที่เรียกว่าตารอบข้าง คือให้กำหนดเห็นลมหายใจเข้าลมหายใจออก เรียกว่าให้กำหนดรู้ลมหายใจเข้าลมหายใจออกรอบข้าง ดังนี้เรียกว่าสติที่มีหน้ารอบด้าน คือมีตารอบด้านมองเห็น หรือว่ารู้สิ่งที่กำหนดนั้นรอบด้านรอบข้าง ดังนี้เรียกว่าสติที่มีหน้ารอบด้าน หายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ และในการรู้นั้นเพราะลมหายใจมิใช่เป็นวัตถุที่มองเห็นได้ด้วยตา แต่ว่าเป็นเณรฐัพพะคือว่าสิ่งที่มาถูกต้องกาย หายใจเข้าลมหายใจเข้าก็มากระทบให้รู้สึกที่ปลายจมูก หรือริมฝีปากเบื้องบนเข้าไป หายใจออกลมหายใจก็มากระทบที่จุดนี้จุดเดียวกัน ออกไป

เพราะฉะนั้น พระอาจารย์ก็จึงสอนในวิธีปฏิบัติเบื้องต้นให้กำหนดเป็น ๓ จุด หายใจเข้ากำหนดเป็นจุดแรกที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบน เมื่อลมเข้ามากระทบแล้วก็กำหนดที่ทรวงอก สมมุติว่าลมหายใจผ่านทรวงอกเราก็กำหนดที่นาภีที่พองขึ้น สมมุติว่าลมหายใจเข้าไปถึงท้อง เมื่อเวลาขาออกคือหายใจออกก็เหมือนกัน ก็กำหนดที่นาภีที่ยุบ สมมุติว่าออกจากท้องก็กำหนดที่อุระหรือทรวงอก สมมุติว่า

ผ่านทรวงอกออกมาหรือว่าที่หทัย สมมุติว่าผ่านทรวงอกหรือหทัยออกมา แล้วกำหนดที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องต้นที่ลมออกมากกระทบออกไป สำหรับจุดแรกนั้นเมื่อหายใจเข้าคือริมฝีปากหรือปลายจมูก และเมื่อลมหายใจออกก็เป็นจุดสุดท้ายคือปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องต้น ก็เป็นจุดที่ลมหายใจผ่านเข้าผ่านออกจริง มากกระทบจริง แต่ว่าจุดที่หทัยหรือทรวงอกและจุดที่นาภีนั้น เป็นจุดสมมุติสำหรับตั้งขึ้นไว้กำหนดเท่านั้น เพราะว่าในการหายใจนั้น นาภีที่พองหรือยุบย่อมสัมพันธ์กันกับการหายใจ ที่กำหนดได้ง่าย หายใจเข้าก็พองหายใจออกก็ยุบ และเมื่อนาภีนี้เป็นจุดที่ ๓ เมื่อหายใจเข้าก็จะต้องผ่านหทัยหรือทรวงอก ให้เป็นจุดซึ่งอยู่ระหว่างกลาง และในขาออกนั้นนาภีก็เป็นจุดต้น หทัยหรือทรวงอกนั้นเป็นจุดกลาง แล้วก็มาจุดที่ริมฝีปากหรือปลายจมูกก็เป็นจุดที่สุด หายใจเข้านั้นริมฝีปากหรือจมูกก็เป็นจุดต้น หทัยหรือทรวงอกก็เป็นจุดกลาง แล้วก็มานาภีก็เป็นจุดที่สุด พระอาจารย์ท่านสอนให้กำหนดตามลมหายใจเข้า ตามลมหายใจออกดังนี้

และก็มีพระอาจารย์ที่แสดงไว้ต่าง ๆ กัน สำหรับในเบื้องต้นนี้มีอีกหลายลัทธิ ดังเช่นหายใจเข้าก็กำหนดหลายจุดที่โน่นบ้างที่นี้บ้าง หายใจออกก็กำหนด

หลายจุดที่โน่นบ้างที่นี้บ้างหรือว่าสอนให้กำหนดจุดเดียว

สำหรับที่สอนให้กำหนดจุดเดียวนั้น ท่านพระพุทโธโฆษะหรือที่เรียกว่า พระพุทโธโฆษจารย์ ที่ท่านแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปได้พันกว่าปี ท่านก็สอนให้ที่แรกกำหนด ๓ จุดดังกล่าว และในที่สุดก็ให้เหลือจุดเดียวคือที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องต้น เพราะว่ากำหนด ๓ จุดนั้นจิตต้องคอยเดินเข้าเดินออกตามลมไม่ตั้งเป็นหนึ่ง เมื่อทิ้งเสีย ๒ จุดเหลือจุดเดียวคือจุดที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องต้น จิตก็ไม่ต้องเดินเข้าเดินออกตามลม แต่ว่าตั้งสงบอยู่ที่ปลายจมูก หรือว่าริมฝีปากเบื้องต้นเท่านั้น เพียงจุดเดียว อาจารย์อื่นที่ท่านสอนให้กำหนดที่นาภีที่ท้องที่ยุบเพียงจุดเดียวก็มี ซึ่งท่านสอนกันในชั้นหลัง ๆ นี้ แต่ว่าสำหรับอาจารย์ในชั้นแรกนั้นคือพระพุทโธโฆษะ ท่านสอนให้กำหนดที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องต้น ซึ่งจุดนี้เป็นจุดที่ลมหายใจผ่านจริงทั้งเข้าทั้งออกมากกระทบจริง กำหนดได้จากความสัมพันธ์คือความถูกต้องของลม เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนว่าเมื่อได้กำหนดตามลมหายใจ เข้า ๆ ออก ๆ หลาย ๆ ครั้งแล้วก็เว้นเสียเหลือเพียงจุดเดียว คือจุดที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องต้น

สำหรับที่ท่านแสดงไว้ในพระบาลีซึ่งเป็นพุทธพจน์นั้น ท่านสอนให้ทำจิตให้สงบตั้งมั่นอยู่ภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น คำว่าเป็นธรรมเอกนั้น แปลว่าเป็นธรรมอันหนึ่งอันหมายความว่ามามีอารมณ์อันหนึ่ง คือมามีอารมณ์เดียว ตั้งมั่นอยู่ภายใน

คราวนี้ คำว่าตั้งมั่นอยู่ภายในของท่านนี้อยู่ที่ไหน อาจารย์ที่เป็นผู้ปฏิบัติกรรมฐานบางท่าน ท่านแสดงว่าอยู่ที่หทัยหรือที่ทรวงอก ให้ใจมารวมตั้งมั่นอยู่เป็นอันเดียวอยู่ที่ทรวงอก แต่สำหรับที่เป็นฉันทพระบาลีนั้นที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเองนั้น ท่านสอนแต่เพียงว่าให้ตั้งมั่นอยู่ภายใน ให้สงบอยู่ภายใน ให้เป็นธรรมเอกผุดขึ้นคือว่าให้เป็นอารมณ์เดียวปรากฏขึ้น และที่เป็นอารมณ์เดียวปรากฏขึ้นนั้นก็คือว่า ให้ความรู้หรือตัวรู้รวมเข้ามาอยู่ในภายในเป็นอันเดียว ไม่พุ่งออกไปรู้ในภายนอกทางอายตนะต่าง ๆ (นวก. ๘๒-๘๓)

อานาปานสติ ๑๖ ชั้น การปฏิบัติอบรมจิต ก็คงถือหลักสติปัฏฐานทั้ง ๔ ตามแนวที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ ซึ่งรวมเข้าในพระสูตรใหญ่แห่งสติปัฏฐาน อันเรียกว่ามหาสติปัฏฐานสูตร เพราะว่สติปัฏฐานนี้ เป็นหลักปฏิบัติอันสำคัญที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้ และได้

ทรงแสดงอานิสงผลของการปฏิบัติไว้ต้นพระสูตรว่า สติปัฏฐานทั้ง ๔ เป็นทางไปอันเอก หรือเป็นทางไปอันเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อลวงโศกคือความแค้นใจ ปรีทเวหะคือความริญจวนคร่ำครวญใจ เพื่อดับทุกข์คือความไม่สบายกาย โทมนัสคือความไม่สบายใจ เพื่อบรรลุนิพพานธรรมคือธรรมะที่พึงบรรลุ ที่ท่านแสดงว่าได้แก่อริยมรรคเป็นอย่างสูง เพื่อให้แจ้งนิพพาน ดังนี้ ซึ่งประมวลความเข้าแล้ว การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้เป็นไปเพื่อดับ เพื่อละอุปัทวเหตุขัดข้องทั้งหลาย ๔ ประการ คือ ความโศก ๑ ความปรีทเวหะ คร่ำครวญริญจวนใจ ๑ ทุกข์ไม่สบายกาย ๑ โทมนัสไม่สบายใจ ๑ และเพื่อบรรลุคุณวิเศษ ๓ ประการ อันได้แก่ความบริสุทธิ์ อริยมรรค และนิพพาน ดังนี้ แม้ว่าจะยังดับยังละอุปัทวเหตุทั้ง ๔ ไม่ได้ ยังบรรลุคุณวิเศษทั้ง ๓ ไม่ได้ แต่ที่ย่อมจะได้ไปโดยลำดับตั้งแต่ขั้นต้นขั้นต่ำ เมื่อจับปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ และสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ที่ตรัสจำแนกไว้ ก็ได้แก่การตั้งสติกำหนดรู้เห็น กาย เวทนา จิต และธรรม

บุพพกิจเบื้องต้น

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนแนะแนวทางการปฏิบัติในการปฏิบัติทาสติ หรือตั้ง

สติในข้อที่ ๔ นี้ไว้ว่า ให้ปฏิบัติบุพเพกิจ คือกิจเบื้องต้นในกุศลธรรมทั้งหลายให้ บริสุทธิ์ก่อน คือ ๑. ให้มีศีลที่บริสุทธิ์ ๒. ให้มีความเห็นที่ตรง

มีศีลที่บริสุทธิ์นั้น ก็มีความหมาย ถึงความสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล อันเป็นหลักธรรมของศีลทั้งหลาย จะเป็นคฤหัสถ์ที่สมาทานศีล ๕ ศีล ๘ ก็ตาม จะเป็นบรรพชิตคือผู้บวช เมื่อ เป็นสามเณรก็สมาทานศีล ๑๐ เมื่อ เป็นภิกษุก็ชื่อว่า มีศีล ๒๒๗ อันเป็นส่วนสำคัญ

จะมีจำนวนของศีลต่างกันอย่างไร ก็ตาม แต่เมื่อประมวลงแล้ว ก็คือ **ความสำรวม** นั่นเอง สำรวมกาย สำรวม วาจา สำรวมใจให้เป็นปรกติ ปราศจาก ความคิดจิตใจไปเพื่อที่จะละเมิดศีลข้อ ต่าง ๆ แต่ว่ามีจิตเป็นปรกติเรียบร้อย เหมือนดังที่นั่งกันอยู่นี้เพื่อฟังธรรมและ ปฏิบัติกรรมฐาน ก็มีความสำรวมกาย วาจาใจเป็นปรกติเรียบร้อยดังงาม ทั้ง ฝ่ายบรรพชิตและทั้งฝ่ายคฤหัสถ์ ดังนี้ เรียกว่ามีศีลที่บริสุทธิ์

มีความเห็นตรงนั้น ก็คือมีความ เห็นตรงต่อความบริสุทธิ์ มีความเห็น ตรงต่อการปฏิบัติสติปัฏฐาน อันเป็น เครื่องล่องโศกะปริเทวะ ดับทุกข์โหม่นส มีความเห็นตรงต่อญายธรรม คือ อริยมรรค เพื่อบรรลุอริยมรรค หรือ

เมื่อกล่าวอย่างสามัญก็เพื่อปฏิบัติเข้า ทางอันถูกต้อง และมุ่งทำให้แจ้งนิพพาน ด้วยกัน คือทำให้แจ้งความดับกิเลสและ กองทุกข์ด้วยกัน เรียกว่ามีความเห็น ตรงต่อทางปฏิบัติที่ออกจากทุกข์ ออกจากกิเลส มิใช่ความเห็นในทางปฏิบัติ เข้าหาทุกข์เข้าหากิเลส

เมื่อมีศีลที่บริสุทธิ์ และมีความเห็น ที่ตรงดังนี้ ก็เรียกว่าได้ปฏิบัติในส่วน ที่เป็นเบื้องต้นในกุศลธรรมทั้งหลาย และจึงจะสามารถจับปฏิบัติตั้งสติ กำหนดกายเวทนาจิตและธรรม อัน เป็นสติปัฏฐานทั้ง ๔ ประการนี้ได้

ที่ตั้งของสติ ๔ ประการ

อันข้อที่ ๔ ที่ตรัสสอนให้เป็นที่ตั้ง ของสติ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม นี้ ก็เป็นสภาพที่ทุกคนมีอยู่ในตนเอง หรือ จะกล่าวว่ารวมเข้าเป็นตนเอง หรือ รวมเข้าเป็นอัตภาพอันนี้ คือว่ารวม เข้าเป็นกายใจอันนี้ อันเป็นที่ตั้งแห่ง สมมติบัญญัติว่าเป็นตัวเราของเรา

กาย ก็คือกายอันนี้ คือส่วนที่เป็น ธาตุดินน้ำไฟลม ประกอบเข้ามาเป็น ก้อนกายอันนี้ ที่หายใจเข้าหายใจออก กันอยู่นี้ และที่มีอริยาบถยืนเดินนั่ง นอนกันอยู่นี้ และที่มีอริยาบถเบ็ดเตล็ด ทั้งหลาย เช่นก้าวไปข้างหน้าถอยไป ข้างหลัง ตลอดจนถึงการยืนเดินนั่ง นอน การหลับการตื่นการพูดการนิ่ง

อันประกอบด้วยธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ซึ่งมีอาการสามสิบเอ็ดสามสิบสอง มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น รวมเข้าเป็นธาตุทั้ง ๔ ดังกล่าว จึงเป็นกายที่มีชีวิต และกายนี้เมื่อธาตุทั้ง ๔ แดกสลาย อาการสามสิบเอ็ดสามสิบสองหยุดปฏิบัติหน้าที่ อิริยาบถยืนเดินนั่งนอนก็หยุดทำหน้าที่ ลมหายใจเข้าออกก็หยุด ร่างกายนี้ก็กลายเป็นศพ เป็นศพที่ที่แรกก็ยังมีส่วนของธาตุดินธาตุน้ำ ส่วนธาตุไฟหมดไปจึงเป็นกายที่เย็น ธาตุลมนั้นก็ดับไปก่อนที่เรียกว่าดับลมก็เป็นศพที่ยังปรากฏรูปร่าง และเมื่อนำไปเผาฝัง หรือเนาเปื่อยไปโดยไม่เผาเสีย ในที่สุดก็เหลือแต่กระดูก และในที่สุดกระดูกนั้นก็ละเอียดปนไป นี้เป็นเรื่องของกาย

และในขณะที่กายนี้ยังดำรงชีวิตอยู่ ธาตุทั้งหลายยังประกอบกันอยู่ อาการทั้งหลายยังปฏิบัติหน้าที่อยู่ ยังผลัดเปลี่ยนอิริยาบถต่าง ๆ ได้อยู่ ยังหายใจอยู่ **ก็มีเวทนา** คือความรู้เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข และ **มีจิต** ที่รู้เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขนั้น และ **มีธรรมะ** คือเรื่องในจิต อันได้แก่อารมณ์ คือเรื่องที่จิตคิดนึก และมีภาวะของจิตที่เป็นไปต่าง ๆ ในอารมณ์ต่าง ๆ เป็นส่วนกุศลก็มี เป็นส่วนอกุศลก็มี

เป็นส่วนกลาง ๆ ก็มี เหล่านี้ก็เป็นธรรมะ และโดยเฉพาะธรรมะที่บังเกิดขึ้นในจิต ที่มีอยู่ในจิต

ทุกคนก็มีทั้ง ๔ นี้อยู่ด้วยกัน แต่ว่าโดยปรกตินั้นมิได้ใช้สติกำหนดรู้จักกาย เวทนา จิต และธรรม กายเวทนาจิต และธรรมก็เป็นไปตามความประสบพบพานต่าง ๆ หรือเหตุแวดล้อมต่าง ๆ ที่ประสบพบพาน หรือที่บังเกิดขึ้น แต่ก็ยังคงเป็นไปอยู่

ธรรมะคือเรื่องในจิตที่เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง เป็นกลาง ๆ บ้าง ที่ปรากฏอยู่ในความคิดของจิต และที่ปรากฏเป็นอาการของจิต ก็คงเป็นไปอยู่ ตัวจิตเองก็ยังคงเป็นไปอยู่ มีอาการเป็นความคิดต่าง ๆ เป็นความรู้ต่าง ๆ และมีอาการที่เป็นโลกบ้าง โกรธบ้าง หลงบ้าง หรือเป็นอาการที่สงบโลก สงบโกรธ สงบหลง บ้าง เรียกว่าบางคราวก็ดี บางคราวก็ร้าย ดังที่เรียกกันว่าใจดีใจร้าย และเวทนาคือความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็คงมีอยู่เป็นไปอยู่ทั้งทางกายและทั้งทางใจ กายเองแล้วก็ย่อมมีอยู่เป็นไปอยู่ คงปฏิบัติหน้าที่ของกายได้ตามธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงยังต้องมี ความไม่บริสุทธิ์ คือความเศร้าหมองต่าง ๆ โดยเฉพาะจิตใจ และธรรมะคือเรื่องในจิตใจ คือจิตใจก็ยังมีเศร้าหมอง

และธรรมะคือเรื่องในจิตใจก็ยังมีเป็น
อกุศลอยู่ต่าง ๆ และอาจจะมียอกุศล
มากเสียด้วย เป็นไปอยู่ดังนี้

เพราะฉะนั้น จึงต้องมีโสกะความ
โศกความแห่งใจ ต้องมีปริเทวะความ
รัญจนใจคร่ำครวญใจ แล้วมาปรากฏ
เป็นความคร่ำครวญทางวาจา อันเนื่อง
จากความทุกข์ต่าง ๆ ต้องมีทุกข์คือ
ความไม่สบายกาย โทมนัสคือความไม่
สบายใจ

การปฏิบัติผิดทาง

และทางปฏิบัตินั้นแล้ว ก็ยังมีกร
ปฏิบัติเข้าทางผิด ไม่เข้าทางที่ถูกต้อง
อาจจะเข้าทางที่ผิดมาก ก่อให้เกิดความ
ทุกข์มาก ก่อให้เกิดกิเลสกองโลก กอง
โกรธ กองหลงมาก จึงทำให้ธรรมะคือ
เรื่องในใจที่บังเกิดขึ้นนั้น เป็นกิเลสกอง
โลกกองโกรธกองหลง เป็นอารมณ์คือ
เรื่องที่เป็นที่ตั้งของโลกโกรธหลงต่าง ๆ
และก็ส่งให้จิตนี้เองปรากฏเป็นความ
โลก ความโกรธ ความหลงขึ้นในจิตนี้
เองสู่จิตนี้เอง เป็นตัวโลกตัวโกรธตัว
หลง อารมณ์คือเรื่องต่าง ๆ ในใจก็
เป็นเรื่องที่จะนำมาซึ่งโลก โกรธ หลง
และส่งเสริมให้โลก โกรธ หลง ยิ่งขึ้น
ก่อก่อให้เกิดเจตนาคือความจงใจ ใช้กาย
นี้เองปฏิบัติเป็นบาปเป็นอกุศลเป็นทุจริต
ต่าง ๆ จึงปรากฏเป็นบาปเป็นอกุศล
เป็นทุจริตทางกายทางวาจาทางใจ

โลกย่อมเป็นไปอยู่ดังนี้ รวมความ
ก็คือว่า ยังต้องพบอุปัทวะเครื่องขัดข้อง
อันตรายทั้งหลายทั้ง ๔ ประการ อัน
ได้แก่ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ และโทมนัส
ยังไม่สามารถจะพบกับความบริสุทธิ์
ไม่สามารถจะปฏิบัติเข้าทางอันถูกต้อง
ได้พบทางอันถูกต้อง ไม่สามารถจะ
พบกับความดับกิเลสและกองทุกข์ได้
แม้เป็นการดับชั่วคราว เพราะฉะนั้น
พระพุทธรเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้ใช้สติคือ
ความระลึกได้ หรือความกำหนดรู้
ในกาย ในเวทนา ในจิต ในธรรม

สติ สัมปชัญญะ

อันสตินั้นโดยปรกติแสดงคู่กันกับ
สัมปชัญญะ และท่านสอนให้แปลว่า
สติคือความระลึกได้ สัมปชัญญะคือ
ความรู้ตัว ซึ่งธรรมะทั้งคู่นี้ บางแห่ง
ก็แสดงรวมกัน บางแห่งก็แสดงแยกกัน
แต่ในทางปฏิบัติแม้จะแสดงแยกกัน ก็
ต้องเนื่องกันอยู่ในการปฏิบัติทุกอย่าง
ดังเช่นทุกคนหายใจเข้าทุกคนหายใจ
ออก พระพุทธรเจ้าตรัสสอนให้ตั้งสติ
กำหนดพิจารณากาย ตรัสสอนให้ตั้ง
สติกำหนดรู้ลมหายใจเข้าลมหายใจออก
ของตอนนี้แหละเป็นข้อแรก และแม้จะ
ใช้คำว่าสติคำเดียว ก็ต้องมีสัมปชัญญะ
คือความรู้ตัวรวมอยู่ด้วย

ดังจะพึงเห็นได้ว่า สตินั้นมีหน้าที่
กำหนด คือเมื่อตั้งสติ คือตั้งความ

กำหนดใจที่ลมหายใจเข้าลมหายใจออก ก็ย่อมจะรู้ว่า เราหายใจเข้า เราหายใจออก

คือเมื่อหายใจเข้าก็รู้ว่าเราหายใจเข้า เมื่อหายใจออกก็รู้ว่าเราหายใจออก *ตัวความกำหนดคือสติ ตัวความรู้ว่าเราหายใจเข้าเราหายใจออกนี้เป็นสัมปชัญญะ* คือความรู้ตัว แต่ถ้าไม่มีสติคือไม่มีตัวความกำหนดเข้ามาดู สัมปชัญญะคือความรู้ตัวก็จะไม่มี

เหมือนโดยปรกติทุกคนไม่ได้ทำ ความกำหนดใจลงที่การหายใจของตน ก็ไม่มีความรู้ตัวว่าเราหายใจเข้าเราหายใจออกอยู่ นี่แปลว่าไม่มีทั้งสติ ไม่มีทั้งสัมปชัญญะ แต่เมื่อมาเริ่มปฏิบัติในสติปัฏฐาน ตั้งสติก็คือตั้งความกำหนดใจลงที่ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ก็ย่อมจะรู้ว่าเราหายใจเข้า เราหายใจออก ความกำหนดใจนั้นเป็นสติ ความรู้ดังกล่าวนี้เป็นสัมปชัญญะคู่กันอยู่ ดังนี้

การปฏิบัติในสติปัฏฐาน ๔

และเมื่อมาปฏิบัติทำสติทำสัมปชัญญะ หรือว่าเรียกแต่เพียงว่าสติคำเดียว ซึ่งหมายรวมถึงสัมปชัญญะด้วยแล้ว ก็ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติในสติปัฏฐาน คือตั้งสติกำหนดดูกาย ยกเอากายคือลมหายใจเข้าออกนี่เป็นที่ตั้ง แล้วอีก ๓ ข้อ ก็จะรวมเข้ามาเอง เพราะว่าเป็นก่อน

เดียวกัน เหมือนอย่างแก้วที่มีสี่ขา ในการจะยกแก้วนั้น ยกขึ้นเพียงขาเดียว อันหมายความว่าแก้วที่พอจะยกได้ด้วยมือข้างเดียว จับที่ขาเดียวยกขึ้นมาอีก ๓ ขาก็ติดขึ้นมาด้วย เป็นแก้วทั้งหมด คือเป็นอันว่ายกแก้วทั้งหมด

การปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ ก็เป็นเช่นนี้ แม้จะแยกเป็น ๔ ก็สามารภที่จะยกขึ้นกำหนดเพียงข้อใดข้อหนึ่งใน ๔ ข้อนี้ และทั้งหมดก็จะติดขึ้นมามีด้วยกันทั้งหมด เป็นอันเดียวกันและเมื่อหัดปฏิบัติในสติปัฏฐานดังนี้แล้ว ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน คือนำสติกำหนดเข้ามาดูกาย เวทนา จิต ธรรม ของตนให้รู้จักกาย รู้จักเวทนา รู้จักจิต รู้จักธรรมของตน ภายใน ภายนอก ทั้งภายในทั้งภายนอก ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติสติปัฏฐาน อันจะนำไปให้เกิดความบริสุทธิ์ นำให้สว่างใสกะปริเทวะ ดับทุกข์โทมนัส และชื่อว่าปฏิบัติเข้าทางแห่งอริยมรรค และเป็นการปฏิบัติเพื่อนิพพาน คือดับกิเลสและกองทุกข์

กายนุปัสสนา ๔ ชั้น

ในสติปัฏฐานทั้ง ๔ คือตั้งสติพิจารณา กายเวทนาจิตธรรม ได้มีพระพุทธานุญาตไว้ในพระสูตรใหญ่แห่งสติปัฏฐานตั้งต้นแต่อานาปานปัพพะ คือชื่อว่าด้วยลมหายใจเข้าออก ในหมวดกายนุปัสสนา คือตั้งสติตามดูพิจารณากาย และได้มี

อีกพระสูตรหนึ่งที่ได้แสดงสติปัฏฐาน ทั้ง ๔ ตั้งสติพิจารณากายเวทนาจิต ธรรม ด้วยยกเออลมหายใจเข้าออกเป็น ทางปฏิบัติตลอดทั้ง ๔ ข้อ คือการ ปฏิบัติตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก เพียงอย่างเดียวนี้ เป็นสติปัฏฐานได้ ทั้ง ๔ ข้อ

เพราะฉะนั้น ลมหายใจเข้าออกนี้ จึงเป็นสิ่งสำคัญ ทุกคนสามารถกำหนด ตั้งสติ คูลมหายใจเข้าออกสำเร็จเป็น สติปัฏฐานได้ตั้งแต่ **ข้อกาย** ต่อไป**ข้อ เวทนา ข้อจิต** และ **ข้อธรรม** เป็นการ ปฏิบัติต่อเนื่อง ดังนั้น วันนี้จะได้จับ อธิบายแนวปฏิบัติสติปัฏฐานทั้ง ๔ ข้อ นี้ โดยอาศัยตั้งสติกำหนดลมหายใจ เข้าออกเป็นที่ตั้ง

ข้อปฏิบัติในเบื้องต้น

ทุกคนมีลมหายใจเข้าลมหายใจออก ของตนเองอยู่แล้วเป็นประจำ จึงให้ ปฏิบัติในเบื้องต้นตามที่ตรัสแนะนำไว้ในพระสูตร คือเข้าสู่ป่า โคนไม้ เรือนว่าง อันเป็นที่เรียกว่ากายวิเวกสงบกาย ข้อนี้เป็นจุดต้องการ แม้ว่าจะไม่อาจไป สู่ป่าสู่โคนไม้หรือเรือนว่างได้ ก็ปฏิบัติ ทำจิตนี้เองให้มีป่า มีโคนไม้ มีเรือนว่างในจิตใจ ให้เป็นป่า เป็นโคนไม้ เป็น เรือนว่างในจิตใจ คือทำจิตใจให้สงบ ไม่กังวลถึงสิ่งต่าง ๆ ถึงบุคคลต่าง ๆ ที่เรียกว่าเป็นบ้านหรือเป็นหมู่ชน แต่

ให้ว่างจากสิ่งต่าง ๆ จากหมู่ชน จะที่ ไหนก็ได้อันเป็นที่ ๆ ตนอาจจะหาได้ ในวัดก็ตามเช่นในที่นี้ หรือในบ้านของ ตนเองก็ตาม แต่ว่าสร้างความเป็นป่า ความเป็นโคนไม้ ความเป็นเรือนว่าง ในจิตใจ คือให้จิตใจนี้ว่าง ให้สงบสงัด ดั่งนี้ก็ใช้ได้

และนั่งขัดบัลลังก์คือขัดสมาธิ หรือ เมื่อไม่สามารถ จะนั่งในอิริยาบถไหน เช่นนั่งพับเพียบก็ได้ นั่งบนเก้าอี้ก็ได้ แต่ว่าให้พยายามตั้งกายตรง ทำสติให้ ตั้งอยู่จำเพาะหน้า ไม่ให้ฟุ้งซ่านไป ข้างไหน โดยมีสติหายใจเข้า มีสติ หายใจออก

อานาปานสติชั้นที่ ๑ และชั้นที่ ๒

ข้อ ๑ หายใจเข้ายาวก็รู้ว่าเราหายใจ เข้ายาว หายใจออกยาวก็รู้ว่าเราหายใจ ออกยาว

ข้อ ๒ หายใจเข้าสั้นก็รู้ว่าเราหายใจ เข้าสั้น หายใจออกสั้นก็รู้ว่าเราหายใจ ออกสั้น

อันลมหายใจเข้าออกนี้เมื่อยังมีได้ ปฏิบัติ ย่อมเป็นไปโดยปรกติ เรียกว่า หายใจทั่วท้อง คือหายใจถึงท้องที่พอง ขึ้นเมื่อหายใจเข้า และยุบลงเมื่อหายใจ ออก ซึ่งพระอาจารย์ได้ตั้งจุดสำหรับ กำหนดไว้ ๓ จุด

เมื่อหายใจเข้า จุดแรกก็คือปลาย จมูกหรือริมฝีปากเบื้องบน จุดกลาง

ก็คืออุระหรือทรวงอกภายใน และจุดที่ ๓ ก็คือนาภี (ท้อง) และในขณะที่หายใจออก จุดที่ ๑ ก็คือนาภี จุดที่ ๒ ก็คืออุระหรือทรวงอกข้างใน จุดที่ ๓ ก็คือปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบน

นิมิตของลมหายใจ สำหรับปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบนนั้น ทุกคนอาจรู้ได้ด้วยความกระทบของลม เมื่อหายใจเข้าและเมื่อหายใจออกลมจะกระทบที่จุดนี้ทำให้รู้ได้ เพราะฉะนั้นจึงกำหนดลมหายใจได้ที่การกระทบเมื่อหายใจเข้าและเมื่อหายใจออก หากจะจัดเป็นอายตนะภายในภายนอกที่มากกระทบกัน ก็จัดได้ว่ากายและโณภูมัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง ริมฝีปากเบื้องบนหรือปลายกระพุ้งจมูกเป็นกายลมหายใจเป็นโณภูมัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง หรือสิ่งที่มาถูกต้องกาย กายและโณภูมัพพะคือสิ่งที่ถูกต้องกาย มากระทบกันที่จุดนี้ในการหายใจ ส่วนอุระกับนาภีนั้นไม่ทราบถึงความกระทบได้ เป็นแต่เพียงความรู้สึกว่านาภีที่พองขึ้นและยุบลงเท่านั้น

แต่อันที่จริงนั้น ตามกายวิภาควิทยา ลมหายใจนั้นย่อมเข้าไปสู่ปอด แต่ว่าไม่สามารถจะกำหนดรู้ได้ จะกำหนดรู้ได้ที่ความเคลื่อนไหวของนาภีที่พองขึ้นหรือยุบลง เพราะฉะนั้น ในทางปฏิบัติกรรมฐาน จำเป็นที่จะต้องมึ **นิมิต** คือ

เครื่องกำหนดหมาย จึงต้องกำหนดเอาที่นาภีที่พองหรือยุบ ว่าเป็นจุดที่สุดของการหายใจเข้า และเป็นจุดตั้งต้นของการหายใจออก และก็กำหนดอุระสมมติเอาว่าเป็นจุดกลางของการหายใจ ส่วนที่ริมเบื้องบนหรือปลายกระพุ้งจมูกนั้น เป็นจุดเดียวที่กำหนดลมหายใจเข้าออกได้ แต่แล้วก็ได้ด้วยกำหนดทางกายและโณภูมัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องดังกล่าว

เพราะฉะนั้น พระอาจารย์และนักปฏิบัติทางกรรมฐานข้อนี้ จึงมีนิยามกำหนดลมหายใจเข้าออกนี้ที่ปลายกระพุ้งจมูกหรือที่ริมฝีปากเบื้องบนนั้น จุดหนึ่ง หรือว่ากำหนดที่นาภีที่พองหรือยุบ หรือว่ากำหนดที่อุระเองคือที่ทรวงอกข้างใน พระอาจารย์ทางปฏิบัติบางท่านก็กำหนดที่อุระคือทรวงอกข้างใน ดังนี้ก็สุดแต่ผู้ปฏิบัติจะพอใจ หรือจะทำได้สะดวกในจุดไหน

กำหนดจุดเดียว แต่ท่านก็สอนว่า ในเบื้องต้นนั้นให้กำหนดทั้ง ๓ จุด คือให้ทำสติตามดูลมหายใจเข้า จุดแรกก็คือปลายจมูกกระพุ้งจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบน จุดที่ ๒ ก็คืออุระหรือทรวงอกข้างใน จุดที่ ๓ ก็คือนาภี และเมื่อหายใจออก ก็ตามดูจากนาภีเป็นจุดที่ ๑ อุระเป็นจุดที่ ๒ ปลายกระพุ้งจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบนเป็นจุดที่ ๓

ให้ตามดูการหายใจเข้าหรือลมหายใจเข้าออก ตามดูการหายใจออกหรือลมหายใจออก ดังนี้อยู่บ่อย ๆ จนจิตรวม จิตยุติการตามดูทั้ง ๓ จุดนั้น ให้เหลือแต่จุดเดียว เหมือนอย่างว่าในที่แรกนั้น เดินตามลมหายใจเข้าลมหายใจออกไป มาไปมาทั้ง ๓ จุด แต่ว่าเมื่อคุ้นเคยกับทางของการหายใจดีแล้ว ก็หยุดนิ่งดูอยู่จุดเดียว คือบางอาจารย์ท่านก็สอนให้นั่งดูที่จุดปลายจมูก หรือริมฝีปาก เบื้องบน บางอาจารย์ก็สอนให้นั่งดูที่นาภี บางอาจารย์ก็สอนให้นั่งดูที่อุระภายใน แต่เพียงจุดเดียว

ในการปฏิบัติที่แรกนั้น สติก็เหมือนอย่างเดินเข้าเดินออก ๓ จุด แต่ว่าในขั้นต่อมา นั่งดูอยู่จุดเดียว แต่ว่าให้รู้ทั้งหมด เปรียบเหมือนอย่างว่า คนนั่งไกวเด็กที่นอนในอุ้งสำหรับไกว หรือว่า คนนั่งที่โคนชิงช้าดูเด็กที่นอนในชิงช้า แล้วก็ไกวเด็กไปไกวเด็กมา ก็มองเห็นชิงช้า หรือมองเห็นเปล อยู่เปลที่แกว่งไปแกว่งมาได้ตลอด เพราะฉะนั้น แม้จะนั่งดูอยู่ที่จุดเดียวก็มองเห็นลมหายใจที่เข้าออกเข้าออกอยู่ตลอดเวลา

เมื่อเห็นอยู่ตลอดเวลา ดังนี้ จึงจะเรียกว่า มีสติตั้งอยู่เป็นสมาธิในลมหายใจในเบื้องต้นของการปฏิบัติ และในขั้นต้นนั้นลมหายใจเข้าลมหายใจออกก็จะยาวเป็นปกติ เรียกว่าหายใจจากต้นทาง

คือปลายจมูก ปลายกระพุ้งจมูก หรือริมฝีปากเบื้องบน จนถึงนาภี ขาออกก็จากนาภี จนถึงปลายกระพุ้งจมูก หรือริมฝีปากเบื้องบน ดังที่เรียกกันสามัญว่าหายใจทั่วท้อง อย่างนี้เรียกว่าเป็นหายใจยาว เข้ายาวออกยาวโดยปกติ

ลมละเอียด แต่เมื่อได้ตั้งสติกำหนด จนถึงขั้นนั่งดูดังกล่าว ร่างกายก็จะสงบเข้า จิตใจก็จะสงบเข้า เพราะสามารถที่รวมจิตใจได้ เมื่อเป็นดังนี้ลมหายใจก็จะละเอียดเข้าคือจะสั้นเข้า ตั้งต้นแต่อากาการของร่างกายในการหายใจ คือนาภีที่พองหรือยุบ เคลื่อนไหวไปโดยปรกตินั้น จะเคลื่อนไหวน้อยเข้า พองยุบน้อยเข้า จนถึงการหายใจเข้าการหายใจออกก็จะเป็นไปคล้าย ๆ กับครึ่งท้อง ไม่เต็มท้อง และเมื่อร่างกายละเอียดจิตใจจะละเอียดสงบมากขึ้นอีก การหายใจหรือลมหายใจนั้น ก็จะเป็นเหมือนไปจรดนาภี อากาการเคลื่อนไหวของนาภีก็จะน้อยเข้า ๆ จนถึงไม่เคลื่อนไหว แต่ความจริงนั้นก็หายใจเข้าหายใจออกอยู่ แต่ว่าอย่างละเอียด อย่างนี้เรียกว่าสั้นเข้า เป็นไปเอง

เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติขั้นนี้จึงปล่อยให้เป็นไปเอง ไม่ตั้งใจจะทำให้ลมหายใจสั้นลมหายใจยาว แต่ให้เป็นไปโดยปกติ ซึ่งลมหายใจที่เป็นไปโดยปรกตินี้ ที่แรกก็ต้องยาว หายใจทั่ว

ท่องตามปรกติ และเมื่อได้มาปฏิบัติ ก็จะทำให้สั่นเข้าเองดังที่กล่าวนั้น ฉะนั้น จึงให้ทำความรู้ที่อยู่ตามเป็นจริง หายใจเข้าออกยาวก็รู้ว่ายาว หายใจเข้าออก สั่นก็รู้ว่าสั่น เป็นไปเองโดยปรกติ

วิธีกำหนดให้ลมหายใจยาวหรือสั้น

อีกอย่างหนึ่งเป็นการทำการหายใจให้ยาวหรือสั้นในการปฏิบัติเบื้องต้น เช่น ต้องการทำให้ยาว เวลาหายใจเข้าเริ่ม ตั้งแต่เมื่อลมถึงปลายกระพุ้งจมูก หรือริมฝีปากเบื้องบน ก็นับ ๑ และเรื่อย ไปจนถึง ๙ คือ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ เมื่อถึง ๙ ก็ให้ถึงท้องพอดีที่พอขึ้น นี้ในการหายใจเข้า ส่วนในการหายใจออกก็เริ่มนับ ๑ ตั้งแต่เมื่อเริ่มหายใจออกจนกว่าก็เรื่อยขึ้นมา ให้ครบ ๙ เมื่อถึงปลายกระพุ้งจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบน นับ ๑ ถึง ๙ ไป ๆ มา ๆ ดังนี้ เป็นการทำให้ขึ้นนี้เรียกว่าหายใจยาว

คราวนี้การทำให้หายใจสั้นก็นับอย่างนั้นแหละ แต่ว่าให้เหลือ ๖ ๑ ถึง ๖ เมื่อหายใจเข้า ๑ ถึง ๖ เมื่อหายใจออกนี้เรียกว่าสั้น ให้สั่นเข้าอีกนับเหลือแค่ ๑ ถึง ๓, ๑ ถึง ๓ หายใจเข้า ๑ ถึง ๓ หายใจออก ปฏิบัติดังนี้ก็ได้ในการเบื้องต้น เป็นการทำการหายใจให้ยาวหรือให้สั้นตามต้องการ แต่ว่าการทำการหายใจนี้ หากต้องการจะลงทำดู ก็อาจจะทำได้ แต่ในการปฏิบัติ

เป็นประจำนั้น ก็ควรจะปล่อยให้ เป็นไปตามธรรมดาของการหายใจ และก็ให้เป็นไปยาวตามธรรมดา และเมื่อปฏิบัติจนถึงรวมจิตรวมใจได้ดี ก็สั่นเข้ามาเอง ปล่อยให้ เป็นไปตามธรรมดา ดังนี้จะดีกว่า

อานาปานสติชั้นที่ ๓

ชั้นที่ ๑ ชั้นที่ ๒ ดังกล่าวนี้นี้ คือ ชั้นที่ ๑ ยาว ชั้นที่ ๒ สั่น เป็นการปฏิบัติในเบื้องต้น และเมื่อสามารถรวมใจได้ดีพอสมควรแล้ว ก็เลื่อนมาเป็นชั้นที่ ๓ คือ

ข้อ ๓ ศึกษาคือสำเนียงกำหนดว่า เราจักรู้กายทั้งหมดหายใจเข้า ศึกษาคือสำเนียงกำหนดว่า เราจักรู้กายทั้งหมดหายใจออก ข้อนี้ต้องมีการศึกษาคือความสำเนียงกำหนดด้วยเจตนาคือความตั้งใจ ว่าจักรู้กายทั้งหมด พร้อมไปกับหายใจเข้า พร้อมไปกับหายใจออก

กายทั้งหมด รูปราย นามกาย อันกายทั้งหมดนั้น ท่านอธิบายกันอยู่เป็น ๒ อย่าง อย่างที่ ๑ เป็นคำอธิบายของพระอาจารย์ในชั้นเดิม ว่ากายนั้นมี ๒ อย่าง คือรูปกายอย่างหนึ่ง นามกายอย่างหนึ่ง คือรูปนามนั่นเอง

รูปกายนั้น ก็คือกายที่เป็นส่วนรูปอันประกอบด้วยธาตุดินน้ำไฟลมนี้ เหมือนอย่างทุกคนมีกายที่หนึ่งอยู่นี้เบื้องต้น

บนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลาย
 ผมงลงไป มีหนังหุ้มอยู่เป็นที่สุดโดยรอบ
 ทั่วกาย นี่คือรูปกาย

นามกายนั้นได้แก่ใจ หากจำแนก
 ออกก็เป็น เวทนา สัญญา สังขาร
 วิญญาณ หรือพูดง่าย ๆ ว่าใจ ประกอบ
 ด้วยความรู้และความคิด อันเรียกว่า
 วิตก คือความคิดนึกต่าง ๆ ความรู้
 ความคิดนึกต่าง ๆ นี่คือใจ

ให้รู้กายและใจนี้ทั้งหมด ว่าบัดนี้
 รูปกายนี้เป็นอย่างไร ดังในขณะนี้รูป
 กายนี้กำลังนั่งอยู่นี้ นามกายคือใจของ
 ตนในบัดนี้เป็นอย่างไร เช่นในบัดนี้ผู้
 แสดงก็กำลังแสดงอยู่ ผู้ฟังก็ตั้งใจฟัง
 อยู่ ผู้แสดงก็ตั้งใจแสดง หรือว่าใจคิด
 ไปทางไหนก็รู้ แต่เมื่อใจคิดอยู่ในหน้าที่
 อย่างในบัดนี้ผู้ฟังก็มีหน้าที่ฟัง ใจตั้งใจ
 ฟัง ก็แปลว่าใจกำลังปฏิบัติหน้าที่อยู่
 ผู้แสดงก็ตั้งใจแสดง ใจก็มีหน้าที่แสดง
 ก็ให้รู้ใจของตนทั้งหมด คิดไปอย่างไร
 ก็รู้ และหากว่าคิดออกไปข้างนอกผิด
 หน้าที่ ก็นำใจกลับเข้ามา ตั้งไว้เพื่อที่
 จะแสดง เพื่อที่จะฟัง ไปตามหน้าที่
 พร้อมทั้งกายนี้ บัดนี้ก็กำลังนั่งอยู่ใน
 อิริยาบถนี้

คือว่าศึกษา คือสำเนียงกำหนด
 ว่า เราจักรู้กายทั้งหมด ทั้งรูปกายทั้ง
 นามกายนี้ หายใจเข้าหายใจออก เป็น
 อันว่าในชั้นนี้ให้รู้ ๒ อย่างพร้อมกัน

อย่างหนึ่งก็คือว่ากายทั้งหมด อย่างหนึ่ง
 ก็คือว่าลมหายใจเข้าลมหายใจออก ให้รู้
 ๒ อย่างพร้อมกัน การรู้อย่างนี้จะให้
 บังเกิดผล ทำให้ใจไม่ไปไหน เพราะว่า
 มีหน้าที่จะต้องรู้ที่อยู่ถึง ๒ อย่าง คือต้อง
 รู้กายทั้งหมดด้วย และต้องรู้ลมหายใจ
 เข้าลมหายใจออกด้วย พระอาจารย์ใน
 ชั้นเดิมท่านอธิบายอย่างนี้

กายทั้งหมดหมายถึงกองลม

พระอาจารย์ในภายหลังต่อมา ท่าน
 อธิบายแคบเข้ามาว่า คำว่ากายทั้งหมด
 นั้นหมายถึงกองลม เพราะกายแปลว่า
 กองแปลว่าหมู่ แปลว่าประชุม เพราะ
 ฉะนั้น จึงหมายถึงกองของลมหายใจ
 หมู่ของลมหายใจ หรือประชุมของลม
 หายใจ เพราะฉะนั้น จึงให้ทำความรู้
 ลมหายใจทั้งหมด โดยวิธีที่ได้อธิบาย
 มาในเบื้องต้นแล้ว คือให้เดินตามดู
 ลมหายใจทั้ง ๓ จุด และเมื่อเดินไป
 เดินมาด้วยสติ ดูลมหายใจทั้ง ๓ จุดนี้
 จนจิตรวมตัวเข้าได้ดีพอสมควรแล้ว
 ก็ลงนั่งดูลมหายใจทั้ง ๓ จุด นั่งดูให้รู้
 ให้เห็นทั้ง ๓ จุด ในขณะหายใจเข้า
 ในขณะหายใจออก

อธิบายดังนี้เป็นการอธิบายที่แคบ
 เข้ามา เพราะลมหายใจนี้ก็ถือว่าเป็น
 กายอย่างหนึ่งเหมือนกัน จึงจัดเข้าใน
 หมวดกายก็เป็นการอธิบายที่ใช้ได้
 เพราะฉะนั้น หากถือตามอธิบายนี้ก็

ปฏิบัติดังที่กล่าวนั้น คือ ด้วยสตินี้เอง เดินดูนั่งดูลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ทั้ง ๓ จุด ให้ครบทั้ง ๓ จุด ให้สติอยู่ ทั้ง ๓ จุด ในการหายใจเข้าและในการหายใจออก ไม่ตกหล่น ให้ศึกษาคือ สำเนียงกำหนดว่า เราจรรู้กายทั้งหมด หายใจเข้า เราจรรู้กายทั้งหมดหายใจ ออก

อานาปานสติชั้นที่ ๔

ข้อ ๔ ศึกษาคือสำเนียงกำหนด ว่า เราจรรู้กายทั้งหมด หายใจเข้า เราจรรู้กายทั้งหมด หายใจ ออก

กายสังขารเครื่องปรุงกาย กายสังขารนั้นแปลว่าเครื่องปรุงกาย ท่านอธิบายว่าได้แก่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก นี้เองได้ชื่อว่ากายสังขาร คือเป็นเครื่องปรุงกาย เพราะร่างกายนี้ดำรงอยู่ได้ก็ด้วยมีลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ชีวิตของกายนี้จึงดำรงอยู่ ถ้าดับลมเสียเมื่อใด ก็สิ้นชีวิตเมื่อนั้น กายก็แตกสลาย เพราะฉะนั้น ท่านจึงจัดเอาลมหายใจเข้าลมหายใจออกนี้ว่า เป็นกายสังขารเครื่องปรุงกาย ปรุงแต่งกายให้ดำรงอยู่ ให้มีชีวิตอยู่

แต่คราวนี้จะทำอย่างไรในการระงับกายสังขาร ไม่ทำให้สิ้นชีวิตไปหรือ ก็ตอบว่า ไม่ได้มุ่งให้กลั้นลมหายใจเข้าออก เพราะเป็นไปไม่ได้ ทุกคนต้องหายใจเข้า ต้องหายใจออก ไม่มีใครที่

จะหยุดได้ หยุดเมื่อใด ร่างกายก็แตกสลายเมื่อนั้น สิ้นชีวิตเมื่อนั้น

เพราะฉะนั้น ระงับกายสังขารนี้ จึงมีความหมายว่า ระงับการปรุงแต่งที่เป็นส่วนหยาบในการหายใจ การหายใจนั้นก็ให้มีอยู่ตลอดเวลา แต่ว่าระงับอาการที่เป็นส่วนหยาบ อาการที่เป็นส่วนหยาบนี้ก็มี ๒ อย่าง คือส่วนหยาบสำหรับคนปรกติที่ไม่ได้ปฏิบัติ คือเมื่อยังไม่ได้ปฏิบัตินั้น การหายใจทั่วท้องโดยปรกติ ก็ชื่อว่าเป็นปรกติ ไม่ใช่หยาบ แต่ว่าหยาบนั้นจะต้องมีในขณะ ที่ เช่น วิ่ง วิ่งเหนื่อยหอบ หายใจ อึก ๆ ๆ นั้นเรียกว่าหยาบ นี้สำหรับคนปรกติ

แต่สำหรับผู้ที่ปฏิบัติ นั้น แม้การหายใจที่หายใจอยู่โดยปรกตินี้ ที่เรียกว่าหายใจทั่วท้อง ก็ยังหยาบ

เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติระงับนั้น จึงหมายถึงว่าคอยคุมการหายใจในขณะปฏิบัติ ให้เป็นไปโดยปรกตินี้เอง เป็นขั้นตอนขึ้นไป ไม่ไปบังคับให้หายใจสั้นให้หายใจยาว แต่ให้เป็นไปโดยปรกติคือเมื่อลมหายใจละเอียดเข้า เพราะเหตุว่าจิตละเอียด สงบ กายละเอียดคือสงบ หายใจก็สงบเข้า อาการหายใจของร่างกายที่ปรากฏ เช่น ท้องที่พองหรือยุบก็จะน้อยเข้า ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้นนั้น

และในขั้นนี้ก็จะต้องไปอีกหน่อยหนึ่งว่า เมื่อจิตสงบมากขึ้น ร่างกายสงบมากขึ้น อาจจะมีปฏิกิริยาอะไรบางอย่างทำให้เกิดอาการ เช่น หอบ หรือว่าเกิดอาการอย่างอื่น เช่นว่าร่างกายนี้เองที่ไอออนเอนไปข้างหน้าบ้าง ไอออนเอนไปข้างหลังบ้าง ข้าง ๆ บ้าง หรือว่าเกิดอาการเมื่อยเจ็บต่าง ๆ ของร่างกาย เป็นเหน็บบ้างอะไรบ้างเป็นต้น เหล่านี้เป็นเรื่องของกายสังขาร คือปรุงแต่งทางกายทั้งนั้น อันเกิดจากการปฏิบัติทางกรรมฐานข้อนี้หรือข้ออื่นก็ตาม ต้องตั้งใจระงับไม่ให้มีอาการเช่นนั้น

เมื่อมีอาการเช่นนั้นบังเกิดขึ้น ก็ให้ทำความรู้ รู้แล้วก็ให้จัดร่างกายของตน เช่นว่ามีการไอออนเอนไปข้างหน้า ข้างหลัง ข้าง ๆ ก็ให้ร่างกายของตนตั้งตรงให้สงบเป็นปกติ หอบก็ให้ทำจิตให้เป็นปกติ ไม่ให้หอบ หรือไม่ให้ขัดข้อง อึดอัดก็เหมือนกัน หรือว่าเมื่อยเจ็บก็ต้องจัดการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ หรือว่าระงับความเมื่อยเจ็บด้วยการเพ่งดูเวทนาเป็นต้น ให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่โดยปกติ ไม่ให้มีอาการแทรกซ้อนอะไรเข้ามา และให้สงบไป สงบไป ลมหายใจก็จะสั้นเข้าเอง สั้นเข้าเอง จนถึงรู้สึกว่าท้องเองก็ไม่พองไม่ยุบ รู้สึกว่าหายใจแค่ถึงอุระจากอุระออกเท่านั้น แล้วต่อไปก็ไม่ถึงอุระ เหมือนอย่างหายใจอยู่

แต่ปลายจมูก แล้วต่อไปก็จะรู้สึกเหมือนอย่างว่า ที่ปลายจมูกก็ไม่ปรากฏ แต่ความจริงหายใจ หายใจเข้าหายใจออกอยู่โดยปรกตินั่นเอง แต่อย่างละเอียดมาก ทำไม่จึงละเอียดเพราะว่าร่างกายละเอียดและจิตใจก็ประณีตละเอียดด้วยความสงบหรือด้วยสมาธิ จิตรวมเป็นหนึ่ง ไม่วอกแวกไปข้างไหน ดังนี้แหละจึงจะถึงขั้นที่สุดของช้อกายานุปัสสนาอันเกี่ยวแก่ลมหายใจเข้าออกนี้ อันเป็นขั้นที่ ๔

ก่อนที่จะต่อไป ก็จะขอเพิ่มเติมไว้ตรงนี้ก่อนว่า ทางปฏิบัติทั้ง ๔ ชั้นที่แสดงมาแล้วนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้เองในพระสูตร มาในชั้นหลัง พระอาจารย์ได้อธิบายถึงวิธีปฏิบัติ และได้แนะวิธีปฏิบัติไว้ต่าง ๆ กัน

เช่นว่า ในการเริ่มปฏิบัตินั้น จิตยังไม่สงบ เปรียบเหมือนอย่างว่าน้ำเชื่อม การพายเรือเมื่อผ่านน้ำเชื่อม ใช้พายแต่เพียงอย่างเดียว อาจไม่สามารถนำเรือไปได้ ต่อให้ถ่อช่วยค้ำจุนให้เรือผ่านที่น้ำเชื่อมนั้น

เครื่องประกอบจิต

ก็เปรียบเหมือนอย่างจิตที่ยังฟุ้งซ่าน การนำจิตให้ตั้งกำหนดลมหายใจเข้าออกอาจสำเร็จยาก ฉะนั้น ท่านจึงให้ใช้วิธีช่วยค้ำจุนจิตให้อยู่กับลมหายใจด้วยวิธีใช้นับ หายใจเข้านับ ๑ หายใจ

ออกนับ ๑ หายใจเข้านับ ๒ หายใจออกนับ ๒ เรียกว่านับซ้ำ ๑-๑, ๒-๒, ไปจนถึง ๕-๕ แล้วก็กลับมา ๑-๑, ๒-๒ จนถึง ๖-๖ แล้วก็กลับมา ๑-๑, ๒-๒, จนถึง ๗-๗ แล้วก็กลับต้นมาจนถึง ๘-๘ แล้วก็กลับต้นมาจนถึง ๙-๙ แล้วก็กลับต้นมาจนถึง ๑๐-๑๐ แล้วก็กลับไป ๑-๑ จนถึง ๕-๕ ใหม่ แล้วก็เพิ่มขึ้นอีกทีละจำนวนจนถึง ๑๐-๑๐ แล้วก็กลับใหม่ เรียกว่านับซ้ำ

ก็เปรียบเหมือนอย่างว่า การนับนี้เป็นถ้อยคำสำหรับที่จะคำเรือให้ไปผ่านแม่น้ำเชี่ยวได้ คือให้จิตที่ฟุ้งซ่านนี้ได้มา กำหนดในลมหายใจเข้าออก เป็นอันว่าเหมือนอย่างมีอารมณ์ ๒ อย่างพร้อมกันไป คือให้จิตอยู่กับลมหายใจเข้าออกอย่างหนึ่ง และให้จิตอยู่กับการนับอีกอย่างหนึ่ง เมื่อนับซ้ำดังนี้จนจิตสงบตามสมควรแล้ว ก็ให้เปลี่ยนจากนับซ้ำเป็นนับเร็ว คือหายใจเข้านับ ๑ หายใจออกนับ ๒ ไม่ต้องนับคู่ แต่ในทีแรกพอถึง ๕ แล้วก็กลับใหม่ หรือว่าจะไม่ใช้นับเป็นตอน ๆ แบบขยักขยอนอย่างนั้นทั้งนับซ้ำนับเร็ว จะนับ ๑-๑ ไปจนถึง ๑๐-๑๐ ที่เดียว หรือนับ ๑ ถึง ๑๐ ที่เดียว หรือมากไปกว่านั้นก็สุดแต่ผู้ปฏิบัติ

แต่ว่าท่านอธิบายว่า ที่กำหนดไว้ไม่ให้นับเกิน ๑๐ นั้น ก็เพื่อมิให้จิตต้อง

เป็นกังวลในการนับที่มีจำนวนมาก ๆ เมื่อนับจำนวนน้อย ๆ เพียงแค่ ๑-๑๐ ก็ไม่ทำให้ต้องกังวลในการนับมาก เพราะจะต้องกำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นหลัก ส่วนการนับนั้นกำหนดให้การนับเพื่อเป็นเครื่องประคองจิตให้อยู่เท่านั้น

แต่อาจารย์ผู้ปฏิบัติก็ใช้วิธีอื่น เช่นว่า หายใจเข้า พุท หายใจออก ไร แทนนับ ซึ่งวิธีกำหนด พุทไร ดังนี้ก็เป็นที่ยอมรับกันมาก และก็ยังวิธีอื่นอีก เช่น วิธีที่กำหนดท้องที่พองหรือยุบ ก็เป็นวิธีประคองจิตไว้ เหมือนอย่างถ่อ เช่นเตี้ยวกัน และเมื่อดูตามอุปมาของท่าน ว่าการนับเหมือนอย่างถ่อคำเรือเมื่อผ่านน้ำเชี่ยว ก็แสดงว่าเมื่อน้ำไม่เชี่ยวแล้ว ก็ไม่ต้องนับ กำหนดลมหายใจเข้าออกแต่เพียงอย่างเดียว ไม่ต้องแบ่งไปกำหนด ๒ อย่างพร้อม ๆ กัน

ข้อควรปฏิบัติในชั้นที่ ๑ และชั้นที่ ๒

วิธีที่ท่านสอนไว้นี้ เมื่อไปพิจารณาเทียบกับที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ก็จะเห็นว่า ควรใช้ได้ในชั้น ๑ ชั้น ๒ ตามที่ได้แสดงแล้ว ชั้น ๑ หายใจเข้าออกยาวก็ให้รู้ ชั้น ๒ หายใจเข้าออกสั้นก็ให้รู้ คือในชั้น ๑ ชั้น ๒ นี้ กำหนดลมหายใจแต่เพียงอย่างเดียว เพียงแต่ให้รู้ว่ายาวหรือสั้น และในชั้น ๑ ชั้น ๒ นี้ ก็เป็นชั้นที่เริ่มปฏิบัติ อันกล่าว

ได้ว่าอยู่ในระยะที่จิตยังฟุ้งซ่าน ยัง กวัดแกว่ง ยังกระสับกระส่าย เหมือน อย่างน้ำเชี่ยว ยากที่จะรวมเข้ามาได้ ก็ใช้ถ่อช่วยอีกแรงหนึ่ง จึงเห็นว่าใช้ได้ สำหรับในชั้นที่ ๑ ชั้นที่ ๒

ข้อควรปฏิบัติในชั้นที่ ๓ และชั้นที่ ๔

แต่เมื่อมาถึงชั้นที่ ๓ ที่ ๔ แล้ว ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้นั้น ว่า ชั้นที่ ๓ ศึกษาคือสำคัญกำหนดว่า เราจักรู้กายทั้งหมดหายใจเข้าหายใจ ออก ก็เป็นการกำหนด ๒ อย่างเหมือนกัน คือว่าให้รู้กายทั้งหมด ไปพร้อมกับ รู้หายใจเข้า รู้หายใจออก จึงเป็นการ กำหนดให้รู้ ๒ อย่างไปพร้อมกัน

แม้ในชั้นที่ ๔ ก็เช่นเดียวกันว่า ศึกษาคือสำคัญกำหนดว่า เราจัก ระวังกายสังขารเครื่องปรุงกาย หายใจ เข้าหายใจออก ก็เป็นอันปฏิบัติให้รู้ ๒ อย่างในขณะเดียวกัน คือว่าให้รู้ระวัง กายสังขารเครื่องปรุงกายด้วย ให้รู้ลม หายใจเข้าหายใจออกด้วย ไปพร้อมกัน ก็แปลว่ามี ๒ อย่าง

ฉะนั้น จะแถมการนับ หรือแม้การ บริกรรมอย่างอื่นเข้ามาอีก ก็กลายเป็น ๓ อย่าง ซึ่งเป็นการปฏิบัติยาก เมื่อ มาถึงชั้นที่ ๓ ที่ ๔ นี้แล้ว จึงเห็นว่า *ควรจะต้องงดการนับ หรือการบริกรรม อย่างอื่น* มาปฏิบัติตามทางที่พระพุทธเจ้า ทรงสั่งสอนอย่างชั้นที่ ๓ ก็ให้รู้กาย

ทั้งหมด ไปพร้อมกับหายใจเข้าหายใจ ออก ชั้นที่ ๔ ก็ให้รู้ระวังกายสังขาร เครื่องปรุงกาย ไปพร้อมกับหายใจเข้า หายใจออก แปลว่ารู้ ๒ อย่างพร้อม กัน

และในชั้นที่ ๓ ที่ตรัสสอนไว้นั้น เมื่อปฏิบัติก็ย่อมจะรู้สึกได้ด้วยตนเอง ว่า ความรู้ลมหายใจเข้าออกนั้น กว้าง ออกไปกว่าที่จะกำหนดเพียงแคบปลาย จมูก หรือริมฝีปากเบื้องบน แต่ว่าออกไปจนถึงกายทั้งหมด ซึ่งได้แก่รูปกาย นามกาย

รูปกาย รูปกายนั้น เมื่อว่าถึงรูปกาย ทั้งหมด ก็ได้แก่รูปกายทั้งหมดของ ทุก ๆ คน เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่ โดยที่สุดเป็นที่สุดโดยรอบนี้

และแม้ท่านอาจารย์จะอธิบายว่า หมายถึงกองลม ที่หายใจเข้า ที่หายใจ ออก แต่ว่ากองลมนั้น ก็กำหนดให้แคบ ก็ได้ ให้กว้างก็ได้ เพราะลมที่หายใจ เข้าหายใจออกนั้น ย่อมเป็นลมที่ซาบซ่าน

กำหนดให้ซาบซ่านไปทั่วร่างกายก็ได้ ทั้งเข้าทั้งออกและจะกำหนดดูลมเดิน เข้าเดินออก ทั้งหมดที่แบ่งเป็น ๓ จุด ดังที่ได้อธิบายแล้ว ดังนั้นก็ได้อีก แต่ว่า เมื่อกำหนดให้กว้างออกไปจนถึงกาย ทั้งหมดนี้ ก็เป็นการปฏิบัติครอบคลุมน ทั้งหมด

นามกาย และนามกายนั้นก็คือจิตใจนี้เอง ใจที่รู้ที่คิด ใจรู้ใจคิดอย่างไร ก็รู้ ใจรู้ใจคิดอยู่ที่ลมหายใจเข้าออก ก็รู้ว่าเดี๋ยวนี้ใจรู้ใจคิดอยู่ที่ลมหายใจเข้าออก แล้วก็ต้องการให้เป็นอย่างนั้น หากใจออกไปก็ต้องนำเข้ามาใหม่ แต่ก็ต้องให้รู้ใจ ว่าคิดอะไรรู้อะไรอยู่ในขณะที่ปฏิบัติ

รู้อย่างทั้งหมด ก็เป็นอันว่า ให้จิตอยู่ในขอบเขตของกายทั้งหมดนี้ ทั้งรูปกายทั้งนามกาย รู้อย่างรู้ใจของตัวเอง และเมื่อรู้อย่างรู้ใจของตัวเอง ก็ย่อมรู้ลมหายใจเข้าออกรวมอยู่ด้วย เหมือนอย่างว่าเมื่อคนเลี้ยงเด็กไกวเปลเด็กนั่งอยู่ที่โคนเสาข้างหนึ่งของเปลแล้วไกว ก็มองเห็นเด็กที่นอนอยู่ในเปล เปลก็แกว่งไปแกว่งมา เมื่อมองเห็นเปลทั้งหมด ก็ต้องเห็นเด็ก

เพราะฉะนั้น เมื่อรู้อย่างทั้งหมด ก็ย่อมเห็นลมหายใจเข้าออก ก็ย่อมรู้ลมหายใจเข้าออกอยู่ด้วย ย่อมรู้ว่าใจนี้คิดอยู่รู้อยู่ที่ลมหายใจเข้าออก เป็นอันว่า ใจรวมอยู่ในกายใจทั้งหมดนี้ของตนเอง ไม่ออกไปข้างนอก ก็เป็นอันว่าจำกัดวงของจิตให้แคบเข้ามา ให้อยู่ในภายในภายในกายภายในใจทั้งหมดนี้เอง ไม่ไปข้างไหน

ลองนึกดูว่า เรากำหนดเหมือนอย่างเห็นตัวเราเองทั้งหมดนี้ นั่งอยู่ และก็นั่ง

หายใจเข้าอยู่ นั่งหายใจออกอยู่ คล้าย ๆ กับว่า ตัวเราเองนี่ออกไปยืนอยู่ข้างนอก แล้วมองเข้ามาดูที่ตัวของเรากำลังนั่งอยู่ นี้ ก็เห็นตัวเราทั้งหมด นั่งหายใจเข้าหายใจออกอยู่ แล้วก็รู้ใจทั้งหมดที่คิดอยู่ที่รู้อยู่ ดังนั้นก็เป็นอันว่า เป็นเหตุให้ใจรวมเข้ามา รู้ทั้ง ๒ อย่าง รู้อย่างทั้งหมด ไปพร้อมกับลมหายใจเข้าลมหายใจออก ได้ในขั้นที่ ๓

ในการปฏิบัติดังนี้ จะไปม้วนบอญ่นั้นไม่สะดวก หรือมีกำหนดอย่างอื่นก็ไม่สะดวกเช่นเดียวกัน เพราะไม่สามารถจะแบ่งใจออกไปอีกได้ ต้องให้ใจอยู่ที่กายทั้งหมด หายใจเข้าหายใจออกเท่านั้น

สงบกายสังขาร วิธีของพระพุทธเจ้านี้ให้เพ่งให้ดี ให้เข้าใจ แล้วจะเห็นว่าถูกต้อง และปฏิบัติได้ อันจะนำไปถึงขั้นที่ ๔ คือขั้นที่ศึกษาสำเนียงกำหนดว่า เราจักสงบระงับกายสังขารเครื่องปรุงกายหายใจเข้าหายใจออกก็เหมือนอย่างว่าเราออกไปนั่งดูกายของตัวเอง ซึ่งหายใจเข้าหายใจออกอยู่ เมื่อเห็นว่ากายนี้โคลงไปโคลงมา ก็ต้องกำหนดทำให้กายนี้ไม่โคลงแต่ให้นิ่งสงบเป็นปรกติ และถ้าเห็นว่ายากให้หายใจเร็วบ้างช้าบ้าง เบาบ้างแรงบ้าง ก็ต้องระงับเสียอีก ก็จะไปอยากไม่ได้ ต้องปล่อยให้หายใจไปโดย

ปรกติ และเมื่อเห็นว่ามีอาการเมื่อย บ้าง เป็นเหน็บบ้าง ก็ต้องดำเนินการ ระวัง ไม่ใส่ใจในการเมื่อย แก้อเมื่อย เสียด้วยการอธิษฐานลมให้แผ่ไปใน ตรงที่เมื่อยนั้น แต่ถ้าหากว่าเมื่อยเต็ม ที่ ก็ต้องยอมที่จะเปลี่ยนอิริยาบถ เช่น พลิกขาในการนั่ง หรือขยับขาเล็กน้อย อะไรเป็นต้น เป็นการช่วยและก็คอย ปรคับประคองใจ ให้อ่อนโยน ให้เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดาที่สุด โดยไม่ไป คิดตบแต่งให้เป็นอย่างไรให้เป็นอย่าง นี้ และเมื่อปฏิบัติให้เข้าทางดังนี้แล้ว ใจก็จะรวมดีขึ้น กายเองก็สงบดีขึ้น และ หายใจเข้าหายใจออกก็จะมาปรากฏอยู่ ทั่วตัวทั่วใจ

อาการที่แสดงว่าได้อานาปานสติสมาธิ
 ความปรากฏของหายใจเข้าหายใจออก อยู่ทั่วตัว อันหมายถึงส่วนกายและหัวใจ นี้ เป็นการแสดงว่าได้อานาปานสติสมาธิ คือสมาธิที่ได้จากสติกำหนดลมหายใจ เข้าลมหายใจออก และกายก็จะสงบไป พร้อมกับใจที่สงบ อาการของร่างกาย ที่หายใจต่าง ๆ ก็สงบลง ๆ

แต่อันที่จริงหายใจอยู่ เพราะเมื่อ จิตใจสงบ และเมื่อกายสงบ อาการของ ร่างกายที่หายใจ ก็ไม่จำเป็นจะต้อง หยิบเหมือนอย่างปรกติสามัญ อาการ ที่หายใจเองก็ละเอียดเข้า ๆ คือ ไม่ จำเป็นที่จะต้องใช้ความเคลื่อนไหว

อาการเคลื่อนไหวของกายก็น้อยเข้า อาการเคลื่อนไหวของจิตใจก็น้อยเข้า อาการเคลื่อนไหวของร่างกายที่หยิบ ก็เพราะว่าอาการเคลื่อนไหวของจิต หยิบ เมื่ออาการเคลื่อนไหวของจิต ละเอียด อาการเคลื่อนไหวของกายก็ ละเอียดตาม

เพราะฉะนั้น จิตที่สงบอยู่กับลมหายใจเข้าออก กายและใจหายใจเข้าหายใจ ออกอยู่อย่างละเอียด จึงเป็นกายและ จิตที่ละเอียด การหายใจก็เป็นไปอย่าง ละเอียด จนถึงแม้ว่าความเคลื่อนไหว ของร่างกายสงบลงไป เพราะเหตุว่า จิตละเอียดที่สุด กายก็ละเอียดที่สุด ตามกัน

เมื่อจิตละเอียดที่สุด กายละเอียด ที่สุด อาการเคลื่อนไหวในการหายใจ อย่างปรกติสามัญก็หยุดลง เหมือน อย่างไม่หายใจ ท้องไม่มีพองไม่มียุบ และอาการที่ลมกระทบปลายจมูก ลง ไปถึงทรวงอก ถึงท้อง ก็สงบลงหมด จนถึงว่าแม้มากระทบแผ่ว ๆ ที่ปลาย จมูกก็สงบหมด เหมือนอย่างไม่หายใจ และในขณะที่เป็นเช่นนั้น ก็จะไม่มีความรู้สึกอึดอัด จะรู้สึกว่ามี ความสบายเป็นปรกติ และการหายใจนั้นก็ คงหายใจอยู่นั่นเอง หายใจเข้าหายใจ ออกอยู่นั่นเอง แต่ว่าเป็นอย่างละเอียด

ที่สุด เป็นไปตามกายและจิตที่ละเอียด ดังกล่าว เมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นอันว่าได้ใน ชั้นที่ ๔

ผู้ที่ได้ในชั้นที่ ๔ นี้ ถ้าคนอื่นมองก็ รู้สึกตกใจว่าไม่หายใจ หรือเมื่อตนเอง ใจออกมาดูกาย เห็นว่ากายไม่หายใจ ก็ตกใจดังนั้นก็ มี บางคนก็มาแสดงอย่าง นั้น ว่าตกใจ กลัวตาย ก็ต้องถอนใจ ออกมา พอกายหายบใจหายบ ก็หายใจ เป็นปรกติ แต่ความจริงนั้นไม่ต้อง ตกใจไม่ต้องกลัวตาย เป็นลักษณะของ ธรรมชาติ ต้องเป็นดังนั้น

พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงว่า ลมหายใจเข้าออกนี้แหละเป็นตัวกายานุปัสสนา- สติปฏิฐาน ซึ่งจะพึงได้ในขณะที่จะต้อง ถึงชั้นที่ ๔ ระวังกายสังขาร ถึงชั้นที่ ว่ากายทั้งหมดและใจทั้งหมด หายใจ ด้วยกันอย่างละเอียดที่สุด เป็นอันว่า ได้ถึงชั้นที่ ๔ และชั้นที่ ๔ นี้ ลมหายใจ เข้าลมหายใจออกนี้เองเป็นตัวกายานุ- ปัสสนาสติปฏิฐาน ซึ่งเป็นสติปฏิฐาน ชั้นกาย หรือเป็นชั้นที่ ๑

เวทนานุปัสสนา ๔ ชั้น

สติกำหนดลมหายใจเข้าออกในชั้น กายานุปัสสนาสติปฏิฐาน ตั้งสติพิจารณา กาย ๔ ชั้นแล้ว และเมื่อถึงชั้นที่ ๔ นี้ จิตกับลมหายใจย่อมรวมกันอยู่ พร้อมกับ กายทั้งหมดใจทั้งหมด ซึ่งสงบตั้ง มั่นและละเอียดอ่อน จิตได้สัมผัสกับ

สติและสมาธิอย่างดียิ่ง จึงเกิดปีติคือ ความอิ่มใจ ก่อนแต่จะพบกับสติสมาธิ ดังนี้ จิตย่อมกระสับกระส่ายดิ้นรนไป อยู่กับอารมณ์ต่าง ๆ ซึ่งก่อให้เกิดยินดี บ้าง ยินร้ายบ้าง หลงสยบติดอยู่บ้าง ซึ่งอะไร ๆ ในโลก จิตจึงมีลักษณะที่ เศร้าหมอง ประกอบด้วยความอยาก ความดิ้นรน อันทำให้จิตใจแห้งแล้ง ไม่ชุ่มชื้น

เวทนานุปัสสนาชั้นที่ ๑

แต่เมื่อมาพบกับสติกับสมาธิ รวม อยู่กับกายใจทั้งหมด กับลมหายใจ จิตได้พบกับความสงบ ความละเอียด อ่อน อาการที่ดิ้นรนที่หิวกระหาย กระสับกระส่ายก็สงบไป จิตจึงได้ ดูดดื่มความสงบ ความบริสุทธิ์ ซึ่งยังไม่เคยพบมาก่อน จึงได้ความดูดดื่มใจ อิ่มใจ สงบใจ แต่ก่อนนั้นใจยังไม่เคย อิ่ม ยังกระหายหิวในอารมณ์ทั้งหลาย ที่เป็นกาม แต่ครั้งสงบได้ด้วยสติสมาธิ กายใจลมหายใจรวมกันอยู่ ได้ดูดดื่ม ความสงบ จึงมีความอิ่มใจ ใจที่หิว กระหายกระวนกระวายก็หาย ร่างกาย ที่เมื่อยขบต่าง ๆ ก็หายหมด ปีติจึง บังเกิดขึ้น เป็นความอิ่มใจ

ปีติ ๕ ซึ่งปีตินี้ ท่านแสดงไว้ตั้งแต่ อย่างหายบไปหาอย่างละเอียด หรือน้อยไปหา มาก คือเบื้องต้นก็จะได้ **ขุททกาทปีติ** ปีติอย่างน้อย อันทำให้

น้ำตาไหลขนขน เมื่อแรงขึ้นก็เป็น **ขณิกาปีติ** ปีติชั่วขณะ อันทำให้รู้สึกเสียวแปลบเหมือนอย่างฟ้าแลบ ยิ่งขึ้นก็เป็น **โสกกันติกาปีติ** ปีติเป็นพัก ๆ ทำให้รู้สึกชุ่มช้ำมากยิ่งขึ้นกว่าเสียวแปลบปลาบ เหมือนอย่างคลื่นกระทบฝั่งแรงขึ้นอีกก็เป็น **อุพเพงคาปีติ** ปีติอย่างโลดโผน ทำให้ใจฟู จนถึงบางครั้งทำให้เปล่งอุทานขึ้นมา โดยที่มิได้เจตนามาก่อนหรือทำให้กายเบากายลอย กายโลดขึ้น และ (รวมถึงปีติ) อย่างแรงที่มีอาการดังนี้ แต่ไม่ละเอียด ที่ยิ่งกว่านั้น ก็เป็นปีติอย่างแรงแต่ละเอียด เป็น **ผรณาปีติ** ปีติที่ซาบซ่านไปทั่วจิตใจและร่างกาย ทั่วสรรพางค์กาย เมื่อปีติบังเกิดขึ้น ก็ให้ทำความรู้ทั่วถึงปีติที่บังเกิดขึ้นนั้น กำหนดดูให้รู้จักปีติที่บังเกิดขึ้นนั้นในขั้นนี้ เป็นอันว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐานซึ่งเต็มขั้น ก็เลื่อนขึ้นมาเองเป็น เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติที่พิจารณาเวทนา กำหนดเวทนา อันได้แก่ความรู้สึกที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ปีตินี้ก็เป็นเวทนาอย่างหนึ่ง ซึ่งบังเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติสติปัฏฐาน หรือปฏิบัติสมาธิแม้ในกรรมฐานบทอื่นเมื่อจิตได้สมาธิ ก็จะได้ปีติบังเกิดขึ้นเอง ตามขั้นตอนเอง

เวทนานุปัสสนาขั้นที่ ๒

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้กำหนดลมหายใจเข้าออก พร้อมกับกำหนดเวทนาคือปีติที่บังเกิดขึ้นตามที่เป็นไปจริงอย่างไร เป็นอันว่าตั้งสติกำหนดรู้ ๒ อย่าง ลมหายใจเข้าออกด้วย ปีติที่บังเกิดขึ้นด้วย และเมื่อได้ปีติดังนี้ ก็ย่อมจะได้สุขที่สืบเนื่องจากปีติ เป็นการได้สุขที่สืบเนื่องกันขึ้นไปเอง คือความสบายกายความสบายใจ ร่างกายก็สบาย ไม่มีเมื่อยขบเจ็บปวดอะไรทั้งหมด จิตใจก็สบาย และสงบกายสงบใจประกอบอยู่ในสุขที่ได้

พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนให้กำหนดลมหายใจเข้าออกไปพร้อมกับกำหนดสุขที่บังเกิดขึ้น เป็นอันว่าได้เลื่อนขั้นสู่ขั้นเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน **ตั้งสติกำหนดตามดูตามรู้ตามเห็นเวทนาขั้นที่ ๑ คือปีติ ขั้นที่ ๒ คือสุข** ซึ่งทั้งปีติทั้งสุขนี้บังเกิดขึ้นเอง บังเกิดขึ้นจริงตามลำดับ และในการปฏิบัตินั้น ก็ให้ศึกษาสำเนียงกำหนดว่า เราจักรู้ทั่วถึงปีติหายใจเข้าหายใจออก เราจักรู้ทั่วถึงสุขหายใจเข้าหายใจออก เป็นอันว่าทั้ง ๒ ขั้นนี้ก็ให้ศึกษาสำเนียงกำหนดว่าจักรู้ทั้ง ๒ เวทนาขั้นที่ ๑ ก็ให้รู้ทั้งลมหายใจเข้าลมหายใจออก และปีติที่บังเกิดขึ้นตามที่เป็นจริง และเวทนาขั้นที่ ๒ ก็ให้ศึกษาสำเนียงกำหนดให้รู้

ลมหายใจเข้าลมหายใจออก พร้อมทั้ง
สุขที่บังเกิดขึ้นตามเป็นจริง

จิตตสังขารเครื่องปรุงจิต

และปีติกับสุขนี้เมื่อบังเกิดขึ้น ก็ทำให้
จิตใจนี้พลัดเพลินอยู่กับปีติ พลัดเพลิน
อยู่กับสุขได้ เพราะว่าทั้งปีติและทั้งสุข
นี้เป็นสุขเวทนาด้วยกัน ซึ่งพระพุทธเจ้า
ตรัสเรียกว่าเป็นจิตตสังขารเครื่องปรุง
จิต คือสัญญาและเวทนา เวทนานั้น
มาก่อน สัญญาก็ตามเวทนา ตามลำดับ
ในขั้นที่ ๕ คือเมื่อเวทนาบังเกิดขึ้นเป็น
เวทนา ก็จำได้หมายรู้ในเวทนา ก็เป็น
สัญญา แต่เรียกเอาสัญญาออกหน้า
เป็นสัญญาเวทนา

ทั้ง ๒ นี้เป็นจิตตสังขารดังกล่าว
เครื่องปรุงใจ คือปรุงจิตใจให้ยินดีก็ได้
ให้ยินร้ายก็ได้ เมื่อเป็นปีติเป็นสุข ก็
เป็นสุขเวทนาเหมือนกัน ก็ปรุงใจให้
ยินดี อันทำให้เกิดราคะคือความติดใจ
ยินดี นั่นก็คือความพลัดเพลินติดอยู่
และทำให้เกิดตัณหา ความอยากได้
ความต้องการสุขเวทนา แต่ถ้าหากว่า
เป็นทุกขเวทนาที่ตรงกันข้าม ก็เป็น
จิตตสังขารปรุงจิตใจให้ยินร้ายไม่ต้อง
การ

ทุกขเวทนาในการปฏิบัติ

ในการปฏิบัติกรรมฐานนี้ เมื่อเริ่ม
ปฏิบัติ จิตยังไม่ได้สติ ยังไม่ได้สมาธิ
ย่อมเกิดทุกขเวทนาในการปฏิบัติ ฉะนั้น
ทุกขเวทนานี้จึงเป็นจิตตสังขารปรุงจิต

ใจให้ยินร้าย ทำให้ไม่ชอบไม่อยากทำ
อยากเลิก เพราะรู้สึกว่าเป็นทุกข์ใน
การปฏิบัติ เป็นทุกขเวทนา จิตจึงใคร่
ที่จะสลัดกรรมฐานออกอยู่เสมอ จิต
มักตกออกไปสู่กามคุณารมณ์ อันเป็น
ที่อาศัยของจิตที่เป็นกามาพจร หยั่งลง
ในกาม ปราภฏเป็นนิวรรณ์ทั้งหลาย
บังเกิดขึ้น กลุ่มรุมจิตใจอยู่เป็นอันมาก
ระงับจิตใจจากนิวรรณ์ได้ยาก จิตก็อยู่
ได้ยาก

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเปรียบเทียบไว้ ว่า
เหมือนอย่างจับปลาขึ้นมาจากน้ำ วาง
ไว้บนบก ปลา ก็จะดิ้นลงน้ำ เพราะว่า
บกไม่ได้เป็นที่อยู่ของปลา ส่วนในน้ำ
เป็นที่อยู่ของปลา ปลา ก็จะดิ้นไปหาที่
อยู่ของตนคือน้ำ

ที่อยู่ของจิตที่เป็นกามาพจร จิตที่
เป็นกามาพจรที่หยั่งลงในกามก็เช่น
เดียวกัน เมื่อยกจิตขึ้นมาสู่กรรมฐาน
ซึ่งไม่ใช่เป็นที่อยู่ของจิตมาแต่ก่อน จิต
ไม่มีความสุขในกรรมฐาน มีความทุกข์
ในกรรมฐาน เหมือนอย่างปลาที่ถูกวาง
ไว้บนบก มีความทุกข์อยู่บนบก ไม่มี
ความสุขอยู่บนบก จิตจึงได้ดิ้นรน ไม่
ต้องการที่จะอยู่ในกรรมฐาน ต้องการ
ที่จะกลับไปอยู่ในอาลัยคือน้ำ อันได้แก่
กามคุณารมณ์ อันเป็นที่อยู่ของจิตที่
เป็นกามาพจร หรือหยั่งลงในกามของ
สามัญชนทั่วไป เพราะไม่ได้สุขนั่นเอง

แต่ครั้งเมื่อมาได้ปีติได้สุข อันรวมกันเป็นสุขเวทนา จิตก็สบาย เมื่อสบายก็ชอบ ก็ติดใจ ใครที่จะอยู่กับปีติ และสุขนี้เรื่อยไป ไม่อยากที่จะไปไหน อากาการที่ติดใจและติดอยู่นี้ คืออากาการที่เป็นราคะความติดใจยินดี นันทิความเพลิน และอากาการที่สยบติดก็เป็นอากาการของโมหะคือความหลง ทำให้หลงอยู่ในสมาธิ คือหลงในปีติสุขในสมาธิ ติดในปีติสุขสมาธิ เพราะเหตุที่ปีติและสุขเป็นจิตตสังขาร คือเครื่องปรุงจิตให้ติดให้อินดี ดังนี้

เวทนานุปัสสนาชั้นที่ ๓ และชั้นที่ ๔

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้พิจารณาต่อขึ้นไปอีกว่า ให้ศึกษากำหนดสำเนียงว่าเราจักรู้ทั่วถึงจิตตสังขาร คือให้รู้ทั่วถึงปีติสุขที่กำลังบังเกิดขึ้นอยู่ ว่าเป็นจิตตสังขารเครื่องปรุงจิต หายใจเข้า หายใจออก คือให้รู้จักปีติ ให้รู้จักสุข ว่าเป็นจิตตสังขารเครื่องปรุงจิตให้ติดใจให้อินดี ให้รู้จักตามเป็นจริงเพื่อจะได้ไม่ให้ถูกปรุง ไม่ให้ติดใจ ไม่ให้สยบติดอยู่กับปีติกับสุข ก็เป็นเวทนานุปัสสนาชั้นที่ ๓ คือให้รู้จักจิตตสังขาร

และยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ตรัสสอนให้ศึกษาสำเนียงกำหนดอีกชั้นหนึ่งเป็นชั้นที่ ๔ ว่าเราจักสงบระงับจิตตสังขารเครื่องปรุงจิต คือปีติสุข หายใจเข้า หายใจออก คือในการปฏิบัติตั้งสติ

กำหนดลมหายใจเข้าออก ให้ปฏิบัติพร้อมกันไปกับตั้งจิตสงบระงับจิตตสังขารเครื่องปรุงจิต คือไม่ให้ปีติสุขมาปรุงจิตให้ติดยินดี ให้เพลินเพลิน ให้ต้องการปล่อยในปีติสุขนั้นเป็นไปตามธรรมชาติของตนเอง

ปีติสุขแม้จะบังเกิดขึ้นอยู่ ก็ให้เป็นเรื่องของปีติ ให้เป็นเรื่องของสุข จิตเพียงแต่รู้ ว่าเป็นปีติ นี้สุข แต่ไม่ยึดไม่ติดในปีติในสุข และให้รู้ว่าปีติสุขก็เป็นสิ่งเกิดดับไปทุกขณะจิต ไม่ตั้งอยู่ยั่งยืน แต่ว่าบังเกิดขึ้นต่อเนื่องทุกขณะจิต จึงเหมือนอย่างยืดยาว แต่ความจริงนั้นปีติสุขบังเกิดขึ้นทุกขณะจิต ขณะจิตหนึ่งก็ปีติสุขหนึ่งไปพร้อมกัน แต่ว่าต่อ ๆ กันไปโดยรวดเร็ว จึงเหมือนเป็นอันเดียวกัน ให้รู้จักว่าปีติสุขเป็นสิ่งที่เกิดดับ เพื่อไม่ให้ปีติสุขปรุงจิตดังกล่าว ปีติสุขก็จะไม่ปรุงจิต แต่จะเกิดขึ้นและดับไปตามธรรมชาติของปีติสุขเอง ก็ปล่อยในปีติสุขเป็นไปไม่ต้องคิดดับปีติ ไม่ต้องคิดดับสุข ให้ปีติสุขเกิดขึ้นนั้นแหละไปตามธรรมชาติของปีติสุข

คุณและโทษของปีติสุข เพราะว่าถ้าไม่มีปีติสุข จิตก็เป็นสมาธิไม่ได้ เพราะจิตไม่ต้องการอยู่กับความแห้งแล้ง จิตต้องการอยู่กับความชุ่มชื้นหรือความสุข ตัวปีติสุขนี้จึงเป็นฐาน

ของสมาธิด้วย แต่ในขณะที่เดียวกันก็มี โทษ ถ้าปล่อยให้ปิติสุขนี้ปรุงจิตให้ติดใจ ยินดีให้อยากได้ ก็จะทำให้หลงไหล ติดอยู่กับปิติสุขเท่านั้น ไม่ต้องการจะ ปฏิบัติให้คืบหน้าไป เหมือนอย่างเข้า นั่งพักในห้องเย็นสบาย ก็เลยนอนหลับ สบายไปในห้องเย็นนั้น งานอะไรที่จะต้องทำต่อไป ก็เป็นอันว่าไม่ได้ทำ

ปฏิบัติสมาธิก็เหมือนกัน จะปล่อยให้จิตสยบติดอยู่กับปิติสุขนั้นไม่ได้ แต่จะไม่มีปิติสุขก็ไม่ได้ จะต้องมีปิติ สุข หรือต้องมีสุข สมาธิจึงจะตั้งอยู่กับ ความสุขคือความสบาย ให้มีปิติสุข นั้นแหละตามที่จะมี แต่ในขณะที่เดียวกัน ก็ไม่ให้ปิติสุขนั้นปรุงจิตใจให้ติดให้ยินดี คอยระงับเสีย ด้วยความรู้ตามเป็นจริง ว่าเป็นสิ่งที่เกิดดับ และติดเข้าเป็นโทษ ให้รู้ความเป็นจริงด้วย ให้รู้จักโทษด้วย ในการที่ติดปิติสุข ให้ปิติสุขปรุงจิต ก็เป็นขั้นที่ ๔

ในเมื่อถึงขั้นที่ ๔ นี้ ปิติสุขก็จะ ปรุงจิตไม่ได้ จิตก็จะเป็นจิตที่ได้สมาธิ ได้สติ ได้ลมหายใจเข้าออก ได้ปิติ ได้สุขประกอบกันอยู่อย่างถูกต้อง ก็เป็นอันว่าเป็นเวทนานุปัสสนาใน ขั้นที่ ๔ ก็รวมความว่า จิตเลื่อนจาก ขั้นกายานุปัสสนาขึ้นมา เป็นขั้น เวทนานุปัสสนา

พระพุทธเจ้าก็ตรัสสอนให้

ศึกษาสำเหนียกกำหนดว่า เราจักรู้ ทั่วถึงปิติหายใจเข้าหายใจออก เป็นขั้น ที่ ๑

ศึกษาสำเหนียกกำหนดว่า เราจักรู้ ทั่วถึงสุขหายใจเข้าหายใจออก เป็นขั้น ที่ ๒

ศึกษาคือสำเหนียกกำหนดว่า เรา จักรู้ทั่วถึงจิตตสังขาร เครื่องปรุงจิต คือ ปิติสุข ว่าเป็นจิตตสังขารเครื่องปรุงจิต ปรุงให้ยินดีติดอยู่เมื่อเป็นสุขเวทนา ให้ ยินร้ายเมื่อเป็นทุกข์เวทนา นี่เป็นขั้น ที่ ๓

และขั้นที่ ๔ ก็ศึกษาคือสำเหนียก กำหนดว่า เราจักหายใจเข้าหายใจออก พร้อมทั้งรู้ทั่วถึงการสงบระงับจิตตสังขาร เครื่องปรุงจิต

เมื่อสงบระงับจิตตสังขารได้ สมาธิ สติ ลมหายใจเข้าออก ปิติ สุข ก็ ประกอบกันอยู่อย่างถูกต้อง โดยไม่ ปรุงกัน แต่ว่าสนับสนุนในการปฏิบัติ สติปัญญาปฏิบัติสมาธินี้ ให้แนบแน่น ยิ่งขึ้น

การมนสิการในลมหายใจเข้าออกใน ขั้นนี้ก็แนบแน่นยิ่งขึ้นและพระพุทธเจ้า ก็ตรัสไว้ว่า การมนสิการลมหายใจเข้า ออกอย่างดี คือการใส่ใจลมหายใจ เข้าออกไว้เป็นอย่างดี นี่แหละเป็น ตัวเวทนานุปัสสนาสติปัญญา อันเป็น ผลที่ได้จากการปฏิบัติมาใน ๔ ขั้นนี้

จึงรวมเป็นกายานุปัสสนา ๔ ชั้น
 เวทนานุปัสสนา ๔ ชั้น เป็น ๘ ชั้น
 ต่อกันขึ้นไปเอง

จิตตานุปัสสนา ๔ ชั้น

ในชั้น ๔ ของเวทนานุปัสสนานั้น
 ตรัสสอนให้ศึกษาสำเนียงกำหนดว่า
 เราจักระงับจิตตสังขารเครื่องปรุงจิต
 หายใจเข้า หายใจออก ซึ่งมีอธิบายว่า
 จิตตสังขารนั้นได้แก่ สัญญา เวทนา
 ชื่อว่าจิตตสังขาร เพราะเป็นเครื่องปรุง
 จิต ให้อินดีก็ได้ ให้อินร้ายก็ได้ ให้อิน
 สบายติดอยู่ก็ได้

เพราะฉะนั้น ในข้อเวทนาเอง ซึ่ง
 เมื่อปฏิบัติสืบเนื่องขึ้นมาจากชั้นกาย
 ก็ย่อมจะได้ปีติได้สุขซึ่งเป็นสุขเวทนา
 ปรกติย่อมจะปรุงใจให้อินดี คือให้มี
 ราคะติดอยู่ในสุข จึงได้ตรัสสอนในชั้น
 เวทนา ว่าให้ศึกษาทำความรู้จักสุข
 เวทนาที่ได้นั้น ว่าเป็นจิตตสังขารเครื่อง
 ปรุงจิตให้ติด เป็นการปฏิบัติในชั้น ๓
 ของเวทนานุปัสสนา และในชั้น ๔ ก็
 ให้ศึกษาสำเนียงกำหนดว่าจักสงบ
 ระวังจิตตสังขาร คือระวังสัญญาเวทนา
 ไม่ให้ปรุงจิตให้ติด นับเป็นชั้นที่ ๔ ของ
 เวทนานุปัสสนา

จิตตานุปัสสนาชั้นที่ ๑

และเมื่อได้ขั้นที่สุด คือชั้นที่ ๔ ของ
 เวทนานุปัสสนาดังนี้แล้ว ก็ให้ปฏิบัติ
 สืบต่อขึ้นมาในชั้นจิตตานุปัสสนา อัน

เป็นสติปัญญาขั้นที่ ๓ คือ ให้ศึกษา
 สำเนียงกำหนดว่า เราจักรู้ทั่วจิต
 หายใจเข้า เราจักรู้ทั่วจิตหายใจออก
 อันนับเป็นจิตตานุปัสสนาชั้นที่ ๑

และก็พึงทราบทั่วจิตที่ตรัสสอนให้
 ทำความรู้ทั่วนี้ เป็นจิตที่ไม่มีจิตตสังขาร
 คือเครื่องปรุงจิตแล้ว จึงเป็นจิตที่สงบ
 ระวังจากราคะคือความติดใจยินดีใน
 สุข หรือจากภวัชชะคือความกระทบ
 กระแทง ไม่ยินร้ายในทุกข์ ที่เรียกกัน
 ง่าย ๆ ว่าความยินดี ความยินร้าย
 เป็นจิตที่สงบจากความยินดีจากความ
 ยินร้าย จะกล่าวว่าเป็นจิตที่ตั้งอยู่ใน
 อุเบกขาก็ได้ คือเป็นกลาง ไม่ยินดีติด
 อยู่ในสุขเวทนา ไม่ยินร้ายในทุกขเวทนา
 ที่ตรงกันข้าม แต่ว่าในที่นี้ น่าจะใน
 สุขเวทนา คือในชั้นจิตตานุปัสสนา
 ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เพราะย่อมได้ปีติ
 ได้สุขดังกล่าว จึงเป็นจิตที่สงบจาก
 ทุกขเวทนาในขั้นนั้นแล้ว ปรากฏ
 ปีติสุข แต่ว่าเมื่อระวังจิตตสังขาร คือ
 ไม่ให้ปีติสุขนี้มาปรุงจิตให้อินดีติดอยู่
 ได้แล้วก็เป็จิตที่เป็นกลาง ๆ ไม่ปรากฏ
 ราคะคือความติดอยู่ในสุข ก็ให้ทำ
 ความกำหนดรู้จักจิตดังนี้ พร้อมกับ
 ทำความกำหนดรู้ลมหายใจเข้าลมหายใจ
 ออก ว่าจิตเป็นดังนี้หายใจเข้า จิต
 เป็นดังนี้หายใจออก อันนับว่าเป็น
 จิตตานุปัสสนาชั้นที่ ๑

จิตตานุปัสสนาขั้นที่ ๒

เมื่อกำหนดให้รู้จักจิตที่ไม่มีสุขปรุงจิตให้ยินดีติดอยู่ดังนี้ หายใจเข้าหายใจออกแล้ว ก็ตรัสสอนให้ปฏิบัติต่อ เป็นขั้นที่ ๒ ต่อไป คือ ให้ศึกษาสำเนียงกำหนดว่า เราจักทำจิตให้บันเทิงยิ่งขึ้นหายใจเข้า เราจักทำจิตให้บันเทิงยิ่งขึ้นหายใจออก คือแม้จะไม่ให้สุขเวทนาปรุงจิตให้ติดในสุข แต่ก็ต้องการที่จะทำจิตให้บันเทิง อากาโรจิตที่บันเทิงนี้ ก็ตรงกันข้ามกับจิตที่ห่อเหี่ยว เศร้าระทม หรือแห้งใจ ต้องไม่ให้จิตแห้งเศร้า แต่ให้จิตบันเทิง กันนับว่าเป็นอาการของความสุขอย่างหนึ่งเหมือนกัน

ความบันเทิงดังนี้ เป็นความต้องการของการปฏิบัติทำสมาธิ ถ้าหากว่าจิตมีความบันเทิงในสมาธิ ก็ย่อมจะทำให้ปฏิบัติในสมาธิได้ ถ้าจิตไม่บันเทิงในสมาธิ ก็ยากที่จะทำสมาธิได้ หรือทำไม่ได้ จึงต้องรักษาจิตไว้ให้บันเทิงอยู่เสมอในสมาธิ

และการที่ไม่ให้สุขเวทนาปรุงจิตให้ติดอยู่ในสุขนั้น อาจจะทำให้เกิดความแห้งแล้งขึ้นในจิตได้ ทำให้จิตหมดความบันเทิงได้ ต้องไม่ให้เป็นอย่างนั้น คือต้องให้จิตมีความบันเทิง แต่ไม่ยอมให้ความบันเทิงซึ่งเป็นความสุขอย่างหนึ่งของจิต มาทำจิตให้ติดอยู่ในสุขบันเทิงเพียงแต่อาศัยความบันเทิงสำหรับให้

เป็นที่ตั้งของสมาธิ จึงต้องมีการศึกษาสำเนียงกำหนดปฏิบัติทำจิตให้บันเทิงยิ่งขึ้น พร้อมทั้งกำหนดรู้ ว่าหายใจเข้าว่าหายใจออก พร้อมกับทั้งว่าจิตบันเทิงยิ่งขึ้น ซึ่งคำว่า ยิ่งขึ้น ในที่นี้มีความหมายว่าต่อเนื่องกันไปก็ได้ คือต่อไปข้างหน้า คือยิ่ง ๆ ขึ้น คือหมายความว่าสืบต่อไป ไม่ให้ขาดหายก็ได้ หมายความว่ามากขึ้นก็ได้ อันนับว่าเป็นจิตตานุปัสสนาขั้นที่ ๒

จิตตานุปัสสนาขั้นที่ ๓

และเมื่อปฏิบัติได้ขั้นที่ ๒ ดังนี้แล้ว ก็ตรัสสอนให้ปฏิบัติในขั้นที่ ๓ ต่อไปว่า ศึกษาสำเนียงกำหนดว่า เราจักตั้งจิตให้เป็นสมาธิหายใจเข้า เราจักตั้งจิตให้เป็นสมาธิหายใจออก คือให้ปฏิบัติรักษาสมาธิจิตสืบต่อไป ยิ่งขึ้นไป ถ้าไม่เช่นนั้นจิตก็จะออกจากสมาธิ อานาปานสติที่ปฏิบัติก็จะสะดุดหยุดลง จึงต้องปฏิบัติรักษาสมาธิจิต ที่มีลมหายใจเข้าลมหายใจออกเป็นอารมณ์สืบต่อไป ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้องศึกษา คือจะต้องปฏิบัติให้เป็นดังนี้ ตั้งใจให้เป็นอย่างนี้ คือให้จิตเป็นสมาธิหายใจเข้าให้จิตเป็นสมาธิหายใจออก ให้จิตกำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออก นี้แหละเป็นที่ตั้งของสมาธิ และให้ตัวสมาธิที่ตั้งอยู่ในลมหายใจเข้าลมหายใจออกเท่านั้น

เมื่อเป็นดังนี้ สมาธิจิตพร้อมทั้ง อานาปานสติ ก็รวมกันดำเนินไปด้วยกัน ไม่สะดุดหยุดลง คือมุ่งให้สมาธิจิตนี้ บังเกิดขึ้นสืบต่อพร้อมกันกับอานาปานสติ ไปด้วยกัน ควบคู่กันไป เพราะสมาธิ นั้นก็สมาธิอยู่ในลมหายใจเข้าออก อันประกอบด้วยสติที่กำหนด และจิตก็ ตั้งมั่น ไม่วอกแวกสั่นคลอน เมื่อปฏิบัติ ได้ถึงขั้นนี้ก็ชื่อว่า เป็นการปฏิบัติใน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานขั้นที่ ๓

จิตตานุปัสสนาขั้นที่ ๔

เมื่อได้ขั้นที่ ๓ ดังนี้ ก็ตรัสสอนให้ ปฏิบัติในขั้นที่ ๔ ต่อไป คือ ให้ศึกษา สำเนียงกำหนดว่า เราจักเปลื้องจิต หายใจเข้า เราจักเปลื้องจิตหายใจออก คือต้องมีสติระมัดระวังสมาธิจิต พร้อม ทั้งอานาปานสติที่ได้มาโดยลำดับ ให้ ดำรงอยู่สืบต่อไปด้วย

เพราะว่าจิตนี้เป็นธรรมชาติที่ดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย รักษายาก ห้ามยาก จึงอาจจะเผลอ จึงบังเกิดเป็น กิเลสไหลเข้ามาได้ เพราะฉะนั้น จึงได้ มีอธิบายว่า จะต้องคอยระมัดระวัง คอย เปลื้องจิตจากอะไรบางอย่าง ที่ท่านสอนเอา ไว้ก็ยกเอาบรรดากิเลสทั้งหลายหลาย หลาย ข้อขึ้นมา คือให้คอยเปลื้องจิตจาก ราคะความติดใจยินดี จากโทสะความ กระทบบกระทั่งขัดเคือง ไม่พอใจ จาก โมหะความหลง ไม่รู้จริง อันเป็นเหตุ

ให้ถือเอาผิด จากมานะความสำคัญตน เช่น ความสำคัญตนว่าเราได้แล้วถึง แล้วเป็นต้น จากทิฏฐิคือความเห็นที่ ผิดไม่ถูกต้องต่าง ๆ จากวิจิกิจฉาคความ เคลือบแคลงสงสัย จากถีนมิทธะความ ง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม จากอุทธัจจะความ ฟุ้งซ่าน จากอหิริคือความไม่ละอายใจ ต่อความชั่ว จากอนัตตปปะคือความ ไม่เกรงกลัวต่อความชั่ว เพราะอาจจะ มีกิเลสเหล่านี้ข้อใดข้อหนึ่งไหลขึ้นมา เพราะความเผลอสติ หรือความที่สมาธิ หลุด อันเนื่องมาจากเผลอสติ เผลอ สติเมื่อใด สมาธิก็หลุดเมื่อนั้น และ เมื่อสมาธิหลุดเมื่อใด ฟุ้งเมื่อใด สติก็ ย่อมเสียเมื่อนั้นเหมือนกัน ซึ่งอาจมีได้ เพราะจิตนี้ดิ้นรนกวัดแกว่งไปได้เร็วมาก จึงอาจจะมีกิเลสเหล่านี้ไหลขึ้นมาในจิต เป็นครั้งคราว ฉะนั้น ก็จะต้องรีบมีสติ รู้โดยเร็วและเปลื้องจิตออกเสีย จากข้อ ใดข้อหนึ่งทุกข้อเช่นที่กล่าวมา หรือแม้ ข้ออื่นที่ไม่ได้กล่าวมา

เพราะกิเลสเหล่านี้มีลักษณะมากมาย ดังที่แสดงไว้ในหมวดอุปกิเลส ๑๖ และ ที่แสดงไว้ถึง ๑๗ ข้อก็มี ไม่ว่าข้อใด จะไหลขึ้นมาก็ต้องเปลื้องจิตออกไปเสีย หรือเปลื้องกิเลสออกไปเสียจากจิตไม่ ให้ตั้งอยู่ในจิตได้ เพราะถ้ากิเลสข้อใด ข้อหนึ่งตั้งอยู่ในจิตได้ก็เสียอานาปานสติ เสียสมาธิในลมหายใจเข้าออก

เพราะสติกับสมาธินั้นจะอยู่กับกิเลสไม่ได้ กิเลสก็อยู่กับสติสมาธิไม่ได้ ต้องรีบตั้งสติตั้งสมาธิขึ้นมา กิเลสก็จะสงบระงับลงไป ก็จะถูกเบี่ยงออกไป เพราะทั้ง ๒ อย่างนี้จะไม่ตั้งขึ้นพร้อม ๆ กัน เมื่อกิเลสตั้งขึ้นได้ สมาธิกับสติก็หาย และเมื่อกิเลสหาย สติกับสมาธินี้ก็ตั้งขึ้นมาได้ จึงต้องมีสติที่จะคอยเบี่ยงจิตออกจากกิเลสทั้งปวงอยู่ตลอดเวลา ให้จิตปลอดกิเลสและเมื่อจิตปลอดกิเลสแล้ว อานาปานสติสมาธิก็กลับมาตั้งอยู่เต็มจิต ให้อานาปานสติสมาธิตั้งอยู่เต็มจิต จึงจะชื่อว่าเบี่ยงจิตได้ เมื่อปฏิบัติได้ในขั้นนี้ ก็ชื่อว่าปฏิบัติได้ในขั้นจิตตานุปัสสนาครบทั้ง ๔

รวมความว่าในขั้นจิตตานุปัสสนานี้ ก็มี ๔ ชั้นหรือ ๔ ชั้น คือ ตรัสสอนให้

ศึกษาสำเนียงกำหนด ว่าเราจักรู้ทั่วถึงจิต หายใจเข้าหายใจออก

ศึกษาสำเนียงกำหนด ว่าเราจักทำจิตให้มันเที่ยงยิ่งขึ้น หายใจเข้าหายใจออก

ศึกษาสำเนียงกำหนด ว่าเราจักทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ หายใจเข้าหายใจออก

ศึกษาสำเนียงกำหนด ว่าเราจักเบี่ยงจิต หายใจเข้าหายใจออก

และเมื่อถึงขั้นนี้ จิตนี้ก็มีอานาปานสติสมาธิตั้งอยู่เต็มจิต พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า พระองค์ไม่ตรัสจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานแก่ผู้ที่มีสติหลงลืม กลับความก็คือว่า ตรัสว่าบุคคลผู้มีสติไม่หลงลืมย่อมได้จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ก็คือว่ามีอานาปานสติสมาธิตั้งอยู่เต็มจิตนั่นเอง เพราะว่าเบี่ยงจิตจากกิเลสทั้งหลายได้ อานาปานสติสมาธิจึงตั้งอยู่เต็มจิต เป็นอันได้จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๔ ชั้นหรือ ๔ ชั้น

ธรรมานุปัสสนา ๔ ชั้น

เมื่อมาถึงขั้นนี้ขั้นนี้ จิตก็จักได้ อานาปานสติสมาธิเต็มจิต เป็นจิตที่บริสุทธิ์ด้วยอานาปานสติสมาธิ เป็นอันว่ามาถึงขั้นสมาธิหรือจิตตสิกขา ที่ถึงพร้อมหรือสมบูรณ์ จิตในขั้นนี้จึงเป็นจิตที่สะอาด ตั้งมั่น ควรแก่การงาน การงานของจิตที่ปฏิบัติมาแล้ว ก็คือขั้นศีลและขั้นสมาธิ หรือศีลสิกขาจิตตสิกขาเป็นจิตที่ควรแก่ศีล ที่ควรแก่จิตหรือสมาธิ หรือว่าจิตตสมาธิมาโดยลำดับ อันเป็นขั้น**สมถกรรมฐาน** จึงถึงวาระที่จะเลื่อนจิตขึ้น**สุวิปัสสนากรรมฐาน** และเลื่อน **อนุปัสสนา** ดังที่ใช้ในคำว่า กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา มาขึ้นเป็นธรรมานุปัสสนา เพื่อวิปัสสนา คือเห็นแจ้งรู้จริงสืบต่อไป

ธรรมานุปัตสนาชั้นที่ ๑

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้น้อมจิต ที่บริสุทธิ์สะอาดควรแก่การงานนี้ ขึ้นสู่ธรรมานุปัตสนาสติปัฏฐาน โดยตรัสสอนให้ศึกษา คือให้จิตนี้เองศึกษา สำเนียงกำหนดว่า *เราจักตามดูอนิจจะ คือไม่เที่ยง หายใจเข้าหายใจออก* อันเรียกว่า *อนิจจานุปัตสนา* คือให้จิตนี้เองศึกษาสำเนียงกำหนด รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็น *อุปาทานชั้นที่ ๑* คือชั้นที่ยึดถือว่าตัวเราของเราทั้ง ๕ ประการนี้ ว่าไม่เที่ยง ไม่เที่ยงอย่างไร คือมีเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดา

จึงจับพิจารณาว่า รูปร่างนี้ เวทนาอย่างนี้ สัญญาอย่างนี้ สังขารอย่างนี้ วิญญาณอย่างนี้ ความเกิดขึ้นของรูปร่างเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณอย่างนี้ ความดับไปของรูปร่างเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณอย่างนี้ คือจับดูที่จิตนี้เอง ดูรูปที่เป็นกายส่วนใหญ่ อันประกอบด้วยธาตุดินน้ำไฟลม และดูส่วนที่เป็นสิ่งอาศัย ดังเช่นจักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท และโคจรคืออารมณ์ของประสาททั้ง ๕ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และกำหนดให้รู้จักว่าเป็นอายตนะภายใน อายตนะภายนอก เมื่อเป็นอายตนะดังนี้ ก็เพิ่มมโนคือใจ กับธรรมะคือเรื่องราว

และโดยเฉพาะอายตนะ ๕ ข้อข้างต้นนั้น ทั้งภายในทั้งภายนอก ก็เป็น *รูป* ส่วนที่เรียกว่า *รูปอาศัย* ส่วนที่เป็นธาตุดินน้ำไฟลมอากาศโดยส่วนรวม ก็เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีค่าเรียกส่วนใหญ่ว่า *มหาภูตรูป* และเรียกส่วนที่อาศัยคือที่เป็นประสาทเป็นอายตนะว่าเป็น *อุปาทายรูป* ดูให้รู้จักว่าอย่างนี้คือ *รูป* ความเกิดขึ้นของรูปร่างนี้ ก็คือความเกิดขึ้นของรูป ทั้งมหาภูตรูป ทั้งอุปาทายรูป ก็มีชาติความเกิดเป็นเบื้องต้น และมีชราแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปโดยลำดับ จนถึงมรณะคือแตกสลายในที่สุด และกายนี้ทั้งที่เป็นส่วน *มหาภูตรูป อุปาทายรูป* ก็เป็นที่อาศัยของจิต ซึ่งจิตนี้เองก็น้อมออกรู้อารมณ์คือเรื่องทั้งหลาย ทางอายตนะภายในทั้ง ๖ อันเรียกว่า ทวารทั้ง ๖ และก็เรียกอายตนะภายนอกทั้ง ๖ ว่าอารมณ์ คู่กับทวาร ซึ่งทวารทั้ง ๖ คือทวารตาหูจมูกลิ้นกายและมโนคือใจที่รับอารมณ์ทั้ง ๖ คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะและธรรมะคือเรื่องราว จิตนี้ก็น้อมออกรู้อารมณ์คือเรื่อง

ความน้อมของจิตอันนี้เองเรียกว่า *นาม* ก็น้อมออกรู้รูปทางทวารตา เสียงทางทวารหู กลิ่นทางทวารจมูก รสทางทวารลิ้น สิ่งถูกต้องทางทวารกาย ธรรมะคือเรื่องราวทางทวารใจ *ความรู้ครึ่ง*

แรกของจิตเรียกว่า **วิญญาน** ซึ่งได้แก่ รูปร่างก็คือเห็นรูป รู้เสียงก็คือได้ยินเสียง รู้กลิ่นก็คือทราบกลิ่น รู้รสก็คือทราบรส รู้โผฏฐัพพะสิ่งถูกต้อง ก็คือทราบ โผฏฐัพพะสิ่งถูกต้อง รู้ธรรมะคือเรื่องราวก็คือรู้คิดเรื่องราว เหล่านี้เป็นวิญญาน ก็รู้ว่าวิญญานเกิดขึ้นอย่างนี้ และเมื่อเป็นวิญญาน จิตนี้ที่รู้ ที่เป็นสัมผัสคือความกระทบ ก็ได้แก่ เรื่องรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมะ เรื่องราวนั้นก็มากกระทบจิต จิตก็รู้ความกระทบ เรียกว่าสัมผัส สัมผัสนี้ไม่ได้มีแสดงไว้ในชั้นที่ ๕ แต่ว่ามีแสดงไว้ในทางเกิดขึ้นของชั้นที่ ๕ โดยลำดับดังกล่าว แล้วจึงเป็นเวทนา รู้สุข รู้ทุกข์ รู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข แล้วจึงเป็นสัญญา รู้จำ จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโผฏฐัพพะ จำธรรมะเรื่องราว แล้วจึงเป็นสังขารคือปรุงคิดหรือคิดปรุง ก็คิดปรุงรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะ ธรรมะเรื่องราวเหล่านั้นนั้นแหละ ปรุงดีก็เป็นกุศล ปรุงไม่ดีก็เป็นอกุศล ปรุงเป็นกลาง ๆ ก็เป็นอัพยาทุกต คือเป็นกลาง ๆ ไม่ว่าจะกุศลไม่ว่าอกุศล และเมื่อเป็นสังขาร คือเมื่อคิดปรุงหรือปรุงคิดไป ก็รู้ไปด้วย ก็เป็นวิญญาน ขึ้นมาอีก

ความเกิดขึ้นของรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญานก็อย่างนี้ และความเกิด

ขึ้นดังกล่าวนี้ก็เกิดขึ้นในอารมณ์อันหนึ่ง เมื่ออารมณ์อันหนึ่งนั้นเกิดขึ้นมาจนถึงที่สุด ก็ดับไป ก็รับอารมณ์ที่ ๒ ก็เกิดขึ้นในอารมณ์ที่ ๒ แล้วก็ดับไป เพราะฉะนั้น เมื่อจับเอาปัจจุบันธรรมขึ้นมาพิจารณาดังนี้ ก็จะมองเห็นว่ารูปคือรวมหมดที่เป็นอายตนะภายนอก เมื่อมาประจวบกับอายตนะภายใน อายตนะภายนอกก็เป็นอารมณ์ อายตนะภายในก็เป็นทวาร อันหนึ่ง ๆ ก็เกิดขึ้น และเมื่อเกิดขึ้นผ่านไปโดยลำดับก็เป็นวิญญาน เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร แล้วเป็นวิญญาน ขึ้นอีก แล้วก็ดับ เป็นอย่างนี้ทุกอารมณ์ ซึ่งอารมณ์อันหนึ่ง ๆ เป็นขณะจิตอันหนึ่ง ๆ

เพราะฉะนั้น ชั้นที่ ๕ อย่างละเอียดนี้ จึงเกิดดับอยู่ทุกขณะจิต แต่อาศัยมีสันตติคือความสืบต่อ คือเมื่ออารมณ์ที่ ๑ เกิดขึ้นดับไป อารมณ์ที่ ๒ ก็เกิดต่อ อารมณ์ที่ ๒ เกิดขึ้นดับไป อารมณ์ที่ ๓ ก็เกิดต่อ เป็นไปโดยรวดเร็ว เพราะฉะนั้น จึงเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง มีความเกิดดับเป็นธรรมดา

เมื่อกำหนดพิจารณาดังนี้ ให้ตามดูตามรู้ตามเห็นเกิดดับของชั้นที่ ๕ ในระยะยาว หรือว่าในระยะสั้นคือในปัจจุบัน เป็นปัจจุบันธรรม ก็ย่อมจะได้อรรถที่เห็นแจ้ง อันเรียกว่าวิปัสสนา

ในอนิจจลักษณะ คือลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดหมายว่าไม่เที่ยงดังกล่าวนั้น เป็นอันว่าทำให้เห็นความไม่เที่ยง จึงศึกษาสำเนียงกำหนดว่า เราจักตามดูตามรู้ตามเห็นอนิจจะคือไม่เที่ยง หายใจเข้าหายใจออก และเมื่อได้เห็นอนิจจลักษณะ อนิจจตาความไม่เที่ยงก็ปรากฏ ก็เป็นอันว่าได้ปฏิบัติในชั้นที่ ๑ นี้

ธรรมานุปัสสนาขั้นที่ ๒

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนในชั้นที่ ๒ ต่อไป ให้ศึกษาสำเนียงกำหนดว่า เราจักตามดูตามรู้ตามเห็นวิราคะคือ ความสิ้นติดใจยินดี หายใจเข้าหายใจออก วิราคะคือความสิ้นติดใจยินดีนี้ ย่อมบังเกิดขึ้นเองในเมื่อได้อนิจจานุปัสสนาดังกล่าวในชั้นที่ ๑ เพราะฉะนั้น จึงให้ศึกษาสำเนียงกำหนดดูให้รู้จักวิราคะที่บังเกิดขึ้นในจิตคือความสิ้นติดใจยินดี อันเรียกว่า วิราคานุปัสสนา สิ้นติดใจยินดีในอะไร ก็คือในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ นั้นเอง

ก่อนแต่ได้ขั้นที่ ๑ คืออนิจจานุปัสสนา จิตนี้ย่อมจะยังมีราคะ คือความติดใจยินดีอยู่ในรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ แต่เมื่อจิตได้อนิจจานุปัสสนา คือตามดูตามรู้ตามเห็นอนิจจะคือไม่เที่ยง อันเป็นตัวสดับได้ปัญญาเห็นแจ้งในความ

ไม่เที่ยง วิราคะคือความสิ้นติดใจยินดีก็บังเกิดขึ้นเอง ที่เคยติดใจยินดีอยู่ก็จะสิ้นไป เป็นวิราคะคือความสิ้นติดใจยินดี ก็ให้กำหนดดูให้รู้จักวิราคะคือความสิ้นติดใจยินดีนี้ให้เด่นชัดขึ้นในจิต หายใจเข้าหายใจออก อันเป็นขั้นที่ ๒

ธรรมานุปัสสนาขั้นที่ ๓ และขั้นที่ ๔
และเมื่อได้ขั้นที่ ๒ นี้ ย่อมจะได้นิโรธคือความดับ ดับอะไร ก็คือว่าดับความเพลิดเพลีน พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสขั้นที่ ๓ ต่อไปว่า ให้ศึกษาสำเนียงกำหนดดู ตามดูตามรู้ตามเห็น นิโรธคือความดับ ดับความเพลิดเพลีนในรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ พร้อมทั้งดับอุปาทานคือความยึดถือ

และเมื่อได้ความดับ ก็ย่อมจะได้ความสลละคืน ความสลละคืนนั้นโดยตรงก็คือ สลละคืนความยึดถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา เหมือนอย่างขอยืมของ ๆ เขามา เอาจมยึดถือว่าเป็นของเรา แต่ครั้นเมื่อเห็นว่าไม่ใช่ของเรา แต่เป็นของขอยืมเขามา ก็ส่งคืนเขาไป ยึดถือสิ่งใดไว้ก็ส่งคืนสิ่งนั้น

ยึดถือรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณว่าเป็นตัวเราของเรา ก็ส่งคืนรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณนั้นแก่ธรรมชาติธรรมดา เพราะว่าเป็นสิ่งที่บังเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่เป็นตัวเรา ไม่ใช่

เป็นของเรา แต่จิตนี้เองไปยึดถือ หรือบุคคลนี้เองไปยึดถือ ว่าเป็นตัวเราของเรา เพราะฉะนั้น เมื่อสละความยึดถือได้ ก็เหมือนอย่างส่งคืนของที่ยึดถือนั้นไปแก่ธรรมดา ไม่ยึดเข้ามาว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา

ท่านอธิบายถึงการสละคืนนี้ว่ามีลักษณะ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งคือ **สละปริจาค** อย่างหนึ่งคือ **เล่นไป** สละปริจาคก็คือสละรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาน จากความยึดถือว่าตัวเราของเรา เล่นไปนั้นก็คือเล่นไปในนิพพาน อันเป็นที่ดับรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาน จึงศึกษาดูให้รู้จักลักษณะของปฏินิสสัคคะคือการสละคืนที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ เป็นปฏินิสสัคคานุปัสนา อันบังเกิดสืบกันมาโดยลำดับ ชั้นที่ ๑ ก็เป็น **อนิจจานุปัสนา** ที่ ๒ ก็เป็น **วิราคานุปัสนา** ที่ ๓ ก็เป็น **นิโรธานุปัสนา** ที่ ๔ ก็เป็น **ปฏินิสสัคคานุปัสนา** ก็เป็นอันว่าสุตธรรมานุปัสนาสติปัฏฐาน ซึ่งมี ๔ ชั้น

จิตในชั้นที่ ๔ นี้ จึงมีลักษณะที่เห็นการละความยินดีความยินร้ายด้วยปัญญาอันชอบ เข้าไปเพ่งสงบอยู่ในภายใน อันจัดว่าเป็นอุเบกขา จะว่าเป็น **สังขารุเบกขา** อุเบกขาคือวางเฉยในสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งก็ได้ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่าการเห็น

การละความยินดีความยินร้ายด้วยปัญญาอันชอบ เข้าไปเพ่ง สงบเฉยอยู่ วางอยู่นี้เป็นตัวธรรมานุปัสนาสติปัฏฐาน

เป็นอันว่าอานาปานสติ สติที่กำหนดลมหายใจเข้าออกนี้ ปฏิบัติไปตามพระพุทธโอวาทที่ทรงสอน โดยจับปฏิบัติตั้งแต่ในเบื้องต้น ในชั้นกายนานุปัสนา ตั้งแต่มีสติหายใจเข้ามีสติหายใจออก ก็จะเลื่อนภูมิขั้นขึ้นไปเอง ในเมื่อจิตได้สติได้สมาธิในลมหายใจเข้าออกเป็นชั้น เป็นชั้นกายนานุปัสนา ๔ ชั้น ชั้นเวทนานานุปัสนา ๔ ชั้น ชั้นจิตตานานุปัสนา ๔ ชั้น ชั้นธรรมานุปัสนา ๔ ชั้น เป็น ๑๖ ชั้น เรียกว่าอานาปานสติ ๑๖ ชั้น ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้

และในทางปฏิบัตินั้น ก็จับปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้นนี้แหละ คือ **มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก** ดังที่ตรัสสอนไว้ในเบื้องต้น และเมื่อประคองการปฏิบัติให้เข้าทางแล้ว การปฏิบัติก็จะเข้าทางไปเอง และเลื่อน ๆ ขึ้นไปเอง

แต่ผู้ปฏิบัตินั้นก็จะต้องมีสติมีสมาธิอันเรียกว่าอานาปานสติสมาธิตั้งแต่ในเบื้องต้นกำกับอยู่ กำกับจิตนี้ให้รู้กำหนดให้รู้หายใจเข้าออก ไปพร้อมกับขั้นของการปฏิบัติที่เลื่อนขึ้นและธรรมะที่ปรากฏขึ้น เป็นกายนานุปัสนา เวทนานานุปัสนา จิตตานานุปัสนา ธรรมานุปัสนา ก็จะเป็นไปเองตาม

ขั้นของธรรมะด้วย เป็นไปด้วยอำนาจของการปฏิบัติศึกษาสำเนียงกำหนดให้รู้จัก และไม่ทิ้งลมหายใจเข้าออกไปทุกชั้นตอน อาศัยลมหายใจเข้าออกเป็นพาหะนำจิตให้ได้สติ ให้ได้สมาธิสูง ๆ ขึ้นไป ก็จะได้อาณาปานสติ ๑๖ ชั้น แล้วก็ชื่อว่าได้การปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ สมบูรณ์ (ท.ส. ๔๗-๑๐๒)

อานิสงส์เมตตา *ดู* เมตตาบารมี

อานิสงส์ศีล *ดู* ศีล

อาโปสังวิญญะ *ดู* กัป

อาเพศ *ดู* มนุษยธรรม

อาภัสสรา *ดู* พรหมโลก

อามิสทาน *ดู* บุญ

อายุโกศล *ดู* อุดมศึกษา

อายตนะ อันอายตนะนี้เป็นส่วนของอรรถภาพนี้ ซึ่งทางพระพุทธศาสนา สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงยกขึ้นแสดงสั่งสอนไว้เป็นอันมาก เช่นเดียวกับขั้นธาตุ กล่าวคือขั้น อายตนะ ธาตุทั้ง ๓ นี้ได้ตรัสแสดงไว้มาก และโดยเฉพาะตรัสแสดงไว้โดยฐานะเป็น **วิปัสสนาภูมิ** คือภูมิของวิปัสสนา อันเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **วิปัสสนากรรมฐาน** ผู้ปฏิบัติทางปัญญาคือวิปัสสนาปัญญา ย่อมมีขั้น อายตนะ และธาตุเหล่านี้เป็นอารมณ์ คือต้องพิจารณาขั้นพิจารณาอายตนะ พิเคราะห์ธาตุ การเจริญวิปัสสนากรรมฐานจึงต้องอาศัย

ขั้น อายตนะ ธาตุ เป็นอารมณ์ เป็นภูมิคือพื้นฐานของวิปัสสนาอันจะทิ้งเสียมิได้ และอายตนะนี้ก็เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า มีอยู่ ๒ อย่างคู่กัน อันได้แก่อายตนะภายในกับอายตนะภายนอก

อายตนะภายใน นั้นก็ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และমনะคือใจ

อายตนะภายนอก นั้นก็ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้อง และธรรมะคือเรื่องราว

คำว่า **อายตนะ** นี้แปลว่า **ที่ต่อ** อันหมายความว่า อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกต่อกันคือตากับรูปต่อกัน หูกับเสียงต่อกัน จมูกกับกลิ่นต่อกัน ลิ้นกับรสต่อกัน กายกับโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้องต่อกัน มโนคือใจกับธรรมะคือเรื่องราวต่อกัน ฉะนั้น จึงเรียกว่าอายตนะ

อีกอย่างหนึ่งต่อกับจิตใจ คือจิตนี้ย่อมรับอารมณ์คือเรื่องทั้งหลาย โดยอาศัยต่อกับอายตนะภายในกับภายนอกเหล่านี้ เพราะฉะนั้น จึงมีคำเรียกอายตนะภายในทั้ง ๖ ว่า **ทวาร** อันแปลว่า **ช่องทาง** หรือแปลว่า **ประตู** อันหมายความว่า เป็นช่องทางหรือ **ประตูของจิต** ที่จิตออกมารับอารมณ์คือเรื่อง

อันคำว่า **อารมณ์** นั้นได้แก่เรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตหมกมุ่นถึง ทอดถอนถึง ครุ่นคิดถึง นอนเนื่อง

ถึง หรือว่าสิ่งที่จิตคิด ดำริ หมกมุ่น นอนเนื่องถึง อันสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เป็นรูปโดยตรง ไม่ใช่เป็นเสียงเป็นกลิ่นเป็นรสเป็นโณภูัพพะและเป็นธรรมะคือเรื่องข้างนอกโดยตรง แต่ว่าเป็นสิ่งที่เรียกว่าอารมณ์ ก็แปลว่าเรื่องอีกนั้นแหละ ซึ่งถอดออกมาจากรูปเสียง เป็นต้นเพราะเหตุว่าตัวรูปเสียง เป็นต้นนั้นจะเอาใส่เข้ามาในจิตไม่ได้ เช่นว่าบ้านเรือนที่อาศัยตามมองเห็นจะเอาบ้านเรือนจริง ๆ มาใส่ลงไปในจิตไม่ได้ เสียง เป็นต้นก็เหมือนกัน จะเอามาใส่เข้าในจิตไม่ได้ สิ่งที่จะเข้าสู่จิตได้จึงเป็นเพียงอารมณ์คือเรื่องของสิ่งเหล่านั้นเท่านั้น อาจเทียบง่าย ๆ เหมือนอย่างกล้องถ่ายภาพ ถ่ายภาพของบ้านเรือนเป็นต้น ภาพของบ้านเรือนนั้นก็มาติดในกล้องถ่ายภาพ ตัวบ้านเรือนจริง ๆ นั้นหาได้เข้าไปในกล้องถ่ายภาพไม่ สิ่งที่ติดอยู่ในกล้องถ่ายภาพนั้นเป็นภาพของบ้านเรือน เป็นต้นเหล่านั้น *ภาพ* ก็คือภาวะความเป็นความมี คือเป็นภาวะ ไม่ใช่เป็นตัวจริง สิ่งที่ตาเห็นเป็นต้นนั้น ก็เช่นเดียวกัน ไม่ได้เข้าสู่จิตใจ แต่ว่าภาพคือภาวะของสิ่งเหล่านั้นเข้าสู่จิตใจ ซึ่งเปรียบเหมือนเลนส์สำหรับติดภาพ *ภาพ* ที่เข้าสู่จิตใจนั้นคือ *อารมณ์* ที่แปลกันว่าเรื่อง เรื่องที่จิตคิด ดำริ หมกมุ่น ทอดถอนใจถึงต่าง ๆ

ถ้าเป็นเรื่องราวรูปที่เข้าทางทวารตาก็เรียกว่า *รูปอารมณ์* อารมณ์คือรูป

ถ้าเป็นเรื่องเสียงที่เข้าทางทวารหูก็เรียกว่า *สัทอารมณ์* อารมณ์คือเสียง

ถ้าเป็นเรื่องกลิ่นก็เรียกว่า *คันธอารมณ์* ที่เข้าทางทวารจมูก

ถ้าเป็นเรื่องรสก็เรียกว่า *รสอารมณ์* ที่เข้าทางชีวหาทวาร ทวารลิ้น

ถ้าเป็นเรื่องโณภูัพพะก็เรียกว่า *โณภูัพพอารมณ์* อารมณ์คือโณภูัพพะ

ถ้าเป็นเรื่องธรรมะคือเรื่องราวของสิ่งเหล่านั้นก็เรียกว่า *ธรรมอารมณ์* อารมณ์คือเรื่องราวที่เข้าทางมนโทวาร ประตุมโน คือใจ

เพราะฉะนั้น อายตนะภายในทั้ง ๖ จึงเรียกว่า *ทวาร ๖* และอายตนะภายนอกจึงเรียกว่า *อารมณ์ ๖* อารมณ์ ๖ ก็เข้าทางทวารทั้ง ๖ จิตก็รับอารมณ์ทั้ง ๖ นี้ทางทวารทั้ง ๖ ดังกล่าว

ฉะนั้น เมื่อเรียกว่าทวาร ๖ อันหมายถึงอายตนะภายในทั้ง ๖ อายตนะภายนอกทั้ง ๖ ก็เรียกว่าอารมณ์ ๖ ทวาร ๖ กับอารมณ์ ๖ จึงคู่กัน แต่เมื่อเรียกว่าอายตนะด้วยกัน ก็เรียกว่าอายตนะภายในอายตนะภายนอกเป็นคู่กัน ก็มีคามหมายในภาษาธรรมะดังนี้

เกี่ยวแก่อายตนะภายในทั้ง ๖ นี้ รวมอยู่ในอัตภาพนี้ซึ่งถือว่าเป็น *วิบากอายตนะ* เช่นเดียวกับที่เรียกว่า

วิบากขันธ คือ เป็นผลของชนกกรรม กรรมที่ให้เกิดมาเช่นเดียวกับขันธ และนับว่าเป็น **อพยภคธรรม** ธรรมที่เป็นกลาง ๆ ไม่ชื่อว่าเป็นกุศล ไม่ชื่อว่าเป็นอกุศล คือหมายความว่า ตัวอายตนะเองไม่ชื่อว่าเป็นกุศลหรือไม่ชื่อว่าเป็นอกุศลเช่นเดียวกับขันธ เพราะว่าเป็นวิบากคือเป็นผลของกรรมที่ให้เกิดมาดังกล่าว

และพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ในเรื่องอายตนะนี้เป็นอันมาก ดังเช่นได้ทรงสั่งสอนให้สำรวจอินทรีย์ ๖ คือสำรวจตาหูจมูกลิ้นกายและมโนคือใจ ก็เพราะว่าอายตนะภายในทั้ง ๖ หรือ ทวารทั้ง ๖ เหล่านี้ ยังได้ชื่อว่า **อินทรีย์** ที่แปลว่า **เป็นใหญ่** อันหมายความว่า ตาเป็นใหญ่ในทางต่อกับรูป หูเป็นใหญ่ในทางต่อกับเสียง จมูกเป็นใหญ่ในทางต่อกับกลิ่น ลิ้นเป็นใหญ่ในทางต่อกับรส กายเป็นใหญ่ในทางต่อกับโณภูมิจึงคือสิ่งที่กายถูกต้อง มโนคือใจข้อที่ ๖ นี้เป็นใหญ่ในทางรับในทางต่อกับธรรมะคือเรื่องราว กับทั้งเป็นใหญ่ในทางต่อกับรูปคู่กันไปกับตา ต่อกับเสียงคู่กันไปกับหู ต่อกับกลิ่นคู่กันไปกับจมูก ต่อกับรสคู่กันไปกับลิ้น ต่อกับโณภูมิจึงคือสิ่งที่กายถูกต้องคู่กันไปกับกาย คือเป็นใหญ่ในทางต่อกันไปกับอายตนะภายใน ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย อัน

หมายความว่าลำพังตาหูจมูกลิ้นกายที่เป็นตัวประสาท คือประสาทตาประสาทหูประสาทจมูกประสาทลิ้นประสาทกายทั้ง ๕ นี้อย่างเดียว ต่อกับรูปเสียงกลิ่นรสโณภูมิจึงจะไม่ได้ ต้องมีมโนคือใจข้อที่ ๖ นี้เข้าประกอบอยู่อีกด้วยจึงจะต่อได้ ดังที่เคยยกตัวอย่างมาให้ฟังแล้ว เช่นว่าในบัดนี้กำลังแสดง และหูก็กำลังฟัง แต่ว่าต้องมีมโนคือใจตั้งใจที่จะฟังด้วย หูจึงจะได้ยินเสียงที่แสดงนี้ แต่ถ้าใจไม่ตั้งฟังคำที่แสดงนี้ คือส่งใจไปเสียในที่อื่นเมื่อใด หูก็ดับเมื่อนั้น คือว่าฟังไม่ได้ยิน ต่อเมื่อใจกลับมาตั้งอยู่ในเสียงที่แสดงนี้ หูจึงจะไม่ดับฟังได้ยิน นี่ยกตัวอย่างเพียงหู แต่ไม่ใช่เพียงหูอย่างเดียว แม้ตาจมูกลิ้นและกายก็เช่นเดียวกัน มโนคือใจข้อที่ ๖ นี้จะต้องตั้งที่จะดูที่จะทราบกลิ่น ทราบรส ที่จะทราบโณภูมิจึงคือสิ่งที่กายถูกต้องด้วย จึงจะมองเห็น จึงจะทราบกลิ่น ทราบรส จึงจะทราบโณภูมิจึง เพราะฉะนั้น มโนคือใจข้อที่ ๖ นี้ จึงสำคัญ ย่อมเป็นใหญ่คู่กันไปกับอินทรีย์ ๕ ข้างต้นด้วย และเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน คือในทางที่จะต่อกับธรรมะคือเรื่องราวด้วย

พระพุทธเจ้าได้สั่งสอนให้มี **อินทรีย์-สังวร** คือความสำรวมอินทรีย์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนคือใจ โดยที่เมื่อเห็นอะไรได้ยินอะไรเป็นต้น ก็ไม่

ยึดถือสิ่งเหล่านั้นทั้งหมดหรือบางส่วน ยินดียินร้าย เพราะเมื่อยึดถือ ความ ยินดีความยินร้ายบาปอกุศลธรรมทั้งหลายย่อมไหลเข้าสู่ใจหรือสู่จิต ต่อเมื่อมีความสำรวมอยู่ ไม่ยึดถือสิ่งที่เห็น ที่ได้ยินเป็นต้นเหล่านั้น ก็ย่อมตกอยู่แค่ตาแค่หูในภายนอกเท่านั้นไม่ไหลเข้าสู่จิตใจ และความสำรวมนี้ก็คือตัวสติ เพราะฉะนั้น สติจึงเป็นเหมือนอย่างนายทหารบาลคือนายประตู เมื่อมีสติอยู่ สตินี้ก็เหมือนอย่างเป็นนายประตูที่จะรับหรือไม่รับบุคคลที่เข้าประตู ถ้าเป็นผู้ร้ายก็ไม่รับให้เข้า ถ้าเป็นผู้ดี เป็นมิตรญาติสหยาผู้ที่น่าความดีเข้ามา ก็รับ **สตินี้**เองจึงเป็นตัว **อินทริยสังวร** ความสำรวมอินทริย์ ก็เพราะว่าทวารทั้ง ๖ นี้เป็นทวารทั้งของส่วนดีทั้งของส่วนไม่ดี

ว่าถึงส่วนไม่ดีนั้น ก็ได้แก่**ตัณหา** **อนุสัย** ทั้งหลาย คือกิเลสที่ต้องจิตสันดาน เช่น ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก ที่ต้องจิตสันดาน หรือตัณหาอนุสัยต่าง ๆ ที่มีชื่อเรียกอย่างอื่นต่าง ๆ ตัณหาอนุสัยเหล่านี้ย่อมพุ่งขึ้นในเมื่อมีอายตนะภายนอกเข้ามากระทบกับอายตนะภายใน หรืออีกชื่อหนึ่งก็เพราะอารมณ์ต่าง ๆ ที่มาทางทวารทั้ง ๖ เหล่านี้

เมื่อเป็นอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของ **ราคะ ราคา** **อนุสัย** อนุสัยคือราคะก็พุ่ง

ขึ้นมาจับอารมณ์เหล่านั้น เกิดราคะ ความติดใจ นันทิ ความเพลิดเพลิน ยินดีต่าง ๆ

เมื่ออารมณ์เหล่านั้นเป็นที่ตั้งของ **ปฏิฆะ** หรือ**โทสปฏิฆะ** **ปฏิฆา** **อนุสัย** ก็พุ่งขึ้นมาเป็นความขัดเคืองกระทบ กระทั่งหงุดหงิดโกรธแค้น

เมื่ออารมณ์เหล่านั้นเป็นที่ตั้งของ **โมหะ** ความหลง **อวิชชา** **อนุสัย** ก็พุ่งขึ้นมาเป็นความหลงต่าง ๆ

เพราะฉะนั้น เมื่อดูข้างนอกเข้ามา จึงย่อมปรากฏว่า อายตนะภายในทั้ง ๖ หรือทวารทั้ง ๖ นี้มีเรื่องอยู่เป็นอันมาก ตาก็ต้องการจะดูต่าง ๆ ในสิ่งที่อยากจะดู หูก็อยากจะฟังต่าง ๆ ในสิ่งที่อยากจะฟัง จมูกก็อยากที่จะได้ทราบกลิ่นต่าง ๆ ที่อยากจะได้ ลิ้นก็อยากที่จะได้ทราบรสต่าง ๆ ที่อยาก จะทราบ กายก็อยากที่จะถูกต้องสิ่งถูกต้องต่าง ๆ ที่อยากจะถูกต้อง มโนคือใจก็อยากที่จะคิดเรื่องต่าง ๆ ที่อยาก จะคิด ก็คืออาศัยกิเลสเหล่านี้ กองราคะโทสะโมหะ หรือว่ากองตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะว่าล้วนแต่ทำให้เกิดดิ้นรนทะยานไปทั้งนั้น ซึ่งเป็นลักษณะของตัณหา เพราะฉะนั้น คนในโลกนี้จึงต้องพยายามทำต่าง ๆ ที่จะเสนอสนองความต้องการของตา ของหู ของจมูก ของลิ้น ของกาย และ

ของมนะคือใจ ยกตัวอย่างเอาเพียงตา
 อย่างเดียว รูปที่ตรงตามต่าง ๆ หรือ
 ความงามต่าง ๆ ของรูป จะเป็นรูปกาย
 หรือว่าเป็นรูปของบ้านเรือนสิ่งต่าง ๆ
 ก็ล้วนแต่เป็นความต้องการของตา ที่
 ต้องการจะดูจะเห็นสิ่งที่เห็นว่าสวยงาม
 จึงต้องมีการแสวงหา มีการจัดทำมีการ
 ตกแต่ง เพื่อที่จะให้ถูกลูกตาของตน
 เพื่อที่จะให้ตนเองหรือเพื่อที่จะให้ผู้อื่น
 ได้เห็นว่างาม เป็นต้น เพียงแต่เรื่อง
 ของลูกตาอย่างเดียวก็ต้องวุ่นวายกัน
 อยู่เป็นอันมาก ยังจะเรื่องของหูของ
 จมูกของลิ้นของกายของใจเองซึ่งเป็น
 ตัวต้นอีกมากมาย เพราะฉะนั้น จึงได้
 มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่ามี **สัตว์**
 อยู่ ๖ จำพวก คือว่า

งู ก็มุ่งที่จะเลื้อยไปสู่จอมปลวก

จระเข้ ก็วิ่งไปลงแม่น้ำ

นก ก็บินไปในอากาศ

ไก่ ก็บินไปสู่บ้านที่ตัวอาศัยอยู่

สุนัขจิ้งจอก ก็วิ่งไปสู่ป่าช้าเพื่อที่จะ
 ได้กัดกินซากศพ

ลิง ก็วิ่งไปอยู่บนต้นไม้ ฉันทใดก็ดี

ตา ก็มุ่งที่จะดูรูปต่าง ๆ เหมือน
 อย่างงูที่เลื้อยไปสู่จอมปลวก

หู ก็อยากที่จะฟังเสียงต่าง ๆ เหมือน
 อย่างจระเข้ที่วิ่งไปสู่น้ำ

จมูก ก็อยากที่จะทราบกลิ่นต่าง ๆ
 เหมือนอย่างนกที่บินไปในอากาศ

ลิ้น ก็อยากที่จะได้รสต่าง ๆ เหมือน
 อย่างไก่ที่บินไปสู่บ้านที่ตัวอาศัย

กาย ก็อยากที่จะถูกต้องสิ่งถูกต้อง
 ต่าง ๆ เหมือนอย่างสุนัขจิ้งจอกวิ่งไป
 สู่ป่าช้าเพื่อที่จะได้กัดกินซากศพ

มโน คือใจก็วิ่งไปในเรื่องราวต่าง ๆ
 เหมือนอย่างวานรหรือลิงที่วิ่งหลุกหลิก
 ไปอยู่บนต้นไม้

เพราะฉะนั้น จึงมีสัตว์ต่าง ๆ เหล่านี้
 ๖ ชนิด วิ่งไปข้างบินไปข้างเพ่นพ่าน
 ไปทั้งหมด ในจิตใจของบุคคลก็เป็น
 เช่นนั้น ก็เหมือนอย่างมีสัตว์เหล่านี้
 คือเรื่องของตาหูจมูกลิ้นกายใจนี้แหละ
 วิ่งเพ่นพ่านไปอยู่ อากาการที่จิตใจวิ่ง
 เพ่นพ่านไปอยู่ดังนี้ ก็คืออากาการที่เรียก
 ว่าตณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก
 ต่าง ๆ เป็นไปโดยอำนาจของราคะ
 หรือโลภะบ้าง โทสะบ้าง โมหะหรือ
 อวิชชาบ้าง เป็นต้น

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัส
 สอนให้มีความสำรวมอินทรีย์ ให้มีสติ
 พร้อมทั้งมีปัญญากำหนดรู้ ว่าอากาการ
 ที่เป็นเช่นนั้น ก็เหมือนอย่างบุคคลที่
 ตกลงไปสู่กระแสน้ำ และก็พอใจเสีย
 ด้วยในกระแสน้ำนั้น ๆ พอใจที่จะลอย
 คอที่จะว่ายน้ำเล่นอยู่ในกระแสน้ำนั้น
 และก็ตรัสเปรียบเทียบเอาว่า กระแส
 น้ำที่คนตกลงไปนั้น หรือที่คนกระโดด
 ลงไปนั้น ก็คือกระแสตณหา คือตณหา

ความดิ้นรนทะยานอยาก และอาการที่ขอบใจพอใจสนุกสนานเพลิดเพลินที่จะลอยคอที่จะว่ายน้ำเล่นอยู่ในกระแสน้ำนั้น ก็ได้แก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจนี้แหละ ซึ่งเรียกเป็นภาษาธรรมว่า **ปิยรูป สาตรูป** คือ เป็นสิ่งที่เป็นที่รัก เป็นสิ่งที่สำราญ ก็เพราะว่าตณหานั้นก็อาศัยตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะคือใจนี้เองไม่ใช่อาศัยอะไรอื่นดังที่กล่าวมาแล้ว และก็พอใจเสียด้วย ทั้งนี้ก็โดยที่ไม่รู้ว่าในกระแสน้ำคือกระแสตณหาที่ใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะคือใจสำหรับที่จะวิ่งเฟ้นพวนเพลิดเพลินติดอกติดใจอยู่นั้น เป็นกระแสน้ำอันประกอบด้วยภัยอันตรายโดยที่เมื่อปล่อยให้ลอยไปก็จะยิ่งจมลงไปใ้ในห้วงน้ำลึกอันเป็นตวัสังโยชน์ทั้งหลาย อันประกอบด้วยคลื่นอันเป็นตวัโทสะ โกรธ ความโกรธ อุปายาสะ ความคับแค้นใจทั้งหลาย อันประกอบด้วยวังวน ได้แก่กามคุณทั้งหลาย อันประกอบด้วยสัตว์ร้ายผีเสื้อน้ำทั้งหลาย อันได้แก่ความที่ติดใจกันอยู่ในสิ่งอันเป็นที่ตั้งของกามเหล่านั้น เป็นบุคคลก็ตาม เป็นวัตถุสิ่งของก็ตาม เพราะฉะนั้นพระพุทธรเจ้าจึงได้ตรัสเตือน เมื่อได้ฟังเตือนแล้วก็จะได้สติวายทวนกระแสเข้าฝั่งได้ (ส.ท. ๑๓๓-๑๓๔) **ดู โลก, อินทรีย์ ๖** ด้วย

อายตนะ ๖ ได้แก่ อายตนะภายในทั้ง ๖ คือ **ตา** ที่เป็นเครื่องต่อรูป **หู** เป็นเครื่องต่อเสียง **จมูก** เป็นเครื่องต่อกลิ่น **ลิ้น** เป็นเครื่องต่อรส **กาย** เป็นเครื่องต่อโณภูมิจึงพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง

มโนคือใจ เป็นเครื่องต่อธรรมคือเรื่องราว

และเมื่ออายตนะทั้ง ๖ ต่อกันดังนี้ก็ เป็นปัจจัยให้เกิดสัมผัสหรือผัสสะอันแปลว่า ความกระทบ **ผัสสะหรือสัมผัสนี้ก็มี ๖** อันได้แก่

- จักขุสัมผัส** สัมผัสทางตา
- โสตสัมผัส** สัมผัสทางหู
- ฆานสัมผัส** สัมผัสทางจมูก
- ชีวาสัมผัส** สัมผัสทางลิ้น
- กายสัมผัส** สัมผัสทางกาย และ
- มโนสัมผัส** สัมผัสทางใจ

ในพระสูตรทั่วไปได้อธิบายสัมผัสไว้ว่า คือความประชุมกันขององค์ ๓ อันได้แก่อายตนะภายใน ๑ อายตนะภายนอก ๑ และวิญญาณอีก ๑ โดยที่ได้ตรัสแสดงอธิบายไว้ ดังเช่นในพระพุทธรธิบายอริยสัจจข้อสมุทัยและข้อนิโรธในสัจจบัพพะข้อที่ว่าด้วยสัจจะว่า **เมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกประจวบกันหรือต่อกันก็เกิดวิญญาณ**

ยกตัวอย่างเช่นเมื่อตาต่อกับรูปก็เกิด
จักขุวิญญาณ ความรู้รูปทางตาที่เรียก
ว่าเห็นรูป และเมื่อทั้ง ๓ นี้มาประชุม
กันก็เรียกว่าสัมผัสที่แปลว่าความกระทบ
กัน ก็คือความประชุมกันของตาของ
รูปและของจักขุวิญญาณ ความรู้รูปทาง
ตาคือเห็นรูปและในอายตนะข้อต่อไป
แต่ละข้อก็เช่นเดียวกัน (ส.ท. ๒๗๖-๒๗๗)

- อายุกับปะ *ดู* กับ, คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ
- อายุของรูปธรรม *ดู* คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ
- อายุสวรรค์ *ดู* สวรรค์
- อายุสัตว์นรก *ดู* นรก
- อารมณฺ์, อารมมณะ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมัตถ-
สังคหะ, จิตศึกษา, วิสุทธิ ๗, สมานิ,
สิกขา ๓, อายตนะ
- อารมณฺ์ของวิปัสสนา *ดู* วิปัสสนูปกิเลส
- อารยะ *ดู* พระพุทธเจ้าตรัสรู้
- อารยะ ๔ *ดู* อุดมศึกษา
- อารยธรรม *ดู* ระเบียบ
- อารักขสัมปทา *ดู* ประโยชน์ปัจจุบัน
- อาราธนาธรรม *ดู* สหัมบดีพรหม
- อาราม *ดู* เสนาสนะ
- อาลมกะ *ดู* โภธิพฤษ์
- อาลัมพะนะ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ, สมานิ
- อาลัมพายนะ *ดู* นาค
- อวัชชนะ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ
- อวัชชนจิต *ดู* คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ
- อวัตตคองคา *ดู* หิมพานต์
- อาสนะ *ดู* เสนาสนะ

อาสวสันดาน *ดู* บารมี

อาสวะ กิเลสที่ตองจิตสันดานที่หมักหมมอยู่
ในจิตสันดานได้ชื่อว่า **อาสวะ** จัดเป็น
กิเลสอย่างละเอียด และกิเลสอย่าง
ละเอียดนี้มีเรียกชื่ออีกคำหนึ่งว่า **อนุสัย**
คือกิเลสที่นอนจม ติดตามไปอยู่เสมอ
อนุสัยนี้ก็แจกเป็น ๓ อีกเหมือนกันคือ

ราคานุสัย อนุสัยคือราคะ

ปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ

อวิชขานุสัย อนุสัยคืออวิชา

เป็นกิเลสอย่างละเอียดอีกเช่นเดียว
กัน คำว่าอาสวะกับอนุสัยนี้ แม้ว่าจะ
มีชื่อเพี้ยนกันอยู่ก็มีความหมายเป็น
อย่างเดียวกัน เมื่อแสดงถึงอาสวะก็
หมายถึงอนุสัยรวมอยู่ด้วย เมื่อแสดง
ถึงอนุสัยคือเมื่อยกอนุสัยขึ้นแสดง ก็
หมายถึงอาสวะรวมอยู่ด้วย เพราะฉะนั้น
แม้จะแสดงชื่อใดชื่อหนึ่ง ก็เป็นอันว่า
หมายถึงทั้ง ๒ นี้รวมอยู่ด้วยกัน

กิเลสอย่างละเอียด ได้แก่ **อาสวะ**
๓ คือกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ
หรือ **อนุสัย ๓** คือ ราคานุสัย
ปฏิฆานุสัย และอวิชขานุสัย ดังที่
กล่าวแล้ว สำหรับอาสวะและอนุสัย
อันเป็นกิเลสอย่างละเอียดที่แสดงไว้
เป็น ๒ ชื่อนี้

ข้อที่ ๑ ในส่วนอาสวะ ก็ได้แก่
กามาสวะ อาสวะคือกาม ในส่วนอนุสัย
ก็ได้แก่ **ราคานุสัย** อนุสัยคือราคะ

กาม แปลว่า ใคร *ราคะ* แปลว่าติด คือติดใจ กามกับราคะนั้นก็หมายถึงกิเลสกองความยินดีด้วยกัน กามความใคร่ก็เป็นกิเลสกองยินดี ราคะความติดใจก็เป็นกิเลสกองยินดีพอใจด้วยกัน เพราะฉะนั้น แม้ว่าจะชื่อต่างกันก็มีความหมายเป็นอันเดียวกัน

ข้อที่ ๒ ในส่วนอาสวะ ได้แก่ *ภวาสวะ* อาสวะคือภพ ที่แปลว่าความเป็น นั่นเป็นความเป็นนี้ ตั้งต้นแต่ความเป็นเราเป็นของเรา อันเรียกว่า *อัสมิมานะ* หรือ *อัสมิทิกฺกุสิ* หรือว่าเรียกรวมกันว่า *อัสมิมานะทิกฺกุสิ* ความเห็นนับถือว่าเรามีเราเป็น คือเป็นเราเป็นของเรา นี่เป็นตัวภาวะหรือตัวภพ ซึ่งเป็นต้นเดิมในทุก ๆ คน เมื่อมีเรามีของเรา เป็นเราเป็นของเราขึ้น เรานี้เองก็เป็นนั่นเป็นนี่ต่อไปอีก เพราะฉะนั้น จึงต้องมีเราคือเป็นเราขึ้นก่อน ซึ่งเป็นตัวภพซึ่งเป็นต้นเดิม นี่คือภพ

ในส่วนของอนุสัยข้อ ๒ ได้แก่ *ปฏิฆานุสัย* อนุสัยคือปฏิฆะที่แปลว่าการกระทบกระทั่ง ดูถ้อยคำแล้วต่างกัน แต่เมื่อดูความสัมพันธ์ย่อมเห็นว่าสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด คือว่า จะต้องมีการความเป็น เป็นนั่นเป็นนี่ ตั้งต้นแต่เป็นเราขึ้นมาจึงมีปฏิฆะขึ้นมาได้ คือมีการกระทบกระทั่ง ตัวเราที่เป็นตัวภพนี้แหละเป็นที่กระทบกระทั่ง

ความกระทบกระทั่งจึงมีได้ ถ้าไม่มีตัวเราซึ่งเป็นที่กระทบกระทั่ง ปฏิฆะคือความกระทบกระทั่งก็มีขึ้นไม่ได้ เพราะฉะนั้น ภพกับปฏิฆะนั้นจึงสัมพันธ์กันดังนี้ และเมื่อยกขึ้นว่าปฏิฆะความกระทบกระทั่ง ก็ต้องหมายความว่าต้องมีสิ่งที่เป็นที่กระทบกระทั่ง คือมีตัวเราอันเป็นภพอันเป็นที่กระทบกระทั่ง หรือเมื่อกล่าวว่ภพความเป็นนั่นเป็นนี่ ตั้งต้นแต่เป็นเรา ก็ต้องหมายถึงว่าจะต้องมีความกระทบกระทั่งขึ้นได้แล้ว เพราะมีที่กระทบกระทั่ง

ฉะนั้น ยกขึ้นว่าภพหรือยกขึ้นว่าปฏิฆะ ก็ย่อมเป็นอันเดียวกันมีความเนื่องถึงกัน ดังจะพึงเห็นได้ว่า บุคคลทั่วไปเมื่อมีใครมาสรรเสริญว่า นาย ก นาง ข ดิอย่างนั้นคืออย่างนี้ ตัวนาย ก นาง ข นั้นย่อมมีตัวภพ ความเป็นนั่นเป็นนี่ ตั้งต้นแต่เป็นเรา คือมีตัวเราอยู่ใน นาย ก นาง ข อันเป็นตัวภพซึ่งเป็นต้นเดิมาดังกล่าวนั้น ตัวเราซึ่งนาย ก นาง ข นั้นก็ออกรับคำสรรเสริญ คำสรรเสริญนั้นก็แปลว่ามีที่กระทบ เพราะว่ามีตัวเราของนาย ก นาง ข ออกรับ ก็มีปฏิฆะคือการกระทบขึ้น แต่ว่าเป็นการกระทบในด้านทำให้ยินดี เพราะเป็นคำสรรเสริญ แต่ถ้าเป็นคำนิินหาว่าร้าย ตัวเราของนาย ก นาง ข ก็ออกรับ คำนิินหานั่นก็มากกระทบ

ตัวของนาย ก นาง ข เข้าก็เกิดความ
ขัดใจในร้าย แต่หากว่านาย ก นาง ข
นั้นไม่มีตัวเราออกรับ คำสรรเสริญ
หรือนิทาของใคร ๆ นั้นก็ไม่มากระทบ
เพราะว่านาย ก นาง ข นั้นไม่เอาตัว
เราออกรับ เมื่อไม่เอาตัวเราออกรับ
คำนิทาหรือสรรเสริญทั้งปวงนั้นก็
ผ่านไป ๆ ไม่ทำให้บังเกิดความยินดี
ไม่ทำให้บังเกิดความยินร้าย เพราะ
ไม่มีตัวเราของนาย ก นาง ข ออกรับ
การกระทบแห่งคำสรรเสริญหรือคำ
นิทาดังกล่าว

เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาดูที่จิตใจ
ของตนเองและของทุก ๆ คนแล้ว
ก็รู้สึกได้ว่าเป็นเช่นนี้ เวลาใครเขามา
ยกย่องก็พอใจก็เพราะมีตัวเราออกรับ
มีใครเขามานินทาว่าร้ายก็ขัดแค้นโกรธ
เคืองก็เพราะมีตัวเราออกรับ คือออก
รับการกระทบ การกระทบก็บังเกิดขึ้น
อันเรียกว่าปฏิกษะนั้น เพราะฉะนั้น
ผู้ปฏิบัติธรรมะจึงต้องทำสติให้มีความ
รู้ดังนี้ และไม่เอาตัวออกรับ แต่ารู้
ได้ยินเห็น แต่ไม่เอาตัวเราออกรับ
เมื่อไม่เอาตัวเราออกรับ การกระทบ
ก็ไม่มี การกระทบที่เรียกว่าปฏิกษะนั้น
ก็ไม่มี ก็ไม่ทำให้จิตใจบังเกิดความขึ้น
ลง จิตใจคงสงบเป็นปกติ ในเมื่อไม่มี
ปฏิกษะคือการกระทบ ความยินดียินร้าย

ต่าง ๆ ตลอดจนถึงกรรมต่าง ๆ ที่สืบ
เนื่องไปก็บังเกิดขึ้นเพราะมีตัวเรานี้แหละ
ออกรับ ปฏิกษะคือการกระทบก็บังเกิด
ขึ้น เพราะฉะนั้น ภาพกับปฏิกษะนี้จึงสืบ
เนื่องกันดังนี้

ในส่วนข้อที่ ๓ นั้น ก็ได้แก่ **อวิชชาสวะ**
อาสวะคืออวิชชา และ **อวิชชานุสัย**
อนุสัยคืออวิชชา ซึ่งเป็นอันเดียวกัน

กามาสวะ อาสวะคือกาม กามนั้น
มี ๒ อย่าง คือ

กิเลสกาม กามคือความใคร่ที่เป็น
ตัวกิเลส กับ

วัตถุกาม กามคือวัตถุอันหมายถึง
พัสดุหรือสิ่งที่น่าใคร่ที่ใคร่ที่ปรารถนา
ที่พอใจทั้งหลาย

วัตถุกาม กามคือพัสดุดังกล่าวย่อม
เกิดขึ้นจากกิเลสกาม กามที่เป็นตัว
กิเลสคือความใคร่ที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ
ต้องมีกิเลสกามขึ้นก่อน และเมื่อกิเลส
กามไปใคร่ปรารถนาต้องการซึ่งพัสดุ
หรือสิ่งอันใด พักหรือสิ่งอันนั้นก็ได้อ
ชื่อว่าวัตถุกาม ถ้าหากว่าไม่มีความใคร่
ในจิตใจ หรือว่าความใคร่ในจิตใจไม่มี
บังเกิดขึ้นในสิ่งอันใด สิ่งอันนั้นก็ไม
เป็นวัตถุกาม และวัตถุกาม กามคือ
วัตถุหรือพัสดุหรือสิ่งที่ใคร่ที่ปรารถนา
ที่พอใจนั้น ก็รวมเข้าใน **กามคุณทั้ง
๕** โดยมาก คือ

รูป ที่ตาเห็น
เสียง ที่หูได้ยิน
กลิ่น ที่จมูกได้ทราบ
รส ที่ลิ้นได้ทราบ และ
โณภูมัพพะ สิ่งถูกต้องที่กายได้ถูกต้อง

โดยมากแสดงเอาไว้ ๕ และเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **กามคุณ** เพราะว่าคนโดยมากนั้นติดในข้อที่เป็นคุณ คือข้อที่น่าพอใจน่ารักใคร่น่าปรารถนา ในรูปเสียงกลิ่นรส โณภูมัพพะสิ่งที่ถูกต้องเหล่านี้ มักจะมองไม่เห็น **กามาทินพ** คือโทษของกาม ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนไว้เนื่อง ๆ ว่า **กามทั้งหลายมีส่วนที่น่าพอใจหรือจะเรียกว่าคุณน้อย แต่ว่ามีอาทินพคือโทษมาก และได้ตรัสแสดงจำแนกโทษไว้ต่าง ๆ และแม้จะตรัสแสดงโทษของกามไว้ต่าง ๆ แล้วเป็นอันมาก ก็ยังมีประวัติแสดงไว้ว่าได้มีภิกษุสามเณรบางรูปไม่แลเห็นโทษกล่าวคัดค้านคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าว่าข้อที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่ามีโทษนั้นหาได้มีโทษจริงไม่ จนถึงเป็นเหตุให้ภิกษุทั้งหลายพากันติเตียนและกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสโอวาทสั่งสอนจนถึงบัญญัติเป็นพระวินัยไว้บางข้อ เกี่ยวกับเรื่องคัดค้านคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านี้ ข้อที่คัดค้านนั้นข้อหนึ่งก็คือเรื่องกามนี้แหละ ที่ยังพากัน**

มองเห็นแต่ส่วนที่เป็นกามคุณ แต่ว่ากามโทษ โทษของกามนั้นมักจะมองกันไม่เห็น

และ **กามที่เป็นอาสวะ** หมายถึงกามคือความใคร่ ที่เป็นตัวกิเลสซึ่งต้องจิตสันดานอยู่ในภายใน โดยปกตินั้นทุกคนก็ย่อมไม่รู้สึกรู้สีกในกามที่เป็นอาสวะนี้ของตนที่มีอยู่ เพราะเป็นอย่างละเอียด เพราะฉะนั้น ท่านจึงมีเปรียบว่าเหมือนอย่างตะกอนที่นอนอยู่กันตุ่ม น้ำในตุ่มก็ดูใสสะอาด ในเมื่อตะกอนนั้นนอนอยู่กันตุ่มเฉย ๆ ไม่ฟุ้งขึ้นมา น้ำก็ไม่ขุ่นเหมือนอย่างว่าเป็นน้ำที่บริสุทธิ์ไม่มีตะกอนอยู่ จิตของบุคคลที่เป็นปุถุชนสามัญทั่วไปก็เป็นเช่นนั้น แม้ในขณะที่จิตรู้สึกว่าบริสุทธิ์ผ่องใสเหมือนอย่างว่าไม่มีกิเลส ไม่รู้สึกรักใคร่ในอะไร ต้องการในอะไร หรือบางทีปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา ได้ศีลได้สมาธิได้ปัญญาที่ทำจิตให้บริสุทธิ์ แต่ว่ายังละอาสวะดังกล่าวนี้ไม่ได้ แต่ว่ากดทับอาสวะไว้ไม่ให้ฟุ้งขึ้นมา ก็ทำให้รู้สึกเหมือนอย่างว่าไม่มีกิเลส

ในครั้งพุทธกาลเอง พระพุทธเจ้าผู้ทรงรู้ทรงเห็น ได้มีภิกษุบางรูปบางกลุ่มซึ่งได้ออกไปปฏิบัติสมณธรรมในป่า ก็ได้ศีลได้สมาธิได้ปัญญาที่กดอาสวะเอาไว้กลบอาสวะเอาไว้ จนทำให้ภิกษุเหล่านั้นรู้สึกว่าคุณสันกิเลส

หมดแล้ว จึงได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อรับพุทธพยากรณ์ เพราะในครั้ง พระพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าเป็นผู้ทรง ประทานพุทธพยากรณ์ว่าท่านองค์ใด สิ้นกิเลสแล้วเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ เป็นที่รับรองของภิกษุทั้งหลาย ของ พุทธบริษัททั้งหลาย ภิกษุกลุ่มนั้นก็ ได้เข้ามาเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลถึง การปฏิบัติของตนเพื่อให้ทรงพยากรณ์

พระพุทธเจ้าทรงทราบว่ายังไม่สิ้น กิเลสที่เป็นอสาวะดังกล่าวจึงยังมีให้ เข้าเฝ้า ได้ตรัสสั่งให้ไปป่าช้าผิติดิ ซึ่งในครั้งพุทธกาลนั้นผู้ที่ตายต้องเอา ศพไปทิ้งไว้ในป่าช้าผิติดิสำหรับที่จะให้ สัปหระเป็นผู้จัดการเผาต่อไป ภิกษุ เหล่านั้นก็ได้เข้าไปในป่าช้าผิติดิ เมื่อ ได้เห็นศพที่ยังสดชื่น กามที่เป็น กามาสวะก็ไหลขึ้นมา เป็นความรู้สึก รักใคร่ปรารถนาพอใจขึ้น จึงได้รู้สึก ตนเองว่ายังไม่สิ้นกิเลส จึงได้ไปบำเพ็ญ สมณธรรมต่อไป จนเมื่อสิ้นกิเลสจริง ๆ แล้วได้กลับเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าใหม่ จึงได้โปรดให้เข้าเฝ้าและได้ประทาน พุทธพยากรณ์

ในครั้งพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าเอง ได้เป็นผู้ประทานพุทธพยากรณ์แก่ พระสาวก ท่านองค์ใดที่สิ้นกิเลส อันหมายถึงสิ้นอสาวะดังกล่าวนี้แล้ว ก็ตรัสพยากรณ์ว่าเป็นผู้เสร็จกิจแล้ว

ซึ่งก็เป็นที่ยอมรับของภิกษุทั้งหลาย ของพุทธบริษัททั้งหลายดังกล่าว

แต่ว่าหลังจากพระพุทธปรินิพพาน แล้วไม่มีผู้พยากรณ์ แต่ก็ได้มีผู้ที่นับถือ พยากรณ์กันเอาเอง มาจนถึงปัจจุบัน นี้ ท่านที่กล่าวกันว่าท่านสำเร็จขั้นนั้น สำเร็จขั้นนี้ต่าง ๆ นั้น ก็ล้วนแต่ผู้ เคารพนับถือเป็นผู้พยากรณ์ถวายท่าน ทั้งนั้น จึงได้ปรากฏเรื่อย ๆ มาจนถึง ปัจจุบันว่ามีพระอริยะบังเกิดขึ้นที่นั่น บังเกิดขึ้นที่นี่ อยู่ที่นั่นอยู่ที่นี้ ตั้งแต่ พระอรหันต์ลงมาทั้งหลายองค์หลาย ท่าน ก็ล้วนเป็นผู้ที่ผู้นับถือพยากรณ์ ถวายท่านทั้งนั้น ซึ่งผู้พยากรณ์คือผู้ นับถือทั้งหลายนั้นอันที่จริงก็มีใช่เป็นผู้ รู้เป็นผู้เห็นเหมือนพระพุทธเจ้า แต่ว่า เมื่อได้ฟังธรรมของท่านผู้ที่ตนเคารพ นับถือ ได้เห็นอกกับกิริยาความสำรวม ระวังของท่าน ก็เกิดความเคารพนับถือ ว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ก็นับถือ เลยเข้าไปถึงว่าท่านสำเร็จแล้ว ก็ถวาย พยากรณ์ท่านเป็นโน่นเป็นนี่ คือพากัน ตั้งถวายท่านให้เป็นพระอริยะบุคคลชั้น ต่าง ๆ

แต่ตามประวัตินั้น ภายหลังพุทธ- นิพพานแล้ว แม้ท่านที่เป็นพระอรหันต์ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์เอาไว้แล้ว ซึ่งมีชีวิตอยู่หลังจากพุทธนิพพาน ดังเช่น พระมหากัสสปเถระ พระอนูรุทธเถระ

ก็ไม่ปรากฏว่าพยากรณ์ใคร แม้ท่านพระอานนท์เถระที่ตามพุทธประวัติ แสดงว่าท่านสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ในราตรีก่อนที่จะถึงวันเริ่มกระทำปฐมสังคายนาหลังจากพุทธปรินิพพานแล้ว ก็เป็นที่รับรองกันในหมู่พระอรหันต์ทั้งหลายเท่านั้น แต่ก็ไม่ปรากฏว่าได้มีพระอรหันต์รูปใดซึ่งได้รับพุทธพยากรณ์แล้วได้กล่าวพยากรณ์เอาไว้ แต่ว่าท่านเป็นผู้รู้ผู้เห็น ท่านจึงรู้จึงเห็นจึงทราบ ภูมิธรรมในจิตใจของผู้ที่บรรลุภูมิธรรมถึงขั้นเดียวกันได้

เพราะฉะนั้น *อาสวะ* นี้จึงเป็นเรื่องสำคัญ และ*อาสวะ* คือกามนี้ก็หมายถึงกามที่เป็นอย่างละเอียด อันมีอยู่ในจิตใจเหมือนอย่างตะกอนที่นอนกันตุ่มดังกล่าวมานั้นซึ่งปุณฺชนสามัญชนย่อมมีอยู่ด้วยกัน อาจกล่าวได้ว่ามีอยู่ตั้งแต่ปฐมจิตปฐมวิญญานในกรรมของมารดา คือเมื่อเกิดมาก็มี*อาสวะ* ติดมาด้วย

ภวาสวะ อาสวะคือภพ ก็ได้อธิบายแล้ว เริ่มตั้งแต่ความเป็นเราหรือว่าเราเป็นเรามี อันฝังอยู่ต่ออยู่ในจิตใจของทุก ๆ คน

อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ก็ได้แก่ความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริงเป็นต้น ดังที่ได้กล่าวอธิบายแล้ว เป็นความไม่รู้ที่ตั้งอยู่ในความรู้ คือทุก ๆ คนที่เกิดมานี้มีจิตซึ่งเป็นธาตุรู้ ก็มีตัว

ความรู้อยู่ แต่ว่าความรู้ที่มีอยู่นี้เป็นความรู้ผิดเป็นความรู้หลง นั่นก็เพราะว่ายังเป็นความรู้ที่เป็นอวิชชา รู้แต่ว่าเป็นความรู้ที่เป็นอวิชชา แต่ว่าตนเองนั้นไม่รู้จักตัวอวิชชาที่มีอยู่ในความรู้ของตัวเอง พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้รู้ผู้เห็น ได้ตรัสชี้แจงแสดงไว้เพื่อให้ทราบ แม้อวิชชาดังกล่าวนี้ก็เป็นตัวความไม่รู้ อย่างละเอียดที่มีอยู่ในตัวความรู้ ทำให้ความรู้ของทุกคนเป็นความรู้ผิดเป็นความรู้หลง ไม่ใช่เป็นความรู้จริง ยกตัวอย่างง่าย ๆ เหมือนอย่างความรู้ทางตา เข้าขึ้นก็มองเห็นดวงอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกแล้วก็สูง ๆ ขึ้น เย็นลงก็อาทิตย์ตกทางทิศตะวันตก ก็รู้ว่าอาทิตย์ขึ้นอาทิตย์ตก อาทิตย์โคจรไปดังนี้ และโลกนี้ก็รู้สึกว่ายอยู่เฉย ๆ เป็นของที่แบนอยู่กับที่ แต่เมื่อความรู้ในภูมิศาสตร์ของโลกของบุคคลเจริญขึ้นได้แสดงไว้ตรงกันข้ามดังผู้ที่ศึกษาในปัจจุบันทราบกันอยู่ แต่ว่าความรู้ที่แสดงในปัจจุบันดังกล่าวนี้มองไม่เห็นด้วยตา แม้จะสอนว่าเป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ แต่ว่าเท่าที่มองเห็นด้วยตา รู้ด้วยตา ก็ยังเห็นอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกเวลาเช้า ตกทางทิศตะวันตกในเวลาเย็นอยู่นั่นเอง อาทิตย์โคจรทุก ๆ วันดังนี้ แต่ความจริงนั้นตรงกันข้ามดังที่ผู้ศึกษาทราบกันอยู่ แต่ว่าข้อตรง

กันข้ามนี้มองไม่เห็นด้วยตา ไม้รู้ด้วยตา แต่ว่ารู้ด้วยความรู้ตามเหตุตามผล เพราะฉะนั้น ความรู้ที่เป็นตัววิชาจริง ๆ นี้แม้ในทางภูมิศาสตร์ของโลก ก็ยังไม่ปรากฏทางตาทางหูของตน แต่ว่าปรากฏด้วยความรู้อันเป็นความรู้จริง ซึ่งพิสูจน์ได้ในทางต่าง ๆ และก็เป็น ที่รับรองกัน

เพราะฉะนั้น ความรู้ทางตาจึงเป็น อย่างหนึ่ง ความรู้จริงนั้นเป็นอีกอย่าง หนึ่ง คนเรานั้นได้อาศัยความรู้ทางตา ทางหูทางจมูกทางลิ้นทางกายทางมนะ คือใจ คือคิดเอาเองกันอยู่ดังนี้เป็นพื้น ซึ่งไม่ใช่เป็นความรู้จริง แต่ความรู้จริง นั้นก็ต้องอาศัยตาหูเหล่านี้แหละ แต่ก็ ต้องมาพิจารณาพิจารณา ที่เรียกว่าดูแล้ว ก็ต้องมาคิด คิดแล้วต้องมาปฏิบัติมา กระทำต่าง ๆ จึงจะเป็นตัวปัญญาคือ ความรู้จริงขึ้นในทุก ๆ สิ่ง เป็นอยู่ดังนี้

เพราะฉะนั้น อวิชานี้จึงเป็นสิ่งที่ ต้องพิจารณาจึงจะรู้ว่ายังมีอวิชา แต่ถ้า ไม่พิจารณาแล้วก็จะหลงว่าเรารู้แล้วเรารู้แล้วในสิ่งทั้งหลายต่าง ๆ อยู่เสมอ อวิชาที่เป็นอภัสวะก็มีอยู่ ดองจิต สันดานของบุคคลอยู่ แม้ในส่วนที่เป็น **อนุสัย** อีกชื่อหนึ่ง

ราคานุสัย ราคะก็หมายถึงความ ติดใจที่เป็นราคะอย่างละเอียด

ปฏิบัติอนุสัย อนุสัยคือปฏิบัติ ความ กระทบกระทั้ง ก็หมายถึงความกระทบ- กระทั้งอย่างละเอียด

อวิชขานุสัย อนุสัยคืออวิชา ก็เป็น อวิชาอย่างละเอียดดังที่กล่าวมาแล้ว

เป็นอันว่าสามัญชนหรือปุถุชนทั้งหลาย ย่อมมีอภัสวะมีอนุสัยดองจิตสันดาน นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานมาตั้งแต่ ปฐมจิตปฐมวิญญานในครรภ์ของมารดา ติดมากับปฏิสนธิจิต คลอดออกมาเป็น เด็กก็มีอภัสวะมีอนุสัย โตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ เมื่ออายุตนะภายในภายนอกเจริญขึ้น เต็มโตขึ้น **อภัสวานุสัย** ที่ดองจิตสันดาน อยู่นี้ เมื่อถูกอารมณ์มากระทบเหมือน อย่างตะกอนที่ถูกกวน ก็ฟุ้งขึ้นมาเป็น **กิเลสอย่างกลาง** คือเป็นนิรวณหรือ เป็นปริยฎฐานะ **กิเลสที่ปล้นจิต** ทำให้ จิตกลัดกลุ้มวนวาย

ยกเอาอนุสัยเป็นที่ตั้ง **ราคานุสัย** กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานคือ ราคะ เมื่อถูกกระทบด้วยอารมณ์ทาง ตาทางหูเป็นต้น คือได้เห็นได้ยินรูป เสียงเป็นต้นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็กวนตะกอนคือราคานุสัยนี้ คือตัว ราคะที่มีอยู่เป็นต้นเดิมในจิตใจนี้ให้ฟุ้ง ขึ้นมา ทำจิตใจให้บังเกิดความารู้สึก กำหนดยินดีรักใคร่ปรารถนาพอใจ ต่าง ๆ ในรูปในเสียงเป็นต้น ก็เป็น **นิรวณขึ้นในจิตใจ**

และเมื่อกระทบกับอารมณ์ที่ไม่น่า
รักใคร่ปรารถนาพอใจ **ปฏิกขานุสสัย**
อนุสสัยคือปฏิกขะ ความกระทบกระทั่ง
ซึ่งมีอยู่ในส่วนลึกของจิตใจนั้นก็ฟุ้งขึ้น
มาเป็นโกรธ ความโกรธหรือโทสะ
ความประทุษร้ายคือขัดใจ **เป็นนิรวรณ**
ขึ้นในจิตใจ

เมื่อกระทบกับอารมณ์ที่เป็นกลาง ๆ
ไม่พอที่จะให้เกิดรักใคร่ยินดีหรือเกิด
ความขัดใจขัดเคืองหงุดหงิด แต่เพราะ
ว่าไม่รู้ความเกิดขึ้นไม่รู้ความดับไป ไม่รู้
คุณไม่รู้โทษ ไม่รู้วิธีที่จะสลัดออกแล่น
ออก **อวิชชา** คือความไม่รู้ซึ่งเป็น
อนุสสัยก็ฟุ้งขึ้นมา เป็นโมหะคือความ
หลง คือความหลงถือเอาผิดจากความ
เป็นจริง **ก็เป็นนิรวรณขึ้นในจิตใจ**

ดังที่มีแสดงไว้ว่า กามฉันทก็คือราคะ
นั่นเองฟุ้งขึ้นมาเป็นกามฉันท ความ
พอใจรักใคร่ในกาม ปฏิกขะก็ฟุ้งขึ้นมา
เป็นพยาบาท แต่พยาบาทในที่นี้หมายถึง
ถึงแค่ความขัดใจ หงุดหงิดขัดเคือง
ยังไม่ถึงมุ่งร้ายออกไปแก่ใคร ขัดใจ
ขึ้นในใจ ขัดเคืองหงุดหงิดขึ้นในใจ
และอวิชชาก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นความมัวงมงาย
เคลิบเคลิ้ม ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ
ความสงสัยลังเลใจต่าง ๆ แต่ว่าความ
รำคาญใจนี้บางท่านก็จัดเข้าเป็นกอง
โทสะ

นี่เป็นกิเลสอย่างกลาง บังเกิดขึ้น
ในจิตใจ จิตใจตัวเองก็มีความรู้สึก

ตัวมีอยู่ มีกามฉันทอยู่ มีความหงุดหงิด
โกรธแค้นขัดเคืองอยู่ มีความมัวงมงาย
เคลิบเคลิ้มอยู่ มีความเคลือบแคลง มี
ความฟุ้งซ่านรำคาญใจอยู่ มีความเคลือบ
แคลงสงสัยอยู่ แต่ยังไม่แสดงออกไป
ทางกายทางวาจาทางใจที่เป็นตัวทวาร
เป็นกรรม

คราวนี้ กิเลสอย่างกลาง นี้เมื่อแรง
ขึ้นไปอีก ก็เป็น **กิเลสอย่างหยาบ**
ที่เป็นวิตีกมมะ ให้ล่องละเมิด ก็ได้แก่
ราคะ ที่เป็นการกำหนดยินดีหรือเป็น
กามฉันทนั้น หรือเป็นโลภะความโลภ
อยากได้ ก็แรงขึ้นเป็น**อภิชมา** โลภเพ่ง
เล็งเอาสิ่งของของผู้อื่นมาเป็นของตน

โทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง
ซึ่งเดิมก็ประทุษร้ายใจของตัวเองให้
เดือดร้อน ก็แรงขึ้นเป็น**พยาบาท**
มุ่งที่จะทำร้ายเขาว่าร้ายเขาต่าง ๆ
ที่จะทำลายเขาออกไปให้พินาศ

โมหะ คือความหลงถือเอาผิดนั้น
แรงขึ้นก็เป็น**มิจฉาทิฎฐิ** ความเห็นผิด
จากทำนองคลองธรรม

ก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลกรรมบถ
ดังที่ได้แสดงแล้ว ก็เป็นกิเลสอย่าง
หยาบ กิเลสอย่างหยาบนี้ปรากฏออก
มาทางไตรทวาร เริ่มตั้งแต่ มโนทวาร
กายทวาร วจิทวาร เป็นกายกรรม
วจีกรรม มโนกรรม ฝ่ายอกุศลทั้งหลาย
ที่คนทั้งหลายได้พากันประกอบกระทำ

กันอยู่ ก็เพราะว่ากิเลสนี้เองกำเริบขึ้นมาเป็นอย่างแรง เหมือนอย่างตะกอนนอนก้นตุ่มนั้นถูกคนให้ฟุ้งขึ้นมา ก็ทำให้น้ำในตุ่มนั้นขุ่นจนถึงขุ่นมาก และเมื่อถูกกวาดคนมากขึ้น น้ำในตุ่มนั้นก็กระเพื่อมจนถึงกระเพื่อมออกไปจากตุ่ม หกไปจากตุ่ม ออกไปเรียราดอยู่ภายนอกจากตุ่ม กิเลสในใจของบุคคลก็เป็นเช่นนี้ มีอาสวะอนุสัยที่เป็นอย่างละเอียดอยู่ และเมื่อกระทบอารมณ์ก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นอย่างกลาง เป็นอย่างหยาบ ก็ปรากฏเป็นกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ที่ประกอบกระทำกันในทางที่ผิดต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าเรียกว่ากรรมกิเลสบ้าง วิติกมกิเลสบ้าง ดังที่ได้แสดงแล้ว

เพราะฉะนั้น พระอรหันต์นั้นจึงมีคำเรียกว่า **ชีณาสวะ** ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว คือมิใช่ว่าสงบได้จากกิเลสที่เป็นอย่างหยาบ กิเลสที่เป็นอย่างกลาง ซึ่งคนที่ปฏิบัติในศีลก็สามารถที่จะงดเว้นจากกิเลสอย่างหยาบได้ ปฏิบัติในสมาธิได้สมาธิก็สงบกิเลสอย่างกลางได้ แต่ว่ายังไม่ได้ปัญญาที่ตรัสรู้ในสัจจะที่เป็นความจริงอันเป็นเหตุละกิเลสได้หมดสิ้น ก็แปลว่ายังมีอาสวะอยู่ เมื่อยังมีอาสวะอยู่ก็ยังไม่เป็นพระอรหันต์ แม้จะได้ศีลได้สมาธิหรือได้ปัญญาอย่างสามัญที่ยังตัดกิเลสไม่ได้ ครอบงำบรรดาภิเลส

อย่างกลางอย่างหยาบไว้ได้ แต่ว่ายังละที่เป็นอาสวะไม่ได้ ก็ยังไม่เป็นพระอรหันต์ จะต้องละกิเลสที่เป็นอาสวะได้ที่เรียกว่า ชีณาสวะ ผู้มีอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตสันดานได้สิ้นแล้ว จึงจะเป็นพระอรหันต์ ผู้เสร็จกิจในพระพุทธศาสนา

ท่านพระสารีบุตร ท่านได้แสดงข้ออาสวะนี้เพิ่มจากปฏิจจสมุปบาท ในปฏิจจสมุปบาทนั้นที่สุดแต่่อวิชชา แต่ท่านพระสารีบุตรก็ยังได้แสดงต่อไปว่า **เหตุที่เกิดอวิชชาคืออาสวะ** เพราะอาสวะเกิดอวิชชาจึงเกิด แต่ต่อจากนั้นท่านก็ต้องแสดงกลับไปอีกว่า **อาสวะเกิดก็เพราะอวิชชา** คือเพราะอวิชชาเกิด อาสวะจึงเกิด ก็วนกลับมาหาอวิชชาอีกนั่นเอง การที่ท่านแสดงอาสวะเพิ่มขึ้นอีกข้อหนึ่งนี้ก็มิใช่ว่าจะเป็นการแสดงที่เกินเลยอาจารย์คือพระพุทธเจ้าไป เพราะว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ซึ่งสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้านั้น ซึ่งมีแสดงว่า ทรงได้ญาณที่ระลึกถึงชาติในหนหลังได้ในปฐมยามของราตรีที่ตรัสรู้ ทรงได้ญาณคือความหยั่งรู้ในจุดความเคลื่อนไหว อุปบัติความเข้าถึงภพชาติ นั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรมในมัชฌิมยาม ทรงได้อาสวักขยญาณ ความหยั่งรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะทั้งหลายในปัจจุบันยามของราตรี

เมื่อทรงได้อาสวัภยญาณจึงได้ตรัสรู้ เป็นพระพุทธานุเจ้า และ **อาสวัภยญาณ** นั้นก็คือความหยั่งรู้ใน**อริยสัจจ ๒** สาย ที่ตรัสแสดงเอาไว้เอง

สายที่ ๑ ก็คือญาณหยั่งรู้ในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี่เป็น อริยสัจจสายที่ ๑

สายที่ ๒ ก็คือญาณความหยั่งรู้ ในอาสวะ ญาณความหยั่งรู้ในเหตุเกิด อาสวะ ญาณความหยั่งรู้ในความดับ อาสวะ ญาณความหยั่งรู้ในทางปฏิบัติ ให้ถึงความดับอาสวะ

พระพุทธานุเจ้าได้ตรัสแสดงไว้เองดังนี้ เพราะฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรจึงได้นำ อาสวะมาแสดง

พิจารณาตามกระแสพระพุทธานุภาพิต ที่ตรัสแสดงไว้นี้ ก็ย่อมจะเห็นได้ว่าจิต นี้แม้เป็นธรรมชาติที่ประภัสสรคือผุดผ่อง แต่เมื่อยังมีได้ปฏิบัติทำจิตตภาวนา อบรมจิต จิตนี้ก็ยังมีอวิชชาคือความ ไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง แม้จิต นี้จะเป็นธาตุรู้แต่ก็ยังเป็นรู้ผิดรู้หลง จึงยังมี **อุปาทาน** คือความยึดถือ

และเมื่ออายตนะภายนอกอายตนะ ภายในประจวบกัน ซึ่งเป็นไปตาม ธรรมชาติของกายและใจอันนี้หรือของ นามรูปอันนี้ ก็ย่อมเกิด

จักขุวิญญาณ ความรู้ทางจักขุ คือ เห็นรูป

โสตวิญญาณ ความรู้ทางหู คือได้ยินเสียง

ฆานวิญญาณ ทราบกลิ่นทางจมูก

ชีวหาวิญญาณ ทราบรสทางลิ้น

กายวิญญาณ ทราบสิ่งที่ถูกต้อง ทางกาย

มโนวิญญาณ ทราบเรื่องราวที่รู้คิด ทางมโนคือใจ

และเมื่ออายตนะภายในตาหูจมูกลิ้น กายและมโนคือใจ อายตนะภายนอก คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะคือสิ่งถูกต้อง และธรรมะคือเรื่องราวที่รู้ที่คิด ทางใจกับวิญญาณดังกล่าวทั้ง ๓ อย่าง นี้มาประชุมกันเข้าก็เป็น **สัมผัสหรือผัสสะ** คือความกระทบ

และเพราะสัมผัสคือความกระทบก็ หมายถึงความกระทบจิตนี้เอง จึงเกิด **เวทนา** คือความรู้เป็นสุข รู้เป็นทุกข์ หรือรู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขทาง กายทางใจ ดังที่ทุก ๆ คนได้มีเวทนา อยู่เป็นประจำ เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้างทางกาย ทางใจ

และเมื่อได้พบกับ **สุขเวทนา** เวทนา ที่เป็นสุขก็ย่อมจะมีความติดใจยินดีใน สุข เมื่อเป็นดังนี้ราคะคือความติดใจ ยินดีในสุขนั้นก็ตกตะกอนนอนเนื่องอยู่

ในจิตเรียกว่า **ราคานุสัย** อนุสัยกิเลส ที่นอนเนื่องอยู่ในจิตคือราคะความติดใจ ยินดี แม้ว่าสุขเวทนานั้นจะหายไปแล้ว แต่ว่าราคานุสัยก็ยังตกตะกอนนอนเนื่องอยู่ในจิต

เมื่อพบกับ **ทุกข์เวทนา** เวทนา ที่เป็นทุกข์ก็เกิดความทุกข์เดือดร้อน อย่างแรงก็ตอกชกหัวต่าง ๆ ปฏิกษะคือ ความกระทบกระทั่งนั้นก็ตกตะกอนนอนเนื่องอยู่ในจิต เป็น **ปฏิกษานุสัย** กิเลส ที่นอนเนื่องอยู่ในจิตใจคือปฏิกษะความ กระทบกระทั่ง แม้ว่าทุกข์เวทนานั้นจะ สงบไปแล้ว แต่ปฏิกษานุสัย ก็ยังนอนเนื่องอยู่ในจิตใจ

เมื่อพบกับ **เวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข** ก็มีได้พิจารณาให้รู้จัก ความเกิดขึ้น ความดับไป ความน่าพอใจ ความไม่น่าพอใจ และการที่จะ นำจิตแล่นออกไปได้ นี่ก็เป็นอวิชชา ก็นอนจมนอนเนื่องอยู่ในจิต เป็น **อวิชชานุสัย** กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิต คืออวิชชาคือตัวที่ไม่รู้ แม้ว่าเวทนา ที่เป็นกลาง ๆ นั้นจะสงบไปแล้ว แต่ อวิชชานุสัยนี้ก็ยังไม่ยอมเนื่องอยู่ในจิต เป็นตะกอนอยู่ในจิต

ซึ่งโดยปกติทุกคนก็จะไม่รู้สึกรู้ว่ามี อนุสัยเหล่านี้อยู่ในจิต ยิ่งผู้ที่ปฏิบัติ ธรรมะได้ศีลได้สมาธิได้ปัญญา แต่ยังไม่เป็นมรรคกำจัดกิเลสได้ อนุสัยเหล่านี้

นี่ก็ยังไม่ปรากฏ แต่ก็ยังมีอยู่นอนเนื่อง อยู่ในจิต นอนจมอยู่ในจิต เป็นตะกอน อยู่ในจิต ดังที่เปรียบไว้แล้วว่า เหมือน อย่างตะกอนนอนกันตุ่ม ไม่พุ่งขึ้นมา น้ำในตุ่มก็ดูใสสะอาด แต่อันที่จริงนั้น ไม่ใช่เป็นน้ำบริสุทธิ์สิ้นเชิง เพราะยังมี ตะกอนนอนจมอยู่กันตุ่ม นี่คือนุสัย ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพบ

ได้ตรัสแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งถึง ความบังเกิดขึ้นของอนุสัยดังนี้ ว่าอาศัย เวทนาที่เอง หรือว่ากล่าวให้หมดก็คือ ว่าอาศัยอายตนะภายนอกภายในของ บุคคลที่ประจวบกันเกิดวิญญูณ และ ทั้ง ๓ นี้ก็มาประจวบกันเป็นสัมผัสหรือ สัมผัสก็เป็นเหตุให้เกิดเวทนา เมื่อเกิด เวทนามากก็เป็นเหตุให้เกิดราคะบ้าง คือ จิตใจยินดีในสุข ปฏิกษะบ้าง คือว่า หงุดหงิดในทุกข์ อวิชชาบ้าง คือไม่รู้ ในเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ราคะ ปฏิกษะ อวิชชาเหล่านี้ก็ตกเป็น ตะกอนนอนจมอยู่ในจิต เป็นราคานุสัย บ้าง ปฏิกษานุสัยบ้าง อวิชชานุสัยบ้าง ดังกล่าว และเมื่อได้ประสบเวทนากัน อยู่เป็นประจำ และก็มี ความติดใจยินดี ในสุขกันอยู่เป็นประจำ หงุดหงิดขัดเคือง ในทุกข์อยู่เป็นประจำ ไม่รู้อยู่ในเวทนา ที่เป็นกลาง ๆ อยู่เป็นประจำ ราคะ ปฏิกษะ อวิชชาที่บังเกิดขึ้นใหม่ ๆ อยู่ ทุกที่ทุกวันทุกเวลาเหล่านี้ก็นอนจมลง

ไปในจิต นอนเนื่องอยู่ในจิตเป็นอนุสัย
เพิ่มเติมขึ้นอยู่เสมอ ก็แปลว่าตะกอน
ก้นตุ่มนั้นก็มากขึ้น ๆ แต่เมื่อไม่ฟุ้ง
ขึ้นมา น้ำในตุ่มก็ยังคงใส

ส่วนอาสวะนั้นก็มิตรัสแสดงไว้ในข้อ
ที่ตรัสสอนให้ปฏิบัติใน **อินทรียสังวร**
ความสำรวมอินทรีย คือตาหูจมูกลิ้น
กายและมนะคือใจ ดังที่ตรัสสอนเอาไว้ว่า

เห็นรูปอะไรทางตา ได้ยินเสียงอะไร
ทางหู สูดกลิ่นอะไรทางจมูก ลิ้มรส
อะไรทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะคือสิ่ง
ที่ถูกต้องอะไรทางกาย คิดหรือรู้เรื่อง
อะไรทางมโนคือใจ **ก็ไม่ยึดถือโดยนิมิต**
คือไม่ยึดถือทั้งหมดว่างามหรือไม่งาม
น่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจ **ไม่ยึดถือ**
โดยอนุพยัญชนะ คือเลือกแต่บางส่วน
ว่างามหรือไม่งาม น่าชอบใจหรือไม่
น่าชอบใจ อภิขเฌาคือความยินดี โทมนัส
คือความยินร้าย บาบอกุศลธรรมทั้งหลาย
ย่อมไหลเข้ามาสู่จิต เพราะเหตุที่มีได้
สำรวมมิได้รักษาอินทรีย คือตาหูจมูก
ลิ้นกายและมนะคือใจเหล่านี้ เพราะ
ตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจเหล่านี้
อันใดเป็นเหตุ ย่อมปฏิบัติรักษาอินทรีย
คือตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจเหล่านี้
นี้ไว้มิให้ยึดถือดังนั้น มิให้ความยินดี
ความยินร้าย บาบอกุศลธรรมทั้งหลาย
ไหลเข้ามาสู่ใจอย่างนั้น ปฏิบัติดังนี้

เรียกว่า **อินทรียสังวร** ความสำรวม
อินทรีย

ตามพุทธภาษิตนี้ตรัสเรื่องอินทรียสังวร
และก็ย่อมส่องความถึงว่าหากไม่มี
อินทรียสังวร ก็ย่อมจะยึดถือ ย่อมจะ
ยินดียินร้าย ย่อมจะมีบาปอกุศลธรรม
ทั้งหลายไหลเข้ามาสู่จิต เพราะเหตุที่
ยึดถือและยินดียินร้ายดังกล่าว หรือ
เพราะมีเหตุที่มีได้รักษามิได้สำรวมระวัง
อินทรียทั้ง ๖ คือ ตาหูจมูกลิ้นกายและ
มนะคือใจดังกล่าว บุคคลโดยมากย่อม
หย่อนต่อการรักษาอินทรียทั้ง ๖ เหล่านี้
หรือว่าโดยปกติย่อมไม่รักษาอินทรีย
ทั้ง ๖ เหล่านี้ เมื่อเห็นอะไรทางตา
ได้ยินอะไรทางหู ตลอดจนถึงคิดถึง
เรื่องอะไรทางมโนคือใจ ย่อมจะยึดถือ
สิ่งที่ได้เห็นสิ่งที่ได้ยินตลอดจนถึงคิด
เป็นต้นนั้น ยึดถือทั้งหมดหรือว่ายึดถือ
บางอย่างบางส่วน ว่างามบ้าง ไม่งาม
บ้าง น่าชอบใจบ้าง ไม่น่าชอบใจบ้าง
และเมื่อเป็นดังนี้ จึงเกิดความยินดี
ความยินร้ายเกิดบาปอกุศลธรรมทั้ง
หลายไหลลงสู่จิต ไหลเข้าสู่จิต ก็ไหล
เข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น
ทางกาย ทางมนะคือใจนั่นเอง สิ่งที่ไหล
เข้ามาสู่จิตก็มาหมักหมมต้องจิตสันดาน
อยู่ เป็น

กามาสวะ อาสวะคือสิ่งที่ไหลมา
ต้องจิตสันดานคือกาม ความใคร่

ภวาสวะ อาสวะคือภพความเป็นเรา เป็นของเรา

อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ไม่รู้ แม้อาสวะเหล่านี้ก็ไหลเข้ามาจาก ตาหูเป็นต้นดังกล่าว ซึ่งเมื่อเห็นอะไร ได้ยินอะไรเป็นต้น ก็เกิดความใคร่ความ ยินดีก็คือกามนั่นเอง และยึดถือ ก็ ยึดถือเป็นตัวเรา เป็นของเรา ก็เป็น ภพ ซึ่งเป็นที่ตั้งของอาสวะคือภพ แม้ เป็นกลาง ๆ ก็ไม่ได้พิจารณาให้รู้จัก ความเกิดความดับเป็นต้น ก็เป็นอวิชชา คือไม่รู้ แม้ว่าการเห็นการยึดถือความ ยินดีความยินร้ายเป็นต้นนั้นจะผ่านไป แล้วสงบไปแล้ว แต่ก็ยังตกตะกอน ลงมาเป็นอาสวะ มาต้องมาหมักหมม จิตสันดานเป็นกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะอยู่ เพราะฉะนั้น ความบังเกิดขึ้นของอาสวะนั้นจึงบังเกิดขึ้นดังนี้

และใน **สัมมาทิฏฐิสูตร** ท่าน พระสารีบุตรก็ได้แสดงรวมกันไว้ว่า

เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ มีความเห็นตรง ย่อมจะทำให้ประกอบ ด้วยความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหวในธรรมะ นำมาสู่พระสัทธรรมคือพระธรรมวินัยนี้ จะละราคานุสัย กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ใน จิตคือราคะ จะถอนปฏิฆานุสัย จะบรรเทา ปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ ความ กระทบกระแทง จะถอนทิฏฐิมานานุสัย อนุสัยคือทิฏฐิมานะว่าเรามีเราเป็น

จะละอวิชชา ทำอวิชชาให้บังเกิดขึ้น จะกระทำทุกขให้สิ้นสุดไปได้ในปัจจุบัน

ก็เท่ากับท่านแสดง **อนุสัยไว้เป็น ๔** คือ **ราคะ ปฏิฆะ อัสมิทิฏฐิมานานุสัย** เรียกสั้นก็คือภวานุสัยนั่นเอง แต่ท่าน ไม่เรียกว่า **ภวานุสัย** เรียกอย่างเต็มที่ ว่า **ทิฏฐิมานานุสัย** อนุสัยคือทิฏฐิมานะ ความเห็นยึดถือว่าเรามีเราเป็น ก็ตัว ภพนั้นแหละดังที่กล่าว และ **อวิชชา** ก็เป็นอันว่าท่านนำเอาอาสวะกับอนุสัย ที่แยกเอาไว้นี้รวมกันเข้า แต่แม้ว่าจะ ไม่รวมกันเข้า แยกออกเป็น ๒ หมวด ข้อที่ ๒ ของหมวดทั้ง ๒ นั้นจะต่าง กัน คือเป็นภวาสวะกับเป็นปฏิฆานุสัย แต่ก็มีหน้าที่เนื่องถึงกันสัมพันธ์กันดัง ที่ได้อธิบายแล้ว ก็นับว่าเป็นอันเดียวกัน ได้ แต่เมื่อแยกแสดงได้เป็น ๔ ก็เป็น อันว่าครบถ้วน คือ เป็นราคะหรือกาม หนึ่ง เป็นปฏิฆะหนึ่ง เป็นภพหรือ อัสมิทิฏฐิมานะหนึ่ง เป็นอวิชชาหนึ่ง เป็นตัวกิเลสที่นอนเนื่องหรือนอนจม หมักหมมต้องจิตสันดานอยู่

ก็เพราะเหตุที่จิตนี้ที่ยังไม่มีจิตตภาวนา แม้เป็นธรรมชาติที่ประภัสสร แต่ก็ยังมีอวิชชา เมื่อมีอวิชชาก็ยังมีอุปาทาน เพราะฉะนั้น เมื่ออายตนะภายใน ภายนอกประจวบกันเกิดวิญญูณ เกิดผัสสะ เกิดเวทนา จึงยังมียินดี มียินร้าย ยังมีหลงไม่รู้ และแม้ว่า

ความประสบทางตาหูเป็นต้น ความยินดียินร้ายหลงไม่รู้ที่บังเกิดขึ้นจะสงบไปเป็นคราว ๆ แต่ก็ยังนอนจมเป็นตะกอนอยู่ในจิตต้องเป็นอาสวะ นอนเนื่องเป็นอนุสัย และก็เพิ่มพูนขึ้นอยู่เสมอ ต่อเมื่อได้ปฏิบัติในอินทริยสังวร และได้ปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน คือในมรรคมีองค์ ๘ รวมเข้าเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา รักษาอินทริย์ รักษาจิต มิให้ยึดถือยินดียินร้าย หลงไม่รู้ในเวลาทีประสบเรื่องประสบอารมณ์ต่าง ๆ ทางตาทางหูทางจมูกทางลิ้นทางกายทางมนะคือใจอยู่ จึงจะเป็นการปฏิบัติที่ไม่เพิ่มราคอนุสัย และเมื่อศีลสมาธิปัญญาที่ปฏิบัตินี้ลึกซึ้งลงไปจนถึงรู้ถึงตัวอาสวอนุสัย คือลึกซึ้งลงไปถึงจิตส่วนลึกอันเป็นที่ตั้งของอาสวอนุสัย ก็จะทำจิตอาสวอนุสัยได้บางส่วนจนถึงสิ้นเชิง นั่นแหละจิตนี้จึงเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ พร้อมทั้งประภัสสรคือผุดผ่อง ประกอบด้วยวิชาวิมุตติ อยู่กับวิชาวิมุตติตลอดเวลา ดังที่มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า *ตถาคตคือพระพุทธเจ้าทรงอยู่ด้วยวิชาวิมุตติ ทรงมีวิชาวิมุตติเป็นธรรมเครื่องอยู่* (ส.ท. ๒๐๐-๒๒๒) **ดู จิตประภัสสร, บารมี, วิชา ๓, โอวาทปาติโมกข์ ด้วย**

อาสวักขยญาณ ดู ทศพลญาณ, วิชา ๓
อาสันนกรรม ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ
อาสัย แปลว่า ที่อาศัยหรือเครื่องอาศัยภายในจิตใจของทุก ๆ คน ได้แก่ความเห็นผิดหรือความเห็นถูกต้อง ความเห็นผิดนั้นคือสัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่ามีตัวตนอยู่ตลอดไป หรืออุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ เช่นเห็นว่าตายสูญ ส่วนความเห็นชอบถูกต้องนั้น ได้แก่ความเห็นถูกต้องตามเหตุผล ไม่ข้องติดอยู่กับความเห็นทั้ง ๒ นั้น เช่นเห็นว่ามีเหตุก็มีผล เมื่อสิ้นเหตุก็สิ้นผล กล่าวตามนัยปัจจุสมุปบาท คือเมื่อยังมีอวิชชาก็มีชาติคือความเกิดจนกระทั่งสิ้นอวิชชาจึงสิ้นเกิด ความเห็นผิดก็ตาม ความเห็นถูกต้องก็ตามเรียกว่าอาสัยในที่นี้ เพราะทุก ๆ คนย่อมอาศัยความเห็นดำเนินไปในทางที่ผิดบ้าง ถูกบ้าง (ท.ธ. ๔๐) **ดู บารมี ด้วย**

อาสาฬหบูชา ดู บูชา ๒, ปัญจวัคคีย์
อาหาร คำว่า อาหาร นั้นเป็นคำที่ทุก ๆ คนก็เรียกกันถึงอาหารที่บริโภคเพื่อบำรุงเลี้ยงร่างกาย แต่ว่าคำว่าอาหารมิใช่หมายความถึงเพียงอาหารสำหรับบำรุงเลี้ยงร่างกายเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงอาหารอย่างอื่นอีกด้วย ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายอาหารไว้ ๔ ประการ คือ

๑. **กวมิงการาหาร** อาหารคือคำข้าว
๒. **ผัสสาหาร** อาหารคือผัสสะ
๓. **มโนสัญเจตนาหาร** อาหารคือมโนสัญเจตนา ความจงใจ และ
๔. **วิญญาณาหาร** อาหารคือวิญญาณ คำว่า **อาหาร** นั้นตามศัพท์แปลว่า นำมา ก็หมายถึงสิ่งที่ในปัจจุบัน คือ เป็นเครื่องอาศัยที่นำผลมา

ข้อที่ ๑. **กวมิงการาหาร** อาหารคือคำข้าว ก็หมายถึงอาหารที่บุคคลตลอดจนถึงสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายบริโภค เป็นอย่างละเอียดก็มี เป็นอย่างหยาบก็มี ยกเอาคำข้าวขึ้นเป็นที่ตั้งเป็นชื่อ เพราะว่าข้าวนั้นก็ถือว่าเป็นอาหารหลักสำหรับที่จะบำรุงเลี้ยงร่างกาย ฉะนั้นจึงยกขึ้นเป็นชื่อของอาหารสำหรับบำรุงเลี้ยงร่างกายอันหมายคลุมถึงอาหารทุกอย่างที่บริโภคสำหรับบำรุงเลี้ยงร่างกาย

นี่คือกวมิงการาหาร อาหารคือคำข้าว ข้อที่ ๑

ข้อที่ ๒ **ผัสสาหาร** อาหารคือผัสสะ หมายถึงอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณมาประชุมกัน เรียกว่า **สัมผัส** หรือ **ผัสสะ** อันแปลว่า **กระทบ** เป็นอาหารแห่งนามธรรมทั้งหลาย คือ แห่งเวทนา แห่งสัญญา แห่งสังขาร และแห่งวิญญาณเองที่เกิดสืบต่อไป

กวมิงการาหาร อาหารคือคำข้าว ข้อแรกเป็น **อาหารของรูปธรรม** คือ ร่างกายส่วนรูป

ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะหรือสัมผัสเป็น **อาหารของนามธรรม** คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดสืบเนื่องกันไป

ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะข้อที่ ๒ นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ว่า คือความประชุมของอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ โดยที่เมื่อตากับรูปประจวบกันก็ย่อมเกิดวิญญาณ คือความรู้ในรูปที่เรียกว่าเห็นรูป อันการเห็นรูปดังที่พูดกันก็มักจะพูดกันว่า เห็นรูปด้วยจักขุคือตา แต่เมื่อแสดงตามทางอภิธรรมท่านแสดงว่าเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณคือความรู้รูปทางจักขุตานั้นเป็นเพียงประสาทสำหรับเป็นที่อาศัยรับรูปที่มาประจวบกันเท่านั้น ถ้ายังไม่เกิดจักขุวิญญาณ การเห็นรูปก็ยังไม่เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น จึงต้องเกิดจักขุวิญญาณ วิญญาณทางตา ก็คือรู้รูปทางตา ที่เรียกกันว่าเห็นรูป เพราะฉะนั้น การเห็นรูปจึงมิใช่เห็นด้วยจักขุหรือจักษุ แต่ว่าเห็นด้วยจักขุวิญญาณ

เมื่อพูดตามธรรมดา ก็พูดว่าเห็นรูปด้วยจักขุ แต่เมื่อพูดตามทางอภิธรรม ก็จะต้องพูดว่าเห็นรูปด้วย **จักขุวิญญาณ**

แม้ในอายตนะข้อต่อไปก็เช่นเดียวกัน หูกับเสียงมาประจวบกันก็เกิด **โสตวิญญาณ** ได้ยินเสียง

จมูกกับกลิ่นมาประจวบกันก็เกิด **ฆานวิญญาณ** รู้กลิ่นทางจมูก

ลิ้นกับรสมาประจวบกันก็เกิด **ชีวหาวิญญาณ** รู้รสชาติรสทางลิ้น

กายกับโณฐฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องมาประจวบกันก็เกิด **กายวิญญาณ** รู้สิ่งถูกต้องทางกาย

มโนคือใจกับธรรมะคือเรื่องราวมาประจวบกันก็เกิด **มโนวิญญาณ** รู้เรื่องที่เกิดคิดทางมโนคือใจ

นี่เป็นปกติของอายตนะภายในภายนอกและวิญญาณทางอายตนะทั้ง ๖ นี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นเป็นปกติแก่ทุก ๆ คน ทุก ๆ เวลา และเมื่อทั้ง ๓ นี้มาประชุมกันจึงเรียกว่าเป็น **สัมผัส** ที่แปลว่าความกระทบ หรือเรียกสั้นว่า **ผัสสะ** และผัสสะหรือสัมผัสดังกล่าวมานี้เองเป็น **อาหารของนามธรรม** ทั้งหมด คือ ของเวทนา ของสัญญา ของสังขาร และของวิญญาณที่เกิดสืบจากสังขาร

เพราะฉะนั้น ตามอธิบายนี้วิญญาณจึงบังเกิดขึ้นในเมื่ออายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกัน ก็เป็นวิญญาณขึ้นตามทางอายตนะ และเมื่อทั้ง ๓ มาประชุมกันเป็นสัมผัสจึงเกิด

เวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร และก็เกิดวิญญาณสืบต่อกันไปอีก เพราะฉะนั้น วิญญาณจึงมาตรงที่เมื่ออายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกันนั้นหนหนึ่ง และเมื่อมาประชุมกันเป็นสัมผัสหรือผัสสะก็เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร และก็เป็นวิญญาณขึ้นอีก วิญญาณก็มาบังเกิดขึ้นสืบจากสังขารอีกครั้งหนึ่ง และก็มาเป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร และก็เป็นวิญญาณ ก็วนกันไปอยู่ดังนี้ในอารมณ์ทั้งหลายที่จิตนี้รับ เริ่มมาจากทางอายตนะซึ่งเป็นฝ่ายรูปแล้วก็มาเป็นนามธรรม เพราะฉะนั้น ชั้นที่ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันประกอบย่อเข้าเป็นรูปเป็นนาม รูปก็เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นนาม รวมเป็นชั้นที่ ๕ ย่อก็เป็นรูปเป็นนามอันเรียกว่านามรูปนี้ จึงเป็นสิ่งที่เริ่มต้นมาตั้งแต่ถือกำเนิดเกิดขึ้นในครรภ์ของมารดาแต่ยังไม่สมบูรณ์เต็มที่ จนเมื่อได้คลอดออกมาจึงมีความสมบูรณ์ แต่แม้เช่นนั้นก็ยังอ่อน เมื่อเติบโตขึ้นจึงเจริญขึ้นสมบูรณ์ขึ้นจนมีความสมบูรณ์เต็มที่ ดังรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของบุคคลที่เติบโตขึ้นตั้งแต่เป็นเด็กเล็ก เป็นเด็กใหญ่ เป็นหนุ่ม เป็นสาว ก็เป็นความสมบูรณ์ของชั้นที่ ๕ ขึ้นมาโดยลำดับ

ดังจะพึงเห็นได้ว่า เมื่อส่วนรูปมีความสมบูรณ์ ส่วนนามก็สมบูรณ์ ดังเช่น เมื่อตาหูจมูกลิ้นกายและมโนคือใจสมบูรณ์ จึงรับอายตนะภายนอกต่าง ๆ ได้ฉับพลัน คล่องแคล่ว่องไว **วิญญาณที่บังเกิดขึ้น** สัมผัสที่บังเกิดขึ้น สืบมาถึงเวทนา สัญญา สังขาร แล้วต่อไป วิญญาณอีก ก็สมบูรณ์ฉับพลัน

และตรงนี้ก็เห็นว่าที่จะต้องอธิบายเพิ่มเติมอีกชนิดหนึ่งว่า ในชั้น ๕ นั้นไม่จัดใส่วิญญาณกับสัมผัสที่บังเกิดขึ้นในช่วงนี้เข้าไว้ จัดรูปเป็นที่ ๑ แล้วก็มาเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณต่อท้าย ตัดเอาวิญญาณกับสัมผัสที่บังเกิดขึ้นในระหว่างรูปกับเวทนาเสีย ถ้าหากว่าจะใส่ไว้ด้วยก็ไม่ใช่เป็นชั้น ๕ จะต้องเป็นชั้น ๖ ชั้น ๗ แต่ไม่ใส่ไว้ ตัดเอาวิญญาณกับสัมผัสที่บังเกิดขึ้นในช่วงนี้ออกเสีย จึงเป็นชั้น ๕ แสดงวิญญาณไว้ข้างท้ายเท่านั้น พิจารณาดูก็เพื่อสะดวกเป็น **วิปัสสนาภูมิ** คือเป็นภูมิแห่งวิปัสสนา คือเป็นกรรมฐานสำหรับวิปัสสนาในอันที่จะกำหนดพิจารณาให้รู้ให้เห็นได้สะดวก เพราะว่ารูปนั้นก็ เป็นของหยาบ พิจารณาได้สะดวก ถึงเวทณาก็นับว่าเป็นนามธรรมที่หยาบบังเกิดขึ้นทั้งทางกายทั้งทางใจ จึงมาเป็นที่ ๒ จึงมาถึงสัญญาถึงสังขาร ซึ่งเป็นส่วนนามธรรมล้วน ๆ แล้วจึง

มาวิญญาณซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่ละเอียดก็เอาคุมไว้ข้างท้ายสำหรับที่จะพิจารณาเป็นกรรมฐานเป็นวิปัสสนาภูมิได้โดยสะดวก

ฉะนั้น ผัสสะจึงมีความหมายถึงความประชุมของทั้ง ๓ อย่างดังที่กล่าว นั้น เป็น**อาหารของเวทนา** คือเป็นปัจจัยนำผลมา คือนำให้เกิดเวทนา ความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ให้เกิดสัญญาคือความรู้จำได้ จำรูปจำเสียงจำกลิ่นจำรสจำ โผฏฐัพพะจำเรื่องราวอะไรต่าง ๆ ได้ เป็นสังขารคือความรู้คิดปรุงหรือปรุงคิดต่าง ๆ และเมื่อคิดปรุงไปก็รู้ไปด้วย ก็เป็นวิญญาณ แล้วก็วนเป็นวงกลมมาใหม่อีก ก็เป็นไปอยู่ดังนี้ เป็นเรื่องของรูปและนามที่บังเกิดอยู่ในปัจจุบัน ของบุคคลทุก ๆ คน โดยที่รูปนั้นก็ ต้องอาศัยอาหารคือคำข้าว หยาบบังละเอียดบ้าง ส่วนนามก็อาศัยอาหารคือผัสสะดังที่กล่าวมาแล้ว ถ้าหากว่ารูปไม่ได้อาศัยอาหารคือคำข้าวก็ดำรงอยู่ไม่ได้ นามไม่อาศัยอาหารคือผัสสะหรือสัมผัส นามก็บังเกิดขึ้นเป็นไปไม่ได้

เพราะฉะนั้น อาหารคือคำข้าวจึงเป็นที่ ๑ อาหารคือผัสสะจึงเป็นที่ ๒ มาถึงข้อที่ ๓ **มโนสัญญาเจตนา** อาหารคือมโนสัญญาเจตนา ความจงใจ

ตรัสว่าเป็น **อาหารของกรรม** และ พระสารีบุตรก็ได้แสดงอธิบายตาม พระพุทธเจ้า เพราะว่ากรรมคือการงาน ที่บุคคลกระทำ ทางกายก็เป็นกายกรรม ทางวาจาก็เป็นวจีกรรม ทางใจก็เป็น มโนกรรม ย่อมเกิดจากมโนสัญญาเจตนา คือความตั้งใจ จะต้องมิมโนสัญญาเจตนา หรือเรียกสั้นว่าเจตนา ความตั้งใจเป็น เหตุ จึงได้กระทำทางกายเป็นกายกรรม กระทำทางวาจาเป็นวจีกรรม กระทำ ทางใจเป็นมโนกรรม พระพุทธเจ้าจึง ได้ตรัสเอาไว้ว่า

เจตนาหิ ภิกขเว กมมํ วทามิ ตู ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาคือ ความตั้งใจว่าเป็นกรรม คือเป็นเหตุให้ กระทำกรรม เพราะว่าบุคคลมีเจตนา คือความตั้งใจแล้ว จึงกระทำทางกาย บ้าง กระทำทางวาจาบ้าง และกระทำ ทางใจบ้าง

ฉะนั้น กรรมที่บุคคลกระทำทุก ๆ อย่าง ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ไม่ว่าจะ เป็นกุศลกรรมหรือนุญกรรม ไม่ว่าจะ เป็นอกุศลกรรมหรือบาปกรรม ย่อมมีเจตนาคือความตั้งใจหรือมโน-สัญญาเจตนาเป็นเหตุ คือเป็นอาหาร เป็นปัจจัยที่นำผลมา คือนำให้เป็นเหตุ ให้บังเกิดกรรม ฉะนั้น มโนสัญญาเจตนา หรือเจตนาคือความตั้งใจจึงเป็น **อาหารของกรรม** นับเป็นข้อที่ ๓

มาถึงข้อที่ ๔ **วิญญาณาหาร** อาหารคือวิญญาณ อันวิญญาณนี้ที่ได้ กล่าวมาในเบื้องต้น ท่านเรียกว่าเป็น **วิถีวิญญาณ** เป็นวิญญาณในวิถิ อัน หมายความว่า เป็นวิญญาณที่บังเกิดขึ้น ตามวิถิคือตามทาง

วิถิคือทางก็คือวิถีของกายจิตนี้ที่ ประกอบกันอยู่เป็นไปอยู่ อันนับแต่ อายตนะภายในอายตนะภายนอกมา ประจวบกันเป็นวิญญาณ เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นต้นดังกล่าวมาแล้ว นี้เรียกว่าเป็นวิถิ คือเป็นทางแห่งความ เป็นไปของกายและจิตที่อาศัยกันอยู่ ที่ประกอบกันอยู่ ที่ดำเนินไปอยู่จึง เรียกว่า วิถีวิญญาณ

อีกอย่างหนึ่ง **ปฏิสนธิวิญญาณ** วิญญาณในปฏิสนธิ วิญญาณในปฏิสนธิ นี้ก็ได้แก่วิญญาณธาตุคือธาตุรู้หรือจิต ที่อาศัยอยู่ในกายนี้ ซึ่งบุคคลทุก ๆ คน นี้มีกายและจิตประกอบกันอยู่ ถ้าหาก ว่าไม่มีจิต กายนี้ก็ดำรงอยู่ไม่ได้ ต้อง แตกสลาย เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดง เอาไว้ในบางพระสูตรว่า เมื่อมีชาติคือ ความเกิด ตั้งต้นแต่เกิดขึ้นในครรภ์ ของมารดา เริ่มก่อเกิดขึ้นก็มีปฏิสนธิ วิญญาณ ซึ่งมีคำเรียกว่า **คันธัพพะ** คนธรรพ์เข้ามาสู่ครรภ์ของมารดาอีก ส่วนหนึ่ง มาประกอบเข้ากับส่วน ประกอบที่เป็นรูป เมื่อเป็นดังนี้สัตว์จึง

เริ่มมีชาติคือความเกิดขึ้นมา และเมื่อ
 คันถัพพะหรือปฏิสนธิวิญญาณเข้าสู่ครรภ์
 ของมารดาในขณะที่ได้เริ่มก่อรูปขึ้นตั้ง
 ตั้งแต่เป็นกลละ และก็เริ่มเติบโตขึ้น
 แดกเป็นปัญญาสาขา มีอายตนะที่บริบูรณ์
 ขึ้นโดยลำดับ ก็จะต้องมีปฏิสนธิวิญญาณ
 ประกอบอยู่ด้วยตลอด ถ้าหากว่าปฏิสนธิ
 วิญญาณหรือว่าจิตหรือว่าคนธรรพ์ตั้ง
 ที่เรียกในพระสูตรปราศออกไปเสีย
 เมื่อใด รูปที่ก่อขึ้นมาตั้งแต่ต้นนั้นก็
 เป็นอันว่าแตกสลาย ไม่ก่อเกิดขึ้นอีกต่อไป
 แม้ว่าเมื่อคลอดออกมาจากครรภ์ของ
 มารดาแล้ว กายและจิตนี้ก็ต้องประกอบ
 กันอยู่ตลอดเวลา เรียกว่าปฏิสนธิ
 วิญญาณที่มาตั้งแต่ในเบื้องต้นนั้นก็จะ
 ต้องอยู่ ถ้าหากว่าปฏิสนธิวิญญาณที่มา
 ตั้งแต่เบื้องต้นนั้นหรือว่าจิตออกไปเสีย
 จากร่างกายนี้เมื่อใด ร่างกายอันนี้ก็
 เป็นอันว่าหยุดที่จะเติบโต แตกสลาย
 ที่เรียกว่าตาย จะดำรงอยู่ต่อไปไม่ได้
 หรือจะเรียกว่าขันธ ๕ หรือรูปนาม
 เมื่อวิญญาณดังกล่าวไม่มีแล้ว ขันธ ๕
 หรือรูปนามก็แตกสลาย ได้มีพระพุท
 ธิลักษณะที่ตรัสไว้ ที่ใช้เป็นบทสำหรับ
 พิจารณาว่า

อจิริ วตยิ กาโย ไม่นานหนอกายนี้
 ปจวี อธิเสสฺสติ จักกอนนทฺบแผ่นดิน
 ลุฑฺโท อเปตวิญญาโณ ปราศจาก
 วิญญาณ ถูกทิ้ง

นिरตถิวํ กลิงฺครํ ราวกับท่อนไม้
 ท่อนฟืนไม่มีประโยชน์

คาถาบทนี้ก็แสดงว่า
 กายนี้ทั้งรูปกายทั้งนามกายคือขันธ ๕
 หากปราศจากวิญญาณเสียแล้วก็จัก
 ต้องนอนหรือถูกทอดทิ้งให้นอนทับ
 แผ่นดิน เหมือนอย่างท่อนฟืนท่อนไม้
 ไม่มีประโยชน์ กายทั้งรูปกายทั้งนาม
 กายหรือขันธ ๕ นี้ที่ยังดำรงชีวิตอยู่ได้
 ก็เพราะยังมีวิญญาณ ไม่ปราศจาก
 วิญญาณ ฉะนั้น วิญญาณนี้จึงเป็น
 อาหารสำคัญของนามรูปหรือของขันธ
 ๕ หรือว่าของรูปกายนามกาย เมื่อ
 วิญญาณนี้ยังอยู่ นามรูปก็ยังคง
 อยู่ แต่เมื่อปราศจากวิญญาณเสียแล้ว
 นามรูปก็เป็นอันว่าแตกสลาย

ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็น **อาหารของ
 นามรูป** เป็นข้อที่ ๔

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอาหารไว้
 ๔ อย่างดังนี้ และพระสารีบุตรก็ได้
 แสดงตาม สัมมาทิฏฐิก็คือความรู้จัก
 อาหารทั้ง ๔ เหล่านี้ว่า

คำขำ เป็น **อาหารของกาย** คือ
 ของรูปกาย

ผัสสะ หรือสัมผัส เป็น **อาหารของ
 นาม** มีเวทนาเป็นต้น

มโนสัญเจตนา หรือเจตนาความ
 จงใจ เป็น **อาหารของกรรม**

วิญญาณ เป็น **อาหารของนามรูป**

ต่อจากนี้ท่านพระสารีบุตรก็ได้แสดงอธิบายให้รู้จัก**อาหารสมุทัย** เหตุเกิดแห่งอาหาร ก็ชี้เอาต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก สัมมาทิฏฐิก็คือความรู้จักว่าต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นเหตุแห่งอาหารทั้ง ๔ ดังกล่าว

และแสดงต่อไปว่า ความรู้จัก**อาหารนิโรธ**คือความดับอาหาร ก็คือความรู้จักว่าดับต้นหาคือเสียได้ ก็เป็นความดับอาหาร และปัญญาที่รู้จักดังนี้ก็ เป็นสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ

ต่อไปก็แสดงว่า ปัญญาที่รู้จักข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาหารก็คือมรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** เห็นชอบ **สัมมาสังกัปปะ** ความดำริชอบ **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ **สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีวิตชอบ **สัมมาวายามะ** เพียรชอบ **สัมมาสติ** ระลึกรู้ชอบ **สัมมาสมาธิ** ตั้งใจชอบ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาหาร ปัญญาที่รู้จักข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาหารดังนี้เป็นสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ

พิจารณาดูแนวอธิบายของท่านดังนี้ก็จะพึงเห็นได้ว่า เพราะต้นหานี้เองเป็น **โบนินพุกวิกา** เป็นเหตุให้ถือภพถือชาติใหม่ เพราะฉะนั้น จึงเป็นเหตุให้แสวงหาอาหารแห่งรูปธรรมนามธรรมแห่งกรรมและแห่งวิญญาณอยู่ตลอด

ไป ซึ่งเมื่อมีอาหารเหล่านี้ก็เป็นที่อันว่าไม่มีที่จะจบภพจบชาติ เพราะท่านต้องการแสดงในทางดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น ก็คือดับภพดับชาติ เป็นแนวอธิบายในทางดับภพดับชาติ จึงได้แสดงว่าต้นหาคือตัวสมุทัยแห่งอาหาร และดับต้นหาคือเสียได้ก็เป็นการดับอาหารคือเป็นการดับภพดับชาติ และก็มีมรรคมีองค์ ๘ นั้นแหละเป็นทางปฏิบัติ แม้จะกล่าวว่าท่านแสดงมุ่งในทางดับภพดับชาติ แต่ก็เป็นที่สัจจะคือความจริงว่าความสืบต่อภพชาติก็เพราะมีต้นหานี้เองเป็นตัวเหตุ เพราะสัจจะคือความจริงเป็นดังนี้ จึงได้มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า **โลกอันต้นหาก่อขึ้น**

เพราะฉะนั้น เมื่อยังเป็นโลกก็เพราะยังมีต้นหาอยู่เป็นตัวก่อให้เกิดขึ้น ดับต้นหาคือเสียได้ก็ดับโลก และก็เป็นการดับทุกข์ เป็นสัจจะคือความจริง แต่แม้เช่นนั้น เมื่อไม่ประสงค์จะดับโลก ไม่ประสงค์จะดับต้นหา ยังต้องการโลกอยู่ยังอยู่กับโลก ก็ปฏิบัติในการแสวงหาอาหารทั้ง ๔ นี้โดยทางที่ชอบ เพื่อจะได้ภพชาติที่ดีที่ชอบ ภพชาติในปัจจุบันก็เป็นภพชาติที่ดี ที่ชอบ มีความสุข ภพชาติต่อไปก็มีความสุข ดังนี้ก็เป็น การปฏิบัติที่ถูกต้อง

เพราะฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรจึงได้แสดงสัจจะคือความจริง และความ

ที่มีปัญญารู้จักความจริงในเรื่องอาหาร ในเรื่องเหตุเกิดอาหาร ในเรื่องความดับอาหาร ในเรื่องทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาหาร ดังนี้แหละคือเป็นสัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ (ส.ท. ๙-๑๗)

อาหารของกรรม *ดู* อาหาร
 อาหารของกาย *ดู* อาหาร
 อาหารของจิต *ดู* จิตศึกษา
 อาหารของนาม *ดู* อาหาร
 อาหารของนามธรรม *ดู* อาหาร
 อาหารของนามรูป *ดู* อาหาร
 อาหารของรูปธรรม *ดู* อาหาร
 อาหารของเวทนา *ดู* อาหาร
 อาหารนิโรธ *ดู* อาหาร
 อาหารรูป *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ, นามรูป
 อาหารสมุทัย *ดู* อาหาร
 อาหารสัญญา *ดู* เตรีจฉาน
 อาหารสัปปายะ *ดู* สัปปายะ
 อาหารดาบส *ดู* พระพุทธเจ้า, พุทธศาสนา
 อ้าความ *ดู* เบญจศีล
 อ้านาจจิต *ดู* เมตตาบารมี
 อิณบริโภค *ดู* บริโภค ๔
 อิติวุตตกะ *ดู* ชาดก
 อิทธิบาท ๔ *ดู* โพธิปักขิยธรรม, วิริยบารมี
 อิทธิปาฏิหาริย์ *ดู* วิริยธรรมของพระพุทธเจ้า
 อินท *ดู* ภาณยักษ์
 อินทกุล *ดู* เคารพธรรม
 อินทปัตถ์ *ดู* ทุสสเจติย์

อินทรีย์บโรปริยัตตญาณ *ดู* ทศพลญาณ

อินทรีย์ *ดู* อายุตนะ

อินทรีย์ ๕ ได้แก่กัมมธรรมาที่ครองความเป็นใหญ่อยู่ในใจ คือ **ศรัทธา** ความเชื่อ **วิริยะ** ความเพียร **สติ** ความระลึกได้ **สมาธิ** ความตั้งใจแน่วแน่ **ปัญญา** ความรู้ หมายถึงศรัทธาเป็นต้นที่เข้มแข็ง **อินทรีย์ ๕** เหล่านี้บางคนก็มีอ่อน บางคนก็มีแก่กล้า (ท.ธ. ๔๐) *ดู* โพธิปักขิยธรรม ด้วย

อินทรีย์ ๖ อายุตนะภายในหรือทวาร ๖ นอกจากเรียกชื่อว่า **อายุตนะ** ซึ่งแปลว่าที่ต่อ เรียกชื่อว่า **ทวาร** ที่แปลว่าประตูหรือช่องทาง ยังเรียกชื่อว่า **อินทรีย์** ที่แปลว่าเป็นใหญ่ด้วย คือ **จักขุนทรีย์** อินทรีย์คือจักขุหรือตา ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการเห็นรูป **โสตอินทรีย์** อินทรีย์คือหู ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการฟังเสียง **ฆานินทรีย์** อินทรีย์คือจมูก ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการทราบกลิ่น **ชีวนินทรีย์** อินทรีย์คือลิ้น ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการลิ้มรส **กายินทรีย์** อินทรีย์คือกาย ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการทราบโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้อง **มณินทรีย์** อินทรีย์คืออมะหรือมโนคือใจ ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการคิดหรือรู้ธรรมะคือเรื่องราว และเป็นใหญ่ใน ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย คือใน

การเห็นรูป ในการฟังเสียง ในการ
ทราบกลิ่น ในการทราบรส ในการ
ทราบสิ่งถูกต้อง

ตามที่อธิบายนี้ มนินทรีย์ อินทรีย์
คือমনะหรือมโนคือใจ จึงเป็นใหญ่ใน
ทางของตนโดยจำเพาะด้วย คือในทาง
รู้หรือคิดเรื่องอันเป็นข้อ ๖ และเป็น
ใหญ่ในแต่ละข้อ ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย
มนินทรีย์ อินทรีย์คือমনะหรือใจ เป็น
อายตนะข้อที่ ๖ และทวารข้อที่ ๖
จึงเป็นใหญ่ครอบไปในอายตนะ ๕ ข้อ
ข้างต้น ในทวาร ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย

ในข้อนี้ท่านให้คำอธิบายไว้ว่า ใน
ขณะที่ตาและรูปประจวบกัน มโนต้อง
เข้าไปประกอบด้วยจึงจะสำเร็จเป็นการ
เห็นรูป หูกับเสียงประจวบกัน มโนจะ
ต้องเข้าไปประกอบด้วยจึงจะสำเร็จการ
ได้ยินเสียง จมูกกับกลิ่นประจวบกัน
มโนจะต้องเข้าไปประกอบด้วยจึงจะ
สำเร็จการทราบกลิ่น ลิ้นกับรสประจวบ
กัน มโนจะต้องเข้าไปประกอบด้วยจึง
จะสำเร็จการทราบรส กายและสิ่งถูก
ต้องคือโณภูฏัพพะประจวบกัน มโนจะ
ต้องเข้าไปประกอบด้วยจึงจะสำเร็จการ
ทราบสิ่งถูกต้อง ตามนัยนี้มโนต้อง
เข้าไปประกอบด้วยแต่ละข้อทุกข้อ ถ้า
ไม่มีมโนเข้าไปประกอบด้วยทุกข้อแล้ว
แต่ละข้อนั้นจะไม่สำเร็จเป็นการเห็นรูป
เป็นต้นได้ และโดยเฉพาะในข้อที่ ๖

มโนก็ประกอบกับธรรมะคือเรื่องราว
ก็รู้และคิดเรื่องราวอีก เป็นประการที่
๖ นั้นด้วย (ล.พ. ๑๐๘-๑๐๙) ดู **อายตนะ**
ด้วย

อินทรีย์ภาวนา ดู **อุเบกขา**

อินทรีย์สังวร ดู **ปารีสุทธิศีล ๔, อายตนะ,**
สิกขา

อินทรีย์สังวรศีล ดู **ปารีสุทธิศีล ๔, สิกขา ๓**

อิสสา ดู **คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ**

อิสสิคิลิ ดู **มคธรัฐ**

อิสิปตนมฤคทายวัน ดู **ปัญจวัคคีย์**

อิสิปตนะ ดู **กาสิ**

อิสาน ดู **เทवासुरสงคราม**

อุกเขปนียกรรม ดู **สังฆเภท**

อุคฆตติตัญญู ดู **บุคคล ๔**

อุจเฉททิฎฐิ ดู **ปัญจวัคคีย์, อุปาทาน ๔,**

อนัตตลักขณสูตร, อันตคาหิกทิฎฐิ

อุชเชณี ดู **โฆสกเศรษฐี**

อุชุกทิฎฐิ ดู **สัมมาทิฎฐิ**

อุฏฐานสัมปทา ดู **ประโยชน์ปัจจุบัน**

อุดมศึกษา การศึกษาทุกอย่างเพื่อให้ขั้นถึง
ขั้นสูงสุด คือ ปัญญา ปัญญาสิกขา
ได้แก่ศึกษาปัญญาจึงเป็น **อุดมศึกษา**
ของคน ข้อที่ควรทราบก่อนคือ ปัญญา
ได้แก่อะไร? ศึกษาปัญญานั้นศึกษา
อย่างไร?

ปัญญา คือความรู้ทั่วถึงความจริง
ของสิ่งที่ควรรู้ทั้งหลาย คำว่า **ปัญญา**
ซึ่งเป็นภาษามคธ กับคำว่า **ปรัชญา**

ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤตเป็นคำเดียวกัน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี เพราะไม่มีแสงอะไรที่จะส่องให้เห็นความจริงทั้งหลายได้ เหมือนอย่างแสงปัญญา เพียงแต่จะคิดเลขสักข้อหนึ่งจะใช้แสงอะไรส่องให้เห็นได้นอกจากใช้ปัญญาคิด **ศึกษาปัญญา** อันหมายถึงศึกษาเพื่อให้เกิดปัญญานั้น คือ ศึกษาด้วยการเรียน ๑ การคิด ๑ การทำ ๑

การเรียนดังที่เรียกว่า **โสตศึกษา** ศึกษาด้วยการฟังทางหู ดังที่ฟังครูอธิบายหรือฟังเทศน์นี้ **ทัศนศึกษา** ศึกษาด้วยการดูทางตา เช่น ดูหรือเที่ยวดูสิ่งต่าง ๆ โดยมากศึกษาด้วยทางทั้ง ๒ นี้ แต่ก็อาจศึกษาได้ทางอื่นอีก คือ **ฆายนศึกษา** ศึกษาด้วยการสูดกลิ่นทางจมูก **สาयनศึกษา** ศึกษาด้วยการลิ้มรสทางลิ้น **มุสนศึกษา** ศึกษาด้วยการถูกต้องทางกาย รวมความว่า ศึกษาด้วยอวัยวะประสาททั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่การเรียนอวัยวะทางหูทางตามากกว่าทางอื่น เพราะบุคคลมีภาษาสำหรับพูดถ่ายทอดความรู้ให้แก่กัน มีตัวหนังสือสำหรับเขียนอ่านแทนภาษา จึงอาจฟังหรืออ่านให้เกิดความรู้ขึ้นได้ ปัญญาที่เกิดจากความรู้ดังกล่าวเรียก **สุตมยปัญญา** แปลว่า **ปัญญาที่เกิดจากการฟัง** คือ

ยกโสตศึกษาขึ้นเป็นที่ตั้ง เพราะส่วนใหญ่เรียนด้วยการฟัง ถึงจะดูหนังสือ นั้น ๆ ก็ใช้แทนภาษาที่พูดกันนั่นเอง จึงอาจนับเข้าในโสตศึกษาได้

การคิด คือคนเรามีจิตใจ และมีมันสมองซึ่งเป็นเครื่องมือของจิตใจ สำหรับคิดอ่านต่าง ๆ จึงอาจใช้คิดให้เกิดปัญญาได้ ดังที่มีนักคิดพบความจริงต่าง ๆ และตั้งเป็นศาสตร์ต่าง ๆ มาโดยลำดับ ปัญญาที่เกิดจากการคิดนี้เรียก **จินตามยปัญญา** แปลว่า **ปัญญาเกิดจากการคิด**

การทำ คือทำให้มีขึ้น ทำให้เป็นขึ้น เรียกว่า **ภาวนา** แปลว่า **การทำให้มีให้เป็น** เช่น เมื่อเรียนการค้าเรียนการทำนาทำสวนมาแล้วก็ทำการค้าทำนาทำสวนขึ้น เมื่อทำขึ้นเองดังนี้ ก็ได้ความรู้เกิดจากการที่ลงมือปฏิบัติตนเอง โดยลำดับ เรียกว่า **ภาวนามยปัญญา** แปลว่า **ปัญญาเกิดจากภาวนา** คือ การทำให้มีให้เป็นขึ้น

สรุป **วิธีศึกษา** ให้เกิดปัญญาเป็น ๓ คือ **สุตะ** การฟังหรือการเรียน ๑ **จินตา** การคิด ๑ **ภาวนา** การลงมือทำ ๑ เรียกสั้นว่า **สุ จิ ภ**

ได้กล่าวแล้วว่าปัญญาคือความรู้ทั่วถึงความจริง ฉะนั้น ถ้ายังรู้ไม่ทั่วถึงในสิ่งใดก็ชื่อว่ายังไม่มีปัญญาสมบูรณ์ในสิ่งนั้น

ดั่งที่มีเล่าถึงเด็กผู้เกิดในสกุลที่มั่งคั่ง ๓ คน ซึ่งไม่เคยเห็นการทำนา กล่าวสนทนากันเรื่องที่เกิดของข้าว คนที่ ๑ กล่าวว่าข้าวเกิดในยุ้ง เพราะเคยเห็นแต่คนโกยข้าวออกจากยุ้ง คนที่ ๒ กล่าวว่า ข้าวเกิดในหม้อข้าว เพราะเคยเห็นแต่คนคดข้าวออกจากหม้อ คนที่ ๓ กล่าวว่า ข้าวเกิดในซามข้าว เพราะเคยเห็นแต่ข้าวในซามที่เขาคดมาตั้งเทียบไว้เสร็จ

อีกเรื่องหนึ่งเรียกว่าคนตาบอดคลำช้าง คือมีตาบอด ๖ คนพากันไปดูช้าง แต่เมื่อไม่เห็นจึงใช้มือลูบคลำดู คนที่ ๑ เข้าไปคลำถูกที่สี่ข้างข้าง ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนกำแพง คนที่ ๒ เข้าไปคลำถูกที่งา ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนงู คนที่ ๓ เข้าไปคลำถูกที่หาง ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนหมู คนที่ ๔ เข้าไปคลำถูกที่เท้า ร้องบอกว่ารูปร่างเหมือนต้นไม้ คนที่ ๕ เข้าไปคลำถูกที่ใบหู ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนพัด คนที่ ๖ เข้าไปคลำถูกที่หาง ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนเชือก

เรื่องทีเล่ามานี้เป็นตัวอย่างของความรู้ที่ไม่ทั่วถึง รู้เพียงแต่ตอนใดตอนหนึ่ง จึงทำให้เข้าใจผิด คำโบราณก็มีว่า ฟังไม่ได้ศัพท์จับมากระเดียด ต่อเมื่อรู้ทั่วถึงจึงจะเข้าใจถูก ดังเช่นเมื่อมองเห็นช้างทั้งตัวจึงจะรู้ว่าช้างมีรูปร่างเช่นไร

ข้อที่ว่ามีรู้ทั่วถึงความจริงนั้นยังเป็นคำพูดรวม ๆ อาจจะอธิบายออกไปได้อีกว่า คือได้รู้ทั่วถึงความจริงตามเหตุและผล พูดสั้นว่ารู้เหตุผลนั่นเอง เช่น ในเรื่องการเรียน ก็มีความรู้ว่าจะอะไรเป็นเหตุให้การเรียนไม่ได้ผล อะไรเป็นเหตุให้การเรียนได้ผล และไม่ได้ผลหรือได้ผลอย่างไร

โดยปกติคนเราย่อมปลูกปัญญาได้เท่าที่มีโอกาสได้เรียนหรือได้ฟังได้เห็นเท่าที่สามารถคิดค้น และเท่าที่ได้ลงมือกระทำ เหมือนอย่างเรื่องเด็ก ๓ คนนั้นรู้เรื่องที่เกิดของข้าวเท่าที่ได้เห็นมาเพียงเท่านั้น และเท่าที่คิดได้ในวัยเด็กเพียงเท่านั้น ถึงทุก ๆ คนที่มีปัญญากันอยู่มากบ้างน้อยบ้างก็เช่นเดียวกัน คงมีความรู้เท่าที่ได้ฟังได้เห็นมาเป็นต้นดังกล่าว ฉะนั้น จึงมีสิ่งที่ยังไม่รู้อีกมากมาย เพียงแต่สิ่งที่คนไม่อาจเห็นได้ด้วยตาไม่อาจได้ยินได้ด้วยหูโดยปกติก็มีอยู่เป็นอันมาก ไม่ต้องกล่าวถึงสิ่งที่ละเอียดลึกซึ้งอย่างอื่น เรื่องของความรู้จึงเป็นสิ่งที่เรียนกันไม่จบ ต้องจัดเป็นหลักสูตรไว้สำหรับเรียนในโรงเรียน เท่าที่ควรจะเรียน เพื่อเป็นหลักวิชาสำหรับออกไปประกอบการงาน เพื่อครองชีวิตและเพื่อฝึกให้เกิดความฉลาดสามารถเป็นต้น

หลักสูตรที่เรียนในโรงเรียนดังกล่าว นั้น ข้อที่ว่าฝึกหัดให้เกิดความฉลาด สามารถนั้นพูดสั้นว่าเพื่อลับปัญญา เหมือนอย่างลับมีดให้คม เพื่อจะได้ใช้ในการครองชีวิตต่อไป เพราะมีความรู้หลายอย่างที่ไม่ได้นำไปใช้ในการครองชีวิตโดยตรง เช่น วิชาคำนวณ เป็นต้น เรียนไปมิใช่เพื่อว่าจะทำอะไรจะต้องตั้ง โจรภัยเลขคิดคำนวณไปเสียทุก ๆ อย่าง ทั้งนี้เว้นไว้แต่กิจการที่ต้องใช้หลักวิชา ตามที่เรียนมาโดยตรง แต่การที่เรียน วิชาต่าง ๆ หลายอย่างก็เพื่อฝึกปัญญา หรือฝึกสมอง ให้เกิดความรู้กว้างขวาง ให้รู้จักใช้ความคิดอ่าน ให้รู้จักเหตุผล ให้มีความสามารถ ให้มีความเฉลียวฉลาด อันสมองหรือปัญญาก็คล้าย ๆ กับร่างกาย ถ้าไม่มีการบริหารร่างกาย ไม่ใช้ร่างกายให้เคลื่อนไหวตามที่ต้องการ ร่างกายก็จะอ่อนแอและติดขัด สมองหรือปัญญาของคนก็เหมือนกัน ถ้าไม่บริหารด้วยการให้การศึกษาอยู่เสมอ ด้วยวิธีดังกล่าว ก็จะไม่ค่อยดีไป ไม่ฉลาดเฉลียว คิดอะไรไม่ค่อยออก รู้ อะไรไม่ทันทั่วทั้งที่ การฝึกฝนสมองหรือปัญญาเพื่อให้เกิดความเฉลียวฉลาดจึง เป็นกิจที่ควรทำอยู่เสมอ

ปัญญาที่จะต้องนำไปใช้สำหรับชีวิต โดยตรงนั้น คือปัญญาที่สามารถใช้ช่วย ตนได้ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงแก่ชีวิต

คือ สามารถใช้ปัญญาแก้ไขเหตุการณ์ ที่เกิดขึ้นให้เป็นไปโดยเรียบร้อย ทำ ความสวัสดิให้เกิดขึ้นแก่ตนและผู้อื่น ในเวลาเช่นนี้ถ้าไม่สามารถช่วยตนได้ ถึงจะรำเรียนมามากก็เข้าลักษณะแห่ง คำว่า ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด ดังมีเรื่องเล่าเปรียบเทียบว่า

มีนักเรียนนอกผู้หนึ่งเรียนสำเร็จ จากต่างประเทศ กลับเข้ามาทำงานในที่แห่งหนึ่ง ซึ่งต้องข้ามแม่น้ำไปกลับ ทุกวัน และโดยปกติก็นั่งเรือจ้างของคนแจวเรือจ้างแก่คนหนึ่งเป็นประจำ ในขณะที่นั่งเรือจ้างข้ามปาก ได้ถาม คนแจวเรือจ้างว่า ลุงรู้ภาษาอังกฤษหรือเปล่า คนเรือจ้างตอบว่าไม่รู้ คราวต่อ มาก็ถามว่า ลุงรู้ภาษาฝรั่งเศสหรือเปล่า คนเรือจ้างตอบว่าไม่รู้ ในคราวต่อ ๆ มาก็ถามว่า ลุงรู้แอลยิบรา (พีชคณิต) หรือเปล่า รู้ยี่ออร์เมทีรี (เรขาคณิต) หรือเปล่า คนแจวเรือจ้างก็ตอบว่าไม่ รู้ ๆ

ครั้นต่อมาวันหนึ่งเกิดมีคลื่นจัดจน ถึงเรือจ้างล่มลง นักเรียนนอกผู้นั้น ว่ายน้ำไม่ถนัด ก็ร้องขอให้คนแจวเรือ จ้างช่วย คนแจวเรือจ้างจึงตอบว่า ตน ไม่มีความรู้อะไรสักอย่าง ให้นักเรียน นอกผู้นั้นเอาอังกฤษฝรั่งเศสมาช่วยช ีนักเรียนนอกผู้นั้นรู้สึกว่ตนจะจมน้ำตาย แน่ก็หมดความทะนงตน พูดอ่อนวอน

ขอให้คนแจวเรือจ้างช่วยแล้วจะกราบไหว้ขอโทษ ฝ่ายคนแจวเรือจ้างก็เกิดความสงสาร จึงว่ายน้ำไปช่วยพยุงให้ข้ามมาเกาะเรือจ้างไว้

เรื่องนี้เป็นตัวอย่างแสดงว่า คนเรา มีความสามารถในทางต่าง ๆ กัน ไม่ควรจะหมิ่นแคลนกัน คนแจวเรือจ้าง มีความรู้ความสามารถในทางแจวเรือ และในทางว่ายน้ำ อาจจะช่วยตนเอง และผู้อื่นได้ในทางนั้น ดังที่อาจช่วยนักเรียนนอกให้พ้นจากการจมน้ำ แม้หนูก็ยังช่วยราชสีห์ได้ในนิทานอีสป และนักเรียนนอกผู้นั้นเมื่อถึงคราวคับขัน ดังกล่าวก็ต้องใช้วิธีขอโทษและวิธีกราบไหว้ ซึ่งเป็นความอ่อนน้อมและอ่อนโยน ซึ่งผู้ปกครองได้สอนมาแต่เด็ก ๆ นั่นเอง เป็นเครื่องช่วยตน

ปัญหาเป็นเครื่องช่วยตนในการดำเนินชีวิตจริง ๆ ดังกล่าว พระพุทธเจ้า ตรัสเรียก **นิปกปัญญา** แปลว่า **ปัญญา เป็นเครื่องปกป้องรักษาตน** กล่าวโดยทั่วไปได้แก่ความฉลาดที่มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

๑. **ความฉลาดรู้ในทางเจริญ** คือ รู้ว่าอะไรเป็นเหตุเป็นผลในทางเจริญ เรียก **อายุโกศล**

๒. **ความฉลาดรู้ในทางเสื่อม** คือ รู้ว่าอะไรเป็นเหตุเป็นผลในทางเสื่อม เสีย เรียก **อุปายโกศล**

๓. **ความฉลาดรู้ในอุปาย** คือ วิธีนำตนเข้าไปสู่ทางเจริญ รอดพ้นจากทางเสื่อมเสีย เรียก **อุปายโกศล**

โกศล คือความฉลาดรู้ทั้ง ๓ นี้ เมื่อมีรักษาตัวอยู่ย่อมจะดำเนินชีวิตไม่ผิดพลาด แม้เป็นผู้ปกครอง เช่น เป็นมารดาบิดาก็จำต้องมีให้กว้างขวางออกไปจึงสามารถจะให้คำแนะนำที่ถูกต้องแก่บุตรธิดาเป็นต้นได้

โดยเฉพาะโกศลข้อ ๓ จำเป็นต้องมีอย่างยิ่ง เป็นต้นว่าการศึกษาในบัดนี้สามัญศึกษาจำต้องเรียนทั่วไปทุกคน ส่วนวิสามัญศึกษามีมาก ซึ่งก็ล้วนเป็นทางเจริญทั้งนั้น จึงมีปัญหาว่าจะเรียนต่อไปทางไหน และจะควรเรียนต่อไปจนถึงอุดมศึกษาหรือไม่ ถ้าเรียนต่อไปได้จะเรียนต่อไปในสาขาไหน และเมื่อเรียนสำเร็จแล้วจะทำงานอะไร งานที่จะพึงทำก็มีมาก ล้วนเป็นทางเจริญต่าง ๆ กัน ปัญหาเหล่านี้ต้องใช้โกศลข้อ ๓ ตัดสิน คือความฉลาดรู้ในอุปาย หมายถึงวิธีนำตนเข้าไปหาทางเจริญ โดยความคือความเจริญใด ๆ ก็ตามถ้าตนไม่สามารถจะเข้าไปหาได้ทางเจริญนั้น ๆ ก็ไม่มีประโยชน์อะไรแก่ตน ส่วนทางเจริญที่เป็นประโยชน์แก่ตนนั้น ก็เฉพาะที่ตนสามารถเข้าไปหาได้เท่านั้น

การนำตนเข้าไปหาทางเจริญที่ตนสามารถจะเข้าไปหาได้นี้เรียกว่า **อุปาย** ในที่นี้แปลว่า **เข้าไปหาทางเจริญ** ฉะนั้น ความฉลาดรู้ในข้อนี้จึงจำต้องรู้เหตุ แวดล้อม เป็นต้นว่า ๑. **รู้เหตุ** ๒. **รู้ผล** ของเรื่องที่เกี่ยวข้อง ๓. **รู้จักตน** ว่ามีกำลังสามารถเท่าไร เป็นต้น ๔. **รู้จักประมาณ** ๕. **รู้จักกาลเวลา** ๖. **รู้จักประชุมชน** หรือหมู่คนที่เกี่ยวข้อง ๗. **รู้จักบุคคล** ที่เกี่ยวข้อง

เมื่อมีความรู้เหตุแวดล้อมต่าง ๆ ดังกล่าวจึงจะสามารถตัดสินใจลงไปได้ว่า จะควรเรียนหรือให้เรียนอะไรแค่ไหน จะควรทำงานอะไรซึ่งเมื่อเรียนและเมื่อทำไปแล้วจะเกิดความสำเร็จและความเจริญ นี้แหละคืออุปายโกศล

ฉะนั้น ปัญญาที่จะนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตจริง ๆ นั้นจึงต้องเป็น **ปัญญาประยุกต์** คือที่เป็นได้พอเหมาะแก่ตน และสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย ไม่ใช่ว่าทุก ๆ คนจะสามารถทำอะไรไปได้ตามที่อยาก จะทำได้ก็เท่าที่ตนสามารถจะทำได้ ตามที่เหตุต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วอำนาจ แต่คนที่มีความฉลาดมากย่อมสามารถปรับตนให้เข้ากับเหตุการณ์หรือปรับเหตุการณ์ให้เข้ากับตนได้ดีกว่าคนที่มีความฉลาดน้อย

หลักปัญญา ในพระพุทธศาสนามุ่งให้รู้ตามหลักกว้าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่เมื่อก้าวโดยเฉพาะก็อาจสรุปได้ว่า

๑. มุ่งให้รู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ความมิควร

๒. มุ่งให้รู้คติ คือความดำเนินไปของกรรมตา

๓. มุ่งให้รู้จักความจริงตามเหตุผล หรือรู้เหตุผลตามเป็นจริง ดังที่เรียกว่า **รู้สัจ** จะคือความจริงนั่นเอง

๔. มุ่งให้มีความเห็นชอบถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เป็นต้นว่าให้ทานรักษาศีลมีผลดีจริง ทำดีได้ผลดีจริง ทำชั่วได้ผลชั่วจริง โลกนี้โลกอื่นมีจริง มารดาบิดามีคุณจริง สัตว์ที่ผิดเกิดตามกรรมมีจริง สมณะที่ประพฤติปฏิบัติชอบจนถึงรู้แจ้งเห็นจริงดังเช่นพระพุทธเจ้ามีจริง ตลอดถึงคำสั่งสอนของท่านก็เป็นจริง

หลักปัญญาเหล่านี้เป็นหลักที่ควรเชื่อ และควรศึกษาให้เกิดความรู้ทั่วถึง เมื่อยังรู้ไม่ได้เองก็เคารพเชื่อฟัง ไม่ลบหลู่ดูหมิ่น เหมือนอย่างบุตรธิดาเคารพเชื่อฟังโอวาทของมารดาบิดา หรือนักเรียนเคารพเชื่อฟังครูผู้ประสาธวิชา จะอวดเก่งกล้าไม่เชื่อท่านก็จะกลายเป็นคนตื้อถึอรั้นไม่เข้าทาง เมื่อมีความเคารพอยู่ในหลักปัญญาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็จะมีความเห็นและการปฏิบัติเข้าทางที่ถูก ไม่เตลิดออกไปนอกทาง ใคร ๆ จะมาหลอกลวงลบล้าง ดังที่เรียกว่าล้างสมองแล้ว

บรรจุหลักอะไรที่ผิดทางลงไปแทนหา
ได้ไม่

การศึกษาเพื่อให้เจริญปัญญาดังกล่าว
สรุปอย่างสั้นว่า สำเนียงยกเพื่อให้มี
ความรู้เฉลียวฉลาด คือรู้จักเฉลียว
ไม่ประมาทไว้วางใจ ดังที่เรียกว่ามีสติ
เฉลียวใจ และมีความฉลาดสามารถ
ปกป้องรักษาตนได้ ปัญญาอย่างนี้
ประกอบด้วยสติสูงกว่าความรู้ทั่ว ๆ ไป
ผู้ที่มีปัญญาดังกล่าวสามารถปกครอง
ตนและผู้อื่นให้สวัสดิ์ได้ ดังเช่น พระ-
มหากษัตริย์โดยลำดับรัชกาลมาได้
ทรงดำเนินพระราชกุศโลบาย (กุศล +
อุบาย คือ อุปายโกศล นั่นเอง) นำ
ประเทศชาติให้ผ่านพ้นอุปสรรคอัน-
ตรราย รักษาสถาบันทุกอย่างของชาติ
ไว้ได้โดยสวัสดิ์ ดังที่ปรากฏอยู่ในประ-
วัติศาสตร์และในเหตุการณ์ปัจจุบัน

กล่าวเฉพาะในบุคคลแต่ละคน ใคร
จะเชื่อว่ามีปัญญาหรือไม่ มิใช่พิสูจน์ได้
ด้วยใบประกาศนียบัตร แต่พิสูจน์ได้
ด้วยเหตุการณ์ในชีวิตของแต่ละคนได้
ประสพจริง ๆ คือเมื่อประสพเหตุการณ์
อะไรทุกอย่าง

๑. ต้องรู้ว่ามิใช่เหตุผลอย่างไร ผิด
หรือถูกอย่างไร ควรหรือไม่ควรอย่างไร

๒. ต้องสามารถหลีกเลี่ยงการที่มีควร
ทำแต่การที่ชอบที่ควร

๓. ต้องรู้วิธีที่จะปฏิบัติให้บังเกิด
ผลที่ดีโดยสวัสดิ์เรียบร้อย

ทั้งนี้ต้องอาศัยมีจิตใจตั้งมั่นแน่วแน่
ไม่อ่อนแอคลอนแคลนไปเพราะนิรวรณ
ข้อใดข้อหนึ่ง ดังที่แสดงแล้วในเรื่อง
มัธยมศึกษา ซึ่งสรุปลงในความรัก
ความชอบ ความซึ้ง ความหลงนั่นเอง
สิ่งใดที่จิตใจมีนิรวรณเกี่ยวเกาะอยู่ สิ่ง
นั้นก็ชื่อว่าเกี่ยวข้องกับตน ทำให้เกิด
ความลำเอียงไปตามภาวะของจิตใจ ดัง
เช่นเมื่อมีความชอบในสิ่งใดก็ย่อมเห็น
ว่าสิ่งนั้นดี เหมือนอย่างสวมแว่นสีแดง
ก็เห็นรูปต่าง ๆ เป็นสีแดง เมื่อมีความ
ซึ้งในสิ่งใดก็ย่อมเห็นว่าสิ่งนั้นซึ้ง เหมือน
อย่างสวมแว่นสีเขียวก็ย่อมเห็นรูปต่าง ๆ
เป็นสีเขียว เมื่อมีความหลงในสิ่งใดก็
ย่อมชอบเขาอยู่ในสิ่งนั้น เหมือนอย่าง
สวมแว่นสีดำก็ย่อมเห็นรูปต่าง ๆ เป็น
สีดำ จึงไม่อาจตัดสินได้ถูกต้องตาม
เป็นจริง ต่อเมื่อสงบใจได้จากนิรวรณ
ดังกล่าว มีจิตใจตั้งมั่นไม่คลอนแคลน
แล้วพินิจดูใหม่อีกครั้งหนึ่ง จึงจะเห็น
ความจริงได้โดยถ่องแท้ เหมือนอย่าง
ถอดแว่นสีออกแล้วจึงจะเห็นรูปต่าง ๆ
ได้โดยถูกต้อง ท่านสอนให้ทำสมาธิ
ละนิรวรณก็เพื่อเหตุนี้ เพราะฉะนั้น
พระพุทธเจ้าจึงตรัสโอวาทไว้ว่า

สมาธิ ภิกขเว ภาเวถ สมาหิโต
ยถาภูต ปชานาติ ภิกษุทั้งหลาย ท่าน
ทั้งหลายจงทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ
เพราะว่าผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ตาม
เป็นจริงแล

การศึกษาให้เกิดปัญญาในพระพุทธศาสนา นั้น โดยมุ่งตรงให้เกิดปัญญาใน **อริยสัจ ๔**

คำว่า **อริยะ** หรือ **อารยะ** เป็นคำเดียวกัน หมายถึงคนที่ประเสริฐ คนที่เจริญ มีบางคนพูดว่าอารยชน อารยประเทศ บางคนชอบพูดว่าทำประเทศไทยเจริญให้อย่างนานาอารยประเทศ

ถ้าจะตั้งปัญหาถามว่า นานาอารยประเทศนั้นคือประเทศที่มีความเจริญอย่างไร? คำตอบปัญหานี้เข้าใจว่า น่าจะมีว่า คือเจริญด้วยความรู้ความสามารถในวิชาการ ในการสร้างสรรค์ประดิษฐ์กระทำสิ่งต่าง ๆ ทั้งในด้านบำบัดทุกข์บำรุงสุข ทั้งในด้านทำลายล้าง มีความก้าวหน้าจนถึงเป็นผู้จัดการโลกอยู่ในปัจจุบันนี้ อาจทำให้โลกสงบก็ได้ อาจทำให้โลกยุ่งเหยิงจนถึงเป็นสงครามโลกขึ้นก็ได้ อันที่จริงผู้ที่สามารถบันดาลโลกให้เป็นไปดังกล่าวได้นั้นก็นับว่าเก่งอยู่ เมื่อก่อนนี้ก็มักเข้าใจว่ามีใครหรืออะไรเป็นผู้บันดาล แต่บัดนี้เข้าใจกันทั่วไปแล้วว่า มนุษย์นั่นเองเป็นผู้บันดาล โดยมากก็ในประเทศที่เราชอบยกย่องว่านานาอารยประเทศนั่นเอง

การเรียกคนที่เจริญว่าอารยะหรืออริยะ ก็เป็นการใช้เรียกที่ถูกต้องตามประวัติศาสตร์อยู่ ดังที่เรียกหมู่ชนที่

อพยพเข้าไปอยู่ในประเทศอินเดียเมื่อก่อนพุทธกาลว่าอารยัน หมายความว่า เป็นพวกที่เจริญ และยังมีการเรียกว่า อารยะ เพราะเหตุอย่างอื่นอีก ดังที่พระอาจารย์ได้ประมวลแสดงไว้ ๔ ประเภท คือ

๑. **อาจารย์ริยะ** เป็นอริยะด้วยความประพฤติ

๒. **ทัสสนอริยะ** เป็นอริยะด้วยความเห็น หรือด้วยมีรูปร่างและอิริยาบถ น่าดูน่าชม

๓. **ลึงคอริยะ** เป็นอริยะด้วยเพศหรือด้วยชาติกำเนิด

๔. **ปฏิเวธอริยะ** เป็นอริยะด้วยปัญญารู้ทั่วถึงในอริยสัจ

กล่าวเฉพาะในพระพุทธศาสนา นิยมเรียกบุคคลประเภทที่ ๔ นี้เท่านั้นว่า อริยะหรืออารยะ อันได้แก่พระพุทธเจ้า และพระอริยสาวกทั้งหลาย

สัจ แปลว่า ความจริง รวมกันเข้าว่า **อริยสัจ** แปลว่า ความจริงของพระอริยะ หรือความจริงที่พระอริยะตรัสรู้ หรือความจริงอย่างประเสริฐ อริยสัจนี้ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา โดยมากมักจะจำหวัชข้อได้ คือ

๑. **ทุกข์** แปลว่าความไม่สบายก็ได้ แปลว่าความทนอยู่ไม่ได้ต้องแปรปรวนไปก็ได้ ในภาษาไทยเมื่อพูดว่าทุกข์ก็มักหมายกันว่า คือความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ แต่ในทางพระพุทธ-

ศาสนายังหมายถึงความที่ทนอยู่คงที่
ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป
ด้วย

ในโลกนี้มีอะไรเล่าที่ตั้งคงที่อยู่ได้
โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง ดวงอาทิตย์
และดวงดาวทั้งหลายตลอดถึงโลกก็ไม่
หยุดอยู่คงที่ ปีเดือนวันคืนก็ไม่หยุด
อยู่คงที่ ชีวิตก็ไม่หยุดอยู่คงที่ ทุก ๆ
คนเกิดมาแล้วก็เติบโตขึ้นเรื่อย เป็น
เด็กเล็กเด็กใหญ่ เป็นหนุ่มเป็นสาวโดย
ลำดับ และก็ไม่หยุดอยู่เพียงเท่านั้น ยัง
เปลี่ยนแปลงต่อไป เป็นผู้ใหญ่ เป็น
คนแก่ จนถึงที่สุดของชีวิต ฉะนั้น
พระพุทธเจ้า เพื่อจะทรงชี้ว่าทุกข์คือ
อะไรให้เห็นอย่างประจักษ์ชัด จึงทรงชี้
ว่าความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความ
ตาย เป็นทุกข์ คือทรงชี้ให้เห็นความ
เปลี่ยนแปลงของชีวิต หรือของโลก
ดังกล่าวมานั่นเอง ข้อนี้เรียกว่าเป็น
ทุกข์ประจำชีวิตหรือประจำโลก เมื่อ
ยังมีชีวิตหรือยังมีโลกก็ต้องมีทุกข์ คือ
ความเปลี่ยนแปลงไปดังกล่าว ไม่ใช่
เป็นสิ่งแปลกประหลาดอันใด

เมื่อจะสรุปกล่าวให้สั้น ความเกิด
แก่เจ็บตายทั้ง ๔ นี้ย่อลงเป็น ๒ คือ
ความเกิดและความดับ ซึ่งเป็นสิ่งสกัด
หน้าสกัดหลังของโลก หรือของชีวิต
ทุกชีวิต นี้แหละเรียกว่า*คตธรรมดา*
แปลว่าความเป็นไปตามธรรมดา สิ่งที่

เป็นไปตามธรรมดาดังกล่าวเรียกว่า
สภาวะ คือสภาพ แปลว่ามีภาวะของ
ตนเอง หรือเป็นไปเอง หรือจะเรียกว่า
*สภาวะธรรม*ก็ได้ ชีวิตร่างกายเรียกว่า
เป็นสภาวะทั้งนั้น

อีกอย่างหนึ่ง ความไม่สบายใจทุก ๆ
อย่าง พระพุทธเจ้าก็ทรงชี้ว่าเป็นทุกข์
ทุก ๆ คนคงเคยประสบกับสิ่งไม่เป็น
ที่รัก พลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก
ปรารถนาไม่ได้สมหวัง แล้วเกิดความ
ทุกข์โศกต่าง ๆ นี้แหละพระพุทธเจ้า
ตรัสเรียกว่าเป็นทุกข์ โลกหรือชีวิต
ประกอบด้วยทุกข์ดังกล่าวมาแล้ว
ฉะนั้น ทุกข์จึงเป็นความจริงที่โลกหรือ
ทุก ๆ ชีวิตจะต้องเผชิญ

๒. *ทุกข์สมุทัย* เหตุให้เกิดทุกข์
พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่าต้นเหตุคือความ
ดิ้นรนทะยานอยากเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด
ขึ้น ต้นเหตุมี ๓ คือ *กามตัณหา* ความ
ดิ้นรนทะยานอยากเพื่อจะได้สิ่งที่รักใคร่
ปรารถนาพอใจ ๑ *ภวตัณหา* ความ
ดิ้นรนทะยานอยากเพื่อเป็นนั่นเป็นนี่
๑ *วิภวตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยาก
เพื่อให้สิ่งหรือภาวะที่ไม่ชอบเสื่อมสิ้น
ไป ๑ ต้นเหตุดังกล่าวนี้เป็นเหตุให้เกิด
ทุกข์ใจต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว และเป็น
เหตุให้ประกอบกรรมที่เป็นทุจริต ทำให้
ประสบความทุกข์เพราะทุจริตอีกส่วน
หนึ่ง

๓. **ทุกขนิโรธ** ความดับทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่าดับตัณหาเสียได้เป็นความดับทุกข์

๔. **มรรค** คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ทางสายหนึ่งที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการคือ **สัมมาทิฏฐิ** เห็นชอบ (คือเห็นอริยสัจ ๔) **สัมมาสังกัปปะ** ดำริชอบ (คือดำริออกดำริไม่พยายาบาท ดำริไม่เบียดเบียน) **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ (คือเว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพื่อเจ้อเหลวไหล) **สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ (คือเว้นจากฆ่าสัตว์ เว้นจากลักทรัพย์ เว้นจากประพฤตินิดในกาม) **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีวิตชอบ (คือเว้นจากการเลี้ยงชีวิตในทางที่ผิด การทำเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ) **สัมมาวายามะ** พยายามชอบ (คือเพียรพยายามป้องกันมิให้ความชั่วเกิดขึ้น เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีให้เกิด เพียรรักษาส่งเสริมความดี) **สัมมาสติ** ระลึกชอบ (คือระลึกไปในที่ตั้งของสติ) **สัมมาสมาธิ** ความตั้งใจชอบ (คือตั้งใจให้เป็นสมาธิจนถึงอย่างแน่วแน่) มรรคมืองค์ ๘ นี้เป็นทางเดียวไม่ใช่ ๘ ทาง แต่แบ่งออกเป็นองค์ประกอบเป็น ๘ และสรุปรวมลงในสิกขา ๓ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ รวม

เป็นปัญญาสิกขา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ รวมเป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ รวมเป็นจิตตสิกขา มรรคมืองค์ ๘ หรือไตรสิกขานี้ เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

อริยสัจ ๔ ประการนี้รวมลงเป็นเหตุและผล คือ ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นี้เป็นฝ่ายทุกข์ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ นี้เป็นฝ่ายดับทุกข์

การศึกษาอบรมปัญญาโดยตรงมุ่งให้รู้ทั่วถึงอริยสัจ ๔ เหล่านี้ และที่เรียกว่าปัญญาหรือรู้ทั่วถึงนั้น ต้องรู้ในความจริง ต้องรู้ในกิจคือหน้าที่จะพึงทำ ต้องรู้ในกิจที่ได้ทำไปแล้ว จึงจะเป็น **ปัญญาสมบูรณ์ การศึกษาก็สมบูรณ์**

ผลของการศึกษา ในไตรสิกขา ดังกล่าวโดยตรง คือความสวัสดี ได้แก่ ความปลอดภัย ความผ่านพ้นปลอดภัย

ศีลสิกขา ศึกษาปฏิบัติให้เป็นคนมีศีล คือมีความประพฤติดี ไม่เบียดเบียนใครให้เดือดร้อน ทำให้เกิดความสวัสดีคือผ่องพ้นจากความเป็นคนชั่วเสียหาย และจากภัยเวรจากความทุกข์เดือดร้อน เพราะความชั่วร้ายเสียหาย

จิตตสิกขา ศึกษาปฏิบัติอบรมจิตให้ตั้งมั่นในความดี ทำให้เกิดความสวัสดี คือผ่องพ้นจากบรรดาเครื่องกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี

ปัญญาศึกษา ศึกษาอบรมปัญญา ทำให้เกิดความสุขสวัสดิ คือผ่อนคลายจากความงี่เงาเข้าใจผิด

ความสุขสวัสดิผ่อนคลายดังกล่าวท่านเรียกว่า **วิมุตติ** แปลว่าความหลุดพ้น ปฏิบัติพระธรรมของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ คือไตรสิกขาดังกล่าวเมื่อใด ก็ได้วิมุตติ คือความหลุดพ้นเมื่อนั้นทันที ดังเช่นทุก ๆ คนเมื่อรักษาศีล เช่น ไม่ลักขโมยใครเมื่อใด ก็หลุดพ้นจากความ เป็นขโมยเมื่อนั้นทันที และพ้นจากภัย เวรที่เกิดจากความ เป็นขโมย

ส่วน **ผลโดยอ้อม** คือผลดีต่าง ๆ ที่เกิดจากความดีตามคราวที่ความดี นั้น ๆ จะพึงอำนวยให้ เทียบอย่างเมื่อ ตั้งใจเรียนดี ครูหรือผู้ปกครองก็ให้ รางวัลเป็นบางครั้งบางคราว แต่ความ เป็นจริง ผลของการเรียนดีโดยตรง ก็คือความรู้ที่ได้จากการเรียนนั่นเอง ส่วนรางวัลต่าง ๆ ที่ได้รับเป็นผลโดย อ้อม หรือเป็นผลพลอยได้เท่านั้น

คนโดยมากมัก **เข้าใจผิดในผลของความดี** คือมักไปเข้าใจผลพลอยได้ว่าเป็นผลโดยตรง และมักไปมุ่งผลพลอย ได้เป็นสำคัญ ดังเช่นเมื่อไม่ได้ผลที่เป็น วัตถุประสงค์อะไร ๆ ในเมื่อทำความดีอย่างใด อย่างหนึ่ง ก็มักจะบ่นว่าทำดีไม่เห็นจะ ได้อะไร รักษาศีลก็ไม่เห็นร่ำรวยอะไร ทั้งนี้เพราะไม่เข้าใจว่าผลของความดีคือ

อะไร เช่น ความดีดังที่กล่าวแล้ว ผล ของศีลก็คือความหลุดพ้นจากภัยเวร เพราะความประพฤติชั่วเป็นต้น วิมุตติ คือความหลุดพ้นหรือความสุขสวัสดิดัง กล่าวนี้แหละเป็นผลแห่งความดีดังกล่าว ทั้งปวง ผู้ที่ทำความดีได้อย่างมากย่อม แสดงถึงว่าเป็นผู้ที่มีจิตใจหลุดพ้นจาก ความเห็นแก่ตัว มีจิตใจกว้างขวาง เห็น แก่ผู้อื่น เป็นส่วนรวมที่กว้างขวางออกไปโดยลำดับ และย่อมเห็นว่าการให้ สำคัญกว่าการรับ และย่อม **บำเพ็ญความดีเพื่อความดี** มิใช่เพื่อผลตอบแทนใด ๆ เป็นสำคัญ

ดังจะพึงเห็นได้ว่าบรรดาผู้ที่บำเพ็ญ ประโยชน์ทั้งหลายซึ่งเรียกว่าเป็นผู้มี คุณทั้งสิ้นล้วนเป็นผู้ให้ เช่น มารดา บิดาเป็นผู้ให้ทุก ๆ สิ่งแก่บุตรธิดา ครูอาจารย์เป็นผู้ให้ศิลปวิทยาแก่ศิษย์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ให้การ ปกครองโดยทศพิธราชธรรม ให้ความ ปรากฏด้วยเกียรติและศรีสง่า ความ เป็นขวัญใจ ความอุ่ใจ และความ รวมใจแห่งประชาชน พระพุทธเจ้าทรง เป็นผู้ให้แสงสว่างแห่งชีวิต ผู้มีอุปการะ อื่น ๆ ก็ล้วนเป็นผู้ให้อย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยจิตใจประกอบด้วยการเสียสละ ท่านผู้ใหญ่เหล่านี้แหละชื่อว่าเป็นผู้ มีคุณ ท่านผู้มีคุณทั้งปวงย่อมบำเพ็ญ ความดีเพื่อความดี อันแสดงถึงจิตใจที่

หลุดพ้นหรือผ่องพ้นจากความชั่วตลอด ถึงความเห็นแก่ตัว มากหรือน้อยตาม ภูมิชั้น ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยอบรมปัญญา ให้รู้จักเหตุผลทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่าย ก่อทุกข์และทั้งฝ่ายดับทุกข์ เทียบเคียง กันให้ประจักษ์ชัด และให้รู้จักคุณค่า ของความดี ให้รู้จักตีราคาของความดี ว่าสูงกว่าความชั่วและผลต่าง ๆ ที่จะ พึงได้เพราะความชั่ว ให้รู้จักว่าความดี ทำให้เกิดเกียรติ การรักษาเกียรติก็คือ รักษาความดีเอาไว้ ทั้งความดีเสียเมื่อใดก็เป็นเสียเมื่อนั้น เมื่อศึกษาอบรม ให้มีความประพฤติ มีจิตใจ มีความรู้ มีความเห็นเข้าทางแห่งเหตุผลที่ถูกต้อง ดังกล่าว ก็จักบรรลุถึงความเป็นคนโดย สมบูรณ์ ซึ่งเป็นผลสรุปยอดของการ ศึกษาของพระพุทธเจ้า (ท.ท. ๑๘๖-๑๙๙)

ดู ศึกษา ด้วย

- อุตตรกुरुทวีป ดู ภาณยักษ์, มนุษย์โลก
- อุตตรทิศ ดู สิงคาลก
- อุตตรนิกาย ดู เถรวาท
- อุตตราสงค์ ดู กฐิน
- อุตตริมนุสสรธรรม ดู การทำสมาธิ, สมานิ
- อุททกดาบส ดู พระพุทธเจ้า, พุทธศาสนา
- อุทธังปาทนรก ดู นรก
- อุทธัจจุกุกุจจะ ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ,
ปริญญฐานกิลส, ลิกขา ๓
- อุทธัจจะ ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ
- อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ ดู วิสุทธิ ๗

- อุทาน ดู ชาดก
- อุทิสสบรรพชา ดู มหากัสสปะ
- อุทิสสมังสะ ดู ชีวกโกมารภัจ, ศิล
- อุทุมพระ ดู โพธิพฤกษ์
- อุเทน ดู โสมสเกษตรฐิติ
- อุเทศ ดู การพิจารณานามรูป
- อุบายแก้ง่วง ดู สารีบุตร
- อุบาลี ดู ศากยราชกุมาร ๖
- อุบาสกคนแรก ดู ไตรสรณคมน์
- อุบาสิกาคนแรก ดู ไตรสรณคมน์
- อุเบกขา ความวางเฉยด้วยความรู้ ธรรม ปฏิบัติข้อหนึ่งซึ่งผู้ปฏิบัติพึงปฏิบัติให้มี ขึ้นก็คือ อุเบกขา อุเบกขาที่พึงปฏิบัติ นี้เป็นอุเบกขาส่วนเหตุ เพื่อที่จะให้ ได้อุเบกขาที่เป็นส่วนผล และคำว่า อุเบกขา นี้ ก็เป็นคำที่พูดกันในภาษาไทย และก็มีคำแปลทั่วไปว่า ความวางเฉย เมื่อให้คำแปลและเข้าใจกันดังนี้ จึงทำให้เกิดความเข้าใจผิดก็มี เกิด ความเข้าใจถูกก็มี

ส่วนให้เกิดความเข้าใจผิดนั้นก็คือ เข้าใจว่า อุเบกขาเมื่อเป็นความวางเฉย ไปเสียทุกสิ่งทุกอย่าง ก็หมายความว่า ไม่ทำอะไร ไม่เอาใจใส่ในอะไร จึงดู คล้าย ๆ กับผู้ที่มีใจไม่สมประกอบซึ่ง ไม่รู้เรื่องราวอะไร กลายเป็นผู้ที่มีใจ เลื่อนลอย เป็นปัญญาอ่อนหรืออะไร ทำนองนี้ ดังนี้เป็นความเข้าใจผิดใน อุเบกขา

ส่วนที่เป็นความเข้าใจถูกนั้นก็คือ เข้าใจอุเบกขาที่เป็นธรรมปฏิบัติอันถูกต้องซึ่งจะได้กล่าวต่อไป แต่ว่าในขั้นนี้ก็เพียงมีความเข้าใจเป็นพื้นฐานไว้ก่อนว่า ความวางเฉยด้วยความไม่รู้ก็มีอยู่ แต่ว่าเป็นความวางเฉยที่มีใช่เป็นธรรมปฏิบัติในพระพุทธศาสนา แต่อาจเป็นอุเบกขาที่มีเป็นธรรมชาติธรรมดา เหมือนอย่างความยินดีความยินร้าย และความวางเฉยไม่รู้จักยินดียินร้ายที่คนทั่วไปมีกันอยู่ คือเมื่อประสบอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดีก็เกิดความยินดี ประสบอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินร้ายก็เกิดความยินร้าย ประสบอารมณ์ที่เป็นกลาง ๆ มีใช่เป็นที่ตั้งแห่งความยินดีหรือความยินร้าย ก็เกิดความรู้สึกเป็นกลาง ซึ่งก็เป็นอุเบกขา อากาโรของจิตเหล่านี้ทุกคนย่อมมีอยู่โดยปกติ ผู้ที่ไม่เคยปฏิบัติธรรมเลยก็มีอุเบกขา เช่นนี้อยู่ดังนี้ เป็นอุเบกขาที่มีอยู่กันเป็นปกติ มีใช่เป็นธรรมปฏิบัติ แต่ที่เป็นธรรมปฏิบัตินั้นหมายถึงความวางเฉยด้วยความรู้ คือรู้แล้วก็วางเฉย

อันความวางเฉยด้วยความรู้นี้เกี่ยวแก่การที่ต้องปฏิบัติทำจิตใจให้เกิดความวางเฉยขึ้น และความวางเฉยด้วยความรู้นี้ก็เป็นอาการของจิตที่มีความทนทานรู้แล้วก็วางเฉยได้ กับเป็นอาการของจิตที่ประกอบด้วยปัญญาเพ่งพินิจ

รู้ จึงหมายถึงรู้เรื่องที่เป็นไป กับรู้ที่เป็นปัญญา ดังจะยกตัวอย่าง

อันเรื่องที่เป็นไปนั้น ดังเช่น นินทา สรรเสริญ กล่าวได้ว่าบุคคลทุก ๆ คน จะต้องเป็นผู้มีนินทาบ้าง มีผู้สรรเสริญบ้าง อยู่ด้วยกันทั้งนั้น และแต่ละคนจะต้องมีผู้มีนินทามีผู้สรรเสริญไม่ใช่น้อย แต่ว่าได้ยิน จึงไม่รู้ว่าเขานินทาอย่างไรบ้าง เขาสรรเสริญอย่างไรบ้าง จิตจึงเป็นกลาง ๆ ไม่ยินดีไม่ยินร้ายเพราะไม่รู้ คือไม่ได้ยินเขาพูด ไม่ทราบว่าเขาพูดอย่างนี้ดังนี้ เป็นลักษณะที่วางเฉยด้วยความไม่รู้จริง ๆ แต่อันที่จริงนั้นเขานินทาอยู่แล้ว เขาสรรเสริญอยู่แล้ว ซึ่งทุกคนก็จะเป็นอย่างนี้ด้วยกันทั้งนั้น ยิ่งคนที่มีชื่อเสียงมากต้องทำกาารงานเกี่ยวข้องกับคนเป็นอันมาก ก็จะต้องมีผู้สรรเสริญมาก มีผู้มีนินทามาก แต่ว่าเขาพูดลับหลัง ไม่รู้ เมื่อไม่รู้ก็เฉย ๆ ดังนี้เรียกว่าเฉย ๆ ด้วยความไม่รู้จริง ๆ

คราวนี้ เมื่อได้ยินเขาพูด ได้ทราบว่าเขาพูดนินทาบ้าง สรรเสริญบ้างก็วางเฉยได้ ดังนี้เรียกว่ามีความทนทาน เป็นการวางเฉยด้วยความรู้ คือรู้เรื่องที่เป็นไป ซึ่งน่าจะยินดีก็ไม่ยินดี น่าจะยินร้ายก็ไม่ยินร้าย วางเฉยได้ นี่เป็นความรู้เรื่องที่เป็นไป มีจิตใจที่ทนทานมั่นคง ก็วางเฉยได้ รู้ว่าเขาว่าก็วางเฉยได้ เขานินทา เขาสรรเสริญก็วางเฉยได้

อีกอย่างหนึ่ง วางเฉยด้วยปัญญา คือว่าโดยปรกตินั้นก็จะต้องมีชอบใจไม่ชอบใจขึ้นมาก่อน แต่แล้วก็พิจารณาให้เกิดความรู้ที่เป็นปัญญาขึ้นมา เมื่อเกิดปัญญาขึ้นมาก็เกิดความวางเฉยได้ อันความวางเฉยได้ด้วยความรู้ที่เป็นปัญญานี้ต้องอาศัยการปฏิบัติอันเรียกว่า **โยนิโสมนสิการ** ทำไว้ในใจโดยแยบคาย พิจารณาให้เห็นเหตุเห็นผล เห็นสัจจะคือความจริง อันนี้แหละเป็นข้อปฏิบัติให้เกิดอุเบกขาซึ่งเป็นที่มุ่งหมายในทางปฏิบัติธรรม

อินทริยภาวนา ในพระสูตรหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสั่งสอนให้อบรมอุเบกขาทางอินทรียทั้ง ๖ คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางมนะคือใจ อันเรียกว่า **อินทริยภาวนา** คือการอบรมอินทรีย โดยที่ได้ทรงปรารภถึงคำสอนในลัทธิอื่นที่มีเรื่องเล่าว่า

ศาสดาของลัทธินั้นแสดงอินทริยภาวนา อบรมอินทรียทั้ง ๖ เหล่านี้ อย่างไร ศาสดาของลัทธินั้นก็สอน สานุศิษย์ว่าให้หลับตาเสียอย่ามอง ให้อุดหูเสียอย่าฟัง เมื่อปฏิบัติดังนี้ก็ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติทำอินทริยภาวนา พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น คนที่ตาบอดหูหนวกก็ต้องเป็นผู้ที่ได้ อบรมอินทริยภาวนาแล้ว และได้ทรง

แสดงถึงวิธีอบรมอินทริยภาวนาใน พุทธศาสนาโดยความว่า

อาศัยตากับรูปที่ประจวบกัน ก็เกิด อารมณ์ที่ชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง ทั้ง ๒ อย่างบ้าง ก็ให้จับพิจารณาว่า อัน ความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ อย่าง นี้ เป็นสิ่งที่ปรุงแต่งขึ้นมา เป็นของ หยาบ เป็นของที่อาศัยเหตุปัจจัยบังเกิดขึ้น ส่วนสิ่งนี้ละเอียดประณีตคืออุเบกขา ความที่วางใจเป็นกลางได้ เมื่อเกิดปัญญามองเห็นความจริงดังนี้ ความชอบใจไม่ชอบใจหรือว่าทั้ง ๒ นั้นย่อมดับไปง่ายมาก ยากน้อย เหมือนอย่างหลับตา แล้วก็ลืมตาขึ้น ลืมตาแล้วก็หลับตาลง

อาศัยหูกับเสียงประจวบกัน ก็เกิด อารมณ์ที่ชอบใจบ้างไม่ชอบใจบ้างหรือ ทั้ง ๒ อย่าง ก็ให้จับพิจารณาว่า ความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ นั้นเป็น ของที่ปรุงแต่ง เป็นของหยาบ เป็นของที่อาศัยเหตุปัจจัยบังเกิดขึ้น ส่วน สิ่งนี้ละเอียดประณีตคืออุเบกขา เมื่อ พิจารณาเห็นดังนี้ ความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ นั้นก็จะดับไปโดยง่ายมาก ยากน้อย เหมือนอย่างดีดนิ้ว

อาศัยจมูกกับกลิ่น เกิดอารมณ์ที่ น่าชอบใจบ้างไม่ชอบใจบ้างหรือทั้ง ๒ นั้น ก็ให้พิจารณาว่าอันความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ นั้นเป็นของปรุงแต่ง เป็นของหยาบ เป็นของที่อาศัยเหตุ

ปัจจัยเกิดขึ้น ส่วนสิ่งนี้ละเอียดประณีต คืออุเบกขา เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้ ความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ นั้นก็จะดับไปง่ายมาก ยากน้อย เหมือนอย่างหยาดน้ำที่ตกลงไปบนใบบัวที่เอียงน้อยหนึ่ง ก็จะไหลตกลงไปโดยเร็ว

อาศัยล้นกับรส เกิดอารมณ์ที่ชอบใจบ้างไม่ชอบใจบ้างหรือทั้ง ๒ นั้น ก็ให้พิจารณาว่า อันความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ นั้นเป็นของปรุงแต่ง เป็นของหยาบ เป็นของอาศัยเหตุปัจจัยบังเกิดขึ้น แต่ส่วนนี้ละเอียดประณีต คืออุเบกขา เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้ ความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ นั้นก็จะดับไปโดยง่ายมากหรือยากน้อย เหมือนอย่างรวมก้อนเขพะที่ปลายลิ้น ก็บ้วนออกมาได้โดยง่าย

อาศัยกายและสิ่งที่กายถูกต้อง ก็เกิดอารมณ์ที่ชอบใจบ้างไม่ชอบใจบ้างหรือทั้ง ๒ นั้น ก็ให้พิจารณาว่าความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ นั้น เป็นของปรุงแต่ง เป็นของหยาบ เป็นของอาศัยเหตุปัจจัยบังเกิดขึ้น ส่วนสิ่งที่เป็นของละเอียดประณีต คืออุเบกขา เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้ ความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ นั้นก็จะดับไปโดยง่ายมาก ยากน้อย เหมือนอย่างค้อนที่เหยียดเข้ามา หรือว่าเหยียดแขนที่คู้ออกไป

อาศัยมโนคือใจและธรรมคือเรื่องราว เกิดอารมณ์ที่ชอบใจบ้างไม่ชอบใจบ้างหรือทั้ง ๒ นั้น ก็ให้พิจารณาว่า อันความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ นั้น เป็นของปรุงแต่ง เป็นของหยาบเป็นของอาศัยเหตุปัจจัยบังเกิดขึ้น แต่ส่วนนี้ละเอียดประณีต คืออุเบกขา เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้ ความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ อย่างนั้นก็จะดับไปโดยง่ายมาก ยากน้อย เหมือนอย่างหยาดน้ำ สองสามหยดที่ตกลงไปในกระทะที่ร้อน หยาดน้ำนั้นก็จะแห้งเหือดหายไปโดยเร็ว

ฉะนั้น ตามพระพุทธภาษิตนี้จึงเป็นการตรัสสอนให้ปฏิบัติอุเบกขาด้วยปัญญา คือความรู้ คือให้ใช้ปัญญาพิจารณาในขณะที่ประสบอารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๖ เหล่านี้อันเป็นอารมณ์ที่ชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ อย่างนั้น ส่วนการที่จะดับความยินดีความยินร้ายหรือทั้ง ๒ อย่างนั้นได้เร็วหรือช้าเพียงไรนั้น ก็สุดแต่ปัญญาที่มองเห็น เมื่อมีปัญญามองเห็นถนัดชัดแจ้งว่าความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ อย่างนั้นเป็นของปรุงแต่ง ไม่ใช่เป็นของจริง เป็นของหยาบ ไม่ละเอียดประณีต เป็นของที่อาศัยปัจจัยบังเกิดขึ้น คือเป็นสิ่งเกิดดับ เมื่อปัญญามองเห็นปรุโปร่งได้เร็วก็ดับได้เร็ว ถ้าปัญญามองเห็นปรุโปร่งได้ช้าก็ดับได้ช้า

แต่ว่าแม้จะดับได้ซ้ำ ก็ดีกว่าไม่ใช้ปัญญาพิจารณา เพราะเมื่อใช้ปัญญาพิจารณา ความยินดีความยินร้ายหรือทั้ง ๒ อย่าง นั้นก็ถูกเฟ่งพินิจคือถูกดู เป็นการส่งจิตกลับเข้ามาดู ดูตัวความยินดีความยินร้ายหรือทั้ง ๒ อย่างนั้น ดูความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ อย่างนั้น เมื่อมองเห็นว่าเป็นของปรุงแต่ง เป็นของหยาบ เป็นของอาศัยเหตุปัจจัย บังเกิดขึ้นอันทำจิตใจให้เศร้าหมอง ให้กระสับกระส่ายกระวนกระวายเดือดร้อน ย่อมจะมีความอึดอัดระอารังเกียจ รังเกียจต่อความยินดีความยินร้ายหรือทั้ง ๒ อย่างนั้น ระอาอึดอัดต่อความยินดีความยินร้ายหรือทั้ง ๒ อย่างนั้น เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะทำให้ความยินดีความยินร้ายหรือทั้ง ๒ อย่างนั้นไม่เพิ่มขึ้น มีแต่จะลดน้อยลงไป และเมื่อเฟ่งพินิจพิจารณาเข้าบ่อย ๆ คือเฟ่งดูบ่อย ๆ ก็จะสงบลงไปจนดับหายในที่สุด เพราะว่าสิ่งที่ไม่ใช่สัจจะคือความจริงนั้น ย่อมไม่ทนต่อความเฟ่งพินิจ

อนุตตรอินทรีย์ภาวนา การเฟ่งพินิจดูจิตอันประกอบด้วยความยินดีความยินร้าย ความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ อย่างนั้น จะทำให้พบลักษณะหน้าตาของความยินดีความยินร้าย ความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ อย่างนั้น อันมีลักษณะที่น่าอึดอัดน่าระอาน่ารังเกียจ

ก็จะเกิดความอึดอัดระอารังเกียจภาวะเหล่านี้ของจิตใจขึ้นมาเอง จะทำให้ลดถอยจนถึงสงบหายไปคือว่าดับไปได้ แม้จะซ้ำก็ยังมี ดีกว่าปล่อยไว้โดยที่ไม่เฟ่งกลับเข้ามาดู แต่ว่ามองออกไปข้างนอก มองออกไปยึดถืออยู่ในตัวอารมณ์ที่เป็นที่ตั้งความยินดีความยินร้าย ความชอบใจไม่ชอบใจ ความหลงมกายนั้น เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นการที่เป็นเหมือนอย่างเสริมเชื้อให้แก่ความยินดีความยินร้าย ความชอบใจไม่ชอบใจ จะทำให้เพิ่มมากขึ้นและตั้งอยู่นาน สงบยาก ก่อความเดือดร้อนให้แก่จิตใจมาก ทำจิตใจให้ไม่สงบมาก ฉะนั้น วิธีปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้นี้ จึงเรียกว่าเป็น**อนุตตรอินทรีย์ภาวนา** คือการอบรมอินทรีย์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันเยี่ยม ก็คือปฏิบัติให้ได้อุเบกขาขึ้นมาในอารมณ์นั้นเอง

เสขปฏิบัติ การส่งจิตกลับเข้ามาดูเมื่อบังเกิดความยินดีความยินร้าย ความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ อย่างนั้นขึ้นในอารมณ์ที่บังเกิดอาศัยอินทรีย์ทั้ง ๖ เหล่านี้ เฟ่งพินิจดู บังเกิดความอึดอัดระอารังเกียจต่อความยินดียินร้าย ความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ อย่างนี้ที่ตนเอง เรียกว่าเป็น**เสขปฏิบัติ** คือเป็นข้อปฏิบัติของพระเสขะ หรือกล่าวกลาง ๆ ว่าของผู้ที่ศึกษาปฏิบัติ

พระพุทธศาสนา คำว่า เสขะ นั้น
ปรกติท่านก็หมายถึงพระเสขบุคคลผู้
บรรลุมรรคผลตั้งแต่ขั้นที่ ๑ ขึ้นไป
คำเป็นกลาง ๆ ก็ว่าผู้ศึกษาพระพุทธร-
ศาสนาทั่วไป ก็พึงปฏิบัติดังนี้ คือเข้า
มาดู เฟ่งพินิจที่ตัวความยินดีความยิน
ร้าย ความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒
อย่างนั้น ในขณะที่ประสบอารมณ์ทาง
ตา หู เป็นต้น ให้เกิดความอึดอัดระอา
รังเกียจต่อความยินดีความยินร้ายหรือ
ทั้ง ๒ อย่างนั้น ดังนี้เป็นวิธีปฏิบัติดับ
และแม้การปฏิบัติดังนี้ก็เป็นการปฏิบัติ
สติปัญญาของพระพุทธเจ้านั่นเอง เพราะ
ก็รวมเข้าไปในกาย เวทนา จิต ธรรม
และโดยเฉพาะการปฏิบัติพิจารณาซาก
ศพก็เป็นวิธีปฏิบัติอย่างหนึ่ง อันจะ
ทำให้เกิดความอึดอัดระอารังเกียจต่อ
ความยินดีความยินร้าย ความชอบใจ
ไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ อย่างนั้น เพราะ
ว่ากายอันนี้ทั้งที่เป็นกายตนบ้าง กาย
ผู้อื่นบ้าง ย่อมเป็นที่ตั้งของความยินดี
ชอบใจ หรือความยินร้ายไม่ชอบใจ
หรือทั้ง ๒ อย่างนั้นได้เป็นอย่างมาก
แต่เมื่อมาพิจารณาให้เห็นเป็นซากศพ
ปลงใจลงไปได้ ก็จะสงบความชอบใจ
ไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ อย่างนั้น เป็น
อุเบกขาขึ้นมาได้

ฉฬังคุเบกขา การปฏิบัติสติปัญญา
พิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม กำจัด

อภิขณา โทมนัส คือความยินดีความ
ยินร้ายในกาย เวทนา จิต ธรรม ก็
เป็นการปฏิบัติทำอุเบกขานั้นเอง เพราะ
อุเบกขานั้นมีลักษณะที่ทำให้จิตใจให้ตั้ง
อยู่เสมอสม่ำเสมอ ให้มรรยัสถ์เป็นกลาง ไม่
ยินดีไม่ยินร้าย ดังที่ได้แสดงแล้วว่า
ทำอุเบกขาในอารมณ์ทั้งหลายที่ประสบ
ทางทวารทั้ง ๖ อุเบกขาตั้งนี้มีชื่อเรียก
ว่า ฉฬังคุเบกขา อุเบกขาประกอบด้วย
องค์ ๖ คือประกอบด้วยจิตที่สม่ำเสมอ
ในอารมณ์ทั้ง ๖ มีรูปารมณ อารมณ
คือรูป เป็นต้น

วิธีปฏิบัติทำอุเบกขาในอารมณ์ทั้ง
๖ นี้ อาศัยการพิจารณาทางปัญญา
ดังเช่นที่แสดงแล้วว่าพิจารณาว่า อารมณ
ทั้ง ๖ อันเป็นที่ตั้งแห่งความชอบใจไม่
ชอบใจหรือทั้ง ๒ อย่างนั้น กับความ
ชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ อย่างนั้นที่
บังเกิดขึ้นในอารมณ์เหล่านั้นเป็นของ
ปรุงแต่งคือไม่ใช่เป็นของจริง เป็นของ
หยาบคือไม่ใช่เป็นของละเอียด เป็นของ
ที่อาศัยเหตุปัจจัยบังเกิดขึ้น คือเมื่อ
บังเกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัย สิ้นเหตุปัจจัย
ก็ดับ จึงมีความเกิดดับเป็นธรรมดา
ส่วนสิ่งที่ละเอียดประณีตก็คืออุเบกขา
อันเป็นความไม่ปรุงแต่ง และเป็นสิ่งที่
มิได้อาศัยเหตุปัจจัยบังเกิดขึ้นเหมือน
อย่างความชอบใจไม่ชอบใจนั้น ดังนี้
เป็นวิธีพิจารณาอย่างหนึ่ง

อีกอย่างหนึ่ง ตรัสสอนไว้ให้ใช้ ปัญญาพิจารณาอันเรียกว่า ทำภาวนา เสมอด้วยดิน เสมอด้วยน้ำ เสมอด้วยไฟ เสมอด้วยลม เสมอด้วยอากาศ โดยจับพิจารณาว่าคนทั้งหลายทั้งของที่สะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้างลงบนแผ่นดิน แผ่นดินก็ยอมไม่อึดอัดระอารังเกียจรับไว้ได้ทั้งนั้น คนทั้งหลายล้างของที่สะอาดบ้างไม่สะอาดบ้างในน้ำ น้ำก็ไม่อึดอัดระอารังเกียจ ล้างได้ทุกอย่าง ไฟเล่าก็ไหม้ของที่สะอาดบ้างไม่สะอาดบ้างได้ทุกอย่าง โดยไม่อึดอัดระอารังเกียจ ลมก็เช่นกันพัดสิ่งที่สะอาดบ้างไม่สะอาดบ้างได้ทุกอย่างโดยไม่อึดอัดระอารังเกียจ อากาศคือช่องว่างนั้นก็เช่นเดียวกันไม่ต้องอยู่เฉยๆ ในที่ไหน ๆ เมื่อทำภาวนาเสมอด้วยดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ความพอใจไม่พอใจชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ อย่างที่บังเกิดขึ้นก็ไม่ครอบงำจิต จิตย่อมตั้งอยู่ในอุเบกขา คือความที่เข้าไปพ่วงอยู่อย่างสงบ ไม่ขึ้นไม่ลง มีอาการสม่าเสมอ ไม่นินดี ไม่นินร้ายในอารมณ์ทั้งปวง การพิจารณาดังนี้เรียกว่าทำภาวนาเสมอด้วยดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ก็เป็นวิธีฝึกหัดทำจิตให้เป็นอุเบกขาอีกอย่างหนึ่ง

ธาตุอุเบกขา อันดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ที่รับสิ่งที่สะอาดบ้างไม่สะอาด

บ้างได้ทุกอย่างดังกล่าวนั้น ก็เพราะมีความเป็นธาตุ คือความเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ของตน ดินก็ทรงความเป็นธาตุคือความที่แน่นแข็ง น้ำก็ทรงความเป็นธาตุ คือความที่เอิบอาบเหลวไหล ไฟก็ทรงความเป็นธาตุไฟคือร้อนเผาไหม้ ลมก็ทรงความเป็นธาตุลมคือพัดไหว อากาศก็ทรงความเป็นธาตุอากาศคือเป็นช่องว่าง เมื่อเป็นดังนี้จึงสามารถรองรับได้ทุกอย่าง ดังที่ใช้คำว่า โดยไม่อึดอัด ระอา รังเกียจ... ฉะนั้น การที่จิตรับอารมณ์ได้อย่างนั้น จิตก็ต้องทรงความเป็นธาตุ คืออุเบกขา ธาตุ อุเบกขา โดยที่ฝึกหัดปฏิบัติให้จิตมีความทนทานต่ออารมณ์ทั้งปวงที่มาประสพ

ญาณอุเบกขา การฝึกหัดปฏิบัติจิต ให้มีความทนทานต่ออารมณ์ที่ได้รับอยู่เสมอ จะช่วยทำให้จิตเพิ่มพลังเพิ่มความสามารถในการรองรับอารมณ์ทั้งหลายได้มากยิ่งขึ้นโดยลำดับ การรับอารมณ์โดยใช้ปัญญาพิจารณาดังนี้ เรียกว่าเป็น ญาณอุเบกขา คือเป็นอุเบกขาด้วยความรู้ ความรู้ อารมณ์นั้น ๆ ด้วย และความรู้ที่เป็นตัวปัญญาพิจารณาด้วย ตรงตามศัพท์ของอุเบกขาที่แปลว่าความเข้าไปพ่วง ความเข้าไปดู

คำว่า เข้าไป นั้นก็หมายถึงว่า เข้าไปดูอยู่ในจิต เข้าไปฟังอยู่ในจิตไม่ออกมาข้างนอก เมื่อไม่ออกมาข้างนอก จึงมีอาการที่ปล่อย ไม่ถือเอาไว้ มีอาการที่หยุดคือไม่รบกวนายจิตทำอย่างนั้นอย่างนี้ คำว่าเข้าไปย่อมมีความหมายดังนี้ คือไม่ออกมา แต่การเข้าไปนั้นก็ไม่ใช่เข้าไปนอนหลับอยู่ ปิดหูปิดตา ไม่ดู ไม่ฟัง เหมือนอย่างคนตาบอดหูหนวก แต่ว่าฟังพินิจและดู การดูการฟังพินิจ แม้เข้าไปดูเข้าไปฟังพินิจอยู่เพียงในจิต ไม่ออกดังกล่าวนั้น แต่ถ้ายังมีความชอบมีความชังมีความพอใจไม่พอใจ มีความยินดียินร้าย ก็แสดงว่ายังออกมาเกาะเกี่ยวอยู่กับอารมณ์ทั้งหลาย ในภายนอกเหล่านั้น จึงไม่ชื่อว่าวาง เพราะยังมีความเกาะเกี่ยวอยู่ และยังไม่ชื่อว่าหยุด เพราะว่าจิตยังกระสับกระส่าย รบกวนายอยู่ด้วยความชอบความชัง ความยินดีความยินร้าย ฉะนั้น จึงยังไม่ชื่อว่า เป็นอุเบกขาอีกเหมือนกัน คือ แม้ว่าอาการทางกายทางวาจาไม่แสดง ออกให้ปรากฏ แต่ยังมีความชอบใจ ไม่ชอบใจยินดียินร้ายอยู่ในจิต ก็ยังไม่ปล่อย ยังไม่หยุด ยังไม่วาง ยังไม่เฉย เพราะอาการที่ปล่อยนั้นก็คือ วางนั่นเอง หยุดนั้นก็คือเฉยนั่นเอง เมื่อยังมียินดียินร้ายอยู่ ก็ยังไม่ปล่อยยังไม่วาง ยังไม่หยุด ยังไม่เฉย ยังเกี่ยวพันอยู่

ก็แปลว่า ยังไม่ใช่อาการที่เข้าไปฟังดู เข้าไปดูพินิจอย่างสงบ ต่อเมื่อปล่อย ได้วางได้หยุดได้เฉยได้ คือว่าตัดความ ยินดีความยินร้ายได้ เป็นการตัดความ เกาะเกี่ยวของจิตต่ออารมณ์ทั้งหลาย เหล่านั้น ตัดกระแสจิตที่ออกไปเกาะ เกี่ยวนั้นได้ ก็เป็นอันนำจิตกลับเข้ามา ตั้งอยู่ในฐานะเป็นผู้ดู เป็นผู้รู้ เป็นผู้ เห็นเท่านั้น ดังนี้ จึงจะเป็นการเข้าไป ดู เข้าไปฟังจริง ๆ เพราะแม้ว่าจะ สงบทางกาย ทางวาจา เมื่อกระแส จิตยังออกไปเกาะเกี่ยวพัวพัน ก็ได้ชื่อว่ายังไม่เข้าไป คือยังออกมา ต่อเมื่อ ตัดกระแสจิตที่ออกมาเกี่ยวเกาะพัวพัน ด้วยความชอบความชัง จึงจะชื่อว่าฟัง ดูอยู่จริง ๆ

อาการที่เข้าไปฟัง เข้าไปดู โดย แท้จริงที่มีลักษณะดังกล่าวนี้ จึงมี ลักษณะอาการของอุเบกขาที่บริสุทธิ์ ซึ่งจะต้องมีตัวความรู้ รู้ในอารมณ์ นั้น ๆ ด้วย ที่เป็นการรู้ทางตา ทางหู เป็นต้น และรู้ที่เป็นตัวปัญญาด้วย อันเกิดจากการภาวนา วิธีภาวนาเสมอ ด้วยธาตุดินเป็นต้นดังกล่าว หรือวิธีที่ ตรัสสอนพิจารณาว่า ความยินดีความ ยินร้ายเป็นสิ่งปรุงแต่งเป็นต้น หรือแม้ วิธีอื่นใดที่ผู้ปฏิบัติจะพึงใช้ด้วยตนเอง อันเป็นโยนิโสมนสิการ การพิจารณา ทำไว้ในใจโดยแยบคาย แม้การปฏิบัติ

ในสติปัฏฐาน ตั้งสติพิจารณาภายในต้นทุกปัพพะคือทุกข้อ ย่อมเป็นไปเพื่อให้เกิดอุเบกขาอันบริสุทธิ์ เหมือนดังที่กล่าวมาแล้ว แม้ในปัพพะข้อที่ว่าด้วยป่าช้าก็เช่นเดียวกัน

ได้แสดงฉัพพังคุเบกขาหรือผัสสะอุเบกขา คือการปฏิบัติทำจิตให้สม่ำเสมอไม่ขึ้นลงด้วยความยินดียินร้ายในอารมณ์ทั้ง ๖ ที่ผ่านเข้ามาสู่จิตทางทวารทั้ง ๖ และได้แสดงการปฏิบัติอบรมจิตให้เสมอด้วยดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ด้วยการพิจารณาว่าดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศปราศจากความยินดีความยินร้ายในเมื่อมีใคร ๆ เขาทิ้งของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้างลงแผ่นดิน เป็นต้น จนถึงอากาศก็ไม่ข้องติดอยู่ในที่ไหน ๆ พิจารณาทำจิตให้เป็นเหมือนอย่างนั้น ในขณะที่ประสบผัสสะทั้งหลายที่ชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง วิธีปฏิบัติอบรมจิตนั้นก็อาศัยปัญญาที่พิจารณา เป็นโยนิโสมนสิการ ทำไว้ในใจโดยแยบคาย และวิธีพิจารณาปฏิบัตินี้ยังได้มีพุทธภาษิตตรัสสั่งสอนไว้อีกหลายประการ โดยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นพระผู้มีพระภาคคือเป็นผู้จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน ทรงบอก ทรงเปิดเผย ชี้แจง และแสดงกระทำให้ตื่น เพื่อให้ทุกคนได้ทราบทางปฏิบัติเพื่อปฏิบัติให้ประสบผล โดยปริยายอีกประการหนึ่ง ได้ตรัส

สอนให้พิจารณาให้รู้จักอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และมโนปวิจาร ๑๘ แม้ว่าฟังดูจะมีหัวข้อมาก แต่ก็เป็นเรื่องที่มีอยู่ในนามรูป หรือกายใจนี้ของทุก ๆ คนทั้งนั้น

อายตนะ ๖ อายตนะภายใน ๖ ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนหรือমনะ ที่แปลว่าใจ

อายตนะภายนอก ๖ ก็คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณัฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้องและธรรมคือเรื่องราว

วิญญาณ ๖ ก็คือจักขุวิญญาณ ความรู้สึกเห็นรูปทางตา โสตวิญญาณ ความรู้สึกได้ยินเสียงทางหู ชานวิญญาณ ความรู้สึกทราบกลิ่นทางจมูก ชิวหาวิญญาณ ความรู้สึกทราบรสทางลิ้น กายวิญญาณ ความรู้สึกทราบโสภณัฐัพพะ คือสิ่งที่กายถูกต้องทางกาย มโนวิญญาณ ความรู้สึกรู้เรื่องทางมโนคือใจ

สัมผัส ๖ ก็คือ ตากับรูปและจักขุวิญญาณประจวบกันเข้าเป็นจักขุสัมผัส สัมผัสทางตา หูกับเสียงและโสตวิญญาณประจวบกันเข้าก็เป็นโสตสัมผัส สัมผัสทางหู จมูกกับกลิ่นและชานวิญญาณประจวบกันเข้าเป็นชานสัมผัส สัมผัสทางจมูก ลิ้นกับรสและชิวหาวิญญาณประจวบกันเข้าเป็นชิวหาสัมผัส สัมผัสทางลิ้น กายกับโสภณัฐัพพะและกาย

วิญญาณประจวบกันเข้าเป็นกายสัมผัส
มโน ใจกับธรรมคือเรื่องราวและมโน
วิญญาณประจวบกันเข้าเป็นมโนสัมผัส
กล่าวง่าย ๆ ก็คือ สัมผัสกับจิตแรงขึ้น
กระทบกับจิตแรงขึ้น อะไรกระทบ
ก็อารมณ์นั้นแหละ กระทบกับจิตแรง
ขึ้นก็ให้เกิดเวทนา คือความรู้สึกเป็นสุข
หรือเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ อาการ
ที่อารมณ์มากกระทบจิตอันให้เกิดความ
รู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ
ทางจิตนี้เรียกว่าสัมผัส และความ
ทางจิตเรียกว่า โสมนัสคือสุขใจ ความ
ทุกข์ทางจิตเรียกว่า โทมนัสคือทุกข์ใจ

มโนพิจารณา ที่ท่องเที่ยวไปของใจ ๑๘

อันโสมนัส สุขใจ โทมนัส ทุกข์ใจ กับ
อุเบกขาคือความรู้สึกเป็นกลาง ๆ ไม่
ทุกข์ไม่สุขอีกอย่างหนึ่ง ย่อมบังเกิดขึ้น
จากอารมณ์ที่เข้ามาทางอายตนะดังกล่าว
นั้นแหละ อารมณ์บางอย่างเป็นที่ตั้ง
ของโสมนัสคือสุขใจ อารมณ์บางอย่าง
เป็นที่ตั้งของโทมนัสคือทุกข์ใจ อารมณ์
บางอย่างเป็นที่ตั้งของอุเบกขา คือความ
รู้สึกเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ฉะนั้น
บุคคลหรือว่าจิตนี้จึงท่องเที่ยวไป คือ
ตรึงตรองไปในอารมณ์เหล่านี้ ท่องเที่ยว
คือตรึงตรองไปในอารมณ์ คือรูป เสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องราว
ทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งของความสุขใจ
ก็นับได้ ๖ ท่องเที่ยวคือตรึงตรองไป

ในอารมณ์คือ รูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ และเรื่องราวอันเป็นที่ตั้ง
แห่งความทุกข์ใจ ก็นับได้อีก ๖ ท่อง
เที่ยวคือตรึงตรองไปในอารมณ์คือ รูป
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่อง
ราวอันเป็นที่ตั้งของอุเบกขา ก็นับได้ ๖
๖x๓ ก็เป็น ๑๘ จึงเป็นมโนพิจารณา
๑๘

มโนพิจารณาที่แปลว่าที่ท่องเที่ยวไป
ของใจ ก็คือที่ตรึงตรองไปของใจ ใจ
คิดนึกตรึงตรองไปในเรื่องนั้นบ้าง ใน
เรื่องนี้บ้าง แต่ก็อาจประมวลเข้าได้
ว่า ย่อมท่องเที่ยวคือตรึงตรองไปใน
อารมณ์ทั้ง ๑๘ นี้ ไม่นอกไปจากนี้
คือในอารมณ์ที่เป็นเรื่องรูป เรื่องเสียง
เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโผฏฐัพพะ และ
เรื่องขันธ์ทั้งหลายนี้ทั้งหลาย เป็นที่ตั้ง
ตั้งของโสมนัสคือสุขใจบ้าง เป็นที่ตั้ง
ตั้งของโทมนัสคือทุกข์ใจบ้าง เป็นที่ตั้ง
ตั้งของอุเบกขาคือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข
บ้าง

เคหสิตะและเนกขัมมสิตะ พระ-

พุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้แบ่งอารมณ์ทั้ง
๑๘ นี้ออกไปเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายที่
อาศัยเรือน เรียกว่า เคหสิตะฝ่ายหนึ่ง
ฝ่ายที่อาศัยเนกขัมมะ เรียกว่า เนก-
ขัมมสิตะอีกฝ่ายหนึ่ง

เคหสิตะ ฝ่ายที่อาศัยเรือนนั้นก็
หมายถึงอารมณ์ทั้ง ๖ เหล่านี้ ทั้งที่

เป็นที่ตั้งของสุขใจ ทั้งที่เป็นที่ตั้งของทุกขใจ ทั้งที่เป็นที่ตั้งของอุเบกขา อันเกี่ยวข้องกับอยู่กับบ้านเรือนทั้งหลาย ก็คือเกี่ยวข้องกับอยู่กับโลก เกี่ยวข้องอยู่กับกามคุณ เพราะบ้านเรือนนั้นย่อมเป็นที่ตั้งของโลก เป็นที่ตั้งของกามคุณทั้งหลาย เมื่อพูดว่าอาศัยเรือน คืออาศัยบ้านเรือน ก็หมายถึงเรื่องทางบ้าน เรื่องทางโลก เรื่องเกี่ยวกับกามคุณทั้งหลาย ซึ่งเป็นของโลก เป็นของบ้าน เป็นของเรือน นี้เรียกว่าเคหสิตะ

ส่วนที่อาศัยเนกขัมมะนั้น เนกขัมมะแปลว่าการออก โดยตรงก็คือการออกจากเรือน การออกจากบ้าน จึงหมายถึงออกจากโลก ออกจากกามคุณ นี้เรียกว่า**เนกขัมมสิตะ** อาศัยเนกขัมมะเคหสิตะ อาศัยเรือนนั้นจึงมีความหมายถึงความเกี่ยวเกาะพัวพันด้วยอำนาจของกิเลส เป็นต้นว่ากิเลสกองราคะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ส่วนเนกขัมมสิตะนั้นหมายตรงกันข้าม ก็เป็นการที่ออกจากเครื่องเกี่ยวเกาะพัวพันทั้งหลาย คือออกจากกิเลสที่เป็นกองราคะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้างนั่นเอง

ฉะนั้น จึงได้ตรัสจำแนกแบ่งออกไปสำหรับเป็นทางปฏิบัติ เป็นโสมนัสคือสุขใจที่อาศัยเรือน โสมนัสคือสุขใจที่อาศัยเนกขัมมะ โทมณัสคือทุกขใจที่อาศัยเรือน โทมณัสคือทุกขใจที่อาศัย

เนกขัมมะ อุเบกขาคือที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขที่อาศัยเรือน อุเบกขาที่อาศัยเนกขัมมะ ฝ่ายละ ๖ ฝ่ายละ ๖ ตามอารมณ์ทั้ง ๖ นั้น

เคหสิตโสมนัส โสมนัส คือสุขใจที่อาศัยเรือนนั้นอย่างไร ก็คือเมื่อได้พบเห็น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องราวทั้งหลายที่น่าปรารถนา นำรักใคร่ นำพอใจ นำรื่นรมย์ใจ หรือว่าระลึกถึงรูป เสียงเป็นต้นที่น่าปรารถนา นำรักใคร่ ซึ่งเคยได้มาแล้ว แม้ว่าจะได้ดับผ่านพ้นไปแล้วก็ตาม ก็เกิดโสมนัสคือสุขใจขึ้นมา ดังนี้เรียกว่า เคหสิตโสมนัส สุขใจที่อาศัยเรือนอาศัยบ้าน

เคหสิตโทมนัส คราวนี้ เมื่อพบเห็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องราวที่ไม่ได้ คือเมื่อพบเห็นการไม่ได้ ประสบการไม่ได้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องราวที่น่าปรารถนา นำรักใคร่พอใจ รื่นรมย์ใจ หรือว่าระลึกถึงรูป เสียง เป็นต้น ที่น่าปรารถนา รักใคร่ เหล่านั้น ซึ่งเคยไม่ได้มาแล้วก็เกิดโทมนัสขึ้น ดังนี้ก็เป็น เคหสิตโทมนัส

เคหสิตอุเบกขา คราวนี้ อุเบกขา คือความรู้สึกเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขของคนทั่วไป ซึ่งได้ประสบอารมณ์เหล่านั้น อันไม่พอจะให้สุขใจ ไม่พอจะให้ทุกข์ใจ ก็เกิดความรู้สึกเป็นกลาง ๆ

ขึ้นมา เป็นเรื่องปรกติสามัญของคนทั่วไป โดยที่มีได้พิจารณาให้เห็นคุณโทษต่าง ๆ อารมณ์ดังกล่าวมานี้ก็มีเป็นอันมากเหมือนกัน และทุกคนที่เป็นคนสามัญเมื่อประสบพบพานแล้วก็เฉย ๆ เฉย ๆ เพราะไม่พอที่จะให้ยินดีสุขใจ ไม่พอที่จะให้ยินร้ายทุกข์ใจ ไม่ได้ใช้ปัญญาพิจารณาอะไร เป็นอุเบกขาขึ้นมาเป็นปรกติสามัญ ก็เรียกว่า เคหสิตอุเบกขา อุเบกขาที่อาศัยเรือนอาศัยบ้านอีกเหมือนกัน

เนกขัมมสิตโสมนัส ในส่วนเนกขัมมสิตะ อาศัยเนกขัมมะนั้น ก็ได้แก่เมื่อประสบอารมณ์ทั้งหลายก็ได้ทราบถึงความที่อารมณ์เหล่านั้นเป็นของไม่เที่ยง ทราบถึงความแปรปรวน ความเสื่อมถอย ความดับของอารมณ์เหล่านั้น ได้พิจารณาเห็นด้วยปัญญา โดยชอบว่า รูปทั้งหลาย เสียงทั้งหลาย กลิ่นทั้งหลาย รสทั้งหลาย โผฏฐัพพะ สิ่งที่เคยถูกต้องทั้งหลาย เรื่องทั้งหลาย เป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป จึงได้เกิดโสมนัส ความสุขใจขึ้นมา ดังนี้เรียกว่า เนกขัมมสิตโสมนัส

เนกขัมมสิตโทมนัส คราวนี้ เมื่อประสบอารมณ์ทั้งหลายก็ได้ทราบถึงความที่อารมณ์เหล่านั้นไม่เที่ยง ทราบถึงความแปรปรวน เปลี่ยนแปลง ความ

เสื่อมคลาย ความดับของอารมณ์เหล่านั้น ได้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาโดยชอบว่า รูปทั้งหลาย เสียงทั้งหลาย กลิ่นทั้งหลาย รสทั้งหลาย โผฏฐัพพะทั้งหลาย เรื่องราวทั้งหลาย เป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป จึงได้บังเกิดความกระหึ่ม ประรณานะจะได้วิโมกข์คือความหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม อยู่บ้าง เหมือนอย่างพระอรหิยะทั้งหลาย ซึ่งท่านได้เข้าถึงวิโมกข์คือความหลุดพ้นนั้นอยู่ เมื่อเกิดความปรารณาขึ้นมา ดังนี้ แต่ก็ยังไม่ได้ ก็เกิดความโทมนัสหรือทุกข์ใจ เสียใจขึ้นมา เพราะเหตุแห่งความปรารณานะได้วิโมกข์นั้นเป็นปัจจัย ดังนี้เรียกว่า เนกขัมมสิตโทมนัส โทมนัสที่อาศัยเนกขัมมะ

เนกขัมมสิตอุเบกขา คราวนี้เมื่อประสบอารมณ์ทั้งหลายก็ทราบและได้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาอันชอบดังที่กล่าวมา แล้วก็บังเกิดอุเบกขาคือความที่ไม่รู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ วางใจลงไปได้ แต่แม้เช่นนั้นก็ไม่ล่วงพ้นอารมณ์เหล่านั้น เพราะว่าเป็นอุเบกขาเพียงในขั้นที่เป็นเวทนา ดังนี้เรียกว่า เนกขัมมสิตอุเบกขา อุเบกขาที่อาศัยเนกขัมมะ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้พิจารณาจำแนกกายใจนี้ที่เป็นไปอยู่ของตนเอง จับดูให้รู้จักกายตนะภายใน อายตนะ

ภายนอก วิญญาน สัมผัส มโนবিچار ที่ท่องเที่ยวไปของใจ ๑๘ และพิจารณา ให้อุจจกโสมนัสคือสุขใจ โทมนัสคือทุกข์ใจ กับอุเบกขาที่รู้สึกว่าเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเป็นฝ่ายที่อาศัยบ้านอาศัยเรือน เรียกว่า เคหสิตะบ้าง ที่อาศัยเนกขัมมะคือการออกบ้าง และเมื่อพบว่าเป็นฝ่ายที่อาศัยบ้านอาศัยเรือน ก็ให้ปฏิบัติพิจารณาแก้ไขให้กลับมาอาศัยเนกขัมมะเป็นข้อ ๆ ไป เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะเป็นข้อปฏิบัติที่อาศัยกายใจของตนอันจำแนกมาดังกล่าวนี้แหละ ปฏิบัตินำตนออกจากเครื่องพัวพันเกี่ยวเกาะ หรือออกจากกิเลสกองราคะบ้าง กิเลสกองโทสะบ้าง กิเลสกองโมหะบ้าง ก็อาศัยสุขใจบ้าง ทุกข์ใจบ้าง อุเบกขา บ้างนี้แหละเป็นแนวปฏิบัติ นำเข้าสู่เนกขัมมะคือการออก

การปฏิบัติในสติปัฏฐานแม้ในหมวดป่าช้า ก็เป็นการปฏิบัติ นำจิตออกจากฝ่ายเคหสิตะ เข้ามาสู่ฝ่ายเนกขัมมะสิตะ

ได้แสดงวิธีปฏิบัติแยกแยะกระบวนการทางจิตตามที่พระพุทธรเจ้าได้ทรงสั่งสอนโดยกำหนดอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาน ๖ สัมผัส ๖ มโนবিچار ที่ท่องเที่ยวไปของใจ ๑๘ โดยกำหนดว่าจิตเจ้านี้ย่อมเที่ยวไปคือตรีกตรองไปในอารมณ์รวมเข้าก็อารมณ์ ๖ คือในเรื่องรูป เรื่องเสียง

เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโณฏฐัพพะ และเรื่องของเรื่องเหล่านั้น อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสคือสุขใจก็เป็น ๖ เป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสคือทุกข์ใจก็เป็น ๖ เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาความรู้สึกเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขก็เป็น ๖ รวมเป็น ๑๘ ประการ จิตเจ้านี้ย่อมท่องเที่ยวไปคือตรีกตรองไปในอารมณ์ทั้ง ๑๘ นี้อย่างใดอย่างหนึ่งในคราวหนึ่ง ๆ และกัตรัสสอนให้กำหนดจำแนกออกไปอีกว่าบรรดาอารมณ์เหล่านี้อาศัยเรือนอันเรียกว่า เคหสิตะฝ่ายหนึ่ง อาศัยเนกขัมมะ การออกจากเรือนอีกฝ่ายหนึ่ง

ในตอนี้ ก็พึงเข้าใจว่า คำว่า**อาศัยเรือน** หมายถึง อาศัยรูป เสียง กลิ่น รส โณฏฐัพพะ และเรื่องของเรื่องเหล่านั้นที่น่าปรารถนาน่ารักใคร่พอใจรื่นรมย์ใจ คือที่อาศัยกิเลสกองราคะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง นั้นเอง และก็หมายถึงเรือนในจิตใจเป็นประการสำคัญ คืออารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสเหล่านั้นในจิตใจเป็นประการสำคัญ ในส่วนของร่างกาย จะอยู่ในบ้านหรืออยู่ในวัด จะเป็นคฤหัสถ์หรือเป็นบรรพชิตก็ตาม เมื่อจิตเจ้านี้ย่อมเที่ยวอยู่ในเรือนคือในอารมณ์ที่น่ารักใคร่พอใจปรารถนาทั้งหลายเหล่านั้น ก็เรียกว่า เคหสิตะอาศัยเรือน

ส่วนที่*อาศัยเนกขัมมะ*นั้น ก็ตรงกันข้าม จะอยู่ในบ้านหรืออยู่ในวัด จะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เมื่อมีจิตใจน้อมเข้ามาสู่กรรมฐานจะเป็นสมถกรรมฐานก็ตาม วิปัสสนากรรมฐานก็ตาม อันเป็นที่สงบระงับกามและกิเลสทั้งหลาย อกุศลธรรมทั้งหลาย ก็ชื่อว่าอาศัยเนกขัมมะได้ และก็เรียกว่าอาศัยเนกขัมมะในที่นี้

ฉะนั้น จะเป็นฝ่ายอาศัยเรือนหรืออาศัยเนกขัมมะขึ้นอยู่กับจิต ไม่ใช่อยู่ที่กายดังกล่าว และเมื่อได้ตรัสจำแนกให้พิจารณาดังนี้ ได้ทรงเรียงลำดับเอาไว้คือเป็น*เคหสิตโสมนัส* สุขใจที่อาศัยเรือน *เนกขัมมสิตโสมนัส* สุขใจที่อาศัยเนกขัมมะคู้หนึ่ง *เคหสิตโทมนัส* ทุกข์ใจที่อาศัยเรือน *เนกขัมมสิตโทมนัส* ทุกข์ใจที่อาศัยเนกขัมมะคู้หนึ่ง *เคหสิตอุเบกขา* อุเบกขาที่อาศัยเรือน *เนกขัมมสิตอุเบกขา* อุเบกขาที่อาศัยเนกขัมมะคู้หนึ่ง ดังนี้ก็เป็น ๓ คู้ และจิตใจของบุคคลทุกคนก็ย่อมท่องเที่ยวไป คือตรีกตรองไปในอารมณ์ รวมเข้าก็อารมณ์ ๖ ดังกล่าว อันเป็นที่ตั้งของ*โสมนัส* *โทมนัส* *อุเบกขา*อันเป็นฝ่าย*เคหสิต* *อาศัยเรือน*บ้าง *เนกขัมมสิต* *อาศัยเนกขัมมะ*บ้าง อยู่ดังนี้ ไม่นอกไปจากนี้

คราวนี้ เมื่อทรงแสดงจำแนกที่เกี่ยวไปของจิตใจไว้ทั้งหมดดังนี้แล้ว ก็ตรัสสอนวิธีที่จะปฏิบัติอบรมจิตโดยอาศัย

ที่เกี่ยวไปของจิตใจเหล่านี้เป็นเครื่องระงับดับกันเองไปโดยลำดับ กล่าวคือได้ตรัสสอนวิธีอบรมจิตใจของตนเองที่แรกก็ให้กำหนดดูที่เกี่ยวไปของจิตใจในปัจจุบันของตนเองว่าเป็นอย่างไรให้รู้ก่อน ซึ่งการกำหนดดูดังนี้ก็เป็นการปฏิบัติในสติปัฏฐานนั่นเองได้ทุกข้อ แต่ในตอนนี่ยังไม่กล่าวสรุปเข้าไป จะเอาจำเพาะหัวข้อที่ได้ทรงแนะนำเอาไว้ในเรื่องนี้เป็นที่ตั้งของการปฏิบัติก่อน

วิธีปฏิบัติละเคหสิตโสมนัส ชั้นที่ ๑ หรือประการที่ ๑ ได้ตรัสสอนให้*อาศัยเนกขัมมสิตโสมนัส* คือสุขใจที่อาศัยเนกขัมมะ สงบระงับละ*เคหสิตโสมนัส* สุขใจที่อาศัยเรือน กล่าวคือ เมื่อจิตใจนี้ท่องเที่ยวไป คือประสบหรือเพ่งดู กำหนดดูตามในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องของเรื่องเหล่านี้ที่ประสบพบพานทางอายตนะภายในทั้ง ๖ อันน่าปรารถนารักใคร่พอใจภริมย์ใจ คือว่ากำลังได้ ได้สิ่งเหล่านี้ สิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือว่านี่ถึงสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจเหล่านี้ที่เคยได้มาแล้วแม้ว่าจะดับไปแล้ว ล่วงเลยไปแล้ว ก็เกิด*โสมนัส*คือสุขใจขึ้นมาเมื่อเป็นดังนี้แล้วก็ตรัสสอนให้*อาศัยเนกขัมมสิตโสมนัส* สุขใจที่อาศัยเนกขัมมะระงับเสีย

วิธีปฏิบัตินั้นก็โดยที่ไม่ปล่อยใจนี้ให้
 สุขใจจนเป็นเหตุให้บังเกิดขึ้นแห่งตัณหา
 คือความดีนรณะยานอยาก เป็นเหตุ
 ก่อกิเลสให้อีกเหิมมากขึ้น โดยที่มา
 พิจารณาให้ทราบความที่มีสิ่งเหล่านั้น
 อันเป็นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจเป็น
 สิ่งไม่เที่ยง ใช้ปัญญาที่ชอบพิจารณาให้
 เห็นตามเป็นจริงว่า รูป เสียง เป็นต้น
 เหล่านี้ที่ประสบพบผ่านเข้ามาโดย
 เป็นลาภที่ได้ เป็นยศ เป็นสรรเสริญ
 เป็นสุขต่าง ๆ ที่ได้ เป็นสิ่งไม่เที่ยง
 ต้องเกิดดับเป็นทุกข์ ต้องแปรปรวน
 เปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา ให้เห็น
 ตามความเป็นจริง เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะมี
 เกิดโสมนัสคือสุขใจขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง
 เป็นความสุขใจที่เกิดจากปัญญามอง
 เห็นสัจจะ คือความจริง โสมนัสคือ
 สุขใจที่เกิดจากปัญญาชอบที่มองเห็น
 ความจริงนี้ เป็นเนกขัมมสิตโสมนัส
 ก็ดับ จะละเคหสิตโสมนัส คือความ
 สุขใจที่อาศัยเรือนนั้นเสียได้ จิตใจที่
 เคยสุขใจแล้วก็ถึงโลกกระสับกระส่าย
 เร่าร้อน ก็จะกลับเป็นจิตใจที่สงบ ได้
 ความสุขที่เกิดจากความสงบ

และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว บรรดาโลก
 ยศ สรรเสริญ สุขที่ได้ทั้งหลายก็จะไม่
 เป็นอันตราย จะกลายเป็นสิ่งที่เป็น
 ประโยชน์ คือผู้ใดก็ไม่หลงใหลใน
 ตน จะใช้ลาภ ยศ เป็นต้น เหล่านั้น

ไปในทางที่เป็นคุณประโยชน์ทั้งหลาย
 เช่น จะทำบุญอันประกอบด้วยทานบ้าง
 ศีลบ้าง ภาวนาบ้าง ลากยศ เป็นต้น
 เหล่านั้นก็จะเป็นเชื้อของกิเลสคือ
 โลภะ ตัณหา แต่ว่าถ้าไม่ปฏิบัติตาม
 หน้าที่ทรงสั่งสอนไว้นี้ ได้ลากได้ยศเป็น
 ต้นมาก็หลงใหลอีกเหิมในลาภในยศที่
 ได้ ก่อโลภะ ตัณหาให้มากขึ้น จิตใจ
 นี้ก็จะกลายเป็นจิตใจที่หิวกระหาย ไม่
 อิ่มไม่พอในลาภยศที่ได้ ยิ่งจะชวนชวาย
 แสวงหาเข้ามาให้มากขึ้นอีก จนกระทั่ง
 แสวงหาในทางที่ผิด ด้วยวิธีการที่ทุจริต
 เป็นบาปเป็นอกุศลทั้งหลาย ลากยศ
 เป็นต้นก็กลายเป็นอันตราย ทำลาย
 ความดีความสุขทั้งปวง ดังนี้ก็แปลว่า
 ให้โสมนัสที่อาศัยเรือนเหล่านี้เข้า
 ครอบงำใจ เป็นเหตุให้หลงใหลก่อ
 โลภะ ตัณหา บาปอกุศลให้บังเกิดขึ้น

แต่ถ้ามาอาศัยวิธีที่พระพุทธเจ้าทรง
 สั่งสอนดูใจของตัวเองว่า ชักจะดีใจ
 ชักจะหลงอะไรเป็นต้นเสียแล้ว ก็มา
 นึกถึงสิ่งที่ได้ ก็รูป เสียง กลิ่น รส
 โผฏฐัพพะ เรื่องของเรื่องเหล่านั้นนั้น
 แหละ มาเป็นลาภเป็นยศ เป็นต้น
 ให้มองเห็นอนิจจะคือไม่เที่ยง เป็นสิ่ง
 ที่เกิดดับ เป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้ ต้อง
 แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ให้เกิดสัมมา-
 ปัญญาคือปัญญาชอบ สัมมาปัญญา
 นี้ก็จะดับความหลงใหลที่เป็นตัวโมหะ

ดับโลภะ ตัณหามีให้บังเกิดครอบงำใจ
ทั้งได้โสมนัสคือสุขใจ เป็นสุขใจที่เกิด
จากจิตที่บริสุทธิ์ เป็นโสมนัสคือสุขใจ
ที่ดีกว่าละเอียดกว่าโสมนัสคือสุขใจอัน
เกิดจากอาศัยเรือนั้น

และผู้ปฏิบัติเมื่อได้สุขใจอันเกิดจาก
เนกขัมมะดังนี้ขึ้น จะรู้ด้วยตนเองว่า
โสมนัสคือสุขใจอาศัยเนกขัมมะนี้ดี
กว่า ประเสริฐกว่าโสมนัสคือสุขใจที่
อาศัยเรือนอย่างไร เป็นความสุขที่ไม่
เร่าร้อน เป็นความสุขที่บริสุทธิ์ ที่สงบ
นำไปบังเกิดกุศล นำไปบังเกิดบุญทั้ง
หลายอีกเป็นอันมาก อันนี้เป็นวิधिปฏิบัติ
ประการที่หนึ่ง

วิधिปฏิบัติละเคหสิตโหมนัส ประการ
ที่ ๒ ได้ตรัสสอนให้อาศัยเนกขัมมสิต-
โหมนัส สงบระงับละเคหสิตโหมนัส
กล่าวคือ เมื่อบังเกิดความทุกข์ใจขึ้นมา
เพราะเหตุที่ได้ประสบความพลาดหวัง
การไม่ได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
และเรื่องของเรื่องเหล่านั้น ที่น่ารักใคร่
ปรารถนาพอใจ ที่ต้องการ หรือจะกล่าว
ว่าพลาดหวังไม่ได้ลามก ไม่ได้ยศ ไม่ได้
สรรเสริญ ไม่ได้สุขที่อยากจะได้ ที่คาดหวัง
หวังจะได้หรือแม้ว่าที่เห็นว่าตนสมควร
จะได้ หรือว่าระลึกถึงสิ่งเหล่านั้นที่เคย
ไม่ได้มาแล้ว ที่เคยอยากได้แล้วเคยไม่
ได้มาแล้ว หรือที่เคยนึกว่าควรจะได้
แล้วก็ไม่ได้มาแล้ว ก็เกิดโหมนัสคือ

ทุกข์ใจขึ้นมา ซึ่งอาการโหมนัสดังนี้
ก็เป็นสิ่งที่ทุก ๆ คนจะต้องเคยประสบ
น้อยหรือมาก เมื่อเป็นดังนี้แล้วจะ
ทำอย่างไร ก็ได้ตรัสสอนให้อาศัย
เนกขัมมสิตโหมนัสมาเป็นเครื่องดับ

อันเนกขัมมสิตโหมนัส ทุกข์ใจอัน
อาศัยเนกขัมมะนั้น ดังที่ได้อธิบายแล้ว
ว่า เมื่อประสบอารมณ์ทั้งหลายดังกล่าว
ก็ทราบถึงความที่อารมณ์เหล่านั้นเป็น
สิ่งไม่เที่ยง พิจารณาด้วยปัญญาอันชอบ
มองเห็นว่ารูป เสียง เป็นต้นเหล่านั้น
หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ลามก ยศ
 เป็นต้นเหล่านั้นเป็นสิ่งไม่เที่ยง ต้อง
แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ก็เกิด
ปรารถนากระหายมอยากจะได้วิโมกข์
คือความหลุดพ้นอันยอดเยี่ยมอยู่
เหมือนอย่างพระอริยะทั้งหลายที่ท่าน
บรรลุได้อาศัยอยู่ ก็เกิดโหมนัสทุกข์ใจ
ขึ้นมา เพราะความกระหายปรารถนา
ที่จะได้นั้นเป็นเหตุ คือว่ามานึกถึงตนเอง
ว่าไม่ได้ไม่ถึงก็อยากจะได้จะถึงขึ้นมา
ซึ่งอนุตตรวิโมกข์ ความหลุดพ้นอัน
ยอดเยี่ยม พุดตรง ๆ ก็ว่าอยากได้
ความหลุดพ้นอันเป็นวิมุตติหรืออยาก
ได้มรรคผลนิพพานนั้นแหละ ว่าท่าน
พันทุกข์กัน ไม่ต้องมาเป็นทุกข์ใจกัน
เหมือนเราทั้งหลาย แต่ก็ได้ไม่ได้ ก็เกิด
โหมนัสทุกข์ใจ ขึ้นมาเพราะเหตุที่ไม่ได้
ในอนุตตรวิโมกข์นั้น

คราวนี้ ก็มาจับพิจารณาตามคำนี้ว่า บรรดาสิ่งที่ปรารถนาต้องการน่าใคร่ชอบใจเหล่านั้นจะจำแนกออกเป็น อารมณ์ ๖ หรือเป็นโลกธรรม จำแนกออกเป็นลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ก็ตาม เป็นโลกธรรมคือเป็นสิ่งที่มีประจำโลก ทั้งฝ่ายที่เป็นอนิฏฐารมณ์อารมณ์ที่ปรารถนา ทั้งฝ่ายที่เป็นอนิฏฐารมณ์ อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ที่เป็นฝ่ายอนิฏฐารมณ์นั้นก็คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข หรือว่า อารมณ์ ๖ นั้นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่เป็นอนิฏฐารมณ์นั้นก็คือว่า ความเสื่อมลาภ ความเสื่อมยศ นินทา ทุกข์ หรือว่าอารมณ์ ๖ นั้นแหละที่ไม่ชอบใจ ไม่รักไม่ปรารถนา เป็นสิ่งที่มีแก่บุคคลทุกคนในโลกนี้ ไม่ว่าจะ เป็น อริยบุคคล ไม่ว่าจะ เป็น บุญชน ก็ต้อง ประสพ เลือกไม่ได้ ทั้งที่น่าปรารถนา ทั้งที่ไม่น่าปรารถนา แต่ว่าทั้ง ๒ อย่าง นั้นก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และการที่ต้องเป็นทุกข์โทมนัสก็เพราะ ขาดปัญญาที่มองเห็นความจริงดังนี้ จิตจึงไม่หลุดไปจากความยึดถือต้องการ ฉะนั้น โทษจึงอยู่ที่ว่า ไม่ปฏิบัติให้ จิตใจนี้หลุดพ้นจากความยึดถือต้องการต่างหาก คือเป็นโทษของตนเอง หรือเป็นความผิดของตนเองที่ไม่ปฏิบัติ ให้หลุดพ้นจากความยึดถือต้องการได้

เมื่อหลุดพ้นไม่ได้ ยังยึดถือต้องการอยู่ จึงต้องเป็นทุกข์อย่างนี้ จึงต้องดิ้นรน ต้องการอย่างนี้ ครั้นไม่ได้ก็ต้องเป็น ทุกข์อย่างนี้ ทำไมพระอริยะทั้งหลาย ที่ท่านละได้ท่านจึงไม่ต้องเป็นทุกข์ ก็ เพราะท่านละได้ ทำไมจึงไม่ปฏิบัติให้ ละได้เหมือนอย่างท่านบ้าง

ดูเข้ามาดังนี้ให้บังเกิดโทมนัสคือทุกข์ ใจขึ้นมาที่ตนเองว่า เพราะตนเองไม่ ปฏิบัติให้ได้ให้ถึงอนุตตรวิโมกข์ คือทำ จิตใจให้พ้นได้ จิตใจของตนเองยึดถือ เกี่ยวเกาะอยู่เอง ปรารถนาอยู่เอง ก็ ต้องเป็นทุกข์อยู่เอง ใครจะช่วยให้ จนกว่าตนเองจะทำจิตใจของตนเองให้ พ้นไปได้จากความยึดถือเกี่ยวเกาะ ก็ คล้าย ๆ กับว่ากำเอาถ่านเพลิงเข้าไว้ในมือของตนเอง ก็ต้องร้อน ร้อนเข้า ก็ร้องว่า ร้อน ร้อน แต่ว่าก็ไม่ยอม ปล่อยก่อนถ่านเพลิงที่กำเอาไว้ นั่น เมื่อ เป็นดังนี้ใครก็ช่วยไม่ได้ นอกจากที่จะ แบมือออก ปล่อยให้ก่อนถ่านเพลิงที่ กำไว้นั้นหลุดลงไปเสีย และเมื่อวางเสีย ได้แล้ว ความทุกข์ทั้งหลายในใจก็สงบ ไปดังนี้

ดูให้เกิดโทมนัสคือทุกข์ใจเพราะเหตุ นี้แทน แทนที่จะไปทุกข์ใจเพราะเหตุที่ ไม่ได้ลาภอย่างนั้น ยศอย่างนี้ รูปร่าง นั้น เสียอย่างนี้เป็นต้น นี้เป็นประการ ที่สอง

การปฏิบัติตามวิธีที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ เป็นวิธีปฏิบัติที่ชาญฉลาดพิจารณาอันเรียกว่า โยนิโสมนสิการ ก็รวมอยู่ในการปฏิบัติสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้แหละ แม้การปฏิบัติพิจารณาป่าช้าทั้ง ๙ ก็เป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้มองเห็นสัจจะคือความจริง ว่าในที่สุดแล้วก็ต้องอยู่ป่าช้าด้วยกันทั้งนั้น หาได้อยู่ในบ้านนี้ตลอดไปไม่ ดับลงเป็นศพเมื่อใดเขาก็ไม่เอาไว้ ต้องเอาไปป่าช้า คือจะต้องเป็นเนกขัมมะกลายเป็น ๆ นั่นเอง มีชีวิตอยู่ก็อยู่ในบ้านในเรือนก็เป็นเคหสิตะ สิ้นชีวิตเป็นศพก็ต้องไปอยู่ป่าช้า ก็ต้องออกจากบ้านจากเรือนไป ในที่สุดไม่มีใครเอาไว้ แต่ถ้าบุคคลผู้ปฏิบัติรู้จักทำจิตให้ออกเสียได้ ทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ ก็จะทำให้จิตใจนี้ได้พบกับสัจจะคือความจริง ได้พบกับความบริสุทธิ์ใจ ได้พบบุญ และได้พบกุศลอีกมาก

ทุกขักขยญาณ สมภาเป็นธรรมปฏิบัติंनाใจให้สงบตั้งมั่น ให้เพ่งพินิจปัญญานเป็นธรรมปฏิบัติंनाให้เกิดความรู้ทั่วถึง ได้มีพระพุทธรูปที่แสดงไว้แปลใจความว่า *ฉานคือความเพ่งย้อม ไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาเย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีฉานคือความเพ่ง ปัญญาและฉานคือความเพ่งย้อมมีในผู้ใด ผู้นั้นย่อมอยู่ในที่ไกลแห่งนิพพาน* ดังนี้

การปฏิบัติให้มีสมาธิ ให้มีความเพ่งพินิจ และการปฏิบัติให้มีปัญญาคือความรู้ทั่วถึงจึงเป็นข้อที่พึงกระทำให้มีอยู่ด้วยกัน การหัดสมาธิเพื่อให้จิตได้สมาธิแต่เพียงอย่างเดียวก็เป็นข้อที่ควรหัด และเมื่อหัดให้จิตมีสมาธิ ได้สมาธิ ก็ต้องใช้จิตที่เป็นสมาธินั้นต่อไป โดยให้เพ่งพินิจเพื่อปัญญาและปัญญาที่พึงปฏิบัติเพ่งพินิจให้มีขึ้น ที่เป็นยอดปัญญานั้นก็คือ *ทุกขักขยญาณ* ความหยั่งรู้เป็นเหตุสิ้นทุกข์ ปัญญาที่ทำให้สิ้นทุกข์เป็นเหตุให้สิ้นทุกข์ได้เป็น *ยอดปัญญา* และต้องปฏิบัติให้ถูกทางของปัญญาดังนี้ จึงจะพบกับความสิ้นทุกข์ได้

ทางพระพุทธศาสนา พระบรมศาสดา ได้ตรัสสอนให้เพ่งพินิจเข้ามาดูความเป็นไปแห่งกายและจิตนี้เองเป็นประการสำคัญ สติปัฏฐานตั้งสติในกาย เวทนา จิต ธรรม ก็เป็นข้อปฏิบัติเพ่งพินิจเข้ามาให้รู้ที่กายและใจอันนี้ ดังที่ได้ตรัสสอนให้กำหนดให้รู้จักเกี่ยวข้องกับเรื่อง โสมนัส คือความสุขใจ โทมนัส คือความทุกข์ใจ ที่เกิดมีอยู่แก่ตนเองของทุก ๆ คน โสมนัสคือความสุขใจนั้นย่อมรวมไปถึงความดีใจด้วย โทมนัสคือความทุกข์ใจนั้นย่อมรวมไปถึงความเสียใจด้วย

อันความสุขใจทุกขใจ ความดีใจความเสียใจ ย่อมมีแก่บุคคลทั่วไป และถ้า

ไม่กำหนดให้รู้จักทางเกิดขึ้น ให้รู้จักวิธี
แก้ไข ก็ย่อมยากที่จะระงับได้ และเมื่อ
ระงับไม่ได้ก็เป็นเหตุให้เกิดต้นหาความ
ดิ้นรนทะยานอยาก ให้เกิดความโลภ
โกรธ หลงในทางต่าง ๆ นำให้ประกอบ
กรรมแม้ที่เป็นอกุศลทุจริตต่าง ๆ เพิ่ม
ความทุกข์ต่าง ๆ ให้บังเกิดขึ้นอีกเป็น
อันมาก ฉะนั้น การที่มามีฌานหรือ
สมาธิเพ่งพินิจ กับปัญญาคือความรู้
ทั่วถึงในเรื่องแห่งความสุขใจความทุกข์
ใจ รวมทั้งความดีใจความเสียใจดังกล่าว
นี้ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้จึง
เป็นเรื่องที่ควรกระทำ ดังที่ได้แสดงมา
แล้วตรัสสอนให้ทำความรู้จักกายตนะ
ภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ให้
รู้จักสัมผัส ๖ ให้รู้จักมโนปวชาที่
เที่ยวไปของใจ ๑๘ ที่ใจนี้ย่อมท่องเที่ยว
ไปคือตริกตรองไปในอารมณ์ทั้งหลาย
รวมเข้าก็ในเรื่องรูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ และเรื่องของเรื่องเหล่านี้
อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสคือสุขใจ ก็นับ
เป็น ๖ เป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสคือทุกข์ใจ
ก็เป็น ๖ เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาคือความ
รู้สึกเป็นกลาง ๆ ก็เป็น ๖ รวมเป็น
๑๘ ใจย่อมท่องเที่ยวไปอยู่ในอารมณ์
ทั้ง ๑๘ เหล่านี้เท่านั้น

เมื่อตรัสสอนให้รู้จักที่ท่องเที่ยวไป
ของใจทั้งหมดดังนี้แล้ว ก็ได้ตรัสสอน
ให้รู้จักว่าแม้โสมนัสคือสุขใจ โทมนัส

คือทุกข์ใจ กับอุเบกขาคือความรู้สึกที่
เป็นกลาง ๆ นั้น ยังเป็นไปอาศัยเรือน
อันเรียกว่าเคหสิตะก็มี อาศัยเนกขัมมะ
อันเรียกว่าเนกขัมมสิตะก็มี ฉะนั้น
เมื่อโสมนัสหรือโทมนัสหรืออุเบกขา
บังเกิดขึ้นแก่จิต ก็ให้กำหนดให้รู้จักว่า
เป็นฝ่ายไหน คือ เป็นฝ่ายอาศัยเรือน
เกี่ยวกับเรื่องบ้านเรื่องเรือนทั้งหลาย
หรือว่าอาศัยเนกขัมมะ คือการปฏิบัติ
ออกจากบ้านจากเรือน และเมื่อกำหนด
ให้รู้จักดังนี้แล้วก็ตรัสสอนวิธีปฏิบัติแก่
ทางที่ ๑ ก็ให้อาศัยเนกขัมมสิต
โสมนัส คือความสุขใจที่อาศัยเนกขัมมะ
เป็นเครื่องแก้เคหสิตโสมนัส ความสุขใจ
ที่อาศัยเรือน คือได้ความสุขใจ ดีใจ
ที่อาศัยเรือน ได้รูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ และเรื่องของเรื่องเหล่านี้
ที่รักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ก็สุขใจ
ดีใจดังนี้ ก็ไม่ควรปล่อยใจให้ตื่นเต้น
เพลิดเพลิน หลงไหลไปในสิ่งเหล่านี้
แต่ให้มาหัดพิจารณาให้เห็นความไม่เที่ยง
ความแปรปรวน ความเสื่อมความดับ
จนบังเกิดความสุขใจขึ้นเพราะปัญญา
ที่เห็นตามเป็นจริง ให้รู้จักหัดปฏิบัติ
พิจารณาไปดังนี้ด้วย

ทางที่ ๒ ตรัสสอนให้อาศัยเนกขัมม-
สิตโทมนัส คือความทุกข์ใจที่อาศัย
เนกขัมมะแก้เคหสิตโทมนัส ความทุกข์
ใจที่อาศัยเรือน โดยที่เมื่อได้ความทุกข์

ใจเพราะการไม่ได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือว่าเรื่องของเรื่องเหล่านี้ที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็ทุกข์ใจขึ้นมา เสียใจขึ้นมาดังนี้ ก็ต้องหัดพิจารณา แก่เสีย ให้เกิดความเสียใจทุกข์ใจอาศัย เนกขัมมะดีกว่า คือให้พิจารณาให้เห็นว่าสิ่งเหล่านั้นไม่เที่ยง แปรปรวนเสื่อมดับ พระอรหิยะทั้งหลายท่านไม่เป็นทุกข์ เพราะท่านไม่ยึดถือ แต่ว่าตนเองต้องเป็นทุกข์เพราะยังยึดถือ เพราะยังไม่บรรลุมกขิมุตติหลุดพ้นเหมือนอย่างท่าน จึงเป็นที่น่าทุกข์ใจน่าเสียใจสำหรับตนเองที่ไม่ได้ไม่ถึงจึงต้องมาทุกข์อย่างนี้ จึงได้เกิดความทุกข์ใจเสียใจขึ้นเพราะไม่ได้ถึงวิโมกข์วิมุตติอันเยี่ยม ซึ่งทั้ง ๒ ทางนี้ก็ได้อธิบายไปแล้ว แต่ว่ากล่าว ทบทวนโดยย่อ

วิธีปฏิบัติละเคหสิตอุเบกขา ทางที่ ๓ ได้ตรัสสอนให้อาศัยเนกขัมมะสิตอุเบกขา อุเบกขาที่อาศัยเนกขัมมะ แก่หรือดับละเคหสิตอุเบกขา อุเบกขาที่อาศัยเรือน อันอุเบกขาในที่นี้ก็หมายถึงอุเบกขาเวทนานี้แหละ คือความรู้สึกที่เป็นกลาง ๆ มิใช่สุขใจมิใช่ทุกข์ใจ หรือเรียกว่าทุกขมสุขเวทนา เวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ซึ่งบังเกิดขึ้นแก่บุคคลทั่วไปเมื่อได้รับอารมณ์คือเรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่อง โผฏฐัพพะ และเรื่องของเรื่องเหล่านี้

ที่เป็นกลาง ๆ ไม่พอที่จะให้เกิดความ สุขใจดีใจ ไม่พอที่จะให้เกิดความทุกข์ใจเสียใจ จึงรู้สึกเป็นกลาง ๆ เฉย ๆ ไม่สุขใจไม่ทุกข์ใจ ไม่ดีใจไม่เสียใจ

อันเวทนาคือความรู้สึกที่เป็นกลาง ๆ ดังนี้ ทุก ๆ คนย่อมได้กันอยู่เป็นอันมากในวันหนึ่ง ๆ เพราะว่ามันดูว่าในวันหนึ่ง ๆ นี้ทุก ๆ คนมีตากับรูป ประจวบกันอยู่เป็นอันมาก หูกับเสียง ประจวบกันอยู่เป็นอันมาก อายตนะคู่อื่นก็เช่นเดียวกัน คือว่าได้เห็นอะไรทางตาเป็นอันมาก ได้ยินอะไรทางหูเป็นอันมากเป็นต้น และก็มีเป็นอันมากที่เห็นแล้วก็ผ่านไป ได้ยินแล้วก็ผ่านไป ไม่รู้สึกว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์อย่างไร วันหนึ่ง ๆ นั้นจะได้พบอารมณ์ดังกล่าวนี้เป็นอันมาก และมีอุเบกขาอยู่เป็นอันมาก แต่ก็มิได้จับเอาอาการของจิตดังกล่าวนี้ขึ้นมาพิจารณาให้รู้จัก จึงเป็นอุเบกขาที่บังเกิดขึ้นแล้วก็ผ่านไป ๆ เป็นเรื่องปรกติของทุก ๆ คน ผู้ที่มีได้ปฏิบัติธรรมก็ได้อุเบกขาดังนี้อยู่เป็นอันมาก ผู้ที่ปฏิบัติธรรมก็เช่นเดียวกัน แต่ว่าผู้ที่มีได้ปฏิบัติธรรมคือมิได้จับอุเบกขาดังนี้ขึ้นมาพิจารณานั้นก็เรียกว่า เป็นผู้ที่มิได้บัญญัติจากอุเบกขา ดังกล่าวนี้ จึงเป็นอุเบกขาที่บังเกิดขึ้นแก่คนทั่วไปตามปรกติธรรมดา มิได้บังเกิดขึ้นด้วยความรู้อะไร คือไม่ต้อง

รู้อะไรก็ได้อุเบกขา ดังนี้ จึงเรียกว่า **อัญญาณอุเบกขา** อุเบกขาที่มีได้เกิดขึ้น ด้วยความรู้ หรือเรียกว่าเคหสิตอุเบกขา อุเบกขาที่อาศัยเรือน คือเป็นเรื่องของ ชาวบ้านชาวเรือนทั้งหลาย ก็มีอุเบกขา ดังนี้กันอยู่ทั่วไป และยังอาจอธิบาย เพิ่มเติมต่อไปอีกได้ด้วยว่า

นอกจากเรียกว่ามีอุเบกขาที่บังเกิด ด้วยความรู้แล้ว ยังอาจจะเรียกได้ว่าเป็นอุเบกขาที่เกิดขึ้นด้วยความไม่รู้ อีกด้วย คือเพราะยังไม่รู้จึงอุเบกขา อยู่ได้ ดังเช่นสรรเสริญหรือนินทาซึ่งเป็นโลกธรรมแก่ทุก ๆ คน ผู้สรรเสริญ ผู้นินทามีให้ได้ยินก็มีอยู่เป็นอันมาก แต่เพราะมิได้ยินก็ไม่รู้ เมื่อไม่รู้ก็อุเบกขา คือเฉย ๆ แต่อันที่จริงนั้นมิใช่ ว่าไม่มีใครเขานินทา ไม่มีใครเขา สรรเสริญ ความจริงมี มีอยู่มากด้วย ยิ่งนินทายิ่งมีมากกว่าสรรเสริญ เพราะ ฉะนั้น ในโลกธรรมจึงได้ยกเอานินทา ขึ้นตั้งหน้าสรรเสริญ ว่าลาม เสื่อมลาม ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ แทนที่จะว่าสรรเสริญ นินทา เอานินทาขึ้น หน้าว่านินทา สรรเสริญ และสุข ทุกข์ อันแสดงว่าถูกนินทานั้นมากกว่าได้รับ สรรเสริญ แต่ว่าไม่ได้ยินก็ไม่รู้ เมื่อ ไม่รู้ก็มีอุเบกขา ดังนี้เพราะว่าไม่รู้ จึงอุเบกขาอยู่ได้ แต่ว่าครั้นรู้ว่าเขา สรรเสริญ ได้ยินคำสรรเสริญก็สุขใจ

ขึ้นมา ได้ยินเขานินทาก็ทุกข์ใจขึ้นมา ดังนี้ แผลและเป็นอุเบกขาที่เรียก เคหสิตอุเบกขา หรืออัญญาณอุเบกขา อัญญาณอุเบกขา จึงแปลได้ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งว่าอุเบกขา ที่บังเกิดขึ้นด้วยความไม่รู้ เพราะยังไม่รู้ จึงอุเบกขา หรืออีกอย่างหนึ่งก็แปลว่า เป็นอุเบกขาที่มีได้เกิดขึ้นด้วยความรู้ คือเป็นเรื่องของการได้รับอารมณ์ที่ไม่ พอให้โสมนัสหรือโทมนัสต่างหาก

ฉะนั้น จึงได้ตรัสสอนให้อาศัย เนกขัมมสิตอุเบกขาแก้เสีย คือให้ พิจารณาอารมณ์ที่ประสบนั้นอยู่เนื่อง ๆ แม้ในขณะที่รู้สึกว่าจะจิตเฉย ๆ เป็น กลาง ๆ โดยที่กำหนดพิจารณาว่า ที่จิตเฉย ๆ เป็นกลาง ๆ นี้เห็นอะไร หรือเปล่า ได้ยินอะไรหรือเปล่า เป็นต้น ก็ย่อมจะตอบได้ว่าก็เห็น ก็ได้ยิน เห็น อะไร ได้ยินอะไร ก็อาจที่จะกำหนดได้ ว่า เห็นสิ่งนั้น ๆ ได้ยินสิ่งนี้ ๆ แต่ว่า จิตก็เฉย ๆ ก็ได้ ความรู้ขึ้นว่าเป็น อุเบกขา เพราะว่าอารมณ์ที่ประสบเหล่านี้ เป็นกลาง ๆ แล้วก็กำหนดอีกว่าทำไม จึงเฉย ๆ ก็ย่อมจะได้ความรู้ว่า เพราะ อารมณ์ที่ประสบเหล่านี้ไม่พอที่จะให้ โสมนัส ไม่พอที่จะให้โทมนัส จึงเฉย ๆ

คราวนี้ ก็ถามจิตต่อไปว่า ถ้าไปพบ อารมณ์ที่พอจะให้โสมนัส ที่พอจะให้ โทมนัสแล้วจะเป็นอย่างไร ก็จะตอบได้ ว่า ก็จะต้องโสมนัส ก็จะต้องโทมนัส

ก็เพราะอะไร ก็เพราะว่ามีได้ใช้ปัญญาพิจารณา หรือมีได้พิจารณาให้เกิดปัญญาขึ้นตามเป็นจริงว่าอารมณ์ที่ประสบเหล่านี้ แม้ที่เป็นกลาง ๆ เหล่านี้ ก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่แปรปรวน เป็นสิ่งที่เสื่อมไปได้ ดับไปได้ เป็นทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป หัดพิจารณาแม้ในอารมณ์ที่รู้สึกเฉย ๆ นั้น ให้เห็นดังนี้ด้วย ดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะได้ปัญญาที่รู้ทั่วถึงตามเป็นจริง แม้ในอารมณ์ที่เป็นกลาง ๆ เหล่านี้ และเมื่อได้ปัญญาที่รู้ทั่วถึงตามเป็นจริงขึ้นมา ก็ได้อุเบกขา ความวางเฉยหรือความรู้สึกเป็นกลาง ๆ เฉย ๆ ด้วย ปัญญาที่รู้ตามเป็นจริง ดังนี้ เรียกว่า เป็นเนกขัมมสิตอุเบกขา

แม้อุเบกขาทั้ง ๒ นี้จะเป็นอุเบกขา ก็จริง ก็ยังไม่ล่วงพ้นอารมณ์ไปได้ สำหรับอุเบกขาที่อาศัยเรือนั้นก็ยังไม่ล่วงพ้นอารมณ์ไปได้ เพราะเมื่อไปพบอารมณ์โสมนัส ก็เกิดโสมนัสขึ้นมา ถ้าพบโทมนัสก็โทมนัสขึ้นมา หรือถ้าไปรู้เข้า ก็เกิดโสมนัสโทมนัสขึ้นมา จึงยังไม่ล่วงพ้นอารมณ์ไปได้ ส่วนเนกขัมมสิตอุเบกขานี้ดีขึ้นมากกว่า แต่ก็ยังอยู่ในขั้นเวทนานอยู่นั่นเอง ยังไม่ล่วงพ้นอารมณ์ไปได้ ในเมื่อมีอารมณ์แรง ๆ คืออารมณ์ที่เป็นที่ตั้งของโสมนัส โทมนัสแรง ๆ อุเบกขาที่อ่อนกว่าก็จะ

ตั้งอยู่ไม่ได้ ก็จะเกิดโสมนัสโทมนัสขึ้นมา ถึงเช่นนั้นก็ยังดี ถ้าหัดปฏิบัติให้ได้อยู่ก็จะทำให้ใจนี้ได้อุเบกขาด้วย ปัญญามากขึ้น

การพิจารณาป่าช้าก็เป็นทางหนึ่งอันจะทำให้จิตนี้ได้รับโสมนัสหรือโทมนัส หรือแม้อุเบกขาที่อาศัยเนกขัมมะอันเป็นไปในทางออก คือออกจากทุกข์โดยลำดับ

วิธีปฏิบัติละเนกขัมมสิตโทมนัส
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอบรมแนะนำในการปฏิบัติอบรมจิตด้วยวิธีใช้ปัญญาอันเรียกว่า โยนิโสมนสิการพิจารณาแก่เวทนาทางจิต อันเป็นที่ตั้งแห่งเครื่องเศร้าหมองและที่เป็นส่วนหยาบให้บังเกิดเวทนานันเป็นที่ตั้งแห่งกุศลและเป็นส่วนละเอียด ก็โดยอาศัยเวทนานละเวทนานันแหละดังที่ได้แสดงมาแล้วโดยลำดับ

ในวันนี้ จะได้แสดงต่อ เป็นทางที่ ๔ โดยตรัสสอนให้อาศัยเนกขัมมสิต โสมนัสละเนกขัมมสิตโทมนัส กล่าวคือเมื่อมาถึงขั้นนี้ก็เหลือแต่เนกขัมมสิตะคืออาศัยเนกขัมมะด้วยกัน แต่ว่าก็ยังมิหยาบมีละเอียด ฉะนั้น จึงให้อาศัยข้อที่ละเอียดกว่าละเอียดที่หยาบ อันข้อที่หยาบนั้นก็ ได้แก่ เนกขัมมสิตโทมนัสทุกขใจหรือเสียใจอาศัยเนกขัมมะ โดยที่เมื่อได้ประสบอารมณ์มีรูปเสียงเป็นต้น

ก็พิจารณาว่าความไม่เที่ยง ความแปรปรวน เปลี่ยนแปลง ความเกิดความดับ เห็นด้วยปัญญาโดยชอบว่า รูป เสียงเป็นต้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ มีความแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไป และได้ นี้ถึงพระอริยเจ้าทั้งหลายผู้ได้ประสบ วิโมกข์คือความหลุดพ้นอย่างยอดเยี่ยม ก็มีความกระหายรักใคร่ปรารถนาเพื่อจะได้ประสบวิโมกข์คือความหลุดพ้น นั้น จึงได้บังเกิดโทมนัส คือความทุกข์ใจความเสียใจ เพราะเหตุแห่งความกระหายปรารถนานั้นเป็นปัจจัย คือเมื่อปรารถนาแล้วยังไม่ได้สมหวัง ก็เกิดโทมนัสชัดใจเสียใจขึ้นมา

เมื่อเป็นดังนี้ก็ต้องคิดหักห้ามความโทมนัสนั้น โดยที่กำหนดให้มีความรู้ขึ้นว่า อันการบรรลुวิโมกข์ คือความหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม มิใช่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งความกระหายปรารถนา อันเป็นตัวต้นหาความดีนรณะยานอยาก แต่ว่าบังเกิดขึ้นเพราะการปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติให้ถึงก็ย่อมจะได้บรรลุผลแห่งการปฏิบัติเอง โดยที่มีต้องกระหายปรารถนาแต่อย่างใด ความที่มีความกระหายปรารถนาเสียอีกเป็นเครื่องจุดรั้งมิให้บรรลุวิโมกข์ ความหลุดพ้นได้ ต่อเมื่อวางความกระหายปรารถนาเสียจึงจะประสบวิโมกข์ ความหลุดพ้นได้ ดังนี้ ก็ระงับความกระหายปรารถนา

ดังกล่าวเสีย และที่ตั้งใจปฏิบัติอบรมจิตใจสืบต่อไปในทางแห่งศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อปฏิบัติไปดังนี้ ผลของการปฏิบัติก็ย่อมจะปรากฏโดยลำดับ ก็ย่อมจะได้โสมนัสคือความสุขใจโดยลำดับ เพราะการปฏิบัตินั้นเป็นสัลเลขธรรม ธรรมเป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด เมื่อจิตใจได้รับการขัดเกลาให้บริสุทธิ์สะอาด ก็มองเห็น ให้เกิดโสมนัสคือความสุขใจอันเป็นผลแห่งความบริสุทธิ์มองเห็นนั่นเอง ดังนี้ ก็จะได้โสมนัสสอาดเย็นเกษมมะ นับว่าเป็นทางปฏิบัติที่ ๔

วิธีปฏิบัติละเนกขัมมสิตโสมนัส ต่อจากนั้น ก็ให้อาศัยเนกขัมมสิตอุเบกขาละเนกขัมมสิตโสมนัสเสีย กล่าวคือแม้เป็นโสมนัสคือความสุขใจอาศัยเนกขัมมะ แต่ก็จะทำให้เกิดความดีใจ ความดีใจอันจะกลายเป็นกิเลสขึ้นดังที่เรียกว่า อุปกิเลสของวิปัสสนา เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะเป็นอันตรายแก่ความก้าวหน้าของการปฏิบัติ กับทั้งโสมนัสคือความสุขใจนั้นก็ยังเป็นของหายาบ ส่วนอุเบกขาคือความที่รู้สึกเป็นกลาง ไม่โสมนัส ไม่โทมนัส เป็นสิ่งที่ละเอียดกว่า เมื่อเป็นดังนี้ ก็จับพิจารณาตัวโสมนัสนั้นแหละว่าเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ต้องแปรปรวน เปลี่ยนแปลง เสื่อม ดับ เป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ต้องแปรปรวน

เปลี่ยนแปลง ทนอยู่คงที่ไม่ได้ เมื่อเป็นดังนี้ โสมนัสก็จะสงบเป็นอุเบกขา คือความรู้สึกเป็นกลาง ๆ มิใช่โสมนัส มิใช่โทมนัส ดังนี้เรียกว่า เป็นเนกขัมมสิตอุเบกขา อุเบกขาที่อาศัยเนกขัมมะก็เป็นอันว่าได้อาศัยเนกขัมมสิตอุเบกขานี้ละเนกขัมมสิตโสมนัสเสีย เป็นทางปฏิบัติที่ ๕

ว่าถึงทางปฏิบัติทั่วไปซึ่งทุก ๆ คน แม้มีภูมิปฏิบัติไม่สูงนัก ก็พึงใช้ปฏิบัติในทางทั้ง ๕ นี้ดังที่ได้กล่าวมาโดยลำดับ คือทางที่ ๑ ก็อาศัยเนกขัมมสิตโสมนัส ละเคหสิตโสมนัส ทางที่ ๒ ก็อาศัยเนกขัมมสิตโทมนัส ละเคหสิตโทมนัส ทางที่ ๓ ก็อาศัยเนกขัมมสิตอุเบกขา ละเคหสิตอุเบกขา มาถึงทางที่ ๔ ก็อาศัยเนกขัมมสิตโสมนัส ละเนกขัมมสิตโทมนัส ทางที่ ๕ ก็อาศัยเนกขัมมสิตอุเบกขา ละเนกขัมมสิตโสมนัสเสีย ต่อจากนี้อีก ๒ ทางเป็นทางปฏิบัติเบื้องต้น แต่ก็จะนำมากล่าวเป็นที่ทราบไว้ด้วย

นानัตตสิตอุเบกขาและเอกัตตสิตอุเบกขา ทางที่ ๖ ได้ตรัสแสดงไว้ว่า อันอุเบกขานั้นก็มี ๒ อย่าง คืออุเบกขาที่มีภาวะต่าง ๆ กันอย่างหนึ่ง เรียกว่า นานัตตสิตอุเบกขา กับอุเบกขาที่มีภาวะเป็นอย่างเดียวกัน เรียกว่า เอกัตตสิตอุเบกขา

อุเบกขาที่มีภาวะต่าง ๆ กันนั้น ก็ได้แก่อุเบกขาในรูปบ้าง อุเบกขาในเสียงบ้าง อุเบกขาในกลิ่นบ้าง อุเบกขาในรสบ้าง อุเบกขาในโผฏฐัพพะบ้าง อุเบกขาในธรรมคือในเรื่องของเรื่องเหล่านั้นบ้าง ดังนี้เรียกอุเบกขาที่มีภาวะต่าง ๆ กัน

อุเบกขาที่มีภาวะเป็นอันเดียวกันนั้น ก็ได้แก่อุเบกขาที่เป็นชั้นอากาศาณัญจายตนะ คืออรุปฌานที่เกิดจากการกำหนดว่าอากาศไม่มีที่สุด อุเบกขาที่เกิดจากวิญญาณัญจายตนะ กำหนดว่า วิญญาณไม่มีที่สุด อุเบกขาที่เกิดจากอากิญจัญญายตนะ กำหนดว่าน้อยหนึ่งนิดหนึ่งก็ไม่มี อุเบกขาที่เกิดจากเนวสัณญานาสัณญายตนะ กำหนดว่ามีสัณญาก็มิใช่ไม่มีสัณญาก็มิใช่ดังนี้

วิธีปฏิบัติละนानัตตสิตอุเบกขา เมื่อพิจารณาดูแล้ว ก็พึงเห็นได้ว่าอุเบกขาที่มีอาการต่าง ๆ กันนั้นอย่างสูงก็เป็นอุเบกขาในรูปฌาน เพราะว่ารุปฌานนั้นกำหนดอารมณ์ของรูปฌานต่าง ๆ กัน เช่น รูปต่าง ๆ กัน ดังที่กล่าวว่าในรูป ในเสียงเป็นต้น ส่วนอุเบกขาที่มีอาการเป็นอันเดียวกันนั้นอย่างสูงก็เป็นอุเบกขาในอรุปฌาน ตั้งต้นแต่กำหนดว่าอากาศไม่มีที่สุด เพราะในชั้นอรุปฌานนี้ไม่มีรูปที่ต่าง ๆ กัน ชั้นต้นอากาศไม่มีที่สุดก็เป็นความ

ว่างไม่มีที่สุด ว่างตลอดไปหมดเป็นอันเดียวกัน แม้ในข้ออื่นก็เช่นเดียวกัน ฉะนั้น จึงเรียกว่าอุเบกขาที่มีภาวะเป็นอันเดียวกัน ในขั้นนี้ก็ให้อาศัยอุเบกขาที่มีภาวะเป็นอันเดียว ละอุเบกขาที่มีภาวะต่าง ๆ กัน ก็เป็นอันว่าได้อุเบกขาที่เป็นขั้นละเอียดที่สุด นับเป็นขั้นที่ ๖ หรือทางที่ ๖

วิธีปฏิบัติละเอีกัตตสิดอุเบกขา ทางที่ ๗ อันเป็นทางสุดท้ายนั้น ก็ให้อาศัยความไม่มีตัณหา อันหมายถึงธรรมที่ไม่มีตัณหาโดยตรง ก็คือนิพพาน หรือวิโมกข์ ความหลุดพ้นอย่างยอดเยี่ยม ละอุเบกขาที่มีภาวะเป็นอันเดียวกันนั้น เพราะว่าแม้อุเบกขาที่มีภาวะเป็นอันเดียวกันอย่างสูงเป็นอุเบกขาในอรุณานกิตตาม ก็ยังเป็นความปรุงแต่งคือเป็น สังขตธรรม ธรรมที่ปรุงแต่งขึ้น และก็กล่าวได้ว่ายังประกอบด้วยตัณหาแม้ที่เป็นอย่างละเอียด เพราะมีตัณหาแม้ที่เป็นอย่างละเอียดจึงต้องปรุงแต่ง เมื่อเป็นดังนี้ แม้อุเบกขาในขั้นนี้ก็ยังไม่ถึงที่สุด ยังเกิดยังดับ ฉะนั้น ในทางปฏิบัติจึงให้ไม่ยึดถือ ปล่อยวางอุเบกขามันที่เป็นอย่างละเอียดนี้ เมื่อไม่ยึดถือก็หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นก็เป็นอันบรรลุอนุตตรวิโมกข์ คือความหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม อันเป็นธรรมที่สิ้นตัณหา ไม่มีตัณหา ความดีนรณะยานอยาก

สิ้นเชิง คือนิพพานอันเป็นที่สุด ดังนี้ ก็เป็นทางที่ ๗

สรุปวิธีปฏิบัติ ทางที่ ๖ และทางที่ ๗ นี้เป็นทางที่ละเอียด สำหรับทางที่ ๑ ถึงทางที่ ๕ นั้นเป็นทางที่ฟังปฏิบัติได้กันทั่วไป และเมื่อได้กำหนดทางที่ได้ทรงสั่งสอนไว้และได้ฝึกหัดปฏิบัติด้วยการที่มากำหนดดูให้รู้จักอาณาที่บังเกิดขึ้นในจิตใจของตนเอง คือ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา ตลอดจนถึงความดีใจ ความเสียใจ ที่สืบเนื่องกันไปว่าเป็นไปในเรื่องอะไร คือเป็นไปในเรื่องรูป เป็นไปในเรื่องเสียง เป็นไปในเรื่องกลิ่น เป็นไปในเรื่องรส เป็นไปในเรื่องโณภุชัพพะ คือสิ่งที่กายถูกต้อง เป็นไปในเรื่องของเรื่องเหล่านี้ซึ่งได้ประสบพบผ่านมาแล้ว แต่ยังมีมาเก็บไว้ในจิตใจ และก็ไหลขึ้นมาในจิตใจ และก็กำหนดให้รู้จักอีกว่า อาศัยเรือนเรียกว่า เคหสิตะ หรืออาศัยเนกขัมมะ อันเรียกว่าเนกขัมมสิตะ

และที่อาศัยเรือนนั้นบังเกิดขึ้นด้วยจิตใจมีความคิดอย่างไร ที่อาศัยเนกขัมมะนั้นบังเกิดขึ้นด้วยจิตใจมีความคิดอย่างไร โดยปรกตินั้นก็ย่อมจะอาศัยเรือนนั้นแหละ อันบังเกิดขึ้นแก่จิตใจที่มีความคิดไปตามอำนาจของความยินดี ความยินร้าย ความหลงมกมายต่าง ๆ หรือว่า โภคะ โทสะ โมหะ หรือว่า รากะ โทสะ โมหะ นั้นแหละ นำใจให้คิดไป ปรุงไปในทางนั้น

ส่วนที่เป็นเนกขัมมสิตะนั้นก็อาศัย การปฏิบัติในทางตรงกันข้ามตามที่ พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ ด้วยการที่พิจารณาให้เห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไป อันเป็นสัจจะธรรมดา ที่เป็นเนกขัมมสิตะก็ย่อมจะเกิดขึ้น อย่างนี้

เมื่อเป็นดังนี้ เมื่อประสบอารมณ์ ดังกล่าวแล้วก็เกิดโสมนัสบ้าง โทมนัส บ้าง อุเบกขาบ้าง อาศัยเรือนเป็นไปตามราคะ โทสะ โมหะ หรือโลก โกรธ หลง ก็หันกลับมาหัดพิจารณาตามที่ พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนว่า ทุก ๆ อย่างที่ประสบนั้นเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง ทุกขณะ ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไป จนถึงไม่พึงยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว การพิจารณานั้นย่อมทำให้เกิดปัญญา ที่รู้แจ้งเห็นจริงขึ้นน้อยหรือมาก ย่อม จะขัดเกลาจิตให้บริสุทธิ์สะอาดขึ้น เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะนำไปเกิดโสมนัส โทมนัส หรืออุเบกขาขึ้นอีกด้านหนึ่ง เป็นเนกขัมมสิตะ อาศัยเนกขัมมะ

ฉะนั้น การปฏิบัติทั้งปวงนี้จึงต้อง อาศัยบุคคลทุก ๆ คนนี้แหละที่จะ พิจารณาตรวจตราให้รู้จักความเป็น

ไปในจิตของตน อันเนื่องด้วยกิเลส เนื่องด้วยเวทนา เนื่องด้วยสภาพ ธรรมดาที่เป็นไป และก็พิจารณาใน ทางเนกขัมมสิตะ อาศัยเนกขัมมะแก้ไข ไปโดยควรตามนัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรง สั่งสอนที่แสดงไว้โดยลำดับ เมื่อเป็น ดังนี้ ก็จะแก้ไขเวทนาในจิตใจของตนเอง ได้ ตลอดจนถึงแก้ไขความดีใจ ความ เสียใจต่าง ๆ ได้ ทำจิตใจให้ออกได้ จากกิเลสจากความทุกข์ทั้งปวงโดยลำดับ และทางปฏิบัตินี้เท่านั้นเป็นทางปฏิบัติ ที่จะพึงแก้ไขจิตใจของตนเองได้ และเป็นทางแก้ไขที่ถูกต้อง แม้การพิจารณา ในป่าช้าทั้ง ๙ ก็เป็นทางปฏิบัติทาง เนกขัมมะคือทางออกทั้งนั้น

พรหมวิหารธรรม อุเบกขาในอีก หมวดธรรมหนึ่ง คือในหมวดพรหมวิหาร ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม สำหรับ ในพระพุทธศาสนาก็หมายถึงผู้มีจิตใจ ใหญ่ เป็นไปได้ทั้งชายหญิงเด็กผู้ใหญ่ เมื่อปฏิบัติพรหมวิหารธรรมนี้ให้มีขึ้น ก็ย่อมเป็นผู้มีจิตใจใหญ่ เป็นผู้ใหญ่อันกล่าวได้ว่าเป็นพรหมโดยธรรม คือ เมตตา ความรัก ใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ มุทิตา ความพลอยยินดีในเมื่อผู้อื่น ได้ดี และอุเบกขา ความวางใจ มัธยัสถ์ เป็นกลาง ทั้ง ๔ ข้อนี้เป็นธรรมที่คน ไทยเราได้ยินได้ฟังกันอยู่เสมอ และได้

รับคำแนะนำให้อบรมให้มีขึ้นในจิตใจ เสมอเช่นเดียวกัน และโดยเฉพาะก็ แสดงกันเนื่อง ๆ ว่ามารดาบิดาเป็น พรหมของบุตร ก็เพราะประกอบด้วย พรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ก็ อาจจะทำให้เข้าใจว่า สอนให้มีจำเพาะ บิดามารดาเท่านั้น แต่อันที่จริงหาเป็น เช่นนั้นไม่ เป็นธรรมที่พึงอบรมให้มีขึ้น ในทุก ๆ คน คือทุก ๆ คนควรอบรม ธรรมทั้งปวงนี้ให้มีขึ้นด้วยการคิดแผ่ จิตออกไปให้ประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาโดยเจาะจงบ้าง โดย ไม่เจาะจงบ้าง ที่เรียกว่า อัมปมัญญา คือไม่มีประมาณบ้าง การแผ่ไปเป็น อัมปมัญญาไม่มีประมาณนี้ ท่านสอน ให้แผ่ไปในทิศเบื้องหน้า ในทิศเบื้อง ขวา ในทิศเบื้องหลัง ในทิศเบื้องซ้าย ในทิศเบื้องบน ในทิศเบื้องล่าง ในทิศ ขวาวงคือโดยรอบ

คิดแผ่ไปด้วยเมตตา โดยคิดว่า
สพฺเพ สตฺตา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง
อเวรา โหนตุ จงเป็นผู้ไม่มีเวรเกิด
อพฺยาปชฺฌมา โหนตุ จงเป็นผู้ไม่
 เบียดเบียนกันเกิด
อนินฺชา โหนตุ จงเป็นผู้ไม่มีทุกข์กาย
 ทุกข์ใจเกิด
สุขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณฺตุ จงเป็นผู้มี
 สุขรักษาตนเกิด
 คิดแผ่ไปด้วยกรุณา โดยคิดว่า
สพฺเพ สตฺตา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง

ทุกฺขา ปมฺุจฺจนฺตุ จงพ้นจากทุกข์เกิด
 คิดแผ่ไปด้วย มุทิตา โดยคิดว่า
สพฺเพ สตฺตา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง
มา ลทฺฐสมฺปตฺติโต วิคฺจฺจนฺตุ จง
 อย่าไปปราศจากสมบัติอันได้แล้วเกิด
 คิดแผ่ไปด้วย อุเบกขา โดยคิดว่า
สพฺเพ สตฺตา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง
กมฺมสุสฺสกา เป็นผู้มีการเป็นของ
 ของตน

กมฺมทายาทา เป็นทายาทรับผลของ
 กรรม

กมฺมโยนี เป็นผู้มีการเป็นกำเนิด
กมฺมพฺนฺธุ เป็นผู้มีการเป็นเผ่าพันธุ์
กมฺมปฏฺิสรณา เป็นผู้มีการเป็นที่
 พึ่งอาศัย

ยํ กมฺมํ กริสฺสนฺติ จักทำกรรมอัน
 ไดไว้

กฺลฺยาณํ วา ปาปกํ วา ดี หรือ ชั่ว
ตฺสฺส ทายาทา ภวิสฺสนฺติ จักเป็น
 ผู้รับผลของกรรมนั้น

การคิดแผ่ไปดังนี้ มิใช่คิดไปแต่เพียง
 ความคิด แต่ให้แผ่ไปด้วยจิตคือให้ถึง
 จิต คือให้จิตเป็นไปดังที่ได้คิดแผ่ไปนั้น
 จริง ๆ ด้วย เมื่อเป็นดังนี้จึงจะเป็นการ
 ปฏิบัติที่เรียกว่า*เมตตาภาวนา* อบรม
 เมตตาให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นเป็นต้น และ
 เมตตาเป็นต้นก็จะบังเกิดตั้งขึ้นในจิต
 ได้ ถ้าเปรียบเหมือนดังปลูกต้นไม้ ตั้ง
 ต้นแต่หว่านพืช การหัดปฏิบัติคิดแผ่

ออกไปก็เหมือนอย่างเป็นการที่หว่านพืชแห่งเมตตาลงไปในจิต และเมื่อปฏิบัติบ่อย ๆ ต้นไม้คือเมตตาเป็นต้นก็จะบังเกิดขึ้นและงอกงามขึ้นในจิตได้ กระทำให้จิตเป็นจิตที่มีเมตตา มีกรุณา มีมุทิตา มีอุเบกขา

เมตตา นั้นเป็นเครื่องดับพยาบาท คือความมุ่งร้ายปองร้ายด้วยอำนาจของความโกรธ และเมตตาที่บริสุทธิ์นั้นจะต้องไม่ประกอบด้วยราคะสีเนห์หาด้วย

กรุณา เป็นเครื่องดับวิหเสสา คือความเบียดเบียน กรุณาที่บริสุทธิ์นั้นจะต้องไม่ประกอบด้วยโทมนัส คือความทุกข์ใจ ความเสียใจ เพราะได้มองเห็นความทุกข์ของผู้อื่น มองเห็นความทุกข์ของบุคคลผู้เป็นที่รัก โทมนัสดังกล่าวนี้ได้แก่ เคหสิตโทมนัส นั่นเอง กรุณาที่บริสุทธิ์จะต้องไม่ประกอบด้วยเคหสิตโทมนัสดังกล่าวด้วย

มุทิตา เป็นเครื่องดับอหิริ คือความไม่ยินดีด้วย หมายถึงความริษยา และมุทิตาที่บริสุทธิ์นั้น จะต้องไม่ประกอบด้วยโสมนัสคือความสุขใจดีใจ เพราะได้เห็นสมบัติคือความพรั่งพร้อมของผู้อื่น อันเป็นชนวนให้เกิดความกระหยิ่มอยากได้ อยากมี อยากเป็นเช่นนั้น อันเป็นโลกะตณหาด้วย โสมนัสดังกล่าวนี้ก็คือ เคหสิตโสมนัส ฉะนั้น มุทิตาที่บริสุทธิ์ก็จะต้องไม่ประกอบด้วยเคหสิตโสมนัสดังนี้ด้วย

อุเบกขา เป็นเครื่องดับราคะ ปฏิฆะ และอุเบกขาที่บริสุทธิ์นั้นจะต้องมิใช่เป็นอุเบกขาอันบังเกิดขึ้นมิใช่ด้วยความรู้หรือด้วยความไม่รู้อันเรียกว่า อัญญาณอุเบกขา ก็ได้แก่เคหสิตอุเบกขานั้น อุเบกขาที่บริสุทธิ์จะต้องไม่ประกอบด้วยเคหสิตอุเบกขาดังกล่าว

อันอุเบกขาในข้อที่ ๔ นี้สมควรที่จะได้กล่าวอธิบายเพิ่มเติมอีกสักเล็กน้อย คือที่เป็นเครื่องดับราคะ ปฏิฆะนั้น ราคะก็ได้แก่ความติดใจ ยินดี ชอบใจ อันเป็นไปในทางกิเลส และเมื่อมีความติดใจ พอใจ ชอบใจอันเป็นตัวราคะอยู่ในบุคคลใดก็ย่อมมีฉันทาคติ ความลำเอียงด้วยความพอใจในบุคคลนั้น เหมือนอย่างมารดาบิดาที่รักบุตรธิดา อันเป็นความรักอันเป็นราคะสีเนห์หา ย่อมจะเห็นว่าบุตรธิดาที่อยู่เสมอ ถูกต้องอยู่เสมอ ในบางคราวแม้บุตรธิดาจะไปทำผิด มีผู้มาฟ้อง มารดาบิดาก็จะเข้าไปกับบุตรธิดาเสมอว่า บุตรธิดาของตนเป็นฝ่ายถูก ฉะนั้น เมื่อมีราคะอยู่ในบุคคลใด ก็ย่อมทำให้เกิดความลำเอียงในบุคคลนั้นด้วยอำนาจของความรัก จึงไม่มีอุเบกขา ความที่จะวางใจเป็นกลางในบุคคลนั้นได้

ในด้านตรงกันข้าม ปฏิฆะ คือความกระทบกระทั่งไม่ชอบใจ ผิดใจ เมื่อมีปฏิฆะอยู่ในบุคคลใด ก็ย่อมจะมีความ

ลำเอียงเพราะโทสาคติ คือลำเอียง เพราะความชังในบุคคลนั้น จะไม่ใคร่ มองเห็นความดีของบุคคลนั้น จะมองเห็นแต่ความไม่ดีอยู่เสมอ เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงไม่ได้อุเบกขาคือความที่วางใจ เป็นกลางได้ เพราะมีความชังไม่ชอบ เป็นเครื่องป้องกันอยู่

ฉะนั้น เมื่อมีราคะหรือมีปฏิฆะจึง ไม่อาจวางใจเป็นอุเบกขาได้ คือไม่อาจ วางใจเป็นกลางได้ จะต้องเข้าข้างหนึ่ง ด้วยอำนาจของความชอบ และผละ ออกจากอีกข้างหนึ่งด้วยอำนาจของ ความชัง ไม่มีความเป็นกลาง

พิจารณากรรม การปฏิบัติในอุเบกขา จึงเป็นการปฏิบัติเพื่อก้าวจิตออกมา ให้เป็นกลางไม่ให้เป็นไปในอำนาจของ ราคะหรือปฏิฆะในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เมื่อ ปฏิบัติंनाใจออกมาให้เป็นกลางได้ จึง หมายความว่าดับราคะหรือปฏิฆะได้ ถ้าดับราคะหรือปฏิฆะไม่ได้ การปฏิบัติ อุเบกขาในข้อนี้ก็จะไม่สำเร็จ ยังไม่ได้ อุเบกขา ยังไม่เป็นอุเบกขา จะต้องดับ ราคะปฏิฆะได้ด้วย จึงจะเป็นอุเบกขา ขึ้นมาได้ ฉะนั้น ในการที่จะปฏิบัติเพื่อ ให้เป็นอุเบกขาในข้อนี้ ท่านจึงสอนให้ คิดพิจารณาถึงกรรมว่า สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทรับ ผลของกรรม เป็นต้นดังที่กล่าวแล้ว เมื่อนำจิตออกมากำหนดกรรม ปลงลง

ในกรรมได้สำเร็จ จึงจะทำจิตให้เป็น อุเบกขาขึ้นมาได้

ตัวอย่างของมารดาบิดารักบุตรธิดา ดังที่ยกขึ้นมานั้น เมื่อบุตรธิดาไปวิวาท กับใครและมีผู้มาฟ้องมารดาบิดา มารดา บิดานั้นแม้จะมีราคะสีเนหาในบุตรธิดา เข้าข้างบุตรธิดาอยู่ แต่มารดาบิดาผู้ มุ่งปฏิบัติธรรม ย่อมหักห้ามความเข้า ข้างบุตรธิดาอันเป็นราคะสีเนหานั้นไว้ ก่อน โดยมารับพิจารณาคำฟ้องว่าเขา ฟ้องว่าบุตรธิดาไปทำผิดอะไร และก็ พิจารณาสอบสวนว่าไปทำผิดจริงหรือไม่ และเมื่อพบความจริงว่าบุตรธิดาไป ทำผิด ก็ว่ากล่าวและปฏิบัติไปตามควร แก่เหตุ เมื่อไม่ทำผิดจริงก็ชี้แจงให้เป็นที่ เข้าใจกันตามหลักฐานเหตุผล การ ปฏิบัติดังนี้เชื่อว่าเป็นการปฏิบัติที่เพ่งถึง กรรมคือการทำงานที่กระทำดังกล่าวนั้น เป็นหลักสำคัญ เมื่อมารดาบิดาปฏิบัติ ดังนี้ก็เชื่อว่าเป็นผู้มีอุเบกขา รักษา อุเบกขา และเมื่อรักษาอุเบกขาไว้ดังนี้ ได้ ก็เป็นการรักษาความยุติธรรมนั่นเอง

ฉะนั้น ความยุติธรรมนั้นจึงต้อง ประกอบด้วยอุเบกขา คือมุ่งกรรมการ งานที่กระทำนี้แหละเป็นหลักสำคัญ โดยไม่เข้าข้างบุคคลด้วยอำนาจของ ราคะหรือปฏิฆะ แม้ว่าจะชอบไม่ชอบ ใคร เมื่อมีหน้าที่ที่จะต้องเป็นผู้รับฟ้อง และตัดสินโดยเป็นผู้ใหญ่หรือโดยหน้าที่

อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ไม่ถือเอาความชอบ ไม่ชอบเป็นส่วนตัวนั้นมาเป็นข้อสำคัญ และก็มุ่งพิจารณาถึงกรรมตามที่พ้อง นั้นพร้อมทั้งหลักฐานเหตุผลต่าง ๆ เป็นข้อตัดสินชี้ลงไปว่าผิดว่าถูก ดังนี้ ก็คือมีอุเบกขา คือวางตนเป็นกลางได้ ไม่ถือเอาชอบหรือชั่วส่วนตัวมาเป็นเหตุ สำคัญ

ดบฺราคะสิเนหา เมื่อมีอุเบกขาด้วย พิจารณาปลงลงในกรรมได้ดังนี้ว่า สัตว์ ทั้งปวงมีกรรมเป็นของของตนดังกล่าว นั้น ก็ย่อมจะรวมเอาทั้งคนที่ชอบ ทั้งคนที่ชัง ทั้งคนที่เป็นผู้เนื่องอยู่ในครอบครัว ในหมู่คณะของตน ทั้งคนที่ไม่เนื่องอยู่ ดังกล่าวคือคนอื่น แปลว่าทั้งหมดไม่ว่า ใคร ไม่ยกเว้นใคร ก็รวมอยู่ในคำว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงซึ่งมีกรรมเป็นของ ของตน เป็นทายาทรับผลของกรรม เป็นต้น ไม่ยกเว้นใครผู้ใด และเมื่อ เป็นดังนี้แล้ว การอบรมเมตตา การ อบรมกรุณา การอบรมมุทิตา ก็ย่อม จะเป็นไปโดยสะดวก จะทำให้ได้เมตตา ที่บริสุทธิ์ กรุณาที่บริสุทธิ์ มุทิตาที่ บริสุทธิ์ด้วย ดังเช่นคิดแผ่เมตตาออกไป ในคนที่รัก อันคนที่รักนั้นทางโลกก็ ย่อมเป็นบุคคลที่มีราคะสีเนหาอยู่เป็น ส่วนมาก เมื่อเป็นดังนี้ ถ้าจิตไม่ประกอบ ด้วยอุเบกขาดังกล่าว การแผ่ออกไป ด้วยเมตตาในบุคคลเช่นนั้น ก็อาจจะ

ไปเพิ่มราคะสีเนหาขึ้นโดยไม่รู้ตัว คิด ว่าราคะสีเนหาที่นั่นแหละเป็นตัวเมตตา แต่อันที่จริงไม่ใช่ เป็นราคะสีเนหาต่าง หาก ต่อเมื่อมีใจเป็นอุเบกขายังลงใน กรรมเสียได้ แยกออกมาเสียได้แล้ว แผ่เมตตาออกไปแม้ในคนที่รักก็เป็น เมตตาที่บริสุทธิ์

ดบฺปฎิฆะ การแผ่เมตตาด้วยปฏิบัติ ะ ไปในบุคคลที่ไม่เป็นที่รักเช่นในผู้ที่ เป็น ศัตรู ถ้าหากจิตยังไม่เป็นอุเบกขา คือ ยังดับปฏิฆะในใจไม่ได้ การจะแผ่เมตตา ออกไปในบุคคลที่ชังกันนั้นจึงยากมาก จิตไม่ยอมที่จะเมตตา ยิ่งไปคิดถึง บางที กลับไปเพิ่มพยาบาท โทสะให้มากขึ้น ไปอีก เพราะฉะนั้น ต้องคิดดับปฏิฆะ ในใจ ทำใจให้เป็นอุเบกขาให้ได้โดยที่ ปลงลงในกรรม เป็นกรรมของบุคคลที่ ตนไม่ชอบนั่นเองด้วย เป็นกรรมของ ตนเองด้วย และไม่ว่าจะเป็นศัตรูคือ เป็นบุคคลที่ตนไม่ชอบหรือว่าเป็นตนเอง เมื่อทำอะไรออกไปทางกาย ทางวาจา ตลอดจนถึงทางใจ กรรมที่ทำนั้น ถ้า เป็นอกุศลก็เป็นอกุศลกรรมของตนเอง ของคนผู้ทำนั่นเอง ถ้าเป็นกุศลก็เป็น ของบุคคลผู้ทำนั่นเอง ของตนเองเช่น เดียวกัน

เพราะฉะนั้น พิจารณาดูว่าไม่ชอบ เขาเพราะอะไร เขาเป็นศัตรูเพราะอะไร สมมติว่าไม่ชอบเขาเห็นว่าเขาเป็นศัตรู

เขาทำร้าย เขาพูดร้าย เขาแสดงอาการ คิดร้ายต่อตนอย่างใดอย่างหนึ่ง คราวนี้ เมื่อมาพิจารณาปลงลงไป ในกรรม ก็พิจารณาว่าการทำร้าย การพูดร้าย การคิดร้ายของเขานั้นใครเป็นคนทำ เขาทำหรือว่าเราทำ ก็จะต้องตอบว่า เขาทำ ก็เมื่อเขาทำก็เป็นกรรมของเขา เมื่อเขาทำร้าย เขาคิดร้าย เขาพูดร้าย จริง แม้ต่อเรา กรรมที่เขาทำนั้นก็ เป็นอกุศลกรรมของเขาเอง เราไม่ได้ทำ ก็ไม่ได้เป็นกรรมของเรา แม้ว่าจะเดือดร้อนเพราะกรรมของเขาก็จริง แต่กรรมที่เขาทำก็เป็นกรรมของเขาเอง กรรมชั่วของเขาเอง ไม่ใช่เป็นกรรมชั่วของเรา เราอาจจะต้องเดือดร้อนเพราะกรรมชั่วของเขาก็จริง แต่ว่ากรรมชื่อนั้นเป็นของเขา ไม่ใช่เป็นของเรา แบ่งออกได้ดังนี้แล้ว ก็จะทำให้ปลงใจลงไป ในกรรมได้ ไม่มากก็น้อย หรือว่าปลงลงไปได้ครึ่งหนึ่ง หรือว่าค่อนข้างหรือว่าทั้งหมด ถ้าหากว่าสามารถจะพิจารณา ให้เห็นจริงจังตั้งนั้นได้ และก็ดูถึงกรรม ของตนเองว่าอาจจะเป็นที่ตนกระทำ กรรมอันใดอันหนึ่งที่เป็นกรรมชั่วของตน แต่ว่าไปทำให้คนอื่นเขาเดือดร้อน ในอดีตบ้าง หรือว่าในปัจจุบันบ้างก็ได้ เพราะฉะนั้น ก็ให้โหสิกันไปเสีย คิดปลงลงไปดังนี้แล้วก็จะทำให้ดับปฏิฆะ ลงไปได้ และเมื่อดับปฏิฆะลงไปได้แล้ว

คิดแผ่เมตตาไปแม้ในคนที่ เป็นศัตรูหรือคนที่ชังกันก็ย่อมจะทำได้ง่าย เพราะว่าดับความชังในจิตใจโดยทำจิตใจให้เป็นอุเบกขาได้

ในข้อกรุณา ข้อมุทิตาก็เช่นเดียวกัน และเมื่อได้ปฏิบัติอบรมเมตตา กรุณา มุทิตาไปในกาลละในบุคคลที่ควรอบรม ก็สามารถที่จะอบรมมาถึงอุเบกขาได้ ในเมื่อได้มีอุเบกขาเป็นพื้นอยู่ตามสมควร แล้ว ดังเช่นที่เป็นไปในฝ่ายดี ท่านแสดงอุปมาถึงวาระของการอบรมธรรม ทั้ง ๔ ข้อนี้ที่ควรเป็นไปในวาระเช่นไร

อุปมาเหมือนอย่างมารดา มีบุตร ๔ คน บุตรที่ยังเป็นเด็กคนหนึ่ง บุตรที่ป่วยไข้คนหนึ่ง บุตรที่บรรลุดังความเจริญวัยคนหนึ่ง บุตรที่ชวนชวายนในกิจการงานของตนได้แล้วคนหนึ่ง มารดา บิดาย่อมปรารถนาความเจริญแก่บุตรที่ยังเป็นเด็ก นี้คือเมตตา มารดาบิดาย่อมหวังความหายป่วยไข้สำหรับบุตรที่ป่วยไข้ นี้คือกรุณา มารดาบิดาย่อมหวังความตั้งอยู่ตลอดกาลนานแห่งบุตรที่บรรลุดังวัยเจริญ นี้คือมุทิตา มารดา บิดาย่อมไม่ชวนชวายนอะไร คือวางใจเป็นอุเบกขาได้ ในบุตรที่ชวนชวายนในกิจการงานของตนได้แล้ว นี้คืออุเบกขา เมื่อมารดา มีอุเบกขาย่อมสามารถที่จะอบรมธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้จนถึงอุเบกขาเพิ่มเติมขึ้นอีกได้ แต่ถ้าหากว่ามารดา

ไม่สามารถที่จะดับราคะสีเนหาในบุตร ได้ตามสมควร ย่อมไม่สามารถที่จะทำอุเบกขาได้แม้ว่าบุตรจะชวนชวายเป็น กิจการงานของตนได้แล้ว ก็จะต้อง วุ่นวายคอยดูแลช่วยต่าง ๆ อยู่อีก ไม่รู้จักแล้ว เป็นอันไม่ได้พักผ่อน ทั้งนี้ เพราะเหตุว่าถ้ามาพิจารณาถึงกรรมดังกล่าวแล้วว่า ทุก ๆ คนมีกรรมเป็นของตนเอง บุตรก็มีกรรมเป็นของของตน และบัดนี้เขาก็มีกรรมดีสนับสนุนจนถึงสามารถประกอบกิจการงานของตน ตั้งตนได้ตามสมควรแล้ว ก็แปลว่าปล่อยวางได้ อุเบกขาได้ หยุดชวนชวายช่วยเหลือได้ เมื่อเป็นดังนี้ก็แปลว่ามารดาบิดาเป็นพรหมครบ ๔ หน้า คือมีทั้ง เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ไม่บกพร่อง แต่โดยมากนั้น เมื่อไม่ปฏิบัติให้ถึงอุเบกขาแล้ว ก็มักจะบกพร่องในข้ออุเบกขานี้ ในบุคคลซึ่งมีราคะสีเนหาเป็นอย่างยิ่ง

คราวนี้ ในอีกด้านหนึ่ง คือในด้านที่ไม่สามารถจะช่วยเหลือได้ ดังเช่นบุคคล ซึ่งเป็นที่รักเจ็บป่วยด้วยโรคที่ไม่สามารถจะรักษาได้ มีอันจะต้องละโลกนี้ไป ถ้าหากว่าหักใจไม่ได้คือไม่มีอุเบกขา ก็ย่อมจะต้องมีความเศร้าโศกเป็นอย่างยิ่ง แต่ถ้าหากว่าปลงใจลงไปในกรรมได้ว่า ทุก ๆ คนมีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทรับผลของกรรม เมื่อ

ต้องเจ็บป่วยรักษาไม่ได้ทั้งที่ได้ช่วยรักษา มาอย่างเต็มที่แล้ว ก็แสดงว่า ถึงกาลละตามกรรมอันจะต้องละโลกนี้ไป อันเป็นกรรมที่เขาทำไว้เอง ปลงใจลงในกรรมเหล่านี้ ก็จะทำให้ดับราคะได้คือความติดด้วยอำนาจของราคะ จิตก็จะ เป็นอุเบกขา คือวางเฉยได้ มัธยัสถ์ เป็นกลางได้ ก็ระดับความเสียใจได้ ดังนี้ก็เป็นกาละที่ควรทำอุเบกขา และจะต้องหัดทำให้ได้

อุเบกขาจึงเป็นสิ่งที่ เป็นประโยชน์ มากและเป็นสิ่งที่จำเป็น เป็นหลักการของพรหมวิหารทุกข้อ สามารถที่จะ ทำให้ปฏิบัติในพรหมวิหารข้ออื่นได้ด้วย และสามารถที่จะทำจิตให้บรรลุถึงความสงบ ปลงใจลงไปในกรรมและผลของกรรมที่ทุก ๆ คนกระทำดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นี่คือนุเบกขาในพรหมวิหาร

การพิจารณาป่าช้าก็เป็นการเตือนใจให้บังเกิดความสังเวช เมื่อบังเกิดความสังเวชขึ้น ก็ทำให้พิจารณาละราคะสีเนหา ละเคหสิตโสมนัส เคหสิตโทมนัส และเคหสิตอุเบกขาได้ และสามารถที่จะละพยาบาท ละวิหเสา ละอรรถิ ละความริษยา ละราคะ ปฏิฆะ อบรมจิตให้มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ในสัตว์ทั้งหลายทั่วทิศได้โดยง่าย

ได้แสดงอุเบกขามาหลายครั้ง เพราะเป็นธรรมที่ประกอบอยู่ในหมวดธรรมทั้งหลายเป็นอันมาก อันแสดงว่าเป็นธรรมข้อสำคัญที่จะนำไปสู่การปฏิบัติธรรมทั้งปวงโดยเฉพาะนำจิตใจไปสู่ความหลุดพ้นได้ พิจารณาดูเข้ามาที่จิต

จิตนี้โดยปรกติไม่มีอุเบกขาในอารมณ์ทั้งหลาย เพราะว่าไม่ปล่อยและไม่หยุด ในอารมณ์ทั้งหลาย ไม่ปล่อยก็คือว่ายึด ยึดอารมณ์ทั้งหลาย และเมื่อยึดอารมณ์ทั้งหลายก็ไม่หยุดการปรุงแต่งอารมณ์ทั้งหลาย จึงทำให้เกิดความยินดีความยินร้ายความหลงมกมายต่าง ๆ ฉะนั้น การปฏิบัติโดยสรุปหรือที่เรียกว่าเป็นทางลัดอย่างง่าย ก็ให้กำหนดเข้ามาดูจิตเมื่อรับอารมณ์ทั้งหลายทางทวารทั้ง ๖ เมื่อดูจิตก็ย่อมจะพบว่าจิตมีปรกติยึดไม่ปล่อยอารมณ์ และไม่หยุด คือว่าปรุงแต่งอารมณ์ เว้นไว้แต่ว่าอารมณ์นั้น ๆ จะไม่พอเป็นที่ตั้งของความยินดีหรือความยินร้ายดังที่เรียกในภาษาสามัญว่าไม่น่าสนใจ ใจไม่สนก็ปล่อยไปและก็หยุดไม่ปรุงแต่งอารมณ์เช่นนั้น ดังนี้แหละที่เรียกว่า **อัญญาณอุเบกขา** ความปล่อยความหยุด หรือความวางความเฉยด้วยความไม่รู้ หรือมิใช่ด้วยความรู้ หรือที่เรียกว่า เคหสิตอุเบกขา ดังกล่าวมาแล้ว

อุเบกขาดังกล่าวไม่ใช่เป็นธรรมปฏิบัติ เป็นของที่ทุกคนก็มีอยู่ด้วยกัน คือเรื่องอันใดที่ไม่สนใจ ใจไม่สนก็เฉย ๆ ก็ปล่อยไม่ยึด แล้วก็หยุดคือไม่ปรุงแต่งต่อไป แต่ว่าเรื่องที่ใจสนเช่นว่าอารมณ์อันเป็นสุภอารมณ์ คืออารมณ์ที่งดงาม หรือตรงกันข้ามอารมณ์ที่เป็นอสุภอารมณ์คืออารมณ์ที่ไม่งดงาม ที่น่าเกลียด ซึ่งถ้าจะเป็นสุภอารมณ์ก็ชวนใจให้ยินดี ถ้าเป็นอสุภอารมณ์ก็ชวนใจให้ยินร้าย ดังนี้ใจก็สน ก็ยึดไม่ปล่อยและไม่หยุดก็คือว่าจับมาปรุงแต่งในใจต่อไป ดูจิตให้รู้ว่าจิตเป็นอย่างไรในเวลาที่ยับอารมณ์ทั้งหลายอยู่เป็นประจำดังนี้ให้รู้ และเมื่อจิตจับยึดอารมณ์ไม่ปล่อย และไม่หยุดคือว่าปรุงแต่ง ก็จะเกิดความยินดีบ้าง ความยินร้ายบ้าง ตลอดจนความหลงมกมายต่าง ๆ ดังกล่าว เมื่อเป็นดังนี้ก็ให้รู้ และให้รู้ว่าอาการดังนั้นเป็นของปรุงแต่งเป็นของหยาบ ไม่ใช่เป็นของละเอียด

ส่วนอุเบกขาคือความที่นำใจออกมาเป็นกลาง ที่เรียกว่ามัธยสฺถ์ ตั้งอยู่ในท่ามกลางไม่ตกไปในฝ่ายยินดี ไม่ตกไปในฝ่ายยินร้าย ตั้งอยู่ในท่ามกลาง ดังนี้เป็นของละเอียด เพราะว่าภาวะของจิตตั้งนี้เป็นลักษณะที่เรียกว่าปล่อย คือไม่จับยึดเอาไว้ และหยุดคือไม่ปรุงแต่ง ตั้งอยู่ในท่ามกลาง แต่ถ้าตกไป

ในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแห่งความยินดีหรือความยินร้าย ก็จะต้องปรุงแต่ง ทุจริตให้รู้ดังนี้ก็จะได้อุเบกขา

อุเบกขาในสติปัฏฐาน ๔ อุเบกขามีความสำคัญในธรรมทั้งหลาย และมักจะเป็นธรรมข้อสูงสุดในหมวดธรรมนั้น ๆ เช่นในสติปัฏฐานทั้ง ๔ สติกำหนดดูกาย ดูเวทนา ทุจริต ดูธรรม ก็มีได้มีอุเบกขาแสดงไว้โดยตรง แต่ในทางปฏิบัตินั้น ท่านมีแสดงไว้ในขั้นตั้งสติกำหนดธรรมนั้น สรุปลงเข้ามาก็คือเข้าไปเพ่งดูการละความยินดีความยินร้าย สงบอยู่ภายในด้วยดี สติที่กำหนดดังนี้เป็นยอดธรรมานุสสนาสติปัฏฐาน คือการปฏิบัติสติปัฏฐานนั้นปฏิบัติกันมาโดยลำดับจนถึงละความยินดีความยินร้ายได้ เมื่อยังละไม่ได้ ก็ต้องจับการปฏิบัติไว้ปล่อยหยุดไม่ได้จนกว่าจะละความยินดีความยินร้ายในอารมณ์ทั้งหลายได้ดังที่ได้เริ่มกล่าวมา คือการที่ได้เริ่มกล่าวมาตั้งแต่ต้นนั้น อันที่จริงก็เป็นการปฏิบัติสติปัฏฐานนั่นเองในอารมณ์ทั้งหลาย จนละความยินดีความยินร้ายได้ เมื่อละได้ จึงเข้าไปเพ่งดู การละความยินดีความยินร้ายนั้นสงบอยู่ภายใน ดังนี้เป็นอุเบกขา ก็เป็นสติปัฏฐาน ๔ สมบูรณ์

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ในโพชฌงค์ ๗ ข้อสุดท้ายก็คือ อุเบกขาสัมโพชฌงค์

องค์แห่งความรู้คืออุเบกขา ในทางปฏิบัติก็มีอธิบายว่า คือการเข้าไปเพ่งจิตที่เป็นสมาธิตั้งมั่นแล้วด้วยดี เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิดีแล้ว ก็ไม่ต้องทำการตั้งอีก แต่ว่าเข้าไปเพ่งจิตอันเป็นสมาธิที่ตั้งมั่นแล้วนั้น การเข้าไปเพ่งจิตที่เป็นสมาธิตั้งมั่นแล้วนั้นเป็นการปล่อย คือไม่ยึดการปฏิบัติในการตั้งเพราะว่าตั้งได้แล้ว และเป็นการหยุดคือไม่ต้องปรุงสมาธิให้บังเกิดขึ้นอีก เพราะเป็นสมาธิแล้ว เมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นอันว่าเป็นโพชฌงค์ที่สมบูรณ์ เป็นการที่จะก้าวขึ้นสู่ปัญญาในองค์มรรคต่อไป

อุเบกขาในปัญญา ในการปฏิบัติทางวิปัสสนาอันเป็นทางปัญญานั้น ก็กำหนดนามรูปหรือขันธ ๕ หากปฏิบัติสืบต่อขึ้นมาจากสติปัฏฐาน โพชฌงค์ก็คือต่อจากอุเบกขาสัมโพชฌงค์นั่นเอง เมื่อเข้าไปเพ่งจิตที่เป็นสมาธิตั้งมั่นดีแล้ว ขันธ ๕ ย่อลงเป็นนามรูป ก็ย่อมจะปรากฏในจิตนี้เอง เพราะว่าจิตนี้เองในขั้นนี้เป็นตัวสังขาร ประกอบอยู่ด้วยนามรูปหรือขันธ ๕ นามรูปหรือขันธ ๕ นี้รวมกันเข้าเป็นสมาธิ และแม้เป็นตัวอุเบกขาเอง เมื่อเข้าไปเพ่งจิตที่เป็นสมาธิ ขันธ ๕ นามรูปก็ย่อมจะปรากฏที่จิตนี้ ก็จับพิจารณาทางปัญญา คือจับเอานามรูปขึ้นพิจารณาโดยไตรลักษณ์ คือลักษณะที่ไม่เที่ยงอันได้แก่เกิดดับ

ลักษณะที่เป็นทุกข์คือตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไป ลักษณะที่เป็นอนัตตาคือบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ จึงต้องเกิดต้องดับ จึงต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ดังนี้ แปลว่าต้องจับขึ้นมาพิจารณาไม่ปล่อย และการที่ไม่ปล่อยนั้นก็ถือว่าต้องปรุงแต่ง ปรุงแต่งการพิจารณาโดยไตรลักษณ์ว่าเป็นอนิจจะไม่เที่ยงอย่างนี้ ๆ เป็นทุกขะอย่างนี้ เป็นอนัตตาอย่างนี้ ๆ ต้องจับเอานามรูปขึ้นมา ต้องปรุงแต่งการพิจารณาขึ้นมาว่าอย่างนี้ ๆ ดังนี้ เรียกว่ายังไม่มียุเบกขาคือยังไม่ปล่อยยังไม่หยุด ต้องจับขึ้นมาพิจารณา การพิจารณาก็ต้องปรุงแต่งปัญญาส่วนเหตุหรือวิปัสสนาที่เป็นส่วนเหตุ ต้องเป็นไปดังนี้

เมื่อไตรลักษณ์ปรากฏขึ้นชัดแก่ความรู้ คือ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา ความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาปรากฏขึ้นแก่ความรู้ เมื่อปรากฏขึ้นชัดเห็นไตรลักษณ์แล้วก็ปล่อยได้ หยุดได้ ปล่อยก็คือไม่ต้องจับเอานามรูปขึ้นมาตรวจค้น ปล่อยก็คือหยุด หรือหยุดก็คือปล่อย อันหมายความว่าหยุดปรุงแต่งการพิจารณาว่าเป็นไตรลักษณ์อย่างไร เพราะว่าเห็นไตรลักษณ์แล้ว อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตาปรากฏขึ้นแล้วดังนี้ ตอนนี้

แหละเรียกว่าเป็นอุเบกขา เพียงเข้าไปเพ่งดูอนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา ปรากฏอยู่ในนามรูป

ฉะนั้น ในขั้นนี้จึงเรียกว่าเป็นปัญญาส่วนผล ปัญญาส่วนเหตุ นั้น ต้องจับต้องยึดเอานามรูปขึ้นมาตรวจค้น คือไม่ปล่อยและก็ไม่หยุดการปรุงแต่ง คือต้องปรุงแต่งการพิจารณา แปลว่าไม่มีอุเบกขาในเรื่องนี้ เป็นปัญญาส่วนเหตุ ครั้นได้เห็นแล้วได้รู้แล้วเป็นปัญญาส่วนผล ก็ปล่อยได้ หยุดได้ ดังนี้คืออุเบกขาเป็นอุเบกขาทางปัญญาหรือในปัญญา

อุเบกขาในสังขาร เมื่อได้อุเบกขาในปัญญาแล้ว ก็จะได้อุเบกขาในสังขารต่อไป แต่วก่อนที่จะได้อุเบกขาในสังขารนั้น ก็จะต้องมีการปฏิบัติปล่อยวางสังขารเสียก่อน ในการปฏิบัติปล่อยวางสังขารนี้ก็คือปล่อยวางจากความยึดถือ เพราะว่าเมื่อยังไม่เห็นไตรลักษณ์ก็ย่อมมีความยึดถือในสังขาร กล่าวโดยเฉพาะก็คือนามรูปนี้แหละ ว่านามรูปนี้เป็นของเรา เราเป็นนามรูปนี้ นามรูปนี้เป็นอัตตาตัวตนของเรา ย่อมจะมีความยึดถืออยู่ดังนี้ ต่อเมื่อเห็นไตรลักษณ์แล้ว ความยึดถือดังกล่าวนี้ก็จะหายไปเป็นความปล่อยวางสังขารคือนามรูป ในช่วงขณะที่ปฏิบัติปล่อยวางนามรูปนี้ เรียกว่า ยังต้องยึดถือ

ยึดถือเพื่อปล่อยวาง คือยังไม่ปล่อยนามรูปในขณะที่ยังมีได้วางลงแล้ว แต่ว่าในขั้นนี้ก็เรียกว่าจับขึ้นมาเพื่อปล่อย ก็ยังเรียกว่ายังไม่หยุดคือต้องปรุงการปล่อยคือการปฏิบัติ ครั้นจับขึ้นมาเพื่อปล่อย ปรุงการปล่อยคือทำการปล่อย ปล่อยวางลงไปได้แล้วนั้นก็เป็นอย่างอันว่าเสร็จกิจในการที่จะทำการปล่อย ก็เป็นอุเบกขาในสังขาร คือในนามรูป ก็เป็นอันว่าปล่อยได้หยุดได้

ท่านจึงมีอุปมาไว้ว่า เปรียบเหมือนงูเลื้อยเข้ามาในบ้านและมาขดซ่อนตัวอยู่ในมุมแห่งหนึ่ง เจ้าของบ้านก็เที่ยวค้นหาว่างูอยู่ที่ไหน ครั้นเห็นลายดอกจันทน์ที่ศีรษะงู ก็รู้ว่างูอยู่ที่นี้ เมื่อรู้ว่างูอยู่ที่นี้แล้ว ก็เป็นอันว่าการค้นหาว่างูอยู่ที่ไหนก็เสร็จไป เพราะว่ารู้ว่างูอยู่ที่นี้แล้วก็เป็นอย่างอันว่าไม่ต้องค้นหาว่างูอยู่ที่ไหน จึงถึงกิจที่จะต้องจับเอางูไปปล่อย โดยที่ไม่ให้งูเป็นอันตรายด้วย และไม่ให้ตนเองเป็นอันตรายด้วย เมื่อจับไปปล่อยได้แล้วก็เสร็จกิจในเรื่องการจับงูไปปล่อย

ในการค้นหาว่างูอยู่ที่ไหนก็เหมือนอย่างการใช้ปัญญาค้นหาไตรลักษณ์ในนามรูป ครั้นพบว่างูอยู่ที่ไหนแล้ว ก็เหมือนอย่างว่าค้นหาไตรลักษณ์ในนามรูปได้แล้ว สิ้นสงสัยไตรลักษณ์ในนามรูปแล้ว การจัดการจับงูไปปล่อยก็เหมือน

กับการปฏิบัติปล่อยวางการยึดถือในสังขารในนามรูป จับงูไปปล่อยได้แล้ว ก็เหมือนอย่างอุเบกขาในสังขารคือในนามรูป ก็เสร็จกิจในการปล่อยวาง ดังนี้ เมื่อถึงขั้นนี้จึงจะเป็นที่สุดของวิปัสสนาหรือปัญญาสิกขาอันจะนำไปสู่ผลของวิปัสสนาหรือปัญญาสี่ပါไป (ธ.อ. ๖-๔๑) **ดู การทำสมาธิ, วิปัสสนูปกิเลส, อุเบกขาบารมี**

อุเบกขาที่เป็นโพชฌงค์ *ดู* อุเบกขาบารมี

อุเบกขานิमित *ดู* สมาธิ

อุเบกขาในความเพียร *ดู* อุเบกขาบารมี

อุเบกขาในเจตสิกกรรม *ดู* อุเบกขาบารมี

อุเบกขาในปัญญา *ดู* อุเบกขา, อุเบกขาบารมี

อุเบกขาในวิปัสสนา *ดู* อุเบกขาบารมี

อุเบกขาในสติปัฏฐาน *ดู* อุเบกขา, อุเบกขาบารมี

อุเบกขาในสมาธิ *ดู* อุเบกขาบารมี

อุเบกขาในสังขาร *ดู* อุเบกขา

อุเบกขาบารมี ก่อนที่จะได้แสดงอุเบกขา

โดยตรง จะกล่าวถึง *ธรรมชาติภายในจิตใจ* ก่อน *อันธรรมชาติภายในจิตใจ* ของบุคคลทุกคนนั้น ที่เป็นไปอยู่โดยธรรมชาติธรรมดา กล่าวได้ว่าเป็นธรรมคือความจริง คือเป็นความจริงที่มีอยู่เป็นไปอยู่ โดยธรรมชาติธรรมดา ดังนี้ ก็เรียกว่าเป็นธรรมคือความจริงอย่างหนึ่งได้ และอันธรรมคือความจริงดังกล่าว

นี้อาจอบรมปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ขึ้นได้
ให้เกิดความสุขขึ้นได้ในปัจจุบันทันตา
เห็น พระพุทธเจ้าทรงสอนธรรมที่เป็น
ความจริงดังกล่าว จึงเป็นการสอนที่อยู่
ในวิสัยของธรรมดา ที่พึงรู้พึงปฏิบัติ
ให้เกิดผลได้ทันทีที่ปฏิบัติ หาใช่สอน
ผิดธรรมดาและสอนเป็นการทำลาย
ประโยชน์สุขไม่

อันประโยชน์สุขที่ตรงกันข้ามกับโทษ
ทุกข์เป็นสิ่งที่ทุก ๆ คนต้องการ ดังที่
พูดกันว่าต้องการความสุข ไม่ต้องการ
ความทุกข์ ใคร ๆ จึงไม่อาจปฏิเสธว่า
ไม่ต้องการและแสวงหาความสุข จะยก
ตัวอย่างในเรื่องทั่ว ๆ ไป การไปเที่ยวดู
การละเล่น การไปเที่ยวพักผ่อนต่าง ๆ
ที่ทำให้เกิดความยินดีรื่นเริงสนุกสนาน
เบิกบาน เป็นความสุขหรือให้เกิดสุข
ต่าง ๆ แต่คนเราจะสนุกรื่นเริงอยู่
นานเกินไปหาได้ไม่ ต้องเลิกจากการ
รื่นเริงบันเทิงทั้งปวงมาหาที่พักอันสงบ
ปราศจากเสียงและสิ่งรบกวนทั้งหลาย
ณ ที่พักผ่อนสงบนั้น ได้การพักผ่อน
ทั้งทางกายและทางใจ ตรวจดูเพียง
เท่านี้จะได้ความคิดว่า ที่พักผ่อนจริง
นั้นคือที่สงบ ความพักผ่อนจริงนั้นคือ
ความสงบ ถ้ายังสงสัยในความคิดนี้
ก็ควรคิดย้อนถามตัวเองว่า เสียงที่หา
ไพเราะนักถ้าดังที่หูตลอดเวลาไม่มีเงียบ

จะเป็นอย่างไร จะทนได้หรือไม่ ดังนี้
ก็ต้องรับรองในความคิดนั้นทันที

ต่อแต่นี้ก็ควรตรวจดูว่า ในความสงบ
นั้นมีอะไรอยู่ ดูความสงบใจของตนเอง
ที่ได้หลังจากไปสนุกสนานรื่นเริงมา อีก
ทางหนึ่งดูความสงบใจหลังจากที่ได้ไป
โกรธใครมา จะได้พบภาวะของจิตอย่าง
หนึ่งในขณะนั้นคือความวางเฉย มีลักษณะ
ปล่อยและหยุด เรียกด้วยศัพท์ธรรมว่า
อุเบกขา กล่าวได้ว่าความสงบต้องมี
อุเบกขา คือ อุเบกขาต้องมีในความ
สงบ เป็นภาวะธรรมชาติธรรมดาอย่าง
หนึ่งของจิต เพราะว่าจิตในนี้เมื่อรับ
อารมณ์ที่น่ายินดีชอบใจก็ตาม ที่ไม่น่า
ยินดีชอบใจก็ตาม ย่อมมีความกระเทือน
หวั่นไหวปั่นป่วนไปด้วยอารมณ์เหล่านั้น
ความกระเทือนใจนี้เรียกตามประเภท
ว่าความยินดีบ้าง ความยินร้ายบ้าง
ความหลงใหลบ้าง ถ้ามีตามสมควร
ก็ให้เกิดสุขทุกข์ตามสมควร ถ้ามีมาก
ไปก็ให้เกิดโทษได้คล้ายกัน เช่นเมื่อรับ
อารมณ์ที่น่ายินดีมาก เกิดความยินดี
ท่วมท้น ก็เป็นความกระเทือนใจอย่าง
แรงถึงอาจเป็นอันตรายแก่ชีวิตได้ทันที
เมื่อได้รับอารมณ์ที่น่ายินร้ายมากอย่าง
ฉับพลันก็เช่นเดียวกัน คนเจ็บป่วย
ยิ่งต้องระมัดระวังมิให้จิตใจได้รับความ
กระเทือนทุกอย่าง แม้คนปกติก็หาใช่
ว่าจะทนต่อความกระเทือนของจิตใจไป

ได้นานนัก ต้องมีเวลาพักใจ คือปล่อย อารมณ์ที่จะทำให้ใจกระเทือนออกไป และหยุดใจที่จะกังวลถึง ทุก ๆ คนต้องมีเวลาพักอย่างนี้ทุกวัน จะยินดีรีนเริงหรือยินดีร้ายไปตลอดเวลาเป็นสิ่งที่ชีวิต ร่างกายนี้ทนไม่ได้ ร่างกายจิตใจย่อมมีเหน็ดเหนื่อย ต้องการวางให้ว่าง ต้องการอยู่เฉย ๆ บางคราวจิตใจวางได้ก่อน ร่างกายก็ได้พัก บางคราวจิตใจไม่ยอมวาง จนถึงร่างกายทนไม่ไหวหมดกำลังไปก่อนก็มี แม้คนจะหลับลงได้ จิตใจก็ต้องวางอารมณ์ ถ้ายังยึดอารมณ์เป็นกังวลอยู่ก็หลับลงไม่ได้

ภาวะพักของใจ ของจิตใจดังกล่าวนี้คือ **อุเบกขา** ความวางเฉยที่มีอยู่เป็นธรรมชาติธรรมดา จะเรียกว่ามีเป็นพื้นของจิตใจที่เดียวก็ได้ คือโดยปกติย่อมมีอุเบกขาเป็นพื้นอยู่ ต่อเมื่อมีอารมณ์ที่น่ายินดีเข้ามากระทบก็เปลี่ยนไปเป็นความยินดี ครั้นความยินดีสงบลงแล้วก็กลับเป็นอุเบกขา หรือเมื่อมีอารมณ์ที่น่ายินร้ายมากระทบก็เปลี่ยนไปเป็นความยินร้าย ครั้นผ่านไปแล้ว ก็เป็นอุเบกขาอีก แต่อุเบกขาดังกล่าวนี้เป็น **อัญญาณอุเบกขา** แปลว่าอุเบกขาที่ประกอบด้วยความรู้ เป็นความวางเฉยโดยธรรมชาติธรรมดา คล้ายกับความหลับ ความหลับเป็นความพักของ

ร่างกาย อุเบกขาธรรมชาตินี้เป็นความพักของจิตใจ

ทางพระพุทธศาสนาสอนธรรมไว้ข้อหนึ่งเรียกว่า **อุเบกขา** ธรรมข้อนี้ไม่ใช่อุเบกขาธรรมชาติซึ่งไม่ประกอบด้วยความรู้ แต่เป็น **ญาณอุเบกขา** คืออุเบกขาที่ประกอบด้วยความรู้ อาศัยอุเบกขาที่มีอยู่เป็นธรรมชาตินี้เองอบรมให้เป็นธรรมปฏิบัติขึ้น ท่านได้รวบรวมอุเบกขาไว้มีลักษณะต่าง ๆ เป็นต้นว่า

อุเบกขาประกอบด้วยองค์ ๖ อธิบายตามพระสูตรว่า รับประทานอาหารตามสบายทั้ง ๖ แล้วเกิดชอบใจหรือไม่ชอบใจหรือทั้ง ๒ อย่าง ก็รู้ว่าความชอบใจไม่ชอบใจเกิดขึ้นแล้ว เป็นของปรุงแต่งเป็นของหยาบ ส่วนธรรมชาตินี้สงบประณีตคืออุเบกขา เมื่อรู้ดังนั้นความชอบใจไม่ชอบใจก็จะดับ อุเบกขาก็จะตั้งขึ้นโดยเร็ว

อุเบกขาในพรหมวิหาร คือความมีใจมีธัมย์เป็นกลางในสัตว์ทั้งหลาย ไม่ตกไปในราคะคือความยินดีติด หรือปฏิฆะ ความยินร้าย **พรหมวิหาร** มี ๔ ข้อ ได้แก่ **เมตตา** ความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข **กรุณา** ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ **มุทิตา** ความพลอยยินดีในเมื่อผู้อื่นมีความสุขความเจริญ และ **อุเบกขา** ข้อนี้ที่พึงใช้ในเวลาที่ไม่ควรจะใช้ข้อข้างต้น วิธีอบรม

คือพิจารณาไปในบุคคลนั้นหรือทั้งหมด ว่ามีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทคือ รับผิดชอบแห่งกรรมของตนเอง เมื่อวางใจ ลงไปในกรรมได้ ใจก็จะเกิดเป็นกลาง คือเป็นอุเบกขาขึ้นได้ อุเบกขาใน พรหมวิหารตั้งนี้พึงอบรมให้มีขึ้นในจิต วิธีอบรมคือระวางใจมิให้ขึ้นลงด้วยความ ยินดียินร้าย ทั้งในคราวประสบสมบัติ ทั้งในคราวประสบวิบัติ เมื่อภาวะของ จิตเช่นนั้นเกิดขึ้น ก็พยายามระงับใจ หัดคิดถึงกรรมและผลของกรรม หัด คิดวางลงไปให้แก่กรรม เหมือนอย่าง ให้กรรมรับผิดชอบเอาไปเสีย เมื่อทำ จิตให้เป็นอุเบกขาได้ ก็หัดแผ่จิตเช่นนี้ ออกไปแก่คนอื่นสัตว์อื่น โดยเจาะจง หรือโดยไม่เจาะจงทั่วไป ด้วยคิดว่า ทุกสัตว์บุคคลมีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทรับผลของกรรม มีกรรม เป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย ทำกรรมอันใด ไว้ดีหรือชั่วก็ต้องรับผลของกรรมนั้น

อันที่จริงภาวะของจิตเป็นอุเบกขานี้ ย่อมมีอยู่เป็นธรรมชาติธรรมดาในเวลา ปกติ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังไม่มีอะไร มาทำให้เกิดความยินดีความยินร้าย ก็เป็นอุเบกขาที่เป็นธรรมชาติธรรมดา นี้ แต่ยังเจือด้วยความไม่รู้ที่เรียกว่า **อัญญาณะ** และจะเปลี่ยนไปเป็นความ ยินดียินร้ายขึ้นได้โดยง่าย พระบรมครู

ทรงสั่งสอนให้ปรับปรุงภาวะที่มีอยู่แล้ว นี้แหละให้เป็นธรรมปฏิบัติขึ้น คือให้ เป็นคุณอันบริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างขวาง ออกไป ไม่ใช่ในเวลาที่ไม่มีการอะไร มากระทบจิตเท่านั้น แม้มีเรื่องมา กระทบจิตให้ยินดียินร้ายก็ระงับได้ ทำให้ สงบเป็นอุเบกขาได้ด้วยความรู้ที่เรียกว่า **ญาณะ** หรือ **ญาณ** เพราะว่าความ ยินดีที่เรียกว่าราคะ ความยินร้ายที่เรียกว่าปฏิฆะ เป็นศัตรูที่ห่างของอุเบกขา ส่วนอุเบกขาด้วยความไม่รู้ อันตัวความ ไม่รู้อันเรียกว่าอัญญาณะนี้เป็นศัตรูที่อยู่ใกล้ของอุเบกขา ฉะนั้น ในการ ปฏิบัติเพื่ออบรม **อุเบกขาพรหมวิหาร** ก็พึงยกตนขึ้นเป็นพยานหรือเป็นอุปมา ดังเช่นว่า ตนไม่ชอบให้ใครอื่นมาเพ่ง เล็งชอบใจอยากได้อะไรของตน และ ไม่ชอบให้ใครอื่นมาหมายมั่นปองร้าย ฉันทใด ตนก็ไม่ควรจะไปคิดยินดียินร้าย ดังนั้นแก่คนอื่น ควรจะมีใจมธยัสถ์ คือเป็นกลางฉันทนั้น และให้ยกบุคคล ที่เป็นกลาง ๆ ขึ้นเป็นอุปมา ดัง พระพุทธภาษิตที่ตรัสสอนไว้ว่า พึงแผ่ จิตถึงสัตว์ทั้งปวงด้วยอุเบกขา เหมือน อย่างเห็นบุคคลผู้มีใจเป็นที่ชอบใจ มิใช่ เป็นที่ไม่ชอบใจ ก็มีอุเบกขา ฉะนั้น

อุเบกขาที่เป็นโพชฌงค์ คือองค์แห่ง ความรู้ โพชฌงค์มี ๗ ข้อ ตั้งต้นด้วย สติลงท้ายด้วยอุเบกขา คือ เพ่งดูจิตที่ เป็นสมาธิอย่างสงบเฉยอยู่

อุเบกขาในสมาธิ จิตที่จะเป็นสมาธิอย่างสูงต้องมีอุเบกขาที่บริสุทธิ์ แม้ในสมาธิขั้นต่ำลงมาก็ต้องมีอุเบกขามาโดยลำดับ

อุเบกขาในปัญญา คือ **ปัญญาส่วนเหตุ** อันได้แก่ปัญญาที่ใช้พิจารณา ย่อมมีอากาโรวิจัยคือค้นหา เลือกเพิน และมีอาการยึดสิ่งที่ค้นนั้นไว้จึงยังไม่เป็นอุเบกขา ส่วน **ปัญญาส่วนผล** ได้แก่ปัญญาที่ค้นพบแล้ว ย่อมมีอาการวางและหยุด เพราะไม่ต้องค้นไม่ต้องยึดอีกจึงเป็นอุเบกขา อุเบกขาในโพชฌงค์มีลักษณะดังนี้ แต่ในที่นี้มุ่งถึง **อุเบกขาในวิปัสสนา** ดังที่กล่าวเป็นหัวข้อว่าอุเบกขาในปัญญาและในสังขาร มีอุปมาเหมือนอย่างว่า คนผู้หนึ่งค้นหา งูที่เลื้อยเข้าไปในบ้าน เห็นงูนอนขดอยู่ในที่แห่งหนึ่ง มองดูว่างูหรือมิใช่ ครั้นได้เห็นลายแฉกบนศีรษะก็สั่นสงสัย ไม่ต้องค้นต่อไปว่างูหรือไม่ใช่ เรียกว่ามีอุเบกขา ซึ่งมีอาการมรรยัสต์เป็นกลางขึ้นในการค้น หมายความว่าเลิกค้นได้ฉันทใด การทำวิปัสสนาก็ฉันทนั้น เมื่อได้พิจารณาเห็น **ไตรลักษณ์** แล้วก็หยุดค้นให้เห็นไตรลักษณ์ต่อไปได้ เรียกว่ามีอุเบกขาในวิปัสสนา มีอาการอย่างเดียวกัน อนึ่ง เมื่อได้เห็นงูแล้ว จึงใช้ไม้มีง่ามจับไว้มัน คือว่าจะนำไปปล่อยอย่างไรจึงจะไม่มีอันตรายและ

ตนเองก็ปลอดภัย ครั้นปล่อยงูไปเสียแล้วก็เกิดอุเบกขาในการจับ คือเรื่องการจับงูผ่านพ้นไปแล้ว วางใจลงได้ฉันทใด ผลทางวิปัสสนาต่อไปก็ฉันทนั้น เมื่อได้อุเบกขาในวิปัสสนาปัญญาแล้ว ก็จะได้อุเบกขาที่มีอาการมรรยัสต์เป็นกลางในสังขาร คือปล่อย ไม่ยึดไว้

อุเบกขาในสติปัฏฐาน คือเมื่ออบรมปฏิบัติในสติปัฏฐานไปโดยลำดับ จนถึงข้อที่ ๔ แล้ว ท่านแสดงว่า **เห็นการละความยินดียินร้ายนั้นด้วยปัญญา พังเป็นอุเบกขาอยู่ด้วยดี**

นอกจากนี้ยังมี **อุเบกขาในความเพียร** หมายถึง ประคองความเพียรไว้ให้สม่ำเสมอ ไม่หย่อนไม่ตั้ง **อุเบกขาในเวทนา** คือเสวยเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข **อุเบกขาในเจตสิกกรรม** ที่มีอาการของจิตที่มีมรรยัสต์เป็นกลางในอารมณ์นั้น ๆ อุเบกขา ๒ อย่างหลังนี้เป็นเรื่องของธรรมชาติธรรมดา

เรื่องอุเบกขาตามที่ยกมามากมายหลายลักษณะก็เพื่อแสดงว่า อุเบกขานี้เป็นภาวะของจิตที่เป็นธรรมชาติธรรมดา ซึ่งทุก ๆ คนมีอยู่ ทั้งต้องอาศัยอยู่เป็นระยะ ๆ ตามทางพระพุทธศาสนาสอนให้อบรมธรรมชาติธรรมดาที่มีอยู่ของคนนี้เองให้ดีขึ้นให้สำเร็จประโยชน์ยิ่งขึ้น คือให้เป็นอุเบกขาที่เป็นธรรมปฏิบัติ ดังที่ยกมาในธรรมหลายข้อ

ทั้งแสดงว่าอุเบกขาจำต้องใช้ในธรรมปฏิบัติมากพอสมควร และเมื่อสังเกตดูแล้วจะเห็นได้ว่า ในการปฏิบัติธรรมทั้งปวงนั้น โดยตรงเพื่ออบรมจิตและปัญญาโดยมีศีลเป็นภาคพื้น ต้องอาศัยความเพียรปฏิบัติขึ้นไปโดยลำดับ เปรียบเหมือนขึ้นบันไดทีละขั้น เมื่อทำความเพียรได้ระดับก็คอยประคองไว้ให้เป็นไปสม่ำเสมอ อุเบกขาในความเพียรจึงต้องใช้อยู่เสมอ และโดยเฉพาะในเวลาประสพอารมณ์ทั้งปวง ถ้าปล่อยใจให้ยินดียินร้ายไปตามใจแล้ว ก็ไม่อาจจะอบรมทางจิตและปัญญาได้ ต่อเมื่อคอยมีสติกำหนดให้รู้อยู่ในอาการของใจที่เป็นไป และกำหนดให้รู้ว่าอาการเหล่านั้นไม่สงบไม่ดี จนความยินดียินร้ายสงบหายไป ได้อุเบกขาขึ้นจึงจะได้รับความก้าวหน้าในการอบรมจิตและปัญญา อุเบกขาที่ได้ด้วยความรู้ ดังนี้ เป็นธรรมปฏิบัติที่ต้องการให้อบรมในพระพุทธศาสนา

ธรรมปฏิบัติ นั้นท่านสอนให้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เช่น จะปฏิบัติในธรรมข้อใดก็ให้มีเหตุสมควรที่จะใช้ธรรมข้อนั้น เช่นอุเบกขาจะพึงใช้ในเมื่อมีเหตุเช่นไร จะกล่าวเป็นตัวอย่างในความเพียรทุกอย่าง จะใช้อุเบกขาเสียทีเดียวหาได้ไม่ ต้องเริ่มความเพียรขึ้นก่อน เมื่อมีความเพียรเต็มที่แล้ว

จึงระคองความเพียรให้ดำเนินไปโดยสม่ำเสมอ ต้องใช้อุเบกขามีหน้าที่ระคองความเพียร ท่านเปรียบเหมือนหลอมทอง ต้องสูบบ้าให้ไฟแรง เทียบกับเวลาที่ต้องเพียร ครั้นไฟแรงไปต้องพรมน้ำ เมื่อไฟพอดีก็หยุดสูบ หยุดพรมน้ำ คอยดูอยู่เฉย ๆ เทียบกับเวลาที่ต้องใช้อุเบกขา ตามตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่า ธรรมถ้าใช้ผิดที่ผิดทางเสียแล้ว ในเวลาที่ต้องเพียรไปใช้อุเบกขาก็เสีย ในเวลาที่ต้องใช้อุเบกขาไปใช้เพียรก็เสีย

ใน **พรหมวิหาร** เช่น มารดาบิดารักบุตรธิดา เมื่อบุตรธิดาไปวิวาทกับใครหรือไปทำอะไรมา มีผู้มาฟ้อง ถ้ามารดาบิดาใช้เมตตากรุณาในทางเข้าข้าง เรียกว่ามีอคติในบุตรธิดาก็จะต้องว่าบุตรธิดาของตนเป็นฝ่ายถูกเสมอ การใช้เมตตากรุณาในทางอคติดังนี้เป็นการใช้ผิด ควรจะต้องใช้อุเบกขา คือแยกตนออกมาเป็นกลาง ที่เรียกในที่นี้ว่ามีอาการมัธยัสถ์เป็นกลาง พิจารณาถึงกรรมเป็นหลัก หมายถึงว่าพิจารณาหาความจริงว่าใครผิดใครถูกอย่างไร ดังนี้แหละคือการพิจารณากรรมตามที่สอนไว้ในข้ออุเบกขา เมื่อมีอุเบกขาตั้งขึ้นจึงจะตัดสินชี้ผิดถูกได้ โดยถูกต้อง แต่ในเวลาอื่นก็ควรใช้เมตตากรุณา จะใช้คิดอุเบกขากันเรื่อยไปก็หาถูกต้องไม่ เช่น ถ้าบิดามารดา

จะคิดว่าบุตรีธิดาที่เกิดมามีกรรมเป็น
ของเขาเองสร้างให้เกิด มีกรรมเล็ยง
อยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมีเมตตากรุณา
รักใคร่เลี้ยงดู ทำอุเบกขาเสียดีกว่า
จะคิดใช้อุเบกขาพร้าเพื่อไปดั่งนี้ก็ผิด
ในระหว่างบุคคลทั่วไปก็เหมือนกัน ถ้า
ในคราวที่ควรช่วยกันกลับเฉยเสียหรือ
หลีกเลี่ยงเสีย หาใช้อุเบกขาไม่ เป็น
ลักษณะใจจิตใจแคบ หรือบางทีควรจะ
เฉยแต่กลับยุ่งุ่นวายก็กลายเป็นเสีย

ในเวลารับอารมณ์ทั้งหลาย เมื่อว่า
ถึงทางโลกก็ยอมมียินดีร้าย แต่ถ้า
รู้จักใช้อุเบกขาบ้างก็จะควบคุมใจให้ไม่
ตื่นเต้น พุบแพบเกินไป จะทำใจให้
มั่นคงไม่สะดุ้งสะเทือนมากนัก ผู้ที่ทำ
งานในหน้าที่สำคัญที่ต้องมีใจมั่นคง
ไม่กระเทือนง่ายยังต้องใช้อุเบกขามาก
บางทีก็ถูกยั่วให้โลภ บางทีก็ถูกยั่วให้
โกรธ บางทีก็ถูกยั่วให้หลง ถ้าเสีย
อุเบกขาไปแล้วก็เรียกว่าเสียที่มั่นทาง
ใจ เริ่มเป็นผู้แพ้เสียแล้ว

และทุก ๆ คนจำต้องประสบ **โลกธรรม**
คือธรรมสำหรับโลกอยู่ด้วยกันทั้งนั้น
ได้แก่ ลาภ ความเสื่อมลาภ ยศ
ความเสื่อมยศ นิทาน สรรเสริญ สุข
ทุกข์ เป็นสิ่งที่ปรารถนาชอบใจก็มี
ไม่ปรารถนาชอบใจก็มี ถ้าเป็นสิ่งที่ชอบ
ก็ชวนให้โลภ เช่น ลาภ ยศ ถ้าเป็นสิ่งที่
ที่ไม่ชอบก็ชวนให้โกรธ ส่วนที่ชวนให้

หลงนั้นมีในทุก ๆ อย่าง เป็นเครื่อง
มีนเมาเครื่องล่อใจทั้งปวง ฉะนั้น ถ้า
ปล่อยใจให้เพร็ดไปก็จะนำไปสู่ความ
เสื่อมเสีย จึงควรจะต้องมีเครื่องเหนี่ยว
รั้งใจ คือทำอุเบกขาให้ได้ในสิ่งที่จะนำ
ให้เกิดความเสียหาย อาศัยสติระลึก
ปัญญาพิจารณาให้รู้ให้เห็นว่าชอบไม่ชอบ
ส่วนความวางใจเฉยเสียเป็นความดี
จึงจะรักษาตนให้มีความสุข ความเจริญ
อยู่ในโลกโดยยั่งยืนได้ บุคคลผู้ฉลาด
ทำใจให้เป็นอุเบกขาไม่หวั่นไหวได้ดั่งนี้
เรียกว่าบัณฑิต ดังพระพุทธภาษิตตรัส
ไว้ว่า *เสโล ยถา เอกฆโน* เป็นอาทิ
แปลความว่า *ภูเขาหินแห่งที่บ ไม่หวั่น-
ไหวด้วยลมฉันทใด* บัณฑิตทั้งหลายไม่
หวั่นไหวเพราะนินทาสรรเสริญฉันทนั้น
ดั่งนี้

แม้อุเบกขาบารมีท่านก็แบ่งออกเป็น
๓ ชั้น คือ

๑. **อุเบกขาบารมี** คืออุเบกขาของ
ผู้บำเพ็ญเพื่อประโยชน์แห่งพระโพธิญาณ
รักษาปฏิบัติในอุเบกขายิ่งกว่ารักษาคน
ที่รักและทรัพย์สิน

๒. **อุเบกขาอุปบารมี** คืออุเบกขา
ของผู้บำเพ็ญเพื่อพระโพธิญาณ รักษา
ปฏิบัติในอุเบกขายิ่งกว่ารักษาอวัยวะของ
ตนเอง

๓. **อุเบกขาปรมัตถบารมี** คืออุเบกขา
ของผู้บำเพ็ญเพื่อพระโพธิญาณ รักษา

ปฏิบัติในอุเบกขา ยิ่งกว่ารักษาชีวิตของตนเอง

พระพุทธดำรัสที่ตรัสเล่าเรื่องอดีต-
จริยาครั้งเป็น **มหาโลมหังสบัณฑิต** มี
อยู่ว่า พวกใดให้ทุกข์แก่เรา และพวก
ใดให้สุขแก่เรา เรามีจิตเสมอในเขา
เหล่านั้นทั้งหมด เราไม่มีความเอ็นดู
ไม่มีความโกรธ เราวางเฉยในสุขและ
ทุกข์ ในยศและเสื่อมยศ เป็นผู้มึนใจ
เสมอในสิ่งทั้งปวง นี่คืออุเบกขาบารมี
ของเรา ดังนี้

ในจริยาปิฎกได้เล่าเรื่องของพระ-
โภทิสัตว์บำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ
มี **ทานบารมี** เป็นต้น มี **อุเบกขาบารมี**
เป็นที่สุด เฉพาะอุเบกขาบารมีได้มีแสดง
ใน **มหาโลมหังสจริยา** เป็นประวัติตรัส
เล่าไว้ว่า เราสำเร็จการนอนหนุนกระดูก
ศพในป่าช้า พวกคนจากละแวกบ้าน
พากันมาแสดงท่าทางต่าง ๆ บางพวก
มีใจสลดเสื่อมใส นำสิ่งของหอมและ
ระเบียบดอกไม้และโภชนาต่าง ๆ มา
ให้ เรามีใจเสมอแก่ทุกคน ทั้งที่ก่อทุกข์
ทั้งที่ให้สุขแก่เรา ไม่มียินดียินร้าย เรา
เที่ยงตรงดั่งขี้ในสุขและทุกข์ ในยศ
และมีไชยศ เรามีใจเสมอในอารมณ์
ทุกอย่าง นี่เป็นอุเบกขาบารมีของเรา
ดังนี้ และในทศชาติชาดก เฉพาะ
นารทชาดก ท่านแสดงถึงบารมีข้อนี้
คือข้ออุเบกขาบารมีนี้ เรื่องย่อมีว่า

พระเจ้าอังกติราชแห่งแคว้นวิเทหะ
ทรงฟังคำสอนของคณาชิวกแล้วทรง
เห็นผิดไปตามว่าบุญบาปไม่มีเป็นต้น
พระจุจราชธิดาถวายคติธรรมที่ชอบก็ไม่มี
ทรงละมิจฉาภิฏฐินั้น พระพรหมนารทะ
ได้ทราบอธิษฐานขอให้ช่วยของพระราช
ธิดา จึงได้ลงมาแสดงธรรมจนพระเจ้า
อังกติราชถอนความเห็นผิด เรื่องนี้
แสดงว่า พระพรหมนารทะได้บำเพ็ญ
สมาธิจนได้ **ฌานสมาบัติ** มาแล้ว
องค์สำคัญของฌานชั้นสูงก็คืออุเบกขา
อันบริสุทธิ์ จึงถือชาดกนี้ว่าแสดง
อุเบกขาบารมี

และนอกจากนี้ยังแสดงว่าท่านผู้ได้
อุเบกขาแล้วก็มีใจว่าจะเฉยเมย เมื่อถึง
คราวจะช่วยทำอะไรก็ช่วย และช่วยทำ
ได้ดีมากยิ่งขึ้นกว่าผู้ที่ไม่มีอุเบกขา เพราะ
ช่วยโดยปราศจากอคติ มุ่งธรรมเป็นที่
ตั้ง ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า แยกตนออก
มาเป็นคนกลาง ที่เรียกว่ามีอาการ
มัธยัสถ์เป็นกลาง พิจารณาถึงกรรม
เป็นหลัก หมายถึงพิจารณาหาความ
จริงว่าอะไรผิดอะไรถูก ใครผิดใครถูก
อย่างไร ดังที่เรียกว่าโดยยุติธรรม
ฉะนั้น ธรรมคืออุเบกขานี้จึงเป็นธรรม
อันสำคัญ

และก็ควรมีความเข้าใจว่า อุเบกขา
นั้นไม่ใช่หมายความว่าความวางเฉยไม่
ทำอะไรดังที่คนโดยมากมักมีความ

เข้าใจกัน แต่หมายความว่ามีความ **วางเฉยทางใจ** คือวางจากความยึดถือด้วยอำนาจของอคติ คือ **ฉันทาคติ** ลำเอียงเพราะความรัก **โทสาคติ** ลำเอียงเพราะความชัง **โมหาคติ** ลำเอียงเพราะความหลง **ภยากติ** ลำเอียงเพราะความกลัว แต่มีใจมัธยัสถ์เป็นกลาง ไม่ถือว่านี้เป็นพวกเรา นี่เป็นพวกเขา คือถือเราถือเขาต้งนี้ และไม่ได้ถือว่านี้เป็นญาติของเรา ผู้นี้ไม่ใช่ญาติของเรา ผู้นี้เป็นศัตรูของเรา ผู้นี้ไม่เป็นศัตรูของเรา แต่ถือความถูกต้องอันปราศจากอคติ ดังนี้ เป็นกลาง **วาง** ก็คือวางอคติ และ **เฉย** ก็คือหมายความว่าไม่เข้าไปยุ่งววายในเรื่องที่เป็นไปตามปกติเหล่านี้ โดยที่ไม่ไปยึดถือดังกล่าวนั้น และเมื่อเป็นดังนี้แล้วจึงกระทำงานออกไปทางกายทางวาจาทางใจโดยสุจริตยุติธรรม ดังนี้แหละคือเรียกว่ามีใจเป็นอุเบกขา ไม่ใช่หมายความว่าไม่ทำอะไร แต่หมายความว่ามีความมีใจที่วางเป็นอุเบกขาได้

อีกประการหนึ่งที่พึงเข้าใจก็คือว่า ต้องวางลงไปดั่งนี้ด้วยอำนาจของปัญญา คือด้วยความรู้ ได้แก่ความรู้ถูกต้องตามความเป็นจริงว่านี้เป็นสิ่งที่ไม่สมควรนี่เป็นสิ่งที่สมควรดั่งนี้ จึงปฏิบัติไปได้ โดยถูกต้อง และก็วางใจได้โดยถูกต้อง ดังนี้ ไม่เข้าไปยุ่งววายให้เสียความเป็นธรรม เสียความยุติธรรม ดังนี้แหละ

เป็นอุเบกขาที่ถูกต้อง ดังในเรื่องชาดกที่ยกเอาท่านพระพรหมนารถมาแสดงนี้ เมื่อถึงคราวท่านก็ลงมาช่วยแสดงธรรมสั่งสอนพระเจ้าอังคิตราชถอนความเห็นผิดได้ แสดงว่าท่านเป็นผู้ที่วางใจเฉยอันถูกต้องด้วยปัญญา และก็นำเอาความที่ถูกต้งนั้นมาแสดงสั่งสอนเป็นการที่ได้กระทำงานที่คนอื่นทำไม่ได้ ให้บังเกิดความสำเร็จขึ้นได้ เพราะฉะนั้น อุเบกขานี้จึงต้องเข้าใจให้ดี และเมื่อเข้าใจให้ดีแล้ว ปฏิบัติให้ถูกต้องแล้วก็เป็นประโยชน์มาก

อนึ่ง ควรจะเข้าใจในธรรมะใน **พรหม-วิหารธรรม** ทั้ง ๔ ข้อ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ดังที่ได้แสดงมาทั้ง ๔ ข้อแล้ว ทั้งในข้ออุเบกขาในวันนี้ วิธีปฏิบัติที่ท่านสอนให้ผู้ปฏิบัติปฏิบัติดั่งนี้ คือที่แรกให้ปฏิบัติด้วยจิตคิดเกื้อกูลแผ่ออกไปในสัตว์บุคคลทั้งหลาย นี่คือเมตตาที่มีอาการเป็นความคิดเกื้อกูล ต่อจากนั้นเมื่อได้เห็นหรือได้ยินหรือได้คิดว่าเรามีทุกข์ร้อนก็ปฏิบัติช่วยบำบัดทุกข์ให้ นี่คือกรุณาซึ่งมีอาการช่วยบำบัดทุกข์ จากนั้นครั้นได้เห็นเรามีสุขไม่มีทุกข์ก็พลอยยินดีบันเทิงใจ นี่คือมุทิตา ซึ่งมีอาการพลอยยินดี และเพราะไม่มีกิจที่ควรจะทำต่อไปจากนั้นก็อุเบกขาคือดูอยู่เฉย ๆ ด้วยความรู้ นี่คืออุเบกขา ซึ่งมีอาการ

มัธยัสถ์เป็นกลาง มีอุปมาเหมือนอย่าง มารดาที่มีบุตร ๔ คน คนหนึ่งที่ยังเป็น เด็กเล็ก มารดาก็มุ่งความเจริญ คือให้ เต็บโตยิ่งขึ้น เทียบกับเมตตา คนหนึ่ง เป็นไข้ มารดาก็พยาบาลให้หายไข้ เทียบกับกรุณา คนหนึ่งกำลังเจริญวัย มารดาก็ชื่นชมยินดี เทียบกับมุทิตา อีกคนหนึ่งทำงานตั้งต้นได้แล้ว มารดาก็ไม่ต้องขวนขวายช่วยอะไรอีก เทียบ กับอุเบกขา แม้ในเรื่องที่ช่วยไม่ได้แล้ว ก็พึงใช้อุเบกขาเช่นเดียวกัน แต่เมื่อยัง ช่วยได้ก็ต้องใช้กรุณา ฉะนั้น ธรรมะ ทั้ง ๔ ข้อนี้เมื่อใช้ให้ถูกต้องด้วยกาล และกิจ ย่อมอำนวยประโยชน์โดยส่วน เดียว ส่วนความหัดคิดแผ่ใจไปใน ๔ ข้อนี้พึงทำเสมอ (ท.ท. ๒๓๓-๒๔๑)

อุเบกขาประกอบด้วยองค์ ๖ *ดู* อุเบกขา บารมี

อุปกิเลส *ดู* จิตประภัสสร, จิตตภาวนา, โอวาทปาติโมกข์

อุปฆาตกรรม *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

อุปจาระ, อุปจารสมาริ *ดู* สิกขา ๓, วิมุตติ ๕

อุปติสสะ *ดู* สารีบุตร

อุปรี คืออรรถภาพ ความได้อรรถภาพสมบูรณ์ งดงาม ทำอะไรได้ตามต้องการ เป็น *อุปรีสมบัติ* ความได้อรรถภาพพิการ นำเกลียด ทำอะไรไม่ได้ตามต้องการ เป็น *อุปรีวิบัติ* (ท.ธ. หน้า ๑๐) *ดู* กรรม, วัณธ์ ๕ ด้วย

อุปรีวิบัติ *ดู* กรรมสมาทาน, อุปรี

อุปรีวิเวก *ดู* เนกขัมมะ

อุปรีสมบัติ *ดู* กรรมสมาทาน, อุปรี

อุปนิษั *ดู* โอวาทปาติโมกข์

อุปนิสสัย *ดู* บารมี, อธิษัตถ์

อุปัติ *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ, จิตศึกษา, วิชชา ๓

อุปบารมี *ดู* บารมี, พระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์

อุปปละ *ดู* นรก

อุปปัตติเทพ *ดู* โพรธิปักขิยธรรม

อุปปัตติภพ *ดู* ภพ ๒, ภพ ๓

อุปปาติกะ *ดู* กัปป, เทวภูมิ

อุปปีฬกรรม *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

อุปริมทิต *ดู* สิงคาลกะ

อุปสมบพ *ดู* ปัญจวัคคีย์

อุปสมบพทุกุล *ดู* อนมตคคะ

อุปสมะ *ดู* ความสงบ

อุปสัมปทาเปกขะ *ดู* นาค

อุปัจเจกกรรม *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

อุปัจชเวทนิยกรรม *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

อุปัจชฌายะ *ดู* การถืออุปัจชฌาย์, สังฆกรรม

อุปัจฐาน *ดู* โพรธิปักขิยธรรม, วิปัสสนูปกิเลส

อุปัตถัมภกรรม *ดู* คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

อุปาทาน *ดู* นิพพาน

อุปาทาน ๔ คือ *กามอุปาทาน* ความยึดถือ

กาม *ทิฏฐูปาทาน* ความยึดถือทิฏฐิ

ศีลพทุอุปาทาน ความยึดถือศีลและ

พรต *อิตตวาทุอุปาทาน* ความยึดถือ

วาตะว่าตน

ข้อ ๑ *กามุปาทาน* ความยึดถือกาม กามนั้นก็ได้แก่วัตถุกามกับกิเลสกาม ดังที่ได้เคยอธิบายแล้ว ยึดถือกามก็คือ ยึดถือกามที่เป็นวัตถุกาม อันได้แก่ รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ว่าเป็นของเรา ว่าน่ารักใคร่ปรารถนาพอใจด้วยกิเลส กาม อันอาการที่ยึดถือนี้ เมื่อแสดง เป็นกลาง ๆ ท่านก็ได้แสดงอาการที่ยึดถือดังนี้ว่า

เอตัม มม นี้เป็นของเรา

เอโสหมสมิ เราเป็นนี้

เอโส เม อุตตา นี้เป็นอัตตาตัวตนของเรา

แต่ในข้อกามุปาทานนี้อธิบายแต่เพียงว่ายึดถือว่าเป็นของเราจะเข้าใจได้ง่าย คือยึดถือว่ารูปเสียงเป็นต้นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจเป็นของเรา แต่ก็ชื่อว่าได้ยึดถือเอาตัวกิเลสกาม คือตัวความรักความใคร่ความปรารถนา ความพอใจนั้นไว้ด้วย ไม่ปล่อยความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจในวัตถุนั้น ๆ เมื่อเป็นดังนี้จึงได้ยึดถือวัตถุนั้น ๆ ที่รักที่ใคร่ที่ปรารถนาที่พอใจ ถ้าไม่มีความรักความใคร่ความปรารถนา ความพอใจอันเป็นกิเลสกาม วัตถุนั้น ๆ ก็ไม่เป็นวัตถุกาม เป็นแต่เพียงวัตถุเฉย ๆ ดังเช่นท่านที่สิ้นอาสวกิเลสแล้วเป็นพระอรหันต์ ไม่มีกิเลสกาม คือความรักความใคร่ความปรารถนา

ความพอใจอันเป็นตัวกิเลสอยู่ในจิตใจ เพราะท่านละได้หมดสิ้น เพราะฉะนั้น เมื่อท่านเห็นรูปอะไรทางตา รูปนั้นก็ไม่ใช่วัตถุกามของท่าน เพราะท่านเห็นรูปนั้นแล้วท่านไม่รักไม่ใคร่ไม่ปรารถนาไม่พอใจ ท่านพรากจิตออกจากรูปนั้นได้ ท่านได้ยินอะไรทางหู ได้ทราบกลิ่นทราบรสทราบโผฏฐัพพะทางจมูกทางลิ้นทางกายก็เช่นเดียวกัน ท่านคิดนึกอะไรทางใจก็เช่นเดียวกัน ทุก ๆ อย่างไม่เป็นวัตถุกามของท่าน ท่านพรากจิตออกจากวัตถุคือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะทั้งหลายทั้งปวงได้ รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะทั้งปวงนั้น ไม่เป็นที่รักใคร่ปรารถนาพอใจของท่าน จึงไม่เป็นวัตถุกามของท่าน เป็นวัตถุเฉย ๆ

พระอรหันต์ที่ยังดำรงชีวิตอยู่นับแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ได้ทรงเห็นรูปอะไรทางตา ได้ยินเสียงอะไรทางหู ทราบกลิ่นทราบรสทราบโผฏฐัพพะทางจมูกทางลิ้นทางกาย รู้คิดเรื่องอะไรทางใจเช่นเดียวกันกับคนทั้งหลาย แต่ว่าท่านไม่มีกิเลสกามอยู่ในใจที่จะออกไปรักใคร่ปรารถนาพอใจในทุก ๆ สิ่งที่ท่านได้เห็นได้ยินเป็นต้นเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช่เป็นวัตถุกามของท่าน เป็นวัตถุเฉย ๆ ทั้งนี้ก็เพราะท่านละอุปาทานคือความยึดถือได้หมดสิ้น

โดยตรงก็ไม่ยึดถือกิเลสกำหนั้นแหละ ไม่ยึดถือเอาความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจเอาไว้ในใจ ละได้หมด เพราะฉะนั้น จึงไม่ยึดถือวัตถุทั้งหลายอันเรียกว่าวัตถุกำหนั้น

แต่ว่าสามัญชนทั้งหลายนั้นยังมีกิเลสกำหน้อยในใจ ยังมีความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจ ยังไม่ปล่อย ยังไม่วางความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจในวัตถุทั้งหลายที่เห็นที่ได้ยินเป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าได้มีความยึดถืออยู่ในตัวกิเลสนี้ด้วยและเป็นข้อสำคัญ เมื่อมีความยึดถืออยู่ในตัวกิเลสนี้จึงทำให้มีความยึดถืออยู่ในตัววัตถุที่เห็นที่ได้ยินเป็นต้น ทำให้วัตถุนั้น ๆ เป็นวัตถุกำหนั้นขึ้นมา และเมื่อกล่าวกันอย่างสามัญเข้าใจง่ายก็กล่าวว่ายึดถือวัตถุกำหนั้นแหละ ยึดถือความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจไว้ไม่ปล่อยไม่วาง อันนี้แหละเป็นสิ่งสำคัญ และอันนี้แหละที่เป็นตัวกำหนอุปาทาน ความยึดถือกำหน

และเมื่ออธิบายดังนี้ก็เอาเข้าในอาการทั้ง ๓ ของอุปาทานนั้นได้ คือ ยึดถือว่าเป็นของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา คือยึดถือเอาเป็นของเราด้วยและเราเป็นนี่ด้วย นี่เป็นอัตตาตัวตนของเราด้วย

ยึดถือว่าเป็นของเรา ก็คือยึดถือว่ารูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะเหล่านี้เป็นของเรา ตลอดจนถึงยึดถือว่าเป็นความรักของเรา ความใคร่ของเรา ความปรารถนาของเรา ความพอใจของเรา

ยึดถือที่เราเป็นนี่ ก็คือตัวเราก็คือเป็นรูปเป็นเสียงเป็นกลิ่นเป็นรสเป็นโผฏฐัพพะ ตัวเราก็คือเป็นความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจ

ทั้งหมดนี้ประกอบขึ้นเป็นอัตตาตัวตนของเรา เป็นอันว่าตัวตนของเรานั้นจะต้องประกอบด้วยความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจ จะต้องประกอบด้วยรูป ด้วยเสียง ด้วยกลิ่น ด้วยรส ด้วยโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย รวมอยู่ในตัวเราและเราก็คือเป็นสิ่งเหล่านี้ สิ่งเหล่านี้ก็เป็นของเราเช่นเดียวกับอวัยวะในร่างกายเช่นแขนขาเป็นต้น อวัยวะในร่างกายทุกส่วนนี้จะกล่าวว่าเป็นของเราก็ได้ เช่นว่าศีรษะของเรา แขนของเราขาของเรา จะกล่าวว่าเราเป็นอวัยวะเหล่านี้ก็ได้ เช่นว่าในการถ่ายรูป ก็ต้องถ่ายเอาอวัยวะเหล่านี้แหละที่รวมกันเข้า มีศีรษะมีมือมีขามีลำตัว และเมื่อเราเห็นรูปของอวัยวะต่าง ๆ เหล่านี้เราก็คือเข้าใจว่าเป็นของเรา และเราก็คือเป็นอวัยวะเหล่านี้ อวัยวะเหล่านี้แหละก็เป็นตัวเรา

เพราะฉะนั้น ตามตัวอย่างนี้จะพึงเห็นได้ว่า อุปาทานคือความยึดติดนั้น เมื่อจะกล่าวให้ครบถ้วนก็ต้องกล่าวถึงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ว่า

เอต มม นี้เป็นของเรา เช่นนี้เป็นของเรา เป็นแขนของเรา เป็นศีรษะของเรา

เอโสหสมฺมุมิ เราเป็นนี้ ก็คือเราก็คือเป็นศีรษะ เป็นแขน เป็นขา เป็นต้นนี้แหละ

ดังตัวอย่างที่ว่าเมื่อเห็นรูปถ่าย รูปถ่ายนั้นก็ถ่ายเอาอวัยวะต่าง ๆ นี้แหละรวมกันเข้า เราก็คือเป็นศีรษะเป็นแขน เป็นขาเป็นต้นนี้แหละ และนี่แหละก็เป็นอัตตาตัวตนของเรา คือทั้งหมดก็เป็นอัตตาตัวตนของเรา เพราะฉะนั้น แม้ในข้อกามุปาทาน ยึดถือกาโม ก็คือยึดถือด้วยอาการดังกล่าวมานี้ และก็ลึกซึ้ง ไม่ใช่เพียงวัตถุเท่านั้น ยึดถือตัวความรักความใคร่ความปรารถนา ความพอใจอันเป็นตัวกิเลสตามไว้ด้วย ไม่ปล่อย ไม่วาง ถ้าหากว่าปล่อยวาง ตัวกิเลสนี้ได้ ตัววัตถุก็ปล่อยได้ทันที ไม่เป็นที่ติดไม่เป็นที่ยึด ความสำคัญจึงอยู่ที่ความยึดอยู่ที่ตัวกิเลส ยึดถืออยู่ที่ตัวความรักความใคร่ความปรารถนา ความพอใจดังที่กล่าวมาแล้ว นี่คือนามุปาทาน ความยึดถือกาโมอันสามัญชนมีอยู่ ยังละไม่ได้

ข้อที่ ๒ **ทิจฺจุปาทาน** ยึดถือทิจฺจุ คือความเห็น อันความเห็นนี้หมายถึงความเห็นผิด ยึดถือความเห็นผิด แต่ที่ที่ยังยึดถืออยู่ก็เพราะว่ายังไม่รู้ว่าเห็นผิด เมื่อรู้ว่าเห็นผิดเมื่อใดก็ย่อมจะละความเห็นผิดนั้นได้เมื่อนั้น ที่กล่าวว่าความเห็นผิดนี้พระพุทธเจ้าตรัสเรียกคำว่า **ทิจฺจุ** นี้มีคำประกอบเพื่อให้ชัด ถ้าเห็นผิดก็เรียกว่า **มิจฺฉาทิจฺจุ** ความเห็นผิด

ตรงกันข้ามคือเห็นถูกเห็นชอบ ก็เรียกว่า **สัมมาทิจฺจุ** ความเห็นชอบ

แต่ว่ามักจะกล่าวกลาง ๆ คือไม่มีมิจฉา ไม่มีสัมมานำ กล่าวทิจฺจุเฉย ๆ และเมื่อกล่าวว่าทิจฺจุเฉย ๆ ก็มักจะหมายถึงความเห็นผิด และยืนย่นอยู่ในความเห็นผิดนี้ อากาโรที่ยืนย่นอยู่ในความเห็นผิดนี้เป็นตัวอุปาทานคือความยึดถือ อันทำให้ตั้งถือนั่นอยู่ในความเห็นของตนนั้นที่ผิด ๆ

ความเห็นผิดนี้มีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับชั้นหยาบขึ้นไปจนถึงชั้นละเอียด สำหรับที่เป็นระดับชั้นหยาบคือมิจฉาทิจฺจุ ในอกุศลกรรมบถฝ่ายมโนกรรม อันมโนกรรมอันเป็นฝ่ายอกุศลนี้ได้แก่อภิชฌา ความโลภเฟื่องเลี้ยงสิ่งของของผู้อื่นมาเป็นของตน พยาบาท ความมุ่งร้ายหมายล้างผลาญ และมิจฉาทิจฺจุ

ความเห็นผิด **มิจฉาทิฏฐิ** นี้ท่านแสดงไว้อีก ๓ คือ

อภิริยทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ

อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ

นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มี

ข้อแรก **อภิริยทิฏฐิ** ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำนั้นก็คือ ปฏิเสธบุญปฏิเสธบาปว่า การกระทำไม่มีเป็นบุญ ไม่มีเป็นบาป ส่วนที่ว่าดีหรือชั่วนั้นเกี่ยวแก่ปัจจัยภายนอกคือบุคคลอื่น เมื่อบุคคลอื่นรู้เห็นก็ว่าดีบ้างไม่ดีบ้าง ยกย่องบ้างลงโทษบ้าง แต่ถ้าไม่มีผู้รู้เห็นก็ไม่เป็นบุญไม่มีบาปไม่มีดีไม่มีชั่ว เป็นเพียงการกระทำเท่านั้น

อภิริยทิฏฐิดังกล่าวมานี้ผิดหลักพระพุทธศาสนา เพราะหลักพระพุทธศาสนานั้นแสดงว่า *การทำของบุคคล เมื่อเจตนาจงใจทำ การที่เป็นบาปก็เป็นบาป การที่เป็นบุญก็เป็นบุญ คนอื่นจะรู้จะเห็นจะยกย่องชื่นชมจะลงโทษ หรือไม่รู้ไม่เห็นก็ตาม เมื่อจงใจทำการที่เป็นบาปแล้วก็เป็นบาปอยู่นั่นเอง จงใจทำการที่เป็นบุญแล้วก็เป็นบุญอยู่นั่นเอง จึงมีบุญมีบาปมีดีมีชั่ว หรือเรียกว่ามีกรรมดีกรรมชั่ว*

ข้อ ๒ **อเหตุกทิฏฐิ** ความเห็นว่าไม่มีเหตุ คือเมื่อได้รับผลดีผลร้ายต่าง ๆ ก็เห็นว่าเป็นไปตามคราว คือ

คราวที่มีโชคก็ได้รับผลดีต่าง ๆ คราวที่มีโชคร้ายก็ได้รับผลไม่ดีต่าง ๆ ไม่มีเหตุอะไรที่จะมาทำให้ได้ผลดีผลร้ายเป็นไปตามคราวตามเวลา ตามโชคดีโชคร้ายเคราะห์ดีเคราะห์ร้ายเท่านั้น

ความเห็นดั่งนี้ผิดหลักพระพุทธศาสนา เพราะตามหลักพระพุทธศาสนานั้นแสดงว่า *ผลย่อมเกิดแต่เหตุ ผลดีก็เกิดจากเหตุที่ดี ผลไม่ดีก็เกิดจากเหตุที่ไม่ดี แม้ว่าตนเองจะยังไม่สามารถรู้ถึงเหตุของผลนั้น ๆ ได้ ผลนั้น ๆ ก็ต้องมีเหตุอยู่นั่นเอง หาได้เป็นไปตามคราวแห่งโชคเคราะห์ดีหรือไม่ดีดังกล่าวนั้นไม่ ดังที่ตรัสแสดงไว้ว่าผลดีก็เกิดจากกรรมดี ผลชั่วก็เกิดจากกรรมชั่ว*

ข้อที่ ๓ **นัตถิกทิฏฐิ** ความเห็นว่าไม่มี คือไม่มีสิ่งที่เรียกว่าสมมติสัจจะ ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าคติธรรมดาหรือคลองธรรมตามเหตุและผล ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าสมมติสัจจะนั้นก็เริ่มต้นว่าไม่มีมารดาบิดา สัตว์บุคคลเกิดสืบเชื้อสายกันมาตามเรื่องตามราวเท่านั้น จึงไม่มีใครที่จะต้องนับถือว่าเป็นบิดาเป็นมารดา แม้ที่นับถือว่าสมณพราหมณ์ก็ไม่มี ไม่มีภิกษุไม่มีสามเณรเป็นต้น แม้ที่นับถือกันอย่างอื่นเป็นนั่นเป็นนี่ก็ไม่มี และไม่มีเหตุผลที่เป็นคติธรรมดาหรือที่เป็นไปตามคลองธรรม คือคติธรรมดา หรือที่เป็นไปตามคลองธรรม เช่น ทำดีได้ดี

ทำชั่วได้ชั่ว ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า จักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ก็จักต้องเป็นผู้รับ ต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น ไม่มีเหตุ ไม่มีผล คือไม่มีกรรมดีไม่มีผลดี ไม่มีกรรมชั่วไม่มีผลชั่ว ดังนั้น เป็นอันว่านัตถิกทิกฏฐิ ความเห็นว่าเป็นไม่มีนี้ ปฏิเสธสมมติสัจจะทั้งหมดปฏิเสธคลองธรรมทั้งหมด

ความเห็นดังนี้ผิดคติทางพระพุทธศาสนา เพราะทางพระพุทธศาสนานั้น สอนให้นับถือสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ และสอนคลองธรรมคตธรรมดา คือสอนให้บุตรธิดาเคารพนับถือมารดาบิดา เป็นกตัญญูกตเวทิต่อมารดาบิดา สอนให้มารดาบิดาปฏิบัติตนให้เป็นบุพการี เป็นพรหมของบุตรธิดา สอนว่ามีสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติชอบที่พึงนับถือ เช่น มีภิกษุมีสามเณร และมีบุคคลที่ได้รับการปฏิบัติแต่งตั้งในฐานะต่าง ๆ พระพุทธศาสนาสอนให้ปฏิบัติตามคลองธรรม ให้รับรู้ในคลองธรรมหรือคตธรรมดาดังที่ยกมา กล่าวข้างต้นนั้น ว่าจักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ก็จักต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น ทำดีไว้ก็รับผลดีเป็นทายาทรับผลดี ทำชั่วไว้ก็เป็นทายาทรับผลที่ชั่ว เป็นเหตุเป็นผลตามคตธรรมดา ฉะนั้น มิจฉาทิกฏฐิทั้ง ๓ นี้ คือ อภิริยทิกฏฐิ ความเห็นว่าเป็นอันทำ อเหตุกทิกฏฐิ ความเห็นว่าเป็นไม่มีเหตุ

นัตถิกทิกฏฐิ ความเห็นว่าเป็นไม่มี จึงเป็นความเห็นผิดอย่างร้ายแรง ซึ่งเมื่อมีความยึดถืออยู่ในมิจฉาทิกฏฐินี้มากจนดิ่งลงอันเรียกว่า นียตมิจฉาทิกฏฐิ มีความเห็นผิดที่ดิ่งลงแล้วก็ให้เกิดโทษมหันต์ ทำให้ไม่รับรองกรรมที่เป็นบุญเป็นบาป ไม่รับรองผลต่าง ๆ ที่ท่านผู้รู้ได้แสดงรับรองว่าเกิดจากเหตุ ไม่รับรองสมมติสัจจะ ไม่รับรองคลองธรรมหรือคตธรรมดาทั้งสิ้น ซึ่งทางพระพุทธศาสนาถือว่าผู้ที่มีความเห็นดังนี้แล้วจมดิ่งลงไปสู่อบายคือภูมิภพที่เสื่อม กล่าวได้ว่าตั้งแต่ชาตินี้ถ้าใครมีความเห็นดังนี้ ยิ่งดิ่งลงไปแล้วหรือแนบแน่นแล้ว เพราะมีอุปาทานความยึดถืออยู่อย่างแรงแล้ว ก็ยิ่งดิ่งลงเหวลงนรกไปทีเดียว เป็นความเห็นผิดที่ต้องละจึงจะสามารถยกตนขึ้นสู่ภูมิชั้นของมนุษย์ของบุคคลที่เป็นระดับสามัญชนคนดีได้

เพราะฉะนั้น ความยึดถือความเห็นผิดในข้อนี้จึงให้โทษอย่างมหันต์ ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนานั้นกล่าวได้ว่า ย่อมละความเห็นผิดอันมีโทษมหันต์อันร้ายแรงนี้ได้ด้วยกัน จึงได้เป็นพุทธศาสนิกผู้นับถือพระพุทธศาสนาได้ ถ้ายังละไม่ได้ก็ย่อมจะไม่นับถือพระพุทธศาสนาหรือย่อมจะทำลายพระพุทธศาสนา หรือแม้ยอมจะทำลาย

ศาสนาทุกอย่างทุกศาสนาที่สอนให้ละชั่วทำดีแม้ในชั้นสามัญ

มาถึงมิจฉาทิฎฐิที่เป็นระดับมีโทษน้อยเข้า ก็เป็นมิจฉาทิฎฐิที่เรียกว่า **สัสสตทิฎฐิ** ความเห็นว่าเที่ยง กับ **อุจเจททิฎฐิ** ความเห็นว่าขาดสูญ

สัสสตทิฎฐิ ความเห็นว่าเที่ยงนั้นก็คือเห็นว่าในปัจจุบันนี้มีอัตตาคือตัวตน เมื่อกายนี้แตกสลาย อัตตาคือตัวตนก็ไม่แตกสลายไปถึงชาติภพใหม่ และก็เป็นไปดั่งนี้ตลอดไป มีอัตตาคือตัวตนที่ไม่ตายอยู่ดั่งนี้ตลอดไป ที่ตายนั้นเป็นแต่เพียงร่างกายสังขารเท่านั้น

อีกข้อหนึ่ง **อุจเจททิฎฐิ** ความเห็นว่าขาดสูญ คือเห็นว่ามียัตตาตัวตนอยู่ในชาตินี้เท่านั้น เมื่อร่างกายอันนี้แตกสลาย อัตตาตัวตนก็แตกสลายไปพร้อมกัน ไม่มีอัตตาตัวตนที่จะไปถึงชาติภพใหม่

ความเห็นแรก สัสสตทิฎฐิ คือเห็นว่าตายเกิด คือเห็นว่าตายเกิด เกิดกันเรื่อยไปไม่มีสิ้นสุด ความเห็นหลังอุจเจททิฎฐิ คือเห็นว่าตายสูญไม่เกิด คนโดยมากนั้นก็มักจะเห็นกันว่าตายเกิด แต่ก็มีบางคนเห็นว่า ตายสูญไม่เกิด เพราะว่าไม่เห็นว่ามีอะไรไปเกิด เมื่อตายแล้วก็หมดลมหายใจ ก็เป็นซากศพ ไม่ปรากฏว่ามีอัตตาอะไร ไม่รู้ไม่เห็นอัตตาอะไรว่าไปเกิด คนบางคน

จึงลงความเห็นว่ายตายสูญ อันที่จริงก็เป็นอย่างนั้น คือว่าคนสามัญทั่วไปนั้นไม่รู้ไม่เห็นว่ามีอะไรไปเกิด เมื่อใครตายหมดลมหายใจ ก็นำไปเผาไปฝังกัน แต่แม้เช่นนั้น คนส่วนใหญ่ในโลกนี้ก็ปรารถนาเชื่อกันว่าตายเกิด เพราะเชื่อต่อคำสอนของศาสดาที่สอนว่าตายเกิด หรือว่าปรากฏเหตุการณ์บางอย่าง เช่น ผันเห็นคนที่ตายไปแล้ว หรือปรากฏภาพของคนที่ยังตายไปแล้ว เป็นต้น

แต่แม้เช่นนั้น ความเห็นดั่งนี้ก็ผิดหลักพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนานั้น ไม่สอนว่าตายเกิดกันเรื่อยไป และไม่สอนว่าตายสูญ ซึ่งเป็นคำสอนที่แสดงตายตัวไปฝ่ายเดียว แต่ว่าสอนจำแนกตามเหตุและผล อันเรียกว่า วิภังขาทะ กล่าวจำแนกตามเหตุและผล คือเมื่อมีเหตุให้เกิดก็เกิด เมื่อสิ้นเหตุให้เกิดก็ไม่เกิด

ดั่งเช่นในเถรธัมมของท่านพระสารีบุตรที่ได้กล่าวมาแล้วว่า *ชรามรณะมีขึ้นก็เพราะมีชาติคือความเกิด ชาติคือความเกิดมีขึ้นก็เพราะมีภพดั่งนี้* ก็แปลว่าเมื่อยังมีเหตุปัจจัยให้เกิดก็ต้องเกิด เมื่อสิ้นเหตุปัจจัยให้เกิดก็ไม่เกิด คือเมื่อตัดต้นหาได้สิ้นเชิง สิ้นกิเลสหมดก็ไม่เกิด แต่แม้ไม่เกิดก็ไม่แสดงว่าสูญ ถ้าเห็นว่าพระอรหันต์สูญก็เรียกว่าเป็นความเห็นผิดอีกเหมือนกัน

เพราะฉะนั้น แม้ความเห็นทั้ง ๒ นี้ ก็เรียกว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิด แต่เป็นความเห็นผิดที่ยังไม่ถือว่าโทษร้ายแรงเหมือนอย่างดัง ๓ ข้อข้างต้น แต่คนทั่วไปก็ยังมีความเห็นดังนี้อยู่เป็นอันมาก

ข้อที่ ๓ คือ **ศีลพศุปาทาน** ความยึดถือศีลและวัตร หรือศีลและพรต

คำว่า **ศีลวัตร** ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือ **ศีล** คำหนึ่ง และ **วัตร** อีกคำหนึ่ง ศีลนั้นก็ไต่แก่ความประพฤติหรือข้อที่ประพฤติ วัตรนั้นก็ไต่แก่ข้อที่ปฏิบัติ บางทีเรียกว่า **พรต** ดังคำว่า บำเพ็ญพรต พรตก็มาจากวัตร ข้อที่ปฏิบัตินี้เอง ทั้ง ๒ คำนี้เป็นคำที่ใช้คู่กัน

ศีล ความประพฤติหรือข้อที่ประพฤตินั้น ถ้าเป็นศีลในทางพระพุทธศาสนาก็แสดงเป็นข้อที่พึงเว้น ดังศีล ๕ ก็ได้แก่เว้นจากภยเวร ๕ ข้อดังนี้ เป็นต้น และเมื่อมาถึงปาติโมกข์สังวรศีล ศีลในพระปาติโมกข์สำหรับภิกษุก็มีทั้งข้อห้ามและข้อที่อนุญาต ข้อห้ามก็คือข้อที่บัญญัติห้ามมิให้กระทำ ห้ามการกระทำ เมื่อไปล่วงละเมิดกระทำเข้าก็ ต้องอาบัติหนัก ปานกลาง หรือเบา ตามพระบัญญัตินั้น ๆ และก็มีข้อที่ทรงอนุญาตให้ทำที่เรียกว่าข้ออนุญาต คือที่ทรงสั่งให้กระทำ หากไม่ทำตามที่ทรง

สั่งให้ทำก็ต้องอาบัติอีกเหมือนกัน แต่ ว่าศีลทั่วไป ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ก็แสดงในทางเป็นข้อห้ามคือให้งดเว้น

วัตร นั้นได้แก่การปฏิบัติ ความปฏิบัติ หรือข้อที่ปฏิบัติ ดังเช่นข้อที่เกี่ยวแก่ข้อที่พึงปฏิบัติต่าง ๆ ยกตัวอย่างสำหรับภิกษุบริษัท ก็เช่นอุปัชฌายวัตร อาจารย์วัตร ข้อที่สังฆวิहारิกอันเตवासิกพึงปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์อาจารย์ และข้อที่พึงปฏิบัติต่าง ๆ เหล่านี้เรียกว่าวัตร

ศีลและวัตร นี้ได้มีมาแก่บุคคลผู้ยึดถืออยู่ในศีลและวัตรทั้งหลายตั้งแต่เก่าก่อนพุทธกาล ดังเช่นศีลและวัตรของผู้บวชเป็นฤๅษีดาบส เมื่อถือลัทธินูชาไฟก็ทำการนูชาไฟ คือก่อกองไฟขึ้น ฤๅษีดาบสทั้งปวงก็มีศีล คือข้อที่ประพฤติหรือความประพฤติที่งดเว้นจากการกระทำบางอย่าง และมีวัตรคือข้อที่พึงปฏิบัติ ดังเช่นนูชาไฟดังกล่าวมานั้น ดังนี้ก็เป็นศีลและวัตรของฤๅษีดาบสทั้งหลาย นอกจากนี้ยังมีศีลและวัตรของศาสนาทั้งหลายภายนอกพระพุทธศาสนา ดังเช่นที่แสดงไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาถึงศาสนาภายนอกพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า ศาสดา ๖ จำพวก ซึ่งต่างก็ได้สั่งสอนศีลและวัตรแก่สาวกทั้งหลายของตนในทางต่าง ๆ กัน แม้ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางสุดโต่ง ๒ ทางที่บรรพชิต

ผู้มุ่งจะตรัสรู้ไม่ควรที่จะส้องเสพปฏิบัติ คือ

กามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบด้วยความสุขสดชื่นในทางกาม และ **อตัตถกิลมถานุโยค** ความปฏิบัติทรมานตนให้ลำบาก คือ ทำทุกรกิริยาต่าง ๆ

เหล่านี้ก็ชื่อว่าเป็นศีลและวัตร ซึ่ง ศาสดาภายนอกพระพุทธศาสนาสั่งสอนกัน และนอกจากนี้ก็มีผู้ที่ยึดถือในศีลวัตรที่แปลก ๆ ไปจากนี้ ดังที่มีแสดงเล่าไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาอันเรียกว่า โควัตร สุนัขวัตร โควัตรก็คือว่าถือปฏิบัติอย่างโค สุนัขวัตรก็คือว่าถือปฏิบัติอย่างสุนัข เป็นต้นว่า ผู้ที่ยึดถือปฏิบัติในโควัตรสุนัขวัตรก็ใช้เดิน ๔ ขา แบบสุนัขแบบโค ทำกิริยาอาการท่าเสียงและบริโภคแบบสุนัขแบบโค เหล่านี้เรียกว่าโควัตร สุนัขวัตร ในครั้งพุทธกาลถือศีลและวัตรกันแบบนี้ก็ยังมี และก็มีแสดงแล้วว่า บางคนก็ถือโควัตรสุนัขวัตรได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่าเมื่อปฏิบัติในศีลและวัตรแบบสุนัขแบบโค สิ้นชีวิตไปจะไปเกิดเป็นอะไร พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบว่าก็ไปเกิดเป็นสุนัขไปเกิดเป็นโคนั่นแหละ ดังนี้ เหล่านี้เป็นศีลและวัตรในภายนอกพระพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่มากมาย ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงเว้นมาโดยลำดับ

สำหรับศีลและวัตรที่เป็นชั้นหยาบ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงเว้นเสียทีเดียว ไม่ทรงทดลอง แต่ในบางอย่างได้ทรงทดลองปฏิบัติ ดังเช่นที่ทรงเข้าศึกษาในสำนักของพระดาบสทั้ง ๒ คือ อาฬารดาบสและอุททกดาบส ซึ่งสั่งสอนศีลและวัตรเพื่อสมาบัติ ๗ เพื่อสมาบัติ ๘ ซึ่งก็นับว่าเป็นศีลและวัตรทางสมาธิอันละเอียดประณีต แต่ว่าก็ยังประกอบด้วยอุปาทานคือความยึดถือในศีลและวัตรที่ปฏิบัติ คือในสมาบัติ ๗ ในสมาบัติ ๘ เพื่อไปเกิดเป็นพรหมก็คือว่าเพื่อภพเพื่อชาติ ยังไม่พ้นจากภพจากชาติ จึงยังไม่พ้นจากทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงลาออกจากสำนักของท่านอาจารย์ทั้ง ๒ ก็ไปทรงทดลองประพฤติปฏิบัติศีลและวัตรที่เป็นทุกรกิริยา ทรมานพระกายให้ลำบากด้วยวิธีต่าง ๆ จนถึงอย่างยิ่งยวดและในที่สุดก็ทรงเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ ไม่ให้เกิดปัญญาที่จะตรัสรู้ธรรมะได้ จึงได้ทรงเลิก

และได้ทรงหวนระลึกถึงสมาธิจิตที่ทรงได้เมื่อเป็นพระกุมารเล็ก ๆ ตามเสด็จพระพุทธบิดาไปในพระราชพิธีแรกนาขวัญ พระกุมารน้อยได้ประทับพักอยู่ที่ใต้ร่มไม้ในขณะที่พระราชบิดาทรงประกอบพระราชพิธี จิตของพระองค์ก็รวมเข้า ที่ท่านแสดงว่ากำหนดลม

หายใจเข้าออก ทรงได้ปฐมฌาน แต่ ว่าฌานที่ทรงได้ครั้งนั้นเสื่อมไป ทรงระลึกได้จึงทรงเห็นว่า สมภาที่ทรงได้ อย่างบริสุทธิเมื่อครั้งเป็นพระกุมารนั้น จะพึงเป็นทางแห่งความตรัสรู้ได้ ซึ่ง ทรงจับทำสมาธิที่ท่านแสดงว่ากำหนด ลมหายใจเข้าออกเป็นอานาปานสติ ซึ่งเป็นสมาธิอย่างบริสุทธิไม่มีติดถือเพื่อ อะไร ครั้นทรงได้สมาธิจนถึงขั้นฌาน แล้ว ก็ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธินี้ไป เพื่อรู้ จึงทรงได้ **พระญาณทั้ง ๓ อัน**ได้แก่

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความหยั่งรู้ระลึกชาติในปางก่อนได้

จตุปปตญาณ ความหยั่งรู้จติ คือ ความเคลื่อนไหว และอุปบัติ ความเข้าถึง ชาตินั้น ๆ ว่าเป็นไปตามกรรม และ

อัสวักขยญาณ ความรู้เป็นเหตุสิ้น อาสวะ จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

ตามพุทธประวัติที่แสดงนี้ก็จะพึงเห็น ได้ว่า ในที่สุดพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้านั้น ก็ไปทรงได้พระองค์ เองเป็นอาจารย์ คือพระองค์เองเมื่อ เป็นพระกุมารเล็ก ๆ ซึ่งได้สมาธิจนถึง ปฐมฌานในพระราชพิธีแรกนาขวัญ ที่เล่ามานั้น ก็พระกุมารเล็ก ๆ คือ พระองค์เองนั่นแหละเป็นอาจารย์ของ พระองค์เองเมื่อทรงแสวงหาทางแห่ง ความตรัสรู้ ก็โดยที่จิตของพระกุมาร

เล็ก ๆ นี้เป็นจิตที่บริสุทธิ์ ยังไม่มี ตัณหาคือความอยากในอะไรทั้งที่เป็น ส่วนกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา และเมื่อประทับนั่งอยู่เฉย ๆ ในขณะที่ พระราชาบิดาทรงแรกนาขวัญนั้น อาศัย พระบารมีที่ทรงบำเพ็ญมา จึงทำให้จิต ของพระองค์รวมเข้ากำหนดลมหายใจ เข้าออก เพราะว่าลมหายใจเข้าออกนี้ ทุกคนก็ต้องหายใจกันอยู่ตลอดเวลา ปราภฏอยู่ตลอดเวลา เป็นแต่ว่าไม่ได้ กำหนดเท่านั้น ครั้นองค์พระกุมาร เล็ก ๆ นั่งประทับรออยู่เฉย ๆ และก็ ไม่ได้มีตัณหาคือความอยากในอะไร ลมหายใจเข้าออกของพระองค์จึงปรากฏ แก่จิต จิตก็จับกำหนด ก็ได้ปฐมฌาน อย่างบริสุทธิ ปราศจากตัณหาคือความ อยากว่าจะไปเป็นพรหมเป็นเทพหรือ ไปเป็นอะไร ตามวิสัยของจิตของเด็ก ๆ เล็ก ๆ ซึ่งเมื่อเป็นผู้ใหญ่ขึ้นแล้ว จิตที่ จะบริสุทธิ์เหมือนอย่างเด็กเล็ก ๆ ดังนี้ หายากเข้า เพราะเมื่อรู้เพียงสามากขึ้น ตัณหาคือความอยากต่าง ๆ ก็มากขึ้น เพราะฉะนั้น แม้ว่าจะมาปฏิบัติธรรมะ เช่นว่าออกบวชเป็นฤๅษีชีไพร หรือ ออกบวชในลัทธิใดลัทธิหนึ่ง ก็ล้วนแต่ ออกบวชด้วยตัณหา คือต้องการเกิด เป็นนั่นเกิดเป็นนี่ ต้องการได้นั้นได้นี้ แต่ว่ายังมิได้หวงรู้จักว่าเพื่อดับกิเลส เพื่อดับตัณหา ไม่รู้จักที่จะทำจิตให้เป็น

อุเบกขา คือวางเฉย ล้วนแต่เป็นไปเพื่อผลที่ต้องการตามคำสอนของอาจารย์นั้น ๆ หรือตามลัทธิของอาจารย์นั้น ๆ ฉะนั้น จิตจึงไม่บริสุทธ์เหมือนอย่างเด็กที่ยังไม่เดียงสาอะไรนัก

เพราะฉะนั้น ภาวะของจิตที่บริสุทธ์อย่างจิตเด็กที่ไม่เดียงสาอะไรนักนี้เป็นข้อที่แม่ผู้ใหญ่อเองที่ต้องการปฏิบัติธรรมะก็พึงนึกถึง และพึงใช้ปฏิบัติว่าจะต้องทำจิตให้เหมือนอย่างนั้น

พระพุทธเจ้าเองก็ทรงได้องค์เองเมื่อทรงเป็นพระกุมารน้อย ๆ นี่เป็นอาจารย์จริง ๆ และก็ทรงนำเอาวิธีของอาจารย์น้อย ๆ คือพระองค์เองเมื่อยังเป็นเด็กนั้นมาทรงปฏิบัติต่อ โดยทรงทำจิตให้บริสุทธ์ คือปฏิบัติทำสมาธิไปให้จิตรวมเข้าโดยไม่ต้องการอะไร ไม่ต้องการเพื่ออยากเกิดเป็นโน่นเป็นนี่อะไร แม้ว่าจะมีความต้องการอยู่ก็ต้องการเพื่อที่จะได้ตรัสรู้ ต้องการที่จะพ้นทุกข์ ซึ่งก็เป็นตัณหาอย่างละเอียดอย่างหนึ่งเหมือนกัน แต่แม้เช่นนั้นก็เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยเพื่อละเอียด ดังที่ท่านพระอานนที่ได้แสดงอธิบาย คือตามหลักที่ว่า อาศัยตัณหาละตัณหาเสีย ซึ่งท่านพระอานนที่ได้แสดงอธิบายไว้ว่า ก็คือคิดว่าไหนจึงจะได้ทำทุกข์นี้ให้สิ้นไปและปฏิบัติทำทุกข์ให้สิ้นไป ดังนี้เรียกว่า อาศัยตัณหาละตัณหา

พูดตรง ๆ ก็คือว่าอยากที่จะสิ้นทุกข์ จึงปฏิบัติเพื่อสิ้นทุกข์ แต่ว่าในที่สุดเวลาที่จะสิ้นทุกข์ก็ต้องละตัณหาอย่างละเอียดนี้เสียเหมือนกัน ถ้าไม่เช่นนั้น ก็ถึงความสิ้นทุกข์ไม่ได้

ดังเช่นที่ได้เคยแสดงแล้ว ก็คือองค์ของท่านพระอานนที่เองที่ท่านยังเป็นเสขบุคคล คือยังเป็นพระโสดาบัน ยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ จนถึงวันที่จะทำปฐมสังคายนา บรรดาพระเถระที่จะเข้าประชุมทำปฐมสังคายนานั้น ท่านพระมหากัสสปเถระผู้เป็นประธานได้เลือกพระเถระที่เป็นพระอรหันต์ทั้งหมด เว้นแต่ท่านพระอานนที่องค์เดียวที่ยังเป็นเสขบุคคล แต่ว่าท่านพระมหากัสสปเถระก็เลือกพระอานนที่เข้า เพราะเป็นผู้ที่ได้ทรงธรรม ทรงวินัย คือจำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้เป็นอย่างดีเลิศ อันจะขาดท่านเสียมิได้ เมื่อถึงวันที่จะทำปฐมสังคายนา ท่านพระมหากัสสปะก็เตือนท่านพระอานนที่ว่าให้บำเพ็ญสมณธรรมด้วยความไม่ประมาท ท่านพระอานนก็ได้บำเพ็ญสมณธรรมอย่างยิ่งยวด เมื่อท่านทำไปในราตรีที่รุ่งขึ้นจะเป็นวันเริ่มทำปฐมสังคายนานั้น ท่านก็ยังไม่บรรลุถึงธรรมะสูงสุด ท่านจึงคิดว่า จะพัก จึงได้เอนองค์ลงเพื่อจะพัก ในขณะที่เอนองค์ลงยังไม่ถึงอิริยาบถที่เรียกว่า

นอนอย่างเต็มที่ และก็มีใช้อิริยาบถที่
นั่งอย่างเต็มที่ คือในขณะที่เอนองคฺลง
นั้น จิตของท่านก็พ้นจากอาสวะทั้งสิ้น
คือสำเร็จเป็นพระอรหันต์

ซึ่งเรื่องนี้ท่านได้แสดงอธิบายกันมาว่า
ท่านพระอานนทนั้นท่านได้ปฏิบัติใน
มรรคมีองค์ ๘ หรือที่เรียกว่าสมณธรรม
นั้นมาอย่างสมบูรณ์ แต่เพราะยังมี
ตัณหาคือความอยากที่จะสำเร็จ อัน
ตัณหานี้เองเป็นเครื่องกั้นมิให้จิตหลุด
พ้นจากอาสวะทั้งหลายเป็นพระอรหันต์

ได้ จนท่านคิดว่าจะพัก จึงเอนองคฺลง
เพื่อพัก ซึ่งความคิดที่จะพักนั้นเป็น
ความวางตัณหา พอท่านวางตัณหา
เสียได้ คือตัณหาที่ต้องการสำเร็จ
จิตของท่านก็พ้นจากอาสวะทันที ดังนี้

เพราะฉะนั้น แม้ว่าจะอาศัยตัณหา
เพื่อละตัณหาแต่ก็ต้องวางตัณหาจึงจะ
ละตัณหาได้ ถ้ายังไม่วางตัณหาก็ยังละ
ตัณหาไม่ได้ จิตก็พ้นจากอาสวะไม่ได้
สำเร็จไม่ได้ ต้องวางตัณหาจึงจะละตัณหา
จิตจึงจะพ้นจากอาสวกิเลสได้

เพราะฉะนั้น ตามที่กล่าวมานี้ก็ได้
แสดงถึง **ศีลและวัตรในภายนอก**
พระพุทธศาสนา และแม้ในพระพุทธ-
ศาสนาก็มีศีลและวัตร คือศีลที่พระ-
พุทธเจ้าทรงสอนให้ประพฤติ และวัตร
คือข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรง
สอนให้ปฏิบัติ ซึ่งแม้ **ศีลและวัตรใน**

พระพุทธศาสนา นี้เอง ถ้าหากว่ายัง
ประพฤติปฏิบัติด้วยตัณหาที่ชื่อว่ายัง
เป็น **ศีลพัตอุปาทาน** คือความยึดถือ
ศีลและวัตร และได้มีคำเรียกอีกคำหนึ่ง
ว่า **ศีลพัตปรามาส** ความยึดถือลูป
คล้ำศีลและวัตรในสังโยชน์ ๑๐

แต่ว่าศีลพัตปรามาสนี้ซึ่งมีอาการเป็น
ความยึดถือเช่นเดียวกับศีลพัตอุปาทาน
แต่ว่าหยาบกว่า และในการอธิบาย
ศีลพัตปรามาสก็อธิบายคล้ายคลึงกัน
กับศีลพัตอุปาทาน คือศีลและวัตรใน
คำว่าศีลพัตปรามาสในสังโยชน์ ๑๐
นั้นก็หมายถึงศีลและวัตรในภายนอก
พระพุทธศาสนา ตลอดถึงศีลและวัตร
ในพระพุทธศาสนาเอง คือเมื่อละศีล
และวัตรในภายนอกพระพุทธศาสนาแล้ว
มาปฏิบัติศีลและวัตรในพระพุทธศาสนา
เมื่อปฏิบัติด้วยตัณหาที่ชื่อว่ายังเป็น
ศีลพัตปรามาส แต่ที่ใช้คำว่าปรามาส
นี้แรงกว่าคำว่าอุปาทาน คือหมายความว่า
ต้องลูป คล้ำ คือต้องจับเอาไว้
ถ้าไม่จับเอาไว้ ศีลและวัตรก็จะขาด
เป็นท่อนเป็นช่องต่างพร้อย ดังเช่น
ศีล ๕ สมทานศีล ๕ รักษาศีล ๕
ก็จะต้องจับยึดรักษาเอาไว้ ถ้าไม่เช่น
นั้นศีล ๕ ก็ขาดเป็นท่อนเป็นช่อง
ต่างพร้อย คือจะต้องรักษากันอย่าง
กวดขัน ต้องจับต้องยึดกันไว้เหมือน
อย่างการรักษาศีล ๕ ของสามัญชน

ทั้งหลาย เพราะยังมีสักกายทิฏฐิความเห็นยึดถือว่าตัวเราของเราเป็นอย่างแรง เพราะฉะนั้น ความประพฤติจึงเป็นไปตามอำนาจของตัวเราของเรา ก็คือตามอำนาจของกิเลสตัณหาทั้งหลาย ฉะนั้นจึงปรากฏว่าคนสามัญทั่วไปนั้นไม่อาจที่จะรักษาศีล ๕ ไว้โดยไม่ให้ขาดเป็นท่อน ไม่ให้ทะลุเป็นช่อง ไม่ให้ต่าง ไม่ให้พร้อยกันตลอดไปได้ ต้องมีขาด ต้องมีต่อกันอยู่เรื่อย ๆ ดังจะพึงเห็นได้ว่า ต้องมีการสมทานกันอยู่เสมอ ทั้งนี้ก็เพราะว่าจิตสามัญยังเป็นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหาอยู่เป็นอันมาก จนกว่าจะละสักกายทิฏฐิด้วยการเห็นธรรมะอันเป็นธรรมจักขุได้ จึงจะไม่ต้องคอยยึดศีลและวัตรไว้

เพราะฉะนั้น จึงมีแสดงว่าพระโสดาบันบุคคลนั้นมีศีล ๕ บังเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติเอง และพระโสดาบันนั้นไม่มีที่จะละเมิดที่จะล่วงศีล ๕ โดยที่พระโสดาบันไม่ต้องรักษา ไม่ต้องคอยจับคอยยึด แปลว่าปล่อยจับปล่อยยึดได้ ก็มีศีล ๕ ขึ้นมาเอง โดยที่จะไม่ละเมิดเลย เป็นธรรมชาติธรรมดาของพระโสดาบัน เพราะฉะนั้น พระโสดาบันจึงละ **สังโยชน์ได้ ๓ คือ**

สักกายทิฏฐิ ความเห็นยึดถือว่ากายของเรา คือเห็นยึดถือว่าตัวเราของเราซึ่งเป็นอย่างแรง

สิลัพพตปรามาส ความลุ่มคล้ำคือจับยึดศีลและวัตรเอาไว้ และ

วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัยเพราะเห็นธรรมะที่เป็นตัวสัมมาทิฏฐิแล้ว

เพราะฉะนั้น พระโสดาบันจึงละสังโยชน์ทั้ง ๓ ได้ดังกล่าว ก็เป็นอันว่าสำหรับสิลัพพตปรามาสนั้นละได้ด้วย โสดาปัตติมรรค แต่แม้เช่นนั้นก็ยังมีสิลัพพตูปาทาน คือความยึดถือในศีลและวัตรอยู่เป็นอย่างละเอียด เหมือนอย่างท่านพระอาณนทฺ์ท่านเป็นพระโสดาบันท่านละสิลัพพตปรามาสได้ แต่ยังมีตัณหาที่จะตรัสรู้ ก็ชื่อยังมีสิลัพพตูปาทานอยู่ จนท่านวาง และเมื่อท่านวาง จิตของท่านก็วิมุตติหลุดพ้นจากอาสวะทั้งสิ้นทันทีดังนี้

สิลัพพตูปาทานนี้จึงมีใจความที่คลุมอุปาทานคือความยึดถือทั้งหมด แม้ว่าเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ซึ่งท่านละมาได้โดยลำดับ แต่ว่าก็ยังละอุปาทานที่เป็นอย่างละเอียดไม่ได้ จนกว่าจะเป็นพระอรหันต์จึงจะได้หมด เพราะฉะนั้น สิลัพพตูปาทานนี้จึงมีความที่คลุมไปได้ทั้งหมด คลุมสิลัพพตปรามาสด้วย แต่ว่าสิลัพพตปรามาสนั้นเป็นอย่างหยาบดั่งที่ได้กล่าวมาแล้ว ส่วนสิลัพพตูปาทานนี้คลุมได้หมด

อันศีลัพพตูปาทานดังกล่าวมานี้ ก็มิใช่ว่าจะเป็นสิ่งที่ทุกคนจะพากันละพากันทิ้งได้ หรือเป็นสิ่งที่เป็นของไม่ตีจำเป็นที่จะต้องแบ่งตามภูมิตามชั้น

กล่าวคือถ้าเป็นศีลและวัตรในภายนอกพระพุทธศาสนา อันเป็นศีลและวัตรที่ผิดต่าง ๆ นั้นก็เป็นอันว่าผู้นับถือพระพุทธศาสนาก็ต้องละต้องเว้นไปโดยลำดับ และมาถึง ศีลและวัตรในพุทธศาสนา เองก็จะต้องละต้องเว้นเหมือนกัน แต่ว่าก่อนที่จะละเว้นก็ต้องสมาทาน คือต้องรับถือปฏิบัติก่อน และจะต้องอาศัยค้นหาเพื่อละค้นหาดังกล่าวมานั้น คือยังจะต้องมีศีลัพพตูปาทานอยู่ในการปฏิบัติมาโดยลำดับ แต่ว่าก็ยึดและปล่อยไปเป็นชั้น ๆ เหมือนอย่างคนเดินขึ้นบันไดซึ่งมีหลายชั้น ก็ต้องขึ้นไปทีละชั้น และชั้นที่กำลังขึ้นอยู่นั้น ก็จะต้องเหยียบอยู่บนบันไดทั้ง ๒ เท้าในขั้นนั้น ดังนี้เรียกว่ายังมีศีลัพพตูปาทานอยู่ ในขั้นนั้น แต่ว่าที่จะก้าวขึ้นขั้นต่อไปนั้น ก็จะต้องละชั้นที่กำลังยืนอยู่นั้นก้าวขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง คือว่าปล่อยชั้นที่กำลังยืนอยู่ที่แรกนั้น ถ้าหากว่าไม่ปล่อยชั้นที่กำลังยืนอยู่ที่แรกนั้นยังคงยืนอยู่ในขั้นเดิมนั้นแหละ ก็แปลว่าก้าวขึ้นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น ก็ต้องปล่อยชั้นที่ ๑ ก้าวขึ้นไป

สู่ชั้นที่ ๒ ก็จะต้องยึดชั้นที่ ๒ ทรงตัวอยู่ในชั้นที่ ๒ แล้วจึงต้องละชั้นที่ ๒ ก้าวขึ้นสู่ชั้นที่ ๓ ก็แปลว่าต้องรับปฏิบัติคือต้องยึดแล้วก็ปล่อย เดินขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ดังนี้ จึงจะขึ้นสูงขึ้นไปได้โดยลำดับ จนถึงขั้นสุดท้ายแล้วก็เป็นอันว่าปล่อยได้หมด ดังนี้

เพราะฉะนั้น ในทางพระพุทธศาสนา ที่แสดงธรรมะอันละเอียดนี้ จึงไม่ใช่หมายความว่าข้อที่แสดงนั้นเป็นสิ่งที่มิโทษ ต้องละเสียหมดตั้งแต่เบื้องต้น ถ้าละเสียหมดตั้งแต่เบื้องต้นแล้ว ก็เป็นอันว่าปฏิบัติอะไรไม่ได้ เหมือนอย่างว่ามีบันได ก็เป็นอันว่าขึ้นบันไดกันไม่ได้ เพราะขึ้นบันไดแล้วก็ต้องเหยียบขึ้นไปทีละชั้น ถ้าสอนว่าอย่าให้เหยียบ เหยียบแล้วไปยึด ดังนี้ก็เป็นอันว่าไม่ต้องขึ้นบันไดกัน และเป็นอันว่าก้าวขึ้นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น ก็จะต้องยึด จะต้องปล่อยไปโดยลำดับ ดังนี้เป็นชั้น ๆ ไป นี้ก็กล่าวในข้อที่เป็นข้อพึงปฏิบัติคือเป็นทางปฏิบัติอันถูกชอบ แต่ว่าถ้าเป็นทางปฏิบัติอันไม่ถูกชอบแล้วก็ต้องปล่อยเสียทีเดียว ไม่ต้องไปทดลองก่อน เช่นว่าเว้นจากการฆ่า มีเมตตากรุณา ก็ไม่ต้องไปทดลองฆ่าเสียก่อนแล้วจึงเว้น ละเสียทีเดียว แต่ในข้อที่พึงปฏิบัตินั้นก็ให้ปฏิบัติไปแล้วก็ต้องก้าวไปเป็นชั้น ๆ ดังกล่าว

มานี้ ดังนี้เป็นอธิบายในสี่ลัทธิอุปาทาน
ความยึดถือศีลและวัตร

ข้อที่ ๔ **อิตตวาอุปาทาน** ยึดถือ
หรือถือนั่นว่าท้าวตน

อันคำว่า **อิตตา** ที่แปลกันว่า ตน
ทางพระพุทธศาสนาได้มีแสดงไว้เป็น
๒ ระดับ คือ

ระดับแรก พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้
รักษาตน คู่ครองตน ฝึกตน และ
ตรัสสอนว่า ตนเป็นนาคะ คือที่พึ่งของ
ตน ดังนี้

อีกระดับหนึ่ง ตรัสสอนว่า มิใช่ตน
ดังเช่นที่ตรัสสอนว่า รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ รวมเรียกว่าขันธ ๕
เป็นอนัตตามีโช้อตตาทัวตน หรือได้
ตรัสสอนยกเอาอายตนะภายในภายใน
นอก ภายในก็คือตาหูจมูกลิ้นกายและ
มนะคือใจ ภายนอก ก็คือรูปเสียงกลิ่น
รสโณภูมิจัพะสิ่งที่กายถูกต้องและธรรม
คือเรื่องราว เป็นอนัตตา มิใช่ช้อตตา
ตัวตน และได้ตรัสสอนไว้ว่า สังขาร
ทั้งปวงเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง สังขาร
ทั้งปวงเป็นทุกขะคือเป็นทุกข์ ทนอยู่
ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป
ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาคือมิใช่ช้อตตา
ตัวตน และในช้อว่าธรรมทั้งปวงนี้
แสดงอธิบายว่า ทั้งสังขตธรรม ธรรม
ที่ปัจจัยปรุงแต่งอันเรียกว่าสังขาร ทั้ง
อสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ได้ปรุงแต่ง

อันเรียกว่าวิสังขาร ทั้งหมดเป็นอนัตตา
มิใช่ช้อตตาทัวตน

สำหรับระดับที่ตรัสสอนให้ฝึกตน
คู่ครองตน ให้มีตนเป็นที่พึ่งของตน
เรียกว่าตรัสสอนโดย **สมมติสังจะ**
ความจริงโดยสมมติ คือโดยที่มีมติร่วมกัน
กันเรียกขึ้น บัญญัติขึ้น แต่งตั้งขึ้น และ
ก็รับรองเรียกกัน สำหรับการบัญญัติ
ขึ้นแต่งตั้งขึ้นก็เรียกว่า **บัญญัติ** และ
ช้อที่มีมติคือความรับรู้ร่วมกันเรียก
ว่า **สมมติ** บางทีก็เรียกควบคู่กันว่า
สมมติบัญญัติ สมมติก็คือมีมติรับรู้
ร่วมกัน บัญญัติก็คือแต่งตั้งขึ้น เหมือน
ดังเช่นสิ่งที่เกิดขึ้นบนแผ่นดินเจริญ
เติบโตขึ้นมีต้นมีกิ่งมีใบมีดอกมีผล
คนก็บัญญัติคือแต่งตั้งเรียกกันว่าต้นไม้
เพราะฉะนั้น สิ่งนี้ก็เป็นต้นไม้ขึ้นมา
และคำว่าต้นไม้นี้เองก็เป็นสมมติ ก็คือ
มีมติรับรู้ร่วมกัน เรียกร่วมกันว่าต้นไม้
เพราะฉะนั้น คำว่าต้นไม้ นั้นจึงเป็น
สมมติบัญญัติ แต่งตั้งขึ้นว่าให้สิ่งนี้
เป็นต้นไม้ และสิ่งนี้ก็ต้นไม้ขึ้นมา
รับรองร่วมกัน เรียกร่วมกัน สิ่งทั้งหลาย
ในโลกนี้ที่บังเกิดมีขึ้นโดยธรรมชาติ
ธรรมดา สิ่งเหล่านั้นเองก็เป็นธรรมชาติ
ธรรมดา อย่างต้นไม้ที่บังเกิดขึ้นก็บังเกิด
ขึ้นโดยธรรมชาติโดยธรรมดา แต่บุคคล
นี้เองมาแต่งตั้งขึ้นให้สิ่งนั้นเป็นนั่นให้
สิ่งนี้เป็นนี้ และก็รับรองร่วมกัน เรียก

ร่วมกัน และแม้มนุษย์และเดรัจฉาน ทั้งหลาย ที่เรียกกันว่ามนุษย์ คน หรือ เดรัจฉาน และแม้มนุษย์เองก็เรียกแยก ออกไปเป็นหญิงเป็นชาย และแต่ละคน ก็มีชื่อนั้นมีชื่อนี้ สัตว์เดรัจฉานต่าง ๆ ก็เป็นช้างเป็นม้า เป็นต้น ก็แต่งตั้งกัน ขึ้นมาเรียกกัน แล้วก็รับรองเรียกร่วม กันให้เหมือนกันจึงเป็น สมมติบัญญัติ ก็ต้องมีสมมติบัญญัติตั้งนี้จึงจะเรียก พูดกันได้ เข้าใจกันได้ และก็เรียกร่วม กันเหมือนกัน ด้วยถ้อยคำที่เป็นภาษา เดียวกัน สิ่งที่เรียกว่าต้นไม้ภูเขา เมื่อ พูดว่าต้นไม้ภูเขาก็ก้าวใจกัน เพราะก็ รับรองกันว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นต้นไม้เป็น ภูเขา ถ้าใครจะไปเรียกให้ผิดแยกออกไป เป็นอย่างอื่น เรียกภูเขาว่าต้นไม้ เรียกต้นไม้ว่าภูเขา ดังนี้แล้ว ก็เรียกว่า ผิดสมมติบัญญัติ แล้วก็ฟังไม่เข้าใจ กัน ไขว้เขวกัน แล้วก็ทำให้คนที่เรียก ไขว้เขวไปนั้นเป็นที่เข้าใจว่าเป็นคนที่ จะ ต้องมีสติวิปลาสเป็นต้น

เพราะฉะนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรง แสดงธรรมะสั่งสอนก็ต้องใช้ภาษาที่ พูดเรียกสิ่งนั้นเรียกสิ่งนี้ ก็เป็นไปตาม **สมมติบัญญัติโลก** และเมื่อโลกมี สมมติบัญญัติว่าอย่างนี้ เรียกอย่างนี้ ทรงแสดงธรรมะก็เรียกอย่างนั้นเรียก อย่างนี้ และก็นับว่าเป็นสัจจะคือความ จริงอย่างหนึ่งอันเรียกว่า **สมมติสัจจะ**

ความจริงโดยสมมติ หรือจะเรียกว่า **บัญญัติสัจจะ** ความจริงโดยบัญญัติก็ได้ และก็ตรัสสั่งสอนให้ทุก ๆ คนปฏิบัติ ชอบตามควรแก่สมมติบัญญัติโลก ทรง แสดงธรรมะสั่งสอนข้อที่พึงปฏิบัติให้ เหมาะให้ควรแก่สมมติบัญญัติที่เป็น สมมติสัจจะต่าง ๆ นี้ วินัยที่ทรงบัญญัติ ไว้และธรรมะในชั้นศีลต่าง ๆ ก็เป็นไป ตามควรแก่สมมติบัญญัติ แต่แม้เช่น นั้นก็ตรัสสอนให้รู้จักสัจจะอีกระดับหนึ่ง คือ **ปรมาตสัจจะ** อันได้แก่ความจริง ที่มีเนื้อความอันสุขุมละเอียดเป็น อย่างยิ่ง คือเป็นสัจจะคือความจริงที่ เป็นอย่างยิ่งคือจริงแท้ มิใช่เป็นไปตาม สมมติบัญญัติ ก็ดังที่ตรัสสอนให้ พิจารณาว่า

สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ไป และทั้งสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง ทั้งวิสังขารคือสิ่งที่ไม่ผสมปรุงแต่งอัน ได้แก่กัมมัพพาน และแม้ธรรมะอันเป็น ส่วนที่ไม่ผสมปรุงแต่งอื่น ๆ คือทั้ง สังขารทั้งวิสังขารเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน ให้กำหนดรู้ดังนี้

เพราะฉะนั้น วาทะคือถ้อยคำที่พูด กันเป็นภาษาดังที่กล่าวมาข้างต้น ก็ ล้วนเป็นสมมติเป็นบัญญัติสำหรับที่ จะเรียกกัน ถ้าหากว่าไปยึดมั่นโดยส่วน

เดียว โดยที่ไม่ทำความรู้จักว่านั่นเป็น
สมมติเป็นบัญญัติ ก็กลายเป็นอุปาทาน
คือความยึดมั่นหรือความยึดถือ และ
บรรดาสิ่งที่เป็นสมมติบัญญัติ เป็นวาทะ
ที่เรียกร่องกัน ที่เป็นข้อสำคัญในส่วน
ที่เป็นธรรมาปฏิบัติที่ตรัสยกขึ้นมาแสดง
ก็คือ **อิตตา ตน** ก็คือตัวเราของเรา
ซึ่งเมื่อมีตัวเราของเรา ก็มีตัวเขาของ
เขา แม้คำว่าอิตตา ตน หรือตัวเราของ
เรา ตัวเขาของเขา เป็นต้นเหล่านี้
ที่เรียกกันกล่าวกันนี้แหละคือ อิตตวาทะ
วาทะว่าตน อันหมายรวมถึงว่า วาทะ
ว่าตัวเราของเรา และเมื่อตัวเราของเรา
มี ก็ต้องมีตัวเขาของเขา เพราะฉะนั้น
คำว่า **อิตตวาทะ** วาทะว่าตนหรืออิตตา
จึงหมายถึงสมมติบัญญัติดังที่กล่าวมา
นั้น เป็นถ้อยคำที่เรียกกัน และเมื่อ
เรียกกันก็เข้าใจกันรู้จักกัน และเมื่อ
เรียกกันรู้จักกันเข้าใจกัน เมื่อไม่พิจารณา
ด้วยปัญญาให้รู้จักก็ย่อมจะมีความถือ
มั่นหรือความยึดถือ ความถือมั่นหรือ
ความยึดถือนี้จึงเรียกว่า **อิตตวาทุ-**
ปาทาน ความถือมั่นหรือความยึดถือ
วาทะว่าตน ก็คือยึดถือหรือถือมั่น
สมมติบัญญัติว่าตน เป็นเหตุให้ถือ
เราถือเขาถือพวกถือพ้องเป็นต้นสืบ
ต่อไป

และความยึดถือวาทะว่าตน ตัวเรา
ของเราดังกล่าวมานี้ ซึ่งสืบมาจาก
สมมติบัญญัติดังกล่าว เมื่อไม่พิจารณา

ด้วยปัญญา ก็ทำให้มีความถือมั่นหรือ
ยึดถือในสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติ
นั้น ๆ ว่าเป็นจริงมีจริง ดังเช่นเมื่อมี
ความยึดถือหรือถือมั่นในวาทะว่าตนใน
สมมติบัญญัติว่าตน ก็ทำให้หลงยึดถือ
ในสิ่งอันเป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัตินั้น
ว่าเป็นตนจริง ๆ

ก็เช่นเดียวกับสมมติบัญญัติว่าต้นไม้
ก็เรียกว่าเป็น **รุกขวาทะ** วาทะว่าต้นไม้
ซึ่งเป็นสมมติบัญญัติ เมื่อไม่พิจารณา
ก็ทำให้ถือมั่นหรือยึดถือในที่ตั้งของ
สมมติบัญญัติว่าต้นไม้ นั้นว่าเป็นต้นไม้
ขึ้นจริง ๆ อันที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่า
ต้นไม้นั้นก็ไ้แก่สิ่งที่เกิดขึ้นจากแผ่นดิน
มีรากมีต้นมีกิ่งมีใบมีดอกมีผล สิ่ง
บังเกิดขึ้นจากแผ่นดินที่มีรูปร่างลักษณะ
ดังนี้แหละ เป็นที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติ
ว่าต้นไม้ แห่งวาทะที่กล่าวกันว่าต้นไม้
และเมื่อเรียกเพลิน ๆ ไปก็ไปหลงยึดถือ
เอาที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าต้นไม้
ว่าเป็นตัวต้นไม้ขึ้นจริง ๆ

จะยกตัวอย่างอีกอย่างหนึ่ง สมมติ-
บัญญัติหรือวาทะว่าบ้านเรือนก็เป็น
ฆรวาทะ ฆร ก็แปลว่า เรือน วาทะ ก็
ถ้อยคำ ถ้อยคำที่เรียกว่าเรือน ก็เอา
ทัพสัมภาระต่าง ๆ เช่น ไม้ เป็นต้น
มาประกอบเข้า มีเสา มีพื้น มีฝา
มีหลังคา และมีสิ่งประกอบต่าง ๆ
เป็นเรือน ก็สมมติบัญญัติขึ้นว่าสิ่งนี้

เป็นเรือน และเมื่อเรียกกันเพลิน ๆ ไปก็ไปหลงยึดถือเอาที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่าเรือนนั้น ก็เป็นตัวบ้านตัวเรือนขึ้นจริง ๆ ฉันทิดก็ดี

อรรถภาพอันนี้อันประกอบด้วยกายและใจ ซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสเรียกว่านามรูป และเมื่อแยกออกไปอีกก็ตรัสแยกออกไปเป็นชั้น ๕ คือแยกออกไปเป็น ๕ กอง อันเรียกว่าชั้น ๕ ย่อลงมาก็เป็นนามรูป รวมกันเข้าก็เป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่า **อตตตา** หรือ **อตตภาพ** และก็มีสมมติบัญญัติเรียกกันต่าง ๆ ออกไปว่าเป็นสัตว์ บุคคล เป็นชาย เป็นหญิง และก็ยังมีสมมติบัญญัติละเอียดออกไปอีก เป็นชื่อต่าง ๆ สำหรับที่จะได้กำหนดหมายเรียกร้องกัน

นามรูปหรือชั้น ๕ ก็เป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่าอตตภาพหรืออตตตา และเมื่อเรียกกันเพลิน ๆ ไป ก็หลงยึดถือว่าเป็นอตตตาขึ้นจริง ๆ เป็นตัวเราเป็นของเราขึ้นจริง ๆ ก็เป็นตัวเราขึ้นก่อน และเมื่อมีตัวเราก็กต้องมีของเรา และเมื่อมีตัวเราของเราก็กต้องมีตัวเขาของเขา ก็ต้องแยกออกไปดังนี้ เพราะฉะนั้น ความยึดถืออันนี้เรียกว่าอุปาทาน หรือความถือมั่นอันนี้เรียกว่าอุปาทานนี้ จึงยึดถือในที่ตั้งของสมมติบัญญัตินี้แหละ และโดยเฉพาะก็ที่ตั้ง

แห่งสมมติบัญญัติว่าอตตตา หรืออตตทภาพกายใจ นามรูป หรือชั้น ๕ อันนี้ว่าเป็นตัวเราของเราขึ้นจริง ๆ

อุปาทานข้อนี้สำคัญมาก ย่อมเป็นมูลของความยึดถืออื่นต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก และในทางพระพุทธศาสนา ก็ได้มีคำเรียกความยึดถือดังกล่าวนี้ในข้อนี้ไว้หลายชื่อ เช่น

เรียกว่า **อตตทานุทิฎฐิ** ความตามเห็นว่าอตตตาตัวตน ความตามเห็นว่าตัวเราของเรา

เรียกว่า **สัkkายาทิฎฐิ** ความเห็นร่างกายของตน

เรียกว่า **อัสสมิมานทิฎฐิ** มานะคือความสำคัญหมาย ทิฎฐิคือความเห็นว่าอัสมิ เรามีเราเป็น

หรือเรียกว่า **อัสสมิมานะ** ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น หรือเรียกว่ามานะเฉย ๆ

ซึ่งมานะที่เป็นต้นเดิมก็คืออัสสมิมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น เมื่อมีอัสสมิมานะขึ้นมาเป็นต้นเดิมนั้น ก็มีมานะอื่น ๆ ตามมาอีกเป็นอันมาก

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้พยายามที่จะได้ทรงชี้แจงให้มากำหนดพิจารณาถึงที่ตั้งของสมมติบัญญัติต่าง ๆ หรือว่าของวาทะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากสมมติบัญญัติ ให้มาพิจารณาบรรดาที่ตั้งเหล่านั้น ว่าเป็นสังขารคือ

เป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น เมื่อผสมปรุงแต่งขึ้นแล้ว จึงมีสมมติบัญญัติขึ้นมา เหมือนดังที่ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้แปลความว่า

เหมือนอย่างเพราะองค์สัมภาระ คือ ส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มาประกอบเข้า เสียงเรียกกันว่ารถจึงได้มีขึ้น เมื่อขันธทั้งหลายมาประกอบกันเข้าสมมติว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาจึงได้มีขึ้น

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมะที่จะให้รู้ถึงปรมาตตสัจจะคือความจริงโดยปรมาตต คือความจริงที่เป็นความจริงอย่างยิ่ง จึงต้องมาหัดปฏิบัติพิจารณาดูบรรดาที่ตั้งของสมมติบัญญัติทั้งหลาย ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสสอนไว้ในที่ทรงยกเอารถขึ้นมา เมื่อเอาส่วนประกอบต่าง ๆ เช่นว่าล้อและทุก ๆ ส่วนมาประกอบกันเข้า เสียงเรียกกันว่ารถจึงได้มีขึ้น แต่อันที่จริงรถจริง ๆ นั้น ไม่มี คำว่ารถนั้นเป็นสมมติบัญญัติเรียกขึ้นเท่านั้น ในเมื่อถอดแยกส่วนประกอบต่าง ๆ นั้นออกไป แยกเอาล้อออกไป แยกเอาตัวรถต่าง ๆ ออกไป เสียงเรียกว่ารถก็หายไป รถจริง ๆ จึงไม่มี รถเป็นสมมติบัญญัติเท่านั้น แม้ต้นไม้บ้านเรือนดังที่กล่าวมาข้างต้น ก็เช่นเดียวกัน ในเมื่อเอาทิวสัมภาระต่าง ๆ มาปรุงกันเข้าก็เป็นเรือน แต่

เมื่อเรือเรือนนั้นออก รือหลังคา รือเสา รือฝา รือพื้น ถอนเสาออก เสียงเรียกว่าเรือนก็หายไป เรือนจริง ๆ จึงไม่มี เมื่อทุกอย่างมาประกอบกันเข้า สมมติบัญญัติเสียงเรียกว่าเรือนจึงได้มีขึ้น ต้นไม้ก็เหมือนกัน เมื่อตัดโค่นตัดกิ่ง ก้านลำต้นถอนรากออกไปหมดแล้ว เสียงว่าต้นไม้นั้นก็หายไป ต้นไม้จริง ๆ จึงไม่มี

แม้อัตตวาตะหรือสมมติบัญญัติถ้อยคำที่เรียกว่าอัตตาทัตตน คืออัตตภาพนี้ ก็เช่นเดียวกัน เมื่อขันธทั้งหลายมาประกอบกันเข้า เสียงเรียกว่าอัตตาทัตตนก็มีขึ้น เมื่อขันธแตกสลาย เสียงเรียกว่าอัตตาทัตตนก็หายไป ตัตตนจริง ๆ จึงไม่มี

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนมาให้พิจารณาดูที่ตั้งของสมมติบัญญัติทั้งหลายดังที่กล่าวมานี้ ว่าเมื่อมาประกอบกันเข้า เป็นสังขาร ก็เป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติเรียกกันต่าง ๆ และเมื่อสังขารคือส่วนที่มาประกอบกันนั้นแตกสลายแยกย้ายกันออกไป สมมติบัญญัติต่าง ๆ นั้นก็หายไป

คำว่า **สักกายทิฏฐิ** ความเห็นว่ากายของตน คำนี้แสดงเป็นสังโยชน์ข้อที่ ๑ ในสังโยชน์ ๑๐ และได้มีคำอธิบายที่เป็นพระพุทธานิบายในที่ทั้งปวงว่า

สักกายทิฎฐิ ๒๐ ก็คือทิฎฐิความเห็นว่ากายของตนในขั้น ๕

ขั้น ๕ นั้นก็ได้แก่ รูปขั้น กอ รูป เวทนาขั้น กอเวทนา สัญญาขั้น กอสัญญา สังขารขั้น กอสังขาร วิญญาณขั้น กอวิญญาณ เป็น ๒๐ อย่างไม่ก็ คือ

เห็นว่า **ขั้น ๕ เป็นตน** คือเห็นว่า รูปเป็นตน เวทนาเป็นตน สัญญาเป็นตน สังขารเป็นตน วิญญาณเป็นตน ก็ได้ ๕ ข้อ

เห็นว่าตนมี**ขั้น ๕** คือเห็นว่าตนมีรูป ตนมีเวทนา ตนมีสัญญา ตนมีสังขาร ตนมีวิญญาณ ก็ได้อีก ๕

เห็น**ขั้น ๕** ในตน คือเห็นรูปในตน เห็นเวทนาในตน เห็นสัญญาในตน เห็นสังขารในตน เห็นวิญญาณในตน ก็เป็นอีก ๕

เห็นตนใน**ขั้น ๕** คือเห็นตนในรูป เห็นตนในเวทนา เห็นตนในสัญญา เห็นตนในสังขาร เห็นตนในวิญญาณ ก็เป็นอีก ๕

ห้าสี่หกก็เป็น ๒๐ จึงเรียกว่าสักกายทิฎฐิ ๒๐ ความเห็นว่ากายของตน ๒๐

สักกายทิฎฐินี้ที่แสดงเป็นสังโยชน์ ก็แสดงว่า พระโสดาบันละสังโยชน์ ๓ ข้างต้นได้ ก็คือละ

สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่ากายของตน

วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัยเป็นต้น

ศีลทัตพรามาส ความลุ่มคล้ำยึดถือศีลและวัตร

พระโสดาบันนั้นเป็นอริยบุคคลขั้นที่ ๑ ซึ่งแสดงว่าเป็นผู้ที่ไม่ตกต่ำ ไม่ไปเกิดในอบาย คือไม่ไปเกิดเป็นสัตว์นรก เป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นเปรตเป็นอสุรกายต่าง ๆ และจะท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในมนุษย์ในเทพซึ่งเป็นสุคติ ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่ง ก็จะบรรลุถึงมรรคผลขั้นสูงสุด เป็นพระอรหันต์ซึ่งนิสาพสันชาติสันภาพ คือจะท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายอยู่ต่อไปอีก ก็ท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในสุคติภพทั้งหลาย และจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ซึ่งนิสาพภายใน ๗ ชาติเป็นอย่างมากไม่เกิน ๗ ชาติไป และโสดาบันบุคคลนี้ในครั้งพุทธกาลที่แสดงไว้ก็มีคฤหัสถ์บรรลุเป็นอันมาก และก็ยังเป็นผู้ครองเรือน มีภรรยา มีสามีเหมือนอย่างชาวบ้านทั้งหลาย เพราะยังมีกามราคะ มีปฏิกิเลส ยังละไม่ได้

เพราะฉะนั้น สักกายทิฎฐิที่ละได้นั้น จึงไม่หมายถึงว่าละอุปาทานได้ทั้งหมด และสักกายทิฎฐินั้นหากหมายถึงอุปาทาน ก็หมายถึงอุปาทานที่เป็นขั้นแรกหรือเป็นขั้นต่ำ ซึ่งเมื่อละได้ก็ทำให้ไม่ละเมิดศีล ๕ ไม่มีอกุศลมูลหรือโลกาภรณ์หลง

อย่างแรง อันเป็นเหตุให้ละเมิดศีล ๕ อันจะนำไปปอบาย แต่ก็ยังมีอุปาทาน ที่เป็นชั้นละเอียดยิ่งจะต้องละต่อไป

ฉะนั้น จึงนำคิดว่าท่านจึงใช้คำว่า สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่ากายของตน และแม้ว่าจะอธิบายเป็นสักกายทิฏฐิ ๒๐ คือความเห็นชั้น ๕ ว่าเป็นตน เห็นตนว่ามีชั้น ๕ เห็นชั้น ๕ ในตน เห็นตนในชั้น ๕ และเมื่อละได้ก็แสดง ว่าละความเห็นดังกล่าวนั้นได้ มองเห็น ชั้น ๕ ว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็มองเห็น อัตตาตัวตนว่ามีชั้น ๕ ไม่มีชั้น ๕ เมื่อเป็นดังนี้จึงสองความว่ายังมีอัตตาตัวตนอยู่ แต่ว่าอัตตาตัวตนนั้นมิใช่ ชั้น ๕ และชั้น ๕ ก็มิใช่อัตตาตัวตน แต่ว่าอัตตาตัวตนนั้นยังมีอยู่ เมื่อยังมีอัตตาตัวตนอยู่ แม้จะมีชั้น ๕ หรือชั้น ๕ มิใช่อัตตาตัวตน เมื่อยังมีอัตตาตัวตนอยู่ที่ละเอียดยิ่งขึ้นไป กว่านั้น คือที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปกว่าชั้น ๕ จึงยังมีกามราคะปฏิมะเป็นต้น ซึ่ง อริยมรรคอริยผลขั้นสูงขึ้นไปจึงจะละ ได้ขึ้นไปเป็นลำดับ แต่แม้เช่นนั้น เมื่อเห็นว่าชั้น ๕ มิใช่อัตตาตัวตนหรือ อัตตาตัวตนมิใช่ชั้น ๕ ดังกล่าว ก็ ทำให้ละวิจิกิจฉา ละสัลลพตปรามาส ได้ และไม่บังเกิดอกุศลมูลคือโลภโกรธ หลงอย่างแรงที่เป็นเหตุแห่งกายทุจริต

วิจตุจริตมโนทุจริตต่าง ๆ ก็คือมีศีล ๕ โดยธรรมดา

เพราะฉะนั้น พิจารณาตามถ้อย คำดังกล่าวมานี้ พระโสดาบันท่านละ สักกายทิฏฐิ ก็คือละอุปาทานในชั้นที่ ว่าชั้น ๕ มิใช่อัตตาตัวตน อัตตาตัวตนมิใช่ชั้น ๕ แต่ว่าอัตตาตัวตนยังมี อยู่ และอัตตาตัวตนที่ท่านละได้ที่เป็น สักกายทิฏฐิดังนี้ก็เป็นข้อที่ทำให้บังเกิดผล ดังกล่าวแล้ว เมื่อทำความเข้าใจดังนี้ ก็ย่อมจะเห็นว่าท่านจึงยังครองเรือนได้ และก็ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ได้ถ้า ยังไม่บรรลุมรรคผลที่สูงขึ้นไปในภพชาติ ที่เป็นโสดาบันบุคคลนั้น แต่ก็ไม่เกิน ๗ ชาติตามที่ท่านแสดงไว้

และในสังโยชน์ ๑๐ นั้นเอง ที่เป็น สังโยชน์เบื้องต้นที่จะพึงละได้ด้วย อรหัตตมรรค อรหัตตผล มีคำว่า **มานะ** ก็คือ**สังโยชน์ ๑๐** นั้น

สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัลลพต-ปรามาส ละได้ด้วยโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล ละได้ก็เป็น **โสดาบัน** ละสังโยชน์เบื้องต้นทั้ง ๓ นั้นได้

ทำ **ราคะ โทสะ โมหะ** ให้เบาบางลงมากขึ้นไปอีกได้ ก็ด้วย สกทาคามิมรรค สกทาคามีผล ก็เป็น **สกทาคามีบุคคล**

และเมื่อละเพิ่ม **กามราคะ ปฏิมะ** ได้ อีก ๒ รวมเป็น ๕ ก็ด้วยอนาคามิมรรค อนาคามีผล ก็เป็น **อนาคามีบุคคล**

ทั้ง ๕ นี้ก็เป็น **สังโยชน์เบื้องต่ำ** ยังมี**สังโยชน์เบื้องสูง**อีก ๕ คือ **รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา** ละได้ด้วยอรหัตตมรรค อรหัตตผล เป็น **พระอรหันต์ชีนาสพ**

และ **มานะ** นี้เองดังที่กล่าวแล้วว่า อย่างละเอียดก็คือ **อสมิมานะ** ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น ก็คือยึดถือว่าเรามีเราเป็น เป็นอุปาทานอย่างละเอียด เมื่อละมานะนี้ได้ซึ่งรวมอยู่ใน **สังโยชน์เบื้องสูง ๕** ข้อ ก็เป็นอันว่า ละความยึดถือว่าอัตตาตัวตนได้หมด จึงสำเร็จเป็นพระอรหันต์ชีนาสพ

ส่วนคำว่า **อัตตานุทิฎฐิ** ความตามเห็นว่าอัตตาตัวตน และคำว่า **อัตตวาทุปาทาน** ความยึดถือวาทะว่าตัวตน เป็นคำกลาง ๆ ครอบคลุมได้ถึงอุปาทาน ความยึดถือทุกชั้น ทั้งชั้นหยาบ ชั้นกลาง ชั้นละเอียด เพราะฉะนั้น ศัพท์ธรรมะดังกล่าวนี้ จึงเป็นข้อที่ควรพึงพิจารณาให้เข้าใจ ถ้าไม่เช่นนั้นแล้วก็ย่อมจะมีความสงสัย เช่น สงสัยว่าละสักกายทิฎฐิได้ ก็น่าจะไม่ต้องครองบ้านครองเรือน ไม่ต้องเป็นช่างแต่งงานแต่งการอย่างชาวบ้าน แต่ทำไมละได้แล้วจึงยังครองเรือนเป็นชาวบ้านอยู่ได้ แต่เมื่อมีความเข้าใจในความหมายถึงขั้นตอนของอุปาทานดังกล่าว

ว่ามีอย่างหยาบอย่างละเอียด ก็ย่อมจะเข้าใจ

และในอุปาทาน ๔ นี้ ข้อที่ ๔ **อัตตวาทุปาทาน** ความถือมั่นหรือยึดถือวาทะว่าตนย่อมเป็นข้อสำคัญ เมื่อมีข้อนี้อยู่จึงมีกามอันทำให้ยึดถือเป็นกามุปาทาน จึงมีทิฎฐิคือความเห็นที่ผิดต่าง ๆ อันทำให้ยึดถือเป็นทิฎฐูปาทาน จึงมีศีลและวัตรต่าง ๆ ที่ปฏิบัติ อันทำให้ยึดถือเป็นศีลพทุปาทาน เพราะเมื่อมีความยึดถือวาทะว่าตนยึดถือสมมติบัญญัติว่าตน ก็คือยึดถือที่ตั้งของสมมติบัญญัตินั้น ๆ ว่าตัวเราของเราที่ยึดถืออยู่นั้น จึงยังมีทิฎฐิคือความเห็นที่ผิด ตั้งแต่อย่างหยาบจนถึงอย่างละเอียด เพราะยังมีวิชาคือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง อันเป็นปรมาตถสัจจะดังที่กล่าวแล้ว จึงมีความยึดถืออยู่ในความเห็นนั้น ก็คือยึดถืออยู่ในความเห็นว่าตัวเราของเรา ยึดถืออยู่ในวาทะว่าตัวเราของเรา ยึดถืออยู่ในที่ตั้งของสมมติบัญญัติของ วาทะว่าตัวเราของเรานั้น คือยังเห็นว่าตัวเราของเรามี เรามีเราเป็น และเมื่อเป็นดังนี้ ศีลที่ปฏิบัติวัตรที่ปฏิบัติ จะเป็นภายในภายนอกพระพุทธศาสนาก็ตาม จะเป็นอย่างหยาบอย่างละเอียดก็ตาม จึงอดไม่ได้ที่จะเป็นไปเพื่อประโยชน์สง

เสริมสนับสนุนอัตตาทัวตน คือตัวเรา
ของเราที่ยึดถือไว้นั้น เพื่อตัวเราของ
เราที่ยึดถือไว้นั้น

และศีลและวัตรที่ปฏิบัตินั้น ในเบื้องต้น
ต้นก็ย่อมอาจยึดถือศีลและวัตรภายนอก
พระพุทธรูปศาสนาต่าง ๆ แต่เมื่อ
ได้สดับฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
ปฏิบัติศีลสมาธิปัญญาของพระพุทธเจ้า
ได้ความรู้มากขึ้น ก็มาปฏิบัติในศีลและ
วัตรในพระพุทธรูปศาสนา แม้เช่นนั้นก็
ยังทิ้งตนไม่ได้ เพราะยังมีอัตตาทัวตน
ที่ยึดถืออยู่ ยังอาจจะไขว่ไขว่ไปได้บ่อย
หรือมาก แต่แม้ว่าไม่ไขว่ไขว่ไปเลย
ปฏิบัติในศีลและวัตรที่เป็นมรรคมืองค์
๘ เป็นศีลเป็นสมาธิปัญญาอันถูกต้อง
จริง ๆ และแม้ว่าไม่มุ่งมนุษย์สมบัติ
สวรรค์สมบัติ แต่ก็ยังมุ่งนิพพานสมบัติ
ก็คือเพื่อให้ตนที่ยึดถือไว้นี้บรรลุถึง
นิพพาน บรรลุถึงมรรคผล เพราะฉะนั้น
ก็นับว่ายังเป็นสัลลพตูปาทานอยู่ แต่
เป็นอย่างละเอียด เพราะฉะนั้น ท่าน
พระอานนท์ท่านจึงอธิบายในชื่อว่า

ที่ตรัสสอนว่าให้อาศัยตณหาละตณหา
ก็คือผู้ที่ปฏิบัติธรรมะด้วยปรารถนาว่า
ไฉนหนอเราจักบรรลุมรรคผลนิพพาน
ดังนี้

จนกว่าที่จะได้ละอัตตาทูปาทานนี้
ได้ ถอนอัตตานุทธิฐิตินาถาเห็นว่าอัตตา
ตัวตนได้ ละมานะที่เป็นอย่างละเอียด

คืออัสสมิมานะ หรือว่าอัสสมิมานทิวฐิตินาถา
ความสำคัญหมายเห็นว่าเรามีเรา
เป็น ละได้หมด ละอุปาทานได้หมด
ดังนี้ จึงจะละกามได้หมด ละทิวฐิตินาถา
เป็นมิจฉานทิวฐิตินาถาได้หมดเพราะละอวิชชา
ได้ และละสัลลพตูปาทานความยึดมั่น
ถือมั่นในศีลและวัตรได้ทุกอย่าง เพราะ
ว่าเสร็จกิจที่จะต้องปฏิบัติแล้ว เพราะ
ฉะนั้น อุปาทานทั้ง ๔ นี้จึงควรพิจารณา
ให้มีความเข้าใจ แม้จะยังไม่ละได้ ก็ให้
มีความเข้าใจ และตั้งใจปฏิบัติตามที่

ท่านพระสารีบุตรท่านแสดงไว้ต่อไปว่า

เหตุเกิดของอุปาทานก็คือตณหา

ดับอุปาทานก็คือดับตณหา

ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทานก็

คือมรรคมืองค์ ๘ (ส.ท. ๖๓-๗๑, ๗๘-๑๐๔)

อุปาทายรูป ดู คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ,

นามรูป

อุปาทิ ดู นิพพาน

อุปาทินนทสังขาร ดู ธรรม, ธรรมทั้งปวง,

สังขาร

อุปาย ดู อุดมศึกษา

อุปายโกศล ดู อุดมศึกษา

อุมมังคคงคา ดู หิมพานต์

อุรุเวลกัศสปะ ดู ชฎิล, มคธรัฐ

อุรุเวลา ดู ปัญจวัคคีย์

อุสภมฺข ดู หิมพานต์

เอกปฺณทริกะ ดู มหาวัน

เอ็กคตา ท่านอาจารย์บางท่านว่า เมื่อจิต

รวมจิตจะตั้งที่ตรงจุดหทัยหรืออุระ แต่ ว่าตามพระพุทธรูปจนที่ตรัสไว้ ก็ได้ตรัส แสดงถึงที่รวมจิตไว้เหมือนกัน แต่ว่า มีได้ระบุนส่วนของร่างกาย แต่วาระบุนว่า ในภายในดังที่ตรัสไว้ถึงพระองค์เอง ขณะเมื่อทรงปฏิบัติอบรมจิต ว่าได้ทรง ตั้งจิตไว้ในภายในนี้แหละได้ทรงทำจิต ให้พักอยู่ ถ้าตามศัพท์ก็แปลว่านั่งอยู่ ในภายในนี้แหละ ทรงทำจิตให้มีธรรมเอก ผุดขึ้น ธรรมเอกก็คือธรรมอันเดียวข้อ เดียวผุดขึ้นในภายในนี้แหละ ทรงทำ จิตให้ตั้งมั่นอยู่ในภายในนี้แหละ

ข้อที่ว่าทรงทำจิตให้มีธรรมเอกผุด ขึ้น คำว่าธรรมนั้นเดิมเข้ามาเท่านั้นแต่ ตามพระบาลีใช้ศัพท์แต่เพียงว่า **เอโกทิ** ที่แปลว่าทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้น แปล อย่างนี้จะเข้าใจได้ง่ายกว่าแปลว่ามีธรรม เอกผุดขึ้น และก็ตรงตามศัพท์ด้วย เอโกทิให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นในภายในนี้ แหละดังนี้ ไม่ได้บอกว่าตั้งอยู่ที่จุดไหน ของร่างกาย ใช้คำว่าในภายใน

คราวนี้เมื่อจิตรวมอันหมายความว่า ไม่พุ่งออกไปในภายนอกไปคิดถึงเรื่อง นั้นไปคิดถึงเรื่องนี้ แต่ว่าให้มาตั้งอยู่ใน ภายในเหมือนอย่างมานั่งอยู่ในภายใน ให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นในภายในและคำว่า เป็นหนึ่งผุดขึ้นนี้ ก็อาจจะแยกได้เป็น ๒ คืออย่างหยาบกับอย่างละเอียด อย่างหยาบนั้นมีนิมิตคือเครื่องกำหนด หมาย หรือว่าจุดกำหนดหมาย หรือ

ว่าความกำหนดหมายในจุดใดจุดหนึ่ง หรือเรียกว่ามีอารมณ์ของสมาธิ อัน ได้แก่กรรมฐานข้อใดข้อหนึ่งซึ่งได้ยก ขึ้นมาปฏิบัติ ถ้าเป็นอานาปานสติ สติ กำหนดลมหายใจเข้าออกก็เป็นหนึ่งอยู่ที่ ลมหายใจ มีลมหายใจเป็นนิมิตคือมี ที่กำหนดหมาย เป็นเครื่องกำหนดหมาย เป็นความกำหนดหมาย ดังนี้เรียกว่ามี นิมิต คือมีที่กำหนดหมาย มีสิ่งกำหนด หมายคือลมหายใจเข้าออก แต่ว่าเป็น หนึ่งอยู่ที่ลมหายใจ

คราวนี้ หากจะถามว่าลมหายใจก็มี เข้าออกก็เป็นสอง กำหนดลมหายใจ เข้าลมหายใจออกนั้นจะเป็นหนึ่งยังงี ก็น่าจะเป็นสองไม่เป็นหนึ่ง ก็น่าจะ ตอบได้ว่าไม่ใช่หายใจพร้อมกันทีเดียว ทั้งเข้าออก แต่ต่างวาระกัน คนละ ทีเมื่อหายใจเข้า ก็ไม่ใช่หายใจออก เมื่อ หายใจออกก็ไม่ใช่หายใจเข้า ต่างวาระ กันคนละที เพราะฉะนั้น คำว่าเป็นหนึ่ง นี้ยังต้องอธิบายด้วยคำว่าเป็นปัจจุบัน ธรรม เป็นหนึ่งอยู่ที่ปัจจุบันธรรม กล่าว คือปัจจุบันธรรมหายใจเข้าก็เป็นหนึ่ง ปัจจุบันธรรมหายใจออกก็เป็นหนึ่ง เพราะว่าคนละที ปัจจุบันธรรมหายใจ เข้า หายใจออกนั้นก็เป็นอย่างอื่น ถ้า นับเอาเข้าเป็นตั้งต้น ปัจจุบันธรรม หายใจออก หายใจเข้าก็เป็นอนาคตอีก เหมือนกัน ถ้านับเอาหายใจออกตั้ง

ต้นก็ต้องตั้งต้นอยู่เองที่ปัจจุบันธรรม เพราะฉะนั้น จึงเป็นหนึ่งในปัจจุบันธรรม ปัจจุบันธรรมเป็นเข้าก็รู้ ปัจจุบันธรรมเป็นออกก็รู้ รู้อยู่ที่ปัจจุบันธรรม เป็นปัจจุบัน

เมื่ออธิบายมาถึงตรงนี้ หากจะแปลเอโกทิวามีธรรมเอกมุตขันธ์ ก็อธิบายได้ทันทีว่าธรรมเอกนั้นคือปัจจุบันธรรม มีปัจจุบันธรรมอย่างเดียวมุตขันธ์หนึ่ง อยู่ที่ปัจจุบันธรรมอย่างเดียว อยู่ที่ปัจจุบันธรรม ดังนั้นก็คือมีธรรมเอกมุตขันธ์ คือมีปัจจุบันธรรมเป็นอันเดียว หากอธิบายว่ามีธรรมเอกมุตขันธ์ว่ามีปัจจุบันธรรมเป็นหนึ่งในอย่างเดียว กำหนดปัจจุบันเป็นหนึ่งในเป็นอย่างเดียวมุตขันธ์ ก็คือปรากฏขึ้นยังเกิดขึ้นแก่จิตที่เป็นตัวรู้ กำหนดตั้งอยู่ในภายใน ไม่ออกไปภายนอก

ฉะนั้น การอธิบายตามพระพุทธานุญาตที่อ้างมานี้ จึงเป็นการอธิบายที่ตรงต่อภาวะของจิต เพราะว่าจิตนั้นไม่มีสรีระคือรูปร่างสัณฐาน จึงจะเอาสิ่งที่มีสรีระรูปร่างสัณฐานมาอธิบายให้ตรงทีเดียวไม่ได้ ขอยืมเอามาพูดได้เพื่อให้เข้าใจเท่านั้น เพราะว่าอันภาษาทางจิตใจนั้นต้องอาศัยทางรูปวัตถุเข้ามาช่วยอธิบายให้เข้าใจ แต่ไม่ใช่หมายความว่าไปตรงตามวัตถุที่นำมาใช้นั้น เช่นคำว่า ญาณทัสสนะ

ญาณนั้นแปลว่ารู้ ทัสสนะนั้นแปลว่าเห็น คำว่ารู้นั้นเป็นภาษาทางจิตใจโดยตรง รู้แต่ว่าอาจจะยังไม่ทำให้เข้าใจชัด จึงใช้คำว่าเห็นควบคู่

คำว่าเห็นนั้นเป็นภาษาทางวัตถุ ตาเห็นรูป ตาเป็นวัตถุเห็นรูป รูปก็เป็นวัตถุ ขอยืมคำว่าเห็นมาใช้กับจิตใจด้วย เพราะทำให้เข้าใจชัดว่าอาการที่จิตรู้นั้นชัดเจนแจ่มแจ้งเหมือนอย่างมองเห็นรูปอะไร ๆ กับตา

เมื่อเป็นดังนี้ก็จะทำให้เข้าใจลักษณะของตัวความรู้ที่แจ่มแจ้งขึ้น แต่ว่าก็เป็นเพียงนำมาใช้เพื่อให้เข้าใจเท่านั้น ไม่ใช่หมายความว่าเห็นอย่างตาเห็นรูป ซึ่งเป็นวัตถุ ภาษาของรูปธรรมนี้นำใช้อธิบายภาวะทางจิตใจซึ่งเป็นอรูปธรรม เพราะไม่มีสรีระอยู่ อยู่เป็นอันมาก แต่ก็ต้องเข้าใจว่าไม่ใช่มีความหมายตรง ๆ ดังที่เป็นรูปธรรม แต่มีความหมายที่นำไปเข้าใจว่าแจ่มแจ้งคือรู้แจ่มแจ้งเหมือนอย่างเห็นด้วยตา เพราะฉะนั้น จึงใช้กันว่าญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็น

ฉะนั้น ที่ท่านอาจารย์บางท่านว่าตั้งอยู่ที่อุระหรือที่หทัยในเมื่อจิตรวมนั้น จึงต้องทำความเข้าใจว่าท่านมีความรู้สึกในขณะที่จิตรวมเข้ามาภายในเหมือนอย่างนั้น แต่อันที่จริงนั้นก็ถือว่ารวมเข้ามาตั้งอยู่ในภายในไม่ใช่ภายใน

นอก และแม้คำว่าภายในภายนอกนี้ ก็เป็นคำทางรูปวัตถุอีกเหมือนกัน แต่ว่าเป็นคำที่มีความหมายทำให้อธิบาย ไกลกับภาวะของจิตใจมากยิ่งขึ้น และเมื่อได้สมาธิคือปล่อยอารมณ์ภายนอก ทั้งหลายตั้งอยู่ในภายใน แม้ว่าจะเป็นอย่างหยาบคือเป็นเอกทิปัจจุันธรรม ที่เป็นอันเดียวกันหรือเป็นอย่างเดียว อย่างหยาบคือมีนิमित เช่น หายใจเข้า ก็รู้ หายใจออกก็รู้ ก็หมายถึงหายใจ เข้าหายใจออกที่เป็นปัจจุันธรรม ซึ่งในชั้นแรกนั้นหากกำหนดที่ปลายจมูก หรือริมฝีปากเบื้องบนก็ได้ในชั้นปริกรรมสมาธิ หรือปริกรรมภาวนาคือเป็นการ ปฏิบัติเบื้องต้น กำหนดลมหายใจที่ ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบนเข้า ก็รู้ออกก็รู้ และเมื่อได้**เอกัคคตา**คือ ความมีจิตมีอารมณ์อันเดียวขึ้นก็เป็น อุปจารสมาธิขึ้นมา ลมหายใจเข้าลม หายใจออกที่ปลายจมูกนั้นก็เลื่อนเข้า มาภายใน เหมือนอย่างว่าจิตนี้หายใจ จิตนี้หายใจเข้าหายใจออก ไม่ใช่กาย หายใจเข้าหายใจออก คือมาตั้งอยู่ใน ภายใน จิตที่หายใจเข้าหายใจออกก็ พร้อมกันกับร่างกายที่หายใจเข้าหายใจ ออกนั้นแหละ แต่ว่าทำไม่จิตจึงหายใจ เข้าหายใจออกได้ ก็เพราะว่ารู้หายใจ เข้าก็รู้ หายใจออกก็รู้ อยู่ที่ไหนจิตก็ อยู่ที่นั่น เพราะฉะนั้น ตัวจิตกับตัวรู้ก็

อยู่ด้วยกันตลอดเวลา ไม่แยกจากกัน เว้นแต่ในขณะหลับ

ฉะนั้น เมื่อที่แรกกำหนดอยู่ที่จมูก หายใจเข้าหายใจออก เมื่อเป็นตัวรู้ที่ตั้งมั่นขึ้นเป็นปัจจุันธรรมเป็นอันเดียว ขึ้นดังกล่าวนั้น ก็เหมือนอย่างว่าที่ตั้ง ที่ปลายจมูกมาตั้งอยู่ที่ตัวรู้ คือจิต จิตก็คือรู้ซึ่งเป็นภายใน หายใจเข้าก็รู้ หายใจออกก็รู้ รู้อยู่ที่จิตที่เป็นภายใน ก็เหมือนอย่างจิตที่หายใจเข้าหายใจ ออกเอง แต่ที่ยังเป็นตัวรู้นั่นเอง รู้เข้า รู้ออกของลมหายใจที่เป็นภายใน ก็เหมือนอย่างจิตหายใจเข้าหายใจออก เองดังนี้ ก็เป็นอันว่าทั้งปลายจมูกเข้า มาอยู่ที่จิต เมื่อมาอยู่ที่จิตก็เป็นภายใน คราวนี้เมื่อคล้าย ๆ ว่าจิตตั้งอยู่ที่ หทัยหรืออยู่ที่ทรวงอก เพราะฉะนั้น จึงทำให้ใช้คำพูดว่าลงมาอยู่ที่หทัยหรือ ลงมาอยู่ที่ทรวงอก แต่ความจริงนั้นก็ ลงมาอยู่ที่ภายในนั่นเอง เมื่อเป็นดังนี้ ก็ได้**เอกัคคตา**ที่แปลว่ามียอดเป็นอัน เดียว

ความที่จิตมียอดเป็นอันเดียวนั้น ก็หมายความว่ามามีอารมณ์อันเดียว มี เรื่องอันเดียวมีธรรมเอกคือปัจจุันธรรม เป็นอันเดียวดังกล่าวนั้น เป็นความ หมายอันเดียวกันและเมื่อเป็นดังนี้ นิमितคือลมหายใจเข้าออกที่กำหนด นั้น ก็ยังเรียกว่ามีนิमितอยู่นั่นเอง แต่

ว่าเป็นนิมิตที่ละเอียดเข้า เป็นนิมิตที่เป็นภายใน ที่แรกก็เป็นนิมิตภายนอก แล้วก็ยังเป็นนิมิตภายใน แต่นิมิตทั้งภายนอกภายในดังกล่าวนี้ ก็เรียกว่าเป็นเอกัคคตา ธรรมเอกผุดขึ้น หรือมียอดเป็นอันเดียวกันที่เรียกว่า **เอกัคคตา** นั้น ธรรมเอกผุดขึ้นคือเอโกภิกขุซึ่งมีความหมายเป็นอันเดียวกันดังกล่าว ก็กล่าวได้ว่าสมาธิก็เป็น**อุปปจารสมาธิ**ขึ้น คือเป็นสมาธิที่เป็นเอกัคคตาที่ใกล้ที่จะตั้งมั่นแนบแน่น

คราวนี้เมื่อดำเนินการปฏิบัติให้เป็นภายในอยู่ตั้งนี้มันคง ไม่พุ่งออกไปข้างนอกมันคงตั้งอยู่ได้นาน ๆ ก็เป็น**อัปปนาสมาธิ** สมาธิที่แนบแน่นขึ้นมา แต่ก็ยังกล่าวได้ว่ายังมีนิมิตเป็นเครื่องกำหนดอยู่นั่นเอง คือยังมีลมหายใจเข้าลมหายใจออกเป็นเครื่องกำหนดอยู่ แต่เป็นชั้นละเอียดที่เป็นภายในดังกล่าวแล้ว เมื่อเข้ามาตั้งอยู่เป็นภายในได้ใหม่ ๆ ยังไม่มันคงนั้นก็ยกออกไป แล้วก็เข้ามาออกไปเข้ามาได้ ตั้งอยู่ได้เป็นพัก ๆ ก็เป็นอุปปาจารสมาธิขึ้น ที่แปลว่าสมาธิที่ตั้งมั่นอย่างเฉียด ๆ และเมื่อตั้งมั่นอยู่ได้นานก็เป็นอัปปนาสมาธิขึ้น และเมื่อหัดให้ชำนาญขึ้นจะให้นานเท่าไร จะเข้าเมื่อไรจะออกเมื่อไรก็กำหนดได้ ดังนั้นก็เป็นความชำนาญในการปฏิบัติ ทำจิตให้เป็นสมาธิก็เป็นไป

โดยลำดับ แต่ก็ยังเป็นชั้นที่มีนิมิตคือยังต้องเกาะนิมิตอยู่ ที่แรกภายนอกแล้วก็มาภายใน ภายในนอกนั้นแค่ปริกรรม แต่เมื่อมาตั้งอยู่ภายในแล้วก็จะมาได้อุปจาร อัปปนา คือได้เอกัคคตาจิตที่ได้ไม่แน่นอนนักหรือว่าไม่นานนัก จนถึงตั้งมั่นแนบแน่นอยู่ได้นาน ๆ ว่าเป็นอัปปนาขึ้นมา แต่ว่าก็คงอยู่กับนิมิตที่กำหนดหมายหายใจเข้าหายใจออกนั้นแหละ หายใจเข้าหายใจออกอยู่ในภายใน แต่ว่าส่วนภายนอกนั้นคือลมหายใจเข้าออกจริง ๆ ก็จะละเอียดละเอียดเข้าจนถึงเมื่อได้อัปปนาสมาธิถึงชั้นจตุตถฌาน ฌานที่ ๔ ท่านว่าลมหายใจเข้าลมหายใจออกนั้นสงบ หมายถึงที่เป็นภายนอกเหมือนอย่างไม่หายใจ

แต่ความจริงนั้นพึงเข้าใจว่าสงบอาการที่หายใจ อย่างเมื่อหายใจเข้าก็สูดลมหายใจเข้าไปท้องก็พองขึ้นมา หายใจออกท้องก็ยุบ แล้วก็นำลมหายใจออกซึ่งนับว่าเป็นอาการปรกติธรรมดา แต่ในขณะที่ได้สมาธิละเอียดเข้านั้นใจสงบกายสงบ อาการหายใจเข้าออกก็สงบไปโดยลำดับ ผู้ปฏิบัติจะพึงรู้ได้กำหนดได้ด้วยตัวเองว่า ที่แรกนั้นหายใจเข้าหายใจออกเป็นปรกติเหมือนอย่างเราเรียกว่าทั่วท้อง หายใจเข้าถึงท้องหายใจออกจากท้องตามอาการที่ท้องพองยุบเรียกว่าทั่วท้อง แต่เมื่อกายละเอียด

เข้าใจละเอียดเข้าแล้วอาการที่ยุบหรือยุบ ๆ พอง ๆ นั้นจะลดลงไปจนถึงสงบ คล้ายกับหายใจเข้าออกอยู่แค่จมูกกับทรวงอกหรือหทัย และเมื่อละเอียดเข้าไปอีกก็เหมือนอย่างว่า ไม่เข้าไปถึงทรวงอกหรือหทัยแล้ว ๆ อยู่แค่ปลายจมูกละเอียดเข้าไปอีกก็สงบหมด หมายความว่าสงบอาการที่หายใจ ไม่ใช่สงบลมหายใจ เพราะเมื่อกายและใจละเอียดเต็มที่นั้น ก็ต้องไม่มีอาการของกายหรือใจที่แสดงการหายใจ แต่ว่าลมหายใจนั้นยังไม่สงบยังเข้าออกอยู่ได้ เพราะว่าเมื่อกายละเอียดใจละเอียดอย่างที่สุดแล้วอาการของกายและใจก็สงบหมด เรียกว่าสงบอาการหายใจไม่ใช่สงบลมหายใจ ลมหายใจนั้นยังเข้ายังออกได้อยู่โดยที่ไม่ต้องใช้อาการหายใจของร่างกาย เพราะว่าจิตละเอียดกายละเอียดที่สุดอันจะพึงได้ภาวะอย่างนี้

ใจเมื่อบรรลุดุตตถณานันเรียกว่าสงบกายสังขารเครื่องปรุงกาย อันหมายถึงถึงลมหายใจเข้าออก เพราะว่างลมหายใจเข้าออกนั้น เรียกว่ากายสังขารเครื่องปรุงกาย ฉะนั้น เมื่อได้ถึงถณานี้คืออัปนาสมาธิที่เป็นขั้นถึงจุดถณานี้ ใจก็ละเอียดที่สุดจนถึงสงบหมดจนสงบอาการที่หายใจทั้งหมด แต่ว่าลมหายใจนั้นไม่สงบก็ยังมีอยู่เข้าออกอยู่ยังบำรุงเลี้ยงร่างกายได้อยู่ ดังนั้นเป็นการ

ปฏิบัติทำสมาธิที่มุ่งแสดงที่ตั้งของจิตสมาธิ (นวก. ๘๔-๘๘) ดู การทำสมาธิ, คัมภีร์อิทธิมัตถสังคหะ, สิกขา ๓ ด้วย

เอโกทิ ดู เอกัคคตา

เอตทัคคะ คำว่า เอตทัคคะ นี้ ประกอบด้วยศัพท์ *เอต* แปลว่า *นี้* *อัคคะ* แปลว่า *เลิศ* รวมกันแปลว่า *นี้เป็นเลิศ* ตัดเอามาจากประโยคภาษาบาลีที่แสดงยกย่องพระสาวก บรรดาพระสาวกทั้งหลาย ท่านรูปใดเป็นเลิศในทางใด พระพุทธเจ้าก็ตรัสแสดงว่า *เอตทัคคัง* ท่านผู้นั้นเป็นเลิศในทางนั้น จึงนำเอาคำว่าเอตทัคคะนี้มาใช้เรียกผู้ที่เป็นเลิศหรือเป็นยอดในทางใดทางหนึ่ง (พ.พ. ๑๑๑)

เอราวัณ ดู ดาวดึงส์

เอหิกขุอุปสัมปทา ดู การถืออุปัชฌาย์, ปัญจวัคคีย์

โอกาสโลก ดู โลก, สังฆตธรรม, สังฆารโธตตปปะ ดู คัมภีร์อิทธิมัตถสังคหะ, ศีล

ไอทิสผรณา ดู เมตตาทาปารมี

โอปปาติกะ ดู โพรสีตว์

โอภาส ดู วิปัสสนูปกิเลส

โอวาทปาติโมกข์ พระโอวาทนี้ประมวลพระพุทธวาทะ ประมวลพระพุทธศาสนา ด้วยข้อความเพียง ๓ คาถากึ่ง ฉะนั้น พระโอวาทนี้จึงเป็นที่นับถือว่าแสดงหัวใจพระพุทธศาสนา ตามที่ท่านพระธรรมสังคาคณาจารย์ได้รวบรวมไว้ว่าดังนี้ *ขณฺฐิ ปรมํ ตโป*

สติศึกษา ขั้นดีคือความทน เป็นบรมตบะ นิพพาน ปรมา วทนต์ พุทธา พระพุทธะ คือพระผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่านิพพานเป็นอย่างยิ่ง น หิ ปพพชิตโต ปรูปมาตี สมโณ โหติ ปรี วิหะยณฺโต บรรพชิต คือนักบวช ผู้ยังทำร้ายผู้อื่นอยู่ เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่าสมณะ นี่เป็นพระคาถาแรก พระคาถานี้แสดงพระพุทธรวาทะ คือวาตะของพระพุทธะ ที่แปลว่า พระผู้รู้ไว้ ๓ ข้อ ๑. ขั้นดี ความทนทาน เป็นบรมตบะ ๒. นิพพาน เป็นบรมธรรม ๓ บรรพชิตคือนักบวชผู้ยังทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่าสมณะ

มีข้อที่ควรทำความเข้าใจคือ ในพระคาถานี้ใช้คำ **พุทธะ** เป็นพหูพจน์ คือแปลว่า พระพุทธะทั้งหลาย ซึ่งหมายความว่า มีมาก ในที่อื่นได้แสดงพระพุทธคือผู้รู้ ไว้เป็น ๓ จำพวก คือ

๑. **พระสัมพันธัญญพุทธะ** พระพุทธะผู้รู้ทั้งหมด หรือ **พระสัมมาสัมพุทธะ** พระพุทธะผู้รู้เองชอบ หมายถึงท่านที่ตรัสรู้พระธรรมด้วยพระองค์แล้ว สอนผู้อื่นให้รู้ตามไปด้วย จนถึงตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น ตั้งพุทธบริษัทขึ้น

๒. **พระปัจเจกพุทธะ** พระผู้รู้เฉพาะองค์ คือเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยตนเองเหมือนกัน แต่ว่ารู้เฉพาะตนเท่านั้น ไม่สอนให้ผู้อื่นรู้ พระพุทธะจำพวกนี้ไม่ได้ตั้ง

พระพุทธศาสนา ไม่ได้ตั้งพุทธบริษัทขึ้น เป็นผู้รู้เฉพาะตน

๓. **พระอนุพุทธะ** พระผู้รู้ตาม หมายถึงเป็น **พระสาวกพุทธะ** คือเป็นผู้ซึ่งเป็นผู้ฟังเป็นศิษย์ของพระพุทธะ จำพวกที่ ๑ ได้แก่พระอรหันตสาวกทั้งหลาย

พระพุทธะมี ๓ จำพวกดังกล่าวมา และก็ล้วนมีวาตะคือถ้อยคำตรงกันดังที่กล่าวมานั้น

พระพุทธรวาทะข้อที่ ๑ **ขั้นดีคือความทนทาน เป็นบรมตบะ** ขั้นดีนั้นแปลกันว่า ความอดทน จำแนกออกไปโดยนัยหนึ่งเป็น ๒ คือ **อิริยาสนขันติ** และ **สติศึกษาขันติ**

อิริยาสน (ขันติ) แปลว่า **อดกลั้น** ตามศัพท์แปลว่า **ทำให้ยับยั้งอยู่** ขันติคือการทำให้ยับยั้งอยู่อันหมายถึงความอดกลั้นนี้เป็นขันติสามัญ ดังเช่นเมื่อได้รับความลำบากอันเกิดจากทุกขเวทนา ในเวลาป่วยไข้ ได้รับความตรากตรำ ในเวลาที่ถูกเย็นถูกร้อนต้องหิวต้องกระหายเป็นต้น ได้รับความเจ็บช้ำน้ำใจในเวลาที่ถูกว่ากล่าวกระทบกระทั่ง ร่างกายก็รู้สึกเป็นทุกข์ เพราะความลำบากหรือเพราะความตรากตรำนั้นจิตใจก็รู้สึกเป็นทุกข์เพราะความเจ็บช้ำน้ำใจนั้น ผู้ที่ไม่มีขันติคือความอดกลั้นเมื่อได้รับความลำบาก เช่น เวลาเจ็บ

ความทุกข์เวทนาในเวลาป่วยไข้ก็ร้องครวญคราง ได้รับความลำบากตรากตรำก็มักทนไม่ได้ ได้รับความเจ็บใจก็ทนไม่ได้จะต้องผลุนผลันกระทำการตอบแทนออกไป ดังที่ปรากฏเป็นเรื่องราววิเวกโต้เถียงหรือการทำร้ายกันและกัน แต่ว่าผู้ที่มีอธิวาสนขันติคืออดกลั้นเอาไว้ได้ ก็จะพอยับยั้งเอาไว้ ได้รับความทุกข์เวทนาเวลาป่วยไข้ ก็ยับยั้งเอาไว้ ได้รับความลำบากก็ยับยั้งเอาไว้ ได้รับความเจ็บใจก็ยับยั้งเอาไว้ แต่ว่าความทุกข์กายทุกข์ใจยังมีอยู่ กลั้นเอาไว้เท่านั้น ถ้ากลั้นเอาไว้ได้ก็เป็นการปกติเรียบร้อย ถ้ากลั้นเอาไว้ไม่ได้ก็ต้องมีอาการหรือมีความประพடுத்தไปตามที่จะเป็นควบคุมไว้ไม่ได้ ฉะนั้น อธิวาสนขันติขันติคือความอดกลั้นยับยั้งเอาไว้เนี่ย จึงจัดเป็น**ขันติสามัญ** และก็ชื่อว่าเป็นตบะคือธรรมเป็นเครื่องแผดเผากิเลสเหมือนกัน คือว่าได้อดกลั้นเอาไว้ได้ และก็แผดเผากิเลสส่วนนั้นไว้ได้ กิเลสไม่ลุกฮือขึ้นมาทำให้เสียหาย แต่ก็เป็นตบะอย่างสามัญ

อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า **ตติติกาขันติ** ขันติคือ ความทนทาน ที่กล่าวไว้ในพระโอวาทนี้ ขันติคือความทนทานนี้เป็นขันติที่สูงขึ้นมาก หมายถึงเป็นขันติทางจิตใจที่ได้ปฏิบัติมาในขันติสามัญนั้นแหละ จนมีจิตใจแข็งแกร่ง

ทนทานต่ออารมณ์ที่มาั่วต่าง ๆ อารมณ์ที่มาั่วต่าง ๆ นั้นจะมาั่วให้ชอบก็ตาม ให้ชังก็ตาม ให้หลงก็ตาม จิตใจที่ประกอบด้วยตติติกาชื่อความทนทาน ย่อมไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์เหล่านั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงมีขันติอย่างนี้ ดังที่ตรัสปรารภถึงพระองค์เองไว้ในที่แห่งหนึ่ง แปลความว่า *“เราทนทานคำล่วงเกินเหมือนอย่างช้างศึกที่ทนทานลูกศรซึ่งตกจากแล่งมาต้องภายในสนามรบ เพราะว่าคนเป็นอันมากเป็นผู้ที่ทุศีล”*

คราวนี้ เมื่อจะเทียบกันดูระหว่างอธิวาสนขันติกับตติติกาขันติ ก็ยอมได้ดังนี้ เมื่อมีอารมณ์มาั่วให้โกรธ ถ้ามีเพียงอธิวาสนขันติ ก็ยังโกรธเหมือนกัน แต่ว่ากลั้นเอาไว้ได้ แต่ถ้ามีตติติกาขันติแล้วไม่โกรธ คือว่าขันตินั้นมาั่วทำให้ใจให้เข้มแข็งหรือว่าให้แข็งแกร่ง พอที่จะไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่มาั่ว เพราะฉะนั้น ตติติกาขันตินี้จึงไม่ต้องกลั้น คือทนทานแข็งแกร่ง อยู่ได้ในตัวเองแล้ว ส่วนอธิวาสนขันติต้องกลั้น ถ้ากลั้นไว้ไม่ไหว ก็แปลว่าโพล่งออกไปทีเดียว

คราวนี้ สำหรับวิธีปฏิบัติก็ต้องหัดปฏิบัติให้เป็นอธิวาสนขันติมาก่อน เมื่อปฏิบัติจนเกิดความชำนาญความคุ้นเคยมากขึ้น ๆ จิตใจก็จะแข็งแกร่งคือเข้มแข็งนั่นเอง เป็นตติติกาขันติขึ้นได้โดยลำดับ ตติติกาขันตินี้เป็นตบะ

คือธรรมเป็นเครื่องแผดเผากิเลสเป็น
 อย่างยิ่ง สูงกว่าอริวาสนขันธ์ซึ่งเป็น
 ขันธ์สามัญนี้ สำหรับจิตใจ แต่สำหรับ
 ทางร่างกายนั้นต่างกับจิตใจ จิตใจ
 ทำให้ไม่มีทุกข์ได้ แต่ร่างกายนั้นมี
 ทุกข์เป็นธรรมดา โดยเฉพาะก็ต้องมี
 ความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ดังที่เราสวด
 กันอยู่ ร่างกายของปุถุชนหรือร่างกาย
 พระอรหันต์ก็ต้องตกอยู่ในคติธรรมดา
 เช่นนี้ ฉะนั้น จึงมีแสดงในพระพุทธ-
 ประวัตินี้ว่า แม้พระกายของพระพุทธเจ้า
 เองก็ประจวบ ไข้ประจวบหลายครั้ง
 ในการประจวบนั้นก็แสดงว่า ในบาง
 คราวก็โปรดให้แพทย์เยียวยา ในบาง
 คราวก็ทรงระงับด้วยอริวาสนขันธ์
 ท่านใช้คำนี้ คือความอดทนที่ทำให้
 ความเจ็บไข้ยับยั้งไป แต่สำหรับใน
 ส่วนจิตใจแล้ว ท่านมีความเข้มแข็ง
 ทนทาน ไม่มีอารมณ์อะไรมายั่วให้
 เป็นทุกข์ขึ้นได้ แปลว่ามีสติกาขันธ์
 ขันธ์คือความทนทานบริบูรณ์

จะอธิบายในพระพุทธวาทะข้อที่ ๒
 ในพระโศวาทปาติโมกข์ว่า นิพพาน
 เป็นอย่างยิ่งหรือนิพพานเป็นธรรมะ
 อย่างยิ่ง

โดยพยัญชนะ คำว่า นิพพาน แปล
 ได้ ๒ อย่างคือ ดับ อย่างหนึ่ง ไม่มี
 เครื่องเสียบแทง อย่างหนึ่ง ที่แปลว่า
 ดับนั้น ออกมาจาก วา ธาตุ ที่แปลว่า
 พัด อย่างพัดลม นิ ปฏิสเสถ ก็แปลตรง

กันข้ามว่า ดับ ส่วนที่แปลว่า ไม่มีเครื่อง
 เสียบแทงนั้น ออกมาจากศัพท์ว่า วาน
 ที่แปลว่า เครื่องเสียบแทง ใช้เป็นชื่อ
 ของลูกศรก็มี นิ ปฏิสเสถ ก็แปลว่า ไม่มี
 เครื่องเสียบแทง แต่โดยอรรถคือเนื้อ
 ความหมายถึง จุดสูงสุด และคำว่า
 นิพพานนี้เป็นคำเก่า มิใช่มาก่อน
 พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ มีความหมายถึง
 จุดสูงสุดของลัทธิปฏิบัตินั้น ๆ เมื่อ
 พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ก็ได้ทรงนำคำนี้
 มาใช้ ให้หมายถึงจุดสูงสุดในพระพุท-
 ศาสนา แต่มีความหมายเฉพาะใน
 พระพุทธศาสนา ซึ่งต่างไปจากความ
 หมายเดิมของคำที่ใช้ในลัทธิศาสนา
 ในภายนอก

คำอธิบายนิพพานที่เป็นพระพุทธ-
 ภาษิต ซึ่งมีความกว้าง ๆ ก็เช่นว่า
 ตณฺหยา วิปฺปทาเนน นิพฺพานํ อิติ
 วุจฺจติ เพราะละตัณหาเสีย เรียกว่า
 นิพพาน รากโศสโมหุชยา นิพฺพานํ
 ชื่อว่านิพพาน เพราะสิ้นรากะ โสสะ
 โมหะ ฉะนั้น กล่าวสิ้นนิพพานจึงได้แก่
 ธรรมะเป็นที่ดับรากะ โสสะ โมหะ
 ธรรมะเป็นที่ดับตัณหา หรือธรรมะเป็น
 ที่ดับกิเลสทั้งหมด เมื่อปฏิบัติทำกิเลส
 ให้สิ้นไปได้แล้ว นิพพานก็ปรากฏขึ้น
 แก่ผู้ดับกิเลสเอง แต่เมื่อยังทำกิเลส
 ให้สิ้นไปไม่ได้ การพูดถึงนิพพาน การ
 แสดงถึงนิพพาน ก็พูดแสดงไปตาม
 คลองแห่งพระพุทธศาสนา และเมื่อ

พิจารณาตามคลองแห่งพระพุทธศาสนา ดังกล่าว การบรรลุถึงนิพพานนั้นไม่เกี่ยวกับอยากหรือไม่อยาก เมื่อยังมีอยากหรือมีไม่อยากก็แสดงว่ายังมีชอบหรือไม่ชอบ ซึ่งเป็นลักษณะของตัณหาของกิเลส ฉะนั้น ก็บรรลุไม่ได้ จะบรรลุได้นั้นด้วยการปฏิบัติใกล้เข้าไปจนเข้าเขตไม่ต้องกล่าวถึงอยากที่พูดกันอยู่อย่างสามัญ

ในพระบาลีบางแห่งได้จำแนก **พระนิพพาน** ไว้ ๒ อย่าง คือ

๑. **สอุปาทิเสสนิพพาน** นิพพานที่มีอุปาทิเหลือ

๒. **อนุปาทิเสสนิพพาน** นิพพานที่ไม่มีอุปาทิเหลือ

ท่านอธิบายว่า **อุปาทิ** นั้นเป็นชื่อของชั้นบัญญัติจะ หมวด ๕ แห่งชั้นนี้ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่คือท่านละอาสวกิเลสได้หมดสิ้น แต่ยังมีชั้นบัญญัติจะ ดำรงชีวิตอยู่ เรียกว่า **สอุปาทิเสสนิพพาน** เมื่อพระอรหันต์ดับชั้นนี้คือชั้นบัญญัติจะแตกสลายดังคนสามัญก็เรียกว่าตาย แต่ถ้าเป็นพระอรหันต์ก็เรียกว่านิพพานหรือปรินิพพาน เรียกว่า **อนุปาทิเสสนิพพาน**

แต่อีกนัยหนึ่ง อธิบายว่า **อุปาทิ** เป็นชื่อของกิเลส มีอุปาทานความยึดถือ เป็นต้น ฉะนั้น พระอริยบุคคลผู้ดับ

กิเลสมาเป็นชั้น ๆ แต่ว่ายดับไม่หมดได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ยังมีอุปาทิคือยังมีอุปาทานหรือกิเลสที่ต้องละต่อไป ดับกิเลสของท่านดังกล่าวนี้เรียกว่า **สอุปาทิเสสนิพพาน** ส่วนพระอรหันต์ดับอาสวกิเลสได้หมดสิ้น ไม่มีส่วนใดส่วนหนึ่งยังเหลืออยู่ ความดับกิเลสของท่านเรียกว่า **อนุปาทิเสสนิพพาน**

มีคำที่เป็นโวพจน์ คือคำที่มีรูปต่าง ๆ กัน แต่รวมอยู่ในความหมายอันเดียวกันของนิพพานหลายคำ เช่น คำว่า **อมตะ วิจารณ์ โภคะ อสังขตะ หรือ วิสังขาร**

อมตะ แปลว่าธรรมที่ไม่ตาย เรื่องความไม่ตายเป็นเรื่องที่ปรารถนากันอยู่โดยทั่วไป ความคิดของมนุษย์ในเรื่องนี้ ก็ได้มีมาโดยลำดับ เมื่อสรุปลงแล้วก็เห็นว่า เป็นบุคคลก็มี เป็นภาวะก็มี เป็นธรรมก็มี ที่เป็นอมตะคือไม่ตาย

ในส่วนของเห็นว่า เป็นบุคคลนั้น เช่น ลัทธิของผู้ที่เชื่อว่า มีเทพผู้ไม่ตายสถิตอยู่ในสวรรค์ ลัทธิที่เก่าก่อนพระพุทธศาสนา ก็ได้แก่ **พรหมณ์** ที่เชื่อว่า มีพรหมเป็นผู้ไม่ตาย อยู่ในสวรรค์ชั้นพรหม คือมีความเห็นว่ามีอยู่ถิ่นหนึ่ง ซึ่งมีเทพผู้ไม่ตายสถิตอยู่ บุคคลอาจจะเข้าถึงเทพนั้นได้ด้วยการปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามที่แสดงไว้ในลัทธิ นั้น ๆ แม้เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติ

ขึ้นและต่อจากสมัยพระพุทธเจ้ามา ก็ได้มีลัทธิดังกล่าวนี้สืบ ๆ มาอีกหลายลัทธิ แสดงเป็นตัวตนเป็นบุคคล

ส่วนที่เห็นว่าภาวะเป็นอมตะนั้น ดังเช่น **ลัทธิอุปนิษัท** ที่แสดง **ปรมาตมัน** เป็นอัตตาใหญ่ ซึ่งคงอยู่ชั่วนิรันดร ทุก ๆ คนหรือทุก ๆ สัตว์โลก แยกออกมาจากปรมาตมัน มาเป็น **อาตมัน** หรืออัตตาของแต่ละบุคคล และเมื่อทำความดีมากขึ้นก็จะบรรลุความเป็น **มหาตมัน** หรือ **มหัตตา** อย่างที่ยกย่องบางคนว่ามหาตมะ นี่ก็คือมหาตมันหรือมหัตตา เมื่อมหาตมันหรือมหัตตานั้นสิ้นชีวิตก็จะไปรวมเป็นปรมาตมัน และคงที่อยู่นิรันดรตามเดิม

ส่วนที่แสดงธรรมะนั้น คือพระพุทธศาสนา เพราะทางพระพุทธศาสนา แสดงว่า ไม่มีเทพหรือบุคคลที่จะเป็น ผู้ไม่ตายอยู่ตลอดนิรันดร เพราะเทพหรือบุคคลนั้นต้องตั้งต้นด้วยชาติคือ ความเกิด ก็ต้องมีแก่ ต้องมีตาย เพราะฉะนั้น จึงต้องมีดับสูญ แม้พระพรหมซึ่งแสดงว่ามีอายุยืนนานเหลือเกิน แต่ก็ต้องดับสูญในที่สุด เป็นแต่เพียงว่าดำรงอยู่นานเท่านั้น อันนี้ มาเทียบกับทางวัตถุ เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาวต่าง ๆ ทางวิทยาการ ก็แสดงว่าจะต้องมีดับ แต่มีอายุยืนนานมากจนรู้สึกเหมือนไม่ดับ

คราวนี้ ภาวะคือปรมาตมัน หรือปรมาตตา ดังที่แสดงไว้ในลัทธิอุปนิษัท นั้นทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า เมื่อยังมีภาวะเป็นอัตตาอยู่ ก็แสดงว่ายังมีอุปาทานคือความยึดถือ เมื่อยังมีความยึดถือก็ต้องมีภพคือภาวะ ได้แก่ ภาวะเป็นอัตตาดังกล่าวนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ ต้องมีชาติคือเกิดเป็นอัตตาดังกล่าวนั้น และในที่สุดก็จะต้องมีดับคู่กันกับเกิด

ส่วนมิติทางพระพุทธศาสนานั้นแสดงว่า เมื่อจะไม่ดับก็ต้องไม่เกิด เมื่อสิ้นชาติคือความเกิด จึงจะสิ้นความแก่ สิ้นความตาย หรือว่าสิ้นดับ และเมื่อสิ้นความเกิดเป็นเทพเป็นมนุษย์เป็นอะไร ๆ ทั้งนี้ ก็สิ้นสมมติบัญญัติ คือไม่มีจุดอันใดอันหนึ่งที่จะยกขึ้นมา สมมติคือหมายรู้กัน หรือว่าบัญญัติคือ แต่งตั้งกล่าวถึงกันว่าเป็นอะไร การจะมีสมมติคือหมายรู้กันก็ต้องมีสิ่งที่ถูกสมมติขึ้นก่อน การที่จะมีบัญญัติคือแต่งตั้งพูดถึงกัน ก็ต้องมีสิ่งที่จะถูกบัญญัติขึ้นก่อน เหมือนอย่างว่าเราจะสมมติบัญญัติภาษาขึ้นพูด เช่น เรียกว่าบ้าน เรียกว่าเรือน ก็ต้องมีสิ่งที่บ้านเป็นเรือนขึ้นก่อน และจึงเรียกสิ่งที่บ้านเป็นเรือนนั้นว่า นั้นบ้าน นั้นเรือน แต่ถ้าสิ่งที่บ้านเป็นเรือนไม่มีเสียเลยแล้ว สมมติบัญญัติคือภาษา ที่สำหรับจะให้หมายรู้กันหรือ

ที่จะบัญญัติขึ้นกล่าวกันก็ไม่มี ฉันทใด
กิติ เมื่อไม่มีเกิด ไม่มีเกิดอะไรทั้งนั้น
ก็ไม่มีสิ่งที่จะสมมติบัญญัติขึ้นว่าอะไร
ฉะนั้น จึงเรียกว่าสิ้นสมมติ สิ้นบัญญัติ
และเมื่อเป็นเช่นนี้ จึงมิใช่เป็นบุคคล
ที่เป็นอมตะ มิใช่ภาวะที่เป็นอมตะ แต่
เป็นธรรมชาติ คือสภาพที่ทรงอยู่ซึ่งเป็น
อมตะ จะชื่อว่าภาวะเป็นอย่างใดก็ได้ไม่
ได้ จะชื่อว่าบุคคลหรือเป็นภาพอย่าง
ใดก็ได้ไม่ได้ ฉะนั้น อมตะ ธรรมะที่ไม่
ตายจึงมีความหมายในคลองธรรมของ
พระพุทธเจ้าดังกล่าวนี้

อนึ่ง บางแห่งเรียกว่า **วิราคะ** แปล
ว่าธรรมที่สิ้นราคะ คือความติด ความ
ยินดี ความกำหนด นี้ก็หมายถึงธรรม
เป็นที่สิ้นกิเลส แต่ว่ากิเลสเหล่านี้ ราคะ
เป็นที่ปรากฏอยู่มาก ฉะนั้น จึงได้ยก
เอาในด้านไม่มีเป็นชื่อของนิพพาน

อนึ่ง บางแห่งก็เรียกว่า **โมกขะ** หรือ
โมกขธรรม แปลว่า **ธรรมเป็นเครื่อง**
พ้นจากทุกข์ คือความแก่ ความเจ็บ
ความตาย ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรง
ปรารถนาเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ และ
ในตอนแรกก็หมายถึงความพ้นจากผล
เพราะทุกข์เป็นผล แต่เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว
ได้ทรงพบเหตุคือตัณหาหรือกิเลส
โมกขะจึงแปลอีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมะ
เป็นที่พ้นกิเลสด้วย ซึ่งมักจะแปลรวม ๆ
กันว่า พ้นกิเลสและกองทุกข์ แต่ว่าใน

ตอนแรกเมื่อยังไม่พบกิเลสซึ่งเป็นเหตุ
ให้เกิดทุกข์ ก็มุ่งจะพ้นผลที่เห็นว่าเป็น
ทุกข์เท่านั้น

อนึ่ง บางแห่งเรียกว่า **อสังขตธรรม**
ธรรมะที่ไม่มีปัจจัยปรุง หรือเรียกว่า
วิสังขาร แปลว่า **ธรรมที่สิ้นสังขาร** คือ
สิ้นเครื่องปรุงแต่ง อรรถะทั้ง ๒ คำนี้
ก็เป็นอันเดียวกัน คำว่า อสังขตะ ตรง
กันข้ามกับ สังขตะ ที่แปลว่าธรรมะ
ที่ปัจจัยปรุงแต่ง คำว่า วิสังขาร ก็ตรง
กันข้ามกับคำว่า สังขาร ที่แปลว่าสิ่ง
ที่ปรุงแต่ง ในโลกนี้ ส่วนที่ปรากฏอยู่
ที่ตาเห็น หูได้ยิน เป็นต้น ข้างนอก
ตลอดจนถึงร่างกายอันนี้ทั้งหมดที่รวม
เรียกว่า เบญจขันธ์ หรือว่า นามรูป
เป็นสังขตะคือสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งทั้ง
นั้น เป็นสังขารทั้งนั้น คือเป็นผลที่เนื่อง
มาจากเหตุ และเหตุนั้นก็ก็เป็นผลที่เนื่อง
มาจากเหตุอีกอันหนึ่ง อาจพิจารณา
สาวเข้าไปพบผลและเหตุ หรือเหตุและ
ผลได้มากมาย รวมความว่าเป็นสิ่งที่
เป็นผล เกิดจากเหตุ มีเหตุมาปรุงแต่ง
ให้มีขึ้นเป็นขึ้นเท่านั้น ยกตัวอย่างข้าง
นอก เช่น ฝนตก แดดออก ฝนตก
แดดออกนั้นเป็นผล ก็มีเหตุว่าทำไม
ฝนจึงตก แดดจึงออก และเหตุนั้นเมื่อ
ค้นเข้าไปแล้ว ก็ยังเป็นผลอยู่นั่นเอง
เพราะเนื่องมาจากเหตุอื่น ทุก ๆ อย่าง
ในโลกเป็นผลที่เกิดจากเหตุปรุงแต่ง

ดังกล่าวนี้ ล้วนเป็นสิ่งขะหรือสังขาร ทางพระพุทธศาสนาจึงแสดงว่า ตกอยู่ในลักษณะ ๓ คือ ๑. อุปปาทो ปญญาติ ความเกิดขึ้นปรากฏ ๒. วโย ปญญาติ ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ และ ๓. จิตฺตฺส อณฺณตฺตํ ปญญาติ เมื่อยังตั้งอยู่ มีความปรวนแปรไปปรากฏ รวมความว่า ขึ้นต้นด้วยเกิดและลงท้ายด้วยดับ และในระหว่างก็มีการแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเรื่อย ๆ ไป

แม้ความดีความชั่วเป็นตัวกรรมที่บุคคลทำก็เป็นสังขะหรือสังขารเหมือนกัน เพราะว่าต้องปรุงต้องแต่ง หมายความว่าคนต้องทำชั่วจึงจะเป็นความชั่ว ต้องทำดีจึงจะเป็นความดี ถ้าไม่ทำความชั่วก็ไม่มี ความดีก็ไม่มี เพราะฉะนั้น แม้ความดีความชั่วก็เป็นสังขะหรือเป็นสังขาร ความดีหรือความชื่อนี้เมื่อบุคคลทำขึ้น สงวิบากคือผล ผลนี้ก็เป็นสังขะหรือเป็นสังขาร เพราะเป็นสิ่งที่เนื่องมาจากเหตุ คราวนี้เมื่อบุคคลได้รับผล ถ้าเป็นผลที่ดีก็ชอบใจ ถ้าเป็นผลที่ไม่ดีก็ไม่ชอบใจ ชอบใจหรือไม่ชอบใจนี้ก็เป็นกิเลส กิเลสนี้ก็เป็สังขะหรือสังขารเหมือนกัน เพราะเป็นผลที่เนื่องมาจากวิบาก ชอบใจหรือไม่ชอบใจนี้ รวมเรียกว่าเป็นกิเลส และเมื่อเป็นกิเลสขั้นนี้ก็ก่อเจตนาขึ้น คือความจงใจให้ประกอบกรรมต่าง ๆ กรรมที่ก่อขึ้น

ก็เป็นผลอีก คือเป็นผลที่เนื่องมาจากกิเลส แต่ก็เป็นตัวเหตุให้เกิดวิบากของกรรม ครั้นได้รับวิบากของกรรมแล้ว วิบากของกรรมนั้นก็เป็นตัวผลที่เนื่องมาจากกรรม แต่ก็เป็นตัวเหตุที่ส่งเสริมกิเลสขึ้นอีก รวมความว่า ทั้งกิเลส ทั้งกรรม ทั้งวิบากนี้ เป็นวงกลม บุคคลต้องหมุนไปตามกิเลส ตามกรรม ตามวิบาก เป็นวงกลมอยู่ตลอดเวลา อันนี้แหละที่เรียกว่า **วัฏฏะ** วงหรือหมุน โลกข้างนอกก็หมุน โลกข้างในคือจิตใจของคนก็หมุน ๆ ไปตามกิเลส กรรม วิบาก เป็นวงกลมอยู่ตลอดเวลา นี่เป็นกระแสปัจจุบัน และโดยปกติทุก ๆ สัตว์ บุคคลก็อยู่ในวงหมุนนี้ด้วยกันทั้งนั้น ไม่พ้นจากวงหมุนนี้ได้ เพราะฉะนั้น จึงต้องปรุงต้องแต่ง เป็นเหตุเป็นผลกัน ในวงหมุนอันนี้อยู่เรื่อยไป เมื่อมาเข้าวงหมุนดังนี้แล้ว ก็ไม่ต้องพูดกันถึงชาติอดีต ชาติอนาคต หรือชาติปัจจุบัน เพราะจะเป็นชาติไหน ๆ ก็ตามก็จะอยู่ในวงหมุนนี้ทั้งนั้น และเมื่อยังอยู่ในวงหมุนนี้ตราบใด ก็ยังหมุนไปอยู่ตราบนั่น จนกว่าจะหยุดหมุนได้ คือว่าปรุงแต่งมรรคมืองค์ ๘ อันประมวลเรียกว่า ทำความดีจนตัดกิเลสได้หมดสิ้น เมื่อตัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ก็ตัดวงหมุน เพราะไม่มีเหตุให้กระทำการกรรมก็ไม่สงวิบาก จึงหลุดออกจากวง

หมุน เป็นผู้หยุดหมุน เมื่อเป็นผู้หยุดหมุนแล้ว ตรงจุดนี้เรียกว่าเป็นนิพพาน คือดับ หรือว่าไม่มีเครื่องเสียบแทงทั้งหมด

ได้กล่าวแล้วว่าเรื่องนิพพานนี้ไม่เกี่ยวกับอยากหรือไม่อยาก อยากก็ไปไม่ถึง ไม่อยากก็ไปไม่ถึง หน้าที่ก็คือว่าทำความดีเรื่อย ๆ ไป ซึ่งเป็นส่วนสังขตะ หรือส่วนสังขาร แต่ว่าเป็นส่วนสังขตะ หรือส่วนสังขารในด้านทำความดี เมื่อถึงจุดแล้ว นิพพานก็จะปรากฏขึ้นเอง ไม่ต้องอยาก ไม่ต้องไม่อยาก พระพุทธเจ้าทั้งหลายคือ **ท่านผู้รู้** ซึ่งเป็นผู้ได้ผู้ถึงแล้ว จึงได้กล่าวว่า นิพพานเป็น **อย่างยิ่ง** แต่ว่าถ้ายังไม่ได้ไม่ถึง ก็ยังไม่มีการกล่าวว่า นิพพานเป็นอย่างยิ่งนี้เป็นพระพุทธรวาทะข้อที่ ๒

จะอธิบายความในพระโอวาทปาติโมกข์ สืบต่อไป พระพุทธรวาทะข้อที่ ๓ น หิ ปพฺพชิตโต ปฺรฺบุปฺขาทิ สมฺโณ โหติ ปรี วิหฺเจยฺนฺโต แปลว่า **บรรพชิตคือนักบวชผู้ยังทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ** อีกอย่างหนึ่ง **แปลปฏิเสธทั้ง ๒ คือแปลว่า บุคคลผู้ทำร้ายผู้อื่นเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ** ของพม่าเขาใส่ **น ปฏิเสธ**ในบาทที่ ๒ ด้วยเลยว่า **น หิ ปพฺพชิตโต ปฺรฺบุปฺขาทิ น สมฺโณ โหติ ปรี วิหฺเจยฺนฺโต** แต่ในฉบับของไทย

เรา **น** ปฏิเสธที่บาทหลังนี้ไม่มี โดยความก็เท่ากัน

ผู้ที่เบียดเบียนผู้อื่น ทำร้ายผู้อื่น ด้วยอำนาจของโลภะ โทสะ โมหะ หรือด้วยอำนาจของตัณหา ไม่ควรที่จะเรียกว่าเป็น **บรรพชิต** ที่แปลตามศัพท์ว่า **ผู้ออก** ซึ่งเป็นผู้งดเว้นจากบาปต่าง ๆ ไม่ควรที่จะเรียกชื่อว่า **สมณะ** ที่แปลว่า **ผู้สงบ** บุคคลที่ควรที่จะชื่อว่าเป็นบรรพชิต ควรจะเป็นผู้ออกจากกิเลส ออกจากบาปด้วยตนเอง หรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อออกจากกิเลส ออกจากบาปด้วยตนเอง บุคคลที่ชื่อว่าสมณะก็เช่นเดียวกัน ควรจะเป็นผู้สงบกิเลสบาปด้วยตนเอง หรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อสงบดังกล่าว ถ้ากิเลสยังไม่สงบก็ต้องมีการทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่น ถ้ากิเลสนั้นรุนแรง บุคคลลู่อานาจของกิเลส ก็จะต้องทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่นด้วยกาย ด้วยวาจา ถ้ากิเลสนั้นไม่รุนแรงถึงอย่างนั้น มีอยู่เพียงในจิตใจ ก็จะทำร้ายผู้อื่นเบียดเบียนผู้อื่นด้วยใจ ก็ยังชื่อว่าเบียดเบียนอยู่นั่นเอง ฉะนั้นจะเป็นบรรพชิตได้เต็มที่ จึงจำเป็นที่จะต้องเป็นผู้ปฏิบัติให้มีขันติดังกล่าวในพระพุทธรวาทะข้อที่ ๑ และได้มีนิพพานดังกล่าวในพระพุทธรวาทะข้อที่ ๒

ฉะนั้น เมื่อกล่าวสรุปประมวลเข้ามาแล้ว พระพุทธรวาทะข้อที่ ๑ และ ๒

แสดงธรรม พระพุทธวาทะข้อที่ ๓ นี้ แสดงบุคคลที่มีธรรมนั้น แต่แสดงในรูปปฏิเสธว่าถ้าบุคคลปราศจากธรรมดังกล่าวนั้นก็จะต้องทำร้ายผู้อื่น ยังจะต้องเบียดเบียนผู้อื่นแม้ด้วยใจ ถ้าเป็นดังนั้นก็ไม่ใช่ว่าเป็นบรรพชิต ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ หรือจะพูดอย่างธรรมดาว่า นักบวชที่ยังเป็นเช่นนั้นอยู่ ยังไม่ชื่อว่าเป็นสมณะคือผู้สงบ

ในทางพระพุทธศาสนาได้แสดง **สมณะ** ไว้ ๔ ชั้น มุ่งถึงการบรรลุธรรม เป็นเกณฑ์ไม่มุ่งถึงเพศว่าจะเป็นชาย เป็นหญิง เป็นบรรพชิตหรือเป็นคฤหัสถ์ สมณะที่ ๑ ได้แก่ พระโสดาบัน สมณะที่ ๒ ได้แก่ พระสกทาคามี สมณะที่ ๓ ได้แก่ พระอนาคามี สมณะที่ ๔ ได้แก่ พระอรหันต์ สมณะทั้ง ๔ ชั้นนี้ที่เรียกว่า **สงฆ์** คือพระสงฆ์ ซึ่งเป็นรัตนที่ ๓ และเป็นสรณะที่ ๓

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศ พระพุทธวาทะดังนี้แล้ว จึงได้ทรงย่อพระพุทธศาสนาในพระคาถาเพียงบทหนึ่งต่อไปนี้ว่า **สพฺพปาปสฺส อภฺรณํ การไม่ทำบาปทั้งปวง กุสลสฺสุปฺสมฺปทา การทำกุศลให้ถึงพร้อม สจฺจิตฺตปริโยทปนํ การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว เอตํ พุทฺธาน สาสนํ นี้เป็นพุทธศาสนา คือ คำสอนของผู้รู้ทั้งหลาย**

ด้วยพระคาถาบทนี้ได้ทรงประมวลข้อปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาไว้เป็น ๓ ข้อ โดยย่อคือ ๑. ไม่ทำบาปทุกอย่าง ๒. ทำกุศลให้ถึงพร้อม และ ๓. ซ้ำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว

ในชั้นนี้ยังไม่ได้ทรงชื่อว่า อะไรเป็นบาป อะไรเป็นอกุศล เพราะได้ทรงสอนแก่พระสาวกซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ ฉะนั้น ท่านก็ย่อมทราบโดยเหตุผลทั่ว ๆ ไป การทำจิตของตนให้ผ่องใส ก็ไม่ได้ทรงแสดงวิธีไว้เช่นเดียวกัน แต่ท่านก็ย่อมทราบ เพราะว่าท่านเหล่านั้นได้เป็นผู้ปฏิบัติมาแล้วครบทุกประการ ฉะนั้น เมื่อนำมากล่าวจึ้จุดลงไปเป็นการประมวลความ ท่านก็ย่อมทราบได้ทันที

ในตอนหลังพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงซึ่งโดยชัดเจนว่าอะไรเป็นบาป อะไรเป็นกุศล เพราะฉะนั้น บุคคลในชั้นหลังจึงได้ทราบและปฏิบัติได้โดยไม่ยาก ดังเช่นได้ทรงชื่อว่าเวร ๕ หรือภัย ๕ ประการ เป็นบาป เป็นอกุศล ได้แก่ การฆ่าเขา การลักของเขา การประพฤติผิดในทางกาม การพูดเท็จ การดื่มน้ำเมา หรือได้ทรงแสดงกรรมบถทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลไว้ ๑๐ ข้อที่จำแนกออกเป็นกายกรรมฝ่ายอกุศล วจีกรรมฝ่ายอกุศล มโนกรรมฝ่ายอกุศล และแสดงมูลของอกุศลที่เรียกว่าอกุศลมูล แสดงผลของอกุศลที่เป็น

ความทุกข์ความเดือดร้อนต่าง ๆ บาบอกุศลทั้งหมดเหล่านั้น พระพุทธศาสนาแสดงไว้ว่าไม่ให้ทำ และแสดงไว้ว่าบุคคลสามารถที่จะไม่ทำได้

ในด้านตรงกันข้ามก็คือกุศล ทางพระพุทธศาสนาก็แสดงไว้ชัดเจนเหมือนกัน ตัวกุศลก็ได้ทรงแสดงไว้ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ที่ตรงข้ามกับอกุศลกรรมบถ ๑๐ มูลของกุศล เรียกว่ากุศลมูล ก็ทรงแสดงไว้ ผลของกุศลคือความสุขต่าง ๆ ก็ทรงแสดงไว้ นอกจากนี้คุณงามความดีทุกอย่างดังที่แสดงไว้ในนวกวาท ตั้งแต่ทุกะ หมวด ๒ เป็นต้นว่า พรหมวิหารธรรม ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา นี้ก็รวมเรียกว่าเป็นกุศลทั้งนั้น กุศลนี้พระพุทธศาสนาแสดงให้ปฏิบัติให้มีให้เป็นขึ้นโดยบริบูรณ์ และแสดงว่าบุคคลสามารถที่จะปฏิบัติได้

การที่จะไม่ทำบาปอกุศล และการที่จะทำกุศลก็เกี่ยวข้องกับจิตใจเป็นสำคัญ ฉะนั้น ในข้อที่ ๓ จึงได้แสดงให้ชำระจิตใจของตนให้ผ่องแผ้ว จึงควรทำความเข้าใจเรื่องจิตใจพระพุทธศาสนา โดยย่อ

คำว่าจิตนั้นได้เคยแสดงมาครั้งหนึ่งแล้วว่าหมายถึงธรรมชาติอย่างหนึ่งที่ไม่มีรูปร่าง สี สัตถฐาน ไม่ใช่รูป ไม่ใช่นาม อาศัยอยู่ในคฤหาศคือร่างกายนี้ เป็น

ผู้ประสาทการทุกอย่าง เป็นต้นว่าทำให้สำเร็จความคิดนึกต่าง ๆ ทำให้เกิดเจตนาซึ่งเป็นตัวกรรมต่าง ๆ และเป็นตัวผู้เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว เป็นตัวผู้ข้องเกี่ยวหรือว่าหลุดพ้น มีลักษณะอย่างหนึ่งคือเป็นตัวธาตุรู้ ได้แก่เป็นเบื้องต้นหรือมูลฐานของความรู้อะไร ๆ อย่าง ได้มีพระบาลีแสดงธรรมชาติจิตไว้ว่าจิตเป็นธรรมชาติประภัสสรที่แปลว่าผุดผ่อง นี่เป็นธรรมชาติแท้ของจิต บางคนแปลว่า จิตเดิมเป็นธรรมชาติประภัสสร ใส่คำว่า เดิม เข้ามาด้วยก็ทำให้หมายความว่า จิตต่อมาไม่ประภัสสร แต่ในพระบาลีท่านไม่มีคำว่า เดิม หมายความว่า เป็นตัวธรรมชาติของจิตทีเดียว เหมือนอย่างทองคำที่เป็นธรรมชาติผุดผ่อง หรือว่าเพชรที่มีธรรมชาติผ่องใสหรือผุดผ่อง เมื่อเป็นทองคำหรือเป็นเพชรก็ต้องมีลักษณะอย่างนั้นเป็นประจำ จิตก็ต้องมีลักษณะประภัสสรคือผุดผ่องเป็นประจำ แต่ว่าจิตนี้ถูกอุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองที่เป็นอาคันตุกะคือที่จรเข้ามาทำให้เศร้าหมองไป

ในที่นี้พึงสังเกตคำว่า *อุปกิเลส* กับคำว่า *อาคันตุกะ* ในที่ทั่วไปใช้คำว่ากิเลส แปลว่า เครื่องเศร้าหมอง แต่ในที่นี้มีคำว่า *อุป* เป็นบทหน้า *อุป* แปลว่า *เข้า* หรือ *เข้าไป* บ่งความว่า เครื่อง

เศร้ามองนั้นไม่ใช่เป็นสิ่งที่มียู่ประจำ จิตเป็นธรรมชาติของจิต แต่ว่าเป็นสิ่งที่เข้ามาหรือเข้าไป เป็นอาคันตุกะคือเป็นผู้จรมา หรือเป็นแขกผู้พักอาศัยอยู่กับจิต ต้องการที่จะแสดงนัยอันนี้ให้ชัดว่า กิเลสนั้นไม่ใช่เป็นธรรมชาติที่ประจำจิต แต่เป็นของที่เป็นอาคันตุกะเป็นแขกจรเข้ามา จึงได้ใช้คำว่า **อุป** ประกอบเข้าด้วย อันนี้เป็นเรื่องในพระพุทธศาสนาที่แสดงว่าจิตกับกิเลสเป็นคนละอัน กิเลสไม่ใช่เป็นธรรมชาติของจิต เป็นอาคันตุกะของจิตเท่านั้น ฉะนั้น ในบทต่อไปจึงได้แสดงไว้ แต่ว่าจิตนั้นก็วิมุตติคือหลุดพ้นจากอุปกิเลสทั้งหลายได้เหมือนกัน และเมื่อจิตวิมุตติคือหลุดพ้นจากอุปกิเลสทั้งหลายได้แล้ว ธรรมชาติที่ประภัสสรคือความผุดผ่องของจิตก็ปรากฏเต็มที่ เหมือนอย่างทองคำที่ถูกผสมด้วยแร่ธาตุต่าง ๆ เมื่อนำมาหลอมหลอมไล่สิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ออกไป ก็เหลือแต่ทองคำที่มีเนื้อบริสุทธิ์ หรือว่าเหมือนอย่างเพชรที่ห่อหุ้มเปราะเปื้อน ความผุดผ่องของเพชรไม่ปรากฏ เมื่อมาชำระล้างสิ่งซึ่งห่อเปราะเปื้อนหมดแล้ว หรือเจียรระไนขัดสีดีแล้ว รัศมีของเพชรก็ปรากฏ จิตก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน

จะอธิบายหลักหัวใจของพระพุทธศาสนาต่อไป ในหลักข้อ ๓ ให้ชำระ

จิตของตนให้ผ่องแผ้ว จิตผ่องแผ้วนี้เป็นฝ่ายหนึ่ง จึงต้องอธิบายถึงจิตเศร้ามองเป็นฝ่ายตรงกันข้าม เมื่ออธิบายถึงจิตเศร้ามองต้องว่าถึงอุปกิเลส และก็อธิบายแล้วว่าทำไมในที่นี้จึงมีคำว่า **อุป** รวมความก็คือเพื่อแสดงว่า กิเลสคือเครื่องเศร้ามองนั้นเป็นสิ่งที่จรเข้ามาเป็นอาคันตุกะคือเป็นแขกของจิต ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิต เพื่อจะเน้นให้เข้าใจเงื่อนไขอันนี้ จึงใช้คำว่า **อุป** เข้าในที่นี้ด้วย แต่โดยทั่วไปก็ใช้คำว่า กิเลส และก็ได้อธิบายแล้วถึงกิเลสว่ามีลักษณะเป็นชั้น ๆ อย่างไร ปากทางที่จะให้เกิดกิเลสก็คืออารมณ์ ทำให้เกิด **ปริญญฐานกิเลส** กิเลสที่ปล้นจิต กลุ้มรุมจิต ทำให้จิตกลุ่มกมัด เมื่อแรงออกมา ก็เป็น **วิตกกมกิเลส** กิเลสที่ทำให้ลวงละเมิด และเมื่อกิเลสเหล่านี้สงบไปโดยธรรมดาหรือด้วยการปฏิบัติ แต่ยังมีตะกอนนอนเป็นเชื้ออยู่ เรียกว่า **อนุสัย** นอนเนื่องหรือแอบแนบ นี้เป็นสรุปความที่ได้อธิบายไปแล้ว

ในคราวนี้จะได้อำความโดยกล่าว ทบทวนตั้งแต่ต้นเงื่อนออกมา หรือตั้งแต่ละเอียดออกมาหาหยาบ กิเลสที่เป็นต้นเงื่อนหรือที่เป็นส่วนละเอียดนั้น ได้แก่อนุสัย คือ **ราคานุสัย อนุสัย คือราคะ** ความติด **ภิกขานุสัย อนุสัย คือภิกษะ** ความติด **ปฏิฆานุสัย อนุสัย คือปฏิฆะ** การกระทบ หมายถึงความ

ไม่ชอบ **อวิชชานุสัย** อนุสัยคืออวิชชา คือความรู้ไม่จริง นี่เป็นส่วนละเอียด

เมื่อ **อนุสัย** นี้พุ่งออกมา ราคานุสัย ก็พุ่งออกมาเป็น **ราคะ** ควรจะแปลว่า ความยินดีหรือความกำหนด ปฏิฆานุสัย ก็พุ่งออกมาเป็น **โทสะ** คือความขัดเคือง โทสะในชั้นนี้หมายถึงความโกรธที่มี อยู่ในใจ โทสะแปลว่าประทุษร้าย จึง ประทุษร้ายใจของตนเอง ยังไม่ถึงให้ออกไปคิดทำร้ายผู้อื่น อวิชชานุสัยก็พุ่งออกมาเป็น **โมหะ** ความหลงที่ทำให้เห็นผิดเป็นชอบ เห็นชอบเป็นผิด ราคะ โทสะ โมหะ เป็นขั้นปริยฎฐานะ ที่กลุ่มรุ่มหรือกลุ่มก่ดจิตใจอยู่ ปรากฏอยู่ บุคคลก็รู้สึกอยู่

ต่อจากนี้ ราคะเมื่อแรงขึ้นก็เป็น **อภิขมา** ความโลภเฟื่องเลี้ยง หมายถึงความอยากได้อย่างแรง จนถึงคิดมุ่งจะได้มาเป็นของของตน โทสะแรงขึ้น ก็เป็น **พยาบาท** ตามศัพท์แปลว่า **ถึงผิด** ตามความหมายนั้นหมายถึง **ความมุ่งร้าย** คือความโกรธที่แรงออกมาจนถึงคิดจะทำร้ายผู้อื่น ถ้ายังไม่คิดทำร้ายใคร ขัดเคืองอยู่ในใจ ก็เป็นโทสะ แต่ถ้าคิดจนถึงทำร้ายผู้อื่นก็เป็นพยาบาท ไม่ใช่หมายความว่า ผูกโกรธ เหมือนอย่างที่พูดในภาษาไทย โมหะแรงขึ้น ก็เป็น **มิจฉาทิฎฐิ** ความเห็นผิด คือเห็นผิดเป็นชอบ เห็นชอบเป็นผิด ที่ให้ถือเอาผิด ความเห็นผิดนี้ เช่น เห็นว่า

บุญบาปไม่มี ทำอะไรลงไปก็สักแต่ว่า เป็นกิริยา แต่ทำไมเรียกว่าเป็นทำบุญ ทำบาป เห็นว่าผลทุก ๆ อย่างไม่มีเหตุเกิดขึ้นเองตามสิ่งอำนวยความสะดวก และเห็นว่าสิ่งที่สมมตินับถือกันอยู่ต่าง ๆ ก็ไม่มี เช่น พ่อแม่ก็ไม่มี คือว่าไม่ใช่เป็นผู้ที่จะต้องนับถือว่าเป็นพ่อแม่อย่างไร เป็นแต่เพียงผู้ที่เกิดมาก่อน แล้วก็เกิดสืบ ๆ กันมา คล้าย ๆ ว่าเป็นเรื่องธรรมชาติ คนดีคนชั่วก็ไม่มี ผลต่าง ๆ ที่เป็นส่วนตัวส่วนตัวก็ไม่มี เป็นการปฏิเสธทั้งหมด เหล่านี้เรียกว่าเป็นการเห็นผิดอย่างร้ายแรง เป็นความเห็นผิดจากคลองธรรม **อภิขมา พยาบาท มิจฉาทิฎฐิ** ทั้ง ๓ นี้เป็น **วิติกมกิเลส** คือเป็นกิเลสที่จะทำให้ล่วงละเมิดทางกายทางวาจา และตัววิติกมกิเลสนี้เองก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศล แปลว่าเป็นกิเลสอย่างแรงที่ล่วงมโนทวารออกมาทีเดียว และเมื่อเกิดมโนกรรมฝ่ายอกุศลดังนี้ ก็เป็นเหตุให้ประกอบกายกรรมวจีกรรมฝ่ายอกุศลตามไปด้วย พระพุทธภาษิตจึงได้มีแสดงเอาไว้โดยความว่า **ธรรมทั้งหลายมีมณะเป็นหัวหน้า มีมณะประเสริฐ สำเร็จด้วยมณะ ถ้าบุคคลมีมณะอันโทษประทุษร้ายแล้ว จะพูดหรือจะทำ ทุกข์ย่อมติดตามไป เหมือนอย่างล้อเกวียนติดตามรอยเท้าโค ที่จูงเกวียนนั้นไป แต่ถ้าตรงกันข้าม บุคคลมีใจผ่องแผ้ว**

จะทำหรือจะพูด สุขก็ย่อมติดตามไป เหมือนอย่างเงาที่ไม่ละตัว รวมเป็น กิเลส ๓ ชั้น นับจากหยาบไปหาละเอียด ก็คือ วิติกมกิเลส ปริยภูฐานกิเลส อนุสัยกิเลส

อนึ่ง กิเลสชั้นละเอียดนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อาสวะ คำว่า **อาสวะ** แปลตามศัพท์ว่า **ไหลมา** คือไหลมา นอนจมหมักหมม ในที่อื่นคำว่า **อาสวะ** แปลว่า **น้ำเมา** ก็หมายถึงเป็นสิ่งที่หมักหมอง อาสวะนี้จัดไว้เป็น ๓ คือ

๑. **กามาสวะ** **อาสวะคือกาม** ได้แก่ ความใคร่ ความปรารถนา ก็สังเคราะห์กับราคะอนุสัย

๒. **ภวาสวะ** **อาสวะคือภพ** ได้แก่ ภาวะคือความเป็น ข้อนี้ศัพท์ไม่กลมกลืนกับบัญญัติอนุสัยนัก แต่ก็พออธิบายให้ เข้ากันได้ **ภพ** แปลว่า **ความเป็น ปฏิษะ** แปลว่า **กระทบ** เมื่อมีภพคือความเป็น ความเป็นนั้นความเป็นนี้ ตั้งต้นแต่เป็น เราซึ่งเป็นตัวอัตตา เมื่อเป็นเช่นนี้จึงจะมี การกระทบกระทั่งกันได้ ถ้าไม่มีภพ ก็ไม่มีอะไรที่จะถูกกระทบกระทั่ง แต่ว่าเพราะมีภพจึงมีสิ่งที่จะกระทบกระทั่ง เพราะฉะนั้น เมื่อพูดถึงภาวะหรือภพ คือความเป็น ก็จัดเป็นภวาสวะ อาสวะ คือภพ แต่ว่าเมื่อพูดอีกทางหนึ่งคือ ความกระทบกระทั่ง ก็จัดเป็นบัญญัติ อนุสัย

๓. **อวิชชาสวะ** **อาสวะคืออวิชชา** ความไม่รู้จริง ก็ตรงกับอวิชชาอนุสัย

เมื่อทราบถึงด้านคร่ำหมอง คือด้าน กิเลสเหล่านี้แล้ว ก็ควรจะทราบวิธีที่จะ ทำให้ผ่องแผ้วโดยสังเขป เมื่อจัดกิเลส เป็น ๓ ชั้น จะขัดสีกิเลสชั้นหยาบคือ วิติกมกิเลสก็ทำได้ด้วยหลักข้อที่ ๑ คือ ไม่ทำบาปทั้งปวง ในต่อมาก็จัดเป็น สีสสิกขา สิกขาคือศีล

กิเลสชั้นกลางคือ ปริยภูฐานกิเลส จะขัดสีได้ก็ด้วยหลักข้อที่ ๒ คือทำ กุศลให้ถึงพร้อม ต่อมาก็จัดเป็นสมาธิ จิตตสิกขา สิกขาคืออบรมจิตให้เป็น สมาธิ ในหลักข้อที่ ๒ นี้ควรสังเกต การใช้คำ **กุศลสุสุสมปทา** แปลว่าการ ทำกุศลให้ถึงพร้อม ถ้าแปลทับศัพท์คือ **อุปสมบทกุศล** นี่เป็นการอุปสมบททาง จิตใจ หลักข้อที่ ๑ นั้น เท่ากับเป็นการอุปสมบททางกาย คือด้วยศีล

ส่วนกิเลสชั้นละเอียดคือชั้นอนุสัย นั้น จะขัดสีได้ก็ด้วยหลักข้อที่ ๓ การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว คือจะ ผ่องแผ้วจริง ๆ ก็ด้วยอาศัยหลักข้อนี้ ซึ่งต่อมาก็สังเคราะห์เป็นปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญา หมายความว่าต้อง อบรมปัญญาจนรู้แจ้งเห็นจริง ปัญญา นี้ เท่านั้นจึงจะขับไล่อนุสัยหรืออัสวกิเลส ให้สิ้นไปได้ และการอบรมปัญญานั้น พระพุทธเจ้าก็ได้แสดงแล้วดังเช่นใน

อนัตตลักขณสูตร และใน **อาทิตต-
ปริยายสูตร** ที่ต้องอบรมให้เกิดความ
รู้เห็นตามที่เป็นจริง ในเบญจขันธ์หรือ
ว่าในอายตนะ จนเกิดนิพพิทาเป็นต้น
ดังที่แสดงมาแล้วโดยลำดับ ต้องดำเนิน
ตามทางนั้น หลัก ๓ ข้อนี้เป็นศาสนา
คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสหลัก ๓ ข้อ
นี้แล้ว ก็ได้ตรัสต่อไปอีกหนึ่งคาถากึ่ง
ว่า **อนุปวาโท การไม่ว่าร้าย อนุปฆาโต
การไม่ทำร้าย ปาติโมกฺเข จ สิวโร
ความสำรวมในพระปาติโมกข์ มตตญฺญตา
จ ภาตตสฺมี ความรู้ประมาณในภักดี
ปนฺตญฺจ สยนาสนํ ที่นอนที่นั่งอันสงัด
อิริจิตเต จ อาโยโค ความประกอบใน
อิริจิตคือจิตยั้ง เอตํ พุทธานํ สาสนํ
นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย**

พระโอวาทในข้อนี้คือเหมือนอย่าง
เป็นคำอธิบายประกอบของโอวาทที่เป็น
หลัก ๓ ข้อนั้น มีข้อที่พึงสังเกตคือใน
เวลานั้นพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ทรงบัญญัติ
พระวินัยปาติโมกข์ ฉะนั้น ที่ตรัสให้สำรวม
ในพระปาติโมกข์จึงมีความหมายคือ
ปาติโมกข์ที่เป็นตัวแบบฉบับอันควรที่
สมณะจะพึงปฏิบัติโดยทั่วไป พระโอวาท
ทั้งหมดนี้เรียกว่า **พระโอวาทปาติโมกข์**
ปาติโมกข์ที่เป็นโอวาท พระพุทธเจ้าได้
ตรัสแก่พระอรหันต์ทั้งนั้น จึงได้มุ่งที่

จะอบรมให้ท่านบรรลุมรรคผล แต่ว่า
มุ่งที่จะวางแนวพระพุทธศาสนา เบื้องต้น
ก็ชี้ถึงวาทะของพระพุทธะ ๓ ข้อ ต่อมา
ก็วางหลักปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา
อย่างกว้าง ๆ ไว้ ๓ ข้อ และมีคำอธิบาย
ประกอบอีกเล็กน้อย ท่านแสดงว่า
ในวันอุโบสถ วันพระจันทร์เพ็ญ และ
วันพระจันทร์ดับ พระพุทธเจ้าได้ประทับ
เป็นประธานหมู่พระสงฆ์ แล้วก็ทรง
แสดงพระโอวาทปาติโมกข์ขึ้นด้วย
พระองค์เองทุก ๑๕ วัน แปลว่า ทรง
ทำอุโบสถร่วมกับภิกษุสงฆ์ แล้วก็
เรียกว่า **ปาริสุทธิอุโบสถ** คือเป็น
อุโบสถที่ปาริสุทธิ พระพุทธเจ้าก็ทรง
ปาริสุทธิ พระสงฆ์ก็ปาริสุทธิ จนถึงมี
เรื่องที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมา

มีเล่าไว้ในบาลีวินัยว่า พระสงฆ์มา
ประชุมพร้อมกันแล้ว พระพุทธเจ้าก็ไม่
เสด็จลง จนถึงเวลา ๑ ยาม พระอรหันต์
ก็ไปทูลเตือนว่า ยามหนึ่งแล้ว พระมา
นั่งรอรู้อยู่แล้ว ขอให้เสด็จลงทรง
สวดปาติโมกข์ พระพุทธเจ้าก็ไม่เสด็จ
ลง ครั้นถึงยามที่ ๒ พระอรหันต์ก็ไป
ทูลเตือนอีก พระพุทธเจ้าก็ไม่เสด็จลง
ครั้นถึงยามที่ ๓ พระอรหันต์ก็ไปทูล
เตือนอีก พระพุทธเจ้าก็ไม่เสด็จลง แต่
ในยามที่ ๓ นี้ได้มีพระพุทธดำรัสว่า
บริษัทไม่ปาริสุทธิ คือว่ามีพระทุศีลมา
ปนอยู่ด้วย พระโมคคัลลานะจึงได้เที่ยว

ตรวจดู เมื่อไปพบภิกษุที่ทุศีลก็บอกให้ออกไปจากที่ประชุม ผู้นั้นก็ไม่ยอมออกไป ต้องจุดเทียนออกไป แต่ก็สว่างเสียแล้ว พันเวลาที่จะทำอุโบสถ ก็เป็นอันว่าในอุโบสถนั้นไม่ได้ทำ พระพุทธเจ้าจึงทรงปรารภเรื่องนี้ ตรัสให้พระสงฆ์ยกเอาพระวินัยทรงบัญญัติขึ้นไว้มาสวดเป็นปาติโมกข์แทน และให้พระสงฆ์

สวดกันเอง พระพุทธเจ้าไม่เสด็จมาทำอุโบสถร่วมด้วยอีกต่อไป

เพราะฉะนั้น จึงมีการยกเอาวินัยขึ้นสวดเป็นปาติโมกข์ทุก ๆ ๑๕ วัน สืบต่อมาจนบัดนี้ ปาติโมกข์ที่ยกวินัยขึ้นสวดนี้เรียกว่า **วินัยปาติโมกข์** (พ.พ. ๖๘-๗๒) ดู **จาคูรงคสันนิบาต, พุทธศาสนา** ด้วย

๒

ฮินดู ศู โมกษธรรม

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖
ที่ ๔/๒๕๕๖

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

.....

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๙๙/๒๕๕๕ ลงวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๕ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๔๓/๒๕๕๖ ลงวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๖ เรื่อง แต่งตั้งที่ปรึกษาและกรรมการรองประธานกรรมการ และกรรมการ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เพิ่มเติมซึ่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ มีอำนาจหน้าที่ในการแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ หรือคณะทำงานฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร นั้น

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ ในคราวประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๕๖ เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๖ ได้มีมติให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ

ดังนั้น อาศัยอำนาจหน้าที่ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี และมติที่ประชุมคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ ดังกล่าว จึงให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	ประธานกรรมการ
๑.๒	ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	รองประธานกรรมการ
๑.๓	ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ

๑.๔	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการ
๑.๕	อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑.๖	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑.๗	นางสายไหม จบกมลศึก	กรรมการ
๑.๘	นางสาวทรงสรรค์ นิลกำแหง	กรรมการ
๑.๙	นายประสพโชค อ่อนกอ	กรรมการ
๑.๑๐	ผู้แทนวัดบวรนิเวศวิหาร	กรรมการ
๑.๑๑	อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ และเลขานุการ
๑.๑๒	ผู้อำนวยการสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๑๓	ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

- ๒.๑ ดำเนินการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย
- ๒.๒ กำหนดหลักเกณฑ์และพิจารณาถ้อยคำของหนังสือที่ระลึกของหน่วยงาน
ที่เสนอขอร่วมจัดทำ
- ๒.๓ แต่งตั้งคณะอนุกรรมการหรือคณะทำงานเพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่
เห็นสมควร
- ๒.๔ รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ เพื่อทราบ
- ๒.๕ ดำเนินการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๖

(นางสาวยงลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖